

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

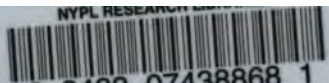
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

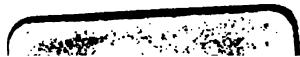
- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

3 3433 07438868 1

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA

COLLEGERUNT

N. A. NABER, J. VAN LEEUWEN J. F., I. M. J. VALETON.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

A. FRANCKEN, J. J. HARTMAN, H. VAN HERWERDEN, A. E. J. HOLWERDA,
ET KARSTEN, J. C. NABER, H. J. POLAK, K. G. P. SCHWARTZ,
M. C. VALETON, J. VAN DER VLIET, J. WOLTJER.

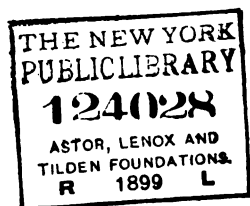
NOVA SERIES.

VOLUMEN VICESIMUM QUINTUM.

LUGDUNI-BATAVORUM

E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1897.

EX OFFICINA TYPOGRAPHICA ET BIBLIOPOLIO ANTEHAC E. J. BRILL.

INDEX.

	Pag.
Homerica (<i>contin. ex Vol. XX pag. 140</i>), scripsit J. VAN LEEUWEN J.F.	1— 7.
Homerica, scripsit H. VAN HERWERDEN	8— 17.
Observatiunculæ de iure Romano (<i>contin. ex Vol. XXIV pag. 247</i>), scripsit J. C. NABER S. A. FIL.	18— 36.
Pindarica, scripsit H. VAN HERWERDEN	37— 58.
ΓΠΙΑΡ, scripsit S. A. N.	58.
Κοσκυλάτια, scripsit S. A. NABER.	59— 75.
Corrigendum in Coniectaneis ad Minucii Felicis Octavium in Vol. XXIII p. 439, scripsit I. C. G. BOOT	75.
De Homeri Odysseae codice Phillippico 1585, olim Meermanniano 307 (O), scripsit P. C. MOLHUYSEN	76— 81.
Ad Senecae dialogum de tranquillitate animi, scripsit J. VAN DER VLIET	82— 85.
ΩΣ — ΚΑΙ. Ad Thucyd. VI 36, scripsit J. v. L.	85.
Ad Herodoti librum I, scripsit H. VAN HERWERDEN . .	86— 88.
Ad Thucyd. VI 37 § 1, scripsit J. v. L.	88.
Ad Caesarem, scripsit A. POUTSMA	89— 92.
Ad Thucyd. VI 37 § 2, scripsit J. v. L.	92.
De templis Romanis (<i>contin. ex Vol. XXIII pag. 79</i>), scripsit I. M. J. VALETON	93—144.
Homerica (<i>contin. ex. pag. 7</i>), scripsit J. v. LEEUWEN J.F.	145—172.
Observatiunculæ de iure Romano (<i>contin. ex pag. 36</i>), scripsit J. C. NABER S. A. FIL.	173—188.
ΩΣ — ΕΙ. Ad Thucyd. III 38 § 4, scripsit J. v. L. . . .	188.
Ad Aeschinem, scripsit H. VAN HERWERDEN	189—202.
Scholia Persii et Iuvenalis, scripsit J. VAN DER VLIET. .	203—205.
Ad Aristophanem eiusque Scholiastas (<i>cf. Vol. XXIV pag. 199 sqq. et 266 sqq.</i>), scripsit H. VAN HERWERDEN . .	206—208.
Lysiaca, scripsit H. VAN HERWERDEN	209—236.

	Pag.
Placidus, scripsit C. M. F.	236.
De Horatii carminibus ad rempublicam et Caesarem pertinentibus, scripsit H. T. KARSTEN	237—260.
Homerica (<i>contin. ex pag. 172</i>), scripsit J. v. LEEUWEN J.F., accedunt tabulae duae	261—281.
Observatiunculæ de iure Romano (<i>contin. ex pag. 188</i>), scripsit J. C. NABER S. A. FIL.	282—310.
De loco quodam Vergilii, scripsit P. H. DAMSTÉ	311—312.
Studia Lucretiana (<i>contin. ex Vol. XXIV pag. 329</i>), scripsit J. WOLTJER	313—331.
Ad Thucyd. VI 37 § 2, scripsit E. C. MARCHANT	332.
Ad Martialem, scripsit J. J. HARTMAN	333—348.
ΜΕΓΙΣΤΟΣ — ΠΛΕΙΣΤΟΣ. Ad Thucyd. III 45 § 3, scripsit J. v. L.	348.
De Monumento Ancyrano sententiae controversae, scripsit J. W. BECK	349—360.
De templis Romanis (<i>contin. ex pag. 144</i>), scripsit I. M. J. VALETON	361—385.
De codice Laurentiano LXVIII 2 Apulei Metamorphoseon, scripsit J. VAN DER VLIET	386—411.
Deus conversus in pretium, scripsit I. C. VOLLGRAFF . .	412—416.
Ad Iliadis XII libros posteriores (sec. ed. Leeuwenii et Mendes da Costa II) commentatio altera (cf. h. v. p. 8 sqq.), scripsit H. VAN HERWERDEN	417—426.
ΙΗΣΟΥ ΛΟΓΙΟΝ, scripsit S. A. N.	426.
ΚΝΙΣΜΑΤΑ, scripsit S. A. NABER	427—449.
Inscriptio emendata, scripsit H. v. H.	449.
Ad Herodam, scripsit J. v. L.	450.
Ad Thucyd. III 59 § 2, scripsit J. v. L.	450.
ΣΙΔΗΡΟΙΣ — ΣΚΛΗΡΟΙΣ. Ad Platon. Rep. IX p. 586b, scripsit J. v. L.	451—452.

HOMERICA.

SCRIPSIT

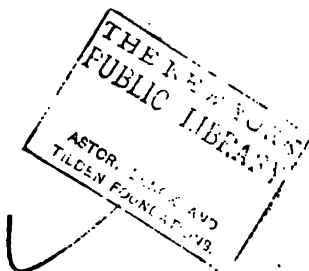
J. VAN LEEUWEN J. P.

(Continuantur ex Vol. XX pag. 140).

XVII. DE ULIXIS RATE.

Ulixis πολύμνον illam σχεδίαν qualem sibi finxerit poeta dum brevi commentariolo efficere conor, ridiculus fere mihi videor, qui de rebus navalibus verba facere audeam homo ἀθαλάττευτος ἀσαλαμίνιος. Neque ad exemplum collegae honoratissimi Naberi provocare nunc quidquam mihi prodest, qui in hac bibliotheca nuper multa perite disputavit de veterum arte nautica; is enim ipsa illa scriptione evicit se sive usu sive doctrina et meditatione ab omni parte paratissimum hanc provinciam in se recepisse. De me vero nihil eiusmodi salva veritate potest praedicari. Itaque facere soleo id quod suadent mens sana pudorque: — sicubi in veterum locum incidi qui sine rei maritimae interiore cognitione intellegi posse non videatur, commentatores adeo, an forte illorum ope rem satis perspicere possim; sin minus, ad alia transeo neque ignorantiam meam dedecori habeo verbisve speciosis obtegere studeo. Sic etiam in Odysseae rhapsodia quinta versari solebam; nam ratis, quam Ulixes sibi conficit, qualesnam illic enumerentur partes prorsus me nescire sentiebam, quodque in densa caligine titubabam non poetae causabar dictionem obscuriorem sed meam ipsius imperitiam. Postea incidi in Breusingii librum de veterum re nautica, cumque virum, qui vitam inter navigia nautasque transigeret, ea animi confidentia quae plurimum valet ad persuadendum

docte de hac materie viderem disputare, in eius verba iura-
 tantum non paratum me sensi, nihil enim habebam quod ei
 argumentis opponerem. Itaque gratus ab eo accipiebam descri-
 tionem τῆς σχεδίας, qua Ulixes e Calypsus insula in patria
 est profectus, et ope diagrammatis ab illo confecti singula
 partes navigii, — non enim ratis, sed navigium potius („ein
 BlockschiFF“) dicendum iam videbatur illo auctore, — singula
 igitur navigii partes ut accurate definirem dabam opera.
 Credebam iam scire me quales fuissent αἱ ἐπηγεγεvidες et ἡ
 ἱκρία quaeque praeterea illic a poeta commemorantur. . . . A
 magna veritatis est vis semperque praevalebit nisi inter eos qui
 caecutiant volentes. Cum enim in Odysseae illum locum denu-
 cum discipulis meis incidissem et coniunctim singula vetust-
 vatis verba interpretari conaremur, pedetentim animum obrepsi
 diffidentia et ad pristinas dubitationes relabi me sensi, mox
 ingenue confessus sum in alia omnia abire satius mihi videri
 quam ducem illum sequi. Denique mihi dixi non tamen esse
 causam cur Homeri lector usque adeo demittat animum ut
 quintum Odysseae librum adire non audeat nisi disciplinae
 navalis enchiridio munitus; ipsum poetam non nautis potissimum
 cecinisse, neque illorum artis peritiorem fuisse fortasse quam
 Hesiodum, qui vix semel naviculae vitam suam se credidisse
 profitetur Oper. 649 sqq.; simplicissima esse solere quae divinus
 canat vates et ipsa potissimum simplicitate hodiernos lectores
 devinctos tenere; veri igitur non esse simile hunc unum locum
 singularem aliquam requirere peritiam, qualis paucis tantum
 hominibus et olim esse potuerit et nunc possit. Iamque denuo
 coepi poetae verba considerare abiectis opinionum commentis;
 et quoniam aliquid ea ratione invenisse mihi videor, periculum
 iam faciam an alios in meam sententiam possim perducere.

Narrat igitur poeta in deorum consilio petente Minerva Ulixi
 reditum in patriam esse concessum, si neque numinum neque
 mortalium quoquam adiuvante illud iter perficere posset ἐπὶ
 σχεδίνῃς πολυδέσμου (vs. 33). Mittitur deorum nuncius ad Calypso;
 haec Iovis voluntati obedituram se dicit, — omitto enim nunc
 quae ad rem non faciunt, — naves quidem nullas sibi praesto
 esse, sed monstraturam se Ulixi quomodo itineris instrumentum
 ipse sibi possit parare (vs. 141). Mox heroem ad se vocat, e

trabibus σχῆδ' *αν* construere iubet; ipsam vestes ei praebituram, cibaria rati imposituram, ventum secundum immissuram, quo si diis placeat domum deducatur. Ulixes autem rati se credere primum reformidat; ne νηυσὶν quidem ἐρίσῃσι mare sine periculo traici; nova mala ne sibi instent se vereri; sed postquam Calypso iureiurando confirmavit eius animum, opus aggreditur. Adit igitur insulae angulum, ubi procerae stant arbores; hic eligit alnos, populos, abietes, τὰ τοι πλώοιεν ἐλαφρά (vs. 240), talia igitur ligna quae aquae immissa non tota fere mergantur sed pro parte satis magna supra superficiem extollantur. Bipenni autem et ascia est instructus: illa utitur ad deiciendas arbores, hac ad resecandos ramos opinor truncosque ita levigandos ut sine nimis latis interstitiis possint iuxta se poni. Viginti postquam arbores cecidit, Calypso terebram ei affert; hac foramina in truncis facit, quos deinde clavis insertis ἀρμονίῃσιν inter se iungit. Ultimum hoc quomodo fecerit Ulixes accuratius non definitur; erunt igitur qui putent viginti illas arbores omnes iuxta se fuisse collocatas, alii fortasse statuent alteram earum partem fundum ratis effecisse, cui altera pars e transverso imposita et clavorum ope affixa fuerit. Utut id est, — nam auditorum ingenio vates perficiendam reliquit descriptionem, cuius prima tantum lineamenta duxit ipse, — nihil hactenus est narratum quod aut intellectu sit difficile aut hominis vires excedat.

Paratum est quo per pelagus feratur ὁ πολύτλας: addendum est quo ratis promoveatur. Malum igitur erigit, cui alligat ἐπίκριον, — antennam intellegendam esse patet, — praeterea e viminibus crates rudi arte texit, quae fluctuum vim arceant, oram ratis in sepimenti formam ambientes (διαμπερὲς vs. 256); virgultorum denique foliorumque struem in sedis aliquam speciem coacervat, ne in aqua per truncorum commissuras undanti sedere sit coactus (vs. 251 sq.).

Fecit quod potuit triduoque opus absolvit. Tum e linteis, quae Calypso ei attulit, conficit velum, vectibus ratem in mare deducit, deae denique valedicit iterque suscipit impellente vento, quam illa ei promiserat, secundo. Per dies complures iter facit, iamque in patriam erat perventurus — at Neptunus ei immittit tempestatem, qua ratis ceu carduorum pappi abri-

pitur; frangitur malus, ratis discutitur, ipse Ulixes vix tandem semianimis excidit in littore Scheriae, procul a patria.

Hactenus quae breviter enarravi non ea videntur quae sine technologorum doctrina reconditiore intellegi nequeant; immo hac quoque suavissima parte carminis immortalis quivis potest perfrui, qui praeter linguae epicae cognitionem nihil nisi pulcri sensum incorruptum ad eam afferat. Certo autem certius est non *navem* ab Ulixē fabricari sed *ratem*; itaque, quicquid de versibus vocabulisve nonnullis hoc loco obviis est statuendum, erroris manifesti tenetur qui in navigii tamen aliquam formam conatur eam effingere. Ulixis autem ars, qui, cum nihil praeter secures duas et terebram sibi ad manum esset, e silvae arboribus fugae instrumentum sibi paravit, admirationem quidem nobis movet, quemadmodum Daedalum admiramur e cera pen- nisque sibi filioque alas conficientem, viro autem sollertissimo robustissimo audacissimo condignum est opus quod aggressus est, — sed fidem non superat: miraculi inest nihil.

At inerit si ratis illa mutabitur in aliquid quod navis sit simile. Id tamen fit in versibus, de quibus hactenus tacui, 252 sq.:

Ἰκρία δὲ στήσας, ἀραρῶν θαμέσι σταμίνεσσι,
'ποιέ'· ἀτὰρ μακρῇσιν ἐπηγκενίδεσσ' ἐτελεύτα.

Nihil nunc curo veram significationem vocum *σταμίνες* et *ἐπηγκενίδες* et si quae aliae in vicinia sunt obscuriores: inquirent in eam rem qui conantur accurate efficere quomodo naves aedificarint veteres quaeque singulis harum partibus fuerint nomina: — equidem clare perspicere mihi videor a nostro loco haec esse quam maxime aliena, nec non versum 255

πρὸς δ' ἄρα πηδάλιον 'ποίησατο, ὄφρ' ἰθύνει.

Ventum secundum Ulixi praebitura est Calypso, qui linea recta in patriam eum pellat: quid igitur ei cum gubernaculo? Et fac tam malignam fuisse deam ut non verum *οὔρον* cieret sed ventum e transverso in velum incidentem: quid tandem gubernaculum prodesse poterat ei qui in rati sederet? Verae autem navis singulas partes conficere et inter se ita iungere ut maris fluctibus opponerent latus bene cohaerens aquaeque ne minimam quidem particulam transmittens, quomodo tandem potuit vir qui securi tantum et terebra uteretur? Unde tabulas levigatas, trabes accurate dedolatas, secundum artis leges incurvatas parare sibi

potuit? quomodo ad suum singula modulum recidere, aptis angulis inter se iungere? Nulla ei serra, nullum scalprum, nullum instrumentum ad dirigendas lineas angulosve demetientes. Nam si quis mihi oblocutus contendat κατὰ τὸ σιωπώμενον heroem cogitandum esse his quoque aliisque fortasse operis adminiculiis instructum, omnino abnuam huiusmodi interpretandi rationem, qua nativus priscae fabulae lepor evanescat antrumque deae amoenum in fabrorum aliquam tabernam mutetur. Dein si eodem argumento uti pergens mihi obiciat versum 245

ἔτισσε δ' ἐπισταμένως καὶ ἐπὶ στάθμην ἴθυνε,

ubi amussim adhibuisse Ulixes tamen dicitur, licet nullam ei praeberit Calypso, respondeo illum quoque versum, qui duobus aliis Odysseae locis optime habet, certissimo hoc indicio nunc damnari et omnino e compage resecandum mihi videri.

Et sic illuc pervenio quo tendit mea argumentatio. Dico lepidam narrationem a prisco vate enunciata esse verbis simplicibus et cuiusvis perspicuis, sed a posterioris aetatis hominibus ita esse interpolatam ut in maius adangerentur quae de Ulixe narrantur. Minervae alumno ne quid ignotum fuisse videretur, non humilem ratem crassa arte confecisse dicendus videbatur sed veram navem sibi fabricasse. Itaque dedolantur iam tigna et ad amussim diriguntur, ut inter se quadrantia sine rimis possint iungi; eriguntur costae obliquisque statuminibus fulciuntur, ut fluctuum impetum possint arcere; fit tabulatum, gubernaculum additur, quod per dies noctesque septendecim manu indefessa tenebit Ulixes, invictum se praestans a somno τῷ πανδημῶτι. Et sic portenta nunc loqui videtur poeta nauticaeque artis in paucis fuisse curiosus, quemadmodum rei militaris ceterarumque artium et disciplinarum omnium peritissimus aliquando est habitus.

Vin autem manifestum deprehendere interpolatorem molestis additamentis exquisitae artis opus corrumpentis? Reputa igitur tecum de ἔκπλοισι quid tandem vs. 252 sq. narretur. Mitto nunc sententiae decursum tam impeditum ut coniectura audacissima eademque infelicissima (στειρην pro στήσας) ei mederi conatus sit Nitzsch. Sed vocem ἔκπρια video alias constanter significare *tabulata*, in quibus statur, curritur, sedetur, si res fert dormire: hoc uno loco dicuntur *erecta stare*. Operose autem post-

quam sunt extracta, deinde legimus illud de cratibus vimineis quas ad fluctus arcendos conficit Ulixes. Quas ubinam collocavit? Intra navigii illam parietem scilicet? „Immo ταῖς ἐπηκενίσιν eas imposuit” respondet Breusing. At συνίλην profecto haec fuit ἐπικουρία, sufficiebat enim ipsa illa quam cogitant paries neque opus erat ut alteri munimento alterum idque multo debilius veluti Pelion Ossae superstrueretur. Et si quam maxime placeat hoc artificium, ipsa tamen poetae verba non sinunt nos locum ita interpretari, non enim τὰ ἱκρία sed ipsam σχιδίαν Ulixes viminibus sepsisse dicitur versu 256:

᾽Φράξε δέ μιν ῥίπεσσι διαμπερές οἰσύνῃσι.

Pronomen autem illud μιν quo sit referendum in textu tradito vix apparet, spectat enim vocem sexto versu ante lectam ¹⁾).

Denique si quis voci ἱκρία eam quam alibi habet vim tribuens ita poetae verba interpretari conetur ut dicat supra ratem erectum esse tabulatum cui insideret Ulixes, hoc autem tabulatum lignis quibusdam, ut mensam pedibus suis, fuisse suffultum, — libenter concedam aliquanto minus absurdum hoc mihi videri, sed non apparere quomodo e verbis traditis eiusmodi aliquid possit effici; quid enim in hac structura prodesset ratis ora viminibus cincta, quid πολλὴ ὕλη in tabulato coacervata? Praeterea vel sic nimis artificiosum mihi videretur opus.

Itaque in Calypsus ad Ulixem verbis ἀτὰρ ἱκρία πῆξαι ἐπ' αὐτῆς ὑψόθι (vs. 163) vox ἱκρία aut de virgultorum illo acervo, quem Ulixes ἐπιχεύουσθαι versu 257 dicitur, erit intellegenda, aut si parum placet haec interpretandi ratio, — neque ipsi

1) In annotatione verbo tangenda videtur alia interpretandi ratio, in quam fortasse inciderit quispiam, ego vero nullo alio consilio eius mentionem facio quam ut omnino eam reiciam. Nempe φράξαι quoniam *secludere* significat, per se nihil obstat quominus intellegatur de sepimento quod in latum extensum sit, quemadmodum διάφραγμα apud posteros certe dicitur membrana quae pulmones a ventre separat; itaque linguae vim inferre non parat qui nostro loco cogitat storeas totam ratis superficiem (διαμπερές) tegentes. Apud poetam tamen nonnisi de munimentis verbum adhibetur: ἔρκει φράξαι legimus O 566 et ῥινοῖσι ἐπάλλεις φράξαι M 263, quique confertissimo agmine in hostem ruunt milites φράξαι δόρυ δουρί dicuntur et φραχθέντες σάκισσι (N 130 P 268). Praeterea nostro loco quod legimus ῥίπας illas Ulixem struxisse κύματος εἴλαρ ἔμεν, id omnem eximit dubitationem, εἴλαρ enim est munimentum quod opponitur fluctuum irruentium impetui, storeae vero aquam inter arbores e quibus ratis composita est undantem arcantes nullo modo ita designari potuerunt.

mihi satisfacit, — aliud quid poetam illic dedisse statuamus necesse est; ἀτὰρ ἴσθ' ὅτι στήσαι — ut hoc exempli causa proponam — dicere poterat. In ipsa autem ratis descriptione ob causas quas supra exposui haud cunctanter deleo versum 245 aliunde inductum, neque dubito quin versus 252 sq. sint damnandi; etiam tres versus proxime praecedentes (249—251), quos ante me damnavit Breusing, suspecti mihi sunt propter comparisonem parum concinnam et verbum *τορνώσασθαι* contextui minus aptum; et Briegerum (in *Philolog.* XXIX p. 193 sqq.) Aristophanis vestigiis insistentem versus 246 sq. in suspicionem adduxisse video, fortasse iure, quamquam equidem multo aequiore animo eos fero quam ceteros quos notavi.

Gubernaculi denique nullam in Ulixis itinere fero mentionem. Itaque recido versum 255 et mox vs. 270 sq.:

αὐτὰρ ὁ πηδάλῳ ἰθύνετο τεχνήεντως

ἤμενος· οὐδέ τοι ὕπνος ἐπὶ βλεφάροισιν ἐπιπτε.

Sequentes autem versus sex (272—277), qui cum illis cohaerent, dudum a Duentzero aliisque proscriptos non ego sum qui tuear; immo certissimum serae originis indicium deprehendo in versu 277, ubi Calypso dicitur heroem iussisse cursum ad sidera dirigere Ursam

ἐπ' ἀριστερὰ χειρὸς ἔχοντα,

verba enim haec sunt sine sensu nisi recepta lectione altera, quam exhibet scholion, legimus ἐπ' ἀριστερὰ νηὸς ἔχοντα — sic tamen non *ratis* sed *navis* dicitur Ulixis vehiculum et manifestum tenemus interpolatorem.

Nihil praeterea nos impedit, nisi quod in versu 315 recurrit gubernaculi mentio nec sine violentia e textu potest removeri. Comparatio autem, qua bis utitur poeta, τῆς σχεδίας cum papporum palearumve glomere venti impetu dispulso, ut aptissima est in ore priscae poetae, qui nihil nisi arborum congeriem rudi arte coniunctam auditorum menti obiecit, ita esset infelicissima si adhiberetur ad pingendam veram navem vi procellae fractam.

HOMERICA.

SCRIPSIT

H. VAN HERWERDEN.

*Homeri carmina cum apparatu critico ediderunt
J. van Leeuwen J.f. et M. B. Mendes da Costa ed.
altera passim aucta et emendata. Pars posterior.
Lugd. Bat. ap. A. W. Sythoff. 1896.*

Non est in toto Homero locus obscurior quam qui legitur
N 541 sqq., qui cum exigua mutatione recurrit Ξ 418 sqq.
Illic scriptum est

Αἰνείας δ' Ἀφαρῆα Καλητορίδην ἐπορούσας
λαιμὸν ἔτυψ' ἐπὶ τοῖ τετραμμένον δ' ἐξεί δ' αὐτῷ
ἐκλίνθη δ' ἐτέρωσε κάρη, ἐπὶ δ' ἄσπις ἐάφθη
καὶ κόρυς· ἀμφὶ δέ τοι θάνατος χύτο θυμορραίστης,

hic

ὥς ἔπεσ' Ἑκτορος ὅκα χάμαι μένος ἐν κονίῃσι.
χειρὸς δ' ἐξεβλ' ἔγχος, ἐπ' αὐτῷ (Hectori?) δ' ἄσπις
ἐάφθη
καὶ κόρυς, ἀμφὶ δέ τοι βράχε τεύχεα ποικίλα χαλκῶ.

Hectorem, ut est in praegressis, Ajax Telamonis f. ἀπόντα —
χειρμαδίῳ — στήθος ἐβεβλήκειν — ἀγχόθι δειρῆς.

Utrumque igitur adversarius, non tergum vertentem sed ἐπὶ
πόδα ἀναχωροῦντα, adversum percusserat, unde colligi potest
(bellatores enim Homerici secundum ictum cadere solent), ambos
non resupinos sed *pronos* cecidisse. Dubitari autem nequit quin
sic recedentes scutum non in tergo sed ante corpus tenuerint,
sed ita ut collum et summum pectus non tutarentur. Haec

loci interpretationem aut emendationem tentaturis ante omnia tenenda sunt, tenentibus autem facile apparebit neminem hucusque verba impeditissima expedituisse.

Quid sit *ἰάφθῃ* sive *ἰάφθῃ* neque antiquitus sciebatur neque hodie constat. Veteres interpretes locum explicare conantes ignoto verbo aliam alius tribuebant notionem, prout hunc aoristum existimabant ab *ἰᾶν*, ab *ἀφιέναι* (*ἰάφθῃ* = *ἀφίθῃ*!), ab *ἔπεισθαι* (sic Aristarchus), ab *ἄπτω* (ut Tyrannio) ducere originem. Tyrannionis sententiam secuti sunt recentiores plerique omnes, e quibus Christ, quem honoris causa nomino, non sine specie aliqua statuit verbi *ἄπτω* formam antiquissimam fuisse *σάπτω*, itaque *ἰάφθῃ* esse *ἰσάφθῃ*, i. e. *ἤφθῃ*.

Ut reliquae omnes etymologiae absurdae sunt, ita verbi notiones inde deductae manifesto in neutrum locum quadrant. Sed fac re vera *ἰάφθῃ* significare *ἤφθῃ annexa, alligata, aptata erant*, ita cum suspecta est structura *ἐπ' (αὐτῷ) — ἰάφθῃ* pro *αὐτοῦ*, quia verbum compositum *ἐφάπτεσθαι*, quod dativum regit, aut *imminere* significat aut *attingere*, nec satis intellegitur quid sibi velit *ipsi autem* (cadenti) *aptata erant scutum galeaque*. Num *prolapsi capiti non deciderat galea nec balteo* (cf. E 404 B 388 al. Herodot. I 171) *clipeus*? Ita certe requirerem *ἔτι δ' ἄσπις* et *ἔτ' αὐτοῦ (αὐτόο) δ' ἄσπις*, sed frustra, neutiquam enim est apta sententia. Ut enim capiti decidere potuerit galea, balteo non potuit excidere clipeus, et ineptiisset poeta ista commemorans. Dicere *potuerat* Aphareum et Hectorem cecidisse in scuta, sed, ut arguunt verba καὶ κόρυς, ne hoc quidem dixit; de galea autem quid omnino dicere potuerit, prorsus me fugit.

Vix probabilior me iudice est eorum opinio qui propter veterum grammaticorum explicationem *ἰάφθῃ* = *ἐβλάφθῃ* suspicati sunt genuinam lectionem esse *ἰάχθῃ* = *ἰάγῃ* (Buttmann) aut *ἰάφθῃ* (Nauck), hoc certe speciosius cum propter lenitatem tum propterea quod *ἰάχθῃ* Graecum non est, *ἰάπτειν* vero apud Homerum *nocendi* notione gaudet. At primum cadit in oculos vix absurdius esse *ἰάφθῃ* habere pro *ἐβλάφθῃ* quam pro *ἰάγῃ*, itaque minime necessariam esse sententiam, grammaticos istos aliam novisse lectionem quam *ἰάφθῃ*, deinde vero ne *ἰάφθῃ* quidem sententiae satisfacit. Nam licet clipeus quantumvis validus, illabente viro graviter armato, frangi laedive potuerit, idem tamen

cogitari nequit de galea, quae aut labentis in capite manet aut ita cadit ut corpore eius non laedatur. Fac autem Ξ 418 sqq. galeam saxo ($\chiερμαδίω$) post ictum humi provoluto illisam esse, idem tamen de priore loco non valet. Accedit quod neutro loco vocabula $\acute{\epsilon}\pi'$ ($\alpha\upsilon\tau\tilde{\omega}$) ita explicari poterunt.

Versatur, uti vides, omnis mea disputatio in negando, sed spero fore ut non sit inutilis ei cui fortasse posthac felix inspiratio probabilem huius caliginis dispergendae viam invenire docuerit.

O 31. Iupiter a Iunone se deceptum intellegens, posteaquam minitabundus in memoriam ei revocavit grave supplicium, quo quondam ultus fuerit malas coniugis artes persequentis filium suum Herculem, ita pergit:

$\tau\tilde{\omega}\nu\sigma'\alpha\upsilon\tau\iota\varsigma\mu\eta\acute{\eta}\sigma\omega,\acute{\iota}\nu'\acute{\alpha}\pi\omicron\lambda\lambda\acute{\eta}\xi\eta\varsigma\acute{\alpha}\pi\alpha\tau\acute{\alpha}\omega\nu.$

Amicissimos editores, quos pauca in Homero menda latent, latuit duplex in his verbis vitium, nam si pronomien $\sigma\epsilon$ est genuinum, pro futuro aut praesens requiritur aut aoristus, quia sensu cassum est *haec tibi rursus in memoriam revocabo*. Praesens $\mu\iota\mu\eta\acute{\eta}\sigma\kappa\omega$ (Homero, qui $\mu\eta\acute{\alpha}\sigma\kappa\alpha\iota$ dicit, ignotum) vel metro excluditur, aoristus vero $\mu\eta\eta\sigma\alpha$ non magis sententiae satisfacit, quia Iupiter nunc primum eam admonet, itaque $\alpha\upsilon\tau\iota\varsigma$ absurdum est. Contra duplex vitium facile tolles memor eorum quae rex deorum dixit vs. 18

$\omicron\upsilon\mu\acute{\epsilon}\mu\eta\eta\sigma',\delta\tau\epsilon\sigma\epsilon\kappa\rho\acute{\epsilon}\mu\alpha\sigma'\upsilon\psi\theta\epsilon\nu,\kappa\tau\lambda.$

i. e. *oblita es*, cett.

Quibus verbis egregie respondebit codicum lectio sic leni manu reficta:

$\tau\tilde{\omega}\nu\alpha\upsilon\tau\iota\varsigma\mu\eta\eta\sigma\alpha\iota,\acute{\iota}\nu'\acute{\alpha}\pi\omicron\lambda\lambda\acute{\eta}\xi\eta\varsigma\acute{\alpha}\pi\alpha\tau\acute{\alpha}\omega\nu.$

Horum posthac memor esto.

O 535.

$\tau\omicron\upsilon\delta\epsilon\text{Μέγης κόρυθος χαλκήρεος ἵπποδασείης}$
 $\kappa\upsilon\mu\beta\alpha\chi\omicron\nu\acute{\alpha}\kappa\rho\acute{\omicron}\tau\alpha\tau\omicron\nu\nu\acute{\xi}'\epsilon\gamma\chi\epsilon\acute{\iota}\delta\acute{\epsilon}\xi\upsilon\delta\epsilon\nu\tau\iota,$
 $\rho\eta\acute{\xi}\epsilon\delta'\acute{\alpha}\Phi'\acute{\iota}\pi\pi\epsilon\iota\omicron\nu\lambda\acute{\omicron}\Phi\omicron\nu\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\cdot\pi\acute{\alpha}\varsigma\delta\epsilon\chi\alpha\mu\acute{\alpha}\xi\epsilon$
 $\kappa\acute{\alpha}\pi\pi\epsilon\sigma\epsilon\nu\kappa\tau\lambda.$

Pronomen $\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$ male abundare verissime monent editores. Si satis constaret, fistulam galeae, in quam crista inserebatur,

αὐλόν dictam esse (vid. Ebelingii lex. s. v. αὐλῶπις), aptissime corrigi posset αὐλοῦ (αὐλόο).

O 653.

εἰσωποὶ δ' ἐγένοντο νεῶν, περὶ δ' ἔσχεθον ἄκραι
νῆες, ὅσαι πρῶται φερούατο· τοὶ δ' ἐπέχυντο.

Annotant editores „εἰσωποὶ explicatur a fronte oppositi (naves „a fronte habebant, i. e. navibus protecti hostem opperiebantur), „non tamen satis commode.” Suspectum mihi vocabulum. Mutatione aequae apta ac facili coniecero

εἴσω δ' οἱ γ' ἐγένοντο νεῶν.

P 441.

μυρομένω δ' ἄρα τῷ γε (equi Achillis) φιδὼν ἐλέησε Κρονίων,
κινήσας δὲ κάρη προτὶ ρὸν μυθήσατο θυμόν·
„Ἄ δρειλῶ, τί σφῶϊ δόμεν Πηλῆι γάνακτι
θνητῷ, ὅ μ' εἴς δ' ἐστὼν ἀγηράω ἀθανάτω τε.

Editores more suo ὅ μ' εἴς scribes hiatum vitiosum esse monent. Qualis hiatus cum persaepe (vid. v. c. Ψ 578. Ω 52) in interpunctione reperitur, videndum annon pausa orationis satis excusetur. Sed ut hac de re iudicandum est, hoc quidem loco longe praetulerim

θνητῷ, σφῶϊ γὰρ ἐστὼν ἀγηράω ἀθανάτω τε.

P 742.

τῷ δ', ὥς θ' ἡμιόνω κρατερὸν μένος ἀμφιβαλόντε
ἔλκωσ' ἐξ ὄρεος κτλ.

Optime editores pro ἡμιόνους — ἀμφιβαλόντες reposuere dualem numerum neque iniuria haeserunt in verbi ἀμφιβάλλειν usu, non vero mihi quidem persuaserunt conicientes κρατερὸν ζυγὸν ἀμφὶς ἔχοντες, coll. γ 486, ο 184. Nam ut κρατερὸν μένος multis aliis locis Homericis recurrit, ita κρατερὸν ζυγὸν exemplo caret. Cui incommodo quamquam facile medearis simul corrigendo ἡμιόνω κρατερῷ, verba tradita κρατερὸν μένος tam egregie huic loco conveniunt, ut parum veri sit simile ea corruptelae debere originem. Accedit quod h. l. ζυγὸν ἀμφὶς ἔχοντες, longe aliter quam in utroque Odysseae loco, ubi omnis sententiae vis est in verbis σεῖτον ζυγὸν, satis otiosum foret additamentum. Hae

igitur causae me movent, ut solum participium corruptum ducam, sive ἄμφω ἔχοντε latet sive aliud. Erat cum collato

Υ 411 δὴ τότε νηπιίηφι ποδῶν ἀρετὴν ἀναφαίνων

θῦνε διὰ προμάχων κτλ.

hic ἀμφαίνοντε scribi posse existimarem, sed mox reputavi illic ἀναφαίνειν non ostendere esse, sed ostentare, quae notio est a bubus aliena.

Σ 393

τὴν δ' ἡμεῖβετ' ἔπειτα περικλυτὸς ἀμφιγυήεις·

ἢ ῥά νύ μοι δεινὴ τε καὶ αἰδοίη θεὸς ἔνδον,

ἢ μ' ἐσάωσ', ὅτε μ' ἄλγος ἀφίκετο τῆλε πεσόντα

396 μητρὸς ἐμῆς ἰότητι κυνώπιδος, [ἢ μ' ἐθέλησε

κρύψαι χωλὸν ἔντα· τότε ἂν πάθον ἄλγεα θυμῷ,

εἰ μὴ μ' Εὐρυνόμη τε Θέτις θ' ὑπεδέξατο κόλπῳ

Εὐρυνόμη, θυγάτηρ ἀψορρόου Ὀκεανοῖο.

τῆσι πὰρ' εἰνάφετες χάλκεον δαίδαλα πολλά,

πόρπας τε γναμπτάς θ' ἔλικας κάλυκας τε καὶ ὄρμους,

ἐν σπέει γλαφυρῷ· περὶ δέ ῥος Ὀκεανοῖο

ἀφρῷ μορμύρων ῥέεν ἄσπετος· οὐδέ τις ἄλλος

γεῖδεν οὔτε θεῶν οὔτε θνητῶν ἀνθρώπων,

ἀλλὰ Θέτις τε καὶ Εὐρυνόμη τίσαν, αἳ μ' ἐσάωσαν.

406 ἢ νῦν ἡμέτερον δόμον ἵκει·] τῷ με μάλα χρὴ

πάντα Θέτι (θεῖ Nauck) καλλιπλοκάμῳ ζωάγρια τίειν.

Valde vereor ne verba interposita inter vs. 396 post κυνώπιδος et vs. 406 ante τῷ sint sera, quamvis haud iniucunda, amplificatio huius fabulae. Suspicionem enim movent Vulcanus mundi muliebris fabricator et imprimis Nerei et Oceani filia (Eurynome aliunde ignota) in eadem spelunca Oceani aquis tecta habitantes, qualis fabula nasci non potuit quamdiu epica poesis Oceanum a mari distinguebat; praeterea vero in ipsis verbis complura me offendunt: 397 τότε ἂν (pro κεν) πάθον ἄλγεα θυμῷ postquam modo poeta dixit ὅτε μ' ἄλγος ἀφίκετο, quae verba cum illis vix et ne vix quidem conciliari possunt, 398 epanalepsis perquam insolita, de qua monuerunt editores, 401 vocabulum novitium πόρπας pro Homérico περόνας, substantiva nusquam a poeta usurpata ἔλικες (sine r) et κάλυκες, quae reperiuntur in hymno ad Venerem, 405 verba languida et otiosa

ἀλλὰ θέτις — ἐδάωσαν post οὐδέ τις ἄλλος γείδεν κτλ. Quae si non vana est suspicio, necesse est sumamus vs. 406 clausulae primitus aliam formam fuisse, v. c. ἢ με μάλα χρῆ.

Φ 322.

οὐδέ τι μιν χρῆ

ἔσται τυμβοχοῆς, ὅτε μιν θάπτωσιν Ἀχαιοί.

Parum probabile est hoc unico loco terminationem verbalem *σᾶι* elisam esse, nec quidquam ad rem facit comicorum Atticorum licentia, quo provocant editores. Fortasse corrigendum:

ἔσται τυμβοχοῆσαι, ὅτ' ἄρ' θάπτωσιν Ἀχαιοί.

Accedit quod in vulgata scriptura pronomen personale inutiliter repetitum est. Voculam ἄρα post coniunctiones temporales saepe sic inferri notum est.

Ψ 540.

καί νύ κέ τοι (Eumelo Achilles) πόρεν ἵππον, — ἐπήνεσσεν
γὰρ Ἀχαιοί, —

εἰ μὴ ἄρ' Ἀντίλοχος, μεγαθύμου Νέστορος υἱός,

Πηλεΐδην Ἀχιλλῆα δίκη ἡμείψατ' ἀναστάς.

Δίκη neque δικαίως hic significare potest neque, quod alii malunt, δικανικῶς. Sententia postulare mihi videtur:

Πηλεΐδῃ Ἀχιλλῆι δίκης ἐπεμέψατ' ἀναστάς.

Δίκη hic, ut Σ 598, significat *iudicis sententia*. Cf. etiam Menelai ad Antilochum verba 579 sq.

εἰ δ' ἄγ' ἐγὼν αὐτὸς δικάσω, καί μ' οὐ τινά φημι

ἄλλον ἐπιπλήξειν Δαναῶν, ἰθεῖα (sc. δίκη) γὰρ ἔσται.

Ψ 602. Menelaus ad Antilochum:

Ἀντίλοχος, νῦν μὲν τοι ἐγὼν ὑποφείξομαι αὐτὸς

χωόμενος, ἐπεὶ οὐ τι παρήγορός οὐδ' ἀεσίφρων

ἦσθα πάρος· νῦν αὖτε νόον νίκησε νεοίη.

Pro νεοίη aliquando proposui ἀνοίη, merito reprehensus ab amicis, quod etymologia HomERICA postulare ἀνοίη. Hodie, quia vs. 589 (τοῖσθ' οἶαι νέου ἀνδρὸς ὑπερβασίαι τελέθουσι) ipse Antilochus iuventutem suam excusaverat, suspicor poetam dedisse:

νῦν αὖτε νόον νίκησέ σε' ἦβη.

Fieri potest ut superscriptum deinde substitutum glossema νεότης vocabuli monstrum pepererit. Minus placet, de quo etiam cogitari potest, σε' οἶμα impetus.

igitur causae me movent, ut solum participium corruptum ducam, sive ἄμφω ἔχοντες latet sive aliud. Erat cum collato T 411 δὴ τότε νηπιίηφι ποδῶν ἀρετὴν ἀναφαίνων

θῦνε διὰ προμάχων κτλ.

hic ἀμφαίνοντες scribi posse existimarem, sed mox reputavi illic ἀναφαίνειν non ostendere esse, sed ostentare, quae notio est a bubus aliena.

Σ 393

τὴν δ' ἡμέιβετ' ἔπειτα περικλυτὸς ἀμφιγυήεις·

ἢ ῥά νύ μοι δεινὴ τε καὶ αἰδοίη θεὸς ἔνδον,

ἢ μ' ἐσάωσ', ὅτε μ' ἄλγος ἀφίκετο τῆλε πεσόντα

396 μητρὸς ἐμῆς ἰότητι κυνώπιδος, [ἢ μ' ἐθέλησε
κρύψαι χωλὸν ἔδοντα· τότε ἂν πάθον ἄλγεα θυμῷ,
εἰ μὴ μ' Εὐρυνόμη τε Θέτις θ' ὑπεδέξατο κόλπῳ
Εὐρυνόμη, θυγάτηρ Ἀψορρόου Ὠκεανοῖο.

τῆσι πάρ' εἰνάφετες χάλκεον δαίδαλα πολλά,

πόρπας τε γναμπτάς θ' ἑλικας κάλυκας τε καὶ ὄρμους,

ἐν σπέει γλαφυρῷ· περὶ δέ ῥος Ὠκεανοῖο

ἀφρῷ μορμύρων ῥέεν ἄσπετος· οὐδέ τις ἄλλος

φείδεεν οὔτε θεῶν οὔτε θνητῶν ἀνθρώπων,

ἀλλὰ Θέτις τε καὶ Εὐρυνόμη φίσαν, αἳ μ' ἐσάωσαν.

406 ἢ νῦν ἡμέτερον δόμον ἵκει·] τῷ με μάλα χρῆ

πάντα Θέτι (θεῶ Nauck) καλλιπλοκάμῳ ζωάγρια τίνειν.

Valde vereor ne verba interposita inter vs. 396 post κυνώπιδος et vs. 406 ante τῷ sint sera, quamvis haud iniucunda, amplificatio huius fabulae. Suspicionem enim movent Vulcanus mundi muliebris fabricator et imprimis Nerei et Oceani filia (Eurynome aliunde ignota) in eadem spelunca Oceani aquis tecta habitantes, qualis fabula nasci non potuit quamdiu epica poesis Oceanum a mari distinguebat; praeterea vero in ipsis verbis complura me offendunt: 397 τότε ἂν (pro κεν) πάθον ἄλγεα θυμῷ postquam modo poeta dixit ὅτε μ' ἄλγος ἀφίκετο, quae verba cum illis vix et ne vix quidem conciliari possunt, 398 epanalepsis perquam insolita, de qua monuerunt editores, 401 vocabulum novitium πόρπας pro Homérico περόνας, substantiva nusquam a poeta usurpata ἑλικες (sine r) et κάλυκες, quae reperiuntur in hymno ad Venerem, 405 verba languida et otiosa

ἀλλὰ θέτις — ἐσάωσαν post οὐδέ τις ἄλλος φείδεεν κτλ. Quae si non vana est suspicio, necesse est sumamus vs. 406 clausulae primitus aliam formam fuisse, v. c. ἢ με μάλα χρῆ.

Φ 322.

οὐδέ τι μιν χρῆ

ἔσται τυμβοχοῆς, ὅτε μιν θάπτωσιν Ἀχαιοί.

Parum probabile est hoc unico loco terminationem verbalem σαι elisam esse, nec quidquam ad rem facit comicorum Atticorum licentia, quo provocant editores. Fortasse corrigendum:

ἔσται τυμβοχοῆσαι, ὅτ' ἄρ' θάπτωσιν Ἀχαιοί.

Accedit quod in vulgata scriptura pronomen personale inutiliter repetitum est. Voculam ἄρα post coniunctiones temporales saepe sic inferri notum est.

Ψ 540.

καὶ νῦν κέ τοι (Eumelo Achilles) πόρεν ἵππον, — ἐπήνεσσαν
γὰρ Ἀχαιοί, —

εἰ μὴ ἄρ' Ἀντίλοχος, μεγαθύμου Νέστορος υἱός,

Πηλεΐδην Ἀχιλλῆα δίκη ἤμειψατ' ἀναστάς.

Δίκη neque δικαίως hic significare potest neque, quod alii malunt, δικανικῶς. Sententia postulare mihi videtur:

Πηλεΐδῃ Ἀχιλλῆι δίκης ἐπεμέμψατ' ἀναστάς.

Δίκη hic, ut Σ 598, significat iudicis sententia. Cf. etiam Menelai ad Antilochum verba 579 sq.

εἰ δ' ἄγ' ἐγὼν αὐτὸς δικάσω, καὶ μ' οὐ τινὰ φημι

ἄλλον ἐπιπλήξειν Δαναῶν, ἰθεῖτα (sc. δίκη) γὰρ ἔσται.

Ψ 602. Menelaus ad Antilochum:

Ἀντίλοχος, νῦν μὲν τοι ἐγὼν ὑποφείξομαι αὐτὸς

χωόμενος, ἐπεὶ οὐ τι παρήγορος οὐδ' ἀεσίφρων

ἦσθα πάρος· νῦν αὖτε νόον νίκησε νεοίη.

Pro νεοίῃ aliquando proposui ἀνοίη, merito reprehensus ab amicis, quod etymologia HomERICA postularet ἀνοίη. Hodie, quia vs. 589 (ροῖσθ' οἶαι νέου ἀνδρὸς ὑπερβασίαι τελέθουσι) ipse Antilochus iuventutem suam excusaverat, suspicor poetam dedisse:

νῦν αὖτε νόον νίκησέ σε' ἦβη.

Fieri potest ut superscriptum deinde substitutum glossema νεότης vocabuli monstrum pepererit. Minus placet, de quo etiam cogitari potest, σε' οἶμα impetus.

Ω 358.

ὧς φάτο, σὺν δὲ γέροντι νόος χύτο, ἔδριε δ' αἰνῶς,
 ὀρθαὶ δὲ τρίχες ἔσταν ἐνὶ γναμπτοῖσι μέλεσσι,
 στῇ δὲ ταφῶν.

Si haec essent genuina poetae verba, non aliter vertere liceret quam *arrecti sunt pili in curvatis membris*, quam ridiculam sententiam nemo sanus admittet. Iam Vergilius Aen. IV 280, laudatus ab editoribus, recte vertit *arrectaeque horrore comae*, licet procul dubio iam legerit alterum hemistichium, pro quo sapienter substituit *et vox faucibus haesit*, quae respondent verbis Homericis *θαλερὴ δέ τοι ἔσχετο φωνή*, lectis P 696. Ψ 397. δ 7. ο 5. τ 472.

Equidem prorsus non dubito quin vetus lacuna iam perantiquo tempore isto panno sarta sit a rhapsodo, qui sumpsit ex Λ 669, ubi Nestor pristino vigore carere se sentiens pulchre queritur:

οὐ γὰρ ἐμὴ τις

ἔσθ' οἷα πάρος ἔσκεν ἐνὶ γναμπτοῖσι μέλεσσι.

Quid pro iis loco quem nunc tractamus principio scriptum fuerit, semper ignorabimus. Sententia quidem admitteret v. c.:

ὀρθαὶ δὲ τρίχες ἔσταν, ἐπεὶ νέον ἄνδρ' ἐνόησεν,

sed et alia conici possunt.

Ω 449—456. Annotant editores „hos versus (an 449—458?) „et vs. 644—647 del. Heyne, tentorii descriptionem postea in „sertam esse iure censens; aedificium enim operose extructum, „aula porticu atrio munitum, a victus castrensis tumultuaria „simplicitate mire abhorret. Heynio oblocutus est P. Knight.”

Ego critici Angli rationes ignoro, sed cur Heynio et popularium meorum sententiae suffragari dubitem loco diligenter examinato exponam.

1) Non agitur de castris in breve tempus tumultuarie extructis, sed de stativis muro fossaque munitis in quibus per decem annos Graeci degerunt.

2) Non describitur viri τοῦ τυχόντος sed principis post Agamemnonem imperatoris tentorium, in quod convenire solebant (650).

βουληφόροι οἳ τε τοι (μοι) αἶε

βουλὰς ἐβούλευον (βουλευούσι) παρήμενοι.

3) Verum quidem est huic tentorio aulam, porticum (*αἶθουσαν*), atrium (*μέγαρον*) tribui, sed summa elucet ex omni descriptione simplicitas. Totum tentorium regi suo a Myrmidonibus e mero ligno (abiete secta) fabricatum erat, tectum demessa e pratis arundine, diciturque de aula *ἀμφὶ δέ τοι μεγάλην αὐλήν ποίησαν ἄνακτι σταυροῖσιν πυκινόισι, θυρὴν δ' ἔχε μοῦνος ἐπιβλής*. Quid quaeso tali structura facilius, cui sufficebant instrumenta a Lycurgo permissa Spartanis securis serra terebrum, suppetentibus tot quot fabri vellent ex Ida monte abietibus? Quod autem ad *αἶθουσαν* attinet, ab hac non diversus videtur *πρόδομος* commemoratus in parte omnium consensu authentica vs. 673 sqq.

οἱ μὲν ἄρ' ἐν προδόμῳ δόμου αὐτόθι κοιμήσαντο

κῆρυξ καὶ Πρίαμος, πυκινὰ φρεσὶ μῆδε' ἔχοντες.

Quid vero mirum poetam tentorio ligneo similem tribuisse aedificationem eius quae domorum illius aevi propria erat, multo tamen simpliciozem, quatenus tentorium paucis conclavibus indegebat neque *ὑπερώιον* habuisse videtur? Verbo dicam, Myrmidonum regis tentorium non est magnificentius quam humilis subulci tugurium in Odysseae libro XIV. Subit autem mirari eos qui hos locos damnant non haesisse in *θρόνῳ* (515) et *κλισμῷ πολυδαίδαλῳ* (597), quos tamen versus ducunt genuinos.

4) In hac quaestione fortasse non neglegendi sunt vs. 566 sq.

οὐ γάρ κεν φυλακοὺς λάθοι, οὐδέ κ' ὄχῃα

ῥεῖτα μετοχλίσσειε θυράων ἡμετεράων,

quorum, ut pars prior *οὐ* — *λάθοι* aperte respondet versibus genuinis 444 sq.

οἱ δὲ νέον περὶ δόρπα φυλακτῆρες πονέοντο,

τοῖσι δ' ἐφ' ὕπνον ἔχευε διδάκτορος Ἀργεΐφόντης,

ita pars altera *οὐδέ* — *ἡμετεράων* referenda videtur ad versus Heynio iudice spurios 453 sqq.

θύρην δ' ἔχε μοῦνος ἐπιβλής

ἐλάτινος, τὸν τρεῖς μὲν ἐπερρήσσεσκον Ἀχαιοὶ

τρεῖς δ' ἀναοίγεσκον μεγάλην κληῖδα θυράων

τῶν ἄλλων, Ἀχιλεὺς δ' ἄρ' ἐπερρήσσεσκε καὶ οἶος,

qui, ut mihi quidem videtur, fronti inscriptam gerunt originem Homericam. Qua responsione sublata num lucretur carminis compositio multum dubito.

5) Non pertinet hic liber ad antiquissimam formam Iliadis, non magis quam liber nonus, in quo Graecorum legatos hospitio excipit Achilles. Inde nihil quidem apparet de tentorii structura, sed maiorem supellectilis luxum testantur vs. 200:

εἶσε δ' ἐνὶ κλισμοῖσι τὰ πῆσι τε πορφύρεοισι
et vs. 660 sq. ubi Phoenici ancillae lectum sternunt
κῶεα τε ῥῆγός τε λῖνοιό τε λεπτὸν ἄωτον;
ut mittam vs. 669 sqq. in tentorio Agamemnonis legatos reduces
χρυσέοισι κυπέλλοισ' υἷες Ἀχαιῶν
δεδρέχατ' ἄλλοθεν ἄλλος.

Ω 720 sq. παρὰ δ' εἶσαν ἀοιδούς
θρήνων ἐξάρχους [οἳ τε στονόεσσαν ἀοιδὴν
οἱ μὲν ἄρ' ἐθρήνεον], ἐπὶ δ' ἐστενάχοντο γυναῖκες.
Optime me iudice Leutsch ut spuria delevit verba interposita, qui corrigendi modus multo videtur probabilior quam proposita a civibus meis mutatio verbi ἐθρήνεον in ἐξήρχον, qua neque otiosa tolluntur neque invenustum istud οἳ τε — οἱ μὲν.

Ω 664.
ἐννῆμαρ μὲν κέν γε ἐνὶ μεγάρῳ γοάοιμεν
τῇ δεκάτῃ δέ κε θάπτοιμεν δαινυϊτό τε λαός,
ἐνδεκάτῃ δέ κε τύμβον ἐπ' αὐτῷ ποιήσαιμεν.
Teneo veterem meam coniecturam, qua propter vss. 801 sqq. transponebam
τῇ δεκάτῃ δέ κε τύμβον ἐπ' αὐτῷ ποιήσαιμεν,
ἐνδεκάτῃ δέ κε θάπτοιμεν δαινυϊτό τε λαός.

Cui suspitioni quid obverti possit nondum video. Nam eundem poetam tam brevi intervallo quae dixerat oblitum esse, hoc omnem superat fidem, ne dicam vulgatum ordinem ferri non posse, quia convivio omnem sepulturam terminari par est. Non attulisse editores coniecturam miror praesertim ob ea quae ipsi annotarunt ad locum posteriorem.

Ω 729. Andromache in pulcherrima naenia (rectissime editores cum aliis hos θρήνους ab ultimi libri poeta abiudicant) sic defunctum maritum alloquitur:

ἦ γὰρ δῶλως ἐπίσκοπος, ὅς τε μιν αὐτὴν
ρύσκει, ἔχεις δ' ἀλόχους κεδνὰς καὶ νήπια τέκνα.

αἱ δὲ τοι τάχα νηυσὶν ὀχῆσονται γλαφυρῇσι,
καὶ μὲν ἐγὼ μετὰ τῇσι· σὺ δ' αὖ, τέκος, ἢ ἐμοὶ αὐτῇ
ἔψαι, ἔνθα κε τέργα ἀτεικέα τεργάζοιο,
ἀθλεύων πρὸ τάνακτος ἀμειλίχου· ἢ τις Ἀχαιῶν
ρίψει χεῖρὸς ἐλὼν ἀπὸ πύργου, λυγρὸν δλεθρον.

Pronomen αὐτῇ hic omni vi caret. Manifesto sententia non patitur *tu me ipsam*, sed requirit *tu ipse me comitaberis*, itaque reddendum poetae

ἢ ἐμοὶ αὐτὸς

ἔψαι.

Ceterum rarius in Homericis *comitandi* sensu verbum ἔπεσθαι caret vocula ἄμα, qua si hic poeta uti voluisset, scripsisset ἢ ἄμ' ἐμοὶ γε.

Habet praeter reliquas dotes Batavorum editio hoc boni, quod diligenter ubique distinguit vocabulorum formas antiquiores a recentioribus, quarum tamen multas, nisi perleni correctione id fieri possit aut alia corruptelae accedat suspicio, non sollicitandas nedum e textu removendas esse equidem censeo. Quippe, ut hoc utar, iunioris vocalium contractionis, synizesios, neglectae litterae Aeolicae ita crebra extant exempla ubique in versibus ab omni alia labe puris et omnem mutationem pertinaciter abnuentibus non Odysseae tantum sed etiam Iliadis idque etiam in antiquioribus partibus, ut vix possimus dubitare quin iam ea aetate, qua multorum seculorum et plurium e variis regionibus poetarum opera in duo quae hodie legimus corpora redacta sunt, plurimae eiusmodi formae in carminibus Homericis extiterint.

Has paucas qualescumque observationes, quas quamdiu deus vitam mihi dederit — nam Homerus mihi prae ceteris cordi est — aliis augebo, grati animi testimonium comiter, ut solent, et benevole accipiant amicissimi editores, quibus ex imo pectore gratulor absolutam hanc novam Iliadis recensionem, qua iterum optime meruerunt de divino cantore,

*qui quid sit pulchrum, quid turpe, quid utile, quid non
plenius ac melius Chrysippo et Crantore dicit.*

OBSERVATIUNCULAE DE IURE ROMANO.

SCRIPSIT

J. C. NABER S. A. III.

(Continuantur ex Vol. XXIV pag. 247).

LXXIV.

DE BONORUM POSSESSIONE CARBONIANA.

Scribit Windscheid Carbonianam *veram* esse bonorum possessionem, quae ad tempus detur¹⁾, tempus id est mortis²⁾ vel pubertatis — si adoleverit bonorum possessor — vel denique *eventu(s) cognitionis*, si quaestio status dilata non sit³⁾. Enimvero dicendum erat, quo sensu *veram* esse contenderet, quia non convenit ipsius definitio⁴⁾: *veram* esse bonorum possessionem, quae perpetuo competat. Sin dicere voluit, ideo *veram* esse, quia tali possessori interim⁵⁾ hereditariae actiones dentur, sine dubio verum vidit. Haec enim *bonorum possessio non tantum ad possessionem adipiscendam*⁶⁾, *sed ad res etiam perse-*

1) *Lehrbuch* § 619^a: „eine wirkliche, wenngleich nur interimistische bonorum possessio“.

2) L. 2 § 12 D. 38. 17.

3) L. 1 § 11 D. 37. 10.

4) *Lehrbuch* § 582¹¹.

5) *Perpetuo* dari Carboniano possessori hereditarias actiones, legitur apud Iulianum (l. 4 D. 37. 10), sed sequitur: *si post pubertatem contra eum iudicatum fuerit, denegatum* iri actiones. Itaque perpetuo dantur, donec iudicetur, id est: *interim*.

6) Interdicto, ni fallor, *quorum bonorum*. Ne suspicor quidem, cur id displiceat Bernhardo Windscheid § 619^a.

quendas, et debitum exigendum, et collationem ¹⁾ *prodest* ²⁾, ut sit per omnia Carbonianus possessor heredis loco, unde, *si post pubertatem* vel antea, non dilata cognitione ³⁾, *contra eum iudicatum fuerit, denegabuntur ei actiones* ⁴⁾, quae competere coeperant ⁵⁾. Ita tamen actiones ei dantur, qui ex Carboniano edicto missus est, si defendatur, id est si satisdet, post contra se iudicatum hereditatem reddi: ergo, si non defendatur, quaeritur, *quis (actiones) exerce(a)t* ⁶⁾. Actionibus ipse utetur non directis sed *possessoriiis* ⁷⁾, id est fictitiis, quia non proprie heres est, sed beneficio praetoris heredis loco, et sufficit Carbonianum edictum, his *actionibus praeiudicium n(e) patitur* ⁸⁾, id est ut salva quaestione status agere possit vel conveniri; sin directis actionibus uti velit — non enim prohibetur ⁹⁾ — *praerogativa* edicti cessabit ¹⁰⁾. Sed, quia simul cessabit satisfactionis necessitas, fieri potest, ut hoc pupillo magis expediat, licet acceperit Carbonianam possessionem ¹¹⁾. Sin Carboniane edicto se tuetur, tamdiu actiones habebit, quamdiu iudicetur filium eum non esse, etiam *post pubertatem* ¹²⁾, licet Carbonianum edictum pubertate finiatur, ideo quia finito Carboniano possessor est, porro possessor hereditatis *post evictam hereditatem* demum actionibus caret hereditariis ¹³⁾. — Est quaestionis, utrum omnes heredi-

1) Cf. l. 3 § 1 D. 37. 6; l. 16 D. 37. 10.

2) Testimonium est Hermogeniani (l. 15 D. 37. 10).

3) L. 1 § 11 D. 37. 10.

4) 4 (i. f.) D. 37. 10.

5) Docet Interpres ad c. un. C. Th. 4. 3: *futurum, ut suas* (id est: competentes) *postmodum* (id est: pubes factus) *per curatorem aut excipiat aut exserat actiones*. Sed praemiseraat: *pro sua portione in patris hereditate succedat*, hereditatis autem sine dubio sunt actiones. Actiones igitur quidni habeat?

6) L. 5 § 1 D. 37. 10. — Locum infra restituemus.

7) Cf. Lenel, *das edict. perp.* § 67.

8) L. 20 D. 5. 2. — Itaque superfluo requirit Leist, *Serie der Bücher 37 und 38*, II (1878) p. 296 sq; IV (1879) p. 128, praescriptionem quandam pro actore vel simile remedium.

9) L. 3 § 13 D. 37. 10.

10) L. 3 § 13 D. 37. 10. — Putat Leist, *Serie etc.* IV p. 100°: posse pupillum tamquam Carbonianum possessorem directis iudiciis experiri. Obstat auctoritas Gaii (IV § 34).

11) Ea rectissima est observatio Burchardi Guilielmi Leist, *Serie etc.* IV p. 102 sq.

12) L. 4 (i. f.) D. 37. 10.

13) De iure eius, qui hereditatem possidet, dicetur infra, id est cap. CIII. — Interim cf. l. 22 D. 18. 5.

tariae actiones Carboniano possessori dentur. Sane docentem audivimus Hermogenianum Carboniano possessori tam rerum persecutionem, quam nominum exactionem concedi (l. 15 D. 37. 10), verum enimvero denegantur vindicationes et hereditatis et singularum rerum a Iuliano et Ulpiano ¹⁾, *ne praesumptio* ²⁾ *Carbonianae bonorum possessionis iniuriam adversariis afferat*, quasi eae actiones necessario praeiudicent hereditati ³⁾. Esset autem iniuriosum, si praeiudicaretur non admissa cognitione propter decretum Carbonianum ⁴⁾. Ex diverso personales actiones Carboniano possessori adeo competunt, ut vel ob id solum Carboniana possessio dari soleat, quo conveniri possint debitores pendente quaestione status ⁵⁾. Difficile dictu fuerit, in rem actiones Iuliano et Ulpiano cur visae sint sine praeiudicio perferri non posse. Minus miramur, cur libertatis quaestio, si incidat quaestio de statu impuberis — veluti si quis testamento manumissum se contendit, quod rupisse heri filius dicitur — cur igitur libertatis quaestio sine praeiudicio explicari non posse videatur ⁶⁾, quia scilicet *semel pro libertate dictam sententiam retractari non oportet* ⁷⁾. Videntur autem Iulianus et Ulpianus tacita ratione duci, cur vindicationes denegent, id est, quia corporum possessores *quorum bonorum interdicto tenentur* ⁸⁾. Itaque sine dubio personales actiones Carboniano possessori

1) L. 3 § 13 D. 37. 10.

2) Carbonianae possessionis quae dicitur (l. 3 § 13 D. 37. 10; l. 3 § 3 D. 43. 4), hereditatis est per Carbonianam possessionem *praesumptio*. Cf. Gradenwitz, *Zeitschr. der Sav.-St.* VII p. 75 sq.

3) Cf. Iul. l. 5 § 1 D. 37. 10: eas actiones intendi posse, *per (quas) praedictum hereditati (non) fiat*.

4) Itaque *directa(s)* in rem actiones admittit Iulianus, quia in istis quaeri potest, *an quasi ex liberis heres sit*, nec recusaret, opinor, possessorias in rem actiones, si eadem lege eas dictaret pupillus. Putat quidem Leist, *Serie* etc. IV p. 98, tunc vel maxime submovendum Carbonianum possessorem, quum praerogativa sua non utatur. Cur igitur *directa(s)* non denegat Iulianus in rem actiones? Eo confugit Leist, ut dicat: civiles actiones a praetore denegari *non posse* (*Serie* etc. IV p. 100 sq.), quod in adnotatione ipse refellit.

5) L. 3 § 12 D. 37. 10.

6) L. 3 § 11 D. 37. 10.

7) L. 24 D. 4. 3.

8) L. 2 D. 43. 2. — Attamen ne corporum quidem possessores omnino tenentur, sed ita si pro herede possident prove possessore necdum ea corpora in qui interdicto utitur possederit (Gai. IV § 144).

dabuntur; dispiciet tamen iudex datus, utrum *ex hac parte edicti (bonorum possessio) compet(ierit)* ¹⁾; praetor enim, quamvis *causa cognita detur Carboniana possessio* ²⁾, ultra non quaerit, quam hoc: *sitne ambig(a) caus(a), hoc est vel modicum pro puero facien(s), ut non videatur evidenter filius non esse* ³⁾, itaque superest, quod diximus, nam cessat edictum, sive quis *sine hoc beneficio praetoris heres esse* ⁴⁾ potest, (sive) certum est, *quamvis filius sit, cum tamen iure ordinario heredem non fore* ⁵⁾, sive quis *cum esset pubes* ⁶⁾, sive post annum, quam delata sit, Carbonianam accepisse dicitur. Defertur enim, sicut ordinaria, ita Carboniana possessio intra annum, sed non ex quo patrem scierit mortuum, sed *ex eo tempore ex quo controversiam sibi fieri cognov(er)it* ⁷⁾, itaque, licet *ex prima parte edicti possessionem non petierit* ⁸⁾, potest superesse Carboniana, nam *interposito tempore* si rescierit controversiam sibi moveri, *poterit etiam finito tempore, intra quod ex prima parte bonorum possessionem acceperat* ⁹⁾, *ex sequenti bonorum possessionem petere* ¹⁰⁾. De his igitur omnibus *postea* ¹¹⁾, id est *apud iudicem* ¹²⁾ agetur. Credebat olim Leist ¹³⁾, an competat edictum, non apud iudicem quaeri, sed apud praetorem, utebaturque pro testimonio l. 10 D. 37. 10, quam nondum Mommsen emendaverat. Legebatur ibi: in danda Carboniana possessione iuriurando standum esse,

1) L. 1 § 9 D. 37. 10.

2) L. 10 D. 37. 10.

3) L. 3 § 4 D. 37. 10.

4) Id est: *hereditatem obtinere*.

5) L. 11 D. 37. 10. — Itaque heredi scripto praeter postumum (l. 1 § 8, l. 8 pr. D. 37. 10), vel exheredato non competit Carboniana possessio, licet huic supersit Centumviralis actio (l. 20 D. 5. 2, cf. l. 8 pr. D. 37. 4). Putat Leist (*Serie* etc. IV p. 84) aptari *non potuisse* Carbonianam bonorum possessionem ad Centumviralem actionem.

6) L. 3 § 6 D. 37. 10.

7) L. 3 § 16 D. 37. 10.

8) Id est: *omiserit*.

9) *Accip(ere)* bonorum possessionem is quoque dicitur, cui defertur, licet *omittat* eam (l. 28 (27) § 6 D. 36. 1), quod, quum ignorarint interpretes, vel textum corruperant vel sensum eius fragmenti, quod exscribimus.

10) L. 4 D. 37. 10.

11) L. 5 § 8 D. 37. 5.

12) Cf. Gai. IV § 84.

13) *Die bon. poss.* II. 1 (1848) p. 108 sq.

cum causa cognita detur, nec videbatur post iusiurandum ulla superesse cognitio eo excepto, an competat edictum. Sed ne ipse quidem Leist traditam eius fragmenti lectionem nunc defendit¹⁾. — Actiones diximus pupillo ita dari, si ipse sponsores dederit, quos intelligit Magnus Theodosius, dum requirit *person(a)s legitim(a)s*²⁾. Ex diverso adversarius, si satisdederit, cum pupillus non defenderetur, *administrationem* quidem nanciscitur, verum actiones non habet, temporalibus exceptis³⁾. Si neuter satisdet, curator constituendus est, *per quem bona administrantur*⁴⁾, atque temporales actiones intendantur, ut qui *custodiendis bonis* datus sit⁵⁾. Itaque ceteris litibus (*ac*)torem constitui oportet, qui *actiones exerceat (excipiatque)*, excipiet enim⁶⁾ easdem actiones, quas pupillus exciperet, *si satisdeditset*, atque ea propter heres esset, nec interest, utrum extraneus petat an adversarius, quia neutro modo *praeiudicium hereditati fieri* videtur⁷⁾. Nam ita responderat Ulpianus l. 5 § 1 D. 37. 10: *si impubes non defendatur, actiones hereditarias*⁸⁾ *quis exercebit? Et ait Iulianus (ac)torem*⁹⁾ *constitui debere, qui [omnia curet] actiones exerceat (excipiatque). Denique*¹⁰⁾ *scribit etiam eum, qui cum impubere missus est in possessionem*¹¹⁾, *actio-*

1) *Serie* etc. IV p. 72 sq. — Ipsam rem, qua de agitur, in repetitis praelectionis opere attigisse non videtur.

2) c. un. C. Th. 4. 8 (= c. 2 C. 6. 17): *Carbonianum edictum sub personis legitimis deferitur*, quod summorum virorum ingenia torsit.

3) L. 5 § 2 D. 37. 10.

4) L. 5 § 2, § 5 D. 37. 10. — Administrabit autem eatenus, donec alteruter iudicio vicerit (§ 5 cit.).

5) L. 1 § 4 D. 50. 4.

6) *Excipiatque*, quod nos palam, furtim restituit Leist, *Serie* etc. IV p. 125: „*Er muss alle Klagen exerciren so gut wie er allen gegenüber die Defension übernehmen muss*“.

7) Ideo quia, ut supra diximus, salva status quaestione agitur.

8) *Perpetuas* intelligo; temporales enim exercebit, quicumque administret (l. 5 § 2 D. 37. 10).

9) Constituit interpolator *curatorem*, sed, quia nec bonis custodiendis curator actiones habet, nec bonis distrahendis nunc locus est, *acto(r)* hereditati constituendus est *et ad agendum et ad excipiendas actiones* (l. 28 (27) pr. D. 36. 1), quo constituto, quia *administrationem* actor habet (l. 25 (26) D. 3. 5), discedet curator. Itaque in Palingenesia huius fragmenti pr. et § 1 ponenda fuerant post § 2—5.

10) Exciderunt quaedam de actionibus excipiendis.

11) Id est *adversarius*. Mittitur enim cum pupillo, si is non satisdat (l. 1 § 1 D. 37. 10).

nes ¹⁾ posse adversus (ac)torem intendere, nec esse prohibendum, nullum enim per hoc praecudicium hereditati fieri; nam et adversus ipsum pupillum, si satis dedisset, recte experiretur. Excipiendae sunt actori vel ipsi pupillo, si satisdederit, ut cuivis bonorum possessori, eae actiones, quae cum defuncto competebant. Sin paternam hereditatem non defendit, cogetur universa(m) creditoribus cedere ²⁾, neque enim propter Carbonianum edictum amissum est ius abstinendi, quod indistincte tribuitur impuberibus, sive se immiscuerint paternae hereditati, sive nondum res attigerint ³⁾. In eo maxime dispar est Carbonianae bonorum possessionis causa et ordinariae, quod Carbonianus possessor non obstat sequenti gradu ⁴⁾, nec ad rem facit, quod plerumque suus heres sit, quia si suus heres noluerit petere bonorum possessionem non, ut putat Leist ⁵⁾, successorium edictum extinguitur, sed transit bonorum possessio ad agna(tum), teste Gaio ⁶⁾, vel certe ad cognatum. Etenim de agnato quaeritur, an huic obstat suus heres, qui bonorum possessionem spreverit, quia unde legitimi inprimis vocatur suus ⁷⁾, nec secundum id quod magis placuit ⁸⁾ post suum remotior agnatus, sed facilius erit cognato successio ⁹⁾. Quia igitur Carboniana per se sequenti gradu non obstat, ideo, ne simul sit in possessione adversarius, debet is, qui se filium dicit et satisfacere et non solum Carbonianam bonorum possessionem accipere, verum etiam ordinariam agnoscere ¹⁰⁾. Unde

1) Actionem reponit fide Basilicorum Leist, *Serie* etc. IV p. 188 sq., intelligitque hereditatis petitionem, quam post pubertatem habere possit adversarius adversus actorem. Cetera apud ipsum legantur.

2) L. 7 § 5 D. 37. 10. — Similis nostro loco finalis est clausula l. 17 § 1 D. 29. 1, ubi pro *solvere* rescribo *cedere*. Alio. sensu hereditatem defendere is dicitur, qui adversus hereditatis petitionem recte, id est cum satisfactione, se defendit: Ulp. Inst. fr. 4; l. 25 § 17, l. 57 D. 5. 3; l. 8 D. 5. 4; Steph. sch. 3, 5, 7 ad Bas. 42. l. 25; id. sch. 1 ad Bas. 42. 2. 8. Quibus addi poterit l. 26 § 11 D. 12. 6, postquam resectum erit: *vel bonorum*.

3) L. 11, l. 57 pr. D. 29. 2.

4) L. 1 § 4 D. 38. 6.

5) *Serie* etc. IV p. 88: „das Civilrecht des suus heres (steht) immer... einer... in späterer Klasse bonorum possessio agnoscirenden Person entgegen“.

6) III § 37.

7) L. 2 pr. D. 38. 7.

8) § 7 Inst. III. 2; cf. Iul. l. 4 D. 38. 7.

9) Gai. III § 28.

10) L. 3 § 15 D. 37. 10.

hoc modo emendabo depravatissima verba Iuliani l. 7 § 8 D. 37. 10, interrogati *an* ¹⁾ *simul et pupillus ex Carboniano et scripti heredes secundum tabulas bonorum possessionem haberent*, et respondentis: *si filius non (cavi)isset* ²⁾, *aut non accepisset contra tabulas vel (accepisset) ab intestato* ³⁾ *bonorum possessionem, simul et ipsum ex Carboniano et scriptos heredes secundum tabulas habituros possessionem*. Excludit igitur *interim* ⁴⁾ vel scriptum heredem ⁵⁾ vel cognatum Carbonianus possessor, si ordinariam agnoverit, quae prior sit, nam potiore ⁶⁾ vel parem ⁷⁾ non excludit. Poterit sane vel scriptus, si testamentum iure civili valet, vel *ille, qui intestati possessionem habere potuerit*, si ius legitimum quoque habet, *adire hereditatem*, nisi *ob litem in dubio constituti sint* ⁸⁾, quia nemo hereditatem adire potest, quam nescit sibi delatam esse. De patrono quaerit Papinianus, an habere possit contra tabulas possessionem, quum, qui subiectus esse dicitur, liberti filius et Carbonianam acceperit et ordinariam agnoverit. Sed idem dicendum existimat in patrono, quod in sequenti gradu ⁹⁾. Eveniet igitur, ut heres scriptus hereditatem adeat, si testamentum liberti iure civili valeat, nec tamen patrono contra tabulas bonorum possessio detur ¹⁰⁾. Propria quaestio est in matre, quam vocat senatusconsultum Tertullianum ad legitimam filii hereditatem,

1) Pro: *quando*.

2) Libri: *cesset*.

3) Hoc eveniet, si neget exheredatus (Leist, *Serie* etc. IV p. 90 not. 93) vel *ex minima parte* scriptus (l. 1 § 10 D. 37. 10), testamentum ita valere, *ut secundum (tabulas) bonorum possessio dari possit*, et negetur filius esse (l. 7 § 6 D. 37. 10), non enim, quod putat Windscheid § 619², cessat Carbonianum beneficium ideo, quod, alia quaestio incidat praeter status controversiam. — Addendum erat (*accepisset*), ne sequens gradus obstat videretur priori.

4) L. 12 D. 37. 10.

5) *Exemplo legitimi* (l. 12 D. 37. 10), quem suus heres et Carbonianus possessor excludit, ut superius observavimus. In scripto hoc plus est, quod suus heres et Carbonianus possessor ita obstat, si ordinariam agnoverit. Longe aliter haec eadem interpretatur Leist, *Serie* etc. II p. 228—233.

6) Id est, qui potior esse dicatur, etiamsi filius sit.

7) Itaque non excludit eum, qui ipse quoque ex liberis esse dicatur (l. 5 pr. D. 37. 10). Nam si *sit* ex liberis, id est, si controversia ei non fiat, in sua parte solus erit (l. 3 § 10 D. 37. 10 vv.: *de parte enim utique nec litigatur*), in parte impuberis ne par quidem (c. 1 C. 6. 17).

8) L. 12 D. 37. 10.

9) L. 42 § 2 D. 38. 2.

10) Cf. . 8 § 5 D. 38. 2; l. 4 pr. D. 37. 4.

nisi vel sit suus heres vel e liberis bonorum possessor¹⁾, an obstat, qui nec suus heres sit et *Carbonianam solam acceperit*²⁾. Et putat Ulpianus matrem interim excludi. At in bonorum possessionibus sequens gradus *simul* venit cum Carboniano possessore, qui ordinariam omiserit, nec *interim* excluditur³⁾. Est igitur aut propria opinio Ulpiani, aut proprium ius in matre⁴⁾. — Pertinet autem Carbonianum edictum ad eos qui negentur testatoris liberi esse, nec interest, qua parte edicti vocentur⁵⁾, modo quaeratur *an iure filii ordinario*⁶⁾ *hereditatem obtinere possi(n)t*⁷⁾. Quid, si defuncti negetur hereditas esse? Nihilominus Carboniano edicto⁸⁾, sicut missioni heredis scripti ex edicto Hadriani⁹⁾, locus est, nisi aliter Theodosio visum est, dum rescribit¹⁰⁾: *Carbonianum edictum probata legitima successione defertur*, id est: si probetur, legitime succedi posse. Ne illud quidem interest, *post mortem patris familiae, qui se sine liberis decedere crediderit, filius eius esse dici quis coep(er)it*, an ab ipso agnitus sit, licet enim huius *iustior in ea re causa (si)t*¹¹⁾, quia *grande praecidium adfert pro filio confessio patris*¹²⁾, tamen illi Carbonianum beneficium non denegabitur, sicuti ne illi quidem, quem pater *negaverit ex liberis, non tamen exheredem scripserit*¹³⁾, aut quem exheredem scripserit, tamquam *ex adulterio conceptum* — nihil enim egit eiusmodi exhereditatio¹⁴⁾ — beneficium

1) Ulp. 27 § 8; l. 2 § 6, § 11 D. 38. 17.

2) L. 2 § 12 D. 38. 17.

3) Jul. l. 7 § 8 D. 37. 10; Papin. l. 12 eod.

4) Fit sane e singulari commune apud Burchardum Gulielmum Leist, *Serie* etc. IV p. 83: „mit Ablauf der Carbonianischen Besitzzeit (wird) die nächstberechtigte Klasse zugelassen. Einen solchen Fall hat vor Augen das fr. 2 § 12 D. 38. 17“.

5) L. 3 pr., l. 6 § 2 D. 37. 10.

6) Id est: citra Centumvirale auxilium.

7) L. 7 § 1 D. 37. 10.

8) L. 1 § 6, l. 8 pr. D. 37. 10.

9) a. 2 C. 6. 38.

10) c. un. C. Th. 4. 3 = c. 2 C. 6. 17.

11) L. 9 D. 37. 10.

12) L. 1 § 12 D. 25. 8. — Itaque propterea quod *novu(m) here(dem)* ad Carboniani commodum admittat Theodosius (c. un. C. Th. 4. 3 = c. 2 C. 6. 17), nos eum excludere non debemus, qui etiam vivo patre quodammodo dominus existimaretur.

13) L. 1 § 4 D. 37. 10; cf. l. 8 § 5 D. 25. 3.

14) L. 1 § 9 D. 37. 10; cf. l. 14 § 2 D. 28. 2. — Transit ad contrariam sententiam Ulpianus l. 3 pr. D. 28. 2, quocum principio statim coniungenda est l. 15 eod. Nemo autem, an l. 3 cit. pro *adultero* rescribendam sit *adultera*.

denegabitur. Itaque responsum Labeonis *quotiens suppositus esse dic(a)tur pupillus, cum quo de patris eius hereditate controversia (si)t, curare praetorem debere, ut is in possessione sit*, de postumo intelligendum censet Neratius, quia a testatore *agnitus* facilius impetraturus sit¹⁾. Ubi rectissime Mommsen adnotat: Carbonianum edictum Labeoni nondum innotuisse²⁾; sed perperam Neratio non innotuisse existimat, qui in id deflectit sententiam Labeonis, quo possit aliquam sub Carboniano edicto habere utilitatem. — Finiri diximus Carbonianam possessionem tempore (si vel pubes factus vel antea mortuus sit possessor) vel sententia (si cognitio dilata non sit). Interest igitur, utro genere finiatur. Nam sententia non finit tantum sed etiam rescindit³⁾, itaque post pronuntiatum: *filium non esse, et actiones puero deinceps denegandae sunt et omni(a) perinde habenda atque si (bonorum possessor) non fuisset*⁴⁾. Ex diverso, quum tempore finiatur Carboniana, manebit in possessione, qui ex Carboniano edicto missus est⁵⁾, nec ante denegabuntur ei actiones, quam *contra eum iudicatum fuerit*⁶⁾; itaque quod scribit Ulpianus: *si (quis) cum esset pubes, quasi impubes obrepserit bonorumque possessionem accep(er)it nihil eum egisse*⁷⁾, ita verum est nisi etiam venerit in possessionem. Alioquin adversario in possessione constituto, post pubertatem non prodest petitori, ex Carboniano missum esse, sed probare debet de iure suo⁸⁾. — Sicut ad actiones, ita ad alimenta non sufficit Carbonianum edictum, nisi caverit impubes, itaque *si satis dare non potuit et aliter alere se videtur non posse, deminuendi causa usque ad id, quod alimentis eius necessarium est, mittendus est*⁹⁾. Supplebitur igitur id quod deest Carbonianae missioni nova missione deminuendi

1) L. 9 D. 37. 10.

2) Quanto rectius hoc, quam Burchardi Guilielmi Leist (*Serie etc.* IV p. 104 not. 8) iuris primigenii captatio.

3) Quia, *si contra eum, qui subiectus dicitur, fuerit iudicatum, data non intelligitur Carboniana possessio* (l. 42 § 2 D. 38. 2).

4) L. 1 § 11 D. 37. 10.

5) L. 6 § 6 D. 37. 10 (cf. Windsch. § 619 not. 11).

6) L. 4 i. f. D. 37. 10. — Cur supersint actiones, supra diximus.

7) L. 8 § 3 D. 37. 10.

8) L. 14 D. 37. 10.

9) L. 5 § 3 D. 37. 10.

causa¹⁾, quomodo post missionem ventris nomine, *si mulier dicatur calumniae causa in possessionem venisse*, iterum mittitur, sed causa cognita ex epistula divi Hadriani²⁾. Restat, ut admoneamus, Iuliano *edictum de custodiendo partu*, cui nisi paritum sit, *praetor ait causa cognita se possessionem non daturum, vel*, si iam data sit, *actiones denegaturum*³⁾, *derogatorium esse visum eius, quod ad Carboniani decreti exemplum comparatum est*⁴⁾. Est autem apud Iulianum *ad exemplum Carboniani (decreti)* edictum, quod apud posteriores iurisconsultos *Carbonianum* dicitur⁵⁾, *ad (cuius) exemplum* rursus interponitur ex epistula divi Hadriani decretum pro ventre, cui controversia fiat⁶⁾, *nisi manifesta sit calumniatrix mulier*⁷⁾, aut si *deferente herede iuraverit se praegnatam esse*⁸⁾, quia calumnia iureiurando compensatur. Similiter denegabitur ventris nomine possessio, *si illa heredi detulit iniurandum*. Erit sane post matris iusiurandum vel heredis partui et adversus partum de Carboniano causa integra, *ne aut heredi bonorum possessio, quae ventri*⁹⁾ *data est, faciat praeiudicium, aut eadem denegata ius ordinarium eripiat pupillo*¹⁰⁾. Proderit igitur partui, quod *causa cognita detur Car-*

1) is qui ex Carboniano edicto missus est.... mittendus est.

2) L. 3 § 3 D. 43. 4.

3) Ulp. l. 1 § 15 D. 25. 4 (ipsa praetoria verba leguntur eiusd. fr. § 10).

4) Iul. l. 2 pr. D. 25. 4. — Non dubitat Leist, *Serie* etc. IV p. 129²², quin sit edictum de partu et Carboniani edicti derogatorium, et ordinariae liberorum bonorum possessio. Sed videtur magis Iulianus edicti sententiam ab ordinaria deflectere ad Carbonianam possessionem.

5) L. 2 pr. D. 25. 4; l. 4 D. 37. 10. — Semel apud Iulianum irrepsit *Carbonianum edictum*: l. 7 § 1 D. 37. 10.

6) L. 1 § 14 D. 37. 9; l. 3 § 3 D. 43. 4; cf. l. 7 § 1 D. 37. 9. — Rectius est in l. 1 § 14 cit.: *decretum interponit praetor*, quam in l. 3 § 3 cit.: *praetor pollicetur possessionem*. Quamquam persuadere cupit Wlassak, *Kritische Studien* (1884) p. 107²: „auf Grund dieser epistula Hadriani wurde dem Album eine neue Edictsclausel beigelegt“.

7) L. 1 § 14 D. 37. 9.

8) L. 3 § 3 D. 12. 2; l. 1 pr. D. 25. 6; l. 10 D. 37. 10.

9) *Partui* supplet Leist, itaque sic interpretatur: in Carboniano edicto causae cognitionem adhiberi, ne fiat praeiudicium ordinariae bonorum possessioni (*Serie* etc. IV p. 72), sed non docet, quo pacto per Carbonianam possessionem praeiudicium fieri possit ordinariae. At possessione quae ventri datur ad exemplum Carboniani edicti fieri potest praeiudicium possessioni Carbonianae ordinariae, quia eadem res agitur (l. 1 § 15 D. 37. 9). Itaque pedibus ivimus in sententiam Theodori Mommsen de fragmenti restitutione.

10) L. 10 D. 37. 9.

boniana possessio. Paret Iuliano Magnus Theodosius, dum *custodito partu* decretum interponi iubet ¹⁾, sed excedit veteris iuris formam ²⁾, qua parte pupillum admittit *indubitato matrimonio*, id est, si constet nuptias intercessisse defunctum inter et eam, quae peperisse perhibeatur.

LXXV.

QUOMODO FIAT CONVENTIO.

Quid sit pactum, docet Ulpianus l. 1 § 2 D. 2. 14, edicti libro quarto. Est autem hoc teste *duorum pluriumve in idem placitum consensus*. Quae res, decantata licet, ab aenigmate nihil discrepat; quid enim proficitur dicendo conventionem esse *consensum*, nescientibus, in iure quid sit consensus? Nam extra ius communi loquendi formula quid valeat consensus vocabulum, haud adeo comprehensu difficile est; est enim communi sermone duorum pluriumve par voluntas, sive ea sit *βούλησις*, id est *τοῦ τέλους*, sive ea *προαίρεσις*, id est *τῶν πρὸς τὸ τέλος* ³⁾. Est enim omnis *animi mot(us)* ⁴⁾, qui quidem versetur in eo genere ad quod est adhibenda actio quaedam ⁵⁾, primum *βούλησις*, id est appetitus alicuius boni vel quod sic putetur ⁶⁾, mox fit *προαίρεσις*, id est patrandi consilium, cui inest instrumenti remediive et quasi viae electio. Veluti testatori, quum *βούλεται* heredem habere certum, *προαιρετέον* est testamenti factionem, ut quis effectus sit *τῆς βουλήσεως*. Licet denique utraque

1) c. un. C. Th. 4. 3 (= c. 2 C. 6. 17).

2) Cf. l. 1 § 6 D. 37. 10.

3) Distinctio est Aristotelis (Eth. Nicom. III. 2 § 9) et iuris criminalis doctorum (e. g. Berner, *Lehrbuch des deutschen Strafrechtes* (1884) § 93).

4) L. 1 § 3 D. 2. 14.

5) *Motus* enim *animorum* *duplices sunt*, *alteri cogitationis*, *alteri appetitus*; *cogitatio in vero exquirendo maxime versatur*, *appetitus impellit ad agendum* (Cic. de Off. I. 36 § 132). Ceterum apud prudentes utroque modo *animi motus* intelliguntur (l. 19 § 1 D. 1. 18; l. 21 § 8 D. 22. 5).

6) At Stoicis *βούλησις* est, *quae quid cum ratione desiderat*; illa *δρμή* (Cic. Tusc. disput. IV. 6 § 12; de Off. I. 28 § 101).

communi nomine voluntas appelletur, quantum intersit, vel ex eo apparet, quod saepe fit, ut quis id perpetret, quod non appetiverit, veluti qui res suas in tempestate eiicient non animi causa, sed quo magis cum ipsa navi periculum maris effugia(n)t, cui affinis est species notissima apud Paulum l. 21 § 5 D. 4. 2 (voluissem: οὐ μὲν ἡβουλήθην, volui: ἀλλ' ὅμως προειλόμην) et haud paulo nobilior apud poetam Anglicum:

Non vult voluntas: domina paupertas iubet.

Spectatur autem in iure vel προαίρεσις vel βούλησις, velut in delictis plerumque consilium coercetur, sed nonnumquam appetitus, qui suberat, vel minuerit condemnationem vel auxerit eam¹⁾. Interest enim, utrum ulciscendi an rapiendi causa interfeceris. Itaque, cum dicunt²⁾ maleficia voluntat(em) et propositum delinquentis distingu(ere), inprimis est credibile τῇ προαίρεσι id tribui, ut, quot illius sint genera prohibita, veluti furandi vel occidendi vel damni dandi, totidem intelligantur delicta³⁾, respondeatque sua cuique maleficio προαίρεσις. Similem de contractibus exponit doctrinam Anonymus⁴⁾: ἀπὸ διαθέσεως νοοῦνται τοιαῦτα ἢ τοιαῦτα εἶναι τὰ συναλλάγματα. Sed in contractibus haeremus, sitne spectanda creditoris alterum sibi obligandi βούλησις⁵⁾, an debitoris obligandi sese προαίρεσις⁶⁾, in mutuis igitur contractibus sitne spectanda utriusque βούλησις, an utriusque προαίρεσις. Sane, sive hoc sequeris sive illud, apparet contractibus non convenire eam consensus definitionem, quam ex communi loquendi genere sumpsimus. Veluti in emptione venditione emptor gestit rem suam facere, venditor pecuniam; pecuniam ille, hic rem perdere προαίρεται. Itaque neutro modo par voluntas invenitur, sed magis ex diversis animi motibus⁷⁾ componitur contractus; quaeritur autem quo modo vel

1) Berner, *Lehrbuch des deutschen Strafrechts* (1884) § 96.

2) L. 54 (58) pr. D. 47. 2.

3) Ea quidem in quibus dolus, id est scientia adhibenda est.

4) Sch. 24 ad Bas. XXIII. l. 9.

5) Eam spectat Paul. l. 14 pr., l. 29 pr. D. 10. 3.

6) Eam spectare videtur Modestinus l. 16 § 1 D. 20. 1: cum sua manus pignori donum suam futuram Seius scripser(it), consensum ei obligationi dedisse (eum) manifestum est. Quotus enim quisque appetit rerum suarum obligationem?

7) L. 1 § 8 D. 2. 14.

conglutinatio fiat vel *concursum* ¹⁾ voluntatum disparium. Utuntur enim vel hoc verbo vel illo ²⁾. Sed satis est evidens, diversos animorum motus nec conglutinari posse nec utrimque concurrere, eos autem, qui sic definiant, verba dare pro rebus. Licet enim, quae moveantur, etiam concurrere posse videantur, tamen de animis hoc concedendum non est, quia motus animorum fingendi genere continentur. Sin quis dicat, cuius ope fictionis animi moveantur, eiusdem concurrere posse existimandos esse, haud negaverim, sed id quaerendum est, sitne omnis conventio nuda fictio, an praeterea quiddam. Tentares esse fidem oblatam et acceptam, quia l. 3 pr. D. 50. 12 pacto, quod semper sit duorum, *offerentis* nimirum et accipientis, opponitur pollicitatio, quasi *offerentis solius promissum*. Sed ne id quidem tangitur ³⁾. Restat igitur cum Sigismundo Schlossmann, ut dicamus: (*conventionem*) *nihil esse, appellationem modo sine corpore et specie* ⁴⁾, id est fictionem quandam, qua utamur demonstrandi causa fidem ⁵⁾ alicuius saltem prima facie ⁶⁾ obligatam esse liberatamve, id est salva fide fieri non posse, quin faciat aliquid aut rursus posse. Item demonstrandi causa rem alicuius obligatam esse aut rursus liberatam ⁷⁾. Nec sequimur in ea re aut

1) Iavol. l. 55 D. 44. 7, ubi videntur insititia verba: *quae dominium transferunt*, et quae leguntur post: *contrahentium*. Cf. Pernice, *Ztschr. der Sav.-St.* IX (1888) p. 204^a, p. 216^a.

2) Concursus Gallis magis (Pothier, *Traité des Obligations* nis. 4, 87), conglutinatio placere videtur Germanis (Windscheid § 305: „*Vereinigung zweier Willenserklärungen*“. Adstipulatur, qui omnes locos Digestorum perlustravit, Fritzsche, *Ueber die Bedeutung von consensus und consentire* (1888) p. 101: „*Vereinigung zweier äusserlich erkennbarer Willensrichtungen*“). Putant scilicet lepidi homines, ipsas voluntates conglutinari indicis suis et quasi mutuis declarationibus (Windsch. § 69), quod totum est ridiculum.

3) Cf. Schlossmann, *der Vertrag* § 18.

4) „*Ein juristisches Nichts*“ (op. cit. p. 165). Tantundem sentiebat de republica Caesar (Suet. I. 77).

5) Fidem non definimus, alioquin aut nullus definiendi finis erit, aut redibimus unde egressi sumus, veluti si sequamur Ciceronem de Off. I. 7 § 23: *fides, id est dictorum conventorumque constantia et veritas*. Sed ne debent quidem aut possunt omnia definiri, minus nota per notiora sufficit.

6) Saepe enim fit, ut fides prima facie obligata videatur, quum sit soluta (Cic. de Off. I. 10 § 32).

7) Nos quidem conventionis fictionem ad multa alia porrigimus, sed apud Romanos, recte docet Pernice, *Ztschr. der Sav.-St.* IX (1888) p. 197, non ultra extendi, quam in contextu diximus: „*bei den Juristen findet das Wort pactum*

βούλησιν creditoris, cui saepe contingit ut actionem habeat, quam non appetiverit¹⁾, sed ne debitoris quidem προαιρεσιν, cui contingit, ut obligetur, licet non hoc προελετο, sed incautum decipere voluerit. Itaque si quis aurum ostenderit, quasi pignori daturus, et aes dederit, non dubitat Ulpianus²⁾, quin obligaverit aurum pignori, licet noluerit. Quod sic explicant doctores: credendum esse voluisse eum, cui salva fide negare non liceat consensum se dedisse obligationi³⁾, recte quidem, dissolveretur enim omnis societas inter homines, si contra fidem disputare concederetur⁴⁾, sed, licet recte, animadvertere tamen debebant, hoc modo consensum funditus eradicari, substituique in locum eius aequitatis rationem id est bonorum consuetudinem et opinionem. Quamquam est, qui rem salvam cupiat sic: in conventionibus requiri contrahendi voluntatem⁵⁾, quasi aliud sit contrahere, aliud obligare sese. Itaque nihil conventionibus inest praeter nudam consensus fictionem, quae fictio adhibeatur, secundum id quod bonum et aequum existimetur. — Iam videndum est, conventio quomodo fiat, id est quibus modis hominum opinione fides obligetur libereturve. Dicere id velle videtur Paulus l. 2 pr. D. 2. 14:

Labeo ait convenire posse vel re, vel per epistulam, vel per nuntium inter absentes quoque posse: sed etiam tacite consensu⁶⁾ convenire intelligitur.

conventum) sich nur für Abreden aus dem Gebiete des Obligationen- und Dotalrechtes, ausserdem bei Pfandbestellung"). Forsitan addenda sint sponsalia; cf. Mommsen ad l. 1 D. 23. 1.

1) L. 13 § 2 D. 18. 6.

2) L. 1 § 1 D. 13. 7. — Cf. c. 2 C. 8. 15 (16).

3) Veluti Dernburg, Pfandrecht I p. 188: „der Jurist (hat) da einen Pfandvertrag anzunehmen, wo das Benehmen des einen Theils bei dem (andern) die gerechte Erwartung hervorrufen musste, der Gegenpart willige in die Begründung eines Pfandrechts" (cf. ibid. p. 183); Regelsberger, Civilrechtl. Erörter. I (1868) p. 18: „denn bei der Auslegung von Willenserklärungen wird davon ausgegangen, dass der Handelnde als redlicher Mann verfahren sei".

4) Invenitur eiusmodi disputatio apud Ulpianum, l. 8 pr. D. 46. 4. Ex diverso nimis solute aequitatem an sequatur, nescio, Marcianus l. 5 § 2 D. 20. 2.

5) Ihering, Besitzwille p. 288: „worauf ist der Wille bei Vornahme eines juristischen Aktes zu richten, blos auf ihn selber oder auf die juristischen Folgen, welche das Gesetz mit ihm verknüpft hat? Man braucht die Frage nur zu stellen, um die Antwort gefunden zu haben".

6) Consensus melius aberit; cf. modo Nerat. l. 4 pr. D. 20. 2: eo iure utimur,

Finalia verbo, *sed etiam* — intelligitur, quae non sunt nisi fallor ex Labeone, sed ab ipso Paulo, postea curabo, ut inprimis mihi res sit cum horum auctore:

convenire posse vel re vel per epistulam vel per nuntium inter absentes quoque posse.

Inter absentes convenire posse vel per epistulam vel per internuntium èt est per se perspicuum èt traditur saepissime. Difficultatem habet, quod praecedit; *re* quoque convenire posse, non quod incerta sit eius vocabuli potestas, sed quia desideratur τὸ ἀντίθετον: *verbis*. Non enim arridet Stephani interpretatio, quam probabat Cuiacius, accipiendum esse τὸ *re*, acsi scriptum esset: *inter praesentes* (πράγματι τούτεστι πρὸς παρόντα παρὰ παρόντος). Sed videtur sic posse in integrum restitui Labeo, dum scripsisse eum putemus:

convenire posse vel (o) re vel (re); per epistulam vel per nuntium inter absentes quoque posse.

Quum periisset literula *o*, alterum *re* stare non potuit. Apparet autem conventionem fieri posse verbis aut lingua tam ipsius quam nuntii figuratis, aut scriptura significatis¹⁾, vel etiam sine verbis id est: *re*. Itaque fieri posse conventionem omnibus modis. Neve quis obiiciat, pactum fieri non posse *offerentis solius* voce, eiusve rei testem citet Ulpianum l. 3 pr. D. 50. 12, secum perpendito, inprimis: offerentis solius literis sine dubio convenire posse²⁾, quidni igitur voce? deinde, fieri vix posse, ut sint Ulpiani haec: *pactum est duorum consensus atque conventio, pollicitatio vero offerentis solius promissum*. Observavit Mommsen

ut quas in praedia urbana inducta illata sunt, pignori esse credantur, quasi id facile convenerit; Ulp. l. 11 § 5 D. 18. 7: videtur autem facile et cum domino aedium hoc convenisse; id l. 6 D. 20. 2: in praediis urbanis facile solet conventum accipi, ut . . . teneantur inducta et illata; Papin. l. 69 pr. D. 23. 3: convnisse facile videtur, ne dos . . . petatur. Alioquin rescribendum erit *facit(o) consensu*, quod exstat apud Iulianum l. 83 § 1 D. 1. 3 (cf. § 11 Inst. I. 2) et in rescripto quodam Diocletiani (c. 16 C. 4. 65).

1) Quatenus placuit non minus valere, quod scriptura, quam quod vocibus lingua figuratis significaretur (l. 38 D. 44. 7).

2) L. 34 pr. D. 17. 1: Qui negotia L. Titii procurabat, . . . epistulam ad eum emisit etc. Dicendum, actione mandati obligatum fore procuratorem, ut . . . (ea), de quibus convenerit, praestare debeat; l. 5 § 8, l. 24, l. 26 D. 13. 5. Cf. Regelsberger, *Civilrechtl. Erörter.* I (1868) p. 26 sq., 72, 94 sq.

ea nullo modo cum iis quae sequantur cohaerere; inscriptionem suo iure damnat Lenel¹⁾, pollicitationem denique verus Ulpianus esse definit *nudam promissionem* (l. 19 § 2 D. 21. 1), id est in stipulationem non deductam²⁾. Dempsta autem inscriptione l. 3 cit. et pacti cum pollicitatione comparatione³⁾, cetera (*et ideo — concedendam*) quasi sponte coibunt cum l. 19 pr. D. 39. 5. Sed mirum videri potest, cur Paulo sufficere visum non sit Labeonis responsum, siquidem eo admittitur omnibus modis convenire posse, quo quid potest cogitari amplius? Attamen addidit de suo: *etiam tacite* [consensu] *convenire intelleg(i)*. Quod prima quidem fronte abundare videtur, sicut l. 95 D. 29. 2 (= § 1 Sent. IV. 4): *recusari hereditas non tantum verbis sed et re potest et alio quovis indicio voluntatis*? Nam quae tandem indicia voluntatis cogitare datur, quae nec verbis fiant nec sine verbis? Non enim metuo, ne Modestino quis obtemperet, quasi tertium genus proponenti *nuntium*⁴⁾. Ex diverso non est supervacaneus tacitae conventionis intellectus. Est enim tacita conventio ficta conventio, cuius generis: ut intra territorium Urbis Romae⁵⁾ in praedia urbana inducta illatave sint pro mercede obligata⁶⁾; item in omnibus praediis rusticis fructus ibi nascituri pro pensione ut sint pignori⁷⁾; item fructus rei pignorateae ut pignoris causae accedant⁸⁾; contrahentis denique cum fisco ut bona veluti pignoris titulo obligentur⁹⁾. Nam, quae memo-

1) Paling. II. p. 403¹ ia. p. 387¹.

2) Eodem modo pactum et pollicitationem idem esse demonstratur c. 5 C. 8. 37 (38).

3) Ipsa *pacti* definitio Ulpiano a nobis non abiudicatur, et sumpta est ex *libro quarto*, non tamen *disputationum* sed *edicti* (l. 1 D. 2. 14).

4) L. 4 pr. D. 17. 2 (*et re et verbis et per nuntium*).

5) Inst. c. 7 C. 8. 14 (15). — De territorio Urbis Romae cf. Procop. B. Goth. I. 15, 16; III. 6 (ed. Bonn. p. 79 vs. 21; 80 vs. 21; 81 vs. 1; 801 vs. 4). Centesimum miliarium intelligit Dernburg, *Pfandrecht* I p. 296^a.

6) L. 4 pr. D. 2. 14; l. 4 pr., l. 7 pr. D. 20. 2; l. 11 § 5 D. 13. 7.

7) L. 7 pr. D. 20. 2. — Itaque ex abundanti de eo pignore convenire solet (l. 62 (61) § 8 D. 47. 2).

8) c. 3 C. 8. 14 (15). — Contradicit huic iuri Paulus sent. II. 5 § 2, sed sibi l. 18 § 2 D. 13. 7; l. 29 § 1 D. 20. 1 (cf. tamen Lenel, in Paling. I p. 1230 not. 1). Fructus rei pignorateae ipsos quoque pignori esse, placuisse videtur Iuliano (l. 1 pr. D. 43. 33); Pomponio (l. 32 § 1 D. 16. 1); Modestino (l. 26 § 2 D. 20. 1) et imperatori Alexandro quum c. 3 cit., tum c. 1 C. 8. 24 (25). De Pomponio nondum observatum videtur.

9) a. 2 C. 8. 14 (15).

ratur in c. 2 C. 2.3 *taciti pacti* exceptio interpolata videri potest pro rei in iudicium deductae clausula. Verius dicetur tacitum fuisse pactum eius, qui per longum intervallum debitori molestus non fuisset, itaque Commodio existimatus est debitum remisisse¹⁾. Quod exemplum non refert tantum, sed etiam ipse sequitur summus auctor Papinianus²⁾, quasi *parum iuste* petantur per *longi temporis intervallum* omissa³⁾. Hoc igitur interest inter conventionem veram et fictam, quod in conventionem vera fingitur⁴⁾ intercessisse consensus, dum sit qualequale voluntatis iudicium licet furentis⁵⁾ vel inviti⁶⁾; sin hoc desit, etiam conventio intercessisse fingitur. Itaque non est supervacanea, quod putat Windscheid⁷⁾, tacitae conventionis fictio, quia propter eam in immensum crescit iudicis potestas. Sane difficillimum est inter re factam et tacitam conventionem fines regere, si quidem in re facta specie tenus consensus intercedere debet, in tacita ne specie tenus quidem. Veluti, quae apud Paulum⁸⁾ tacitae conventionis prima species est: *si debitori meo reddiderim cautionem*, quis eam non lubenter inter conventiones referret re factas? Vel quod alibi⁹⁾ ponit: *si acceptilatio inutilis fu(er)it, tacita pactione id actum, ne umquam peteretur*, quidni verbis convenisse dicit? Florentino denique, qui in futurum tempus usuras accipiat, is *tacite pactus videtur, ne intra id tempus sortem petat*¹⁰⁾. Quidni re? Docet autem, in quantum ea res anceps sit, Ulpianus, dum, ne sit exprimendum videaturne, qui in conductione remanserit, re an tacite contractum renova-

1) L. 26 D. 22. 3.

2) L. 69 pr. D. 23. 3.

3) Divus Pius in l. 17 § 1 D. 22. 1. Consentit Scaevola l. 13 pr. eod.

4) Credit Regelsberger, *Civilr. Erörter.* I (1868) p. 63 pacta existere posse nullius fictionis adminiculo (*ohne Willkür* = (p. 67) *ohne „Fiction“*). Quod supra refutare conati sumus.

5) L. 2 § 2 D. 24. 8.

6) L. 22 D. 23. 2. Cf. l. 12 § 1 D. 23. 1.

7) *Lehrbuch* § 72¹²: „Besser gibt man die ganze Vorstellung auf, da weder ein Nutzen von derselben abzusehen ist, noch in den Quellen selbst irgendwelches Gewicht auf sie gelegt wird“. Supervacanea esset nova fictio apud fingendi audaces, quales non sunt nostri iudices.

8) L. 2 § 1 D. 2. 14.

9) L. 27 § 9 D. 2. 14.

10) L. 57 pr. D. 2. 14.

visse, prudenter dicit reconductum esse *taciturnitate utriusque partis* ¹⁾. Quam vero nihil referat, Paulus docet, dum scribit omne iusiurandum, quod non deferatur ex edicto, id *ex conventione* deferri ²⁾, quum constet nulla praecedente conventionem deferri; nam potest quidem convenire, *ut ab omni con(tent)ione disced(a)tur si (alter) iura(verit)* ³⁾, et ex hac conventionem iusiurandum deferri, sed sufficit quod iureiurando delato alter statim ⁴⁾ vel iurat vel iurare paratus est ⁵⁾, sicut in ea specie, quam ponit Seneca pater ⁶⁾, ubi actor: *placet, inquit, tibi rem iureiurando transigi? iura*, respondet adversarii patronus: *accipimus condicionem, iurabit*. Eiusdem generis est, quod inter absentes *per unius epistulam* convenire potest; non enim exigunt prudentes, ut rescribatur ⁷⁾; de eo tantummodo dubitant, perfectane sit conventio *eo tempore quo epistula scribitur* ⁸⁾, an vero *cum cognoverit* adversarius scribentis voluntatem ⁹⁾. Sane aliquanto post generaliter placuit, tam inter praesentes quam inter absentes *non adsignatis*, id est traditis, instrumentis ita conventionem imperfectam esse, sicuti re non tradita alienationem ¹⁰⁾. Quapropter in Ravennatibus instrumentis non solet deesse traditionis ipsius chartae commemoratio ¹¹⁾. — Diximus supra re convenire. Ergo quia re non convenit modo, sed etiam re contrahitur, opera danda est, ne nihil interesse putetur, ideo praesertim, quia hodie omnis conventio contractus esse creditur.

1) L. 13 § 11 D. 19. 2. — Cf. c. 16 C. 4. 65.

2) L. 17 pr., l. 26 § 2 D. 12. 2; cf. Gai. l. 1 eod. (Paling. 126). — Res non magno opere commovisse videtur Demelium, *Schiedsoid* (1887) p. 26 sq.

3) L. 42 pr. D. 12. 2; cf. l. 89 eod.

4) Cf. l. 1 § 1, l. 137 pr. D. 45. 1; l. 12 pr. D. 45. 2; *Handelsgesetzbuch* § 818; *Bürger. Gesetzb.* § 147.

5) L. 5 § 4, l. 6 D. 12. 2.

6) Locum exscripsit Demelius, *Schiedsoid* p. 92. — Repetitur eadem narratio apud Suet. de Rhet. 6. Ex iure Graeco cf. Demosth. XXXI § 9; XXXIII § 13, § 14.

7) Locos supra dedimus.

8) Doctrina, „Aussagerungstheorie“ quam vocant, defenditur a Neratio (fr. Dosith. 16) et ab Ulpiano (l. 77 i. f. D. 6. 1).

9) Doctrina, „Vernehmungstheorie“ quam vocant, defenditur a Iuliano (fr. Dosith. § 15 et l. 38 pr. D. 41. 2).

10) Vat. fr. § 297, cf. § 814. — De alienatione est Iulian. l. 2 § 6 D. 39. 5; cf. l. 65 pr. D. 41. 1; l. 14 § 17 D. 47. 2.

11) Brunner, *s. Gesch. der Urkunde* I p. 90—94.

Contrahit autem re, qui aliquid facit vel dat, ut sit obstrictus adversarius ad faciendum vel dandum, re convenit, qui sine verbis paciscitur. Itaque potest re convenire, dum consensu contrahitur, arrha data. Hoc ideo observavi, ne quis indistincte diceret: iureiurando delato re contrahi¹⁾, licet enim in iureiurando factum spectemus, non verba²⁾, tamen petitoris tantum iureiurando non inepte dicetur re contrahi, si quidem is tantum iurat, ut adquirat sibi obligationem³⁾, adversarius autem ut se liberet. Sed rectius dicetur petitoris iureiurando *quasi contractum* videri, quod placet Ulpiano⁴⁾. Adversarii iusiurandum auctoribus nostris inter conventiones non refertur; a Triboniano refertur; licet enim alias dubitet, cedatne iusiurandum *pro pacto convento sive pro solutione*⁵⁾ *sive pro iudicio*⁶⁾; tamen alias demonstrat ei, qui iuravit, *pacti dandam exceptionem propter religionem et conventionem*⁷⁾. Credit igitur iuriurando et religionem inesse *et conventionem*, quae sententia non quidem est inepta, sed obtrusam Ulpiano non oportuit.

Scribebam Traiecti ad Rhenum mense Septembri 1896.

1) Cf. Gradenwitz, *Ztschr. der Sav.-St.* VIII (1887) p. 270: „Hiernach (i. e. secundum Demelii interpretationem) wäre der *Schiedsidoertrag* nach römischem Rechte eine Art von *Realvertrag* gewesen”.

2) Steph. sch. 2 ad Bas. 22. 5. 25: *πολύσις μὲν τὸ ἐμύσαι.*

3) Steph. l. l.: *ἐπὶ δόσει.*

4) L. 5 § 2 D. 15. 1. — Cf. Steph. l. l.: *(οὐ) χάρα τῆς praescriptis verbis, (οὐδὲ) γὰρ ἔστι συνάλλαγμα.*

5) Ita comici: *apud praetorem solvere* pro: iureiurando se liberare (Plant. Curcul. vs. 684, 722).

6) L. 35 § 1 D. 12. 2. Fraudem detexit Tichelaar, *Rechtsgel. Magazijn* XII (1898) p. 92. Redhibenda sunt Triboniano *idemque* — *habiles sunt.*

7) L. 25 D. 12. 2. Sunt ibi Triboniani *delato* — *iureiurando* (cf. l. 17 pr. eod. et Steph. sch. 1 ad Bas. 22. 5. 25) et *vel pacti* — *conventionem* (cf. l. 23 eod.).

PINDARICA.

SCRIPSIT

H. VAN HERWERDEN.

*Pindari carmina. Prolegomenis et commentariis
instructa edidit W. Christ. Lipsiae in aedibus
B. G. Teubneri 1896.*

Quam magnifice sentiam de novae editionis utilitate, in Museo Groningano plenius significaturus, nunc cum Mnemosynes lectoribus communicabo, quas Pindari lectio ad lucem huius recensionis bis terque repetita mihi suggesserit cogitationes, quae fortasse conducere poterunt ad locos quosdam difficiliore rectius sive interpretandos sive emendandos. Quae tentamina non omnia vana fore aliqua spes me tenet propter honorificam mentionem quam de pristinis meis in Pindarum lucubrationibus facere dignatus est eruditissimus editor in Prolegomenis p. xiii.

Equidem Pindarum edens prorsus omitterem vitam eius ex scholiis Ambrosianis excerptam, quae legitur in Christii Prolegomenis pag. c. Prorsus enim nihil inest quod non longe melius in Eustathiana vita (p. ciii sqq.) perscriptum sit. Accedit quod eius auctor misere quaedam corrumpit quae sine mendis illic leguntur. Prope initium l. 5 est μητρός δὲ Κλειδίκης· οἱ δὲ Κληδίκης γράφουσι, sed Κλειδίκης reponendum cum ex Eustathio l. 14 p. 103 tum e vitae metricae vs. 2 (p. cii). Deinde l. 14 ἐζημιώθη ὑπὸ Θηβαίων χιλίας δραχμαῖς, pro quibus in Eustathianis p. cvi, l. 3 sq. recte legitur χιλίαις δραχμαῖς. Depravatissima vero in ista vita sunt verba haec

l. 31 sqq. λέγεται δὲ θεωροῖς ἀπιοῦσιν εἰς Ἀμμῶνος Πίνδαρος τὸ ἐν ἀνθρώποις ἄριστον καὶ ἀποθανεῖν ἐν ἐκείνῳ τῷ ἐνιαυτῷ, quae nemo intellegit nisi correcta ope verborum Eustathii l.l. lin. 13 sqq., quae sic se habent Φέρεται δὲ λόγος, καὶ θεωροῦς ποτε ἀπιδύτας εἰς Ἀμμῶνος αἰτῆσαι Πινδάρῳ οἷα Φίλῳ τὸ ἐν ἀνθρώποις ἄριστον· καὶ θανεῖν αὐτὸν ἐν ἐκείνῳ τῷ ἐνιαυτῷ.

Ol. I 109 θεὸς ἐπίτροπος ἰὼν τεαῖσι μῆδεταί
 ἔχων τοῦτο κᾶδος, ἴερων,
 μερίμναισιν· εἰ δὲ μὴ ταχὺ λίποι,
 ἔτι γλυκυτέραν κεν ἔλπομαι
 σὺν ἄρματι θεῶ κλει-
 ξειν, ἐπίκουρον εὐρῶν ὁδὸν λόγων,
 παρ' εὐδείελον ἑλ-
 θὼν Κρόνιον.

Qui mecum structuram futuri cum particula conditionali antiquiori graecitati abiudicant, facile hunc locum restituent corrigendo

ἔτι γλυκυτέραν τὴν ἔλπομαι κτλ.

Peraptam enim hic esse pronominis personalis usum negabit nemo. Quamquam ferri potest varia lectio κεν — κλειῖξιν.

Ol. II 78

ἔνθα μακάρων

νάσος ὠκεανίδες
 αὖραι περιπνέουσιν, κτλ.

Contra librorum fidem νᾶσον exhibentium Christ cum aliis Triclinium et paraphrastam secutus reposuit Acc. plur. Aeolicum νάσος (quidni potius cum Triclinio νᾶσος?). Certior res esset, nisi etiam Herodoti codices antiquiores III 26 conspirarent in singulari Μακάρων νῆσος. Apud sequiores certe singularem numerum recte se habere demonstrant Kaibelii epigrammata Graeca ex lapidibus conlecta 107, 2 (p. 36) et 473, 2 (p. 189).

Ol. VI 89 sqq. de Iamo dicitur:

ἀλλ' ἐν
 κέρυπτο γὰρ σχολίνῳ βατείῳ τ' ἐν ἀπειράτῳ,

Ἰων ξανθαῖσι καὶ παμπορφύροις ἀκτῖσι βεβρεγμένος ἄβρὸν
σῶμα· τὸ καὶ κατεφάμιξεν καλεῖσθαι νιν χρόνῳ σύμπαντι μάτηρ
τοῦτ' ὄνυμ' ἀθάνατον.

Adnotat Christ „τὸ ἰδcirco, quamquam haec vis vocabuli dubia est neque satis defenditur similibus locis P. V 39. Hom. r 176. T 213. Ψ 547. θ 332.” Si dubia esset, h. l. conici posset τὸθεν κατεφάμιξεν, sed aliter res se habet. Nam praeter ταῦτά τοι Eur. Andr. 212, ταῦτα καὶ Ion. 346 et quae vel in pedestri Atticorum oratione saepe leguntur ταῦτ' ἄρα et ταῦτ' οὖν omissa praepositione διὰ, hanc interpretationem satis tuetur δ καὶ positum pro διδ καὶ Phoen. 155. 263. Hec. 13 (quem locum iniuria Porson aliter interpretatus est).

Obiter moneo pro miro h. l. participio βεβρεγμένος reponendam videri aptissimam Zenodoti lectionem πεφραγμένος, quam sagacissime in scholii (Ζηνόδοτος γράφει . . . ἀντὶ τοῦ βεβρεγμένος) lacuna supplevit Rauchenstein.

Ibidem 61.

ἀντεφθέγξατο δ' ἀρτιεπῆς

πατρία ὕσσα, μετὰλλασσέν τε νιν· Ὀρσο, τέκνον, κτλ.

Christ „μετὰλλασσεν, in aliam sedem transferebat, quo sensu dixit Plato Tim. 19a ἀναξίους εἰς τὴν τῶν ἐπανόντων χώραν μεταλλάττειν· notionem *interrogandi* ab hoc loco alienam esse neminem latet; facilius notionem *respondendi* ferrem, si dicendi usu magis eam confirmatam viderem.” At respondendi notio iam est in ἀντεφθέγξατο. Si vero recte Christ interpretatus est verbum μεταλλάσσειν, expectatur saltem μεταλλάξέν τε νιν, ut recte eodem sensu Bergk coniecit μετάνστασέν τε νιν. Habet autem haec dicendi ratio aliquid ita parum naturale, ut vix dubitem quin gravior hic lateat error. Haud displiceat

ἀντεφθέγξατο δ' ἀρτιεπῆς

πατρία ὕσσα ποταυδάσαντί τιν· Ὀρσο, τέκνον.

Ibidem 98.

σὺν δὲ φιλοφροσύναις εὐηράτοις Ἀγησία δέξαίτο κῶμον

οἶκοθεν οἶκαδ' ἀπὸ Στυμφαλίων τειχέων ποτινισσόμενον

ματέρ' εὐμήλοιο λιπόντ' Ἀρκαδίας.

Ita salva quidem grammatica sed pessumdato metro codices omnes. Vulgo recepta est Tricliniana correctio λείποντ', quam-

quam loci sententia praesens tempus respuens solum praeteritum ex mea quidem sententia admittit. Hinc mihi nata est suspicio Pindarum scripsisse

ματέρ' εὐμήλου λελοῖποντ' Ἀρκαδίας,
usum participii forma Aeolica pro λελοιπότ', ut alibi κεχλάδον-
τας dixit et πεφρίκοντας Ol. IX 2 et Pyth. IV 183. Cf. Hoff-
mann Gr. dial. II p. 565. Possis etiam cogitare de scribendo
per tmesin ματέρ' εὐμήλου λιπόντ' ἔξ (= ἐκλιπόντ') Ἀρκαδίας.

Ol. VII 58.

ἀπεινός δ' οὐτις ἐνδείξεν λάχος Ἀελίου.
Suadente sententia quondam cum Nabero incidi in coniecturam
ἐνριψεν, eandemque notionem hodieque requiro, quia valde du-
bito num quod vulgatur sic possit intellegi cum Christio ut
sit: *commonuit, ut absentis solis sors urnae iniceretur*. Vide tamen
an ἐνδείξεν i. e. ἐνδείκνυμι non descendat ab ἐνδείκνυμι sed a veteri
praesenti ἐνδείκω sive ἐνδίκω = ἐμβάλλω. Revera Aristaeus
II, 1 usus est praesenti δίκει, quod utrum suo Marte an aliena
fretus auctoritate fecerit ignoramus. Quod utut est, Aoristus I
ἐδῖξα iuxta alterum ἐδικον comparari potest cum Aoristo I
ἔστυξα, quem iuxta II ἔστυγον Homerus Od. λ 502 usurpavit.

Ol. X 41. καὶ κεῖνος ἀβουλῆς ὕστατος
ἄλωσης ἀντάσαις
θάνατον αἰπὺν οὐκ ἐξέφυγεν.

Christ „ὕστατος scholia cum ἀλωσης iungunt, ut post urbem
captam mortem occubuisse dicatur; quod cum contra gramma-
ticam peccet et verbum ἀντάσαις obiecto carere nequeat, rectius
Augeam ultimum postquam eius socii iam interierunt, occidisse
interpretaberis.” Scholiastarum interpretationem ferri non posse
apertum est, sed non dicit Christ utrum ἄλωσης intellegat *cap-*
tivitatem an (coll. Pyth. III 57) *mortem*, ut saepe ἀλῶναι, cui
opponi solet ἐλεῖν, apud Homerum significat *interfici*. Hoc si
feceris, vereor ne nascatur tautologia, si illud, narratio caret
colore heroico. Illa enim aetate non capiebantur nisi qui pretio
se redemptum iri spopondissent. Quare nescio an revera agatur
hic de capta urbe, quod disertis verbis poetam dixisse suspicor
scribentem

καὶ κείνος ἀβουλίᾳ ἄστυος
 ἀλώσιος ἀντάσαις
 θάνατον αἰπὺν οὐκ ἐξέφυγεν.

OL. X 97. ἐγὼ δὲ συνεφαπτόμενος
 σπουδᾷ κλυτὸν ἔθνος
 Λοκρῶν ἀμφέπεσον, μέλιτι
 εὐάνορα πόλιν καταβρέχων.

Non temere in ἀμφέπεσον haesit Bergk tentans ἀμφιέπον, quod probat Christ. Verbum sane est aptissimum, sed vix ferri potest imperfectum, quare probabilius, ni fallor, corrigemus ἀμφιέπω.

OL. XIII 88.

σὺν δὲ κείνῳ καὶ ποτ' Ἀμαζονίδων
 αἰθέρος ψυχρᾶς ἀπὸ κόλπων ἐρήμων
 τοξόταν βάλλον γυναικεῖον στρατόν,
 καὶ Χίμαιραν πῦρ πνέουσιν καὶ Σολύμους ἐπεφνεν.

Quia verba αἰθέρος — ἐρήμων non minus pertinent ad ultimum versum quam ad praenultimum, delenda fuerat virgula post στρατόν.

Pyth. II 73.

γένοι' οἷος ἐσσι μαθών. καλὸς τοι
 πίθων παρὰ παισίν, αἰεὶ
 καλός.

Locum difficilem sic intellego „praesta te talem qualis es (qualem natura te finxit, nostrates *wees u zelf*), cum cognoveris illud „καλὸν τοι κτέ.” Cf. Pyth. III 80

μανθάνων οἷσθα προτέρων·
 ἐν παρ' ἐσλὸν πῆματα σύνδυο δαίονται βροτοῖς
 ἀθάνατοι.

Cum proverbio πίθων κτέ. quodammodo comparari potest vernaculum *aap, wat heb je mooie jongen*, quod similiter iactatur in adulatores. Hortatur poeta Hieronem ne decipi se patiaturs falsis adulatorum blanditiis, quae non maioris sint pretii quam puerorum ludibundorum verba turpissimae bestiae laudantium pulchritudinem.

Christ verba γένοι' οἶος ἐσσι μαθὼν interpretans *praesta te talem qualem a natura te factum cognoveris* necessario verba οἶος ἐσσί duplicat, ut sit γένοι' οἶος ἐσσι, μαθὼν οἶος ἐσσί, quod si non feceris verbum γένοιο carebit praedicato. Ea autem quam his verbis tribuit sententia Graece, ni fallor, sic enuntianda erat γένοι' οἶος ὧν μαθήσει. Mezger contra iungens γένοι' οἶος ἐσσί. μαθὼν καλὸς τοι κτέ. pervertit proverbii sententiam, cuius formam vulgarem praeterea confirmat Galenus citatus ab interpretibus de usu part. I 22 καλὸς — αἰεὶ, Φησὶ τις τῶν παλαιῶν, ἀναμιμνήσκων ἡμᾶς ὥς ἐστιν ἄθυρμα γελοῖον παιζόντων παίδων τοῦτο τὸ ζῶον.

Pyth. III 44.

καιομένα δ' αὐτῷ διέφανε (var. διέφαινε) πυρά.

Adnotat Christ „διέφανε· intransitive ut ap. Xenoph. memor. III 10 5.” In intransitivo usu nulla est difficultas, sed in verbi significatione, quod ita interpretantur, quasi sit δίχ' ἔφανε (δίχ' ἔφαινε coniecit Bergk) aut διεσχίσθη, ut scholiasta: ἡ φύσις τοῦ πυρὸς οἶον διεσχίσθη καὶ διάστημα τοῦ πυρὸς ἐγενήθη, unde Schmid olim διέχαινε proposuit, cum debuisset διέχασκε. Praesens enim χαίνω Graecis antiquioribus prorsus ignotum est. Verbum sanum esse non facile credam.

Pyth. IV 36.

ἀλλ' ἥρωε ἐπ' ἀκταῖσι θορῶν

χειρὶ τοι χεῖρ' ἀντερείσαις δέξατο βώλακα δαιμονίαν.

Vix recte manum manui ἀντερείδειν, i. e. *contra impingere*, dici videtur qui manum protendens e manu aliena porrecta aliquid accipit. Nonne Pindarus ἀντορέξαις scripsisse existimandus est? Infra vs. 240 legimus πρὸς δ' ἐταῖροι καρτερὸν ἄνδρα φίλας ὄρεγον χεῖρας.

Pyth. IV 42.

καὶ νῦν ἐν τᾷδ' ἄφθιτον νάσῳ κέχυται Λιβύας

εὐρυχόρου σπέρμα πρὶν ὄρας.

Tametsi quod dicam exigui est momenti, dicam tamen. Non recte vocula NTN, ubicumque ut hoc loco quamvis brevem habens vocalem servat tamen notionem temporalem, pro enclitica haberi mihi videtur. Non minorem enim habet emphasisin quam νῦν, itaque hoc similibusque locis scripserim cum acuto.

Pyth. IV 48.

τετράτων παίδων κ' ἐπιγεινομένων

αἶμά τοι κείναν λάβε σὺν Δαναοῖς εὐρεῖαν ἄπειρον.

Quia Pindarus cum reliquis Graecis, qui a formis plenioribus γίγνομαι et γιγνώσκω abstinuerunt, per vocalem haec verba scribere soleat, non video quo iure hoc unico loco servemus diphthongum, quae pervulgari librariorum vitio passim pro vocali substituitur.

Pyth. IV 84

ἰστάθη γνώμας ἀταρβύκτοιο πειρώμενος.

Quoniam nullum exstat verbum ταρβάζειν et lemma codicis E habet ἀταρβύκτοιο, pereleganti coniectura G. Hermann substitui iussit ἀταρμύκτοιο memor doctissimae summi Bentlei annotationis ad Hor. carm. I 3, 18, ubi hoc vocabulum certa emendatione reddidit Oppiano Cyneg. I 208 et Lycophroni Alex. 1117. Apud Pindarum certior foret eadem correctio, si vocabulum poetis Alexandrinis usitatum antiquae Graecitatis esse constaret. Accedit quod h. l. cogitari etiam possit de corrigendo ἀτυρβύκτοιο, ducto ab antiquo verbo τυρβάζειν = ταραττεῖν, *turbare*.

Pyth. IV 57.

ἦ ῥα Μηδείας ἐπέων στίχες. ἔπταξαν δ' ἀκίνητοι σιωπᾷ

ἥρωες ἀντίθεοι πυκινὰν μῆτιν κλύοντες.

„ἦ Homericō usu, Christ inquit, post orationem finitam positum primum valuit, sic, ut in sanscrita lingua *iti*, postea pro truncata forma verbi *φῆ* habitum est.” Quod si ita est, permirum tamen est nusquam alibi apud Homerum eam voculae ἦ = ὃς vim servatam esse, tum vero scire velim unde Athenienses habeant suum ἦμι = *aio* in formula παῖ, ἦμι, παῖ et imperfectum ἦν, ἦ in formulis ἦν δ' ἐγὼ et ἦ δ' ὃς. Mihi hic locus vitii non immunis videtur, et quia Bergkii coniectura ἦ ῥα· Μηδείας ἐπέων στίχες ἐπτήξαντ' κτλ. illegitimo verbi medii usu falsa esse evincitur, nescio an acu rem olim tetigerit Boeckh suspicans αἶ (αὔται) ῥα κτλ.

Pyth. IV 127.

ἐν δαιτὸς δὲ μοίρα
 μελιχίοισι λόγοις αὐτοὺς Ἰάσων δέγμενος,
 ξείνι' ἀρμόζοντα τεύχων, πᾶσαν εὐφροσύναν τάνυσεν
 ἀθρόαις πέντε δραπὼν νύκτεσσιν ἐν θ' ἡμέραις
 ἱερὸν ἐυζῆας ἄωτον.

Duo me in his offendunt, primum dativum μοίρα, expectatur enim ἐν (= εἰς) δαιτὸς δὲ μοῖραν, i. e. εἰς τὸ μετέχειν τῆς δαιτὸς (iniuria vertunt *beim gemeinsamen Mahle*), deinde vero aoristus δραπὼν pro necessario praesenti δρέπων. A coniciendo δράπων, collatis formis Doricis et Pindaricis τράχειν, τράφειν, τάμνειν, abhortantur reliqui Pindari loci ubi verbum δρέπειν occurrit.

Pyth. IV 142. Iason ad Peliam:

εἰδότι τοι γερῶ· μία βοῦς Κρηθεῖ τε μάτηρ
 καὶ θρασυμήδει Σαλμωνεῖ· τρίταισιν δ' ἐν γοναῖς
 ἄμμες αὖ κείνων φυτευθέντες σθένος ἀελίου χρύσειον
 λεύσσομεν. Μοῖραι δ' ἀφίσταντ', εἴ τις ἔχθρα πέλει
 ὁμογόνοις, αἰδῶ καλύψαι.

Quam pulchra et apta est in ore furentis Cassandrae apud Aeschylum Agam. 1125 metaphora ἄπεχε τᾶς βοῆς τὸν ταῦρον, tam inepta et ἀπειρόκαλος eadem mihi h. l. videtur in placida Iasonis ad Peliam oratione. Quare haud temere mihi h. l. videor olim sollicitasse proponens φῦ pro βοῦς. — Hodie praeterea dubito num sana sint verba Μοῖραι δ' ἀφίσταντ' κτλ., de quibus sic disputat Christ:

„Parcae quae gignentibus [nascentibus?] hominibus adstant decedunt, si cognatis inimicitiae incidunt, sicut in anaglypho ap. Campana Op. in plast. 46. Pudicitia dea aufugit, impia dona meretriculae aversata.” Exemplum me iudice satis dissimile. „Utrum a verbo πέλει an a verbo ἀφίσταντ' infinitivus καλύψαι pendeat quaeritur; priorem sententiam equidem scholia secutus amplecti malim, quod et verbum πέλει propius adest [hoc quidem, praesertim in Pindaro, nihil me movet] et activa forma καλύψαι non admittit interpretationem Dissonii *ad pudorem suum occultandum* [plane assentior]. Inimicitias igitur tantas dici puto ut pudorem abiciant.” Itaque vir doctissimus interpretatur: εἴ τις ἔχθρα πέλει (τοσαύτη, ὥστε) αἰδῶ καλύψαι. Ut paulisper

concedamus non solum ὥστε, quod saepe a Pindaro omittitur, sed praeterea τσαύτη audiri posse, quo quaeso iure verbo καλύπτειν, tegere, operire, occultare, tribuamus adiciendi notionem? Explicatio adeo contorta est ut sumere malim aliquem hic latere errorem. Venit in mentem:

Μοῖραι δ' ἐφίσταντ' (ἐφίσταντι = ἐφιστᾶσι), εἴ τις ἐχθρα
πέλει

δμογόνους, Αἰδὼ καλύψαι (scil. τὴν ἐχθραν).

„Parcae, si qua inimicitia existit inter consanguineos, (custodem) apponunt Pudorem, qui eam operiat et extinguat” aut simili sensu cum asyndeto Pindaro admodum familiari Μοῖραι παρίσταντι, coll. Ol. VI 42.

Nisi forte praestat, coll. Ol. III 4 et X 52, corrigere:

Μοῖραι παρίσταντ' (= παρίστανται), εἴ τις ἐχθρα πέλει
δμογόνους, αἰδοῖ (cum Hermanno) καλύψαι.

Pyth. IV 148 in eadem Iasonis oratione:

μῆλ' αὖτε γὰρ τοι ἐγὼ
καὶ βοῶν ξανθὰς ἀγέλας ἀφίημι' ἀγρούς τε πάντας, τοὺς
ἀπούραις

ἀμετέρων τοκέων νέμειαι, πλοῦτον πιαίνων.

Christ adnotat „πλοῦτον πιαίνων· vocabula haec duo alliterationis figura arctius coniuncta sunt.” Licet per se πλοῦτον πιαίνων egregie dictum sit, incredibile tamen est Pindarum contra perpetuum omnium Graecorum usum longam huius verbi vocalem corripuisse. Quod non tantum de hoc verbo ubique valet sed etiam, ut par est, in omnibus vocabulis quae sunt eiusdem stirpis: πιαλέος, πιάλλω, πῖαρ, πίασμα. Ex ipso Pindaro cf. P. II 56. Nem. IX 23. Quare nullus dubito quin poetae reddendum sit πλοῦτον μιαινών, scil. αἰσχροκερδεῖα, quod nemo mirabitur, qui quantum divitiis, ut eximio deorum muneri, hic poeta tribuere soleat meminerit.

Pyth. V 96 ἄτερθε δὲ πρὸ δωμαίων
ἕτεροι λαχόντες αἶδαν
βασιλεῖς ἱεροὶ
ἐπὶ.

Christ „ceteris regibus separatim a conditore urbis pro sua

cuique domo, in utroque latere viae pompalis sepulcra exstructa erant; vix enim *πρὸ δωμάτων* idem atque *πρὸ πυλῶν*, ut scholiastae interpretari maluerunt, significare potest." Si recte veteres grammatici, e quorum commentariis scholia fluxerunt, ita explicuerunt, non cogitandum de ipsa Cyrenarum porta sed de urbis aedificiis, i. e. de urbe. Fieri autem facile potest, ut Alexandrinis sive autopsia sive ex viatorum narrationibus multa de veteri *τῆς σκυρωτῆς ὁδοῦ* conditione innotuerint quae hodie ignoramus, quare scholiastae obloqui non ausim. Praeterea excepto conditore urbis, cui a Cyrenaeis de more ut heroi in foro monumentum positum est, multo probabilius videtur reliquos reges in via sacra extra urbem sepultos esse quam contra consuetudinem antiquam in urbe. Nec pro sua quisque domo, opinor, humari potuerunt, si quidem verisimile est, omnes aut certe plerosque in eadem regia habitasse. Ante regiam vero quis tot praesertim sepulcra admiserit?

Pyth. VI 10 (ὕμνων θησαυρὸς —)

τὸν οὐτε χεῖμέριος ὄμβρος ἐπακτὸς ἐλθὼν,
ἐριβρόμου νεφέλας
στρατὸς ἀμείλιχος, οὔτ' ἄνεμος ἐς μυχοῦς
ἀλλὸς ἄξιοισι παμφόρῳ χερᾶδι
τυπτόμενον.

Annotat Christ „*χεράδει σποδέων* aut legit aut interpretatur Etym. m. 808, 32." Quia antiqua nominativi forma fuit *τὸ χέραδος*, non *ἡ χεράς*; consentaneum est dativum esse *χεράδει*, ex etymologo Pindaro quantocius reddendum. Cf. vLeeuwen ad Iliad. Φ 319, ed. alt.

Pyth. VIII 8.

ὅπταν τις ἀμείλιχον

καρδίῃ κότον ἐνελάσῃ,

Ira in pectore humano ultro nascitur nec qui irascuntur ipsi *invēhunt cordi suo iram*. Quare hodieque ut olim contendo, sive poeta ita dedit sive non dedit, praestare:

ὅπταν τις ἀμείλιχος

καρδίαις κότος ἐνελάσῃ,

quando immitis aliqua ira corda (civium) *invasit*.

Pyth. VIII 29.

εἰμὶ δ' ἄσυχολος ἀναθέμεν
 πᾶσαν μακραγορίαν
 λύρα τε καὶ Φθέγματι μιλθακῶ,
 μὴ κόρος ἐλθῶν
 κνίσῃ.

Hic quoque poeta, si ita scripsit, negligentius locutus est. E verbis enim μὴ — ἐλθῶν apparet, non otium ei defuisse, sed voluntatem. Artificiosa autem foret interpretatio verborum εἰμὶ ἄσυχολος οἷοις ποιεῖσθαι. Aptius scripsisset εἰμὶ δ' ἄστομος, i. e. *pauper sum*. Cf. Hesych. ἄστομος· ὁ μὴ δυνάμενος λέγειν, Σοφοκλῆς Ἀκρίσιος (Nek.² fr. trag. p. 146). Ita Nem. X 19 legimus

βραχὺ μοι στόμα πάντ' ἀναγῆσασθ', ὅσων Ἀργεῖον ἔχει
 τέμενος

μοῖραν ἐσλῶν· ἔστι δὲ καὶ κόρος ἀνθρώπων βαρὺς ἀντιάσαι.

quali loco ἄσυχολος εἰμι propter sequentia omni careret offensione. Sive autem librarii sive potius poeta, quod facile credam, in culpa est, offensione locum nostrum non carere, nemo mihi eripiet.

Pyth. VIII 72.

εἰ γὰρ τις ἐσλὰ πέπαται
 μὴ σὺν μακρῷ πόνῳ,
 πολλοῖς σοφὸς δοκεῖ πεδ' ἄφρονων
 βίον κορυσσέμεν ἄρβοβού-
 λοισι μαχαναῖς.

Christ „multis ille sapiens *inter insipientes* vitae culmen videtur attingere suorum consiliorum dexteritate” et ito vulgo explicatur. Ita tamen miror poetam non scripsisse πεδ' ἄφροσιν, ut recte praepositio μετὰ semper eo sensu regit dativum. Praeterea tale additamentum vix huius loci esse assentior Mezgero, qui pag. 406 sq. e scholiorum quorundam vestigiis lenissime coniecit πέρα φρονῶν, i. e. *prae vulgo sapiens*. Ipse minus leniter indidem proposui περισσόφρων.

Pyth. IX 36 Apollo, Cyrenae amore incensus, ad Chironem:

ὅσια κλυτὰν χέρα τοι προσενεγκεῖν,
 ἦρα καὶ ἐκ λεχέων κείραι μελιαδέα ποίαν.

Vocula η in altera sententiae parte posita merito offensus Mommsen, probante Bergkio transposuit virgulam post $\eta \rho\alpha$, quod fieri vetat verborum ordo. Scribi non potest $\eta \rho\alpha$ cum Hermanno, quia non hoc aut illud sed utrumque deus facere cupit. Olim proposui *προσενεγκεῖν ἡ κα*, *leniter sine violentia*, hodie vero servata interpunctione praetulerim *καὶ ῥα καὶ κτῆ*, ut saepissime voculae KAI et H in libris confunduntur. Vocula *ἄρα* „interdum” verba sunt Rumpelii in lexico Pindarico s. v. 3) „novas res adiungit prius dicta continuo sequentes: *deinde, porro, iam, sodann, alsdann*. Ol. X 52. Pyth. III 57. Nem. X 69. Pyth. X 68. Pyth. IV 134. 189. Pyth. III 45 (tribus ultimis locis est *καὶ ῥα*).”

Pyth. IX. 87.

κωφὸς ἀνὴρ τις, ὃς Ἡρακλεῖ στόμα μὴ περιβάλλει.
Quam ridiculam sit *admovendi* sensu dictum *περιβάλλειν* sensit Bergk, qui coniecit *ποτιβάλλει* vel *ποτιβάλλη*, quam suspicionem ne commemoravit quidem Christ. Sed optima mihi videtur codicis D lectio *παραβάλλει*, quae et aliis placuit, nisi quod magis placet coniunctivus *παραβάλλη*, i. e. *convertat ad Herculem*, quemadmodum dicitur *παραβάλλειν τὴν κεφαλὴν* (Plat. Phaed. 103 a), *τὰ ὦτα* (Rep. VII 531 A) aliaque. *Περιβάλλειν τὸ στόμα τινι* scire velim quid aliud significare possit quam *ore prehendere, devorare aliquem*.

Pyth. IX 111

πατὴρ δὲ θυγατρὶ Φυτεύων

κλεινότερον γάμον, ἄκουσεν Δαναὸν ποτ' ἐν Ἀργεῖ,

οἷον εὖρεν τεσσαράκοντα καὶ ὀκτὼ παρθένοισι, πρὶν μέσον ἄμαρ ὠκύτατον γάμον. [ἐλεῖν,

Paucis, credo, Christ persuadebit notam locutionem *ὁ λόγος (ἡ γνώμη) αἶρεῖ*, *ratioprehendit*, i. e. *convincit*, satis tueri traditam lectionem. Si nihil hic peccarunt librarii, propter rarum apud Pindarum articuli usum potius quantumvis dubitabundus crediderim cum Mezgero poetam ita scribere potuisse pro *πρὶν ἄμαρ ἐλεῖν τὸ μέσον*. Consideratione tamen digna est Bergkii coniectura *ἐλαῖν*, quamquam etiam *ιδεῖν* aut *ἔμεν* vel *ἔην*, quam structuram tuetur Ol. XIII 65, conici potest. Ex his lenitas et simplicitas maxime commendaret *ΕΜΕΝ* pro *ΕΛΕΙΝ*.

Pyth. IX. 121

ἐνθ' Ἀλεξίδαμος, ἐπεὶ Φύγε λαιψηρὸν δρόμον,
παρθένον κεδνὰν χερὶ χειρὸς ἑλών
ἄγεν ἱππευτᾶν Νομάδων δι' ὄμιλον.

Hic quoque, si lectio sana, Pindarus sequente quod sciam nemine, audacter novavit vim verbi *Φεύγειν*, ei tribuens notionem τοῦ *τρέχειν ταχέως*. Conicere non audeo, quod fere expectes, ὅτ' ἦν υσε λαιψηρὸν δρόμον. Iusto enim saepius noster τὰ καθήματα *ξευμένα* fugiens linguae Graecae vim intulisse videtur, quae res difficillimam reddit textus Pindarici et crisin et interpretationem. Quare laudo Christii cautelam plerumque non nisi evidentissimas emendationes in textum admittentis. Nihilominus utile est, quod in recentioribus poetis diiudicandis facere solemus, quam severissimo iudicio ubique explorare, quid minus recte dictum videatur.

Pyth. X 29

ναυσι δ' οὔτε πεζὸς ἴων ἂν εὔροις
ἐς Ἱπερβορέων ἄγωνα θαυματὰν ὁδόν.

Possit quispiam memor Homericī *ἀγαυοὶ Ἱππήμελοιοι* h. l. praeferre *θαυματῶν*. Sed enim *θαυματὰν ὁδόν* recte poeta dicere potuit iter, quod nulli mortali, sed solis dis et heroibus, Apollini, Herculi, Perseo, perficere licuit.

Pyth. XI 41

Μοῖσα, τὸ δὲ τέδν, εἰ
μισθοῖο συνέθευ παρέχειν
Φωνὰν ὑπάργυρον, ἄλλοτ' ἄλλα ταρασσέμεν
ἢ πατρὶ Πυθονίῳ
τό γέ νυν (l. γε νυν) ἢ Θρασυδαίῳ.

Annotat Christ „construē ἄλλοτ' ἄλλω ταρασσέμεν, τό γε νυν ἢ πατρὶ Πυθονίῳ ἢ Θρασυδαίῳ *alio quidem tempore alii cursum convertere poteris*, nunc quidem solis Pythonico et Thrasydaeo.” Sed quo iure verbo *ταράσσειν*, *turbare*, notio *cursum convertendi* tribui possit, nemo facile expediet. Si usquam apud Pindarum, hic saltem mendum latere certum est. Ingeniosissime Bergk

Φωνάν, ὑπ' ἄργυρον ἄλλοτ' ἄλλα *χαρασσέμεν*
ducta metaphora a nummis. Sed displicet verbum compositum *ὑποχαρασσέειν*, nec in Φωνὰν ὑπάργυρον quidquam est offensionis.

Longe minus ingeniosum est quod ipse conieci, sed multo facilius locus decurreret, si mutata interpunctione scriberemus:

Μοῖσα, τὸ δὲ τέον, εἰ
μισθοῖο συνέθεν παρέχειν
Φωνὰν ὑπάργυρον ἄλλοτ' ἄλλω, παρασχέμεν
ἢ πατρὶ Πυθονίῳ
τό γε νῦν ἢ Θρασυδαίῳ.

quali interpunctioni favet usus particularum τὸ γε νῦν. *Musa, tuum est, si argento conductam linguam modo huic modo illi prae-
bere pacta es, nunc quidem (eam) praebeere patri Pythonico sive
Thrasydæo. Vide autem quam apte generali infinitivo praesentis
ita subiungatur specialis infinitivus aoristi.*

Pyth. XII 28

εἴ δέ τις ὄλβος ἐν ἀνθρώποισιν, ἄνευ καμάτου
οὐ φαίνεται· ἐν δὲ τελευτάσει νιν ἢ τοι σάμερον
δαίμων· τὸ δὲ μόρσιμον οὐ παρφυκτόν· ἀλλ' ἔσται χρόνος
οὔτος, ὃ καὶ τιν' ἀελπίτῃ βαλὼν
ἐμπαλιν γνώμας τὸ μὲν δώσει, τὸ δ' οὔπω.

Christ „ἦτοι [cum Buechelero] σάμερον, non ἦτοι σ. exarandum curavi, ut verba dubitantis vel cum dubitatione interrogantis essent, cui dubitationi poeta ita respondet, ut hoc quidem num hodie deus perficiat dubium esse concedat sed certe futurum esse asseveret.” Vellem exemplis idoneis vir eximius demonstrasset ἦτοι, quod apud Pindarum semper et, nisi fallor, apud omnes est asseverantis, quam rem ipsius particulae τοι natura confirmat, dubitationem significare posse. Ita saltem ἢ που requireretur. Sed procul dubio hoc dicit aut dicere debuit poeta: „Hodie quidem, o Mida, eam felicitatem victoria tua adeptus es, sed nimis ea confidere noli, ineluctabilis enim est fati vis, eritque aliquando in vita tua (ut reliquorum mortalium) tempus quo non omnia similiter ex voto tibi cedant, sed alia praeter spem tibi dabuntur, alia in praesentia saltem denegabuntur.” Quare temporis punctum non dubito quin vere iam Kaibel correxerit τελευτάσειν, praeterea apte coniciens Μίδα, τοι pro νιν ἦτοι σήμερον, quamquam fortasse νιν ἢ τοι, profecto tibi, aut, si deterret te ambiguitas, ἢ τιν, scribere sufficit.

Nem. III 23 de Hercule:

δάμασε δὲ θήρας ἐν πελάγῃ
ὑπερόχους, διὰ τ' ἐξερεύνασε τεναγέων
ῥοάς· ὅπῃ πόμπιμον κατέβαινε νόστου τέλος,
καὶ γὰρ Φράδασσε.

Miro imperfecto, quod frustra excusare videtur editor, facile liberaremur scribendo

ῥοάς, ὅπῃ πόμπιμον κατέβατε νόστου τέλος,
et praeterea asyndeto, quod in continuata laborum Herculeorum descriptione offensione neutiquam caret. Copulam τε quarto loco positam videbis etiam Nem. IX 32 ἐντὶ τοι Φίλιπποι τ' αὐτόθι κτλ. Insuper fere malim γαῖαν pro καὶ γὰρ, quia vocula καὶ abundare videtur.

Nem. III 47 dicitur de Achille puero:

σώματα δὲ παρὰ Κρονίδα
Κένταυρον ἀσθμαίνοντα κόμιζεν.

Frustra ex mea quidem sententia hanc lectionem tuetur Christ loco Iliadis Γ 293 καὶ τοὺς (ἄρνας sc.) μὲν κατέθηκεν ἐπὶ χθονὸς ἀσπαίροντας. Nam neque ἀσπαίρειν (palpitare) idem est quod ἀσθμαίνειν (anhelare), neque quod apud Homerum de ovibus tunc ipsum mactatis aptissime dictum est, convenit loco Pindarico, ubi Achilles venatum profectus feras bene mortuas neque amplius palpitantes, ut arbitror, portat magistro Chironi. Quam vero graphice puer nondum adultus *anhelare* dicitur grave leonum aprorumque pondus parvo corpore subiens, si cum Hartungio paraphrasin secuti scribimus

σώματι δὲ παρὰ Κρονίδα
Κένταυρον ἀσθμαίνων ἐκόμιζεν.
aut lenius etiam cum Triclinio σώματι — ἀσθμαίνοντι κόμιζεν.
Hartungium sequentibus servare tamen licebit librorum lectionem σώματα, ferarum scil.

Nem. IV 4

οὐδὲ θερμὸν ὕδωρ τόσον γε μαλθακὰ τεύχει
γυῖα, τόσον εὐλογία Φόρμιγγι συνάρορος.

Scribit Christ „τόσον pro vulgari ὅσον· cf. Hom. ε 400, Callimachus in Ap. 94 in Del. 246.” Poetae Alexandrino hic testi-

monii dictio non est, et Homerus l.l. non nisi in parte librorum habet *τόσση*, in aliis *ῥοσση*, quod iure praetulerunt optimi critici Alexandrini Zenodotus, Aristophanes, Aristarchus. Qui tueri vult *τόσσην* ad fallacem analogiam confugere debet, comparans *τόθι* = *ἔθι*, *τέως* = *ἔως* apud Demosthenem (de quo dubitatur) et similia. Mihi multo videtur probabilius corrigendum esse *γυῖ'*, *ῥοσσην*. Hartung proposuit *γυῖοις*, *ῥοσσην* sed *γυῖα* iam legit Plutarchus de tranq. cap. 6.

Nem. IV 85

κεῖνος ἀμφ' Ἀχέροντι ναιετάων ἐμῶν
γλῶσσαν εὐρέτω κελαδῆτον Ὀρσοτρίαινα,
ἦν' ἐν ἀγῶνι βαρυκτύπου
θάλλησε Κορινθίοις σελίνοις.

Scribere potuit sane Pindarus quod coniecit Rauchenstein ὅς pro ἦν', relatum, quamvis minus commode propter praecedens nomen proprium, ad κεῖνος, non potuit ἔνεκ', quae Mommseni coniectura nititur loco corrupto Isthm. VIII 33: εἶπε δ' εὐβουλος ἐν μέσοισι Θέμις, εἶνεκεν πεπρωμένον ἦν, ubi procul dubio verum est, quod iam Donaldson proposuit, οὔνεκεν. Sed paullo licentior usus localis vocolae ἦνα satis defendi mihi videtur simili loco Nem. VII 40 sqq.

ᾤχετο δὲ πρὸς θεόν,
κτέαν' ἄγων Τροῖαθεν ἀκροβινίων·
ἦνα κρεῶν νιν ὕπερ μάχας
ἔλασεν ἀντιτυχόντ' ἀνὴρ μαχαίρα.

ubi θεός, ut h. l. Ὀρσοτρίαινα notionem excitat loci, ubi versatur, quo refertur adverbium.

Utrumque hac de re iudicabitur, non facile admittam Christii artificium qui scribit „nisi forte coniunctioni ἦνα hic non localis aut finalis sed modalis vis inest, ut cognata particula ῥπα et ubi et quo pacto significat.” Quid vocabulum Graecum significet e solis scriptorum locis effici potest, neque hic agitur de vocabulo semel lecto aut raro, sed si quid aliud frequenti.

Nem. IX 37

παῦροι δὲ βουλευῆσαι φόνου
παρποδίου νεφέλαν τρέψαι ποτὶ δυσμενέων ἀνδρῶν στίχας
χερσὶ καὶ ψυχῇ δυνατοί.

Miror non sentire interpretes, quantopere pulchram sententiam oneret additum βουλευσαι, sub quo aliud quid latere certum videtur. Christio locus tam expeditus videtur, ut ne verbum quidem addat, Mezger adnotat „βουλευσαι: von δυνατοί abhän- gig: wenige verstehen es.“ Itaque, si hunc audimus, βουλευσαι δυνατοί εἰσιν nihil aliud significat quam ἐπίστανται. Mira sane quam dicendi ratio. Si quid significabit βουλευσαι δυνατοί, hoc erit: *tanto consilio praediti sunt ut possint*, sed de manuum animique robore ac fortitudine non de consilio imperatorio hic agi monstrant verba sequentia. Aptum foret quod quondam conieci

παῦροι δὲ τοὶ λυγρὰν

παρποδίου νεφέλαν κτέ.

Lenius circumspectanti remedium, collato fr. 234, 3 κάπρω δὲ βουλευόντα φόνον κύνα χρὴ τλάθυμον εὔρεῖν, venit in mentem

παῦροι δὲ βουλευτὰν φόνου

παρποδίου νεφέλαν κτλ.

ut sit *intentae sibi necis pedibus proximae nebulam convertere in hostes pauci valent*. In transposito certe epitheto βουλευτὰν νεφέ- λαν pro βουλευτοῦ φόνου nemo Pindari lyricique sermonis gna- rus haerebit.

Nem. X 13

θρέψε δ' (Iuppiter) δ' αἰχμὰν Ἀμφιτρύωνος. ὁ δ' ὄλβω
Φέρτατος

ἵκετ' ἐς κείνου γενεάν, ἐπεὶ ἐν χαλκείοις ὄπλοις

Τηλεβόας ἔναρεν.

Dissentiunt viri docti uter sit ὁ ὄλβω Φέρτατος. Mezger explicat „der aber (Amphitryon) am Glück der grösste — damit wird Amphitryon als der Pflegevater des Herakles über alle bisherige Heroen gesetzt — trat in seine (des Zeus) Verwandschaft ein — nämlich als Gatte der Alkmene und Pflegevater des Herakles — Dies geschah dadurch, dass Zeus seinen Speer gedeihen liess, sodass er durch den Sieg über die Teleboer (Leleges) in Akarnanien die von diesen erschlagenen Brüder der Alkmene zu rächen vermochte und damit ihre Hand gewann.“ Quae tam vere disputata mihi videntur ut valde mirer Christium alteram sententiam tueri verbis ὁ δ' ὄλβω Φέρτατος ad Iovem relatis

non alio motum argumento quam quod Pindarus Isthm. VII 5 Ioveni τὸν Φέρτατον θεὸν vocavit. At sola potentia, non beatitudine deorum pater reliquos deos superabat, ut arbitror. Controversia nasci non potuisset, si poetae dare placuisset ὁ δ' ὀλβων Φέρτατος, *summa autem felicitas venit in Amphitryonis familiam*, sed in loco satis expedito ¹⁾ nulla opus est coniectura.

Nem. X 60.

τὸν γὰρ Ἴδας ἀμφὶ βουσίην πως χολώ-
θεις ἔτρωσεν.

Fortasse Pindaro obversabantur verba Homerica de Patroclo puero ἀμφ' ἀστραγάλοις χολωθείς.

Nem. X 65

αὐτίκα γὰρ

ἦλθε Λήδας παῖς διώκων.

Plane inutilis mihi videtur Christii coniectura παῖς Ζηνός, quia interfecto, ut in ipsis praegressis narratur, Castore, quin Pollux significaretur dubium esse non poterat.

Nem. XI 43.

τὸ δ' ἐκ Διὸς ἀνθρώποις σαφὲς οὐχ ἔπεται
τέκμαρ· ἀλλ' ἔμπαν μεγαλανορίαις ἐν βαίνομεν,
ἔργα τε (ἔργ' ἄτε Mommsen) πολλὰ μενοινῶντες· δέδεται
γὰρ ἀναιδεῖ

ἐλπιδι γυῖα· προμαθείας δ' ἀπόκεινται βροαί.

Christ „schol. συνδέδεται δὲ τὰ ἡμέτερα σώματα ἀναιδεστάτῃ ἐλπίδι, τὸ δὲ προβουλεύεσθαι καὶ μανθάνειν μακρὰν ἡμῶν ἀπώ-
κηκεν. Imago hominis improba spe temere ducti a navigationis vadis et secundis fluentis petita est, parum illud apte, quoniam vadis navis retinetur, spe animus propellitur.” Magnificentius de Pindaro sentio quam ut eum ita ineptiisse credere possim. Si recte se habet δέδεται (ipse olim Christ τέταται vel πέτεται coniecit; possis etiam de τρέπεται = προτρέπεται, coll. Pyth. III 55, cogitare), potius cogitandum de spe, cuius vinculis restricti homines impedimur quominus dissitam a nobis prudentiam,

1) Vereor enim ne cavillantibus sit contendere parum proprie dici moechum in viri cuius uxore utitur aut hunc in illius venire familiam.

quae certum per vitae fluenta cursum dirigit, attingamus eique obediamus. Difficultate tamen non caret *βοαί*, pro quo dubitabundus conieci *φραδαί*, *consilia*, coll. Ol. II 78.

Isthm. I 64.

εἴη νιν εὐφώνων πτερύγεσσιν ἀερθέντ' ἀγλααῖς
Πιερίδων ἔτι καὶ Πυθῶθεν Ὀλυμπιάδων τ' ἐξαιρέτοις
'Αλφειοῦ ἔρνεσι φράξαι χεῖρα, τίμαν ἑπταπύλοις
Θήβαισι τεύχοντ'.

Christ, qui in adnotatione critica perapte pro *χεῖρα* coniecit *κράτα*, traditam lectionem in exegetica nota sic excusat „φράξαι *χεῖρα* mire dictum, quod caput coronis redimebant et victorem fingere aliis coronis tempora cingentem alias manu capessentem putidum est; equidem in re difficili manum a poeta commemoratam duco, ut Herodotum ipsum suis manibus equos recturum esse significaret cf. vs. 15.” At vel sic aequae inepta manet coronatae manus significatio. Si revera *manum* Pindarus hic commemoravit, auctor sum ut perleni mutatione rescribatur:

εἴη νιν . . . Ἀλφειοῦ ἔρνεσι φράξαι, χεῖρὶ τίμαν ἑπτα-
πύλοις
Θήβαισι τεύχοντ'.

Isthm. III 79 de Hercule:

τῷ μὲν Ἀλεκτῶν ὕπερθεν δαῖτα πορσύνοντες ἀστοὶ
καὶ νεόδματα στεφανώματα βωμῶν, αὖξομεν
ἔμπυρα χαλκοαρῶν θανόντων κτλ.

Christ „στεφανώματα βωμῶν corollas intellego, quibus aras cingebant; ea νεόδματα [vellem vir optimus certam Mommseni correctionem νεόδμητα recepisset] audiunt, quod recens ex floribus folisque nexa erant. Contra Wilamowitzius Eur. Herc. 323 aras ipsas nuper denuo extractas esse interpretatur cett.” Quin recte στεφανώματα corollas intellegat nullus dubito, sed νεόδμητα ea pro νεόπλεκτα dici potuisse haud facile admittam. Epitheton non ad corollas sed ad aras recens extractas pertinere certum mihi videtur, itaque obtinere hic crediderim frequentem illam in lyrica praesertim poesi epithetorum transpositionem qua v. c. Pyth. IX 83 Pindarus dixit λευκίπποισι Καδμείων μεταιχέσαις ἀγυιαῖς pro λευκίππων. Nisi forte h. l. propter ni-

miam fere dictionis duritiem νεοδμήτων genuinum esse putandum est.

Isthm. V 59.

αἰνέω καὶ Πυθέαν ἐν γυιοδάμαϊς

Φυλακίδα πλαγᾶν δρόμον εὐθυπορῆσαι, κτλ.

Sic edidit Christ, recepta Schmidii coniectura Φυλακίδα pro Φυλακίδῃ, et acute suspicans ἡ γυιοδαμᾶν — πλαγᾶν, in qua tamen minus placet vocula ἡ. Nisi fallor, revocato e codicibus vocativo, rescribendum est

αἰνέω καὶ Πυθέαν τὴν γυιοδαμᾶν,

Φυλακίδα, πλαγᾶν δρόμον εὐθυπορῆσαι, κτέ.

Aptissime in fine carminis ipsum victorem alloquitur.

Isthm. VI 5

νῦν αὖτεν Ἴσθμοῦ δεσπότη κτλ.

Miror doctissimum editorem recipere ausum esse propositam ab Usenero pro αὖτε formam nusquam, quod sciam, repertam αὖτεν, quae ut respondeat Latino vocabulo *autem*, non habet vera analogia citatum ob Usenero *ἔπειτεν* aut *ἔνεκεν* quaeve alia similia addi possint, in quibus syllaba finalis respondet vocali A, non ut in αὖτεν vocali E. Verum fac re vera αὖτεν sermo Graecus admittat; nulla est hic hiatus explendi necessitas, si quidem idem ante idem nomen proprium apparet tribus aliis (citatis ab ipso Christio) Pindari locis: Isthm. I 9 ἀλιερκέα Ἴσθμοῦ, ibidem vs. 32 Ποσειδάωνι Ἴσθμῳ, Fr. 122, 13 λεξοῦντι Ἴσθμοῦ, sive digamma, quod vix credo, sive nominum propriorum aliqua licentia hiatum permittebat. Quod autem loco nostro codd. BD habent αὖτ' ἐν Ἴσθμοῦ, ea manifesta est interpolatio; cui nihil tribuendum.

Eadem de causa falsa mihi videtur Vogtii coniectura *ὁπότεν* pro *ὁπότε* Isthm. I 25, ubi recte Kayser *ὁπότ' αὖ* legendum coniecit. Facilius Isthm. VII 52 pro *οὔνεκ'* (*οὔνεκεν* Thiersch) ferrem *ἀνίκεν*, quod certe tuetur analogia, sed rectissime ibi Heyne *ἀνίκ' ἄρ'* proposuisse videtur.

Isthm. VII 28. Virgula posita ab editoribus post *ἀμύνεται* commodius abesset, ut statim lector intelligeret participium

Φέρων in versu sequenti non pendere ab ἴστω, unde pendet vs. ἀστῶν γενεᾷ μέγιστον κλέος αὖξων.

Isthm. VIII 33. Vid. ad Nem. IV 85.

Fragm. 119, 3

πλεῖστα μὲν δῶρ' ἀθανάτοισι ἀνέχοντες.

Offerendi sensu nusquam alibi hoc verbum usurpatum vidi. In promptu est coniectura ἀνάγοντες, quod verbum saepius Herodotus usurpavit de sacrificiis.

Fragm. 123, 10.

ἐν δ' ἄρα καὶ Τενέδῳ Πειθῶ τ' Ἰαίνειν
καὶ Χάρις υἱὸν ἈγΗΣΙΛΑ.

Sic e Goramii coniectura editur pro Ἰναιέν, sed recte Christ optativum requiri intellexit coniciens ἰαίνοιν. Quae forma cum mihi suspecta sit et apud Pindarum certe exemplo careat, legerim ἰαίνοι.

Quid vs. 8 pro ψυχρὰν, quod errore natum videtur e ψυχρᾷ vs. 6, legendum sit plane incertum est. Coniecturis addere possis σκληρὰν — ὁδὸν oppositam viae molli, qua ducunt amores pueriles.

Fragm. 131 (pulcherrimi threni, in quo describitur mystarum post mortem conditio):

Ὀλβία δ' ἅπαντες αἴσα λυσίπονον <μετανίσσονται>
τελευτάν.

καὶ σῶμα μὲν πάντων ἔπεται θανάτῳ περισθενεῖ,
ζῶν δ' ἔτι λείπεται αἰῶνος εἰδῶλον κτλ.

Quia post ἅπαντες in vs. praegresso πάντων apta vi caret, nescio an scribere praestet:

καὶ σῶμα μὲν πᾶν (s. πᾶν) τῶν (i. e. αὐτῶν) ἔπεται
θανάτῳ περισθενεῖ

aut πάντως. De primo versu consulatur Christii nota.

Fragm. 177.

πεπρωμέναν [ἐ]θῆκε μοῖραν μετατραπεῖν
ἀνδροφθόρον, οὐδὲ σιγᾷ κτερρύη.

Verbum μετατραπεῖν h. l. intransitivum esse docet sententia,

sed fortasse usitatus poeta dederat μετατραπήν (s. μετατρέπην) Aeolice = μετατραπήναι. Cf. Hoffmann, die Griech. dial. II p. 566.

Fragm. 201. Cf. Herodotus II 46.

Fragm. 225.

Ὅποτε θεὸς ἀνδρὶ χάρμα πέμψῃ
πάρος μέλαιναν κραδίαν ἐστυφέλιξεν.

Expectaveram πέμψῃ.

ΤΠΑΡ.

Nuper ad me Bakhuyzenius venit rogavitque vellemne Adamantii Dialogum contra Marcionitas inspicere, qui dialogus una cum Origenis operibus edi solet. Equidem amicissimo viro libenter morem gessi et librum perreptavi, cuius multiplices corruptelae lectorem saepissime morantur. Feci quod potui ut unam et alteram maculam eluerem, sed nihil inveni satis dignum quod cum Mnemosynes lectoribus communicaretur. Unum locum excipio. Legitur p. 842 B: πολλοὶ μὲν ἀνθρώπων καθεύδοντες ὀνειροπολοῦσι καὶ πολλῶν κειμηλίων ἐγκρατεῖς ὄντες εἰς ὕπαρ ἐλθόντες οὐδὲν μετὰ χεῖρας ἔχουσι, κενᾶς ἐλπίσιν ὀνειροπολήσαντες. Vitium in aprico est, sed nunc quoque proderit in tempore meminisse Homeri, qui cecinit Odyss. τ 547: οὐκ ὄναρ ἄλλ' ὕπαρ ἐσθλόν, ὃ τοι τετελεσμένον ἔσται. Hinc profectus Adamantius dedit: ὕπαρ ἐσθλόν οὐδὲν μετὰ χεῖρας ἔχουσιν. Postquam ΕΣΘΛΟΝ in ΕΛΘΟΝΤΕΣ abiit, praepositio εἰς perperam inserta fuit. Admirabile est videre quam bene etiam theologi Byzantini Homerum suum tenuerint. — Ceterum calamitosum est adverbium ὕπαρ, quod librarii minime intellexisse videntur. Apud Polybium in fragmento Vaticano XII 26 C, ubi scribit Academicos δισάζειν μήπως καθ' ὃν καιρὸν ἐν Ἀκαδημίᾳ διαλέγονται περὶ τούτων οὐχ ὑπὲρ ἄλλων ἄρ' ἐν οἴκῳ κατακείμενοι τούτους διατίθενται τοὺς λόγους, palam est rescribi oportere: οὐχ ὕπαρ ἄλλ' ὄναρ, cf. Mnem. 1888 p. 100. Similiter Lucianus in Navigio: ἐγὼ δὲ νήφειν ᾧμην καὶ σὺ παρὰ τὸ φανεῖσθαι τὴν γνώμην, sed Hirschigius eximie emendavit: ἐγὼ δὲ νήφειν ᾧμην καὶ ὕπαρ ἀποφαίνεσθαι τὴν γνώμην. S. A. N.

ΚΟΣΚΤΛΜΑΤΙΑ.

SCRIPSIT

S. A. NABER.

In Xenophontis Memorabilibus 1. 2. 6: τοὺς δὲ λαμβάνοντας τῆς ὁμιλίας μισθὸν ἀνδραποδισὰς ἑαυτῶν ἐπεκάλει (malo ἀπεκάλει uti et § 57) διὰ τὸ ἀναγκαῖον αὐτοῖς εἶναι διαλέγεσθαι παρ' ὧν λάβοιεν τὸν μισθόν, quid requiram, exemplis quibusdam declarare lubet. Apud Theognidem noto loco invenitur: ἄνδανε τοῖς ὧν μεγάλη δύναμις itemque Plato hoc modo saepe locutus est, veluti Theaet. p. 168 A: ἴν' ἄλλοι γενόμενοι ἀπαλλαγῶσι τῶν οἱ πρότερον ἦσαν, Legg. VI p. 761 E: εἰὰν ὑβρίζωσί τι περὶ τοὺς ὧν ἐπιμελοῦνται, Legg. IX 866 E: τοῖς ὅσοι ἂν ἐξαίφνης διαφθείρωσί τινα, Legg. IX 871 E: κατεγγυάτω τὸν ᾧ ἂν ἐπισκῆπτηται vel Legg. X 905 B: ὁ αὐτὸς δὲ λόγος καὶ περὶ ἐκείνων ἂν εἴη, τῶν οὓς σὺ κατιδὼν ᾤκηθης ἐξ ἀθλίων εὐδαίμονας γεγονέναι. Ad eandem normam corrigam Plat. Hipparch. p. 227 D: ὅς ἂν σπουδάζῃ ἐπὶ τούτοις καὶ ἀξιοῖ κερδαίνειν ἀπὸ αὐτῶν, ἀφ' ὧν οἱ χρηστοὶ οὐ τολμῶσι κερδαίνειν et scribam ἀπὸ τῶν. Item Legg. IX p. 868 D supplebo: μηδὲ ξυνέσιον (τοῖς) ὧν ἐκγονον ἢ ἀδελφὸν ἀπετέρηκε γίγνεσθαι ποτε, Legg. IX p. 868 E: καὶ τούτοις ὧν ἀδελφούς τε ἀδελφῶν καὶ γονέας ἐτέρηκε παίδων, τούτοις δὲ ξυνέσιος αὐτοῖς μηδέποτε γιγνέσθω scribam: τοῖς. Apud Isocratem Nicocl. § 40: λυποῦσι ταύτας ὑφ' ὧν αὐτοὶ μηδὲν ἀξιοῦσι λυπεῖσθαι, praestat τὰς ὑφ' ὧν. Apud eundem Philipp. § 115: ἐπὶ τούτους πρὸς οὓς προσήκει τοὺς ἀφ' Ἡρακλέους γεγονότας πολεμεῖν, λεγε τοὺς πρὸς οὓς. Evagor. § 6: ἥδιον ἂν εὐλογουμένων ἀκούοιεν οὓς οὐκ ἴσασιν εἰ γεγόνασιν ἢ τού-

τους ὕφ' ὧν εὖ πεπονθότες αὐτοὶ τυγχάνουσι, Bekkerus τούτους deleuit, sed scribendum: τοὺς ὕφ' ὧν. Eodem denique modo apud Xenophontem laudato loco supplebo: διαλέγεσθαι (τοῖς) παρ' ὧν λάβοιεν τὸν μισθόν. Cobetus de hoc usu saepe dixit: *Mnem.* 1857 p. 45, 1858 p. 446, ad Hyperidem p. 54, ad Dion. Halic. p. 161 et in *Miscell. Crit.* p. 459 et 469. Ipse quoque idem argumentum attigi ad Isaeum *Mnem.* 1877 p. 390. Itidem corrigendum Hipparch. 8. 10.

II. Memor. 1. 2. 6: ἀποπηδήσαντε Σωκράτους ἐπραττέτην τὰ πολιτικά, ut participium interpretetur, Ruhnkenius confert ἀποδράντες apud Aelianum et ἀποφοιτήσαντες apud Olympiodorum: usurpari enim ἀποπηδᾶν de discipulis qui magistri scholam temere aut cum contemptu relinquunt. Etiam confert Platonis Gorgiam: πρῶτόν με προδίδασκε, ἵνα μὴ ἀποφοιτήσω παρὰ σοῦ. Mihi in mentem venit Rep. I 329 C. Interrogatur Sophocles: πῶς ἔχεις πρὸς τὰ προδίσια; nam plane assentior Hirschigio, qui e textu eiecit quod inutiliter et languide adhaeret: ἔτι οἶός τ' εἰ γυναικὶ συγγίγνεσθαι; Respondet poeta: εὐφήμει, ἔφη, ὦ ἄνθρωπε, ἀσμεναίτατα μέντοι αὐτὸ ἀπέφυγον ὥσπερ λυττῶντά τινα καὶ ἄγριον δεσπότην ἀποφυγόν. Hunc locum laudavit Theon. Progymn. p. 159, sed pro ἀποφυγόν habet ἀποδράς. Scribit Stallbaumius se mirari quod ea scriptura Hemsterhusio probari potuerit, quum et gravius sit ἀποφυγόν et elegans in hac narrationis simplicitate eiusdem verbi repetitio. Equidem nec gravitatem agnosco neque elegantiam in illo ἀπέφυγον ἀποφυγόν et dixerim Theonem quum locum memoriter laudaret, ne idem verbum brevi intervallo recurreret, pro ἀποφυγόν reposuisse ἀποδράς. Id certe apparet, participium non debere e textu eliminari, unde consequitur non esse corruptum ἀποφυγόν, sed ἀπέφυγον. Quid autem faciunt amatores quum ictibus crebris iunctas quatiunt fenestras? Φοιτῶσιν, opinor. Quid quum ventitare desinunt? Ἀποφοιτῶσιν. Sic Aristides I p. 444 de Melete, qui Smyrnam circumfluit: καὶ μὴν οὐ πλάνης γε ὁ Μέλης οὐδ' οἶος ἀποφοιτᾶν, ἀλλ' ἔοικεν ἐρασῇ τινι τῆς πόλεως οὐ τολμῶντι μακρότερον ἀπογίγνεσθαι. Similiter Plutarchus Moral. p. 408 D: δεδιότες μὴ τοῦ χρησιμίου καθάπερ σοφιστῶ διατριβῆς ἀποφοιτήσωσιν et Pausaniae adnotationem examinaui in Prol. ad Phottium p. 144. Adde Porsonum ad Eurip. Orest. vs. 581. Quid

autem si apud Platonem expuncto pronomine legendum est: ἀσμεναίτατα μέντοι ἀπεφοίτων ὥσπερ λυτῶντά τινα καὶ ἄγριον δεσπότην ἀποφυγών. Huiusmodi composita nec rara sunt neque admodum crebro leguntur. Ἀποτύπτεσθαι legitur apud Herodotum II 40, quem locum Lucianus imitatur de Syria Dea c. 6. Cf. ibi Valckenaerii adnotatio, qui itidem dixit de verbo ἀποκηδεῦσαι ad Herodt IX 31 et de verbo ἀποκηδεῖν ad Adonias. p. 202 A. Enotavi praeterea composita in quibus non dissimilis vis est praepositionis: ἀπαλγεῖν, ἀποπονεῖν, ἀποσπουδάζειν, ἀποκραιπιαλᾶν, ἀπκαρτερεῖν, ἀπομερμηρίσαι et nomina ἀπόμουσος, ἀπόμισθος, ἄφιππος et ἀποσράτηγος Dem. Aristocr. § 149. Alexidis denique sententia est:

πολλή 'ς' ἀνάγκη καὶ τὸν ἄνδρ' ἀποζέσαι
 πρώτισον ἀφυβρίσαι τ', ἀπανθήσαντα δέ
 σκληρὸν γενέσθαι.

Vides istiusmodi composita pro re nata ab unoquoque potuisse fingi.

III. Brevi intervallo alternant δρέξασθαι et δρεχθῆναι Mem. 1. 2. 15: πότερόν τις αὐτὸ Φῆ . . . δρέξασθαι τῆς ὁμιλίας αὐτοῦ et § 16: ἐπραττέτην τὰ πολιτικά, ὧν περ ἔνεκα Σωκράτους ὤρεχθήτην. Est hoc fortasse indicium quatuor postrema verba insiticia esse, quae certe sine ullo detrimento abiici possunt.

IV. Memor. 1. 2. 23: ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ σώματι συμπεφυτευμέναι τῇ ψυχῇ αἱ ἡδοναὶ πείθουσιν αὐτὴν μὴ σωφρονεῖν· equidem malo ἐμπεφυτευμέναι. Est animus tanquam carcere corpore inclusus; ipsi autem animo αἱ ἡδοναὶ ἐμπεφύτευνται et infixae sunt.

V. Olim miratus sum, Mem. 1. 2. 24, Alcibiadem ὑπὸ πολλῶν καὶ σεμνῶν γυναικῶν θηρώμενον, quas magis ἀσελγεῖς fuisse dixeris; sed postea intellexi σεμνάς hoc modo recte potuisse appellari; nobiles mulieres sunt, quae etiamsi forte impudicae sint, nihilominus σεμναὶ dicendae erunt eoque nomine opponuntur ταῖς φαύλαις. Strepsiades ducit uxorem σεμνήν, τρυφῶσαν. In Ecclesiāz. vs. 617 invenio: αἱ φαυλότεραι καὶ σιμότεραι παρὰ τὰς σεμνάς καθεδούνται. De usu convenit poetae cum Platone Rep. V 475 A: ἂν μὴ ὑπὸ μείζονων καὶ σεμνοτέρων δύνωνται τιμᾶσθαι, ὑπὸ σμικροτέρων καὶ φαυλοτέρων τιμώμενοι ἀγαπῶσιν. In

Hellenicis V 4. 4 arcessunt ad temulentum convivium τὰς γυναικάς τὰς σεμνοτάτας καὶ καλλίσας τῶν ἐν Θήβαις, *le prime donne della città*. Addo ex Lysistrata locum vs. 1109: δεινὴν δειλὴν ἀγαθὴν φαύλην σεμνὴν ἀγανὴν πολύπειρον. Apud Aristanetum usus paululum discrepat; metuit apud eum quis, Epist. 18, τὴν ἐμφαινομένην σεμνότητα et in Epist. 7 describitur virgo casta quidem sed paulo liberius educata σεμνή τις καὶ βλασυρά.

VI. Alcibiades describitur Mem. 1. 2. 24: διὰ δύναμιν τὴν ἐν τῇ πόλει καὶ τοῖς συμμάχοις ὑπὸ πολλῶν ἀνθρώπων διαθρυπτόμενος. Inserendam arbitror praepositionem: (παρὰ) τοῖς συμμάχοις.

VII. Mem. 1. 2. 26: εἰ μὲν τι ἐπλημμελησάτην, τούτου Σωκράτη ὁ κατήγορος αἰτιᾶται· ὅτι δὲ νῦν οὕτω αὐτῷ — Σωκράτης παρέσχε σώφρονε, οὐδενὸς ἐπαίνου δοκεῖ τῷ κατηγόρῳ ἄξιος εἶναι. Quis ille accusator est? Norunt omnes quid Cobetus contenderit, scilicet Polycratem esse, quem Xenophon redarguat. In ea disputatione Cobetum semet ipsum superasse dixeris et vix quidquam habemus in quo singulares dotes primarii viri magis elucescunt, nec tamen id quod agebat, interpretibus probare potuit. Equidem in ea re fere cum Hartmanno facio, qui ostendit Cobetum nimis voluisse probare atque sic causa cecidisse. Τὰ Σωκράτους ἀπομνημονεύματα secundum Cobetum ad redarguendam Polycratis κατηγορίαν Σωκράτους a Xenophonte composita sunt et edita. Mitto nunc dicere multa inesse in Memorabilibus, quorum huius compositio attentis lectoribus displicere debeat, cum appareat Xenophontem opus non ad umbilicum perduxisse. In multis agnoscimus lepores quibus elegantissimus scriptor libros suos condire solebat; in aliis sermo languet et propemodum contemnimus Socratis inficetas argutias. Ac fieri quidem potest ut pauca quaedam interpolator haud nimis acutus de suo addiderit; nec magis valde refragabor, si alia viris doctis decurtata videbuntur et ad misellam epitomen redacta. Sed quod dicebam, malo credere Xenophontem dilectissimi praeceptoris imaginem non perfecisse cum pergeret per complures annos semper aliquid addere quod sibi aut fidelis memoria suggessisset aut forte accepisset ab condiscipulis. Legerat autem Polycratis accusationem, nec dubito quin *primo libro* Sophistam

impugnet: hic est ille *κατήγορος*, cuius mox oblitus est postquam stultum commentum de Critia et Alcibiade redarguit. Documento est, uti arbitror, praesens tempus, *αἰτιᾶται*, *δοκεῖ*, eo loco quem supra exscripsi. Anyti oratio non tulerat aetatem: *πολλάκις ἐθαύμασα*, inquit, *τίσι ποτὲ λόγοις Ἀθηναίους ἐπεισαν*: vides aoristum. Ceterum quantum iudico, vetus meus discipulus Y. H. Rogge recte contendit Libanio Polycratis declamationem non notam fuisse. Praeterea cf. Ἑρμ. Λογ. p. 249 et Birtius in Mus. Rhen. LI p. 153.

VIII. Mem. 1.2.29: *Κριτίαν μὲν τοίνυν αἰσθανόμενος ἐρῶντα Εὐθυδήμου καὶ πειρῶντα χρῆσθαι*. Ultimum vocabulum interpolatum est et novimus quid sit *πειρᾶν*. Itidem *πειρᾶν* et *πειρᾶσθαι* confusa fuerunt apud Theophrastum c. 4, cf. *Μnem.* 1892 p. 324.

IX. Mem. 1.2.30: *ἄλλων τε πολλῶν παρόντων καὶ τοῦ Εὐθυδήμου, malo αὐτοῦ Εὐθυδήμου*.

X. Mem. 1.2.34: *πότερον τὴν τῶν λόγων τέχνην σὺν τοῖς ὀρθῶς λεγομένοις εἶναι νομίζοντες ἢ σὺν τοῖς μὴ ὀρθῶς, ἀπέχεσθαι κελεύετε αὐτῆς; Εἰ μὲν γὰρ σὺν ταῖς ὀρθῶς, δῆλον ὅτι ἀφεκτέον ἂν εἴη τοῦ ὀρθῶς λέγειν· εἰ δὲ σὺν τοῖς μὴ ὀρθῶς, δῆλον ὅτι πειρατέον ὀρθῶς λέγειν*. Quater repone praepositionem *ἐν*. Sic quaerit Socrates ab Gorgia p. 451 A, *πειρῶ εἰπεῖν*, inquit, *ἢ περὶ τί ἐν λόγοις τὸ κῦρος ἔχουσα ῥητορική ἐστιν*;

XI. Vetat Charicles Mem. 1.2.35, ne Socrates cum adulescentibus infra senatoriam aetatem disputet: *ὅσουπερ, εἶπε, χρόνου βουλευεῖν οὐκ ἔξεις, ὥς οὐπω Φρονίμοις οὔσι*. Sed quam languet quod nescio quis adscripsit: *μηδὲ σὺ διαλέγου νεωτέροις τριάκοντα ἐτῶν*. Lectores non erant docendi, hanc esse senatoriam aetatem.

XII. Mem. 1.2.50: *Σωκράτης δὲ τὸν μὲν ἀμαθίας ἔνεκα δεσμεύοντα δικαίως ἂν καὶ αὐτὸν ᾔετο δεδέσθαι ὑπὸ τῶν ἐπισαμένων ἃ μὴ αὐτὸς ἐπίσταιται*. Malo *ἐπίσταιτο*. Confer. 4.6.7: *πῶς γὰρ ἂν τις ἃ γε μὴ ἐπίσταιτο, ταῦτα σοφὸς εἴη*. Sed prope-modum inutile est exempla adscribere.

XIII. Mem. 1.2.54: *τοῖς ἰατροῖς παρέχουσι καὶ ἀποτέμνειν καὶ ἀποκᾶειν*, medici tantum non semper dicuntur *κᾶειν* et male iteratam praepositionem suspicor. Aliter usurpatur τὸ *ἀποκᾶειν*, quod exemplis declarare supervacaneum est.

XIV. Mem. 1.2.54: *τούτου χάριν οἶονται δεῖν αὐτοῖς καὶ*

μισθὸν *τίνειν*. Non dicitur, nisi fallor, *χάριν τίνειν* ac proinde post *δεῖν* intercidit, credo, *εἰδέναι*.

XV. Mem. 1.2.59: *ἔφη δεῖν τοὺς μήτε λόγῳ μήτε ἔργῳ ὠφελίμους πάντα τρόπον κωλύεσθαι, κἂν πάνυ πλούσιοι τυγχάνωσιν ὄντες*. Adhortatur Socrates ut tales homines eorumque nimiam potentiam frangamus et retundamus idque verius *κωλύεσθαι* dicetur. *Κωλύεσθαι* minus placet, nam neque diserte additum est, nec tacite subintelligitur unde illi arceri debeant.

XVI. Mem. 1.3.9: *νῦν τοίνυν νόμιζε αὐτὸν θερμουργότατον εἶναι καὶ λεωργότατον· οὗτος κἂν εἰς μαχαίρας κυβιζήσῃς*. Malo: *ὁς κἂν*.

XVII. Mem. 1.4.17: *οἴεσθαι οὖν χρὴ καὶ τὴν ἐν τῷ παντὶ φρόνησιν τὰ πάντα ὅπως ἂν αὐτῇ ἡδὺ ᾗ οὕτω τίθεσθαι*, Cobetus commendavit Pluygersii suspicionem: *ὅπως ἂν αὐτῇ δοκῇ*· facilius autem obtinebimus id quod ille volebat, scribendo: *ὅπως ἂν αὐτῇ ᾔδῃ*, nam qui potuit fieri ut simplicissimum verbum *δοκῇ* hoc modo corrumperetur? Dices fortasse *ἀνδάνειν* verbum Ionibus relinquendum esse; sed quam multa sunt illinc desumta apud Xenophontem et poterit usurpavisse videri vocabulum, a quo ne ipse quidem Aristophanes in cantico quodam abstinuit.

XVIII. Mem. 1.5.1: *πῶς ἂν οἰηθείμεν τὸν τοιοῦτον ἢ ἡμᾶς σῶσαι ἢ τοὺς πολεμίους κρατῆσαι*, Cobeto concedo *Μnem.* 1858 p. 281 locum vitium alere, sed quod reponere voluit futura *σώσειν* et *κρατήσῃν*, equidem credere malo excidisse verbum *δύνασθαι*.

XIX. Mem. 1.5.14 demonstrat Socrates quanto opere delectetur amicorum commercio; deinde, inquit, *ἐάν τι ἔχω ἀγαθόν, διδάσκω καὶ ἄλλοις συνίστημι, παρ' ὧν ἂν ἡγῶμαι ὠφελήσεσθαι τι αὐτοὺς εἰς ἀρετήν*. Quin doctorum virorum commentarios una cum iis lectitare solebat, ut ex hoc communi studio ipse quoque aliquam utilitatem caperet: *κἂν τι ὀρώμεν ἀγαθόν, ἐκλεγόμεθα καὶ μέγα νομίζομεν κέρδος ἐὰν ἄλλήλοις ὠφελίμοι γινώμεθα*. Vides primam personam *ἐκλεγόμεθα* et *νομίζομεν*. Itaque hoc agebat ut ex aliorum sermonibus non discipuli tantum proficerent, sed ut *ipse* quoque indidem semper aliquid novi addisceret. Verum ut hoc obtineamus, scribendum erit *αὐτός*. Res in aprico est. Sed miraris fortasse cur ad *ὠφελήσεσθαι* Breitenbachius sic simpliciter adscripserit „passivisch”.

Scilicet hoc uno vocabulo petiit Raph. Kühner, qui adnotarat: „nicht passivisch”, quo quid docere voluerit, me quidem latet.

XX. Mem. 2.1.5: τηλικούτων ἐπικειμένων [τῷ μοιχεύοντι] κακῶν, quae verba uncinis circumdedi, perperam ex superioribus huc relata sunt.

XXI. Mem. 2.1.20: αἱ ῥαδιουργίαι καὶ (αἱ) ἐκ τοῦ παραχρῆμα ἡδοναί. Vides articulum excidisse.

XXII. Mem. 2.2.21, Prodicum est σύγγραμμα ὅπερ δὴ καὶ πλείστοις ἐπιδείκνυται. Non plane assequor quid hoc sit πλείστοις. Num hoc voluit Socrates Prodicum de Hercule fabulam recitare nolle nisi in frequentissimo hominum conventu? At non est ea res in oratoris voluntate posita. Num dicit permultos iam audivisse Prodicum, cum de Hercule peroraret? Sed obstat praesens tempus ἐπιδείκνυται. Dixit credo Socrates saepissime Sophistam eandem declamationem pronunciare esse solitum; sed hoc si verum est, requiro πλείσταις, quo adverbio Xenophon infra quoque usus est 4.4.16.

XXIII. Mem. 2.2.24 Κακίας verba sunt: πρῶτον μὲν γὰρ οὐ πολέμων οὐδὲ πραγμάτων Φροντιεῖς. Leve est quod displicet: malim non adeo πολέμων, sed πόνων factam fuisse mentionem, in quibus quantum boni insit, supra Xenophon dixerat. Sed haud multum interest. Vide tamen Vectig. 5.8.

XXIV. Quod legitur Mem. 2.3.11: ὅτε θύοιμι scribendum est ὅποτε, quemadmodum proxime praecedat ὅποτε θύοι. Pari- ter § 12 legitur: ὅποτε ἀποδημοίης et § 13 ὅποτε ἔλθοι. Itidem lege: ὅποτε διαλέγοιτο 4.2.8, sed recte coniunctio servata est 3.14.1. Similiter recte scribitur 1.4.19 ὅποτε ὀρώντο et ὅποτε εἶεν et 2.9.4 ὅποτε συγκομίζοι et ὅποτε θύοι et 4.2.2 ὅποτε δεηθείη.

XXV. Mem. 2.4.7 cur malim ταῦτα ὁ πρὸ τοῦ ἐξήρκεσεν, dixi *Mnem.* 1888 p. 100.

XXVI. Mem. 2.5.3: τὸν δὲ πρὸ πάντων χρημάτων καὶ πόνων πριαίμην ἄν, Dindorfius delevit καὶ πόνων, sed facilius erit corrigere: καὶ δαπανῶν.

XXVII. Miror Dindorfium non persuasisse Breitenbachio Mem. 2.5.4 sic verba constituenda esse: ἐγὼ γάρ τοι, ἔφη, πολλάκις ἀκούων — τὰ τοιαῦτα πάντα σκοπῶ, μὴ, ὥσπερ ὅταν τις οἰκέτην πονηρὸν πωλῇ, ἀποδίδοται τοῦ εὐρόντος, οὕτω καὶ τὸν πονηρὸν

Φίλον — ἐπαγωγὸν ἢ ἀποδίδοσθαι. Cf. praeterea Cobet. *Mnem.* 1858 p. 187 et Hartmannus p. 135.

XXVIII. Mem. 2. 6. 16: οἷσθ' ἄ τινας, οἱ ἀνωφελεῖς ὄντες ὠφελίμους δύνανται Φίλους ποιεῖσθαι, necessario inserendum est (αὐτοῖ) ὄντες.

XXIX. Observavit Holwerda in Emendationibus Flavianis p. 101 Flavium Iosephum in postrema parte Antiquitatum per totum librum XVII et duos qui sequuntur, miro modo pro substantivis abstractis usurpare participia futuri temporis, veluti XVII § 172: μηδ' ἦντινα ἀμφὶ τοῦ σωθησομένου ἐλπίδα ἔχων, quam alibi simpliciter ἐλπίδα σωτηρίας appellavit. Ipse quoque eandem rem attigi *Mnem.* 1885 p. 379 totamque quaestionem in clara luce collocavit Guil. Schmidtus in dissertatione de Fl. Iosephi elocutione, qui itidem probavit id quod conieceram, hunc usum verosimiliter fluxisse ex Nicolao Damasceno; nam in ea parte historiae hunc quem dixi Iosephus presse secutus esse videtur, quemadmodum alibi saepe suspicatus sum in Syriacis rebus Iosephum Polybium sequi et Strabonem. Sed missa quaestione de fontibus Iosephi, quae neque huius loci est nec meae provinciae, per multos annos saepe animum attendi possemne apud alios indicia invenire eiusdem mirae locutionis. Tandem unum exemplum reperi: Mem. 2. 6. 23: τὴν ὀργὴν κωλύειν εἰς τὸ μεταμελησόμενον προῖέναι, i. e. εἰς μεταμέλειαν. Alia alii conquirant quibus otium est.

XXX. In colloquio Socratis cum Critobulo ter idem participium eliminandum erit, Mem. 2. 6. 38: εἰ γὰρ σε βουλόμενος, inquit, Φίλον ποιῆσαι ναυκλήρῳ ψευδόμενος ἐπαινοῖν φάσκων ἀγαθὸν εἶναι κυβερνήτην κτλ. At nullum erat periculum ne Critobulus hoc sibi arrogaret et Socrates supersedere potuit participio ψευδόμενος· ipse optativus ἐπαινοῖν per se iam indicio est, eam laudem Socratem adulescenti non tribuere. Sequitur alterum exemplum: εἴ σοι πείσαιμι κοινῇ τὴν πόλιν ψευδόμενος ὥς ἂν στρατηγικῷ τε καὶ δικασικῷ καὶ πολιτικῷ ἑαυτὴν ἐπιτρέψαι, nec tamen magis eae virtutes in Critobulum cadebant ac praeterea participii interpolatio arguitur incommoda sede. Tertium est: εἴ τινας ἰδίᾳ τῶν πολιτῶν πείσαιμι ψευδόμενος ὥς ὄντι οἰκονομικῷ τε καὶ ἐπιμελεῖ τὰ ἑαυτῶν ἐπιτρέψαι, ibique participium omnium minime ferri potest, nam nemo sanus irascitur quum

neges esse eum navigandi vel imperandi peritum; sed rusticitatis est in alio argumento, quum nulla idonea causa adsit, negare eum quocum colloquaris esse *οικονομικόν τε καὶ ἐπιμελῆ*. Hic maxime urgendum est revera fuisse Critobulum suarum rerum incuriosum. Novimus hominem ex Oeconomico, in quo Socrates hoc modo eum commonefacit II § 7: *ὁρῶ σε οἰόμενον πλουτεῖν καὶ ἀμελῶς μὲν ἔχοντα πρὸς τὸ μηχανᾶσθαι χρήματα, παιδικαῖς δὲ προσέχοντα τὸν νοῦν, ὥσπερ ἐξόν σοι. ὦν ἔνεκα οἰκτεῖρω σε μή τι ἀνήκεσον κακὸν πάθος καὶ εἰς πολλὴν ἀπορίαν καταστῆς*. Vide quid praeterea Cobetus congesserit ad hominem cognoscendum in Prosopographia Xenophontea p. 59 et tunc totum locum relege: satis scio, mihi dabis, Socratem *εἴρων* quidem sed mortalium urbanissimum non potuisse illud participium addere. Non fuisse Critobulum *ἐπιμελῆ*, ex toto colloquii tenore iam abunde apparebat: non poterit Socrates, ut est § 37, *ὠφελεῖν τὸν Κριτόβουλον τὰ ψευδῆ ἐπαινῶν*, sed *πείθων πειράσεται αὐτὸν ἀγαθὸν ἄνδρα γενέσθαι*. Alii etiam severius de Critobulo scripserunt, si quidem Aeschines Socraticus eum notavit *ἐπ' ἀμαθίᾳ καὶ ῥυπαρότητι τοῦ βίου*, ut scribit Athen. V p. 220 A.

XXXI. Mem. 2. 7. 6: *οὐκ οἶσθα ὅτι ἀφ' ἐνδὸς μὲν τούτων, ἀλφίτοποιίας, Ναυσικύδης ἑαυτὸν τρέφει*. Hic non ambigitur quin ipse Socrates non addiderit quo quaestus genere Nausicydes uteretur, nam auditores hominem norant, quemadmodum nos quoque novimus propter Aristoph. Eccles. vs. 425 et praeterea ex superioribus effici potest, ab *ἀλφίτων* exemplum repetendum fuisse, sicuti quod sequitur necessario a panificio ductum est. Hic autem intricata oritur quaestio, addideritne Plato vel Xenophon in dialogis in lectorum gratiam interdum ea, quae in ipsa re nemo fuisset additurus. Echecratis verba sunt in Phaedonis exordio: *καὶ γὰρ οὔτε τῶν πολιτῶν Φλιασίων οὐδεὶς πάνυ τι ἐπιχωριάζει τὰ νῦν Ἀθήναζε*. Echecrates certe ipse non addidit cuias esset, non enim necesse erat; sed adscripsitne ipse Plato? Grammaticus certe aliunde nosse poterat Echecratem esse Phliasium, sicuti nos quoque novimus ex Diogene Laert. VIII 46 et Iamblichi Vita Pythagorae extrema. Non dissimilis causa est in Terpsionis verbis quae inveniuntur Theaet. p. 142 C: *πῶς οὐκ αὐτοῦ, Μεγαροῖ, κατέλυεν*; Admonet Stallbaumius ne quis Μεγαροῖ eiiciat, non, opinor, facturum, nisi ipse sensis-

set attentum lectorem paene necessario in hanc suspicionem incidere. Legitur Parmenidis initio: ἐπειδὴ Ἀθήναζε οἴκοθεν, ἐκ Κλαζομενῶν, ἀφικόμεθα· uter adscripsit ἐκ Κλαζομενῶν, Plato an grammaticus, qui attenderat ad ea quae paulo infra leguntur? In exordio Platonis Symposii est: οἴκοθεν ἀνιών, Φαληρέθεν· postremum vocabulum praeter rei veritatem additum est. In Menone p. 70 B invenio: οἱ τοῦ σοῦ ἐταίρου Ἀρισίππου πολῖται Λαρισαῖοι· eadem oritur de postremo vocabulo dubitatio. Sed contendis fortasse postea non facile sciri potuisse, cuius verbi causa Echecrates esset. Verum iam mature Platonis opera explicari coeperunt. Eustathius est qui ad Homerum p. 1397 memoravit veteres τοῦ Πλάτωνος ὑπομνηματιστάς et Aristoteles ipse secundum Suidam v. ἀγαθοῦ δαίμονος collegit τὰς ἀγράφους τοῦ Πλάτωνος δόξας. Quin et ipse fortasse Plato opera sua coram discipulis praelegit et interpretatus est. Scholiasta est ad Timaeum p. 22 B: τινὰ· Πατένεϊτ τοῦνομα. Itemque scribit Athenaeus p. 4 F: ἐν τῇ συμποσίῳ Πλάτωνος εἴκοσι δεκάτῃ ἡσαν convivae. Miror quo pacto talia quis fingere potuerit; sed in scholis Plato enarrando dialogos suos potuit copiosiores facere. Haec cum aliis quibusdam olim exposui in altera commentatione Platonica, quae hodie ἀνεκδότου instar est.

XXXII. Mem. 2. 8. 3: συγκομίζοντα τοὺς καρποὺς καὶ συφυλάττοντα τὴν οὐσίαν, male iterata praepositio est et malo: φυλάττοντα.

XXXIII. Mem. 2. 9. 5: προσεκαλεῖτο εἰς δίκην δημοσίαν· quam languent ea quae adscripta sunt: ἐν ᾗ αὐτὸν ἔδει κριθῆναι ὅ τι δεῖ παθεῖν ἢ ἀποτίσαι.

XXXIV. Mem. 2. 9. 8: πότερον αἰσχρὸν ἐστίν — τοὺς τοιούτους φίλους ποιῆσθαι — ἢ τοὺς μὲν καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς ἐχθροὺς ποιῆσθαι; Loqe: αἰσχρὸν.

XXXV. Postquam duces Graecorum fraude Persarum circumventi perierunt, in illa omnium trepidatione, Xenophon qui tamen στρατηγός nec λοχαγός nec στρατιώτης erat, ea nocte quae proxime insecuta est, convocat Proxeni centuriones, apud quos ita disserit, Anab. 3. 1. 25: καὶ γὰρ δέ, εἰ μὲν ὑμεῖς ἐθέλετε ἐξορμᾶν ἐπὶ ταῦτα, ἔπεσθαι ὑμῖν βούλομαι, εἰ δ' ἐμὲ τάττετε ἡγεῖσθαι, οὐδὲν προφασίζομαι τὴν ἡλικίαν, ἀλλὰ καὶ ἀκμάζειν ἡγοῦμαι ἐρύκειν ἀπ' ἐμαυτοῦ τὰ κακά. Sequitur, credo, id quod etiam per

se admodum verisimile est, Xenophontem, cum ad bellum proficisceretur, rei militaris minime imperitum fuisse. Videor mihi etiam intelligere quem habuerit magistrum. Sicuti legimus Mem. 3.1.1 Athenas venerat Dionysodorus *ἐπαγγελλόμενος στρατηγεῖν διδάξειν*. Ad hunc in scholam mittit Socrates adulescentulum quendam, *νεανίσκον* § 8, qui *ἐν τῇ πόλει στρατηγεῖν* cupiebat. Deinde postquam Dionysodori artem adulescens addidit, Socrates eum lepide ridet, quod magister multas ac maximas res praetermiserit. Aut fallor, aut Xenophon hic descripsit quod Socrates olim secum habuerat colloquium. Haec suspicio si probabitur, primum caput tertii libri Memorabilium aliquid conferet ad intelligendum quo ingenio ille adulescens fuerit, quem Proxenus Cyro commendasset. Docuerat Dionysodorus *τὰ τακτικά* eiusque discipulum audio Anab. 3.4.9—23, qui tamen eam artem contemnebat Anab. 2.1.7. Ceterum hominem cognovimus ex Platonis Euthydemo.

XXXVI. Describit Socrates Mem. 3.1.6 bonum imperatorem *Φιλόφρονά τε καὶ ὠμόν*. Noli mirari: vide Clearchi laudes in Anabasi 2.6.12: *τὸ γὰρ ἐπίχαρι οὐκ εἶχεν, ἀλλ' αἰεὶ χαλεπὸς ἦν καὶ ὠμός*. Non erat, credo, crudelis sed severus.

XXXVII. Mem. 3.3.1 stultum est emblemata: *προελαύνουσι γοῦν καὶ τῶν ἱππάρχων*. Verbum non addam.

XXXVIII. Interrogatus ab Socrate de equorum cura adulescens respondet Mem. 3.3.3: *ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὐκ ἐμὸν οἶμαι τὸ ἔργον εἶναι, ἀλλ' ἰδίᾳ ἕκαστον δεῖν τοῦ ἑαυτοῦ ἵππου ἐπιμελεῖσθαι*. Scribe: δεῖ.

XXXIX. Item Mem. 3.4.8: *ἀμφοτέροις οἶμαι προσήκειν*. Malo: *προσῆκει*.

XL. Mem. 3.5.9: *εἰ τοὺς γε παλαιοτάτους ὧν ἀκούομεν προγόνους αὐτῶν ἀναμιμνήσκοιμεν αὐτοὺς ἀκηκοτάς ἀρίστους γεγόναι*. Hic locus vexavit interpretes iam inde ab Schneidero, qui secluserit id quod est *ἀκηκοτάς*. Hunc secuti sunt Dindorfius et Cobetus *Mnem.* 1858 p. 251. Breitenbachius contradicit; secundum eum est *ἀκηκοτάς* = „sie die es bereits selbst gehört haben”. Mihi quoque participium molestum est; nec tamen quidquam ante ex textu eiicere soleo, quam plane perspexero quam librarius interpolandi causam habuerit. Nunc quoque malo de corruptela cogitare et arridet: *οἰκήτορας*. Hoc nomine veteres colonos appellare solebant, de quibus nunc

sermo factus est, nec nimis recedunt literarum ductus.

XLII. Mem. 3. 5. 11 in colloquio Socratis cum Periclis filio cognomine haec quoque verba leguntur: τὰ δὲ καὶ μετὰ Λακεδαιμονίων ἀριστεύοντες (Athenienses) καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν· οἳ δὲ καὶ λέγονται πολὺ διενεγκεῖν τῶν καθ' αὐτοὺς ἀνθρώπων. Postrema utrum spectant Spartanos an Athenienses? Interpretes affirmant Athenienses intelligendos esse; quocirca etiam Seyffertus ὁ δὲ reponere voluit pro οἳ δὲ. Mihi contra videtur; non vidit Periclis filius fractas opes Athenarum, sed facit Xenophon, si quis alius φιλολόκων, Socratem ea disserentem, quae nisi Athenis ab Lysandro captis dici non potuerunt. Vide modo § 15: τοὺς γε νῦν πρωτεύοντας μιμούμενοι καὶ τούτοις ταῦτ' ἐπιτηδεύοντες οὐδὲν ἂν χεῖρους ἐκείνων εἶεν, nec tamen ante pugnam in Hellesponto Lacedaemonii principatum tenebant et ἐπρώτευσον. Sequuntur insignes laudes Spartanorum; deinde § 17 scriptor repente recordatur Periclem, quippe qui post pugnam ad Arginusas factam capitis damnatus sit, expugnatas Athenas non vidisse et addit: μάλα φοβοῦμαι αἰεὶ, μή τι μείζον ἢ ὥς φέρειν δύνασθαι κακὸν τῇ πόλει συμβῆ. Cui Socrates animum addit his verbis: μηδαμῶς ἡγοῦ ἀνηκέστῳ πονηρίᾳ νοσεῖν Ἀθηναίους, nam quo tempore Xenophon haec conscripsit, Conon Athenarum moenia iam instauraverat. Equidem indignor cum videam Xenophontem tanta Spartanorum admiratione teneri. Sed quid hoc miror cum eum non puduerit scribere Anab. VI 1. 27? Quin et eodem pertinet quod invenio Oecon. 1. 23: πολέμιοι μὲν οὖν ἤδη ὅταν καλοὶ καγαθοὶ ὄντες καταδουλώσωνται τινὰς, πολλοὺς δὲ βελτίους ἡνάγκασαν εἶναι σωφρονίσαντες καὶ ῥᾶον βιοτεύειν τὸν λοιπὸν χρόνον ἐποίησαν. Qui ita potuit scribere, odio ac furore occaecatus erat. Sed de hoc argumento luculenter Schwarzius egit in Mus. Rhen. XLIV 190.

XLII. Mem. 3. 6. 12 in illo lepidissimo cum Glaucione colloquio, novi, inquit Socrates, te praesentem cognovisse argentifodinas: εἷς γε μὴν τὰργύρεια οἶδ' ὅτι ἀφίξαι, ὥς ἔχειν εἰπεῖν διότι νῦν ἐλάττω ἢ πρόσθεν προσέρχεται αὐτόθεν. Cui Glaucio, οὐ γὰρ οὖν ἐλήλυθα, inquit. Et hoc quidem rectissime, nam perpetuo simulat Socrates se credere nihil omisisse Glaucionem eorum quae sibi opus essent ad remp. capessendam. Sed aliena est negatio, quam codices addunt: οἶδ' ὅτι οὐκ ἀφίξαι.

XLIII. Lepidum est quod Socrates statim reponit: καὶ γὰρ οὐχὶ Δία λέγεται βαρὺ τὸ χωρίον εἶναι ὥστε, ὅταν περὶ τούτου δέῃ συμβουλευεῖν, αὕτη σοι ἢ πρόφασις ἀρκέσει. Sed alienum est quod respondet Glaucō: Σκώπτομαι, nam primum in sequentibus nusquam animadvertit se ab Socrate ludibrio haberi; deinde illud σκώπτομαι non eum colorem habet, qui in Platonis et Xenophontis dialogis perpetuo servatur, in quibus ipsi sophistae saepe repraesentantur tanquam mortalium stultissimi. Glaucō imperitus adulescens, nil mali suspicatus, ridetur sed nihil sentit. Nisi fallor, Schneiderus verum iam invenerat, nimirum σκῆψομαι et parcius quam debuerat Schneideri editio hodie solet inspicere.

XLIV. Sequenti capite exhortatur Socrates Charmidem ut reip. curam suscipiat. Verum, inquit, οὐ δοκοῦσί σοι πολλάκις οἱ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν ὀρθῶς λεγόντων καταγελάειν; Mem. 3. 7. 18. Quid hoc ad rem? rogat Socrates; nonne etiam sodales tui id facere solent, quorum petulantia facile retunditur? In Graeco textu est: καὶ γὰρ οἱ ἕτεροι, quod intelligam si scribam: καὶ γὰρ οἱ ἑταῖροι. Nempe quamdiu dives fuit, sodales improbabant et ridebant quod Charmides Socratem sectabatur, Conviv. 4. 32.

XLV. Mem. 3. 2. 11 volebat Theodote pictoribus spectanda exhibere ὅσα καλῶς ἔχοι. Est hoc ridicule dictum, sed vix minus ridiculum est quod alii commendarunt ὅσα καλὰ ἔχοι, vide modo de Re Equestr. 1. 2. Quae nota res, solebant pictores ἐκ πολλῶν συνάγειν τὰ ἐξ ἐκάστου κάλλιστα atque ita ὅλα τὰ σώματα καλὰ ἐφαίνετο, ut est Mem. 3. 10. 2. Optimum fuerit rescribere: ὅσα καλλιγεύοι.

XLVI. Venit Socrates ad Theodoten meretricem, cui mater adsidebat. Hoc nescio quomodo Hartmannus miratus est et infeliciter coniectando matrem ex filiae conspectu removit; non fecisset, opinor, si tum aliorum locorum memor fuisset tum Luciani in Dialogis Meretriciis.

XLVII. Mem. 3. 11. 5: πότερον τῇ τύχῃ ἐπιτρέπεις ἢ ἂν τις σοι φίλος ὥσπερ μυῖα πρόσπτηται. In tali sententia coniunctivus rectius pendebit ex coniunctione εἰ. Pariter est Cyrop. 8. 4. 16: οὐκ οἶδ' εἰ Χρυσάντῃ τούτῳ δῶ et alia exempla congressi Mnem. 1873 p. 194. Apud Plutarchum in Vita Alexandri c. 22 est πυνθανόμενος εἰ πρίηται atque sic alibi haud raro.

XLVIII. Mem. 3. 11. 12: τοιαῦτα ἀξιοῦν οἷα ποιοῦσιν αὐτοῖς μικρότατα μελήσει. Hic omnia mihi suadere videntur ut responam: μεταμελήσει.

XLIX. Mem. 3. 11. 14: τῷ μὴ φαίνεσθαι βουλομένη χαρίζεσθαι καὶ διαφεύγοντα. Negationem quae vulgo deest, ex coniectura suppleverunt Dindorfius et Cobetus, sed quaero an non rectius scribamus: τῷ φαίνεσθαι μὴ βουλομένη.

L. Mem. 3. 12. 2: οὐκ ὀλίγοι μὲν διὰ τὴν τοῦ σώματος καχεξίαν ἀποθνήσκουσι τε ἐν τοῖς πολεμικοῖς κινδύνοις καὶ αἰσχροῦς σῶζονται. Poteritne hoc significare quod contendit Breitenbachius: *vel* pereunt — *vel* turpiter servantur?

LI. Mem. 3. 13. 1: ψυχρὸν ἐστὶ (τὸ ὕδωρ) ὥς ἐ λούσασθαι. Planissime requiro ἐ λλούσασθαι. Sic 2. 1. 20 ἡδοναί dicuntur εὐεξίαν ἱκαναὶ ἐνεργάζεσθαι et 3. 8. 8 οἰκία ἡδίστη ἐνδαιτυῖσθαι, sed nihil opus est in ea re cumulare exempla. Composita eiusmodi pro re nata ab unoquoque libere finguntur.

LII. Mem. 3. 13. 5: ἐκεῖσε πορευόμενος περιπατήσας ἀριστήσεις, περιπατήσας δειπνήσεις καὶ ἀναπαύσει. Ludi Olympici aestivo tempore agebantur itaque viatores vitasse suspicor nimios solis calores et circa meridiem se dedisse quieti et coenam parasse, ut vespertino tempore iter facerent, quum sol iam vergeret ad occasum, quod iuxta matutinum tempus ambulantibus gratissimum est, iis praesertim diebus qui plenilunium proxime praecedunt. Obtinebimus hoc inserto participio: καὶ (περιπατήσας) ἀναπαύσει, nec quidquam nunc opus est laudare Arist. Ran. 119 et Oecon. XX 18.

LIII. Nondum recte intellectum fuit quod Xenophon narrat Mem. 3. 14. 1: ὁπότε τῶν ξυνιόντων ἐπὶ δεῖπνον οἱ μὲν μικρὸν ὄψον, οἱ δὲ πολὺ φέροιεν, ἐκέλευεν ὁ Σωκράτης τὸν παῖδα ἢ εἰς τὸ κοινὸν τιθέναι ἢ διανέμειν ἐκάσῳ τὸ μέρος. Hoc quidem quid sit, nemo facile dixerit et quanam sunt res, quae inter sese opponuntur ope coniunctionis ἢ? Sed Socrates puerum iussit quod attulerat ipse εἰς τὸ κοινὸν τιθέναι καὶ διανέμειν ἐκάσῳ τὸ μέρος. Deinde reliqui οἱ τὸ πολὺ φέροντες ἥσυχύοντο τό τε μὴ κοινωνεῖν τοῦ εἰς τὸ κοινὸν τιθεμένου καὶ τὸ μὴ ἀντιτιθέναι τὰ ἑαυτῶν, quod sensu plane vacuum est. Quaesivi quid ipsa rei natura suaderet. Intelligam: ἥσυχύοντο κοινωνεῖν τοῦ εἰς τὸ κοινὸν τιθεμένου καὶ τὰ μὴ ἀντιτιθέναι τὰ ἑαυτῶν, quod peraspicuum est.

Facit hic locus ad probabilem interpretationem eorum quae in Evangeliiis leguntur de panibus multiplicatis. Cf. Paul. Ep. ad Corinth. I 11. 21.

LIV. Saepe videmus in Memorabilibus Socratem non eum docere velle quocum colloquatur, sed magis respicere unum pluresve eorum qui adsunt. Etiam iuniores pudebat, nisi forte patre vel tutore praesente, cum philosopho sermones serere. Ipse Socrates hoc et alibi satis disertis verbis indicat et in Charmide apud Platonem p. 155 A: οὐδὲ γὰρ ἄν που, εἰ ἐτύγχανε νεώτερος ὢν, αἰσχρὸν ἂν ἦν αὐτῷ διαλέγεσθαι ἡμῖν ἐναντίον γέ σου, ἐπιτρόπου τε ἅμα καὶ ἀνεψιοῦ ὄντος. Sic Mem. 1. 2. 30 Socrates vult dehortari Euthydemum ne Critiae morem gerat, sed multis praesentibus de amore Critiae aliquid in medium profert, quod tanquam aliis dictum Euthydemus audit quidem, sed cavet Socrates, ne adolescentulus interrogatus aliquid respondere debeat atque sic pudore suffundatur. Pariter Mem. 1. 3. 8 adest Critobulus, qui formosum puerum deperibat, sed de amore interrogatus non ipse respondet sed Xenophon. Vide quomodo perpetuo discipulos, si quid peccavissent, reprehendere soleat: Mem. 2. 5. 1: ἰδὼν τινα τῶν ξυνόντων ἀμελοῦντα φίλου πενία πειζομένου, ἤρετο Ἀντισθένη ἐναντίον τοῦ ἀμελοῦντος αὐτοῦ καὶ ἄλλων πολλῶν. Mem. 4. 2 Socrates Euthydemum eodem illo artificio usus, cicurem reddit, cum initio adolescens ἐφυλάττετο αὐτός τι φθέγγεσθαι καὶ ἐνόμιζε τῇ σιωπῇ σωφροσύνης δόξαν περιβάλλεσθαι. Haec omnia dum reputo, mihi egregie displicet quod invenio Mem. 4. 1. 2: πολλάκις γὰρ ἔφη μὲν ἂν τινος ἐρᾶν, φανερός δ' ἦν οὐ τῶν τὰ σώματα πρὸς ὥραν, ἀλλὰ τῶν τὰς ψυχὰς πρὸς ἀρετὴν εὖ πεφυκότων ἐφιέμενος. Omitto nunc dicere incommode additam esse ἂν particulam; sed cuinam amorem profitebatur Socrates? Apud Platonem statim postquam in conspectum venit, alloquitur Theaetetum; verum hic turpi facie erat; sed multis ambagibus opus est, antequam Charmides ad Socratem accedat et assideat. Item apud Xenophontem Socrates significare solebat non directe, sed indirecte, ut loqui amamus: πολλάκις ἔφη μὲν ἐναντίον τινὸς ἐρᾶν. Bis supra iam offendimus id quod est ἐναντίον et causa corruptelae ante pedes posita est.

LV. Mem. 4. 2. 1 prope forum memoratur ἡνιοποιεῖν τι red-

itque mentio § 8. Eiusmodi officinas satis amplas et fortasse multo ampliores quam hodie quis facile putaverit, aliunde novimus: habemus exempla Cleonis, patris Demosthenis, aliorum ipseque Xenophon rem demonstravit Mem. 2.7.6. Admirabile est videre iam ante Aristotelem intellexisse Xenophontem, quantum utilitatis haberent operum partitiones, nec dubium quin de patria cogitaverit, quum scriberet Cyrop. 8.2.5: 'Εν μὲν ταῖς μικραῖς πόλεσιν οἱ αὐτοὶ ποιοῦσι κλίνην, θύραν, ἄρῳτρον, τράπεζαν, πολλάκις δ' ὁ αὐτὸς οὗτος καὶ οἰκοδομεῖ καὶ ἀγαπᾷ, ἣν καὶ οὕτως ἱκανοὺς αὐτὸν τρέφειν ἐργοδότας λαμβάνῃ· ἀδύνατον οὖν πολλὰ τεχνώμενον ἄνθρωπον πάντα καλῶς ποιεῖν. 'Εν δὲ ταῖς μεγάλαις πόλεσιν, διὰ τὸ πολλοὺς ἐκάστου δεῖσθαι, ἀρκεῖ καὶ μία ἐκάστῃ τέχνῃ εἰς τὸ τρέφεσθαι· πολλάκις οὐδ' ὅλη μία· ἀλλ' ὑποδήματα ποιεῖ ὁ μὲν ἀνδρεῖα, ὁ δὲ γυναικεῖα· ἔστι δὲ ἔνθα καὶ ὑποδήματα ὁ μὲν νευρορραφῶν μόνον τρέφεται, ὁ δὲ σχίζων, ὁ δὲ χιτῶνας μόνον συντέμνων, ὁ δὲ γε τούτων οὐδὲν ποιῶν, ἀλλὰ συντιθεῖς ταῦτα. Nec tamen novi ἡνιοποιοῦς· notissimi sunt κλινοποιοί, cf. Dem. Aphob. I § 9. Κλινοποιεῖον et ἡνιοποιεῖον in veteres scriptura haud nimis differunt.

LVI. Rectene dicitur ibidem διαφέρειν ἐν σοφίᾳ pro ἐπὶ σοφίᾳ

LVII. Mem. 4.2.5: ἐπιτήδειον γ' ἂν αὐτοῖς εἴη. Malo ἐπιτήδειον γὰρ ἂν εἴη.

LVIII. Mem. 4.2.33 de Palamede praedicant omnes ὡς διασοφίαν φθονηθεῖς ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεως ἀπόλλυται. Hoc mirum dictum; scripsissem equidem δολοφονηθεῖς. Cf. de Venat. 1.11.

LIX. Mem. 4.3.2: ἄλλοι μὲν οὖν αὐτῷ πρὸς ἄλλους οὕτως δμιλοῦντι παραγενόμενοι διηγοῦντο. Ostendit Cobetus scribendum esse διηγοῦνται idque verum esse credo. Sequitur recte sese habere Anab. 1.8.27: ὅποσοι τῶν ἀμφὶ βασιλέα ἀπέθνησκον Κτησίτας λέγει, nec reponendum esse cum Cobeto λεγέτω. Certe nunc non sequar Hartmannum in Analectis I p. 22.

LX. Mem. 4.7.4: Socrates commendat probabilem astronomiae notitiam; ipsa elementa quae scire satis est, facili negotio poterit quis μαθεῖν παρὰ τε νυκτοθηρῶν καὶ κυβερνητῶν καὶ ἄλλων πολλῶν, οἷς ἐπιμελὲς ταῦτα εἶδέναι. Nempe ea disciplina eo usque unicuique profutura est μέχρι τοῦ νυκτός τε ὥραν καὶ μηνός καὶ ἐνιαυτοῦ δύνασθαι γινώσκειν ἕνεκα πορείας τε καὶ πλοῦ καὶ Φυ-

λακῆς. Mirum est compositum νυκτοθηρῶν fueruntque adeo qui cum Schneidero νυκτοτηρῶν mallent, quod hodie recte abiicitur. Equidem sane non pertinaciter praesto sincerum vocabulum esse; sed non debet esse dubitatio quid Xenophon dicere voluerit. Venatores nocturni debent intelligi et si quis v. c. ναυκλήρων reponere vellet, erraret, etiamsi saepe νυκλήρων et κυβερνητῶν coniuncta mentio fiat. Manet sub Iove frigido venator, seu visa est catulis cerva fidelibus, seu rupit teretes Marsus aper plagas. Si quis alius, Xenophon hoc norat. Scribit ipse de Venat. 9. 17 de cervis: ἐν μὲν τοῖς ὄρεσιν οὐ μόνον τῆς νυκτὸς ἀλίσκονται ἀλλὰ καὶ μεθ' ἡμέραν διὰ τὴν ἐρημίαν· ἐν δὲ τοῖς ἔργοις τῆς νυκτὸς διὰ τὸ μεθ' ἡμέραν πεφοβῆσθαι τοὺς ἀνθρώπους. Apris autem eodem modo quo cervis retia tenduntur, de Venat. 10. 22. Saepe legimus venatorem tempora anni et diei notare debere, veluti de Venat. 4. 11; 5. 6; 6. 13. Plato hoc omne improbabat quod Xenophon tam studiose colebat, cf. Legg. VII 824 B: νυκτεριτὴν δὲ ἄρκυσι καὶ πλεκταῖς πῖσιν μηδεὶς μηδέποτε ἐάσῃ μηδαμῷ θηρεῦσαι. O legislatoris sedulitatem!

CORRIGENDUM IN CONIECTANEIS AD MINUCHII FELICIS OCTAVIUM
IN VOL. XXIII P. 439.

In c. 3, 4 *iter* delendum censui putans obiectum esse verbi *legebamus*. Sed Vir Consultissimus A. van Wessem recte me monuit iungenda esse *iter fabulis fallentibus* id est: quum sermones fallerent iter, sive illud videri brevius facerent, quam erat. Ita in Aen. VIII, 309 rex Euandrus et Aeneas *vario viam sermone levabant* et in Senecae libro de brevitate vitae c. 9 *sermo — iter facientes decipit et pervenisse ante sciunt quam appropinquasse*. Dubito tamen an Minucius scripserit: *iter fabulis fallentes*.

I. C. G. BOOT.

DE HOMERI ODYSSEAE CODICE PHILLIPPICO 1585, OLIM MEERMANNIANO 307 (G).

SCRIPSIT

P. C. MOLHUYSEN.

Italiam anno praecedente cum viserem, Florentiae per menses complures commoratus sum, ut quam accuratissime fieri posset excuterem Odysseae codicem antiquissimum Laurentianum G, quem nondum quisquam perlegerat totum. Cui operi dum vacabam, fieri vix potuit quin etiam egregii codicis F, qui in eadem bibliotheca asservatur, notitiam aliquam mihi parare cuperem, mox autem mecum constitui sedulo hunc quoque consulere. In patriam dein reversus ordinare et digerere coepi quae illic enotaveram, mox etiam codicem Palatinum (P) oculis meis usurpare Lugduni Batavorum mihi contigit; ex hisce autem qualibuscumque meis studiis natus est libellus, quem nuper in lucem emisi, de tribus Homeri Odysseae codicibus antiquissimis (G, F, P).

Codicem autem F dum summa cura et intentissimis oculis conferebam, consilium cepi, ut primum data fuisset occasio, periculum faciendi an pro certo efficere possem, quam ratione cum hoc codice optimae notae, saeculi undecimi cohaereret recentioris aetatis exemplar quoddam, quod arte ei cognatum esse intellexit qui primus codicem F consuluit, vir clarissimus Arthurus Ludwich ¹⁾; codicem dico, cuius lectiones nonnullas annis 1825 et '27 publici iuris fecit anonymus quidam Anglus in opere „the Classical Journal”, voluminibus XXXII et XXXVI;

1) In Odysseae editione praef. p. XIII.

quas lectiones deinde in suarum editionum apparatus criticum receperunt La Roche, qui littera P, et Ludwich, qui littera O codicem designavit.

Olim hic codex fuit in bibliotheca Collegii societatis Iesu Claromontani Parisiensis, ibique n°. 367 designabatur; qua societate a^o. 1763 sublata, codex noster cum multis aliis eiusdem bibliothecae emptus est a Gerardo Meerman ¹⁾ (n°. 307). Anno 1824 migravit Cheltenhamum in bibliothecam viri nobilissimi Thomae Phillips (n°. 1585). Post mortem possessoris venit in bibliothecam regiam Berolinensem, quae a^o. 1889 eum cum plurimis aliis libris Philippicis emit. Huius autem bibliothecae praefectus nuper, me petente, summa liberalitate pretiosum librum Daventriam misit, ut in celeberrima huius oppidi bibliotheca eum possem inspicere. Ante omnia codicem describam.

Codex Meermannianus 307, *Philippicus* 1585, O, membranaceus saec. XV, 203 fol. totam Odysseam sine scholiis complectitur, una manu litteris minusculis scriptam. Foll. 148 et 149, quae continent versus ρ 589—σ 100, perierunt; dein manus multo recentior hos versus, insertis duobus novis foliis, transcripsit, exemplum secuta a cod. F diversum, id quod clare patet ρ 602, ubi O habet θρόνου, F autem διφρου, et σ 59, qui deest in F, legitur in O.

Forma fol. min., folia 26,3 × 16,3 c.M. Singulae paginae 30 versus habent.

In calce lib. ω, fol. 203^r legitur haec subscriptio:

ὁ μνηρός ὁ ποιητής πολὺς ἐν τοῖς λόγοις πολλοὺς παραινεῖ
τῶν νέων πρὸς τὴν τούτου ἀνάγνωσιν μάθῃσιν μὴ διαλιπεῖν
ὁ γὰρ τὸν σοφὸν καταλιμπάνων μᾶλλον
ἄσοφος δόξῃ τοῖς πολλοῖς τοῦ παιδείας.

Dein litteris rubris:

ματθείου παλμιέρου πισανέως ²⁾.

Nunc de codicis origine et pretio videamus. Negavit igitur

1) Vid. H. Omont in „Bulletin de la Société de l'Histoire de Paris, tome XVIII (1891)”, p. 7—15. De Thoma Phillips eiusque bibliotheca vid. Mr. S. Muller Fzn. in „Frains Bijdragen, 3e Reeks, 5e deel (1889)” p. 104 sqq.

Cf. praeterea „Verzeichniss der Meerman-Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin”.

2) De eo vid. Jöcher „Gelehrten Lexicon” i. v. et Franklin „Dictionnaire des noms, surnoms etc.” p. 435.

Ludwich descriptum esse e codice F (Florentino Laurentiano Conv. Soppr. 52) et suo quodammodo iure negavit, quoniam Anglus ille in codice O conferendo parum accurate fuerat versatus¹⁾, multa quae commemoranda erant omiserat, plura non recte rettulerat; e locis scilicet duodeviginti, unde Ludwich effecit codicem O non esse filium codicis F, novem tantum sunt, quibus revera discrepant O et F. De quibus locis mox videbimus.

Equidem, utroque codice inspecto et accurate collato, confidenter statuo non *fratres* esse, id quod Ludwich testibus suis in errorem abductus perhibuit, sed *filium* (nepotemve) *codicis F esse codicem O*. Est autem O ex F descriptus postquam hic codex a manu recentiore passim emendatus est. Multae tamen correctiones, quae nunc in codice F cernuntur, tunc temporis nondum in eum erant receptae; complures enim manus diversis temporibus in eo versatae sunt; Ludwich autem (cuius vid. praef. pag. xiii) et equidem (vid. l.l. pag. 4) quoniam varios illos correctores non distinximus, sed eadem littera (F²) eorum omnium lectiones indicavimus cunctas, codex O modo cum correctore (F²), modo cum prima codicis manu (F) concinere videbitur lectori, qui utriusque codicis lectiones a Ludwichio vel a me allatas oculis percurrit.

Acta autem agere quoniam nolo, non conabor post Ludwichium novis exemplis ostendere, quantopere F et O congruant; id unum demonstrabo revera archetypo F usum esse librarium qui codicem O scripsit; argumenta petam ex lectionibus codicis O, quae nonnisi ex scriptura codicis F nasci potuerunt.

Nonnullas correctiones, hae enim videntur esse, quae in F superscriptae sunt, in textum recepit O:

δ 489 ἀδείκει F, ει ss. F², ἀδεικέι O.

δ 608 κεκλῖαται F, ε ss. F², κεκλέαται O.

η 113 τετράγυος F, ο ss. F², τετράγους O.

Corrector codicis F quid voluisset, non intellexit O hisce locis:
ζ 318 δὲ πλήσσουντο F, γρ'. ὀπλίσσουντο (= δ' ὀπλίσσουντο) addidit in margine F², habet O δὲ ὀπλίσσουντο.

η 35 ^{δι''}μετεκπερώσιν F, δι'' (= δι' ἐκπερώσιν) ss. F², διετεκπερώσιν O.

1) Vid. etiam La Roche prolegomena in Od. edit. p. x.

π' ὦ
 233 ἐπῆλθεν ἐμῶν F, π' ὦ (= ἐπῆλθ' ἐπ' ὦμων) ss. F²,
 ἐπῆλθεν ἐπ' ὦμων O.

π 463 εἰρύεται F, α (= εἰρύαται) ss. F², εἶραται O.

ω 330 τ' ἰσ^{ην}χέμεναι F, ἦν a F omissum ss. F², sed quia non
 satis spatii erat super τ' ἰ, scripsit super ἰσ, addito signo λ
 quo pateret post τ' inserendum esse ἦν. In O autem est τὶ
 ἦν σχέμεναι.

Compendia codicis F quid significarent, hic illic non per-
 cepit; sic

α 122 in F est φ' /, = φωνήσας, O habet φώνης, item δ 715,
 ubi O habet φώνη. Alias eodem compendio usus est, quod
 in F invenerat, ut δ 693 ἀνδρ̄, χ 15 ἐπισχόμ̄, χ 80 αὐ̄.

Glossemata in F superscripta, O in textu habet quae se-
 untur:

η 8 ἀπειραίη F, ἦ ss. F², ἡ ἀπειραίη O.

η 106 μακεδῶης F, α ss. F², μακεδανῆς O.

η 107 ὕγρον F, ὦς ss. F², ὡς ὕγρον O.

η 150 γέρας θ' F, καὶ ss. F², καὶ γέρας θ' O.

π 150 διὰ F, εἰς ss. F², εἰς in textu O.

λ 128 ἔχειν F, σε ss. F², ἔχειν σε O.

Utilissima autem nobis sunt menda, qualia nunc sequuntur:

ζ 8 ἄλλων ἀλφηστῶν habet in textu, aliam lectionem ἀν-
 δρῶν in margine adscripsit F, ἄλλων ἀλφηστῶν ἀνδρῶν
 est in O.

φ 105 ἔγωγ' ἔσθω in textu F, γρ'. γελῶ in margine addidit
 F², ἔγωγ' ἔσθω γελῶ in textu O.

χ 110 ἔνθεν σάκε τέσσαρα μὲν εἴλετο in textu F, γρ'. τέσσαρα
 μὲν σάκε' ἔξελεν in margine F², ἔνθεν τέσσαρα μὲν σάκε'
 ἔξελεν εἴλετο O.

Notabilis est etiam lectio o 470 in O: ἐγὼν ἐπόμην φροσύνησι
 ἐπόμην
 ex ἐγὼν ἀεσιφροσύνησι in F nata; ἐπόμην ss. F². Pro tribus
 hisce syllabis (ἀεσι) alias tres substituendas esse credidit, ni
 fallor, O.

Ter versus nonnullos F iteravit, bis autem ea res imposuit
 librario, qui codicem O exaravit; vv. λ 336—42 iteraverunt
 F et O, vv. o 167—71 iteravit F, post 171 unum 167 O;
 agnito igitur errore ceteros omisit.

Versum θ 508 a F omissum, addidit F² in margine superiore folii 98r, cuius folii primus versus est 502; in O versus 508 ante 502 in textu collocatus est.

Vv. ω 28—31 omisit F, addidit in margine F², post 32 eos in textu habet O.

Vv. η 134—9 a F omissos addidit in margine F² ita dispositos:

134	135
136	137
138	139,

in O hi versus in textu se excipiunt hoc ordine 134, 136, 138, 135, 137, 139.

Qui locus et aliam ob causam memorabilis est. In F enim vv. ω 479—92 ita sunt ordinati: 479, 81, 3, 5, 7, 9, 91, 80, 2, 4, 6, 8, 90, 92 etc. Laroche, Ludwich alii putant vitium natum esse ex scriptura codicis, unde F descriptus est, quippe qui binis columnis exaratus fuerit; mihi potius eidem errori qui versus η 134—139 in O perturbavit, deberi videtur; librarium enim ordinis, quem per totum librum observasset, in ultimis fere versibus oblitum fuisse non facile crediderim.

In codice autem O ordo versuum ω 479—92 hic est: 479, 81, 83, 82, 84—91, 80, 92 etc. Vs. 480 iteravit in margine O², inserendum post 479; hic igitur O discrepat a F; scilicet F² ordinem restituere conatus fuerat appictis ante versus litteris α, β, γ etc., quas O non satis intellexisse videtur.

Nunc inspiciamus locos a Ludwichio allatos¹⁾, qui obstare creduntur, quominus codicem O ex ipso F transcriptum esse sumamus: α 234 est in O *βούλοντο, eraso ε; α 418 μέντης O, δ' superscripsit O²; β 251 πλεόνεσι correxit F² ex πλέον ἐπι (μάχοιτο); δ 525 habuit F ante correctionem δ' ὑπέσχετο; δ 608 consentit O cum F²; δ 699 habuit O τελίσοι, quod in τελέσοις correxit O²; δ 745 habet O, ut F, οἶδ'; ε 308 accentu tantum differt O; ζ 301 τις F, ε serius erasum. Hisce omnibus igitur locis O non discrepat a codice F, sed aut cum prima eius manu, aut cum correctore prorsus *consentit*. Supersunt loci novem quibus revera discrepant F et O. At qualis discrepantia. Nisi putas quodlibet apographum archetypo suo tam esse simile,

1) Vid. eum praef. pag. XIII, annot. 23.

quam ovum est ovo, istis argumentis nil probatur; librariorum enim incuria satis superque sufficit ad eiusmodi discrepantiam pariendam. Quam frequenter γὰρ et τ' ἀρ (γ 22), ππ et π, θ et τ (γ 89) confundantur, prima quaeque editio docet; lacunas quales θ 434 sq. exstat in O, librario imputandas esse, nemo negabit, itaque effici inde nequit, qualem codicem exscripserit; neque discrepantia lectionum ὀδυρομένην et -μένη (δ 828), ἀλλεῖνων et -ων (ζ 273) quicquam valet contra argumenta supra allata.

Paulo maioris momenti sunt hi loci: δ 108 ἀχός αἰὲν F, ἀχαιοὶ ἐν O; ε 360 ἄλλο δ' ἔρξω F, ἀλλ' ὦδε ῥέξω O. At concedit Ludwig, ut vidimus, O et F ex eodem fonte fluxisse. Aut igitur ἄλλο δ' ἔρξω, aut ἀλλ' ὦδε ῥέξω in tertio illo codice fuit; necesse autem est concedat aut codicem F, aut O hoc loco ex communi illo archetypo mendose esse descriptum; quidni igitur O mendose describere potuit codicem F? Alteram lectionem οὔτε μιν in O, pro οὔτε ποτ' ε 479 ex loco parallelo τ 441 natam esse puto, de quo mendorum genere fusius egi in libello supra laudato p. 22—25.

Cum F et O arte cohaeret codex Stuttgartiensis 5 (S La Rochii, Z Ludwigii). Ne hunc quidem ex F descriptum esse contendit Ludwig. Quaeritur quam recte; sed de codice, quem ipse nondum vidi, multa in medium proferre nolo. Hoc tantum pro certo statui potest: ex codice O descriptus non est Z, nam vv. ω 479—92 in Z eodem ordine exstant, quo in F; ex codice Z autem quominus descriptus habeatur O, obstant codicis Z lacunae, ut μ 431—6. Nonnullis autem locis quoniam congruunt O et Z, discrepant a F, fieri potest ut O et Z transcripti sint ambo ex tertio codice, qui ipse ex F fuerit descriptus. „Mirus 1) est etiam consensus librorum S (Z) et K” (Veneti Marciani 456, quem Ludwig non adhibuit). Non inutilem, opinor, laborem fecerit, qui de hisce duobus quoque codicibus efficiet, quonam loco in stemmate Odysseae codicum sint ponendi; fortasse continget mihi, ut hunc laborem aliquando suscipere possim.

1) Verba sunt La Rochii, prolegomena p. xvii.

AD SENECAE DIALOGUM DE TRANQUIL- LITATE ANIMI.

SCRIPSIT

J. VAN DER VLIET.

Quaquam Senecae dialogi post Kochii et Gertzii editiones multo emendatiores quam antea leguntur, non tamen adhuc horum librorum textum omni labe uacare, nemo harum rerum intellegens mirabitur. Est autem confitendum, artem criticam apud huius aetatis homines multos non ita bene audire et imprimis nos Batauos, ubi talia audeamus, facile in crimen temeritatis incidere — ubi alii eadem committunt, minus graue nomen imponi solet. Neque diffitemur artem criticam esse lubricam multasque extare occasiones errandi, neque sine scientia quam accuratissima librorum manu scriptorum atque diligenti studio cuiusuis scriptoris generis dicendi emendandi munus esse adeundum. Quicumque tamen, ubi pro uirili parte his rebus studuit, scientia necessaria mediocriter instructus, antequam suam de rebus dubiis sententiam aperiat, expectabit, donec errare iam non poterit et imagini critici omni numero perfecti respondebit, *rusticus* expectabit *dum defluat amnis*. Bono igitur animo, candide lector, pauculas tibi suspiciones meas subiciam, cum sperem, omnem, si qua his inest, quantumuis paruum ueritatis scintillulam accessuram esse ad magnum illud lumen, quod magis magisque illustret mundum.

c. I. § 5. *Tenet me summus amor parsimoniae, fateor: placet non in ambitionem cubile compositum, non ex arcula prolata uestis,*

ponderibus ac mille tormentis splendere cogentibus expressa, sed domestica et utilis, nec seruata nec sumenda sollicitate. In his seruata — sollicitate prorsus idem erit atque ex arcula prolata. Nonne concinnatius scripserit Seneca: nec seruanda nec sumenda sollicitate?

§ 9. *recedo itaque non peior, sed tristior, nec inter illa friuola mea tam altus incedo, tacitusque morsus subit et dubitatio, numquid illa meliora sint: nihil horum me mutat, nihil tamen non concutit.* Serenus, parsimoniae et continentiae modo amator, de improviso in luxuriae et magnificentiae apparatus delatus, sibi non iam constat, et, quanquam non cedit harum rerum cupiditati, inuitus tamen eas admiratur et desiderat. Miramur autem, quomodo *friuola* illa dixerit *sua*, quae ipse sua sponte dimisisset: uix enim *friuola* dicet suam ipsius uitae simplicitatem, quam describit § 5 sqq. Codex A, qui in Dialogis summi pretii est, est Longobardica scriptura exaratus, in qua *a* et *t* uix distinguuntur inter se. Suspicio igitur pro *mea* fuisse *mēte* et Senecae esse manum: *nec inter illa friuola* (i. e. illam uanam magnificentiam) *mente tam altus incedo.*

§ 12. *Sed ubi lectio fortior erexit animum et aculeos subdiderunt exempla nobilia, prosilire libet in forum, commodare alteri uocem, alteri operam, etiamsi nihil profuturam, tamen conaturam prodesse, alicuius coercere in foro superbiam male secundis rebus elati.* Verba in foro non Senecae sed lectoris esse uidentur ex illis *prosilire in forum* male repetita.

c. VIII. § 3. Felicius est paupertas eo, quod qui non multa possideat, non multa perdere possit: *erras enim, si putas animus detrimenta diuites ferre, maximis minimisque corporibus par est dolor uulneris; Bion eleganter ait non minus molestum esse caluis quam comatis pilos uelli; idem scias licet de pauperibus locupletibusque, par illis esse tormentum: utrique enim pecunia sua obhaesit nec sine sensu euelli potest.* Sententiae tenor exigit, ut *calui* et *comati* locos permutent, *comati* enim sunt diuites, pauperes autem *calui*, diuites autem non minore dolore sua amittere, quam pauperes, illa fuit Senecae sententia.

§ 7. Unicus seruus Diogenis fugit: amici philosophum adhortantur, ut fugitiuum sibi indicatum redire cogat. Aspernatur consilium Cynicus: „*turpe est*” inquit „*Manen sine Diogene posse uiuere, Diogenem sine Mane non posse.*” uidetur mihi dixisse: *age tuum negotium, Fortuna, nihil apud Diogenem iam tui est: fugit mihi seruus: immo liber abiit.* Ultima sunt satis frigida, neque sententiae prorsus apta, non enim agitur de eo, utrum discessus serui appellandus sit fuga an dimissio in libertatem; agitur de paupertate a Fortunae dominio hominem uindicanti. Praeterea scriptura est incerta: A habet *abit* idque de manu 5 in ras. Restituendum uidetur: *fugit mihi seruus, immo liber abii* uel *immo ego (g) liber abii.* Fuga serui manu miserat dominum; amisso quod solum sibi relictum esset, Fortunae nutum iam nihil curabat.

c. XI. § 3. Vir sapiens diuitias non uiles habebit, sed eas fidei tamquam commissa tuebitur: quandoque autem reddere iubebitur, non queretur cum Fortuna, sed dicet „*gratias ago pro eo, quod possedi habuique. magna quidem res tuas mercede colui, sed quia ita imperas, do, cedo gratus libensque. si quid habere me tui uolueris etiam nunc, seruabo; si aliud placet, ego uero factum signatumque argentum, domum familiamque meam reddo, restituo.*” Videntur haec sana, sed siglum male lectum adhuc uiros doctos fefellit. Comparat uir sapiens se ipse cum illo, qui pecuniam precario a feneratore creditam accepit. *Mercēs* autem sollemne uocabulum est de usura pecuniae mutuo datae. Duo exempla sufficient:

Hor. Sat. I. 2. 14 *quinas hic capiti mercedes exsecat*; 3. 87 *qui nisi, cum tristes misero uenere Calendae, mercedem aut nummos unde unde extricat cet.* Colere argentum mercede uel fenore quid sit, non facile explicabit quisquam. Vestigium uerae lectionis indicabit *de breuitate uitae* c. I. § 3 *satis longa vita est; et in maximarum rerum consummationem large data est, si tota bene collocaretur.* Affirmat igitur sapiens Fortunae, se quanquam illa, quae sibi commiserit, bene et secure collocauerit, quanquam Fortunae donis bene utatur, attamen omni momento temporis paratum esse reddere quae acceperit: *magna, inquit, quidem res tuas mercede collocaui, sed cet.*

c. XIV. § 1. Fugiendae sunt cum leuitas illa, qua nunquam in iisdem rebus perseuerare possimus, et nimia rerum tenacitas, qua impediamur rebus mutatis immutari et ipsos: *utrumque infestum est tranquillitati, et nihil mutare posse et nihil pati*. Haec plena scriptoris sententia fuisse non potest. *Nihil mutare posse* est nimis tenacis et omnem mutationem, ut malum, fugientis, sed *nihil pati* non exprimit uitium huic uitio oppositum. Excidit uero uel *immutatum* uel *fixum*: *utrumque infestum est tranquillitati et nihil mutare posse et nihil <immutatum> pati*.

c. XVI. § 1. Bonorum exitus saepe mali sunt. *Socrates cogitur in carcere mori, Rutilius in exilio uiuere, Pompeius et Cicero clientibus suis praebere ceruicem, Cato ille uirtutum uiua imago, incumbens gladio simul de se ac de re publica palam facere*. Requiro, quid Cato de se ac de re publica palam fecerit. Quid uero aliud, nisi *simul de se ac de re publica <actum esse>?*

ΩΣ — ΚΑΙ. AD THUCYD. VI 36.

Quam sit frequens particularum καὶ et ὥς confusio, et quae huius rei sit causa, si quis hodie vellet demonstrare, ridiculus esset; sed notissimo Thucydidis loco nondum deprehensum esse illud vitium, id operae pretium videtur ostendere. Dico initium orationis, qua Athenagoras Syracusanus civibus persuadere conatur nihil ab Atheniensibus esse metuendum. Cuius prima haec sunt verba:

τοὺς μὲν Ἀθηναίους ὅστις μὴ βούλεται οὕτω κακῶς Φρονῆσαι καὶ ὑποχειρίους ἡμῖν γενέσθαι ἐνθάδε ἐλθόντας, ἢ δειλός ἐστιν ἢ τῇ πόλει οὐκ εὖνους.

Pro καὶ scribe ὥς καὶ et verum habebis:
si quis non sperat eam esse Atheniensium dementiam ut ultro se nobis offerant, aut ignavus est civis aut improbus.

J. v. L.

AD HERODOTI LIBRUM I.

SCRIPSIT

H. VAN HERWERDEN.

Cap. 74 init. Μετὰ δὲ ταῦτα — πόλεμος τοῖσι Λυδοῖσι καὶ τοῖσι Μήδοις· ἐγγόνες ἐπ' ἕτερα πέντε, ἐν τοῖσι πολλάκις μὲν οἱ Μῆδοι τοὺς Λυδοὺς ἐνίκησαν, πολλάκις δὲ οἱ Λυδοὶ τοὺς Μήδους· ἐν δὲ καὶ νυκτομαχίην τινὰ ἐποίησαντο· διαφέρουσι δὲ σφι ἐπ' ἴσης τὸν πόλεμον τῷ ἔκτῳ ἔτει συμβολῆς γενομένης συνήνεικε ὥστε τῆς μάχης συνεστέωσης τὴν ἡμέρην ἑξαπίνης νύκτα γενέσθαι κτλ. Quia ultima sententia manifesto est explicativa, legendum est: διαφέρουσι γὰρ σφι κτλ.

Ibidem in fine: ὅρκια δὲ ποιεῖται ταῦτα τὰ ἔθνεα τὰ περ τε Ἑλλήνες, καὶ πρὸς τούτοις, ἐπεὰν τοὺς βραχίονας ἐπιτάμωται ἐς τὴν ὁμοχροίην, τὸ αἶμα ἀναλείχουσι ἀλλήλων. Non dicit Herodotus populos illos *eadem* foedera icere quae Graeci sed *eodem modo*, itaque scripsit κατὰ περ.

Cap. 77 init. Καὶ τὰ μὲν στρατόπεδα ἀμφοτέρω (Persarum et Lydorum) οὕτω ἡγωνίσαστο, Κροῖσος δὲ μεμφθεὶς κατὰ τὸ πλῆθος τὸ ἑαυτοῦ στράτευμα — ἀπήλαυσε ἐς τὰς Σάρδις, ἐν νόῳ ἔχων παρακαλέσας μὲν Αἰγυπτίους κατὰ τὸ ὅρκιον — μεταπεμψάμενος δὲ καὶ Βαβυλωνίους — ἐπαγγείλας δὲ καὶ Λακεδαιμονίοισι παρεῖναι ἐς χρόνον ῥητόν, ἀλίσας τε δὴ τούτους καὶ τὴν ἑαυτοῦ συλλέξας στρατιὴν ἐνένωτο τὸν χειμῶνα παρὲς ἄμα τῷ ἔαρι στρατεύειν ἐπὶ τοὺς Πέρσας κτέ. Verba ἐν νόῳ ἔχων sic nude posita aperte sensu cassa sunt. Procul dubio aliquid excidit. Possis v. c. ἐν νόῳ ἔχων <ποιεῖν τὰ ἑρέω>· παρακαλέσας μὲν κτέ. aut ἐν νόῳ

ἔχων <ἀναμάχεσθαι>· παρακαλέσας μὲν <γὰρ> κτέ. Futuro igitur editori auctor sum ut lacunam indicet post ἔχων.

Cap. 80. Cyrus Lydorum equitatum bonis equitibus ipse carens metuebat, quare Harpagi consilio obtemperans pedites multos imponit camelis ἱππᾶδα στολὴν ἐσταλμένους, σκευάσας δὲ αὐτοὺς προσέταξε τῆς ἄλλης στρατιῆς προιέναι πρὸς τὴν Κροίσου ἵππον, τῇ δὲ καμὴλῳ ἔπεσθαι τὸν πεζὸν στρατὸν ἐκέλευε, ὅπισθε δὲ τοῦ πεζοῦ ἐπέταξε τὴν πᾶσαν ἵππον. Inter utrumque aoristum expectes aoristum ἐκέλευσε, sed dubito num verba προσέταξε — προιέναι sana sint. Nonne Herodotum scripsisse putemus σκευάσας δὲ αὐτοὺς προέταξε τῆς ἄλλης στρατιᾶς πρὸς τὴν Κροίσου ἵππον omisso verbo προιέναι, ut sequitur ἐπέταξε?

Cap. 83. ἦλθε ἄλλη ἀγγελίη, ὡς ἠλώκοι τὸ τεῖχος τῶν Λυδῶν καὶ ἔχοιτο Κροῖσος ζωγρηθείς. Nusquam Herodotus passivo ἔχεισθαι sic utitur. Futtile glossema videtur, quo deletο ἠλώκοι pertinebit etiam ad Croesum. Cf. 78, ubi bis verbum ita usurpatur ut saepe alibi. Insuper requiro τό <τε> τεῖχος.

Cap. 84. ὁ δὲ Μήλης κατὰ τὸ ἄλλο τεῖχος περιενείκας (sc. τὸν λίοντα) τῇ ἦν ἐπίμαχον [τὸ χωρίον τῆς ἀκροπόλιος], κατηλόγησε τοῦτο ὡς ἔδον ἄμαχον τε καὶ ἀπότομον· ἔστι δὲ πρὸς τοῦ Τμώλου τετραμμένον τῆς πόλιος. Non tantum spuria sunt verba τὸ χ. τ. ἀ., quae olim in editione mea praeunte Dietschio uncinis inclusi, sed etiam duo ultima vocabula τῆς πόλιος, quae impediunt magis quam illustrant sententiam facillimam. Si genuina essent, saltem requireretur τοῦτο τῆς πόλιος.

Cap. 141 prope initium legendum τῷ δ' ἄρα (pastori) καὶ αὐτῇ ἡ γυνὴ ἐπίτεξ ἐοῦσα πᾶσαν <τὴν> ἡμέρην, nam sine articulo πᾶσαν ἡμέραν est semper.

Cap. 191, vs. 18 edit. meae εἰ μὲν νυν προεπύθοντο ἢ ἔμαθον οἱ βαβυλώνιοι τὸ ἐκ τοῦ Κύρου ποιούμενον, οἱ δ' ἂν περιιδόντες τοὺς Πέρσας ἐσελθεῖν ἐς τὴν πόλιν διέφθειραν κάκιστα. Intellegendum, si non scribendum: ἢ <τότ'> ἔμαθον.

Cap. 194, vs. 17: ἐν ἐκάστῳ δὲ πλοίῳ ὄνος ζῶδς ἔνεστι, ἐν δὲ τοῖσι μείζοσι πλεῦνες. Cur scriptor ζῶδς addiderit non exputo. De mortuo enim asino nemo sanus cogitaverit, nec magis de altera eiusdem vocabuli vi, qua *lapidem molarem* significat. Asinum enim intellegendum esse satis prodebant sequentia. Num forte ζῶδς natum e glossemate ζῶον, quod librarii animalium nominibus saepe adscribunt?

Ibidem vs. 3 sqq.: τὰ πλοῖα αὐτοῖσι ἐστὶ τὰ κατὰ τὸν ποταμὸν πορευόμενα ἐς τὴν Βαβυλῶνα ἔντα κυκλοτερέα πάντα σκύτινα· ἐπεὶ γὰρ ἐν τοῖσι Ἀρμενίοισι τοῖσι κατύπερθε Ἀσσυρίων οἰκημένοισι νομέας ἰτέης ταμόμενοι ποιήσωνται, περιτείνουσι τούτοις διφθέρας στεγαστρίδας ἕξωθεν ἐδάφους τρόπον, οὔτε πρύμνην ἀποκρίνοντες οὔτε πρῶραν συνάγοντες. Non intellego cur dicat ἐδάφους τρόπον, nisi suppleatur ἕξωθέν<τε καὶ ἔσωθεν> ἐδάφους τρόπον.

Cap. 196 init. νόμοι δὲ αὐτοῖς (Babyloniis) ὧδε κατεστέασι. Requiro οἷδε, ut initio cap. 200 legitur νόμοι μὲν δὴ τοῖσι Βαβυλωνίοισι οὗτοι κατεστέασι. Cf. et 197 init. al.

AD THUCYD. VI 37 § 1.

In Athenagorae oratione, cuius initium supra pag. 85 conatus sum emendare, plura sunt corrupta, manifesto autem emblemate laborant verba, quae in parenthesi sunt collocata, μέγα γὰρ τὸ καὶ αὐταῖς ταῖς ναυσὶ κούφαις τοσοῦτον πλοῦν δεῦρο κομισθῆναι. Orator civibus demonstrare conatur non esse verendum ne Athenienses aut equitatum aut multos pedites classe sua transvehant in Siciliam, cum *vel ipsis navibus* difficile et periculosum sit longinquum illud iter per mare apertum. Vocem *ipsis* idem valere quod *solis*, non onustis multis hominibus et impedimentis, quivis videt; is quoque id vidit, qui allevit interpretamentum κούφαις, quod nunc perperam in textum est receptum. Si genuinum esset, sequi deberet participium οὔσαις.

J. v. L.

AD CAESAREM.

SCRIPSIT

A. POUTSMA.

B. G. 4. 21. 1. „Ad haec cognoscenda, *priusquam periculum faceret*, idoneum esse arbitratus Gaium Volusenum cum navi longa praemittit.” Miror ex recentioribus editoribus neminem, quantum scio, de verbis quae literis obliquis significavi, paulo uberius disputavisse. Non placuerunt teste Oudendorpio olim Ciacconio neque Hotomanno, quorum uterque pro „prius quam” rescribi iussit „prius qui.” Quod quibus adducti rationibus iusserint, ignoro, sed Brantio certe non adstipulor eam coniecturam his verbis commendanti: „non enim Volusenum misit Caesar ut ipse postea periculum faceret.” Ipse enim Caesar huius ipsius capitis § 2 scripsit: „si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen *magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo* insulam adisset, genus hominum perspexisset, *loca, portus, aditus cognovisset*”; unde efficio minime alienum fuisse a Caesaris concilio, ut ipse postea periculum faceret *cognoscendi* ea quae iussit Volusenum *cognoscere* ante se. Nec vero Clarkium audio, qui post „periculum faceret” mente supplenda putat „cum exercitu insulam adeundi”, quam eandem interpretandi rationem inisse video recentissimum editorem van Oppen nostratem ¹⁾, qui verba „periculum facere” hoc loco vertit „*den tocht wagen*”; sed aut Ciacconium et Hotomannum verum vidisse iudico aut mecum legendum „priusquam <ipse> periculum faceret.”

1) Occasione data non me teneo quin querar hanc domesticam editionem ceteroquin laudabilem et commendabilem et grato animo salutandam accipiendamque typographum corripisse pallidioribus litteris in charta tenuiore collocatis angustius.

4. 22. 3. „navibus circiter LXXX *onerariis* coactis cont que, quod satis esse ad duas transportandas legiones existit quod praeterea navium longarum habebat, quaestori, praefectisque distribuit.” Cum his verbis conferenda sunt leguntur 4. 29. 2: „ita uno tempore et *longas* naves Caesar exercitum transportandam curaverat aestus comp et *onerarias* tempestas afflictabat.” Apparet repugn sed latuisse adhuc videtur editores quod ante quadragint annos Kiehlius suppeditavit remedium ¹⁾ transpositis loco riore adiectivis „*longas*” et „*onerarias*”. Praeterea autem ostendere, cur neque cum Ruhnkenio et Meuselio (in ec maiore) et vanOppenio delendum putem „*contractisque*”, cum Hofmanno, Küblero aliisque mutandum „*constrati*” sed cum reliquis editoribus codicum lectionem servandam licet Caesar quoque saepe coniungit synonyma; cuius re quod satis visum est exemplorum. Legimus B. G. 1. qualis esset natura montis et qualis in circuitu ascensus; 3 locus ac sedes; 12: exempla cruciatusque; 3. 13. 6: tempestates Oceani tantosque impetus ventorum; 14. 7: armamentisque; 15. 3: malacia ac tranquillitas; 25. 1: munitionibusque; 4. 33. 3: declivi ac praecipiti loco; 5. summa imperii bellicae administrandi; 7. 19. 4: quanto mento et quot virorum fortium morte; 54. 4: quam in for quamque in amplitudinem; 77. 8: propinquis consanguineisq Hic non mirer, si quis dicat inter ea quae haec exempla dant coniuncta non eandem obtinere rationem quam inter „*co* et „*contrahere*”, illorum enim alterum quodque amplecti a et hoc speciem, illud genus indicare, quemadmodum nostro „*weer en wind*” et in Latino „*venti tempestat*” (v. Cic. De imp. 48), „*cogere*” autem hoc utique loc magis esse generale quam „*contrahere*” nec „*contrahere*” quam „*cogere*”. Quae etsi recte esse observata non n tamen haec firmiter tenebo, et Caesarem saepe coniunge nonyma et inter „*cogere*” et „*contrahere*” idem interesse inter nostra „*bijeenbrengen*” et „*bijentrekken*”; quas duas nes equidem satis esse arbitror ad traditum verbum re

1) In Programmatae Gymnasii Leidensis anni 1853/4 p. 44°.

tuendum, adeo ut opem spernam, quam tales mihi loci videntur ferre, quales sunt 7. 48. 4, ubi legimus: „recentes atque integros”, et 73. 7, ubi haec verba sunt: „confirmandi et stabiliendi”, qui loci fortasse magis ad rem pertinere existimabuntur.

4. 22. 4 „huc accedebant onerariae naves quae ex eo loco ab milibus passuum VIII vento tenebantur, quo minus in eundem portum venire possent: has equitibus *distribuit*”. Itane vero: „*distribuit*”? Ipse igitur Caesar suum cuique equitatus parti numerum navium earum, quae nondum aderant, distribuit? Nonne hoc fuit munus eorum potius qui equitatui praeerant? Quid ergo? Nempe recipienda est lectio codicum β „tribuit”.

4. 23. 2. „Caesar nactus idoneam tempestatem tertia fere vigilia solvit equitesque in ulteriorem portum progredi et se sequi iussit. *a quibus cum paulo tardius esset administratum, ipse hora diei circiter quarta cum primis navibus Britanniam attingit.*” Tacerem, si legeretur „administraretur”; cum autem Plusquamperfectum traditum sit, fateor mihi haec a Caesare scripta esse non videri. Editores quidem aut nihil monent aut satis habent coniunctionem „cum” interpretari, aut in explicando supplent equites idoneam tempestatem dimisisse; ego vero ipsum hoc supplementum non ab interpretibus sed a scriptore requiro, itaque lacunam statuendam opinor post „esset administratum”.

6. 12. 6. Aedui principatu Galliae ab Sequanis erant deiecti, sed „adventu Caesaris facta commutatione rerum, obsidibus Aeduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Caesarem comparatis, quod ii qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore condicione atque aequiore imperio *se uti videbant*, Sequani principatum dimiserant.” Sic codices omnes omnesque, quotquot adii, editiones. Mihi tamen hoc nihil ad rem facere videtur, quod veteres amici *ipsi se* meliore condicione atque aequiore imperio uti viderent: opus esse dixerim ut *alii* id animadverterent, quo adducti illi quoque se in clientelam dederent Aeduis. Unice igitur convenire dico „*uti videbantur*” (*χρώμενοι ἐπωπῶντο*) idque rescribendum esse audeo contendere, postquam vidi libri VII capite V extremo in codicibus α legi

„cum Arvernīs iunguntur”, in β „se cum A. coniungunt”. Haec dissimilis res est

7. 54. 4, ubi Caesar Eporedorigi et Viridomaro discedentibus „breviter sua in Aeduos merita exposuit”, deinde „his datis mandatis eos ab se dimisit”. Nam hic quoque, etsi existimo pro „datīs mandatis” Caesarem scribere debuisse „dictis”, neque admodum audax videtur suspicari „dictis” abisse in „datīs”, hoc autem ut sensum haberet, „mandatis” sua sponte fere accessisse, tamen hanc opinionem pressissem, nisi animadvertissem eiusdem VI libri capituli LXXI § 5 codices α exhibere „datīs mandatis”, / „dictis”; quae visa animum mihi addiderunt ut capite LI nullo codice adiuvante hoc in locum illorum cedere iuberem.

AD THUCYD. VI 37 § 2.

Post verba, quae in calce paginae 88 tetigi, paucis interiecit ita de Atheniensibus loquitur Athenagoras: μόλις ἂν μοι δοκοῦσι εἰ πόλιν ἑτέραν τοσαύτην ὄσαι Συράκουσαι εἰσιν ἔλθοιεν ἔχοντες καὶ ὁμορον οἰκήσαντες τὸν πόλεμον ποιοῖντο, οὐκ ἂν παντάπαι διαφθαρήναι. Aptum sensum haec non praebere multi viderunt quapropter verbum ἔλθοιεν delevit Classen, ἔχοντες praeterea secluserunt vanHerwerden. At ne sic quidem cetera intellego; nam participium οἰκήσαντες si de ipsa Atheniensium urbe dictum est, οἰκοῦντες requiritur potius; sin urbem amicam vel sociam cogitat orator, aut οἰκίσαντες expectatur, quod parum tamen in hanc sententiam videtur quadrare, aut οικειωσάμενοι. Praeterea particula καὶ quid sibi velit me fugit. Nimiae sane fuerit ad daciae locum sic refingere: εἰ πόλιν ἑτέραν τοσαύτην ὄσαι Συράκουσαι εἰσιν ὁμορον οικειωσάμενοι τὸν πόλεμον ποιοῖντο, sed nisi tale quid hic legimus, non video quomodo singulis verbis suam vim tribuere possimus.

J. v. L.

DE TEMPLIS ROMANIS.

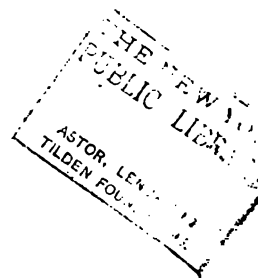
SCRIPSIT

I. M. J. VALETON.

§ 6 DE POMERIO.

(Continuatur ex Vol. 23 pag. 79).

C. De significatione vocabuli q. e. pomerium.

Quod in superioribus partibus huius scriptionis iam hic illic sumpsi, pomerium fuisse nomen quo designare solerent Romani locum sanctum muri, id etiam argumenti indiget quo confirmetur. Nam quod quantum fieri poterat in quaestionibus meis observavi, ut praeter meam opinionem etiam aliorum virorum doctorum sententias cum lectore communicarem, et inprimis aliquam diligentiam ponerem in promendis testimoniis auctorum veterum, id mihi de pomerio eiusque vocabuli significatione agenti praesertim curae esse debere sentio. Haec quaestio enim praeter ceteras intricata et spinosa esse multis hodie videri solet. Primum notum est, summos viros, Mommsen, Jordan, Nissen alios, de ea dissentire neque eo pervenisse ut quae magna doctrina de ea conscripsissent sibi invicem probarent. Deinde vulgata est opinio, testimonia veterum, quae de hac re nobis praesto sint, adeo discrepare, sibique tam directe opposita esse, ut etiam ex optimis auctoribus quos habemus aut omnes, aut, si forte, quod nescimus, una ex eorum sententiis vera sit, plerosque saltem, nihil habuisse statuendum esse videatur quod ad hanc quaestionem afferrent praeter crassam ignorantiam, levitate mixtam qua quod alius aliud ipsi commenti essent pro veris certisque venditarent. Nonne Mommsen v. cl. declaravit,

quod Livius, vir tantae doctrinae tantaeque diligentiae, civi Romanus, neque urbis expers sed ipse Romae habitans, de i non ex libris reconditis neque ex studiis rerum arcanarum, se e vita et usu quotidiano, cognoscenda, scilicet quo pertinere nomen aliquod loci urbani valde tritum et in omnium ore versans, quale eo tempore fuit nomen pomerii, diligenter et fer consuetudine sua copiosius traderet, nihil esse nisi argutias quasdam, fallaci specie doctrinae inventos a viris rerum antiquarum peritis temporis Augusti (ne ipsis quidem opinor propter doctrinam spernendis), et ob eam causam esse reiiciendum¹. Ego tamen celare nolim, hanc quaestionem me iudice aliquant peiore fama uti quam oporteat. Iam hoc magnum erit, opinor si contigerit mihi ab initio ut eam paullo simpliciore reddam quo me perventurum esse spero, si praecipuis locis auctorum adscriptis ostendero, discrepantias opinionum non tam magnas esse quam putentur, et indicavero, ratione etiam semper habitae sententiarum virorum doctorum, non solum quo discreperent testimonia veterum, sed etiam, quatenus concinant, quid omnibus commune tamquam solidum subsit fundamentum. Sed cum inter viros doctos qui de hac re scripserunt etiam viri clarissimi Mommsen iam mentio mihi inciderit, primum lectorem admittam velim, me unice rationem habiturum sententiae prioris ab eo defensae, quam multis ex partibus vehementer probadam, et, ut brevi dicam, hoc studiorum Romanorum dignam esse censeo²); recentiore vero eiusdem sententiam quam nimis festinanter susceptam inseruit in alteram editione egregiae commentationis quam de pomerio conscripserat, ut sequentibus omittere possim, nunc primum brevi ex hac quaestione removebo³). Eo redit haec sententia, pomerium fuisse ipsum solum urbis, in quo sunt aedificia urbana, quod a muro separatur limite aliquo aperto. Sic pag. 30: „pomerium, urbanus ager effatus, ait, sind ... sachlich durchaus zusammenfallende Begriffe; die Mauer und der Graben, sowie die jenseit sich e

1) Röm. Forsch. 2 pag. 26: „sicher ist (die von Livius gegebene Erklärung) eine Spitzfindigkeit der Archäologen der Augustischen Zeit, und also zu verwerfen“.

2) Commentatio, qua eam defendit Mommsen, legitur in Hermes 1876. 10 pag. —50. — 3) Röm. Forsch. 2 (1879) pag. 23—41.

streckende Flur, sind überall gleichmässig ausgeschlossen; der Unterschied liegt nur darin, dass bei dem ersten Worte an das örtliche Verhältniss zur Mauer, bei dem zweiten an die städtische, bei dem dritten an die religiöse Zweckbestimmung gedacht wird". Primum de agro effato moneo, eum fuisse extra urbem et muros, ut ostendunt cum verba Gellii „pomerium est locus intra agrum effatum" quo iam Becker v. cl. recte provocaverat ad huiusmodi opinionem refellendam, tum reliqui loci supra a me laudati ¹⁾. Praeterea iam satis erit animadvertisse: 1° locutionem „proferre pomerium" non favere huic interpretationi; 2° locutiones „pomerium ampliare, augere", „pomerio addere", adscribendas esse eidem translationi qua dici potest „fines alicuius populi ampliare, augere, finibus addere"; 3° Ciceronem, locis duobus a v. cl. neglectis, dicere „aliquem (Tib. Gracchum) pomerium transiisse, pomerium transgressum esse", quibus formulis, cum pertineant ad ius publicum et ad rationem profanam pomerii, efficitur ut prorsus concidat haec sententia ²⁾; altero loco etiam translatio quam modo dixi aperte apud Ciceronem cernitur, cum Cicero nihilominus paullo ante dicat Gracchum „pomerium intrasse", quemadmodum dici potest: „fines intrare". Varroni quoque pomerium visum esse *finem* urbis, non ipsam urbem, ostendunt eius verba quae mox afferam; ibi quoque de Messallae verbis videbimus. Mommsen ipse, hac sententia relicta, ad priorem postea rediit ³⁾. His igitur relictis, ad cetera transeo.

Sententias virorum doctorum autem tripartito ita dividere licet, ut dicamus pomerium eis visum esse aut lineam aliquam intra muros — aliquantum a muro distantem — circum totam urbem ductam; aut eiusmodi lineam, extra muros ductam; aut

1) Becker Topogr. pag. 96: „davor hätte schon die einfache Bedeutung des *ager* warnea sollen, der ganz eigentlich der *urbs* entgegengesetzt wird". Cfr. Jordan Topogr. I. pag. 167: „Während ausserhalb der Mauer der *ager effatus* beginnt...". Vid. loci supr. Mnemos. 20 1892 pag. 377—381. — 2) Cic. Nat. Deor. 2. 4. 11; div. I. 17. 83. — 3) Röm. Staatsr. I (1887) pag. 63 adn. 2: „der Begriff der Grenze der *urbs* Roma, wie die servianische Mauer, sie einschliesst, oder, wie sie technisch heisst, das Pomerium". „.... Meine Ansicht, dass darunter die innere hinter der Mauer um die Stadt herumlaufende Wallgasse, nicht das Glacis des Grabens zu verstehen ist, habe ich im Hermes entwickelt". „Der vom Pomerium umschlossene Raum ist die *urbs*".

ipsum tractum murorum, cum aliquo limite lato qui ab utraque parte muri apertus relictus esset. Idem valet de testimoniis veterum; haec quoque ad eadem tria capita semper referri possunt.

Iamvero cum constet nobis de limite illo inaugurato muris et fossae in se recipiendis destinato¹⁾, quem *templum muri* libenter dicerem nisi nollem imitari levitatem qua formulas antiquis ignotas inducere solent quidam²⁾, quo accedit quod ipse is locus ne ab omni parte quidem (neque forma scil. neque usu cui destinatus erat) vero templo similis fuit³⁾, quem vero veteres *sanctum* idcirco dicere solebant, quia loca reddebantur sancta per caerimoniam inaugurationis⁴⁾; cum constet hunc limitem muris destinatum hoc consilio esse inauguratum, regionibus determinatum, effatum, ut *immutus* esset is locus Iovi probatus neve umquam temere mutaretur vel necessitate oblata facile restitui posset, utque curae sacerdotum et religioni omnium et fidei deorum concredita esset sempiterna huius loci integritas⁵⁾; cum porro constet nobis, hunc limitem ab exteriori parte clausum fuisse linea quadam, quam olim aratro signaverat conditor urbis, quam „sulcum primigenium” inde dicebant Romani⁶⁾; ab interiori parte vero altera quadam linea, quae a solo urbis aedificiis urbanis destinato, eum separaret, et utramque lineam terminis vel cippis esse perspicuam factam qui ne loco moveren-

1) Liv. 1. 44. 4: „locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant”; Cat. fr. Orig. 1. 18: „et ita sulco ducto loca murorum designabant”; Varr. ap. Solin. 1. 17: „Romulus qui auspiciis murorum fundamenta iecit”. Varr. 1. 1. 5. 143: „terram unde exsculperant fossam vocabant, et introrsus iactam murum”. Vid. Mnemos. 21. 1893 pag. 66 adn. 1; 23. 1895 pag. 65 n. 5; et pag. 69 sub IV. — 2) Unum locum afferam, ubi dubitare possis an templum appellaverit Cicero muros urbis. Est in Philipp. 14. 3. 8: „nisi cum (Antonium) hic ipse Iupiter ab hoc templo atque moenibus reppulisset”. Haec oratio habita est in Aede Capitolina, ut apparet 14. 5. 12, fieri igitur potest ut illo verbo hanc Aedem significaverit Cicero, utque dixerit Antonium a Iove a Capitolio eiusque moenibus esse repulsum, et ego prae-tulerim hanc interpretationem propter pronomen quod additur „hoc”; sed tamen sola verba intuenti, facile alicui ad muros et urbem referenda esse videri possint. — 3) Mnemos. 20. 1892 pag. 369 et pag. 387 adn. 1; 23. 1895 pag. 25. — 4) Mnemos. 20. 1892 pag. 338—354; 23. 1895 pag. 72 adn. 1: eo loco omnes locos exarripui qui ad sanctitatem loci murorum pertinent. — 5) Mnemos. 20. 1892 pag. 366. — 6) Mnemos. 23. 1895 pag. 69 sub IV.

tur vel tollerentur, aut ut quam citissime restituerentur si opus esset, sacerdotibus erat mandatum ¹⁾, quod facile fieri posset cum *regiones* (directiones linearum quibus bini semper inter se iuncti erant cippi) essent certis formulis definitae et ipsae lineae essent his regionibus determinatae ²⁾, cum denique apparuerit nobis utramque lineam, semper introrsus flectentem eis locis ubi portae essent, ibi in unum convenisse, ita ut ipsum solum quod sub portis esset non esset sanctum, sed ut limes sanctus eis locis quasi a solo sublatus continuaretur supra solum per tecta sive concamerationes portarum, quod olim imagine expresserat conditor urbis stiva eis locis in altum sublata ³⁾; cum haec omnia reputemus, non valde molesta nobis erit discrepantia illa opinionum quas de pomerio proferunt auctores, sed agnoscemus unam eandemque notionem omnibus auctoribus communem diversis eorum sententiis subesse, nempe notionem limitis illius inaugurati eiusque finium parallelorum; neque dicere dubitabimus omnem dissensionem eo redire, quod aliis totus limes sanctus dicendus esse videtur pomerium, aliis vero hoc nomen referendum esse videbatur ad lineam exteriorem sive sulcum primigenium, aliis denique ad lineam interiorem. Secundum hanc rationem igitur disponemus locos auctorum. Sed antea animadvertere oportet quod maximi momenti sit. Ex eis enim quae modo dixi de ratione et forma limitis sancti, apparet in eo fuisse quasdam partes vel loca, in quibus tres significationes ab auctoribus attributae vocabulo q. e. pomerium, specie tam diversae, in unum convenirent et quasi eadem fierent necesse esset: scilicet *in portis* utique pomerium unum idemque fuerit necesse est, sive id nomen pertinet ad limitem, sive ad finem exteriorem, sive ad finem interiorem; ibi enim duae lineae, introrsus semper flectentes, sibi inter se proxime appropinquabant, et paullisper evanescentes intercapedinem habebant. Atqui omnes proprietates pomerii, quas, ab iure publico ei impositas, supra a nobis percensitas, in rebus gerendis valuisse et a magistratibus observatas esse novimus ⁴⁾, referendae sunt

1) Ibid. sub III. — 2) Ibid. sub V; Mnemos. 20. 1892 pag. 377—381 et pag. 390. — 3) Mnemos. 23. 1895 pag. 72 sq. et 66 sq. adn. 1; cf. ibid. pag. 69 sub IV. — 4) Ibid. pag. 72—78.

ad haec ipsa loca ubi portae erant, et hanc ob causam quidem, quia pomerium nusquam transiri poterat neque debebat nisi in portis. Facile igitur apparet, ad vitae et rerum gerendarum necessitates si respiciamus, nihil differre, saltem aequae utiles esse et promiscue sine ulla molestia usurpari potuisse illas tres definitiones pomerii in quas discedant auctores. Revera omnem vim atque efficientiam pomerii, quae ad ius publicum et res publice gerendas pertineret, fuisse in ipsis portis, egregie confirmatur usu loquendi auctorum latinorum et graecorum; his enim formulae „extra et intra urbem”, „extra et intra portas”, prorsus similes et pares visae sunt tertiae illi formulae „extra et intra pomerium”; pomerium, quatenus ad res gerendas pertinet, idem est quod „portae urbis” ¹⁾. His praemissis, transeo ad locos auctorum digerendos.

I Prima sententia (pomerium esse totum limitem inauguratum) est Livii, hoc loco:

a Liv. 1. 44. 3 sq.: „(Servius Tullius) addit duos colles, Quirinalem Viminalemque ... aggere et fossis et muro circumdat urbem: ita pomerium profert. Pomerium, verbi vim solam intuentes, postmoerium interpretantur esse: est autem magis circamoerium [i. e. „ab utraque parte muri positum”], locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa [i. e. ab utraque parte] terminis inaugurato consecrabant, ut neque interiore parte aedificia moenibus continuarentur, quae nunc vulgo etiam coniungunt, et extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomerium Romani appellarunt, et in urbis incremento semper, quantum moenia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur”.

Eandem interpretationem exhibent nonnulli loci auctorum aetatis magis provectae, quos citaverunt Mommsen et Nissen ²⁾.

1) Locis qui hoc probant vid. collecti Mnemos. 23. 1895 pag. 74 adn. 1 et 2, pag. 75 adn. 1 et 2, pag. 76 adn. 1—3. — 2) Tzetzes Schol. ad alleg. (Cramer anecd. Oxon. 3. 383): *πωμήριον λατινικῶς λέγεται τὸ ἀπὸ τῆς τέφρου μέχρι τοῦ τείχους διάστημα καὶ τὸ ἐντὸς ἀπὸ τοῦ τείχους μέχρι τῶν οἰκιῶν.* — Gloss. Cyrill. pag. 551 Steph.: *δ ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τείχους κῆπος.* — Eodem fere redit quod legimus apud Servium (Aen. 6. 197): „ager post pomeria vocabatur effatus”; hic, cum plu-

II Alteram sententiam (pomerium esse finem limitis inaugurati exteriorem) Taciti esse, ex eius verbis allatis apparebit:

b Tac. ann. 12. 24: „Initium condendi, et quod pomerium Romulus posuerit, noscere haud absurdum reor. Igitur a foro boario, ubi aereum tauri simulacrum aspicimus, quia id genus animalium aratro subditur, sulcus designandi oppidi coeptus, ut magnam Herculis aram amplecteretur; inde certis spatiis interiecti lapides per ima montis Palatini e. q. s. Mox pro fortuna pomerium auctum. Et quos tum Claudius terminos posuerit, facile cognitu et publicis actis perscriptum”.

Tacitus igitur, tractum pomerii enarraturus, describit tractum *ruci primigenii*, quem exteriorem finem loci sancti fuisse novimus, itaque utrumque unum idemque esse censet. Cum Tacito facit Plutarchus, is quoque nomen pomerii ad sulcum primigenium refert:

c Plut. Rom. 11: τῇ μὲν οὖν γραμμῇ (scil. τῆς αὐλακος) τὸ τεῖχος ἀφορίζουσι, καὶ καλεῖται (scil. ἡ γραμμὴ) κατὰ συγκοπὴν πυμῆριον, οἷον ὀπισθεν τεῖχους ἢ μετὰ τεῖχος.

Sed Mommsen v. cl. quamquam non plane quidem negavit, pomerium quod Tacitus diceret fuisse extra murum, tamen addubitavit, et aliquid invenisse sibi visus est, quo effici posset ut necessarium non esset verba Taciti in eum sensum explicare; scilicet fieri potuisse censet, ut muri urbis quadratae Palatinae *extra* eam lineam positi fuissent quam pomerii nomine describit Tacitus; reliquias et vestigia murorum, quae hodie etiam in ipso monte, in summo monte partim, partim in clivo, cernuntur, non ad urbis muros, sed ad munitionem arcis alicuius posse referri, muros urbis autem infra in planitie olim fuisse putari posse opinatur ¹⁾. Haec opinio primum per se displicet. Haud credibile est, qui urbem condituri essent, cum locum

rali numero utatur, ad utramque lineam hoc nomen referre videtur. Neque desunt auctores, qui referant vocabulum neque ad alterutram lineam, neque ad totum limitem sanctum sed ad eius partem et tractum exteriorem. Sic Aggen. Urbic. Comment. ad Frontin. (Lachmann pag. 17 sq.): „pomerium autem urbis est quod ante muros spatium sub certa mensura demensum est” [de Aggenio Urbico, scriptore inepto, quid Lachmann indicaverit vid. Feldmesser 2 pag. 104]. — Cod. Theod. 10. 4. 5: „reipublicae loca, quae aut includuntur moenibus civitatum aut pomeriis sunt conixa”. — Gloss. Cyrill. pag. 578: „περὶ τὸ τεῖχος pomerium”. — 1) Mommsen Röm. Forsch. 2 pag. 38 sq.

ubi futurae quaerentes montem potissimum elegissent, eosdem hilominus murum ducturos fuisse sub radicibus clivi, in plateis; quod quam repugnans sit consuetudini populorum Italorum et peregrinorum urbes in montibus condentium, quam omique stultum, nunc pluribus non persequar. Mirari licet eum cl. Jordan esse qui hanc coniecturam parum probabilem fecit¹⁾, quam recte oppugnavit Richter²⁾. Deinde vero in his verbis Taciti inest quo satis refutetur haec opinio; is enunciat, lineam quam describat esse sulcum quem Romulus aratrum iecerit; atqui certissimus auctor, Varro, docet, sulcum fuisse neminem exteriorum omnis illius spatii quod fossae et muris ei destinaretur³⁾; apparet igitur secundum Tacitum ipsam urbem Palatinae olim non fuisse extra hanc lineam quam pomerium dicat sed intra.

III Tertia sententia denique (pomerium esse finem limitis augurati interioris) habet auctores longe praecellentes auctoritate, Varronem, Messallam augurem, augures denique Romae quorum doctrinam rettulit Messalla.

¶ Ac primum quidem Varro, l.l. 5.143, clare distinguit inter sulcum primigenium et pomerium. Primum narravit quomodo sulcus (*fossa* ab auguribus dicta) factus sit: „terraram inde exsculperant, fossam vocabant, et introrsum iactam murum“. Tum addit: „post ea [hoc Mommsen censet non amplus pertinere, sed ad locum, et esse pro: post fossam et murum; id mihi dubium videtur, sed parum refert] qui fiebat ibi, urbis principium; qui quod erat post murum, postmodum dictum, eoque auspicia urbana finiuntur“. Apparet igitur secundum Varronem fossam et murum esse post sulcum, post fossam et murum vero pomerium; pomerium ei esse lineam non locum, nam *orbem* id vocat (quod vocabulum significat lineam fractam quae in se redeat“; hoc vocabulo utitur ut *orbem* et *orbem* etymo coniungat); pomerium denique ei esse neminem interioris loci inaugurati, qui ab urbis solo eum separaret id dicit „urbis principium“.

1) Topogr. 1.1 (1878) pag. 171 sqq. — 2) Hermes 20. 1885 pag. 429 adn. 1. — Varr. l.l. 5.143: „terram *introrsum* iactam murum vocabant“; vid. alii loci supranumeros. 23. 1895 pag. 70.

e Verba Messallae refert Gellius 13. 14. 1: „Pomerium quid esset, augures populi Romani qui libros de auspiciis scripserunt, istiusmodi sententia definierunt: pomerium est locus intra agrum effatum per totius urbis circuitum pone muros regionibus certis determinatus, qui facit finem urbani auspicii”.

Haec verba interpretantibus cavendum nobis est ab errore, quasi qui dicat pomerium fuisse *locum pone muros determinatum* neget pomerium fuisse *finem* alicuius loci, qualem ego iam saepe *lineam* dixi. In hunc errorem enim Mommsen v. cl., qui antea rectissime ut solet de hac re quoque iudicaverat, nimis facile se induci passus est cum aurem praeberet reprehensioni sententiae suae a v. cl. Nissen prolatae quam vanam et fallacem haberi oportuerat ¹⁾. Pomerium conspicuum factum erat ordine cipporum sive terminorum; talis ordo, quem ego *lineam* dicere non veritus sum, ab antiquis non *linea*, sed *locus* dici solebat, magis latine certe, et fortasse rectius, nam cippi proprie positi esse non possunt in *linea*, quae cogitetur tantum neque conspici possit neque ullam latitudinem habeat, sed in *loco* quodam stent necesse est; sed tamen „locus terminatus cippis” potest esse ipsa ora, finis, ambitus tenuissimus, extrema pars alicuius tractus latioris. Hoc egregie illustratur loco quodam Ciceronis. Is enim de fine sive ora extrema alicuius fundi agens, in quo oleae erant, eum dixit „*eius fundi extremam partem, oleis directo ordine definitam*”; deinde vero narrat „*aliquem intrasse illum olearum ordinem*”, quod idem etiam his verbis significat: „*aliquem ingressum esse intra finem eius loci quem oleae terminabant*” ²⁾. Quemadmodum hic apud Ciceronem ipse ordo olearum (finis fundi) dicitur locus, et locus quidem „quem oleae terminabant sive definiebant”, qui tamen nihil aliud est quam „extrema pars fundi oleis definita” — sic apud Gellium quoque ordo terminorum, quamquam dicitur locus (et locus quidem intra murum situs), idem tamen esse potest extrema pars sive

1) Röm. Forsch. 2 pag. 29 adn. 16: „Mit Recht tadelt Nissen (Pompei. Studien pag. 470) den von mir, freilich nicht ohne ausgesprochenes Bedenken, gemachten Versuch den *locus* hier als Grenzlinie zu fassen”. Vid. supr. pag. 94 adn. 3. —

2) Cic. pro Caecin. 8. 22. Cicero illis formulae usus est ut ostenderet, Caecinam, qui paulisper in ipso olearum ordine constitisset, revera fuisse in fundo, cum adversarii dicerent eam non intrasse fundum.

urbi futurae quaerentes montem potissimum elegissent, eosdem nihilominus murum ducturos fuisse sub radicibus clivi, in planitie; quod quam repugnans sit consuetudini populorum Italicorum et peregrinorum urbes in montibus condentium, quam denique stultum, nunc pluribus non persequar. Mirari licet, virum cl. Iordan esse qui hanc coniecturam parum probabilem excitaverit ¹⁾, quam recte oppugnavit Richter ²⁾. Deinde vero in ipsis verbis Taciti inest quo satis refutetur haec opinio; is enim dicit, lineam quam describat esse sulcum quem Romulus aratro duxerit; atqui certissimus auctor, Varro, docet, sulcum fuisse finem anteriorem omnis illius spatii quod fossae et muris et urbi destinaretur ³⁾; apparet igitur secundum Tacitum ipsum muros urbis Palatinae olim non fuisse extra hanc lineam quam pomerium dicat sed intra.

III Tertia sententia denique (pomerium esse finem limitis inaugurati interiorum) habet auctores longe praecellentes auctoritate, Varronem, Messallam augurem, augures denique Romanos quorum doctrinam rettulit Messalla.

¶ Ac primum quidem Varro, l.l. 5.143, clare distinguit inter sulcum primigenium et pomerium. Primum narravit, quomodo sulcus (*fossa* ab auguribus dicta) factus sit: „terram unde exsculperant, fossam vocabant, et introrsum iactam murum”. Tum addit: „post ea [hoc Mommsen censet non ad tempus pertinere, sed ad locum, et esse pro: post fossam et murum; id mihi dubium videtur, sed parum refert] qui fiebat orbis, urbis principium; qui quod erat post murum, postmoerium dictum, eoque auspicia urbana finiuntur”. Apparet igitur, secundum Varronem fossam et murum esse post sulcum, post fossam et murum vero pomerium; pomerium ei esse lineam, non locum, nam *orbem* id vocat (quod vocabulum significat „lineam fractam quae in se redeat”; hoc vocabulo utitur ut urbem et orbem etymo coniungat); pomerium denique ei esse finem anteriorem loci inaugurati, qui ab urbis solo eum separet, nam id dicit „urbis principium”.

1) Topogr. 1.1 (1878) pag. 171 sqq. — 2) Hermes 20. 1885 pag. 429 adn. 1. — 3) Varr. 11. 5.143: „terram *introrsum* iactam murum vocabant”; vid. alii loci supr. Mnemos. 23. 1895 pag. 70.

c Verba Messallae refert Gellius 13. 14. 1: „Pomerium quid esset, augures populi Romani qui libros de auspiciis scripserunt, istiusmodi sententia definierunt: pomerium est locus intra agrum effatum per totius urbis circuitum pone muros regionibus certis determinatus, qui facit finem urbani auspicii”.

Haec verba interpretantibus cavendum nobis est ab errore, quasi qui dicat pomerium fuisse *locum pone muros determinatum* neget pomerium fuisse *finem* alicuius loci, qualem ego iam saepe *lineam* dixi. In hunc errorem enim Mommsen v. cl., qui antea rectissime ut solet de hac re quoque iudicaverat, nimis facile se induci passus est cum aurem praeberet reprehensioni sententiae suae a v. cl. Nissen prolatae quam vanam et fallacem haberi oportuerat¹⁾. Pomerium conspicuum factum erat ordine cipporum sive terminorum; talis ordo, quem ego lineam dicere non veritus sum, ab antiquis non *linea*, sed *locus* dici solebat, magis latine certe, et fortasse rectius, nam cippi proprie positi esse non possunt in linea, quae cogitetur tantum neque conspici possit neque ullam latitudinem habeat, sed in *loco* quodam stent necesse est; sed tamen „locus terminatus cippis” potest esse ipsa ora, finis, ambitus tenuissimus, extrema pars alicuius tractus latioris. Hoc egregie illustratur loco quodam Ciceronis. Is enim de fine sive ora extrema alicuius fundi agens, in quo oleae erant, eum dixit „*eius fundi extremam partem, oleis directo ordine definitam*”; deinde vero narrat „*aliquem intrasse illum olearum ordinem*”, quod idem etiam his verbis significat: „*aliquem ingressum esse intra finem eius loci quem oleae terminabant*”²⁾. Quemadmodum hic apud Ciceronem ipse ordo olearum (finis fundi) dicitur locus, et locus quidem „quem oleae terminabant sive definiebant”, qui tamen nihil aliud est quam „extrema pars fundi oleis definita” — sic apud Gellium quoque ordo terminorum, quamquam dicitur locus (et locus quidem intra murum situs), idem tamen esse potest extrema pars sive

1) Röm. Forsch. 2 pag. 29 adn. 16: „Mit Recht tadelt Nissen (Pompei. Studien pag. 470) den von mir, freilich nicht ohne ausgesprochenes Bedenken, gemachten Versuch den *locus* hier als Grenzlinie zu fassen”. Vid. supr. pag. 94 adn. 3. — 2) Cic. pro Caecin. 8. 22. Cicero illis formulis usus est ut ostenderet, Caecinam, qui paulisper in ipso olearum ordine constitisset, revera fuisse in fundo, cum adversarii dicerent eum non intrasse fundum.

finis loci alicuius latioris quem ipsum totum intra muros esse necessarium non sit. Vocabulum „locus” igitur non obstat, quominus statuamus, pomerium secundum Messallam fuisse finem interiorem loci inaugurati, quem eundem *orbem* sive *urbis principium* dicat Varro.

Sed alia etiam dubitatio oritur ex his verbis Messallae auguris; nam quod ego, viri d. Mommsen sententiam secutus, illud *pone* sive *post* ita interpretatus sum ut sit pro *intra*, id recte fieri ab aliis negatur; ex. gr. Becker, Nissen, alii contendunt, *post* murum esse *extra* murum. Quemadmodum ego, sic alii quoque veluti Iordan, optaverunt pro sententia quam Mommsen defendit. Sed ut hoc dubium sit in verbis Messallae, in Varronis loco nulla dubitatio inest, huic certe *ante* fuit pro *intra*, nam is addit hanc lineam quam post murum esse dicat, esse *urbis principium*. Etiam apud Livium (supr. I a), vocabulo „interiore parte” respondet vocab. *post*, vocabulo „extrinsecus” vero respondet *pro*. Credi autem nullo modo potest, ipsos Romanos de hac re dissensisse; si *pro* fuit *intra* cum Varroni tum Livio, certe idem fuit Messallae. Praeterea verisimilius est, Messallam et augures idem de pomerio sensisse quod Varronem, quam quod Tacitum et Plutarchum, nam horum sententia, ut mox ostendam, non idem valet quod reliquae, et causam suam singularem habet. Itaque siquidem cum Varrone numerandus erit Messalla, hic quoque pomerium *intra* murum esse voluit.

Iamvero apparet, quo redeat dissensio auctorum. Haec lis non agitur de re, sed de usurpatione nominis. Vix sermo esse potest de sententiis diversis; tres diversi cernuntur modi adhibendi vocabuli. De limite inaugurato, de eius natura ac situ, apud omnes constabat; sed cum hic limes esset ab utraque parte terminis definitus, nomen pomerium ab aliis (Varrone, Messalla) ad ordinem cipporum interiorem, ab aliis (Tacito, Plutarcho) ad ordinem exteriorem, ab aliis (Livio) ad ipsum limitem referebatur. Accedit, quod inprimis semper reputandum est, in locis ubi limes inauguratus et quidquid erat quod pomerium diceretur unice vim aliquam haberet ad res gerendas pertinentem, in portis, ipsam hanc discrepantiam nullam esse. Itaque iam hoc sufficere facile cuipiam videri possit, neque mirandum aut gravandum nobis esse si apparuerit, inter cives

Romanos ipsos, ut saepe fit, significationem vocabuli esse variatam.

Verum etiam longius progredi licet, opinor, neque necesse nobis est acquiescere ne in hac tam levi quidem dissensione auctorum, quae adhuc manet. Ex his tribus modis enim eiusdem vocabuli adhibendi, statim unum saltem tamquam ceteris minus iustum reprehendi et fundamento subtracto tolli posse censeo. Argumentum quo utor hoc est: Nomen pomerium fuisse legitimum, neque usu vulgari tantum et populari, neque a viris doctis solis, neque ab unis sacerdotibus, sed etiam iure et usu publico, receptum, satis constat; non solum multi loci auctorum quibus utimur hoc probant, sed adsunt etiam leges in quibus hoc nomen legitur, adsunt termini in quibus hoc vocabulum inscriptum cernimus, veluti: „*Collegium augurum auctore Hadriano . . . terminos pomerii restituendos curavit*”¹⁾. Verum extititne etiam alterum eiusmodi nomen, legibus et auctoritate publica probatum? Si extitit, multum profecimus, nam tum certe statui licebit, utrumque ordinem publice suum nomen habuisse, et nomen pomerium publice ad unum tantum ordinem terminorum pertinuisse; hoc enim fieri nullo modo potest, ut publice bina nomina promiscue in eodem cipporum ordine usurpata sint. Apud auctores autem, locis quos antea attuli, invenitur quidem alterum nomen, sulcus primigenius. Sed hi loci auctorum, cum ibi fere agatur de rebus olim gestis, memoriae traditis, non vero de iure publico, idonei non sunt qui probent, nomen „sulcum”, vel ut sacerdotes dicebant „fos-sam”, fuisse etiam publicum et legitimum; inter auctores autem duo sunt, qui dicant, ad ordinem cipporum qui in sulco positi essent, insuper pertinuisse nomen illud certe legitimum, pomerium; hos, Tacitum et Plutarchum scil., si sequimur, sane fieri non potest ut dicamus „sulcum” fuisse nomen proprium et legitimum unius cipporum ordinis. Verum forte fortuna accidit ut etiam alia nobis servarentur testimonia, et eiusmodi quidem quibus maxime nobis in hac re opus esset. Habemus legem (scil. legem Coloniae Iuliae Genetivae, eo capite quo hominem mortuum in oppidum inferre vetantur omnes), habemus ipsos cippos, in quibus alterum nomen legatur; et hoc quidem: „*Qua*

1) *Mnemos.* 23. 1895 pag. 69 et adn. 3.

aratum circumductum est"¹⁾; hoc nomen idem significat quod „sulcus primigenius". Haec testimonia igitur non solum explent testimonia minus firma reliquorum auctorum, sed etiam prorsus diluunt testimonia Taciti et Plutarchi. Apparet revera hoc nomen quoque publice receptum fuisse; apparet, ubique, cum Romae tum in municipiis et coloniis, ab eo tempore quo primum cippi litteris signari coepti sunt (quod certe iam factum est tempore Caesaris) hoc nomen in cippis alterius finis (et exterioris quidem, ut probant auctores) fuisse inscriptum, et iam multo ante, ab initio, ad eos pertinuisse. Sequitur ut statuamus, omnes cippos nobis servatos, in quibus scriptum legatur nomen pomerium, utique in ordine interiore locum suum habuisse; hoc nomen omnino ad alterum finem non pertinuit; auctores vero qui id eo referant, usui publico et iusto repugnantes, abusu quodam et errore peccavisse constat.

Tamen hos auctores gravis neglegentiae aut ignorantiae damnandos esse non credo. Animadvertendum est, Tacitum h. l. non agere de pomeriis universis Romae et municipiorum et coloniarum, neque de vero pomerio Serviano urbis Romae, sed de uno limite sancto urbis antiquae Palatinae, Romae Quadratae. Quod idem quin in Plutarchum vel eius auctorem cadat, non dubito, quamquam is eodem capite de Comitio mentionem iniecit; quod tradit de caerimoniis, quibus condita sit illa urbs quam Romulum condentem facit (etiamsi ipse fortasse cogitatione aberravit ad Romam septicollem) tamen aut ad Romam Quadratam referendum esse, aut nihil valere, censeo. Urbem Quadratam autem totam in ipso monte Palatino fuisse affirmant optimi auctores; fines ad quos pertinuisset urbs, indicare voluerunt auctores quidam; hoc facillimum eis fuisset factum, si eorum tempore etiam extitissent cippi pomerii quos olim conditor urbis in summo monte posuerat, sed quia cipporum illorum nullam mentionem faciunt auctores, concludere nobis licet eos iamdudum non comparuisse; ego dubito quidem, an non prorsus recte Varro et Festus constituerint fines urbis priscos quos quaerebant; sed hoc tamen utique recte intellexerunt fines urbis totos, et ipsum pomerium, fuisse in summo

1) *Mnemos.* 23. 1895 pag. 69.

monte¹⁾. Muri autem steterant in extremis partibus summi montis, vel in summo clivo; ibi etiam fuerant tres portae urbis antiquae²⁾; limes inauguratus, in quo muri et portae positi fuerant, a pomerio incipiens, occupabat totam declivitatem montis a quatuor partibus, et ubique pertinebat ad Sulcum qui erat infra in planitie. Huius cippi etiam extabant; erant servati et quantum semper opus erat restituti propter Lupercalia, quo die fratres Luperci circa exteriorem finem limitis sancti, in imis montis sive in planitie, currere solebant³⁾. Facile autem accidere potuit, ut hi cippi „qua olim aratrum circumductum erat” propter causam singularem a Romanis vulgo dicerentur „cippi pomerii” urbis antiquae, quamvis (ut ipse Tacitus addit) in sulco revera starent. Quod si verum est, culpa abusus et erroris a Tacito, quin etiam a Plutarcho, remota, transfertur in ipsos

1) Varr. apud Solin. l. 18: „ut affirmat Varro auctor diligentissimus, Romam condidit Romulus ... dictaque primum est Roma Quadrata, quod ad aequilibrium foret posita. Ea incipit a silva quae est in area Apollinis, et ad surpercilium Sca- larum Caci habet terminum, ubi tagurium fuit Faustuli. Ibi Romulus mansitavit, qui auspicio murorum fundamenta iecit”. — Fest. pag. 258: „Quadrata Roma in Palatio ante templum Apollinis dicitur ... quia saxo munitus est initio in speciem quadratam”. — Ego censeo, hos auctores errare cum dicant, veterem urbem *partem* tantam montis, non totam eius superficiem, occupasse; credo fines urbis et pome- rium ab omnibus partibus proxime a clivo stetisse. Descriptio Varronis et Festi red- dit locum urbis tam exiguum, ut parum credibile sit eam veram esse; reliquiae muri quae hodie extant, non refragantur, quominus pro vero habeamus quod per se verisimile sit, urbem occupasse totum montem; causa dispici non potest, cur conditor urbis partem fuerit exclusurus. Causam erroris hanc esse credo: Templum Apollinis eiusque aream recentioris aetatis fuisse, omnes intellegebant; quidquid de aedificiis et locis urbis antiquae etiam supererat, continebatur parte Meridionali- Occidentali montis (veluti casa Romuli, de qua cfr. Schwegler R. G. l. pag. 393—396, curia saliorum, alia); haec pars montis sola retinuerat et habebat etiam nomen „Romam Quadratam”; inde recte statui poterat, eam partem montis solam etiamtum esse urbem veterem, templum Apollinis ad eam non pertinere; sed falso hoc ita retulerant auctores, quasi etiam ex vero ambitu veteris urbis, qui olim fuisset, excludendus esset *locus* quo tum staret templum Apollinis, et veterem urbem *semper* incepisse ab eo loco ubi postea esset finis eius areae. Verum haec ad meam quaestio- nem vix pertinent. — 2) De muris veteris urbis, de locis ubi eius extant reliquiae, vid. Jordan Topogr. (1878) l. I pag. 172 sqq.; Gilbert Gesch. u. Topogr. der Stadt Rom. im Altertum (1883) l. pag. 44 sqq., 94 sqq.; O. Richter, Topogr. von Rom (in: Iwan von Müller, Handbuch III 1880) pag. 748 sqq.; Middleton, the Remains of ancient Rom, (1892) l. pag. 111 sqq. — 3) Varr. l. l. 6. 34: „lupercis nudis monstratur antiquum oppidum Palatinum a regibus moenibus cinctum”. De lectione cfr. Richter l. l. pag. 750 adn. 1.

Romanos, qui sermone suo populari in hac una re ita versari solerent, ut diversa miscerent¹⁾. Causae autem cur in hac re facile potuerit vulgo errari, sunt hae: 1° quod cippi veri pomerii, in summo monte, non amplius extabant, quo fiebat ut distinctione vix opus esse videretur; 2° quod cippi qui in imo monte stabant, quippe qui essent antiquissimi vel ad speciem antiquitatis semper renovati, certe non erant litteris consignati; 3° quod hic limes inauguratus Palatii forte habebat situm et aspectum valde singularem, et quo facile populus adduci posset ut in eius finem exteriorem transferret nomen quod proprie interioribus finibus fuerat reservandum; nam cum praeterea semper limites sancti oppidorum ita positi essent, ut ipsa moles urbis et aedificia urbana *intra* eos essent, in hoc solo exemplo tempus et fortuna effecerant ut maior pars urbis (novae quidem, sed tamen urbis) et habitationes longe maioris partis populi *extra* eum essent; quod ceteroquin proprium erat pomeriis, ut incolae oppidorum suas habitationes eis separatas viderent a muris, id ipsum h. l. quantum pertinebat ad omnes Romanos qui non in ipso Palatino habitarent, cadebat in alterum ordinem, neque mirum inde nomen quoque mutatum esse. Credo igitur Tacitum et auctorem Plutarchi abusu aliquo vulgato et loquendi modo populari minus iusto, quo hi cippi Palatini iam multo ante nomen mutavissent, inductos esse in errorem; quem non itidem ad alios auctores, Varronem, Dionysium, reliquos, permanavisse gaudere quidem nobis sed etiam fere mirari oporteat. Limes sanctus Urbis Quadratae eo facilius fons erroris universi fieri potuisset, quo magis ex narratione inaugurationis eius a Romulo peractae plerique auctores occasionem repetere solebant describendi limites sanctos universos et interpretandi nomina. Propterea ex causa singulari Urbis Quadratae etiam ortae esse videntur dubitationes in quas inciderunt auctores quidam cum de significatione vocabuli pomerium sermo eis esset, quae ex gr. auctorem Festi adduxerunt ut „pomerium” repeteret a voc. *pro*:

Fest. pag. 248: „... dictum autem pomerium quasi promurium, id est proximum muro” (cf. *ibid.* pag. 249).

1) Animadvertendum tamen est, Dionysium, cum describat caerimoniam aratri circumducendi (l. 88), recte cavisse ne immisceret voc. pomerium.

In gravissimum errorem denique res induxit Dionem Cassium. Is enim nomine Romae Quadratae, quod ad summum montem pertinere sciret, cuius fines a Varrone ibi constitutos esse noverat, permotus, facere non posse sibi visus est quin etiam exteriorem finem limitis in summo monte olim fuisse, Romulum in summo monte aratrum circumduxisse statueret ¹⁾; deinde vero cum molesti essent cippi in imo monte servati, audaci coniectura assecutus est, bina fuisse fratrum, Romulorum Remorumque, paria, quorum priores condidissent Urbem Quadratam aliquam antiquiorem, ambitu, ut videtur, paullo maiore, cuius fines pertinerent ad imum montem, quorum posteriores vero condidissent urbem in summo monte, minore ambitu, circum casam Romuli, quae postea in maius aucta facta esset urbs magna ²⁾. Neque multum differt ratio qua a vero aberravit Iordan; is quoque duos fines, qui arcte erant coniungendi tamquam fines eiusdem limitis, vi quadam seiunctos diremit, interiorum finem ad „arcem” quam finxit „Palatinam”, exteriorum ad „urbem” aliquam „Palatinam” pertinere suspicatus ³⁾.

Manet denique discrepantia quae cernitur inter definitionem Livianam quam supra pag. 98 posui sub I, et definitiones Varronis et Messallae, ibid. p. 100 sub III. Verum quamquam negari non potest has definitiones differre usu vocabuli et forma, re tamen inter se nihil eas repugnare, et utramque iustam esse, censeo. Hoc primum contendo ad ipsum vocabulum et dissensionis rationem respiciens. Omne nomen, ad finem aliquem loci pertinens, etiam potuit et debuit usu transferri in illum locum ipsum qui ab eo fine initium caperet, modo ipse esset clausus et a reliquis partibus etiam haberet finem certum; provoco ad usum loquendi notissimum et volgatum, qui inprimis conspicitur in ipso vocabulo q. e „fines”, quod ampliore sensu adhibitum significat ipsum locum qui his finibus clauditur, quemadmodum loquimur de finibus alicuius populi; neque minus in vocab. „saepes”, „saepia”, „saepimentum”, aliis.

1) Dio fr. 5. 2: ὅτι Ῥώμυλος ἐπὶ τοῦ Παλλαντίου τὸ τῆς μελλούσης ἕσσεσθαι Ῥώμης σχῆμα διαγράφων ταῦτον δαμάλει συνέζευξε. — 2) Dio fr. 4. 15: πρὸ δὲ τῆς μεγάλης ταύτης Ῥώμης, ἣν ἔκτισε Ῥώμυλος περὶ τὴν Φαυστόλου οἰκίαν ἐν ὄρει Παλατίῳ, ἑτέρα τετράγωνος ἐκτίσθη Ῥώμη παρὰ Ῥώμου καὶ Ῥωμύλου παλαιωτέρων τούτων. — 3) Iordan Topogr. 1. 1 pag. 169. Vid. supr. pag. 100 adn. 1.

Deinde hoc contendo respiciens ad ipsum auctorem; nam quis alius, Livius certe eiusmodi est scriptor, cui ignotum non fuerit quid in usu vocabuli Romanis valde triti consuetudo ferret, et cui de consuetudine sermonis Romani fidem haberi oporteat, fuit enim civis Romanus, Romae vixit, et eo tempore quidem cum pomerii notio etiam in vita et in rebus gerendis valeret, neque leviter aliquid comminisci solet. Nostra autem longe plurimum interest scire, quomodo Romani ipsi adhibuerint vocabula sua, quod cum sciamus satis est, in tali re de veracitate falso proprie ne sermo quidem potest esse; usus loquendi qui in ipsa vita viguit non est spernendus, neque esset falsus etiamsi forte contrarius esset etymo vocabuli eiusque significationi primariae, quod in multis apparet, veluti in *centuria*, in nostro vocab. *kwartier*, aliis. Itaque cum constet, multos Romanos vocabulum eo modo adhibuisse quo tradat Livius, cum praesertim nulla subsit singularis causa errandi, qualem Taciti usu agnovimus, nobis quoque licet id ita usurpare nostro iure igitur cum totum limitem sanctum, tum eius finem interiorem, promiscue pomerium appellare poterimus, et etiam in superioribus nonnumquam feci. Affirmare nihilominus non dubito, usum Livianum esse secundarium, et translationem ortum; huius rei etiam argumenta addam.

1° Nomen finis alicuius transferri potuit in locum finitum non vero nomen loci in finem; hoc probat, nomen origine a finem pertinuisse.

2° Finis interior ipse signatus erat terminis, quibus erat inscriptum „pomerium“, hoc nomen ad hunc finem proprie pertinuisse, non vero hoc consilio in terminis scriptum esse vel totum locum ipsum significaret, ex eo apparet quod ita idem nomen etiam in terminis alterius finis scriptum esset necessitas esset, quod tamen factum non est.

3° Etymon vocabuli, quod magno omnium cum antiquorum virorum doctorum recentiorum consensu repetitur ex vocabulis *post* et *murus*, probat vocabulum proprie et initio pertinuisse ad aliquid quod *intra* muros esset, non igitur ad totum limitem, sed ad ordinem cipporum interiorem ¹⁾.

1) In „pomerium“ latere vocabula „post“ et „murus“, affirmarunt cum anti-

4° Accedit denique auctoritas Varronis et Messallae, a Liviana diversa cum genere tum pondere. Nam cum Livius referat usum sermonis popularis, quem fuisse recentiore et minus accurate factum iam per se verisimile est, illi auctores rettulerunt usum et sermonem sacerdotalem, quem ad significationem primariam et iustissimam vocabuli adaptatum fuisse non est quod negemus.

Novam denique translationem vocabuli, Liviana illa multo minus probandam, invenimus apud nonnullos auctores recentiores, a quibus non ad totum limitem sanctum, sed ad eius partem et tractum exteriorum, extra muros cadentem, tantum, vocabulum refertur (vid. loci supr. pag. 98 adn. 2). Hi auctores sunt aut mensores aut iuris periti; rem habebant minus cum oppidis ipsis et locis *intra* pomerium sitis, quae loca omnia designabant formula „loca moenibus inclusa”, quam cum locis extra muros sitis, territoriis civitatum, quae secundum regulas artis mensoriae erant dividenda; opus eis erat vocabulo quo indicabatur, territoria non incipere a muris, sed interesse spatium aliquod sanctum, et eam utilitatem eis praebebat vocab. pomerium; inde factum ut vocabulo ita uterentur, quasi hoc spatium *solum* dicendum esset pomerium. Hunc usum, quod est singularis neque umquam vulgari sermone viguit, a nobis improbari et reici oportet.

D. De definitionibus pomerii a viris doctis prolati.

Loci auctorum, quos antea attuli, ostendunt, pomerium arcte quidem coniunctum fuisse cum muro, sed tamen non ita utrumque cohaerere, ut unum idemque fuisse dici possit. Pomerium erat *locus inauguratus sanctus, hoc consilio constitutus ut in eo murus aedificaretur qui sanctus inde fieret*; id imprimis nititur

hic omnes tum multi recentiores; vid. inpr. Mommsen R. F. 2 pag. 24, Jordan Topogr. I 1. pag. 169 adn. 27; cfr. idem Hermes 16 pag. 247; Stolz und Schmalz (in Iwan von Müller Handbuch, II 1885) pag. 163 adn. 8 et pag. 167; A. Thomas, Hermes 18. 1893 pag. 810. — Cfr. Cic. Orat. 47. 157: „et pomeridianas quadrigas quam postmeridianas libentius dixerim”; Cic. de Orat. 3. 5. 17 et 30, Att. 12. 53. — De significatione vocabuli *post* vid. supr. pag. 102. In eam paginam turpe mendum irrepsisse video, quod quaeso ut corrigat lector; pag. 102 lin. 18 a summa pagina scriptum est: „si pro fuit *intra* cum Varroni tum Livio, certe idem fuit Messallae”; scriptum esse debebat: „si *post* fuit *intra* ...” c. q. a.

verbis Livianis hisce, antea a me allatis: „pomerium est ... locus quem in condendis urbibus quondam Etrusci, *qua murum ducturi erant*, ... inaugurato consecrabant.” Hoc loco constitutio pomerii eiusque natura referuntur ad *consilium construendi in eo loco muri qui sanctus sit* ¹⁾. Omnes definitiones igitur, quibus hoc consilium tollitur, quae constitutionem pomerii separent a constructione muri et alio eam referant, vitiosae sunt et auctoritati scriptorum refragantur. Verumtamen haud minus peccatur aliis definitionibus quae ita coniungant pomerium cum muro, ut secundum eas pomerium ipsum nihil sit sine muro. Hoc cadit in eas definitiones pomerii, quae non a *consilio* murum construendi, sed ab ipso muro, proficiscentes, dicant pomerium fuisse locum iuxta murum vel sub muro vel intra murum positum, vel locum in quo aedificaretur vel aedificatus esse murus. Hae definitiones confundunt duas actiones quae diligenter fuerant distinguendae. Olim cum conderentur urbes, binae actiones fuerunt, conditori urbis peragenda, et ratione et tempore aliquantum inter se diversae, quarum altera fuit in auguratio loci qua pomerium constitueretur, altera vero constructio muri. Hae definitiones autem perperam sumunt, eum qui murum aedificaret, necessario simul, eadem actione, tum ipsum, constituisse pomerium in eo loco. Primum hoc repugnat verbis Livii, qui dicit conditorem urbis fecisse pomerium *qua murum esset ducturus*; deinde hae definitiones repugnant ipsis factis; constat enim, ut eam rem statim attingam, Aventinum diu fuisse intra murum quidem, sed extra pomerium, constat, ab altera urbis parte pomerium aliquando ibi fuisse, ubi murus non esset; apparet Romae aliquando quibusdam in locis pomerium fuisse sine muro, murum sine pomerio.

Rationes autem, quibus viri docti conati sunt, pomerium

1) Ex reliquis locis huc pertinentibus, quos iam supra attuli, unum etiam h. l. adscribam. Sunt verba (apud Cic. de nat. deor. 3. 40. 94) Lucilii ad Cottam: *„es mihi tecum .. certamen .. pro urbis muris, quos vos, pontifices, sanctos esse diciti diligentiusque urbem religione quam ipsis moenibus cingitis.”* Nullo loco enim clarius et distinctius religio pomerii ad ipsos muros refertur, sed ita tamen ut eam per stare posse, neque sine muro nullam esse, plenissime appareat; pontifices dicunt pluris facere pomerium quam ipsa moenia, quamquam pomerium id ipsum est quo muros sanctos reddit.

definire, eiusmodi sunt, ut in alterumutrum vitium incidant. Alii enim, qui de muro urbis inprimis cogitaverunt, rettulerunt pomerium non ad consilium muri in eo loco construendi, quemadmodum oportuit, sed ad ipsum murum. Alii vero, cum ad „templum” aliquod „urbis” quod dicunt referant pomerium, cum huius templi aut finem, aut ipsum solum vel superficiem, id fuisse perhibeant, a muro pomerium prorsus seiungunt.

Iam illo vitio premitur definitio quam protulit Müller v. cl. (Etrurien 2 pag. 151). Is enim postquam nominavit quidem „sanctitatem murorum”, quam ex „notione templi” ortam esse putat, sed tamen nihil inde deduxit quod lucem rei afferre posset, inprimis non perspexit sanctitatem illam non propriam fuisse muro, sed cum propria esset pomerio, ab eo ad murum translatam esse, tum scilicet, si murus in pomerio esset aedificatus, praeterea ita de pomerio egit, ut vero falsis misceret; his verbis:

„Pomerium heisst ursprünglich eine Strecke längs der Mauer, sowohl nach innen als nach aussen, die von aller Benutzung für menschliches Bedürfniss frei bleiben musste, welche in Regionen abgetheilt (?) und durch Steine, cippi oder termini, bezeichnet wurde ... Diese Strecke gehört noch zum geweihten Stadtraum, zum ager effatus, und macht die Grenze des städtischen Auspiciums ... Das Pomerium schlieszt seiner eigentlichen Bedeutung nach den Ort des Friedens (scil. die Stadt) ... von dem offenen Felde ab.”

Becker v. cl. (R. Alt. 1 pag. 96), postquam recte reprehendit quod statuerat Müller, pomerium esse partem agri effati, praeterea non valde ab eo dissentit, ita scribens: „es war ein aller menschlichen Benutzung entzogener Raum zu beiden Seiten der Mauer, wiewohl als Grenze der städtischen Auspicien vorzugsweise der ausserhalb derselben liegende Theil so genannt worden zu sein scheint. Seine Grenzen waren durch Marksteine, Cippi, bezeichnet, wenigstens nach aussen.” Iam manifestum est, qui ita pomerium definiant, ut sit „eine Strecke längs der Mauer”, „ein Raum zu beiden Seiten der Mauer”, his quod pomerium esse dicant si murus tollatur, superesse plane nihil.

In alterum vitium autem inciderunt alii viri docti, qui ad „templum urbis” rettulerunt pomerium. Ad hoc templum cognoscendum, quod ipsum quale esset nemo sciebat, quocum

ratione aliqua obscura et parum clare cogitata pomerium eo haerere putant, ne eis quidem quae in hac quaestione prolatae sunt a viris doctis, quidquam omnino proficimus. Nos autem iam supra demonstravimus, urbem non fuisse templum ¹⁾ Constat praeterea, templa habuisse quidem „fines effatos“, seu „pomeria templorum“ nusquam ab auctoribus commemorari video. Sed ne subsistam in eo argumento, h. l. pluris mea refer animadvertere, si urbes fuissent templa, tamen eo referendae non fuisse pomeria, quia murus, a quo divelli non liceret pomerium, non posset ad hoc templum referri. Murus enim constituitur utilitatis militaris causa, ut urbs ab hostibus defensae possit, non vero religionis causa, ut fines templi alicuius conspicuos faciat. Templum urbis quadratum fuisse fingitur; murus ut hanc formam sequeretur, tum solum fieri potuit, si urbs forte facienda erat quadrata; ut utique eam formam sequeretur fieri nullo modo potuit, neque factum est Romae. Atqui murus non potuit utique sequi fines templi urbis, non magis id cadit in pomerium, quod ibi posuerunt Romani *qua murum ducturi erant*.

Pomerium fuisse ipsum solum templi urbis, statuit Mommsen v. cl. Pauca eius verba afferam. „selbst der scheinbare Widerspruch, ait ²⁾, dass die älteste Stadt uns zugleich kreisförmig — als urbs — und viereckig — als templum — erscheint, löst sich vielleicht in der Weise, dass die Stadt von einem mehr oder minder kreisförmigen Wall und Graben umschlossen, aber das durch die Wallstrasse eingeschlossene für Tempel und Häuser bestimmt. Pomerium ein in diesen Kreis eingezeichnetes Viereck ist. Dieser durch für den Anbau ausfallenden Kreisabschnitte konnten als Zufluchtsstätten für die flüchtenden Leute vom Lande und als Sammelpunkte für das Bürgerheer Verwendung finden.“ Licuere viro docto, cum de pomerio et muro urbis quadratae ageret affirmare, non pomerium solum sed etiam murum eius urbi secutum fuisse tractum finis templi urbis. Ipse hoc sprexit, et urbem quadratam rotundam esse maluit. Eo clarius apparet verum; cum secundum eius sententiam murus efficeret orbem

1) Mnemos. 21. 1893 pag. 65; ibid. adn. 3. — 2) Hermes 10. 1876 pag. 4 Röm. Forsch. 2 pag. 36.

pomerium vero efficeret figuram quadratam, certe hoc pomerium non fuit locus *qua murum ducturus* erat conditor urbis, quod tamen docet Livius. Sed etiam in urbibus quarum forma forte quadrata fuit (eam formam enim quantum fieri potuit observaverunt veteres, ne perturbaretur ratio *limitationis* quae poscebat figuram quadratam) tamen pomerium non potest referri ad „templum urbis” (i. e. ad limitationem); pomeria enim omnibus oppidis communia, nequaquam oppidis quadratis et limitatis propria fuisse novimus¹⁾.

Sed Detlefsen v. cl.²⁾ cum consulto caveret, ut mihi quidem videtur, certam definitionem pomerii proferre, hic illic rem de qua quaerimus attigit; nonnulla h. l. referam, quae ad eius sententiam cognoscendam maxime pertinere censeo. Sic ait pag. 505: *das Wesentliche im Begriff des Pomerium ist meiner Ansicht nach von Anfang an und für die ganze Folgezeit, dass es in sacralem und staatsrechtlichem Sinne die Grenze darstellt, welche die urbs von dem ager populi Romani abschliesst.*” Et pag. 506 sq.: *„Sowohl die heiligen Gebräuche bei seiner Gründung ... als auch die quadratische Form und die Thatsache dass ... das Collegium der Augurn mit der Ueberwachung des Pomerium betraut ist, weisen auf die Annahme hin, dass es als ein angurales Templum zu betrachten ist. ... Mit der wirklichen Stadtmauer hat das Pomerium ursprünglich nur so viel zu thun, dass es dieselbe vollständig einschliesst, denn die Mauer sucht der für die Befestigung passendsten Linie am oberen Abhang des Berges zu folgen, wie auch die noch erhaltenen Theile derselben [auf dem Palatin] beweisen ...*” et quae seq. Deinde pag. 507 adn. 1: *„Vermuthlich schlossen sich ihm (dem vom Romulischen Pomerium umschlossenen Gebiet) die späteren Erweiterungen in rechteckiger Form an.*” Et pag. 508: *„die Bestimmung (pomerium esse locum qui faciat finem urbani auspicii) ... giebt, wie mir scheint, die wichtigste praktische Bedeutung an, welche dem Po-*

1) Ut antea ostendi, oppidorum duae fuerunt species: alia oppida erant ad *regulas limitationis accommodata*, ea habuerunt formam quadratam; alia vero erant *sine limitatione* condita, ea erant multiformia; talis fuit urbs a Servio muro munita. Itaque pro eo quod hodie dici solet „templum urbis”, substitui oportet formulas quae sunt „limitatio urbis”, „urbs limitata”. Pomeria autem fuerunt utrique speciei communia. — 2) In: Hermes 21. 1886 pag. 497 aqq.

merium zukommt; denn es ist wesentlich sacralen Ursprungs, *he freilich in dieser Eigenschaft, wie ja die ganze Theorie des Templum, auch für das staatliche Leben der Römer eine gewisse Bedeutung.*" Quomodo fieri possit ut pomerium primum sit *fini deinde quadratum, praeterea templum, id quodammodo explicati his verbis: „dass schliesslich die Grenzlinie selbst, der sulcus primigenius oft vorzugsweise mit dem Namen des pomerium bezeichnet wird, ist einer der gewöhnlichen Fälle der Synekdoche.*" — In his nonnulla insunt quae iure reprehendi possint, veluti quo *pomerium* confunditur cum sulco primigenio ¹⁾; sed haec mihi facio; iam satis apparuit vitium primum quod ab hoc viro docto admissum est, cum pomerium totum solveret a muro postea in eo construendo.

Verum Nissen v. cl. neutrum vitium effugit. Is bis ^c pomerio egit; primum in magno et utili opere cui inscriptum est: „Pompeianische Studien zur Städtekunde des Alterthums (a. 1877) pag. 466—477; deinde in scriptione minore, „*Die Stadtgründung der Flavier*", in Museo Rhenano 49 a. 1882 pag. 275—298. Priore loco Nissen definitionem pomerii totum pendere voluit a descriptione muri; pomerium ei est spatium aliquod quo opus sit ad consummationem munitionis urbanae „*Zu der Mauer, ait, gehört (in Pompeii) ein freier Landstreifen der sich an ihrer inneren und äusseren Seite theils noch kenntlich hinzieht, theils ehemals hingezogen hat; wir benennen ihn als Pomerium. Die Zulässigkeit der Benennung für die römische Periode folgt aus dem Umstande, dass Pompei Colonie war und als solche ein Pomerium besitzen musste. Ihre Zulässigkeit für die Periode der Unabhängigkeit folgt aus der Limitation der Stadt ...*" In his verbis id ipsum cerni, quo ratio ab hoc viro docto nimis saepe adhibita laboret, in transitu animadverto; non qui Romani pomerium dixerint, ab eo maxime quaeritur, sed qui nobis pomerium dicere liceat, eodem modo quo antea non qui Romani templum dixerint, sed quid ipsi templum videretur

1) Hoc quoque vitiosum videtur quod legitur pag. 505 sq.: „(die) Schriftsteller haben ... die sacrale Bedeutung des Pomerium beim Auszug der Feldherren und Kriege und bei ihrer Heimkehr hervor"; haec vis pomerii enim non ad sacra pertinet, sed ad ius publicum.

exposuerat. Verum ad murum ab initio refert pomerium, non ad inaugurationem, itaque mirum non est, principia e quibus rem repetiturum esse deinceps dicat, prorsus falsa esse.

„Das Mauerland kann vom militärischen, vom sacralen, vom juristischen Standpunkt aus betrachtet und definirt werden ...

Gerade der kriegsgerische Gesichtspunkt ist der entscheidende, um den Ursprünglichen Sinn des Pomerium zu ergründen; denn der Soldat kann sich nicht mit Fictionen behelfen gleich dem Juristen und Theologen ... da aber die Principien der Kriegführung sich nicht ändern, so werden wir über den Zweck des Pomerium nach dieser Richtung hin am wenigsten im Unklaren bleiben können.“

Hoc principium falsum esse statim apparet, si ex pomerio ita definito murum tollimus, quemadmodum intra Aventinum pomerium fuit sine muro. Sic enim totum pomerium ab hoc viro docto descriptum non amplius comparet. Quas v. d. dicit „den sacralen, den juridischen Standpunkt“, hae rationes nihil habent quo possint locum aliquem sine muro distinguere ab aliis locis et pomerium reddere, si pomerium totum pendere dicitur ex ratione militari. Itaque cum e falso principio profectus sit v. d., nihil proficit sententiis veris et iustis quas postea adnectit, sic pag. 475 agens de inauguratione (quam perperam consecrationem dicit)

pomerii, rectissime scripsit: *„das pomerium hat den Zweck, die Unverletzlichkeit der Mauer zu schirmen und zu garantiren“*; pag.

477 egregie monet: *„so gut wie man ein Stück Land dediciren kann (leg. inauguriren kann; si locus consecratus est, fieri non potest quin antea aliquid inaedificatum fuerit, ara aut aedes, quod per consecrationem certo deo sacrum fieret) ohne einen Tempel darauf zu bauen, ebenso wird die Terminirung des Mauerlandes gar nicht davon berührt, ob nachher eine Mauer errichtet wird oder nicht; umgekehrt können auch Mauern inauspicato auf nicht consecrirtem (leg. nicht inaugurirtem) Boden gebaut werden“*.

Haec omnia quamvis recte se habeant, cum superioribus nullo vinculo cohaerent, cum tamen id ipsum quaeri oporteret, quale esset vinculum quo containeretur ratio pomerii; a ceteris soluta haec prorsus per se stant, et carent omni ratione qua intellegi possint; si vera sunt, priora cadant necesse est, si illa tenentur, haec sunt vocabula inania quae stare non possunt. Sed non solum principium falsum esse iam per se statui licet;

quod fere non fieri non poterat, etiam nonnulla ex eo deduxit vir d. quae teneri non possunt, quod aut fundamento carent aut falsa sunt.

Sic primum latitudinem quam pomeria habere deberent, e rationibus militaribus a se effici posse censuit v. d., quo nihil pravius cogitari poterat. Nissen cum magna doctrina egit de ratione militari munitionum castrensium et urbanarum; admonuit castra habuisse intra vallum locum aliquem apertum, quem Polybius ducentorum pedum fuisse tradit; et alium auctorem (Philonem) attulit, qui affirmat, in oppidis *intra* murum servandum fuisse limitem apertum sexaginta cubitorum, *extra* murum similem limitem sexcuplae latitudinis ¹⁾. Haec omnia Nissen ad urbes Pompeios et Romam, ad tempora exeuntis liberae reipublicae, ad ipsa tempora vetusta quibus oppida a Latinis condebantur, ad universam denique pomerii rationem, transferre non dubitavit. Quod an nullo iure fecerit, vehementer dubito. Verum etiamsi concedendum esset, necessarium fuisse ut in munitione urbis servaretur spatium apertum tam magnum, „limes militaris” ultra et citra murum tam longe pertinens quam statuit Nissen, et hoc semper factum esse, ita quoque rogarem: Quid hoc ad pomerium? Hic limes militaris nihilominus et ratione et origine et nomine distinguendus esset a pomerio. Primum *ratione*: limes militaris inserviebat utilitatibus bellicis, et erat locus *publicus*, pomerium vero erat locus *sanctus*, constitutus hoc consilio ut murus in eo positus sanctus fieret, vel ut ipse egregie dixit Nissen: „um die Unverletzlichkeit der Mauer zu schirmen und zu garantiren”; deinde *origine*: limes militaris factus erat a conditore urbis tum cum in pomerio murum poneret, pomerium vero antea erat inauguratum, hoc discrimen inprimis in castris cernitur, ubi omnino pomerium inaugurari non potuit, cum neque adessent augures tum cum castra metanda essent, neque fas esset in locum profanum, fortasse peregrinum, quem mox deserturi essent milites, sempiternam religionem inferri; denique *nomine*, hoc quoque

1) Polyb. 6.81.11—14; Phil. Vet. mathemat. Paris 1693: ἀπεχέτω δὲ τὸ τεῖχος ἀπὸ τῶν οἰκιῶν ἑξήκοντα πήχεις, ἵνα βεβήως ἢ περιφέρῃ τοὺς λίθους καὶ πᾶροδον ἔχῃ τοῖς βοηθοῦσι καὶ ταφραῖαν ἔνθεν ἱκανὴν ἔάν τι δέῃ. Et ibid. pag. 84 sq.

praesertim in re castrensi apparet, nam de pomerio „castrensi” ne Nissen quidem ipse (nedum veteres auctores) cogitavit, vel certe id non nominavit. Loca autem omnibus partibus tam diversa, quam fuerunt limes ille militaris quem induxit Nissen, et pomerium, cur sola *latitudine* in oppidis aequalia fuisse putanda sint non video; saepe invenimus loca sancta exigua in mediis locis publicis multo maioribus (veluti sacellum Martis in medio magno Campo Martio, rostra in foro); nihil obstat quominus suspicemur, limitem militare, locum propter utilitates militares apertum relictum, fuisse multo latiore longiusque pertinentem quam pomerium, locum religionis causa sanctum; quin etiam hoc multo verisimilius est, pomerium non tam latum fuisse, nam si eius finis exterior adeo remotus fuisset a fossa, quam finem limitis militaris ab ea remotum fuisse perhibet Nissen, vix fieri potuisset ut illum finem „fossam” dicerent sacerdotes; neque opus erat pomerio tam lato, satis magnum erat pomerium modo continere posset fossam et murum et marginem aliquem paullulum ab utraque parte excedentem, qui sufficeret quo integri servarentur fines et cippi ponerentur; pomerium urbis quadratae sane valde latum erat, sed eius rei erat causa singularis, quod aratrum circumduci et cippi poni non potuerant in media declivitate montis. — Itaque primum peccavit Nissen cum pro certo statueret, pomerium habuisse latitudinem illius limitis militaris postulati; deinde vero multo gravius peccavit, cum contenderet pomeria esse constituta eam ob causam, quod usus militaris posceret limitem aliquem apertum servari iuxta murum.

Verum Nissen, cum semel a vero principio aberrasset, etiam multo gravius aberravit a vero. Gravibus erroribus enim, vel quod potius dicam, coniecturis levissimis et fallacibus se implicari passus est in altera descriptione quam modo attuli, „die Stadtgründung der Flavier”, in qua commentatione omnino etiam cum de aliis rebus ageret ita se dedit hariolationibus vanis, inprimis ad vim mysticam pertinentibus quam in nonnullis numeris, modis, temporibus, nobis traditis sive ab ipso inventis, inesse veteres Romanos voluisse suspicatur, ut libidinem et levitatem coniciendi et hariolandi qua antea Huschke v. cl. nonnumquam uti solebat etiam superare voluisse videatur.

In fine scriptionis certiores nos facit v. d., *ubi et quid pomerium Romanum fuisse putet*. Nempe pomerium, quamquam initio fuerat limes apertus latissimus rerum bellicarum causa constitutus, paullatim hanc speciem amisit, cum semper permitteretur ut in eo aedificarent cives, et ad ultimum nomen pomerium totum translatum erat ad finem exteriorem illius limitis. Sed non de pomerio urbis septicollis hoc affirmat v. d., eam urbem enim proprium pomerium omnino ante imperatorem Claudium non habuisse censet, sed agit de pomerio Urbis Palatinae Quadratae. Hoc pomerium (cuius finis exterior ab initio longissime distabat a muro) prolatum etiam erat, sed minime tam longe, ut attingeret murum Servianum; pag. 294: *„Das schrittweise Vor-rücken des Pomerium hängt mit der Stadt- und Verfassungsge-schichte eng zusammen. Es ist keineswegs sicher, dass dasselbe, vom Aventin ganz abgesehen, an den anderen Seiten den Serviani-schen Ring erreicht hatte, als durch Claudius eine gewaltige Ver-größerung ... durchgeführt wurde.“* Murum Servianum autem, et cippos ab utraque parte iuxta eum murum positos, nihil ad pomerium pertinuisse statuit, pag. 293: *„Es ist möglich, mei-netwegen wahrscheinlich, dass das Gelände der servianischen Be-festigung sorgfältig versteint war; aber mit dem sacralen und rechtlichen Begriff des Pomerium haben diese Steine nicht das mindeste zu thun ... In sämtlichen Erörterungen des Alterthums ist stets nur von einer Erweiterung des romulischen Pomerium die Rede, der Begriff lehnt sich mithin an die Mauer des Palatin an ...“* pag. 295: *„Dagegen erhellt, dass die Steine des Claudius sich nicht mehr nach der palatinischen sondern nach der serviani-schen Mauer richten.“*

Quomodo ad sententiam tam perversam pervenerit v. d., in-ventu haud difficile esse reor. Scilicet huic quoque imposuit sententia illa deterior, quam paullisper tenuerat Mommsen v. cl., pomerium esse ipsam urbem, solum aedificiis urbanis destina-tum¹⁾. Eam ipsam quidem, qualem informaverat Mommsen, non accepit, sed aliquid ab ea mutuatus est; quod maxime proprium ei esse videbatur, in suam rem vertere et cum sen-tentia quam ipse antea defenderat coniungere conatus est. Sen-

1) Vid. supr. pag. 94 sq.

tentia viri d. Mommsen ferebat, pomerium liberae reipublicae et aetatis imperatoriae, quatenus *locus* esset, esse ipsum solum urbis Servianae, idem vero, quatenus *finis* esset, esse intra murum. Nissen suam sententiam, secundum quam pomerium esset limes militaris, his opinionibus adaptari posse vidit, modo a monte Palatino profisceretur; ita enim omnia aedificia urbana urbis Servianae in pomerium suum caderent, murus Servianus extra pomerium maneret, necesse esse intellexit, si limitem militem quo olim Palatinus circumdatus fuerat, latissimum fuisse et paullatim etiam latiore factum esse, eundem vero iam antiquitus non amplius liberum servatum, sed ad aedificia et habitationes construenda civibus permissum esse poneret. Hac specie igitur adductus, iniit rationem novam et valde violentam, qua assecutus est ut sua sententia quamvis diversa esset, ad eundem fere perveniret finem quo duceret sententia viri d. Mommsen, et ab ea non differe dici posset; neque ab auctoritate scriptorum, a sana ratione, ab omni veri similitudine se temere aberrare quidquam curavit.

Verum etiam alio se vertere debuit Nissen, cum satis perspiceret ita rationem pomerii, quam antea ex utilitate militari repetendam esse dixerat, inde rēpeti non amplius posse. Itaque novam rationem excogitavit, quam ab ipsis Romanis iam vetustis temporibus praelatam, et in locum antiquae illius rationis substitutam esse diceret. Scilicet eo refugit, ut omisso principio antea posito, pomerium (quod abhinc lineam tantum, finem exteriori illius limitis militaris, fuisse vult) hoc valuisse coniceret, ut eo separaretur summa locorum privatorum urbanorum a locis publicis quae essent extra urbem. „*Der entscheidende Gesichtspunkt*, ait pag. 290, *um zu begreifen was das Pomerium für die Entwicklung der Weltstadt bedeutete, wird dem Privatrecht entlehnt werden müssen.*” Primum posuit, antiquitus fundos privati iuris nusquam fuisse (in agro Romano) nisi intra pomerium; pag. 296: „*In Rom stellt das Pomerium die Grenze des freien Eigenthums und der Städtischen Auspicien dar*”; sed Aventinum excepit, quem a. 456 a. C. civibus assignatum esse tradunt auctores, „*damit trat der Aventin in die gleiche privatrechtliche Stellung ein wie der Grund und Boden innerhalb des Pomerium*”, neque tamen clare demonstravit quomodo hoc

rationi suae convenire vel adaptari posse censeret. Quod Aventinus ab imperatore Claudio intra pomerium inclusus esse traditur, id ita interpretatur v. d., ut dicat Aventinum tum demum in communionem sacrorum urbanorum receptum esse, „*die sacrale Gemeinschaft mit diesem* (dem Grund und Boden innerhalb des Pomerium) *wurde erst durch den gelehrten Kaiser Claudius ausgesprochen*“¹⁾. Praeterea vero, si pomerium proferebatur, id hanc ob causam factum esse censet v. d., quod loca publica extra pomerium sita publice veniissent aut assignata essent civibus; pag. 291: „*die Geschichte der Republik meldet ein einziges Vorrücken des Pomerium und zwar durch Sulla. Der Staat sah sich nämlich 88 v. C. zur Bestreitung der Kriegskosten gegen Mithridat genöthigt, die geistlichen Liegenschaften am Capitol um 9000 Pfund Gold los zu schlagen: durch den Verkauf wurde öffentliches in Privateigenthum umgewandelt*“. Quoties autem imperatores pomerium protulerunt, hanc rationem eos secutos esse censet, ut pro fundis privatis quos ipsi in urbe aedificandi causa occupavissent, novos crearent: „*Umfassend (sind) die Enteignungen im Herzen der Stadt gewesen ... zum Ersatz werden von den Schöpfern dieser Werke ... die Privilegien der City außerhalb gelegenen Vierteln verliehen nach derselben Fiction wie das italische Bodenrecht an Städte der Provinzen ...*“ p. 292: „*die Grenze des steuerfreien Stadtgebiets* (scil. fundos extra pomerium sitos, quod erant in locis publicis, iure vectigales fuisse coniecit sive stipendiarios, etiamsi forte vectigal non exigeretur a possessoribus)²⁾ *wird durch Steine hervorgehoben, die seit Claudius mit Aufschriften versehen sind.*“ Vectigalia locorum publicorum in urbe extra pomerium sitorum Vespasianum diligenter exigere coepisse affirmat v. d. „*nun hat Vespasian wie im Reich und in*

1) Nissen putare videtur, quod cultus quosdam peregrinos intra pomerium agi non licuit, eo effectum fuisse ut „sacrorum communio“ non esset inter cives intra pomerium et extra habitantes. Quasi non licuisset intra pomerium habitantibus, si vellent, adire loca extra pomerium sita ubi dei peregrini colebantur. — 2) Argumentum quod affert Nissen (pag. 295) quo hoc probet, non satis mirari possum. Scilicet Suetonius tradit (Vespas. 9) „*deformis urbs veteribus incendiis ac ruinis erat; vacuas areas occupare et aedificare, si possessores cessarent, cuicumque permisit Vespasianus.*“ Hoc vocabulum „possessores“ idoneum esse censet Nissen, quo probetur, agrum extra pomerium fuisse publicum, et fieri potuisse vectigalem.

Italien, so auch in Rom das Bodeneigenthum des Staates mit Nachdruck geltend gemacht." Quae a Vespasiano extra pomerium relinquebantur omnia erant loca publica, pag. 295: „*ausgeschlossen blieb das Marsfeld und Theile der äusseren Regionen. Das Eigenthum des Staates an Grund und Boden muss hier sehr bedeutend gewesen sein.*"

Praeter ius soli et locorum, etiam aliam rem invenit Nissen, in qua pomerium et prolationes pomerii multum valuisse cense-
ret, scil. in vectigalibus urbanis (stadsaccijnsen); vid. pag. 288 sq.

Ego autem quid huic coniecturae faciam, quam de agro extra pomerium sito publico et vectigali proposuit Nissen, vix scio. Argumenta a viro d. allata, si eo nomine digna sunt, admodum infirma esse mihi videntur (vid. pag. 120 adn. 2). Confiteor, rem mihi tam perplexam videri, ut libenter dubitem annon recte assecutus sim sententiam viri cl., certe is tam brevis fuit. ut obscurus fieret. Ego putabam, in urbe, intra pomerium, semper multa fuisse loca publica (veluti vias, fora, templa, alia eiusmodi), nonnulla vectigalia, veluti tabernas in foro¹⁾; quodsi verum est, non video quomodo pomerium putari possit fuisse „*die Grenze des freien Eigenthums.*" Praeterea putabam extra pomerium permulta fuisse loca privati iuris veluti domos, insulas, hortos, ut Caesaris, ut Pompei, quos quomodo in locis publicis fuisse dicemus? cum praesertim Caesar suos hortos testamento legaverit Populo Romano. Agrorum assignationes permultas extra pomerium factas esse putabam²⁾. His rebus cum omnibus tum singulis coniecturam, quae numquam stare debuit quia fundamento ex auctoribus petito caret, prorsus everti arbitror. Sed hanc coniecturam quoque ortam esse suspicor ex verbis v. cl. Mommsen non recte intellectis. Is enim (Röm. Forsch. 2 pag. 32) haec scripserat: „*bei der rechtlichen Gleichgültigkeit der durch den Mauerkamm bezeichneten Linie konnte die Zweckbestimmung des Bodens — und darum handelt es sich doch hier, insbesondere um die Fähigkeit desselben zum Uebergang in das Privateigenthum — unmöglich für die eine Mauerseite allein gegeben worden.*" His verbis Mommsen recte indicavit,

1) Cfr. Marq. Staatsverw. 2 pag. 150. — 2) Cfr. Varr. apud Non. pag. 43: „et extra urbem in regiones XXVI agros viritim liberis attribuit."

eum locum in quo essent fossa et murus, cum aliquo spatio ab utraque parte adnexo, non potuisse in dominium privatorum pervenire; hoc spatium enim (quod ipsum pomerium fuit secundum Livium) *neque habitari neque arari fas fuisse* tradit Livius. Quomodo Nissen ex his efficere potuerit, nullum solum extra pomerium situm potuisse privatis in dominio esse, non video. Verum haec omnia vix nunc mea intersunt. Etiam si fuisset pomerium „*die Grenze des freien Eigenthums*“, sic quoque ea proprietas eius accedens, secundaria, fuisset necesse esset. Ad ipsam naturam et rationem pomerii ea res non pertinet.

E. De aedificationibus et prolationibus muri.

Quod pomerium aliquando fuit sine muro, murus sine pomerio, id prorsus convenit definitioni nostrae, et ipsum, quippe quod reiecta nostra definitione nullo modo possit explicari, tamquam certissimum argumentum afferri potest quo confirmetur. Nam si consilium quo pomerii ratio nititur hoc fuit, ut in eo murus exstrueretur, consentaneum est, hoc consilium potuisse quidem extra ordinem omitti, si forte superaretur aliis voluntatibus vel consiliis tempore praecellentibus, neque tamen ea re ex ratione sublatum esse illud consilium primum, quod etsi in illis exceptionibus non compareret, tamen mansurum esset tamquam fundamentum rationis universum, et denuo vigeret si nihil fortuiti obstaret. Quod Livius dicit, pomerium esse locum *qua murum ducturi sint*, non impedit quominus statuamus, interdum murum duxisse Romanos *qua pomerium non posuissent*, aut pomerium eos posuisse, *ubi non essent aedificaturi*.

Propositum igitur nobis est agere de separationibus muri et pomerii. Primum mentionem faciemus de duabus proprietatibus pomerii, quarum diligenter ratione habita, nulla re magis proficiemus ad intellegenda ea quae semper de muro et pomerio Romae facta sunt.

Ac primum quidem: pomerium utique debebat continuo orbe cingere urbem sine intervallo. Hoc iam satis fere demonstratur eo dicto Ciceronis: „*pontifices urbem diligentius religione quam ipsis moenibus cingere*“¹⁾. Praeterea

1) Cic. nat. deor. 3. 40. 94.

hoc inest in verbis formulae illius qua „aratum circumduci, circumdictum esse” dicitur. Denique idem cognoscitur ex usu quem pomerium praeuit in rebus publicis; pomerium semper ita comparatum esse debuisse ut intercapedines in eo nullae essent praeter portas, apparet quoties in regulis iuris et formulis pro fine urbis nuncupatur pomerium aut sulcus primigenius, veluti cum omnes vetentur hominem mortuum sepelire intra pomerium ¹⁾, cum magistratus prohibeantur fasces cum securibus intra pomerium habere, cum institutum sit ut imperium eorum qui pro magistratibus essent, et auspicia magistratum redeuntium, amitterentur ubi pomerium ab eis transiretur ²⁾. Haec omnia ad pomerium referri non potuisse, nisi spatium intra pomerium situm — non solum *esset*, sed etiam *deberet* esse — clausum et ab omni parte cinctum, manifestum est; vana et absurda haec fuissent praecepta (quatenus ad pomerium referuntur), si cogitari posset urbem quantum ad pomerium attineret ab aliqua parte posse patere sine certo fine.

Deinde: pomerium utique non solum continuo sed etiam simplice orbe debebat cingere urbem. Ex argumentis quae modo attuli, hoc aequae sequitur. Manifestum est, praescribi non potuisse ut aliquid intra vel extra aliquem finem fieri liceret vel non liceret, si eum finem aut circum totam urbem, aut ab una alterave parte, duplicem esse vel fieri posse cogitari posset.

Has proprietates pomerii ex religione, ex ritu sacro quo urbes condebantur, derivandas esse censeo. Effectum quidem est per eas, ut pomerium eas utilitates praestare posset, quas Romae ex eo perceptas esse novimus; sed tamen minime *ortae* erant ex hoc usu, non sunt inventae utilitatis publicae causa; ex illo usu a nobis tantummodo *cognoscuntur*. In nostra quaestione autem hanc ob causam plurimum interest earum rationem habere, quia nihil esse ultro apparet cur eas proprietates etiam ad murum pertinuisse dicamus.

1) Leg. Col. Gen. Iul. c. 73 (supra pag. 104 adn. 1); Dio 44. 7. 1: τάφον καὶ ἐν τῇ τοῦ πωμηνίου ποιήσασθαι ἔδοσαν; lex XII tab. (Bruns tab. 10. 1): „hominem mortuum in urbe ne sepelito neve urito.” — Romae praeterea etiam prohibitum erat, in Campo Martio mortuum sepeliri, App. 1. 106 fin., Plut. Sull. c. 33 fin., Liv. epit. 90, Licin. pag. 44. — 2) Mnemos. 23. 1895 pag. 74.

Nunc videamus de occasionibus, quibus de muro struendo et de pomerio constituendo decernendum fuerit, quae accidere potuerit ut aliqua muri et pomerii existeret separata et de diversis consiliis quae in eis occasionibus potuissent valere. Occasionum duo erant genera, alterum erat cum urbes conderentur, alterum vero cum aliquid mutandum esse videretur in situ et directione muri aut pomerii iamdudum constructi. Murus enim eam ipsam ob causam quidem in pomerio solebat, ut esset immotus, quippe qui positus esset in loco auspiciis comprobato; id muro commune erat cum omnibus aedificiis in locis inauguratis positis, et ipsi pomerio cum quibus templis. In pomerium non minus quam in templa eadem quod aliquando de Capitolio haruspices monuisse scribit Tacitus „nolle deos mutari veterem (templi) formam”¹⁾. Sed tamen accidere poterat ut hoc consilium vinceretur necessitate aliqua id loco movendum vel mutandum esset quod ratione deesse immotum. Quod quominus fieret, si summa civitatis postularet, non recusabat religio, modo addicerent autem quemadmodum ipsas urbes condi oportebat secundis auspiciis etiam mutationes fieri poterant salva religione, si fierent auspiciis secundis.

Sed causae quae suaderent ut mutaretur forma urbis, esse poterant quam maxime diversae. Prior erat supremam necessitas quae oriebatur ex rationibus bellicis, mutatione esse videri poterat ut melius defenderetur urbs, cum veterem murum non in optimo maximeque idoneo loco positum apparuisset, aut vero ut salutis, ex urbis munitione periculi dae, participes fierent cives extra veterem murum habitantes cum multi ibi novam habitationem suam collocassent. Consilium quod tum praevalebat hoc erat — quod idem obtinebat urbes conderentur — ut urbs eam munitionem haberet quam maxime esset accommodata ad usum bellicum, ut non esset quantum fieri posset firmus et apto loco positus.

Sed mutandi necessitas etiam oriri poterat ex communi civium pace praevalentibus, si tollendum esse videbatur c

1) Tac. hist. 4. 53. Cfr. Mnemos. 20. 1892 pag. 366 sq.; Mnemos. 23 pag. 24.

culum quod commeatui urbano et commercio civium intra et extra murum habitantium praeberet aliqua pars muri, longa et certa pace inutilis facti. Tum nihil valebat ratio bellica; novo muro omnino opus non erat; hoc solum agebatur, ut vetus murus sive totus sive ex parte tolleretur. Verum ea diversitas consiliorum, quae obtinebat in mutationibus, non item cadebat in alteram occasionem, quae erat cum urbes conderentur; tum illud consilium solum valuisse manifestum est, ut murus fieret optimus maximeque rebus bellicis idoneus.

Secundum hanc consiliorum diversitatem igitur — nam quaerimus de consiliis quae potuerint tantum valere, ut vincerent consilium primum quo pomeria constituebantur, ut murus sanctus fieret — dividamus quaestionem nostram; ita distinguamus occasiones quibus de muro et pomerio decernendum fuerit, ut primo genere comprehendamus occasiones quibus hoc inprimis actum sit, ut murus aedificaretur qui esset utilissimus bello et ad urbem tuendam maxime idoneus, — quales utique fuerunt occasiones quae erant cum urbes conderentur, quo vero etiam pertinebant mutationes quaedam veteris muri, eae scilicet quarum erat ratio ut urbs melius esset munita; ab eis separemus alterum genus occasionum, quod in mutationibus tantum poterat consistere, quibus nihil aliud agebatur quam ut vetus murus tolleretur. Illud genus occasionum appellare poterimus „constitutiones et prolationes muri”, quia muri optima conditio tum imprimis curae erat; alterum vero dicemus „prolationes pomerii”, quod quo iure fiat infra apparebit.

Iamvero cum murus constitueretur aut proferretur, novum murum aedificari oportebat in pomerio, et pomerium ibi constitui oportebat ubi murus erat futurus — id conveniebat rationi universae pomerii, et *religioni qua urbem cinctam esse volebant sacerdotes*, ut Cicero dicit. Primum igitur hanc quaestionem ponamus:

Potuitne accidere, cum urbes conderentur, aut muri proferrentur, ut aliqua pars pomerii muro vacua maneret?

Respondeo: potuit sane. In ea re valet quod supra dixi, id, quod in pomerium cadat, ut debeat urbem *continuo orbe* cingere, non item cadere in murum. Si belli ratio, quam in his occasionibus praevalere diximus, sinebat urbem ab aliqua parte

apertam manere, nihil erat cur ab ea parte murus continuaretur. Id autem accidere poterat, si locus ipse ab aliqua parte, natura satis tutus factus sine ulla humana opera, sive flumine obiecto, sive praerupta valle, muro supersederi forte sinebat. Iam *fossam*, quam propie non minus quam murum ad antiquum urbis condendae ritum pertinuisse probant formulae sacerdotales, quibus ipse sulcus primigenius dicebatur fossa ¹⁾, nihilominus in oppidis Etruriae et Latii saepe aut omnino aut ex parte ob eiusmodi causas naturales factam non fuisse novimus; eodem modo murum exstruere ab aliqua parte supervacuum esse poterat ²⁾. Accepimus autem, Romae murum non fuisse in ea parte urbis, inter montem Capitolinum et Aventinum, iuxta forum boarium, ubi urbs attingebat oram Tiberis ³⁾. Animadverto primum, de ea re dubitari non posse quin vera sit, cum luculenti auctores sint quibus res ignota esse non potuit; deinde vero, fieri non posse quin statuamus, hunc locum apertum (in urbe quam condidit Servius) a septentrionali parte fuisse clausum brachio muri quod a Capitolino monte orsum attingeret ipsum flumen, in quo muro erant portae Carmentalis et Flumentana, a meridionali vero simili sed breviori brachio ab angulo Aventini ad flumen pertinente, in quo erat porta Trigemina ⁴⁾. Quodsi verum est, pomerii pars ea quae muro vacua erat, ducta fuerit necesse est iuxta flumen, in ipsa ripa. Omnino, cum propter eiusmodi causas naturales quas dixi ab aliqua parte intervallum apertum relinquebatur sine muro, tamen incertum esse non poterat *quod esset pomerium ducendum*; huic enim certus locus ultro indicabatur per ipsam naturam loci, pomerium ibi sequi debebat illud obstaculum naturale, illud flumen, vel illam vallē

1) Mnemos. 23. 1895 pag. 70. — 2) Quod sulcus primigenius apud sacerdotes *fossa* dicebatur, tum quoque cum in eo loco *fossam* facturus non erat conditor urbis (veluti in pomerio urbis Palatinae), id mihi magno argumento esse videtur, ritum urbis condendae valde antiquum esse, eumque iam tum apud populos Italicos (Etruscos et Latinos saltem) viguisse, cum nondum ad ea loca pervenissent quae in Italia ab eis occupata fuerunt. Hic ritus fortasse iam tum viguit, cum in regione Cisalpina in castellis super pilis aedificatis habitarent Italici; haec castella utique *fossae* et *vallo* praemunita fuerunt. — 3) Liv. 2. 10. 1 (a. 508): „cum hostes adessent ... urbem ipsam saepiunt praesidiis. Alia muris, alia Tiberi obiecto videbantur tuta.” Dionys. 5. 23: ἀπείχιστος οὖσα (ἡ πόλις) ἐκ τῶν παρὰ τὸν ποταμὸν μερῶν. Id. 9. 68. — 4) Cfr. Jordan Topogr. 1. 1 pag. 239.

præruptam, quod efficiebat ut muro ibi careri posset. Itaque si in urbe condenda vel in prolatione muri aliqua pars pomerii manebat sine muro, tamen utique ita ibi positum erat pomerium, ut palam transiri non posset locis incertis, ut clausum esset et aliquo modo munitum.

In ea re autem, quod pars pomerii manere poterat sine muro, si quid inesse videtur, quod rationi pomerii, qualis secundum nostram definitionem fuit, repugnet, id facile concedere possum, neque id mihi obest, quia indicavi consilium quo vinci poterat et tum vincebatur ratio primaria pomerii, quod erat ut murus pareret necessitatibus bellicis; longe abest ut affirmem, Romanos aedificaturos fuisse murum ubi muro opus non esset, ne infringeretur ratio pomerii. Animadvertendum autem est, in ea re nihil esse, quod lædat religionem. Saepe hoc fiebat in inaugurationibus locorum ut maior esset ambitus loci qui sanctus fieret, quam quo opus esset, veluti cum templum constitueretur, in quo ara poneretur quae consecraretur, et aliis modis. Statuimus igitur, cum urbes conderentur aut muri proferrentur:

I fieri potuisse ut aliqua pars pomerii sine muro esse deberet;

II hanc partem pomerii tamen necessario fuisse clausam neque temere potuisse transiri;

III nihil in ea re esse quod religioni repugnet. —

Expedita illa quaestione, deinceps ita quaerimus:

Potuitne accidere, cum urbes conderentur aut muri proferrentur, ut ab aliqua parte murus aedificaretur sine pomerio?

Primum videamus, quid, si hoc factum sit, de tali muro vel muri parte sit statuendum. Murus non in pomerio positus certe nulla re carebit quam postulet usus, neque minorem utilitatem praestabit ad hostes arcendos; ipse quoque habebit amplitudinem necessariam, ab utraque parte apertum relictum erit spatium quo opus sit, quod supra dixi „limitem militare” (pag. 116), ea re inprimis admonemur ut id spatium distinguamus a pomerio, quod cum eo permutavit Nissen; stulti est credere, murum ab aedificantibus ob eam causam inutiliter et vitiose comparatum iri, quod religioni ab eis satisfactum non sit. Murus etiam erit in loco *publico*, quamvis in loco *sancto* non sit. Denique lex quae muros inviolatos esse iubet, qua qui

violet eos obnoxius est poenae capitali, ad hunc murum facile referri poterit, eodem modo quo ea lex translata est aliquando ad valla castrorum¹⁾; eatenus etiam hic murus lege vel poena sanciri vel sanctus esse dici poterit. Sed proprio sensu, i. e. religione inaugurationis, sanctus non erit murus; erit *inauspicato* factus, quod etiam in brevissimam partem muri cadere non debet. Murus non in pomerio positus apte comparari potest cum *sacerdote* qui sacerdotium iniit sine inauguratione, cum *magistratu* qui vitio creatus est, cum *lege* contra auspicia lata²⁾. Verumtamen haud parum a conditione magistratuum vitio creatorum et ab actionibus inauspicato susceptis differunt loca quae sancta esse debeant si sine auspiciis augurum constituta et usui publico tradita aliquo aedificio ornantur; scilicet illud vitium quod in magistratibus et in actionibus reparari non potest, in locis postea licet tolli, adhibitis etiam *postea* caerimoniis quae initio erant omissae. Quemadmodum nonnumquam factum est, ut extra ordinem aedes aut curia aliqua, primum in loco profano aedificata, postea etiam in templi formam redigeretur, sic locus, in quo murus iam est aedificatus, postea etiam poterat inaugurari, i. e. pomerio ornari³⁾. Huius rei duo exempla valde memorabilia nobis praebent res traditae Romanae. Primum eam partem muri, quae erat circum Aventinum

1) Vid. Mnemos. 20. 1892, pag. 349 adn. 1, et quae praeterea eo loco scripsi de vocabulo „sanctus”. — 2) Sacerdos qui sine inauguratione iniit, aptiorem praebet comparationem quam magistratus vitio creatus. Nam auspicia quibus magistratus creantur, capiantur a magistratu qui eos creat, neque ulla in ea re est opera augurum, sacerdotes vero *inaugurantur*, i. e. ab auguribus per auspicia confirmantur, eodem modo quo locus muro destinatus ab *auguribus* in pomerii formam redigi debet per auspicia (vid. Mnemos. 19. 1891 pag. 420 et 451 sqq.). Verum obstat, quod sacerdotes *post* inaugurationem demum ad sacra admittébantur, neque si omissa vel ad bonum finem non perducta erat inauguratio, poterant sacerdotes manere, sed iussu pontificis maximi deponebant sacerdotium. — Ab omni parte apta est comparatio muri non in pomerio positi cum rege non inaugurato, qui nihilominus regnum retinere ausus sit. Sic Tarquinius Superbus, qui a Livio traditur „neque populi iussu neque Auctoribus Patribus regnasse”, etiam secundum Dionysium (4. 80) non fuit inauguratus, et regnavit tamen. Vid. Mnemos. 19. 1891 pag. 446—450. — 3) Gell. 14. 7. 7: „(Varro scribit) et in Curia Hostilia et in Pompeia et post in Iulia, cum profana ea loca fuissent, templa esse per augures constituta”. — Sacerdotes ut post tempus etiam inaugurarentur, nonnisi extra ordinem fieri potuit; cfr. Cic. Phil. 2. 43. 110: „est ergo flamen . . . divo Iulio M. Antonius; quid igitur cessas, cur non inauguraris?” Mnemos. 19. 1891 pag. 451.

montem, antiquissimis temporibus aedificatam, neque tunc in pomerio positam, multis saeculis postea, a. 49 p. C., inaugurandam curavit imperator Claudius, et tum ibi ab auguribus est pomerium constitutum ¹⁾. Alterum exemplum pertinet ad tempora imperatoris Aureliani, is enim cum novo muro urbem cingeret, primum pomerium in eo loco non constituerat, sed postea hoc vitium sustulit inauguratione loci ²⁾.

In eo exemplo autem, quod praebet murus Aureliani, auspicia initio omissa non solum paullo post aedificationem muri sunt addita, sed etiam qui ea antea omitti passus, paullo postea etiam habenda curavit, fuit *idem*, ipse imperator adhibito senatu. Itaque in eo exemplo nihil aliud habemus quam *dilationem* auspiciorum, cuius etsi ratio nobis ignota est, tamen certe aliqua fuit ratio; in ea re igitur vix graviter contra religionem peccatum esse dici possit, neque saltem noxae quidquam admissum, nisi quod mox repararetur. Verum ubi *idem* admittebatur ab aliquo, qui in animo non haberet, damnum ipse mox reficere, *contra auspicia* agebatur.

Qui murum rite erat aedificaturus, adhibere debebat augures, qui pomerium constituerent ³⁾. Itaque si quis murum aedificabat quem in pomerio non poneret, eum augures ad actionem suam non adhibuisse apparet. Verum nulla causa fuisse potest, cur augures non adhiberentur, nisi haec, quod hi operam suam recusassent. Quamquam id certe auguribus liberum non fuit, pro libidine decernere de officio suo praestando an recusando. Magistratibus operam praestare, pontificibus dicto audientes eos esse oportebat, quantum pertinebat ad munera fungenda; Pontifex Maximus, qui omnibus sacris praepositus erat, eos poterat citare si temere conabantur deesse negotiis, et munere fungi eos iubere ⁴⁾. Ratio, qua operam suam ma-

1) Gell. 13. 14. 7: "Aventinum antea extra pomerium exclusum, post auctore divo Claudio receptum et intra pomerii fines observatum". — 2) Vopisc. Aurel. 21. 9 sq. "adhibito consilio senatus muros urbis Romae dilatavit. Nec tamen pomerio addidit eo tempore, sed postea". — 3) Cfr. Mnemos. 23. 1895 pag. 65. — 4) Cfr. Mnemos. 19. 1891 pag. 459 adn. 4. — Augures interdum valde invitos operam suam praestitisse cum locum ut inaugurarent imperasset magistratus, ostendit exemplum Ciceronis auguris qui a Lepido citatus nonnisi gravate eius imperio obsecutus est, Cic. Att. 13. 42. 3; Mnemos. 20. 1893 pag. 380 adn. 1.

gistratui publice acturo recusare possent augures, non ea fuit, ut omnino eius actionem ad se nihil pertinere dicentes quiescerent; sed hoc modo unice id facere poterant, ut, auspiciis de actione proposita captatis, dicerent „se auspicium secundum non obtinuisse, aves abdixisse”; ei exceptioni autem parere debebat magistratus; desistendum ei erat ab incepto, si id quod susceperat eiusmodi erat ut in ea re ius auspiciorum non penes ipsum, sed penes augures erat, neque id salvis auspiciis peragi posse declaraverant augures. Tum demum, si auguribus se non pariturum, inque consilio nihilominus se perseveraturum esse ostendebat magistratus, ipsius periculo eum id facere iubere et ab eius actione manus abstinere non solum poterant sed etiam debebant augures. Id autem — nisi forte, ut modo dixi, res eo referri potest, quod auspicia *differre* in breve tempus propter causas fortuitas placuerat — id igitur ita factum fuerit necesse est, quotiens alicubi murus aedificatus est sine pomerio. Gravissima dissensio quin inter potestates publicas fuerit fieri non potest; augures cum respondissent, eum locum quem magistratus muro destinasset, non esse deis comprobatum, magistratus contra tetenderit et in incepto eousque perstiterit necesse est dum actio sine auguribus contra auspicia ab ipso perageretur. In ea dissensione autem cum, quod augures praetendebant, esset auspiciorum eventus et voluntas divina, magistratus contra nullo alio argumento niti potuit quam hoc, periculum belli, defensionem urbis, salutem civium in ea habitantium, postulare, ut eo loco quem ipse destinasset fieret novus murus; huic necessitati, si augures cedere nollent, etiam plus a se tribui debere quam auspiciis, rationem pomerii et religionem qua murus sanctus esse deberet hac suprema vinci necessitate.

Eiusmodi dissensionem autem tum oriri non potuisse, cum urbes conderentur, iam statim apparet ex dictis. Nam quo tempore urbs nulladum erat, cum etiam libera esset optio loci urbis futurae, ratio nulla cogitari potest quae coëgerit conditorem urbis, in eo loco quem augures improbassent obstinate praefereundo persistere; ab altera parte vero — licet de arcanis auspiciorum contemptim loqui nolim — tamen vix fieri potuisse censeo, ut tum aves abdicerent cum de aliquo loco auspicia captarentur, qui novae urbi idoneus esse videretur; sed tamen,

si id nihilominus fiebat, utique tum auguribus pariturus erat is qui urbem erat conditurus. Etiam cum coloniae conderentur, etsi tum aliquam dissensionem inter sacerdotes et magistratus oriri potuisse non prorsus absurdum est, tamen in ea dissensione ne eo procederent utrique, ut colonia existeret in loco non inaugurato, quae pomerio careret, satis cautum esse debuisse et satis a senatu provideri potuisse affirmari licet; exemplo sit colonia Iunonia quam a. 122 in Africa condidit C. Gracchus, quae etsi condita erat invitis nobilibus neque approbantibus auguribus, tamen quamdiu fuit, pomerio non caruit ¹⁾. Actio qua urbes condebantur, tota erat religiosa; in ea actione religio vinci non potuit ulla necessitate.

Itaque si umquam hoc factum est, ut pars muri esset sine pomerio, ad prolationem muri id referendum esse apparet. Novus murus, quem aut circa totam urbem, aut ab aliqua parte urbis novo loco exstruendum esse censebat magistratus, hoc modo sine pomerio manere potuit, si augures de auspiciis in contrariam sententiam responderant, neque eis paruerat magistratus. Animadvertendum autem est, responsum quod de muro proferendo darent augures, fuisse unum, ad *totum* eum locum quem magistratus elegerat pertinens; augures aut toti eius actioni adesse et operam suam praestare, aut, si auctoritatem suam sperni videbant, a tota eius actione manus abstinere debebant, neque fieri poterat ut partim cum eo facerent, partim ei deessent, locum electum ex parte inaugurarent, ex parte profanum relinquerent. Hanc ob causam si in aliqua urbe murus fuisse traditur (ut Romae fuit) cuius pars una haberet pomerium, altera vero careret, fieri non potest quin hae partes diversis temporibus sint exstructae; pars muri quae sine pomerio est, tota ad suam muri prolationem referenda est et ad aliam occasionem, quam qua reliquus murus sit aedificatus; murus circum Aventinum ductus qui carebat pomerio, non potest ab eodem rege exstructus esse qui reliquum murum in pomerio aedificavit.

Sed responsum augurale de auspiciis adversis, quod unice in

1) App. 1. 24: καὶ τῶν μάλιστα τὴν ἀποικίαν ἡγουμένων ἀπαίσιον. Terminos pomerii eodem loco memorat Appianus.

prolatione muri ita tractari potuisse demonstravimus ut a magistratu sperneretur, quod aliquando datum esse debuisset apparuit quoties aliqua pars muri sine pomerio aedificaretur, non solum pertinebat ad novum murum novumque pomerium. De novo pomerio constituendo omnino cogitari non poterat, nisi simul decernebatur ut vetus pomerium ab ea parte tolleretur; pomerium enim simplex esse debebat, ut supra demonstratum est, neque ferri poterat id ab ulla parte geminum esse. Pomerium autem tolli non poterat nisi per exaugurationem; et ea caerimonia quoque erat auguralis; eam quoque augures non erant inituri nisi aves addixerant¹⁾. Ab altera parte vero vetus pomerium non poterat tolli ab auguribus, nisi simul acceptus et comprobatus erat locus in quo novum constitueretur, ne intervallum existeret in ductu pomerii. Itaque cum prolatio muri susciperetur a magistratu, augures ab eo consuli debuerunt non magis de novo pomerio inaugurando quam de exaugurando vetere; eorum responsum ad utrumque simul pertinebat; ubi extitit pars muri sine pomerio, huic rei subesse debuit responsum augurum eiusmodi, quo non solum novum pomerium non esse constitutum, sed etiam vetus pomerium servandum esse declararetur.

Quod autem prolatio muri rite fieri non poterat sine prolatione pomerii, id etiam efficiebat ut multo firmior fieret causa sacerdotum. Non deerant incitamenta quae magistratus ad rem temptandam possent permovere. Vetus murus a regibus constitutus minime comprehendebat omnium civium Romae habitantium domicilia; rationes speciosae, quamdiu Italia nondum pacata erat, in promptu fuerunt magistratibus, cur murus proferendus esse videretur. Prolationem muri, magnum et clarum opus, se susceptam et ad finem perductam esse haud parum gloriati fuissent magistratus quibus id contigisset. Quodsi consulibus cum manubiis e bello redeuntibus, censoribus in primis quibus pecunia a senatu attributa esset ad nova opera locanda, in habere eadem fuisset licentia, qua uterentur in aliis operibus condendis, ex. gr. in viis sternendis, in pontibus faciendis (ne aedibus sacris loquar, quas sine lege speciali consecrari non licebat), haud raro accidisset opinor, ut ad hoc opus, ad murum

1) Vid. Mnemos. 20. 1892 pag. 364; Liv. 1. 55. 3.

proferendum, animum adverterent, neque facile fuisset senatui aut auguribus, eum impetum coercere. Ab altera parte augures, conservandi studio plerumque animati, parum faventes mutationibus temerariis ad implendam ambitionem virorum potentium susceptis, praeterea etiam habebant quo adduci possent ut his consiliis resisterent; pomerium immotum intactumque servari malebant non solum propterea quod omnino ratio templorum id suadebat, sed etiam propter usum specialem quem eis praebebat pomerium *tamquam finis auspiciorum urbanorum*, quo fiebat ut inprimis ab Orientali parte urbis non facile aliquid in pomerii situ mutari passuri essent, ne quid impedimenti oreretur caerimoniis sacris, auguriis ab Arce capiendis, prospectui quem ab Arce versus Orientem haberent, neve omnes formulas suas mutare et novare coacti essent¹⁾. Sed si contra tetendisset magistratus, haud mirum fuisset eum pervicisse, invito senatu, si augures nihil habuissent quo provocarent praeter auspicia adversa. Verum cum prolacione pomerii opus esset ei qui murum esset prolaturus, aliud obstaculum etiam ei obiectum erat, quo uti poterant adversarii sine ulla mentione auspicii adversi. Quod impendebat hoc erat: constitutum erat, lege opus esse eis qui pomerium prolaturi essent, qua nominatim ipsi huic rei praeficerentur, et eam legem eis solis rogare fas esse constabat, qui fines imperii Romani protulissent; hanc regulam, ut antea dixi²⁾, hanc potissimum ob causam institutam fuisse censeo, ut magistratus ambitiosi eo facilius absterreri possent a temerario consilio proferendi pomerii; ita cautum erat, ne nihil aliud eos impediret quam auspicia et responsa augurum, neve quidquam eis prodesset, si forte conarentur persuasione privata aut minis ab auguribus extorquere responsum optatum. Si hoc impedimentum non fuisset, fortasse saepius Romae accidisset ut ab aliqua parte murus esset prolatus concedentibus auguribus. Sicut erat, ne licebat quidem auguribus morem gerere magistratibus qui ex auctoritate sua murum proferre vellent; non ad auspicia, sed ad legem provocabant, cum operam suam ad eiusmodi actionem recusarent.

1) Vid. Mnemos. 20. 1892 pag. 365 et 378; Mnemos. 21. 1893 pag. 72 adn. 1, pag. 89. — 2) Mnemos. 23. 1895 pag. 79.

Itaque magistratus causam obtinere non poterant, nisi forte auderent suscipere prolationem muri sine prolatione pomerii. Tempore liberae reipublicae murus proferri non poterat cum pomerio [scil. excepto eo eventu, ut revera magistratus imperii fines a se auctos esse praedicare posset, ut senatus consentiret, ut lex de pomerio proferendo rite esset rogata, quibus factis ne augures quidem erant reluctaturi]. Si ceteroquin murus proferebatur a magistratu, necessario murus fiebat sine pomerio; ab altera parte murus sine pomerio fieri non poterat, nisi a magistratu qui ageret propria auctoritate, sine lege, invito senatu. Senatus enim in talibus rebus cum auguribus faciebat, et augures cum senatu; si augures resistebant magistratui, id ipsum probabat senatum ei inimicum esse. Illud autem fieri potuisse, ut magistratus novum murum sine pomerio aedificare institueret, praecise negare non ausim, si pecuniam publicam necessariam in potestate sua haberet, neque opus ei esset pecuniis ex aerario erogandis. Sed reputandum est, in libera republica, cum annui essent magistratus, haud facillime accidere potuisse, ut magistratus rem, tam gravem praesertim, suscipere auderent contra auspicia ¹⁾. Tamen semel Romae accidisse novimus (in Aventino), ut novus murus sine pomerii prolatione aedificaretur. Sed quae dixi magno argumento esse mihi videntur, suspicanti hanc prolationem muri ad tempora regum esse referendam, potius quam ad liberam rempublicam et ad magistratus annuos.

Ad finem perducta quaestione proposita, ita statuendum videtur:

I partem muri quae sine pomerio esset non posse aedificatam esse cum urbs conderetur, sed postea demum cum murus proferretur;

II eam aedificatam non esse eodem tempore quo aedificaretur reliquus murus qui in pomerio esset, sed aliquanto post.

III eam aedificari non potuisse, nisi gravissima dissensione inter augures et magistratum (regem) orta.

Nunc agam de prolationibus muri Romani, quarum ad nos pervenit memoria.

I Post Romam Quadratam duas etiam urbes fuisse antequam

1) Cfr. Mnemos. 18. 1890 pag. 428 adn. 1.

urbs conderetur quae Servii Tullii dicitur, hodie viri docti quidam affirmant; earum alteram dicunt Septimontium, alteram „urbem quatuor regionum”. De sacris quae ad haec loca referenda esse videntur, egit Mommsen ¹⁾. Ego de eis mentionem non fecissem, nisi Richter v. d. utramque urbem fuisse suamque munitionem suumque pomerium habuisse affirmasset ²⁾. Qua de re cum non magis habeam quod affirmem quam quod negem, cum vero nihil tradant scriptores antiqui ³⁾, auctor sum eis qui de his urbibus, de earum munitionibus et pomeriis, certiores fieri velint, ut adeant librum viri d. Richter.

II Urbem Servianam suum pomerium habuisse tradunt auctores. Livius: „ad eam multitudinem, ait, urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles, Quirinalem Viminalemque; inde deinceps auget Esquilias, ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere et fossis et muro circumdat urbem: ita pomerium profert” ⁴⁾. De inauguratione huius pomerii mentionem facit Dionysius: ὅτις ὁ βασιλεὺς τελευταῖος ἤρξατο τὸν περίβολον τῆς πόλεως τοῦς δύο τοῖς πέντε προσθεῖς λόφοις, ὀρνευσάμενός τε ὡς νόμος ἦν καὶ τὰλλα τὰ πρὸς θεοὺς ὅσια διαπραξάμενος ⁵⁾. Ego nunc omitto quaestiones quasdam difficiliore huc pertinentes, veluti, num recte tradant auctores, munitionem urbis (murm et vallum) a duobus regibus (Tarq. Prisco et Servio) factam esse ⁶⁾, et, quaenam partes muri alteri quaenam alteri regi sint tribuendae ⁷⁾; ne hoc quidem *pro certo* affirmo, eam munitionem iam

1) De Septimontio Staatsr. 1 pag. 112 sqq.; de quatuor regionum sacris ibid. pag. 123 sqq. — 2) Richter Topogr. von Rom, in Iwan von Müller Handbuch III, pag. 753 et pag. 754 sqq. — 3) Nam qui solus de urbe Septimontio mentionem facit, Varro, (l. l. 5. 41) hoc nomine significat urbem Servianam, complectentem Capitolium et Aventinum. — 4) Liv. 1. 44. 3. — 5) Dionys. 4. 13. — 6) Secundum Livium (l. 36. 1 et l. 38. 6) Tarquinius Priscus, qui „muro lapideo circumdare urbem parat”, cum Sabinum bellum interveniret, postea „muro lapideo, cuius exordium operis Sabinio bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat”. Vid. etiam Dionys. 3. 67; Cic. rep. 2. 6. 11: „urbis is est tractus ductusque muri cum Romali tum etiam reliquorum regum sapientia definitus ex omni parte arduis praeruptisque montibus, ut unus aditus, qui esset inter Esquilinum Quirinalemque montem, maximo aggere obiecto fossa cingeretur vastissima, atque ut ita munita arx circumiecto arduo et quasi circumciso saxo niteretur, ut ...”. — 7) Alii murum lapideum Prisco, aggerem solum et fossam Servio tribuunt, ut (Aur. Viot.) vir. ill. c. 6 „Tarq. murum lapideum urbi circumdedit” et c. 7 „Servius aggerem fossasque fecit”; alii ut Livius etiam a Servio murum factum esse affirmant.

regum tempore fuisse perfectam, quamquam opus tam ingens magis aptum esse mihi videtur regno quam liberae reipublicae. Sed hoc teneo, murum urbis quae Serviana dicitur, qualis fuit tempore liberae reipublicae, totum fuisse in pomerio, excepta ea parte muri, quae circum Aventinum erat. Cum de ea re dubitaverint viri docti, rem paullo plenius tractabo.

Primum fuerunt qui negarent, ullum fuisse pomerium quod „Servianum” dici possit, in quo fuerit murus Servianus. Inter eos numerandi sunt Nissen ¹⁾ et Richter ²⁾. Atqui id negari non potest nisi reiectis testimoniis auctorum quae attuli. Haec testimonia Livii et Dionysii non referenda sunt ad tempora vetustate obscura, de quibus cuique pro libidine hariolari liceat, sed ad ipsam horum auctorum aetatem. Livius cum tradat: „*ita* (i. e. ut sequeretur aggerem et fossam et murum quibus urbem muniverat) *pomerium profert Servius*”, his verbis testatur ipsius tempore pomerium fuisse sub eo muro, sub eo aggere. Num Livius ignorare potuit, ubi ipsius tempore esset pomerium? Non credo, neque tantum ut id mihi persuaderem tribuere possem coniecturis virorum doctorum, etiamsi haberent quo se commendarent. Sed *nihil* ab eis afferri potest, cur dubitemus de eo quod affirmant auctores; in tali re igitur coniecturis se dare, est levitatis et stultitiae. Praeterea hae coniecturae cadant necesse est cum murum urbis Servianae *sanctum* habitum esse sciamus; denique refutantur eis omnibus quae mox de Capitolio afferam, et eis quae de *portis* in pomerio positis etiam afferentur.

Fuerunt autem alii, qui cum de pomerio Serviano dubitari non posse recte intellexerent, affirmarent tamen non solum Aventinum, sed etiam Capitolium fuisse extra id pomerium ³⁾. Coniectura qua id assecuti sunt necessaria eis esse videbatur, quod putarent, hunc montem quondam, cum extra quatuor regiones urbanas relinqueretur, simul intra pomerium esse non potuisse. Primum animadverto, non prorsus certum hoc esse,

1) Vid. supra pag. 118. — 2) Topogr. pag. 755: „aus Gründen, die uns unbekannt sind(!), ist an dem Pomerium der Vierregionenstadt bis auf Sulla keine Erweiterung vorgenommen worden, während doch schon die Servianische Mauer weit über dasselbe hinaus griff.” — 3) Mommsen Staatsr. 8 pag. 379 adn. 2: „auf dem streng genommen vom Pomerium ausgeschlossenen Capitol”. Quid hac in re valeat „streng genommen”, non video.

Capitolium fuisse extra quatuor regiones urbanas¹⁾. Quodsi fuit, id tribuendum est huic rationi, quod in Capitolio, eodemmodo quo in Aventino ante a. 457, cives non habitaverunt neque ibi erant loca privata²⁾. Sed fuerit extra regiones, in ea re nihil est, cur Capitolium e pomerio excludamus³⁾. Quin etiam, si constaret, quatuor regiones aliquando *unam* urbem effecisse et eas cinctas fuisse suo muro suoque pomerio (quod minime constat), sic fortasse quidem, si etiam constaret Capitolium fuisse extra regiones, ex *ea* urbe *eoque* pomerio Capitolium esset excludendum⁴⁾. Verum ad pomerium Servianum ne id quidem quidquam pertineret.

Rationes autem quae probant, Capitolium fuisse intra pomerium Servianum, sunt huiusmodi:

1. Gellius (13.14.4) diserte tradit: „*ex septem urbis montibus, cum ceteri sex intra pomerium sint, Aventinus solum . . . extra pomerium est*”.

2. Quidquid in Capitolio publice agebatur, actum est *intra* pomerium. Comititia quamquam saepe habita sunt in area Capitolina, senatus quamquam saepissime habitus est in Capitolio,

1) Varro l.l. 5. 41—55, postquam mentionem fecit (§ 41 et 42) de Capitolio, (§ 43) de Aventino, (§ 44 de Velabro), ita pergit § 45: „*reliqua Urbis loca olim discreta, quom Argeorum sacra in septem et XX partis urbis sunt disposita*”; deinde de quatuor regionibus singillatim agit. Quid? Num his verbis Capitolium excluditur ex communione sacrorum illorum? Non censet Becker, qui (Topogr. pag. 386) scribit: „*das drei Argeerkapellen auf das Capitol kamen, ist sehr wahrscheinlich, da nach Varro deren 27 waren, und die vier Regionen augenscheinlich nur 24 enthielten*”. Vix hodie pro certo dixeris quot fuerint sacra, vid. Mommsen Staat. 3 pag. 125 adn. 1. Sed ex quatuor regionibus Capitolium exclusum fuisse, certe Varro non diserte dicit, de ea re provocari non potest ad verba „*reliqua urbis loca . . .*”, quae ad recensionem regionum urbanarum omnino non pertinent (si eo pertinerent, etiam *Velabrum* excludendum esset ex regionibus quatuor). Varro neque cum de *Suburana* regione agit (§ 46) negat Capitolium in ea fuisse (dicit: „*in Suburanae regionis parte, princeps est Caelius mons*”), neque negat Capitolium fuisse in regione Collina (§ 51). De his cuique licet pro libidine statuere, si omnino quid statuere placet. — 2) De Capit. cfr. Liv. 6. 20. 13, Plut. Q. R. 91, de Avent. Plut. Num. 15, Dionys. 10. 31 sq., Liv. 3. 31. 1. — 3) Eatenus rectissime scribit Jordan (Topogr. 1. 1 pag. 279) „*das das Capitol, wie unzweifelhaft innerhalb des Pomerium, so unzweifelhaft ausserhalb des Tribusgebietes liegt*”. — 4) Richter (l.l. pag. 754) qui censet, quatuor regiones aliquando habuisse suum murum, suum pomerium, quo fiat ut de „*urbe quatuor regionum*” sermo esse possit; Capitolium extra regiones quidem, sed tamen *in* ea urbe, fuisse censet. Quid ita sibi vult illud nomen speciosum „*urbs quatuor regionum*”?

tamen comitia et senatus, si *extra* pomerium habenda erant, non poterant in Capitolio haberi ¹⁾; in Capitolio nihil magistratibus facere licebat de eis rebus quarum extra pomerium eis potestas erat, veluti fasces cum securibus habere.

3. Dio tradit ad a. 52, Isidem intra pomerium coli a senatu prohibitam esse ²⁾. Novimus autem, Isidem a. 58 a. C. (Sencto e Capitolio pulsam esse ³⁾), et idem factum esse a. 4 a. C. ⁴⁾. Hoc quoque probat, Capitolium fuisse intra pomerium.

4. Quodsi Capitolium fuisset extra pomerium, fieri vix potuisset quin traderetur nobis, aut Sullam aut divum Claudium eum montem intra pomerium recepisse, ut de Aventino traditum extat.

III Cum constet, murum eum qui Servianus dicitur, qui fu tempore reipublicae liberae, totum (excepta parte circum Aventinum ducta) fuisse in pomerio, indicandum est quomodo factum esse videatur, ut Aventinus exclusus sit e pomerio.

De ratione qua hoc factum sit, nulla remanet dubitati. Scilicet *primum* Servius Tullius, vel quisquis fuit qui murum duxit circum ceteros montes, nondum in murum suum recepit Aventinum montem, is tum eam ob causam extra pomerium erat, quod extra murum urbis erat relictus. *Deinde* qui post Aventinum recepit intra murum, id fecit contra auspicia, et guribus non adhibitis; murum solum protulit sine pomerio. Utrumque colligitur ex eis quae supra demonstravimus, pag. 1 sub II et III.

Sed minus certum est, quomodo tum, cum ceteri montes primum muro cingerentur et Aventinus extra murum relinqueretur, finis urbis a parte Meridionali fuerit constitutus.

Constat, etiam ab ea parte urbis, inter Palatinum et Aventinum, pomerium fuisse, nam pomerium debebat esse continuum neque Aventinus dici posset fuisse extra pomerium, nisi pomerium fuisset intra Aventinum. Verum de eo sic statuit Richter ab ea parte servatum fuisse antiquum pomerium Palatinum.

1) Cfr. Gell. 15.27.4. Reliquos locos innumeros qui hac pertinent, in priore Dionis (veluti 41.15 et 16) afferre nihil attinet. — 2) Dio 40.47.3; cfr. 53.2 et 54.6.6. — 3) Tertull. apol. 6; Marq.-Wissowa Staatsverw. 3 pag. 77. 4) Dio 43.26.2.

olim a Romulo constitutum ¹⁾. Mihi id parum probabile esse videtur. Quomodo pomerium antiquum quod ab illa parte Palatini erat, potuerit coniungi cum reliquo pomerio quod ab altera parte circum montem Caelium, ab altera circa Capitolinum montem duceretur, non video. Verisimile non est, tres partes pomerii Palatini fuisse exauguratas, unam servatam. Murus qui in Palatino erat, utilis non erat ad defensionem urbis, nisi ab utraque parte a summo Palatino murus etiam duceretur versus montem Caelium, et versus Capitolium et Tiberim, quod certe factum non est. Loca circum partem Meridionalem montis Palatini extra pomerium fuisse non crediderim, Velabrum, Forum Boarium, Vallem Murciam. In ea valle, quae fuerat satis profunda et praerupta, sed quae tum ipsum, ut videtur, cum novus murus aedificaretur, aut paullo antea, erat completa et plana facta ²⁾, fuit locus Circi; etiam Circus Maximus annon postea fuerit extra pomerium, valde dubitaverim. Credo ab hac parte urbis quoque novum pomerium esse constitutum a Servio Tullio; de cuius ductu quamquam pro certo nihil affirmari potest, tamen quale id fuisse credam non reticebo. Novum pomerium ductum fuisse videtur a ripa Tiberis, iuxta finem meridionalem fori boarii, hoc modo: primum ut includeret Aram maximam Herculis; deinde ut excluderet locum in quo postea facta est Aedes Cereris (ea enim postea extra pomerium fuisse videtur); tum, ut paullisper secutum clivum Publicium, mox flectens, secaret eum clivum; inde incluso Circo Maximo, exclusis vero locis ubi postea fuerunt templum Florae et templum Mercurii, recta regione sub imo radice interiore Aventini montis pergens, attingeret murum paullo infra portam Capenam ³⁾.

Sed in hac parte novi pomerii murum aedificatum non esse

1) Topogr. pag. 755: *„die Vierregionenstadt lag ... intra pomerium, welches ... an einer Stelle (am Südrande des Palatins) noch mit dem „antiquissimum pomerium“ zusammenfiel“*. — 2) Dionys. l. 48; Becker Topogr. pag. 467. — 3) Huic tractui convenit quod scripsit Wissowa (de dis Rom. Indig. et Novens. Disput., Marburgi 1892) pag. 11: *„ex hac ergo lege extra pomerium collocatae sunt ad Circum Maximum aedes Cereris, Mercurii, Florae“*. — De situ harum aedium cfr. Becker Topogr. pag. 471 sqq.; nihil est cur statuere dubitemus, pomerium eas separavisse a Circo Maximo.

constat. Ipsa haec pars pomerii enim exaugurata non est ante Claudium imperatorem; si in ea murus factus esset a Servio Tullio, is murus integer servatus esse debuisset etiam postea cum iamdudum novo muro cinctus esset Aventinus, murum enim qui in pomerio erat violari aut destrui non licebat. Secum prorsus certum sit, tempore liberae reipublicae non fuisse murum quo Aventinus mons a reliqua urbe separaretur, sequitur ut statuamus, omnino in hac parte novi pomerii murum numquam esse positum.

Id autem convenit eis quae supra demonstravimus. Murus parebat necessitatibus bellicis. Atqui murus cui praepositus esset magnus mons, non solum inutilis est, sed etiam magis noce defensioni urbis, quam prodest. Aventinus mons eam ob causam extra murum relictus erat, quia nimis magnum opus videbatur hunc montem muro cingere, cum praesertim in eo cives non habitarent; sed propositum esse debuit Romanis, si ab hac parte hostes adorirentur, montem copiis occupare et temporari praesidio munire. Huic consilio nociturus erat murus, intra montem, a tergo praesidii illius, exstructus. Itaque pomerium ab ea parte sine muro manebat, quia suadebat ratio belli.

Tamen haec pars pomerii non erat aperta, neque ita plana planitiem erat ducta ut temere locis incertis transiri posset. Claudebatur enim et quodammodo muniabatur ipsa acclivitas montis Aventini, quam sequebatur. Eatenus haec pars pomerii etiam obsequebatur legi quam supra exposui (pag. 127 sub II). Duo transitus sive portae in ea erant, clivus Publicius et alter clivus quo ab altera parte Circi adscendebatur in Aventinum montem.

Statuimus igitur, cum Roma Quadrata eiusque munitiones non amplius sufficere viderentur (nam de pomeriis Septimonti et urbis quatuor regionum nihil nobis traditum est), aliquando decretum esse ut novae munitiones extruerentur, quae comprehenderent omnes montes collesque *praeter Aventinum*. Itaque tunc exauguratum est pomerium antiquissimum Palatinum. Id enim servatum non esse neque ullo modo servari potuisse manifestum est; neque minus certo id demonstratur *ratione*, quae docet pomerium duplex esse non potuisse, quam *loci auctorum*, apud quos semper de *uno* pomerio (quod Graece γ

παύσιον dicitur) sermo est, et *usu* quem praebuit pomerium, quo interdicebatur ne essent *duo* fines auspicii urbani, *duo* fines ubi amitterentur auspicia magistratuum et imperia. Moenia quidem quae in Palatino erant non destruebantur, quia ea re opus non esse videbatur; cippi autem qui in limite exteriori huius pomerii erant, servabantur, ne turbarentur sacra Luperorum (cfr. supr. pag. 105 adn. 3); etiam formulae augurales eo pertinentes, *effata* huius pomerii quae erant in libris sacerdotum, non debebantur (Mnemos. 20. 1892 pag. 379 adn. 1), quod mirum non est, quia omnino eiusmodi scripta apud Romanos deleri non solebant. Sed moenia vetera non amplius sancta erant quamquam publica manebant; si ruinam dabant, non reficiebantur, neque umquam postea dubitatum est, si in Palatino monte aliquid erat aedificandum, cui impedimento erat vetus murus, partes huius tollere, mutare, novis moenibus coniungere. Sublato antiquo pomerio, novum pomerium constituebatur in eo limite, qui novum murum in se recepturus erat; is a parte meridionali urbis includebat Capitolium, et vallem Murciam in qua erat locus Circi, et Caelium montem.

Verum aliquanto post intellectum est, ne Aventinum quidem, quamvis cives in eo non habitarent, non debere extra munitio-nes urbis relinqui, quod ita urbs non satis tuta esset ab hostibus; et ingens opus decretum est quo is quoque circumvallaretur. Religio autem iubebat, id fieri non posse vel saltem non debere nisi antea exaugurata ea parte pomerii quae erat circum vallem Murciam, et novo pomerio extra montem constituto. Ad eam rem perficiendam augures consuli et adhiberi debebant. Sed ab ea parte extitit difficultas inexpectata. Augures enim responderunt, non posse exaugurari pomerii partem quae intra Aventinum esset, quia aves abdicarent.

De ipsis verbis huius responsi augurum, de causis quas protulerint, de veris rationibus quibus adducti negaverint fieri debere quod suprema salus postulare videretur, hodie vix quidquam pro certo statui posse manifestum est. Iam ipsi Romani de ea re quaesiverunt; sed cum varias causas proferrent, hoc solum egerunt ut invenirent causam *religiosam* probabilem, neque satis reputaverunt, in huiusmodi rebus fere semper causam religiosam quae proferatur, *praetextui* esse, quo celetur

vera voluntas. Itaque si vera est causa, quo Messalla rem retulit, eam ipsam tamen nihil aliud fuisse verisimile est quam praetextum ab auguribus inventum.

Gell. 13. 14. 5 sq.: „*huius rei Messalla aliquot causas videri scripsit; sed praeter eas omnes ipse unam probat, quod in eo monte Remus urbis condendae gratia auspicaverit avesque irritas habuerit superatusque in auspicio a Romulo sit: idcirco, inquit, omnes qui pomerium protulerunt, montem istum excluserunt, quasi avibus obscens ominorum*”.

Ex his verbis hoc saltem effici poterit, augures olim respondisse, et postea semper tenuisse, Aventinum extra pomerium relinquendum esse hac specie: „*quod avibus obscens esset ominans*”. Utrum in ea re, ad sententiam suam excusandam, revera provocaverint ad auspicia olim a Remo ibi capta, necne, id vix ad rem pertinet; mihi id parum verisimile videtur, primum auspicia quae Remus ibi accepisse ferebatur non erant infausta, sed nimis infirma qua re ab auspiciis Romuli superarentur; deinde tam dubitanter id protulit Messalla, ut planum videatur eum immiscuisse doctrinam quam de rebus antiquis ipse tenere sibi videretur. Quidquid id est, constat augures contendisse, prolationem pomerii qua id extra Aventinum poneretur, esse *contra auspicia*. Scilicet rogati in Arcem se contulerant augures, ibi auspicia captaverant *de Aventino*; ea auspicia erant id ipsum, quo, si res bonum eventum habuisset, locus circum Aventinum muro futuro designatus fieri deberet pomerium¹⁾; haec auspicia autem male sibi successisse, aves abdixisse responderunt Augures²⁾.

Exemplum responsi auguralis, quod cum hoc responso comparemus, habemus in rebus traditis aptissimum. Quemadmodum hic rex, cum murum proferre vellet, ab auguribus prohibebatur, sic olim Tarquinius Priscus, cum mutare vellet tribus a Romulo institutas, ab Atto Navio per augurium prohibitum esse accepimus. Causae et rationes eadem fuisse videntur

1) Dionys. 4. 13, cum de prolatione pomerii a Servio instituta mentionem facit, nihil memorat praeter ipsa haec auspicia: *ἀντιστάμενός τε ὡς νόμος ἔν;* supra pag. 135. — 2) De simili evento auspiorum quae de loco inaugurando habebantur vid. *Mnemos.* 20. 1893 pag. 362 adn. 4.

Augures, cum e nobilitate orti essent, saepe cum regibus, peregrinis praesertim, conflixisse verisimile est. Reges, „intenti perficiendis operibus”, ut de Tarquinio Superbo fere scribit Livius, exercebant plebem, patricos vexabant, „in caritate civium nihil spei reponentes, metu regnum tutabantur”¹⁾. Haud mirum, augures, cum senatus ab ipsis regibus infirmus factus, parum valeret, ipsos saepe conatos esse religione et auspiciis restringere consilia regum sumptuosa, impedire eorum apparatus bellicos civitati praegraves. Quid autem de hoc responso et de consilio muri faciendi ita prohibito facere potuit rex qui augures consuluerat? Tarquinium Priscum tribus mutare volentem *a consilio destitisse* accepimus²⁾. Sed nunc res alium habuit exitum. Augures quiescebant; cogi non poterant ut inviti suas caerimonias peragerent cum praetenderent voluntatem deorum; pomerium intactum mansit; sed consilium muri proferendi nihilominus retentum et ad finem perductum est; novus murus aedificatus est sine inauguratione loci, i. e. sine pomerio. Hoc modo igitur factum est, ut usque ad divum Claudium Aventinus fuerit intra murum, extra pomerium. Id autem vix fieri potuisse censeo nisi tempore regni, sub rege aliquo forti et superbo (vid. supr. pag. 134). Quis fuerit is rex, frustra quaeri hodie videtur, quia omnino de nominibus et de numero regum Romanorum parum constare compertum est. Sed si sequimur ordinem regum, quem instituerunt auctores historiae traditae, ea res ad ultimum regem, Tarquinium Superbum, referri debet. Is autem apud scriptores depingitur tamquam contemptor moris a maioribus traditi. Quid? Possumusne mirari hunc regem, stirpe peregrina ortum, bellicosum et qui necessitatibus belli permultum tribueret, perstitisse in consilio muri exstruendi etiam recusantibus auguribus, inauguratione omissa? Eo minus certe id mirabimur, quia, quod in murum ab eo aedificatum cadit, idem cadit in totum ipsius regnum; qui cum ne ipse quidem inaugurandum se curavisset, *contra auspicia* regnaret³⁾.

Contemplantibus nobis muros urbis et pomerium quae fuerunt

1) Cfr. Liv. 1. 56. 1 et 3; 1. 49. 4 sqq. — 2) Fest. pag. 169; Mnemos. 19. 1891 pag. 411. — 3) Vid. supr. pag. 128 adn. 2.

vera voluntas. Itaque si vera est causa, quo Messalla rem retulit, eam ipsam tamen nihil aliud fuisse verisimile est quam praetextum ab auguribus inventum.

Gell. 13. 14. 5 sq.: „*huius rei Messalla aliquot causas videlicet scripsit; sed praeter eas omnes ipse unam probat, quod in monte Remus urbis condendae gratia auspicaverit avesque irriti habuerit superatusque in auspicio a Romulo sit: idcirco, inquit omnes qui pomerium protulerunt, montem istum excluserunt, quod avibus obscens ominorum*”.

Ex his verbis hoc saltem effici poterit, augures olim respondisse, et postea semper tenuisse, Aventinum extra pomerium relinquendum esse hac specie: „*quod avibus obscens esset ominum*”. Utrum in ea re, ad sententiam suam excusandam, reves provocaverint ad auspicia olim a Remo ibi capta, necne, id vi ad rem pertinet; mihi id parum verisimile videtur, primum auspicia quae Remus ibi accepisse ferebatur non erant infausta sed nimis infirma qua re ab auspiciis Romuli superarentur deinde tam dubitanter id protulit Messalla, ut planum videatur eum immiscuisse doctrinam quam de rebus antiquis ipse tene sibi videretur. Quidquid id est, constat augures contendisse prolationem pomerii qua id extra Aventinum poneretur, esse *contra auspicia*. Scilicet rogati in Arcem se contulerant augures ibi auspicia captaverant *de Aventino*; ea auspicia erant id ipsum quo, si res bonum eventum habuisset, locus circum Aventinum muro futuro designatus fieri deberet pomerium¹⁾; haec auspicia autem male sibi successisse, aves abdixisse responderunt Augures²⁾.

Exemplum responsi auguralis, quod cum hoc responso comparemus, habemus in rebus traditis aptissimum. Quemadmodum hic rex, cum murum proferre vellet, ab auguribus prohibebatur, sic olim Tarquinius Priscus, cum mutare vellet tribus Romulo institutas, ab Atto Navio per augurium prohibitus esse accepimus. Causae et rationes eadem fuisse videntur

1) Dionys. 4. 13, cum de prolatione pomerii a Servio instituta mentionem facit nihil memorat praeter ipsa haec auspicia: *ἀρνέσασθαι τὸν τε ὡς νόμος ἔνι*; sup. pag. 135. — 2) De simili evento auspiorum quae de loco inaugurando habebantur vid. Mnemos. 20. 1893 pag. 362 adn. 4.

Augures, cum e nobilitate orti essent, saepe cum regibus, peregrinis praesertim, confixisse verisimile est. Reges, „intenti perficiendis operibus”, ut de Tarquinio Superbo fere scribit Livius, exercebant plebem, patricos vexabant, „in caritate civium nihil spei reponentes, metu regnum tutabantur”¹⁾. Haud mirum, augures, cum senatus ab ipsis regibus infirmus factus, parum valeret, ipsos saepe conatos esse religione et auspiciis restringere consilia regum sumptuosa, impedire eorum apparatus bellicos civitati praegraves. Quid autem de hoc responso et de consilio muri faciendi ita prohibito facere potuit rex qui augures consuluerat? Tarquinium Priscum tribus mutare volentem a consilio destitisse accepimus²⁾. Sed nunc res alium habuit exitum. Augures quiescebant; cogi non poterant ut inviti suas caerimonias peragerent cum praetenderent voluntatem deorum; pomerium intactum mansit; sed consilium muri proferendi nihilominus retentum et ad finem perductum est; novus murus aedificatus est sine inauguratione loci, i. e. sine pomerio. Hoc modo igitur factum est, ut usque ad divum Claudium Aventinus fuerit intra murum, extra pomerium. Id autem vix fieri potuisse censeo nisi tempore regni, sub rege aliquo forti et superbo (vid. supr. pag. 134). Quis fuerit is rex, frustra quaeri hodie videtur, quia omnino de nominibus et de numero regum Romanorum parum constare compertum est. Sed si sequimur ordinem regum, quem instituerunt auctores historiae traditae, ea res ad ultimum regem, Tarquinium Superbum, referri debet. Is autem apud scriptores depingitur tamquam contemptor moris a maioribus traditi. Quid? Possumusne mirari hunc regem, stirpe peregrina ortum, bellicosum et qui necessitatibus belli permultum tribueret, perstitisse in consilio muri construendi etiam recusantibus auguribus, inauguratione omissa? Eo minus certe id mirabimur, quia, quod in murum ab eo aedificatum cadit, idem cadit in totum ipsius regnum; qui cum ne ipse quidem inaugurandum se curavisset, *contra auspicia* regnaret³⁾.

Contemplantibus nobis muros urbis et pomerium quae fuerunt

1) Cfr. Liv. 1. 56. 1 et 3; 1. 49. 4 sqq. — 2) Fest. pag. 169; Mnemos. 19. 1891 pg. 411. — 3) Vid. supr. pag. 128 adn. 2.

tempore liberae reipublicae, apparet iam ab initio nonnulli locis separationem factam esse inter murum et pomerium
Pomerium sine muro fuit:

a. in fine Occidentali fori boarii, secundum ripam Tiberis.

b. inter Palatinum et Aventinum, subter acclivitatem Aventini.

Murus sine pomerio fuit:

a. circum Aventinum.

b. in summo Palatino; sed haec moenia antiquae urbis quae dratae, cum non amplius pertinerent ad munitionem urbis, vix huc referri possunt.

c. in Ianiculo, quod regum tempore munitum esse tradit Livius¹⁾, fuit Arx sine pomerio. Proprium pomerium enim hanc Arcem, quae oppidum non fuit, non habuisse constat; pomerium Romanum vero nusquam trans Tiberim prolatus fuisse, haud minus certum est. Sed exceptionem hic murus nullam facit; erat ab urbe separatus loco et flumine, a muris urbis diversus genere et usu; magis similis erat vallo castrorum vel alii munimento propter bellum exstructo; ad „murum urbis qui sanctus esse deberet, non pertinebat.

d. addo etiam murum ab Aureliano a. 272 conditum, qui cum primum *dilata inauguratione* sine pomerio esset aedificatus; postea *auspiciis etiam habitis* pomerio est instructus (supr. pag. 129 adn. 2).

(Continuabitur).

1) Liv. I. 38: „Janiculum quoque adiectum, non inopia locorum, sed ne quanta ea arx hostium esset. Id non muro solum, sed etiam ob commoditatem itineris ponte sublicio tum primum in Tiberi facto coniungi urbi placuit. Dionys. 8. 45.

HOMERICA.

SCRIPSIT

J. VAN LEEUWEN J. F.

(Continuantur ex pag. 7.)

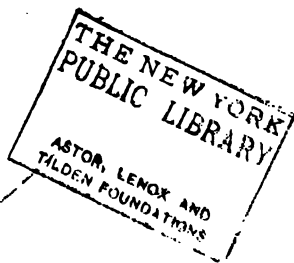
XVIII.

DE ODYSSEAE CODICIBUS ANTIQUISSIMIS.

De tribus Homeri Odysseae codicibus antiquissimis, scripsit P. C. Molhuysen. Lugd. Bat., A. W. Sythoff, 1896.

Quod plus semel perhibui, textui Homérico si quis prodesse velit, parum ei auxilii praebere libros manuscriptos, eodem enim redire cuncta quae extant aut ante multa saecula extiterunt carminum epicorum exemplaria, ita ut vel ex infimae aetatis pessimis codicibus satis accurate possint cognosci, id quam sit verum melius in dies apparet, dum novi codices novaque fragmenta papyracea protrahuntur e bibliothecarum sepulcrorumque Aegyptiacorum latebris et quam accuratissime a philologis certatim excutiuntur. Quae enim omnium consensu in textu tradito sunt vitiosa, obscura, absurda, eorum locorum ne unus quidem ope meliorum exemplarium hactenus in integrum potuit restitui, neque posthac poterit, opinor.

Ita dum loquor, specto narrationis epicae decursum, specto singulas periodos, singula enunciata, fortasse etiam singula specto verba; quibus si qua insunt vitia, aut divinatione sunt indaganda aut latitant, pleraque autem huiusmodi vitia etiamsi possint apprehendi, tolli tamen nequeunt, quoniam quid sit

restituendum nescimus. Nulli unquam libri manuscripti, etiamsi Aristarchi Zenodotivae aetatem superent, quidquam conferent ac melius perspiciendam originem τῆς Πρεσβείας vel ad pristinam τοῦ Καταλόγου τῶν νεῶν formam revocandam vel ad Priam Ulixisque aedes accuratius delineandas ratisve Ulixee singula partes definiendas; nihil denique est inter sexcentas illas maiori minorisve momenti quaestiones, quae vitam publicam privatamque temporis heroici spectant, — quid autem in Homero interpretando parvi est momenti? — quod ope librorum manuscriptorum clariore in luce possit collocari.

Sed prorsus aliter sese habet res, ubi iudicium est ferendum de ipsa verborum specie, de flexionis terminis, de sonorum contiguum contractione, de brevium syllabarum production longarumve correptione, de crebris denique quaestionibus atque quaestiunculis, quae non historiam vel archaeologiam tangunt non ad carminum epicorum compositionem veterumve cantorum facultatem poeticam pertinent, sed ad artem grammaticam vel metricam sunt referendae. Nam in linguae epicae legibus conscribendis unum ducem, cui semper et ubique confidere sit tutum, habemus metrum; hoc autem duce quae multo multarum labore indefesso sensim sunt indagata, codicum ope a oculis demonstrari magnam partem possunt, si horum lectionibus recte utimur; et quamquam in hac quoque materie vel nimis multa manent dubia, est quadam prodire tenus, si nec datur ultra. Cebetum autem subridere memini, si „humiliorem quandam artem criticam, in verbis verborumque formis descendentem scilicet, non sine contemptu opponi audiret „sublimiorum illi, quae celsissima quaeque appetens de operum origine, compositione, pretio potissimum disputare velit; hanc enim illi inniti debere nisi Icarum aemulari velit, et ille discipulis sui demonstrare solebat et philologis, qui quidem illo nomine digni essent, persuasissimum semper fuit omnibus.

Multum autem abest ut ego, qui desideratissimi illius magistri imaginem nunquam non ob oculos habeo et eminens passim imparibus sequi eum conor, librorum manuscriptorum aut in alia artis nostrae parte contemtor existam aut in crisi Homerici impune eos negligi posse arbitrer; immo coniunctim cum fratre meo sodali Mendes da Costa lectionis varietatem sedulo excuter

collegere, perpendere, quae alicuius usus esse videntur excerpere soleo; novi autem si quid affertur quod ad rem facit, haud cunctanter id nostrum facere conamur.

Hinc facile intellegi potest quanto gaudio acceperim libellum, quem nuper in lucem emisit vir doctissimus P. C. Molhuysen de tribus Odysseae codicibus antiquissimis; quanto studio pervolverim meosque in usus converterim. Qui Academiae Lugdunensis alumnus cum artis palaeographicae miro amore flagraret multoque usu ad hoc genus laboris esset paratissimus, suam sibi provinciam hanc constituit in qua daret specimen doctrinae et diligentiae, ut codicem antiquissimum bibliothecae Laurentianae Mediceum XXXII 24 (G apud Ludwichium), quem sciens praetermiserat La Roche, hic illic evolverat Gotschlich, raptim percurrerat Ludwich, nemo hactenus ea qua dignus erat cura consuluerat, tandem aliquando Florentiae excuteret totum. Simul codicem qui in eadem bibliotheca asservatur, Laurentianum 52 (F), a Ludwichio sedulo collatum, denuo perlegit, et quae Ludwichii oculos fugerant aut fefellerant inde enotavit. Tertium denique codicem optimae notae Palatinum (P) intentissimis oculis post Ludwichium rimatus ex hoc quoque exemplari protulit quae et nova essent et commemoratu minime indigna.

Iuvat nunc, iunioris huius philologi utilissimo opere innisum, nonnullos Odysseae locos tractare, ubi sincerarum verborum formae, quae alibi in libris manuscriptis solent corrumpi, aut integrae extant aut ita sunt vitatae ut verum clare traluceat.

Sed priusquam hoc de argumento disputare pergamus, recordamur oportet rei cuiusdam, quae quamquam in vulgus nota esse potest, saepius tamen nisi fallor a criticis textum Homericum recensentibus negligitur; est autem utilissima ad veram nobis viam indicandam. Quod volo hoc est. In textu, quem traditum accepimus, loci extant nonnulli tam foede corrupti, ut nemo serio possit contendere inde ab aevo quo florebant Athenae, vel inde a temporibus quae etiam remotiora sunt, in cunctis carminum epicorum exemplaribus eosdem errores extitisse; eiusmodi autem sunt errores quos dico, ut facile in eos incidere potuerit librarius alia agens et dictionis Homericarum artisque metricae rudis, sed complures librariorum sponte sua eos commit-

tere, quin cunctos adeo in iis consentire potuisse nisi alter alterius describeret exemplar, id vix et ne vix quidem videtur credibile. Exempla proferam.

ρ 496 in verbis Eurynomes procis mortem imprecantis

εἰ γὰρ ἐπ' ἀρῆσιν τέλος ἡμετέρεσσι γένοιτο

pro τέλος perabsurde τέκος praebet ... non unus aliquis codex inferioris notae, sed optimus quisque ¹⁾: G F P H M n, item codices sequiores Y J i l; commemoratur praeterea lectio illa in X q et apud Eustathium. Ecquis credit plures librarios eo insaniae delapsos esse ultro ut anum decrepitam hic fingerent filiolum sibi exoptantem?

En alterum exemplum. „Nunquamne igitur” — Minervae ad Ulixem sunt verba ν 295 — „finem facturum es dolorum tuorum

„μύθων τε κλοπίων, οἳ τοι παιδόθεν φίλοι εἰσὶ;”

Sic legitur in codicibus tantum non omnibus: G F H M¹ X D S U L W i k l n q, metro invito, ut quis hodie videt. Idem error invasit lexicon Hesychianum: παιδόθεν] ἀρχῆθεν, ἐκ ῥίξης, ἀπὸ γενέσεως· ἐκ παιδικῆς ἡλικίας, quibus verbis prius πεδόθεν explicatur, dein παιδόθεν. Et quamquam hoc vitium ex eo est genere quod in omnibus omnium scriptorum codicibus est pervulgatum, hoc tamen loco non sponte in tot exemplaribus esse natum sed e communi aliquo fonte fluxisse, quis opinor intellegit. Simile sphalma — ut in transitu hoc observem — β 87 commune est codicibus F O Z D¹ T¹ i k n, ἀχέων pro Ἀχαιῶν, et ut lectio altera commemoratur in M N, quin adeo defenditur in scholiis.

Constat igitur locis allatis nostra exemplaria consentire in vitiis quibusdam, quae et recentissimae sunt aetatis et e communi aliquo fonte manifeste ducta.

Nihilo magis dubia res est δ 71 sqq., qui versus in omnibus codicibus hodiernis ita leguntur exarati:

φράζω, Νεστορίδῃ, τῷ ἐμῷ κεχαρισμένε θυμῷ,
χαλκοῦ τε στεροπὴν καὶ δώματα ἡχήμεντα
χρυσοῦ τ' ἡλέκτρον τε καὶ ἀργύρου ἠδ' ἐλέφαντος.

1) Codices iisdem quibus Ludwich designamus litteris, sed ut etiam LaRochii codices aliquot a Ludwichio neglecti possent commemorari, litteris minusculis hos in editione nostra significavimus; i k l n q igitur sunt LaRochii codices I K L N Q. Vid. prolegomena nostrae Odysseae.

Quam si quis arenam sine calce dixerit, suo aestimaverit pretio; nemo enim non videt accusativos illos δώματα ἠχήμεντα, qui genitivis intermixti sunt, ex aëre esse suspensos. Quid igitur est legendum? Vidit id olim Barnesius et ipsa ratio id clamare videtur: poeta dederat κατὰ δώματα ἠχήμεντα, quemadmodum in hymno Cereris vs. 104 legimus:

παίδων καὶ ταμίαι κατὰ δώματα ἠχήμεντα,
et in iocosa dictionis epicae imitatione, qua utitur Matro in Convivio (Athen. IV 135 b):

πίνας ἦλθε φέρων κατὰ δώματα ἠχήμεντα,
neque aliter conformata est oratio loco vicino d 45 sq.:

ὥς τε γὰρ ἡελίου αἶγλη πέλεν ἡὲ σελήνης
δῶμα καὶ θ' ὑπερεφές Μενελάου κυδαλίμοιο,
aut simillimo Odysseae loco η 84 sq.:

ὥς τε γὰρ ἡελίου αἶγλη πέλεν ἡὲ σελήνης
δῶμα καὶ θ' ὑπερεφές μεγαλήτορος Ἀλκινόοιο.

Certo igitur est certius praepositionem κατὰ — aut si quis malit καὶ — esse substituendam coniunctioni καί, quam praebet textus traditus. Attamen satis antiquum hoc esse vitium suspicaris? Non ita est, nam vera lectio, quam mentis acumine detexerat Barnes, reperta est postea in scholiis ad Ω 323. Ergo post Christi aetatem, — et diu quidem post opinor, — natus est hic error; extat tamen in omnibus exemplaribus quae ad nos pervenerunt.

Ex vetusti igitur testis auctoritate — si cui testimonia requiri videntur ad talia refellenda — hoc mendum potuit tolli. Sed certane minus res videtur σ 354 sq.? Ubi Ulixem his verbis irridet Eurymachus:

ἔμπης μοι δοκέει δαΐδων σέλας ἔμμεναι αὐτοῦ
καὶ κεφαλῆς.

Immo idem vitium hic agnovit Barnes eodemque remedio sanavit, καὶ κεφαλῆς scribens. Cui I. H. Voss Lehrs Ludwig alii adstipulati sunt; Bekkerum et LaRochium quid moverit ut antiquum obtinere maluerint, id est litteras sine sensu propagare, frustra quaero. Quis autem non videt quantopere duo hi loci, ubi particulam καί locum praepositionis κατὰ sensu invito obsedissee constat, ad verum tuendum valeant Iliadis versu Π 106 in verbis de Aiace dictis

βάλλετο δ' αἰεὶ

καὶ φάλαρ' εὖ ποιητά.

Nam lectio altera καὶ φάλαρ' licet Aristarcho ibi olim fuerit comprobata, sensu tamen damnatur et collatis locis, de quibus modo egimus, tuto potest sperni. Contrario vitio laborantes nonnulli codices δ 391 pro καὶ δέ κέ τοι εἴπωσι exhibent καὶ δέ κέ τοι εἴπωσι.

Ergo ne illi quidem, qui textui tradito mordicus inhaerentes a litteris manuscriptorum longius recedere nolunt, in carminum Homericorum recensione coniecturis carere possunt.

Atqui eadem via, qua manifesti quos notavimus errores irrepserunt, multos alios potuisse irrepere, neque ad lectionem suspectam tuendam quidquam valere consensum codicum, quā etiam in talibus consentiant, quis non videt.

Et quemadmodum iudices uni testi rem compertam habenti plus auctoritatis solent tribuere quam verbis centum aliorum hominum nihil de re sibi innotuisse declarantium, sic apud philologos unus locus, ubi id quod ratio postulat in manuscriptis, vel etiam in uno aliquo manuscripto, reperitur, satis debet valere ad refutandum errorem centum aliis locis similibus obvium.

Hoc nisi persuasissimum habemus, actum est de crisi HomERICA et mox de ipsa philologia actum erit; huc illuc enim iactabimur, modo in illam, modo in hanc opinionem procliviores, et cras in alia omnia fortasse abituri, dum numerantur magis testimonia quam ponderantur, et nominibus magis certatur quam argumentis; dum plus tribuitur auctoritati quam sanae mentis praeceptis, et quid ὑπὸ τοῦ δεῖνα alicubi lectum fuerit prius quaeritur quam quid revera sit legendum.

Quae cum ita sint, temeritatis culpam minime in se admittit quisquis formam ratione commendatam, cuius certa et indubitata vestigia aliquo loco in manuscriptis extant, analogia duce alias passim restituit manuscriptis invitis.

Primum exemplum praebeat locutio Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω. Quam triplici laborare incommodo sensit Nauck; neque enim sine vitio a voce μῆτις adiectiva in -μήτης desinentia potuisse derivari, neque genitivi terminum -εω pro -ᾶο esse epicum,

neque syllabas *-ew* per synizesin pronunciatas sonare Homericum. Quapropter scripsit Κρόνου παῖς ἀγκυλόμητις, synonymum hoc ducans epitheti μητίετα Ζεύς alibi passim obvii. At audacia critici vocem octo locis lectam e coniectura scilicet mutantis a multis certatim est vituperata, alii opposuerunt versus qualis est Δ 59, ubi non *Iuppiter* sed *Saturnus* dicitur ἀγκυλόμητις, antiquissimum autem esse hoc vitium — si sit vitium — statuerunt collato Pindari versu βαθυμήτα Χίρων τράφε λιθίνῃ | ἰάσον' ἔνδον τέγει.

Aliter tamen posthac de hac quaestione erit iudicandum. Nam postquam accurate excussus est Odysseae codex G, qui aetate nulli est inferior, bonitate ceteros facile superat, apparuit φ 415 nunc quidem in illo exemplari, ut in ceteris, legi

ὅττι ῥά οἱ τέρας ἦκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτω, sed primam manum dedisse ἀγκυλομητις. Videatur imago phototypica huius paginae, quae Molhuyseni commentationi est subiuncta.

Ergo hoc quidem loco — neque in Odyssea locutio redit — nominativum ἀγκυλόμητις tuetur testis omnium locupletissimus, cui aurem praeuisse audaciae profecto non fuerit. Neque temeritatis illud crimen iam competere videtur in philologos Iliadis locis septem, ubi eadem locutio occurrit, idem scribentes. Mirari sane subit quod nulla in Iliadis codicibus inventa sunt huius lectionis vestigia; quae sive etiamnunc in uno alteroque manuscripto latitant, sive revera e cunctis evanuerunt, non tamen in Iliade aliud quam in Odyssea scribendum esse censebit, opinor, quisquis suo utitur iudicio.

Quod autem ad genitivos in *-ew* attinet, dudum est observatum fere nusquam ante consonam aut in hexametri exitu collocatos reperiri, ceteris locis per versuum numeros nihil obstat quominus terminus vere epicus *-ao* iis substituatür elisione decurtandus. — „At audaciae hoc est non ferendae! „Quo enim iure id in te recipis ut in ipso Iliadis introitu alibique „passim litteras *-ew* in *-ao* mutes codicibus invitis?” — Qualia qui proferunt, nihil moventur synizesi, quam poscunt vulgata illa Πηληϊάδεω Ἀχιλλῆος et similia; — nam etiam aliis locis textus Homericus synizesin ostendit, quam ibi quoque recentioris aetatis indicium esse nos perhibemus, illi negant. Neque mul-

tum tribuunt argumento metrico e versu Φ 86 ducto, ubi genitivus, quem plerique codices praebent, "Αλτew δς Λελέγεσσι aut Λοο est pronunciandus, aut, si synizesi more solito in disyllabum contrahitur, contra leges metricas peccat, quoniam syllaba posterior in thesi ante vocalem erat corripienda. Scilicet etiam alibi in textu tradito ita erratum est, et vitia postquam aliquoties repetita sunt, multis non iam vitiosa videntur; neque desunt hodie qui sibi persuadeant primam quartamque hexametri sedes trochaicum interdum propter occultas quasdam causas admisisse; nobis autem perhibentibus eiusmodi vitia quantocius corrigenda esse, ex uno enim eodemque fonte cuncta quae huius sunt generis in lucem prodiisse, corrigi autem tantum non omnia posse facillime ¹⁾, illi subridentes respondent id ipsum prius nobis esse demonstrandum, tales numeros a vetustis vatibus in carmina sua nunquam fuisse admissos, moxque artis statisticae ope probare conantur tam crebros esse versus ita formatos ut in metro certe iusta non sit causa quidquam huiusmodi mutandi; clamantibus autem nobis „possunt tamen ea omnia facillime removeri” obiciunt decantatum illud „non esse necessario mutanda quaecumque possint mutari.”

Sic per circulum agitur, certe agitari multis videtur dispu-

1) Versus, quorum textus traditus metrico hoc vitio laborat, collecti sunt in Enchiridio dictionis epicae pag. 74—76; exemplo nunc sint

Μ 46 ταρβεί οὐδὲ φοβῶται.

Φ 362 ὡς δὲ λέβης ζεῖ ἔνδον.

Λ 554 τὰς τε τρεῖ ἱσσυμένους περ.

ubi formam apertam restituentes (ταρβέει, ζέει, τρέει) simul metrum restituimus; idem autem remedium sufficit ad cunctos fere sanandos. Rarissimis locis, unde sine coniectura hoc vitium removeri nequit, unus additus esto, in Enchiridio neglectus, quem in transitu nunc corrigere conabor (η 24 sqq.):

καὶ γὰρ ἐγὼ ξείνος ταλαπεῖριος ἐνθάδ' ἰκάνω
τηλόθεν ἐξ ἀπείης γαίης· τῷ οὐ τίνα οἶδα
ἀνθρώπων, οἳ τήνδε πόλιν καὶ γαῖαν ἔχουσι.

Quae Ulixis de Phaeacibus verba corrupta esse testatur vox τῷ in thesi perperam producta; quid autem legendum sit docet collatus locus parallelus ζ 175 sqq., ubi Nausicaam heros ita alloquitur:

ἀλλὰ, γένεσθ', ἑλέαιρε, σὲ γὰρ καὶ πολλὰ μογήσας
εἰς πρώτην ἰδέμεν· τῶν δ' ἄλλων οὐ τίνα τοῖδα
ἀνθρώπων, οἳ τήνδε πόλιν καὶ γαῖαν ἔχουσι.

Nostro quoque loco poeta, nisi omnia nos fallunt, heroem dicentem fecerat

τῶν δ' οὐ τίνα τοῖδα | ἀνθρώπων.

tatio eventum haud ita cito habitura. Quapropter nunc experiar an manuscriptorum ope demonstrare possim id quod perhibeo, genitivi terminum *-ao* iis tantum locis Homericis, ubi metro defendebatur, tutum fuisse, ubi vero elisione erat decurtandus, perpetuum fuisse periculum ne communis vitae sonus *-εω* vel *-ω* vel *-ου* — nam eiusdem haec omnia sunt notae — ei substitueretur. Mitto nunc codices Iliadis, quamquam *-ao* more prisco ante vocalem plene exaratum et alibi in iis reperitur et loco illo quem modo tetigi, ubi Ἄλταο totidem litteris praebet codex Laurentianus C, qui textus vulgati fidam in paucis refert imaginem. Magis nunc curo Odysseam. Huius igitur codex Palatinus loco notissimo, 505 habet

οὐδὲν Λαέρταο Ἰθάκῃ ἐνὶ οἰκίᾳ ἔχοντα,

et π 104

ἐλθὼν ἐς μέγαρον Λαερτιάδαο Ὀδυσῆος,

et ω 15

εὖρον δὲ ψυχὴν Πηληιάδαο Ἀχιλλῆος.

Ergo ex antiquissimis et optimis Odysseae exemplaribus, quae hactenus innotuerunt, unum certe his locis id ipsum praebet quod locis similibus legendum esse affirmo; nam quod genitivi hi Λαέρταο, Λαερτιάδαο, Πηληιάδαο sonum finalem ostendunt, id congruit cum more Aristarcheo vocales quae elisione obscurantur ἐκ πλήρους saepe perscribendi ἐπὶ τὸ γνωριμώτερον, de quo vid. Enchir. p. 64. Recentiora vero exemplaria locis laudatis praebent vulgaria illa Λαέρτεω, Λαερτιάδεω, Πηληιάδεω, nisi quod, 505 cum Palatino congruunt frater Y et filius I, ω 15 autem in Monacensi codice (U) veluti ante oculos nostros nasci videmus lectionem deteriore, hic enim codex ibi habet Πηληιάδεω¹⁾. Parvum igitur temporis spatium, quod inter Palatini et recentiorum exemplarium aetatem intercedit, videmus suffecisse ad vetustiore genitivi formam hisce locis pellendam: nonne facili computatione hinc efficitur, dum carmina epica per longam saeculorum seriem scripto propaga-

1) In annotatione praeterea indicati sunt loci sequentes:

ι 263 λαοὶ δ' Ἀτρεΐδαο Ἀγαμέμνωνος U.

κ 512 εἰς Ἀἶδαο ἰέναι δόμον (vel δόμον ἰέναι) U Y i^a k.

μ 17 ἐξ Ἀἶδαο ἐλθόντες T, Ἀιδάω F¹ P.

ξ 538 Βορέαο ὕπ' ἰωγῆς (vel -ῆ) L W.

bantur, fieri non potuisse quin aliis locis Homericis, qui ita sunt conformati, eiusdem terminationis eadem esset sors? Immo utamur tandem aliquando luce veritatis ex hisce similibusque locis emicanti et pro comperto habeamus genitivi terminum *-ea* vetustis poetis usitatum non fuisse, nec nisi paucis quibusdam locis carminum epicorum, qui postmodo inserti sunt, esse ferendum.

An credere malumus, — ut ad versum Φ 86 redeamus, — poetam τῆς παραποταμίου μάχης, quam inter recentissima Iliadis partes referendam esse omnes fere consentiunt, opinor cognitum quidem habuisse terminum antiquae linguae *-ao* e saepius usurpasse, — in vicinia enim leguntur *Μενoitida* vs. 28, *Δαρδανίδαο* vs. 34, *Ἰλῖδαο* vs. 48, *Ἰκίταο* vs. 75, Ἄλτα denique in versu proxime praecedenti 85, — sed versu 86 maluisse metro invito recentiore adhibere formam Ἄλταω; postea autem lectionem Ἄλταο, quae et dictioni epicae et versus numeri egregie convenit, nescio quo casu irrepsisse in codicem unum et alterum¹⁾? I bone, quisquis hasce gerras profers, et tali narra σοῖσι τέκεσσι τοῖκαδ' ἰδόν: — non ita deliramus philolog Batavi ut tibi fidem habeamus!

Verberare me putas aërem, nullum enim philologum usque adeo delirare ut talia perhibeat? Concedo, quae enim mod protuli quam sint absurda ne per minimam quidem temporis particulam latere potest quemquam: — attamen eo redit opinio criticorum qui genitivos in *-eo* Homero etiamnunc vindicant certe in editionibus hodiernis tolerandos esse autumant.

Minime autem abs re videtur, mentionem facere genitivi in *-aro* excurrentis, qui in lapide vetusto nuper effosso legitur Inscriptionem dico boustrophedon exaratam, quae Terranova (Gela) in Sicilia anno 1896 est reperta, in diario autem cui nomen est Classical Review 1896 p. 454 extat repetita:

ΠΑΣΙΑΔΑΦΟΤΟ | ΣΑΜΑΚΡΑΤΗΣΕΠΟΙΕΙ,

quae Πασιάδαφο τὸ σᾶμα· Κράτης ἐποίησεν sunt legenda. Perperam Πασιάδαφου illic redditae sunt litterae vetustae (typothetae fortasse errore); qualis genitivus neque in rerum natura fu unquam neque metro (—οο—οο—οο—οο—) congruit.

1) Codex G illo loco habet Ἄλταω.

Antehac eiusmodi genitivos noramus e titulo Corcyraeo

υιοῦ Τλασίᾳο Μενεπράτεος τόδε σᾶμα,

et e titulo Thessalico, cuius signa partim evanida ita interpretor:

μῦθ' ἐμὶ Πυρριάδαο, δὲ οὐκ ἠπίστατο Φεύγειν,

vid. Enchirid. Dict. Ep. p. 194. Etiam minus igitur nunc quam antehac dictioni Homericæ apta videtur syllaba paenultima correpta et synizeisi cum sono finali confluenta.

Et gravior profecto hic movetur quaestio quam quæ est de sincero horum genitivorum termino. Nam hic, si usquam, philologis inter varia opinionum in diversa aestuantium commenta illud „δὲ μοι τοῦ στᾶ” clamantibus ars grammatica — an metricam dicam artem? — ostendit firmum illum et inconcussum locum, quem non solus mechanicus universa sede sua moturus requirit sed quisquis certi aliquid in arte sua reperire aliisque persuadere conatur. Emicat e versu quem modo tetigimus § 86 aliisque permultis id quod primi nos — *ἀπίστω δὲ ἡ Ἀρμάστεια* — observavimus antehac: „in textu tradito carminum Homericorum quæ inveniuntur verborum formæ breviores, recentioresque, ante vocalem constanter sunt collocatae.”

Cui observationi suum pretium etiam posthac constabit; nam veram esse negare salva veritate nemo potest, probare quivis potest facillime. Itaque etiamsi nihil aliud ad carminum Homericorum textum rectius constituendum legesve quibus dictio epica regitur melius cognoscendas contulisse iudicibus idoneis videamur, non tamen prorsus inutilem operam nostram Homero insumtam fuisse confidam.

Sed ad rem redeo. Constat igitur formas breviores ad posterioris ætatis dictionem accedentes, — si paucos locos excipimus, quos non crebriores esse iure miretur quispiam, — ibi tantum reperiri ubi salvo metro vitari poterant admissa elisione. Cur igitur veteres poetae talibus locis usurpaverint recentiores verborum terminationes? Minusne amaverint terminos ampliores, quibus alibi utebantur? Minime rerum! multo enim frequentiores hi sunt in eorum carminibus quam decurtati illi, summa autem libertate adhibentur. — Elisionem igitur vitare voluerint? At quis nescit quanta in Iliade et Odyssea regnet elidendi libertas! etiam terminos *-i* et *-oi* et *-ai*, quos elidere licentiae postea videbatur non ferendae, saepissime ibi ante

vocalem obscurari! Hoc secum reputet aliquis et credat noluisse tamen veteres cantores elisione suppressere vocalem -o genitivorum in -ao excurrentium!

Quapropter cum anxia sua doctrina facessant qui ultra litteras traditas procedere nos vetant; aut enim nihil omnino sciri potest de priscorum cantorum dictione et arte metrica, aut constat terminum -ao ab Homeri carminibus alienum in exemplaria quae ad nos pervenerunt iniuria irrepsisse.

Neque fieri potuit quin talia sensim in textum traditum irreperant. Olim, cum ars grammatica inter Graecos nata ex Homeri potissimum interpretatione procrevit, ludi magistrum ut a notis ad ignota progredierentur iure suo puerulis in scamnis assidentibus, quos dictionem epicam docebant, huiusmodi dabant praecepta: „Homerus genitivorum terminos „distrahere solet in binas syllabas, -ao dicens pro -ou, -oio pro -ou, -eos pro -ous; item in verborum flexione communis dictionis terminos -η (-ei) et -ω distrahit in -ει et -ω,” — quaeque alia sunt huius generis; facile autem intellegimus quomodo haec loquendi et cogitandi ratio inde a primis pueritiae annis inita effecerit ut formae, quas poetica licentia in lucem protulisse credebatur, alienae viderentur a locis ubi metro non flagitabantur, et sensim e manuscriptis hanc ob causam evanuerint. Ne Aristotelem quidem gravius quam decet vituperamus *ἐπεκτεταμένα* dicenti quae in dictione epica *φωνήεντι μακροτέρῳ χρῶνται τοῦ οἰκείου ἢ συλλαβῇ ἐμβεβλημένη* (Poetic. XXI § 18). Aliquanto magis miramur philologum illum qui de Orphicis carminibus immortale scripsit opus, Godofredum Hermannum dico, saeculi huius initio terminum -ao elisione decurtatum aliaque multa eiusdem generis in vetustis carminibus reicientem, „vehementer enim secum ipsos pugnatueros fuisse „Graecos poetas, si formas vocabulorum, ob id ipsum inventas, „ut locum deficientis in versu syllabae explerent, rursus decurtare, quam communibus formis uti maluissent” (Orphic. p. 722 sq.); cavendum tamen esse sentimus ne illi crimini demus quod eius aetatis commune fuerit vitium. Sed nunc, postquam adolevit ars grammatica et multorum virorum sagacium linguas inter se comparantium studia indefessa etiam linguam Homericam clara luce illustrarunt, si quis probe novit — id quod nescire

pueris pudori iam fuerit — sinceros vetustosque neque ex poetarum ingenio oriundos esse terminos *-ao -σαι* ceteros, et tamen Homero syllabas *-εω* et *-η* et similia vindicare pergit, codicum scilicet auctoritate fretus, is profecto parata doctrina uti nescit, et dum cautus sibi videtur, aliorum fortasse temeritatem gravibus severisque verbis carpens, imprudens incidit in errores dudum agnitos et explosos.

Hactenus quae disputavimus si satis valent ad persuadendum, pro certo licet statuere formas vocabulorum, quas praebebat lingua recentior, in textu tradito multis locis substitutas esse formis genuinis. Quod qui semel perspexit, intellegit aut in dictione epica describenda nihil fere posse profici neque ultra prima scientiae lineamenta progredi licere, cum omnia versentur in exceptionibus et observatiunculis vix ullo vinculo cohaerentibus, unde ars robusta et vegeta procreescere nequeat, — aut passim relinquendum esse textum traditum, neque qualis sit sed qualis esse debeat et olim fuerit rogandum esse. Sic *-ου* pro *-οιο* quoniam metro invito irrepere potuit in locos quales sunt

B 198 *ὅν δ' αὖ δῆμον ἄνδρα ἴδοι,*

E 666 *μηροῦ ἐξερύσαι δόρυ μείλινον,*

multosque alios, dubium esse nequit quin etiam aliorum irreperit metro non adversante; quapropter ne is quidem mutandi libidini sine iusta causa indulget, qui e. g. *κύνα στυγεροῖ* 'Αἰθας scribit Θ 368 vel *ἡέλιοι* ἀνιδόντος X 135, licet *στυγεροῦ* et *ἡέλιου* extent in codicibus ¹⁾. Et contracti termini *-ει*, *-αῖ*, *-ω* quoniam in thesi ante hiatum vitiose pro longis syllabis numerantur e. g.

Z 46 *ζώγρει Ἀτρεός υἱέ,*

Φ 400 *νωμᾷ ἔνθα καὶ ἔνθα,*

ε 176 *ἥρῳ ἀθανάτοισι,*

et alibi saepius, quis credat recentioris aetatis hos terminos

1) Dignus qui in annotatione certe hic commemoretur est versus δ 537, qui in G sic extat scriptus:

οὐδέ τις Αἰγίσθοιο· ἀλλ' ἔκταθεν ἐν μεγάροισιν,

i. e. *ἐν Αἰγίσθῳ*, ut nunc scribi solet. Cf. β 259 *θείου* P¹, *θείοι* P².

non alios quoque versus postmodo obsedissee, ubi nullo auriun iudicio damnabantur? Immo superstitiosus sit qui formas con tractas paucis tantum istiusmodi locis dissolvat, alias passim toleret.

Aliquanto difficiliore sunt quaestiones quae ad digamm Homericum pertinent, quoniam in textu carminum epicorum aliquando scriptam esse litteram *r* ad oculos demonstrari hactenus non potuit, neque unquam fortasse poterit, in confesse autem est tertio saeculo ante C. n. vel etiam prius hanc litteram omnino inde evanuisse; a textu igitur tradito Bentleianos haec certe in parte discedere negari non potest. Id tamen etiam nunc apparet, libros manuscriptos quo sunt antiquiores meliorisque notae, eo plura in versuum numeris ostendere digammata initialis vestigia; itaque si quis ab huiusmodi locis profectus alios locos refingit qui iis sunt similes, audaciae non edit specimen sed analogiae studens serum attamen verum. alumnus se ostendit disciplinae Aristarchaeae. Exemplis antehac aut *α* aliis aut a me (Enchirid. pag. 160) allatis nunc accedat ρ 40Ξ

καὶ κέν μιν τρεῖς μῆνας ἀπόπροθεν οἶκος ἑρῦκοι,

ubi id quod olim e coniectura propositum erat ἀπόπροθεν (r)οῖα ἑρῦκοι nunc ad fidem manuscriptorum optimorum G et U potes immo debet edi.

Aut falsa omnino nulliusque pretii sunt quae supra scripsi aut iis responsum est ad crimina quae contra philologos novarum scilicet rerum in crisi HomERICA studiosos haud raro proferuntur a nullo autem nostrae aetatis critico clarius magisque aperte quam ab Arthuro Ludwichio, indefessae industriae inexhaustaeque eruditionis viro, Lobeckii Lehrsiique schola discipulo condignus. Cuius libros libellos disputatiunculas — est enim vir scribendi minime piger — quoties perlego, cum doctrinarum admirari soleo tum calami acutissimi mobilitate delectari optime enim callat artem qua vel ex aridissima materie conficitur commentatio lectu digna lectoremque ad finem usque detinens. Quod autem mira asperitate invehi solet in eos qu

a se dissentire videt, id et ego in viro grandaevo praesertim boni consulo et alii opinor Nauckiani sive Payneknightiani — sic enim iocose nunc vocare nos solet — boni consulunt, non enim livoris hoc est homines nihil eiusmodi commeritos rodentis, sed animum agnoscimus veterum litterarum amantissimum verique amore flagrantem. Nullum autem asperitate illa communibus nostris studiis detrimentum inferri persuasissimum habemus. Nam vera quae sunt et certa, criminationibus convelli nequeunt, falsa autem ne infinitis quidem iurgiis stabiliri. Erunt etiam posthac qui a scripta littera recedere vereantur, erunt alii qui leges, quibus veterum poetarum scriptorumque tenebatur dictio, contentur detegere, semel autem detectas haud cunctanter semper et ubique sequendas ducant in textu constituendo. Et fortasse etiam posthac inter utrosque flagrabit bellum, cum hi audaciae plus aequo indulgere videantur, illi nimis anxie intra cancellos angustiores se continere; hi solido solo relicto in nubibus volitare, illi cum talpis vermiculisque vivere malle quam communi hac luce perfrui: — id certum est nihil esse irritum quod veri studium in lucem protulerit, et gravissimos errores saepe viam munire ad verum repperiendum. Πόλεμος πάντων πατήρ! Ut laeta procrecere possit messis in arvis, urenda prius sunt lolia sterilesque avenae; hominum opiniones, ut silices, collidantur oportet ut emicet inde scintilla veri. Hoc autem habet lumen veritatis, quo lucem terrestrem longe superat: incensum celari potest sane obtegique, restringui aut in perpetuum abscondi non potest.

Itaque si quid veri observare contigit nobis aut posthac continget, non vereor ne in cassum id quaecunque cadat; aequo autem animo ferre pergemus quicquid in contrariam partem disputatum fuerit, neque stomachabimur si forte damnentur prius quam legantur scripta nostra aut denuo perhibeatur ne umbram quidem argumenti a nobis prolatam esse quo opiniones nostrae comprobarentur; sed experiemur an cunctis identidem argumentis sine studio aut ira perpensis aliquanto clarius inde possimus efficere quid verum sit aut — quoniam ad verum cernendum saepe non sufficit oculorum imbecillitas aut lucis parum suppetit, — quid veri sit simile.

Et haec quidem hactenus. Nunc sedato animo indicabo alios locos nonnullos, quibus profuit codex G collatus.

π 142 de Laerta sene ita ad Telemachum loquitur subulcus:
Ulixis desiderium fortiter hactenus tulit ille,

αὐτὰρ νῦν, ἐξ οὗ σὺ γε ᾤχεο νηὶ Πύλονδε,

ne bibere quidem aut edere eum dicunt.

Hiatus autem quoslibet quavis versuum sede poetis epicis concessos fuisse nisi cum veteribus putamus, quibus ignotum erat digamma Homericum, hunc quidem locum manifesto vitio laborare constat. Cui Nauck inserta particula *τε* mederi studuit: *ἐξ οὗ τε σὺ γ' ᾤχεο*, lenior etiam est correctio *ἐξ οἴο σὺ γ' ᾤχεο*, parum tamen probabilis, quoniam huius genetivi forma disyllaba *οἴο* in textu tradito nusquam extat. Quapropter magis semper placuit nobis id quod Barnes allevit margini suae editionis: *γρ. ἀπ᾽ ᾤχεο*; iusto tamen audacior Barnesii haec coniectura — nam coniectura esse videtur — hactenus poterat dici. Quid autem G? Habet *ἐξ οὗ σὺ γ' ἐπ᾽ ᾤχεο*. Quod quamquam ferri nequit, *obeundi* enim verbum hinc alienum, a vero tamen proxime abest et Barnesianam illam lectionem splendide confirmat. Abiit igitur *γ' ἀπ᾽ ᾤχεο* in *γ' ἐπ᾽ ᾤχεο*, quod cum male divisum esset *γε π᾽ ᾤχεο*, abiecta est littera quae vitio irrepsisse videbatur.

ψ 361 Ulixis post procorum caedem rus abeuntis ad patrem visendum ultima verba ad uxorem haec sunt:

σοὶ δὲ, γύναι, τὸδ' ἐπιτέλλω πινυτῇ περ εἰούῃ.

Multo melius est id quod codices G P H habent, *τὰδ'*, dicit enim Ulixes: *tibi nunc omnia mea credo, tu hic rebus praeeris regiaeque curam geris dum abero*; idque LaRoche Ludwich alii in editionibus suis excudendum curarunt. Vitium vero metricum, quo laborat verbum *ἐπιτέλλω*, in omnibus exemplaribus manuscriptis obtinere hactenus credebatur. Dudum sane sublatum id fuerat ab editore Florentino, is enim *ἐπιστέλλω* dedit, item postea Barnes; denuo idem commendavit Cobetus — et tamen etiam nunc *ἐπιτέλλω* excusum legitur in editionibus Bekkeri, LaRochii, Kirchhoffii, Ludwichii, Fickii, Plattii aliorum quotquot circumferuntur, et nimis temerarii nos opinor multis visi sumus, qui *ἐπιστέλλω* illud in textum recipere ausi simus. Plus scilicet auctoritatis hoc loco, ut alias, tribuebamus

praeceptis artis metricae quam ductibus litterarum a librariis exaratarum, iustam autem causam productae vocalis iota nullam in verbo ἐπιτέλλω afferri posse videbamus; nam πᾶρειπών illud et similia, quae in editione Clarkiana comparantur, nemo opinor hodie cum hoc loco in unum coniciet. En collato codice G apparuit ἐπιστέλλω ibi claris litteris extare exaratum. Nunc fortasse aliis quoque editoribus dignum hoc videbitur quod non in coniecturarum farragine delitescat sed in ipsum textum recipiatur.

Inversa autem ratio obtinet Δ 384, ubi vitiose traditum accepimus

ἐνθ' αὖτ' ἀγγελίην ἐπὶ Τυδεΐ vel -δῇ στεῖλαν Ἀχαιοί,
Τυδεΐ enim et Τυδεά sunt formae epicae. Accusativo autem Τυδῇ non grammatica tantum adversatur sed etiam contextus, nam vocem ἀγγελίην non a nominativo ἀγγελίης, qui nullus unquam fuit, deductam esse sed feminini esse generis, olim evicit Bentleius. Dativus igitur quoniam requiritur, Τυδέι (Δ 330) est legendum; quod ut liceat praecidendam esse verbi sequentis litteram initialem primus nisi fallor vidit philologus Britannus Brandreth, cuius editionem alto oblivio pressam nuper in hominum memoriam revocavit Arthurus Platt. Idem postea observavit Menrad. Optime autem lectionem

ἀγγελίην ἐπὶ Τυδέι τεῖλαν Ἀχαιοί,
id est Τυδέι ἐπὶ τεῖλαν, congruere dictioni epicae testantur versus
E 320

ἐλήθετο συνθεσίδων
τάων ᾗς <τ'> ἐπέτειλε βοὴν ἀγαθὸς Διομήδης
et Δ 840

μῦθον
ὃν Νέστωρ ἐπέτελλε γερήνιος.
Certa igitur haec emendatio etiam antehac nobis videbatur, nunc collato Odysseae loco, quem modo tetigimus, etiam aliis fortasse videbitur. Hactenus ceteros editores — uno Plattio excepto — aut antiquum illic obtinuisse video aut parum probabilia suasisse.

π 274 ὥς εἰπὼν παρὰ νηὸς ἀπήιον ἠδὲ θαλάσσης.
Ulixis haec sunt verba narrantis quomodo solus e littore in in-

sulae interiora penetraverit Circae aedes visurus. Levi vitio affectum esse verbum, non enim *abeundi* nunc requiri notionem sed id quod proprium est de iis qui escensione facta regionis interiora petunt, ἀΝΙέναι, sensit olim Payne Knight multisque persuasit, cum praesertim id ipsum in codicibus legatur loco parallelo (vs. 146). At Knightium vesanae audaciae hominem verum vidisse quis credat cui codices iusto sint in honore! Ludwichius certe non credidit, mera scilicet erat coniectura. Nunc e Molhuyseni libro apparet in Palatino hanc lectionem extare ¹⁾).

ρ 230 sqq.:

αἱ κ' ἔλθῃ πρὸς δώματ' Ὀδυσσεὺς θέλειο,
πολλά οἱ ἀμφὶ κάρη σφέλα ἀνδρῶν ἐκ παλαμῶν
πλευραὶ ἀποτρίψουσι δόμον κάτα βαλλομένοιο.

Ita codices absurde, quomodo enim *scabellum circa caput Ulixis eius lateribus possint atteri* haud facile dixerit quispiam; immo scabellis mox atterentur eius caput et latera. Eo tendit lectio altera, cuius mentionem facit Eustathius, πλευρὰς, accusativus enim omnino requiritur; quae tamen lectio damnatur metro, et vel sic inepte adiungitur illud *circa caput*. Hanc ob causam neque Briggsii coniectura πλευρὰ γ' recipi potest, neque quod Bekker excogitavit πλευρᾶ', sed unice verum est id quod restituit Bothe:

πολλά οἱ ἀμφὶ κάρη σφέλα(ι) ἀνδρῶν ἐκ παλαμῶν
πλευρὰ τ' ἀποτρίψουσι,

undique (ἀμφὶ) eius caput et latera petentur scabellis.

Certa haec emendatio, in qua aspernanda consentiunt editores ceterum sibi inter se dissimillimi LaRoche Ludwich Platt alii, etiamsi in nullo unquam reperiretur codice, tamen esset recipienda, est enim lenissima et e verbis obscuris efficit enunciatum lucidum et contextui aptissimum, omnes igitur habet numeros veritatis. Itaque corroborari novo testimonio allato vix potest; attamen operae est pretium annotasse in Palatino legi πλευρὰ ἀποτρίψουσι, nominis igitur formam, quae requiritur, in hoc

1) Quod praeterea verbi terminus a dictione epica recedit, ἀνίμα autem legendum videtur, quod proposuit Nauck, id ad rem nunc non facit.

certe codice intactam esse servatam, unam intercidisse particulam *τε*. Qui sive funesta fuit opinio veterum quorundam grammaticorum, qui ἀμφικάρη vel ἀμφικαρῇ una voce proferendum rati particula *τε* quod facerent non habebant, sive librariorum errore *πλευρα*T in *πλευρα*I abiit, id quidem constat teste idoneo non iam destitutam esse lectionem a Bothio excogitatam.

Versui ρ.347 hactenus obscurissimo insperata lux tandem aliquando e codice G affulsit. Telemachi sunt verba subulcum iubentis carnes et panem perferre ad patrem suum mendici personam sustententem:

δδς τῷ ξείνῳ ταῦτα φέρων αὐτόν τε κέλευε
αἰτιζεῖν μάλα πάντας ἐποιχόμενον μνηστῆρας·
αἰδῶς δ' οὐκ ἀγαθὴ κεχρημένῳ ἀνδρὶ παρῆναι.

Ultima verba quid sibi velint dictu difficile, certe languida sunt et inepta et prorsus supervacuum est infinitivus *παρῆναι*; quis enim ita unquam est locutus: αἰδῶς οὐκ ἀγαθὴ ἐστὶ (nam verbum finitum ἐστὶ mente supplendum esse nemo non videt) *παρῆναι ἀνδρὶ κεχρημένῳ*, *pudor non utilis est qui adsit viro egeno*. Et quamquam suspicetur fortasse quispiam gnomicum hunc versum, quem unus certe ex optimis codicibus ¹⁾ omittit, postmodo Odysseae esse insertum, haec non est causa cur ineptis verbis sententiam illam inde ab initio expressam fuisse credamus. Requiritur autem aliquid quod ad mendicum cohortandum sit utile: *pudor non conducit viro egeno*. In codice Augustano (U) pro *παρῆναι* legitur *προΐκτη*, item apud Eustathium et Suidam, et in codice G haec lectio commemoratur; sed cum hoc tum id quod vulgo editur natum est e versu vicino 352, ubi heri dicto obediens Eumaeus suis utitur verbis:

Τηλέμαχος τοι, ξεῖνε, δίδοι τάδε καὶ σε κελεύει
αἰτιζεῖν μάλα πάντας ἐποιχόμενον μνηστῆρας·
αἰδῶ(-δά) δ' οὐκ ἀγαθὴν Φῆσ' ἔμμεναι ἀνδρὶ προΐκτη.

Scilicet posteri putarunt hoc loco obtinere id quod alias passim in carminibus Homericis observari potest, nuncios verbotenus

1) Codicem dico Venetum Marcianum 647 (LaRochio N, nobis n) a Cobeto olim et LaRochio ad partes vocatum, quem cur Ludwich non sine suae editionis detrimento relexerit causa latet, nisi forte ne quid LaRochio debere videretur.

referre quae acceperint mandata; at Eumaeum ita loqui nunc vetat metrum, nam inserenda erant *φησί* et *ἔμμεναι* ut apte decurrere posset sententia, itaque verbis *κεχρημένῳ ἀνδρί* brevius aliquod vocabulum poeta substituere debuit necessario, ne ultra suos fines procrederet hexameter.

Quid multa: ecce veram versus 347 lectionem in solo codice G servatam et nunc demum a Molhuyseno ex oblivione protractam:

αἰδῶς δ' οὐκ ἀγαθὴ κεχρημένον ἄνδρα κομίζειν
prudor non est utilis ad virum egenum enutriendum.

Qui versus legitur etiam in Hesiodi Oper. vs. 317, ibi autem codices fere omnes habent *κομίζει*, quae lectio licet ab editoribus plerisque sit recepta, equidem cum Godofredo Hermannō non dubito quin debeatur verborum structurae non perspectae. Simillimus autem ibidem est vs. 500:

ἐλπὶς δ' οὐκ ἀγαθὴ κεχρημένον ἄνδρα κομίζειν,
 qui in solo codice Laurentiano sine vitio legitur, cum ceteri habeant *κομίζει*, sententiam igitur hancce praebentes a contextu quam maxime alienam, immo ineptam: *non bona est spes quae virum egenum fovet*. Quanto facilius intellegi potest id quod poeta dederat: *ἐλπὶς* (ἔστιν) *οὐκ ἀγαθὴ* (εἰς τὸ) *κομίζειν ἄνδρα κεχρημένον*, *spes inanis nihil proficit ad ventrem implendum*.

Verbi *εἶμι* futurum *εἴσομαι* quamquam fautorem olim invenit Cobetum, a cuius sententiis nonnisi rarissime neque unquam nisi inviti discedimus, vitio tamen natum nobis videri significavimus saepius, et e locis ubi reperitur remove studuimus. Plerique autem dudum sunt correcti, postquam verbo *ῥέμαι* *festino*, τῷ suum futurum *ῥίσομαι* suumque aoristum *ἔρῃσάμην* restituit Ahrensii acumen; vid. Enchirid. p. 450 et 527. Et nunc unus certe e tribus qui restant (Ω 462 o 213, 504) ad fidem optimorum codicum G et F potest emendari. Versum dico o 213, ubi Pisistratus de patre suo dicit

αὐτὸς καλέων δεῦρ' εἴσεται, οὐδέ ἐ φημι
ἀψ ἵμεναι κενεόν.

Alienum enim hinc est *εἴσεται*, quo verbo motus indicatur violentior, et ipsum metrum obstat quominus ita scribatur. At ne *ἵέναι* quidem verbum aptum est huic enunciato, nam parum

eleganter dixerit quispiam δεῦρο εἶσι οὐδὲ πάλιν εἶσι κενός. Itaque etiamsi constaret genuinam olim fuisse futuri formam εἴσεται, hic tamen ferendam eam esse confidenter negarem; inspecta autem editione Ludwichii scripsimus ἴξεται, quod habent G et F.

Et dignus profecto hic est versus cui paulisper etiam immoremur. Nam antehac si quis ἴξεται hoc loco edidisset, inauditae temeritatis id multis fuisset visum, cuncta scilicet exemplaria manuscripta consentiebant in lectione εἴσεται. Executiuntur codices omnium vetustissimi, qui nimis diu in bibliothecis Florentinis delituerant: en legitur in iis quod neminem potest offendere, a ceterorum autem lectione longe distat.

De diectasi quae dicitur quid sentirem fuse et aperte olim exposui, viris doctis Wackernagel et Causer assensus; neque contra gravissima argumenta, quibus evincitur epicae dictioni non fuisse proprias διακτεταμένας illas formas, quales sunt ὀρύσσα et περάαν, quidquam vidi oppositum praeter decantatum illud de Payne knightianorum temeritate codicumque religione exuta. Qualibus iurgiis quamquam magnopere moveri non soleo, hac tamen in quaestione dum versor libenter concedo me quoque male aliquamdiu habuisse frequentiam formarum distractarum in textu tradito occurrentium. Itaque notatu dignissimos duco locos ubi ipsi codices exhibent formas sinceras, quas solas nos veteri linguae tribuimus et vindicamus, ὀρύσσα, περάειν, similes, et digniores etiam notatu sunt loci, ubi fons antiquus servat formam sinceram, recentiores rivuli in deterius eam praebent mutatam. In Enchiridii sectione 191 multos huiusmodi versus indicavi, quibus nunc accedit θ 196, ubi ἀμφαφάων legitur in solo codice G, in ceteris ad unum omnibus distractum, immo distortum illud ἀμφαφάων.

Nihilo levioris momenti neque minoris ambitus quaestionem, cum praecedenti autem arte cohaerentem, movent verborum formae contractae. Quae quaestio eam potissimum ob causam est molestissima, quod certa lex, qua regantur cuncti qui huc in censum veniunt loci, indicari posse non videtur; multi enim loci, ubi verborum in -άν formae contractae in textu tradito

extant, ita sunt comparati ut formae apertae salvo metro iis substitui nequeant. Hi igitur loci tales, quales ad nos pervenerunt, sunt relinquendi, ceteros autem ad eorum analogiam defendunt multi. Et suo profecto iure defenderent, nisi artis metricae potior esset fides; nunc enim versus quales sunt

Λ 639 ἐπὶ δ' αἴγειον κνή τυρόν

Φ 459 πειρᾷ ὥς κε Τρῶες ὑπερφίαλοι ἀπόλωνται

Ξ 91 μνάσθαι οὐδὲ νέεσθαι

σ 176 ἡρῶ ἀθανάτοισι

τ 201 εἶα ἴστασθαι

vitiosis suis numeris testantur ipsos poetas non ita fuisse locutos, sed κνάε, πειράε(αι), μνάεσθ(αι), ἡράε(ο), εἶαεν his certis locis dixisse. Nemo autem serio contendet contractas formas in eos potissimum versus postmodo se insinuassee ubi salvo metro stare non possent. Immo firmissimae leges, quibus hexameter adstrictus est, si parum valuerunt ad eas ab eiusmodi locis arcendas, quid alias passim factum esse putamus metro non repugnante?

Luculentum autem exemplum praebet θ 201, ubi et lingua et aures flagitant

καὶ τότε κουφότερον μετεφώνησε Φαιήκεσσι,

codices vero more solito habent μετεφώνει. Nimiaene igitur audaciae fuerit iis invitis restituere formam apertam? Non ita, tres enim ad minimum codices verum exhibent, in his Palatinus et Harleianus, eandemque — omisso augmento — fuisse lectionem Aristarchi suo iure statuit Ludwich. Fac vero de Aristarcheis nihil innotuisse, periisse autem tres illos codices qui apertam h. l. praebent formam, aut cum ceteris praebuisset formam contractam, — id quod fieri potuit facillime, — essetne hoc loco μετεφώνησε edendum criticis, qui non cauti tantum sed etiam prudentes haberi vellent? Absit ut eo usque descendat unquam ars, in qua Benteii Cobetique inclaruerunt, et membranarum papyrorum lapidum testimoniis obruta succumbat.

Alius locus, qui huc facit, reperitur φ 325 sq.:

ἢ πολὺ χεῖρονες ἄνδρες ἀμύμονος ἀνδρὸς ἄκοιτιν

μῶνται, ὅτ' οὐδέ τι τόξον ἐύξοον ἐντανύουσι.

Quae verba manifesto vitio laborant; nam τι pronomen non

cum nomine *τόξον* esse iungendum, quivis videt; *οὐδέ τι* autem cum dicitur, particula *οὐδέ* idem valet quod *et non*, at quoniam hoc loco praemissum est *ἔτε*, necessario *οὐδέ* vertendum est *ne* *quidem*, ferri igitur nequit *τι*. Nihilo autem praestantior est Barnesii coniectura *οὐδ' ἔτι*. Aliquanto probabilius proponi posset *οὐδέ τὸ τόξον*, nisi id quod verum est praeberet codex G:

μυνῶνται, οὐδέ τι τόξον ἐύξουν ἐντανύουσι,

quae lectio antehac nonnisi ex Eustathio erat cognita. Veram hanc dico lectionem, quoniam sententia sic est integra, gaudeo autem Bekkerum LaRochium Ludwichium in suas editiones eam recepisse. Emendandum tamen restat vitium metricum; aperta vero verbi forma postquam est revocata:

μυνάοντ' οὐδέ τι τόξον ἐύξουν ἐντανύουσι,

nihil iam restat quod possit vituperari.

Quod autem modo dicebam de aurium iudicio, in memoriam id mihi revocat laboriosam commentationem, qua LaRochius nuper in Studiis Vindobonensibus ¹⁾ demonstrare studuit, perperam vulgo credi dactylum a poetis vetustis spondeo praelatum esse ante diaeresin bucolicam. Quam commentationem cum perlegi, obstupui et indignatione abripi me sensi, nunc autem de ea tacere mallet. Et tacerem profecto, si *τοῦ τυχόντος ἀνδρός* hoc esset commentum; nunc veri studium eius mentionem aliquam facere me cogit, periculum enim est ne aliis imponat nomen philologi de Homero egregie meriti, qui hisce studiis insenuit. Itaque pro virili operam dabo ne latius serpat error, in quem ne potuisset quidem incidere vir eximius, si ea quae nos de Homericis carminibus scripsimus non e breviario scholarum in usum composito, quod decem annis abhinc in linguam Germanicam convertit vir doctus Mehler, cognoscere satis habuisset, — hunc enim libellum in transitu non sine vituperatione commemoravit, — sed etiam quae de caesura post quartum trochaeum et de diaeresi bucolica in Mnemosyne et in Enchiridio dictionis epicae fusius disputavi inspexisset. Quamquam minime nostris scriptis ei opus erat ad verum perspicendum: cum aliunde tum vero ex ipso Homero facile meliora potuisset discere.

1) Wiener Studien 1895 pag. 165 sqq.

Nunc operosa disputatione id unum probavit non satis perpensisse bucolica diaeresis quid esset. Veri dissimillimum videtur crimen? assentior, et calumniatoris fere partes sustinet ipse mihi nunc videor; attamen ita esse luculenter appare viri doctissimi disputatione. Scilicet etiam post voculam vel *ἐν* diaeresis obtinere posse ei videtur, et mirifica hac opinione abreptus multo labore de huiusmodi particularum monosyllabarum usu metrico ea demonstrare conatus est quae nulli unquam prodesse poterunt. Unum saltem exemplum ut proferam, vide *Θ* 346

ἀλλήλοισί τε κεκλόμενοι καὶ πᾶσι θεοῖσι

diaeresi bucolica directus esse ei videtur! — Nae talia legendum refellere, piget pudetque, nec nisi invitus nunc incertum portentosum viri aetate provectoris et eruditione insignis erem. Quid faciant stulti, scribunt cum talia docti!

Adiectivorum *εἰνοσίφυλλος* et *ἐνοσίγαιος* quomodo nata et syllaba initialis, inter utrumque autem adiectivum quae incederet ratio, multi quaesiverunt, fuerunt autem qui utriusque initio aut *εἰν-* aut *ἐνν-* scribi iuberent, alii vero hanc quod in re textum traditum sancte servare malebant. Equidem dum perspicere mihi sum visus neque duplicatam consonam *ν* stillicunde utrumque adiectivum ductum est, esse propriam neque sonantem *ει*, sed veram eius formam cerni in tertio eiusdem propagandae epitheto *ἐνοσίχθων*, metri autem causa, ut multorum aliorum vocabulorum, quae a tribus brevibus incipiunt, sic etiam adiectivorum *εἰνοσίφυλλος* et *ἐνοσίγαιος* syllabam initialem subiciendi produci, in textu autem, qui *ζεφυρίη* et *ἐπίτονος* et *ἀπονέει* aliaque eiusmodi praebet, nullam esse causam cur hoc potissimum adiectivorum formam metricam litteris exprime conemur, quae in antiquissima scribendi ratione ne potius quidem ostendi; olim enim exaratum fuisse *ΕΝΟΣΙ-* historiarum docet. Fuit tamen cum hac in re quicquam novum reformidarem; nunc id auderem etiamsi nullum in manuscriptis hodiernis esset praesidium. At prorsus aliter se habere melius meliusque apparet; nam *ἐνοσίγαιος* illud quod scribere nimiae olim audaciae videri poterat, in vetustis iam codicibus est repertum: 518 id praebent *GFH*

λ 102 F D T, λ 241 G F T; item ε 423 W T¹ K¹, ζ 326 H, ν 140 X i.

Idem valet de epitheto *πολυβότεια*, non enim ab adiectivo *πολύς*, quod nullum unquam fuit aut esse potuit, est derivatum, sed syllabam *πολ-* metri causa producit; extat autem *πολυβότειραν* θ 378 in U, μ 191 in F¹ H¹ U¹ T, τ 408 in F D Z, et eandem lectionem commemorat H, *βοττανείρη* autem hoc loco habent G P U H, de quo adiectivo idem dictum esto.

Addo codicum F¹ P D U¹ H² lectionem *πολύποδος* ε 432, et codicum G P H² lectionem *ὀλεσίκαρποι* κ 510, quae propter eandem causam substituenda sunt vulgatis *πολύποδος* et *ὀλεσίκαρποι*. Unum autem vitium deprehensum quoniam plurimum valet ad alia, quae sunt eiusdemmodi, retegenda et sananda, argumentum hinc potest sumi ad refellendum errorem nondum plane intermortuum, quo vox *οὐλόμενος* non aoristi *ὀλέσθαι* participium metri causa productum esse sed aliunde illum sonum *οὐ* habere antehac credebatur. In codice autem Palatino *ὀλόμενον* scriptum est κ 394, ubi pleraque exemplaria habent *οὐλόμενον*.

Orthographica alia quaedam subiungam, paucis tantum verbis ea indicans, ne taedium pariam; et vel sic verendum esse intellego ne lectoribus molestus fiam:

Pro *νήδυμος* μ 311 in G P legitur *ἡδυμος*.

Verbum *εὔχετο* ο 222 in G augmento ornatum est, *ἡὔχετο*. Sic *ἡὔδον* Ω 678 legitur in papyris antiquissimis a manu prima emendatum.

Pro *εἶναι* ι 455 *ἔμμεν* praebent G T et omissa virgula k, in P H K autem ea lectio commemoratur.

Pro *εἶς* α 170 δ 371 etc. in G legitur *εἶς*. Disyllabam igitur hanc esse formam elisione decurtatam multis saeculis ante Payne Knightium, qui primus *ἔσσ* edidit, perspexerant viri docti.

Elisionis signum etiam infinitivis in *-μεν* et dativis in *-ης* et *-ου* desinentibus in codice G multo frequentius reperitur adiectum quam in aliis exemplaribus. Itaque de hac quoque scribendi ratione, quae ante annos aliquot merae temeritatis esse credebatur, iam notum illud valet dieterium, opinor: si quid veri re-

pertum sit, multis non verum videri primo, mox non novum. Diu enim ante Nauckium vel editores Batavos ita in textu Homérico fuisse exaratum satis superque nunc constat.

Dativi terminum numeri dualis *-οιν* fatali quadam necessitate saepius abire debuisse in communis vitae sonos *-οισιν* viri doctiores complures monuerunt, nemo autem admonitus non sentit, opinor. Itaque sicubi dualis praefendus videtur, sigma illud etiam in vitis manuscriptis delere non magnae profecto est audacia immo nostri id esse arbitrii iure statuerit quispiam. Fortas tamen fuerint qui inspecta nostra Odyssea vituperarent temeritatem editorum in Circes ad Ulixem verbis κ 333 sqq.

ἀλλ' ἄγε δὴ κολεῶ μὲν ἄορ θέο· νῦν δ' ἔπειτα

εὐνῆς ἡμετέρης ἐπιβήμεν, ὅφρα μιν γέντε

εὐνῇ καὶ Φιλότῃτι πεποιθόμεν ἀλλήλοισιν

e coniectura scilicet ἀλλήλοισιν scribentium. His quoque persuadere nunc poterit fortasse veram lectionem ita esse restitutam: i codice enim G extare *-οιν* compertum iam habemus, et clausula hinc apparet eiusdem notae esse ceterorum codicum lectionem ἀλλήλοισιν atque μιν γέντες illud, quod in codices F X D I T Eust. irrepsit; aut utrumque recipiamus, formas igitur vitatas antiquis substituentes, aut suo pretio agnitam reiciamus utrumque.

De particula *ἄν* eiusque compositis *ἤν* *ἐπὴν* *ἐπειδὴν* a dictione epica alienis quae ante annos aliquot copiose disputavi, ea v. doctissimi Monro aliorumque philologorum complurium sententia ex parte certe sunt comprobata; et quamquam sunt qui aliquem usum huius particulae in carminibus epicis inde ab initio fuisse etiam nunc statuere malint, id tamen multis, nisi vehementer fallor probabiliter statuere videor, passim in locum alienum irrepsisse vulgatum illud *ἄν*. Magnopere autem deinde sum gavisus, cum Odysseae recensio a Ludwichio curata me docuit ope codicum antiquissimorum id ipsum quod perhibueram haud uno loco oculos posse demonstrari; cuius copiis nunc accedunt loci complures a Molhuyseno indicati. Traditum est igitur

σ 318 vulgo *ἤν*, — F O *εἴ*.

δ 222 vulgo *ἐπὴν*, — G T *ἐπελ*.

λ 119 vulgo *ἐπὴν*, — F P T O Z ed. Flor. *ἐπεί*.

ε 269 vulgo *ἐπὴν*, — F *ἐπεί*.

χ 254 vulgo *ἐπὴν*, — F Z k *ἐπεί* χ'.

χ 377 vulgo *ἔφρ' ἄν*, — F O Z U^s k *ἔφρα κ'*.

π 85 vulgo *ἄν*, — F *ἄρ*.

ρ 268 vulgo *οὐκ ἄν*, — G οὐ κεν (*οὐκάν* P; cf. ψ 187: οὐ κέν τις, οὐ κέν τις P, οὐκ ἄν τις U Y).

En locos complures, ubi antiquissima manuscripta dictionem epicam etiamnunc servare videmus, sed intra trium quatuorve saeculorum spatium illuc voculas *ἐπὴν*, *ἔφρ' ἄν*, ceteras quae sunt huiusmodi, irrepsisse: quid putamus per longam quae praecedit saeculorum seriem factum esse? Quid olim, dum voce praesertim propagabantur carmina HomERICA? An invitis codicibus nihil eiusmodi mutandum etiamnunc videtur?

θ 267 vitium a plerisque criticis nimis patienter toleratum carta nunc emendatione potest tolli. Edi illic solet

αὐτὰρ ὁ Φορμίζων ἀνεβάλλετο καλὸν ἀεῖδειν

ἄμφ' Ἄρεος Φιλότητος ἑυστεφάνου τ' Ἀφροδίτης

quaeque sequuntur de Martis Venerisque amoribus. At praepositio *ἄμφ'*, quae accusativum et dativum casus passim adiunctos sibi habet in carminibus epicis, genitivum nonnisi duobus locis adsciscit; qua de re in Enchiridio dictionis epicae p. 537 haec scripsi: „recentiori debentur aetati Π 825 *πίδακος ἄμφ' ὀλίγης* „et θ 267 *ἄμφ' Ἄρεος Φιλότητος*, ubi *πίδακι*... *ὀλίγη* et *Φιλότης* videtur fuisse olim.” Priorem locum nunc mitto, sed de Odysseae loco quin verum statuerimus, et ante nos statuerit criticus in Nauckii editione laudatus, nunc vix sinit dubitare codex G, quem id ipsum praebere quod postulabamus e Molhuyseni libro apparet:

ἄμφ' Ἄρεος Φιλότης ἑυστεφάνου τ' Ἀφροδίτης.

Vitii autem, quod ceteros codices invasit, causane extitit hiatus recentioribus invisus? Quae causa exempli gratia effecit ut T 229 pro

ἄκρον ἐπὶ ῥηγμῖνα ἀλδς πολιοῖο θέσκον

et δ 646 pro

ἢ σε βίη ἀέκοντα ἀπηύρα νῆα μέλαιναν

scriberetur *ἄκρον ἐπὶ ῥηγμῖνος* et *σε βίη ἀέκοντος ἀπηύρα* (vid.

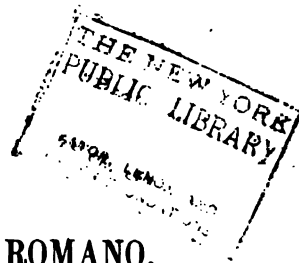
Enchirid. p. 77 sq.). An errorem peperit compendium parum intellectum? An denique ad vicinorum genitivo multitudinem hoc nomen est deformatum? Hac de re poterit; sed constat nunc, opinor, antiquissimum hoc loci riri exemplum locutionis, qua recentiores poetae saepi usi; videantur

- h. VI 1 ἀμφὶ Διώνυσον, Σεμέλης ἐρικυδέος υἷον, | μι
 XVIII 1 ἀμφὶ μοι Ἑρμείῳ φίλον γόνον ἔννεπε, μ
 XXI 1 ἀμφὶ Ποσειδάωνα, θεὸν μέγαν, ἄρχον' ἀ.
 XXXII 1 ἀμφὶ Διὸς κούρους ἐλικώπιδες ἔσπετε μοῦ
 Terpander ἀμφὶ μοι αὖτις ἄναχθ' ἐκατηβόλον | ἀειδέ
 (cf. Ar. Nub. 595).
 Eur. Troad. 511 ἀμφὶ μοι Ἴλιον ὧ μοῦσα . . . ἄεισον . . .
 Ar. Ran. 215 (ἀοιδᾶν) ἦν ἀμφὶ Νυσήϊόν Διὸς Διώνυσον .
 σάμεν.

Verbi ἄνύω forma bisyllaba ἄνω quomodo sit nata obscurum, abiit enim ἄνύω in ἄνω. Sed analogia car legitur ε 243, ἦνυτο, thematica enim deest vocalis. Pot dem conferri aliud ἄπαξ εἰρημένον, quod extat P 393, τὸ verbo τανύω ductum; potest etiam Σ 473 similis confori optativus ἄνυιτο fingi auctore Buttmanno e manuser lectione suspectissima ἄνοιτο, — sed aliquanto probabilior mihi, ut Nauckio, visa est sententia Cobeti, mero e brariorum prodiisse illud ἦνυτο e sincera forma ἦνετο magni huius nominis gravissimae auctoritati accedit testi praestantissimi codicis G, in quo ἦνετο legi docuit n huysen.

Plura addere poteram, sed finis disputandi nunc qui faciendus, et mox de iisdem rebus denuo agendi occ praebabit altera Odysseae nostrae editio, cuius pars pri paucas hebdomades prodibit.

Scripsi exeunte mense Februario 1897.

OBSERVATIUNCULAE DE IURE ROMANO.

SCRIPSIT

J. C. NABER S. A. FIL.

(Continuantur ex huius Vol. pag. 36).

LXXVI.

AD EDICTUM DIVI HADRIANI.

Possessio sua cuique ut sit salva, non praetor tantum interdicta proponit tam de mobilium rerum, quam de praediorum possessione; accesserunt sexto saeculo nova praescripta, de quibus disputavimus supra, id est cap. LXIX, quibus continetur, ne praediorum ulla possessio rata sit, quam non vel monumentorum fide tradiderit prior possessor, vel vacantem quis iudicis auctoritate, cum de iure suo probaret, adeptus sit. Pertinent autem et ea praecepta et vetera interdicta ad vivorum bona, itaque mortui possessio a quocumque legitime invadi potest, expilatae hereditatis quaestione salva. Non enim apud Romanos de sexto quidem saeculo simile ius fuit Attico: ἀνεπίδικον μὴ ἔχειν μήτε κληρὸν μήτε ἐπίκληρον¹⁾. Quod rursus invenitur in legibus Ptolemaeorum: μὴ ἐξεῖναι ἐπὶ τὰ τῶν τετελευτηκότων ἐμπορεύεσθαι²⁾, et totidem fere verbis in lege Austriaca (B. G. B. § 797): „Niemand darf eine Erbschaft eigenmächtig in Besitz nehmen“. Inter se quoque eae leges nonnihil differunt. Atticae propria est exceptio necessarii heredis, et probationis remissio;

1) Demosth. XLVI § 22.

2) Pap. Taur. I pag. 7 lin. 12/13.

sufficit enim heredem se dicere, nec habere contradictorem¹⁾ multa est in Ptolemaei lege²⁾; sola Austriaca (§ 798) inde *curare* iubetur, impermissu suo ne quis intret in hereditat possessionem. Scripsit nuper Austriacus iurisconsultus³⁾ ap antiquos publicae incustoditas fuisse hereditates, sed ne vestig quidem apparere publicae custodiae („von (staatlicher Nachla (ab)handlung hören) wir im Alterthum nichts"). Inprimis est n tandum, quod apud eos, apud quos ἔστιν ἐμπορεύεσθαι, hod iudex curare solet, ne indistincte intretur, quum qui putati heres esse absit, vel circa ius suum impeditus sit, vel qu quis heres sit non appareat⁴⁾. Ergo quaerendum est, ap antiquos sintne vestigia iudicis more Austriae omnino se inte ponentis, an ceterorum more interponentis se, si res postule lam iudicis omnino se interponentis vestigium quoddam eru Mahaffy⁵⁾; constat enim eam provinciam suam facere voluis Ptolemaeos⁶⁾; iudicis pro pupillo se interponentis, ipse Mitte dubitat, inveniaturne exemplum in pap. Berolin. 388. Ambig autem prudenter sitne in ea causa propter ius heredis, = propter pignus fisci obsignatum. Hoc probabilius est; ceterum licet illud verum sit, ipso iure apud Romanos ἐμπορεύεσθαι liberum fuit⁷⁾. Ergo ex bonis defuncti cuiusque legitimo me possidetur, quidquid post mortem salvo crimine possessum es neque id eripitur⁸⁾ sub obtentu *ex legitime formato*⁹⁾ testame-

1) Demosth. XLVIII § 26.

2) De ea lege accuratius dicetur infra, id est cap. CV.

3) Mitteis, *Herm.* XXX (1895) p. 588.

4) Non ad rem pertinet, quod custodia, si postuletur, impetrari possit (C. Rain. I pap. XVIII (Bruns n°. 160a) lin. 33 sqq.), ut vel curator detur heredit (Windsch. § 447^a; cf. pap. Berol. 388, II lin. 12) quaerimus enim quid sponte velut ex officio praestetur.

5) On the Flinders Petri pap., part. I p. 37.

6) Solet esse in testamentis sub Ptolemaeis confectis (uno et eo omnium aut quissimo excepto) clausula, specie voluntaria, re necessaria: αἰροῦμαι δὲ ἐπιτρέψαι τὴν βασιλίαν καὶ τὴν βασιλισσάν καὶ τὰ τούτων τέκνα.

7) Magnum exemplum est apud Cic. ad Att. VI. 1 § 25.

8) c. 3 pr. C. 6. 83. — At scribit Leist, die bon. possessio § 168 (p. 297) de bitari non debere quin is rectissime deliciatur, qui post mortem intraverit („ist..... nicht zu bezweifeln, das man gerade gegen diese..... Besitz greifer mit der missio siegt"). Videbimus infra.

9) Id est: quod prima figura sine omni vituperatione appareat.

missio(nis), quam substituit missionem Iustinianus (c. 3 C. 6. 33) ei missioni, quae fiebat ex edicto divi Hadriani. Caverat Hadrianus, ut *sive falsum*¹⁾, *sive ruptum sive irritum dic(cre)tur esse testamentum*, sive ideo nullum, quod *filiu(s) sit praeterit(us)*²⁾ sive cui *alio vitio subiectum*³⁾ dummodo id testamentum *ut oportuit* signatoribus⁴⁾ *oblatum* et *apertum* et *recitatum* esset *salvo eorum disceptatione scriptus heres (statim) in possessionem mitte(retur) . . . rerum hereditariarum*⁵⁾, iis exceptis, *quas mortis tempore testator non possed(isset)*⁶⁾. Quod occasione vicesimae introductum⁷⁾, post abrogatam vicesimam nihilominus mansit. In qua missione, si plures gradus sunt in testamento, *qui primo loco scriptus est*, praefertur⁸⁾ et fiduciarius heres ei, cui restituere debeat⁹⁾. Sed, licet servus esse defunctus dicatur, missio locum habet¹⁰⁾, perinde atque in Carboniano edicto diximus¹¹⁾. Ei vero, qui contra testamentum dicit, appellare non permittitur, ne mittatur scriptus heres¹²⁾, quemadmodum non appellatur, *ne testamentum aperiatur*, ex constitutione quadam Hadriani cuius ratio nulla habetur apud Frontonem, proconsulis

1) Falsi causam excipit Valentinianus III, ubi mittatur ex *holograph(a) scriptur(a)* cui scripturae vim testamenti accommodat Nov. XX (*de testamentis*) c. 2. Nam de eo herede statuit, *ut in hereditiariorum corporum possessionem probata scripturae veritate mittatur* (ibid. § 1 i. f.).

2) Itaque multo magis mittetur ex testamento, quod *inofficiorum* dicitur (c. 2 C. 6. 33).

3) c. 2. C. 6. 33.

4) Ut *magistratibus* offerretur, quinto saeculo inventum est (Marini, pap. 74 = Bruns, n° 103) et Paulo obtrusum in § 2 Sent. IV. 6. Genuino iure, *si maior pars signatorum fuerit inventa, poterit ipsis intervenientibus resignari testamentum et recitari*, nec ad praetorem itur, nisi *ut cogat signatores* (l. 4—7 D. 29. 3; Pap. Berolin. 361. II. lin. 23/29). Verum vidit Krüger (ad Paul l. l.), post quem rursus decipi ne possumus est Mitteis *Herm.* XXX (1895) p. 590.

5) Plenius Iustinianus (c. 3 pr. C. 6. 33): *eorum rerum, quas testatoris mortis tempore fuerunt*.

6) Paul. III. 5 § 14, § 16—18. — Ut mittatur, *illic ubi res (sitae sunt) postulantur* est (c. un. C. 8. 20).

7) c. 3 pr. C. 6. 33.

8) Paul. III. 5 § 15; c. 1 C. 6. 33.

9) L. 58 (56) D. 36. 1.

10) c. 2 C. 6. 33.

11) L. 1 § 6 (cf. l. 8 pr.) D. 37. 10.

12) L. 7 pr. D. 49. 5.

impugnantem decretum, qui eiusmodi appellationem recepisset ¹⁾. Itaque non sine causa utramque ab appellatione interdictionem: ne quis appellet adversus aperturam testamenti neve quis adversus heredis scripti missionem, resuscitavit Gratianus cum poena iudicis ²⁾. Ceterum, quia appellatione interdictur, permitti videtur, ut quis apud praetorem interveniat, ne vel aperiantur tabulae, vel mittatur heres scriptus, quod fieri videmus circa priorem speciem in Pap. Berolin. 361, renuente tamen adversario ³⁾, in quo papyro vel hoc dignum est, quod observetur, τὸν στρατηγὸν ibi praetoriam exercere iurisdictionem ⁴⁾ ut cogat signatores ⁵⁾. Effectus est missionis *hereditaria corpore* ut *consequ(aris)* ⁶⁾ in factum iudicio, quod *generale* est et *pertinet ad omnes, qui in possessionem a praetore missi sunt* ⁷⁾ nam is quoque qui mittitur ex edicto Hadriani, tamen a praetore mittitur et *beneficio praetoris corporibus defru(i)tur*, ut verbis utar Symmachi ⁸⁾, quem noluit intelligere Kipp ⁹⁾, dum verba refert ad bonorum secundum tabulas possessionem. Fateor equidem *beneficium praetoris* alias intellegendum esse de bonorum possessione et quorum bonorum interdicto; sed apud Symmachum non potest, quia inter litigatores constabat de beneficio praetoris (vv. *heredes scriptos, qui olim beneficii praetoris corporibus defruuntur*), certabatur de bonorum possessione (vv. *heredibus scriptis secundum tabulas docebatur indulta*). Debebat enim ad cognatos possessio transferri, si heredes scripti non petiissent

1) Ad M. Cassarem I. 6.

2) c. 26 C. Th. 11. 36. (= c. 6 C. 7. 65).

3) Pap. cit. III livr. 4/5: *εἰ δέ τις βούλεται πρὸ τῆς λύσεως πρὸς τὴν διαθήκην λέγειν, χάραν οὐκ ἔχει.*

4) L. 4, l. 7. D. 29. 8; cf. Pap. Berolin. 448.

5) Non puto ad missionem heredis scripti quidquam pertinere pap., qui editur in fontibus Brunsvigianis sub n°. 160a, sed ἀντιποιεῖσθαι τῶν . . . καταλειφθέντων (lin 14), nihil aliud esse quam: heredem se adserere.

6) Nov. Valent. XX (*de testamentis*) c. 1 § 5.

7) L. 1 § 2. D. 43. 4.

8) Relat. 16 § 1. — De *praetoris iudicio* cf. eiusd. rel. 19 § 3, et Bethmann Hollweg, *Civilprozess* III (1866) p. 358¹⁾, qui Symmachi testimonium evertere cupit. Credit enim, sicut Constantinopoli, ita Romae praefectum urbi fuisse iudicem *ordinarium* (§ 138), quod tamen non evincit eo testimonio, quod solum profert i. not. 22 (ia. not. 21).

9) *Erörterungen* (1889) p. 72¹⁾.

bonorum secundum tabulas possessionem, sin petiissent, his relinqui, ni docuissent cognati tabulas esse eiusmodi, ut secundum eas bonorum possessio dari non potuisset ¹⁾. Est enim vi edicti successorii sequens gradus omnino potior, si prior omiserit bonorum possessionem. Itaque multum interest inter missionem heredis scripti et bonorum possessionem. Praestat missio: possessionem ut consequaris antequam de possessionis iure iudicetur. Superest igitur de possessione iudicium ²⁾, quo vincet sequens gradus si solus petierit bonorum possessionem. Nec Symmachi auctoritate confirmatur, quae est sententia Theodori Kipp ³⁾, sed plane destruitur notio Burchardi Gulielmi Leist: ex usu recessisse bonorum secundum tabulas possessionem propter missionem ex edicto Hadriani ⁴⁾, quasi heredi scripto haec sufficiat. Est enim missio ex edicto Hadriani quasi praesumptio possessionis, quam ne cognatus eripiat, etiam postulanda est bonorum possessio ⁵⁾, perinde atque Carbonianus possessor etiam ordinariam bonorum possessionem accipere debet, ne simul sit in possessione scriptus heres. — Erat antiquitus missioni impetrandae annale tempus praestitutum, verum ex constitutione Iustiniani etiam *post maioris aevi curricula* procedit ex legitime formato testamento missio ⁶⁾, manet enim eousque donec *principal(is) cau(s)a sopit(a)* sit ⁷⁾, est autem principalis causa de iure testamenti, quae rectissime expirare dicitur vel longi temporis praescriptione ⁸⁾ vel tricennii ⁹⁾, nam illa rei vindica-

1) Hanc condicionem non exprimit Symmachus: *ab intestato bonorum possessio minime competeat, quia heredibus scriptis docebatur indulta*, nihil enim attinebat, quum isti *sententiam de possessione impatienter exigerent*, necdum vellent *super testamenti iure* probare.

2) Id est interdictum *quorum bonorum*.

3) *Erörterungen* (1889) p. 93^{ss}.

4) Utitur pro testimonio c. 7 pr. C. Th. 4. 4. (= c. 8 § 1 C. 6. 86), ubi legitur *missionem ex more pet(i)*, non legitur bonorum possessionem ex more omitti (*Serie des Bücher 37 und 38, II p. 409*).

5) Itaque misce ex edicto Hadriani ceterisque *omnibus bonorum possessionis petendas . . . necessitatem . . . relaxa(t)* Valentinianus Nov. XX (*de testamentis*) c. 1 § 5, non *superfinitatem*, ut putat Leist, *dis* bon. possessio § 189, qui conferendus est de voce *omnibus*.

6) c. 3 § 3 C. 6. 83.

7) c. 3 § 4 C. 6. 83.

8) *vv. (tempus) quod possit . . . securitatem et super dominio praestare*.

9) *vv. (tempus quod possit) omnem intentionem excludere*.

tionem tantum, haec etiam excludit hereditatis petitionem, quae *praescriptione longi temporis non submoveri nemini incognita est* ¹⁾. Tandiu igitur scriptus missionem recte impetrat quamdiu, si vere heres esset, haberet vel rei vindicationem vel hereditatis petitionem. Videamus, inter novum et vetustum edictum an praeterea quid intersit. Interest utique, quod vetusto edicto adversus eum qui mittitur, ea possessio salva est, quae vivo testatore coeperit ²⁾, at nova Iustiniani constitutione excipitur, quam quis *legitimo modo* nactus sit, id est, quae quis morte domini vacantem occupaverit. Est enim omni mortuo possessio legitima. Sane is quoque, ut possessione cedere non tenebitur, qui a vivo testatore legitimo modo possessionem quaesiverit, id est, si res mobilis sit nec vi nec clam precario, sin praedium sit, aut publica traditione aut iudicio auctoritate. Horum igitur si quis *contradicendum putavit*, iudicium ordinatur inter contradictorem et eum qui missus est secundum quod *ei possessio adquiratur, qui potiora ex legitimis modis* ³⁾ *iura ostenderit* ⁴⁾, omni de iure testamenti quaestio salva ⁵⁾. Vincet igitur scriptus heres si probaverit rem ad hereditatem potius quam ad contradictorem pertinere, quia ipse interim esse creditur hereditas. At si quis non legitimo modo in possessione sit, quod quibus modis accadat, ex superiori apparet, statim decedere debet nec audietur proprietatem obtinens. Est igitur missionis ea vis, ut iniustus possessor decedere cogatur, iustus ita respondere, ac si adversarius heres esset. Hac interpretatione, ni fallor, omnes difficultates evanescent et simul apparet heredis scripti missionem iure Iustiniano adversus iniustos possessores instar esse veluti possessorii interdicti

1) c. 7 pr. C. 3. 31; c. 4 C. 7. 34.

2) Paul. Sent. III. 5 § 18.

3) Intelliguntur *modi*, quibus res adquiruntur.

4) c. 3 § 1 C. 6. 33. — Hanc paragraphum intelligit Leist, *die bon. poss.* § 162 (p. 296); *Serie* etc. II. p. 440, de iudicio ordinando inter eum qui mittitur et possessorem iniustum. Sed quia is statim pellitur, nullo iudicio opus. Utitur autem pro argumento, quod contradictor dicitur *antea detinens*, et vocem interpretatur: *nunc pulsus*.

5) Hoc non exprimitur, sed intelligendum est, ne sit adversus legitimum possessorum missio inutilis, quod se noluisset Iustinianus aperte significat proprio ex causa iudicio ordinato.

6) Dempta etiam exceptione: *si non plus quam annus est.*"

adversus iustos autem in rem actionis, ita ut in utraque specie praesumatur ius heredis. Heres enim haberet vel directum interdictum ¹⁾ vel ordinariam rei vindicationem. Interpretes in alia omnia abeunt. Est qui putat legitimam esse possessionem, quae vivo testatore coeperit ²⁾, est qui legitimam eius dicit, qui de iure suo *statim* probare possit ³⁾, vel qui proprio titulo munitus sit ⁴⁾. Nostra, ni fallor, interpretatio his omnibus praefenda est, quia èt sequitur naturalem verborum significationem nec quidquam explicandum dimittit.

LXXVII.

DE CENTUMVIRALI IUDICIO.

Centumvirorum quae fuerit tertio saeculo iudicatio, optime perspicitur ex nota quadam Pauli ad Scaevolae quoddam responsum, ubi quaeritur, quid iuris sit circa fideicommissa, si quis adversus testamentum *Centumvirali iudicio obtinuerit*? Id responsum, quod interpretatione indigere videbatur, sic explicat Paulus: *probat (Scaevola) nec fideicommissa ab intestato data deberi, quasi a demente* (l. 13 D. 5. 2). Quum una sit actio, inofficiosi, quae habeat fictionem dementiae, hanc solam intelligendam esse, ubi Centumvirale iudicium nominetur, Scaevolae interpres aperte denuntiat. Continebant igitur sese Centumviri intra fines inofficiosi testamenti ⁵⁾. Ex diverso, Centumvirorum fueritne propria praedicta iudicatio hisque solis datum, ut iure facta testamenta rescinderent, quaeri potest. Et fuisse propriam eorum, Paulus indicat, ubi quaerit utrum rei iudicatae auctoritate tutus sit is, qui e pluribus liberis solus pertulerit non de parte sed de

1) L. 1 § 44 D. 48. 16.

2) Cuius in paratitlo.

3) Leist, *Serie* etc. II. p. 444^{oo}.

4) Huius sententiae patronum laudat Leist, *Serie* etc. II p. 445^{o1}. Cf. denique Savigny, *Verm. Schr.* II p. 247¹.

5) Hanc doctrinam propter l. 30 D. 84. 3 nec confirmari nec impediri benigne docuit Wlassak, *Ztschr. d. Sav.-St.* IX (1888) p. 385 sq. Sed putat contrariae sententiae multum roboris accedere propter Gai. IV § 95 (iis § 89—94).

universitate successionis *accusationem inofficiosi testamenti*? Qui recte dici putat, *quasi Centumviri hunc solum filium in re humanis esse . . . crediderint* (l. 17 pr. D. 5. 2). Videtur igitur inofficiosi actio cogitari non posse, nisi simul cogitentur Centumviri, nec alios iudices admittere. Attamen fuisse non potest sub Centumviris omnis inofficiosi actio; veluti quum in provincia quacumque *de inofficioso agi oportet* (ret), id est quum extra terram Italiam heredes scripti domicilium haberent¹⁾; sed Roma quoque si is agebat, qui testamento remoto non heredes se sed bonorum possessorem contendebat²⁾; Centumviri enim neminem audiebant, qui non antea apud praetorem vel in ipsam hereditatem vel in summam sponsionis³⁾, quam sponsionem de hereditate fecisset, lege egisset⁴⁾. Quamquam negari non potest in libro singulari, qui inscribitur *de (centum)viralibus iudiciis* (l. 7, l. 28, l. 31 D. 5. 2) *comprehendisse Paulum querelam eius* qui bonorum possessorem se contenderet. Num propterea credibile fit, de bonorum possessione in summam sponsionis, nedum in ipsam bonorum possessionem, lege agi solitum? vel in hereditatem centumviralis iudicii constituendi causa *apud praesidem provinciae*⁵⁾? Et constat, adversus fiscum *apud procuratorem* in inofficiosi causam agi solitam⁶⁾. Magis videtur Paulus in libro *de (centum)viralibus*⁷⁾ *iudiciis* totam materiem de inofficioso testamento exposuisse, etiamsi ea centumviralis potestatis terminos egrederetur. An obstat, quod eiusdem libri singulari *de inofficioso testamento* exstat? Sed novimus apud veteres frequentes fuisse repetitae praelectionis editiones⁸⁾ rubrica manens vel mutata⁹⁾. Superest, quod a Paulo¹⁰⁾ indicari praemisimus propriam hanc esse Centumvirorum provinciam, id quomodo

1) L. 29 § 4 D. 5. 2.

2) Cf. l. 6 pr., l. 7, l. 8 pr., § 16 D. 5. 2; c. 2, c. 11 C. 3. 28; c. 1 Th. 2. 19.

3) Gai. IV § 95.

4) Gai. IV § 31 (cf. l. 123 pr. D. 50. 17 = Paling. Ulp. 488).

5) c. 17 C. 3. 28. — Cf. Eisele, *Ztschr. der Sav.-St.* XV (1894) p. 266 sq.

6) c. 10 C. 3. 28.

7) Traditam lectionem tuetur Eisele, *Ztschr. der Sav.-St.* XV (1894) p. 283 sq.

8) § 3 const. *Cordi nobis*.

9) Cf. Mommsen in commentat. acad. Berolin. anni 1859 p. 395 sq.

10) L. 17 pr. D. 5. 2.

procedat, dicamus, quum alii participes eius videantur esse. Recte, ni fallor, cum Fridolino Eisele¹⁾ distinguemus: Centumvirorum eatenus fuisse propriam, quatenus illorum interesse posset, id est, si quis in Urbe heres legitimus non adversus fiscum.²⁾ contra testamentum audiri postulare; non accedemus ad Mauriti Wlassak³⁾ opinionem coniectantis Centumvirales causas pariter deferri potuisse ad privatum iudicem, scilicet quia in Pandectis in causis inofficiosi modo *iudices*⁴⁾ vel *iudicantes*⁵⁾ commemorantur, modo *iudex*⁶⁾, nec sit verisimile Centumviros ex interpolatione abiisse in *iudicem*, quum etiam exstet pluralis numerus; et sit recepta Marcelli sententia⁷⁾, quae in uno iudice ne locum quidem habeat. Fateor equidem singularem numerum, etsi non semper⁸⁾, tamen plerumque genuinum videri; sed non sequitur pariter iudicavisse Centumviros et privatos de inofficioso testamento, quidni enim privatos, ubi Centumvirorum non interesset, ut praediximus? Ceterum Compilatorum vitio factum puto, ut non appareat, quare vel singulari numero vel plurali auctores in iudice designando usi sint⁹⁾. Esset per se credibile singulari numero usos esse, ut uno vocabulo omne de inofficioso iudicium comprehenderent¹⁰⁾, ni obstaret l. 8 § 14 D. 5.2: *ei demum aufertur, quod testamento datum est, qui usque ad sententiam iudicum*

1) *Ztschr. der Sav.-St.* XV (1894) p. 280: „Vor das Centumviralgericht (kamen nicht): erstens alle Queralsachen, in denen der Beklagte in einer Provinz den Wohnsitz hatte; zweitens in Rom und Italien diejenigen Sachen, in denen der Pflichttheilsberechtignte nur prätorisches (Erbrecht hatte.“ Tertiam speciem nos addidimus.

2) Vel aerarium.

3) *Röm. Prozessges.* I (1888) p. 215.

4) L. 8 § 14, l. 15 § 2 D. 5.2.

5) L. 10 pr. D. 5.2. — Ipsi centumviri superstites sunt l. 17 pr. D. 5.2.

6) L. 5, l. 6 pr., l. 8 § 16, l. 17 § 1 D. 5.2; l. 14 pr. D. 49.1. — Ambigua vox est Papiniani l. 76 pr. D. 81, nec quidquam ad rem pertinere l. 50 § 1 D. 30, facile demonstratur (cf. l. 3 pr. D. 20.1). Ad l. 14 pr. D. 49.1 cf. Eisele, *Ztschr. der Sav.-St.* XV p. 275 sq.

7) L. 10 pr. D. 5.2. — Cf. l. 76 D. 5.1; l. 28, l. 36—39 D. 42.1.

8) Nam constat de interpolatione l. 18 § 4 D. 48.18 (= Paul. V. 16 § 2).

9) Similis inconstancia est in adulterii iudice designando: l. 2 § 6, § 8 i. f., l. 12 (11) § 6, l. 14 (13) § 5, l. 16 (15) § 4, l. 28 (27) pr., § 15 D. 48.5.

10) Cf. Eisele, *Ztschr. der Sav.-St.* XV p. 277^a.

(in) *lite improba perseveraverit*. Praeterea errant, qui putant ex causa Centumvrales lites privato disceptatori committi soltas²⁾, idque se posse efficere adhibito fragmento Ulpiani, quod est hodie l. 8 § 16 D. 5. 2: *si ex causa de inofficiosi*³⁾ *cognover index et pronuntiaverit contra testamentum nec fuerit provocatum ipso iure rescissum est*, quasi sermo sit de iudice ex causa data ut de inofficiosi querela cognoscat. Nam aliter iungenda sunt Ulpiani verba, quae non pertinent ad iudicem ex causa data sed ex causa, quae dicitur de inofficiosi vel de inofficioso⁴⁾ cognoscentem. Minus utique peccant, quam Wlassak, qui testimonium Ulpiani non modo non intelligit, sed etiam corrumpit⁵⁾. Interim propter superiora argumenta hoc dicemus: Centumvirum tertio saeculo de inofficiosis testamentis propriam fuisse iudicationem, quatenus iudicare possent. Eorundem fuisse omnem hereditatis petitionem, et res ipsa docet, si quidem haec occasio fuit actionis inofficiosi introducendae; est enim introducta non lege⁶⁾, sed conniventia eorum, qui de hereditatis petitione iudicabant, admissa contra testamentum fictione insanae⁷⁾; et est praeterea eius rei auctor Iustinianus c. 12 § C. 3. 31. Quamquam potius adhibebimus Ciceronis testimonium consulis sic populum Romanum adloquentis: *vos volu(istis) privatis hereditatibus Centumviros iudicare*; quod multis locis confirmatur, ubi non de inofficiosi querela, sed de omni ta

1) Veluti Keller, *Litiscontestatio* § 46¹⁰; Lenel, *das edict. perp.* p. 112¹. Huius plus vidit Eisele, *Ztschr. der Sav.-St.* XV p. 279.

2) Quo novimus Vespasiano aliquando decursum esse, quum centumviralibus causis eo tempore inchoatis peragendis *vix suffectura litigatorum videbatur aetas* (S. Vespas. 10). Sed quaeritur, utrum ea res in adsiduam iurisdictionem verterit.

3) Idem genitivus est apud Papin. l. 14, l. 15 § 2 D. 5. 2; Paul. l. 21 § 1 et Justin. c. 4 § 4 C. 6. 28.

4) L. 31 pr. D. 28. 6; cf. l. 5 D. 5. 2.

5) *Prozessgesetz* I p. 215: *mit den Worten ex causa (will Ulpian, wie scheint), die Seltenheit der Anrufung des iudex andeuten.* Cf. ibid. p. 110 et 216 lin. 1—4.

6) *Leges* (et quidem *Glicia*) introductam putabat Cuiacius, Obs. II. 21 et X 14, quem refellit Bynkershoek, Obs. II. 12. Recta sententia invenietur a Jacobo Muirhead, *Introd. hist. au droit privé de Rome* (1889) p. 318 (= *sect.* 4).

7) Admitti coepit stante etiamtum republica (Valer. Max. VII. 7 § 2, 8 § 1). etiam Bekker, *die Aktionen* I (1871) p. 278 sq.

8) De leg. agr. II. 17 § 44.

ex testamento quam ab intestato hereditatis iure eo tempore Centumviri iudicasse demonstrantur: an ratum testamentum, quo nec heres nec exheres scriptus esset filius ¹⁾, an in utrumque casum substituisset credendus, qui unius meminisset ²⁾; an in legitima hereditate stirps genti praeferenda ³⁾. Manet autem huius plenioris iudicationis vestigium apud ipsum Iustinianum ⁴⁾. Non ab re fuerit notare, quantum huius plenioris iudicationis occasione sumpserint sibi Centumviri, ut sub colore insaniae suprema hominum iudicia everterent, tantundem ausos esse iudices Athenienses, quod sub ipsorum persona Comicus ⁵⁾ docet:

κὼν ἀποθήσκων ὁ πατήρ τῷ δῶ καταλείπων παῖδ' ἐπίκληρον,
κλέειν ἡμεῖς μακρὰ τὴν κεφαλὴν εἰπόντες τῇ διαθήκῃ
καὶ τῇ κόγχῃ τῇ πάνυ σεμνῶς τοῖς σημείοισιν ἐπούσῃ,
ἴσμεν ταύτην, ὅστις ἂν ἡμᾶς ἀντιβολήσας ἀναπείσῃ.

Scilicet Athenis ita cuique ius erat testamenti faciendi, si quis compos mentis id negotium gerebat, νοσοῦντα δὲ ἢ Φαρμακῶντα ἢ γυναικὶ πειθόμενον ἢ ὑπὸ γήρωσ ἢ ὑπὸ μανιῶν ἢ ὑπὸ ἀνάγκης τινὸς καταληφθέντα ἄκυρον (τὰ αὐτοῦ διαθέσθαι) κτείνουσιν εἶναι οἱ νόμοι ⁶⁾. Tot igitur viae patebant testamenta iure facta legis praetextu subvertendi, Romae una: color insaniae ⁷⁾. Sed Athenis clausulas illas de testamentis non iure factis sublatas habuerunt trigintaviri, ipsi περὶ τοῦ δοῦναι τὰ ἑαυτοῦ ὧ ἂν τις ἐθέλῃ κύριον ποιήσαντες καθάπαξ; idque sanxerunt ὅπως μὴ (εἴη) τοῖς συκοφάνταις ἔφοδος ⁸⁾. Romae ne Domitianus quidem ultra quidquam molitus est, quam ut ambitiosas Centumvirorum sententias rescinderet ⁹⁾, quod exemplum an secuti

1) Cic. de Orat. I 38 § 175.

2) Id. ibid. 39 § 180.

3) Id. ibid. 39 § 176.

4) c. 4 § 2 C. 6. 28; cf. Windscheid § 578¹. Aliam differentiam eam dicit Imperator, qua filius iubetur sub ea condicione exheredari, quae sit in ipsius potestate. Cf. Windsch. § 588².

5) Vesp. 588—586.

6) Demosth. XLVI § 16. Cf. Isae. II § 1, § 19; VI § 9 (ἐξεῖναι τὰ ἑαυτοῦ διαθεῖναι, ἂν μὴ παῖδας ὅσοι γνήσιοι ἔρρενας, ἂν μὴ ἕρα μανελς ἢ ὑπὸ γήρωσ ἢ δι' ἄλλο τι τῶν ἐν τῷ νόμῳ παρανοῶν διαθῇται).

7) Testamentum, quod metus causa factum est, iure civili valet, si verum vidit Lesel, *Zeitschr. der Sav.-St.* X (1889) p. 71—82.

8) Aristot. de rep. Athen., cap. 35.

9) Suet. Domit. 8.

sint posteriores principes seque provocari a Centumviris p-
miserint, ignoratur, quod tamen ante sciri oportebit, quae
quid mutes apud Ulpianum l. 8 § 16 D. 5. 2 (= Paling. 50
Ipsa *de privatis hereditatibus* cognitio cur Centumviris olim
mandata, ea causa fuisse videtur, ne omnium gravissima d-
ceptatio sub uno iudice terminaretur. Datum igitur Centumvir
est — et datum quidni lege Glicia¹⁾ — quod privato iudi-
ademptum est. Nam vera videtur Mauricii Wlassak²⁾ post Fr-
dericum Carolum Savigny³⁾ observatio: ordinariam fuisse tun-
quum leges actiones adhuc in usu essent, iudicis arbitri-
vationem, quod probat Gaii testimonio (IV § 15), apud quem
legimus: ante legem Pinariam statim dari solitum esse iud-
cem, post eam legem die tricesimo. Neque movetur eo quo
illud *statim* ex coniectura magis, quam certa Codicis lectione
in textum receptum sit, si quidem ex ipsis Tabularum frag-
mentis constat singulas lites singulos iudices arbitrosve secuisse
quibusdam causis exceptis, ubi terni darentur⁴⁾. Ceteris igitur
litibus ad privatum iudicem relictis transtulit olim populus
Romanus hereditatum iudicia ad Centumviros, quibus ea iud-
catio Ciceronis tempore mansit, imperatoria aetate — nec i-
adscribere dubito Iuliae privatorum iudiciorum legi — ad i-
officiosi litem coarctata est⁵⁾, post medium tertium saeculum
cessavit⁶⁾.

Sed ita haec omnia essent proclivia, nisi haberemus Ciceron-
locum libri I de Oratore (38 § 173), ubi aliquanto latior iud-
candi potestas Centumviris adsignari videtur. Verba fingunt

1) Memoratur ea in inscr. l. 4 D. 5. 2. Diversa de lege Glicia coniectura
Fridolini Eisele, *Ztschr. d. Sav.-St.* XV (1894) p. 282 sq. Proxime a mea al-
Zumptii sententia (*Philos.-histor. Abhandl. der Akademie zu Berlin a. d. J.* 18
p. 181 not. 2), sed admiscet errorem Cuiacii, quasi lege Glicia introducta sit i-
inofficiosi actio.

2) *Röm. Processges.* I (1888) p. 133 sq.; 143 sq.

3) *Gesch. des röm. Rechts im Mittelalter* I § 26 not. 5.

4) Cf. Tab. II. 2; VII. 5; IX. 8; XII. 3.

5) L. 18 D. 5. 2; cf. praeterea Plin. Epist. V. 1 § 6; VI. 38 § 2.

6) Miror, quod tam fidenter adfirmat Eisele, *Ztschr. der Sav.-St.* XV (1894)
268, temporibus adhuc Sancti Hieronymi, id est versus finem quarti saeculi Cent-
viros iudicasse (cf. Puchta, *Cursus der Institutionen* § 153 not. c). Nam, q-
manserunt in lege Visigoth. Rom. (Paul. V. 16 § 2), non magis mirum est, q-
quod manserunt in Digestis.

Crassi, anno ante Chr. 91, non inter pueros, sed coram Scaevola aliisque summis viris pronuntiata: *volitare in foro, haerere in iure ac praetorum tribunalibus, iudicia privata magnarum rerum obire, in quibus saepe non de facto sed de aequitate ac iure certetur, iactare se in causis centumviralibus, in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluvionum, circumluvionum, nexorum, Mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum raptorum aut ratorum, ceterarumque rerum innumeralium iura versentur, quum omnino, quid suum, quid alienum, quare denique civis aut peregrinus, servus aut liber quispiam sit, ignoret, insignis est impudentiae*. Quorum interpretes Wlassak ¹⁾ Centumviros iudicasse dicit de omnibus in rem actionibus, id est de hereditatis petitione, de rei vindicatione, de servitutum petitionibus. Itaque supprimit *tutelarum, nexorum, Mancipiorum* ²⁾ iura, quibus additis efficitur non tantum in rem actiones, sed in personam quoque, id est omnes, quotquot sint privatae ³⁾, ad cognitionem Centumvirorum spectavisse. Sumamus, Crassi et Scaevolae temporibus tam late patuisse Centumvirorum potestatem; quam rationem igitur dicemus intercessisse inter Centumvitalia iudicia et privata? Haec nulla fuisse, cum omnis potestas penes solos Centumviros resederit? Sed ipse Crassus id refellit, docet enim etiam *privata iudicia magnarum rerum* tunc fuisse. Difficultatem quidem sic solvit Wlassak ⁴⁾: de iisdem rebus iudicavisse Centumviros et datos iudices, utros litigatorum consensus elegisset, ut eatenus competierit iudicis electio, quam competisse generaliter docet Cicero in Cluentiana (43 § 120: *neminem voluerunt maiores nostri non modo de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui inter adversarios convenisset*). Verum enimvero ipsa Crassi oratio luculenter demonstrat, iis temporibus de hereditatibus

1) Prozessgesetze I p. 111: „Competent war das Gerichtskolleg der Hundert nach r Oratorstelle in erbrechtlichen, Eigenthums- und Servitutprocessen.“

2) Intelligendae sunt venditiones venditionumque leges (ibid. 39 § 178, 179).

3) Excepta tamen liberali causa.

4) Prozessgesetze I p. 118—121; II p. 361: „Ausschliessende Gerichtsbarkeit: kein weder die Hundert- noch die Zehnänner. Mit ihnen concurrirte alle Zeit ein iudex.“

non ornatissime potuerit dici? Quibus quidem in causis omnibus, sicut in ipsa M. Curii, quae abs te nuper est dicta ¹⁾, et in C. Hostilii Mancini controversia, fuit inter peritissimos homines summa de iure dissensio. Neque enim Antonium latuisse arbitror id quod latuit e doctissimis unum Germanorum ²⁾ causam Hostilianam Centumviralem nullo modo fuisse, sed initio tribunitiam (40 § 181), deinde popularem (l. 17 i. f. D. 50. 17). Dico igitur, enumerationem illam causarum omnis generis, quas exhibeat Crassi sermo quasi versantes in iudicio Centumvirali pro parte referendam esse ad iudicia privata, tametsi maxime orationis ordo huic sententiae repugnare videatur. Neque id primus sustinui; praeivit, dum dissimulabat, Puchta ³⁾, cui non persuasit Crassus, de *stillicidiorum* iure, omnium minima controversia, quam praeterea novimus Ciceronis tempore *apud unum iudicem* tractari solitam ⁴⁾, umquam cogi potuisse Centumviros. Quod extendit ad iura *parietum* et *luminum*; *nexorum* quoque et *mancipiorum* iura eadem opella a Centumviris abiudicat. Quem carpit et sequitur Wlassak ⁵⁾, dum palam restituit servitutium lites, furtim subtrahit Centumviris in personam actiones ⁶⁾. Quae tandem ista, quaeso, ratio est historicis monumentis abutendi, ut nulla externi testimonii vel probabilitatis causa extrinsecus prolata, partem eorum pro non scripto habeas, ei, quod relinquatur, coniecturarum ingentem labyrinthum superstruas? Nam nulla causa est, qui cognoverint de rerum vindicationibus, iidem quidni cognoverint de iure *nexorum* saltem et *mancipiorum*, si parva videatur *stillicidiorum* causa. Sed potest inde, quod partim apud Ciceronem, partim apud ipsum Crassum vidimus: de *mancipiorum*, deque *stillicidiorum* iure, quibus addi potest fundi vindicatio ⁷⁾, privatos

1) Ea quidem apud Centumviros (39 § 180).

2) Nomen exquirere est apud Mauritium Wlassak, *Prozessgesetze* I p. 182².

3) *Curia der Institutionen* p. 153 not. g.

4) Orat. 21 § 72.

5) *Prozessgesetze* I p. 111².

6) In personam actiones Centumviris etiam abiudicat Muirhead (*Introduction historique* (1889) p. 241 = *sect.* 33: „sauf, peut-être, au cas, où elles naissent d'une lex mancipii"), nec quidquam movetur verbo *nexorum* (p. 240 = *sect.* 33. not. 14).

7) Cic. Verr. II. 2. 12 § 81; cf. Wlassak, *Prozessgesetze* I. p. 115—121. —

iudicavisse Centumviros, ceteris omnibus rebus privata solit esse iudicia constitui. Quod enim initio quasi per indicem monstraverat, causas oraturo necessariam imprimis esse iuris civili scientiam, id per seriem exemplorum illustrare deinceps adgritur. Primo loco (38 § 175) ponit, in qua causa quaesitum an *possetne paternorum bonorum exheres esse filius, quem pater testamento neque heredem neque exheredem scripsisset nominatim*¹⁾ Ex ordine venit (39 § 176) lis inter Marcellos et Claudio patricos agitata, essetne in legitima hereditate stirps gent praefenda²⁾? Utraque lis universorum bonorum a Centumviri diiudicata est. Tertia quoque (39 § 177), an ius applicationi successionem pareret ab intestato, eosdem iudices habuit. Transitum facit (39 § 178) ad venditionum leges: an omnia praestare debeat venditor, quae scierit neque in mancipi lege exceperit. Idque *iudicio privato* quaesitum esse dicit. Addit (39 § 179) alterum ex hoc genere exemplum, deinde (39 § 180) revertitur ad ius hereditarium: an in utrumque casum substituere videatur qui alterius tantum meminisset? Et sedisse demonstrat Centumviros. Apparet igitur de hereditatum iure hos ipsos iudicavisse ubi hereditas in causa non esset, aditos non esse. Quae doctrina eo confirmatur, quod omnes causae, de quibus Centumviros iudicavisse certum est, ex medio iure hereditario desumptae sunt.³⁾ At obstat generalis Crassi sententia, quam exscripsi. Quid igitur dicemus? Sed apparet, negligenter Crassum in ea re versatum esse, dum videtur omnia illa Centumviris occupare⁴⁾. Similiter deprehenditur incuria in sermone Antonii (57 § 238): *nam quae maximas Centumvirales causas in iure positas protulisti, quae tandem earum causa fuit, quae ab homine eloquenti, iuris imperiti*

1) Cf. c. 4 § 2 C. 6. 28.

2) Cf. Schmidt, *das Pflichttheilrecht des Patronus* (1868) not. 8.

3) Keller, *Civilprozess* § 6: „die einzelnen Fälle, welche aus der Centumviri Praxis erwähnt werden, sind sämmtlich Erbschaftsprozesse.“ Loquimur utique de privato iure, ne nunc res sit cum Phaedro (III. 10 lin. 85) apud Centumviros minima quoque audita perhibente.

4) Crassi auctoritatem sic salvam facere cupit Zumpt (*Philos.-hist. Abhandl. d. Akad. zu Berlin a. d. J. 1837* p. 145), ut dixisse perhibeat eum de omnibus rebus quae in iudicium Centumvirale incidere potuerint, non de iis quae principaliter cognitionem eorum pertinerent.

non ornatissime potuerit dici? Quibus quidem in causis omnibus, sicut in ipsa *M. Curii*, quae abs te nuper est dicta ¹⁾, et in *C. Hostilii Mancini* controversia, fuit inter peritissimos homines summa de iure dissensio. Neque enim Antonium latuisse arbitror id quod latuit e doctissimis unum Germanorum ²⁾ causam Hostilianam Centumviralem nullo modo fuisse, sed initio tribunitiam (40 § 181), deinde popularem (l. 17 i. f. D. 50.17). Dico igitur, enumerationem illam causarum omnis generis, quas exhibeat Crassi sermo quasi versantes in iudicio Centumvirali pro parte referendam esse ad iudicia privata, tametsi maxime orationis ordo huic sententiae repugnare videatur. Neque id primus sustinui; praeivit, dum dissimulabat, Puchta ³⁾, cui non persuasit Crassus, de *stillicidiorum* iure, omnium minima controversia, quam praeterea novimus Ciceronis tempore *apud unum iudicem* tractari solitam ⁴⁾, umquam cogi potuisse Centumviros. Quod extendit ad iura *parietum* et *luminum*; *neorum* quoque et *mancipiorum* iura eadem opella a Centumviris abiudicat. Quem carpit et sequitur Wlassak ⁵⁾, dum palam restituit servitutium lites, furtim subtrahit Centumviris in personam actiones ⁶⁾. Quae tandem ista, quaeso, ratio est historicis monumentis abutendi, ut nulla externi testimonii vel probabilitatis causa extrinsecus prolata, partem eorum pro non scripto habeas, ei, quod relinquatur, coniecturarum ingentem labyrinthum superstruas? Nam nulla causa est, qui cognoverint de rerum vindicationibus, iidem quidni cognoverint de iure *neorum* saltem et *mancipiorum*, si parva videatur *stillicidiorum* causa. Sed potest inde, quod partim apud Ciceronem, partim apud ipsum Crassum vidimus: de *mancipiorum*, deque *stillicidiorum* iure, quibus addi potest fundi vindicatio ⁷⁾, privatos

1) Ea quidem apud Centumviros (39 § 180).

2) Nomen exquirere est apud Mauritium Wlassak, *Prozessgesetze* I p. 132*.

3) *Course der Institutionen* p. 153 not. g.

4) Orat. 21 § 72.

5) *Prozessgesetze* I p. 111*.

6) In personam actiones Centumviris etiam abiudicat Muirhead (*Introduction historique* (1889) p. 241 = sect. 83: „sauf, peut-être, au cas, où elles naissent d'une lex mancipii"), nec quidquam movetur verbo *neorum* (p. 240 = sect. 33. not. 14).

7) Cic. Verr. II. 2. 12 § 81; cf. Wlassak, *Prozessgesetze* I. p. 115—121. —

dari iudices, hereditatum causas ad Centumviros deferri, prudens capi consilium, interea ab eo testimonio ut abstineas, quo haud sane probabiliter misceantur, quae probabiliter distincta alibi offenderis. Est enim nonnumquam testimoniis simpliciter abstinendum, cuius generis etiam illud est, quod legitur apud Quinctilianum ¹⁾, a Centumviris quaeri: *filius an frater debeat esse intestato heres* ²⁾? *pubertas annis an habitu corporis aestimetur*?

Scribam Traiecti ad Rhenum mense Ianuario 1897.

Keller, *Civilprozess* § 6 not. 89, fundi vindicationem Centumviris relinquit, rei mobilis adjudicat.

1) Instit. IV. 2.

2) *Attamen, quae causae sunt eiusmodi, ut de earum iure dubium esse non possit, omnino in iudicium vocari non solent..... Ergo in hoc genere iuris iudicia nulla sunt* (Cic. de Orat. I. 57 § 241).

ΩΣ — EI. AD THUCYD. III 38 § 4.

In praecedenti fasciculo (pag. 85) tetigi locum Thucydideum, ubi similitudo signorum, quibus particulae *ὥς* et *καί* indicari solent, vitii causa extitit; nunc paucis tractabo eiusdem scriptoris verba quaedam, in quibus cognatum errorem deprehendisse mihi videor. Dico orationem illam multorum laudibus merito celebratam, quam Thucydides tribuit Cleoni ultimum Mitylenaeis supplicium irroganti; in qua orator dum cives suos specie verbisque potissimum ductari contendit, his verbis utitur notissimis:

εἰώθατε θεαταὶ μὲν τῶν λόγων γίγνεσθαι, ἀκροαταὶ δὲ τῶν ἔργων, τὰ μὲν μέλλοντα [ἔργα] ἀπὸ τῶν εὖ εἰπόντων σκοποῦντες ὥς δυνατόν γίγνεσθαι, τὰ δὲ πεπραγμένα ἤδη κτε.

Quae non intellego nisi pro *ὥς* rescribere licet *εἰ*. *Verbis inhiare soletis, res vero fando audivisse satis vobis videtur; quae in votis sunt possintne fieri oratores potissimum rogatis, quae autem eventum habent etc.*

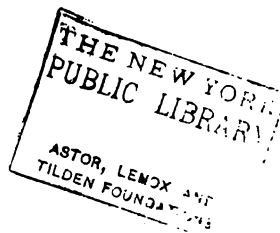
Facile permutari potuisse sigla *q* et *S* non opus est multis demonstrari.

J. v. L.

AD AESCHINEM.

SCRIPSIT

H. VAN HERWERDEN.

*Aeschiniæ Orationes. Post Fr. Frankium
curavit Fridericus Blass. Lipsiae in aedibus
B. G. Teubneri MDCCCXCVI.*

Novissima editio, quae plurimis locis superioribus emendatior est, causa fuit, cur orationes saepe mihi lectas denuo intenta mente bis perlegerem. Cuius lectionis fructus qualescumque cum auditis communicare lubet.

I. AD ORATIONEM IN TIMARCHUM.

Incipiam a § 19, quem locum commodius ita distinctum velim, ut statim lectori appareat, quae sint verba legislatoris, quae oratoris supplementa, nempe in hunc modum: καὶ πῶς λέγει; ἐν (ἐάν?) τις Ἀθηναίων, Φησὶν, ἐταιρήσῃ, μὴ ἐξέστω αὐτῷ τῶν ἡνίκά ἀρχόντων γενέσθαι (ὅτι οἶμαι στεφανηφόρος ἡ ἀρχή), μὴδ' ἡμισύνην ἱερεύσασθαι (ὥς οὐδὲ καθαρεύοντι τῷ σώματι), μὴδὲ ἡδίκησάτω, Φησὶ, τῷ δημοσίῳ. μὴδὲ ἀρξάτω ἀρχὴν μηδεμίαν μηδέποτε, μήτ' ἔνδημον μήτε ὑπερόριον, μήτε κληρωτὴν μήτε χειροτονητὴν· μὴδὲ κηρυκευσάτω, μὴδὲ πρεσβευσάτω (μὴδὲ τοὺς πρεσβεύοντας κρινέτω μὴδὲ συκοφαντεῖτω μισθωθείς), μὴδὲ γνώμην εἰπάτω μὴδέποτε μήτ' ἐν τῇ βούλῃ μήτ' ἐν τῷ δήμῳ (μὴδ' ἂν δεινότατος ἢ λέγειν). ἐὰν δὲ τις παρὰ ταῦτα πράττῃ, γραφὰς ἐταιρήσεως τεποιήκε καὶ τὰ μέγιστα ἐπιτίμια ἐπιτέθηκεν (vulgo ἐπέθηκεν).

§ 26. ἐκεῖνοι μὲν γε (maiores nostri) ἥσυχονοντο ἔξω τὴν χεῖρα ἔχοντες λέγειν, οὗτοσι δὲ οὐ πάλαι, ἀλλὰ πρόην ποτὲ ῥίψας τοῖ-

μάτιον γυμνὸς ἐπαγκρατίζεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, οὕτω κακῶς καὶ αἰσχυρῶς διακείμενος τὸ σῶμα ὑπὸ μέθης καὶ βδελυρίας, ὥστε τοῦ γε εὖ φρονούντας ἐγκαλύψασθαι, αἰσχυνθέντες ὑπὲρ τῆς πόλεως τοιούτοις συμβούλοις χρώμεθα. ἂν συνιδῶν ὁ νομοθέτης διαρρήδην ἀπέδειξεν, οὓς χρὴ δημηγορεῖν καὶ οὓς οὐ δεῖ λέγειν ἐν τῷ δήμῳ.

Vetus ille, de quo orator loquitur, legislator Timarchi impudentiam neque συνιδεῖν, *considerare*, neque προῖδεῖν poterat itaque parum diligenter Aeschines sic locutus est, cum voluit significare cum *ne eiusmodi quid fieri posset* lege sua caveret.

§ 34. μόνως γὰρ ἂν οὕτως ἀνεκτοὶ γένοιτο. Omnino rarissimum est adverbium μόνως pro μόνον in antiquiore graecitate nec legi videtur extra formulam μόνως οὕτως sive οὕτω μόνως, nam etiam Thuc. III 81 extr. si μόνως recte habent libri meliores, id positum est pro οὕτω μόνως. Addatur hic locus exemplis quae in Thesauro V p. 1184 citantur.

§ 45. ἐγὼ τοίνυν καίπερ ὁμολογουμένου τοῦ πράγματος, ἐπειδὴ ἐν δικαστηρίῳ ἐσμέν, γέγραφα μαρτυρίαν τῷ Μισγόλῳ ἀληθῆ μὲν, οὐκ ἀπαίδευτον δέ, ὥς γ' ἐμαυτὸν πείθω. αὐτὸ μὲν γὰρ τοῦνομα τοῦ ἔργου, ὃ ἔπραττε πρὸς τοῦτον, οὐκ ἐγγράφῳ οὐδ' ἄλλο γέγραφα οὐδέν, ὃ ἐπιζήμιον ἐστὶν ἐκ τῶν νόμων τῷ τ' ἀληθῆ καὶ μαρτυρήσαντι.

Melior (iudice Blassio) codicum familia habet ἀληθῆ. Me si audis, vocabulum ut ineptum emblemata abicies, aut corriges saltem τῷ <καὶ> τ' ἀληθῆ μαρτυρήσαντι. Nisi enim feceris alterum utrum, ex Aeschinis verbis concludas necesse erit eiusmodi quid falso testantem impunem fuisse; quod absurdum. Mihi vero, praesertim discrepantibus libris, prior ratio magis probatur.

Fluxit emblemata e sequentibus § 46 ἐὰν μὲν οὖν ἐθελήσῃ ὁ Μισγόλας — τ' ἀληθῆ μαρτυρεῖν.

§ 47. ἔπειτα οὐδὲν ἔσται αὐτῷ πλέον. Notabilis in pedestri oratione elisio pro ἔσται, futurum enim esse arguunt opposita πρῶτον μὲν εἰς αὐτὸν ἐξαμαρτήσεται. Omnes tamen praeter A (i. e. meliorum codd. familiam iudice Bl.) libri exhibent αὐτῷ ἔσται.

§ 49. καὶ ἐγὼ μὲν τοσαυτὰς πολιὰς ἔχω, ὅσας ὑμεῖς ὁρᾶτε, ἀλλ' οὐκ ἐκείνος. Diligentius sane orator dixisset ἀλλ' οὐδεμίαν (vel οὐ πολλὰς s. ὀλίγας) ἐκείνος, sed cum grano salis, quod aiunt, haec intellegenda. Eadem formula usus est infra § 180 ἀλλ' οὐ Λακεδαιμόνιοι.

§ 51. Manifesto supplendum: ὁ γὰρ πρὸς ἓνα τοῦτο πράττων (οὐκ) ἐπὶ μισθῷ δὲ τὴν πρᾶξιν ποιούμενος, αὐτῷ μοι δοκεῖ τούτῳ (scil. τῷ ἐταιρεῖν) ἔνοχος εἶναι. Necessariam enim esse negationem arguit omnis in hac et sequenti paragrapho ratiocinatio. E regione opposita sunt quae verba leguntur § 52 extr. ὁ γὰρ εἰκὲν τοῦτο καὶ πρὸς πολλοὺς πράττων καὶ μισθοῦ, αὐτῷ μοι δοκεῖ τούτῳ (scil. τῷ πορνεύεσθαι) ἔνοχος εἶναι. Similiter iam olim Lambinus restituit locum III 207 corrigendo ἐὰν <μὴ> τοῦτον τὸν τρόπον τὴν ἀκρόασιν ποιήσῃσθε, quam emendationem Blassium non admisisse in textum valde miror. Incredibile dictu est quoties negatio in veterum scriptis librariorum incuria perierit. Criticorum paullo sollertiorum quotusquisque est qui non aliquoties eam restituerit?

§ 74. ὁρᾶτε τουτουσι τοὺς ἐπὶ τῶν οἰκημάτων καθημένους, τοὺς ὁμολογουμένως τὴν πρᾶξιν πράττοντας. οὗτοι μέντοι ὅταν πρὸς τῇ ἀνάγκῃ ταύτῃ γίνωνται, ὅμως πρό γε τῆς αἰσχύνης προβάλλονται τι καὶ συγκαλῆουσι τὰς θύρας. εἰ δὴ τις ὑμᾶς ἔροιτο τοὺς δδῶ πορνευμένους, τί νῦν οὗτος ὁ ἄνθρωπος πράττει, εὐθὺς ἂν εἴποιτε τοῦ ἔργου τοῦνομα, οὐχ ὁρῶντες, <οὐδ' ἰδόντες> τὸν εἰσεληλυθῆτα ὅστις ἦν, ἀλλὰ τὴν προαίρεσιν τῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου συνιδότες καὶ τὸ πρᾶγμα γνωρίζετε. Verba οὐκ εἰδότες, quae pro οὐχ ὁρῶντες exhibent libri Agq, ita mutata post ea inseruit editor, sed fateor me non perspicere, quidni sufficiat lenior correctio οὐδ' εἰδότες.

§ 84. ὥς δ' ἐπεμνήσθη τῶν οἰκοπέδων καὶ τῶν λάκκων, οὐδ' ἀναλαβεῖν αὐτοὺς ἐδύνασθε. Num forte, quod horum vocabulorum sonus suggerebat auditoribus verborum ὀρχιπέδων et λακκοπέδων sive λακκοπύγων memoriam?

Ibidem. ὑμεῖς δ' ἐξεβάλλετε αὐτὸν κτλ. Hoc loco Blass praetulit imperfectum cum libris *f h q m* Aoristo ἐξεβάλετε quem e reliquis libris receperat Franke, licet prorsus eadem sit huius loci ratio quae II § 4 ἦσθην δέ, ὅτ' αὐτὸν — ἐξεβάλετε, ubi ἐξεβάλλετε exhibent codd. *d f i m p V Barb.*, neque igitur maior minorve librorum auctoritas (quae in talibus vix ulla est) causa esse potuerit ut hanc illamve lectionem praeparet. Imperfectum si probandum, de *voluntate* uterque locus accipiendus et nescio fere an hoc praestet.

§ 89. εἰ δ' ὁ μὲν ἀγὼν ἐστὶν Ἀθήνησιν κτλ. Rectissime Cobet

ἐπεὶ δ'. Non raro similiter a librariis peccatur, sed res du-
esse nequit.

§ 112. σοφιστοῦ τὰ τοιαῦτα νομίζων ἐργολαβοῦντος ἐγκώ-
μειναι. Gratius finitur periodus omisso verbo εἶναι, quod
per se abesse potest (cf. § 79) et audiri e praegressis σπογγι-
στὸν ἐπαινον ὑπολαμβάνων τοῦτον εἶναι.

§ 117. ἔστι δι' ὃ μὲν πρότερός μοι λόγος προδιήγησις τῆς ἀ-
λογίας ἧς ἀκούω μέλλειν γίνεσθαι — ὃ δὲ δεύτερος ἔστι
λόγος παράκλησις τῶν πολιτῶν πρὸς ἀρετήν. Expectatur utrobique
futurum ἔσται.

§ 120. ἐγὼ δὲ πρὸς ταῦτ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, σκέψασθ'
ἀπλοῦν ὑμῖν καὶ ἐλευθέριον δόξω λόγον λέγειν. Prima quidem
facie cum Cobeto requisieris δοκῶ, sed praeter locum III 1
μὴ δόξωσιν ὡς ἀληθῶς εἶναι προδίδται τῶν Ἑλλήνων, quem
opposuit Westermann, conferatur locus multo similior II 7 ex
σκέψασθε δ', ἂν ὑμῖν εἰκός τι πᾶγμα δόξω πάσχειν, ubi pri-
cedunt verba ἀπορῶ δ' ὑπόθεν χρὴ πρῶτον ἄρξασθαι.

§ 121. ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τέθραμμαι μὲν ἐκ παιδὸς καὶ μι-
ρακίου παρ' ὑμῖν κτλ. Permira et inepta abundantia, quia
παιδὸς omnem aetatem complectitur. Vide ne verba καὶ μείρακι
aliena manus addiderit.

§ 129. πάντες γὰρ οἱ δημοσίᾳ Φιλότεμοι παρὰ τῆς ἀγαθῆς
Φήμης ἡγοῦνται τὴν δόξαν κομιῆσθαι· οἷς δ' αἰσχυρὸς ἐστὶν ὁ βί-
οῦ τιμῶσι τὴν θέν ταύτην· κατήγορον γὰρ αὐτὴν ἀθάναι
ἔχειν ἡγοῦνται. Scire pervelim qui fieri possit ut qui turpi-
vivunt, horum accusatrix existat *bona existimatio*, ut mitte-
non τὴν ἀγαθὴν Φήμην, sed Φήμην Graecis deam fuisse. Qui
permiror Blassio non persuasisse Cobetum et Hamakeri
ineptissimum emblemata expellentes e textu.

Idem valet de locutione καταδρομὴν — ποιεῖσθαι περὶ ἐμ-
§ 135, ubi praepositionem delevit Cobetus. Parum enim met-
dica est quam praeterea editor affert coniecturam κατ' ἐμοῦ

§ 172. τοιούτων εἰσηγητὴς αὐτῷ καὶ διδάσκαλος ἔργων ἐγένε-
ἐξ ὧν ἐκεῖνος μὲν φεύγει τὴν πατρίδα, οὗτος δ' αὐτοῦ τὰ
φυγῆς ἐφόδια προλαβὼν τρία τάλαντα ἀπεστέρηκε· Νικόδημος
δ' Ἀφιδναῖος ὑπ' Ἀριστάρχου τετελεύτηκε βιαίῳ θανάτῳ κ
Ultima sententia est explicativa, itaque requiro Νικόδημος γ

II. DE FALSA LEGATIONE.

§ 4. Vid. ad I § 34.

§ 9. ὃν δ' οὕτως ἀτιμάζει, πάλιν ἐκ μεταβολῆς, ὅπου τύχοι, ὡς ἔστιν Ἀλκιβιάδην ἢ Θεμιστοκλέα κρίνων, — ἀνυμνεῖται μὲν αἰτιᾶται τὰς ἐν Φωκεῦσι πόλεις. Recipienda est Bekkeri et scholiastae lectio ὅπου ἂν τύχη. Ne deterreat te hiatus cf. III 114 extr. ἵτου ἂν προσάψηται, III 145 ὅποι ἂν αὐτῷ δοκῇ.

§ 12. Ἄπαντας γὰρ ὑμᾶς οἶμι τοῦτό γε αὐτὸ μνημονεύειν, ἢ οἱ πρέσβεις οἱ τῶν Εὐβοέων — εἶπον κτλ. Formulae energeticae hoc ipsum vix locus esse videtur et nescio an praestet τοῦτό γε αὐτοῦς, i. e. *etiam non admonitos*. Cf. III 119.

§ 21. ἀλλ' ὅλην πορείαν ἡναγκαζόμεθα Δημοσθένην ὑπομένειν ἀφόρητον ὄντια καὶ βαρὺν ἄνθρωπον. Non facio cum Blassio expungenti tria ultima verba, ut mihi quidem videtur, aptissima. Plato Theaet. 210 C: Ἐὰν τοίνυν ἄλλων μετὰ ταῦτα ἐγκύμων ἐπιχειρῆς γίγνεσθαι, ὃ θεαίτητε, ἐὰν τε γίγνη, βελτιόνων ἐσσι πλήρης διὰ τὴν νῦν ἐξέτασιν, ἐὰν τε κενὸς ᾖ, ἥττον ἐσσι βαρὺς τοῖς συνούσι καὶ ἡμερώτερος, σωφρόνως οὐκ οἰόμενος εἶδέναι ἢ μὴ οἶσθαι. Accedit quod his verbis deletis periodus minus grata ad aures accedit.

§ 23. ὃ δὲ οὐδὲν ἄπρατον ἔχων μέρος τοῦ σώματος, [οὐδ' ὅθεν τὴν φωνὴν προῖεται] ὥς ὢν Ἀριστείδης ὁ τοῦς φόρους τάξας τοῖς Ἑλλησιν [ὁ δίκαιος ἐπικαλούμενος], δυσχεραίνει καὶ καταπίει δωροδοκίας. Verba οὐδ' — προῖεται, interpolata propter § 58, cum optimis libris merito damnata sunt, nec verba ὁ δίκαιος ἐπικαλούμενος equidem defendo, sed hoc tamen iure mihi videor affirmare, in re de qua hic agitur, ea verba multo minus inepta esse quam quibus Blass pepercit, interpolatis ex III 258, ὁ τοῦς φόρους τάξας τοῖς Ἑλλησιν, etsi iam Scheibe rectissime una litura deleuit verba ὁ τοῦς φόρους τάξας [ὁ τάξας φόρους B V] — ἐπικαλούμενος. Eiusdem farinae est interpolatio ἄνδρα φιλόσοφον καὶ ποιητὴν ἀγαθὸν III 257, quae originem debet verbis Aeschineis ibid. § 108. Primus animadvertit Dobree, qui tamen Blassio non videtur persuasisse.

§ 30. καὶ τὴν διαβολὴν ταύτην ἐπειρώμην λύειν, διδάσκων ἵτι Καλλισθένην ὁ δῆμος ἀπέκτεινεν κτλ. Quae sit illa διαβολή

cum ex ipsis praegressis non liqueat, vereor ne ante haec verb —
 pauca quaedam exciderint.

§ 111. καὶ τὰ γε δὴ καταγέλαστα παντελῶς, ἐφ' οἷς οἱ συμ—
 πρέσβεις ἐνεκαλύψαντο; ὡς ἐξένισε κτέ. Interfuit ipse Aeschi—
 nes, quare requiro ἐνεκαλυψάμεθα.

§ 145. καὶ τῇ μὲν φήμῃ δημοσίᾳ θύομεν ὡς θεῶ, τῶν δὲ συκο—
 φαντῶν ὡς κακούργων [δημοσίᾳ] προβολᾷς ποιούμεθα. Delevi δη—
 μοσίᾳ iniuria repetitum. Semper προβολαὶ erant actio publica,
 itaque absurda est emphatica ista repetitio.

§ 163. καὶ τῷ γε δῆλος ἦν, εἰ μὴ γε ὥσπερ ἐν τοῖς χοροῖς προῆδον —
 Ratione caret prius γε. Ambigo expungamne cum Cobeto am—
 potius rescribam καὶ τῷ <πό>τε δῆλος ἦν —; cui tandem —?

III. IN OTESIPHONTEM.

§ 14. πλέον ἢ τριάκονθ' ἡμέρας. Cobet, multis sequentibus,
 hoc similibusque locis omnibus contra librorum fidem πλεῖν
 scribi iubebat. Aut fallor, aut soli poetae comici formam mono—
 syllabam, sumtam e quotidiano sermone, adhibere sibi permī—
 serunt, cuius sententiae non leve argumentum mihi videtur quod
 nusquam, nisi fallor, in titulis Atticis ea forma reperta est.

§ 22. ἀνεύθυνον δὲ καὶ ἀζήτητον καὶ ἀνεξέταστον οὐδέν ἐστι
 τῶν ἐν τῇ πόλει. Meliorum codicum lectionem ἀνυπεύθυνον
 equidem praefero, quam numeri postulant Ar. Vesp. 587 καὶ
 ταῦτ' ἀνυπεύθυνοι δρῶμεν· τῶν δ' ἄλλων οὐδαμί' ἀρχή.

§ 51. ἐγὼ τὸν μὲν βίον τὸν Δημοσθένους ἐξετάζειν μακροτέρου
 (quam hoc tempus patitur) λόγου ἔργον ἡγοῦμαι. τί γὰρ δεῖ νῦν
 ταῦτα λέγειν, ἢ τὰ πρὸς τὴν τοῦ τραύματος γραφὴν κτλ. Postea
 quam orator in sequentibus omissionis figura usus pauca tamen
 e privata Demosthenis vita tetigit, § 54 sic pergit dicere: περὶ
 δὲ τῶν δημοσίων ἀδικημάτων πειράσομαι σαφέστερον εἰπεῖν
 κτλ. Vide igitur ne correctum oporteat: ἐγὼ τὸν μὲν <ἴδιον>
 βίον κτλ. Cf. 203: οὔτε τὸν ἴδιον βίον τὸν Δημοσθένους πρότερον
 διεξῆλθον, οὔτε τῶν δημοσίων ἀδικημάτων οὐδενὸς πρότερον
 ἐμνήσθην, κτέ. Ductuum similitudo causa fuit cur necessarium
 vocabulum excideret.

§ 106. 'Ενταῦθ' ἤδη τέτακται καὶ ὁ τρίτος τῶν κειρῶν, μᾶλλον δ' ὁ πάντων πικρότατος χρόνος, ἐν ᾧ Δημοσθένης ἀπώλεσε κτλ. Vereor ne χρόνος sit glossatoris. Supra vero § 55 δεύτερον δέ (scil. καιρὸν, quod praecedit) Φησι γενέσθαι, ὃν ἡγομεν χρόνον τὴν εἰρήνην, δηλονότι μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἐν ᾗ καταλύσας τὴν ὑπάρχουσαν εἰρήνην τῇ πόλει, ὃ αὐτὸς οὗτος ῥήτωρ ἔγραψε τὸν πόλεμον· τρίτον δὲ ὅν ἐπολεμοῦμεν χρόνον μέχρι τῶν ἐν Χαιρωνείᾳ, τέταρτον δὲ τὸν νῦν παρόντα καιρὸν idem vocabulum non sine duritie abesset.

§ 108. ἀναθεῖναι τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Πυθίῳ καὶ τῇ Ἀρτέμιδι καὶ (τῇ) Λητοῖ καὶ Ἀθηνᾷ Προνοίᾳ (l. Προνοῖᾳ). Ita procul dubio supplendum, confirmantibus § 111 et § 121, ubi eorundem deorum nomina eodem ordine recurrunt. — Similiter § 110 iam Scheibium <τῆς> Λητοῦς video correxisse.

§ 116. χρυσᾶς ἀσπίδας ἀνέθεμεν πρὸς τὸν καινὸν νεὸν κτλ. Omnino conferenda quae de tribus templi Delphici incendiis doctissime nuper disputavit Pomtow in Musaeo Rhenano a. 1896, sect. III.

§ 122. ἤδη δὲ πόρρω τῆς ἡμέρας οὔσης προελθὼν ὁ κῆρυξ (l. κήρυξ) ἀνεῖπε κτέ. Corrupte ita libri. In ὄντος mutavit Hamaker, quod recepit Blass. Ego, ut olim conieci, οὔσης prorsus deleverim, aut correxerim ὅν, ut in verbis impersonalibus Attici genetivo accusativum absolutum praeferre assolent.

§ 155. ὅτι τόνδε τὸν ἄνδρα στεφανοῖ ὁ δῆμος ὁ Ἀθηναίων ἀρετῆς [ἔνκα] τὸν κάκιστον καὶ ἀνδραγαθίας ἕνεκα τὸν ἄνανδρον καὶ μολιπότα τὴν τάξιν. Prius ἕνεκα, quod ex mea quidem sententia non sine duritie sermonis abesse potest, cum libris quibusdam expunxit editor. Magis mihi probatur Saupprii ratio, qui alterum delevit.

§ 156. μὴδ' ὑπομιμνήσκετε τῶν [ἀνιάτων καὶ] ἀνηκέστων κακῶν τοὺς ταλαιπώρους Θεβαίους. Hirschigio et Cobeto expungentibus manifestum glossema non obsecutus est Blass.

§ 166. ἀμπελουργοῖσι τινες τὴν πόλιν, [ἀνατετμήκασι τινες] τὰ κτήματα τὰ τοῦ δήμου ὑποτετμήκασι [τὰ νεῦρα τῶν πραγμάτων], Φορμορραφούμεθα, ἐπὶ τὰ στενά τινες ὥσπερ τὰς βελόνας διείρουσι. Neutiquam mihi quidem persuasit vir egregius haec ita odens, nec punctum temporis dubito quin rectissime, probantibus Cobeto et Westermannō, Dionysius Hal. omiserit verba

ἀνατετμήκασι (ἀπότ. corr. Ortner) τινες τὰ κλήματα τοῦ δήμου quibus olim magistellus interpretatus est verba ἀμπελουργοῦ τὴν πόλιν, reliqua vero ὑποτετμήκασι τὰ νεῦρα τῶν πραγμάτων genuina sint. Receptae a Blassio scripturae adversatur etiam hiatus δήμου ὑποτετμήται.

§ 168. ἐγὼ μὲν μεθ' ὑμῶν λογιῶμαι, ἃ δεῖ ὑπάρξαι [ἐν τῇ φύσει] τῷ δημοτικῷ [ἀνδρὶ] καὶ σώφρονι, καὶ πάλιν ἀντιθῆσω ποῖόν τινα εἰκός [ἐστίν] εἶναι τὸν ὀλιγαρχικὸν [ἄνθρωπον] καὶ φαῦλον. Quanto numerosius haec composita erunt, si removerimus verba supervacua, quae ut suspecta mihi uncinis saepsi. Primum enim locutio ὑπάρχειν τινί usurpata de iis quae alicui propriae sunt et saepius repetita in sequentibus nullo indiget additamento (cf. etiam § 208), deinde displicet illa distinctio ἀνδρὶ — ἄνθρωπον et moleste hiant verba δημοτικῷ ἀνδρὶ, neque utrovis substativo opus esse confirmant § 169 init. τὰδε δεῖν ὑπάρξαι τῷ δημοτικῷ et § 170 extr. τὸν δ' ὀλιγαρχικὸν πάντα τὰναντία τούτων ἔχειν, tandem omisso ἐστὶ post εἰκός, quod rarissime verbum augent Athenienses, ut § 88 (nec alibi usurpat noster) διπλασία εἰκός εἶναι τὴν συμφορὰν, suavius ad aures accidit oratio.

§ 193. οἱ δὲ δικασταὶ ἐνίοτε ὧν μὲν εἰσι κριταὶ ἐπιλανθάνοντα, ὧν δ' οὐκ εἰσὶ δικασταί, περὶ τούτων ἀναγκάζονται τὴν ψῆφον φέρειν. Optime me iudice alterum δικασταὶ deleuit Cobet, nec puto id satis tueri locum geminum I 175, interpolatum et ipsum: οἱ δὲ δικασταί, ὧν μὲν ἦσαν δικασταί, ἐπελάθοντο, ὧν δ' οὐκ ἦσαν κριταί, περὶ τούτων ἤκουον, ubi tamen dubito num sufficiat delere κριταί cum Frankio, sed simul, ad huius loci exemplum, pro δικασταί ipsum hoc κριταί substituendum esse crediderim.

§ 207. Vid. ad I § 51.

§ 212. τὴν μισθὰν κεφαλὴν ταύτην — μυριάκις κατατέτμηκε καὶ τούτων μισθοὺς εἴληφε, τραύματος ἐκ προνοίας γραφὰς γραφόμενος κτλ. Non tam stolidus Demosthenes oratori nostro videbatur, opinor, ut caput suum κατατέμνοι, ubi satis erat cutem leviter incidere, quare corrigere non dubito ἐπιτέτμηκε, ut Aeschines eadem de re supra § 51 dixit τὴν τῆς κεφαλῆς ἐπιτομήν et II 93 ἐπιτεμὼν τὴν σαυτοῦ κεφαλὴν. Cf. Dem. 40 § 32, Herod. I 74. III 8. IV 70. al.

§ 254. καὶ τὸν καιρὸν μὴν μνησθῆτε, ἐν ᾧ τὴν ψῆφον φέρετε.

Ita iam ediderat ex uno codice Bekker, cum meliores fere libri haberent *μὴ μνησθῆτε*, deteriores *μὲμνησθε*. Multum tamen de ea lectione dubito, quia nusquam particulas *καὶ μὴν* aliis vocabulis separata legere me memini. Quapropter vide ne aut negatio dittographia nata sit aut transponendum *καὶ μὴν τὸν καιρὸν μνησθῆτε*, sive *καὶ μὴν μνησθῆτε τὸν καιρὸν κτλ.*

In *orthographia* vocabulorum Blass (cf. Praef. p. vii) recte secutus est titulorum Atticorum, fidelissimorum incorruptorumque testium, praecepta. Quocirca miror eum III § 93, 14 non recepisse unius boni codicis lectionem *ἐμελλεν* pro *ἤμελλεν*. Verba enim *βούλομαι δύναμαι μέλλω* non ante annum 300 a. C. in inscriptionibus augmentum *η* habere constat. Vid. Meisterhansii gr. d. A. I. pag. 134. Non rectius mihi videtur sine augmento scripserit *εὐρίσκειν* aliaque verba ab *εὐ* ordientia (Meisterh. p. 136), neque equidem dubitassem *ὕδς*, quod seculi quarti consuetudo postulat, scribere pro *υῖδς* (id. p. 47), aut pro *ἑώρακα* exarare *ἑώρακα*, quam formam omnes poetarum loci requirunt.

Prudenter idem Praef. p. v sq. disputat de *hiatu*, quem ab Aeschine in duabus ultimis orationibus, praesertim in or. de falsa legatione, partim tamen etiam in Timarchea, plerumque vitatum esse primus agnovit, unde eos locos ubi in duobus illis reperiuntur de vitio suspectos esse autumat.

Sunt autem in utroque quem l.l. dedit hiatuum catalogo haud ita pauci, qui audientium aures vix offendere potuissent videntur, si quidem ne poetae quidem iis abstinerunt, adhibentes aut elisionem aut eam synaloephen, quam librarii aphaeresi indicare assolent. Ad prius genus pertinent haec exempla: II 1 *δέομαι ὑμῶν*, 28 *γεγενῆσθαι ἀδελφῶ* (cf. Ar. Pac. 704), 35 *μεταστῆναι ἡμᾶς*, 87 *εἶναι ἐπαρᾶσθαι*, 100 *γένηται ἀΦήσει*, III 1 *γίγνεσθαι ἐν*, 10 *οἶμαι οἱ*. Φανήσεται ὁ, 12 *στεφανώσεται ἡ βουλή*, 24 *πειράσομαι ὑμᾶς*, 33 *οἶμαι ᾤετο*, 47 *κηρύξει* (l. *κηρύξει*) *ἐπετρέψατε*, 48 *προσγέγραπται ἐν*, 50 *κρίναι εὐμαθῆς*, et ita saepius infra, velut 110, 118, 136, 137.

Ad alterum genus pertinent haec: II 73 *ὅπου ἔστιν*, 82 *μνεία ἐγένετο*, 87 *ψήφῳ ἐξορκίζεσθαι*, 88 *δημοσίᾳ ἐτελεύτησαν*, 91 *κελεύει ἀπιέναι* vel *ἀπιέναι ἐπὶ*, 95 *βούλῃ ἐξέμνησθαι*, 96 *λόγου*

ἀπὸ, 100 γένηται, ἀφῆσει (ubi etiam interpunctione hiatu excusatur), 152 Ἀθηναῖοι ἐκ, 158 αὐτῷ ἐπιστεύσατε, 173 χρόνῳ ἐτειχίσσαμεν, 175 τούτῳ ἐπτακισχίλια (nam etiam huius synloephae apud comicos extant exempla). III 7 ταχθῆ ἐν, 10 αὐτῷ ἐνιαυτῷ, 13 θεσμοθέται ἀποκληροῦσιν, 24 ποίᾳ ἐκκλησίᾳ ἐχειροτονήθη, 30 δῆμοι ἐξ, 40 δήπου ἐξελέγχονται, 48 νόμῳ ἐξεῖναι. — Passim autem infra idem hiatus apparet, velut 109 ἄλλῳ ἐπὶ τρέψειν, 170 ἔστω ἐπὶ, 175 ὁμολογεῖ ἐν etc.

Addere forsitan liceat III § 9 μοι ἐλπίζω et § 48 σοι ἔξω quae per crasin pronuntiant poetae.

Quae si dempseris exempla e duabus Blassii tabellis, restar haec, quae similem excusationem non admittunt:

II 8 (l. 7) ἀλλ' ἴσῃ τῇ εὐνοίᾳ ἀκούοντας, pro quibus scriber potuerat ἀλλὰ μετ' ἴσης τῆς εὐνοίας ἀ. — 12 Φρύνων δ' Ῥαμνοσιος ἐάλω ὑπὸ ληστῶν ἐν ταῖς σπονδαῖς ταῖς Ὀλυμπιακαῖς. Fort. transponendum ἐάλω aut post ληστῶν, ut sit ἐάλω (praep. ἐν vel abesse poterat), aut post Ὀλυμπιακαῖς. — 14 εἰσῆ (an εἰσῆειν?) ἡ γραφὴ εἰς. Vid. ad III 6. — 15 ὁ Στρομβίχου υἱὸς ubi υἱός del. Sakorrapphos. — 16 ἀφειθείς ὑπὸ Φιλίππου ἀνελύτρων, ubi ὑπὸ Φιλίππου del. editor. — 21 ὁλοσχοίνῳ ἀβρόχῳ ubi transponere possis ὥστε ἀπορράψειν ἀβρόχῳ τὸ Φιλίππου στόμ ὁλοσχοίνῳ. — 28 Εὐριδίκη, ἡ μήτηρ ἡ σὴ, ubi nomen proprium del. editor. — Ibidem τῇ δ' Ἀθηναίων πόλει οἰκείως ἐχρήσατο. Possis (ἐ)χρήσατο(ς) οἰκείως, aut οἰκείως δ' ἐχρήσατο τῇ τῶν Ἀιπ. — 33 ἀπέστη [ὁ Φιλίππου πατὴρ del. Blass]. — 70 τῇ μὲν γὰρ ἀρχὴν ἐποιήσάμεθα τοῦ πολέμου ὑπὲρ Ἀμφιπόλεως. Fort. περ). An breviter orator dixerat τ. μ. γ. ἀ. ἐ. Ἀμφιπολεως? — 73 ὅτι θαυμάζει ὁ δῆμος ὁ Ἀθηναίων. An verbum transponendum post Ἀθηναίων? — 78 τῆς ἑαυτοῦ ἡλικίας. — 88 ἡ ποὺ ἀδίκου γε. — 97 περὶ μὲν οὖν τῆς ἐπὶ Θράκης ὁδοὺς οὐκ ἐγένετο μνεῖα, ubi ὁδοῦ non sine duritie quadam omissum foret. — 99 συνηκολούθουν δ' αὐτῷ ἄνθρωποι δύο στρώματόδεσμι φέροντες. Pronomen transponi possit post δύο, omitti sine damno nequit. — 100 εἰδὼς μὲν Φίλιππον ἐν τῷ πολέμῳ οὐδένα πώποτε Ἀθηναίων λύτρα παραξάμενον, sed verbis ἐν τῷ πολέμῳ facile carebimus, nec fortasse genuina sunt. — [152] δοκῶ ἀν' ὑμῖν, sed particula conditionalis est in iis voculibus quarum legitimus est hiatus, non solum enim III 16 legiti-

notatum a Bl. ὅσῳ ἂν (cf. Isocr. XV 278) et ὑπολάβοι ἂν III 21 et III 214 εἴποι ἂν, sed etiam III 114 extr. et 145 ὅτου ἂν et ὅποι ἂν. Vid. ad II 9.] — 155 κάλει μοι Ἀριστοφάνην. Cf. III 24. — 156 ξένους τινὰς ἑαυτοῦ αἰχμαλώτους — ἐν τῷ φιλίππου ἀμπελουργείῳ. — III 2 extr. δοκεῖ ἢ τε πόλις. — 5 προλέγω ὑμῖν, quae verba transponi dissuadet auris. — 6 ὅταν εἰσὶν εἰς δικαστήριον γραφὴν παρανόμων δικάσων, ubi εἰσὶν transponi possit post δικαστήριον aut deleri verba εἰς δικαστήριον, quae similiter abesse possunt II 14 καὶ μετὰ ταῦτα εἰσέει(ν) ἢ γραφὴν εἰς τὸ δικαστήριον. — 11 μέτριοι [εἰσιν]. Corr. Cobet. — 13 οἱ θεσμοθέται [ἀπο]κληροῦσιν. Corr. Blass. — 14 ὁνόματι [ὁ νομοθέτης]. Corr. idem. — 15 [ἐπειδὴ καὶ αἱ ἀκλήρωτοι ἀρχαὶ οὐκ ἀδοκίμαστοι, ἀλλὰ δοκιμασθεῖσαι ἀρχουσι]. Del. Westermann, cui Blassium non obtemperasse miror. — 16 ὅταν δὲ ἑτέραν μὲν φωνὴν ἀφ᾽ ἧς ὁ νόμος, ἑτέραν δὲ ὁ ῥήτωρ. Fort. ἀφ᾽ ἧς transponendum post ῥήτωρ, quod auribus etiam gratus est. Cf. tamen 18 et 19. — 17 ἀρχαίς <τ᾽> οὔσῃ. Corr. Blass. 18 et 19 κελεύει ὁ νόμος. Utrobique malim ὁ νόμος κελεύει, ut legitur § 20, § 249 alibi. — 19 μόνοι οἱ. Correctum est μόνον οἱ. — 20 στεφανωθήσεται ἡ βουλὴ ἢ ἐξ Ἀρείου πάγου. Subiectum del. Blass; et abesse sane potest, sed solus hiatus βουλὴ ἡ molestus videtur. — 22 διδάσκει [ὁ νόμος ἢ χρὴ γράφειν] del. idem. — 23 ἐκεῖνο [αὐτῷ] ὑποβάλλετε. Corr. idem. — 24 ἀρχῶν μὲν τὴν ἐπὶ τὸ θεωρικὸν ἀρχὴν. Potuerat ἀρχῶν τὴν ἀρχὴν τὴν ἐ. τ. θ. — 24 καὶ μοι ἀνάγνωθι. Cf. II 155 κάλει μοι Ἀριστοφάνην, et infra. Est autem κάλει μοι frequentissima formula. — καὶ ἐν τίνι ἡμέρᾳ. — ἡ κατηγορία ἢ ἐμὴ, sed duo ultima vocabula non sunt necessaria, nec fortasse genuina. — 27 ἴν' ἡ πόλις ἔχοι ὑπεύθυνα σώματα. Fort. ὑπεύθυνα ἔχοι σ. — 28 χειροτονήθη [ὑπὸ τοῦ δήμου] Corr. Blass. — 29 ἔστι γὰρ — τῶν περὶ τὰς ἀρχὰς εἶδη τρία, ὧν ἓν μὲν καὶ φανερώτατον οἱ κληρωτοὶ καὶ οἱ χειροτονητοὶ ἀρχοντες, sed delendum videtur ἀρχοντες. — 31 ἢ δὲ Πανδιονίς [Φυλὴ] ἀρχοντα. Corr. Blass. — 35 προεῖπ' [ὑμῖν]. Idem. — 40 ἦτοι δ. — 41 διδάξω [ὑμᾶς]. Corr. Blass. — 43 στεφανούμενοι ἢ (an pausa est? Bl.). — 44 οὐδὲ γὰρ ἡ ἐκκλησία ἠνωχλεῖτο, ἀλλὰ τὸ θέατρον. Fort. transponendum ἠνωχλεῖτο ἢ ἐκκλησία. — 48 μηδαμοῦ ὅτι (an pausa est? Bl. Procul dubio).

Primas quinquaginta paragraphos Otesiphonteseae orationis Blass in Praefatione perlustravit. Pergam indicare reliquos hiatus quatenus pro parte minus legitimi mihi videntur, itaque exclusis duobus illis tribusve generibus, quae supra significavi.

§ 51 λόγου ἔργον. — 53 καίτοι, ὦ. ὦ abesse poterat. Cf. 56, § 165 extr. alia. — 54 [γενομένη] εἰρήνη recte Bl. — 65 [ἐν κελεύει] ἐλέσθαι. Idem. — 67 τῇ δγδὲ ἰσταμένου. Qui hiatus evitari non potuit, quod idem valet de verbis ἐν τῇ ἱερᾷ ἡμέρᾳ — 69 καλλίῳ ὑπολαμβάνοντες. An pausa? — 70 [ἐν τῷ δόγματι] ἐξεῖναι Blass. — 71 καὶ παρῆμεν τῇ ὑστεραίᾳ εἰς τὴν ἐκκλησίαν Blass. conl. εἰς τὴν ὑστέραν ἐκκλ. An καὶ τῇ ὑστεραίᾳ παρῆμε. ἔ. τ. ἔ. — 72 οὐ γὰρ ἔφη δεῖν, καὶ γὰρ τὸ ῥῆμα μέμνημαι [ὡς εἶπε.] διὰ τὴν ἀηδίαν τοῦ λέγοντος ἅμα καὶ τοῦ ὀνόματος ἀπορρήξαι τῆς εἰρήνης τὴν συμμαχίαν κτέ. Minus propter hiatus, quem legitimum duco, quam propter loci compositionem uncinis includo verba ὡς εἶπε. Ceterum laudanda potius quam vituperanda fuerat haec energetica Demosthenis locutio, quae quae natura coniuncta iudicabat non divellenda esse dixerat. — 83 πόλει τινι ἴση. Sed cf. § 24 ἐν τίνι ἡμέρᾳ et 223 Ὀλυμπιάδ. ἀγοράζοντος. — 88 στρατιῶται [οἱ ὑμέτεροι]. Blass. — 91 ἅμα. — [αὐτῷ] ἡ Blass. — 93 εὖ εἰδῆτε ut 99 εὖ οἶδεν et 79 εὖ οἶδ'. Eundem hiatus saepe poetae comici sibi permiserunt, quamquam vitare poterant scribendo σάφ' οἶδα etc. — 94 [ταῦτ' ἤδη] ἀξίον ἐστίν. Corr. Blass. — 101 μὴ ὑμῖν. Offensione certe carent μὴ οὐ et μὴ οὐχί I 136, quippe quae vel in tragicis cum crasi pronuntiarentur; μὴ ἡμεῖς disyllabum est apud Aristophanem Thesm. 536, sed synaloephe vocalium ἡ et ὠ exemplo caret. Cf. ad 168 et 189. — 104 ὅτι ἐλάχιστου χαλλοῦ οὐδὲν δέοιτο. Recte Halm ἐλάχιστα, deletο οὐδὲν. — 108 ἀναιρεῖ [ἢ Πυθία]. Blass. — 114 ἀποστέλλεσθαι Ἀθήναζε τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκάστου μνᾶς εἴκοσι. Nisi forte hoc exemplum pertinet ad alterum quod excepi genus, aut ἐκάστου τοῦνιαυτοῦ scribi potest, aut deleri ἐκάστου, quod in talibus saepe omittitur. — 115 Διογνήτου Ἀναφλυστίου, nisi similiter defendi potest fort. cum Baitero corrigendum <τοῦ> Ἀναφλυστίου. — 124 τῇ δὲ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ Κόττυφος. Vix dubium quin expungendum sit ἡμέρᾳ. — 126 εὐπρεπῶς γε τῷ ὀνόματι, ἀλλὰ τῷ ἔργῳ αἰσχρῶς. Transpone ἀλλ' αἰσχρῶς τῷ ἔργῳ. — 128 ἥς ἐγὼ οὐτ

εἰν τοῦνομ' εἴποιμι. Blass expunxit ἐγὼ, sed passim tam apud
 tragicos quam in comoedia ἐγὼ οὐ (et οὐχι) patiuntur synaloe-
 phem. — 129 χρόνῳ ὕστερον. — [130 extr. [αὐτῷ] ἐξιούσης
 Blass, sed hiatus pertinet ad alterum quod notavi genus]. —
 132 ἀφ' ἡλίου ἀνιόντος. Potuerat ἀπ' ἀνιόντος ἡλίου, sed minus
 solita. — 143 ἀπωτέρω οἱ κίνδυνοι. Conferri possit notissima
 crasis ἐγῶμαι. — 144 συνελθισθε ἤδη τὰδικήματα τὰ τοῦτου
 ἀκούειν. An ἀκούειν τὰ τοῦτου? Sed cf. ad 202. — 145 ὅποι ἂν,
 sed vide notata supra ad II 152. — 146 μηδὲν αὐτῷ ἀντιλέ-
 γειν. Aut delendum αὐτῷ aut transponendum post verbum. —
 [πλείω γὰρ ὑμᾶς ἀγαθὰ ὑφ' ἑαυτοῦ ἔφη ἀπὸ τοῦ βήματος πε-
 πονθῆναι. Recte fort. abundans ἔφη del. Blass, sed sine causa
 ὑφ' ἑαυτοῦ mutari iussit in δι' ἑαυτόν, nam hiatus est alterius
 quod excepti generis.] — 149 χρυσοῦ ἔνευ αὐτοῦ παρὰ Φιλίπ-
 πῳ λαβόντας. Sed verba ἔνευ αὐτοῦ non sunt plane necessaria.
 — 156 [ἱκετεύω ὑμᾶς] Blass. Cf. tamen de hiatu 177. 190. 196.
 — 160 [ἔφη] οὐκ Blass. — ὅτι αἵματός ἐστιν ἡ ἀρετὴ ὥνια.
 Colorem habent proverbialem haec verba. — 161 οὐτ' ἐν εἰρήνῃ
 οὐτ' ἐν πολέμῳ. An pausa? — 162 Φαρμακοπόλου [νόος] Blass. —
 ὡς ἐγὼ ἀκούω. An ἔγωγ'? Ni forte pronomen est insititium. —
 166 δέμου ὑποτέμνεται. De his suo loco egi. — δημοτικῷ
 ἀνδρὶ. Etiam de his. — 168 μὴ ὀποτέρου. Cf. ad 101. — 177
 προλέγω ὑμῖν. — 178 δοκεῖ ἡ πόλις. — 186 ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀνέ-
 κειται. — 189 μὴ οὖν. Cf. ad 101. 168. — 190 ἀποπλανῶ
 ὑμᾶς. Cf. ad 156. 177. — 191 κατεληλύθει δὲ δῆμος. Fort. κατ-
 εληλύθειν. — 192 ἀλλ' ἦσαν πολὺ χαλεπώτεροι οἱ δικάσται
 τῆς κτῆ. Possis transponere verba πολὺ χαλεπώτεροι post δικάσται.
 — 196 οἱ γὰρ ἀγαθοὶ στρατηγοὶ ὑμῖν καὶ τῶν τὰς σιτήσεις
 τοὺς εὐρημένων (l. ὑβρ.) [ἐν τῷ πρυτανείῳ] ἐξαιτοῦνται. De priore
 hiatu cf. 156. 177. 190. 196, posterior est excepti a me generis.
 Nihilominus propter sedem verba ἐ. τ. π. cum Blassio Aeschini
 abiudico. — 199 ὅλως δ' ἔγωγε, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι (pausa),
 ὀλίγου δέω εἰπεῖν. Evitari potuerat hiatus scribendo λέγειν. —
 202 δόξῃ ἀκούειν. Cf. ad 144. — 208 ἐκεῖνο αὐτῷ ὑποβάλλετε.
 Si recte Blass § 23 scripsit ἐκεῖνο [αὐτῷ] ὑποβάλλετε, hic quo-
 que eadem medicina adhibenda est. Cf. tamen § 48 et 1, 121. —
 211 εἴποι ἂν. Licitus hiatus. Cf. supra ad II 152. — 215 ὥστε
 οὐκ ἀποχρῆ αὐτῷ. Pronomen abesse nequit, sed possis τοῦτῳ. —

223 extr. Ὀλυμπιάδι ἀγοράζοντος. Similes hiatus sunt § 24 τινι ἡμέρᾳ et 81 τινι ἴσῃ. Non admodum talia aurem offendisse credideris ob iota dativi ab epicis elisum, quam licentiam poetis Atticis fuisse sunt qui contendunt. — 233 ἐν τοῦ διεσσηρίου ὁ τοιοῦτος κριτής. Cf. Ar. Eq. 1237 πῶς εἶπας; μού (i. e. μου δ) χρησμός ἄπτεται φρενῶν, Thesm. 158 σοῦπισθε et νεανίσκουδντος (codd. νεανικοῦντος) = νεανίσκου δντος apud Eupolidem II 472, ne notissimas crases cum articuli gen. masc. commemorem. — 237 οἷ [ἡμᾶς] Blass. Similiter tamen μοx 247 ὅτι τοιαύτη δόξει ἡ πόλις εἶναι, ubi boni codd. habent πόλις δόξει, cum duplici hiatu. — (250 αἱ πρεσβεῖται ἀφικνούται εἰς ad utrumque quod excepi hiatus genus pertinent). — 252 [καὶ ἴσαι αἱ ψῆφοι αὐτῷ ἐγένοντο] optime delevit Westermann. — 255 τίνες ὑμῶν εἰσιν οἱ βοηθήσοντες Δημοσθέει, πότερ οἱ συγγυνηγέται ἢ οἱ συγγυμνασταὶ αὐτοῦ (pausa), ὅτ' ἦν ἡλικία. Pronomine facile carebimus.

Nunc supplebimus orationis de fals. leg. hiatus tabellam quam in Praef. p. v dedit Blass, qui eos tantum collegit, quae in prima eius orationis parte (1—35) et in media (70—104) et in ultima (105—184) codicum consensu traditi sunt, exclusi tamen iis qui ad utrumque illud quod saepius commemoravi genus pertinent. E prima parte addo neglectum ab editore hiatus § 28 extr. in verbis ὥστε συμβαίνει σοι καὶ ἰδίᾳ τῶν παίδων τούτων γεγενῆσθαι ἀδελφῷ, καὶ δημοσίᾳ φίλῳ ἡμῖν εἶναι, sed vide ne duo ultima vocabula sint interpolatoris.

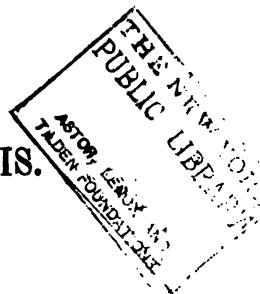
§ 37 οἱ ὑπέρται [οἱ τοῦ Φιλίππου] Blass. — 67 μαρτυρεῖ Ἀμύντωρ Λισχίνῃ. — 69 ἡ τοῦναντίον αὐτὸς αὐτοῦ [ἐπὶ τῷ ἐμῷ δνόματι] Blass. — 108 τὰ Φιλίππου ὄτα. Potuerat τὰ ὄτα τὰ Φιλίππου. — 115 extr. καὶ προσῆν τῷ ὄρκῳ ἀρὰ ἰσχυρά. Duplicem hiatus evitasset orator scribens καὶ ἰσχυρὰ προσῆν ἀρὰ τῷ ὄρκῳ vel καὶ ἀρὰ προσῆν ἰσχυρὰ τῷ ὄρκῳ. — 122 ἐκεῖ [εἶπον] Blass. — 123 ἐν δὲ τῇ ὑστέρᾳ αἰσθέσθαι. An αἰσθέσθαι δ' ἐν τῇ ὑστέρᾳ? — 123 καίτοι εἰ. — 143 ἀπόδοτέ μοι χάριν εἰς τὴν τοῦ σώματος σωτηρίαν, ἥνπερ ἐγὼ ὑμῖν. An ὑμῖν ἐγώ?

De Timarchea oratione videatur Blass Praef. p. vi.

SCHOLIA PERSII ET IUVENALIS.

SCRIPSIT

J. VAN DER VLIET.

Scholia ad Persium (ed. Iahn-Bücheler) Ad Sat. I. 86 scholiasta praebet exempla *figurae contrariae*: 'antitheta sunt haec: *fortia neglecti uelabant colla capilli: et per neglectos uelabant colla capillos; aut quotiens umbra porrexi brachia mota: aut quotiens umbra reduxi brachia mota*. Citat commentator duos locos nescio cuius poetae, sed prior antithesin uix continet; aut enim his uerbis nihil dicitur, aut bis idem. *Colla* uero quae in priore colo sunt obiectum, in altero subiectum praebere necesse est. Quod fiet, ubi scripseris: *fortia neglecti uelabant colla capilli: et per neglectos lucebant* (uel *candebant*) *colla capillos*. *Velare* autem et *lucere* sunt antitheta.

Ad us. 110 eiusdem satirae, ad uerba: *per me equidem sint omnia protinus alba*, commentator ascripsit: *alba*, sicut *malum dicimus nigrum*. Fuit, ni fallor, olim: *alba*, <bona>, sicut *malum dicimus nigrum*.

Ad Sat. II. 56. Explicantur diuersa ratione uersus:

nam fratres inter ahenos

somnia pituita qui purgatissima mittunt,

praecipui sunt sitque illis aurea barba,

ultima autem interpretatio huiusmodi est: *cum Romani pestilentia laborarent, Castor et Pollux in somniis populum monuerunt, qui*

bus remediis morbi curarentur, et licet eorum multae essent statuæ Romæ, tamen cum non essent, paratæ sunt illis similes, quas postea Romani deaurauerunt. Statuas esse erectas Dioscuris, cum non essent, licet eorum multae essent statuæ Romæ, etiam sagacissimus et cautissimus interpret ueterum concedet esse absurdum. Verba sanabuntur, ubi deficientia erunt addita: et licet eorum multae essent statuæ Romæ, tamen cum non essent (ahenæ), paratæ sunt illis similes, quas postea Romani deaurauerunt. Similes hoc loco idem esse uidetur, quod tales (= tali materia confectæ), sed etiam qui hoc concedere noluerit, locum esse lacunosum non negabit.

In proximis ad us. 57 annotatum est: *pituita est purgatio cerebri uel morbus gallinarum qui ex edacitate nascitur unde euenit ut grauati homines somno non bona somnia uideant. Non somno sed cibo grauati mala somnia uident, quod affirmat narrator apud Apuleium (Met. I. 18) et ad illum 'ne' inquam 'inmerito medicum filii cibo et crapula distentos saeua et graua somniare autumant'. Medicum filii scripsi cum Scioppio, cdd. præbent medici fidi. Est operæ pretium animaduertere uocabulum pituita = morbus auium, sub recentiore forma *pipita uel *pippita apud nostrates quoque adhuc frequenti esse usu. cf. Lindsay Lat. Lang. p. 53.*

Ad Sat. IV. 28 explicatur quid sint compita: *uel compitum est non solum in urbe locus, in quem pluribus uiis itur, sed etiam uiae publicae ac diuerticuli aliquorum confinium, ubi aediculae consecrantur patentes. Nonne fuerit ac diuerticuli aliquorum?*

In scholio ad Iuuenalis Satiram I. us. 96 quaedam supplenda sunt, ut sententia plena fiat: *nuli intellegi quod apud ueteres, quamuis pauperes essent, tamen maiorem humanitatem fuisse: nunc autem eam solam uideri humanitatem, si detur sportula, et ipsa tenuissima, tamen ab honoratis non excludaris, qui ad eum sine pudore conueniunt. Verba: tamen ab honoratis non excludaris, cum proximis nullo uinculo cohaerent. — Restituetur concinnitas, ubi scripseris: si detur sportula, et ipsa tenuissima, (quam si adfectes uel quam si accipias), tamen ab honoratis non excludaris.*

Ad Sat. VI. 594 ascriptum est: *vix est, inquit, ut puerperium sustineat diues mulier. nam sterilitatis aut abortus poculum sumit ab obstetrice aut maleficia*. Scribendum *ab obstetrice aut malefica*. Est autem *malefica* = *uenefica*.

Qui nuper edidit Glossas Pithoeanas interlineares E. Lommatzsch in ea parte quae comparari potest cum tabula CXXVII exemplorum palaeographicorum Chatelainii bis errauit codice minus diligenter lecto: edidit autem ad VI. 612 *nates: inferior pars sui talaris*, quae interpretatio et ipsa interpretatione eget. Inductus uero uerbis *inferior pars* editor scholium rettulit ad *nates*, re uera pertinet ad *solea*, quod uocabulum ita explicatur: *inferior pars subtalaris*. Est autem *subtalaris* = *calceus* cf. Isidorus 19. 34. 7. *talares calcei socci sunt, qui inde nominati uidentur, quod ea figura sint, ut contingant talum: sicut subtulares, quod sub talo sunt, quasi subtalares*. Ducangius complures tradit huius uocabuli formas in inferiore Latinitate sollemnes: *sotu- socu- soti-lar* uel *-laris*; *subta- subtu- subto- subte- subti- solaris* cum uocabulo: *sotularifex*. Praebet praeterea: *subtel, subtal, subtale, subtellus* cum interpretatione: *ima pars pedis*. Ex *subtalaris* uel *-re* ortum uidetur Gallicum: *soulier* cf. Gröber. Lat. Rom. Wörterb. 7891.

Ibidem ad us. 618 editum est: *ardebant: uidebantur illi cuncta*. Haec uerba de solo Apolline uera esse possunt neque cum *ardebant* quicquam habent commune. Explicant *cuncta*, neque *illi* in cd. est, sed *illius* (illi). Interpres elucidat uersum: *ardebant cuncta et fracta compage ruebant*. Caesonia uxor Caligulae cum philtro maritum insanum reddidisset, tantundem mali mundo intulit, quam si Iupiter Iunonis ueneno insanire coepisset. Nam *illius cuncta uidebantur*, imperator cunctarum rerum dominus esse uidebatur.

AD ARISTOPHANEM EIUSQUE SCHOLIASTAS

SCRIPTIT

H. VAN HERWERDEN.

(Cf. Vol. XXIV, pag. 199 sqq. et 266 sqq.)

Pac. 61. Serv. 1 σιγήσαθ', ὡς Φωνῆς ἀκούειν μοι δοκῶ.
Haec dicens servus solus adest in scena, nam conservus vs. 49 abierat. Ergo spectatores silere iubet. Errabam Vol. XXIV p. 267.

Pac. 280. Cydoemus Sparta, quo missus fuerat ad pistillum petendum, redit eiulans:

οἴμοι τάλας, οἴμοι γε καὶ οἴμοι μάλα.

Cui Bellum:

τί ἐστι; μὲν οὐκ αὖ φέρεις;

Respondet ille:

ἀπόλωλε γὰρ

καὶ τοῖς Λακεδαιμονίοισιν ἀλετριβανος.

recte quidem ad sententiam, non vero ad usum Aristophanis, qui constanter nomen Λακεδαιμόνιοι ponit sine articulo. Cf. Ach. 52. 131. 355. 368. 482. 509. 536. 541. 647. 652. Eq. 467-1008. 1053. Quare corrigo:

καὶ τοῖς Λακεδαιμονίοισιν

et ipsis, ut Atheniensibus vs. 249: ἀπόλωλ' Ἀθηναίοισιν ἀλετριβανος.

Non eadem constantia articulus abest a nomine Ἀθηναῖοι, quod tribus quattuorve locis eo auctum est Lys. 1145. 1149. 1229. 1224. Λάκωνες articulum habet Ach. 305. 309. 514. Eq. 740. Lys. 620. 1150. 1152. Pac. 216. 478. 622. 701, semel tantum, Ach. 303, postulante metro, articulo caret; nusquam caret Λακωνικοὶ substantive positum: Pac. 211. Nub. 186. Lys. 1115. 1226. Eccl. 356, qui tamen loci partim non populum, sed certos homines spectant. Contra urbium nomina Ἀθηναί et Λακεδαιμόν, ubi non pendent a praepositione, articulum habere solent, velut Nub. 214. Lys. 1144. Eq. 311 cett.

Schol. Pac. 143. στοχάσασθαι ἐστὶν οὐδὲν πλέον ἢ ὅτι πλοῖα ἦν οὕτω λεγόμενα κἀνθαρος ἐν Νάξῳ γεγόμενα, ὡς νῦν σίλφας

τινὰ λέγουσιν ἀκατίων εἶδη [ἀλλὰ καὶ Σαμιαπὸν τρόπον Φησὶν δ Κρατῖνος] καὶ ὅτι θαλασσοκρατοῦντές ποτε Νάξιοι ἐχρῶντο αὐτοῖς [τοῖς κανθάροις] ἐπὶ πλέον. Deleantur verba seclusa.

Schol. Pac. 536. κόλπου γυναικός: ἐπεὶ ὅταν πολὺ σταῖς καμίζωσιν, ὀλίγον τι κολπώσασαι τοῦ χιτῶνος ἐκ <τοῦ ins.> περιζώματος ἐκεῖ ἐντιθέασιν. Ἄλλως. πολλάκις γὰρ ἐν εἰρήνῃ ὑπὸ κόλπως (κόλπου?) φέρουσί τι, καὶ πάλιν εἰρήνης οὐσῆς αἱ γυναῖκες (expectes φέρουσί τι αἱ γυναῖκες κ. π. ε. ο.) ἀδεῶς εἰς τοὺς ἀγροὺς ἐξέρχονται καὶ ἀνθολογοῦσιν κτέ. Non pace tantum, opinor, sinu portabant res suas mulieres, itaque vitium celant vocabula ἐν εἰρήνῃ. Subvenit collatus olim a Cobeto codex Venetus 475, qui pro iis exhibet ἐνεῖσαι, pro quo si una inserta litterula scripseris ἐνθεῖσαι, nihil amplius desiderabis.

Locis haud ita paucis scholiorum ope eius collationis, quae cum aliis viri summi schedis asservatur in bibliotheca universitatis Leidensis, mederi licet. Exemplo sunt scholia Pac. 1244, ap. Dübnerum pag. 207B. Ibi lin. 12 cum eo codice lege ταῖς (pro τοῖς) λάταξι, (itaque sine codice l. 23 τὰς (pro τοὺς) λάταξας); l. 19 λάταξ pro λατάγη, l. 21 (fort.) τὸν κότταβον pro τὸ κοττάβιον. Idem recte habet l. 31 ἀγκυλητοὺς, quod pro ἀγκυληγούς correctum est ex Athenaeo et l. 41 verum esse ποτε καταδῦσαι pro καταδύειν, quod pro καταλούειν ex eodem Athenaeo repositum est. — L. 43 pro Ἀχαιὶς habet hic codex Ἀλκαῖος (ἐν Λίνῳ, non Λινῶ, ut Ven. 474). Illud quidem tueri videtur Athenaeus p. 668 A: Ἀχαιὶς δ' ἐν Λίνῳ περὶ τῶν σατύρων λέγων Φοῖ, ῥιπτοῦντες — λάταξ, unde unicum huius fabulae fragmentum recepit Nauck² p. 752, nec sane propter verba περὶ τῶν σατύρων id recte factum esse negaverim, sed tamen haud ita absurde Alcaeo comico *Linum* vindicaveris, si quidem fabulam ἡ in scriptam docuit Alexis Athen. IV p. 164 B, ubi induxit Herculem παρὰ τῷ Λίνῳ παιδευόμενον καὶ κελευσθέντα ἀπὸ βιβλίων πολλῶν λαβόντα ἐντυχεῖν, ἐκεῖνος δ' ὁψαρτυτικὸν λαβὼν βιβλίον ἐν χερσὶν περισπουδᾶστως ἐκράτει, et fortasse Dionysius, si recte Meineke Hist. Crit. p. 420 apud schol. Iliad. A 515 huius fabulam, in qua Herculem fecit aegrotantem Silenumque ei mederi conantem admoto clystere, Λινὸν non Λιμόν fuisse statuit, in quali comoedia etiam Satyrorum mentio fieri poterat. In scholiis

ad vs. 1242, pag. 207 A, 38 in verbis Hermippi *βάβδον δε* κτλ. Ven. 475 recte post *βάβδον* inserit voculam *δέ*.

Scholium ad vs. 1301 ita supplet: *καὶ τοῦτο Ἀρχιλόχου* < *οὔτι μοι μέλει ἐκείνης, ἔρρέτω οὖν ἐκείνη* >. Quae verba corrumpuntur ex Archilochiis: *τί μοι μέλει ἀσπίς ἐκείνη; | ἔρρέτω· <ἐξαὐτὸ κτήσομαι οὐ κακίῳ>*.

Ex eodem codice in scholio ad 710 corrige *ἐπεὶ οὖν ἐδόκει*. Ὀπώρα εἶναι καὶ πόρνη. Alia nunc omitto.

Schol. Pac. 607: *αὐτόθαξ: ὀργίλον, ἐπεὶ οἱ ὀργίλοι δάκνου* < *τοῖς ὀδοῦσι*. Idem faciunt homines omnes, etiam mansuetissimī quare supplendum *τὰ χεῖλη*, vel potius *αὐτούς*, quod addidis *εἰ* puto grammaticum vocabuli respicientem originem.

Schol. Pac. 633: *Φησὶν ὅτι οὐδὲ ὁ ἄγροικος λεῶς μετοικισθεῖς εἰς τὰς πόλεις συνίει τῆς τῶν προδιδόντων πονηρίας*. Imo *ἐξ* τὴν πόλιν, Athenas.

Schol. Pac. 835. *Σωκράτους* (imo Platonis) δὲ τοῦ φιλοσόφου ἐστὶν εἰς αὐτὸν λόγος λεγόμενος Ἰων. Debuerat *διὰ λόγου* sed fortasse ipse grammaticus male locutus est.

Schol. Pac. 850. *οὐκ, ἀλλὰ: οὐχ ὥς ἐν ἀποφάσει, ἀλλ' οὐχὶ ἀκκεῖ τινές εἰσιν ἀπὸ τούτων*. Ad sententiam recte Rutherford dedit *τινὲς ζῶσιν*, sed propter lacunosam scholiorum conditionem nescio an probabilius corrigamus *τινὲς εἰσιν* < *οἱ ζῶντες* > ἀπὸ τούτων.

Schol. 1063. *ἐς κεφαλὴν σοι: ὡς καταρασάμενος αὐτοῦ καὶ βλασφημήσαντός* φησιν, εἰς τὴν κεφαλὴν ἔλθοι τὸ δεινόν. Scripsit aut τὴν <σὴν> κεφαλὴν αὐτὴν ἔλθοι <σοι>.

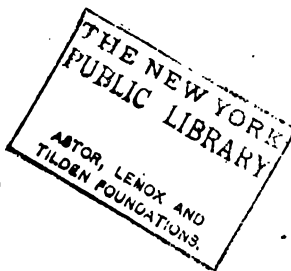
Schol. 1169. *κυκεῶμαι: κυκεῶνας ἐσθίω*. Singulari numero opus est, nec recte dictum *ἐσθίω* de thymi potione, cum praesertim sequantur verba *κυκεῶνα πίνουσι καὶ οὐ βλάπτονται*. Ergo corrige *κυκεῶνα σκευάζω*, quae proba est explicatio.

Schol. 1196. *κολλάβους: εἶδος ἄρτων*. εἰσὶ δὲ μικροὶ ἄρτιστοι ἐκ τῶν μεγάλων κεκολλαβισμένοι. Ridiculus error. Dederat quamvis falsam etymologiam tentans *κεκολλαβισμένοι*, i. e. *κεκερματισμένοι*. Cf. Schol. Ran. 507, quo loco simul reperies veram nominis *κόλλαβος* explicationem.

LYSIACA.

SCRIPSIT

H. VAN HERWERDEN.

I *De caede Eratosthenis* § 17. Ταῦτ' εἰποῦσα, ὦ ἄνδρες, ἐκείνη μὲν ἀπηλλάγη, ἐγὼ δὲ εὐθέως ἐταραττόμην, ἐνθυμούμενος μὲν ὡς ἀπεκλήσθην ἐν τῷ δωματίῳ, ἀναμιμνησκόμενος δὲ ὅτι ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ ἐψόφει ἡ μέταυλος θύρα καὶ ἡ αὐλεις, ὃ οὐδέποτε ἐγένετο, ἔδοξέ τε μοι ἡ γυνὴ ἐψιμυθιῶσθαι. Requiro οὐδέπω ποτε et similiter III § 26.

§ 20. κατηγορεῖτε πρῶτον μὲν ὡς μετὰ τὴν ἐκφορὰν αὐτῇ προσ-
λοι, ἔπειτα ὡς αὐτὴ τελευτῶσα εἰσαγγεῖλει καὶ ὡς ἐκείνη τῷ
χρῶνι πεισθείη, καὶ τὰς εἰσόδους οἷς τρόποις προσίοι, κτλ.
Aptissime quidem pro altero προσίοι Cobet rescripsit ποιοῖτο,
nescio tamen an in frequentissima utriusque praepositionis con-
fusione etiam probabilius corrigi possit εἰσίοι.

§ 23. ἀφικνούμαι ὡς τὸν καὶ τόν, καὶ τοὺς μὲν οὐκ ἔνδον κατέ-
λαβον, τοὺς δ' οὐδ' ἐπιδημοῦντας εὔρον. Postulat antiqua ortho-
graphia ἡὔρον, sed iucundius finitur periodus omisso verbo non
necessario, quod facile addi potuit a glossatore.

§ 27. Οὕτως, ὦ ἄνδρες, ἐκεῖνος τούτων ἔτυχεν ὥνπερ οἱ νόμοι
κελεύουσι τοὺς τὰ τοιαῦτα πράττοντας, οὐκ εἰσαρπασθεῖς ἐκ τῆς
ἰδοῦ, οὐδ' ἐπὶ τὴν ἐστίαν καταφυγών, ὥσπερ οὗτοι λέγουσι· πῶς
γὰρ ἄν, ὅστις ἐν τῷ δωματίῳ πληγεὶς κατέπεσεν εὐθύς, περιστρέψα
δ' αὐτοῦ τὴν χεῖρα, ἔνδον δ' ἦσαν ἄνθρωποι τοσοῦτοι, οὓς διαφυγεῖν
οὐκ ἠδύνατο (imo ἐδύνατο), οὔτε σίδηρον οὔτε ξύλον οὔτε

ἄλλο οὐδὲν ἔχων, ὃ τοὺς εἰσελθόντας (ἐπελθόντας recte Weidner) ἀν ἡμύνατο.

Nequaquam intellego cur Euphiletus hominem iam prostratum et inermem vinxerit. Cf. § 24 ὥσαντες δὲ τὴν θύραν τοῦ δωματίου οἱ μὲν πρῶτοι εἰσιόντες ἔτι εἶδομεν αὐτὸν κατακείμενον παρὰ τῇ γυναικί, οἱ δ' ὕστερον ἐν τῇ κλίνῃ γυμνὸν ἐστηκότα· ἐγὼ δ', ὧ ἄνδρες, πατάξας καταβάλλω αὐτόν, καὶ τὰ χεῖρε περιαγαγὼν εἰς τοῦπισθεν καὶ δῆσας (duo ultimæ vocabula sine damno abessent) ἡρώτων διὰ τί ὑβρίζει εἰς τὴν οἰκίαν τὴν ἐμὴν εἰσιών. Huiusmodi agendi ratio melius intellegeretur si revera, quod contendebant adversarii, Eratosthenes εἰσηρπάσθῃ ἐκ τῆς ὁδοῦ. Suspicionis plena res est.

§ 30. Optime Westermann: ἀνάγνωθι δέ μοι καὶ τοῦτον νόμον <τὸν> ἐκ νῆς στήλης τῆς ἐξ Ἀρείου πάγου.

§ 32. Ἀκούετε, <ὧ> ἄνδρες, ὅτι κελεύει, ἐάν τις ἄνθρωπος ἐλευθέραν ἢ παῖδα αἰσχύνῃ βίᾳ, διπλὴν τὴν βλάβην ὀφείλειν, οἷ τως, ὧ ἄνδρες, τοὺς βιαζομένους ἐλάττονος ζημίας ἀξίους ἡγασατο εἶναι ἢ τοὺς πείθοντας. Displicet ὧ ἄνδρες post tam breve intervallum repetitum.

§ 38. Requiro: εἰ μὲν γὰρ λόγων <μὲν> εἰρημένων ἔργου δὲ μηδενὸς γεγεννημένου μετελθεῖν ἐκέλευον ἐκείνον, ἡδίκουν ἄν· εἰ δὲ κτλ.

§ 44. ἔνιοι γὰρ τοιούτων πραγμάτων ἔνεκεν θάνατον ἀλλήλοις ἐπιβουλεύουσι. Lysiae hic et ubique reddenda forma Attica ἔνεκα. De utraque forma cf. Meisterhans Gr. d. A. I. ed. 2 p. 177.

§ 47. οἱ γὰρ <τὰ> τοιαῦτα πράττοντες ex mea correctione edidit Weidner.

§ 48. οἵτινες τοὺς μὲν φυλάττοντας τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ταῖς ζημίαις ζημιώσουσι, τοῖς δὲ βουλομένοις εἰς αὐτὰς ἀμαρτάνειν πολλὴν ἄδειαν ποιήσουσι. Verba ταῖς ζημίαις delevit Cobet, quae vix quisquam adscripturus fuisset. Multo probabilius me iudice olim Reiske ταῖς <ἐσχάταις> ζημίαις coniecit, quod suadent etiam verba opposita πολλὴν ἄδειαν ποιήσουσιν.

II. *Orat. funebris* § 6. Μόνοις δ' αὐταῖς (Amazonibus) οὐκ ἐξε-
γίγνετο ἐκ τῶν ἡμαρτημένων μαθούσαις ἄμεινον περὶ τῶν λοιπῶν
βουλευσασθαι, οὐδ' οἴκαδε ἀπελθούσαις ἀπαγγεῖλαι τὴν τε σφετέ-
ραν αὐτῶν δυστυχίαν καὶ τὴν τῶν ἡμετέρων προγόνων ἀρετὴν·
αὐτοῦ γὰρ ἀποθανεῦσαι, κτλ. Idem tamen valet de omnibus qui
in terra hostium occumbunt, quare aptius orator scripsisset
<Ἡττη>μέναις δ' αὐταῖς κτλ. Quia tamen saepe Graeci vo-
cabulo μόνος cum exaggeratione quadam utuntur, nihil novare
praestiterit.

§ 9. ἀλλὰ τοὺς τεθνεῶτας ἐν τῷ πολέμῳ (Thebanos et Argivos
Athenienses) ἀξιοῦντες τῶν νομιζομένων τυγχάνειν πρὸς τοὺς ἐτέ-
ρους (Thebanos) ὑπὲρ ἀμφοτέρων (pro Thebanis et Argivis) ἐκιν-
δύνευσαν, ὑπὲρ μὲν τῶν (pro Thebanis), ἵνα μηκέτι εἰς τοὺς
τεθνεῶτας ἐξαμαρτάνοντες πλείω περὶ τοὺς θεοὺς ἐξυβρίσωσιν, ὑπὲρ
δὲ τῶν ἐτέρων, ἵνα μὴ πρότερον εἰς τὴν αὐτῶν ἀπέλθωσι πατρίου
τιμῆς ἀτυχήσαντες καὶ Ἑλληνικοῦ νόμου στερηθέντες καὶ κοινῆς
ἐλπίδος ἡμαρτηκότες. Recte dictum esset ἵνα μὴ πρότερον —
ἀπέλθωσιν πρὶν πατρίου τιμῆς τυχεῖν καὶ Ἑλληνικοῦ νόμου μὴ στε-
ρηθῆναι μηδὲ κοινῆς ἐλπίδος ἀμαρτεῖν, verum in illa compositione
πρότερον abundat.

§ 10. Ταῦτα δὴ διανοηθέντες, καὶ ἐν τῷ πολέμῳ τύχας κοινὰς
ἐπ' αὐτῶν ἀνθρώπων νομίζοντες, πολλοὺς μὲν πολεμίους κτώμενοι,
τὸ δὲ δίκαιον ἔχοντες σύμμαχον ἐνίκων μαχόμενοι. Et oppositum
ἔχοντες σύμμαχον et verbum ἐνίκων (vincentes enim iam
habebant, non parabant sibi, hostes), faciunt ut requiram
κεκτημένοι.

§ 20. Pro εἰργάσαντο lege ἡργάσαντο, § 47 κατηργάσαντο et
sic alibi. Cf. Meisterhans² p. 135.

§ 28. ἔξδ' οὖν αὐτῷ [χιλίας recte del. Halbertsma meus]
ναυσὶ διαβιβάσαι κατὰ τὸ στενώτατον τοῦ Ἑλλησπόντου τὴν πεζὴν
στρατιάν ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην, οὐκ ἠθέλησεν, ἡγοούμε-
νος τὴν διατριβὴν αὐτῷ (Cobet οὕτω) πολλὴν ἔσσεσθαι·
ἀλλ' ὑπεριδὼν καὶ τὰ φύσει πεφυκότα καὶ τὰ ἀνθρωπίνης διανοίας
ἰδὼν μὲν διὰ τῆς θαλάττης ἐποίησατο κτλ. Verba ἡγοούμενος —

ἔσεσθαι ut ineptam grammatici explicationem deleverim. Contrarium enim verum est. Multo celerius classe, quam paratam habebat, copias traicere Hellespontum poterat Xerxes, quam ponte, cuius quam operosa fuerit constructio ex Herodoto novimus. Sed notavit orator Xerxis leges divinas humanasque contemnentis superbiam.

§ 54. Καθ' ἕκαστον μὲν οὖν οὐ ῥᾴδιον τὰ ὑπὸ πολλῶν κινδυνευθέντα ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ δηλωθῆναι. Uno die permulta dici possunt, neque oratori paucarum paginarum orationem habenti integra hora opus erat. Quare h. l. expectes quod alibi in talibus apparere solet ἐν μικρῷ ἡμέρας <μῆρει>, unde fortior nascitur oppositio.

§ 62. θάνατον μετ' ἐλευθερίας αἰρούμενοι ἢ βίου μετὰ δουλείᾳ. Lysias solet αἰρούμενοι μᾶλλον ἢ κτε. Sed num Lysias auctor huius orationis dubitatur.

III. *Adv. Simonem* § 4. εἰάν δ' — ὑμῖν φαίνωμαι παρὰ τῇ ἡλικίᾳ τὴν ἐμαυτοῦ ἀνοητότερον διατεθεῖς, αἰτοῦμαι ὑμᾶς μηδέ με χεῖρῳ νομίζειν; εἰδὼτας ὅτι ἐπιθυμῆσαι μὲν ἅπασιν ἀνθρώποις ἐνεστί, οὗτος δὲ βέλτιστος ἂν εἴη καὶ σωφρονέστατος, ὅστις κοσμιώτατα τὰς τοιαύτας συμφορὰς φέρειν δύναται· οἷς ἅπασιν ἐμποδὼν ἐμοὶ γεγενῆται Σίμων οὗτος, ὥς ἐγὼ ὑμῖν ἐπιδείξω. Qua alia in re Simo reo obstiterit quam quominus modesta calamitatem suam ferret, neutiquam apparet. Quare vide ne post δύναται quaedam interciderint.

§ 18. Μάχης δὲ γενομένης, ὃ βουλή, καὶ τοῦ μεираκίου βάλλοντος αὐτοὺς καὶ περὶ τοῦ σώματος ἀμυνομένου καὶ τούτων ἡμᾶς βαλλόντων, ἔτι δὲ τυπτόντων αὐτὸν ὑπὸ τῆς μέθης, καὶ ἐμῷ ἀμυνομένου, καὶ τῶν παραγενομένων ὡς ἀδικουμένοις ἡμῖν ἀπάντων ἐπικουρούντων, ἐν τούτῳ τῷ θορύβῳ συντριβόμεθα τὰς κεφαλὰς ἅπαντες. Homines ebrios fuisse novimus ex § 19, sed proxima causa erat pugna, cf. μάχης δὲ γενομένης κτλ., itaque satis inepte additum est ὑπὸ τῆς μέθης, quae quin magistelli sint non dubito. Sed praeterea nescio an transponi oporteat: καὶ τούτων αὐτὸν (Theodotum) βαλλόντων, ἔτι δὲ τυπτόντων ἡμᾶς, καὶ

ἑμοῦ ἀμυνομένου κτέ., collata § 37: Οὐ τοίνυν ταῦτα μὲν εἰκότως ἄλλως δὲ [παρ' αὐτῶν?] πέπρακται, ἀλλὰ καταλαβόντες τὸ μειράκιον ἐκ τῆς ὁδοῦ ἤγον βίβλιν, ἐντυχὼν δ' ἐγὼ τούτων μὲν οὐχ ἠπτόμην, τοῦ μειρακίου δ' ἐπελαμβανόμεν· οὗτοι δ' ἐκείνόν τε ἤγον βίβλιν καὶ ἐμὲ ἔτυπτον.

§ 26. Vid. ad I § 17.

§ 27. Φαίνεται δὲ πλεον ἢ τέτταρα στάδια ἀπὸ τῆς οἰκίας διώξας κτέ. Cobet probantibus aliis in talibus contra libros πλεῖν scribere solebat, quam formam comicis usitatam equidem, quia nusquam in titulis Atticis apparet, a pedestri oratione abiudico.

§ 43. Καὶ γὰρ δεινὸν ἂν εἴη, εἰ ὅσοι ἐκ μέθης καὶ Φιλονικίας περὶ παιδικῶν ἢ [ἐκ λοιδόριας] περὶ ἐταίρας μαχόμενοι ἔλκος ἔλαβον, κτλ. Quae verba saepi uncinis, ipsa sede damnantur. Si quis tueri velit, transponat saltem post ἐταίρας.

§ 45. Τὰ μὲν οὖν ἄλλα εἰώσω· ὁ δ' ἡγοῦμαι ὑμῖν προσήκειν ἀκοῦσαι καὶ τεκμήριον ἔσεσθαι τῆς τούτου θρασυτήτος καὶ τόλμης, περὶ τούτου μνησθήσομαι. Requiro τεκμήριον <μέγιστον> ἵσθαι. Nunc enim haec unicum erat eius insolentiae indicium.

IV. De vulnere § 3 κρίνας τὴν ἐμὴν φυλὴν νικᾶν. Verbum νικᾶν, quod delet Halbertsma, plerumque sane omittitur, sed addi potuisse testatur Aristophanes Ran. 1473.

§ 7. Οὐ γὰρ ἂν οὕτως ἤλθομεν, ἀδ' ἡλίου ὄντος εἰ παρὰ τούτῳ εὐρήσομεν ὄστρακόν τι ὅτῳ αὐτὸν ἀποκτενοῦμεν, ἀλλ' οἴκοθεν ἔχοντες ἂν ἐβαδίζομεν. Ita Cobet pro traditis ὄστρακον ἢ οὕτως, sed aptius, nisi fallor, reus telum circumspecturus fuisset, et domi saltem invenisset, quam testam; quare non dubito quin rectius Dobree deleverit ὄστρακον ἢ, scribens ὅτῳ ut Cobet. Fortasse tamen deleto ὄστρακον ex ἢ eliciendum τι cum Cobeto. Pro ἀδ' ἡλίου ὄντος magis Atticum foret ἀδ' ἡλίου ὄν.

Secuntur haec: Νῦν δ' ὁμολογούμεθα πρὸς παῖδας καὶ αὐλητρίδας καὶ μετ' οἴνου ἐλθόντες· ὥστε πῶς ταῦτ' ἐστὶ πρόνοια.

Num forte: Νῦν δ' ὁμολογούμεθα πρὸς <αὐτὸν ἔχοντες> παῖδα καὶ ἀύλητρίδας καὶ μετ' οἴνου ἐλθόντες, scil. κωμάζοντες?

§ 16. αὕτη δ' ὑπῆρχε κοινή, ὁμοίως ἀμφοτέρων ἀργύριον κατὰ τεθεικότων, καὶ μάλιστα ἥδει. Διὰ ταύτην ἅπαντα τὰ πραχθέντα ἡμῖν γεγένηται καὶ οὐ λήσει οὐδὲν ἐν ταύτῃ. Ἐγὼ γ' ἂν ἄνισον εἶχον βασανισθείσης, ἀλλ' ἀπεκινδύνευον τοῦτο πολὺ γὰρ περὶ πλείονος τοῦτον ἢ ἐμὲ φαίνεται ποιησαμένη, κτλ

Locum sic corrige: αὕτη δ' ὑπῆρχε κοινή, ὁμοίως ἀμφοτέρων ἀργύριον κατὰ τεθεικότων, καὶ μάλιστα ἥδει· διὰ <γὰρ> ταύτην ἅπαντα τὰ πραχθέντα ἡμῖν γεγένηται. Καί <τοί> οὐ λήσε <γ'> οὐδὲν', <ὅτι> ταύτης ἔγωγ' ἂν ἄνισον εἶχον βασανισθείσης, ἀλλ' ἀπεκινδύνευον τοῦτο· πολὺ γὰρ κτέ. Loco sic emendato, apparet iniuria Hartmanum delevisse verba necessarium ἀλλ' — τοῦτο, et omnia clara fiunt atque perspicua. Καίτοι p: καὶ iam repperit Francken.

V. In *Andocidem* § 6. Ἐπειτα δὲ καὶ διώχληκε πόλεις πολλὰς ἐν τῇ ἀποδημίᾳ, Σικελίαν, Ἰταλίαν, Πελοπόννησον, Θερραλία, Ἑλλάσποντον, Ἰωνίαν, Κύπρον· βασιλέας πολλοὺς κεκολάκευκε <ἐξῆπατήσας> ὧς ἂν συγγένηται, πλὴν τοῦ Συρακοσίου Διονυσίου. Οὗτος δὲ ἢ πάντων εὐτυχέστατός ἐστιν ἢ πλείστον γνώριμος διαφέρει τῶν ἄλλων, ὃς μόνος τῶν συγγενομένων Ἀνδοκίδῃ οὐ ἐξηπατήθη κτέ. Inserui necessarium participium. Praeterea malit δι<ην>ώχληκε aut ἡνώχληκε, nam διοχλεῖν est novitium

§ 10. Καίτοι Περικλέα ποτὲ Φασὶ παραινέσαι ὑμῖν περὶ τῶν ἀσεβούντων μὴ μόνον χρῆσθαι τοῖς γεγραμμένοις λόγοις [περὶ αὐτῶν], ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀγράφοις, καθ' οὓς Εὐμολπίδαι ἐξηγοῦνται οὓς οὐδεὶς πω κύριος ἐγένετο καθελεῖν οὐδὲ ἐτόλμησεν ἀντεπειθεῖν οὐδὲ [αὐτὸν] τὸν θέντα ἴσασιν. Aut sic scribendum aut cum Hartmano οὐδὲ τὸν θέντα αὐτοὺς ἴσασιν, nam αὐτὸν omni caret.

§ 11. πρὶν [μαῶλλον ἢ ἥττον] ἐπιδεδμηκέναι. Πρὶν ἢ cum In nitivo neque Atticum est neque Lysiacum, itaque praest cum Taylora haec tria verba delere quam retinere voculam cum Hartmano.

§ 16. Suppleo: Φασὶ δὲ καὶ τῶν Ἑλλήνων πολλοὺς <τοῦτον> διὰ τὰ ἐνθάδε ἀσεβήματα ἐκ τῶν παρ' αὐτοῖς ἱερῶν ἐξείργειν.

§ 20. Ἐλπίζω μὲν οὖν αὐτὸν αὐτίκα δώσειν δίκην, θαυμάσιον δ' οὐδὲν ἄν μοι γένοιτο. Cobet post γένοιτο suppleverat εἰ νῦν ἀποφύγοι, ad sententiam optime, neque intellego qui Hartman tali supplemento opus esse negaverit. Necessarium esse clamant verba sequentia: Οὐδὲ γὰρ ὁ θεὸς παραχρῆμα κολάζει κτλ. Fortasse tamen corrigere sufficit θαυμάσιον δ' οὐδὲν, εἰ μὴ γένοιτο, sed nihil mirum, si (id) non fiat.

§ 27. Lacunam sic suppleverim: Ἀποδρᾶς δ' ἐκ τούτου τοῦ κινδύνου κατέπλευσεν εἰς τὴν ἑαυτοῦ πόλιν ἐπὶ τῶν τετρακοσίων <τοσαύτην γὰρ αὐτῷ ὁ> θεὸς λήθην ἔδωκεν, ὥστε εἰς τοὺς ἡδικομένους αὐτοὺς ἐπεθύμησεν ἀφικέσθαι. His scriptis iam Reiskium video adnotasse „post aut circa λήθην deesse videtur αὐτῷ τοσαύτην.”

§ 28. Ἀποδρᾶς δὲ τοῦτον (Euagoram) ἔφευγε μὲν τοὺς ἐνθάδε θεούς, ἔφευγε δὲ τὴν ἑαυτοῦ πόλιν, ἔφευγε δὲ εἰς οὓς τὸ πρῶτον ἀφίκοιτο τόπους. Vix sanum est τὸ πρῶτον. Num forte πορευόμενος?

§ 29. Καταπλεύσας δ' ἐκεῖθεν δεῦρο εἰς δημοκρατίαν εἰς τὴν ἑαυτοῦ πόλιν. Non male Taylor εἰς δημοκρατουμένην τὴν ἑαυτοῦ πόλιν, sed nescio an potius verba εἰς — πόλιν ut glossa ad δεῦρο delenda sint.

§ 43. Μὴ οὖν [καὶ] δι' ἑτέραν ὁργὴν τούτου ἀδικοῦντος νῦν ἀποψηφίσῃσθε. Vi carentem voculam expungo.

§ 48. Ἀλλὰ πλουτῶν γὰρ καὶ δυνάμενος τοῖς χρήμασι, καὶ βασιλεῦσιν ἐξενωμένος καὶ τυράννοις; ἂ νυνὶ κομπάσει, ἐπιστάμενος τοὺς ὑμετέρους τρόπους; Ποίαν εἰσφορὰν . . . τούτῳ ἀγαθὸν γένοιτο, καὶ ἐπιστάμενος ἐν πολλῷ σάλῳ καὶ κινδύνῳ τὴν πόλιν γενομένην, ναυκληρῶν οὐκ ἐτόλμησεν ἐπαρθεῖς σῆτον εἰσάγων ὠφελῆσαι τὴν πατρίδα. Hunc locum sic suppleverim et correxerim: Ἀλλὰ πλουτῶν γὰρ καὶ δυνάμενος τοῖς χρήμασι καὶ βασιλεῦσιν

ἔξενωμένος καὶ τυράννοις (ἃ νυνὶ κομπάσει ἐπιστάμενος τοὺς ὑμέτερους τρόπους), ποίαν εἰσφορὰν <εἰσήνεγκε, δι' ἣν ἂν νῦν τι> τούτῳ ἀγαθὸν γένοιτο, ὃς ἐπιστάμενος ἐν πολλῷ σάλῳ καὶ κινδύνῳ τὴν πόλιν γενομένην, ναυκληρῶν οὐκ ἐτόλμησεν <οὐδὲ κέρδει> ἐπαρθεὶς σῖτον εἰσάγων ὠφελῆσαι τὴν πατρίδα;

§ 51. Supplendum videtur: Καὶ ἐπὶ τούτοις <τούτῳ vel αὐτῷ> ἱέρειαί καὶ ἱερῆς στάντες κατηράσαντο πρὸς ἐσπέραν καὶ Φοινικίδας ἀνέσεισαν, κατὰ τὸ νόμιμον τὸ παλαιὸν καὶ ἀρχαῖον.

§ 54. Κελευόντων γὰρ ἐτέρων ἄκριτον παραχρῆμα ἀποκτεῖναι, παρήνεσε κρῖναι <μὲν> τῶν ἀνθρώπων ἕνεκα, ἵν' ἀκούσαντες καὶ ἰδόντες σωφρονέστερον οἱ ἄλλοι ὧσι, τῶν δὲ θεῶν ἕνεκα, οἴκοθεν ἕκαστον ἃ δεῖ τὸν ἀσεβοῦντα παθεῖν αὐτὸν παρ' ἐαυτῷ κεκρίκτα, εἰς τὸ δικαστήριον εἰσιέναι. Recte Cobet particulam μὲν addidisse videtur, sed alieno loco; debebat enim propter opposita verba τῶν δὲ θεῶν ἕνεκα scribere κρῖναι τῶν <μὲν> ἀνθρώπων ἕνεκα.

VII. De οἶνα σακτα § 1. νυνὶ δὲ οὕτως ἀπροσδοκήτοις αἰτίαι καὶ πονηροῖς συκοφάνταις περιπέπτωκα, ὥστ' εἴ πως οἶόν τε, δοκεῖ μοι δεῖν καὶ τοὺς μὴ γεγονότας ἤδη δεδιέναι περὶ τῶν μελλόντων ἔσεσθαι. Violentissime nec propter praegressa εἴ πως οἶόν τε satis apte Cobet rescripsit τοὺς μηδὲν κακὸν πεποιηκότας. Felicissime Weidner τοὺς μηδέπω γεγονότας.

§ 3. Καὶ δεῖ με (δεινὸν μὲν recte Cobet), περὶ ὧν οὗτος ἐπιβεβουλευκῶς ἦκει, ἅμ' ὑμῖν τοῖς διαγνωσομένοις περὶ τοῦ πράγματος ἀκούσαντα καὶ περὶ τῆς πατρίδος καὶ περὶ τοῦ πράγματος ἀγωνίσασθαι, ὅμως δὲ πειράσομαι ἐξ ἀρχῆς ὑμᾶς διδάξαι. Verba περὶ τοῦ πράγματος iniuria secluserit Hartman. Cf. infra § 22.

§ 12. ἵν' ἡγήσθε με σκοπεῖν, εἴπερ τοιοῦτοις ἔργοις ἐπεχειροῦν, [καὶ ὃ τι κέρδος ἐγένετο τῷ ἀφανίσαντι καὶ ἡ τις ζημία τῷ ποιήσαντι] καὶ τί ἂν λαθὼν διεπραξάμην καὶ τί ἂν φανερώς γενόμενος ὑφ' ὑμῶν ἐπασχον. Quoniam bis eadem dicuntur Dobree deleri iussit verba ultima καὶ τί ἂν λαθὼν — ἐπασχον, ego non dubito quin potius abicienda sint quae saepsi uncinis, quippe

quae vitiosa oratione deprehendantur, quam correxit Cobet bis deleta importuno articulo.

§ 14. Οὗτος μέντοι οὐκ ἂν ἔχοι ἀποδείξαι οὐθ' ὥς ὑπὸ πενίας ἠναγκάσθην τοιοῦτοις ἔργοις ἐπιχειρεῖν, οὐθ' ὥς τὸ χωρίον μοι διαφθείρεται τοῦ σηκοῦ ἐνότος, οὐθ' ὥς ἀμπέλοις ἐμποδῶν ἦν, οὐθ' ὥς οἰκίας ἐγγύς, οὐθ' ὥς ἐγὼ ἄπειρος τῶν παρ' ὑμῖν κινδύνων, εἴ τι τούτων ἐπραττον. Vicina omnia suadent imperfectum διεφθείρετο.

§ 26. Supplendum suspicor: καὶ τὰς μὲν πολλὰς ἐλαίας, εἰς αἷ ἐξῆν μᾶλλον ἐξαμαρτάνειν, οὕτω θεραπεύων φαίνομαι, τὴν δὲ <μίαν> μορίαν, ἣν οὐχ οἶόν τ' ἦν λαθεῖν ἐξορύξαντα, ὥς ἀφανίζων ννὶ κρίνομαι. Sequentis vocabuli similitudo causa fuit cur a librario negligeretur.

§ 32. ταῦτα δὲ πράξας, ἃ οὗτος μου κατηγορεῖ, ἐκέρδαινον μὲν οὐδέν, ἐμαυτὸν δ' εἰς κίνδυνον καθίστην. Quia sententia manifesto est hypothetica „haec si fecissem, quorum me iste accusat, nihil inde proficerem, sed me ipsum in periculum conicerem”, necessarium videtur ἐκέρδαινον μὲν <ἂν> οὐδέν κτέ. Nimis vero remotum est praegressum ἂν quam ut commode mente repetatur.

§ 37. ὥστε πολὺ μᾶλλον τοῦτον παραλαμβάνειν ἐχρῆν (sc. τοὺς αἰκτας torquendos) ἢ ἐμὲ παραδοῦναι προσῆκεν. Pro παραδοῦναι, i. e. tradere, iustior est oppositio, si scribimus παραδιδόναι, offerre. In § 43 recte Frohberger καὶ ἐμοῦ ἅπαντας <παρα>διδόντος τοὺς θεράποντας.

§ 41. Πάντων γὰρ ἀθλιώτατος ἂν γενοίμην, εἰ φυγὰς ἀδίκως καταστήσομαι, ἅπαις μὲν ὦν καὶ μόνος, ἐρήμου δὲ τοῦ οἴκου γενομένου, μητρὸς δὲ πάντων ἐνδεοῦς, πατρίδος δὲ τοιαύτης ἐπ' αἰσχίσταις στερηθεὶς αἰτίαις, κτλ. Commode post ἐνδεοῦς mente suppleveris e praegressis γενομένης, quare nullam video necessitatem addendi οὕσης post ἐνδεοῦς.

VIII. *Invectivae contra calumniatores* § 1. Καίτοι πολλῶ πλείων

ἐστὶ σπουδὴ πρὸς τοὺς παρόντας. Cum haec intellegi nequeant Reiske coniecit ἀπόντας, sed ita necesse est sumamus, quod parum probabile videtur, oratorem § 3 sqq. in absentes inimicos tamquam praesentes invehi. Quare fortasse potius aliquid excidisse putandum est, velut πρὸς τοὺς <τοῦ κρίνειν ἔνεκα> παρόντας. Sed futilis et obscura oratiuncula vix digna est cui immoremur.

IX. *Pro milite* § 11. Συνέγνωσαν δὲ καὶ αὐτοὶ σφίσιν ὡς ἡδίκηότες. Requiro αὐτοὶ σφίσιν <αὐτοῖς> ἡδίκηότες, ut dicitur αὐτὸς ἑαυτῷ non αὐτός οἱ.

§ 14. Γνώριμος δὲ γενόμενος διὰ τῆς ἐκείνου (Sostrati) δυναστείας οὐτ' ἐχθρὸν ἐτιμωρησάμην οὔτε Φίλον εὐηργέτησα. Quia δυναστεία Attice non usurpatur pro δύναμις, suspicor Sostratum oligarchum fuisse e quadringentis.

§ 17. τὸ δὲ τελευταῖον, νομίζοντες οὐχ ἱκανῶς με τετιμωρῆσθαι, πέρας ἐκ τῆς πόλεως ἐξήλασαν. Quia sensus est „cicere conati sunt” expectatur ἐξήλαυον. Si sana est traditio, orator usus est δεινώσει, qualis interdum apparet apud tragicos in talibus aoristum adhibentes de re tentata nec perfecta. Insuper me advertit mira abundantia τὸ δὲ τελευταῖον — πέρας. Num forte τὸ δὲ πέρας, νομίζοντες κτέ. delete τελευταῖον u. t. glossemate?

§ 18. παραγαγόντες δὲ πάλιν περὶ τῶν αὐτῶν ἡδίκηότα με οὐδὲν ἐπιδεικνύασι καὶ λοιδοροῦσι, τοῖς μὲν ἐμοῖς ἐπιτηδεύμασιν οὐ προσηκούσας διαβολὰς ἐπιφέροντες, τοῖς δ' αὐτῶν τρόποις [τάς] οἰκείας καὶ συνήθεις. Exulato articulus.

X. *In Theomnestum* A. § 1. πολλοὺς γὰρ ὑμῶν ὄρῳ δικάζοντας τῶν τότε παρόντων. Pro ὑμῶν, quod sane offendit, νυνὶ rescripsit Weidner. Lenius fuerit ἐν ὑμῖν.

§ 2. Ἐγὼ δ', εἰ μὲν τὸν ἑαυτοῦ (πατέρα) με ἀπεκτονέναι ἤτιᾶτο συγγνώμην ἂν εἶχον αὐτῷ τῶν εἰρημένων (Φαῦλον γὰρ ἂν αὐτὸν καὶ οὐδενὸς ἄξιον ἡγοούμενον)· κτλ. Recte Cobet correxit ἡγοῦ-

μαι delete $\alpha\upsilon$ ν, sed sine causa idonea $\alpha\upsilon\tau\acute{o}\nu$ mutavit in $\alpha\upsilon\tau\acute{o}$, quoniam $\alpha\upsilon\tau\acute{o}\nu$ de patre Theomnesti optime accipi potest: *levem enim hominem duco et nullius pretii*.

§ 10. 'Αλλ' οὐδ' $\alpha\upsilon$ ν τῶν ἔνδεκα γενόμενος ἀποδέξαιο, εἴ τις ἀπάγοι τινὰ Φάσκων θοϊμάτιον ἀποδεῦσθαι ἢ τὸν χιτωνίσκον ἐκδεῦσθαι, ἀλλ' ἀφείης $\alpha\upsilon$ ν [τὸν $\alpha\upsilon\tau\acute{o}\nu$ τρόπον], ὅτι οὐ λωποδύτης ὀνομάζεται. Nota emblemata.

§ 21. Εἰ δὲ μή, δέομαι ὑμῶν, ὧ $\alpha\upsilon$ νδρες δικασταί, τὰ δίκαια ψηφισσάμενοι, ἐνθυμούμενους ὅτι πολὺ μεῖζον κακὸν ἐστὶν ἀκούσαντα τὸν πατέρα <ἀπεκτονέναι ἢ τὴν ἀσπίδα· accessit ex B § 6> ἀποβεβληκέναι. Markland ante ἀκούσαντα supplevit ζῆν, Hartman τῆς δίκης μὴ τυγχάνειν. Simplicior corrigendi ratio videtur aut collato B § 6 delere ἀκούσαντα aut, quod praetulerim, mutare in ἀκούσαι.

§ 28. Ἄρ' ἄξιον ὀργισθῆναι τῷ εἰρηκότι καὶ βοηθῆσαι τῷ πατρί, ὥς κακείνου κακῶς ἀκηκόοτος. Weidner coniecit ὑβρισκότι, sed vide ne potius elapsum sit κακῶς, quod eo facilius potuit accidere, cum sequatur in vicinia.

XII. In *Eratosthenem* § 2. Οὐ μέντοι ὥς οὐκ ἔχων οἰκείας ἐχθρας καὶ συμφορὰς τοὺς λόγους ποιοῦμαι, ἀλλ' ὥς ἄπασι πολλῆς ἀφρονίας οὔσης [ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἢ] ὑπὲρ τῶν δημοσίων ὀργίζεσθαι. Verba seclusa spuria duco propter sententiam praecedentem: νυνὶ δὲ παρὰ τῶν φευγόντων χρὴ πυνθάνεσθαι ἧτις ἦν αὐτοῖς πρὸς τὴν πόλιν ἐχθρα, ἀνθ' ὅτου τοιαῦτα ἐτόλμησαν εἰς αὐτὴν ἐξαμαρτάνειν.

§ 5. Φάσκοντες χρῆναι τῶν ἀδίκων καθαρὰν ποιῆσαι τὴν πόλιν. Inutile iudico Bakii coniecturam receptam a Cobeto ἀδικούντων. Hic enim erat, ut etiam e Xenophontis Hellenicis novimus, triginta virorum praetextus, cur tot cives indemnatos interficerent aut fugarent, improbis purgandam esse civitatem. Cf. Lys. XVIII § 11 ὅτι οὐ τοὺς πονηροτάτους τῶν πολιτῶν ἐπέκτεινον κτλ. — Pergit orator καὶ τοὺς λοιποὺς πολίτας ἐπ' ἐρετὴν καὶ δικαιοσύνην τραπέσθαι (correxī olim προτρέψασθαι,

Weidner προτρέψαι), καὶ τοιαῦτα λέγοντες οὐ τοιαῦτα λέγοντες οὐ τοιαῦτα ποιεῖν ἐτόλμων. Quia apodosis incipit a verbis καὶ τοιαῦτα λέγοντες voculam καὶ olim delevit Markland, rectius ni fallor quam Cobet qui rescripsit καί τοι ταῦτα, ut sententia esset *quamvis haec dicentes non talia facere sustinebant*; oblitus quod, si quis alius, optime noverat Hellenisticam hanc esse scribendi rationem et Atticismum requirere καί περ ταῦτα λέγοντες. Locum Lysiae XXXI, § 34 καί τοι πολλά γε παραλιπὼν bene correxit Frohberger scribendo καί περ.

§ 7. ὥσπερ τι τῶν ἄλλων εὐλόγως πεποιηκότες, mutata structura, quasi praecessisset ὥς οὐ χρημάτων ἕνεκα ταῦτα πεπραχασιν ἀλλὰ συμφέροντα τῇ πόλει. Anacoluthon ex eo genere quod apud optimum quemque scriptorem occurrit, quare iniuria mihi Hartman ante ὥσπερ crucem appinxisse videtur. Rectissime in eo non offenderat Cobet.

§ 18. καὶ πολλῶν ὄντων ἱματίων αἰτουῦσιν οὐδὲν ἔδοσαν εἰς τὴν ταφὴν, ἀλλὰ τῶν φίλων ὃ μὲν ἱμάτιον ὃ δὲ προσκεφάλαιον, ὃ δὲ ὅ τι ἕκαστος ἔτυχεν ἔδωκεν [εἰς τὴν ἐκείνου ταφὴν]. Ultima verba iure mihi olim damnasse videor.

§ 21. πολλοὺς δ' ἐπιτίμους ὄντας ἀτίμους [τῆς πόλεως] κατέστησαν. Deleatur emblemata.

§ 31. Τῷ δ' Ἐρατοσθένει ἐξῆν εἰπεῖν ὅτι οὐκ ἀπήνητησεν, ἔπειτα ὅτι οὐκ οἶδεν· ταῦτα γὰρ οὐτ' ἔλεγχον οὔτε βάσανον ἔχει, κτέ. Leni manu Cobet correxit οἶδεν, at difficile est μὴ ἰδεῖν τὸν ἀπαντῶντα, quare vide annon praestet scribere ἥδειν. Eratosthenem non novisse hominem inquilinum, non improbable videri poterat.

§ 33. ὥστ' ἐπὶ τούτοις ἐστὶ πάντα [τὰ] κακὰ εἰργασμένοις τὴν πόλιν πάντα [τὰ] ἀγαθὰ περὶ αὐτῶν λέγειν. Bis olim delevis articulum. Recte § 57 τοῖς τε τριάκοντα πάντα κακὰ εἰργασμένοις καὶ ὑμῖν πάντα κακὰ πεπονθόσιν. Cf. Arist. Ach. 982. Av. 1706. Plut. 599. 1121. 1190. al.

§ 36. τούτους δὲ δὴ, οἱ ἰδιῶται μὲν ὄντες καθ' ὅσον ἐδύνατο ἐποίησαν ἡττηθῆναι ναυμαχοῦντας. Fortasse excidit ὑμᾶς, saltem non legendum ναυμαχοῦντες cum Weidnero. Sententia qui una ignavia fecerunt ut in pugnis navalibus vinceremini.

§ 38. οὐ γὰρ δὴ οὐδὲ τοῦτο αὐτῷ προσήκει ποιῆσαι, ὅπερ ἐν τῇδε τῇ πόλει εἰθισμένον ἐστίν, πρὸς μὲν τὰ κατηγορημένα μὴδὲν ἀπολογεῖσθαι, περὶ δὲ σφῶν αὐτῶν ἕτερα λέγοντες ἐνίοτε ἐξαπατῶσιν ὑμῖν (lege ὑμᾶς cum Bakio) ἀποδείκνυντες ὡς στρατιῶται ἀγαθοὶ εἰσιν κτλ. Oppositis frontibus inter se pugnant εἰθισμένον ἐστίν et ἐνίοτε, quare ἐνίοτε admodum habeo suspectum.

§ 40. Suppleo: οὐδὲ <τὸ τεῖχος τὸ περὶ> τὸν Πειραιᾶ Λακεδαιμονίων προσταττόντων περιεῖλον. Vide v. c. XIII § 14 extr. καὶ τὸ περὶ τὸν Πειραιᾶ τεῖχος περιελεῖν et infra § 70 τοῦ τε Πειραιῶς τὰ τεῖχη περιελεῖν.

§ 62. Καὶ μὴδενὶ τοῦτο παραστῆ, ὡς Ἐρατοσθένης κινδυνεύοντος Θηραμένους κατηγορῶ. Sauppe pro παραστῆ coniecit προσστῆ *offendat*, Weidner rescripsit ὡς <ἀδικῶ> — κατηγορῶν. Num forte ὡς — Θηραμένους <ἔξω τοῦ πράγματος> κατηγορῶ? Quod in sequentibus orator se facere negat.

§ 79. ἀλλὰ παρ' Ἐρατοσθένης καὶ τῶν τουτουῖ συναρχόντων. Cobet τουτῷ dedit, sed optime se habere genetivum praeter titulos Atticos docet in hac ipsa oratione § 87 καὶ τοὺς συνάρχοντας αὐτοῦ. Quod ad iota demonstrativum attinet bene dicetur ἀλλὰ παρ' Ἐρατοσθένης τουτουῖ καὶ τῶν συναρχόντων, sed necessario cum Weidnero scribendum καὶ τῶν τούτου συναρχόντων.

§ 84. πῶς οὐκ αἰσχρὸν ὑμῖν καὶ ἡντινοῦν ἀπολιπεῖν, ἥντινά τις βούλοιο παρὰ τούτων λαμβάνειν; Malim παραλιπεῖν.

§ 91. νυνὶ μὲν γὰρ οὐδεὶς ὑμᾶς ἀναγκάζει παρὰ τὴν ὑμετέραν γνώμην [ἀπο]ψηφίζεσθαι. Delevi olim ineptam h. l. praepositio-

nem additam ob sequens ἀποψηφίσασθαι. Weidner dedit διαψηφίζεσθαι.

§ 93. ὥστ' οὐ τῶν ἀγαθῶν κοινοῦμενοι πιστοὺς ὑμᾶς ἐκτῶντο, ἀλλὰ τῶν ὀνειδῶν μεταδιδόντες εὐνοὺς ᾤοντο εἶναι. Utrumque adiectivum transposuit Hartman; qua utilitate, me latet.

§ 99. Ἀλλὰ γὰρ οὐ τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι βούλομαι λέγειν, τὰ πραχθέντα ὑπὸ τούτων οὐ δυνάμενος εἰπεῖν <ἅπαντα>. οὐδὲ γὰρ ἐνὸς κατηγοροῦ οὐδὲ δυοῖν ἔργον ἐστίν, ἀλλὰ πολλῶν. Vocabulum necessarium olim inserui, similiter Weidner, qui edidit πάντ' εἰπεῖν.

XIII. In Agoratum § 1. ἔπραξε γὰρ οὗτος τοιαῦτα, δι' ἃ ὑπ' ἐμοῦ νυνὶ εἰκότως μισεῖται, ὑπὸ τε ὑμῶν, ἐὰν θεὸς θέλῃ, δικαίως τιμωρηθήσεται. Probabile est Agoratum statim post maleficia in accusatoris odium incurrisset, itaque νυνί, quod h. l. ineptum est, transponendum ante δικαίως τιμωρηθήσεται.

§ 4. πρῶτον μὲν et ἔπειτα sine δέ passim apud optimum quemque scriptorem sibi respondent, quare miror Cobetum hic edidisse ἔπειτα δ' ᾧ τρόπῳ κτλ. et similiter § 27.

§ 21. Τὰ μὲν οὖν ὀνόματα οὐκ ἔφη αὐτῶν ἔρεῖν καθ' ἕκαστον· ὄρκους τε γὰρ ὁμωμοκέναι τοὺς αὐτοὺς ἐκείνους, καὶ εἶναι ἐτέρους οἱ ἐροῦσι τὰ ὀνόματα, αὐτὸς δ' οὐκ ἂν ποιῆσαι ταῦτα. Imo vero τοῦτο, scil. τὸ λέγειν τὰ ὀνόματα.

§ 40. Verba εἰς τὸ δεσμωτήριον male repetita e praegressis deleverim.

§ 41. Ἐναντίον δὲ τῆς ἀδελφῆς τῆς ἐμῆς Διονυσόδωρος τὰ τε οἰκεῖα [τὰ αὐτοῦ] διέθετο ὅπως αὐτῷ ἔδοκει. Delendum videtur glossema vocabulorum praecedentium.

§ 42. Καὶ τῇ γυναικὶ τῇ αὐτοῦ ἐπέσκηπτε, νομίζων αὐτὴν κυεῖν ἐξ αὐτοῦ, ἐὰν ἄρρεν γένηται αὐτῇ παιδίον, φράζειν τῷ γενομένῳ ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἀγόρατος ἀπέκτεινε, καὶ κελεύειν

τιμωρεῖν ὑπὲρ αὐτοῦ ὡς Φονέξ ὄντα. Tametsi nihil novo, haud tamen infitior me expectasse: φράζειν τούτῳ <ἀνδρὶ> γενομένῳ κτλ.

§ 46. Ἔτι δὲ τὰ τείχη ὡς κατεσκάφη. V oculam ὡς delevit Cobet, sed unde nata? Weidner ὡμῶς κατεσκάφη. An ὅλα κτεσκάφη, coll. § 14 Ἦν γὰρ ἀντὶ μὲν τοῦ ἐπὶ δέκα στάδια τῶν μακρῶν τειχῶν ἀφελεῖν ὅλα τὰ μακρὰ τείχη κατασκάψαι?

§ 62. Οἱ μὲν γὰρ στρατηγήσαντες ὑμῖν πολλάκις μείζω τὴν πόλιν τοῖς διαδεχομένοις στρατηγοῖς παρεδίδοσαν. Verum videtur παρέδοσαν, ut sequitur in oppositis, quae secuntur, οἱ δ' — οὐδεμίαν αἰτίαν αἰσχροὺς ἔσχον.

§ 66 extr. Ὡς δ' ἀληθῆ λέγω, μάρτυρας κάλει. Malim μάρτυράς. <μοι> κάλει, ut solet Lysias. Cf. XVII § 2. § 3. § 9 al.

§ 77. Ἦλθεν οὗτος ἐπὶ Φυλὴν — ἐπειδὴ δ' εἶδον αὐτὸν τάχιστα. Malim Ἦλθε μὲν οὗτος κτλ.

§ 79. οὔτε γὰρ συσσιτήσας τούτῳ οὐδεὶς φανήσεται οὔτε (l. οὐδὲ cum Weidnero) σύσκηνος γενόμενος, οὔτε ταξίαρχος εἰς τὴν Φυλὴν κατατάξας, κτλ. Non recte Weidner cum Saupprio dedit οὐθ' ὁ ταξίαρχος. Cf. § 82 extr. καὶ εἴ τις αὐτὸν ταξίαρχος εἰς τάξιν τινὰ κατέταξεν.

§ 85. ὡς εἰ μὲν τὸ ἐπ' αὐτοφώρῳ προσεγέγραπτο, ἔνοχος <ἂν> ὦν τῇ ἀπαγωγῇ. Necessariam v oculam inserui.

§ 86. Δοκοῦσι δ' ἔμοιγε οἱ ἔνδεκα οἱ παραδεξάμενοι τὴν ἀπαγωγὴν ταύτην, οὐκ οἶόμενοι <χρῆναι Weidner> Ἀγοράτῳ συμπράττειν καὶ τότε (pro τότε καὶ id.) διισχυριζόμενοι, σφόδρα ὀρθῶς ποιῆσαι Διονύσιον, τὴν ἀπαγωγὴν ἀπάγοντ' (pro ἀπάγειν Falk) ἀναγκάζοντες προσγράψασθαι τὸ (pro τότε Weidn.) ἐπ' αὐτοφώρῳ, ἢ ὅπου ἂν ᾖ· πρῶτον μὲν ἐναντίον πεντακοσίων ἐν τῇ βούλῃ, εἴτα πάλιν ἐναντίον Ἀθηναίων ἀπάντων ἐν τῷ δήμῳ ἀπογράφας τινὰς ἀποκτείνει καὶ αἴτιος γένοιτο τοῦ θανάτου. Ultima verba ingeniose sic tentavit Weidner: Ἦ πῶς οὐκ ἂν εἴη, <ὅστις>

πρῶτον — θανάτου; optime, nisi quod fortasse praestat: ὁ πῶς οὐκ ἂν εἴη, <εἰ> πρῶτον κτλ.

§ 96. Ἐτι δὲ καὶ προσήκει ὑμῖν ἐναντία τοῖς τριάκοντα ψηφίζεσθαι. Recte olim edidi τάναντία, ut legitur § 97 ἐὰν οὖν τάναντία τοῖς τριάκοντα ψηφίζησθε (l. ψηφίσησθε), πρῶτον μὲν οὐχ ὁμόψηφοι γίγνεσθε (cum Weidnero legendum γενήσεσθε) κτλ.

XIV. In Alcibiadem § 2 extr. πειράσομαι περὶ πάντων τῶν πεπραγμένων μεθ' ὑμῶν αὐτὸν τιμωρήσασθαι. Deleatur praepositio, nam Graecum est τιμωρεῖσθαι τινά τινός aut, quod multo rarius, ἀντί τινος, sed περὶ τινος ferri posse non videtur. Fortasse praepositio errore huc devenit ex ipsis sequentibus: περὶ μὲν οὖν τῶν ἄλλων κτλ.

§ 5. Τολμῶσι γὰρ τινες λέγειν ὡς οὐδεὶς ἔνοχος ἐστὶ λιποταξίου οὐδὲ δειλίας· μάχην γὰρ οὐδεμίαν γεγονέναι, τὸν δὲ νόμον κελεύειν, ἐὰν τις λίπη τὴν τάξιν εἰς τοὔπισω δειλίας ἕνεκα. Si οὐδεὶς recte se habet, additum expectes νυνί, hocce tempore, quare fieri potest, ut orator scripserit οὐδαμῶς, et sententiae subiectum audiendum sit Ἀλκιβιάδης. Certius est Graecum non esse λιπεῖν τὴν τάξιν εἰς τοὔπισω non addito, quod excidisse suspicor, ἀναχωρῶν, ut § 6 scribitur ὅσοι ἂν — εἰς τοὔπισω ἀναχωρήσωσι.

§ 6. Σκέψασθε δὲ τίνες εἰσὶν οὗς δεῖ παρῆναι. Οὐχ οἵτινες ἂν τὴν ἡλικίαν ταύτην ἔχωσι, οὗς ἂν οἱ στρατηγοὶ καταλέξωσι; Reiske coniecit τὴν ἡλικίαν τὴν τακτὴν, mihi pronomen delendum videtur, ut ἡ ἡλικία h. l., ut passim, sit aetas militaris.

§ 9. ἀλλ' ἐβουλήθη (Alcibiades) καὶ ἄτιμος εἶναι καὶ τὰ χρήματα αὐτοῦ δημευθῆναι καὶ πάσαις ταῖς κειμέναις ζημίαις ἔνοχος γενέσθαι μᾶλλον ἢ μετὰ τῶν πολιτῶν εἶναι καὶ ὁπλίτης γενέσθαι. Sensus praebent aliquem haec verba, si significare possent μᾶλλον ἢ τὰ τῶν πολιτῶν vel χρηστοῦ πολίτου ποιεῖν. Verum olim vidit Reiske corrigens ὁπλιτῶν, deleto emblemate καὶ ὁπλίτης γενέσθαι.

§ 21. ἔπειθ' ὅτι πολὺ μᾶλλον αὐτοὺς προσήκει τῶν λιπόντων τὴν τάξιν κατηγορεῖν ἢ ὑπὲρ τῶν τοσούτων ἀπολογεῖσθαι. Sententiae ratio postulat προσῆκε, ορροτέβατ.

XV. In Alcibiadem B § 6. Νῦν δὲ τούτων οὐδὲν ἐποίησαν, ἀλλ' ἐν μὲν τῷ στρατοπέδῳ περιώρων αὐτὸν ὑπὲρ πάντων προπηλακίζομενον καὶ τοῖς ἵπποτοξόταις ἱππεύοντα. Quo pacto potuit equo vehi privatus? Num forte κοῦδ' ἐν τοῖς ἵπποτοξόταις ἰ.?

XVI. § 3. εἰν δὲ φαίνωμαι καὶ περὶ τὰ ἄλλα μετρίως βεβιωκώς. Praepositione περὶ melius, ni fallor, carebimus.

§ 6. ἐν τούτῳ γὰρ (τῷ σανιδίῳ sc.) πολλοὶ μὲν τῶν ὁμολογούντων ἱππεύειν οὐκ ἔναισιν. Non facile illi qui sub triginta viris equo meruerunt, hoc ultro fatebantur, quare expectaveram potius τῶν ὁμολογουμένων ἱππεύειν, i. e. τῶν ὁμολογουμένως ἱππιεσάντων.

§ 13. ἡγούμενος αἰσχροὺς εἶναι τοῦ πλήθους μέλλοντος κινδυνεύειν διὰ τὴν ἐμαυτῷ παρασκευάσαντι στρατεύεσθαι. Margo Alcibiadae recte habet παρασκευάσαντα, quod olim coniectura repperi.

§ 18. πολλοὶ μὲν γὰρ μικρὸν διαλεγόμενοι καὶ κοσμίως ἀμπεχόμενοι μεγάλων κακῶς αἵτιοι γέγονασιν. Signum παιδείας erat τὸ μικρὸν διαλέγεσθαι, i. e. submissa voce loqui. Cf. Dem. 37 § 52 et § 55. Non est huius loci μικρὰ διαλέγεσθαι, pauca loqui, quod hic reposuit Cobet.

XVIII. De publicatione bonorum fratris Niciae § 13. ὅτι Ἀθήνησι τοσοῦτον δύναται, ὥσθ' ὑμᾶς τοὺς αὐτοὺς περὶ ἃν ὄρκους ἠμυμόκατε ὑμῖν αὐτοῖς τάναντία ποιεῖν ψηφίζεσθαι. Vocabula τοὺς αὐτοὺς genuina esse multum dubito.

§ 16. Ἄξιον δὲ μάλιστα φθονῆσαι ὅτι οὕτως ἤδη τὰ τῆς πόλεως διάκειται, ὥστ' οὐχ ὅ τι ἂν τῇ πόλει βέλτιστον ἢ τοῦθ' οἱ ῥήτορες λέγουσιν κτλ. Depravatum est φθονῆσαι. Markland θαυμάσαι coniecit. Malim ἀγανακτῆσαι.

§ 17. Καὶ εἰ μὲν τῷ συνέφερε τοὺς μὲν (oratores scil.) ἔχε τὰ αὐτῶν, τῶν δ' ἀδίκως δημεύεσθαι τὴν οὐσίαν, εἰκότως ἡμελεῖτε τῶν ὑφ' ἡμῶν λεγομένων. Mendosa haec sunt, na sententia requirit τοὺς μὲν <μὴ> στέργειν τὰ αὐτῶν α τοὺς μὲν ἔχειν τὰ τῶν ἄλλων, quod eodem reddit. Orator enim, ut est in superiore paragrapho, suadebant populo ἀδῶν κερδαίνειν μέλλοιεν. Cf. § 17 ἔαν οἱ μὲν τῶν ἀλλοτρίων ἐπιμῶσιν, οἱ δ' ἐκ τῶν ὄντων ἐκπίπτωσιν et § 18 τοὺς δὲ λέγοντ ταχέως πλουτῆσαι.

§ 18. ἔτι γὰρ ἐμέμνησθε τῶν γεγενημένων συμφορῶν καὶ τι θεοῖς ἠύχεσθε εἰς ὁμόνοιαν καταστῆναι [τὴν πόλιν] μᾶλλον ἢ τ μὲν πόλιν στασιάζσαι, τοὺς δὲ λέγοντας ταχέως πλουτῆσαι. Dele glossema. Ad καταστῆναι cogita subiectum verbi ἠύχεσθε.

XIX. De bonis Aristophanis § 1. Ἀνάγκη οὖν, εἰ καὶ μὴ δειν [πρὸς ταῦτα] πέφυκα, βοηθεῖν τῷ πατρὶ καὶ ἐμαυτῷ οὕτως ὅπ ἂν δύνωμαι. Ut passim δεινός h. l. est *disertus, eloquens*, itaq verba πρὸς ταῦτα sunt insitiva.

§ 5. Ἀκούω γὰρ ἔγωγε, καὶ ὑμῶν δὲ τοὺς πολλοὺς οἶμαι δένει, ὅτι πάντων δεινέτατόν ἐστι διαβολή. Prima specie mire usum verbi ἀκούω, quasi hic agatur de re minus nota. Sed industria ita loquentem inducit Lysias adolescentem, ut hab tur a iudicibus tam simplicis ingenii, ut quantum sit in mun mali non nisi fando audiverit. Corrumperes igitur Lysiae ἡ κείαν scribendo v. c. Ἐγὼ καὶ γὰρ ἔγωγε κτλ.

§ 9. Ἐτι δ' ἡμεῖς ἐστερημένοι μὲν <τῶν> κηδεστῶν, ἰστερημι δὲ τῆς προικῆς κτέ. Inserui articulum.

§ 21. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπειδὴ οἱ πρέσβεις ἦκον ἐκ Κύπρου τὴν βροχίαν, οὐδὲν ἐβόλιπε προθυμίας σπεύδων. Requiro σπεύδων, scil. τοῖς πρεσβείοις.

§ 23. Ὡς τοῦτον ταῦτ' ἐστὶν ἀληθὲς, καλεῖ μοι Εὐνομον τ τῶν μὲν μαρτύρων ἀκούετε. Corbei cum Marklando supple καὶ Λυσίαν ex § 19 ὥχετο ἑκαστὰς μετ' Εὐνόμου καὶ Λυσί

ρίλου ὄντος καὶ ξένου, sed concidit ea coniectura, si recte Sauppe
 Ἐὐνόμου, Διονυσίου Φίλου ὄντος καὶ ξένου, veram ibi lectionem
 esse intellexit. Possis κάλει μοι Εὐνομον <καὶ τὸν καὶ τόν>, coll.
 § 59 καὶ μοι κάλει τὸν καὶ τόν.

§ 45. Ἐγὼ μὲν οὐκ ἀξιῶ, ὧ ἄνδρες δικασταί, οὕτω πολλὰ καὶ
 μεγάλα τεκμήρια παρασχομένους ἡμᾶς ἀπολέσθαι ἀδίκως. Ἀκήκοα
 γὰρ ἔγωγε καὶ τοῦ πατρὸς καὶ ἄλλων πρεσβυτέρων, ὅτι οὐ νῦν
 μόνον ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ πρόσθεν χρόνῳ πολλῶν ἐψεύσθητε τῆς οὐσίας.
 Nulla in his ratio redditur superioris sententiae, quare requiro
 Ἀκήκοα δὲ κτλ. Pergit orator: οἱ ζῶντες μὲν πλουτεῖν ἰδοῦν,
 ἀποθανόντες δὲ πολὺ παρὰ τὴν δόξαν τὴν ἡμετέραν
 ἐφάνησαν. Mira brevilloquencia, pro qua expectatur ἀποθανόν-
 τες δὲ πολὺ παρὰ τὴν δόξαν τὴν ἡμετέραν <ἐλάττω κεκτημένοι>
 ἐφάνησαν.

XX. Pro Polystrato § 2. Οὗτος γὰρ ἡρέθη μὲν ὑπὸ τῶν Φυ-
 λετῶν ὡς χρηστὸς ὢν ἀνὴρ —, κατηγοροῦσι δ' αὐτοῦ ὡς οὐκ εὖνους
 ἢ τῷ πληθει τῷ ὑμετέρῳ, αἰρεθεῖς ὑπὸ τῶν [Φυλετῶν] οἱ ἄριστ'
 ἂν διαγνοῖεν περὶ σφῶν αὐτῶν ὅποιοι τινές εἰσιν. Sententiae lumen
 xtinguit quod expuli interpretamentum. Cf. 23 § 8 καὶ τὸν
 : ἔφη δεσπότης τούτου εἶναι. Passim ita Athenienses.

§ 8. Ὡστε οἱ πολλοὶ πάντα ἐγίγνωσκον αὐτῶν. τοὺς μὲν
 οὐ ἐξήλαινον αὐτῶν, τοὺς δ' ἀπεκτίνυσαν κτλ. Locum misere
 ruptum sic tento: Οὕτω δ' οὐ πάνυ πολλοὶ ἐγίγνωσκον αὐτῶν.
 vero non multi eorum sentiebant, nempe pauci parati erant
 illi partes suscipere. Vide praegressa.

18. Τῷ μὲν γὰρ οὐδ' εἴ τις εἶχε μαρτυρίαν, εἶχε μαρτυρεῖν,
 τὸ δέος τὸ τῶν κατηγορῶν, τοῖς δὲ καὶ τὰ ψευδῆ δεδοικότες
 ἑμαρτύρουν. Participium δεδοικότες vix genuinum videtur.
 cessa sic corrigebat Reiske τῷ μὲν γὰρ οὐδ' εἴ τις εἶχε
 εἶν, ἐτόλμησε διὰ τὸ δέος, Cobet edidit τ. μ. γ. ο. ε. τ. ε.
 ἰαν, ἐτόλμα μαρτυρεῖν κτέ. Possis etiam τ. μ. γ. οὐδ' εἴ
 εν, ἑμαρτύρει διὰ τὸ δέος κτλ.

Πρῶτον μὲν γὰρ νέος ὢν οὐδεμιᾶς στρατείας ἀπελείφθη

[ἀλλ' ἐστρατεύετο], ὡς συνειδότες ἂν εἴποιεν οἱ δημόται. *Languidum additamentum expunxi, quod si genuinum esset, orator saltem scripsisset ἀλλ' ἐκαστοτ' ἐστρατεύετο.*

§ 25. Καὶ ἐπειδὴ Καταναῖοι ἠνάγκαζον ἰππεύειν (C. ἰππεύειν, — ἰππευον καὶ P.), οὐδενὸς οὐδ' ἐνταῦθα κινδύνου ἀπελειπόμην κτλ. — Cobet *ὁπλιτεύειν* rescripsit pro *ἰππεύειν*, satis probabiliter, modo restitui posset lacunosa oratio in § 25, ubi suspicor: καὶ ἐμὲ μὲν <ἰππεύσοντα> εἰς Σικελίαν ἐξέπεμψεν, ὑμῖν δ' οὐκ ἦν <ἄνω Φελλῆς ἐκεῖ>, ὥστ' εἰδέναι τοὺς ἰππέας, οἷος ἦ τὴν ψυχὴν, ἕως τῆς στρατόπεδον σῶν ἦν.

§ 26 extr. Ὡν οὖν ἐγὼ εἶπον, καλῶ μάρτυρας. E constant — Lysiae consuetudine expectatur κάλει μοι μάρτυρας.

§ 28. Pro εἰργάζοντο scribe ἡργάζοντο, qui error in codicibus ubique recurrit.

§ 29. Τὸν δὲ πρεσβύτατον ἀδελφὸν αὐτοῖς οἱ συστρατευόμενοι ἴσασιν, οἵτινες ἐνθάδε ὄντες ἦτε ἐν Ἑλλησπόντῳ, ὥστε νομίζειν μηδενὸς ἦττον εἶναι ἀνθρώπων τὴν ψυχὴν. Atticam habebis orationem rescripto ἴστε pro ἴσασιν et ἦττω pro ἦττονα. De hoc cf. Meisterhans² pag. 119.

§ 30. <Ἡ> ὧν μὲν ὁ πατὴρ διαβέβληται εἰς ὑμᾶς οὐ δικαίως τούτων δεῖ ἡμᾶς ἕνεκα ἀπολέσθαι, ὧν δὲ πρόθυμοι εἰς τὴν πόλιν γεγενήμεθα, μηδεμίαν <ἡμῖν> ὠφέλειν γενέσθαι. Addidi pronomen, cuius perdura omissio.

XXI. *Defensio ab accepta pecunia* § 20. Οὐκ οὐκ ἄξιον, ὧ ἄνδρες δικασταί, πειθομένους κατηγοροῖς τοιούτοις ἐμοῦ καταψηφίζεσθαι, οἱ περὶ ἀσεβείας μὲν ἀγωνιζόμενοι τηλικούτοις γεγόνασιν, οὐκ ἂν δυνάμενοι δ' ὑπὲρ τῶν σφετέρων ἀμαρτημάτων ἀπολογήσασθαι ἑτέρων κατηγορεῖν τολμῶσι. Verba obscura οἱ — γεγόνασιν vix significare possunt: „qui per sacrilegia, quorum rei aguntur, ad istam potentiam istasque ad opes grassati sunt”. Fortasse excidit aliquid post ἀγωνιζόμενοι.

XXII. *In frumentii emptores* § 1. Πολλοί μοι προσεληλύθασιν, ὧς ἄνδρες δικασταί, θαυμάζοντες ὅτι (l. ὅτ' cum Sauppio) ἐγὼ τῶν σιτοπωλῶν ἐν τῇ βουλῇ κατηγοροῦν, καὶ λέγοντες ὅτι ἡμεῖς, εἰ καὶ ὥς μάλιστα αὐτοὺς ἀδικεῖν ἡγεῖσθε, οὐδὲν ἤττον τοὺς περὶ τούτων ποιουμένους λόγους συκοφαντεῖν νομίζετε. Ita corrigo, transposita post εἰ vocola καὶ, quae vulgo male legitur post ἤττον.

§ 2. Ἐπειδὴ γὰρ οἱ πρυτάνεις ἀπέδοσαν εἰς τὴν βουλὴν περὶ αὐτῶν, οὕτως ὥρξίσθησαν αὐτοῖς, ὥστ' ἐλεγόν τινες τῶν ῥητόρων ὥς ἀκρίτους αὐτοὺς χρὴ τοῖς ἔνδεκα παραδοῦναι. Durum est idem pronomen ter brevissimis intervallis repetitum. Comode et dativo αὐτοῖς et accusativo αὐτοὺς careremus.

§ 9. Ὡς τοίνυν οὐ συμπριαμένους καταθέσθαι ἐκέλευεν αὐτοὺς, scil. τὸν σῖτον, *deponere in granariis*. Multo usitatius in tali re est ἀποθέσθαι.

§ 12. Ἐχρῆν γὰρ αὐτούς, — φαίνεσθαι τῆς αὐτῆς τιμῆς πολλὰς ἡμέρας πωλοῦντας, ἕως ὃ συνεωνημένος <σῖτος> αὐτοὺς ἐπέλυε. Inserui vocabulum necessarium.

§ 17. Εἰ μὲν γὰρ ἄλλην τινὰ ἀπολογίαν ἐποιοῦντο, οὐδεὶς ἂν εἶχε τοῖς ἀποψηφισαμένοις ἐπιτιμᾶν· ἐφ' ὑμῖν γὰρ ἐστὶν ὁποτέρους βούλεσθε πιστεῦειν· νῦν δὲ πῶς κτλ. Vulgo ἐστὶν deletur. Equidem malim ἐφ' ὑμῖν γὰρ ἦν (i. e. ἂν ἦν) ὁποτέρους ἐβούλεσθε.

§ 20. Ἐνθυμεῖσθε δ' ὅτι ἐκ ταύτης τῆς τέχνης πλεῖστοι περὶ τοῦ σώματός εἰσιν ἡγωνισμένοι· καὶ οὕτω μεγάλα ἐξ αὐτῆς ὠφελοῦνται, ὥστε μᾶλλον αἰροῦνται καθ' ἐκάστην ἡμέραν περὶ τῆς ψυχῆς κινδυνεύειν ἢ παύεσθαι παρ' ὑμῶν ἀδίκως κερδαίνοντες. Recte in καὶ haesit Hartman, mutans in ἀλλά. Equidem malim: καί<τοι>.

XXIII. *In Pancleonem*. Formula καί μοι ἐπίλαβε τὸ ὕδωρ, lecta § 4. 8. 11. 14. 15, in nulla alia Lysiae oratione recurrit.

§ 7. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι οὐκ ἔφασαν γινώσκειν, εἰς δὲ τις εἶπεν ὅτι τῶν μὲν πολιτῶν οὐδενὶ εἰδείη τοῦτο ὅν τὸ ὄνομα, δοῦλον μὲν τοι ἑαυτοῦ ἀφεστῶτα εἶναι Παγκλέωνα. Expectamus εἰς δὲ τις, Νικομήδης, εἶπεν, qui nominatur demum § 9. Iam ante nominatum fuisse arguere videntur verba καὶ τὸν ὃς ἔφη δεσπότης τούτου εἶναι in § 8.

XXIV. *Pro invalido* § 1. ἐπαίνου μᾶλλον ἄξιον ἢ φόβου. Cobet ἐλέου dedit, sed recte iam Frohberger vulgatam defendit coll. § 3.

§ 4. καὶ γὰρ τῷ σώματι δύνασθαι καὶ οὐκ εἶναι τῶν ἀδυνάτων, καὶ τέχνην ἐπίστασθαι τοιαύτην ὥστε καὶ ἄνευ τοῦ διδομένου τούτου ζῆν. Sententia est „ut etiam — vivere possit”, itaque corrigendum ὥστε καὶ ἄνευ τ. δ. τ. ζῆν.

§ 5. ὅτι δύναμαι συνεῖναι δυναμένοις ἀνθρώποις ἀναλίσκειν. Malim ὅτι <ἐξ ἴσου> δύναμαι κτλ., ut § 9 ὡς διὰ πολλὴν ἀπορίαν ἐξ ἴσου δύναμαι συνεῖναι τοῖς πλουσιωτάτοις. Quamquam necessario ita scribendum esse non contendo.

§ 6. παῖδες δέ μοι οὕτω εἰσὶν οἳ με θεραπεύουσιν. Suspectum οὕτω propter γῆρας commemoratum in § 8: νῦν δ' ἐπειδὴ καὶ γῆρας καὶ νόσοι καὶ τὰ τούτοις ἐπόμενα κακὰ προσγίγνεται μοι. Quare vereor ne οὕτω fluxerit e sequentibus τὸν διαδεξάμενον δ' αὐτὴν (in arte quam exercet invalidus) οὕτω δύναμαι κτήσασθαι, et Lysias scripserit παῖδες δέ μοι οὐκ εἰσὶν.

§ 13. Καίτοι εἰ τοῦτο πείσει τινὰς ὑμῶν, ὃ βουλή, τί με κωλύει (1. κωλύσει cum Frohbergero) κληροῦσθαι τῶν ἐννέα ἀρχόντων, καὶ ὑμᾶς ἐμοῦ μὲν ἀφελέσθαι τὸν ὀβολὸν ὡς ὑγιαίνοντος, τούτῳ δὲ ψηφίσασθαι πάντας ὡς ἀναπήρω; Weidner correxit καὶ ὑμᾶς νῦν μὲν ἀφελέσθαι —, τότε δὲ κτέ., quae probō nisi quod requiro καὶ ὑμᾶς νῦν μὲν ἐμοῦ ἀφελέσθαι κτλ.

§ 14. Ἀλλὰ γὰρ οὐθ' ὑμεῖς τούτῳ τὴν αὐτὴν ἔξετε γνώμην, οὐθ' οὗτος εὖ ποιῶν. Weidner coll. § 18 ante verba εὖ ποιῶν

inserit σπουδάζει, vix recte. An εὖ φρονεῖ? Locum emendare non possum.

§ 15. ὥσπερ εἰ φοβερῶς ὀνομάσειε. Haec verba plane idem significare mihi videntur ac quod Cobet rescripsit ὥσπερ εἰ φοβεροῖς ὀνόμασι χρῆσαιτο. Cf. Demosth. pro cor. § 35 οὐ γὰρ τὰ ῥήματα τὰς οἰκειότητας ἔφη βεβαιοῦν, μάλα σεμνῶς ὀνομάζων.

Sequitur: μέλλων <δόξειν Cob.> ἀληθῆ λέγειν, ἀλλ' οὐκ, ἂν (l. ἂν) πάνυ πρᾶνως ψεύδεται, ταῦτα ποιήσων. Imo ταῦτα (ταὐτὸ?), ut correxi olim in Anal. Crit. p. 59 et post me Madvig.

§ 17. καὶ οἱ μὲν νέοι συγγνώμης ἀξιοῦνται τυγχάνειν παρὰ τῶν πρεσβυτέρων, τοῖς δ' ἑτέροις ἐξαμαρτάνουσιν ὁμοίως ἐπιτιμῶσιν ἀμφοτέροις. In Anal. Crit. l.l. corrigebam τοῖς δὲ γέρονσιν, lenius Weidnero, qui τοῖς δὲ πρεσβυτέροις rescripsit.

§ 18. οὐδ' ὑμᾶς πείσαι βουλόμενος ὥς εἰμι τοιοῦτος, ἀλλ' ἐμὲ κωμῶδεῖν βουλόμενος, ὥσπερ τι καλὸν ποιῶν. Alterum-trum βουλόμενος spurium est. Cobet prius delevit.

§ 19. μυροπώλιον (sic P) immerito in μυροπωλεῖον cum C mutavit Cobet. Formam vulgatam unice veram esse praeter Ar. Ran. 112 testatur ταριχοπώλιον in titulo Attico.

§ 22. Scribendum Μὴ δὲ οὐ μόνου μεταλαβεῖν ἔδωκεν ἡ τύχη μοι τῶν ἐν τῇ πατρίδι, τούτου διὰ τουτονὶ ἀποστερήσῃ με· μὴ δ' ἂν πάλαι κοινῇ πάντες ἔδοτέ μοι, νῦν οὗτος εἰς ὧν πέισῃ πάλιν ὑμᾶς ἀφελέσθαι. Vulgo Μὴ δ' οὐ μόνου κτλ.

XXV. Defensio a coniuratione in R. P. § 1: οἱ σαφῶς εἰδότες τοὺς μὴδὲν ἀδικοῦντας καὶ τοὺς πολλὰ ἐξαμαρτηκότας ζητοῦσι κερδαίνειν ἢ ὑμᾶς πείθειν περὶ ἀπάντων ἡμῶν τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχειν. Imo vero κερδαίνειν καὶ ὑμᾶς πείθειν κτέ.

§ 6. ἱκανοὶ γὰρ οἱ ὑπάρχοντες ἐχθροὶ τῇ πόλει καὶ μέγα κέρδος νομίζοντες εἶναι τοὺς ἀδίκως ἐν ταῖς διαβολαῖς καθεστηκότας. Non

ignoro ipsos homines κέρδη dici posse, ut Ar. Nub. 1202 ἡμετέρα κέρδη τῶν σοφῶν dicuntur homines simplices, sed neque hoc est stili Lysiacy, neque eiusmodi oratio sententiae sufficit; parum enim proderant inimicis reipublicae bonorum calumniæ, nisi a iudicibus damnaentur. Quocirca non dubito, quin scribendum sit καὶ μέγα κέρδος νομίζοντες εἶναι <ἀλῶναι> τοὺς ἀδίκως κτλ.

§ 20. Οὐ τοίνυν ἄξιον χρῆσθαι τούτοις, οἷς ἐκείνους ἐωρᾶτε ἔξαμαρτάνοντας κτλ. Melius intellegam: Οὐ τοίνυν ἄξιον χρῆσθαι <παραδείγμασι> τούτοις, οἷς κτλ. Cf. § 23. Χρῆ τοίνυν — τοῖς πρότερον γεγενημένοις παραδείγμασι χρωμένους βουλευέσθαι περὶ τῶν μελλόντων ἔσεσθαι.

§ 31. πλὴν ὅτι ἐκεῖνοι μὲν ὀλιγαρχίας οὐσης ἐπεθύμουν ὥνπερ οὗτοι, οὗτοι δὲ δημοκρατίας τῶν αὐτῶν ὥνπερ ἐκεῖνοι. Verba τῶν αὐτῶν si genuina sunt, quod dubito, transponenda post ἐπεθύμουν. Ubi nunc leguntur, omni stilo sunt contraria.

§ 35. τῶν τότε περὶ ὑμᾶς γεγενημένων μεμνημένοι συγγνώμην ἔχομεν. Olim recte, ni fallor, ἔχομεν reposui; ultima orationis verba bene curavit Francken scribens τῇ αὐτῇ ψήφῳ πάντας ἡμᾶς εἰς ὑποψίαν καταστήσετε>.

XXVI. In Evandrum § 5. πρὸς δὲ τὴν ἡσυχιότητα τὴν τούτου, ὅτι οὐ νῦν δεῖ αὐτὸν ἐξετάζειν εἰ σώφρων ἐστίν, ὅτ' οὐκ ἔξεστιν ἀσελγαίνειν, ἀλλ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον σκοπεῖν, ἐν ᾧ ἐξὸν ὀποτέρως ἐβούλετο ζῆν εἴλετο παρανόμως πολιτευθῆναι. Malim ὅτ' οὐκέτι ἔξεστιν. Saepe confundi ἔτι et ἔξ notum est.

§ 9. καὶ κεῖνο δ' ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ὁ θεὸς τὸν περὶ τῶν δοκιμασιῶν νόμον οὐχ ἥκιστα τῶν ἐν ὀλιγαρχίᾳ ἀρξάντων ἔνεκεν (l. ἔνεκα) ἔθηκεν, ἡγούμενος δεινὸν εἶναι εἰ δι' οὓς ἡ δημοκρατία κατελύθη, οὗτοι ἐν αὐτῇ τῇ πολιτείᾳ πάλιν ἄρξουσι καὶ κύριοι γενήσονται τῶν νόμων καὶ τῆς πόλεως, ἣν πρότερον παραλαβόντες οὕτως αἰσχροῶς καὶ δεινῶς ἐλάβησαντο. Procul dubio sententia admittit „in ea re publica, quam” aut „in eadem r.p., quam” aut „in ea ipsa r.p., quam” ita ut difficile dictu sit, utrum ἐν ταύτῃ

τῇ πολιτείᾳ, an ἐν ταύτῃ πολιτείᾳ, an ἐν αὐτῇ <ταύτῃ> τ. π.
sit vera lectio. Hoc unum constat quod vulgatur ferri non
posse.

Post pauca legitur: ὡς ἐν τῷ ἑκάστων δικαίως ἄρχειν ἢ τε
πολιτεία καὶ τὸ [ἄλλο] πλῆθος τὸ ὑμέτερον σφύζεται. Fortasse
vocula ἄλλο h. l. inepta fluxit ex § 12: Εἰ δὲ μή, πῶς οἴεσθε
τὸ ἄλλο πλῆθος τῶν πολιτῶν διακείσθαι, ὅταν αἰσθωνται, ὃν
προσῆκε δίκας τῶν ἡμαρτημένων δίδόναι, τοῦτον ὑφ' ὑμῶν τοιαύτης
ἀρχῆς ἡξιωμένον, ubi optime se habet, quia ibi opponuntur
iudicibus.

§ 18. Καὶ ἡγοῦνται γε διὰ μὲν τοὺς τοιούτους <τοὺς> συλ-
ληφθέντας τότε ἀποθανεῖν, διὰ δὲ τοὺς ἄλλους [τοὺς συλληφθέντας
dele] ἐκφυγεῖν κτλ. Si recte traditum est τοὺς τοιούτους, requiro
διὰ μὲν τοὺς τοιούτους, οἷος σὺ, sin minus, cum Marklando
τούτους.

§ 20, 4. καὶ οὐδέ ποτ' αὐτοῖς μετεμέλησεν. Malim οὐδέ-
ποτ'.

§ 23. Ἐγὼ δὲ περὶ τούτου τρία ἔξω εἰπεῖν κτλ. Spectant
haec verba non ad Evandrum, ut putabat Reiske, sed ad Thra-
sybulum. Vide et praegressa et inprimis § 24. Cf. 28 § 8.

XXVII. In *Epicratem* § 1. lege συμπρέσβων pro συμπρεσβευτῶν.

§ 7. Suppleo: ἐὰν δὲ καταψηφισάμενοι θανάτου <αὐτοῖς> τι-
μήσῃτε.

§ 9. Καὶ οὐ τοῦτο δέδοικα, ὡς ἐὰν ἀκροᾷσθε αὐτῶν ἀποψη-
φισθε. Requiro ἀκρόασησθε, ut mox opponitur εἰ ἀκροα-
τάμενοι αὐτῶν καταψηφίσαισθε.

§ 13. δῆλον ὅτι τοῖς ἀδικοῦσιν εὐνοώστεροί εἰσιν ἢ ὑμῖν τοῖς ἀδι-
κουμένοις, ὥστ' οὐ χάριτος ἄξιοι τυχεῖν, ἀλλὰ τιμωρίας, ὁπόταν
ὑμεῖς <λαβεῖν> δύνῃσθε. Necessarium verbum supplevi.

§ 16. Νῦν τοίνυν — καταψηφισάμενοι Ἐπικράτους τῶν ἐσχάτων τιμήσατε, καὶ μή, —, ἐπειδὴν [καταψηφισάμενοι dele cum Reiski] ἐξελέγξητε τοὺς ἀδικοῦντας, ἐν τῷ τιμήματι ἀζημίους ἀφίετε, ἔχθραν <ἐπιδεικνύμενοι>, οὐ δίκην παρὰ τῶν ἀδικούντων λαμβάνοντες, κτλ. Quia ἔχθραν λαμβάνειν παρὰ τινος nihil significat, inserui aptum participium.

XXVIII. In *Ergoclem* § 1. Καὶ γὰρ πόλεις προδεδικώς φαίνονται, καὶ [προ]ξένους καὶ πολίτας ὑμετέρους ἡδίκηκώς. Delevi praepositionem male repetitam e προδεδικώς. Agitur de peregrinorum, non de hospitum publicorum iniuriis, ut apparet ex §§ 12 et 17. Minus arridet correctio καὶ πρὸς (praeterea) ξένους κτλ.

§ 3. καὶ τῶν οἰκῶν τῶν ὑμετέρων μεγάλων ὄντων καὶ τῶν δημοσίων προσόδων μεγάλων οὐσῶν. Vereor ne verba μεγάλων ὄντων, quae melius abessent, debeantur putidae nescio cuius grammatici diligentiae, qui οἰκῶν et προσόδων diversi generis esse animadvertisset.

§ 13. οὐδ' ἀδίκως τούτοις Φημί ἂν εἶναι ὑπόλογον τὴν ἐκείνων φυγὴν. Imo τὴν κοινὴν φυγὴν.

16. εὖ περὶ αὐτῶν (P.) βουλευέσθε. Vulgo αὐτῶν. Malim ex nostri et antiquiorum consuetudine περὶ <ὁμῶν> αὐτῶν.

XXIX. In *Philocratem* § 10. οὐδέποτε ὑμῖν παύσονται κακόντι ὄντες, νομίζοντες τὰς τῆς πόλεως δυστυχίας μόνας ἀπαλλαγὴν εἶναι τῶν πρὸς αὐτοὺς πραγμάτων. Nonne αὐτήν, scil. τὴν πόλιν, est vera lectio?

XXX. In *Nicomachum* § 2. καθ' ἐκάστην δὲ ἡμέραν ἀργύριον λαμβάνων τοὺς μὲν ἐνέγραφε, τοὺς δ' ἐξήλειφεν. Legendum καθ' ἐκάστην δὲ <τὴν> ἡμέραν et ἀνέγραφε. De illo cf. Meisterhans² pag. 191 sq. Idem error saepe castigandus, id quod recte nuper fecit in sua Aeschinis editione Blass.

§ 21. λέγων ὡς εὐσέβειαν ἀλλ' οὐκ εὐτέλειαν ἀνέγραψε. Sine sensu. Corrigo λέγων ὡς <εἰς> εὐτέλειαν κτλ. Cf. Arist. Av. 805

οἷσθ' ὃ μάλιστα' ἔοικας ἐπτερωμένος;
εἰς εὐτέλειαν χηνὶ συγγεγραμμένῳ.

Similiter dicitur γράφειν εἰς κάλλος, εἰς τάχος, alia.

XXXI. In *Philonem* § 5. Ἐπολείπεται τοίνυν αὐτῷ λέγειν ὡς τῷ μὲν σώματι δι' ἀσθένειάν τινα γενομένην ἀδύνατος κατέστη βοηθῆσαι εἰς τὸν Πειραιᾶ. Correxī olim ἐπιγενομένην, quod probavit recepitque Weidner.

§ 29. Τίς δ' οὐκ ἂν εἰκότως ἐπιτιμήσειεν ὑμῖν, εἰ τοὺς μετοίκους μὲν, ὅτι οὐ κατὰ τὸ προσῆκον ἑαυτοῖς ἐβοήθησαν τῷ δήμῳ, ἐτιμήσατε ἀξίως τῆς πόλεως, τοῦτο δὲ ὅτι παρὰ τὸ προσῆκον ἑαυτῷ προύδωκε τὴν πόλιν μὴ κολάσετε, εἰ μὴ ἄλλῳ τινὶ μείζονι, τῇ γε παρούσῃ ἀτιμίᾳ; Cobet deleuit οὐ, quo abiecto non tanto honore dignos esse inquilinos intelligens Weidner ad sententiam rectius sed violententer rescripsit ὅτι πλεον ἢ κατὰ τὸ προσῆκον. Me si audis, nihil mutandum est. Nam οὐ κατὰ τὸ προσῆκον eodem iure accipi potest pro ὑπὲρ τὸ προσῆκον quo μὴ κατ' ἄνθρωπον φρονεῖν passim dicitur pro ὑπὲρ ἄνθρωπον φρονεῖν.

§ 34. Ἐδείχθη γὰρ ἀμφοτέρα ταῦτα οὐ τῶν γεγενημένων μᾶλλον τι ἕνεκα ἢ τῶν γενησομένων. Correxī Cobet εἰσήχθη, Weidner διωρίσθη. De novo more introducendo saepe Graeci utuntur verbo καταδεικνύναι, unde mihi nata est suspicio Lysiam scripsisse κατεδείχθη γὰρ ἀμφοτέρα ταῦτα κτλ.

XXXII. In *Diogitonem* § 5. καταλεγείς Διόδοτος μετὰ Θρασύλου τοῦ ἐπὶ τῶν ὀπλιτῶν. Delevi olim cum omnibus meis codd. Italis emblemata τοῦ ἐπὶ, quod mirum est per omnes Cobeti editiones propagatum esse. Idem valet de ἐπιτρόπῳ servato ab illo post παῖδας, quod cum libris delevi. Sine libris debebam δημοπάτριον post ἀδελφόν, coll. § 4 ἀδελφοὶ ἦσαν — Διόδοτος καὶ Διογείτων δημοπάτριοι καὶ δημομήτριοι, nisi forte quis inde καὶ ὁμομήτριοι supplendum esse putat, mox autem, coll. § 14, corrigebam ἀπέδειξεν pro ἐπέδειξεν. Quos errores cum aliis multis, qui ex editione mea cognosci potuerant, in ed. Cobetiana III a. 1893 Hartman retinuit. Illas igitur correctiones hic non repetam,

sed moneo § 19 supplendum videri: Ἀξιῶ τοίνυν <ύμᾱς>, ὧ ἄνδρες δικασταί, τῷ λογισμῷ προσέχειν τὸν νοῦν κτέ.

XXXV. *De re publica* § 7. Ἐγοῦμαι γάρ, ἐὰν μὲν πείθω, ἀμφοτέροις κοινὸν εἶναι κίνδυνον. Requiro <τὸν> κίνδυνον.

Fragm. 23. — ἐξενεχθέντος δ' ἡ περὶ τῶν χρημάτων τινὰ μνείαν εἶχετε ἢ τὰς θυγατέρας ἡξιοῦτε διαιτᾶσθαι. Ἄν συνδιαιτᾶσθαι?

Fragm. 54. Ἐπειδὴ πάντες κατέδαρθον, ἐσκευασμένος τῶν χαλκωμάτων ὅσα οἶός τ' ἦν πλεῖστα, λαβὼν ἐξήγαγε ξίφος ἔχων ὑπὸ μάλης. Si recte locum intellego, Lysias scripsit ἀνεσκευασμένος vel συνεσκευασμένος.

Fr. 91. Τοῦ νόμου κελεύοντος τοῖς ὀρφανοῖς ἔγγειον τὴν οὐσίαν καθιστάναι, οὗτος δὲ ναυτικούς ἡμᾶς ἀποφαίνει. Suspicio: οὗτος δὲ ναυτικὴν ἡμῖν ἀποφαίνει.

Fr. 95. Ἀρπάσας τὴν κνημίαν τῆς ἀμάξης. Probabilius videtur τινὰ κνημίαν.

PLACIDUS.

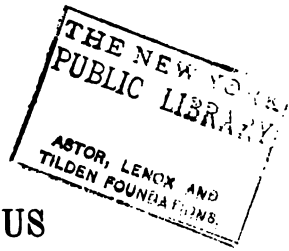
In Placido Codicis Parisini, Corp. Gloss. V p. 120 legitur s. v. *nectam* locus Vergilii notus: „nec tam aversus equos Tyria sol iungit ab urbe” et eius explicatio: „tangit aum storiam. at remi. ety est. et fratrum”.

Lege: *tangit autem historiam Atrei et Thyestae fratrum.*

In reliqua parte idem vitium committitur: „tum atres ut sestis filios in secreta parte occisis hos membratim concidit”, i. e.

Tum Atreus Thyestis filiis — occisis, hos, rell.

C. M. F.

DE HORATII CARMINIBUS AD REMPUBLICAM ET CAESAREM PERTINENTIBUS.

SCRIPSIT

H. T. KARSTEN.

Horatii carmina politica, id est ea, in quibus tractantur res patriae vel Caesaris, leguntur in Epodorum libro quatuor: 1. 7. 9. 16, et in Odarum libro I quatuor 2. 12. 14. 37, in libro III septem: 1. 2. 3. 4. 5. 6. 14, in libro IV quatuor: 4. 5. 14. 15, dum aliquatenus huc pertinent Odarum I 35, II 1, III 24. 25.

Tametsi autem post multos alios et egregios horum carminum editores nostra memoria imprimis Kiesslingius, porro Schuetzius, Mommsenus, Friedrichius, de eorum interpretatione optime sunt meriti, tamen cum de locis singulis tum de totis carminibus eorumque natura consilio temporibus haud pauca minus vere disputata sunt, quae corrigi nequeunt, nisi totum hoc genus sub uno ponatur aspectu et examinetur seorsum a reliquis accurata temporum et rerum gestarum habita ratione, quo facto hoc etiam assequemur, ut iustius iudicetur de poeta mirum in modum animi voluntatem revocante a libera republica, quam olim propugnauerat, et inclinante in unius hominis, quem paene oderat, dominationem.

Politicorum carminum triplex est genus et aetas. Habemus primum epodos et odas scriptas a bello Philippensi ad bellum Actiacum, a. 42—31, quae ostendunt poetam primum animum despondentem propter miseram rerum Romanarum condicionem,

Praeter locum illum de versibus Graecis (Sat. 10. 31) nihil novimus de Horatii studiis iuvenilibus, sed fieri non potuit quin tali carmini praecesserint artis exercitationes permultae et seriae et assiduae, quarum specimina pleraque delevit, quaedam inseruisse videtur in libris superstitionibus.

Ceterum opus iuvenile hoc esse, probat Alexandrinorum ratio in nullo poëtae carmine tam conspicua quam in ea huius parte, quae est de divitibus insulis (vs. 42—finem) et in paucis aliis, in quibus nimis pullulat verborum et imaginum luxuries, unde magna sed non ingrata oritur antithesis inter horum versuum nitidam elegantiam et austeram severitatem illorum, quibus proprium epodi argumentum continetur. Est autem cavendum ne locum illum de beatis insulis iudicemus ex nostra sapientia, quandoquidem maiori tum hominum multitudini illae non magis fabulosae erant quam Orcus et inferi. Citant interpretes Sallustii Hist. 1. 61, ubi Sertorius traditur „fugam in Oceani longinqua „agitavisse, cuius duas insulas, propinquas inter se et decem „millia stadium procul a Gadibus sitas, constabat suoapte ingenio „alimenta mortalibus gignere”. Confer praeterea ll. Ptolemaei et Melae apud Orellium et adde Strabonem 3. 1. 13 *μακάρων τινὰς νήσους . . . ἃς καὶ νῦν δεικνυμένας ἴσμεν οὐ πολὺ ἄπωθεν τῶν ἄκρων τῆς Μαυρουσίας τῶν ἀντικειμένων τοῖς Γαδεΐροις*.

Quod autem Kiesslingius putavit Vergilium, cum post pacem Brundisinam, hoc est exeunte anno 40, scriberet Eclogam quartam, his versibus (21. 22)

ipsae lacte domum referent distenta capellae
ubera, nec magnos metuent armenta leones
honoris causa et incitamenti instar imitatum esse iunioris amici
versus 49. 50

illic iniussae veniunt ad mulctra capellae
refertque tenta grex amicus ubera
et 33

credula nec rivos timeant armenta leones
id in postremo versu fortasse concedendum est, quamquam

nuperrime allucinatus est Th. Plüss in N. A. Phil. 1897 p. 73 sqq., ubi suspicatur esse lusum quendam allegoricum poëtae ridentis et notantis varia temporis vitia, enumerata p. 75 et carmen scriptum esse fere a. 31.

verba armenta et leones iam apud utriusque magistrum Lucretium leguntur in pedibus paenultimo et ultimo dactylicis 2.343 et 5.985; sed de primo versu nego: locutio distenta capellae ubera aut similia satis antiqua erat et familiaris omnibus poetis, nemini propria. Horatius habet in Sat. 1. 1. 110 quodque aliena capella gerat distentius uber, et Ep. 2. 46 distenta siccet ubera, atque Vergilius in Ecloga 7 (scripta ante 4^m?) 3 distentas lacte capellas, et 9. 90 distendant ubera vaccae. Denique Lucretius 1. 259 lactius umor uberibus manat distentis.

Epodus VII. Alterum carmen politicum scriptum est ineunte anno 38. Tunc enim enses conditi pace Misenensi, facta inter Octavianum, Antonium, sextum Pompeium cum ingenti Romanorum laetitia, denuo stringuntur et aptantur dexteris ¹⁾ tam Octaviani culpa quam Pompeii. Hinc utrumque scelestum appellat: Quo, quo, scelesti, ruitis, eosque citis iambis insectatur in carmine brevi quidem sed egregio.

Ad vs. 15 Kiessl. adnotavit haec: „Dass der erste Brudermord, die Ursache der brudermördlichen Kämpfe der Gegenwart sei, ist H's, von Lucan (1. 95) wiederholte Anschauung: nach Vergil dagegen: *satis iam pridem sanguine nostro Laomedontaeae Minus periuria Troiae*“. Ne particula dagegen, a me distantibus litteris expressa, lectorem in errorem inducat, quasi hac in re insit certa aliqua discrepantia inter Hor. et Verg. de remotissima causa bellorum civilium, haec ita corrigenda sunt:

Versus Vergilianus legitur in prece poetae ad ipsum Romulum, cui idcirco, etiam si volebat, hoc saltem loco sanguinem civilem imputare non poterat. Pariter Iuno in Horatii c. 3. 3. 21 iram suam et mala inde nata repetit a Laomedonte, *duce fraudulento* populi damnati sibi *castaeque Minervae*; nempe certa de causa, ne repetens a spretae iudicio formae pusillam proderet invidiam. Contra in Epodo absurdum fuerat bella fraterna referre non ad fratres Romulum Remumque, sed ad Laomedontem (cf. etiam c. 1. 35. 34).

1) Minus recte Kiessl. iam anno 39 bellum renovatum carmenque scriptum esse ixit. Vide Dion. 48 c. 43 et c. 45 § 4 ibique verba καὶ ἔτι πρότερον.

Hoc tamen verum est, Vergilium nusquam commemoras priscum fratricidium, de qua re ita statuendum. Multiplex traditio erat de Remo et Romulo. Secundum plerosque hic solus fuit conditor urbis, sed secundum alios, veluti Cassium Hemnam, pastorum vulgus aequaliter imperio praefecit Romulus et Remum. Ex hac fama derivanda sunt, quae habent Catullus 28 et 58: *opprobria Romuli Remique, Remi nepotes*, et Propertius 2.1.23, 4.1.9: *regna Remi, casa Remi*, nec non vaticinium Vergilianum 1.291: *aspera tum positis mitescent saecula bellis, cana Fides et Vesta Remo cum fratre Quirinus iura dabunt*. Cf. G. 2.533. De morte autem Remi, teste Livio 1.7, *vulgatior fama erat occisum esse a fratre*; sed qui gentis conditor caedis insontem malebant, illum *in turba* ictum esse tradebant ab anonymo vel a Celere quodam. Cum his faciebant Livius Diodorus 8.4 et Vergilius, qui in eo tantum secutus est vergatam famam, quod Romulum solum gentis conditorem praecavit A. 1.276, ell. 6 778 et 876.

Cum hunc epodum scriberet Horatius iam a Vergilio Varius introductus erat ad Maecenatem, quod factum esse credo aestate a. 39, cum post pacem Misenensem aliquantis per rerum publicarum otio frueretur Octaviani minister et amicus. Ab hoc poetarevocatus est nono post mense (Sat. 1.6.61) igitur vere anni 39 et iussus esse in amicorum numero. Licet autem cum patrono de nugis potius quam de rebus publicis confabularetur (Sat. 2.6.51 sqq.), tamen fieri non potuit, quin multa ibi viderit et audiverit, quae eius animi persuasionem de scelesto triumviratu pedetentim immutarent. Quam tergiversanter tamen vetus res publicae assecla in adversariorum castra transierit, et hoc docet quod per sex annos de his rebus tacuit, et quod, cum tandem silentium rumperet, in

Oda I 14, scripta a. 32, neutri pugnantium addictus expressit tantum sollicitudinem de novis periculis patriae impendentibus per Caesarem et Antonium, quorum naves et copiae tunc instruebantur ad certamen ultimum de imperio orbis terrarum. Hanc tantum commutationem in poetae mente attulerat sex annorum spatium, ut meliora iam speraret atque *navis*, i. e. res publica, non amplius ei esset *sollicitum taedium*, ut cum scriberet epodum 7, sed *desiderium et cura non levis*, quae verba rec-

sic vertit Kiessl. „er steht den Ereignissen des öffentlichen Lebens mit Antheil und Sorge gegenüber“.

Caesarem, in hac oda nondum memoratum, nominavit quidem bis hisce annis in Satiris, sed nullo certo voluntatis indicio: 1.3.4 *Caesar qui cogere posset, si peteret per amicitiam patris atque suam*, et 1.5.27 (anni 37) *Maecenas . . . atque Cocceius . . . aversos soliti componere amicos*, Caesarem et Antonium. Narrat praeterea in epodo 9 se cum Maecenate celebrasse a. 36 victoriam de Sexto Pompeio, pessimo Romanorum adversario, qui erat *minatus urbi vincla quae detraherat servis amicus perfidis*.

Initio anni 31 Maecenati profecturo ad classem Octaviani — quo tamen abiisse non videtur — Horatius dedit

Epodum 1, in quo se paratum profitetur quoscumque cum amico labores et pericula subire, *comes minore . . . futurus in metu, qui maior absentes habet*. Allato autem Romam nuntio Actiacae victoriae (die 2 m. Sept.) ad eundem, res Urbis ministrantem, misit

Epodum 9 cupidus celebrandi laetissimum eventum *sub alta domo*, ut nuper fecerant post fugam Pompei.

Excellit carmen plena et accurata multarum rerum descriptione, pertinentium ad cladem et fugam Pompeii, Cleopatrae, Antonii, horum mores et vitia. Quot verba tot paene facta dicuntur. Versibus modo mordacibus modo exsultantibus egregie conveniunt rapidissimi iamborum ordines longiores et breviores.

Iam vero hoc demum epodo poeta animum significavit primum in Caesarem, qui tandem miseriarum finem attulisse videbatur inopinata victoria; comparat eum cum Mario et Africano, neque dissimulat suam *curam metumque Caesaris rerum*, cui multa etiam pericula subeunda supererant antequam bellum prorsus esset diremptum. Hac ipsa de causa laeta victoriae celebratio, ab Horatio rogata, erat praepropera et dilata est a Maecenate, ut apparet ex

Oda 1. 37, scripta mense fere Septembri a. 30, cum Alexandria expugnata Antonius et Cleopatra diem obiissent.

*Nunc est bibendum nunc pede libero
Pulsanda tellus
Antehac nefas depromere Caecubum ¹⁾.*

¹⁾ Cf. initium Epodi 9.

Pingitur demens regina eiusque furor, qui primum minuitur clade et navium incendio et dein transit in terrorem ac fugam adurgente remis Caesare. Quam eximium sit carmen, sciunt qui cognorunt; sed hoc praesertim laudandum in poeta, quod narraturus interitum fatalis monstri, iustas laudes non denegavit generosae reginae, quae non muliebriter expavit ensem nec tutas latebras quaesivit, sed sereno vultu mortem sumpsit, fugiens deduci in triumphum.

Hic ut semper poeta verax est et diligens in rebus referendis, etiam levioribus. Confer e. g. de eo quod est *nec expavit ensem* Plut. Ant. 79, de *sereno vultu* Dionem 51. 13, et *ad latentes oras*, i. e. Hispaniam vel mare rubrum, Gardthausen 2. 220. 9. De multis rebus non constabat ipsis aequalibus, ut de morte Cleopatra; τὸ μὲν σαφές οὐδεὶς οἶδεν Dio 51. 14; vulgarem famam secutus est Horatius cum Vergilio et Propertio. Veritatem tamen auxit in verbis *vix una sospes navis ab ignibus*, sed non nimis graviter; etenim regina quidem initio pugnae abiit cum LX navibus, sed CCC naves Antonii captae sunt a Caesare pleraeque flammis adustae et mutilae, ut docet narratio Dionis 50. 34 sq. comparata cum Plutarcho Anton. 68.

Decenter in hoc carmine siluit de Antonio eiusque famae mortui pepercit, cum vivum nuper acriter perstrinxisset Romanum emancipatum feminae (epod. 9). In Octaviani laude parcus est, cuius vigilantiam modo celebrat comparatione partim Homerica non valde feliciter adhibita, vs. 18 sq.

Percensui primae aetatis carmina haec:

Epodum 16 a. 42, in quo desperat bellum civilium finem pacisque reditum.

Epodum 7 a. 38, ubi indignatur pacem ac salutem renascentem post foedus Misenense violari a scelestis.

Od. 1. 14 a. 32, qua significat curam non levem imminente bello inter Antonium et Caesarem.

Epodum 1 et 9 a. 31 et Od. 1. 37 a. 30 pertinentia ad bellum Actiacum, in quorum postremis duobus tunc primum expressit animi voluntatem propensam in Caesarem.

Carmina secundae aetatis a. 28—24.

Altera politicorum carminum series complectitur Odas I. 2. 12. 14. III 1—6. 14. 24. 25, omnes compositas inter annos 28 et 24, quibus Caesar, mox Augustus, novum imperium armis tutari, legibus ordinare et emendare, moribus ornare, atque templa diruta religiones omissas renovare instituit.

Longe diversae hae sunt a prioribus. In illis poeta primum veteris regiminis fautor fuerat, dein lentus et mediocris novi laudator. In his vero praeco exstitit monarchiae usque eo fervidus, ut Principem uni Iovi maiestate minorem eiusque in terris vicarium identidem praedicet. Nec tamen in insolitis his laudibus vel tantillum est iniustae adulationis.

Novimus quanta aerumnarum mole inde ab anno 49 Itali fuerint oppressi, quibus delectibus, tributorum exactionibus ¹⁾, rapinis ac caedibus exhausti, olim per bella Caesariana et nuper bellis Philippensi, Mutinensi, Perusino, Siculo, cum Roma interea laboraret anarchia et assidua paene fame, interclusa frumentatione maritima per Pompeianos. Anno 36 victus Pompeius maria aperuit et primum dedit malorum laxamentum, sed erat in ancipiti res publica, quamdiu durabat aemulatio Octaviani et Antonii. At horum lite dirempta quid expectandum ab alterutro victore? Ab Antonio omnia sane pessima, cum non immerito Italiam provinciae loco habiturus crederetur subditae Aegypto ²⁾. Sed etiam Octaviani, si vicisset, moderationem sapientiam imperii firmitatem quis praestaret? Hinc prudentissimus quisque anxius erat, quid victoria eius boni malive afferret. Multi quidem bonam spem habebant, ut Horatius, sed nequaquam tamen certam et indubiam.

At vero novus imperator statim ita se gessit, tam fortem et firmum, sed clementem simul et sapientem rectorem se ostendit, ut satis cito omnium expectationem atque preces non tantum impleret, sed superaret atque insperatus mundi pacificator et servator generis humani surrexisse videretur, ut est in titulo Halicarnassensi: *σωτήρα τοῦ κοινοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους*

1) Dio 50. 10, 51. 3. Plut. Ant. 58.

2) Dio 50. 4: τὸ κράτος εἰς τὴν Αἴγυπτον μεταβήσει.

οὐ ἡ πρόνοια τὰς πάντων εὐχὰς οὐκ ἐπλήρωσε μόνον ἀλλὰ καὶ ὑπερ(ῆκεν)· εἰρηνεύουσι μὲν γὰρ γῆ καὶ θάλαττα (Ianus clausus a. 29) πολεῖς δὲ ἀνθρώποις εὐνομίᾳ ὁμονοίᾳ τε καὶ εὐετηρίᾳ¹⁾, et apud Velleium 2. 89 de anno 29: *Finita bella civilia, sepulchra externa, revocata pax, sopitus ubique armorum furor, restituta vis legibus, iudiciis auctoritas, senatui maiestas . . . rediit cultus agris, sacris honos, securitas hominibus, certa cuique rerum suarum possessio*, et apud Strabonem 6. 4. 2: οὐδέποτε γοῦν εὐπορήσαι τοσαύτης εἰρήνης καὶ ἀφθονίας ἀγαθῶν ὑπῆρξε Ῥωμαίοις καὶ τοῖς συμμάχοις αὐτῶν, ὅσην Καῖσάρ τε ὁ Σεβαστὸς παρέσχεν ἀφ' οὗ παρέλαβε τὴν ἐξουσίαν αὐτοτελῆ.

Quaecumque autem tum partes fuerunt Agrippae, Maecenatis, aliorum quos consiliarios amicos habebat, satis omnibus constabat ab uno Octaviano pendisse utrum saeculum aureum an ferreum iniretur. Iam ille, qui nihil reformidaverat duri, crudele, immane, dum bella manebant, restituta pace talem se praebuit, ut iure Senatus clipeum ei poneret in curia Iulia, inscriptum: *virtutis clementiae iustitiae pietatis causa*²⁾. Etiam constantissimi amatores liberae reipublicae, nisi qui partium studio erant occaecati, fateri tunc debebant id quod Tacitus postea scripsit, pacis interfuisse ut omnis potestas ad unum conferretur, et Augustum a sexto consulatu (a. 28) potentiae securum abolevisse quae triumviratu iusserat et dedisse iura quibus pace (et principe) uterentur³⁾.

Iam ante novum pacis saeculum, cuius solemne quasi initium fuit Ianus clausus mense Ianuario a. 29 (C. I. I p. 384), divini honores dati erant Octaviano, in quo nihil novi ei contigit, sed idem quod iam antea tribuebatur proconsulibus in Asia, et praesertim Pompeio et Caesari⁴⁾. Divi filius, θεοῦ υἱός (Gardthausen II p. 265. 283) haberi coeptus est, cum aestate a. 44 in ludis, quos primos consecrato (Iulio) heres Augustus edebat, stella crinita per septem continuos dies fulsit, exorians circa un-

1) Cf. Gardthausen II 264. 37.

2) Momms. R. G. d. A. p. 103. Cf. Gardthausen 1. 490 et 2. 280, ibique Seneca (clem. 1. 10. 4, 11. 1) de mutato Augusti ingenio post Actium.

3) Tacitus Hist. 1. 1. Ann. 3. 28.

4) Cf. Cic. ad Att. 5. 21. ad Q. fr. 1. 1. 9 ad fam. 3. 7 et 9; de Pompeio App. b. c. 2. 86, de Caesare vita Suet. 76.

decimam horam, creditumque est animum esse Caesaris in caelum recepti (Suet. 88).

Hoc prodigium primus pro laetioris saeculi indicio celebravit pius vates Mantuanus in ecloga 9. 47 *Ecce Dionaci processit Caesaris astrum, astrum, quo segetes gauderent frugibus* e. q. s., atque idem multo ante omnes alios filium illius *deum* nuncupavit et *iuvenem, quotannis bis senos cui nostra dies altaria fumant* ¹⁾, quod accipi non debet de communi quadam *iuvenis* adoratione, quae multo post demum invaluit, sed dicitur tantum de privata poetae veneratione, qui iam tum grato pectore eius numen Laribus miscebat, ut aliquanto post (ante a. 29) splendidum ei templum et ludos ad Mincium se conditurum esse cecinit cum signo Caesaris, *cui ipse caput tonsae foliis ornatus olivae dona feret* ²⁾.

Prima publici cultus memoria exstat apud Appianum b. c. 5. 132, ubi scribit post victoriam de Pompeio et Lepido reportatam a. 36, cum Octavianus 28 haberet annos, eius signa posita fuisse in templis Italorum: *αὐτὸν αἱ πόλεις τοῖς σφετέροις θεοῖς συνίδρουν* ³⁾. Dein secuta sunt exeunte anno 30 et ineunte 29, quae narrat Dio Cassius 51. 19 et 20: Fama Alexandrinae victoriae Romam perlata senatus cum alios Caesari honores decrevit, tum *ἐν τοῖς συσσιτίοις οὐχ ὅτι τοῖς κοινοῖς ἀλλὰ καὶ τοῖς ἰδίοις πάντας αὐτῷ σπένδειν*, et anno sequenti *ἐς τοὺς ὕμνους* (in mon. Anc. *τοὺς Σαλλίων ὕμνους*) *αὐτὸν ἐξ ἴσου τοῖς θεοῖς ἐγγράφεισθαι*. Quamquam haec intelligenda sunt de genio principis inter Lares recepto cum compitales tum domesticos (cf. Marquardt R. S. III 124. 199. 443), unde Ovidius F. 5. 145 *Mille Lares geniumque ducis ... urbs habet et vici numina trina colunt*, tamen in religione domestica vulgus hominum non distinguebant inter personam et genium tutelarem vel natalem, de quo vide Tibullum 2. 2. 5, 4. 5. 8 et Ovidii Tr. 3. 13, sed ipsum adorabant Caesarem et iurabant per eius numen. Agricola, inquit Horatius C. 4. 5. 31, *ad vina redit laetus et alternis te mensis adhibet*

1) Ecl. I 6. 18. 41, quae scripta est utique ante a. 37.

2) Georg. 3. 18 sqq. Vide porro de Caesare deo G. 1. 24 sqq. 503, 2. 170, 4. 561. Aen. 1. 290, 6. 781, 8. 678 sqq.

3) De sanctitate tribunicia eodem anno probabiliter Caesari data conferatur Dio 49. 15. App. 11. Momms. ad mon. Ancy. II 21—23.

deum; Te multa prece, te prosequitur mero diffuso pateris et Laribus tuum miscet numen, quibuscum confer Ep. 2. 1. 16 et quas Ovidius postea cecinit de sacrario suo cum imaginibus Augusti et Liviae, Tiberii et nepotum in ep. ex Ponto 4. 9. 105, quibus dat *totiens cum ture precantia verba, eoo quotiens surgit ab orbe dies*.

His honoribus accessit m. Ian. a. 27 nomen Augustus, i. e. Sanctus (Ovid. F. 1. 669. Dio 53. 16), de quo multo post Vegetius de r. m. 2. 5: *imperatori cum Augusti nomen accepit, tamquam praesenti et corporali deo fidelis est praestanda devotio*.

Tametsi autem Octavianus templorum honore in urbe et Italia pertinacissime abstinuit eaque in nulla provincia nisi communi suo Romaeque nomine recepit ¹⁾, tamen satis apparet eum, ex quo solus imperio praerat, a subditis ubique pro mortali *instinctu inflatuque divino* praedito (de divin. 1. 12) fuisse habitum, quod non tantum sincere credebatur superstitionis multitudo, sed ii omnes qui communi religioni aut Stoicae doctrinae addicti, velut bonus ille Vergilius, de divino interventu sic iudicabant, ut Quintus Cicero in l. I de divinatione et Balbus in II de natura deorum. Hic cum docuit c. 62 sqq. *mundum deorum hominumque causa* factum esse, omniaque in eo *parata ad fructum hominum et inventa*, sic pergit: *est enim mundus quasi communis deorum atque hominum domus aut urbs utrorumque*, unde facile concludebant de intima utrorumque communione, partim per divinationem, partim etiam propter peculiarem singulorum mortalium curam a diis gestam, § 164: *nec vero universo generi hominum, sed etiam singulis a diis immortalibus consuli et provideri solet*. Et quinam mortales hic maxime intelligantur, docent sequentia, ubi enumerat clarissimos Romanos a Curio ad Laelium et quos Graecia tulit singulares viros, quorum neminem nisi iuvante deo talem fuisse credendum est, quae ratio poetas maximeque Homerum impulit ut principibus heroum, Ulixi, Diomedii, Agamemnoni, Achilli certos deos discriminum et periculorum comites adiungeret. Praeterea ipsorum deorum saepe praesentiae, quales supra memoravi, declarant ab iis et civitatibus et singulis hominibus consuli, quod quidem intelligitur

1) Verba Suet. c. 52. Cf. Dio 51. 20 de templis Asiaticis et de Italia.

etiam significationibus rerum futurarum, quae tum dormientibus tum vigilantibus portenduntur ... Nemo igitur vir magnus sine aliquo adflatu divino umquam fuit ... Magna di curant, parva negligunt. Magnis autem viris prosperae res omnes.

Quem autem magnum virum dii magis adiuverunt quam Augustum, cui omnes res gestae praeter solitum prospere evenerunt?

Evertit hanc doctrinam in l. III C. Aurelius Cotta usus Academicorum argumentis comprobatis etiam Ciceroni et Varroni. Attamen hi hanc liberio rem disputandi et cogitandi rationem doctiorum circulis asservendam esse censebant, neque divulgandam, ut docet fragmentum ex l. III a Lactantio servatum, I. D. 2. 3. 2: *intellegebat Cicero falsa esse quae homines adorarent. Nam cum multa dixisset, quae ad eversionem religionum valerent, ait tamen non esse illa vulgo disputanda, ne susceptas publice religiones disputatio talis extinguat.* Imprimis autem memorabile est fragmentum Varronis apud Augustinum C. D. 3. 4. *Nam et vir doctissimus Varro falsa haec esse, quamvis non audacter neque fidenter, paene tamen fatetur. Sed utile esse civitatibus dicit, ut se viri fortes, etiamsi falsum sit, diis genitos esse credant: ut eo modo animus humanus, velut divinae stirpis fiduciam gerens, res magnas aggrediendas praesumat audacius, agat vehementius et ob hoc impleat ipsa securitate felicius. Quae Varronis est sententia expressa, ut potui, meis verbis.*

Horatius quamquam nulli doctrinae prorsus erat addictus (Ep. 1. 1. 15), tamen hac in re procul dubio stabat cum Epicureis et Academicis contra Stoicos. Quod nihilominus Augusti numinis venerationem sedulo propugnavit et commendavit, de hoc postea videbimus.

Augustum autem ipsum divinos honores sibi datos non, ut aliquis credat, simulate tolerasse et in sinu risisse, sed sincero animo comprobasse, consentaneum est, non tam ex assidua eius opera in restituendis templis et religionibus posita, neque ex sedula pietate, qua in ludis celebrandis saecularibus per tres dies continuos ipse sacra faciens interfuit, sed ex superstitione, qua erat imbutus de deorum praesentia, ut Cicero loquitur, sibi tum dormienti tum vigilianti declarata, cuius rei multa et

mira exempla servavit Suetonius c. 91 sq. ¹⁾), qualis superstitium numquam rara fuit in civitatum rectoribus, quibus res magnae aggrediendas et perficiendas fortuna imposuit, ut verbis ut Varronis, quem vel ipsum, nam diem obiit demum a. 2 non longe absit ut credam ea scripsisse cum respectu Octaviani, postquam ab a. 36 res feliciter gerere instituit et divi honoribus affici coeptus est.

Antequam redeo ad huius aetatis carmina, etiam pauca addenda sunt de duabus rebus, quae ad rectam eorum intelligentiam magnopere conferunt, de caede Caesaris et de Pothiorum punitione.

Caesaris obitus renovavit bella civilia, gesta deinceps quinque numero, Mutinense, Philippense, Perusinum, Siculum, Acticum (Suet. c. 9), quibus suscipiendis cum Octavianus se partem patris necein ulcisci profiteretur ²⁾, partim eos insectari, quae civitatem privassent rectore et pontifice a diis imposito statimque post mortem in coelum recepto (Suet. Caes. 91), factum est primum, ut horum bellorum causa haberetur scelus commissum contra deos et patriam, novis inde calamitatibus vexata tam per annos quatuordecim, dein, ut sceleris ultor Octavianus ex quo tempore prospere res cederent, pietatis et religionis propugnator esse videretur, manifesto deorum numine adiutus praesertim in certamine extremo. Unde Vergilius A. 8. 678:

Hinc Augustus agens Italos in proelia Caesar

Cum patribus populoque, penetibus et magnis dis
et quae sequuntur usque ad vs. 705, et imprimis Ovidii F. 3. 698:

Cum sic a castis Vesta locuta focis:

Ne dubita meminisse! Meus fuit ille sacerdos,

Sacrilegae telis me petiere manus.

Ipsa virum rapui simulacraque nuda reliqui,

Quae cecidit ferro, Caesaris umbra fuit.

1) Cf. Gardthausen l. 495 sq.

2) Quam acerbè percussores ad extremum usque persecutus sit, vide Suet. c. 1 et quos auctores citat Drumann 3. 732. 28. Cf. Ihne, 8. 197. 216. 392. Dio 4 et 9.

Ille quidem caelo positus Iovis atria vidit
 Et tenet in magno templa dicata foro.
 At quicumque nefas ausi prohibente deorum
 Numine polluerant pontificale caput,
 Morte iacent merita. Testes estote Philippi
 Et quorum sparsis ossibus albet humus.
 Hoc opus, haec pietas, haec prima elementa fuerunt
 Caesaris, ulcisci iusta per arma patrem.

Praeterea autem immaturo Caesaris obitu praeventa fuerat expeditio contra Parthos ad signa captivosque recipiendos, quam comitaretur Octavianus. Antonius quidem ipse et per legatos hoc munus exsequi temptaverat, sed eo tantum eventu ut barbarorum tropaea et captivorum numerus increscerent. Igitur nemo non exspectabat fore ut Caesaris filius rerum potitus primo quoque tempore perficeret, quod pater voluerat, Antonius non potuerat. Quam certa haec exspectatio fuerit docent multi poetarum loci ¹⁾, ex quibus unum pro multis hunc cito Propertii versum:

Crassum clademque piate:

Ante meos obitus, sit precor, illa dies.

Cur Caesar rem distulerit, nunc nihil ad rem, sed cum post decem annos signa redderentur, res celebrata est quasi par victoriae Actiacae.

Itaque in huius aetatis carminibus interpretandis magni momenti est, ut teneamus haec quatuor:

- 1 ex omnium aestimatione, praeter paucos adhuc partium studiosos, Augustum esse σωτήρα τοῦ κοινοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους;
- 2 esse eum numinis instar, sub cuius regimine tutum sit imperium tutique incolae.
- 3 pia ab eo bella esse gesta pro patris et patriae et deorum ultione.
- 4 necessariam et propinquam esse Parthorum punitionem.

¹⁾ Vergilius, G. 4. 562. A. 1. 286. 7. 606. Horatius, C. I 2. 51, 12 53, 35. 38. III 2. 3, 3. 43, 5. 1. Propertius II 7. 13. III 10. 14, 14 (5). 23, 16 (7). 38, 27 (19). 5.

Iam transeo ad carmina secundae aetatis inter a. 28—24.

Pertinent huc C. I 2. 12. 35. III 1—6. 14. 24. 25. (II 1). Quae modo disputavi praecipue valent in primo carmine.

Oda I 2. „Iam satis malorum perpassi sumus ex deorum ira propter Caesaris necem (1—20), unde orta bella civilia, quae audiet et damnabit mutua parentium caede extenuata posteritas (21—24). Imploret populus aliquem divum, ut sistat imperii ruinam. Precibus fatigent suae virgines Vestam, minus audientem ob mortem pontificis (cf. Ovid. l.l.). Expiabit Iupiter scelus et quae inde calamitates provenerunt, interventu alicuius numinis.” Cur deinde nominentur Apollo, Erycina, Mars, Mercurius, et cur Mars dicatur *nimis longo satiate ludo*, et *quem iuvat clamor . . . hostem*, summam recte declararunt Kiesslingius alique v. d., sed addenda sunt haec: Venus non tantum citatur quia mater est Aeneadum et Caesaris patrona, sed etiam, quia post multas lacrimas atque miseras cum satellitibus suis loco et Cupidine reducet vitae gaudia. Mercurio prae ceteris Romanorum patronis ideo partes expiandi sceleris tribuuntur, quia magis etiam quam illi pacem et pacis beneficia repraesentat, quod non prohibet, quominus idem fortiter possit ulcisci externa hostes (vs. 51), est enim *pacis et armorum superis imisque deorum arbiter* (Ovid. F. 5. 665). Sed deus Cyllenius imprimis est *pacifer* (M. 14. 91)¹⁾. Hinc Pax in nummis Augusti illius tene caduceum. Denique ut colebatur Augustus nomine Mercuri Maiæ (Ksl.), sic postea in Gallia Tiberius et Livia nuncupantur Mercurius et Maia.

Carmen scriptum est a. 28, cum Caesar cogitaret de restituenda libertate et de reddendo senatui imperio²⁾, quo facto ut ait Kiesslingius, bellorum civilium furor renovaretur (et werde die Dämonen des Bürgerkriegs und der Revolution wider entfesseln); id igitur ne fiat invocandus est divus *ruent*

1) Cf. Inscr. Orell. 1411 et 1412, et 1417. Hor. 1. 10. 5. Stending in lex. Roscher v. Merc. 2816—18.

2) Dio 53. 2 et 4. Tac. A. 3. 28. Cf. apud Mommsenum, Mon. Anc. p. 14 nummus cusus in Asia cum inscriptione: Imp. Caes. div. fil. cos VI (a. 28) libertatis p. r. vindex.

imperi rebus. Regnat autem in oda haec sententia: caedem Caesaris omnium malorum fuisse causam: haec infesta reddidit cum alia numina, tum Iliam (vs. 17) et Vestam (vs. 27), hoc scelus est quod expiari debet (vs. 29), haec peperit bella civilia (vs. 21—24), quorum vulnera sanabit *Maiae filius* latens sub figura principis, *patiens vocari Caesaris ultor*. Duae ultimae strophae non pertinent ad mortalem Caesarem — hunc enim nullus metus erat ne ocior aura tolleretur, neve non amaret magnos triumphos — sed ad Mercurium, qui ipse *pater* et *princeps* appellatur et *dux* et *Caesar*, atque ipse expedit Parthorum punitionem, qua initium fiet purgandae civitatis et expiandi arma Romana inquinata civili cruore, cf. 2. 1. 4 sq. Illustrantur postremi versus, nec minus media strophæ 21—24, exordio Lucani carminis, veluti his vs.:

Quis furor, o cives, quae tanta licentia ferri,
Gentibus invisus Latium praebere cruorem?
Cumque superba foret Babylon spolianda tropaeis
Ausoniis umbraque erraret Crassus inulta,
Bella geri placuit nullos habitura triumphos?
Heu quantum terrae potuit pelagique parari
Hoc, quem civiles hauserunt sanguine dextrae.

usque ad vs. 32: alta sedent civilis vulnera dextrae.

Facile intelligitur, cur post prologum ad Maecenatem haec oda, quae perfectioribus carminibus adnumerari vix potest, primo huic libello sit praeposita. Decent nempe primario hoc loco laudes illius, qui aurea condidit saecula, quae nunc ineuntur, simul autem ex odis ad Principem haec et temporum ordine prima est et plenissime continet omnia quae pertinent ad civilium bellorum causam atque expiationem, hinc lectorem apte introducit ad reliquas politicas tractantes res peculiares et praesentes.

Oda I 12. Pertinet carmen ad Augustum inde a versu 45 *crevit occulto velut arbor aevo fama Marcellis*, quem merito cum Peerlkampio sic legit (pro *Marcelli*) et recte interpretatus esse videtur Kiesslingius. Arbor crescens occulto aevo me quoque iudice significat arborem „crescentem in amplitudinem posteris demum conspicuam, sed quae magna videtur fore et insolita propter incrementa quae nunc iam cepit”. Comparatio

idem perhibet de fama Marcellorum. Contra disputavit Friedrichus ¹⁾ ipse parum feliciter ita haec transferens, quasi pro *crescit* legatur *viget* vel *floret*, p. 105: „der Ruhm der Marceller war lange begründet (*occulto aevo*) und konnte wohl mit einem alten festgewurzelten Baume (p. 104 einem uralten Baume) verglichen werden“. Quam ineptum esset famam Marcellarum crescentem comparare cum tam vetusta arbore docet similis, sed aptissima, Pompei comparatio apud Lucanum 1. 135

Stat magni nominis umbra

Qualis frugifero quercus sublimis in agro
Exuvias veteres populi sacrataque gestans
Dona ducum: nec iam validis radicibus haerens
Pandere fixa suo est nudosque per aera ramos
Effundens trunco, non frondibus, efficit umbram.

Ea quae sequuntur in oda plana sunt praeter extremam stropham, quam Orellius illustravit allatis mediæ aevi versiculis ad papam „quem deus elegit socium. Socialiter egit Tecum partitus „mundum; sibi noluit unus Omnia, sed voluit tibi terras et „sibi caelum“. Prorsus similiter Kiesslingius haec ita explicuit: „Caesar (wird) den latus orbis lenken. Iupiter dagegen, greift auf Erden nur dann ein wenn es gilt durch Unfromme entweihte Stätten der Gottesverehrung den göttlichen Zorn fühlen zu lassen“. Putant igitur a poeta referri foedus quoddam a Iove cum Caesare initum, ex quo hic infra, ille supra nubes regnabit neque intercedet in terris nisi lucis templisque violatis. Interpretatio videtur mihi tam falsa, quam fatua et ab Horatii mente prorsus aliena. Secundum hunc Iupiter non minus imperat terris quam coelo, cf. vs. 13 *qui res hominum ac deorum, qui mare ac terras variisque mundum temperat horis* et vs. 49 *gentis humanae pater atque custos*, et in c. 34. 5 *Diespiter igne corusco* omnes mortales territat, ac similia docent primæ odæ tertiæ libri, ut statim videbimus.

Infersit Kiessl. in versione vocabula, quae desunt in Latinis et sententiam invertunt: „dagegen“ et „greift nur dann ein“ atque omisit verba gravissima *te minor et aequus*. Praeterea neglexit manifestam antithesin strophæ paenultimæ cum ultima,

1) Q. Hor. Flacc. Philol. Unters. Leipz. 1894, p. 102 sqq.

quae oppositio luculenter indicatur hac structura: *Seu Parthos tantum egerit triumpho, sive ultra hos etiam Seros et Indos — te minor l. reget aequus o.*, denique non verum est paenultimam stropham continere modo spem prolati imperii (erhofften Ausdehnung des Imperium).

Ego strophas, parum accurate adhuc tractatas ab editoribus, sic explico. *Te minor*, non sine causa in fronte positum, significat non tantum *qui te m. est*, sed etiam *si vel dum te m. est*, (cf. e. g. *te sospite* in 28. 27 et multa similia in Latinis). Iam vero Horatius, ut sescenties etiam in odis monitorem agit et familiaribus utilia praecipit, sic h. l. tectis verbis Caesarem commonefacit, usus ambigua structura, quae et simpliciore, sed eam satis languidam admittit intelligentiam, et hanc, quae non fugit acutiores aequales, inde a vs. 50: „gentis humanae pater atque custos, cui fata curam Caesaris dederunt, tu eum vicarium fecisti in terris. Ille vero, quascumque regiones imperio adiecerit (53—56), sic demum aequus reget orbem, si te minorem se geret ¹⁾, si non praetervidebit tuam supremam potestatem, quae, si peccatur in terris, nemini, ne ipsis quidem lucis, parcit.” Hac ratione etiam tres postremi versus, qui in vulgari explicatione otiose videntur additi, suam habent gravitatem totaque oda splendida dignum exitum.

Fulmen apud Horatium praecipue est insigne Iovis omnipotentis (cf. in hoc libro 2. 3, 3. 39, 34. 5), quod hic eo aptius adhibetur, quia hoc ostentum imprimis verebatur Augustus, de quo vide Suet. c. 91 sq.

Quando oda scripta sit, certo statui non potest. Etiam si enim sumimus, verba *crescit fama Marcellis(-li)* non tantum honores spectare, quibus sororis filius ab Octaviano iam ab a. 29 totius inventuti praelatus est (cf. e. g. Dio 51. 21. Suet. Tib. 6), sed indicare praesertim futurum illius conubium cum Iulia, non tamen inde necessario concludendum est cum Hauptio, Kiesslingio, Friedrichio (p. 103), carmen compositum esse a. 25, paulo ante celebratas nuptias ²⁾, quandoquidem sponsalia, quae mature fieri solebant, procul dubio iam facta erant antequam

1) Idem apertius in 3. l. 2: *reges in ipsos imperium est Iovis*.

2) Minus recte illi v. d. nuptias factas esse scribunt a. 24, cum a Dione narrentur sub a. 25, l. 53. 27. Cf. Gardthausen l. 722.

Augustus, aestate a. 27, Romam et Italiam in incertum tempus relinqueret, qui etiam, antequam ipse rediret a. 24, Marcellum XVIII annos natum, ex Hispania dimisit, ut Romae matrimonium iniret, se absente, quod Augustus non fecisset nisi coniugium iam ante profectionem fuisset praestitutum.

Non magis necessario *Serae et Indi* nos deducunt in annum 25 (ita Ksl.), cum utraque gens iam olim satis nota esset Romae atque nobilis (Verg. G. 2. 121, 138) ¹).

Ex carminis tenore, praesertim in fine, hoc tantum efficitur cantatum esse ante orbis imperium Caesari a Senatu rite mandatum m. Ian. a. 27; quin credo hunc ipsum eventum celebrari poetam oda grandi et severa, qua, quoad potuit, Pindarum imitatus est non tantum in exordio: *quem virum aut heroa . . quem deum*, sed etiam in eo, quod, ut vates Thebanus in Pythicis ad Hieronem, sic ille principis laudibus grave praecceptum in fine carminis admiscuit.

Huic opinioni de carminis causa obstare videtur hoc unum quod abest nomen Augusti a Senatu tunc datum. Igitur vides mus quid ponderis huic rei tribuendum sit.

De usu nominum Caesaris et Augusti apud Horatium Vergilium Propertium.

Plenum nomen Caesaris Augusti (vel Augusti Caesaris) ¹ odarum metro parum appositum semel legitur per tmesin 2. 9. 1 *cantemus Augusti tropaea Caesaris*; praeterea in ep. 2. 2. 48 *Caesari Augusti non responsura lacertis*.

Nomen Caesaris in odis post a. 28 adhibetur longe frequentius et ubicumque sermo est de Principe eiusque rebus gestis potestate, fama, maiestate, addito saepe honesto epitheto: *egregii* C. 1. 6. 11 (post a. 28?) et 3. 25. 14 ²), *altum* 3. 4. 3³, *victor* 3. 14. 3, *tenentem terras* ibid. 15. *tua, C., aetas* 4. 15. 4 *custode rerum* C. ibid. 17. Sine epitheto *serve* *iturum Caesaris* in solemni prece ad Fortunam 1. 35. 29. (cf. 1. 21. 4 *a principis* C. et 2. 12. 10 *proelia* C., de quarum aetate non omnino cor

1) Prorsus absens videtur Schuetzii coniectura, odam celebrare victoriam Aegyptiacam et futurum triumphum a. 29.

2) Vid. Gardthausen 2. 298.

3) *Egregius*, praeter Caesarem, appellatur tantum *Regulus caesus* 3. 5. 41.

stat) et 4. 2. 33 in solenni laudatione: *concines maiore plectro C.* et 46 *o sol, o laudande, canam recepto C.* (de keizer) *felix*, denique 4. 5. 16 magnifice: *quaerit patria C.* et 27 *quis ... paveat ... incolumi C.* Eundem honorem habet haec compellatio in epistolis: 2. 1. 4 *si ... morer tua tempora, Caesar* 1. 5. 9 *cras nato C.* (de keizer). 12. 28 *Phraates ... Caesaris genibus minor.* 13. 18 *ne narres ... quae possint oculos auresque morari Caesaris.*

Nomen Augusti raro usurpatur in odis. Bis in libro tertio, 3. 11 *quos inter A. recumbens*, 5. 3 *praesens divus habebitur A.*, ad divinitatem principis indicandam. Contra in odis libri quarti et in epistolis meram habet personae designationem paene familiarem: ep. 1. 3. 2 *Claudius Augusti privignus*, ibid. 7 *res gestas A. scribere*. 13. 2 *Augusto reddes volumina, Vinni*. 16. 29 *Augusti laudes agnoscere possis*. Od. 4. 14. 3 *tuas, Auguste, virtutes*, denique in 4. 2 locis sollemnibus legimus *Caesarem* (vide supra), sed in narratione vs. 43 *super impetrato fortis Augusti reditu*.

Vergilius in Aeneide nusquam usurpavit solum Augustum, sed aut utrumque nomen 6. 792, 8. 678, aut *Caesarem* 8. 714.

Apud Propertium quoque Caesaris nomen et frequentius est et maiorem habet dignitatem, unde saepe reduplicatur:

2. 1. 25 (Muell.) *bellaque resque tui memorarem Caesaris, et tu Caesare sub magno cura secunda fores*. 42 *Caesaris in Phrygios condere nomen avos*. 7. 5 *at magnus C., sed magnus C. in armis*. 3. 8. 41 *Caesaris haec virtus et gloria C. haec est* 4. 3. 1 *arma deus C. dices meditatur ad Indos* (a. 24—22). 10. 66 *vix timeat salvo C. Roma Iovem*. 17. 12 *quid ... profuit illi mater et amplezum C. esse focos*. 5. 6. 13 *Caesaris in nomen ducuntur carmina, Caesar dum canitur, quaeso, Iupiter ipse vaces*.

Augusti nomen ter legitur: 8. 1. 15 *India quin, Auguste, tuo dat colla triumpho*. 4. 10. 50 *et longum Augusto salva precare diem*. 5. 6. 81 *sive aliquid pharetris Augustus parcat Eois*.

Non casu accidisse puto, ut poetae alterum nomen alteri praeferrent, sed eos in hoc ipsum principem secutos esse opinor, quem non mirabimur, si celebre divi patris cognomen dignius et carius diu habuerit, quam novum, quantumvis amplum, nuper sibi a Senatoribus oblatum.

Quidquid est, nomen Augusti abesse neque ad huius (1. neque ad aliorum carminum aetatem quicquam refert. C. etiam in

Oda 3. 25 ad Bacchum, quam Kiesslingius probabiliter dem eventum („die Erhöhung Octavians zum Augustus 17. 727“) celebrare suspicatus est, ipsum nomen nusquam leg sed res indicatur verbis *insigne, recens*. Ceterum eidem assentior in iis quae deinde huic carmini praescripsit: „Ä „Horazisch ist die Ausführung eines poetischen Vorwurfs in „Form der Äusserung des Vorhabens zu kleiden: so ist a „hier in der Ankündigung des Themas (4—6), der Andeut „desselben als ein *recens factum* (7. 8), der Charakteristik „Form seines Liedes (17. 18) alles Wesentliche was er verhe „bereits erfüllt“. Sed cum etiam in ultima strophä sic profiteat

nil parvum aut humili modo
nil mortale loquar. Dulce periculum est,
o Lenae, sequi deum, ¹⁾
cingentem viridi tempora pampino.

fieri non potuit, quin hoc ipso tempore meditaretur longior odam in Augustum, cui hic dithyrambus quasi prooemium esset. Iam vero si attendimus, quae leguntur in vs. 3 sqq.

quibus

antris egregii Caesaris audiar
aeternum meditans decus
stellis inserere et consilio Iovis
eaeque verba comparamus partim cum 1. 12, 46 sqq.
micat inter omnes

Iulium sidus velut inter ignis
luna minores
partim cum 3. 3. 8
hac arte Pollux et vagus Hercules
enisus arces attigit igneas,
quos inter Augustus recumbens
purpureo bibit ore nectar

tam insignis est convenientia, ut cogitatio subeat, poetam utraque oda ad Caesarem Augustum periculum fecisse pangendi ca-

1) De Baccho Musageta vid. Maass in Herme 1896 p. 378 adn.

nis, quale sibi mente informaverat in dithyrambo, atque haec tria carmina eodem fere tempore esse composita, ineunte a. 27. Non tamen mirum est, neutram odarum ad Augustum ita satisfacisse poetae, ut condigne cum dithyrambo coniungi posse videretur.

Oda 1. 35 post laudes Fortunae Antiatis habet preces pro salute cum Caesaris ituri *in ultimos orbis Britannos*, tum iuvenum examinis recentis abituri in Orientem et contra Arabas.

Augustus ter Britanniam adoriri frustra intendit; olim a. 34, et nunc a. 27 ex Gallia ac denuo a. 26 ex Hispania (Dio 49. 38, 53. 22 et 25). Expeditio Arabica duce C. Aelio Gallo secundum Mommsenum, in Mon. Anc. p. 106, duravit per posteriorem partem a. 25 prioremque sequentis. Carmen igitur scriptum est a. 26 vel potius iam a. 27, etenim sollemnis precatio *Serves iturum Caesarem* magis convenit de protectione ab urbe et ex Italia, cum *ἐξώρμησε μὲν ὡς καὶ ἐς τὴν Βρεττανίαν στρατεύων* (Dio c. 22), quam de cogitata nec perfecta traiectione ex Hispania. Neque obstat, quod Aelius Gallus demum a. 25 in Arabiam transiit, cum ea expeditio satis ampla fuerit (LXXX navium longarum et CXXX onerariarum) et longam praeparationem postulaverit, ac sine dubio iam destinata esset, antequam Caesar Italiam relinqueret. Verba Horatii *iuvenum recens examen Eois timendum partibus Oceanoque rubro* indicant delectus novos iuventutis Italicae, quae antequam instructa et ornata pervenisset in Aegyptum et hinc in Arabiam traiecisset, sat multum temporis praeteriit. Primum praeparationis initium declarant quoque postrema verba: *O utinam nova incude diffingas retusum in Masagetas Arabasque ferrum*.

Pulcerrimi versus interpositi

eheu, cicatricum et sceleris pudet
fratrumque. Quid nos dura refugimus
aetas, quid intactum nefasti
liquimus? Unde manum iuventus
metu deorum continuit, quibus
pepercit aris?

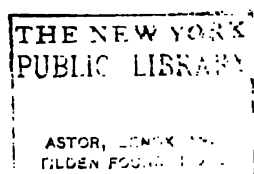
spem exprimunt fore ut nova aetas externis victoriis expiet fraternae caedis memoriam et corrigat perversitatem durae aetatis quae praecessit. Repetit poeta gravioribus verbis, quae leguntur in 1. 2. 21 sqq. coll. 2. 1. 5 sq. et 29—36, atque intel-

ligimus iam, cur poeta in carminibus ethicis tertii libri (1—6) excludat *profanum vulgus* h. e. duram aetatem, et alloquatur tantum novae aetatis pueros virginesque.

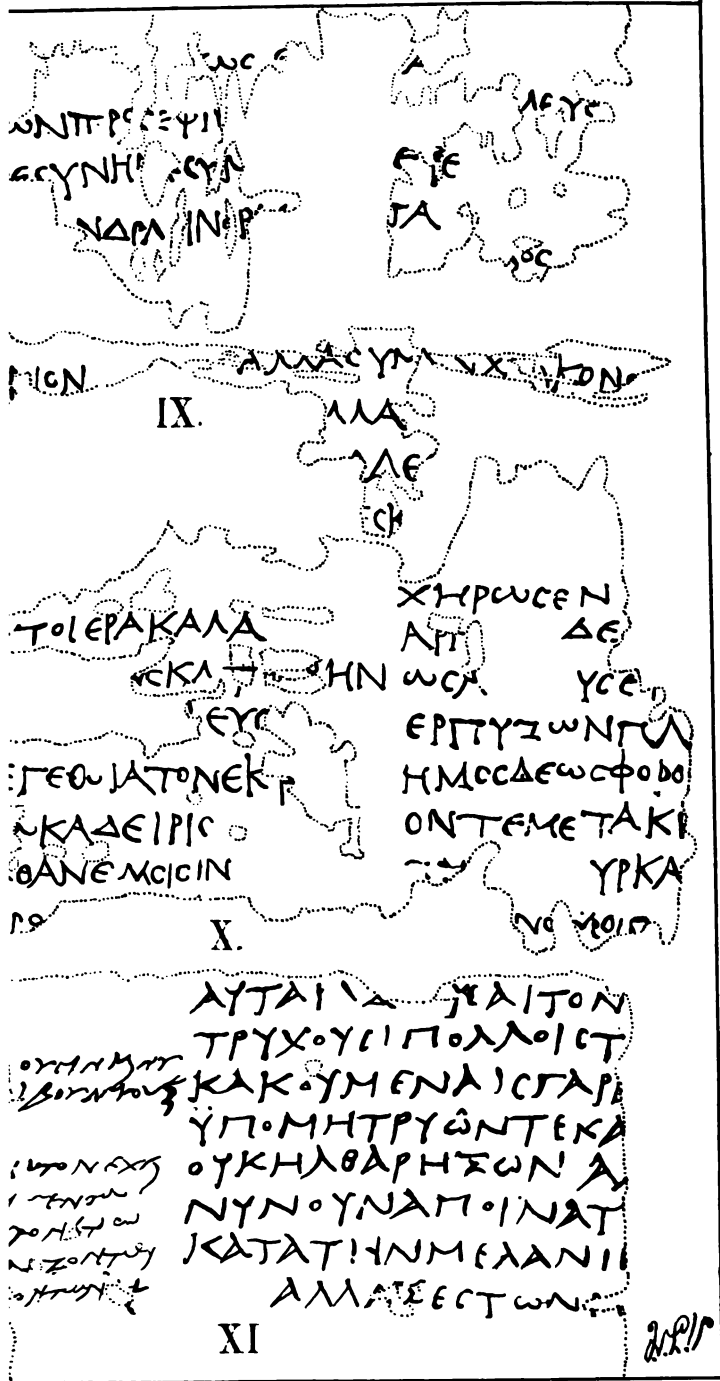
Politicis carminibus adnumeranda est etiam Oda 2.1 ad Pollionem, propter v. 4—8 et 29—36. Quam docte et accurate ea sit composita, sciunt qui norunt praefationem et adnotationes Kiesslingii et inprimis quae nuper disputavit E. Kornemann in utilissimo libello: „die historische Schriftstellerei des C. Asinius Pollio” Lips. 1896 (ex N. A. Ph. Cl. suppl. XXII) p. 644 sqq.

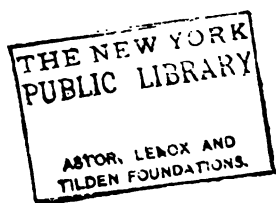
De tempore quo sit edita ita Ksl.: „vielleicht bald nach Actium, vielleicht erst kurz vor der Publication der Oden”. Mihi quidem propter vss. supra indicatos potius trahenda videtur ad initium quam ad finem illius periochae. Nempe tam lugubris memoria camporum Latino sanguine pinguium et maris Dauniis caedibus decolorati quaeque porro illic leguntur, non amplius cadebat in Horatium post laete celebratam victoriam a. 30 et triplicem triumphum anni sequentis; tum profecto, etiam si haec scripsit non suo nomine, sed tristem imitatus Pollionis bellorum descriptionem (ita Kornemann), odam finivisset laetiozem in modum, non desperata rogatione vs. 34—36. Accedit quod, quo magis cresceret Augusti potentiae securitas eo minus periculosae aleae erat in scribendis bellis civilibus, omnium minime Pollioni, qui, quamvis acri nonnumquam ingenio, tamen illius patrem *summa cum pietate ac fide* dilexerat (fam. 10. 31) iuveratque contra Pompeium, qui postea in bello Perusino res Antonii, cui sese applicaverat, modo segniter erat tuitus, qui denique mox cum Octaviano in gratiam rediit et rogatus ab eo ut arma secum sumeret contra Antonium, id quidem recusavit, sed addidit: *discrimini vestro me subtraham et ero praeda victoris* Vell. 2. 86. Historiae Pollionis opus periculosae plenum aleae tunc videri potuit Horatio, cum nondum prompta et aperta esset Octaviani lenitas in tractandis adversariis, quae statim sese monstravit post mortem Antonii et ultionem percussorum patris. Hinc puto odam scriptam esse non multo post proelium Actiacum.

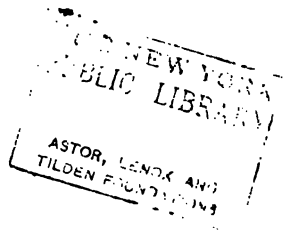
(Continuabitur).

B.

HOMERICA.

SCRIPSIT

J. VAN LEEUWEN J. F.

(*Continuantur ex pag. 172.*)

Accedunt tabulae duae.

XIX.

DE VETUSTISSIMIS QUIBUSDAM FRAGMENTIS ILIADIS
NUPER REPERTIS.

New Classical Fragments and other Greek
and Latin Papyri, edited by B. P. Grenfell
and A. S. Hunt; with five plates. Oxford,
Clarendon press, 1897.

Sex fere annis abhinc philologorum oculos mentesque in se convertit exigua quaedam lacinia, quam e sepulcris Aegyptiacis cum aliis bene multis protulerat vir doctissimus et sagacissimus Flinders Petrie. Fragmentum dico Dublinense, inter documenta IIIⁱ ante Christum saeculi repertum neque his recentius, in quo versuum undequadragenta (A 502-537) leguntur litterae nonnullae. Admiracione tunc movebat textus a vulgato magnopere recedens et versuum complurium, qui aliunde ignoti sunt, exhibens vestigia. Quo de fragmento et alii scripserunt et ego in Mnemosyne anni 1892 p. 127 sqq. nonnulla observavi; imaginem nunc ostendit altera tabularum quae editioni secundae nostrae Iliadis sunt subiunctae.

Tribus annis post philologus Genevensis I. Nicole, qui de crisi Homerica iam antea bene meruerat textum et scholia

codicis Genevensis excutiendo¹⁾, papyracea quaedam fragmenta evulgavit, e quibus unum, quod II° ante Christum natum saeculo ab harum rerum peritis tribuitur, exhibet versuum A 788—M 11 textum vulgari passim dissimilem et tredecim versibus, quorum in editionibus nostris nec vola nec vestigium est, amplificatum. Hic quoque agnoscitur recensio Iliadis per-vetusta, quae vel ipsa voluminis forma ab Alexandrinorum grammaticorum editionibus discrepat, nam carminis A exitus a sequentis initio non est diremtus. In Iliadis editione altera horum quoque fragmentorum suis locis rationem habuimus. Nihil tamen praebent quod lectioni vulgatae praestet.

Alia documenta complura, unde conici potest Iliadis textus qualis III° fere ante Christum natum saeculo in Aegypto certe fuerit, nuperrime innotuerunt cura philologorum Britannorum, qui fragmentis papyraceis indagandis, colligendis, interpretandis, lucis ope depingendis totos se his annis dederunt et de arte nostra incredibile quantum meruerunt. Fragmenta quaedam involucri, quo corpus mortui olim a lucis aerisque iniuriis fuerat protectum, felici casu pervenerunt in manus virorum doctissimorum B. P. Grenfell et A. S. Hunt, quorum prior duobus operibus de cognata materie conscriptis²⁾ iam commendaverat se harum rerum studiosis. Viderunt arcae funebres haec frustula e librorum vetustorum laciniis divulsis esse confecta; has igitur ut secernerent et glutine pigmentisque, quibus obductae erant, purgarent infinitam curam adhibuerunt, nec spes eorum laborem fefellit; quae autem detexerant publici iuris fecerunt in libro qui his diebus e typographeo Clarendoniano prodiit: *New Classical Fragments etc.* — *Μεγάλη χάρις αὐτοῖς!*

Quamquam imagines phototypas, quibus eorum opus est ornatum, perlustrantibus dolorem nobis misella haec fragmenta movent potius quam laetitiam; triginta enim ad minimum operum poeticorum vel sermone pedestri compositorum exemplaria nitide accurateque scripta et partim cunctis qui antehac innotuerant papyris Graecis antiquiora, vespillonum rudibus digitis discerpta

1) Vid. *Mnem.* 1892 p. 131—137.

2) *Revenue Laws of Ptolemy Philadelphus et An Alexandrian Erotic Fragment and other Greek Papyri.*

esse intellegimus, ut ignoti hominis corpus post mortem protegeretur; et succensem fere sorti iniquae, quae nonnisi perexigua haec rudera bibliothecae vetustae et praestantissimae in manus nostras venire sivit. Multo autem peius sunt habita quam dialogorum Platoniorum fragmenta a viro docto Flinders Petrie inventa et a Mahaffio evulgata¹⁾, quorum simillima fuit sors. Vel sic tamen permagni pretii sunt novae hae laciniae quantumvis lacerae et exiles; dignissimae sunt quae philologorum studia moveant, iniquissimus autem sit qui non ex animi sententia horum *κειμηλίων* repertoriis gratuletur et gratias agat. Chartae pellucidae ope nonnulla ex his fragmentis ad exemplum tabularum, quibus editores Britannii opus suum ornarunt, quam poteram accuratissime delineavi in tabulis duabus, quae huic descriptioni sunt additae.

Omnium antiquissima sunt exigua fragmenta tria tragoediae ignotae, quae litterarum Σ Ε Ξ Θ Π Ω figuras exhibent tam priscas ut dubium non videatur quin III° ante Christum natum saeculo ineunte, fortasse etiam aliquanto prius, hic liber fuerit exaratus. Primum fragmentum cernitur in tabula nostra A 1, ubi legitur:

ΓΟΝΤΑΓΑ
ΓΑ...ΝΣΕΜΑΝΤΕ
ΝΔΡΕΣΩΦΡΕΝΟΒΛΑΒΕΙ
ΕΙΡΟΤΣΙΝΩΣΚΑΚΟΜΜΕ
ΕΜΠΟΛΩΣΙΝΗΔΟΝΗΣ
ΙΠΡΟΣΣΕΔΕΞΙΑΣΧΕΡ

Trimetrorum sex exitum quivis agnoscit, sic fere scribendum:

-γοντ' ἄγα[ν]²⁾
γα[μεῖ]ν σε μάντε[ων] vel -σιν]
[ἄ]νδρες ὦ Φρενοβλαβεῖ[ς]
[Φθ]είρουσιν.³⁾ ὡς κακὸν μέ[γα]
[ὄταν Φρέν' ἄνδρες] ἐμπολῶσιν ἡδονῆς.
ι πρὸς σὲ δεξιᾶς χερ[ός].

1) Flinders Petrie Papyri, Dublin 1891.

2) Ne -γον τὰγαθόν vel -θά scribamus obstat lex Porsoniana, sed fortasse fuit γοντα γάρ.

3) Etiam σπαίρουσιν et κείρουσιν in mentem veniunt.

Secundum fragmentum decem fere litterarum nullam affer utilitatem. Neque multo maiorem tertium, habet enim has tantum litteras:

ΙΚΑΤΩΝ	
ΓΑΣΘΕΝΕΙ	
Ε (?)	
Ε (?)	ΚΑ
ΛΕΤΑΙ	
ΣΤΟΡΟΝ	
ΟΜΗΝ	Π

In secundo versu fortasse latet exitus trimetri ex Euripidis Bellerophonte apud Stobaeum allati

θάρσος δὲ πρὸς τὰς συμφορὰς μέγα σθένει,

sed prorsus incerta haec est coniectura, eadem enim verba leguntur in fine versus 69 fabulae Rhesi ¹⁾, nec dubium quin alios trimetros clauserint multos.

Paenultimum vocabulum fuitne *ἀλάστορον*? Aeschylum certe dixisse *μέγαν ἀλάστορον* et alibi *πρευμενὴς ἀλάστορος* testantur grammatici; vid. Aesch. fr. 90 Dind. et ad Eumenid. vs. 236.

Ad unam autem eandemque tragoediam tria haec fragmenta esse referenda satis quidem certum duco, non tamen omnino constat; nam litterae quamquam inter se sunt simillimae et eiusdem profecto aetatis, dubitari tamen potest num ab una manu fuerint perscriptae.

Sed missa haec faciamus, quae nimis sunt incerta, ut veniamus ad lacinias ex Iliadis exemplaribus evulsas.

Quarum quae ceteris est antiquior, — fragmentis enim tragicis, quae modo commemoravimus, aetate supparem esse testantur figurae litterarum Θ et Π et inprimis litterae Ω, — in tabula nostra A III cernitur. Servatae sunt versuum quatuor litterae ultimae et septem versuum paginae sequentis verba priora:

1) βουλὰς· ἐν ὕρην δραπετὴς μέγα σθένει.

	ΠΑΡΔΕΔ
NONTO	ΕΝΘΑΠΑΝΟΜΦ . . ΩΙΖΗΝΙΡΕΖ ¹⁾
ΩΝ ²⁾	ΟΙΔΩΟΤΝΕΙΔΟΝΤΟΔΙΟCTEPAC
ΛΗΡΗ	ΜΑΛΛΟΝΕΠΙΤΡΩΕΕCΙΘΟΡΟΜΜΝ
ΑΙΡΟΤC	ΖΕΤCΔΕΠΑΤΗΡΩΤΡΤΝΕΦ
	ΕΙΞΑΝΔΕΤΡΩΕCΤΤΤΘΟΝΔΑ
	ΕΝΘΟΤΤΙC

Horum versuum sedes non diu fuit quaerendus, viam enim monstrabat Iovis epitheton *πανομφαίος* uno tantum Iliadis loco obvium, Θ 250. At cum collatum est fragmentum cum textu recepto, denuo apparuit id quod antehac docuerant fragmenta Dublinense et Genevense, Iliadis exemplaria vetustissima, quorum laciniae ad nos pervenerunt, exhibuisse recensioem a nostris codicibus passim diversam.

Nempe prior pars huius fragmenti respondet versibus 216—219 ³⁾, qui sic solent edi:

215 εἴλει δὲ θεῶν ἀτάλαντος ἼΗρη
 Ἐκτωρ Πριαμίδης, ὅτε οἱ Ζεὺς κῦδος ἔδωκε.
 καὶ νύ κ' ἐνέπρησεν πυρὶ κηλέφ νῆας εἰσας,
 εἰ μὴ ἐπὶ Φρεσὶ θῆκ' Ἀγαμέμνονι πότνια ἼΗρη
 αὐτῶ ποιπνύσαντι θεῶς ὀτρῦναι Ἀχαιοὺς.

Ex altera autem pagina quae supersunt, in recensione quam solam hactenus noveramus sic leguntur:

πᾶρ δὲ Διὸς βωμῶν περικαλλεῖ κάββαλε νεβρόν,
 250 ἐνθα πανομφαίῳ Ζηνὶ ῥέζεσκον Ἀχαιοί.
 οἱ δ' ὥς οὖν εἶδονθ' ὅ τ' ἄρ' ἐκ Διὸς ἤλυθεν ὄρνις,
 μαῶλλον ἐπὶ Τρώεσσι θόρον, μνήσαντο δὲ χάρμης.
 ἐνθ' οὗ τις πρότερος Δαναῶν, πολλῶν περ ἐόντων,
 ἠϋξάτο etc.

Ergo priore loco e quatuor versibus duo a nostris codicibus discrepant, unus est additus, altero loco versus duo leguntur

1) Dubito an ultima littera non Z sit sed Ξ, ῥέξεσκον igitur in papyro fuerit.

2) Litteram Ω in fragmento legi affirmant editores; in imagine phototypica dextrum tantum eius crus discernere potui.

3) Non huc esse referendum versum 198 (νεμέσθη δὲ πότνια ἼΗρη) optimo iure statuerunt editores, sententiam viri d. Monro secuti, quoniam quinquaginta versuum capax una pagina esse vix potuit, triginta autem fere versus etiam librorum ΦΧΨ fragmenta, de quibus infra erit agendum, in singulis paginis fuisse ostendunt.

qui aliunde sunt ignoti, unus cum textu vulgato non concinit. Versum qui loco priore abundat v. d. Monro probabiliter sic explevit:

[— — — κῦδος ἔδωκε.]

[ἔνθα κε λοιγὸς ἔην καὶ ἀμήχανα ἔργα γέ]γοντο,

versuum autem 217 et 219 exitum fuisse νῆας Ἀχαιῶν et δτρῦναι ἑταίρους idem iure statuit. Posterioris paginae primi duo versus a lectione tradita non discrepant; tertium editores sic constituerunt:

οἱ δ' ὥς οὖν εἶδοντο Διὸς τέρας [αἰγιδόχοιο],

neque dubium est quin verum viderint; quartus nihil habet insoliti, dein vero duo accedunt versus aliunde ignoti, quos tales quales in fragmento extant excudendos curarunt editores, equidem sic fere explendos esse suspicor:

Ζεὺς δὲ πατὴρ ὤτρυνε, Φ[όβον Τρώεσσιν ἐνὸρσας.]

εἶξαν δὲ Τρῶες τυτθὸν Δα[ναῶν ἀπὸ τάφρου.]

Quales versus quamquam non molesti sunt, minime tamen desiderantur; itaque novum hoc fragmentum recensitionis πολυστίχου — ut utar nomine quod antehac, cum lacinia Dublinensis innotuit, commendavit v. d. Menrad — hac certe a parte nihilo ditiores nos reddidisse fatendum est. De versus vero 251 nova lectione aliter statuo. Ad quem versum in Iliadis editione nostra annotaveramus: „olim videtur fuisse οἱ δ' ὥς οὖν εἶδοντο ὃ τ' ἐκ Διὸς ἦλυθεν ὄρνις", particularum in textu tradito abundantia offensi et caesuram femininam praeferentes. Nunc in promptu est suspicio, olim pro ΕΙΔΟΝΤΟΔΙΟΚΤΕΡΑΣ in quibusdam exemplaribus fuisse ΕΙΔΟΝΤΟΤΕΡΑΔΙΟC, hinc nata esse nostrorum codicum lectionem εἶδοντ' ὃτ' ἄρ' ἐκ Διὸς. Nam potior est lectio quam praebet papyrus; non enim id quod dicit vulgata — Graecis *manifesto patet* hunc aliter ab Iove esse missum, sed *adspiciunt* portentum divinitus inmissum, τέρας *agnoscunt*; quod quoniam eo temporis articulo conspicitur quo Iovis auxilium a duce imploratur, facili coniectur quivis potuit suspicari ipsius Iovis hoc esse ostentum. Itaque Iliadis editoribus futuris — nam nobis tertium eam recensendi aliquando fore occasionem vix ausim sperare — novam lectionem confidenter commendo:

οἱ δ' ὥς οὖν εἶδοντο Διὸς τέρας αἰγιδόχοιο,

μᾶλλον ἐπὶ Τρώεσσι ¹⁾ θόρον κτέ.

Cf. notissimi versus de simili portento dicti M 208 sq.:

Τρῶες δ' ἐρρίγησαν, ἐπεὶ ἴδον αἶδλον ὄφιν(?)

κείμενον ἐν μέσσοισι, Διδὸς τέρας αἰγιδόχοιο,

nec non Φ 414 sq.:

ἔγθησεν τ' ἄρ' ἔπειτα πολύτλας δῖος Ὀδυσσεύς,

ὅττι βᾶ φοι τέρας ἦκε Κρόνου πάϊς ἀγκυλόμητις.

Hemistichium recurrit E 742:

δραινὴ τε σμερδνὴ τε, Διδὸς τέρας αἰγιδόχοιο,

et π 320:

εἰ ἔτεόν γ' ἐ τι τοῖσθα Διδὸς τέρας αἰγιδόχοιο.

Ἐ libro paulo recentiore, qui III° tamen saeculo est adscribendus, superest lacinia versuum Δ 109—113 partem mediam sine lectionis varietate praebens.

Eiusdem denique aetatis sunt undecim fragmenta librorum ΦXY una manu perscripta, quae litterarum ductibus et textu a codicibus passim discrepante fragmentum Dublinense cuius statim in mentem revocant. Octo horum fragmentorum lucis ope depinxerunt editores Britannii, unde sex ego delineavi in tabulis nostris: A IV, VI, VII ²⁾ et B VIII, IX, X. De singulis iam est videndum.

In primo fragmento (A VII) hae leguntur litterae partim tam evanidae ut vix distinguantur:

ΩΙΒ . . Χ ³⁾

ΑΝΟCΑΙΕΔΕΖΕΤC

ΦΙΛΟΝΗΤΟΡ

ΔΙΕΤΝΙ

ΑCΑΝ

ΗΝΑΙΗΙΘΠΟΡΟΤ

¹⁾ In papyri imagine phototypa ΤΡΩΕCΙ cernere mihi videor, idque in tabula mea calamo repraesentavi. Editores vero ΤΡΩΕCΙC legerunt, sive revera id est in fragmento, sive videre sibi visi sunt id quod librario scribendum fuit.

²⁾ Ordinem, quo fragmenta IV, VI, VII in Iliade inter se excipiunt, in tabula delineanda non servavi, ne qua pars chartae vacua esset relinquenda.

³⁾ Huius versus nullum in imagine phototypa cerno vestigium, ad fidem igitur editorum Britannorum has litteras refero.

ΝΕΙΔΕΟΝΦΑΤΟΜΤ . . Ν
ΤΩΚΤΝΑΜΤΑΘΕΟΤΣΕΡΙΔΙΕΤΝΕΛΑΤΝΕΙ
ΗΤΟΝΕΧΟ . . . ΜΕΓΑΣΔΕΣΕΘΤΜΟCΑΝΗΚ . Ν
ΤΕΤΤ . . ΙΔΗΙΔΙΟΜΗΔΕΙΑΝΩΓΑΣ
ΤΠΟΝΟ . ♦
ΤΗΔΕΠΑΝΟΨΙΟΝΕΓΧΟCΕΛΟΤCΑ
ΕΤΩCΑCΕΜΕΔΕΧΡΟΑ

Qui locus in codicibus sic legitur Φ 387 sqq.:

σὺν δ' ἔπεισον *μεγάλῳ πατάγῳ*, βράχῃ δ' εὐρεῖα χθῶν,
ἀμφὶ δ' ἐσάλπιγξεν μέγας οὐρανός. αἶε δὲ Ζεὺς
ἥμενος Οὐλύμπῳ· ἐγέλασσε δὲ οἱ φίλον ἦτορ

390 γηθοσύνη, ὃ θ' ὄρᾳτο θεοὺς ἔριδι ξυνιόντας.

ἔνθ' οἳ γ' οὐκέτι *θηρὸν ἀφείδτασαν*· ἦρχε γὰρ Ἄρης
ῥινοτόρος, καὶ πρῶτος Ἀθηναίῃ ἐπόρουσε
χάλκεον ἔγχος ἔχων, καὶ *ὀνειδεῖον* φάτο μῦθον·
τίπτ' αὐτ', ὧ *κυνάμυια*, θεοὺς ἔριδι ξυνελαύνεις

395 θάρσος ἄητον ἔχουσα, μέγας δὲ σε θυμὸς ἀνῆκε;

οὐ μέμνη *ὅτε Τυδεΐδην Διομήδε' ἀνῆκας*
οὐτάμεναι, αὐτὴ δὲ *πανόψιον ἔγχος* ἐλοῦσα
ἰθὺς ἐμεῦ ὥσας, διὰ δὲ *χρῶα* καλὸν ἔδασας;

Vs. 387 papyrus utrum *πατάγῳ* habuerit an *δμάδῳ*, quo legitur in codicibus nonnullis, sciri nequit. Neque vs. 39 fueritne *θηρὸν* an *πάμπαν*, quod legebat Porphyrius.

Versu 393 *ὀνειδεον* pro *-δειον* apertum est vitium neque dignum in quo subsistamus.

Aliquanto maioris momenti est alterum iota omissum vs. 39 in voce *κυνάμυια* pro *κυνάμυια*, non enim librarii socordia hanc lectionem peperit, sed scribendi ratio, quae in Attica IV° praesertim a. Chr. saeculo praevaluit, e formis, quales sunt *ἐστηκῦς* ὅς similibus notissima ¹⁾, Homero tamen non obtrudenda.

Notabilis autem neque statim aspernanda est lectio vs. 396

[οὐ μέμνη δ']τε Τυ[δε]ίδῃ Διομήδῃ ἀνώγας

pro Τυδεΐδῃ Διομήδῃ ἀνῆκας. Nam in lectione vulgata parum placet verbi ἀνιέναι aoristus in exitu duorum versuum congruorum collocatus; itaque verbum ἀνώγειν alteroutro loco esse restituendum credibile est. Quod tamen aliquanto melius con-

1) Vid. Meisterhans Grammatik d. att. Inschr. ² p. 46--48.

venit in versum priorem, ubi μέγας δέ σε θυμὸς ἀνώγει habet Syriacus rescriptus; nam verba θυμὸς ἀνῆκε alias constanter additum habent infinitivum finalem, θυμὸς ἀνώγει(ι) vero sine infinitivo saepius extat usurpatum¹⁾. Dativus autem verbo ἀνώγειν in fragmento nostro adiectus suspicione non vacat, licet conferri possint α 531 et υ 139 et verbi κελεύειν structura Homérica.

Sequitur versus 397 memoratu dignissimus. Nam quamquam huius versus — ut vicinorum — miserrime attritae sunt litterae, ita ut in imagine phototypa dispici partim omnino nequeant, in ipso tamen papyro extare litteras πανόψιον ^{υπανο.φ} diserte testantur editores, quorum oculis lynceis fidem detrectare nolim. Dedit igitur librarius vocem obscurissimam, quae etiam in editionibus hodiernis legitur; corrector superscripsit lectionem nihilo magis perspicuam, sed tamen antiquissimam, Antimachi enim auctoritate eam niti e scholiis B novimus. Itaque quamquam dolendum est quod ne vetustissimum quidem hoc exemplar quidquam prodest ad solvendum aenigma quod nunquam non vexavit Homeri interpretes, — nam sinceram esse vocem πανόψιον quis credat! — id tamen luculenter hic locus testatur, bibliopolam, cuius iussu priscum hoc volumen est exaratum, non nihili aliquem textum τῶν εἰκαιτέρων describendum curasse, sed quemadmodum magnis litteris eleganter pictis liber se commendabat emtoribus, sic lectionem habuisse ad fidem proborum auctorum emendatam.

Versu 398 videtur legi ἐμὲ δὲ χρῶα; videtur, inquam, umbras enim potius litterarum quam veras litteras hic praebet papyrus. Certas tamen esse litteras μεδεχροα affirmant editores. Quicquid id est, pronomen si praebuit manus prima, non tamen id est recipiendum; nam licet simplex verbum δάπτειν possit defendi collatis Hectoris ad Aiace verbis N 829 sqq.:

πεφύσσαι, αἱ κε ταλάσσης

μῆναι ἐμὸν δόρυ μακρὸν, ὃ τοι χρῶα λειρίδεντα

δάψει,

frustra quaesieris locos ubi constructio, καθ' ὅλον καὶ μέρος quae dicitur, adhibita sit voci χρώς, quae non partem aliquam cor-

¹⁾ Vid. Z 444 I 703 O 43 o 395 etc.

poris sed ipsum corpus, certe corporis superficiem indicat totam.
Vulgatae autem favet E 858

τῇ ῥά μιν οὔτα τυχῶν, διὰ δὲ χροά καλὸν ἔδωψε.

Sequitur fragmentum exiguum (vid. tabula A IV):

ΕΜΙ
ΙΤΕΙΧΕΟC
ΙΟCΚΕΠΕ
ΩCΕCΕX
CΚΑΙΓ¹⁾

Agnoscimus ultimos libri Φ versus (607—611), qui in codicibus nostris sic sunt exarati:

πόλις δ' ἔμπλητο ἀλέντων.

οὐδ' ἄρα τοί γ' ἔτλαν πόλιος καὶ τείχεος ἐκτὸς
μεῖναι ἔτ' ἀλλήλους, καὶ γινώμεναι ὅς τε πεφεύγοι
ὅς τ' ἔθαν' ἐν πολέμῳ· ἀλλ' ἐσσυμένως (v. ἀσπασίως) ἐσέχυντο
εἰς πόλιν, ὅν τινα τῶν γε πόδες καὶ γούνα σώσαν.

In qua lectione molestus est optativus πεφεύγοι, quapropter codicis D lectio πεφεύγει, quae concinit cum indicativi forma ἔθανε versu sequenti obvia, videtur recipienda. Quod si iure statuerunt Bekker Christ Fick alii, — neque aliter censeo equidem, — in papyro vitium peperit novum vitium, nam *ος* *κε* *πε* litterae prorsus sunt clarae, optativus igitur πεφεύγοι quin secutus fuerit dubitari vix potest.

Versu 607 editiones Antimachi et Rhiani lectionem a vulgata diversam habebant *πύλαι* δ' ἔμπληντο pro πόλις δ' ἔμπλητο. In papyro quid fuerit scire velimus, sed solae litterae *εμπ* aetatem tulerunt.

Aliud fragmentum praebet litteras aliquot versuum X 33—38 cum lectione vulgata concinentes:

[ῥῶμωξε]ΝΔΟ [γέρων, κεφαλὴν δ' ὃ γε κόψατο χερσὶ]
[ὑψόσ' ἀνασ]ΧΟΜΕΝ[ος, μέγα δ' οἰμώξας ἐγεγώνει]
[λίσσόμε]ΝΟ[ς Φί]ΛΟΝ [υἱ]ΟΝ [ὃ δὲ προπάρειθε πυλάων]
[εἰστήκειν, ἄμοτον] ΜΕΜ[αὼς Ἀχιλλῆι μάχεσθαι.]

1) Litteras C et Γ in imagine non discerno.

[τὸν δ' ὁ γέρ[ΩΝΕΛΕΘΙΝΑΠΡΟ[σηύδα χειρας δρεγνύς·]

[Ἐκτορ, μή μοι μίμν]ΕΦΙΛΟ[ν τέκος ἀνέρα τοῦτον].

Notatu autem in hisce dignum est hoc unum, versu 33 in antiquissimo hoc libro non δὲ γέρων legi, quod talibus locis olim fuisse multi suspicati sunt ¹⁾, sed δ' ὁ γέρων.

In alia lacinia extant versuum X 48—55 litterae finales et versuum 81—84 initiales:

CAΓΤ

ΩΙΕΤΤΑΝΕΠΕΙΤΑ

ΜΕΘΕΣΤΙΓΑΡΕΝΔΟΝ

ΟΝΟΜΑΚΑΤΤΟΣΑΛΤΗ

ΜΟΙCIN

K

ΤΕΚΟΜΕCΘΑ

ΕΚ

ΟΝΑΛΓΟC

Λ

ΑΜΑCΘΕIC

T

Nihil autem insoliti habet hoc fragmentum praeter adverbium εἴ versu 49 pro ἧ perperam exaratum. Minime tamen inutile est fragmentum, quoniam in singulis paginis huius libri undetriginta fere fuisse versus ex eo apparet; fortasse erant triginta, nam satis est credibile hoc quoque loco unum versum fuisse insertum, qui in codicibus recentioribus non inveniatur.

Valde est dolendum quod in versu 51 non una saltem superest littera vocis quae ante *ὄνομα* legebatur, nam praeter vulgatam lectionem

πολλὰ γὰρ ὥπασε παιδὶ γέρων ὄνομα κλυτὸς Ἄλτης

alteram olim extitisse παιδὶ Φίλῃ in libris „ταῖς ἀπὸ τῶν πόλεων”, testantur scholia; et fortasse tertia quaedam circumferebatur ab Aristophane probata, quae qualis fuerit nescimus.

Paucas litteras — sed has omnino claras et certas — aliud exhibet frustulum (vid. tabula nostra A VI):

NA

HNKAT

ΛΑΜΠ

ANION

1) In Odysseae codice F 6570 revera legitur ὡς ἀγόρευε γέρων.

Agnoscentur versus quibus pingitur Achilles in Hectorem irruens X 131 sqq.:

ὁ δέ οἱ σχεδὸν ἦλθεν Ἀχιλλεύς
 ἴσος Ἐνυαλίῳ κορυθαίῳι πτολεμιστῇ,
 σείων Πηλιάδα μελίην κατὰ δεξιὸν ὦμον
 δεινὴν· ἀμφὶ δὲ χαλκὸς ἐλάμπετο εἴκελος αὐγῇ
 ἢ πυρὸς αἰθομένου ἢ ἡελίου ἀνιόντος.

Sed versus 132 lectio vulgata, quae propter adiectivum κορυθαίξ alibi non obvium est memorabilis, conciliari nequit cum fragmenti litteris NAM vel NAN ¹⁾. Itaque in hac recensione aut versus 132 exitum a lectione nostrorum codicum diversum fuisse statuamus necesse est aut aliquid fuisse adiectum; suspicari autem licet verba, quibus cum Belli deo comparatur Achilles, ita fuisse amplificata ut unus pluresve accederent hexametri. Si fragmenti littera tertia est N, tentari potest exempli gratia:

ὅς τ' εἶσι πτόλεμόνδε κιῶν ἌΝὰ οὐλαμὸν ἀνδρῶν,
 sin NAM est in papyro, ἀΝΑ Μῶλον Ἄρης conicio.

Sequitur fragmentum medias litteras versuum X 151—155 ostendens:

[ἢ δ'] ΕΤΕΡ[ῃ θέρεϊ προρέει εἰκυῖα χαλάζῃ]
 [ἢ χιὸ]ΝΙΨΤΧΡΩΙΗΞ[ῦδατος κρυστάλλῳ.]
 [ἔνθα]ΔΕΠΑΤΤΑΩΝΠ[λυνοὶ εὐρέες ἐγγυὲς ἔασι]
 [καλ]ΟΙΛΑΙΝΕΟΙΤΟΘΙΕΙΜΑ[τα σιγαλδέντα]
 [πλῦ]ΝΕCKONTΡΩΩΝΑΛ[οχοὶ καλαὶ τε θυγατρεις].

Vulgata lectio hac lacinia confirmatur, nisi quod non τόθι sed ὅθι in nostris est codicibus vs. 154. Demonstrativum autem, quod nonnisi Odysseae versu ο 239 et duobus hymnorum locis apud Homerum redit, ferri quidem potest, sed tamen narratio multo facilius decurrit si servamus relativum. Itaque litteram T peperisse videtur hiatus odium et vetustus ille error ab Aristarcheis saepe notatus, quo correlativa inter se permiscuisse poetae epici olim credebantur. Sic in Phoenicis verbis I 447

οἶον ὅτε πρῶτον λίπον Ἑλλάδα καλλιγύναικα

Zenodoti editionem habuisse ΤΟΙΟΝ traditum accepimus. Litteras versus M 75

ἀλλ' ἄγεθ', ὥς κεν ἐγὼ γείπω, πειθώμεθα πάντες,

1) Litteram tertiam, cuius sinistra pars sola superest, fuisse M cum editoribus puto; fortasse tamen fuit N vel etiam Λ.

quibus verbis Polydamas cohortatur milites Troianos, Zenodotus absurde admodum interpretabatur ἄγε τῶς, et sic illa aetate saepe peccatum esse nota res est, quod genus vitiorum pluribus nunc exemplis illustrari nihil adtinet.

In fragmento exiguo, cuius imaginem habes in tabula nostra B VII, haec leguntur:

ΩC A
 ΙΔΩΝΠΡΟCΦΗ ΛΕΤC
 ΤΕCΤΝΗΜΟCΤΝ ΕΤΕ
 ΝΔΡΑCΙΝΟΡΚ ΤΑ
 ΟΧΟ ΟC

In codicibus autem vs. X 258 sqq. Hectoris Achillisque verba sic sunt tradita:

ἀλλ' ἐπεὶ ἄρ κέ σε συλήσω κλυτὰ τεύχε', Ἀχιλλεῦ,
 νεκρὸν Ἀχαιοῖσιν δώσω πάλιν· ὥς δὲ σὺ βέζεις.
 260 τὸν δ' ἄρ' ὑπόδρα ἰδὼν προσέφη πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεύς·
 Ἔκτορ, μὴ μοι, ἀλαστὲ, συνημοσύνας ἀγόρευε.
 ὥς οὐκ ἔστι λείουσι καὶ ἀνδράσιν ὄρκια πιστὰ,
 οὐδὲ λύκοι τε καὶ ἄρνες ὁμόφρονα θυμὸν ἔχουσι,
 ἀλλὰ κακὰ φρονέουσι διάμπερες ἀλλήλοισι.

Post litteras ΩC in fragmenti versu primo sequi litteras ΙΘ putant editores, dein tres fere intercidiſſe litteras. Sed litteram Θ non certam esse ipsi fatentur, litteram Ι autem an fallax quaedam umbra simulet dubito, litterae enim Δ ductum horizontalem cernere mihi videor; ante litteram Α denique, quae omnino clara est, versus autem ultima aut paenultima quin fuerit vix potest dubitari, non tres sed quatuor vel quinque litteras intercidiſſe credibile est. Itaque suspicor librarium dedisse ὥς δὲ [σὺ βέξ]α[ι], cum praesertim ante litteram Ω non Δ litteram fuisse, quod putant editores, sed Ν ex imagine phototypa efficiam. Si vero fallunt me oculi, cum editoribus statuamus oportet, ante versum 260 lectum fuisse versum a textu vulgato omnino discrepantem.

Et versum 263 certe a lectione tradita procul recessisse apparet. Quamquam huius quoque versus perobscura sunt vestigia, litteras enim ΟΧΟ in imagine non dispicio sed ad editorum fidem affero. Ante litteras ΟC, quae solae sunt clarae et fortasse

Agnoscentur versus quibus pingitur Achilles in Hecto irruens X 131 sqq.:

ὁ δὲ οἱ σχεδὸν ἦλθεν Ἀχιλλεύς
 Ἴσος Ἐνυαλίῳ κορυθαίῳι πτολεμιστῇ,
 σείων Πηλιάδα μελίην κατὰ δεξιὸν ὦμον
 δεινὴν· ἀμφὶ δὲ χαλκὸς ἐλάμπετο εἵκελος αὐγῇ
 ἢ πυρὸς αἰθομένου ἢ ἡελίου ἀνιόντος.

Sed versus 132 lectio vulgata, quae propter adiectivum κορυθαίῳι non obvium est memorabilis, conciliari nequit cum fragm litteris NAM vel NAN ¹⁾. Itaque in hac recensione aut versus exitum a lectione nostrorum codicum diversum fuisse statua necesse est aut aliquid fuisse adiectum; suspicari autem verba, quibus cum Belli deo comparatur Achilles, ita fi amplificata ut unus pluresve accederent hexametri. Si fragm littera tertia est N, tentari potest exempli gratia:

ὅς τ' εἶσι πτόλεμόνδε κιῶν ἈΝὰ οὐλαμὸν ἀνδρῶν,
 sin NAM est in papyro, ἀΝΑ Μῶλον Ἄρης conicio.

Sequitur fragmentum medias litteras versuum X 151—ostendens:

[ἢ δ'] ΕΤΕΡ[ἢ θέρεϊ προρέει εἰκυῖα χαλάζῃ]
 [ἢ χιὸ]ΝΙΨΤΧΡ^ΗΙΗΞΕ[ῦδατος κρυστάλλῳ].
 [ἐνθα]ΔΕΠΑΤΤΑΩΝΝΠ[λυνοι εὐρέες ἐγγὺς ἔασι]
 [καλ]ΟΙΛΑΙΝΕΟΙΤΟΘΙΕΙΜΑ[τα σιγαλόντα]
 [πλῦ]ΝΕCKONTΡΩΩΝΑΛ[οχοι καλαί τε θυγατρεις].

Vulgata lectio hac lacinia confirmatur, nisi quod non τόθι ὅθι in nostris est codicibus vs. 154. Demonstrativum aut quod nonnisi Odysseae versu ο 239 et duobus hymnorum apud Homerum redit, ferri quidem potest, sed tamen nar multo facilius decurrit si servamus relativum. Itaque litt T peperisse videtur hiatus odium et vetustus ille erro Aristarcheis saepe notatus, quo correlativa inter se permisc poetae epici olim credebantur. Sic in Phoenicis verbis I 44

οἶον ὅτε πρῶτον λίπον Ἑλλάδα καλλιγύναικα

Zenodoti editionem habuisse ΤΟΙΟΝ traditum accepimus. teras versus M 75

ἀλλ' ἄγεθ', ὧς κεν ἐγὼ φείπω, πειθώμεθα πάντες,

1) Litteram tertiam, cuius sinistra pars sola superest, fuisse M cum edit puto; fortasse tamen fuit N vel etiam Δ.

quibus verbis Polydamas cohortatur milites Troianos, Zenodotus absurde admodum interpretabatur ἄγε τῶς, et sic illa aetate saepe peccatum esse nota res est, quod genus vitiorum pluribus nunc exemplis illustrari nihil adtinet.

In fragmento exiguo, cuius imaginem habes in tabula nostra B VIII, haec leguntur:

ΩC A
 ΙΔΩΝΠΡΟCΕΦΗ ΛΕΤC
 ΤΕCΤΝΗΜΟCΤΝ ΕΤΕ
 ΝΔΡΑCΙΝΟΡΚ ΤΑ
 ΟΧΟ ΟC

In codicibus autem vs. X 258 sqq. Hectoris Achillisque verba sic sunt tradita:

ἀλλ' ἐπεὶ ἄρ κέ σε συλήσω κλυτὰ τεύχε', Ἀχιλλεῦ,
 νεκρὸν Ἀχαιοῖσιν δώσω πάλιν· ὥς δὲ σὺ ῥέζειν.
 260 τὸν δ' ἄρ' ὑπόδρα ἰδὼν προσέφη πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεύς·
 Ἕκτορ, μὴ μοι, ἀλαστὲ, συνημοσύνας ἀγόρευε.
 ὥς οὐκ ἔστι λένουσι καὶ ἀνδράσιν ὄρκια πιστὰ,
 οὐδὲ λύκοι τε καὶ ἄρνες ὁμόφρονα θυμὸν ἔχουσι,
 ἀλλὰ κακὰ φρονέουσι διάμπερες ἀλλήλοισι.

Post litteras ΩC in fragmenti versu primo sequi litteras ΙΘ putant editores, dein tres fere intercidisse litteras. Sed litteram Θ non certam esse ipsi fatentur, litteram Ι autem an fallax quaedam umbra simulet dubito, litterae enim Δ ductum horizontalem cernere mihi videor; ante litteram Α denique, quae omnino clara est, versus autem ultima aut paenultima quin fuerit vix potest dubitari, non tres sed quatuor vel quinque litteras intercidisse credibile est. Itaque suspicor librarium dedisse ὥς δὲ [σὺ ῥέξ]α[ι], cum praesertim ante litteram Ω non Δ litteram fuisse, quod putant editores, sed Ν ex imagine phototypa efficiam. Si vero fallunt me oculi, cum editoribus statuamus oportet, ante versum 260 lectum fuisse versum a textu vulgato omnino discrepantem.

Et versum 263 certe a lectione tradita procul recessisse apparet. Quamquam huius quoque versus perobscura sunt vestigia, litteras enim ΟΧΟ in imagine non dispicio sed ad editorum fidem affero. Ante litteras ΟC, quae solae sunt clarae et fortasse

versum clausurunt, superest dextrum crus litterae K vel X vel Λ, nisi fallor.

Ceterum etiam antehac sciebamus huius loci lectionem antiquitus non omnino certam fuisse, pro ἀνδράσιν enim ἀρνάσιν a quibusdam affertur, et ἄνδρες pro ἄρνες; inauditum autem alias in Iliade et Odyssea est adiectivum δμδφρονα, quod versu 263 praebet textus vulgatus. Hinc suspicor versus 262 et 269 non in una eademque recensione primitus locum habuisse, sed duplicem olim extitisse formam proverbii, quarum altera fuerit

οὐκ ἔστι λέουσι καὶ ἀνδράσιν ὄρκια πιστά,

altera vero:

οὐδὲ λύκοι τε καὶ ἄνδρες δμδφρονα θυμὸν ἔχουσι,

in vulgata autem lectione has confluisse, deinde agnos in versum alterum utrum esse invectos, ne bis plane idem dicere poeta; hinc factum esse ut agni iam lupis dolos struere parum apte dicantur. Mitto vocis ἄρνες litteram digamma in textu tradito neglectam, nam huic certe incommodo facile posse subveniri particulam τε delendo dudum est observatum; sed sufficiunt nisi fallor cetera quae attuli argumenta, ad confirmandam suspicionem, versum 263 spurium esse et in papyro non fuisse lectum. In litteris tamen, quas papyrus huius versu loco praebet, quid lateat nescio.

Deinde in fragmento, quod in tabula Bix delineatum est haec leguntur:

ΩΜΟΝ

ΑΛΛΑCΤΜΕΝΧΑΛΚΟΝ

ΑΛΛ

ΑΔΕΟ

CK

Quae litterae clarae sunt omnes, duo autem nobis proponunt aenigmata. Nam in codicibus versus X 340 sqq. ita sunt exarata

ἀλλὰ σὺ μὲν χαλκὸν τε ἄλις χρυσὸν τε δέδεξο,
δῶρα τὰ τοι δώσουσι πατήρ καὶ πότνια μήτηρ,
σῶμα δὲ οἴκαδ' ἐμὸν δόμεναι πάλιν, ὄφρα πυρὸς με
Τρῶες καὶ Τρώων ἄλοχοι λελάχῃσι θανόντα.

Itaque versus 341 quae supersunt litterae ΑΛΛΑ cum lectione vulgata non concinunt. Editores suspicantur in papyro fuisse τᾶλλα θ' ἃ τοι δώσουσι, fortasse iure, quamquam vix epicum

sonat hoc hemistichium; mihi in mentem venit πολλά τά τοι δώσουσι, collatis Helenae verbis Γ 242:

αἴσχεα δειδιότες καὶ δνείδεα, πόλλ' ἄ μοι ἐστί.

Sed longius a lectione vulgata hunc versum discessisse veri duco similis; exempli gratia propono

πολλά καὶ ἀγλά' ἄποινα, τά τοι δώσουσι τοκῆες,

eiusmodi enim aliquid suggerit locus similis in hymno Veneris obivus vs. 139 sqq.:

εἰπεῖν πατρὶ τ' ἐμῷ καὶ μητέρι κηδομένη περ·

οἱ δ' ἦτοι χρυσὸν τε αἴλις ἐσθῆτά θ' ὕφαντῆν

πέμψουσιν, σὺ δὲ πολλά καὶ ἀγλαὰ δέχθαι ἄποινα.

Alterum aenigma solvendum praebent litterae ΩΜΟΝ, quae solae e pagina praecedenti sunt servatae. Nam versus, cuius ultimae hae sunt litterae, in versus X 311 vicinia est quaerendus, quoniam versui 340 e regione est oppositus, undetriginta autem fere versus in singulis huius voluminis paginis fuisse supra vidimus; at nullus illic versus in litteras ΜΟΝ desinit praeter versum 312, cuius ultima sunt verba μένεος δ' ἐμπλή-
κατο θυμόν. Itaque huius versus caudam in lacinia papyracea servatam esse diceret, nisi editores Britannici asseverarent litteram quartam a fine, cuius pars tantum in papyro extat, non esse Τ sed Ω, et ego quoque in imagine phototypa illam litteram cernere mihi videor. Itaque nisi fraudem nobis facit umbra aliqua litteram simulans, hoc quoque loco Iliadis vetustum hoc exemplar a textu vulgato recessisse statuamus necesse est. Fortasse versus supra vs. 133 lectus

τείων Πηλιάδα μελὴν κατὰ δεξιὸν ὤμων

hoc loco, ubi iterum describitur Achilles in adversarium involans, fuerat repetitus; quod fieri tamen non potuit sine contextus mutatione.

Venimus ad fragmentum paginae alicuius initium ostendens, in quo leguntur hae litterae:

ΤΡΩΕΚΑΙΤΡΩΝΑΛΟΧ

ΡΤΠΟ

versus igitur X 343 sq.:

Τρῶες καὶ Τρώων ἄλοχοι λελάχωσι θανόντα.

τὸν δ' ἄρ' ὑπόδρα ἰδὼν προσέφη πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεύς.

At versus 343 manifesta vestigia praebet etiam fragmentum praecedens, ut modo vidimus. Ergo aut duorum exemplarium Iliadis ab eodem librario perscriptorum commixtas esse lacinias sumamus oportet, — sed haec coniectura mihi, ut editoribus veri videtur dissimillima et tantum non absurda, — aut id quod ipsi suspicantur, bis hunc versum in Iliadis hac parte fuisse lectum. Quamquam aptum locum quomodo bis hic inveniri potuerit, non video. Numquid ludificat nos error librarii paginae initio ultimum praecedentis paginae versum repetentis? Non tamen alias — quatenus ex his fragmentis fieri potest iudicium — tam socordes se praestiterunt librarius et corrector. An papyrus inter versus 342 et sequentem alium versum habebat insertum, qui in paginae exitu esset collocatus et litteras CK circa initium haberet? At ne haec quidem sat probabilis est suspicio. Solvi igitur non posse videtur hic nodus.

Duo tractanda supersunt fragmenta e libro Ψ evulsa, quorum alterum versuum 159—165 praebet aliquot litteras, alterum quod in tabula nostra B x est delineatum, versuum 195—200 et 224—229 exhibet partem.

In priore lacinia haec extant:

TA
TINGKTCΠ
ONECCKEΔ
EITOTAKOTC
AOMMENCKE^{CI}
ANTEKATAKΛIACK
ONECΔEKATATΘIM
CANΔEΠTPHNEKA
KP
ATAXEPCINAMHCA

Codices autem nostri hoc loco habent:

τάδε δ' ἀμφὶ πονησόμεθ' οἷσι μάλιστα
160 κήδεός ἐστι νέκυς· παρὰ δ' οἳ τ' ἀγοὶ ἄμμι μενόντων.
αὐτὰρ ἐπεὶ τό γ' ἄκουσεν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων,
αὐτίκα λαὸν μὲν σκέδασεν κατὰ νῆας εἰσας,
κηδεμόνες δὲ παραῦθι μένον καὶ νῆσον ὕλην,

ποίησαν δὲ πυρὴν ἑκατόμπεδον ἔνθα καὶ ἔνθα,
165 ἐν δὲ πυρῇ ὑπάτῃ νεκρὸν θέσαν ἀχνύμενοι κῆρ.

πολλὰ δὲ Ἴφια μῆλα etc.

Tres igitur versus in papyro sunt additi. Quorum primum, qui post versum 160 est insertus, habuisse vocem *κηδεμόνες* e versu 163 desumtam iure statuerunt editores; fortasse fuit

[οἱ δ' ἄρα κηδεμ]όνες σκεδ[ασάντων λαὸν ἅπαντα].

Deinde post versum 162 sequitur versus aliunde ignotus, quem editores collato B 399 recte sic expleverunt:

[κάπνισσ]άν τε κατὰ κλισίας κ[αὶ] δεῖπνον ἔλοντο].

Tertium, qui post versum 165 accedit, scribunt

[..... κ]ατὰ χερσὶν ἀμυσά[μενοι.....],

ipse autem versus 165 cum hodiernis editionibus non concinebat, si editores signa evanida recte interpretati sunt ΑΛΤ....ΕΚΡ; sed in imagine phototypa equidem nihil cerno quod vetet nos sumere scriptum fuisse [ἐν δὲ πυρῇ ὑ]πά[τῃ ν]εκρ[ὸν θέσαν ἀχνύ-
μενοι κῆρ], non enim ΑΛΤ litteras sed ΠΑ cum litterae Τ angulo sinistro agnoscere mihi videor. Quod si verum perspexerim, fortasse subiunctum erat

[καὶ κονίην κ]ατὰ χερσὶν ἀμυσά[μενοι κεφαλῇφι].

In versu denique 163 legitur *καταῦθι* pro *παραῦθι*, quae satis placet lectio, concinit enim cum aliis locis compluribus, e. g.

N 653 ἐξόμενος δὲ καταῦθι,

K 273 λιπέτην δὲ καταυτόθι πάντας ἀρίστους,

παραῦθι vero non redit, neque hoc loco genuinum esse suspicetur quispiam.

In ultimo fragmento, cuius imaginem praebet tabula nostra Bx, servatae sunt septem versuum litterae finales et octo versuum capita e pagina contigua:

ΕΤΟΙΕΡΑΚΑΛΑ	ΧΗΡΩCΕΝ
(N)ΕΚΑΤΑΡΗΝ	ΑΡΗ ΔΕ
ΕΤΕ	ΩCΑ ΤCΕ
ΛΕΓΕΘΟΙΑΤΟΝΕΚΡ	ΕΡΠΤΖΩΝΠΑ
(N)Α(I)ΩΚΑΔΕΙΡΙC	ΗΜΟCΔΕΩCΦΟΡΟ
ΗΛΘΑΝΕΜΟΙCΙΝ	ΟΝΤΕΜΕΤΑΚΡ
ΘΡΟ	ΤΗ ΤΡΚΑ
	ΝΕΜΟΙΠ

In textu autem vulgato vs. 194 sqq. legimus:

(Achilles) ἤρ' ἀνέμοισι,

- 195 Βορέη καὶ Ζεφύρῳ, καὶ ὑπὶσχετο ἱερὰ καλὰ·
πολλὰ δὲ καὶ σπένδων χρυσέῳ δέπαϊ λιτάνευε
ἐλθέμεν', ὄφρα τάχιστα πυρὶ φλεγεθοῖατο νεκροί,
ὕλη τε σεύαιτο καήμεναι. ὥκέα δ' Ἴρις
ἄράων αἰούσα μετ' ἄγγελος ἦλθ' ἀνέμοισι.
200 οἱ μὲν ἄρα Ζεφύροιο δυσσεύς ἀθροὶ ἐνδον
εἰλαπίνην δαίνυντο etc.

et vs. 222 sqq.:

- ὥς δὲ πατὴρ οὗ παιδὸς ὀδύρεται ὅστέα καίων,
νυμφίου, ὅς τε θανὼν δειλοὺς ἀκάρησιν τοκήας,
ὥς Ἀχιλεὺς ἐτάρῳ ὀδύρετο ὅστέα καίων,
225 ἐρπύζων παρὰ πυρκαϊῇ, ἀδινὰ στεναχίζων.
ἦμος δ' ἑωσφόρος εἴσι φάος ἑρέων ἐπὶ γαῖαν,
ὅν τε μετὰ κροκόπεπλος ὑπεῖρ ἄλλα κίνδυται Ἠὼς,
τῆμος πυρκαϊῇ ἐμαραίνεται, παύσατο δὲ φλόξ.
οἱ δ' ἄνεμοι πάλιν αὖτις ἔβαν οἰκόνδε νέεσθαι etc.

Tribus igitur versibus haec quoque carminis pars aucta est in papyro. Qui tamen versus nihilo magis sunt necessarii aut utiles quam ceteri, quos in hisce fragmentis aut in papyris antehac cognititis repperimus textui vulgato insertos. Nam post versum 195 nihil requiri ad explendam sententiam et alii docent loci et versus parallelus 209; qualis autem fuerit versus, cuius exitus ... ε κατ' ἀρήν (an Ἀρην?) in papyro extat, non magis perspicio quam editores Britannii. Qui vero ante versum 224 adiecti sunt versus,

χῆρ' ὤσεν [δὲ γυναῖκα μυχῷ θαλάμοιο νέοιο,]
ἀρη[τὸν] δὲ [τοκεῦσι γόνον καὶ πένθος ἔθηκεν]

suo loco, ut monuerunt editores, leguntur P 36 sq., nisi quod ibi est χῆρ' ὤσεν et ἔθηκεν; alter etiam Ω 741 extat. Nostro tamen loco etiam Plutarchum in suo Homero legisse versum

ἀρ(ρ)ητὸν δὲ τοκεῦσι γόνον καὶ πένθος ἔθηκεν,

fortasse etiam versum qui in papyro praecedit, χῆρ' ὤσεν etc., apparet Moral. p. 117c. Hoc autem utilitatis habet lacinia nostra, quod lectio ἀρητὸν (i. e. ἀπευκτον), pro qua ἀρρητον (i. e. ἀφατον) multi habent codices recentiores, magis etiam ea confirmatur.

Sed non ita magni hoc est momenti. Itaque postquam examinavimus haec fragmenta, querendum esset vix quidquam, quod operae sit pretium, prodiisse e perantiquis his exemplaribus, nisi commemoranda restaret lectio versus 198: ὦκα δὲ ἴρις. Enim id quod olim restituit Bentleius pro codicum lectione ὦκα δ' ἴρις. Multis vero quoniam sordet iam Bentleiana ista temeritas, et rediisse videntur dies, quibus de senili ludibrio ingenii Bentleiani cum contemptu aliquis loqui poterat et tamen philologus haberi, illud ὦκα δὲ aut in apparatus criticum abdere solent editores aut ne illuc quidem admittere, ut alto scilicet silentio obruantur imperitorum hominum inutilia conamina. His nos, quibus non aegrae mentis somnium videtur Bentlei de digammate Homérico doctrina, alta nunc voce clamamus: ecce novus e sepulcris Aegyptiis consurrexit testis, isque omnium longe antiquissimus, qui criticorum principi hoc certe loco adstipulatur, obtrectatores vero eius ut nimis anxios timidosque redarguit. Nam constat nunc tertio ante Christum saeculo ὦκα δὲ ἴρις hoc loco fuisse lectum; constat id, quod Bentlei acumen primum perspexit, textum hoc similibusque locis postea esse refectum ut expleretur molestus qui videbatur hiatus; constat textum, postquam semel ab hominibus nihil mali suspicantibus manu imperita fuerat relictus, vel potius in ore recitantium librariisque dictantium ultro fuerat corruptus, usque ad nostros dies talem esse propagatum. Et oportet nos saepe hoc aliaque huiusmodi argumenta proferre, non quo putemus persuaderi posse viris, qui Bentleianis vel Knightianis testimonii dictionem denegent, sed quo iuniorum praesertim confirmetur mens, cum intellegant et suismet ipsorum oculis videant non merae tamen temeritati aut imperitiae deberi coniecturas Bentleianorum. Denuo nunc apparuit id quod et alii saepius dixerunt et ego paucis abhinc hebdomadibus in hac Bibliotheca observavi: „libros manuscriptos quo sunt antiquiores „meliorisque notae, eo plura in versuum numeris ostendere digammi initialis vestigia” (vid. supra p. 158 et 1891 p. 160, 1892 p. 40). Papyrus Oxoniensis Vi post Chr. n. saeculi B 795 habet ΤΩΙΜΙΝΕΙCΑΜΕΝΗ, ubi εἰσαμένη habent codices nostri; φ 399 solus Ambrosianus codex omnium antiquissimus habet ΟCΚΑΕΟΡΓΑC, ceteri ὦσα μ' ἔοργας; in papyro Bankesiano ΔΙΑΑCΤΕΟC est Ω 320, ὑπὲρ ἄστεος in codicibus plerisque;

OICETĒAPN solus papyrus Harrisianus praebet Γ 103, recentiora exemplaria *οἴσεται δ' ἄρν'*; OCCETĒA (i. e. *ὄς ἔπεια*) pro *ὄς ῥ' ἔπεια* idem papyrus habet Β 213, et THNΔΕΛΙΞΑΜΕΝΟC Β 316, quae litterae quin verae lectionis *δι (ρ)ελιζόμενος* servant vestigia etiam post ea quae Paulus Cauer vir doctissimus in contrariam partem disputavit (*Grundfragen der Homerkritik* p. 58) nullus dubito. Hisce igitur testimoniis novum nunc accedit, quo modo commemoravimus, longe antiquissimum. Qualia qui ante oculos habet, potestne dubitare quin aliis locis, qui his sunt similes, similia acciderint? Donec laudabuntur zoologi e paucis ossibus ossiumque fragmentis tota corpora animalium, quorum extincta est species, e coniectura constituentes, etiam philologis sua laus constabit, pristina quae fuerit textus Homericus forma e levibus indiciis efficere conantibus, et ad paucorum versuum analogiam alios, qui eadem lege tenentur, ita corrigentibus ut non mutandi nescio qui pruritus iubet sed vis agnitae veritatis.

Ex alio carmine epico ignoto supersunt duo fragmenta, quorum alterum exhibet figura nostra Α Π. Quas non antiquae poesis esse reliquias forma *ἔτης* in fine tertii versus obvia testaretur, nisi etiam Iliadis versum T 88 haec vox clauderet. Supersunt quae sequuntur:

Fr. 1.

(ΕΙ)ΟΜΑΙΑ .. (Ω)Ι
(CΤ)ΗΕCCIN ¹⁾
NHCATEPATHC
HTEBEBHKAC
T . NACTT
TOTĒKN ..

Fr. 2.

ΠΟ(Λ) ΠΟΝ
ΤΕΡΟΝΟΙΩΝΟΙΟ
ΑΡΕΜΟΙΑΛΓΕ. Δ(Η)
ΠΑΙΔΑCΕΤΙΚ(T) ..

Quae unde sint ducta prorsus ignotum est.

Corollarii loco addidi duo fragmenta scenica, quorum alterum e libro saeculi IIIⁱ ante Chr. evulsum cernitur in tabula nostra Α V, has autem litteras praebet

1) ΗΓΗΕCCIN dubitanter legerunt editores, qui Graecae vocis exitus esse vix videtur, μετ' ἀριστήσεων vero aptum est hexametri fini.

NOMOIONKAI
 ΤΤΟΙCΤΟΙCΓΑ
 ΔΩCΕΙΚΑΚΟΝ
 (Κ)ΚΟΝΔΟΤΔ(Ε)
 ΕΛΗΛΤΘ
 Π(Α)

Alterum fragmentum, quod e multo recentioris aetatis libro esse testantur litterarum ductus, Euripidis tragoediae Melanippae τῇ Δεσμώτιδι cum Mahaffio tribuunt editores, coniectura satis probabili paenultimi versus litteras explentes ΜΕΛΑΝΙΠΠΗΝ. Septem trimetrorum βῆσιν claudentium et dimetri anapaestici a coryphaeo subiuncti haec supersunt prima verba cum scholii marginalis parte exigua:

	ΑΤΤΑΙΑΛΛΟΤCΑΙΤΟΝ
ΟΤCΙΝΚΑΙΝΤ	ΤΡΤΧΟΤCΠΟΛΛΟΙCΤ
ΙΒΟΤΑΕΤΟΤCΙ	ΚΑΚΟΤΜΕΝΑΙCΓΑΡ(Ν)
	ἸΠΟΜΗΤΡΤΩΝΤΕΚΑ
ΟΙΚΤΟΝΕΧΕΙ	ΟΤΚΗΛΘΑΡΗΕΩΝΑΛ
CΙΠΕΝΤΑ	ΝΤΝΟΤΝΑΠΟΙΝΑΤ
(Τ)ΔΟΝ(ΕΝ)Ω	ΚΑΤΑΤΗΝΜΕΛΑΝΙ(Π)
ΛΑΖΟΝΤΑΙ	
ΩΝΤΩΝ..	ΑΛΛΑΞΕCΤΩΝ(ΕΤ)

In tabulis repraesentata sunt haec fragmenta:

- I. Tragoediae ignotae fragmentum.
- II. Fragmentum carminis heroici.
- III. Iliadis Θ vs. 216—219 et 249—253.
- IV. Iliadis Φ vs. 607—611.
- V. Tragoediae ignotae fragmentum.
- VI. Iliadis X vs. 132—135.
- VII. Iliadis Φ vs. 387—398.
- VIII. Iliadis X vs. 259—263.
- IX. Iliadis X vs. ? et 340—343.
- X. Iliadis Ψ vs. 195—200 et 224—229.
- XI. Fragmentum tragicum cum scholiis.

OICETΘAPN solus papyrus Harrisianus praebet Γ 103, recentiora exemplaria οἴσετε δ' ἄρν'; OCCETΘA (i. e. ὄς ἐπει) pro ὄς ῥ' ἐπει idem papyrus habet Β 213, et ΤΗΝΔΕΛΙΞΑΜΕΝΟC Β 316, quae litterae quin verae lectionis δὲ (ρ)ελιξάμενος servant vestigia etiam post ea quae Paulus Cauer vir doctissimus in contrariam partem disputavit (Grundfragen der Homerkritik p. 58) nullus dubito. Hisce igitur testimoniis novum nunc accedit, quod modo commemoravimus, longe antiquissimum. Qualia qui ante oculos habet, potestne dubitare quin aliis locis, qui his sunt similes, similia acciderint? Donec laudabuntur zoologi e paucis ossibus ossiumque fragmentis tota corpora animalium, quorum extincta est species, e coniectura constituentes, etiam philologis sua laus constabit, pristina quae fuerit textus Homericus forma e levibus indiciis efficere conantibus, et ad paucorum versuum analogiam alios, qui eadem lege tenentur, ita corrigentibus ut non mutandi nescio qui pruritus iubet sed vis agnitae veritatis.

Ex alio carmine epico ignoto supersunt duo fragmenta, quorum alterum exhibet figura nostra Α Π. Quas non antiquae poesis esse reliquias forma ἄτης in fine tertii versus obvia testaretur, nisi etiam Iliadis versum Τ 88 haec vox clauderet. Supersunt quae sequuntur:

Fr. 1.

(ΕΙ)ΟΜΑΙΑ .. (Ω)Ι
(CΤ)ΗΕCCIN ¹⁾
NHCATEPATHC
HTEBEBHKAC
T . NACTT
TOTΕKN ..

Fr. 2.

ΠΟ(Λ) ΡΟΝ
ΤΕΡΟΝΟΙΩΝΟΙΟ
ΑΡΕΜΟΙΑΛΓΕ . Δ(Η)
ΠΑΙΔΑCΕΤΙΚ(Τ) ..

Quae unde sint ducta prorsus ignotum est.

Corollarii loco addidi duo fragmenta scenica, quorum alterum e libro saeculi IIIi ante Chr. evulsum cernitur in tabula nostra Α ν, has autem litteras praebet

1) ΗΓΗΕCCIN dubitanter legerunt editores, qui Graecae vocis exitus esse vix videtur, μετ' ἀριστήσσειν vero aptum est hexametri fini.

NOMOIONKAI
 ΤΤΟΙCΤΟΙCΓΑ
 ΔΩCΕΙΚΑΚΟΝ
 (K)KONΔΟΤΔ(Ε)
 ΕΛΗΛΤΘ
 Π(Λ)

Alterum fragmentum, quod e multo recentioris aetatis libro esse testantur litterarum ductus, Euripidis tragoediae Melanippae τῇ Δεσμώτιδι cum Mahaffio tribuunt editores, coniectura satis probabili paenultimi versus litteras explentes ΜΕΛΑΝΙΠΠΗΝ. Septem trimetrorum βῆσιν claudentium et dimetri anapaestici a coryphaeo subiuncti haec supersunt prima verba cum scholii marginalis parte exigua:

	ΑΤΤΑΙΛΑΛΟΤCΑΙΤΟΝ
	ΤΡΤΧΟΤCΠΟΛΛΟΙCΤ
ΟΤCΙΝΚΑΙΝΤ	ΚΑΚΟΤΜΕΝΑΙCΓΑΡ(N)
ΙΒΟΤΑΕΤΟΤCΙ	ἸΠΟΜΗΤΡΤΩΝΤΕΚΑ
ΟΙΚΤΟΝΕΧΕΙ	ΟΤΚΗΛΘΑΡΗΕΩΝΑΛ
CΙΠΕΝΤΑ	ΝΤΝΟΤΝΑΠΟΙΝΑΤ
(Τ)ΔΟΝ(ΕΝ)Ω	ΚΑΤΑΤΗΝΜΕΛΑΝΙ(Π)
ΛΑΖΟΝΤΑΙ	ΑΛΛΑΞΕCΤΩΝ(ΕΤ)
ΩΝΤΩΝ..	

In tabulis repraesentata sunt haec fragmenta:

- I. Tragoediae ignotae fragmentum.
- II. Fragmentum carminis heroici.
- III. Iliadis Θ vs. 216—219 et 249—253.
- IV. Iliadis Φ vs. 607—611.
- V. Tragoediae ignotae fragmentum.
- VI. Iliadis X vs. 132—135.
- VII. Iliadis Φ vs. 387—398.
- VIII. Iliadis X vs. 259—263.
- IX. Iliadis X vs. ? et 340—343.
- X. Iliadis Ψ vs. 195—200 et 224—229.
- XI. Fragmentum tragicum cum scholiis.

OBSERVATIUNCULAE DE IURE ROMANO.

SCRIPSIT

J. C. NABER S. A. FIL.

(Continuantur ex pag. 188).

LXXVIII.

DE PIGNORE PRAETORIO.

Pignus praetorium esse, quod non ex conventionem nascatur sed a iudicibus detur, satis aperte dicit Imperator c. 2 pr. C. 8. 21 (22); itaque nullo iure notionem eius constringunt doctores ¹⁾ ad id pignus, quod in possessionem misso competit, quasi capti per officium alia causa sit ²⁾. Sunt autem certae causae praetorii pignoris constituendi, quas praeter Antoninianam missionem ³⁾ et quae locum habet *dotis servandae causa* ⁴⁾, omnes enumerat Stephanus sch. 1 ad Bas. 25. 1. 26: *πραιτώριον ἐνέχυρον λέγεται, ὅταν* (I) *τοῦ κληρονόμου μὴ βουλομένου ἐπερωτηθῆναι τὴν legatorum ἢ fideicommissorum causa πέμπει τὸν ληγατάριον ἢ Φιδεϊκομισσάριον ὃ ἄρχων ἐπὶ νομῆς τῶν τῆς κληρονομίας πραγμάτων καὶ ὅταν* (II) *ὁ γείτων μὴ ἀνέχεται ἐρωτηθῆναι τὴν ἀμνη infecti πέμπεται εἰς νομὴν τῆς οἰκίας ὃ γείτων. Τὸ αὐτὸ καὶ* (III) *ἐπὶ τῆς ventris nomine νομῆς, εἰὰν λέγει γυνή τις ἐγκυμονεῖν*

1) E. g. Windsch. § 233*.

2) Captum quoque pignus a iudice *da(ri)* non tantum Iustinianus auctor est (c. 1 C. 8. 21 s. 22) sed etiam Caracalla (c. 3 C. 7. 53).

3) Antoniniana missio est, quae competit in res heredis, *si fideicommissio ante non fit post VI menses, quam peti coeperit* (c. 6 C. 6. 54).

4) L. 26 § 1 D. 50. 1.

(ὅ)πὸ τοῦ τελευτήσαντος· καὶ ὅταν (IV) ὁ δεβίτωρ ἀγνωμονῇ καὶ ὃ φαίνεται, πέμπεται ὁ ἄκτωρ ¹⁾ εἰς νομὴν τῶν πραγμάτων τοῦ δεβίτορος· καὶ (V) διὰ τὸν ἐκβιβασμὸν τοῦ *iudicati* πέμπει ὁ πάλτωρ εἰς νομὴν. Eadem causarum enumeratio invenietur apud Bernhardum Windscheid (§ 233. 2), nisi quod omittit iudicati servandi missionem — eadem iam omittitur l. 1 D. 42. 4 — quam putat comprehendere rei servandae missione ²⁾, quod falsum esse demonstrare conati sumus cap. harum observatiuncularum LXII. Veniet rei servandae causa *cum ceteris* ³⁾ etiam is, qui debitorem condemnavit, at proprium sibi pignus acquireret iudicati servandi causa veniens ⁴⁾. Similis causa *propter dotem* ⁵⁾ est uxoris; cum ceteris enim rei servandae ⁶⁾, sed sibi *dotis servandae causa* ⁷⁾ possidebit. Nec dubito, quin omnibus privilegiariis hoc competat, ut, sicut in agendo, ita *in bonis . . . vendendis* potiores sint ⁸⁾, proinde hoc modo praetor privilegia *serv(et)* ⁹⁾, non, quo hactenus creditum est ¹⁰⁾, onerando bonorum emptorem. Quae descendit opinio ex eo, quod non satis discernitur genuinum ius a novo. Est quidem utrobique privilegium ius, *quod inter personales actiones vertitur* ¹¹⁾, eo fine ut, ubi concurrant creditores, alter alteri praeferatur; sed qui hodie concurrere videntur, quum dividatur bonorum proventus ¹²⁾, olim concurrere

1) *Rei servandae causa*. Non est affine (esse dicit Bethmann-Hollweg, *Civilprozess* § 120 not. 6), sed *ὁμύνημον*, quod pupillo constituitur in eius tutoris bonis, qui, ne *αἰκμήματα* decernantur, sui copiam persever(ε)t non facere (l. 7 § 2 D. 26. 10).

2) Windsch. § 233¹¹; § 269².

3) Cf. l. 1 § 14 D. 27. 8.

4) c. 4 (8) C. 8. 17 (18). — Nunc demum incidi in verissimam sententiam Henrici Dernburg, *Pfandrecht* I p. 409': „der Impetrant (erhält) hier ein exclusives Recht.“

5) L. 48 D. 46. 3 ia. l. 15 § 4 D. 44. 3.

6) c. 8 C. 7. 72.

7) L. 26 § 1 D. 50. 1.

8) L. 24 § 2 D. 42. 5.

9) L. 15 § 1 D. 27. 10; l. 44 § 1 D. 26. 7. Servabitur privilegium, si praetor non simpliciter rei servandae causa miserit, sed *rei servandae causa (funerariae actionis) nomine* (cf. l. 15 § 4 D. 44. 3; l. 9 D. 33. 1).

10) E.g. cf. Lenel, *das edict. perp.* § 219: „die privilegierten Gläubiger sind von dem bonorum emptor voll zu befriedigen.“

11) L. 74 D. 23. 8. — Cf. c. 9 C. 8. 17 (18).

12) Windsch. § 269: „die Bedeutung des Concurses ist, dass das Vermögen des Schuldners . . . unter die . . . Gläubiger vertheilt wird.“ Itaque, dum dividitur,

videbantur, quum ageretur apud praetorem ¹⁾, dum simul postularent vel actionem vel in bona ire. Itaque nullo negotio interpolationes arguuntur. Non scripserat Paulus l. 44 § 1 D. 26.7: *si pupillus post pubertatem rationibus a tutore acceptis reliquationem eius secutus usuras acceptaverit, privilegium suum non amittit* [in bonis tutoris venditis], item l. 23 D. 42.5: *si negotium impuberis aliquis ex officio amicitiae gesserit, debet* [bonis eius venditis] *privilegium pupillo conservari*, sed cancellanda sunt inclusa, quia bonis iam venditis, quin immo possessis, actum est de privilegio. Nam quo quis praefertur vel olim in agendo vel nunc in distributione pecuniae, id necessario finitur, quum quis praeferrī potuerit, nec adfuerit. Itaque similiter ut Pauli corruptus est Ulpiani textus (l. 7 § 2 D. 16.3): *et ante* ²⁾ *privilegia igitur* [si bona venierint] *depositoriorum ratio habetur* ³⁾. Interest inter privilegia et pignus, quia privilegium non est ius in re, pignus est ⁴⁾, nec mutat quod olim a privilegiis mutuata est rerum soli hypotheca id quod supra diximus: adesse quem debere iuris sui conservandi gratia ⁵⁾. Quod constitutum ideo videtur, ne intuitum esset licitanti, itaque non est mirum apud Gallos et Batavos etiamnunc ita ius dici, Transrhenanos autem, ex quo coeperint hypothecae librorum fide fundari, hoc, ut inutile, respuisse ⁶⁾. — At latet nonnumquam sub privilegio pignus. Veluti quod privilegium ⁷⁾ fisco datur in

exercentur privilegia. Portenti instar est definitio Hénrici Dernburg, *Pfandrecht* I p. 103: „das privilegium (ist) ein Rechtsmittel, das [erst] unmittelbar in Augenblicke des Concurses aus gewissen Forderungen entspringt.“

1) Cf. supra (cap. LXII).

2) In l. 24 § 2 D. 42.5 legitur *post* et est eiusdem auctoris.

3) Recte habet l. 17 pr. D. 42.5: *si is cuius bona veniunt*, id est, ut maxime sequitur: *cuius de bonis vendendis agitur*. Rursus cf. l. 24 § 2 eod.: *in bonis ... vendendis*. Sane in l. 19 § 1 eod. pro *debeat* rescribendum est: *conveniat* et in l. 17 pr. eod. pro: *funerariam ei competere* requiritur: *privilegium ei competere*.

4) Pignus cur sit in re ius, dicetur infra, id est cap. LXXXIX.

5) Cf. *Entw. eines Gesetzes betr. die Zwangsvollst.* (1889) p. 111; Endemann, *Civilprozess.* (1868) p. 1017 sq. (§ 258); Dernburg, *Pfandrecht* II p. 594 sq.; — Troplong, *Comment. des privil. et hypoth.* nis. 905 et 996; Garsonnet, *Traité de procéd.* nis. 709—711. Errat ni fallor Troplong, no. 909: „il ne faut pas en dire autant des ventes faites sous autorité de justice des biens appartenant à un failli.“ Nam occurrit *Code de Comm.* art. 556 (543).

6) De iure Romano cf. c. 6 (et c. 8) C. 8.25 (26).

7) R. C. 7.73.

bonis eorum, qui cum fisco contraxerint, pignus est ¹⁾; itaque simile privilegium fisco minores respúblicae habere negantur, sed ordinarium ²⁾. Item privilegium ³⁾, quod mulieri praestatur in rebus dotalibus ⁴⁾ nondum alienatis vel non iure alienatis, verum latentibus pignus est et Marciano etiam dicitur in fonte nuper reperto ⁵⁾. Nec, nisi pignus esset, quidquam ei proficeret auxilium ⁶⁾ legis Iuliae in fundo dotali, quem invita muliere vir prohibetur alienare, nam citra actionem quasi Servianam fundus contra interdictum alienatus emptori tamen avelli non potest ⁷⁾. Itaque hoc est pignus sub alio nomine latens. Sed etiam ordinarium privilegium haud uno in loco ius esse dicitur in bonis debitoris ⁸⁾; quin immo omnia privilegia aut competere in re certa aut in bonis adfirmat Papinianus l. 8 D. 16. 3, dum negat speciale privilegium ⁹⁾ depositario dari, sed in omnibus fraudatoris facultatibus. Fit hoc modo e privilegio pignus vel bonorum vel singularum rerum, et quaestio oritur, sitne pignus potentius privilegiis, cui quaestioni locus esse non potest in pignore et vero privilegio, pignus enim, cum ius in re sit, nisi cum alio iure in re in comparationem venire non potest. Quomodo igitur chirographariis creditoribus pignoratitii potiores? Potiores enim esse perhibentur c. 6 pr. C. 7. 72. Nempe subest notio; quae apud Gallos exprimitur ¹⁰⁾, quasi pignori sint creditoribus bona debitoris sui („les biens du débiteur sont le

1) c. 2. C. 7. 8; c. 2 C. 7. 73; c. 2 C. 8. 18 (19); Dernburg, *Pfandr.* I p. 344*.

2) L. 10 D. 50. 1. — Sed videndum est de Antiochensium privilegio (l. 37 D. 42. 5), quod fisci privilegio simile esse intellexit quisquis inseruit *ius persequendi pignoris*.

3) Ed. Tib. Alex. (Bruns no. 69) lin. 25/26.

4) Cf. l. 54 D. 23. 3.

5) *Fragm. Sinait.* § 11. — Ulpiano privilegium dicitur l. 22 § 13 D. 24. 3. Idem renovatur a Iustiniano c. 30 C. 5. 12.

6) L. 13 § 3 D. 23. 5.

7) L. 17 D. 23. 5.

8) L. 22 § 13 D. 24. 3; l. 44 § 1 D. 26. 7; l. 25 D. 27. 3; l. 1 § 14 D. 27. 8; l. 15 § 1 D. 27. 10; l. 37 D. 42. 5; l. 10 D. 50. 1. — Eodem pertinet, quod quis potest dicitur, quum actionem in alium debitorem transtulerit, privilegium salvum habere. Nam intelligitur privilegium in prioris debitoris bonis (l. 22 D. 27. 3).

9) Apud Ulpianum ius depositarii adeo privilegium non dicitur, ut opponatur privilegiis (l. 7 § 2 D. 16. 3; l. 24 § 2 D. 42. 5).

10) *Cod. Civ.* art. 2093.

gage commun de ses créanciers”). Sane, quae sunt aliena apud debitorem, ea creditoribus eius, licet privilegiariis non tenent itaque ineptum est, quod apud Ulpianum legitur ¹⁾: *futurum qui vindicat ante privilegia*. Diximus, postquam privilegia in pignorum naturam transierint, quaeri coepisse, utra potius essent. Et rescribunt Imperatores *privilegiis omnibus hypothecae praeferrunt* ²⁾. Excipiendum erat privilegium depositarii, qui pignori praefertur (si Papinianum sequimur) *excepta sumptus causa, qui a possidente necessarie factus est* ³⁾. Et quidem interpretes latuit, sed falso ⁴⁾ creditum de funerariis privilegio mox effecit, ut quaedam privilegia hypothecae praeponderarentur ⁵⁾, deinde plura, ad extremum apud Gallos quid omnia ⁶⁾. — Pignoris constituendi causa quae fiant missiones iis perperam ⁷⁾ includitur ventris nomine possessio nec pertinet ad regulam: *ex quacumque causa magistratus in possessionem quem misert, pignus constitui* ⁸⁾, ideo quia venter *vice* mitti bonorum possessionis ⁹⁾; proinde nihilominus pignus adquiri quam cui bonorum possessio detur ¹⁰⁾. Idem dici debet ¹¹⁾ et eum, qui ex edicto divi Hadriani mittitur, de quo fuit observatum LXXVI. Ne ille quidem pignus acquirit, qui in rem mitti transferendae possessionis causa ¹²⁾, quive *ex causa fideicommissi*

1) L. 24 § 2 D. 42. 5. — Cf. l. 5 § 10 D. 36. 4.

2) c. 9 C. 8. 17 (18). — De *privilegiis temporis* et pignore in causa indicati quam supra (cap. LXII) tractavimus, l. 10 D. 20. 4.

3) L. 8 D. 16. 3. — De pignore eius, qui impenderit, caput fuit harum observationum VIII.

4) Cf. Windsch. § 271¹².

5) Windsch. § 271¹².

6) Troplong, *Comment. des privil. et hypoth.* nis. 19, 23.

7) Recte includi censet Dernburg, *Pfandr.* I p. 405 sq. (cf. ibid. p. 410 sq.).

8) L. 26 pr. D. 13. 7.

9) L. 1 pr. D. 37. 9. — Hoc neglexit Dernburg, dum pugnat l. 9 eod. (*quod ventris alimenta diminutum est. detrahatur velut res alienum*).

10) Est ventris missio praesumptio bonorum possessionis (l. 10 D. 37. 9), sive dinariae sive Carbonianae (l. 1 § 14 D. 37. 9; l. 3 § 3 D. 43. 4; cf. l. 7 § 1 D. 37. 9). Ipsa Carboniana, quum sit praesumptio ordinariae bonorum possessionis, saepius missio dicitur (cf. Windsch. § 619 not. 6), sicut e diverso legitur *bonorum possessionis* pro missione l. 61 D. 29. 2.

11) Dixit autem Bethmann-Hollweg, *Civilprozess*, § 180 (p. 739).

12) L. 7 § 17—19 D. 42. 4; cf. c. 3 C. 3. 19. Est ea missio interdicti *vice* *fundum*. Intelligi videtur etiam in l. 20 § 1 D. 11. 1, quamquam cf. Harts *Contumacialverfahren* § 21.

(l. 9 D. 33. 1) in ipsam rem legatam¹⁾ mittitur, quia ea missio vindicationis vice est²⁾, nisi quis mittatur *ante diem fideicommissi venientem* (l. 114 § 12 D. 30) in rem, quam testator *pignus esse volu(er)it* (l. 9 cit.). — Quod verum pignus est, id aut constituitur in bonis³⁾, aut in singulis rebus, licet plurimis. Pignus bonorum est, veluti quod rei servandae causa detur, aut pupillo in eius tutoris bonis, *qui ne alimenta decernantur, sui copiam persever(e)t non facere*⁴⁾, aut creditoribus in bonis debitoris. Creditores intelliguntur⁵⁾, qui praesentem⁶⁾ habeant actionem in personam⁷⁾, quae actio nec ulla repellatur exceptione⁸⁾, nec ob id sit inanis, quod de peculio competat, quum peculii sit nihil⁹⁾. Rei servandae causa possidere patiuntur absentes ex clausula: *qui absens iudicio defensus non fuerit*¹⁰⁾, quae refertur absentia ad eius loci *continentia*¹¹⁾, *in quo loco iure petitur*¹²⁾, id est ubi quis *defendendus est* — est autem defendendus *ubi domicilium habet* et (*ubi*) *contraxerit*¹³⁾ — et habebitur pro absente non tantum is qui corporaliter abest¹⁴⁾, sed etiam *qui sui non est idoneus defensor*, velut minor curatorem

1) Paul. IV. 1 § 15.

2) Windsch. § 643¹⁴: „Ersatz der actio in rem.“

3) Nimis confidenter adfirmat Windscheid (§ 228) pignus bonorum nusquam esse (*kein Pfandrecht am Vermögen als solches gibt es nicht*). Unde igitur bonorum venditio?

4) L. 7 § 2 D. 26. 10; cf. § 9 Inst. I. 26.

5) Utiliter conferetur Dernburg, *Ueber die bonorum emptio* § 9.

6) Hoc requirit Papinianus l. 50 pr. D. 15. 1. — Secum bellum gerit Paulus l. 6 pr., l. 14 § 2 D. 42. 4.

7) De in rem actione cf. l. 7 § 16-19 D. 42. 4; l. 18 D. 8. 5; item de divisoria actione: l. 3 pr. D. 42. 4.

8) Cf. l. 7 § 14 D. 42. 4.

9) Papin. l. 50 pr. D. 15. 1 (cf. tamen Ulp. l. 7 § 15 D. 42. 4).

10) Cic. pro Quinct. 19 § 60. — Sitne clausula genuina, magna lis est. Genuinam mihi persuasit Keller, Semestr., p. 44-68. Cf. etiam Kübler, *Ztschr. der Sav.-St.* XIV (1893) p. 63-65.

11) L. 173 § 1, l. 199 pr. D. 50. 16; l. 5-7 D. 3. 3.

12) L. 199 pr. D. 50. 16.

13) L. 19 D. 5. 1; l. 1-3 D. 42. 5. — Alias absentia refertur ad *tribunal* (Brisson in V. *abesse* no. 2).

14) Qui corporaliter in praesentia sit, abesse intelligitur vel animi ratione vel defendendi sese. Animi ratione abest quiescens vel morbo comitiali occupatus (l. 1 § 1 D. 26. 8), defendendi sese ratione impubes (l. 10 D. 42. 4, quod fragmentum sub non sua rubrica legitur), utroque modo furiosus abest (cf. Brisson in V. *abesse* no. 5).

habens¹⁾. Cur igitur de pupillo speciale edictum²⁾ propositum est? Ideo factum videtur, quia praetor haud temere mittit in bona absentium, sed ante *delibera(t) debeatne mittere*³⁾, aut providet qualitercumque, *ut considerate fi(a)t*⁴⁾, quod maxime demonstratur Ciceronis in oratione Quinctiana testimonio: Burrienum praetorem ita moderari solitum iurisdictionem, ut in absentis bona mitteret *post dies triginta* (26 § 82), quam vadimonium desertum doceretur. Hinc ut compertum habuit Quinctium profectum esse Naevius, omnium primum *necessarios corrogat, ut adsint; quum venissent, testificatur iste P. Quinctium non stetisse*⁵⁾ *et stetisse se; tabulae maxim(a)e*⁶⁾ *signis hominum nobilium*⁷⁾ *consignantur*, deinde ad praesens *disceditur* (6 § 25). Cur factum est⁸⁾? Quia non poterat eo die vel mense Naevius postulare, ut ex edicto bona possideret; distulisset enim eum praetor Burrienus, non propter aliquam edicti clausulam, sed *instituto suo*⁹⁾. Unde contra textum edicti, iam tunc *de (eo) qui antequam aditum in ius esset, antequam mentio denique controversiae facta esset ulla, discessisset*, id est, qui vadimonium deseruisset nullum¹⁰⁾, *putabant nonnulli, nihil agi posse*¹¹⁾, falso quidem, sed secundum id, quod fieri videbant. Ergo non sine causa praetor edixit, in pupilli bona se missurum, indicat enim, modo constiterit non defendi¹²⁾, incunctanter se missurum. Temere igitur in bona impuberis? Sed tuetur pupil-

1) L. 5 D. 42. 5 (ia. l. 7 § 12 D. 42. 4).

2) Lenel, *das edict. perp.* § 203. — Cf. Dernburg, *Ueber die bon. emptio* p. 69¹.

3) c. 3 § 1 C. 2. 12 (13). Cf. Bethmann-Hollweg, *Civilprozess* § 106 (p. 562 sq.).

4) Cic. pro Quinctio 16 § 51.

5) Cf. Roby, *Introduction to Justinian's Digest* (1886) p. 227 sq.

6) Cf. Kübler, l.l. p. 62¹.

7) Scilicet *ab atris Liciniis et a faucibus macelli*.

8) Hoc adeo non dixerunt viri docti, ut ne quaesiverint quidem. Cf. Bethmann-Hollweg, *Civilprozess* § 106²².

9) Cf. Cic. in Verr. II. 2 17 § 41.

10) Itaque praetor terribilis est vadimoniorum desertoribus (Cic. in Catil. II 3 § 5), quod non pertinet ad speciale edictum de mittendo in bona eius, qui vadimonium non stiterit, sed ad generale edictum de absentibus. Speciale edictum de vadimonii desertore diu creditum est extare in l. 2 D. 42. 4, donec fallaciam detexit Lenel, *das edict. perp.* p. 57.

11) Cic. in Verr. II. 2. 23 § 55.

12) L. 5 § 1 D. 42. 4.

lum alia ratione, dum, ne bona veneant, edicit, sed possideantur tantum. Venirent enim absentis iure, ut in minore diximus, de quo nullum est speciale edictum ¹⁾, proinde is *bonorum venditionem patitur ex clausula* ²⁾: *(u)t eius cuius bona* ³⁾ *possessa (er)unt a creditoribus veneant, praeterquam pupilli et eius, qui rei publicae causa sine dolo malo afu(er)it*. Quamquam obstare videtur Ulpiani auctoritas — qui tamen vendit bona minoris — dum scribit l. 21 § 2 D. 4. 6: *eorum, qui non defenduntur, siquidem latitent, praeior ex edicto pollicetur in bona eorum* ⁴⁾ *mittere, ut, si res exegerit* ⁵⁾, *etiam distrahantur* ⁶⁾; *si vero non latitent, licet non defendantur, in bona tantum mitti*. Quem locum ⁷⁾ nimis celeriter Ulpiano abiudicavit Karlowa ⁸⁾, nec quidquam profuit interpolatori adsignare, restat enim eiusdem auctoris l. 22 § 1 D. 42. 5, ubi docet absentis bonis curatorem ⁹⁾ constitui, quod tunc locum habet, quum venditioni locus non sit ¹⁰⁾. Verum hoc modo devenimus in angustias, siquidem est edictum *(u)t eius cuius bona possessa (er)unt a creditoribus veneant*, nisi Ottoni Ernesto Hartmann accedamus, contententi ¹¹⁾: ex edicto *(u)t*....

1) Sin caset, magis est, ut exceperet praetor minoris bona ne venirent, quam ut venirent.

2) Clausulam servavit Paulus l. 6 § 1 D. 42. 4. — Conferendum est omnino caput legis, quod laudatur apud Cic. pro S. Roscio 43 § 126.

3) *Ex edicto* addendum est, ut non iure vendat, qui *nominatim* mittitur. Cf. l. 7 § 10-12 D. 42. 4; l. 6 § 2 D. 42. 4 (ia. l. 39 § 1 D. 42. 5); l. 8, l. 9 D. 42. 4; l. 18 D. 8. 5.

4) *Eorum* — *eorum* etiā est apud Gaium II § 155 (*ceterorum hominum* — *eorum*).

5) Creditor non cogitur pignus suum vendere (cf. l. 6 pr. D. 13. 7) et intelligendus est apud Gai. III § 79 festinandi, non protrahendi, modus (Keller, *röm. Civilprocess* not. 1058).

6) I. e. *veneant*, ut in l. 29 D. 42. 5.

7) In Basilicis omittitur idem.

8) *Beiträge z. Gesch. des röm. Civilproz.* (1865) p. 130-132. *Eorum*, quibus movetur, tenuissimum est quod iunctura quae cum praecedentibus intercedat (*eo potius quod*) vix sit Latina. Possunt enim per quamcumque iuncturam utrimque genuina coire; est praeterea iunctura *eo facilius quod* ipsi Ulpiano (l. 1 § 15 D. 37. 9), iunctura *eoque magis quod* vel Ciceroni (ad Att. X. 11 § 1; de Off. III. 22 § 88; de amicitia 2 § 7) probata.

9) *Custodiendis* bonis non distrahendis.

10) l. 6 § 2 D. 42. 4 (ia. l. 39 § 1 D. 42. 5); l. 8 D. 42. 4.

11) *Contumacialverfahren* (1851) p. 67 sq.

bona veneant, nulla bona venire, nam, si venirent e hoc edicto, fore ut in edictis quibusdam ex quibus in possessionem eatur, ex abundanti positum esset: (*bona*) *proscribi venir(e)que iubebo*¹⁾. Sed huic obloquitur Ulpianus in minore et apertius etiam Paulus l. 6 § 1 D. 42.4: *cum dicitur „(u)t eius, cuius bona possessa (er)unt veneant praeterquam qui rei publicae causa sine dolo malo afu(er)it”, intelligimus eius, qui dolo malo afuerit, posse venire*. Itaque fatebimur, in specialibus edictis supervacaneam esse venditionis commemorationem; nec tamen propterea concedemus bona venire non posse ex edicto *(u)t bona veneant*, sed, quia utraque sententia suos habet auctores²⁾, sumendum est iam apud Romanos variatum esse, utrum post specialia edicta proposita adhuc locus esset clausulae *(u)t bona veneant*. — Illud utique commentitium est, quo tuetur Derburg sententiam suam — est autem in ea sententia, quasi ne veneant bona absentium³⁾ — quod foret inutilis missio in bonis latitantis, si simpliciter absentis perinde bona venirent⁴⁾; nam quod in pupillo diximus, indicat praetor speciale edicto proposito, incunctanter se missurum, quum de absentibus semper *deliber(et)*⁵⁾. Itaque latitatio *frequentissima est causa possessionis*⁶⁾ absentia infrequens. Ne illud quidem dici debuit: durum esse quod absens patitur bona vendi⁷⁾. Non enim indistincte mittitur; et memorare e re videtur, quid nuper apud nos dixerit collega aestumatissimus Molengraaff, quum ferretur lex ab ip

1) Valer. Prob. V. 24; l. 1 § 2 D. 3.4; l. 7 § 1 D. 42.4; l. 31 § 3 D. 42. cf. l. 2 pr. D. 42.4 et ipse quo de agitur Ulpiani locus (l. 21 § 2 D. 4.6).

2) Stat ab utraque parte, ut solet, Ulpianus.

3) Quomodo eludat àt l. 6 § 1 D. 42.4 àt l. 5 D. 42.5, apud ipsum videre (*Ueber die bon. emptio* p. 62, p. 79).

4) *Ueber die bon. emptio* p. 57: „das Vorhandensein eines Edicts über fraudative causa latitatio . . . beweist, dass sich nicht schon an jede andere Abwesenheit die selben Folgen knüpfen”.

5) Indicat Ulpianus quoque facilius mitti adversus latitantes, quam adversus presentes l. 7 § 17 D. 42.4 vv. *hoc adnotandum — sed de absente*.

6) L. 7 § 2 D. 42.4.

7) Hartmann, *Contumacialverfahren* p. 8: „eine bonorum venditio gegen den Absenten wäre nicht sowohl eine harte, sondern vielmehr eine grausame Massregel gewesen”.

maximam partem praeparata de creditoribus in debitorum bona mittendis, qua lege illud quoque continetur, ut, sicut hucusque negotiatoris, ita deinceps ceterorum bona possideantur, qui non solvant¹⁾, cui legi multi repugnabant, quasi nimium esset, ob quantulumcumque defectum in bona mitti. Respondit enim sufficere, quod index deliberatione habita in bona mittat, nec umquam per decem lustra in causis negotiatorum propter parvum defectum in bona cuiusquam itum esse²⁾. — Videamus, quos praeterea edictum comprehendat, de absentibus enim et latitantibus absolutum est. Mittuntur igitur creditores in bona eius qui (*vindicem*) *ded(er)it*³⁾ ludificandi causa⁴⁾. Quod edictum, quia supervacaneum est adversus latitantem⁵⁾, ideo subiungit iurisconsultus⁶⁾: *nonne (absens) videtur potestatem sui non facere?* Porro adversus absentem nullum speciale edictum supervacaneum est. Mittuntur praeterea in bona eius, qui *alieno iuri se subiecerit*⁷⁾; quive *exilii*⁸⁾ *causa solum verterit*⁹⁾ sub hac in exule condicione: *si non videantur lucrosa*¹⁰⁾. Sin videantur, *publicabuntur*. Sub eadem condicione¹¹⁾ praetor mittit ex edicto in bona mortui, cui non extet heres¹²⁾; sed licet heres extet, si is extet, qui adversus aditionem restituitur¹³⁾, quive non petitur bona vendi, id est pupillus¹⁴⁾, quive abstineat¹⁵⁾, quive.

1) *„ophouden te betalen”*.

2) *Rechtsgel. Magasijn* XIII (1894) p. 102.

3) L. 2 pr. D. 42. 4. — De vindicis datione diximus supra, id est cap. XLV.

4) *„si neque potestatem sui faciet neque defend[er]etur.”*

5) L. 2 § 1 D. 42. 4: *ergo latitantis bona iubet possideri*. Inversa est oratio, quam Graeci appellant *σιμωσισ*.

6) L. 2 § 2 D. 42. 4.

7) Gai. III § 84.

8) *Perpetui* scilicet; nam temporarius exul eo iure utitur, quo ceteri absentes (l. 18 D. 42. 4; cf. Keller, *Semestr.* p. 46 not. 4).

9) Cic. pro Quinct. 19 § 60.

10) L. 8 § 1, § 2 D. 28. 1.

11) L. 1 § 1 D. 49. 14; cf. c. 5 C. 7. 72.

12) Cf. Lenel, *das edict. perp.* § 207. — Eius nulla ratio habetur, qui adversus repudiationem potest in integrum restitui: l. 22 D. 4. 4 (cf. l. 4 § 1 D. 40. 5).

13) L. 1 § 6 D. 42. 6.

14) Cf. Dernburg, *Ueber die bon. emptio* p. 72 sq. (ad l. 3 pr., § 3 D. 42. 4). — Alii sequuntur in pupillo ius commune, id est, ut prius abstineat (l. 44 D. 29. 2; l. 6 D. 42. 5; l. 18 D. 27. 3).

15) Gai. II § 158; l. 8 D. 28. 8; l. 44 D. 29. 2; l. 6, l. 28 D. 42. 5; Lenel, *das edict. perp.* § 209, 210; Iustin. c. 6 pr. C. 6. 81.

quum sit suspectus¹⁾, non satsidet²⁾, cuiusve bona solvendo non sint³⁾. Quid, si pro parte heres abstinerit? Possunt creditores vel eam partem vendere vel coheredi condicionem deferre, *ut aut totam (hereditatem) agnoscat, aut a toto recedat*⁴⁾. Horum igitur, non coheredis, arbitrii est, utrum pars abstinens perveniat ad coheredem an veneat; sed huius, utrum *exonerari* malit utraque oneris *portione*, an utriusque partis actiones habere. Itaque sic, ni fallor, restituendus est Marcianus (l. 55 D. 29. 2): *cum hereditate patris necessarius heres se abstineat condicio coheredi deferatur, ut aut totam agnoscat, aut a toto recedat si tamen creditores dicant se contentos esse eius portione*⁵⁾ — *quia non potest exonerari nisi deferatur condicio* — [et] *alterius parte abstinere se [creditores] debe[n]t, ut eius actiones (bonorum emptori) dentur*. Tunc potest coheres abstinenti constitnere, utrum habere velit totam hereditatem sub universi oneris praestatione, an malit *exonerari*, cum optio ei deferatur. Itaque, si nulla optio deferatur et pro portione sua convenitur *alterius parte abstinere se* debet ipse, non *debent creditores*, ut nunc absurde legitur⁶⁾. Interest inter coheredem abstinentis et eius qui adversus aditionem in integrum restitutus est. Hi enim nulla condicione delata, apud se constituet, velitne utramque portionem habere an suam. Si illud elegerit, *pro partem eorum qui se abstinuerint*, utilibus iudiciis patietur⁷⁾; sin hoc maluerit, creditoribus eius partis *bonorum possessio*⁸⁾ dabitur

1) Sitne suspectus, cognitionis est (l. 31 pr. D. 42. 5).

2) L. 31 § 3 D. 42. 5 (Lenel, *das edict. perp.* § 211).

3) Modo separatio *decreto praetoris* impetretur (l. 1 pr. D. 42. 6). Nam plus est non solvendo dicere, quam suspectum.

4) Locus statim dabitur. Cf. praeterea l. 81 (79) D. 36. 1; l. 7 § 5 D. 37. 1 (l. 17 § 1 D. 29. 1 (ubi pro *solvere* repono *cedere*)).

5) Id est *oneris portione*, non, quemadmodum plerique intelligunt: *hereditatis*.

6) Est enim absurdum, si *ei, qui* pro portione sua *convenitur*, abstinentis *partem* libera tradatur. Non caret quidem reprehensione id, quod Marcianum scripsisse *coheredem*, siquidem praetori submittit bona, quae successorem invenerint, sed multo maiorem offensionem habet, quod substituit Tribonianus. Proinde videtur hic *nisi* corrigendi festinatione Charybdim vitasse, ut incideret in Scyllam.

7) L. 98 D. 29. 2. Loquitur Scaevola de in integrum restitutis principis *beneficio* (cf. Gai. II § 163).

8) L. 61 D. 29. 2. — Docet Keller, *Civilprozess* not. 1065 partis nullam esse bonorum venditionem. Remittit ad l. 55 D. 29. 2.

Idem in coherede abstinentis decretum legitur a Cassio praetore ¹⁾. Patitur denique non nomine sed re bonorum venditionem is, cuius heres *bonorum suorum separationem* impetrare possit ²⁾. Possidentur autem ex edicto non hominum bona tantum vel vivorum vel mortuorum, sed corporum quoque et veneunt ³⁾. Corpora intelligantur universitates, non civitates ⁴⁾. Harum enim non bona possidentur, sed *corporal(ia)*. Sin horum nihil est, *per (nomina) debitorum civitatis agentibus satisfieri oportet* ⁵⁾. — Videamus nunc, quando causa cognita in bona eatur. Inprimis igitur causa cognita pergitur in bona furiosi ⁶⁾, quod idem *et in prodigo dicendum est, ceterisque qui curatorum ope iuvantur* ⁷⁾. Licet enim eae personae absentium appellatione contineri videantur, iurisdictio temperanda est ⁸⁾. Nova ratione causae cognitio locum habet in captivo ⁹⁾, quia is ad edictum pertinere non videtur ¹⁰⁾. Mittit denique Iulianus causa cognita propter confessoriam actionem ¹¹⁾, idem fortasse dicturus circa omnem in rem actionem ¹²⁾, quamquam propter divisoriam actionem, remota quoque personalium praestationum causa, sine dubio admittit ex edicto possideri ¹³⁾. In mortuorum bona causa cognita mitti solet, *si diu incertum sit, heres extaturus necne sit, quo casu . . . , si ita res urgeat vel condicio bon(or)um, etiam hoc*

1) L. 99 D. 29. 2.

2) Gai. II § 155; l. 7 § 5 D. 4. 4; l. 1 § 18 D. 42. 6; cf. l. 1 § 6, l. 6 § 1 D. 42. 6. — In l. 1 § 18 cit. molesta sunt: *sed et si — debetur*.

3) L. 1 § 2 D. 3. 4. — Satis *admone(ri)* crediderim possessione rerum et prescriptione. Cf. tamen Dernburg, *Ueber die bon. emptio* p. 70: „*nach vielfacher Ermahnung von Seiten des Magistrats*.”

4) Excipiebant civitates cap. harum observat. XLVI, non hercle ex abundanti, postquam Karlowa, *Rechtsgesch.* I (1885) p. 174 populum excipiebat Romanum.

5) L. 8 D. 3. 4.

6) L. 7 § 10 D. 42. 4.

7) L. 7 § 12 D. 42. 4.

8) Mero iure posse in minore ius absentium exerceri, supra vidimus (l. 5 D. 42. 5). Cf. Hartmann, *Contumacialverfahren* p. 42.

9) L. 6 § 2 D. 42. 4.

10) L. 39 § 1 D. 42. 5; cf. l. 199 § 1 D. 50. 16. — Potest tamen captivus ab alio defendi: l. 7 § 1 D. 27. 3.

11) L. 18 D. 8. 5.

12) Cf. l. 7 § 16-19 D. 42. 4.

13) L. 3 pr. D. 42. 4.

*erit concedendum, ut curator constituatur*¹⁾, custodiendis utique bonis, non distrahendis. Causae cognitio *adiect(a)* est²⁾ *propter eos, qui sine (latit)atione*³⁾ *peregre essent vel aegritudine vel valetudine ita impedirentur, ut in ius produci non poss(e)nt, nec tamen defenderentur*⁴⁾, id est quorum nomine nemo in iure interrogari se pateretur⁵⁾. Non adiecta est propter eos, qui conditionis expectant eventum, vel nascituros, vel tutorem non habentes⁶⁾, sed ne propter eos quidem, qui diu deliberant, expediatne sibi hereditatem retinere. Illis enim praetor ius suum conservat⁷⁾, his⁸⁾ tempus deliberandi constituit, non *postulantibus hereditariis creditoribus*⁹⁾, sed interrogat eos an heredes sint, deinde ipsis petentibus ad deliberandum tempus dat¹⁰⁾, quo transacto denegaturus sit actiones¹¹⁾. Praefinit autem deliberandi tempus praetor per seriem, quotquot gradus sunt¹²⁾, et deliberabit unusquisque toties, quoties ei delata sit hereditas: proinde legitimus heres idemque scriptus *hoc gradatim consequetur, ut prius ex testamento, deinde legitimam repudiet*¹³⁾. Potest sane una voce utramque repudiare¹⁴⁾, itaque, *si respondit non- tam hereditatem ad se velle pertinere, bona defuncti a creditoribus possidenda sunt*¹⁵⁾. Si vero ei, ad quem legitima hereditas potest pertinere, condicio (Paul. *cretio*) data sit, *nihil constituere potest de legitima antequam dies condicionis* (Paul. *cretionis*) *transeat*¹⁶⁾,

1) L. 8 D. 42. 4.

2) Cf. Lenel, *das Edict perp.* § 208 i. f.

3) Libri: *dilatione*. Tu cf. l. 7 § 2 D. 42. 4.

4) L. 23 § 4 D. 28. 5. — Quid, si quis latitet ne interrogetur?

5) Defendi videtur, cuius nomine respondetur (l. 9 § 4 D. 11. 1).

6) Hi praecesserant l. 23 cit. § 3.

7) De ventre tamen cf. l. 1 § 17 D. 37. 9.

8) Propter suos heredes cf. Lenel, *das edict. perp.* § 209, 210.

9) Gai. II § 167 (mentitur).

10) Lenel, *das edict. perp.* § 208. — Tacenti non est impune, itaque interdum succurrendum est ei (l. 12 pr. D. 11. 1). Cf. l. 6 § 1 et 11 § 4 eod.

11) L. 69 D. 29. 2.

12) L. 10 D. 28. 8; l. 69 D. 29. 2; l. 58 (57) D. 28. 5 (Lenel, *das edict. perp.* p. 335 not. 9).

13) L. 70 pr. D. 29. 2.

14) L. 77 D. 29. 2 (cf. l. 17 § 1 eod.).

15) L. 70 § 2 D. 29. 2.

16) L. 70 § 1 D. 29. 2. — Sequuntur sensu cassa: *et ideo dicendum est et in eo casu.*

ideo, quia, quamdiu cretionis temporis quid superest, poenitentiae locus datur ¹⁾, nisi praetor cretionis tempus coarctaverit ²⁾. Praetor enim, dum statuit deliberandi modum, non semper cretionis datae rationem habet, sicut ne condicionis quidem. Si quis enim *condicionem trahat, cui facile parere possit* ³⁾, praefinit deliberandi tempus, ac si nulla condicio esset, non idem facturum si sub condicione, *quam in sua potestate non habebit* ⁴⁾, heres institutus sit. Nam si condicio non sit in heredis potestate *et grave aes alienum sit, quod ex poena cresc(a)t, et maxime, si publicum debitum immine(a)t, per [pro]curatorem solvendum* id curabit, *sicuti, cum venter in possessione sit aut pupillus heres tutorem non habeat* ⁵⁾. Exscripsi per partes quidquid genuinum est in l. 23 D. 28. 5 (Paling. Pomp. 390), sed totam dabo, ut indicetur interpolatio. *Si quis instituitur heres in diem [certum vel] incertum* ⁶⁾, [is bonorum possessionem agnoscere potest ⁷⁾, et tamquam heres distrahere hereditatem. (§ 1) sed] *si [bonorum possessionem non admittat, sed] condicionem trahat, cui facile parere possit, . . . hic praetoris erunt partes, ut imitetur edictum suum illud, quo praefinit tempus, intra quod adeatur hereditas. [(§ 2) item, si condicioni heres parere non poterit, quam in sua potestate non habebit* ⁸⁾, . . . tunc postulantibus creditoribus constituet praetor, nisi intra certum tempus hereditas obtigerit aditaque fuerit, se bona defuncti creditoribus ⁹⁾ possidere iussurum ¹⁰⁾, et interim quae

1) Gai. II § 168. — Sub condicione delata hereditas nondum adiri potest (l. 13 pr. D. 29. 2).

2) Gai. II § 170.

3) L. 23 § 1 D. 28. 5.

4) L. 23 § 2 D. 28. 5.

5) L. 23 § 3 D. 28. 5.

6) Heres non potest institui *ex certo tempore aut ad certum tempus* (§ 9 Inst. II. 14; Papin. l. 34 D. 28. 5), ex incerto potest, *quia dies incertus appellatur condicio* (l. 30 § 4 D. 30; l. 75 D. 35. 1).

7) Potest quidem heres scriptus pendente condicione bonorum possessionem accipere (l. 11 pr. D. 37. 4; l. 2 § 1, l. 5 pr., l. 6, l. 10, l. 11 pr., l. 12 i. f. D. 37. 11; l. 1 § 7 D. 38. 17; l. 8 pr. D. 46. 5) et erit ea bonorum possessio *cum re*, nisi condicio sit in ipsius potestate (c. 25 C. 3. 28). Attamen hic inserta nexum sermonis conturbant, sicuti l. 3 § 13 D. 37. 4: *verum est cum — si forte defecerit condicio*.

8) Hic abundant. Desiderantur infra (§ 3).

9) Nota: *creditoribus*.

10) Quid igitur intererit inter eum, qui trahat condicionem et eum, qui condicioni parere non possit?

urguebunt per procuratores ¹⁾ distrahi iussurum]. (§ 3) *sed si sub condicione quam in sua potestate non habebit* ²⁾ [quis] *heres institutus sit, A. grave aes alienum sit . . . per [pro]curatorem solvendum aes alienum, sicuti cum venter in possessione sit aut pupillus heres tutorem non habeat*, (§ 4) *et [ideo ait] causae cognitionem adiectam propter eos, qui sine (lati)tatione peregre essent . . . nec tamen defenderentur*. Exscripsit Pomponium Paulus (l. 1 D. 42. 7), atque eandem perpessus est interpolationem: *si quis sub condicione heres institutus est, cogendus est* ³⁾ *condicioni parere, si potest, aut, si respondeat se non aditurum, etiamsi condicio extiterit, vendenda erunt bona defuncti*. (§ 1) *Quod si nihil facere potest* ⁴⁾ [curator bonis constituendus est, aut bona vendenda. (§ 2) *sed*], *si grave aes alienum sit, quod ex poena crescat, per curatorem solvendum aes alienum, sicuti, cum venter in possessione sit aut pupillus heres tutorem non habeat, decerni solent*. Apparet introduxisse Tribonianum novam mittendi causam, non expectato condicionis eventu, quae in heredis potestate non sit. Quam uno casu prudentes admittebant: si servus cum libertate heres institutus esset ⁵⁾. Hactenus dixisse sufficiet de variis causis e quibus mittantur creditores; sed addendum est, neminem mitti posse in eius bona qui defendatur. At in mortuo quaeritur, possitne defensorem habere, quia sicuti cum mortuo ⁶⁾, ita ne mortui quidem nomine cum defensore eius accipi possit dicitur iudicium ⁷⁾, sed una superesse defendendi ratio: *heredes se (re)spondendo*. Aliis visum, etiam *actiones patiundo defunctum defend(i)* posse ⁸⁾. Illud constat: praetorium pignus non contrahi, si quis quasi creditor missus sit, quum creditor non esset ⁹⁾;

1) Nota: *procuratores*. Hinc § 3 vitium obortum: [pro]curatorem. Nam in *gemino* loco est *curatorem*.

2) Cf. adnotatio ad § 2.

3) *Cogendus est* non sane vi praeturae, sed temporis praefinitione. Hoc quidem fit *postulantibus creditoribus* (cf. l. 4 D. 42. 5), sicut cretionis coarctatio.

4) Id est: si condicio non est in heredis potestate. Non iure. Ottoni Lenz (in Palingenesia) haec suspecta sunt. Cf. l. 56 § 6 D. 21. 2; l. 7 § 2, l. 24 pr. D. 30. 2.

5) L. 4. D. 42. 5. — De servo alieno cf. l. 1 pr. D. 28. 8.

6) L. 2 § 1 D. 49. 8.

7) L. 74 § 2 D. 5. 1.

8) L. 4 i. f. D. 42. 5. — Cf. denique l. 4 § 6 D. 39. 2 (et § 2 Inst. III 11).

9) L. 12 pr. D. 42. 5; cf. l. 1 § 5 D. 43. 4. — Atqui legitur e. 9 C. 7. 72: *si*

vel ex falsa causa tamquam in bona latitantis, qui non latitabat¹⁾; stare tamen etiam in tali specie bonorum venditionem, donec *praeiudicio* declaratur *n(on) iure venisse (bona)*²⁾. Addit Marcianus: praetorium pignus in eius bonis contrahi non visum, *qui sine dolo malo reipublicae causa afu(er)it*³⁾, huic enim *praesta(r)i, ne necesse habeat se defendere*⁴⁾. Sed aliter edictum scriptum est⁵⁾ et ab imperatore Gordiano intellectum⁶⁾.

Ceterum, quia diximus in bona absentis tantum creditores mitti posse — latitans enim, licet non absit⁷⁾ pro absente tamen habetur⁸⁾ — negligendum non est, quod iudicati servandi causa etiam adversus praesentem mittimur, adeo ut ipsum ducere iubeamur⁹⁾, nisi ex lege Iulia¹⁰⁾ bonis cedat, nam¹⁾ eius legis effectus is est, *ne iudicati detrahantur in carcerem*¹¹⁾. At in iudicati causa pignora quoque capiuntur, posthabita missione, modo *iure iudicatum* sit¹²⁾, alioquin *possunt revocari*¹³⁾. Est

omitet de iure crediti ne posse quidem *impetrar(e)* missionem. Quidni igitur possit? Praetor enim plerumque *ex edicto* mittit, id est causa incognita (Keller, Semestr. p. 79 sqq.). Dernburg quidem sic nodum solvit: iudiciorum ordine sublato semper nulli causa cognita, latitantem enim edictis evocari, deinde tamquam contumacem condemnari si vera videatur intentio, mox in bona eius iri *propter emolumentum intentionis* (*Ueber die bon. emptio* § 10 not. 5). Mihi videtur c. 9 cit. ex eo testimoniorum genere esse, de quo dictum cap. harum observat. LXXVII (i. f.).

1) L. 7 § 3 D. 42. 4.

2) L. 30 D. 42. 5.

3) L. 35 D. 42. 5.

4) L. 2 D. 49. 11.

5) Cf. l. 6 § 1 D. 42. 4.

6) c. 4 C. 2. 50 (51).

7) L. 7 § 18 D. 42. 4; l. 36 D. 42. 5; l. 18, l. 19 D. 2. 4: Dernburg, *Ueber die bon. emptio* p. 38—40.

8) L. 199 pr. D. 50. 16. Cf. Gai. III § 78: *qui fraudationis causa latitant nec dentis defenduntur*.

9) L. Rubr. col. II lin. 46, 51.

10) Est praeterea cessio bonorum *κατὰ τὸν Ἀδριανὸν* (Bas. 21. 3. 10 cum sch. 2), quae de re cf. Zachariae, *Ztschr. der Sav.-St.* VIII (1887) p. 235.

11) Itaque *qui cedit bonis, antequam* [debitum agnoscat] *condemnetur, vel in ius aufertur, audiri non debet* (l. 8 D. 42. 3). Novam huius fragmenti interpretationem protulit Wlassak (in *Pauly's Realencyclopaedie*, v. Cessio bonorum). — Lis est inter Ottomem Lenel, (*das edict. perp.* § 206) et Zachariaeum (*Ztschr. der Sav.-St.* VIII (1887) p. 233), utrum ipsa cessio pignus quaeratur an missione in possessionem, quam putat Wlassak (ll.) dirimi posse per c. 4 C. 7. 71.

12) L. 10 D. 20. 4.

13) L. 58 D. 42. 1; l. 9 pr. D. 4. 4.

autem iudicati servandi missio ordinaria, pignoris capio extraordinaria sententiae executio¹⁾, unde temere concluditur²⁾: illam locum habere in iudiciis ordinariis, hanc in extraordinariis tanto magis, quia *sententiam praetoris sequi potest acti(o) iudicati*³⁾, id est ordinaria sententiae executio⁴⁾. Sed non temere concluditur: pignoris capionem recentius esse exsequendi genus⁵⁾ idque legis Rubriae silentio confirmatur⁶⁾. Dabatur utique pignus in causa iudicati, sicut ordinaria executio, personae⁷⁾; se hodie coepit in commune dari⁸⁾ veluti apud Gallos⁹⁾ et Batavos, apud Transrhenanos enim hactenus perseveratum est constituyendo pignus in certi creditoris persona¹⁰⁾. Sane apud Gallos in tantum odio esse coepit pignus in causa iudicati captum, debitor, non dicam: sinatur, sed: invitetur ad hoc pignus cumpendendum novis hypothecis, cui permittitur hoc colore, quod puniendi sint creditores chirographarii ob id, quod hypotheca non exegerint (*il sont en faute de n'avoir pas exigé des hypothèques*), pignus quod soli est, etiamnunc hypothecis obligare cum detrimento eorum, quibus captum est¹¹⁾. Itaque non multum refert, quod alienatione ei interdictum est. — Illud

1) L. 50 D. 21. 2.

2) A. Fridolino Eisele, *Abhandl.* (1889) p. 130. — Praecaverat, sed frustra Dernburg, *Ueber die bon. emptio* p. 30^{2o}.

3) L. 75 D. 5. 1 (pro *debitum* rep. *fideicommissum*).

4) Opponitur enim extraordinaria *praetor(is)* executio.

5) Pignoris capio in causa iudicati antiquissima videbatur Friderico Carolo Savigny (*Verm. Schr.* III p. 394 sq.), quem laudat et sequitur Dernburg, *Ueber die bon. emptio* p. 7—9.

6) Argumentum e legis Rubriae silentio quomodo eludat Dernburg, apud ipsum videre est, *Ueber die bon. emptio* p. 30 et p. 88^{2o}.

7) De pignore in causa iudicati capto nemo dubitat propter l. 10 D. 20. 4.

8) Cf. Dernburg, *Pandekten I* (1888) § 271: „*sein Vorrecht (des Extrahenten der Pfändung) ist nicht nothwendig in ihrem Gefolge.*”

9) Garsonnet, *Traité de procéd.* § 563: „*(la saisie) ne donne plus comme autrefois un privilège au premier saisissant.*” Cf. Pothier, *Introduction au titre XX* no. 129 id. *procéd. civile* no. 494.

10) Certatur interim, sitne publice utile praeferrí eum qui pignus occupavit (*Entw. eines Ges. betr. die Zwangsvollstr.* (1889) p. 94).

11) Garsonnet, *Traité de procéd.* no. 668. Adnotat ibid. (not. 13): „*il en sera autrement en cas de faillite.*” Cf. praeterea Troplong, *Comment. des privil. et hypoth.* no. 413 2°. — Ceterum quia apud Gallos sententiam tacita sequitur hypotheca (Cod. Civ. art. 2123), damnum erit eorum tantum, qui ex instrumento publice coffecto agunt (Cod. Civ. art. 2213).

praeterea nequaquam dubium est, quin populus possit iudicati servandi causa mitti eius in bona, qui ex publica causa condemnatus sit ¹⁾, vel exigi populo pecunia *pignus capiendo* ²⁾. Sed in eo populi vel fisci causa praecipua est, quod iudicati actionem habet non tantum adversus condemnatum, sed etiam adversus eos, quos *rebus indicatis* ipse *subiici*(ci)t ³⁾; subiicit autem rebus indicatis *nomen*, de quo agatur, *re(ferendo) inter nomina debitorum* ⁴⁾, quod tamen non statim facere solet, sed postquam *convic(er)it* reum ⁵⁾ aut *certum* ⁶⁾, ut is solvat ⁷⁾, aut incertum, ut causam agat ⁸⁾ apud se iudicem vel a se datum ⁹⁾. Populus enim ex necessitate sibi ius dicit, quia omnis iurisdictio a populo proficiscitur, nec potest esse ius aequum inter populum et privatum, quia fieri non potest, ut populo, id est eo, quod in civitate excellat, sit disceptator potentior. Itaque privatus semper vapulat, ubi in licentiam degeneravit potestas. Sed potest, ut populus vel princeps bona fide inter se et privatum ius dicat dicere iubeat. Quamquam fieri posse negat Mommsen ¹⁰⁾: *hoc enim in omnem omnium populorum iurisdictionem administrativam* ¹¹⁾

1) Iuv. 38 c. 60; lex lat. tab. Bant. lin. 11; lex repet. inscr. lin. 57. — Non solet, quum praedes offerantur, publice possideri, quod ius Labeo extendebat ad privatorum actiones (l. 4 § 3 D. 42. 1).

2) l. 11 (9) § 6 D. 48. 13. — Singulare est, quod populus exigit *multam dicendo*.

3) L. 47 § 1 D. 42. 1. — Hoc quoque fieri non solet, quamdiu praetor *putat*(t) praedibus et praediis populo *cautum* esse (Cic. Verr. II. l. 54 § 142).

4) L. 11 (9) § 6 D. 48. 13; l. 6 pr. D. 49. 14 (Dernburg, *Pfandr.* I p. 343-346); The. Ann. XIII. 28; lex Malacit c. 66 (Karlowa, *Rechtsgesch.* I p. 260 not. 2). Dernburg (l.l.) non satis perspicue videtur, qua de re agatur. Adhibuisset enim l. 47 § 1 D. 42. 1.

5) L. 6 pr. D. 49. 14; l. 47 § 1 D. 42. 1; cf. c. 2 C. Th. 11. 9.

6) L. 6 pr. D. 49. 14: *certum et confitentem*. Et interpretor: *et maxime*. Eodem sensu *convict(i) debitor(es)* dicuntur c. 16 C. Th. 11. 7.

7) Eiusmodi *επιστάλματα* etiam *ἐξ νόματος (ιδιώτου) διαπέμπεσθαι* nuper didicimus ex Corp. Rain. I pap. XIX (anni 830), sed non didicimus conventum propterea rebus indicatis subiici, quod non pareat hoc genus *επιστάλματι*.

8) L. 47 § 1 D. 42. 1.

9) Perquam modeste agit, qui certum debitorem, cuiusque nomen in *tabulas publicas pecunias factas* relatum sit, ad iudicem mittit (cf. lex Iul. municip. lin. 32-45), sed indicat Endemann, *Civilprozessrecht* (1868) § 1 not. 4 (i. f.) in contrariam partem saepius errari.

10) C. I. L. I p. 94.

11) Barbaro car utitur vocabulo? Quod praesertim angustius concluditur (Karlowa, *Rechtsgesch.* I § 29 = p. 172), quam hic sensus postulat.

conveni(re) quod qui in re publica domin(e)tur specie privato aliquatenus exaequari se velit, re tamen, ne dominium illud hoc velut iudicio infringatur, diligenter provideat. — Fisco eodem modo procurator, quo populo praetor, et servit et ius reddit. Quod Claudio *precario* datum ¹⁾, in provinciis postea mansit (l. 9 pr. D. 1. 16), quam in Urbe Roma sub divo Nerva iurisdictio inter fiscum et privatos ad praetorem et eum specialem translata est ²⁾.

Sed illa quidem quae adversus absentem missio locum habet, tunc finitur quum *sive ipse sui, sive alius* defensionem eius suscipiat ³⁾, antequam bona venierint, modo satisdet iudicatum solvi, licet ipse se defendat, est enim suspecta persona cuius bona possessa sunt ⁴⁾. An idem dicendum sit circa eum, qui ductus sit, dubitari potest. Et scribit Lenel ⁵⁾, ductum iudicio defendi non posse, solvendo posse; iudicio defendi posse eum, qui bonis cesserit. Ut hoc verum, sic illud negari debet, non enim perspicitur, ducto cur iusta ⁶⁾ defensione interdiceretur. Est autem, cur in eo qui bonis cesserit exprimatur defendendi sese potestas, non ea ratio quam putat Lenel (quia ducto ea potestas denegetur) sed, quia videbatur bonis cedendo omni defensioni renuntiavisse non iudicio tantum ut se defenderet sed etiam solvendo ⁷⁾. Huic igitur errori a iurisconsultis obviam itur, dum scribunt: *quem poenite(a)t bonis cecisisse, po(esse) defendendo se consequi, ne bona eius veneant* ⁸⁾ et ratio redditur: quia

1) Suet. V. 12; cf. Tac. Ann. XII. 60.

2) L. 2 § 32 D. 1. 2; cf. Plin. Paneg. 86, atque de iure Theodosiano Bethmann-Hollweg, *Civilprozess* § 134 (p. 77-79).

3) L. 33 § 1 D. 42. 5. — Itaque fallit Marcianus, dum scribit hoc pignus manere *donec solidum solvatur* (l. 35 D. 42. 5). Similis est error Iuliani l. 18 D. 8. 5.

4) Gai. IV § 102; cf. Cic. pro Quinctio 8 § 30.

5) Das edict. perp. p. 330: „nach erfolgtem duci iubere (steht) keineswegs [mehr] noch nachträgliche Uebernahme der defensio, sondern nur noch Befriedigung der Gläubigers offen.“

6) Est autem iusta cum satisfactione *propter genus actionis* (Gai. IV § 25, 102) —

7) Itaque monet imperator Philippus c. 2 C. 7. 71 eam vim non habere *verborum bonorum cessionis temere . . . prolatum*. Cur visa sit vera bonorum cessio *privatis iuris rationibus*, is dicit, qui dixerit, cur fiat, ut qui bonis suis cedat . . . *non agere neque conveniri possit* (l. 17 pr. D. 4. 8).

8) L. 5 D. 42. 3. — Adnotat Wlassak (in *Pauly's Realencyclopädie*, v. Cession bonorum): „an die Defensio gegen die actio indicati kann hier (und l. 3 eo) nicht wohl gedacht sein.“ Quidni igitur?

ante rerum venditionem utique bonis suis, id est rerum suarum dominio, *non caret* ¹⁾, quod in ducto aequae obtinet. — Rei servandae causa mittimur in bona non contumacis sed absentis; quos inter multum interest, nam contumacis appellatio cadit etiam in praesentem ²⁾; absens non utique *contumaciter deest* ³⁾. Itaque minus recte doctores ⁴⁾ adsueverunt comprehendere missionem iis remediis, quae adversus contumaces introducta sint, unde natus error, quasi *pro damnato* sit absens ⁵⁾, quod ex lege Rubria ducitur, sed ibi pertinet ad contumaces ⁶⁾ et praesentes quidem ⁷⁾. Confusionis causa quod hodie idem ius est absentibus et contumacibus, itaque nemo *ad exemplum edicti* (c. 9 C. 7. 72) in absentis bona mittitur ⁸⁾, sed adversus absentem tamquam contumacem sententia fertur ⁹⁾ salva tamen defensionis instauratione intra certum tempus. Ne iudicati quidem servandi causa in bona mitti solet ¹⁰⁾, et pignorum capione contenti sumus ob sententiae emolumentum.

Dotis servandae causa ¹¹⁾ mulier mittitur in *bona mariti* (l. 48 D. 46. 3), nec dubito quin id fiat etiam in matrimonio *propter*

1) L. 3 D. 42. 3. — *Rebus* vel *bonis carere* tam possessionis respectu quis dicitur (l. 7 § 2 D. 26. 10; l. 1 § 2 D. 36. 3), quam dominii (l. 3 cit.; cf. l. 7 § 3 D. 42. 5).

2) L. 21 § 4 D. 9. 4; cf. Hartmann, *Contumacialverfahren* (1851) p. 102.

3) c. 4 C. 7. 43; cf. Hartmann, op. cit. p. 2.

4) E.g. Dernburg, *Ueber die bon. emtio* p. 2 et passim. Comprehendit Hartmann missionem remediis, quae adversus contumaces locum habeant, in titulo operis (*Contumacialverfahren*; cf. ibid. p. 2), sed postea separat (p. 102).

5) Bethmann-Hollweg, *Civilprozess* p. 106^a.

6) Hoc observavit Hartmann op. cit. p. 109-111.

7) Hoc parum observavit Hartmann, op. cit. p. 112-119.

8) Groenew. de LL. abrog. ad R. C. 7. 72.

9) Non dubitant plerique, quin tunc hoc iure homines uti coeperint quum iudiciorum ordo sublatus sit (Dernburg, *Ueber die bonorum emtio* p. 13, p. 116; Bethmann-Hollweg, *Civilprozess* § 157; Hartmann, *Contumacialverfahren* p. 214 sq., cf. ibid. p. 132 sqq.). Hoc demonstrari posse Hartmann credit adhibito pr. Inst. III. 12: *creditoribus datur officio iudicis bona possideri*, sed novo modo intelligit iudiciorum ordinem. Dernburg et Bethmann-Hollweg inniti videntur c. 9 C. 7. 72 (cf. maxime Dernburg op. cit. § 10 (p. 107) not. 5).

10) Mitti scribit Dernburg, *Pfandrecht* I p. 416 in bona quidem sed (not. 28) *πρὸς τὸ μέτρον τοῦ χρέους*. Quod non est in bona mittere (Bethmann-Hollweg, *Civilprozess* § 158 = p. 314), et cf. Groenew. ad c. 2, 3 C. 8. 18

11) Quaesivi, sed frustra, in edicto Ottonis.

inopiam mariti, qua ex causa postea ¹⁾ mulieri credita est *dotis exacti(o) competere* (l. 24 pr. D. 24. 3). Sed iam videndum est de legatariis et fideicommissariis. Hi quum sint heredis creditores (c. 1 C. 7. 72), non ipsius defuncti, ex nulla parte edicti in defuncti bona mitti possunt — eo excepto quod Iulianus separationem iis daret ²⁾ — sed possunt heredis bona, quibus insunt hereditaria ³⁾ possidere, aut rei servandae causa, si heres latitat vel in una aliqua causa est ex qua creditores mittantur ⁴⁾, aut, qui condemnavit, iudicati servandi causa ⁵⁾. Quod non videbatur sufficere, quia heres plerumque nec latitat et propter condicionem diemve, quibus legata suspendantur, iudicium accipere cogi non potest ⁶⁾. Itaque praetor in eam rem prospexit, dum legatarios mittit *in res hereditarias* ⁷⁾ pignoris constituendi causa ⁸⁾, quae missio falso dicitur *in bona* ⁹⁾, quum fiat in aliam universitatem id est rerum corporalium ¹⁰⁾, perinde ut supra diximus, quum civitas non defendatur ¹¹⁾. Mittuntur autem legatarii in possessionem rerum, quae res in hereditate maneant ¹²⁾, *omnimodo*, earum vero, quae dolo malo ex hereditate exierint, *causa cognita* ¹³⁾. Hereditariarum nomine veniunt, quascumque res heres habet e

1) Post, ni fallor, Iustiniani c. 29 C. 5. 12, quam promulgavit anno 528. — L. 24 pr. D. 24. 3 hucusque in suspensionem non cecidit.

2) L. 6 pr. D. 42. 6. — Pia ratione hoc defendi potest. Conferat Batavus lect. Opzoomer, *Het burgerlijke wetboek* IV (1876) p. 446.

3) Cf. c. 4 (3) C. 8. 17 (18).

4) L. 3 § 3 D. 42. 4 (Dernburg, *Ueber die bon. emtio* p. 73 not. 15); c. 8 2. 12 (13) quam non bene interpretatur Thalelaeus.

5) L. 9. pr. D. 36. 4.

6) Quin immo, suspensa legatorum actione, impune latitat secundum Papinianum (l. 50 pr. D. 15. 1), nam Paulus secum litigat (l. 6 pr., l. 14 § 2 D. 42. 4).

7) Paul. IV. 1 § 17.

8) *Ius pignoris contrahitur*: l. 3 § 1 D. 27. 9; l. 2 pr. D. 41. 5; c. 3, c. 5— 6. 54; c. 2 C. 8. 17 (18).

9) L. 1. § 2 D. 36. 3; l. 5 § 6, l. 13, l. 14 D. 36. 4; l. 1 D. 42. 4.

10) Ergo, quum sit inopia rerum corporalium, separatim pignus constituendum in nominibus (l. 10 D. 36. 4).

11) l. 8 D. 3. 4. — Etiam in interdicto quorum bonorum corpora sunt pro *universitat(e) bonorum* (Windsch. § 617 not. 2).

12) Manent in causa hereditaria etiam res fideicommissae, sed pignus sine *future* turum est, si *alterius fideicommissi nomine* constituatur, quia res evinci potest (l. 11 pr. D. 36. 4).

13) L. 5 § 1 D. 36. 3; l. 5 § 5, l. 8, l. 15 D. 36. 4; c. 6 C. 6. 54.

bonis defuncti, id est, quarum proprietas iure hereditario ad eum pertineat ¹⁾, sed vectigales agri quoque et pignora testatori data ²⁾, et res bona fide emptae ³⁾, et quae hereditatem auxerint ⁴⁾. Alia causa est depositarum rerum et commodatarum ⁵⁾, licet eas quoque veniant in hereditatis iudicium ⁶⁾. Sed a legatario pignori capi non possunt. At capitur pecunia ⁷⁾, quae ex distractione bonorum ⁸⁾ redacta est, modo legitime ⁹⁾ bona distracta sint, id est *vel testatoris permissu vel concedente legatario* ¹⁰⁾. Mittitur autem nisi *satisdabitur* ¹¹⁾ legatorum nomine, itaque missio est *vicaria* ¹²⁾, sicut damni infecti ¹³⁾, id est, quae vice stipulationis detur. Proinde ibi locum habet, ubi locum habet stipulatio, velut neutra, si constat *hereditatem necdum aditam* (*esse*) ¹⁴⁾, quia nihil iuris habent legatarii ante hereditatis aditionem ¹⁵⁾. Itaque superfluo cautum dixerim, ne *sit, dum venter in possessionem est, . . . legatorum servandorum causa quis in possessionem* (l. 7 D. 36. 4), nisi quod legatur apud eundem auctorem: *tunc ante aditam hereditatem satisdandum de legatis esse*, et consequenter in possessionem mittendum, *cum adhuc dubium (sit), an hereditas adeatur* ¹⁶⁾; atque omnino recte, dum hereditas iacuerit, de fideicommisso praetorem aditum ¹⁷⁾. Debe

1) L. 5 § 6 D. 36. 4.

2) L. 5 § 7 D. 36. 4.

3) L. 5 § 9 D. 36. 4.

4) L. 5 § 8 D. 36. 4.

5) L. 5 § 10 D. 36. 4.

6) L. 19 pr. D. 5. 3.

7) Depositio pecuniae pro obligatione est (cf. l. 7 D. 46. 5).

8) Bonorum distractionem intelligo, per quam succedatur in universum ius (cf. l. 29 D. 42. 5). Nec mutat, etsi quaedam separatim veneant (cf. l. agr. inscr. vs. 56).

9) *Leges Falcidia* (Fronto, ad M. Caesarem II. 16).

10) L. 5 § 4 D. 36. 3.

11) L. 13 D. 36. 3.

12) L. 5 § 1 D. 36. 3.

13) L. 15 § 30 D. 39. 2.

14) L. 2 D. 36. 4.

15) Potest quidem dici, quod dicitur in condicionali legato, licet non debeatur (l. 41 D. 35. 1; cf. l. 9 D. 36. 3), *interesse* tamen legatarii *cautum habere* (l. 14 § 1 D. 42. 1).

16) L. 1 § 4 D. 36. 4.

17) L. 5 § 16, § 20 D. 36. 4. — Cf. denique l. 10 D. 36. 3 (*si . . . postquam aditis hereditatem satisdederis*).

tur autem stipulatio maxime quidem, *si dies aut condicio legati fidei(ve)commissi petitionem actionemve differre dicatur*¹⁾ sed etiam *de praesenti legato locum habet*²⁾, nisi vel *omi(ttat) stipulatione(m)* legatarius, ut litem contestetur³⁾, vel *is, a quo satis petitur, offerat cognitionem*⁴⁾. Neque enim haec stipulatio iudicialis est — *iudiciales* appellamus, *quae propter iudicium interponuntur, ut (iudic)atum*⁵⁾ fiat⁶⁾ — sed cautionalis, id est novatoria⁷⁾, itaque debetur ante litem contestatam⁸⁾, *ante (cognitionem)*, non *ante sententiam*, ut nunc apud Papinianum perperam legitur⁹⁾, quod non quidem fefellit Cuiacium (Observ. XV. 10), attamen praestabit, si emendetur¹⁰⁾. Ipsa autem missio dabitur, si legatarius non per calumniam satisfactionem postulaverit, *de qua re praetor summam debet cognoscere*¹¹⁾, *n(ec) aliter audiendu(m)* docet Papinianus *qui caver(i) postul(e)t, quam si scripturam qua relictum adfirmet exhibuerit*¹²⁾, cui quam simile fuerit in simili re Burrieni institutum, quisquis videt. Itaque est in legato quod differtur¹³⁾, nam in praesenti legato, quia potest heres cognitionem offerre¹⁴⁾, superflua est calumniae disceptatio. Quid, si non habeat legatarius, quem interpellat? *Omnimodo poterit ex hoc edicto mitti*¹⁵⁾. Mittitur autem legatarius, (*ut*) *extorqueat heredi cautionem* (l. 5 pr. D. 36. 4); itaque postquam cautum

1) L. 5 § 2 D. 36. 3.

2) L. 14, l. 15 pr. D. 36. 3. — Cf. l. 41 § 14 D. 32.

3) L. 1 § 9 D. 36. 3.

4) L. 3 pr. D. 36. 4. — Offerre videtur cognitionem, qui *hodie* ag(ere) paratus est (cf. l. 15 pr. D. 36. 3).

5) Editur: *ratum*.

6) L. 1 § 1 D. 46. 5.

7) L. 1 § 2 D. 46. 5. — Rem latius exsecuti sumus supra, id est harum observ. cap. XLIII.

8) L. 1 § 9 D. 36. 3.

9) L. 5 § 1 D. 36. 3.

10) Eadem linea (apud Th. Mommsen est 13) pro *petitionis* nescio an praestet *petitionem*. Cf. eiusd. fr. § 2.

11) L. 3 § 1 D. 36. 4; cf. l. 14 D. 36. 3; l. 1 § 3 D. 36. 4; c. 1 C. 6. 54.

12) L. 5 § 2 D. 36. 3.

13) L. 5 § 2 D. 36. 3.

14) L. 3 pr. D. 36. 4.

15) L. 1 § 1 D. 36. 4. — Eius paragraphi finis sic emendetur: *non tamen et satisfactio debet offerri legatario, sed sufficit si[ve] desideravit et non cavetur, sive non] habet, a quo satis desideret*. Cf. l. 2 § 1 D. 43. 3.

sit, finitur pignus et multo magis si satisfactum ¹⁾. Quid, si heres cognitionem offerat? Discedi oportebit, quia, hoc quoque si integra re fieret, in possessionem legatarius non mitteretur. Itaque manet quidem in possessionem misso petitio ²⁾, sed ita, si possessione cedat ³⁾. De vi pignoris, quod legatario datur, dispiciendum est. Est igitur legatorum nomine missus eo potior, qui postea ab herede pignus acceperit ⁴⁾ vel adversus heredem in possessionem venerit aut rei servandae ⁵⁾ aut iudicati servandi gratia ⁶⁾. Sed non est potior ceteris, qui ex eadem causa, ex qua ipse missus est, postea mittuntur; *inter legatarios enim nullum ordinem observamus* ⁷⁾ fient igitur inter concurrentes ⁸⁾ *concursu partes* ⁹⁾ sicut cum plures mittuntur damni infecti causa ¹⁰⁾. Itaque locus erit divisorio iudicio ¹¹⁾. Atqui inter creditores rei servandae causa missos partes fieri nusquam legitur, nec mirum, quia hoc pignus in commune datur; itaque quum ex edicto locentur vel veneant fructus praediorum, non suam quisque partem locat vel vendit, sed, *quis eorum debeat locare vel vendere, quaeritur* ¹²⁾. Ut non praefertur legatarius legatario temporis ratione, ita sine dubio postponitur defuncti creditori, quum hic separationem impetraverit ¹³⁾. Sin minus, defuncti creditor legatario non praefertur, nam ne ceteris quidem

1) L. 11 D. 36. 3; l. 6 § 1 D. 36. 4; l. 2 pr. D. 41. 5; l. 1 § 9 D. 43. 3; l. 1 § 8 D. 43. 4; l. 40 D. 46. 3.

2) c. 5 C. 6. 54.

3) Putat quidem Cuiacius (Observ. X. 29) possessionem legatario, licet petat, conservari, nisi heres indicatum solvi satiasset propter l. 5 § 26 D. 36. 4. Sed videtur id fragmentum ad cautionem indemnitas pertinere, si legatarius interim cum extraneo litem proprietatis contestatus sit (cf. l. 9 D. 6. 1), utetur enim eodem iure, quo uteretur, si damni infecti satiasset (l. 5 § 1 D. 36. 4).

4) c. 3 C. 6. 54.

5) L. 5 § 4 (cf. l. 11 § 1) D. 36. 4.

6) c. 2 C. 8. 17 (18).

7) L. 5 § 3 D. 36. 4.

8) Tunc non concurrunt, cum sub condicionibus contrariis eadem res duobus legatur (l. 9 § 1 D. 36. 4).

9) Partes in pignore posse concursu fieri negat Dernburg, *Pfandr.* I p. 248, 259.

10) L. 15 § 18 D. 39. 3.

11) L. 7 § 8, § 9 D. 10. 3.

12) L. 8 § 4 D. 42. 5.

13) L. 4 § 1, l. 6 pr. D. 42. 6; c. 1 C. 7. 72. — Cf. l. 3 § 2 i. f. D. 42. 6; l. 69 (67) § 2 D. 36. 1.

heredis creditoribus, itaque *si heredis propter testatoris creditores bona venierunt, fortunam communem fideicommissarii quoque sequuntur*¹⁾, habebunt enim eandem *partem*²⁾ quam ceteri. Nec ad rem pertinet, quo remittit Dernburg³⁾, iuris regula, quae proponitur l. 17 D. 39. 6: *legata ex testamento eius, qui solvendo non fu(er)it, omnimodo inutilia (esse), ideo quia solvendo hereditas est, quae invenerit heredem*⁴⁾. Videtur sane creditor hereditarius omnimodo impetrare posse separationem, si heres de suo legata solvere non potest, itaque semper⁵⁾ satis armatus esse, ut adversus creditores heredis ita adversus legatarios. — Non possunt ex edicto in res heredis mitti fideicommissarii⁶⁾ — praeterquam communi creditorum iure — sed possunt ex Antoniniana constitutione⁷⁾. Antoniniana constitutio locum habet, si petitionem elegerit⁸⁾ legatarius, deinde per sex menses nec solutum fuerit legatum, nec iudicium acceptum⁹⁾. Nam satisfactionem obtulisse adeo non sufficit, ut *et si remissa sit satisfactio rescriptum locum habe(a)t*¹⁰⁾. Quo casu fructus quoque percipiet legatarius secum compensaturus¹¹⁾, nam qui ex edicto legatorum nomine mittitur fructus suos non facit sed ne cogere quidem eos iubetur, nisi heres nolit¹²⁾. — Sola superest damni infecti causa missio, cui tunc plerumque locus est, quum locus sit damni infecti stipulationi, nisi ea debeat (*de opere quod* . . .

1) L. 114 § 14 D. 30; idem erit, si bona heredis venierint propter ipsius creditores, nisi rei fideicommissae alienatio recte interdicta sit, cf. l. 69 § 1 D. 31.

2) L. 7 D. 40. 5 (retineo: *heredis*).

3) *Pfandrecht* I p. 333¹⁰.

4) L. 36 D. 38. 2.

5) Dubitare videtur de ea re Dernburg, *Pfandrecht* I p. 334¹¹, nec satis animadvertisse legatarios quoque heredis esse creditores (c. 1 C. 7. 72).

6) L. 10 D. 36. 4.

7) L. 5 § 16 D. 36. 4; c. 6 C. 6. 54. — Intellegenda videtur apud Paul. IV. 1 § 7.

8) Potest enim hoc eligere (l. 1 § 9 D. 36. 3).

9) *Nam frustratio tantum debet . . . nocere* (l. 5 § 20 D. 36. 4). Itaque placet formula Windscheidiana (§ 648 not. 15): „*natürlich wird vorausgesetzt, dass der Beklagte sich nicht vertheidigt habe*“, magisque placet quam Hollwegiana (*Civilprozess* § 120 = p. 737): „*(dass das Recht (des Vermächtnismehmers) feststeht)*“. Et videtur l. 5 § 21 D. 36. 4 pro *sententiam*, quae nunc ultima vox est, legendum esse *cognitionem*, ut l. 5 § 1 D. 36. 3.

10) L. 5 § 18 D. 36. 4.

11) L. 5 § 21, § 24 D. 36. 4.

12) L. 5 § 22 D. 36. 4.

*fact*¹⁾. Nam esse debet, ut mittatur, *re(s) cuius nomine, ut caveatur postulabitur*²⁾. Itaque si quis damnum timet ex re soli, nec caveatur ei, ex edicto mittetur *in possessionem eius rei*³⁾, modo *iuraverit de calumnia* *Non enim inquiretur, utrum intersit eius an non, vicinas aedes habeat an non habeat*⁴⁾ [totum tamen hoc iurisdictioni praetoriae subiciendum, cui cavendum sit cui non]. *Ceterum neque ei qui in meo deambulet, neque ei qui in meo lavet vel in mea taberna devertat, caveri debet*⁵⁾. Praetor enim, licet causa incognita stipulationem polliceatur, *tamen de danda stipulatione secum delibera(re)* solet⁶⁾, perinde atque in absentium bonis possidendis diximus. Manet hoc pignus donec vel cautio offeratur⁷⁾ vel secundo decreto aut pignus revocetur⁸⁾ aut dominus constituatur is qui missus est, post quod decretum *nequaquam locus erit cautionis oblationi*⁹⁾. Licet autem pignus hoc modo, id est secundo decreto, sit finitum; tamen *his qui pignori rem acceperunt potior est is, cui . . . possidere et (usu) capere permissum fuerit*¹⁰⁾, quia vel nunc *pro pignore aedes possidet*¹¹⁾. Quod nescivit Africanus, l. 44 § 1 D. 39. 2, itaque putat post secundum decretum et usucapionem impletam creditores ex anteriore pignore agere posse salva tamen sumptus causa, qui *in refectionem* abierit. — Est in damni infecti missione singulare quod ea decerni potest a magistratibus municipalibus, qui ceteris ex causis pignus constituere non possunt, quum ea res magis sit imperii quam iurisdictionis¹²⁾. Attamen damni infecti causa possunt — ex delegatione scilicet¹³⁾ — in possessionem mittere, si „*intra diem a praetore con-*

1) Eum casum rectissime excipit Windscheid § 460*.

2) Verba sunt ipsius praetoris (l. 7 pr. D. 39. 2).

3) L. 7. pr. D. 39. 2; l. 1 D. 42. 4.

4) L. 13 § 3 D. 39. 2. Eorum, quae sequuntur, interpolatio arguitur l. 4 § 3 eod. (cf. infra).

5) L. 13 § 4 D. 39. 2.

6) L. 15 § 28 D. 39. 2. — Cf. etiam l. 21 D. 39. 2.

7) L. 15 § 21, § 81, § 82 D. 39. 2.

8) L. 4 § 4 D. 39. 2.

9) L. 15 § 33 D. 39. 2.

10) L. 12 D. 39. 2; cf. l. 15 § 25 D. 39. 2.

11) L. 23 D. 15. 1. — Cf. l. 114 § 12 D. 30.

12) L. 26 D. 50. 1; cf. l. 4 D. 2. 1; l. 11 (9) § 6 D. 48. 13.

13) L. 1 D. 39. 2.

stituendum" non caveatur¹⁾, nam diem dabit stipulationi ipse praetor, aestimatione habita ex causa²⁾ id est: causa cognita³⁾. Ergo (duas) res magistratibus municipalibus praetor [vel praeses] iniunxit, cautionem et possessionem⁴⁾, cetera suae iurisdictioni reservavit⁵⁾. Delegavit igitur ea, quae causa incognita fiant, reservavit sibi, quae causae cognitionem requirant, id est dii praestitutionem et prolationem⁶⁾ atque secundum decretum⁷⁾, quia *ubique causae cognitio est, ibi praetor desideratur*⁸⁾. Ipsa delegatio certam condicionem habet, id est: *dum ei qui ab erit, prius domum denunciari iubea(nt)*⁹⁾. Non eodem modo haec ordinantur in lege Rubria (cap. 20), sed iubentur magistratus cautionem imperare, si quis praesente adversario iure de calumnia prius iuraverit. Sin cautio non praestetur, dare iubentur ficta stipulatione¹⁰⁾ utile iudicium¹¹⁾. — Damni infecti causa excepta ex nulla alia causa magistratus municipales pignus dare possunt, quamquam tribuit quidem illis Dernburg¹²⁾, ut iudicum a se datorum sententias exsequantur; quod in fontibus nostris tantum magistratibus populi Romani¹³⁾ conceditur, duumviris autem ut non passim, sed *ex lege* pignora capiant¹⁴⁾. Itaque demonstranda lex esset, ex qua pignoris in causa iudicati capio duumviris competeret. Nam ordinaria quoque executio

1) L. 4 § 1 D. 39. 2. — Diplen (cf. Mommsen, Dig. praef. p. xxxiv not. 6) appingendam esse, quum sint ea verba stipulationis propositae, haud satis perspexerunt editores.

2) L. 18 § 15 D. 39. 2.

3) Verba sunt ipsius in l. 7 pr. D. 39. 2. — Cf. l. 14 eod.: *in causae cognitione etiam longinquitas soli et operis magnitudo spectanda est*.

4) Id est: cautionis denuntiationem et missionem in possessionem.

5) L. 4 § 3 D. 39. 2.

6) L. 15 pr. D. 39. 2; cf. l. 4 pr. eod., quod Oedipum suum exspectat.

7) L. 4 § 4 D. 39. 2.

8) L. 105 D. 50. 17.

9) In libris est: *iubeam*.

10) Ea quidem, quam is qui Romae inter peregrinos ius dicit in albo propositam habet (cf. Karlowa, *Rechtsgesch.* I p. 470—472).

11) Quomodo posterioribus saeculis hoc ius revixerit, tradet Dernburg, *Pfandr.* I p. 416. Hodie, etiamsi nec data nec petita fuerit stipulatio, de damno facto actio ubique datur.

12) *Pfandrecht* I p. 417*.

13) L. 15 pr. D. 42. 1.

14) L. 29 § 7 D. 9. 2. — Cf. c. 11 C. 8. 13 (14).

lege Rubria ¹⁾ duumviris non permittitur, praeterquam in condemnatum sestertium XV milium dumtaxat, quum actum sit de certa credita pecunia ²⁾. Sive autem damni infecti magistratus municipalis vel ex quacumque populi Romani in possessionem miserit, tunc pignus erit, quum *ventum fuerit in possessionem* ³⁾. Itaque, si missi sumus in possessionem unius rei, ventum oportet in eam rem; sin bonorum, universa possessa oportet, *quae teneri et possideri possint* ⁴⁾. Attamen plerumque *subvenitur ei, qui missus in possessionem aliqua ex causa aut non venit, aut tardius venit in possessionem* ⁵⁾, qua propter, quum rei servandae causa missum sit, *quamvis possessa non sint bona, quia forte nihil fuerit, quod possideatur* ⁶⁾ aut sine controversia [non] *possideatur* ⁷⁾, creditor qui in possessionem missus est perinde habetur, acsi etiam possessa bona fuissent ⁸⁾. Hodie quidem, ubi in bona mittitur, ipsa vi decreti pignus constituitur, nec praeterea requiritur, ut in possessionem ventum sit ⁹⁾. Mittitur autem hodie in bona eorum qui non solvunt — ita apud nos statutum est et apud Gallos — vel qui solvendo non sunt, quod Germanis placere video. Manet praeterea causa separationis creditoribus hereditariis et legatariis ¹⁰⁾, et manet pignus in causa iudicati captum ¹¹⁾ vel privato ex vera adversarii condemnatione ¹²⁾ vel rei publicae, quum is inter debitores latus sit. Nam posse quemcumque inter debitores ferri, lege utique

1) Cap. 21 (cf. etiam eiusd. legis cap. 22).

2) Spectatur igitur et quantitas et orig(o) iudicii.

3) L. 26 § 1 D. 13. 7.

4) Cic. pro Quinctio 29 § 89 et fragm.

5) L. 15 § 82 D. 39. 2; cf. l. 44 pr. eod.

6) Cf. l. 12 § 2 D. 42. 5.

7) Cf. l. 1 § 4 D. 43. 4.

8) L. 13 D. 42. 5.

9) Cf. Endemann, *Civilprozessrecht* (1863) § 289. II (p. 1123). Mobilia quidem non possunt solo decreto apprehendi (id. ibid § 290 not. 9).

10) Manebit etiam, nomine tantum mutato et restituta causae cognitionis condicione (cf. Windsch. § 607: „*Nachweis der Ueberschuldung des Erben ist (nicht) erforderlich*“), in novis Germanorum legibus (B. G. B. § 1981. 2).

11) Hoc apud Gallos et Batavos apparitori delegatum est; apud Germanos non est praeterquam in re mobili.

12) Condemnationi, quod ad pignora capienda attinet, exaequatur instrumentum publice confectum (*Cod. Civ. art. 2213*), quod habeat legem paratae executionis (*Civilprozessordn. § 702. 5*).

nostra ¹⁾ nulla est dubitatio. Accessit pignoris capio in causa arresti ²⁾, decessit utraque vicaria ³⁾ et Antoniniana et dotis servandae causa ⁴⁾ et contra tutorem ⁵⁾ et absentem ⁶⁾ rei servandae causa missio. Nec dubitare debemus, quin pignus etiamnunc constituatur, quum vel in bona mittatur vel res capiantur; nam prorsus operam perderet vel qui mitteret vel qui caperet, si nullum pignus futurum esset. Itaque non laudo nimiam cautionem et circumspectionem aestumatissimi collegae mei Molengraaff ⁷⁾, quum scribat his casibus *vinculo quodam res retineri* ⁸⁾, attamen quia vinculum rei pignus est, ideo vel hoc sufficit ad refellendam sententiam Garsonneti ⁹⁾: tunc quum pignora capiantur, pignora nulla capi. Movetur eo, quod hodie ¹⁰⁾ pignus captum in commune ¹¹⁾ detur, quasi vero hoc ad rem pertineat ¹²⁾. Evidentius errat circa separationem bonorum Troplong, quod negat pignus esse ¹³⁾, licet per eam hereditarii creditores praependantur ceteris creditoribus. Sed non est opus omnium *συναμαχίας* persequi.

Scribebam Traiecti ad Rhenum, mense Aprili 1897.

1) Batavus lector conferat: *Weekblad voor Notaris-ambt* (1891) no. 1102 (p. 88 sq.).

2) Huic similis est rerum debitoris obsignatio (Pothier, *Procéd. civ.* nis 750-752).

3) Groenew. de LL. abrog. ad Dig. R. 36. 4; 89. 2. Cf. Dernburg, *Pfandr.* I p. 416.

4) Conferat tamen Batavus lector nostrae legis art. 245.

5) Groenew. de LL. abrog. ad § 9 Inst. I 26.

6) Cf. supra.

7) *De faillissementswet* (1896) p. 4 (lin. 1-3).

8) „Een zeker verband op de goederen”. Imitatur sermonem Ulpiani l. 20 § 1 D. 28. 1.

9) *Traité de procéd.* § 563 (IV p. 590): on (a affirmé) l'existence au profit du saisissant d'un droit réel . . . Cette opinion ou plutôt cette hypothèse ne doit pas (potestne superbius?) être admise”.

10) Apud Gallos quidem et Batavos.

11) Id est: non omnibus creditoribus, sed qui tunc sint (Endemann, *Civilprocessrecht* (1868) § 295 not. 16).

12) Ad rem pertinere credit etiam Dernburg, *Pandekten* I (1888) § 271, et credebatur Grotius (*Inleiding* II. 48 § 9).

13) *Comment. des privilèges et hypoth.* no. 323.

DE LOCO QUODAM VERGILII.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

Est in suppliciis, quae in Tartaro se vidisse Sibylla Aeneae tradit (VI. 562 sqq.), mira, personarum poenarumque confusio, de qua tollenda ne cogitare quidem nos decet, quoniam quid ipse poeta expleturus vel emendaturus fuerit, quid librariorum temporumque iniquitati tribui liceat, nusquam fere pro certo potest affirmari. Unum tamen locum in ista narratione restituere posse mihi videor, locum dico, quo de Salmonei supplicio Sibylla agit. Haec autem eius verba sunt:

585 Vidi et crudeles dantem Salmonea poenas,
Dum flammās Iovis et sonitus imitatur Olympi.
Quattuor hic invectus equis et lampada quassans
Per Graium populos mediaeque per Elidis urbem
Ibat ovans, divomque sibi poscebat honorem,
590 Demens! qui nimbos et non imitabile fulmen
Aere et cornipedum pulsu simularet equorum.
At pater omnipotens densa inter nubila telum
Contorsit; non ille faces nec fumea taedis
Lumina; praecipitemque immani turbine adegit.

Versus priores uni alterique editori scrupulum iniecerunt: Ribbeck versum 586 tanquam versuum 590 et 591 dittographiam uncis inclusit, quod consilium Ladewigio probavit. Vetuit Gossrau, versu 586 poenam, versibus 590 et 591 poenae causam indicari monens. Wagner post *poenas* punctum, post *Olympi* comma ponendum atque versum 586 ad sequentia referendum censet. Quod si factum erit, ipsam illam molestam repetitionem

nacti erimus, quam Ribbeck detexisse ac versu 586 deletu sustulisse sibi videtur. Gossrau ad locum haec adnotavit: „Simplicissima explicandi ratio videtur haec, qua dicimus in eo constitisse poenam superbo, quod etiam in Tartaro Iovem iubetur imitari. Quod quam vanum sit cum cognoverit, in aeternum tamen facere cogitur. Iam quae potest poena excogitari acerbior?”

Nimis contorta mihi videtur ista interpretatio. Cum enim manes apud inferos iis rebus occupati dicantur quibus vivi operam dare solebant, Iovis imitatio per se ipsa Salmoneo non potest esse poena crudelis: poena appellari potest si humilis quaedam et indigna imitandi ratio ei inventa est. De tali re autem nihil comperimus, quare ego sic existimo deesse versum sive unum sive plures, quo significetur *quo modo* in Tartaro Salmoneus Iovem imitari cogatur. Est autem paulo inferius haec alterius cruciatus descriptio:

lucent genialibus altis
aurea fulcra toris, epulaeque ante ora paratae
605 regifico luxu; furiarum maxima iuxta
accubat et manibus prohibet contingere menses
exsurgitque facem attollens atque intonat ore.

Quis est cui non versus 607 moleste abundare videatur? Furia prohibere dicitur ne cibos manibus contingat maleficus quidam esuriens neque id vi sed (risum teneas, lector!) minis. Quasi vero verbis homo fame rabidus absterreatur ne edendi cupidinem restinguat! Accedit ut, si famelicus ille tam timidus dictove audiens fuit, verisimilius mihi quidem videatur Furiam ex adverso ei quam iuxta accubuisse. Versum 607 ideo spurium iudicemus uncisque includamus? Minime; ab ipsius poetae manu profectus est sed suo ordine detrusus et qualicunque modo huc male insertus. At iam suum ei locum invenisse mihi videor:

585 Vidi et crudeles dantem Salmonea poenas,
607 Exsurgitque facem attollens atque intonat ore,
586 Dum flammās Iovis et sonitus imitatur Olympi.

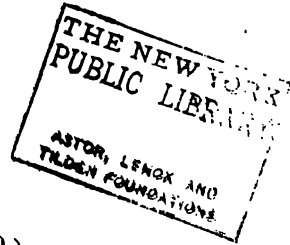
Nunc demum habemus *poenas* illas *crudeles*: Salmoneus facem manu tenens identidem exsurgere cogitur ut Iovis fulmen imitetur atque (*παρῳδία* crudelem!) tonitrus murmura voce reddit!

STUDIA LUCRETIANA.

SCRIPSIT

J. WOLTJER.

(Continuantur ex Vol. XXIV pag. 329.)

II 1020.

- 1013 Quin etiam refert nostris in versibus ipsis
cum quibus et quali sint ordine quaeque locata
- 1015 namque eadem caelum mare terras flumina solem
significant eadem fruges arbusta animantis;
si non omnia sunt, at multo maxima pars est
consimilis: verum positura discrepant res.
sic ipsis in rebus item iam materiali
- 1020 *intervalla viae conexus pondera plagae*
concursus motus ordo positura figurae
cum permutantur, mutari res quoque debent.

Habent sua hi quoque versus fata. Ante Lachm. nemo quod sciam eos tentavit; primus eiecit vss. 1015, 1016, 1020; Bernaysius ut fidus ille Achates hunc Aeneam est secutus; Munro quoque, quamquam codices multis locis contra Lachm. defendit, tamen hos versus interpolatori tribuit; Bockemueller verbis paucis mutatis versus omnes servavit; Brieger unum versum 1020 eiecit, sed omnes seclisit. Carolus Gneisse „audax iuventa” omnes pro interpolatis habet. Cum Susemihlio et Briegero equidem arbitror „ad interpolationis suspicionem non confugiendum esse nisi ita, si nullum aliud remedium reperiri posse constet”.

Lucretianae est consuetudinis ut ex alio loco repetitis versibus

novos adiungat et sententias repetitas amplifcet. Luculentum exemplum attuli ad I, 205 (vs. 237, vs. 248, 49, vs. 262, 63, 64). Conferatur praeterea:

I, 489 transit enim fulmen caeli per saepta domorum
clamor ut ac voces;

VI, 228 transit enim validum fulmen per saepta domorum,
clamor ut ac voces, transit per saxa, per aera,
et liquidum puncto facit aes in tempore et aurum.

Libri II vs. 998 de matre terra dicit:

qua propter merito maternum nomen adepta est.

V, 795 linquitur ut merito maternum nomen adepta
terra sit, e terra quoniam sunt cuncta creata.

V, 821 quare etiam atque etiam maternum nomen adepta
terra tenet merito, quoniam genus ipsa creavit
humanum atque animal prope certo tempore fudit
omne, quod in magnis bacchatur montibu' passim,
aëriasque simul volucres variantibu' formis.

Haec iam sufficiant ut appareat me non temere dixisse hanc amplificationem esse consuetudinis Lucretianae.

Interdum poeta versus ex variis locis repetitos contaminat contextitque, cuius rei hoc sumam exemplum:

I, 1002 spatiumque profundi,
quod neque clara suo percurrere fulmina cursu
perpetuo possint aevi labentia tractu
nec prorsum facere ut restet minus ire meando;

V, 377 neque enim, mortali corpore quae sunt,
ex infinito iam tempore adhuc potuissent
imensi validas aevi contemnere vires;

V, 1213 quoad moenia mundi
solliciti motus hunc possint ferre laborem
an divinitus aeterna donata salute
perpetuo possint aevi labentia tractu
imensi validas aevi contemnere vires.

Idem fecit eo loco, quem nunc tractamus. I, 817 dicit:

atque eadem magni refert primordia saepe
cum quibus et quali positura contineantur
et quos inter se dent motus accipiantque;

820 namque eadem caelum mare terras flumina solem

constituunt, eadem fruges arbusta animantis,
verum aliis alioque modo commixta moventur.
quin etiam passim nostris in versibus ipsis
multa elementa vides multis communia verbis,

825 cum tamen inter se versus ac verba necessest
confiteare et re et sonitu distare sonanti.

Hoc loco *caelum mare terras flumina solem* ab una, *fruges arbusta animantis* ab altera parte affert, ut doceat ex iisdem principiis illas *res* esse constitutas, cum conexus, positura, motus sint diversa. Potuit tamen eosdem non dico *res* sed *voces* afferre ut illustraret alteram thesin: *quin etiam passim* cett. (vs. 823). Sic paulo post ratiocinatur:

I, 907 iamne vides igitur, paulo quod diximus ante,
permagni referre eadem primordia saepe
cum quibus et quali positura contineantur
910 et quos inter se dent motus accipiantque,
atque eadem paulo inter se mutata creare
ignes et *lignum*? quo pacto verba quoque ipsa
inter se paulo mutatis sunt elementis,
cum *ligna* atque *ignes* distincta voce notemus.

Prius igitur (vs. 912) *ignes* et *lignum* exempli gratia affert tamquam *res*, quae iisdem paulo inter se mutatis principiis creantur; deinde (vs. 914) *ligna* atque *ignes* affert tamquam *verba* quae ex elementis paulo inter se mutatis constant.

Quid igitur mirum, si vss. I 820, 821 a poeta repetuntur, libr. II vss. 1015, 16, hoc vero loco ita ut non spectent ad *res* sed ad *voces*, et hanc ob rem verbum quod est *constituunt* (I, 821) mutat in *significant* (II, 1016)? Num iusta est causa, quae Lachm. adduxit ut scriberet: „Haec optime poëta de primordiis dixit in libro I, 820 ... hic autem ineptissime ad verba quibus versus constant transferuntur. *verbis* enim, non *elementis* ea quae his subiecta sunt conveniunt,

1017 *si non omnia sint, at multo maxima pars est*
consimilis”?

Equidem puto haec et *elementis* i. e. litteris (cf. supra vs. 913 libr. I) et *verbis* convenire. Verba quae sunt *caelum mare terras flumina solem* ex iisdem fere litteris constant atque illa quae sequuntur: *fruges, arbusta, animantis*: communia habent elementa

a⁴, e, i, u², f, m, r², s², t, non habent communia o, b, c, g, l, n. Amplificavit igitur poeta more suo sententiam antecedentem, quam de rebus etiam ad verba transtulit, et laudandus est Brieger cum vs. 1015, 1016 libri II servaverit.

Miror vero eum vs. 1020 eiecisse. Sic ut supra ostendi poetam I, 1004 et V, 377 coniunctos repetere V, 1216, 17, ita hoc quoque loco fecit. Nam I, 632 scripserat:

non possunt ea quae debet genitalis habere
materies, varios *conexus pondera plagas*
concursum motus;

I, 684 autem: sunt quaedam corpora, quorum
concursum motus ordo positura figurae
efficiunt ignis;

et II, 725:

semina cum porro distent, differre necessust
intervalla vias conexus pondera plagas
concursum motus;

quos locus sic contextuit:

II, 1019 sic ipsis in rebus item iam materiai
intervalla viae conexus pondera plagae
concursum motus ordo positura figurae
cum permutantur, mutari res quoque debent".

Non nego nasci abundantiam quandam hisce versibus coniunctis, sed haec abundantia in repetitione non dedecet, neque abhorret a consuetudine Lucretiana.

Praeterea si vs. 1020 cum Lachm. Munr. Brieg. omittitur, minus congruunt inter se partes sive membra comparisonis quae singulae habent quattuor versus: 1015—1018 et 1019—1022; haec autem congruentia et aequalitas, etiam in numero versuum conspicua, propria est artis Lucretianae; cf. ex. gr. I, 823, 24 et 825, 26; II, 720—24 et 725—29.

Lachm. putat vs. 1020 in libro V, 441 et in II, 726 apte de *principiis* dici, „hic de *materia* minus proprie, quamvis recte *materies habere* dicetur *varios conexus pondera plagas* in I, 633". Hoc non intellego; si *materies habet conexus*, cur non liceat *conexus materiae* dicere? Praeterea vox *materiae* pro *principiis* sive *atomis* usurpatur a Lucretio: I, 58 *quae nos materiem et genitalia corpora rebus . . . et semina rerum appellare suemus*

et haec eadem usurpare corpora prima", I, 171 *materies ubi inest cuiusque et corpora prima*, ne plures locos afferam.

„Et sufficiunt in hoc loco *concursum motus ordo positura figurae* ut in I, 685" Lachm. ait. Quasi nostrum esset poetae praecipere quid sufficiat! Vs. 1216 et 17 libri V, quos supra laudavi, abundantia etiam magis offendunt, cum duobus versibus continuis dicat *perpetuo aevi tractu et immensi aevi vires*. Cum Lachm. facerem, si verba quae sunt *ordo positura figurae* idem significarent quod antecedentia; quod ita non esse cum manifestum sit, vs. 1020 est servandus.

Restat ut de mendo dicam quod est traditum in vs. 1020; ibi scilicet ex mea collatione codicum legitur: *inter vallavias conerus pondera plagaes*. Lachm. coniecit in archetypo fuisse *plaga's*, accusativo pro nominativo posito. „Scilicet, inquit, qui hunc versum ex suo loco huc transtulit ne grammatices quidem rationem habuit". At eiusmodi menda facile fiunt; idem vs. legitur V, 441 ibique habet in utroque codice *via* pro *vias*, quod in quadrato a manu correctrice mutatum est in *via'*; inde possit derivari, si quis Lachmauni rationem sequi velit, in archetypo quodam fuisse *viae*, nam *a* pro *ae* interdum legitur: I, 473 *forma* pro *formae*, I, 484 *qua* pro *quae*. Ex eiusmodi erroribus vero nihil potest derivari et concludi. Sunt menda oscitantis scribae potius quam interpolantis philosophi.

Paucis comprehendens quae scripsi statuo nullam iustam esse causam eiciendi versum, complures servandi.

II, 1139, 1140.

- II 1123 Quippe etenim quanto est res amplior, augmine adempto,
et quo latior est, in cunctas undique partis
- 1135 plura modo dispargit et ab se corpora mittit,
nec facile in venas cibus omnis diditur ei,
nec satis est, pro quam largos exaestuatur aestus,
unde queat tantum suboriri ac subpeditare.
iure igitur pereunt, cum rare facta fluendo
- 1140 *sunt et cum externis succumbunt omnia plagis;*
quandoquidem grandi cibus aevo denique defit,

nec tuditantia rem cessant extrinsecus ullam
corpora conficere et plagis infesta domare.

Brieger sequitur Kannengiesserum vss. 1139 et 1140 post 1143 collocantem. In libro quem *de Lucretii versibus transponendis* Kannengiesser scripsit (pag. 22) legitur: „Quos si post v. 1143 ponimus . . . duplex offensio tollitur, primum quod tertia causa, cur res frangantur, in conclusione tantum commemoratur, deinde quod res prius externis plagis succumbere quam confici et domari dicuntur”.

Haec duplex offensio, si quid video, nulla est. Tertia causa quae res frangit, quod scilicet „tuditantia extrinsecus corpora non cessant unamquamque rem conficere” non commemoratur in conclusione; verba quae sunt, *quandoquidem* cett. vs. 1141, proprie non sunt *pars* conclusionis, sed fundamentum ut ita dicam. Hoc fundamentum iam iactum erat in libro I vs. 1038:

nam veluti privata cibo natura animantium
diffluit amittens corpus, sic omnia debent

1040 dissolui simul ac defecit suppeditare

materies aliqua ratione aversa viaque.

nec plagae possunt extrinsecus undique summam
conservare omnem, quaecumque est conciliata.

cudere enim crebro possunt partemque morari

1045 dum veniant aliae ac suppleri summa queatur:

interdum resilire tamen coguntur et una
principiis rerum spatium tempusque fugai
largiri, ut possint a coetu libera ferri.

versus 1038—1041 comprehenduntur versu II, 1041:

quandoquidem grandi cibus aevo denique defit,

et versuum I, 1042—1048 argumentum redditur vss. II, 1042, 43:

nec tuditantia rem cessant extrinsecus ullam
corpora conficere et plagis infesta domare.

Itaque tertia causa cur res frangantur non in conclusione tantum commemoratur; iam in libro primo erat exposita et ad eam tamquam cognitam recurrere poetae licuit. Quod si verum est sequitur ut altera quoque offensio sit nulla.

Iam restat argumentum certissimum, quod Kannengiesseri et Briegeri transpositionem vss. 1039 et 40 condemnat. Legunt enim:

quandoquidem grandi cibus aevo denique defit
nec tuditantia rem cessant extrinsecus ullam
corpora conficere et plagis infesta domare.
iure *igitur* pereunt cett.

Est autem consuetudo Lucretiana, ut *post* conclusionem factam
addat brevem explicationem. *Post* coniunctionem conclusivam
legitur apud eum coniunctio causalis et explicativa. Exempla
non nulla afferam:

I, 295 quare	<i>sequitur</i>	296 quandoquidem
II, 963 propterea	"	969 quandoquidem
1084 qua propter	"	1087 quandoquidem
III, 455 ergo	"	457 quandoquidem
470 quare	"	471 quandoquidem
830 nil igitur	"	831 quandoquidem
I, 675 nunc igitur	"	680 enim
II, 284 quare	"	287 quoniam
III, 323 haec igitur	"	325 nam.

Haec iam sufficiant ut appareat hunc ordinem per coniecturam
invertere minime licere.

II, 1146—1149.

Locus supra tractatus excipitur hisce versibus:

II, 1144 Sic igitur magni quoque circum moenia mundi
expugnata dabunt labem putrisque ruinas:

1146 *omnia debet enim cibus integrare novando
et fulcire cibus, cibus omnia sustentare,
ne quiquam, quoniam nec venae perpetiuntur
quod satis est, neque quantum opus est natura ministrat.*

1150 iamque adeo fracta est aetas, effetaque tellus
vix animalia parva creat cett.

Vss. 1146—1149 Goebelius in Quaest. p. 33 ante vs. 1139
collocari iubet, Munro putat de hac re non posse dubitari;
attamen Kannengiesser dubitavit illosque versus suo loco retineri
vult; Brieger quoque dubitat eosque secluserit: „postquam, in-
quit, 1117—1134 scripti erant, hi tolli debebant”; Bockemuel-
ler eos post 1143 inseruit.

Cum opiniones virorum doctorum tam sint diversae et an Goebelum neque Lachm. neque Bernaysius nec quisquam alius dubitaverit, non erit ineptum denuo hanc causam agere. In a vs. 1105 Lucretius demonstrat mundum ab origine sua perpetuo additis extrinsecus corpusculis auctum esse (1115), donec ad adultam aetatem pervenerit (1116, 17). Tum poeta desinit de mundo dicere, sed generaliter quo modo, cum res „summum tetigerint cacumen“, fiat, ut omnes paulatim minuantur et tandem pereant, exponit. Scilicet quando res sunt parvae tunc magis vigent et plura corpuscula dispergunt quam in iuventute propter latum ambitum; pauciora recipiunt quam antea quoniam vigor non est idem et cibus quodammodo non facile recipitur in venas. Non possunt igitur res tum corpuscula emissa compensare corpusculis extrinsecus receptis; copia cibi recepti non est tanta quanta opus est ad tantum ambitum sustentandum; minuuntur igitur res et pereunt.

Hisce expositis poeta redit ad mundum, putans quod generaliter de omnibus rebus dixerit etiam de mundo esse dicendum.

Sic igitur magni quoque circum moenia mundi
expugnata dabunt labem putrisque ruinas.

Suo more, quem supra notavimus, hanc conclusionem explicat paucis verbis in mentem revocando fundamentum, ut ita dicam, quo nititur.

Omnia debet enim cibus integrare novando
et fulcire cibus, cibus omnia sustentare.

Omnia, igitur mundum ipsum quoque; *enim*, sic ut supra iam demonstratum est; mundo ipsi *cibo* opus est, cibus *omnia* sustentat. Quoniam vero mundus iam est perductus ad extremum crescendi finem (1116), „nec venae perpetiuntur quod satis est, neque quantum opus est natura ministrat“ (1149, 1150).

Itaque non solum non video quicquam esse in hisce versibus quod merito offendat, verum etiam modus ratiocinandi sine ullo dubio est Lucretianus.

II, 1170—1172.

II, 1164 lamque caput quassans grandis suspirat arator
 crebrius, in cassum manuum cecidisse labores,
 et cum tempora temporibus praesentia confert
 praeteritis, laudat fortunas saepe parentis.
 tristis item vetulae vitis sator atque vietae
 temporis incusat momen caelumque fatigat

1170 *et crepat, anticum genus ut pietate repletum*
perfacile angustis tolerarit finibus aevom,
cum minor esset agri multo modus ante viritim:
 nec tenet omnia paulatim tabescere et ire
 ad capulum, spatio aetatis defessa vetusto.

Bergkii iussit vss. 1170—72 ante vsm. 1168 collocari, ut duae
 partes unius querelae coniungerentur et uni agricolae tribue-
 rentur. Goebel, Polle, Munro, Brieger assensi sunt. Neque
 equidem id miror, nam speciem veri haec coniectura habet.
 Sententiae optime se excipere videntur cum legas:

et cum tempora temporibus praesentia confert
 praeteritis, laudat fortunas saepe parentis
 et crepat, antiquum genus ut pietate repletum
 perfacile angustis tolerarit finibus aevom
 cum minor esset agri multo modus ante viritim.

Ita Lambinus iam legit, qui tamen vss. 1168 et 1169 delevit,
 cum ab interpolatore essent subiuncti. Attamen recentiores edi-
 tores istos versus omitti nullo posse modo, nec interpolatori
 tribui recte perspexerunt. Hoc unum moneo vs. 1157 cum
 sermo sit de *frugibus* et de *vinetis* apte poetam deinde de *aratore*
 et de *vitis* satore verba facere. Si vero servantur, èt agricolae
 èt viticolae sua verba maneant necesse est. Neque enim Bergkii
 neque alius quisquam iustam protulit causam cur a tradita
 lectione esset recedendum. Immo perturbant artem Lucretianam
 qui vss. 1170—1172 ante vs. 1168 collocant; peroratio tum
 fit languida, iusta ratione carens. Lucretius autem amat aequa-
 bilitatem periodorum et enuntiationum; quam ob causam ubi
 particula quae est *item* poeta utitur, fere aequae longa est perio-
 dus quae sequitur atque ea quae antecedit. Exempli gratia afferro:

I, 867 praeterea quaecumque e terra corpora crescunt
 si sunt in terris, terram constare necessest

ex alienigenis, quae terris exoriuntur.

870 transfer *item*, totidem verbis utare licebit:
in lignis si flamma latet fumusque cinisque
ex alienigenis consistant ligna necessest.

Cf. praeterea:

I, 951 sed quoniam docui solidissima materiai
corpora perpetuo volitare invicta per aevom,
nunc age, summai quaedam sit finis eorum
neque sit, evolvamus: *item* quod inane repertumst
seu locus ac spatium, res in quo quaeque gerantur,
pervideamus utrum finitum funditus omne
constet, an immensum pateat vastaque profundum.

Cf. II 259, 508, 684, 695, 999, 1019, 1027; III 972; IV 60,
364, 494, 535, 870; V 411, 711, 1050, 1073; VI 143, 214.
Omisi locos ubi *item* scriptum legitur inter singula verba et
ubi in initio longiorum partium carminis est positum. Singula-
ris est locus VI, 711.

In Briegeri editione coniectura Bergkiana recepta iusta ratio
partium, si quid video, est turbata, quam ob rem traditam
lectionem retineri velim: de aratore quattuor versibus, de vi-
tium cultore quinque versibus dicitur; postremi duo versus
quod ad formam pertinent ad hunc solum, quod ad rem ac
utrumque. Praeterea exstat, ni fallor, locus apud ipsum Ver-
gilium, qui ad hunc locum Lucretianum spectat docetque hunc
poetam versus illos vitium cultori tributos legisse. Certe Georg.
libr. II vs. 412, ubi de *vitibus* earumque cultura sermo est.
poeta dicit: „laudato ingentia rura, exiguum colito”, tamquam
Lucretianum vitis satorem de angustis finibus querentem vitu-
perare velit. Conferatur Forbiger ad hunc locum Verg.

III vss. 26, 27.

Nam simul ac ratio tua coepit vociferari
15 naturam rerum, divina mente coorta,
diffugiunt animi terrores, moenia mundi
discedunt, totum video per inane geri res.
apparet divum numen sedesque quietae,

quas neque concutiunt venti nec nubila nimbis
 20 aspergunt neque nix acri concreta pruina
 cana cadens violat semperque innubilus aether
 integit, et large diffuso lumine rident:
 omnia suppeditat porro natura, neque ulla
 res animi pacem delibat tempore in ullo.

25 at contra nusquam apparent Acherusia templa
nec tellus obstat quin omnia dispiciantur
sub pedibus quae cumque infra per inane geruntur.

Bockemueller vss. 26, 27 post vsm. 17 collocavit, quod intellego; Brieger eosdem vss. secluserit, quod non intellego, quoniam quo versus illi sint referendi non dicit.

Bockem. testimonium poterat proferre Epicuri, dicentis in XIII sententiarum selectarum: οὐδὲν ὀφελος ἦν τὴν κατ' ἀνθρώπου ἀσφάλειαν κατασκευάζεσθαι τῶν ἄνωθεν ὑπὸ πτῶν κατεστώτων καὶ τῶν ὑπὸ γῆς καὶ ἀπλῶς τῶν ἐν τῷ ἀπείρῳ (Usen. pag. 74), quod tamen more suo neglexit: τὰ καὶ ἐν τῷ ἀπείρῳ, moenia mundi; τὰ ἐν τῷ ἀπείρῳ totum per inane res; τὰ ἐν γῆς sub pedibus quae — — geruntur.

Hunc vero locum si attulisset, non iam suam coniecturam probasset Bockem.; minime constat poetam hanc Epicuri sententiam in mente habuisse; tanta non est congruentia. Praeterea autem vs. 25 unus ac solus locum finire non potest; tantam inaequalitatem non sinit poeta. Verba quae sunt *at contra nusquam apparent* opponuntur verbo quod est *apparet* in vs. 18. Iam si vss. 26 et 27 suo loco manent, pars prior (vs. 18—24) aliquanto est longior.

Equidem puto Lucretium vss. 23 et 24 postea addidisse, nam:

- 1° de sedibus deorum hoc loco sermo est, non de vita;
- 2° adverbium quod est *porro* non habet quo pertineat;
- 3° ex ipsis hisce versibus non apparet quo spectant, ad deos an ad homines;
- 4° si statuitur eos postea a poeta esse additos, ratio vss. 18—22 et 25—27 est concinnior.

Itaque si versus sunt secludendi vss. 23 et 24 secluduntur. Iam redeamus ad verba quae sunt *nec tellus — — geruntur.*

Locutio illa *Acherusia templa* videtur Enniana esse, nam Varro de L.L. VII § 6 dicit:

„Sub terra (templum dicitur) ut in Andromacha (Enniana):

Acherusia templa alta Orci salvete infera”.

Possit aliquis poetae affirmanti nusquam apparere Acherusia templa respondere id hanc ob causam esse quoniam lateant sub terra loca illa, sint „telluris operta” (Verg. Aen. 6. 140), „alta terra et caligine mersa” (vs. 267); ad quae deinde poeta: „nec tellus, inquit, obstat quin omnia dispiciantur sub pedibus quaecumque infra per inane geruntur”.

Quaeritur tamen quo modo haec verba sint intellegenda, quod attinet ad voces quae sunt *tellus* et *inane*. *Inane* estne hoc loco pars vacua universi, quae est sub globo terrestri, an est locus ac spatium sub solo, in interiore parte ipsius telluris, ubi inferi esse putabantur? Quod dicit „*tellurem* non obstat”, sententiam non facit perspicuam, nam *tellus* etiam significat humum quae contegit sepultos: *tellus amplectitur ossa*” mortuorum (4. 734); Acheruns autem est locus ubi animae *vagantur* (3. 628), est igitur „locus ac spatium, quod inane vocamus” (1. 426, 954). Attamen locus definitus, spatium seclusum, nusquam a poeta vocatur *inane*. Cum dicit „nisi inania sint qua possent corpora quaeque transire” (I, 356), vox *inanis* pertinet ad *πῑρους* tantum, quae sunt ex. gr. in cubiculo aliquo, non sunt inania; repleta sunt atomis.

Itaque eo loco, quem tractamus, vox quae est *tellus* non impedit quominus sermo sit de loco quodam sub solo, terra incluso, sed vox *inanis* impedit.

Restat igitur ut quaeramus quid sint Acherusia templa. Hoerschelmannus de inani Lucretiano multa accurate scripsit, de hoc loco ne verbum quidem (Observat. Lucr. alterae); Heinzius in Commentt. libri III nuper editis haec tantum dicit: „wie weit man also auch die Acherusia templa unter uns in der Tiefe ja ausserhalb unserer Welt sich denken mag”, *omnia dispiciuntur*” cett. (pag 54), quod licet non falsum sit, tamen nec satis accurate dictum est, nec probatum.

De forma telluris Lucretianae scripsi in libro *de Lucr. philos. cum fontibus comparata* (pag. 123) haec: „Non perspicuum est quam formam terrae tribuerit poeta, quam Stoici sphaeram esse contendebant. Epicurus de mundorum forma dixit: *ἐτι δὲ καὶ τοὺς κόσμους οὕτε ἐξ ἀνάγκης δεῖ νομίζειν ἕνα σχηματισμὸν*

ἔχοντας (D. L. X, 74). Ergo *potest* terra sphaericam habere formam; attamen e modo, quo Lucretius Stoicos irridet antipodas esse censes, et quo Epicurus loquitur de eo, quod est *supra* et *infra* (I, 1066 seqq.), effici videtur neutrum hanc terrae formam tribuisse. Fortasse Leucippi qui *τυμπανοειδῆ*, vel Democriti, qui *δισκκοειδῆ μὲν τῷ πλάτει, κοίλην δὲ τὸ μέσον* terram dixit (Plut. plac. III, 11), opinionem secuti sunt. Terra autem „in media mundi regione quiescit” (vs. 534): mundus non est infinitus, ergo medium in eo esse potest. Qui autem terra quiescere possit, sic explicat Lucretius. Inde a superficie paulatim terra minus densa fit ita, ut pondus eius deminuat: tandem in aërem transit, qui ut nebula vel fluvius subter se extendit et cum aëre, qui per totum mundum est dispersus, coniunctus est. In hoc aëre terra crevit, „ex ineunte aevo coniuncta atque uniter apta „partibus aëriis mundi, quibus insita crevit” (5. 538) legimus Epicorum docuisse τὴν γῆν τῷ ἀέρι ἐποχεῖσθαι” D. L. X, 74¹).

Haec si tenemus iam fit perspicua sententia loci, de quo agimus. Acherusia templa, si essent, esse sub pedibus oporteret; sed sub pedibus quid sit cognitum habemus: ibi per inane corpora vagantur et multa geruntur neque tamen talia sunt loca qualia Acherusia finguntur.

Cum hac opinione Lucretii congruit quod Acheruntem *profundum* dicit: „quaecumque Acherunte profundo prodita sunt esse” 3. 978. Profundum enim est *inane* 1. 957, 1108; 2. 96, 222; *summa rerum* 6. 649; 2. 1051 et *Acheruns* l. l.; ubi substantive est usurpatum, eodem spectat: *spatium profundi* 1. 1002; 5. 370; *natura profundi* 2. 1051; *summa profundi* 6. 485; *profundi habenae* 2. 1091; praeterea *ponti profunda* 5. 417²). Profundum igitur poetae fere idem est atque *immensum*, *infinitum*, et de universi spatio et materia, de mari, de Acherunte tantum praedicatur.

1) Exscripsi haec verba e cod. Leid. interpolato. Cf. meam adnotationem l. l. Usenerus in Epicureis nihil dicit de hac re. Verba laudata tribuuntur Anaximeni et Anaxagorae. Cf. Diels Doxographi p. 380, 561, 562 et prol. pag. 136. Hanc opinionem Epicuream fuisse Lucretii testimonium indicat. Cf. praeterea id quod de Epicuro tradit Plut. apud Dielsium p. 381.

2) Unde apparet falsum esse quod Munro adnotavit ad I, 1002: „but he only thus (substant. scil.) uses it in the gen. sing.”.

Itaque nulla est causa cur vss. 26 et 27 aut suo loco moveantur aut secludantur.

III, 189—195.

Animus est mobilissimus: et quod adeo est mobilis constare debet elementis rotundissimis et minutissimis.

- Namque movetur aqua et tantillo momine fluit*
 190 *quippe volubilibus parvisque creata figuris.*
at contra mellis constantior est natura
et pigri latices magis et cunctantior actus:
haeret enim inter se magis omnis materiai
copia, nimirum, quia non tam levibus extat
 195 *corporibus neque tam subtilibus atque rotundis.*
namque papaveris aura potest suspensa levisque
cogere ut ab summo tibi diffuat altus acervus,
at contra lapidum conlectum spicarumque
noenu potest. igitur parvissima corpora pro quam
 200 *et levissima sunt, ita mobilitate fruuntur:*
at contra quaecumque magis cum pondere magno
asperaque inveniuntur, eo stabilita magis sunt.
nunc igitur quoniam est animi natura reperta
mobilis egregie, perquam constare necessest
 205 *corporibus parvis et levibus atque rotundis.*

Bockemuellerus vss. 189—195 secluserit, quod probat Brieger hisce verbis; „nam cum et hoc loco et eo qui sequitur 196 202 exemplis a rebus apertis petitis animi mobilitas quantal doceatur, prior deterior est: aquae enim corpuscula cerni non possunt, papaveris globuli possunt”. Heinzius hoc argumentum iam refutavit. Prius exemplum de aqua et melle petitum comparationem instituit inter animum qui cerni non potest et liquorem aliquem qui cernitur; alterum inter hunc liquorem cui atomi cerni non possunt et papaver cuius corpora singula cernuntur. Recte conferri iubet II, 451 seqq.

Ego pauca addam. Altera coniunctio *namque* quodam modo pendet ex priore, vel potius initium facit sententiae quae explicat sententiam antecedentem quae et ipsa incipit ab ead

coniunctione et explicat id quod antecedit. Eandem rationem invenias 1. 1017 *nam*, 1021 *nam*; 2. 83 *nam*, 85 *nam*; 2. 1122 *nam*, 1128 *nam*; 3. 85 *nam*, 87 *nam*; 3. 374 *nam*, 381 *nam*; *ter* haec coniunctio eadem ratione repetita est 4. 61, 65, 72. Aliter res se habet aliis locis, ubi coniunctio *namque* intra spatium paucorum versuum est repetita: 1. 330, 336; 2. 507, 510; 4. 1039, 1049, 1057.

Praeterea vs. primus prioris exempli optime excipit versum antecedentem:

momine uti parvo possint impulsa *moveri*.

namque *movetur* aqua et tantillo *momine* flutat

Verba quae litterarum forma notavi sine ullo dubio de industria a poeta per *χλασμόν* sunt collocata.

Denique in exemplo de *rotundis* elementis sermo esse debet, ut apparet e vs. 186 collato cum vs. 205; at in priore exemplo de *rotundis* corporibus est sermo, in altero non ita.

III, 298.

est etiam quoque pacati status aëris ille,
pectore tranquillo qui fit voltuque sereno.
sed calidi plus est illis quibus acria corda

295 iracundaque mens facile effervescit in ira;
quo genere in primis vis est violenta leonum,
pectora qui fremitu rumpunt plerumque gementes
nec capere irarum fluctus in pectore possunt.

at ventosa magis cervorum frigida mens est

300 et gelidas citius per viscera concitat auras,
quae tremulum faciunt membris existere motum.

Lachm. vsm. 298 ante vsm. 296 collocavit. „Hic versus, ait, putide subiectus est ei quo eiusdem rei effectum poeta gravioribus verbis expressit „*Pectora qui fremitu rumpunt plerumque gementes*“. Briegerus eundem putat esse unum ex iis versibus „quos accuratius inspicienti appareat reliquias esse versuum a Lucretio damnatorum“; praeterea indicat unum versum esse amissum ante 298. Munro et Heinzius eum suo loco tuentur.

Quod Lachm. ait concedi non potest. Sententia illa, quae

coniunctione *nec* est adiuncta, non est „putide subiecta”, et addit explicationem; particula quae est *nec* saepe eandem vi habet atque *neque enim, quoniam non, ita ut non*. Pauca tantu exempla afferam ex Lucretio:

1. 263 quando alid ex alio reficit natura, *nec* ullam
rem gigni patitur, nisi morte adiuta aliena.
1. 690 Dicere porro ignem res omnis esse, *neque* ullam
rem veram in numero rerum constare nisi ignem cē
2. 158 cum per inane meant vacuum, *nec* res remoratur
ulla foris,
2. 583 nil esse,
quod genere ex uno consistat principiorum
nec quicquam quod non permixto semine constet.
3. 263 nil ut secernier unum
possit *nec* spatio fieri divisa potestas.
3. 273 nam penitus prorsum latet haec natura subestque
nec magis hac infra quicquam est in corpore nostro.

Haec iam sufficiant, quamquam alia colligere e partibus ca-
minis illis quae post locum de quo agimus inveniuntur nō
est difficile.

Sententia igitur est haec: leones plerumque cum gemun
fremitu pectora, ut ita dicam, rumpunt, cum irae aestu
pectore cohibere non possint.

Lachm. et Brieg. vsm. 298 transponentes vel includent
convenientiam partium in eo loco quem exscripsi apparente
turbant. Versus enim hac ratione sunt dispositi 2. 2. 3. 3. To
loco sermo est de binis rebus: de animi motu interiore et
eo quod extrinsecus apparet:

292, 93	pectus tranquillum	voltus serenus
294, 95	acria corda	effervescens ira
297, 98	pectora quae quasi rumpuntur	aestus non cohibet
300, 01	gelidae aurae per viscera	tremencia membra
- Quod cum ita sit, non licet quicquam mutare in loco non ta-
tum sano, sed non sine arte scripto.

III, 336—349.

- Haec igitur natura tenetur corpore ab omni,
 ipsaque corporis est custos et causa salutis:
 325 nam communibus inter se radicibus haerent,
 nec sine pernicie divelli posse videntur.
 quod genus e thuris glaebis evellere odorem
 haud facile est, quin intereat natura quoque eius
 sic animi atque animae naturam corpore toto
 330 extrahere haut facile est, quin omnia dissoluantur.
 inplexis ita principiis ab origine prima
 inter se fiunt consorti praedita vita,
 nec sibi quaeque sine alterius vi posse videtur
 corporis atque animi seorsum sentire potestas,
 335 sed communibus inter eas conflatur utrimque
 motibus accensus nobis per viscera sensus.
 praeterea corpus per se nec gignitur unquam,
 nec crescit neque post mortem durare videtur.
 non enim, ut umor aquae dimittit saepe vaporem,
 340 qui datus est, neque ea causa convellitur ipse.
 sed manet incolumis, non, inquam, sic animai
 discidium possunt artus perferre relictis,
 sed penitus pereunt convulsi conque putrescunt.
 ex ineunte aevo sic corporis atque animai
 345 mutua vitalis discunt contagia motus,
 maternis etiam membris alvoque reposta,
 discidium ut nequeat fieri sine peste maloque;
 ut videas, quoniam coniunctast causa salutis,
 coniunctam quoque naturam consistere eorum.

Briegerus vss. 337—349 seclussit, cum interrumpant argumenta
 quae cohaereant. Lachm. vss. 350—395 seclussit; Heinzius con-
 tra *praeterea* (vs. 337) mutavit in *propterea*.

Briegeri autem erroris principium hoc est, quod putat vs.
 337 seqq. novum argumentum adiungi, quam ob rem eo versu
 incisionem indicat. Attamen versibus 348 et 349 conclusio con-
 tinetur totius argumenti, incipientis a vs. 323, id quod Lucre-
 tiano more dilucide significatur verbis, quae leguntur vs. 348,
causa salutis, repetitis e vs. 324.

Vss. 337—349 igitur continuant argumentum versuum 337—336, et novi quid addunt. Similitudo vss. 327—330 diff a simili quod continetur versibus 339—343; ipse poeta dismen diserte indicat verbis quae sunt *qui datus est* vs. 337. Odor turis est *coniunctum* (I, 451), vapor aquae est *euen* (I, 457), alterum ita cum re cohaeret ut eximi, *secer*ni possit quin natura ipsius rei intereat, alterum quoniam rei additum demi potest, cum res ipsa maneat incolumis. Anir autem ita cum corpore cohaeret ut odor cum ture, non cohae ut vapor cum aqua; animus et corpus unam rem efficiu hominem; sed animus continetur toto corpore atque id conserv est causa qua corpus manet.

Hae *duae* res a poeta demonstrantur (vs. 325 *nam*). Pri ostendit *totum* corpus animum continere. Communes hab radices, id est usque ad intimas et subtilissimas partes co munionem habent. Eadem sententia (versuum 325 et 26) va modis ter repetitur: vss. 329, 30 *corpore toto, omnia*; vss. 332 *ab origine prima* (quod comparandum est cum similitud *radicum*; non est idem quod vs. 344 dicitur *ex ineunte ae* nam id pertinet ad tempus); vss. 335 *communibus motibus*.

Idem significat simile turis; odor in minima parte eius in hanc ob causam non potest evelli, ne in micras quidem si f tur; tus non continens odorem non est tus quam ob caus odor eius est *coniunctum*. Quod vs. 328 dicitur *natura eius* pertinet ad tus omisso odore, id quod Heinzius putare videt sed ad tus quale est sua natura. Tus non comparatur c corpore hominis sed cum homine.

His expositis poeta transit ad alteram sententiam probanda animum esse custodem corporis et causam salutis. Recte igi haec cum superioribus coniunguntur coniunctione quae *praeterea*, nam novum est quod additur. Non demonstrant a mum non posse per se esse; quod postea poeta est demonstratur Nunc vero hoc dicit: corpus non posse sine animo esse; neq gigni per se, neque crescere, neque post mortem durare. E autem, corpus scilicet post mortem non durare, cum ante o los positum sit, primo loco poeta exponit, deinde transit tempus illud quo corpus crescit (vs. 344, 45), tum ad statu corporis in utero matris (vs. 346).

Sic demonstravit animum causam esse corporis vitae et coniunctas esse naturas corporis et animi. Haec cum iam scripsissem legi quae Heinzius in Comment. pag. 95 et 96 ad hunc locum adnotavit. Licet pauca sint, quae cum eius interpretatione congruant, tamen in toto loco explicando aliam viam ingressus sum. Supra iam adnotavi Heinzius vs. 337 per coniecturam posuisse *propterea* pro tradita lectione quae est *praeterea*. Mea vero interpretatio si recta est, servanda est lectio codicum. Locus quam Heinzius ex Epicuro affert coniuncturam eius probare non potest. Dicit enim: Καὶ μὴν καὶ ὅτι ἔχει ἡ ψυχὴ τῆς αἰσθήσεως τὴν πλείστην αἰτίαν, δεῖ κατέχειν· οὐ μὴν εἰλήφει ἂν ταύτην, εἰ μὴ ὑπὸ τοῦ λοιποῦ ἄθροίσματος ἐστεγάζετο πως. τὸ δὲ λοιπὸν ἄθροισμα παρασκευάσαν ἐκείνη τὴν αἰτίαν ταύτην μετέληφε καὶ αὐτὸ τοιοῦτου συμπτώματος παρ' ἐκείνης, οὐ μέντοι πάντων ἢ ἐκείνη κέκτηται· ΔΙΟ ἀπαλλαγείσης τῆς ψυχῆς οὐκ ἔχει τὴν αἰσθήσιν. οὐ γὰρ αὐτὸ ἐν ἑαυτῷ ταύτην ἐκίκτητο τὴν δύναμιν κ.τ.ε. (Usener Epicurea p. 20. 7—14). Epicurus igitur ait corpus non omnium particeps fieri quae animus possideat; et *hanc ob causam* cum animus discesserit corpus non habere sensum. Id autem toto caelo diversum est ab eo quod Lucretius dicit hoc loco. Itaque non licet e coniunctione quae est *δις* apud Epicurum ad coniunctionem *propterea* apud Lucretium concludere. Arbitror igitur cum Lachm. totum locum Lucretianum sanum esse nec quicquam mutari aut secludi oportere.

Amstelodami.

AD THUCYD. VI. 37 § 2.

SCRIPSIT

E. C. MARCHANT.

In hoc Vol. pag. 92 J. van Leeuwen, vir doctissimus, haec verba tetigit: μόλις ἂν μοι δοκοῦσιν, εἰ πόλιν ἑτέραν τοσαύτην ὄσαι Συράκουσαι εἰσιν ἔλθοιεν ἔχοντες καὶ ὅμορον οἰκήσαντες τὸν πόλεμον ποιοῖντο, οὐκ ἂν παντάπασι διαφθαῖναι. Monuit participium οἰκήσαντες si de ipsa Atheniensium urbe dictum sit, οἰκοῦντες requiri potius; sin urbem amicam vel sociam cogitet orator, aut οἰκίσαντες exspectari (quod parum tamen in hanc sententiam quadrare sensit v. d.) aut οἰκειωσάμενοι. Recte. Sed hic, opinor, neque Athenarum ipsarum neque urbis amicae in mentem venit Thucydidi. Vidit iam Herbstius verbis εἰ πόλιν ἔλθοιεν ἔχοντες significari εἰ urbem secum huc transferant. Verbum *urbs* autem non proprie dicitur, sed per translationem usurpatum idem quod *coriae* valet: ἄνδρες γὰρ πόλις, καὶ οὐ τεῖχος. Si Nicias multitudinem populo Syracusano parem traduceret, timeri potuit ne paris potentiae urbem exstrueret Syracusis finitimam — μὴ πόλιν ἀντίπαλον παρασκευάσαιτο (secundum libr. I, c. 142). Sed, cum Syracusae πόλις esset οὐδὲν ἐλάσσων αὐτὴ γε καθ' αὐτὴν τῆς Ἀθηναίων, nullo modo accidere potuit id quod incrementi causa fingebat Athenagoras. Scite igitur pro oratore Siculo dum increscendi genere in dicendo utitur ioca ac seria simul agebat. His de causis equidem οἰκίσαντες pro οἰκήσαντες requiro. Verbis πόλιν ὅμορον οἰκίσαντες opponuntur sequentia: στρατοπέδῳ ἐκ νεῶν ἰδρυθέντι: ad quae recte notavit Henricus Stein *also ohne festen Rückhalt*. Neque enim sunt νῆες ἀνδρῶν κενὰ πόλις, in quam se miles ex castris infestis ut in tutum recipiat. Sed nihil aliud tentandum. Locus enim noster post interpretationem omni caret offensione.

SCRIPTSIT

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR, LENOX, TILDEN FOUNDATIONS

Martiali operam dare, poëtae lascivo quidem interdum atque obsceno, plerumque tamen lepido, venusto, faceto, cum semper suave fuerit, tum hac aetate est iucundissimum. Non enim nunc verendum ne unquam in loco aliquo dudum expedito haereamus, multo minus etiam ne operam perdamus versus emendare conando feliciter iam ab aliis sanatos. Ea enim praestantissimi viri Friedlaenderi, qui novissimam poëtae paravit editionem, fuit industria atque ea sagacitas, ut nullum iam nos obstaculum moretur, quod probabili modo removeri potuerit, nulla res lateat qua vel tota epigrammata vel singuli versus illustrentur. Itaque nunc in Martiale non ipsius modo sed omnium, quibus usus est, quos coluit, quos ridet perstringitve, vita patet: ex illo totius saeculi mores, studia, vitia cognoscuntur. Neque tamen obiter est inspiciendus raptimve perlegendus; nullus enim fere eius versus est, qui non pondus habeat, nullus qui non doceat aliquid quod scire velimus, quodque, cum sciri possit, ignorare turpe sit. Lubenter ergo eum cum pulvisculo excutimus; quod dum facimus, fieri non potest quin videamus non tamen omnia apud Friedlaenderum — et Friedlaenderum cum nomino simul de Schneidewinio Gilberto aliis cogito, quorum ille doctrinam collegit disposuitque, quorumve emendationes coniecturasque in suum usum convertit — extare sana sinceraque, sed multos poëtae locos vitium crepare. Ipse hoc non dissimulat — non enim illorum ille est, qui ad explicandum auctorem e remotissimis literarum angulis quamvis

abstrusam reconditamque doctrinam protrahant potius quam correctione opus esse concedant — sed saepe se quae legantur non intelligere ingenue fatetur. Nemo ergo ineptae me insimulabit arrogantiae si in tanti viri praeclaro opere naevos quosdam maculasque indicare conabor. E locis autem, ad quos Friedlaenderi editionem saepius pervolvens adscripsi aliquid, eos *hi* eligam de quibus post longam deliberationem certa mihi steteri sententia. Atque plerumque quidem significabo tantummodo *v*itium vitique genus, interdum emendationem proponam; non hercle, quo aliquam mihi gloriolam aucuper, sed ut, *mea*n opinionem paucis comprehendens vocabulis, doctiorum sagaciorumque curas provocem. Sequar autem epigrammatum ordinem, ita tamen ut ea simul proferam, quae apte coniungi posse *vi*deantur.

Lib. I ep. 13.

Arriae in morte constantia virtusque pulchre his versibus describitur:

Casta suo gladium cum traderet Arria Paeto,
 Quem de visceribus strinxerat ipsa suis,
 „Si qua fides, vulnus quod feci non dolet inquit
 Sed quod tu facies, hoc mihi, Paete, dolet”.

Stoicam mulierem quam maxima, ut opinor, brevitatis decet. Itaque egregie eam historicus nil nisi illud: „non dolet Paete” dicentem facit. Neque tamen vituperandus poeta, qui ita illud dictum exornet amplificetque ut non sapientem solum fuisse Arriam appareat sed etiam viri amantissimam. Sed ista *si qua fides* inepte verbosam eam reddunt. Nemo iis verbis utitur cuius animus cum maxime totus defixus est in re gravissima quam ipse peragit vel peracturus est. Formula ea est cui certa est sedes assignata, cuiusque sensus semper unus est atque idem. Nempe *in narratione* ponitur, cum is qui narrat significare vult sibi ipsi id quod referat vix credibile videri. Ergo non Arria hic loquitur, sed poeta, cui transposito signo „sua reddi possunt.

Ep. 15.

Amicum suum Iulium sic poeta alloquitur:

O mihi post nullos, Iuli, memorande sodales.
 Si quid longa dies canaque iura valent,

Bis iam paene tibi consul tricesimus instat

Et numerat paucos vix tua vita dies.

Numquam vidi codicum aliquem errorem sagacius detectum demonstratumque quam illum qui antehac apud Aristophanem in versibus

Ἵπέρβολος δ' οὐκ τῶν λύχων πλεῖν ἢ τέλαντα πολλά
εἶληφε διὰ πονηρίαν, ἀλλ' οὐ μὰ Δία μάχαιραν

latebat. Quod vitiosum absurdumque esse qui post Ernestium observavit Leeuwenius meus in priore versu legi iussit: πλεῖν ἢ ἑκατὸν τέλαντα. De emendatione forsitan dubitare etiam possit quispiam, traditam lectionem semel vitii convictam nemo, ut opinor, defendet. Quis enim non intelligit inepte balbutientis esse istud: *plus (quam) multa*? Verum minusne absurdum est *minus quam pauci* vel, quod eodem redit, *vix pauci*? Pro *paucos* autem quid sit legendum quaeris. Dicam, sed pauca praemittam de totius carminis argumento. „Sexaginta anni sunt, Iuli”, poeta ait „postquam natus es, sed quotam eorum partem *vixisti*?” *Vivere* enim Martiali est: „iucunde vivere et ita ut vivere te sentias e voluptatibus quas vita affert homini neque pauperi neque obscuro.” Et eam demum partem vitae, quam sic peragas, *vitae* nomine dignam censet. Egregie hunc utriusque vocabuli usum illustrat Friedlaenderus non minus quam decem e Martiale locis allatis. Postquam ergo vituperavit amicum dicendo: „sexaginta iam annos in vita, quae quidem vulgo vita dicitur, moraris, veram vitam quam raro et quam breve tempus expertus es” (hanc enim esse versuum 3 sq. sententiam nunc quoque apparet), sic fere pergit: „iamdudum frui voluptatibus, quas tibi vita offert, brevissimae illae sunt; paulisper mitte curas laboresque, quibus totum te dedere soles; mihi crede, manent illa; vitae dulcedo cito praeterit”. Quid ergo aptius vs. 4 legi possit quam:

Et numerat *totidem* vix tua vita dies.

„Sexaginta annos tibi vixisse videris, at ego te vix sexaginta dies vere vixisse contendo”. Neque tam audacem hanc esse coniecturam quam primo videatur aspectu intelliget quicumque multos codices Latinos sit perscrutatus: is enim scit nullum fere vocabulum esse Latinum, quamvis sit ad intelligendum facile, quin tamen saepe in codicibus aliquod accipiat interpretamentum. Equidem videre mihi videor librum manuscriptum

in quo noster versus sic exhibeatur:

Et numerat totidem vix tua vita dies.
paucos

Nam interpretamenta ista haud raro etiam esse falsissima **vix** dicere opus. Nostro autem loco verbum a poëta positum **voca-**bulo suprascripto cessit.

Lib. III ep. 1.

Librum in Gallia compositum Romam inde missurus **hoc** epigramma praemittit:

Hoc tibi quidquid id est longinquis mittit ab oris
Gallia Romanae nomine dicta togae.

Hunc legis et laudas librum fortasse priorem:

Illa vel haec mea sunt, quae meliora putas.

Plus sane placeat domina qui natus in urbe est:

Debet enim Gallum vincere verna liber.

Haec quid sibi velint non intelligo: singuli versus 3—6 ad intelligendum sunt facillimi, coniuncti sanum sensum non praebent. Quo autem vitio epigramma laboret una vox *sane* (vs. 5) declarat. Illa enim ponitur ab eo qui significare vult se concedere verum rectumque esse quod dicat adversarius, sed ea condicione ut sibi quoque ab illo concedatur aliquid. At nunc post illud *sane* nil legitur quocum apte coniungatur. Verum inter se versus 4 et 6 transpone, omnia egregie decurrent: „priorem librum (i. e. librorum I et II, uno volumine comprehensorum, editionem; v. Friedl. a. h. l.) huic praestare dices; nimirum hic in provincia est scriptus, ille in urbe. Neque ego obsto quominus ita censeas, dummodo mihi hac condicione uti liceat ut quae tibi meliora visa fuerint tamquam mea agnoscam, quae peiora respuam”. Ita urbanissimis ambagibus nihil aliud dicit quam hoc: „nequaquam hic liber priori impar est; quodsi tu aliter senseris, quamquam intelligo te praesudicata opinione duci, tamen tecum non pugnabo”.

Atque eadem medicina alii quoque epigrammati est adhibenda. Est libri VII ep. 86. Quod sic incipit:

Ad natalicias dapes vocabar,

Essem cum tibi, Sexte, non amicus:

Quid factum est, rogo, quid repente factum est,

Post tot pignora nostra, post tot annos

Quod sum praeteritus vetus sodalis?

haec sunt et perspicua, neque minus lepida. Inest pars
parva vitae Romanae, qualis eo erat tempore. Per multos
Martialis Sextum coluit tamquam cliens patronum; sem-
praesto fuit, et quaecunque ab eo iuberetur, quamvis
essent, fideliter peregit; dona quoque interdum maiora
pro re tenui misit. Pro quibus meritis hoc accipere prae-
solebat ut a Sexto, diem natalem celebrante, ad epulas
stetur. Tandem aliquando e cliente amicus factus est: omit-
tim se sine damno pristina illa officia posse credit; sed
agnoscit quam falsa ea fuerit opinio, nam nunc novus
amicus, vetus patronus, solitam quoque omittit invitationem.
Iam autem intermissi grati illius muneris poeta lepidissimis
ponit versiculis:

nulla venit a me

Hispani tibi libra pustulati

Nec levis toga nec rudes lacernae.

respondit: „sed causam scio”. Quis autem rogat aliquid,
qui se idem illud probe scire affirmat? Sequentia videa-
postquam cur subito nunc sit neglectus poeta docuit, ap-
facundissimeque sic simulati amici perstringit avaritiam:

Non est sportula, quae negotiatur:

Pascis munera, Sexte, non amicos.

videt unquam in nostra arte certum fuit, certum ego dico
hic poetam epigrammati finem fecisse. Quam enim facete
hoc versu:

Pascis munera, Sexte, non amicos

ur. Quantum ponderis tum est in illo vocativo, quantum
atis in dicto sententioso et subobscurum: „pascis munera
amicos”. At nunc additur:

Iam dices mihi „Vapulet vocator”.

videtur ultimum versum a iam incipientem? Verum hoc
relege epigramma:

Ad natalicias dapes vocabar,

Essem cum tibi, Sexte, non amicus:

Quid factum est, rogo, quid repente factum est,

Post tot pignora nostra, post tot annos

Quod sum praeteritus vetus sodalis?

Iam dices mihi „vapulet vocator”,

Sed causam scio: nulla venit a me e. q. s.

Nunc demum omnibus numeris absolutum esse agnoscere del
„Cur, obsecro, subito nunc a te, Sexte, negligor? Effu
quaeres, et culpam in servum tuum reicies, qui me in
a te iussus negligens fuerit. Sed ego veram causam novi e.

Lib. III ep. 46.

Exigis a nobis operam sine fine togatam:

Non eo, libertum sed tibi mitto meum.

„Non est” inquis „idem”. Multo plus esse proba

Vix ego lecticam subsequar, ille feret.

In turbam incideris, cunctos umbone repellat:

Invalidum est nobis ingenuumque latus.

Quidlibet in causa narraveris, ipse tacebo:

At tibi tergeminum mugiet ille sophos.

Lis erit, ingenti faciet convicia voce:

Esse pudor vetuit fortis verba mihi.

„Ergo nihil nobis” inquis „praestabis amicus?”

Quidquid libertus, Candide, non poterit.

Vides, lector, quam sit et argumento et colore hoc epigramma illi cognatum de quo modo agebam. Hic quoque poeta exprobat cum patrono, qui numquam desinat clientis a se expectari nera, significatque se cupere tandem aliquando onere liberum neque tamen minus (id quod facile intelligitur e silentio) modis clientelae frui pergere. Vides etiam hoc quoque epigramma claudi sententiola acuta ingeniosa salsa, quae le patroni menti vocativi illius *Candide* imprimatur pondere hoc in transitu. Quid sit vs. 7 *causa* rogo. Versu quidem fit mentio sed nihil ille ad nostrum. Immo vero cum res enumerentur in quibus aliquod sit clientis officium, et vs. 9 sq. de *causa* aliqua iudiciali agatur. hic toti vocabulo locum non esse sponte apparet. Et quid praeterea est: a in causa *narrare*? An oratori tum praesertim plauditur *narrationem* feliciter peregit? Aptius illud fieri opinor po quem locum plenum gravitatis oratoriae. Verum ubinam nes divites parum culti urbanique longas proferre solent

tiones, ineptas plerumque et ridiculas, de suis nimirum rebus gestis, de suis virtutibus, de sua prudentia sapientiaque? In *coena* ut opinor, dum miseri clientes esuriunt, et tamen coguntur longas fabulas audire et, quod durius est, etiam admirari. Saepe mihi in codicibus optimis pessimisque observatum est — et utile hoc est semper in promptu habere iis qui rem criticam factitant — non tam saepe manum librarii quam mentem aberrare, vel potius plerumque tum demum aberrare manum cum simul mens in errorem sit inducta. Pro vocabulo librarii vocabulum scribunt, cuius eadem fere est forma iidemque ductus, sed accedere solet quod illud etiam aliquo loco in vicinia vel contextu ipso eorum menti suggeritur. Scripto autem *coena* pro *causa* lepidissima haec resurgit sententia: „cum tu in coena ineptissima quaeque narraveris, libertus meus tibi plaudet, ego tacitus edam bibamque”.

Lib. V ep. 11.

Sardonychas, zmaragdus, adamantas, iaspidas uno

Versat in articulo Stella, Severe, meus.

Multas in digitis, plures in carmine gemmas

Invenies: inde est haec, puto, culta manus.

Friedl.: „*inde*: aus dem Schatz von Juwelen, womit gleichsam seine Gedichte geschmückt waren”. Prodit, ni fallor, istud *gleichsam* praestantissimi viri dubitationem. Mihi certe illae gemmae, quae e poëmatibus Stellae in digitos eius transsiluerunt, risum movent, neque credo eiusmodi aliquid a Martiale excogitari potuisse. Ergo lenissima equidem emendatione pro *inde* legendum censeo *iure*: ceteros omnes ridemus et ineptos dicimus qui digitos pretiosis onerent lapidibus; at Stellae digiti, qui tam splendentes ingenio versus conscribant, nunquam nimis ornati esse dici possunt.

Lib. V ep. 14.

Nihil unquam iocosius scriptum est quam haec narratio de Nanneio, qui, quamquam censum equestrem non haberet, tamen quocunque tandem modo in quatuordecim equitum ordinibus conatus sit si non sedere at pendere saltem, ut et equitibus sedere se iactare posset et a dissignatore excitatus sic se defendere: „sto, non sedeo”. Sed in his versibus:

Bis excitatus terque transtulit castra
 Et inter ipsas paene tertius sellas
 Post Gaiumque Luciumque consedit

istud *paene tertius* quin corruptum sit non dubito; sanum ~~se~~ sum non extundo. Ecquid *semitertius*? Non integram sibi sellam Nanneius occupat sed inter duos equites se inserens utriusque illorum sellae partem tenet, et duae illae partes fere unius sellae dimidium efficiunt. Sic non *tertius* ipse fit eorum qui in duabus istis sellis sedeant sed *semitertius*. Auget autem, si *quid* video, ioci venustatem adiectivi *semitertius* sententia *leviter* immutata.

Lib. V ep. 84.

„Saturnalia transiere tota”, finis iam adest ludorum, iocorum, libertatis:

Iam tristis nucibus puer relictis
 Clamoso revocatur a magistro,
 Et blando male proditus fritillo
 Arcana modo raptus e popina,
 Aedilem rogat udus aleator.

De versus 3 sententia subdubito; *proditus fritillo* significat, ut opinor, aleatorem cadentium alearum sonitu indicari; sed quorum istud *male*? Dixeris eo instantem poenam significari, at id quidem languidissimum sit: sic enim semper *prodendi* verbo illud adverbium addere possis, nam nunquam quisquam proditur nisi cum suo malo. An hic quoque, ut vs. 4, *modo* est legendum, ut utroque versu hoc dicatur: „Saturnalibus ne brevissima quidem horae pars addi solet, sed ubi ultima earum praeteriit nox *statim* redit legum severitas?” Sed de voce *rogat* (vs. 5) non dubito, illam a poeta scribi non potuisse mihi est persuasissimum; *rogat aedilem*, quid quaeso. An ut sibi ludere pergere liceat? At scit se non impetraturum. Legendum esse censeo *timet* item ut XIV, 1, 3, ubi Saturnaliorum licentia et aliis describitur verbis et hisce:

Nec *timet* aedilem moto spectare fritillo verna.

Est et alius Martialis versus, in quem *timendi* verbum reducendum censeo. Lib. VII ep. 12: „semper operam dedi” poeta ait „ne quemquam mea carmina laederent; innocua ea esse,

mitia, lenia volui, verum"

Quid prodest, cupiant cum quidam nostra videri

Si qua Lycambeo sanguine tela madent,

Vipereumque vomat nostro sub nomine virus,

Qui Phoebi radios ferre diemque negat?

Ain vero? Ipsene ille homo, qui pone Martialem latet, declarat se lucem solis ferre non posse? Non latere illud est, sed in-tempestive e latebris prodire et oculos hominum ultro in se convertere. Denique quis ille est? Aut nesciit ipse Martialis aut nescioquam ob causam noluit dicere. An ergo hic eum censeamus hominem tantum non nominare dicendo: „nostis illum qui ipse profitetur se lucem solis ferre non posse". Nam haud dubie vulgo notus fuit stupidus ille homo qui e latebris suis identidem clamaverit: „en, lateo". In mentem mihi revocat iocosam fabellam de stultis duobus, qui appropinquantibus hostibus se absconderant: alter eorum semet prodidit: „parcite mihi" clamando; quo deprehenso cum milites ridentes audiret dicentesque: „ὦ μωρέ, εἰ ἐσιώπησας παρήλθομεν ἄν σε" alter prosilit et: „οὐκοῦν ἐμὲ παρέλθετε, σιωπῶ γάρ" ait. Rescripto autem *timet* pro *negat* egregie depingitur homo et acerbus et ignavus.

Lib. VI ep. 8.

Praetores duo, quattuor tribuni

Septem causidici, decem poëtae

Cuiusdam modo nuptias petebant

A quodam sene. Non moratus ille

Praeconi dedit Eulogo puellam.

Dic, numquid fatue, Severe, fecit?

Rectissime Friedlaenderus vs. 1 *praetores* restituit, spreto *praecones* quod iam in editiones irrepere coeperat. Quid enim hoc epigrammate describitur? Misera hodierni temporis conditio, quo nihil praeter pecuniam in honore sit, honores spernantur, nihili aestimentur artes ingenuae. Et, id quod miserrimum est, ne perversum quidem dici potest illud hominum iudicium; immo multum inest prudentiae, siquidem viri amplissimi esuriunt, poëtae et oratores algent. Planeque idem est argumentum atque color idem epigrammatis 56 libri V:

Cui tradas, Lupe, filium magistro,
 Quaeris sollicitus diu rogasque.
 Omnes grammaticosque *rhētorasque*
 Devites moneo: nihil sit illi
 Cum libris Ciceronis aut Maronis;
 Famae Tutilium suae relinquo;
 Si versus facit, abdicet *poētā*,
 Artes discere vult pecuniosas?
 Fac discat citharoedus aut choraules;
 Si duri puer ingeni videtur,
Praeconem facias vel architectum.

Praeconis enim vocabulum poni solet ubi indicandum est genus hominum incultorum qui cito divites fiant. Quam inepte autem nostro loco vs. 5 τὸ ἀπροσδόκητον perit si iam versu 1 *praecones* legimus; contra quam concinne, si ibi *praetores* legitur, utrumque genus hominum et amplorum et doctorum bipartito dividitur.

Lib. VIII ep. 45.

Priscus ab Aetnaeis mihi, Flacce, Terentius oris
 Redditur: hanc lucem lactea gemma notet;
 Defluat et lento splendescat turbida lino
 Amphora centeno consule facta minor.
 Continget nox quando meis tam candida mensis? 5
 Tam iusto dabitur quando calere mero?
 Cum te, Flacce, mihi reddet Cythereia Cypros
 Luxuriae fiet tam bona causa meae.

Continget nox quando e. q. s.? At quatuor versibus proxime praecedentibus poeta dixit *contigisse* sibi modo illud. An vs. *quando* est fere *quando iterum*? Non opinor, neque hoc sinit linguae ratio. Verum vs. 1 pro *mihi lege tibi*; pro carmine satis obscuro habebis lepidissimum: „tu nunc, Flacce, laetus Terentii tui reditu, opiparas paras epulas et decet te id facere; sed quando ego iure idem faciam? Cum tu Cypro in urbem redieris”. Profecturus enim est Cyprum Flaccus, sed etiam nunc in urbe moratur. Quam gravis sibi futurus sit ille discessus *venuste* hoc epigrammate poeta significat.

Lib. X ep. 40.

Semper cum mihi diceretur esse
 Secreto mea Polla cum cinaëdo,
 Inrupi, Lupe. Non erat cinaëdus.

An: „*nuper*, cum e. q. s.”? Nam *semper* cum *diceretur* vel cum *esse* iungi vetat ordo verborum et *irrupi* suum sibi poscit temporis adverbium.

Ep. 41.

Proculeiam poëta rogat cur subito maritum deseruerit, statimque his verbis responsum addit:

praetor erat:
 Constatura fuit Megalensis purpura centum
 Milibus, ut nimium munera parca dares.
 Et populare sacrum bis milia dena tulisset.
 Discidium non est hoc, Proculeia, lucrum est.

Verba „*munera dares*” Friedlaenderus intelligere videtur de pecunia ab uxore collata ad mariti impensas sublevandas. Annotat enim: „der Zuschuss zu den Megalensischen Spielen würde selbst bei sehr karger Ausstattung 10000 Sest. betragen haben”. Certe, ut nunc vs. 5 sq. leguntur, cogitare cogimur de aliqua re quam mariti causa Proculeia facit. Quod autem ad totum epigramma pertinet, non potest dubitari quin haec eius sit universa sententia: „nisi tu, Proculeia, ipsis kalendis Ianuariis discidium cum marito fecisses, non ipsius solum sed etiam tuae pecuniae magna venisset calamitas: tanto constatura erat eius praetura”. Sed in eiusmodi re *dare* vix dici potest uxor: aut *conferre* dicenda est aut *perdere*. Certe non *dat munera*. Certa est eorum vocabulorum sententia, quae immutari non potest quin inepta nascatur ambiguitas, hoc praesertim epigrammate, ubi omnia lectorem eo ducunt ut vocabula illa solemnino suo sensu accipiat. *Munera dare* est *ludos edere*. Quapropter haud dubito quin *daret* sit legendum: „ludi Megalenses marito tuo, etiamsi in edendis ludis esset quam parcissimus, centum milibus erant constaturi”. In tantis autem mariti impensis tu integra abire non poteras.

Lib. X ep. 75.

Milia viginti quondam me Galla poposcit,
 Et, fateor, magno non erat illa nimis.

Annus abit: „Bis sena dabis sestertia” dixit.
 Poscere plus visa est quam prius illa mihi.
 Iam duo poscenti post sextum milia mensem 5
 Mille dabam nummos. Noluit accipere.
 Transierant binae forsan trinaeve Kalendae,
 Aureolos ultro quattuor ipsa petit.
 Non dedimus. Centum iussit me mittere nummos,
 Sed visa est nobis haec quoque summa gravis. 10
 Sportula nos iunxit quadrantibus arida centum:
 Hanc voluit: puero diximus esse datam.
 Inferius numquid potuit descendere? fecit.
 Dat gratis, ultro dat mihi Galla; nego.

Cetera omnia planissima facetissimaeque, unum verbum *iunxit* vs. 11 nos moratur. Mihi non dubium est quin sit corruptum. Annotat Friedlaenderus: „d. h. die dürftige Sportula machte mich zum Inhaber von 100 quadranten; *iunxit* vgl. I, 90, 1”. Sed credere quis possit: *aliquem alicui pecuniae iungere* vel hic vel usquam alibi dictum esse pro: *aliquem alicuius pecuniae facere dominum*? In servitutem pecuniae addicere potius significet. Nam quod ad I, 90, 1 provocat vir egregius, in illo versu nihil est praesidii. Ibi enim legitur:

Quod nunquam maribus iunctam te, Bassa, videbam
 quae verba nihil faciunt ad nostrum locum. Quo modo autem corrigamus istud *iunxit*? Videamus de qua re agatur. Emolumenti aliquid nactus est poëta, hoc ab eo abradere studet puella. Hic ego non possum non cogitare de lepidissimo Catulli loco, ubi eodem consilio puella poetam rogat aliquidne lucelli e provincia domum tulerit. Sequitur:

Respondi, id quod erat, nihil neque ipsis
 Nec praetoribus esse nec cohorti,
 Cur quisquam caput unctius referret.

Non hic loquor de coniecturis ad vs. 1 et 2 adhibitis. De tertio autem versu nulla est dubitatio. Refert aliquis caput unctius e provincia: ergo provincia caput eius vel ipsum *unxit*. Non *iunxit* nostro Martialis loco sed *unxit* est legendum. Sportula eum unxit i. e. ditavit centum quadrantibus. Cf. Nonius p. 423: „Lucilius Satyr. lib. XIV: „eti (Muell. *hic*), quos divitiae producunt et caput ungunt Horridulum”. Ubi nequaquam cum

Muellerō equidem *ut* legerim pro *et*. Salsissimum autem est oxymoron: „sportula arida nos *unxit*”.

Lib. XI ep. 1.

Quo tu, quo, liber otiose, tendis
Cultus Sidone non cotidiana?
Numquid Parthenium videre? Certe
Vadas et redeas inevolutus.

Non iubet, ut opinor, poëta librum redire inevolutum; et ne ad Parthenium quidem ire *iubet*, sed *permittit* tantummodo idque invitus, quia scit tristem fore audacis incepti eventum. Lege ergo:

Vadas *ut* redeas inevolutus.

Lib. XI ep. 16.

Lascivorum epigrammatum corpori cuidam haec poëta praefatur:

Qui gravis es nimium, potes hinc iam, lector, abire
Quo libet: urbanae scripsimus ista togae;
Nam mea Lampsacio lascivit pagina versu
Et Tartesiaca concrepat aera manu.

Peritissime editor ad vs. 2 annotat: „Das bisherige (vgl. zu IV, 41, 2) habe ich für solche geschrieben, die auf bürgerlichen Anstand halten. Dem Perfectum scripsimus setzt das Praesens lascivit das nun folgende entgegen”. Verum ne iusto sit obscurior oppositio pro *nam* (vs. 3) leni coniectura scribe *nunc*.

Lib. XI ep. 84.

Tonsoris Antiochi imperitiam descripturus sic poëta inchoat:

Qui nondum Stygias descendere quaerit ad umbras
Tonsorem fugiat, si sapit, Antiochum.

Frigere nescio quomodo vs. 1 istud *nondum* videtur. Semper cupiunt omnes homines vivere etiam aliquamdiu; quod ut iis contingat omnia debent vitare pericula, non solum illa, quae Antimachus affert. Unice aptum huic loco est *totus*: „si in Antiochi perveneris manus, non interibis solum sed laniato dilaceratoque corpore ad inferos ibis”. Insanam hanc esse *dei-vasiv* non infitior, sed non sunt quae sequuntur minus vehementia. Off. praesertim vs. 11 sq.:

Ad matrem fugiet Pentheus, ad Maenadas Orpheus
Antiochi tantum barbara tela sonent.

Lib. XII ep. 5.

Anthologiam e libris X et XI a se factam his verbis poëta
ad Nervam mittit:

Longior undecimi nobis decimique libelli

Artatus labor est et breve rasis opus.

Plura legant vacui, quibus otia tuta dedisti:

Haec lege tu, Caesar; forsitan et illa leges.

Quidquid dicit praestantissimus editor, *rasit* vs. 2 non potest
esse sanum; *libelli labor* nil est nisi *ipse libellus*, et *liber artatus*
ipse *est* breve opus. Interpretationes, quales dedit Munro:
„longior labor decimi undecimique libelli artatus est, et ita
causa fuit ut breve opus raderetur (et perficeretur)” vel: „novus
labor noster longiorem decimi undecimique libelli laborem ar-
tavit, et ita rasis (et perfecit) breve opus” si probabuntur,
posthac nihil iam Latine dicere non licebit. Quod autem ascripsit:
„cf. X, 2, 3 lima rasa recenti”, eo exemplo semet ipse refutat;
librum enim radere limae est non libri. Lenissima emendatione
legendum est *vadit*; cf. quae de mente librarii simul cum manu
errante dixi ad III, 46, 7. Verbum autem *vadendi*, quamquam
semper et ubique frequentissime adhibetur de libri ad patronum
vel legentium populum perfectione, unum tamen adscribam
locum, qui nostro simillimus est, I, 70, 1:

Vade salutatum pro me, liber: ire iuberis

Ad Proculi nitidos, officiose, lares.

Lib. XII ep. 29.

De Hermogene mapparum fure et alia narrantur incredibilia
et hoc

Nuper cum Myrino peteretur missio *lasso*

Subduxit mappas quattuor Hermogenes.

Ecquid *lasso*? Nam de aliquo Veiano aetate fracto potissimum
haec intelligenda; cf. X, 74, 1:

Iam parce *lasso*, Roma, gratulatori

Lasso clienti.

Hic quoque seniori, qui multos exantlavit labores, missio pe-
titur. Et *lassus* pro *saucius* minus rectum videtur.

Lib. XII ep. 82.

Menogenes, adulator turpis, ut ad cenam invitetur, nil facere recusabit:

Fumosae feret ipse tropin de faece lagonae.

Cuiusmodi istud sit officium se non perspicere fatetur editor. Lubenter credo, et pro *feret* legendum puto *bibet*. Dominus parcior faecem vini ebibi quam effundi mavult, qua epota a parasito ipse novae lagonae superiori parte delectabitur.

Est et alius locus in quem fraude istud *feret* irrepserit:

Lib. XIV ep. 16.

Turricula.

Quae scit compositos manus improba mittere talos

Si per me misit, nil nisi vota feret.

Vota ferre, si iam est istud Latini sermonis, nil significare potest nisi: „id quod speraris cupierisque obtinere”. Atqui in ludendo alea *semper* (nunquam non) tam fausta uti fortuna eius est qui fraudem adhibere solet. Et haec est huius turriculae virtus et sinceritas ut falso aleatori nunquam prodesse possit. Pro *feret* legendum videtur *facit*: qui hac turricula ludit, precari quidem et optare potest ut id quod opus est cadat; ipse hoc dolo efficere non potest. Uterque locus lacunosum codicem archetypum prodit. Nihil autem frequentius quam paginae margo hic illic detritus.

Lib. XIII ep. 97.

Alloquitur poëta Bassum quendam, cuius ea est impudentia ut nobili et divite uxore ducta rem habeat cum delicatis puerulis, quos illius dote emerit, et ‘Latine’ sic invehitur in eum:

Et sic ad dominam reversa languet

Multis mentula milibus redempta;

Sed nec vocibus excitata blandis,

Molli pollice nec rogata surgit.

Etiam spurcissima sanum habere sensum debent; is autem tum demum hisce inerit, si rescripserimus:

Et sic ad dominam reversa languet

Multis mentula milibus redempta,

Ut nec vocibus excitata blandis,

Molli pollice nec rogata *surgat*.

Sic languet ... ut.

Lib. XV ep. 137.

Lacernae albae.

Amphitheatrali nos commendamus ab usu,

Cum tegit argentes alba lacerna togas.

Ut *nos* sit subiectum utque suam sibi *emphasin* habeat, et ut haec ex certo loquendi usu dicta sint, pro *commendamus* rescribendum *commendamur* censeo.

ΜΕΓΙΣΤΟΣ — ΠΛΕΙΣΤΟΣ. AD THUCYD. III 45 § 3.

Diodotus ubi Cleoni oblocutus demonstrare conatur multo magis e re Atheniensium esse parcere Mitylenaeis devictis quam gentem excidere, locum communem de poenarum ad scelera prohibenda inutilitate orationi inserit. Ipsa scilicet natura humana prona est ad delinquendum:

καὶ οὐκ ἔστι νόμος ὅστις ἀπείρξει τούτου. ἐπεὶ διεξεληλύθασι γε διὰ πασῶν τῶν ζημιῶν οἱ ἄνθρωποι προστιθέντες, εἴ πως ἦσαν ἀδικοῖντο ὑπὸ τῶν κακούργων· καὶ εἰκὸς τὸ πάλαι τῶν μεγίστων ἀδικημάτων μαλακωτέρας κεῖσθαι αὐτάς, κτέ.

Vitio haec laborant. Non dico participium *προστιθέντες*, quod perperam me quidem iudice in *προτιθέντες* mutavit Badham; sed ultima verba aptum sensum non praebent. *Nulla unquam lex tantum valebit ut non amplius peccetur. Poenas identidem auxerunt homines, sperantes fore ut pauciora sic committerentur delicta; et contra gravissima scelera olim leviores poenas legibus fuisse praestitutas quivis intellegit.* — Itane vero? scelestissimis hominibus nunquam parcitum est, opinor. Omnis argumenti vis perit et nugas profert orator, nisi legimus τῶν πλείστων ἀδικημάτων. *Olim plerisque reis leges multo erant clementiores; sed dum augentur poenae, tandem eo ventum est ut in quacvis iam delicta severissime animadvertatur: — et tamen peccatur.*

J. v. L.

DE MONUMENTO ANCYRANO SENTENTIAE CONTROVERSAE.

SCRIPSIT

J. W. BECK.

De Monumento Ancyrano qui scripsit postremus Ed. Woelfflinus, vir optimus, quem magistri loco colere pergam, non omnia de hac inscriptionum regina iam dicta esse denuo mihi persuasit. Quod paucis ante annis volvebam animo et in adversariis sepultum iacebat, Woelfflini tandem disputatione resuscitatum depromam, digeram, in lucem emittam non ignorans multa in hac quaestione superesse, quae nemo possit enucleare.

Hoc satis veri simile esse, quantum scio, omnes putant Suetonium inscriptionem hanc — quocumque eam appellant nomine —, quam ante Mausoleum quoque positam fuisse credunt, aut ipsam Romae legisse aut certe exemplar quoddam scriptum ante oculos habuisse: de propria huius monumenti indole inter omnes non convenit. Duae res inprimis persequendae sunt, quarum altera in comparatione vitae Augusti a Suetonio conscriptae et Monumenti Ancyrani, altera in ea quaestione versatur, quam Woelfflinus super suscepit¹⁾. Esse hanc inscriptionem opusculum id, quod Augustum composuisse et ante Mausoleum collocari iussisse Suetonius tradit atque manum principis per ipsas eloquendi proprietates satis ubique patere, quamquam multis valde perspicuum videtur, re vera minus perspicuum est. Si a

1) Sitzungsberichte der k. bayer. Akad. d. Wissensch. 1886 p. 253: Epigraphische Beiträge I; 1896 p. 160: Epigr. Beitr. II.

principio ordimur i. e. ab iis, quae supra scripta sunt verba, Mommsenus ipse non ab Augusto ea, sed a Tiberio vel ab eo, cui Tiberius de ea re mandasset (*Res gestae divi Aug.* p. 2), deducit. Alteram autem partem ab iis separat et in provincia demum accessisse haec ei visa est. Praeterea Woelfflinus in forma *impensae* huic parti inscriptionis, propter *n* litteram, fidem habendam non esse demonstravit (*Epigr. Beitr.* I p. 278, 262). (Ad eos locos e scriptoribus sumptos, quibus coniecturam Mommsen² ad l. 34 reicit, addere potuit, quae monumenta praebent C. I. L. VI 1256 (Claudii), 1257 (Vespas.), 1258 (Titi) *sua impensa*, IX 4130 *sua impensa* (bis), XI 3614 *sua impensa omni*). Infra aliam causam suspicionis addam. Etiam in fine totius inscriptionis Mommsenus manum alienam agnoscit (Momms. l. l. p. 194), manum secundam in medio titulo, ubi enumerantur liberalitates (l. l. p. 59). Suet. (*Aug.* 101), quem Dio 56, 33 sequitur, dicit quidem fuisse „indicem rerum a se gestarum, quem *vellet* (Augustus) incidi in aeneis tabulis, quae ante Mausoleum statuerentur”. Non dicit hoc ita factum esse neque alibi ullus huius rei exstat testis. At fac Tiberium voluntatem Augusti exsecutum esse — quod omnibus perpensis non veri simile esse infra disseram —; hominem illum nescio quem, qui olim principii inscriptionis contextum consarcinavit, significasse monumentum Augusti, quod Mausoleum vocatur, credere possumus, si volumus (dicit solum *duas aeneas pilas, quae sint Romae posita*), verum tamen certo certius esse exemplar a Suetonio indicatum, quo et ipse usus esse dicitur, et Mon. Ancyranum plane congruere, credere non possumus, nisi forte vitam Suetonianam cum Monumento comparanti loci illi tres, vel summum sex, ad hanc rem dirimendam sufficiunt, cum multo maior numerus (viginti fere) locorum easdem res tractantium et ordine et factis discrepent. Praeterea vide, quid praescriptio promittat, quid monumentum det. *Res gestae* demum in ultima parte occurrunt (c. XXV—XXXV), „honores”, a quibus monumentum incipit, in ea praescriptione non commemorantur ¹⁾. Hanc farraginem titulum sepulcralem non fuisse re ipsa apparet. Est quodan

1) Momms. l. l. p. V: ipsa distributio parum probabilis est et saepe eodem capite agitur de diversis rebus.

modo cum Miliario Popiliano (C. I. L. I 551) comparandus, ubi Popilius (cos. 132) ipse loquitur, quod in monumentis publicis prosa oratione exaratis rarius invenitur.

Incipit igitur M. A. (cf. Suet. c. 8 Atque ab.): *Annos undeviginti natus exercitum privato consilio et privata impensa comparavi, per quem rem publicam [do]minatione factionis oppressam in libertatem vindica[vi]*.

Haec dicit Mommsenus (ad I 1—3, p. 3) Velleium (2, 61) in mente habuisse, cum diceret: *torpebat oppressa dominatione Antonii civitas ... cum C. Caesar undevicensimum annum ingressus ... privato consilio maiorem senatu pro re publica animum habuit ...*

At quid, si iam divus Iulius B. C. 1, 22, 5: *ut se et populum Romanum factione oppressum in libertatem vindicavit*, quid, si Cicero de hac ipsa re (Phil. 3, 2 § 5) *privato consilio et § 3 exercitum comparavit*. Et *opprimere civitatem* quid habet memorabile apud Velleium? Nempe sic omnes loquentur, qui tale quid dicturi sunt. Suet. Aug. 23: *bis ovans ingressus est urbem* (M. A. *bis ovans triumphavi*). Quidnam vinculi inter ea est? Et eodem loco *agere triumphos curulis*, ecquis prorsus alio modo dicat¹⁾? Suetonius utitur c. 18 verbo *ampliandi*, c. 21 vocabulo *auspicis* et c. 55 *sub nomine* (sic), sed de aliis templis ac bellis et de aliis rebus atque Monumentum (4, 15; 5, 47; 4, 23). Qui scripsit de Viris illustribus num ex Elogiis illis sua hausit? Minime vero. Mirum est quod ea verba, quae in M. A. 2, 46 pertinent ad Gaium et Lucium filios, apud Suetonium non in vita Augusti leguntur, sed in Tiberii (c. 23) idque in testamento Augusti, quod eo tempore fortasse editum etiam Suetonio notum erat, quando quidem multo post a Charisio grammatico laudatur (p. 104 K.). Quae omnia nos admonere videntur, ne ea, quae similia sint, ex eodem libro vel monumento descripta esse existimemus. Nonne multo plures scriptores et acta publica

1) Dicere nimirum potuit S.: *curru urbem ingressus vel invehctus est*, sed bis idem fere dicere noluit. At cf. Suet. Tib. 9 et Vell. 2, 122, quorum ille de Tiberii honoribus: *ovans et curru urbem ingressus est* ... hic de eadem re: *ovans triumphare* ... *victor curru urbem ingredi*. Videmus in iis elocutionibus, quae non multum variant, similitudinem non esse vitandam. Magnum in rebus huius generis testimonium est, quod attali p. 356 infra in adn.

et monumenta Suetonio, Varroni alteri, quam nobis patebant?

Woelfflinus (Epigr. Beitr. II p. 167) putat 'fluminis' vocabuli usum divi Iulii consuetudinem in memoriam revocare, quippe qui hoc solum diligit aliaque vocabula (fluvius, amnis) spernat. Sed in hoc monumento neque *pugna, quoque, atque* (copulam) invenies, neque *vel*¹⁾, *enim, tamen*, contra *proelium, etiam, et, que, aut, autem, sed* invenies. Woelfflinus (p. 164) locum Suetonii Aug. 62 laudat, ut *consecrare* (M. A. 2, 30; 4, 25; 2, 39) pro *consecrare* firmet per vocabulum *pertaesus* (pro *pertisus*) exhibetque epistulam Augusti. Idem (p. 166) ad perfecta, quae dicam syncopata, animum attendit Augustum perfecta illa sprevisse praeter unum *petierunt* (5, 18) ratus. Ego autem mea vice meoque iure alias epistulas auxilio arcessam, unde luce clarius appareat Augustum has ipse perfecti formas non repudiasse, velut Claud. 4: *mandasti*, Tib. 21: *audierimus*, Gell. N. A. 15, 7, 3: *celebrasse*. An haec non Augusto sed auctoribus aut librariis debemus? Quod ad coniunctiones, quarum Suetonius c. 83 mentionem fecit, nescio an hic non easdem significet, quas Woelfflinus (p. 176). Ab aetate Augusti ars Palaemonis (Char. p. 225, 15) docebat coniunctionum esse fere species XIII (Jeep, Zur Geschichte der Lehre von den Redetheilen p. 283, 1893 Teubner). Quas coniunctiones ab Augusto saepius iteratas esse dicant, nescimus. Si quid video, S. significat coniunctiones copulativas et disiunctivas, quae detractae afferant aliquid obscuritatis, etsi gratiam augeant (Suet. Aug. c. 86).

Neque admiror Augusti elegantiam in his: M. A. 1, 13: *Bella terra et mari civilia. . . . suscepi*; 4, 1: *templumque Apollinis in Palatio cum porticibus*; 4, 4: *pulvinar ad circum maximum*; 4, 19: *viam Flaminiam ab urbe Ariminum feci (?)*²⁾; 5, 1: *mare pacavi a praedonibus*. Suspicionis causam praebent loci hi: 2, 16 et 5, 37, ubi est *vivo me*. Priore loco, qui Graece vertit haec omisit. Scripta sunt ab Augusto quasi in umbrarum locis! Vix ferendum est quod in hoc monumento tam saepe variatur et in aliis et in pecuniis enumerandis (3, 7—39)³⁾: *viritim HS*

1) *vel* nonnullis locis a Mommseno additum est, iniuria ut mihi quidem videtur.

2) In Mil. Popiliano: *viam feci ab Regio ad Capuam*. Cf. etiam C. I. L. X 6834.

3) Momms. p. 156 dicit Romanam consuetudinem in minoribus summis requirere denariam rationem, in maioribus sestertiarum. Hoc ita esse me docuit etiam C. I. L. X 5917. Sed hoc loco, si recte computo, non multum differunt HS trecenti

trecenos numeravi; HS quadringenos (bis); quadringenos nummos viritim; sexagenos denarios viritim; viritim millia nummum singula; sexagenos denarios plebei . . . dedi; ea summa sester-tium circiter sexsicens milliens fuit . . . 3, 38: HS milliens et septingentiens. — Tum plebi *Romanae* (3, 7), tum plebi *urbanae* (3, 16), tum *plebi* (3, 20) pecuniam vel frumentum dividit ¹⁾.

Qui vertit haec verba (5, 13): [Alpes pacari feci] ἡ Ἀλπεῖς εἰρη-νύσθαι πεπόνκα, legere non potuit *pacificavi* (Woelffl. Ep. Beitr. I p. 271; Archiv III p. 130); „die damalige Prosa fügt zu *facere* keine passiven Infinitive“ W. ait. Recte quidem, si constaret Augusti manu haec esse perscripta et si plura ab Augusto composita superessent, ex quibus de ratione eius scribendi certiora proferre liceret. Et (5, 26) quod ad haec: „regis Artavasdis filio, nepoti *autem* Tigranis regis“, dubito an ea nunquam homo Romanus scribere ausus sit vel potuerit.

Princeps *libros de vita sua* composuit, quorum fragmenta habes apud Peterum (H. R. Fr. p. 252 sqq.), quibus nihil proficies ad proponendam Augusti scribendi rationem. Maioris autem momenti sunt epistularum fragmenta, quae et alii exhibent et Suetonius vitis imperatorum compluribus inseruit, quamquam et haec caute adhibenda sunt. W. (p. 182) argenteae aetatis indicia avert 2, 12: *exempla maiorum exolescentia iam ex usu nostro*; notanda erant etiam *emetiri frumentationes* (3, 12), *erat oriundus ex regio genere Armeniorum* (5, 31), quod ne Livius quidem sic dicere ausus est aliaque, quae infra leguntur ²⁾. Neglegentiae testimonia sunt, ne obscuritatis dicam, 5, 20: *maximaeque hostium gentis utriusque copiae*, 5, 35: *Colonias* in Africa, Sicilia, Macedonia, utraque Hispania, Achaia, Asia, Syria, Gallia Narbonensi, Pisidia *militum* deduxi, 5, 52: *Sarmatarum* qui sunt citra flumen

ab sexaginta denariis et aliis locis C. I. L. III p. 937 et 944 sunt denarii CC et CCC; Aug. in epist. (Suet. 71): denarios CCL.

1) Haec varietas eloquendi etiam cernitur in 4, 7 *g. pl.* deum, 5, 40 exercitum, 1, 8 trium virum, contra 4, 38 XV virorum; 6, 27 cum scripsi haec, 1, 29 cum scribebam haec; 1, 34 spectaculum, 6, 39 spectaculum; tum *oppidum* et *flumen* cum nominibus propriis coniungit, tum non coniungit (cf. et Momms. p. 189 sqq.).

2) Si Mommseni coniecturam accipimus (2, 26): *eo mor[tuo qui civilis motus o]ccasione occupaverat*, argenteae aetatis habemus certa indicia (Tac. Hist. 1, 60 *occasione civilium armorum*; cf. et Tac. Germ. 37 et Suet. Caes. 35; Dom. 10). *Occasione* c. gen. non ante Tacitum inveni. Cf. p. 359: *subicere* et p. 360.

Tanaim et ultra reges, 5, 32: *Cyrenasque iam ex parte magna regibus eas possidentibus*, 5, 24: *Armeniam maiorem interfecto rege eius Artaxe cum possem facere provinciam*. — Nomina consulum tum et copula coniunguntur, tum copula abest. Tum praepositionem ponit, tum non ponit: 1, 13 toto *in* (sic!) orbe, 2, 2 *in* consulatu sexto, 4, 43 *in* quo loco (4, 10 compluribus locis), 1, 27 *ex* sen. consulto = ἐκ σ. δ. (2. 21; 2. 34 senatus consulto συλλήτου δόγματι).

Cicero (ad Fam. 5, 1, 1) Q. Metellum Celerem reprehendit scribentem fratrem . . . *per te oppugnatum iri*. Nam in litteris, quibus ei respondet (ad Fam. 5, 2, 6): 'quod scribis non oportuisse Metellum fratrem tuum . . . *a me oppugnari*', priora emendat. Sed in Monumento hoc, quod ab Augusto scriptum dicunt, *per et a* (B) promiscue leguntur: 5, 28: *domitam per Gaium*, 5, 39: *per alios duces amissa*, 5, 44: *devictas per Ti. Neronem*, at contra 4, 14: *coepta profligataque a patre meo*, 1, 24: *Ob res a [me aut per legatos] . . . prospere gestas*, 1, 31: *datam a (πρό) populo* (?) In fragmentis Augusti quamvis paucis et exiguis: Suet. Aug. 42: *satis provisum a genere suo*, Aug. 31: *exigerentur a civibus*, Claud. 4: *ab Silano filio . . . admoneri*, quae exempla propter ipsam fragmentorum paucitatem premi non debent.

Quamquam a Livii aetate maiore licentia grassabantur scriptores, tamen in hac re ante omnes praecurrebat ipse Caesar, qui maxime in commentariis de Bello civili et multa alia minus eleganter dixit et in praepositionis *per* usu ultra lineam progressus est (B. C. 3, 101, 3; 3, 108, 6; 2, 31, 5; 1, 85, 9; 2, 32, 8; 3, 55 (56) 1). Itaque in iis, quae Woelfflinus docet p. 176: besonders nahe musste es liegen den undeutlichen Ablativ mit der Praeposition *per* zu umschreiben: 1, 2 exercitum *per* quem rem publicam in libertatem vindicavi; 6, 14: *per* consensum universorum, — equidem eum non sequor. Haec neque huic monumento propria sunt, neque Caesare praeunte ea imitabatur Augustus, sed usus concessit. Quid interest inter: *exercitum, per quem rem publicam . . . in libertatem vindicavi* (M. A. 1, 2) et haec, quae loco sunt trito: *per tres populos totius Galliae potiri* (B. G. 1, 3)? Quid inter: *per consensum omnium* (M. A. 6, 14) et *per simulationem vulnerum* (B. C. 2, 35, 5), si confers: *simulatione Parthici belli* (ib. 1, 9, 5)? Praeter fragmenta epistularum

ea, quae laudantur, orationes dico, rationaria, edicta, laudationes — frustula paene omnia — aut nullius aut minimi pretii sunt. Quis vero genus epistulare cum lapidario comparare serio audet, si de propria auctoris scribendi indole sententiam ferre opus est? Intra certas igitur lineas coercenda erit nostra sententia.

„Augustum . . . eleganter et latine, linguae etiamtum integro lepore potius quam dicendi ubertate praeditum” esse putat Fronto (Ep. p. 123 Nab.) eundemque „genus eloquendi secutum esse elegans . . . praecipuamque curam duxisse sensum animi quam apertissime exprimere” Suetonius (c. 86) testatur. His viris scilicet praesto erant commentariorum eius de vita XIII libri et orationes et epistolae integrae. Sententia autem nostra nititur in fundamento satis debili. Viri docti Suetonium huius monumenti exemplar ante Mausoleum positum adhibuisse in vita Augusti scribenda putant, quin eum totam fere vitam principis ad instar illius inscriptionis Mausolei composuisse (Nissen, Rh. Mus. 41 p. 498) est, qui asseveret ¹⁾. Sed saepe solemus in eadem re comparare, quae similia vel fere similia sint eaque paucissima, quae dissimilia sunt negligimus. Si aequus iudex omnes locos et Monumenti et vitae Suetonianae collegerit, qui eandem tractant rem, inveniet locos fere *triginta*, quorum summum *tres* refelli non posse videntur ²⁾:

M. A. 4, 35: *Ludos feci meo nomine quater, aliorum autem magistratuum vicem ter et vicies.*

Suet. Aug. 43: *fecisse se ludos, ait, suo nomine quater, pro aliis magistratibus, qui aut abessent aut non sufficerent, ter et vicies.*

M. A. 4, 43: *Navalis proeli spectaclum populo dedi trans Tiberim, in quo loco nunc nemus est Caesarum, cavato solo in longitudinem mille et octingentos pedes, in latitudinem mille et ducenti (sic).*

Suet. Aug. 43: (edidit) *navale proelium circa Tiberim, cavato solo, in quo nunc Caesarum nemus est.*

1) Sententiam Nisseni refutavit W. Schmidt, De Romanorum imprimis Suetonii arte biographica, Marburg. Diss. 1891, p. 14 sqq.

2) In altera parte huius disputationis tabula comparativa est testimoniis adiunctis.

His locis consensus levis explicari potest per necessitatem vel casum :

M. A. 5, 12: Alpes a regione ea, quae proxima est Hadriano mari, ad Tuscum pacari feci nulli genti bello per iniuriam inlato.	Suet. Aug. 21: nec ulli genti sine iustis et necessariis causis, bellum intulit.
---	--

Sunt enim res permultae, quas, si quis non impeditus ultro profert, simili modo eloquitur atque vicinus; cum plura verba sunt, eorum ordinem mutat vel synonymo utitur. Ei generi tribuo haec:

M. A. 1, 21: Bis ovans triumphavi, tris egi curulis triumphos.	Suet. Aug. 22: bis ovans ingressus est urbem... curulis triumphos tris egit...
--	--

M. A. 2, 42: cum... terra marique esset parta victoriis pax.	Suet. Aug. 22: terra marique pace parta ¹⁾ .
--	---

M. A. 4, 39: in circo aut in foro aut in amphitheatris.	Suet. Aug. 43: non in foro modo nec in amphitheatro sed et in circo et in saeptis.
---	--

Restant igitur plus viginti loci, qui plerumque res quidem easdem continent, sed in omnibus maxime variant. Unus locus monumenti (2, 46) non in vita Augusti, sed in vita Tiberii c. 23 habet comparem suum:

M. A. 2, 46: Filios meos, quos iuvenes mihi eripuit fortuna, Gaium et Lucium Caesares honoris mei causa senatus populusque Romanus annum quintum et decimum agentis consules designavit...	Suet. Tib. 23: quoniam atrox fortuna Gaium et Lucium filios mihi eripuit (ex Augusti testamento).
--	---

Praeterea alius locus (cf. Mommsen, M. A. p. 54) vinculo quodam cum inscriptione sive elogio sepulchrali Lucii Caesaris (C. I. L. I p. 286, cf. VI 895) est coniunctus.

Itaque haud scio an magis aequum iudicem reputare oporteat, num Suetonius, cui tanta copia erat in promptu, ex

1) cf. Liv. I 19 (de eadem re): pace terra marique parta(!).

qua ad libidinem haurire posset, velut acta diurna ¹⁾, senatus consulta et acta ²⁾, plebiscita ³⁾, historiarum scriptores, qui Augusti aetatem et res gestas tractaverant (inter quos et ipse erat princeps), quorum alios multis locis commemorat nec tamen nominatim indicat (c. 2, 16, 15, 94 cet.), alios, ut Iulium Marthum (c. 79, 94), Iunium Saturninum (c. 27), Cremutium Cordum (c. 35), Aquilium Nigrum (c. 11), Messalam (c. 74), Nepotem (c. 77) laudat — num igitur illas adnotatiunculas paucas, quas habet, ex monumento publico quodam Romae posito sive ipso sive ex exemplari huius excerpserit.

Docuimus in capite 43 Suetonii vitae Augusti eos ipsos locos esse, qui nobis maxime cum iis, quae inveniantur in Monumento, convenire visi sint. Atqui in M. A. 4, 35 absunt haec Suetoniana: *qui aut abessent aut non sufficerent*, in M. A. 4, 43 addita est et longitudo et latitudo, ut utrimque aut aliquid omissum aut additum esse appareat. Non me fugit historiarum scriptores monumenta publica fere in brevius coartata vel retractata lectori offerre (cf. senatus consultum de Bacchanalibus apud Livium (39, 18) et oratio imperatoris Claudii Lugduni habita apud Tacitum, Ann. 11, 24), ut hinc fortasse lectionum discrepantia explicari possit. Hac via tamen nihil proficimus, quia, quae apud Livium et Tacitum uno eodemque loco habes, in vita Suetoniana per totum opusculum dispersa sunt. Et illam farra-
ginem omnium rerum, quam ex mille locis comportes, ad titulos, qui in se ipsis absoluti sunt et quorum partes hinc illinc comportari non possunt, exigere non licet. Porro quod „ait” verbo utitur Suetonius (c. 43), id nihil moramur, quia idem verbum variis modis affert (c. 18, 25, 65, 71, 86, 87). Etsi nulla causa est, cur Suetonio dicenti Augustum *voluisse* indicem rerum a se gestarum in aeneis tabulis incidi non credamus, de quo indice licet omnes taceant, neque ipse usquam neque quisquam alius huius voluntatem exsecutum esse Tiberium confirmat. Atque Tiberius num is erat, qui *omnia*, quae pater fieri voluisset, etiam invitus per-

1) Peter, die geschichtl. Litteratur u. s. w. I p. 212—217. Teubner 1897. — Plin. N. H. 7, 60.

2) Suet. Aug. 5, 58, 65.

3) Suet. Aug. c. 57—58.

ficeret? Non tanti erat ei parentum sanctitas ¹⁾. Qui honores sibi oblatos spernebat, qui neque patrem patriae neque dominum se appellari patiebatur (Dio 57, 9, 18; Tac. Ann. 1, 72; 4, 38; Suet. Tib. 26, 27), qui templa Augusti aut imperfecta relinquebat (Suet. Tib. 47; Cal. 21) aut causam profectonis prae-
tendebat (Suet. Tib. 40), qui rationes imperii ab Augusto proponi solitas intermittebat (Suet. Cal. 16), qui ad testamentum Augusti confugiebat, ut alios annuo stipendio destitueret (Suet. Tib. 50), denique qui testamentum matris, cui Claudius divinos tribuit honores (Suet. Claud. 11), filius ipse non tribuit, pro irrito habebat, eum talem inscriptionem, qualem templum Ancyranum praebet, superbiae despotarum orientalium haec alienam, mendacio et simulatione non vacuam Romae in urbe — ubi quid sentirent multi Tacitus Ann. 1, 10 exposuit — potius iussisse vix mihi persuadeo, extra Romam in provincia remotam apud populum semigraecum, semibarbarum ante oculos legionariorum militum ostentandi causa imperii Romani gloriam, in templi parietibus esse incisam, hoc nemo est, quin probet. Hoc ne Tiberius quidem abnuisset (Ann. 1, 78; 4, 15). Ante Mausoleum principis si index rerum ab ipso factus exstitit, requirimus talem, qualis eum decebat, qui teste Suetonio (c. 53) indecoras adulationes aspernabatur dominumque se appellari volebat (cf. etiam Tac. Ann. 3, 56), neque titulum debili manu scriptum.

Fieri igitur potest ut ante Mausoleum brevior quaedam divi Augusti famae atque principatui et urbi populoque urbano magis idonea inscriptio posita sit. Si Suetonius idem exemplar, quod Ancyrae est, ante oculos habuisset, non magis mirarer, quod pro rerum et numerorum multitudine tam pauca et futilia descripsit quam quod plerumque monumentum reliquit; id explicari nequit nisi ex aliorum fontium usu assimiliis scilicet iis, quos auctor Monum. Ancyrani adiit, in quibus praeter alia fuerunt et monumenta vel acta publica, quae omnibus erant in promptu, ut testamentum Augusti et elogium sepulcrum filii principis, de quibus supra dictum est. Nec non patebat Tabularium principis in monte Palatino ²⁾.

1) Tiberius, circa deos ac religiones negligenter (Suet. c. 69), non passus est divum Augustum illudi (Tac. Ann. 2, 50; Suet. Tib. c. 58). Tiberio ipsi dicenti se omnia facta dictaque Augusti vice legis observare credat quisquis vult. (An. 4, 37).

2) Peter, l.l. I p. 230.

Unde tandem Dio Cassius (51, 20) excerpfit observationem illam de nomine Augusti in saliori carmine incluso (M. A. 2, 21): *ἐς τοὺς ὑμνοὺς αὐτὸν ἐξ ἴσου τοῖς θεοῖς ἐγγράφεσθαι*? Unde idem historiarum scriptor (54, 10 et 25), quae dicit de honoribus tributis Augusto ex Syria atque ex Hispania et Gallia redeunti? Unde (53, 2) quae dicit de aerario? Quid exstat in M. A., si prioris partis frusta (1, 16—35; 2, 5, 30; 3, 10, 34, 39, 40) et pauca alia excipio (cf. M. A. 4, 7; 4, 9; 5, 6; 5, 40; 5, 53; 6, 27; et Mommsen ad hos locos), quod vel his diebus non aliunde cognovimus, sive ex historiarum scriptoribus sive ex poetis sive ex fastis sive ex fratrum arvalium libris sive ex nummis et tot monumentis publicis aut privatis?

Inscriptionis principium accommodatum Mausoleo a Tiberio esse confectum non probabile est et quod tota elocutio „orbem terrarum imperio p. R. subiecit” posterioris temporis esse videtur (Krebs-Schmalz, *Antib. s. v. subicere*) et quod in ipso titulo (5, 44) redit. Conspirant monumenta cum scriptoribus: est inscriptio obelisci, qui hodie Romae exstat in Piazza del Popolo (C. I. L. VI 701), aetate Augusti in campo Martio positi: imp. Caesar divi f. Augustus pontifex maximus, imp. XII, cos. XI, trib. pot. XIV, *Aegypto in potestatem populi Romani redacta*, Soli donum dedit ¹⁾.

Woelfflinum (p. 161) quaerentem: „Wie weit entspricht das Latein dieser Inschrift dem, was wir von der sprachlichen Ausbildung des Kaisers wissen”, de Augusto auctore nihil dubitare manifestum est. Etsi de rebus ipsis in Monumento enarratis nihil est suspicionis, dum testimonia habemus sat multa, quae non obloquuntur, Augusti manu haec composita esse affirmare non ausim, quia, quid et qualis fuerit Index rerum gestarum a Suetonio laudatus latet mihi neque non suppetunt satis multa argumenta, unde ostendam Suetonio ob oculos versatum esse exemplar eiusdem indicis vel inscriptionis, quae est in templo Ancyrano, denique, quia Augusti scriptorum reliquiae neque numero neque genere idoneae sunt, ex quibus collatis cum monu-

1) Cf. C. I. L. V 7817 = Plin. N. H. 3, 20, 136 (cf. M. A. 5, 12): *Gentes Alpinae omnes sub imperium populi Romani sunt redactae*. Titulus Tiburtinus apud Momms. M. A. p. 177: *qua redacta in potestatem*. C. I. L. VI 920 (aetatis Claudii): in dic[ionem] p. R. redegerit]. — Sic Velleius 2, 34; 37; 94 constanter: *in potestatem alicuius redigere aliquid*.

menti ratione scribendi multum utilitatis percipiam. Quod ad elegantiam Augusti curamque sensum animi quam apertissime exprimendi ex hac inscriptione colligendam (Woelffl. p. 163), quamquam ego in hoc monumento Augustum desiderans, si taceam, me melius facturum puto, pauca tamen addam. Qui Tiberium in epistula (Char. p. 209, 18 K) reprehendit, quod contra grammaticae regulas peccavisset, idem reprehensione dignus esset, si dixisset pro *admetiri* vel *metiri frumentum* (Cic. Verr 3, 73, Caes. B. G. 1, 16, 7, 71; Suet. Aug. 41, Curtius 8, 12, 6 „*emetiri frumentationes*” (M. A. 3, 12); *emetiri* (metaphorice) est apud Horatium (Sat. 2, 2, 104): *Cur, improbe, carae | Non aliquid patriae tanto emetiris acervo?*, ubi abl. *tanto acervo* verbum compositum elicuit Horatii calamo, est etiam apud Cic. Brut. 4, 16: *Ego autem voluntatem tibi profecto emetiar*, ubi *emetiri* est *funditus metiri* (cf. *emirari*, *evincere*). Frumentatio est teste ipso Augustus (Suet. c. 42) distributio frumenti (*σειρομέτρῃσις*), ut haec elocutio significet: *metiendo facere frumentationem*, eodem modo quo *ferire foedus*: *feriendo facere foedus*. Ut *frumentationem metiri* accipio, ita *fr. emetiri* procul ab elegantia optimorum scriptorum abesse existimo. Non miror, quod in monumento publico — quisquis fecit — ut ubertate orationis caremus ita brevitate quandam cum perspicuitate coniunctam invenimus. Hoc non Augusti, sed generis ipsius proprium esse crediderim. Aut omnis iudicii aurium et oculorum plane expers sum aut hanc inscriptionem elegantia carere libere profiteor, quippe quam ab hoc genere desiderare non possimus. Augustum scripsisse (M. A. 4, 23): *Theatrum ... quod sub nomine M. Marcelli generi mei esset* qui credit, eum concedere par est principem propius ad Livium accedere quam ad Caesarem et Ciceronem (Krebs-Schmalz, Ant. p. 140). Sed hic aliquis dicat Suetonium (c. 29) de eadem fere re eadem verba adhibuisse: illum igitur et hoc loco inscriptionis sequi exemplar. Immo tantum abest, ut hoc mihi persuadeat, ut ipso Suetonio teste etiam alio loco illud „sub nomine” adhibente, ubi nihil vinculi est ei cum Monumento (c. 55: qui libellos ... *sub alieno nomine* edant), haec verba non imitationi sed loquendi consuetudini argenteae aetatis imputanda esse credere non dubitem.

(Continuabitur).

DE TEMPLIS ROMANIS.

SCRIPSIT

I. M. J. VALETON.

§ 6. DE POMERIO.

(Continuatur ex huius Vol. pag. 144).

F. De prolationibus pomerii.

Agebamus de separationibus muri et pomerii; propositum nobis erat ut ostenderemus, definitionem pomerii quam assecuti eramus non modo integram manere etsi constaret pomerium interdum fuisse sine muro, murum sine pomerio, sed etiam ea re confirmari; „locum sanctum muris destinatum” enim, si circa urbem esset constitutus, non potuisse non interdum a primario consilio quo factus esset desciscere, quod ipse pareret quibusdam necessitatibus ex religione aut utilitate deductis, quae efficere deberent ut certis occasionibus et locis vinceretur illud primarium consilium, cum eae necessitates non item valerent in ipso muro. Hae leges autem quibus pomerium solum parebat erant huiusmodi:

1° Locus sanctus muro destinatus debebat continuo orbe totam urbem cingere. — Murus vero interdum patiebatur intercapedines satis magnas in se esse, ubi natura loci suadebat.

2° Locus sanctus debebat simplex esse et simplice orbe urbem circumdare. — Murus vero interdum duplex fieri poterat, si ab aliqua parte urbis novus murus ampliore circuitu erat aedificandus neque destruebatur vetus pars muri.

3° His duabus legibus etiam efficiebatur, ut neque ab aliqua

parte tolli posset pars pomerii nisi nova pars simul constitueretur, neque nova fieri posset nisi vetere simul sublata; ex-augurationes partium pomerii semper coniunctae erant cum in-augurationibus, et inversa ratione. — Murus vero si destruebatur, novo muro non utique opus erat; itaque si pars muri erat demolienda, nova pars pomerii sine muro constitueretur necesse erat.

4° Locus sanctus non poterat constitui nisi probantibus et operam suam praestantibus auguribus. — Murus vero, si in ea re contra auspicia tendere audebat magistratus aliquis sive rex, quod summa salus civitatis id flagitare aut ipsius voluntati religio cedere debere videbatur, *poterat* aedificari invitis auguribus, in loco non inaugurato.

5° Etiam veteri loco semel inaugurato non adimebatur sanctitas nisi per exaugurationem quam soli augures poterant perficere. Sed ea lex non poterat, ut quarta, ita ad pomerium solum referri, ut magistratus qui sine auguribus agere auderet, ex ea quoque potuisset occasionem sumere separandi muri a pomerio, vetere muro sine auspiciis destructo. Murus qui in loco sancto esset nullo modo poterat violari, ne contra auspicia quidem. Nam qui id temptasset, non solum fuisset contra auspicia acturus, sed sacrilegio se obstricturus ¹⁾. Discrimen, quod erat inter utrumque, tantum habendum est, ut illud, licet magistratibus liberae reipublicae fuerit haud facile factu neque quod sine periculo suscipi posset, tamen tamquam aliquid quod a magistratibus fieri potuerit a nobis debeat cogitari, quamquam id revera ab eis factum esse non accepimus, utque aliquando id admissum sit a rege quodam superbo; hoc vero numquam susceptum sit a quoquam, et cogitandum sit ut aliquid quod omnino fieri non potuerit.

Deinde vero quaestionem nostram divideramus secundum occasionem quibus de muro aut de pomerio mutando movendo sermo esse potuisset. Earum duo genera iam ad finem perduximus

1) Qui murum nondum exauguratum violabat, faciebat quod Cicero (Verr. Acc. 1. 18. 47) dicit: "templo manus impiae ac sacrilegas afferre". Id quale esse existimaverint Romani, docet fabula quae ferebatur de morte Remi, Plat. Q. R. 27: οὐτω γὰρ δοκεῖ καὶ Ῥώμυλος ἀποκτείναι τὸν ἀδελφόν, ὡς ἔβατον καὶ ἑρὸν τόπον ἐπιχειροῦντα διαπηδᾶν, καὶ ποιεῖν ὑπερβατὸν καὶ βέβηλον. Cfr. Mnemos. 23 pag. 72 adn. 1.

mus; alterum quod ad urbes condendas aut muros totos renovandos pertineret; sic secundum legem sub 1° positam in urbe Servii, in fine Occidentali fori boarii iuxta ripam Tiberis, particula pomerii Serviani semper sine muro fuit. Alterum genus occasionum erat, cum utilitatis bellicae causa murus proferendus erat; talibus occasionibus factum erat, ut in monte Palatino extaret vetus murus sine pomerio, utque circum Aventinum murus esset pomerio carens, utque intra Aventinum esset pars pomerii quae cum initio sine muro mansisset, etiam postea, cum ab ea parte novus murus exstructus esset, tamen longe ab eo muro remota maneret.

Has occasiones autem diximus aedificationes et prolaciones muri; tertium genus quod superest dicemus prolaciones pomerii, quia pomerium tum movebatur non tamquam locus muro destinatus, sed propter se ipsum.

Haec prolatio pomerii angustiore sensu dicta, non minus quam illa quae fiebat cum murus secundum auspicia proferretur, impediabatur lege illa quae Romae viguit, qua non licebat ad populum ferre de pomerio proferendo nisi eis qui propagassent fines imperii¹⁾. Huic impedimento magna ex parte tribuendum esse videtur, quod omnino ante Sullae tempora prolatio pomerii nulla decreta est²⁾, quemadmodum etiam prolaciones muri factae non sunt postquam Aventinus est muro cinctus³⁾. — Id quoque h. l. animadvertendum, in prolatione pomerii, quamvis ea proprie repugnaret rationi primariae pomerii, nihil tamen

1) Vid. supra pag. 133 adn. 2. — 2) Tac. Ann. 12. 24: „nec tamen duces Romani quamquam magnis nationibus subactis usurpaverant nisi L. Sulla et divus Augustus”. — 3) Dionys. 4. 13: *προσωτέρω δὲ οὐκ ἐστὶ προῆλθεν ἢ κατασκευὴ τῆς πόλεως, οὐκ ἔστω ὡς φασὶ τοῦ δαιμονίου*. Ad haec verba v. cl. Jordan adnotavit (Topogr. 1. 1 pag. 301 n. 1): „was auf das Pomerium geht”; Becker v. cl. contra (Topogr. pag. 104) non minus diserte: „Dionysius ait spricht bloss von der Mauer, wie die folgenden Worte zeigen; das hat gar keinen Bezug auf das Pomerium”. Si optio facienda esset, certe assentiendum esset viro cl. Becker; sed tamen negari non potest Dionysii verba „οὐκ ἔστω ὡς φασὶ τοῦ δαιμονίου” respicere ad illud responsum augurale de Aventino quod is avibus obscenis esset ominosus, de quo egi supr. pag. 141 sq. — Revera Dionysius cogitavit de utraque re, quam rectissime pro una habuit, nempe de muro in pomerio posito; is certe prolatus non est post Servium, quod auspicia obstarent. Suo iure h. l. neglexit quod de singulis poterat affirmari, murum sine pomerio prolatus esse cum Aventinus muro cingeretur, pomerium sine muro a Sulla.

fuisse quod religioni contrarium esset. Ipsa fieri non poterat nisi per augures, itaque contra auspicia fieri non poterat. Quod autem locus sanctus ita carebat aedificio cui recipiendo esset destinatus, id non laedebat religionem; ut iam antea (pag. 127) animadverti, ipsa templa haud pauca fuerunt quae ex parte saltem essent vacua.

Aggredimur igitur ad reliquam partem quaestionis, quae fere est de causis cur Romani interdum inde a Sullanis temporibus pomerium protulerint sine muro. Huius prior pars non valde difficilis est; unam rationem satis facili coniectura assequi possumus. Nempe in incremento urbis, quod fere ab altera parte saeculi secundi ante C.n. initium cepit, vetus murus valde molestus esse coeperit necesse est; paullo post, cum Italia, in civitatem tota recepta, in perpetuum esset pacata, murum inutilem et supervacaneum factum esse apud omnes constabat. Inde oriri debuit studium tollendi aut certe nonnullis locis perfodiendi muri, et pomerii movendi; murus ipse vehementer impediēbat commercium et commeatum privatorum, neque portae sufficiebant quarum numerus parvus esset; pomerium vero, quod ab omni violatione vindicaret murum, quod ipsum praeterea satis amplum spatium „quod habitari nefas esset” subtraheret usui eorum qui in urbe aedificare volebant, ut loco cederet ab omnibus efflagitabatur. Sed actio sacerdotalis qua ab aliqua parte pomerium exanguraretur, perfici non poterat nisi simul novum pomerium ab ea parte constituebatur, nisi placebat totum pomerium tollere. Dubitari non potest, quin haec ratio multum valuerit, quin ea saltem inprimis excitaverit primam prolationem quam Sulla fecit.

Sed res quas deinceps de pomerio factas et decretas novimus, non satis omnes explicantur ex huiusmodi consilio; quaestio etiam manet. Eius condiciones sunt singulares. Si tenere volumus definitionem pomerii antea probatam, ad eam accommodare debemus rationem pomerii sine muro prolata, quamvis specie nihil magis ei contrarium sit. Demonstrandum erit, in „loco sancto muris destinato” fuisse quaedam propria, quae efficere debuerint ut postea, cum murus tantum non esset sublatus, de illo ita ageretur a Romanis, ut factum esse apparet ex indiciis nobis servatis. Id autem ab aliis ne temptatum quidem esse

affirmare ausim, ut explicarent prolationes pomerii ex sententia quam tenerent de ratione primaria pomerii; ne ipsa quaestio quidem, cur Romani et servaverint et protulerint pomerium tum cum muri curam non amplius haberent, a quoquam posita esse videtur.

Verum quod sane faciendum nobis esset, si de re minus obscura ageremus, ut primum excussis testimoniis veterum inde rationem aliquam deducere conaremur, id nunc facere nos prohibet inopia testimoniorum qua versamur; ea quoque numeranda est inter condiciones singulares quibus haec quaestio laborat. Cum diversos locos auctorum habeamus quidem, e quibus cognoscere possumus res permultas et gravissimas, ad historiam pomerii pertinentes, eae omnes tamen adeo sunt lacerae et lacunosae, ut vix suspicandi nobis copiam praebeant quomodo cohaereant, quid revera factum sit; omnia quae traduntur coniecturis supplenda aut in incerto relinquenda sunt; in una tantum ex prolationibus pomerii quarum memoria servata est, additur ab auctoribus a qua parte urbis sit facta, nempe Claudii imperatoris qui Aventinum pomerio cinxit; nulla est prolatio de qua quam longe pertinuerit fiamus certiores; nihil addunt auctores ad res narratas, quo in eis intellegendis quicquam proficiamus. Itaque in ipsis his testimoniis interpretandis multum operae nobis est collocandum; ipsae res traditae nobis sunt supplendae ex ratione antea probata. Accedit, quod a quibusdam viris doctis quaestionem difficiliorem factam esse censeo quam res ipsa ferebat, cum nonnulla ex illis testimoniis et indiciis minus recte ab eis tractata sint. Id tribuo inopiae iustae rationis quae eos impedierit. Nam qui ea carens ad eiusmodi res tractandas accedit, cum ipse nesciat quis sit finis quo pervenire velit disputando, mirum in modum est in errores pronus; huc illuc fluctuat, tamquam falsa reicit quae non intellegat, perperam interpretatur quae obscura sint, libidine pro ratione utitur. Nos, cum de quibusdam testimoniis veterum diligenter disputandum esse arbitraremur, has disputationes ad finem quaestionis nostrae reicere debere putavimus. Eo ordine igitur procedemus, ut primum constituere conemur rationem prolationis pomerii, et eam quidem confirmatam argumentis petitis partim ex rebus eiusmodi traditis de quibus omnino dubitari non possit quin

verae sint, partim etiam ex natura rei et consequentia sententiarum; deinde agemus de nonnullis quaestiunculis ad historiae pomerii pertinentibus, quibus id assequi conabimur ut appareat rationem propositam convenire rebus traditis et probari eisdem.

Primum igitur de ratione pomerii prolatis sententias aliquo ordine ponam, quae confirmantur ex rebus gestis et ex locis auctorum.

I. Sulla, et omnes quibus in ea re fuit decernendi potestas protulerunt, non sustulerunt pomerium. Id probat, certa causa fuisse cur ne tum quidem possent pomerio super sedere Romani, cum iam muro sancto ut cincti essent nihil curarent. Ea causa autem utrum fuerit in religione an in republica, paullo postea quaeremus. Ab initio affirmari licet, neque rempublicam, neque religionem, si ea omnino in ea re aliquando valuerit, repugnasse quominus a muro separaretur pomerium id ipsae res gestae probant, nam pomerium saepe prolatum esse sine muro. Omnes autem, qui de pomerio aliquid decreverunt si eis nihil aliud observandum fuisset quam ut pomerium aliquo modo servarent, neque quidquam eis fuisset curandum quo loco id ponerent, etiam sic facillime rem absolvere potuissent ut, toto muro profanato, novum pomerium constituerent in loco tam longe ab urbe remoto, ambitu tam magno per medio agros currente, ut omnino in posterum molestum fieri non amplius posset; constat autem Sullam, aut nisi is, tum eum qui proximus est, et ita deinceps, hoc facturum fuisse, nisi certa causa obstitisset. Verum Sulla partem tantum pomerii a muro solvit (novimus certe eum nihil mutasse a parte Aventini montis), et alii sunt in quos idem cadat; omnes pomerium tam prope ab urbe positum reliquerunt, ut mox ab aliis debere corrigi, nemo pomerium tam longe removit ut iam cum eo transactum esset; atqui quod si fieri licuisset, in una alterave prolatione certe esset factum, id omnino in proferendo pomerio non licuisse manifestum est. Id probat, pomerium, quoties proferretur sine muro, semper habuisse iustum locum, quo eo tempore esse deberet. Etiam de hac ratione mox erit quaerendum, utrum e religione sola profluxerit, an e republica. Verum hoc statim affirmo: si priorem causam repetimus ex religione, non licet alteram ad rempublicam referre. Etiam

si res ita se habuisset ut respublica omnino pomerii non egeret, utque religio postulare quidem ut alicubi esset pomerium, sed nihil curaret quo loco id esset, causa proferendi nusquam esse potuisset nisi in reipublicae utilitate, scil. ut urbs liberaretur vinculo lapideo muri, utque aliquid ad locum adderetur in quo aedificari posset; sed tum, ut modo dixi, fieri non potuisset quin statim pomerium tam longe removeretur, ut amplius molestum fieri nequiret, quod tamen factum non est. Itaque si causam cur Romani pomerium servaverint ad religionem rettulerimus, etiam statuere debemus, locum iustum in quem semper proferri vel in quo semper relinqui deberent partes pomerii singulae, ab eadem religione esse praemonstratum, et ipsas prolaciones necessarias fuisse propter religionem ¹⁾. Ab altera parte vero, si res ita se habuit, ut prolaciones fierent quod utilitas reipublicae postulare ut pomerium in certam formam semper redigeretur, consentaneum est, etiam ipsam pomerii conservationem a republica esse postulata. Itaque inquirendum nobis est, utra res magis probabilis sit habenda.

II. Verum antequam eo procedamus, videamus de iusto loco pomerii. Apparuit nobis, unumquemque qui exercuerit ius proferendi, reliquisse pomerium ita comparatum quemadmodum postulare ratio. Ea ratio autem omnibus eadem fuerit necesse est; nihilominus omnes diversa decreverunt, alius semper mutavit et correxit pomerium quod alius reliquerat. Id probat, condiciones quibus uterentur singuli, semper alias fuisse; rationem pomerii talem fuisse apparet, ut ea res, ex qua penderet quisnam locus quoque tempore esset iustus et idoneus pomerio, non eadem maneret, sed esset commutationi obnoxia. Quae fuerit ea res mutabilis, non diu quaerere opus est; quia necesse est, eam ad *locorum* condiciones pertinere, alia esse non potest quam urbis amplitudo; mutatio in ea re constitisse debet quod ab illa parte urbis longius quam antea progressus erat finis aedificiorum continentium, quem Plinius dicit *extrema tectorum*.

¹⁾ Perperam igitur Iordan eo referre conatur quod de pomerio Sullam fecisse coniecit, ut dicat, pomerium religionis causa debuisse servari, sed Sullam reipublicae causa id protulisse. Topogr. l. 1 pag. 323.

Is finis, per se mutabilis, revera diu Romae lento quidem sed paene continuo motu provectus est in incremento urbis quod fere a Sullae ad Domitiani tempora magnum fuit, quo eodem temporis spatio crebrae fuerunt pomerii prolationes; haec tum ultro desierunt, cum exeunte primo saeculo fere post C. n. ad maximum numerum in urbe habitantium perventum esset¹⁾; post id tempus etiam urbis finem non amplius processisse affirmari licet, si excipias partem urbis quae trans Tiberim fuit. Sed quomodo ex fine urbis pependisse dicamus locum iustum pomerii? Quod solum ratio suadeat, id in universum affirmari licet, pomerium aut iuxta finem urbis aut quam proxime ab eo currere debuisse; hoc mirifice confirmatur tribus locis auctorum. Unus locus est Varronis, qui dicit pomerium fuisse „*principium urbis*”; alter est Ciceronis, qui dicit „*pontifices urbem religione cingere*”; tertius qui longe plurimum in hac re valet, est locus ille Livianus memorabilis quem nonnulli viri docti suo damno nimis neglexerunt; is enim (l. 44. 4): „*et in urbis incremento semper, ait, quantum moenia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur*”²⁾.

1) Mecum facit in hac re Iordan v. cl. haec scribens (Top. l. 1. pag. 338 adn. 38): „nach allgemeinen Erwägungen kann man annehmen, dass die Zeit der Flavii ziemlich den Höhepunkt (für die Volkszahl) gebildet hat; der rasche Niedergang wird mit dem Anfang des 3. Jahrhunderts begonnen haben”. — 2) Vix opus est etiam admonere, *moenia* h. l. non esse muros, sed *aedificia urbana lapidea*, ut iam dudum demonstravit Bunsen (Beschreibung der Stadt Rom von Platner Bunsen Gerhard, Röstel 1829. l. pag. 193 adn. 1), cfr. etiam Detlefsen Hermes 21 pag. 509. Causa, cur haec verba Livii nimis neglexerint viri docti quidam, ea esse videtur, quod putaverint Livium h. l. locutum esse de prolationibus pomerii quae sub regibus factae essent „*quorum* (ut ait Tacitus Ann. 2. 24) *in eo ambitio vel gloria varie mutata: ... mox pro fortuna pomerium auctum*”. Sed de pomerio ante Servium Tullium prolato nemo nisi fallor auctor est praeter Tacitum et Gellium (13. 14. 2); ne Florus quidem l. 1. 14 neque (Vict.) vir. ill. 3, quamquam hi novum murum ab Anco conditum esse tradunt, de pomerio prolato mentionem faciunt [quod certe non faret commentis eorum qui de „pomerio Septimontii” et de „pomerio urbis quattuor regionum” hodie verba facere solent, vid. supr. pag. 135 adn. 2]; Tacitus ipse fortasse non nisi de Tarquinio Prisco et Servio Tullio regibus cogitavit, qui murum qualis postea fuit condidisse putabantur, et idem cadit in Gellium. Verum Livius certe hoc loco de pomerio agit postquam *antea* absolvit prolationem a Servio factam; in universum loquitur, ut probat vocabulum *semper*; si ad certas prolationes respicit, multo verisimilius est eum cogitavisse de prolationibus a Sulla Caesare Augusto susceptis; utique Livius (quod idem cadit in Tacitum et Gellium) verbis suis declarat

Sed reputandum est, fieri non posse ut finis aliquis iuste constitutus, qualis fuit pomerium (etiāsi eum quantum fieri possit in ipsis aedificiis extremis esse aut quam proxime ab eo abesse velint ei quibus de ea re sit decernendum, quod ita fieri oporteat), prorsus semper conveniat cum fine eo qui facto existat et quasi naturalis sit, quia ille aliquamdiu semper immotus relinquatur necesse est, hic vero semper pedetemptim procedit. Itaque si pomerium non potuit semper in ipsis aedificiis extremis esse, debuitne intra eum finem se continere, an licuit etiam extra eum esse pomerium? Ad hanc quaestionem iam hoc loco reponsum dare possumus ex ipsis rebus gestis petitum, etiāsi rei causa nondum pateat. Ut supra vidimus, si licuisset pomerium ab urbe remotum per medios agros currere, ei, qui ius proferendi exercuerunt, tam longe id ab urbe removendum curavissent, ut molestum iam fieri non posset; itaque quod id factum non est, probat pomerium debuisse quidem quantum fieri posset sequi tecta extrema, verum, quatenus id fieri non posset, debuisse intra extrema tecta cohiberi, neque unquam licuisse id ultra tecta extrema provectum per se stare in mediis agris. Fieri poterat, et saepe factum sit necesse est (nempe si prolatio ab aliqua parte urbis per longius temporis spatium nulla facta erat), ut pomerium, quamvis ratio iuberet id in extremis tectis esse, satis longe ab extremis tectis remotum intra eum finem curreret; sed ferendum id erat, neque licebat eum eventum hoc modo praevenire, ut *ultra* aedificia extrema aliquando duceretur. Huius rei certa causa fuerit necesse est; ea quae fuerit, infra clare apparebit.

Hanc regulam igitur ex rebus gestis constituere licet: Pomerium non licebat ab aliqua parte urbis dissociari a muro, quamdiu murus ibi etiam erat et manere poterat verus urbis finis; pomerium iam ab aliquo prolato non licebat ulterius promoveri quamdiu ille prior situs pomerii ab ea parte etiam conveniebat cum fine urbis; sed ut primum aedificia continentia

id quod ipse tempore ratum fuit; animadvertendum imprimis est, Livium loqui de pomerio (quod olim *qua murum essent ducturi* condere solerent Etrusci) *sine muro* prolato, de *terminis solis* prolatis. — Verba Liviana eodem rettalit Detlefsen (l. s. l.); sed is de natura pomerii cum Livio dissentit.

exsuperare coeperant vel exsuperatura erant murum in pomerio positum vel pomerium iam prolatum, licebat, et, ut primum otium erat, oportebat, pomerium ibi proferri. Nihilominus tum quoque observandum erat, ne pomerium ulla ne brevissima quidem parte (nam quod de toto pomerio valuit, de omnibus eius partibus valuisse manifestum est) ita extra aedificia continentia caderet, ut eis relictis per se staret extra urbem in agris.

Sed operae pretium est, h. l. mentionem facere de singulari condicione rerum, quae fuit a parte Aventini montis. Ibi enim iam ab antiquissimis temporibus pomerium non fuerat sub muro, sed citra murum. Id vitium proprie erat, quatenus pomerium esse oportebat in extremis tectis; vitium antiquissimum autem facile quidem corrigi potuerat pomerio ad murum producto; sed quamdiu murus ibi erat verus finis urbis, quidquam mutare operae esse visum non est, ac ne fas quidem id habitum esse verisimile est, ut fit in rebus etiam singularibus et proprie vitiosis, si perlongo temporis spatio quodammodo sancta sunt ¹⁾. Itaque ab ea parte quamdiu murus etiam erat et manere poterat verus urbis finis, pomerium (quamvis iamdudum a muro dissociatum esset) non licebat praeter murum provehi. Atqui qui primus ab ea parte pomerium movit, imperator Claudius, pomerium non ad murum promovit, sed statim praeter murum id provexit, ut ostendit ipse terminus pomerii Claudianus in loco repertus ²⁾. Verum constat Claudium ibi non extra aedificia extrema, in mediis agris, posuisse pomerium, quia id fieri non licuit ut modo vidimus. Apparet igitur, quod in transitu animadverto, tempore Sullae aedificia urbana continentia

1) Responsum abnuens, ab auguribus olim regi alicui superbo datum, etiam valere credebatur, neque novis auspiciis id diluere quisquam temptavit; Dionys. 4. 13: *ὁ δὲ ἰωάννης, ὡς φασί, τοῦ δαιμονίου* (vid. supr. pag. 363 adn. 3), Gell. 18. 14. 7: *„quasi avis obsecris ominusum“*. — 2) Quod supra aliter scripsi, tollat precor benevolus lector. Nihil est, cur dicamus (ut supra dixi pag. 128 sq.) imperatorem Claudium, antequam pomerium ultra murum proferret, primum sub ipso muro paullisper id esse voluisse, eumque primum inauguravisse murum qui circa Aventinum erat, postea vero eundem rursus profanasse. Itaque supra pag. 128 lin^o 3 ab ima pagina quae exstant: *„Huius rei duo exempla...“* ita legantur: *„Huius rei unum exemplum valde memorabile nobis praebent res traditae Romanae“*. Deinde tollatur sententia quae sequitur, a verbis: *„Primum eam...“* usque ad: *„... est pomerium constitutum“*; et deinceps legatur: *„Id exemplum...“* et q. sq.

ab ea parte nondum processisse ultra veterem murum; id primum factum esse apparet paullo ante tempus Claudii.

III. Nunc igitur redeamus ad quaestionem supra propositam. Quod tenuerunt Romani, cum muro non amplius opus esset, pomerium non esse abolendum sed retinendum et aut in fine urbis aut quam proxime intra eum finem esse ponendum, utrum id attribuemus soli religioni, an utilitati publicae? De ipso hoc discrimine primum paucis agam. Ad id si exegerimus singula instituta publica (nam de publicis solis nunc sermo nobis est), quatuor institutorum genera fuisse apparebit.

a. Primum genus erat eorum, quae nullo alio consilio a republica erant accepta servata sustenta nisi hoc, ut satisfaceret voluntati deorum, eam dico cuius praecipua notitia fuit penes sacerdotes, quam fas dicebant antiqui. Haec instituta ipsa quidem quoque oblique spectabant ad utilitatem publicam, quandoquidem orta erant ex persuasione vulgata, reipublicae semper utile et necessarium esse ut dei propitii essent; sed directe nihil pertinebant ad salutem civium reiue publicae, nullum praeterea vinculum erat inter illa et eam salutem, quod saltem perspicuum esset oculis mortalium. Eo referenda sunt omnia quae publice fiebant ad deos rite colendos, totum genus sacrificiorum, caerimoniarum, multa alia; quae omnia uno vocabulo comprehensa „instituta pure religiosa” dicere libet. Haec etsi non solum nitebantur iussis publicis, sed etiam aliquibus ex partibus erant ordinata legibus, tamen praeterea fere relinquebantur arbitrio virorum peritorum, nempe sacerdotum; etiam actiones ex his institutis profuentes, quae pro republica erant gerendae, maxima ex parte mandatae erant sacerdotibus; his, cum denegatum eis esset (si a paucis exceptionibus nunc discedimus) ius imperandi, cogendi, coercendi, hae actiones peragendae erant quemadmodum fas ipsis videbatur, sine vi, sine poenis, sine ulla coercitione civium. Verum quam maxime cavendum est, ne credamus, omnes actiones publicas „pure religiosas” fuisse commissas sacerdotibus; haud paucae fuerunt quae reservatae erant diversis magistratibus (quo verbo nunc comprehendam omnia imperia et potestates publica quae diligentius definire nihil attinet); quin etiam fuere quae nonnisi a ummis imperiis rite peragi possent. Huius rei unum exemplum

afferam, caerimoniam notissimam qua „clavus figebatur”; quod constitutum erat, eam peragi debere ab eo cui summum imperium esset in civitate, id antea ita interpretati sunt sacerdotes, ut dictatore opus esset, postea vero ita, ut fieri posset: aliquo qui censura functus esset, etiam, ut videtur, si is tu ipsum cum imperio non esset¹⁾. — Constitutio locorum vero in quibus peragerentur actiones religiosas, non ita erat relicta sacerdotibus, ut his, cum loca nacti essent quae idonea viderentur, ipsis videndum esset quomodo ea sine vi, sine poenae sanctione quadam religiosa, metu impietatis iniecto, tuerentur et contrario res publica ipsa in ea re subveniebat religioni; cum res publica instituisset ut loca cultui deorum destinata inaugurarentur et templa fierent, utque inaugurationem alicuius loci sequeretur eius loci sanctitas, ipsa defendebat haec loca sua et poenis lege sua constitutis; neque tamen praeterea impediebat libertatem sacerdotum in eligendis, probandis, constituendis locis quibus opus esset ad deos colendos, nisi hac una condicio quam tenebat, quod ea loca sola a sacerdotibus inaugurari poterant, quae publica essent et quae sancta fieri ipsa et permitteret et iussisset, aut lege speciali aut iussu alicuius magistratus. Ipsa ratio templorum quidem ab initio eiusmodi fuerat, ut haec minus inservirent commodis reipublicae quam religioni; templum enim, ut antea ostendi, fuerunt loca „quae per inaugurationem simul idonea facta erant ut in eis res publica administraretur simul ut in eis dei colerentur”²⁾. Sed tamen multa templa constituta sunt, quibus ad rempublicam administrandam minus opus fuit; saepissime accidit, ut, res publica permittente et iubente locus aliqui publicus ab auguribus inauguraretur nullo alio consilio, nisi ut in eo peragerentur actiones „pure religiosae ad cultum deorum pertinentes.

6. Ab hoc genere institutorum publicorum cum distinguamus ea quae excogitata sunt ad commoda vitae directe promovenda tamen longe abest, ut ab his omnibus religionem excludamus quasi, quae „pure religiosa” non essent, necessario fuerint „pure humana”. Immo vero longe maximum est genus quoddam institutorum, scilicet rerum et institutorum hoc consilio quidem a mente

1) Liv. 7. 3; Dio 55. 10. 4. — 2) Mnemos. 23. 1895. pag. 49.

mana procreatorum ut effectum aliquem praestarent, quo indigere videretur vita, quique ratione certa et mentibus humanis evidenti salutaris fore putaretur commodis aut publicis aut privatis hominum, qualia quoque tempore ea informare poterant personae quae tum erant, quae tamen perinde etiam a deis postulata esse crederentur, ac si in eis ad necessitates et voluntates humanas se applicavisset voluntas deorum. Haec instituta, naturae fere ambiguae, partim prae se ferre videbantur originem humanam, cum utilitati inservirent, cum quod de eis praescribendum erat fere contineretur legibus aut iussis publicis magistratuum, cum actiones ex eis profluentes maxima ex parte mandatae essent magistratibus, qui eas exsequerentur cum potestate imperandi, puniendi, cogendi; verum simul quodammodo ex religione orta esse videbantur, cum praesertim a sacerdotibus olim fere essent inventa, cum his auctoribus a republica essent accepta, cum non solum verbis et formulis, sed etiam nonnumquam actionum formis religiosis referre viderentur originem sacram, cum denique notitia ritus quo agendum esset, tam quoque si a magistratibus ageretur, inprimis esset penes sacerdotes, horumque iudicio permultum tribueretur cum de ritu esset disceptandum aut cum aliquid novi esset decernendum. Et aliquando pertinuerunt fere omnia instituta publica Romana. Etiam recentioribus temporibus ex eo genere superfuerunt permulta; fuerunt haec praesertim et quae ex magna vetustate conservata essent. Qui plus tribuebant potentiae potestatum publicarum, his facile ea ad consilia humana referre placuerit; verum qui magis ad religionem animos advertere solerent, inprimis ipsos sacerdotes, perhibuisse mirum non est, eam ob causam rempublicam coepisse ea tueri et defendere vi sua et legibus poenisque suis, quod religio id postularet, et ita fieri fas esset; huius modi instituta, revera ex utilitate publica orta, ita in sinum accipere et nutrire solebat religio, ut etiam speciem assumeret quasi in eo sinu nata propter rationem religiosam solam a republica essent adoptata.

c. Ab eo genere multum differt tertium genus institutorum, quae „pure humana” dicere possumus, quae ex utilitate humana palam orta, ab omni religione semper aliena fuerunt. Hoc genus omnino recentius est illo, sed cum initio fuisset exile, pede-

temptim crevit in maximam amplitudinem; id est quod dice solemus, ius publicum Romanum paullatim se liberum fecit ab eo quod fas esse diceretur.

d. Verum persequentibus nobis divisionem quam facere institimus, etiam quartum genus se offert, quod arte cum primo coniunctum est, licet ex secundo originem ceperit. Nonnumquam enim accidit, ut institutum aliquod, cum initio fuisset secundi generis illius mixti, cum postea, ita mutatis condicionibus vitae publicae aut privatae, ut eo non amplius opus esset reipublicae, amisisset utilitatem illam humanam propter quam inventum erat, nihilominus retineretur quia aboleri non placebat, quippe quod niti videretur voluntate deorum, et imprimis defenderetur a sacerdotibus, quibus, ut modo dixi, cordi eius solebat ut eiusmodi instituta repeterentur ex voluntate divini. Huiusmodi institutum igitur, si potestates publicae id remanere patiebantur, ab eo tempore pertinere coeperat ad primum genus ad instituta „pure religiosa”, cum tamen initio eo referendum non fuisset. Duo huius generis exempla afferam. Ratio qua olim per fetiales bella indici solebant, talis est, ut hoc institutum ad secundum genus supra constitutum pertinuisse statim appareat. Reipublicae conducebat, ut novi hostes de bello instantiores fierent solemni modo, per legatos ad id ex ipsa urbe missos; eam rem autem prisci Romani ex more induerant formam religiosam et sacerdotibus eam rite peragendam mandaverant. Sed cum postea mutatis condicionibus haec utilitas opprimeretur aliis necessitatibus, cum longe propagatis finibus imperii Romani tempus quod in itinere fetialibus consumendum foret tale longum esset factum ut futurum esset ut mora haud ferenda inde afferretur rei bellicae, alius modus quaeri debebat qui bella indicerentur hostibus, neque amplius ad eam rem adhiberi poterant fetiales. Nihilominus institutum servatum est, tamquam res „pure religiosa”; fetiales semper etiam cum bellum decernitur esset, iussu magistratus, ex Auct. Sen., cum hasta sanguine praestita iter inierunt, pomerium transierunt, formulas se pronuntiarunt, hastam iecerunt, quamvis ea re reipublicae nequaquam opus esset. Sed hoc exemplum simul ostendit quomodo eiusmodi instituta, postquam „pure religiosa” facta sint, soleant macrescere et in speciem inanem abire, ut

quidquam maneat praeter imagines, verba et formulas; locus enim quo se conferrent fetiales, ubi formulis decantatis hastam iacerent, constituebatur prope ab urbe, ad templum Bellonae; is locus fingebatur esse peregrinus, et eius nationis quidem, cui semper bellum esset indicendum¹⁾. Alterum exemplum affero ut ostendam, huiusmodi res „pure religiosas” non ad sacerdotes solos pertinuisse, sed etiam interdum magistratibus in eis agendum fuisse. Nempe illud „illicium vocare”, quod semper fiebat ab eis qui cum populo acturi erant comitiis centuriatis, nullam aliam ob causam specie retentum est, nisi quod augures, qui magistratibus adessent, nolissent mutari formulas quas eis praeirent, quod eas plene persequi fas esset; tum quoque, cum, instituta ratione advocandi cives per edictum ante tempus trinum nundinum, iam nihil attineret accensum aut praeconem vere circum muros ire et cornicinem illum comitari; quo fiebat ut magistratus, accenso non adhibito, hoc iussum pronuntiaret ad ipsum augurem qui id ei praeiverat, utque omnes in loco manerent postquam magistratus iussum ediderat (Varr. l.l. 6. 94). Utrumque exemplum declarat, in talibus rebus, cum servarentur instituta quae inutilia facta essent, inprimis hoc esse prorsum, ut eae partes solae retinerentur, quae aut totae verbis continerentur, aut saltem sine ulla difficultate peragi possent, ut ex eis solis imago rei conficeretur, sedulo sublatis omnibus quae paullo magis molesta aut operosa esse viderentur. Omnino statui licet, rempublicam nusquam passam esse aliquod institutum quod inutile factum esset *ita* religionis causa servari, ut ullae inde recidere possent molestiae, ulla negotia aut officia paullo graviora, nedum in magistratus, sed ne in cives quidem, neque in ipsos sacerdotes. Ea erat praecipua causa, cur eiusmodi instituta ad imagines et formulas reduci solerent.

Iamvero cum quaeramus ad quodnam institutorum genus pomerium sit referendum, habemus duo testimonia gravissima, quae veram viam nobis monstrare possint, modo coniuncte eis utamur.

Alterum est Ciceronis; id probat, pomerium (etiam post Sullam) fuisse rem ad religionem pertinentem, neque id solum, sed etiam cui in sacris summum tribueretur momentum, cuique

¹⁾ Serv. Aen. 2. 53; cfr. Becker Topogr. pag. 607 adn. 82.

conservandae diligentissimam curam navarent sacerdotes, quod id fieri fas esset. Cic. de nat. deor. 3. 40. 94:

„est mihi tecum ... certamen ... pro urbis muris, quos vos, pontifices, sanctos esse dicitis, diligentiusque urbem religione quam ipsis moenibus cingitis”.

Alterum testimonium est in rebus gestis. De pomerio etiam post Sullam numquam a sacerdotibus solis est decretum. Neque a senatu quidem, neque a magistratibus solis, sed per legem etiam de pomerio prolato semper actum est, tamquam de re ad summam rempublicam pertinente. Summi viri qui reipublicae praefuerunt, ipsi hanc rem administraverunt, et ut eam administrare sibi liceret, legibus rogatis quibus nominatim ei re praeficerentur, veniam a populo impetraverunt. Sulla „proferentis pomerii titulum quaesivit” (Gell. 13. 14. 4). Cum autem ceteri aut semel tantum aut singulis occasionibus hoc ius esset datum Claudio imperatori primum contigit ut ei liceret quando ei quoties vellet de ea re decernere. Quod parvi ne faciamus, ut facere in promptu est eis qui hunc imperatorem spernere solent, admonemur exemplo Vespasiani. Is enim operam dedit, ut idem in ea re sibi ius esset perpetuum, quod fuerat divo Claudio. Tum autem ut hoc iure uterentur constitutum erat Claudio et Vespasiano, cum id eis „ex republica esse” videretur, eo verbo enim usus erat senatus. Iamvero postquam his omnibus reputatis agnovimus, rem magni, opinione fortasse maioris, momenti visam esse Romanis, tamen non mirari fere non possumus, eam tanti factam esse, ut locus ei sit attributus in ipso illo SenCto (quam legem fuisse sunt qui putent) quod hodie dicitur „lex de imperio Vespasiani”. Nam quomodocumque de illius legis sive SenCti iudicaverit quispiam ratione, hoc saltem constat, nonnisi res gravissimas in eam esse admissas, et quae ad ipsam summam rempublicam pertinerent ¹⁾. Atqui ibi leguntur haec:

1) De illa „lege de imperio Vespasiani” ita sentio, eam neque esse SenCtum quod imperium acceperit Vespasianus (ut putaverunt viri docti paullo antiquiores), neque legem illam curiatam quae de imperio olim ferri solebat (unde nomen vulgatum accepit), neque vero eam habendam esse pro lege de tribunicia potestate lata. Mommsen coniecit. — Me iudice Vespasianus, cum etiam Alexandriae esset, in eodem anno 70, cum iam a senatu accepisset imperium (quod ei absenti datum esse trad

ique ei fines pomerii proferre promovere, cum e republica it esse, liceat ita uti licuit Tiberio Claudio Caesari Augusto mico (i. e. divo Claudio)".

duobus testimoniis praemissis, nunc ita percenseamus a institutorum supra constituta, ut appareat quae sint ~~von~~ possit referri pomerium, et cur ad ea non possit re-

primum quidem statim apparet, a tertio genere plane um fuisse pomerium; verba Ciceronis modo allata id diserte ant. In hanc partem autem peccatur ab eis qui constitu- n (non muri, sed) pomerii repetere conantur ex necessita- militaribus. Instituta militaria enim iam initio fuerunt a

hist. 4. 3 et 4. 6, et quod ei datum sit necesse est *antquam* hoc SenCt. cum in ipso SenCto lin. 30 legantur verba „imperator Caesar Vespasianus us"), cum etiam iam factum esset SenCt. ut ad populum ferretur de eius ia potestate (quod ipsum simul cum illo decreto de imperio in senatu erat et nunc actum erat, cfr. Tac. 4. 3: „senatus *cuncta* principibus solita ano decernit"), cum fortasse etiam de eius tribunicia potestate ad populum et latum, — Vespasianus tum igitur *extra ordinem* nonnulla nominatim sibi u tribui voluit, quibus sibi opus esse censebat ad rempublicam libere et bene trandam. Ut id faceret, hac re inprimis adducebatur, quod cavere volebat ne si de his iuribus singulis cum senatu ei foret disceptandum, difficultates ir, aut ipse in invidiam et famam imperandi cupiditatis incideret, et malebat ipso absente statim constitui. Fragmentum nostrum est pars SenCti, quod osilio a Vespasiano est excitatum. Ipsum igitur non pertinet ad ea acta, per incipatum obtinuit Vespasianus. Aptissime comparari potest cum illis SenCtis us, diversis temporibus antea factis, quibus novi semper honores novaque, llata erant in Caesarem primum, deinde etiam in Augustum et in alios im- as. Etiam ipsa iura, de quibus agitur, fere sunt eiusmodi qualia antea singula contulerat senatus, quod inprimis manifestum est, cum videamus Senatum oties copia facta sit, ad illa decreta provocare; insunt quidem etiam quaedam sed quoties in hoc SenCto aliquid Vespasiano tribuitur, quod iam antea tri- fuerat alicui imperatori, id semper ad singula capita adscriptum est. In ano hoc solum singulare fuit, quod omnia ea iura statim, coniuncta, uno , sibi a senatu diserte tribui voluit. SenCtum nostrum fere continet *condicio- us senatui tulit Vespasianus absens*, si ab ipso servari instituta Augusti et pristinam auctoritatem relinqui vellet senatus. In ea re autem etiam aliquid quod sibi honori ducere posset senatus, scil. quod novus imperator ab ipso nnia petebat, perinde ac si summum de eis arbitrium vere penes senatum im etiam, cum iam ad principatum pervenisset Vespasianus. — SenCtum Muciano factum esse videtur, et fortasse ab ipso Muciano est compositum; um fuisse videtur quod etiam ad populum ferretur comitiis. — De hac re n alii tum Mommsen Staatsr. 2 pag. 876 adn. 2, inprimis Herzog Geschichte stem 2 pag. 617 adn. 1 et pag. 617—620, Schiller Röm. Kaiserzeit I p. 508.

religione aliena, ea sunt antiquissima ex illo genere „pure humano”; qui eo refert pomerium, tollit eius naturam religiosam. Ita fecit Nissen, loco supr. pag. 115 laudato.

Verum alii sunt, quibus pomerium videatur ab initio fuisse res „pure religiosa”. Hos non minus fefellit ratio quam illos. Non obstat quidem, quod de pomerio agi non potuit nisi a principibus viris, si eos nominatim rei praefecisset lex; non desunt exempla institutorum religiosorum in quae idem cadat; ne id quidem obstat, quod pomerium fuit locus inauguratus; non desunt exempla templorum eo consilio a republica per augures constitutorum, ut religioni soli inservirent (pag. 372). Verum quod obstat hoc est, ita rationem non haberi magnae utilitatis quam reipublicae pomerium praestiterit necesse est. Momentum publicae ei tributum probat, hanc rem ab initio pertinuisse ad secundum genus illud mixtum; nam si etiam post Sullam fuit tanti momenti ad rempublicam, certe idem valuit ante Sullam. Varias sunt coniecturae virorum doctorum quibus pomerium ad res pure religiosas refertur. Etiam si nemo quantum scio affirmavit, pomerium *ita* religioni inservisse, ut in eo deus aliquis coleretur, tamen multi ex doctrinis sacris quibusdam rem repetiverunt. Alii perhibuerunt, pomerium esse institutum et servatum tamquam „finem auspiciorum urbiorum”, quo opus esset ad sacra [cfr. Detlefsen, *Hermes* 21 pag. 508, supr. pag. 113 in infima pag.]. Haec coniectura igitur teneri non potest. Augures quidem olim, cum etiam sub muro esset pomerium, eo usi sunt cum auguria ex Arce captarent; sed is fuerat usus accedens et secundarius; etiam sublatus esse videtur cum pomerium esset prolatum a parte orientali urbis; certe non licet inde repetere rationem pomerii, quod auguribus eo opus esset. Alii vero coniecerunt, pomerium referendum esse ad doctrinam sacram huiusmodi, quod „templum urbis” illud quadratum habere debuerit limitem vel finem certum, quae doctrina non minus est commenticia quam illud templum urbis; quis umquam fando audivit, aliquem locum debuisse cinctum esse limite inaugurato, vel templa debuisse habere fines propria religione sanctos, quod id ita se habere fas esset? ¹⁾

1) Vid. Jordan *Topogr.* 1 pag. 225 et 333 et supr. pag. 111 et 112.

Sed haec coniectura quoque diluitur cum constet pomerium non fuisse ab initio certe rem „pure religiosam”, sed eam fuisse inter res utilitatis publicae causa inventas et servatas, religionis specie confirmatas. Nempe reipublicae opus fuerat, tum cum urbs conderetur, muro quem neque violari, temere perfodi, loco moveri, neque habitationibus aut operibus occupari, liceret; more prisco igitur respublica invocavit auxilium religionis, ut ea caerimoniis suis, voluntate deorum auspiciis explorata, sanciret eum locum in quo murus poneretur; inde factum, ut rem ex utilitate humana ortam, et legibus poenisque reipublicae defensam, simul ita in sinum reciperet religio, ut sacerdotes eam diligenter tuerentur, utque vix dispici posset quae eius vera esset origo.

Verum reliquum est etiam ut demonstrarem, pomerium non fuisse inter res quas quarto genere comprehendere. Id enim facile cupiam placere possit, licet mihi concesserit quae modo posui quippe quae ad rationem priscam pomerii pertineant. Dixit igitur quispiam, pomerium primum inservisse utilitatibus humanis, et in eis esse eius originem, verum postea, cum muri iam cura non amplius haberetur, eius utilitatem evanuisse, et, si nihilominus tum retentum sit a Romanis, id nullam aliam ob causam factum esse, quam quod religio id aboleri non pateretur. Huiusmodi coniecturam hodie universe acceptam esse dicere possim.

Ego eam refutaturus, incipiam ab argumento quo ostendam, eam ne per se quidem valde aptam esse qua solvatur quaestio quam tractamus, et magis speciosam eam esse quam utilem. Primum enim, si pomerium; reipublicae inutile factum, eam solam ob causam servatum esse diceremus, quod fas non esse videretur, rem in sacris tantopere celebratam abolere, nonne expectaremus, quod fas postularet, id huiusmodi futurum fuisse, ut *in eodem loco* quo antea fuisset manere deberet pomerium? Veluti, ut pomerium, paullisper exauguratum ut ex eo loco tolli posset murus, statim in eodem loco restitueretur? At nihil eiusmodi factum est. Itaque qui hanc coniecturam tenere velit, eo se vertere debet ut dicat, fas nihil aliud postulavisse quam ut alicubi esset pomerium, nulla cura habita loci ubi esset, licet id iam per se minus placeat. Verum ita non habebit quo

explicet, cur tandem pomerium subinde prolatum sit; nisi forte eo delabi velit, ut contendat, pomerium in incremento urbis molestum factum cum religionis causa servaretur, tamen reipublicae causa esse prolatum, ut civibus copia fieret libere aedificandi. Sedenim hanc viam iam antea interclusimus adversario nostro, cum demonstrarem, si conservatio pomerii repeteretur ex religione, non licere eius prolationem ad rationes humanas referre (pag. 366 sq.). Itaque iam eo se conferre debet ille, ut statuatur, quod fas postularet, huiusmodi fuisse, ut pomerium semper esse deberet in vel prope ab extrema ora urbis, et iam debet affirmare, ipsas eius prolationes fuisse caerimonias „pure religiosas“. Verum eo cum effugiat adversarius noster, imprudens in cassem incidit; aberravit ab eo quod antea concesserat, pomerium initio esse constitutum utilitatis causa, ut murum sanctum faceret; ita statuere debet, forte fortuna tantum hoc aliquamdiu accidisse, ut murus et pomerium in eodem loco essent, et pomerii rationem, a muro et a necessitatibus humanis rursus solutam, totam denuo refert ad doctrinam aliquam sacerdotalem, quae tulerit ut extrema ora urbis utique deberet esse pomerio ornata, quod ipsum modo refutavimus.

In huiusmodi angustiis hodie haerent plerique viri docti, cum non pervenerint ad sententiam quae sola solvit difficultatem, pomerium etiam prolatum habuisse permagnam utilitatem, et tantam quidem ut ea omnino carere non posset respublica; quam sententiam veram esse non solum probat, sed magna voce clamat lex de imperio Vespasiani lata; itaque aut de re solvenda omnino desperaverunt, aut, quod peius est, verbis eam ornare consuerunt, quibus tamquam nube obtegant sententiarum inopiam.

IV. De pomerio cum quaerimus versamur in tanta testimoniorum penuria, ut ne id quidem directe declaretur ab auctoribus nostris, quid tandem fuerit illud pomerium sine muro. Si affirmo, id etiam sub imperatoribus fuisse locum inauguratum, non simul affirmare ausim, mecum consentire viros doctos qui de pomerio scripserunt, quamvis quid eis hac de re visum sit non certo sciam. Itaque sententiam meam confirmabo. Primum nitor verbis Livii, qui non ita de pomerio et de eius „terminis [augurio] consecratis“ scripturus fuisset ut fecit, si religio eius

loci eo tempore esset sublata. Sed etiamsi ab eo argumento discedimus, hoc saltem constat, pomerium prolatum habuisse seriem terminorum, cuiusmodi seriem *terminatum* dicit Frontinus. Atqui credere non licet, huiusmodi terminos positos fuisse in solo qualicumque, privato aut publico, prout fors ferebat. Termini publici esse non potuerunt nisi in loco publico, cuius finem ipsi indicarent, ut satis exemplo demonstrant reliqui terminatus quos novimus, veluti iuxta ripam Tiberis, et iuxta aquaeductus. Pomerium fuit igitur etiam sub imperatoribus *locus publicus*, totam urbem circumdans. Sed addere possumus, hunc locum etiam fuisse iuris divini; diligentia quam pontifices posuerunt in tuenda eius *religione*, id probat ¹⁾. Locorum autem quae divini iuris essent, fuerunt tria genera, loca religiosa, loca consecrata, loca inaugurata ²⁾. Iam statim pro certo affirmare licet, pomerium prolatum non fuisse locum religiosum. Nam quaecumque fuit ratio cur id a republica servaretur, sive quod doctrina sacerdotalis id poscebat, sive quod ipsa eius indigebat, hoc utique constat, rempublicam, si semel suscepisset negotia multa et gravia quibus opus esset ad comparandum et subinde prolatandum locum publicum circa urbem, si deinde hunc locum aliqua religione afficere voluisset ut inviolatus esset, non ei illaturam fuisse illam religionem quasi debiliorem, qua is locus religiosus fieret — loca religiosa enim hac re in primis differebant a locis consecratis et inauguratis, quod eorum violationes nullis veris poenis poterant vindicari, sed unice defendebantur metu piaculi et impietatis, i. e. nulla alia re nisi conscientia et pietate uniuscuiusque ³⁾, — sed prorsus necesse est ut eum locum sanciendum curaverit religione templorum quam ipsa sua vi posset tueri; praeterea ratio locorum religiosorum, quae pauca tantum et certa quaedam fuerunt in urbe, cuiusmodi erat ut penderet ex rebus extrinsecus in ea illatis, veluti si fulgur conditum, vel cadaver sepultum, vel res aliqua vetustate admirabilis, in eis erat, neque umquam sine tali

1) Antea ostendi (Mnemos. 20. 1892 pag. 345), proprietatem qua loca fuerint iuris divini aut humani, non excludere proprietatem qua eadem fuerint privata aut publica. — 2) Mnemos. 20. 1892 pag. 344 et 350. — 3) Mnemos. 20. 1892 pag. 345 sq.

causa ex arbitrio constituebantur neque constitui poterant. Iam vero pomerium prolatum non fuisse locum consecratum (proprio sensu, cfr. *Mnemos.* 20. 1892 pag. 340 adn. 3) haud minus constat, deum enim non habebat qui in eo coleretur, cui sacer factus esset. Itaque nihil reliquum est, quam ut pomerium etiam sub imperatoribus fuerit locus inauguratus, sanctus, omnibus regulis obnoxius quae de templis terrestribus erant constitutae ¹⁾.

Itaque prohibita et praecisae sunt omnes coniecturae quae de forma et natura pomerii prolati proferri possint ab eis qui tenere velint, eam rem, quod sublata esset utilitas muri, factam esse rem „pure religiosam” Quod supra (pag. 374 sq.) monui, eiusmodi res vulgo quasi macrescere et ad imagines et fictiones fere reduci solere, id frustra quispiam ita in pomerio prolato persequi conetur, ut contendat, eam fuisse rem imaginariam, in verbis et formulis consistentem, quales exempli gratia fuerunt fines illius templi aërii quos per lituum aut virgam et per formulas in aëre ducere solebant qui ex avibus erant auspicaturi. Neque magis proficiat idem, coniectando pomerium nihil fuisse praeter nudum *terminatum*, qui in solo qualicumque positus finem aliquem religiosum indicaret. His omnibus obstat quod assecuti sumus, pomerium fuisse locum inauguratum. Id autem parum favet illi opinioni, quin etiam eam evertit. Res tempore inutiles factas, ex magna vetustate religionis causa conservatas, ita sedulo comparatas fuisse vidimus, ut omnino nulla negotia exhiberent civibus, nedum magistratibus. In hac re autem religionem tantum valuisse quis credat, ut respublica passa esset sine ulla utilitate (quae saltem perspicua esset oculis mortalium) omnia negotia et sumptus illa gravissima, cum comparatione loci publici et constitutione templi totam urbem circumdantis coniuncta, imponi magistratibus, omnes molestias autem quae ex ea re oriri deberent, civibus? quae quam graves fuerint, mox etiam clarius apparebit; et id quidem hanc solam ob causam quod ita *fas* esse diceretur, sive quod antea semper

1) Provocare nolui ad id quod affirmant iurisperiti, „sancta esse muros et portas urbis”, quia nondum demonstrare potui his verbis ab eis magis *pomerium* significari quam ipsa murorum moenia.

res ita se habuisset cum murus etiam utilis esset, sive quod id postularetur a doctrina aliqua tenebricosa de „fine auspicii urbani” vel hercle etiam de fine „templi urbis quadrati”? Quis credat, si ex prolatione pomerii pependerunt labores et sumptus tam graves, si per eam effectum est ut cives gravissimis poenis deterrentur a violatione et occupatione loci, qui ipse non sine aliquo incommodo publico subtractus esset commercio, eam prolationem pomerii nihilominus fuisse caerimoniam pure religiosam, consimilem illis caerimoniis venerabilibus quidem, sed tamen paulo ineptioribus, quales fuerunt „hasta a fetialibus ad columnam bellicam iacta cum bellum iniretur” (qua caerimonia etiam perfuncti sunt et Augustus et Marcus Aurelius, cum essent fetiales), et „clavus in pariete Iovis figendus”, et „Salutis Augurium celebrandum”? Quod cum nullo modo possit cogitari, tum id certe magis etiam mirandum, Sullam „titulum quaesivisse pomerii proferendi”, et Vespasianum in lege quae de imperio dicitur ius sibi dari curavisse ut eam caerimoniam praeferet quoties vellet; quod quam absurdum sit, appareat si huiusmodi eius legis caput finxeris: „utique ei liceat, cum e republica censebit esse, Clavum figere et Augurium Salutis agere”. Haec quam nihili sint, nemo melius declaravit quam ipse vir doctus qui hanc actionem „pure religiosam” fuisse contendit, Iordan. Is enim cum explicare conaretur rationem proferendi pomerii, primum rem sibi propositam aliquanto simpliciore reddidit, statuens ab uno viro tantum fere in hac re aliquid actum esse, nempe ab imperatore Claudio; qua in re ego cum eo facere non possum, cum praesertim nimis clarum sit, quid hac coniectura assequi voluerit, nempe ut sibi faciliorem redderet explicationem; inprimis quae de Sullae prolatione commentus est Iordan (quem putat pomerium reliquisse in ipso muro, et terminos interiores propius a muro collocavisse, quo fieret ut exaugurari posset spatium quoddam veteris pomerii circa totam urbem) nihili esse censeo, quia omni fundamento carent ¹⁾; sed haec nunc missa facio. Sed Iordan deinceps quaesivit: *quanam ratione tandem permotus Claudius protulit pomerium?* Ex opinione praesumpta respondit: *ratione pure religiosa*. At

1) Iordan Topogr. I. 1 pag. 322, cfr. supr. pag. 367 adn. 1.

inquit ineptum est, eiusmodi rem facere propter rationem religiosam. Debebat igitur concludere, aliam rationem fuisse Claudio. Maluit suam coniecturam tenere, itaque apud virum doctum constat, ineptias egisse Claudium, et risu opprobrioque eum exagitat; neque vidit, quo ineptiorem illum faceret, eo magis suam coniecturam se ineptiae arguere ¹⁾. Sed hoc certe graviore reprehensione dignum est, quod Iordan rationem non habuit capitis illius legis Vespasiani quae dicitur de imperio, neque persperxit, cum in hac re parvi faceret se laesisse dignitatem Clandii, se imprudentem etiam aggredi Vespasianum (ut omittam Sullam Caesarem ceteros), quem tamquam virum ineptum (an dicam valde religiosum?) nemo adhuc contempsit.

Respublica igitur hanc ob causam sustinuit negotium comparandi et subinde renovandi loci publici urbem circumdantis, quod ipsa tali fine urbis, qui clausus esset et inviolatus, carere nollet; ipsa religionem invocavit, ut ea suis caerimoniis locum etiam sanciret, et eatenus hoc institutum etiam religiosum fuit; rem invertunt qui putent rempublicam in ea re ancillam se praeuisse religionis. Sed cur tandem respublica religionem adhibuit? Nonne ipsa sola assequi potuit quo opus esset, suis iussis et poenis? Potuit sane, neque quidquam ita desideratura fuisset, cum iam effluxisset illa vetus pietas, quae ad religioni quam legibus obsequendum magis etiam paratos antea fecerat animos hominum priscorum; id omnino valet de ratione templorum, sanctionem locorum fuisse formam qua vim suam exornaret

1) Topogr. 1. 1 pag. 324: „da wir nun für die Pomerien-erweiterung des Claudius schwerlich anders geartete Gründe zu suchen haben, als für seine Vervollständigung des lateinischen Alphabets und seine sonstigen, halb den Stubengelehrten, halb den Pfaffen verrathenden Lucubrationen, so hat es eine gewisse Wahrscheinlichkeit, dass er, eingedenk der Stadtmauer und des Pomerium, in Ermangelung einer neuen Mauer, wenigstens die Grenze der Stadt der 14 Regionen wieder mit dem Pomerium vereinigen, und, wenn möglich, die Gestalt desselben der vorgeschriebenen Quadratform nähern wollte. Damit stimmt was wir über die Ausdehnung seines Pomeriums wissen überein“. — Ibid. pag. 285: „diese Thatsache (dass das Pomerium der servianischen Stadt weder mit einem Quadrat, noch mit irgend einer geometrischen Figur eine Aehnlichkeit hat) scheint das grübelnde Gewissen des Kaisers Claudius beschwert zu haben; denn die Figur, welche sein neues von der Mauer losgerissenes Pomerium beschrieb, nähert sich auffallend der quadratischen Form“. Cfr. supr. pag. 378 adn. 1.

respublica. Eam formam utrum recentiore tempore etiam adhiberet ad instituta sua, necne, id prorsus pendebat ex institutorum vetustate aut novitate. Exemplum habemus satis aptum instituti alicuius publici, ratione sua haud absimilis pomerio, quod etiam postulare locum purum et inviolatum, a quo nihilominus longe remota mansit omnis religio, id cernitur in aquaeductibus. Verum inde factum ut verba legum et SenCtorum, quibus de his tuendis agitur, referant — non plane quidem nam ratio rei non prorsus eadem erat, sed aliquatenus — id quod de templis erat constitutum in sacris, quod de muro et de pomerio prolato valuisse scribit Livius ¹⁾. Illud igitur est exemplum generis illius institutorum „pure humanorum” supra constituti. Aquaeductus si Romae fuissent res vetustissimae, sine dubio fuissent in locis inauguratis conditi, et ipsa fuissent templa; pomerium si fuisset institutum tam recens quam illud fuit, sine dubio ab omni religione integrum mansisset.

(Continuabitur.)

1) Veluti apud Frontin. de aquaed. c. 127 in SenCto: „... circa fontes et fornices et muros utraque ex parte vacuos quinos denos pedes patere; et circa rivos, qui sub terra essent, et specus intra urbem ... utraque ex parte quinos pedes vacuos relinqui; ita ut neque monumentum in his locis neque aedificium post hoc tempus ponere, neque conserere arbores liceret...” et q. sq.; et c. 129: „... si quis circa rivos, specus ... terminatus steterit, ne quis in eo loco quid opponito, molito, ... arato, serito, ...” et q. sq. — Cfr. Liv. l. 44. 4: „est autem magis circumoerium, locus quem certis circa terminis inaugurato consecrabant, ut neque interiore parte aedificia moenibus continuarentur ... et extrinsecus aliquid ab humano cultu pateret soli; hoc spatium ... neque habitari neque arari fas erat”.

DE CODICE LAURENTIANO LXVIII 2 APULEI METAMORPHOSEON.

SCRIPSIT

J. VAN DER VLIET.

Postquam editio mea Metamorphoseon Apulei in lucem ¹ diit, occasionem nactus sum codicem F, quo inprimis huius libri recensio inniti debet, denuo inspiciendi nec non ex maiori quidem parte plene conferendi. Huius collationis fructum et lectore communicabo, addito hic illic si quid ad lectiones, quae uulgaribus praetuli, confirmandas utile uidetur.

Primum memoro me quod ad uerborum scripturam attinent lectiones Eyssenhardtianas ubique fere ipsi codici respondent inuenisse.

De prologo fusius egi Hermes vol. XXXI p. 79 sqq. Consul uero codice uidi annotationem mendosam Eyssenhardtii me per Sittlium in errorem induxisse. Dedit enim E. ad l. 14 me editionis *sigd forensi* F. Inde Sittlius credidit codicem habere *si quid exotici ac si quid forensi* et lacunam statuit post *exoti* quam ego expleui inserendo: *sonuero*. Nunc autem uidi codicis scripturam esse hanc: *si q^d (d manus recentioris est) exotici ac forensi sermonis rudis locutor offendero*. Neque inutile uidetur uniuersum prologum accurate ita reddere sicut in codice exhibetur.

At ego tibi sermone isto Milesio uarias fabulas^{uulgar} (as manu centiore ex us correctum est; in margine manu antiqua petitum est: as) c³fera³ (fuit riam, sed i erasa est) aure³ tuas beniuolas lepi/do susurro p³mulcea³ modo si papiru³ arg³

(*egyptia*¹⁾ scripsisse uidetur F suum opus perfectum ipse corrigens) *nilotici calami inscripta*³ n̄ spreueris inspicere. / *figuras fortunasq; hominu*³ in alias ymagines conuersas. et in se rursu³ mutuo nexu reffectas ut mi/reris. exordior q; ille paucis accipe.

M. (m. 2)

*ymettos atti/ca et isthomos. epyrea et teneros spartiacae glebe / felices. Et nu*³ *libris feliciorib; cōdite mea uet; psa / pia ē. Ibi lingua*³ *at ide*³ *p'mis pueritię stipendiis me/rui* (r scripsit m. rec. in ras.; l fuisse uidetur, t merui add. m. 3) *mox in urbe latia aduena studio / gritiu*³. *indige/na*³ *sermone*³. *gru*³ *nabili labore nullo magistro p̄eun/te aggressus excolui. en ecce p̄fam*² *uenia*³. si q^d ²⁾ (d add. m. r.) *exo*³ */tici ac forensi sermonis rudis locutor offendero. Ia*³ */ hęc egde*³ *ipsa uocis immutatio desultorię scientię / stilo que*³ *accessim; respondit. fabula*³ *gręcanica*³ *incipim; lector intende letaberis. Thessalia*³ *na*³ / *et illic originis mat̄ne n̄re fundam̄ta apluturcho / illo inclito ac mox sexto philosopho* (prius ph a m. prima ex nescio qua priore lectione correctum est) *nepote ej*³ *p̄dita / gla nob faciunt. Ea*³ *thessalia*³ ||||| *ex negotio peteba*³.

2.13 discōtere³

2.14 ecfrico cf. 73.12. Contra 5.22 F habet *effrico*

2.14 auris (e scr. m. r.)

2.18 duob;⁴ (4 est m. r.)

2.27 iucunditate³ (s est m. r., te linea transuersa tranfixa est)

3.1 si qf (/ add. m. r.)

3.2 c̄ligari

3.14 scripsi cum Oud. *securius* pro *secus*, cf. 191.27

3.15 efulam

3.15 emulos (e fere erasum)

3.22 inima

3.28 semi (ex mem corr. uid.) amputatis

4.6 nec (c ex corr.) uo^{ff}

4.7 dubitabit^{ff} si

4.7 post *proxi* usque ad § *eneam* (10.11) tres uersus in loco uacuo relicto scripti sunt alia scriptura eaque ualde antiqua, ut

1) Φ: *egyptia* in textu.

2) Φ: *si quid*.

3) Φ: *exotici ac forensi*³ (s add. m. r.).

fere Carolinae minusculae speciem prae se ferat. Si, quod simile est, codex F saeculi est XI et haec scriptura ad id tempus pertinebit. Est eadem manus, quam olim credidi in 22. 22—23. 2 inueniri. Nunc autem uidi praeter hos duos locos etiam 9. 10 a uerbo *grabatulo* usque ad — *perit* (9. 19) or eadem manu in lacuna esse expleta atque pro certo affirm possum solis his tribus locis nec usquam alibi, neque Apuleianis, neque in Taciteis eandem manum redire. Huius manus lectio consentit cum ϕ , nisi quod F³ habet *aegie* (ϕ ex parte euanuit) ϕ uero *aeriensis*.

4. 12 boſtiam ultro (*l* add. m. r.)

4. 24 i. mg. l.

defmina stipes in triuuis

ut demū (- - - et *ut demū* scr. m. r.)
5. 7 dom₃

5. 14 ~~u~~imbilico

5. 15. 16 spectaculū (*lu* scr. m. r. in ras.)

5. 17 inquit (*t* in *d* corr. est)

6. 12 que³ eni his (*h* linea transversa transfixa est)¹⁾

6. 13 mox ■ urigine

7. 2 inquit et circumspiciens²⁾

7. 5 caupona ■³⁾

7. 7 potens (*ens* in ras.)

7. 19 temerasset (manu rec. rescriptum)

8. 3 numeran /tia³

8. 12 sepulchralibus

8. 26 proiecta⁴⁾ (*s* add. m. r. sed postea erasa esse uidetur)

9. 7 insota (corr. m. prim.)

9. 10—9. 19 cf. supra. Quae inseruit manus noua ea consent cum ϕ nisi quod F habet *euolsis* (15), ϕ *euulsis*; F *grabat* ϕ *grabattulus*.

9. 13 cōmodo (- sub *o* est m. rec.) dūque/ueram⁴⁾

1) que³ s¹ if ϕ .

2) idem ϕ .

3) ca^vpona ϕ (*v* add. m. r.).

4) cōmodo dū ϕ (— est m. rec.).

9. 19 in inūfu³
 9. 20 natura^{hi}tus (*hi* add. m. rec.)
 10. 13 grabattulo (*b* ex *u* corr.)
 11. 2 eruptione F ¹⁾
 11. 2 a^dmoto (*d* add. m. r.)
 11. 12 remoto (*moto* fere euanidum)
 11. 12 Questus est Rossbachius ²⁾ quod scripturam Kronenbergii
 <antequam> *abeunt* praetulerim leniori Rohdii emendationi *ambae*
una. Sed primum scriptura librorum *abeuna*, nam id quod in Φ
 est procul dubio et in F fuit, per similitudinem illam, qua in
 scriptura Longobardica *a* et *t* tam facile permutantur potius
 respondet uocabulo *abeunt* quam uerbis *ambae una*, et *antequam*
 per compendium scriptum facile excidere potuit. Si porro quis
 rem ipsam sibi ante oculos proponere conatur, facile intelleget,
 quam absurdum sint cogitatu: *duae mulieres ambae una uaricus*
supra faciem alicuius residentes et uesicam exonerantes.
 11. 25 pferens ³⁾
 12. 16 Nemetsi
 12. 25 deliscente (^{hi}*hi* add. m. r.)
 13. 3 ministraret (^{sub}*sub* add. m. prim.)
 13. 3 grabattulum et grabattule
 13. 7 sumministra
 13. 9 adgredior (*d* m. rec. ex *g* corr. uid.)
 13. 12 grabattulo.
 13. 16 finis dirumpitur (^{fu}*fu* add. m. r.)
 13. 19 intro rumpit
 13. 20 inmodice
 14. 5 humores in humoris corr. m. prim.
 14. 8 *ingrere* in mg. *ref* (*re* est m. prim., *f* add. m. 2,
 deinde hanc litteram deleuit m. 3).
 14. 15 in mg. scripsit *iubari* man. uel prima uel quidem
 antiqua.
 15. 3. 4 spū

1) eruptionem Φ .

2) Deutsche Literaturzeit. 17 Apr. 1897. p. 570.

3) pferens Φ

15. 10 *esitantem* (*f* est m. rec.)

15. 10 Rossbachio iudice non fuit necesse mutare a librorum in *aspicio*. Fortasse melior et lenior medela lo gitari potest, quam ipse adhibui sed lectio F *cumqu esitantem aspiciens aliquanto intentiorem acie atque pallor deficientem uideo* sana esse nullo modo potest. Mutatio aliqua, quaecumque erit, adhibenda. Eyssenhardtus cu scripsit *intentior macie*. Fortasse praestat: *aspiciens a intentiore <acie> macie atque pallore buxco deficientem uid*

15. 14 *suferat* (alterum ³ est man. rec.)

16. 15 nichil

16. 17 *hornatus* (*h* linea transversa transfixit m. r.)

16. 26 „*etiam*” supra lineam add. m. prima.

17. 2 utq₃ comites F comites utq₃ φ (i. mg. comites abierunt). Vera esse uidetur prior lectio F: *uterque comi*

17. 5 inqua³ (³ est m. rec.)

17. 20 ancilla³ (prima m. correxisse uidetur)

17. 22 ~~indico~~ (conspicitur adhuc *can*, deinde una quam non dispicio)

17. 22 subicio. benigne

17. 23 peregrinat³ cu³

18. 11 deme/a—criptas (/ et — sunt m. rec.)

18. 18 assidebat

18. 20 *ei ex ej²* corr. uid.

18. 29 *hac* (*h* est m. rec.)

19. 17 *ei* supra lineam add. m. prim.

19. 22 Photis F², i. mg. *pho* scr. m. antiqua

20. 14 ad^r has (τ scripsit m. r.)

20. 15 uitiose in editione mea legitur *denarios* FE, loq est *denarios* φE

20. 19 que⁷ (7 add. m. rec.)

20. 22 *paccitis* in *parcitis* corr. m. prim.

20. 22 friuolis (prim. m. *lis* in *los* corr. deinde m. 2 scripsit o)

21. 5 scripsi *ac mihi ut hauerem suadens* pro *habire* praebet F. Firmatur haec emendatio illis, quae legunt

- rida 33.8 (Kr.) *quodne iam ipsi hereditatem auebant*. Est autem *auebant* emendatio Lipsii pro lectione F: *habebant*. Etiam 145.28 Fφ pro *haucete* habent *habete*
- 21.11 photis (f in p corr. m. prima)
- 21.16 ^{iv} pof (v add. m. r.)
- 21.19 grabattulum
- 21.30 aliquando
- 22.22 In illis quae scripsit manus altera in F omnia consentiunt cum φ praeter haec discrimina scripturae: *inicio* F *initio* φ; ut F t φ; *omino* F *oino* φ; *repto* F (corr m. prim.) *repto* φ
- 23.5 adēherebat (ε linea transuersa transfixa est)
- 23.11 reiecto
- 23.17 pro: in om. F, legendum: in om. φ
- 24.3 "frequentatum educatores"
- 24.9 deūtar
- 24.14 ac tolerabant statuas pal/maris deę facies quę pinnis explicitis q (linea transuersa tranfixa est) sine/gressu pileę uolubilis instabile uestigiu³ plan/tis roscidis decitantes (ci rescriptum est) nec ut maneant in/herent etiam uolare creduntur
- 25.13 uibrantur (n add. m. r.)
- 25.23 deam³ d [o]. legendum deam³ [o]
- 26.1 pamphiles
- 26.11 uilef (^hl₁ add. m. rec., e lineola erecta transfixa est, quae fortasse indicat i).
- 26.13 et man. rec. mutavit in ex. Corroboratur igitur lectio mea.
- 26.16 anx^{at}ia. ego (at add. m. prima)
- 26.18 ad cautela (d linea transuersa transfixa est)
- 26.20 tali magisterio me uel ampla cum mercede tradere scripsi.
- Cdd. praebent pro uel: uolens. cf. Propert. III. 16.22 *talis mora pretio uel sit emenda mihi*.
- 26.23 expedito mendo typographico scriptum est. Leg. expedio
- 27.1 cominus
- 27.3 religiof³ fuspice (3 add. m. rec.)
- 27.11 Photis
- 27.16 amba cu pa/scuę. et ante amba non extat in F
- 28.5 ame. o-fuculo

28. 25 ad *spolianeris* in mg. adscriptum est: ·1· po
 29. 5 Econtra
 29. 8 cerul^uuff^u
 29. 10 discriminat. Firmatur mea lectio.
 29. 21 sinuato
 30. 1 *sabium* ex *sauium* correctum
 30. 8 sabiolo
 30. 10 *sabiari* ex *sauari* corr. (*sa* in litura rescripsit man. —)
 30. 27 in /////jat
 31. 5 latum
 31. 11 lucerne (e ex correct. *lucernac* fuisse uidetur) F; luc—
 (ā scr. m. rec.) Φ
 31. 16 istud (sed *d* correctoris est, fuit *istu*³)
 31. 22 uulguf (f correctoris est)
 31. 23 nuptiales (*les* ex correct. fuit *nuptia*²)
 31. 29 faturum (*a* et ^c sunt correctoris)
 32. 8 *seua*³ an *seua*³ (sed prioris *seua*³ f in ras. a corre—
 scripta)
 32. 15 *afferret* correctum ex *auferret*.
 32. 18 consabit³ (*b* ex *u* corr., *a* add. m. rec.)
 33. 22 co³ferat
 34. 5 potius *lacta* quam *iacta* esse uidetur
 34. 21 uigor at tetendit
 35. 8 ob/umbrasⁿ (*n* add. m. prim.)
 35. 20 refouentes (*o* ex *u* corr. uidetur)
 35. 20 fuit *incitata*³ (*n* add. et *a*³ in *ef* mutauit m. 2
 antiqua cf. 95. 3)
 35. 23 quda³ (*a* add. m. r.)
 35. 27 petenduq³ quaqu³
 36. 8 maturante^{tio} (*tu* scr. m. 2, deinde m. 3 ut uid. —
 fecit *tio* (sc. *u* et *o* in unum siglum coaluerunt)
 36. 20 plusculi (in fine f erasa est)
 36. 20 *scitule* subministrare (f uocabuli *subm.* scripsit —
scitule f *ubministrare* fuisse uidetur)
 36. 22 gemmaf (f scr. m. r.) formataf in (ante in f —
 esse uid. cf. Φ: *formatas simpocula* ex *sinp.* correctum)

36. 24 adfluens F².
 36. 24 *cabillus* in *cavillus* corr. m. r.
 37. 2 libertas otiosa
 37. 7 liberu³ ¶
 37. 9 na³ ¶ ne.
 37. 14 anteuortunt
 37. 18 ¶ Jnter (J recentioris m. esse uid.)
 37. 18 Inlicentiosus cachinnus
 37. 20 angulose cubantem
 37. 20 conferuntur
 37. 28 sed (d m. rec. esse uid.)
 38. 3 et effultis Incubitus suberectusque in/torum
 38. 6 *eminus* fuit, corr. est in: *emineā*/f
 38. 6 fuit *porrigit*; deinde m. rec. superscripsit *n*/, mutauit
 in *e* et punctum posuit sub *t*. Punctum et *ns* deleuit m. 3
 38. 7 τthlefron (τ scr. m. rec.)
 38. 10 cum ex Tum corr. est
 38. 12 perrans ¶
 38. 13 paptati (v add. m. rec.)
 38. 21 demorsicant
 38. 24 ista feralis F illa feralis Eyss.
 39. 17 cadauera malis
 39. 27 hīc
 40. 1 respīraf (c prim. m. est; τ et ⁿ manus sunt recentioris)
 40. 4 coparaf / lc
 40. 24 comisatu³ ¶. Etiam Apol. 15. 11 cum F φ scribendum
 erit *comisatoris*
 41. 10 similes (e m. rec. in ras.)
 41. 19 indutias
 41. 25 ac corr. ex ad
 42. 1 herculef ¶
 42. 12 *infestis* ex *infetis* corr. m. r.
 42. 14 adoni uī musteluatīf pipletis
 42. 21 publici (ubli m. rec. in ras.)
 43. 18 deosculatuf (/ man. rec. scripsit i. ras.)
 43. 21 adepēc (p et c inter se coalitae) aco o eptitica
 43. 22 memfitica

28. 25 ad *spolianeris* in mg. adscriptum est: ·l· po
 29. 5 Contra
 29. 8 cerul^u~~u~~
 29. 10 discriminat. Firmatur mea lectio.
 29. 21 sinuato
 30. 1 *sabium* ex *saium* correctum
 30. 8 sabiolo
 30. 10 *sabiari* ex *saiari* corr. (*sa* in litura rescripsit man. ~~ne~~)
 30. 27 in ~~//////~~jat
 31. 5 latum
 31. 11 lucerne (e ex correct. *lucernac* fuisse uidetur) F; luc~~er~~
 (ā scr. m. rec.) Φ
 31. 16 istud (sed *d* correctoris est, fuit *istu*³)
 31. 22 uulgus (/ correctoris est)
 31. 23 nuptiales (*les* ex correct. fuit *nuptia*²)
 31. 29 faturum (*a* et *e* sunt correctoris)
 32. 8 *feua*³ an *feua*³ (sed prioris *feua*³ / in ras. a corre~~cto~~
 scripta)
 32. 15 *afferret* correctum ex *auferret*.
 32. 18 consabit³ (*b* ex *u* corr., *a* add. m. rec.)
 33. 22 co³ferat
 34. 5 potius *lacta* quam *iacta* esse uidetur
 34. 21 uigor at tetendit
 35. 8 ob/umbrasⁿ (*n* add. m. prim.)
 35. 20 refouentes (*o* ex *u* corr. uidetur)
 35. 20 fuit *incitata*³ (*n* add. et *a*³ in *e*/ mutauit m. ~~2~~ ⁸⁸
 antiqua cf. 95. 3)
 35. 23 quda³ (*a* add. m. r.)
 35. 27 petenduq³ quaqua³
 36. 8 maturante^{tu} (*tu* scr. m. 2, deinde m. 3 ut uid. ~~6~~ ¹
 fecit *tro* (sc. *u* et *o* in unum siglum coaluerunt)
 36. 20 plusculi (in fine / erasa est)
 36. 20 ~~scitule~~ subministrare (/ uocabuli *subm.* scripsit ~~2~~ ^{n. r.}
~~scitule~~ *ubministrare* fuisse uidetur)
 36. 22 gemmas^f (/ scr. m. r.) formata^f in (ante *in* / ~~3~~ ^{er}
 esse uid. cf. Φ: *formatas simpocula* ex *sinp.* correctum)

36. 24 adfluens F².
 36. 24 *cabillus* in *cauillus* corr. m. r.
 37. 2 libertas otiosa
 37. 7 liberu³ ¶
 37. 9 na³ ¶ ne.
 37. 14 anteuortunt
 37. 18 ¶ Jnter (J recentioris m. esse uid.)
 37. 18 Inlicentiosus cachinnus
 37. 20 angulose cubantem
 37. 20 conferuntur
 37. 28 sed (d m. rec. esse uid.)
 38. 3 et effultis Incubitus suberectusque in/torum
 38. 6 *eminus* fuit, corr. est in: *emineā*/f
 38. 6 fuit *porrigit*; deinde m. rec. superscripsit *n*/, mutauit
 i in *e* et punctum posuit sub *t*. Punctum et *ns* deleuit m. 3
 38. 7 τthlefron (τ scr. m. rec.)
 38. 10 cum ex Tum corr. est
 38. 12 perrans ¶
 38. 13 paptati (v add. m. rec.)
 38. 21 demorsicant
 38. 24 ista feralis F illa feralis Eyss.
 39. 17 cadauera malis
 39. 27 hiꝑc
 40. 1 resp^{c n}ira^f (c prim. m. est; τ et ⁿ manus sunt recentioris)
 40. 4 copara^f / lc
 40. 24 comisatu³ ¶. Etiam Apol. 15. 11 cum Fφ scribendum
 erit *comisatoris*
 41. 10 similes (e m. rec. in ras.)
 41. 19 indutias
 41. 25 ac corr. ex ad
 42. 1 hercule^f ¶
 42. 12 *infestis* ex *infetis* corr. m. r.
 42. 14 adoni u^t musteluatⁱf pipletis
 42. 21 publici (ubli m. rec. in ras.)
 43. 18 deosculatuf (/ man. rec. scripsit i. ras.)
 43. 21 adeꝑc (p et c inter se coalitae) aco o eptitica
 43. 22 memfitica

43. 22 fariaca
 43. 23 modica luce³
 44. 8 lethea
 44. 10 officia
 44. 14 illumina³f (° m. r.; / m. r. in ras.)
 44. 28 perlucide ¶ qđ. Firmatur lectio dg: perlucida
 45. 5 iniecta³f oī
 45. 12 obsclusif (/ ex a corr. uid.)
 45. 20 tentare (^{3p} scrips. m. 2 sed antiqua)
 46. 4 sollemnis
 46. 24 conterriti F¹ (uid. m. rec. post i in ras. ad
 46. 24 magis ¶
 46. 27 hoc F¹ hos F²
 46. 29 singulis (alteram i scr. m. 2 in ras.)
 47. 1 quo at
 47. 3 efflauerint F¹ (sc. V̄nl) n in u mutavit et - :
 47. 6 ger/foneę
 47. 12 complictis
 47. 14 cōnexis (~ add. m. r.)
 48. 4 renitentem (in ras. a fuisse uid.)
 48. 10 dirumperetur
 48. 11 pererratis (altera r ex n corr. m. 2)
 48. 14 ejq;
 48. 15 suggestu³
 48. 15 sublimo F sublimi φ
 48. 19 co³passi³
 48. 26 fuit pducunt; , erasum est et deinceps scriptum
 49. 2 uasculo (u in b corr. et l deleuit lineola transu
 49. 5 in mg. oratio accusatoris apule
 49. 9 tota ediu³
 49. 9 laniε—nam
 49. 18 dēstricto (ε fortasse ex i corr. est)
 50. 7 in mg. oratio apulegiⁱ
 50. 11 sic
 51. 3 si saluum rescriptum in litura.
 51. 5 arbitratus³ (j scr. m. r.; ur fuisse uid.)
 51. 8 pruf manus prima supra lineam addidisse u

1. 17 *scapula*^s fuisse uid. mutatum in *scapula*/ (3)
2. 6 *oculum* (*m* add. m. rec.)
2. 21 *circufasē* (*v* scr. m. r.)
2. 22 *eiulantes*
2. 30 ad *talía* in mg. adscriptum est *oratio*
3. 9 *etrota*
3. 10 *flagicoru*^s (*i* add. m. rec.)
3. 29 *qua*^s *qua*^s (alterum *qua*^s add. m. r.)
4. 14 *retinentem*
4. 16 *obseruati*-*f* *u* *e* *////* (*et e* sunt m. rec.)
5. 1 delendum est *et* ante *auctorem*, quod F non agnoscit
5. 6 *st&*
6. 5 eundem quem secutus sum uerborum ordinem seruat ϕ
6. 18 *dū* (*rescriptum*)
6. 22 *reccidit*
7. 10 *aurieba*^s (*r* ex *d* corr. est)
7. 13 *prophana*
7. 16 diminuta (*d* est m. prim. sed altera pars huius litterae sequens in sunt rescripta) in mg. — *d* scr. m. r.
7. 26 uocabulum *uis* quod inserit lectio uulgaris in F ϕ non ut: noui amoris (*is* linea transversa transfixa) quo F noui ris quo ϕ
7. 28 in mg. *ere* scrips. m. rec.
8. 3 *erbriter* (*e* add. m. r.)
8. 7 mei si if F meis his ϕ (sed *h* scrips. m 2 in ras.)
8. 11 *ualneis* (*b* scr. m. r.)
- 13 in mg. *humi* (m. r.): eadem m. scripsit *r* in *p̄cipitau*^r *////*
- 20 immi^{ss}a (*f* add. m. r., eadem m. rescripsit *i*/*f*)
- 22 ad *arripuit* in mg. manus uel prima uel antiqua *abripit*
- 28 cōspico F cōspicio ϕ
- 2 etiam
- 5 plusculos *////*
- 14 *nu*/*mi* numinum
- 1 mulsa *////*
- 6 spū^u ϕ (*spiritum* superscripsit m. r.) spū^u fuit etiam d m. 2 correxit alteram *u* in *m*

60. 2 boëotio (ultima *o* ex *u*³ corr. m. r.)
 60. 11 At si lepido sermone fotidis et inuicem cauil/latus. F
 60. 15 ger/sonis F in mg. m. prima, ut uid., add. *trici*
 61. 3 nec dō/uitione³ (fuit: du³ uitione³: *m* scripsit
 eadem corr. *u* in *o*, superscripsit m. recentissima; *domuiti*
 61. 12 ~~ganientib~~₃ (- add. m. r.; *ni* m. r. in ras.)
 61. 12 animo^a (*s* add. m. r.)
 61. 13 acten₃
 61. 17 & iam
 61. 24 arei F rei ^{ad}φ (*ad* scr. m. r.)
 62. 6 adfricta
 62. 17 quis
 62. 21 adrepta
 62. 25 imptire
 62. 30 siciner me/uix/a (/ / add. m. r.)
 63. 7 pignaram (*n* scrips. m. r.)
 63. 8 pduce³
 63. 9 mee fotidi F (*mee* φ)
 63. 10 istud ////
 63. 27 fontaano
 64. 2 uncta
 64. 22 huif
 64. 23 demorsicatis cf. 30. 3; 38. 21; 154. 10; 157. 15
 paret igitur ubique F scripturam per *c* adhibere.
 65. 1 illam feminam
 65. 14 in mg. man. uel prima uel antiqua: *et fides et se*
 Eadem manus scripsit 58. 22 *abripit* et 60. 15 *tricipiti*.
 65. 20 illigatissimo Fφ in φ man. rec. scripsit sup
 signum ~ (*ga*)
 66. 6 *quin iam* in F euanida; *quin iam* φ
 66. 8 qritans temere farcem φ (in mg. *c. fascem*; *an*,
 loco uacuo repleuit m. r.) In F *anf* fuisse uidetur sed ,
 tum perspicuum. Apparet autem locum iam legi uix po
 quo tempore scribebatur φ.
 66. 12 uicine
 66. 18 orti bisolis

67. 20 *herba'las* corr. m. prim. ex *herbasas*
 68. 14 *editus* (e ex *p* corr.; totum uocabulum rescriptum)
 68. 17 *ortulis*.
 68. 19 *ptectus absconditus* (*ptectus* omnibus litteris rescriptum est)
 69. 1 *pprio* F *ppo* ϕ
 69. 11 *punicantes* F²
 69. 12 *ruresti*
 68. 12 *uocabulo* (fuit *f*)
 69. 14 *fatif* (*f* in ras. repetita)
 69. 18 cuius
 69. 24 *mulcato* (m. r. c in t correxit)
 70. 2 *ciulabili cu- plan-* renouauit m. rec.
 70. 16 *alu* (*u* m. r. in ras.)
 70. 25 *riu* / *lu*³ (*uu* add. m. r.)
 70. 29 *ingradiandum* F ϕ
 70. 30 *immo etia*³ (*erasum*) *etia*³ (superscripsit *etiam* m. r.)
 70. 31 *machere*
 71. 6 *uellum*
 71. 9 *mendo typographico* post *rebus* excidit *totis*.
 71. 14 *farcinis*
 72. 2 *illius latrones* (*quam* scr. m. r.)
 72. 11 *afluens*
 72. 16 *turris ardua caule firmas solidis cratibus* / *ouili statione* ³ *cmoda porrectis undique lateribus* / *ante fores exigui*
ramites uice structi parietis at/tenduntur
 73. 3 *insitabis* (sed *in* rescriptum)
 73. 6 *seu'enti* (*i* et / sunt m. rec.)
 73. 9 *ad*
 73. 9 *fedelissimi* F¹ (corr. m. r.)
 73. 9 *meif* (*f* *erasum* est)
 73. 10 *hospitatores* F¹ *sospitatores* F²
 73. 25 *inc'dite* (uocabulum in F est inductum)
 73. 25 in ϕ *verba ministerium* — *aceruatim* omissa in mg.
 add. m. r.
 73. 28 *tebonib*₃ *taurisq*₃

74. 5 ad
 74. 9 ante ante tulerim (prius *ante* inductum est) F :
 tulerim ϕ
 74. 10 ad *p̄eremit* i. mg. *pmittet* adscriptum est
 74. 11 enim bos (corr. m. r.)
 74. 23 theba septapilos F¹ thebas eptapilos F²
 74. 25 popularim ϕ (in mg. adscr. est *populari*?)
 75. 2 *c̄lepta*. Firmatur mea lectio.
 75. 4 *pr̄stolatis* (^{mur}*tis* scr. m. 2 in ras.; *mur* scr. m. 3)
 75. 26 temerato F ϕ
 76. 9 *lulare* (·/ add. m. r.)
 76. 16 *et nunc iacet noster Lamachus elemento toto sepultu*
 Propert. III 7. 12 *nunc tibi pro tumulo Carpathium omne mar*
 77. 22 orbitati F ϕ ; uerba *petiti* — *proximam* linea subsc
 notauit F²
 77. 24 quondam
 77. 26 pluribus (sed rescriptum)
 77. 28 q facundie
 78. 4 stabularum (sed totum uocabulum rescriptum) *st̄e*
rum ϕ
 78. 8 *forensis* in F rescriptum est
 78. 9 *p̄ ceteram* F ϕ
 78. 14 oblata F ϕ
 78. 17 captiui ^{tate}//// te (*tate* m. 2; .. *te* rescripsit m. 3)
 79. 12 notis (c add. m. prim.)
 79. 16 subibit
 79. 20 sete
 81. 1 perditarum (*a* ita scriptum est, ut facile cum c
 fundatur) F perditorum ϕ
 81. 8 respondit in F ϕ indicatur siglo: *ꝥ*
 81. 15 etiam
 81. 19 *p̄mit*
 81. 20 *uelud* rescriptum
 81. 22 *p̄pt*
 81. 26 albeo (corr. m. r. *b* in *u*)
 82. 13 strepitus scilicet

82. 23 illos &a horricomes (a lineola transuersa transfixa est)
 82. 24 *gliccente*³ corr. m. prima ex *gliccente*³, deinde m. 2
 erasit: '
 83. 22 cgerūt/rit (rit inductum est)
 84. 5 lani² (altera pars litterae n et i m. r. in ras.)
 84. 14 desi d[il]fertif (fertif manu rescript.; desi inductum est)
 84. 22 salief fe/ cenasse crederet (fe uocabuli cenasse
 scrips. m. 2)
 84. 22 ego ū nūqua³ alias hordeo cibatus fu³ minutati³ | &
 diutina cogitatione lurulentu³ se³p efferim rima|tus
 85. 5 in lemures / reformati inducta sunt in F
 85. 6 °gradu (se scr. m. r.)
 85. 8 qua⁷qua³ (prior qua⁷ scripsit m. r.)
 85. 18 filio Fφ
 85. 21 merentem
 86. 8 intro uocatae
 86. 12 atius (non altius) F autius φ (c scr. m. r.)
 86. 18 si³ corr. ex su³ F sim φ
 86. 22 rūdore (τ scr. in ras. m. r.) F tēdore φ i. mg. tedore
 87. 10 replicaret (pli m. rec. in ras. extant uestigia litterae f)
 87. 18 matāte (tate scripta sunt)
 89. 10 te[st] et[est] rationib[us] (τ scr. m. 2)

Temporis angustiiis coactus in historia Psyches et Amoris
 on nisi paucos locos contuli; id enim minus necessarium ui-
 ebatur, quia V. C. Rostagno in gratiam V. C. Michaelis, hanc
 edicis partem denuo excusserat, unde subsidium pararetur
 iartae editioni recensiois Iahnianae.

92. 3 sudore resedit (uocabula iunxit m. r.)
 92. 12 curru biuges alii subnatant cf. Verg. Aen. III. 541
 i tamen idem olim curru succedere sueti.
 93. 10 Q (pars inferior litterae transfixa est lineola, qua in-
 atur: Qui) F (sed rescr. m. r. in ras.) q φ
 95. 3 recte se habent quae dedi: trepida³//// F (add. m. r.
³). Errauit Rossbachius (Deutsche Literaturzeit. 17 April 1897.
 570), qui credidit ipsum scriptorem a³ in ante³ mutasse.
 cum facit V. C. Rostagno, codicum Laurentianorum conser-
 or. Praeterea lectionem pauentem ac trepidam, qua Apuleius

dedita opera uerborum quandam dissimilitudinem quae firmant, quae leguntur 82. 9 *pauens et trepidus*. Item 1 (79. 17) non scribit *et pauet et horret* sed *et pauet et*. Comparari potest 35. 20 ubi aequae manus sec. quanquam *incitata*³ mutauit in *incitantes*.

95. 20 *diuſori* □ (quid fuerit ultimum non dispicio Hebraica □ fere, quamquam non prorsus, reddit quod i

97. 7 *quequa* (*n* add. m. 2 sed antiqua)

97. 16 *et pauet et horrescit* F *pauet et horrescit* deder Eyss.

99. 12 *laetior animo* excidit mendo typographico *anin*

99. 18 hic F sed est rescriptum

105. 1 *deuotae* <caraeque> locus est lectu difficillimus, tamen scriptum fuisse *deuote de* (*d* et *e* lineis transuersis tunc sunt, ut F inciperit scribere *de*, deinde eadem induxerunt sequuntur fortasse fuerunt *caraeq*). Superscriptum est ualde recenti sed quae uix iam legi possit, ut uid., *de*

105. 14 *gremio* <leniter> *spirantis aerae* scripsi c. Aen. III. 60 *et lenis crepitans uocat Auster in altum*.

105. 20 *Psyche non ita* [ut] *pridem paruula* <eras> et *ipsa iam mater es* scripsi. Fortasse praestat lenior *Psyche non ita ut pridem paruula* <sed> et *ipsa iam ma*

106. 11 mendo typographico legitur *atque* pro *aitque*

107. 22 in F post *tua* *crasum est*³

111. 25 *deum* scripsi fidem cod. F secutus: est autem *dñm* deinde in rasura largiore scripsit m. rec. *aduris*. Fieri potest ut prior manus fuerit *dñm* et quod ad sententiam stare uidetur lectio *dominum*.

125. 3 *accersito* scripsi, cdd. *accepto*. Haec mea ex corroboratur loco Floridorum (21. 13 Krueg.) ubi F *missi ex promptioribus qui acciperent*, quam lectionem non mendosam Roaldus emendauit in *accerserent*, Stevechius in

125. 16 *certat*/a (/ add. m. r.)

129. 6 *stigias* (corr. ex *stugias*)

129. 9 sed protinus

129. 9 *completamque*

132. 12 *ut* oino *diuinæ* (*uinæ* rescriptum est) *form* (/ *erasa est*)

133. 18 scripsi *munus* propter sequens *quod* et *mandatum*: nunc tamen maiore otio locum contemplatus mihi sum uisus discernere *puincia*³. Legitur deinde in F *qā' e* (linea transuersa transfixa) et *mandatū*⁷ sed *u*⁷ rescriptoris uel correctoris esse uidetur. In Φ haec sunt: *quidem* tu *puinciā* *que* ⁱ*ti* / ⁱ*matf* mee *pcepto* *mandata* est. Iam igitur Φ non potuit legere *puincia*³ in F, nam *tu puinciā* et *matf mee* sunt m. 2.

135. 19 *Saturus*

135. 22 in mg. *fabula explicit* sicut 89. 13 *fabula*

135. 26 ^{bel}*uela*³

136. 4 *mēu*³

136. 9 *oblter*

136. 24 *tum quae*] *cuq;*³ F sed rescriptum

136. 25 *set mee qdē* *necis* F (omnia rescripta) *set* in ras.; *ac* *ne mee* Φ

137. 10 *membranulum*] *mēbra* nullu³

137. 24 *ac reuocare* Φ in F potius *et reuocare* esse uidetur, sed difficillimum lectu est.

138. 7 *sūptaq;* (*ū* scr. m. r.)

138. 15 *scalpendi* (*l* scr. m. r.; *p* ex *u* corr. est)

138. 16 *obliquat;* (*;* add. m. r.) *aceruice*

138. 27 *monilibus* (rescriptum est man. antiquiore)

139. 4 *gaudiis popularium pomparum ouantem* <ductabo> scripsi cf. Apol. 91. 12 *Pontianum flentem per forum ductans*.

139. 2—7 *pectinabo, inaulatum, nucleos, sed nec inter cibos* in Φ m. 2 expleuit in lacuna

139. 5 *nucleos* ——— *edulia* Φ } iunxit uocabula linea m. r.

139. 7 *cibos* ——— *delicatos* Φ }

139. 7 est F (sed rescriptum)

139. 24 *parentes*

140. 7 *hirciscunde* (totum uocabulum manu satis recenti rescriptum est) i. m. *ue hirciscūde*.

140. 16 et ad *parētes* tuos *iā* monstrabimus

140. 16 *manu secut;* (omnia rescripta; *se-* scripsit m. 3)

140. 13 sqq. an tu probissima puella *parētes* tuos / *furti* uisere *pperas*. *f&* nos & *solitudini* tue / *psidiū* *pbem;* & *cōpendiosū* ad *domos* *iā* *mō* / *stbim;* & manu uicta *secut;* *pphenso* loro — Φ haec

omnia scripsit eadem manus, quae suppleuit lacunas p. 1 :

141. 11 excarnificari F φ. Corroboratur mea lectio

141. 32 mendo typographico scriptum est *quidem* pro *prā*

142. 15 Quidā³ (m. 2 corr. Q in q)

142. 18 anelitu

142. 24 crastra

143. 14 *ac procul* in F erasa et inducta sunt; *procul ac pro-*

143. 19 necatu³ F (sed rescripta sunt omnia praeter ³) *u-*
tum φ

143. 22 lucij virof (y *vir* sunt rescripta). Errauit Rossbach⁷
(Deutsche Litteraturzeit. 17 April 1897 p. 571), qui putat
manum primam fuisse *luci*; contra *ij* primae manus manū
discernitur. In mg. m. r. add. *uiros*.

143. 31 eligit (*a* add. m. r.)

^{ac tractauit}
144. 15 clamitauit (rescripta sunt: *clamit*, *ui* scripsit m. r.)
clamitauit φ

144. 17 nfi F (sed rescripta); nñ φ

144. 19 feuitate F (sed rescripta) feuitate φ

144. 22 *agitationibus* F rescriptus; *cogitationibus* φ. Hos
sus duo quidem rescriptores tractauere.

^{ob}
145. 3 adpetisse (*ob* add. m. r.)

ⁿ
145. 11 quedam (n add. m. r.)

146. 1 <pectore> *vulnera excipientem* scripsi Corneliss^{ex}
secutus, quod *pectus*, ut pars corporis, melius opponer⁷
manui quam uniuersum corpus. Nunc autem uidi: *vulnera*
pore excipientem ueram esse lectionem et in F inueniri. Eyss⁴
uocabulum *corpore* omisit.

147. 1 exantlatis

147. 1 mendo typographico legitur *quem* pro *quam*

147. 3 litus (non *littus*) actia cum

147. 12 delitiscabant

147. 15 gratiofa (/a m. 2 scripsisse uid.)

148. 4 uilla seu

148. 15 infumo

^{lenonis}
149. 19 lenōi (~ et *no* correctoris sunt; *lenonis* add. m.

- ^a
 149. 22 *pei* Φ (π prim. m. esse uidetur, tria puncta in mg. repetuntur)
 149. 32 epulas alia res
 150. 7 expositionum
 150. 22 *conscientia* mendo typographico pro *conscientia*
 150. 25 \bar{n}
 150. 31 uerba *nam* — *mortui* inter duas lineolas inclusit et
 linea subscripsit m. r. in F
 151. 1 carius F Φ
 151. 6 uinulentia F uinolentia Φ
 151. 8 cantharis (per priores tractus alterius litterae a lineo-
 lam duxit m. r.)
 151. 16 dilibuti F delibuti Φ
 151. 24 ciuiumque Φ oin^uque F (sed omnia rescripta)
 151. 25 retro¹ (\int^s erasum uid.) retro² Φ
 152. 8 *curata* in mg. est m. rec.
 152. 26 *equisoni* scripsi cf. 126. 11 *uocatae Psychae Venus in-
 si talia*
 153. 5 multo tanta F Φ
 153. 9 sub iugum F Φ
 153. 19 lapides alebrosos F¹
 153. 24 nanque
 154. 7 uolitur F (sed *uol* rescriptum est) uelitur Φ
 154. 9 *costis* F rescriptus; *asteis* Φ quod in mg. repetitum est.
 154. 16 equarum F rescriptus; equorum Φ
 154. 20 omnibus ille quidem puer deterrimus F Φ . *Puer ad-
 huc in editionibus omittitur. Inserui <prae>, sed vulgata lectio
 fortasse defenditur loco Sulpicii Seueri Chron. II. 3. 5: crura
 ferrea imperium quartum, idque Romanum intellegitur, omnibus
 ante regnis ualidissimum.*
 155. 3 linorum (\int^g add. mr. r.)
 155. 4 elefanto
 155. 13 ^opdibus (\int^p in \int^p uncinus, quo indicatur pro erasus
 est) o in e correctum est; d in ras. i. e. *pnibus* corr. est in
^o*pnibus*, deinde in *pedibus*) F; *poñibz* i. mg. peronibus Φ
 155. 23 in Φ inter *compilabat* et *cidit* lacunula est

156. 18 ^vscēuis (v m. r.)

157. 8 *seu* pro altero *siue*

157. 9 puellu fefe F¹ m. 2 add. / post *puellu*

157. 12 *illicitas uoluptates atque incognitas — libidines* sc
cf. 35. 20 *et libidinem incitantes et uoluptatem integrantes*

158. 14 enecare F¹ necare F²

158. 8 *accusator* — 159. 3 *periturum* omnia in F mal
habent et tribus diuersis manibus rescripta sunt. A *sed qu*
(13) — *alioquin* (16) omnia fere erasa sunt et manu recen
supra lineam repetita. Locus ubi in Φ est *ullo modo* in F us
est rasura.

158. 23 honeri

158. 29 uebece F¹ berbece F²

159. 1 retract^z s& ext^{ma} uite despiciens merebam Φ^2

159. 2 ad *reseruatus* annotaui „reseruato E. seruata
ego modo *res* discernere potui.” Addo me nunc ui
etiam uestigia sequentium litterarum *eruat*, ultimam litt
uero dispicere non potui.

159. 17 pro *committo* (Φ) F habet: *c³/citato* sed *citato* cc
toribus debetur

160. 1 laniē. na³ (- add. m. r.)

160. 10 uiolenter. quid

160. 20—24 in F totus fere locus erasus est

161. 1 uspiam (*usp* scr. m. r. in ras.)

161. 1 *aperitur* fuisse uidetur

161. 15 post *plangoribus* mendo typographico excidit: *fletib*

161. 24 mortuus Φ , in F *mort^z* esse uidetur, sed uocab^z
inductum et rescriptum est

161. 26 datum Φ datum est F (*est* add. m. 2)

162. 2 miserēt F (*t* sunt m. rec.); misere Φ

162. 10 istam] *ista*, ni fallor, etiam F, sed haec omnia
euanida

162. 19 *fecerint* in F bis scriptum sed alterum inductur

163. 2 *nu'sus*, quod uidetur, F

163. 8 post *iuenis* in F est locus uacuus

163. 14 *busef* (haec fere euanida sunt, altera / lineola t
fixe est) *que* (rescriptum); *buse* \bar{q} Φ . Etiam Apol. 16. 6,

busequas edidit Kruegerus, F habet *busequas*, quod m. r. mutavit in : *busequas*.

163. 15 nob q F (sed rescriptus)

163. 16 *ueritis* F rescriptus; *noritis* φ

163. 17 *possint* F rescriptus; *possent* φ

163. 22 luxurię popinalis F φ

163. 24 *nec* (a add. m. r.) F rescriptus

163. 24 *f* n̄ etiam F (*f* est m. rec.)

164. 1 *tharite*

164. 7 manu³ F manu φ. Firmatur quam praetuli lectio.

164. 21 *romam* aut *roinam* F *romam* φ

164. 25 ³aburat F (sed euanidum) ²abouirat (*ab* correctoris esse uidetur; *u* est m. r.)

165. 17 indagini F (sed *f* in fine erasa est) indagini φ (*f* in fine add. esse uidetur)

165. 21 musitatione F φ¹ mussitatione φ².

166. 14 cf. 175. 29 *hic lanceam, ille uenabulum* cet.

166. 26 lacinias (*nias*— in φ m. 2 suppleuit)

167. 1 plagosa crura uulnera

167. 11 adfinxit

167. 13 Annotauī in φ *sollerter et ad nostram — lamentabamur* a lacuna esse suppleta eadem manu, quae scripsit supplementa

. 140. 13. Fieri potest ut haec uera sint, nunc tamen subdubito, *adem* uero manus suppleuit 166. 26 *nias* et *attoniti* (166. 6).

constat autem manum, quae suppleuerit lacunas p. 168, 169

: 170 non esse eandem atque hanc nec non etiam differre a

manu p. 140.

167. 20 rurestia

167. 26 Inuita remansit Inuita

168. 5 ^{abri}lugere (correxisse uid. m. prima)

168. 12 *factis* ex *ractis* corr. est

169. 15 etiam

169. 25 ne mensam F φ

170. 5 *inlumi*/..... *illa* locus uacuus paulo latior est quam qui syllabis *nat*. At totus repleatur. Quod scripsit Keilius

inluminat <uxori>. Tunc parum habet ueri similitudinis cf. 44. 13

quin refers — *populo singula tuaeque mortis illuminas arcana?*

171. 3 *cum* corr. m. r. in *tum*

171. 6 exitum

171. 14 reliquos (*o ex u* corr. uid.) i. mg. man. uel ualde antiqua: *reliquos dies meti annos*) F reliquus *mtiatur annu*² ϕ

171. 15 *oppressus. Subcubuit* fuit, mutauit m. pri *pressus subcubuit.*

171. 18 *oia sed* mutauit m. 2 in *oia. Sed*

171. 29 adhortatus F² adhornatus F¹ adornatus ϕ

172. 13 q qd a³modo

173. 6 quod nunc in F est fuit: *dep³ta*

173. 8 arrepto

173. 11 *secta ex recta* corr. uidetur, deinde inductum

173. 19 *mei* in F correctum est ex *meum*; in ϕ corr. in *meum*

173. 21 *meorum* in F bis scriptum est

173. 29 *inunita* sed *in* fere euanidum; *munita* ϕ . quam praetuli lectio.

174. 2 *nequiens idoneum exitium praesenti clade rei idoneum supplicium* scripsi. Fortasse praestat: *nequiens exitum <nisi> praesenti clade reddere. Exitium cum e funditur etiam* 171. 6

174. 10 dñij F (*ij* rescriptum est); dñi ϕ . Praest uidetur etiam in textu scribere: *dominii*

174. 14 seruabat¹. Suspicio fuisse: *seruabatur*

174. 23 repoffita

175. 25 uolanticum (*n* lineola transuersa transfixa)

175. 26 adusque

176. 2 subministrabat

176. 7 in^esimus

178. 16 *passare*³ (*e* scr. m. r.)

178. 20 *auum* in ϕ m. 2 suppleuit in lacuna

179. 12 etiam

179. 21 ⁱu (scr. m. r. in ras.)

179. 22 ^uceptu³

179. 24 dñf

180. 3 pelicatus

180. 11 arreptum ad seruulum (*ad* inductum est m. r.)
 180. 14 ipso
 180. 14 inhabitantium (*b* correctoris est)
 180. 15 nidifici / aborribant (*e* scr. m. r.)
 181. 3 uendiuiiores
 181. 8 *subsicinum* correctum ex *subsiciuum*
 181. 11 gingibas^{*}
 181. 20 *atque adeo* scripsi cf. Apolog. 51. 2 *atque adea summe*
miror
 182. 3 cincin^{is}
 182. 5 cimbaliis
 182. 5 Syria
 182. 20 calcetronem (sed totum uocabulum est rescriptum)
 182. 22 quae res cognitu^{est} (*est* add. m. r.)
 182. 22 ardua F¹ (corrector quid sibi uoluerit non perspicio;
 quod scripsit finitur in: *ida*)
 182. 26 adte inqt cada/uer surdu³ & mutu³ deliru³q³ p̄cone³
 ip̄f & oīparenf / deaffyria id f̄cf fabadius & bellona & māre
 dea/ cu³ suo adone uen³ dīa cēcu³ reddant. q
 183. 12 tumidaf sparteā (prior / erasa est; alteram add. m. r.;
 m. r. in ras.)
 183. 26 uellum
 184. 7 meaf (/ add. m. r.)
 184. 12 crococo/tis (*i*/ scr. m. r. in ras.)
 184. 28 numini F φ
 185. 2 *solebant* scriptum est mendo typographico. Corrige:
cant
 185. 2 feri (*i* add. m. r.) feri φ
 185. 8 noxi (*i* add. m. r.)
 185. 11 talif (/ erasa est) ouia F talis ouium φ
 185. 15 effeminati adescere F (*m* add. m. r.) effeminatim
 descere φ
 186. 14 ^{uriginibus}urigi^{nibus} (*u* et *gi* scr. m. r. in ras. *uriginibus* super-
 scripsit m. r. *nibus* scr. m. r.) *oribus* φ quod in mg. repetitum est
 186. 18 sillab

186. 20 inoportuno
 186. 24 īuasuri (̄ add. m. r.)
 187. 2 transacta³
 187. 3 na~~p~~cti
 187. 6 renu~~p~~datu³
 188. 9 detractum F detract^v (̄ m. r. in ras.)
 188. 25 etiam gen~~z~~/ impetu ϕ
 189. 1 loco aliquo
 189. 1 *iussit* add. in mg. m. recentissima
 189. 2 hoc F
 189. 18 incurru~~ffe~~ (m. r. *u* in *i*/ corr.)
 189. 24 efferatria
 189. 26 post *eadem* mendo typographico excidit *peste*
 190. 14 cubiculi~~l~~ (fuit /)
 191. 3 petite ϕ
 ^l uergens
 191. 6 inferens (*uergens* scripsit m. antiqua)
 191. 21 p̄hendo ϕ
 191. 29 ospitium
 192. 5 introentem (^u scr. m. r.)
 192. 11 f̄licior (*e* add. m. r.)
 192. 16 uidet^l/istut (/ et prior *t* m. sunt recentioris ~~se~~
 uersae)
 192. 17 p̄r F¹ p̄r F²
 193. 5 uetustū~~l~~ (*uetustus* fuisse uidetur)
 193. 27 *cibi* in ϕ add. m. r.; idem in F fuisse uid. sed ~~t~~
 locus fere euanidus
 193. 27 casulis (totum uocabulum rescriptum est)
 194. 7 siq
 194. 8 caper~~rur~~ F capere³ ϕ
 194. 22 cenosa
 195. 1 cohibite quorum
 195. 5 urgenti
 195. 7 auctoramen~~tu~~³ (ϵ lineola transuersa transfixa est)
 ^{le}
 195. 15 scere (*le* add. m. r.)
 195. 22 similib~~z~~ (*b_z* scr. m. r. in ras.) F; haec et alias si~~n~~
 lis affannas ϕ

196. 1 uenuj (/ add. m. r.) F uenui (*nui* rescriptum est) ϕ
197. 10 exumie
197. 12 prorsu³
197. 15 illic
197. 16 in uicibus
197. 23 pfpfi (priorem / add. m. r.)
198. 1 spartea F ϕ
198. 14 ciuitatium F ciuitatum ϕ
198. 19 compta³ (*p* rescriptum est, totum uocabulum fere
manidum)
198. 21 fecerat
198. 27 cēnosam
199. 4 oīf
199. 8 sublungi F¹ ϕ sublungi (quod uidetur) F²
199. 29 cuncte
200. 19 munita F munitam ϕ
201. 26 medella³
201. 30 intro repere
202. 1 huiusmodi
203. 1 mirmecis
203. 10 mirmici
203. 28 mirmice
204. 4 p̄henfu' (7 m. r. in ras.)
204. 13 ad
204. 16 deuorasti F ϕ
205. 8 ergoigitur (^{inqt} *afin*³ add. m. r.)
205. 18 sauiis F¹
205. 23 ej
205. 24 albeo
205. 25 consuerant
206. 13 secđō//////// rumore (*do*³ et *rum* in ras. scripserunt
duae manus recentiores)
206. 28 e regione
208. 11 albeum (*b* in *u* correxit m. r.)
208. 21 c̄pressof (*pres* scr. m. r. in ras.) F cōp̄ssof ϕ
208. 23 albeo (*b* in *u* correxit m. r.)
209. 1 seueritate³

210. 8 facinerosae

211. 3 ^{ou} biculu³ (*cu* scr. m. r., fuit *sibiculum*)

212. 20 sub dio (*u* add. m. r.)

212. 26 enitabar F emitebar ϕ

In folio 169. u. (p. 211. 4; 212; 213. 8) multae *culae* maiores quas scriptor euitauit: syllabas ita dissipius lineis iunxit m. rec. uelut: *nece*—*fario*.

213. 9 begnignum

213. 21 ancilla (^{gallina} *gallina* scr. m. r.)

213. 22 partibus (*u* add. m. r.). Quamquam *partubus* uidetur, etiam *partibus* sententiae sufficere poterat, significatione, de qua egi Archiv f. L. L. X. 3. p. 3

213. 24 gallina^{ce}o F (— add. m. r.)

213. 27 ipsos (alterum / add. m. r.)

214. 3 mal³f (/ ut uid. prius inductum deinde em

214. 6 uberrume (ⁱ *i* add. m. r.)

214. 10 *dolii*f ex *doleis* correctum uidetur

214. 14 exiliuit F¹ exiliit F²

214. 20 adhoc (*a* m. r. renovatum est)

214. 28 potens et diues. et iuuenis/

215. 11 exumie (ⁱ corr. m. prima)

215. 20 denique (*d* m. ualde recenti in ras. renou

216. 2 uecors (sed 215. 14; 216. 28 uersanus)

216. 5 essicare (*ic* fere sunt euanida)

216. 13 runc (τ scr. m. r. in ras.)

216. 14 ^{la} p~~ide~~ (ⁱ in ras.; fuisse uid. *pede*)

217. 8 Sed (*s* renouauit m. r. in ras.)

217. 19 Πa^3 (ⁱ *n* in ras. renouauit m. r.)

217. 20 amputassit (ⁱ *i* scr. m. r.)

217. 27 liberato (*e* inducta est)

218. 19 at (*a* scr. m. r. in ras.; *ut* fuisse uid.)

218. 30 *debet* in *debet* mutauit m. 2, τ superscrip

219. 3 nichil—omin³

219. 19 machera

220. 7 *et ante supergesto inductum*
 220. 7 *delit^ofc^{nti} (nti add. m. r.)*
 220. 23 *aput*
 220. 25 *deuersoriⁱ (i add. m. r.)*
 221. 12 *comparare*
 221. 15 *fideque F¹*
 221. 16 *ad illius*
 222. 5 *diductum F deductum φ*
 222. 9 *Nam (m. ualde rec. hic ut saepius alibi n in n mutasse uidetur)*
 222. 28 *supgesserat*
 223. 20 *facilis licet (f lic fere euanida sunt)*
 223. 27 *tristitie*

Ex iis, quae supra recensui, efficitur in editione mea emendanda uel mutanda esse haec:

Legendum 1. 3: *Aegyptiam*; 1. 14 *si quid exotici ac forensis*; 2. 14 *ecfrico*; 7. 2 *inquit et*; 9. 19 *in inuersum*; 13. 20 *inmodice*; 17. 2 *uterque comites*; 17. 20 *ancillulam*; 17. 22 *subicio. benigne*; 38. 22 *demorsicant nec non* 64. 23 *demorsicatis*; 38. 24 *ista feralis*; 46. 4 *sollemnis*; 51. 17 *scapulas*; 55. 1 *iste deus auctorem suum*; 56. 22 *reccidit*; 57. 16 *diminuta*; 62. 25 *impertire, est enim in F impire sicut* 183. 27 *inptias*; 65. 1 *illam feminam*; 97. 17 *et pael et horrescit*; 139. 24 *parentes*; 144. 19 *si sequemur F rescriptum, scribendum erit scaeuitate, sin uero φ saeuitate. Utrumque autem sententiae sufficit*; 146. 1 *uulnera corpore excipientem*; 151. 6 *uinulentia*; 154. 20 *omnibus ille quidem puer delerrimus*; 157. 8 *seu*; 161. 15 *plangoribus fletibusque*; 163. 17 *fortasse praestat scribere possint cum F rescripto, quamquam φ habet possent*; 174. 10 *dominii*; 186. 20 *inoportuno*; 197. 12 *prorum*; 198. 14 *ciuitatium*; 205. 25 *consuerant*; 206. 28 *e regione*; 210. 8 *facinerosae*; 214. 14 *exiliuit*.

Praeterea haec menda typographica tollenda. 25. 23 *d ante [o] delendum*, 26. 23 *legendum expedio pro expedito*; 27. 16 *et post consecum tollendum est*; 71. 9 *post rebus excidit totis*; 99. 12 *post laetior excidit animo*; 106. 11 *pro atque legendum atque*; 147. 1 *pro quem legendum quam*; 150. 22 *pro conscientia legendum conscientia*; 161. 15 *post plangoribus excidit fletibusque*.

DEUS CONVERSUS IN PRETIUM.

SCRIPSIT

I. C. VOLLGRAFF.

Est locus notissimus lectuque expeditissimus in EURIPIDIS *Andromache* (vs. 160 sqq.), cuius unus tamen versus multorum ingenia multum frustra que exercuit:

οὐδέν σ' ὀνήσει δῶμα Νηρηΐδος τόδε,
οὐ βωμὸς οὐδὲ ναός, ἀλλὰ κατθανεῖ.

— agnoscis tristia verba Hermiones „amore saevo saucia”
stolida superbia exsultantis ad tori aemulam Andromachen —

ἦν δ' οὖν βροτῶν τίς σ' ἢ θεῶν σῶσαι θέλη,
δεῖ σ' ἀντὶ τῶν πρὶν ὀλβίων φρονημάτων
πτηῆσαι ταπεινὴν προσπεσεῖν τ' ἐμὸν γόνυ·

.
.

„Moriere”, inquit, „Andromache! nec iam quidquam tibi proderunt haec sacra tecta Thetidis. Quod si forte sive mortalis sive deus aliqui servare te volet, ante omnia pristinae fortunae fastidium arrogantiamque te deponere oportebit et sic fracto atque humili animo mihi supplicare”.

Tum paucis interiectis addit:

γινῶναι θ' ἴν' εἴ γῆς

i. e. „peregrinam quoque et advenam te hic esse memento”

. οὐ γὰρ ἐστ' Ἐκτωρ τάδε

οὐ Πρίαμος οὐδὲ ΧΡΤΣΟΣ ἀλλ' Ἑλλὰς πόλις.

Satis notum est neutro plurali τάδε interdum universe significari tum quaecunque sub sensus cadunt tum praecipue res vel

otius statum rerum et tempora in quibus versamur. Quo sensu Iomani quoque haec dicebant ¹⁾).

Exemplorum de genere hoc affatim est.

Cfr. Hom. Odyss. α vs. 226: ἐπεὶ οὐκ ἔρανος τὰ δὲ γ' ἐστὶ.

Thuc. VI, 36 καὶ νῦν αὐταὶ αἱ ἀγγελίαι τοῦτο δύνανται <αἱ> οὐκ ἀπὸ ταῦτομάτου, ἐκ δὲ ἀνδρῶν, οἵπερ αἰεὶ τὰ δὲ (i. e. totam civitatem nostram) κινουσι, σύγκεινται.

Thuc. VI, 77 med. . . . βουλόμεθα προθυμότερον δεῖξαι αὐτοῖς ἢ οὐκ Ἴωνες τὰ δὲ ἐστὶν (libri perperam εἰσὶν).

Plut. Vit. Thes. c. 25: τὰ δ' ἐστὶ Πελοπόννησος οὐκ Ἴωνία.

Saepe numero ita locuti sunt Comici et Oratores; nonnumquam autem etiam Tragici. Documento esto EURIP. *Troad.* vs. 98 seqq.:

ἄνα δῦσδαιμον, πεδόθεν κεφαλὴν
ἐπάειρε δέρην τ'. οὐκέτι Τροία
τὰ δὲ.

Cf. quoque Soph. O. R. vs. 1329:

Ἀπόλλων τὰ δ' ἦν, Ἀπόλλων, φίλοι.

Contumeliose igitur Hermione: „Quis hic opem tibi ferre paratus est? iniurias quis ulturus est? non enim, ut olim in urbe Troja, Hector tuus, non pater Priamus, non

 adest qui omne periculum et perniciem a te propulset. Domo patria fortunae omnibus destituta captiva et serva degis in Graecia”.

Omnia in his admodum clara atque perspicua sunt, nisi quod monstrum lectionis alitur in voce χρυσός. Quamquam — ut Godofredi Hermanni verbis utar — olim reperti sunt haud ita pauci qui neque Hector neque Priamus neque aurum sed Graeca urbs (magna vis auri scilicet ad victorum animos flectendos) defendere non vererentur”. Quorum agmen ducere imperitum quemdam Graeculum Constantinopolitanum ad vitiosum poetae exemplum adnotantem: ὁ λόγος· νῦν οὔτε ἐπὶ ἀνδρὶ Ἑκτορί σεμνύνῃ (σεμνύνεσθαι δύνῃ suspicatur novissimus editor Schwartz) οὔτε ἐπὶ κηδεστῇ Πριάμῳ ὡς βασιλεῖ οὔτε ἐπὶ πλούτῳ, ἀλλὰ δούλῃ γεγονυῖα τὰ δούλων δφείλεις φρονεῖν non est quod miremur. Quid enim scholiastas, recentiores praesertim in media barbarie

¹⁾ Vide e. c. CICERONIS in *Catil. Or.* IV § 7: „video adhuc duas esse sententias, unam D. Silani qui censet eos, qui haec delere conati sunt, morte esse multandos” et de *Nat. Deor.* § 23: „an haec hominum causa a deo constituta sunt”.

natos, duro stomacho concoquere non videmus? Valckenaerii vero et Brunckii et Marklandi, sagacissimi homines, fieri non potuit ut in istiusmodi explanatione acquiescerent emendationem interpretationem praecedere debere vocemque χρυσὸς manifesto corruptam esse perspicientes.

Coniecit autem Markland, quem secuti sunt Brunck et Hermann:

οὐ Πρίαμος δ' ἑὸν χρυσὸς, ἀλλ' Ἑλλὰς πόλις,

Valckenaer:

οὐ Πρίαμος οὐδὲ Τρῶας ἀλλ' Ἑλλὰς πόλις.

Neuter tamen, si quid video, rem acu tetigit.

Namque locupletissimum fuisse Priamum „tot quondam populis terrisque superbum regnatorem Asiae” quis neget? Verum divitiarum illarum commemoratio ab hoc loco alienior esse videtur. Praepotentem saltem fuisse aut simile quid dictum oportuit, si apposito uti voluisset poeta quo numeros compleretur. Accedit quod verbum rarissimum ἑὸν χρυσὸς de rebus tantum usurpatum invenimus. Neque maiorem πειθανάγκην habet inventum Valckenaerii, qui ut in re conclamata aliquid audendum arbitratus vitiosae scripturae codicum substituit nomen adiectivum quod cum orationis contextu maxime congruere videbatur, nempe: urbs non *Troiana* (Τρῶας) sed *Graeca*. Omnes enim numeros veritatis tum demum contineret si probabiliter posset demonstrari quo tandem pacto χρυσὸς in Τρῶας conversum esset. Quod secus est ¹⁾.

Praestabit igitur aliam medicinam circumspicere nec satis

1) Pari audacia usus est Hartung in corrigendo *Androm.* vs. 94 antiquo mend depravato:

ἐμπέφυκε γὰρ
γυναιξὶ ΤΕΡΨΙΣ τῶν παρεστώτων κακῶν
ἀνὰ στόμ' ἀεὶ καὶ διὰ γλώσσης ἔχειν.

(sic etiam legitur apud Stobaeum 73. 17).

Hoc quoque loco magister nescio quis semibarbarus vocem adulteratam temere interpretari ausus est ut *nominativum* et multis visus est aliquid dixisse. Perseper autem Hartung pro *nominativo accusativum* requiri quem regat verbum ἔχειν itaque fidenter sane ΤΕΡΨΙΣ mutavit in ἄλγος.

Attamen genuinam lectionem ex ipsa vitiosa scriptura feliciter eruit Herwerdenus MEMΨΕΙΣ.

Est haec certa et evidens emendatio. Cf. Plat. Legg. 684 D.

mirari equidem possum neminem adhuc cogitavisse de vocabulis quibuscum χρυσός a librariis identidem confusum esse inter harum rerum iudices abunde constat. Vide e. g. quod scribit Cobetus ¹⁾ „in codicibus antiquioribus vv. ἥλιος, Ἀπόλλων (Φοῖβος) et χρυσός saepe designari uno eodemque compendio quemadmodum σελήνη, Ἀρτεμις, ἄργυρος compendio ζ" ²⁾. Frequens hinc errorum fons multisque locis auro atque argento illo vel doctissimus quisque probe delusus est.

Passim autem occurrunt huiusmodi scribendi compendia, ut et voces decurtatae et ligaturae et notae tachygraphicae omne genus, apud lexicographos imprimis inque scholiis minutissimis literis angustissimoque spatio sive in ora libri sive inter lineas exaratis, ubi a lectoribus et scribis alias res agentibus perperam intellecta hic illic pepererunt lectiones admodum vitiosas. Quas haud ita raro e proxima vicinia sensim pedetentimque in textum irrepsisse ipsamque scriptoris manum expulisse omnes, ut scio, docuit experientia qui in vetustis membranis explicando bonum otium et operam posuerunt.

Non inutile videtur nota quaedam et luculenta exempla lectoribus in mentem revocare:

In *seculo lexico* SEGUERIANO (*Bekk. Anecd.* I 344) legimus sub Ἀδωνίος ταῦρος: ὁ ΗΑΙΟΣ ὑπὸ τῶν Κρητῶν οὕτω λέγεται· Φασὶ γὰρ τὴν πόλιν μετοικίζοντα ταύρω πως εἰκασθέντα (προσεἰκασθέντα Schaefer) προηγείσθαι. Ruhnkenius ad Velleium Paterc. p. 14: ὁ Ἀπόλλων.

Teste BASTIO verba EUSTATHII ad *Dionys. Perieg.* vs. 1107 de Persis loquentis in cod. Parisino 2722 sic tradita sunt: τιμῶσι καὶ τὸ πῦρ καὶ δι' αὐτὸ τὸν ΧΡΤΣΟΝ οἶα πυροειδῆ ὄντα. Optime Bredowius correxit τὸν ἥλιον.

Apud HARPOCRATIONEM s. v. θεμιστεύειν olim edebatur: ἀντὶ τοῦ χρησμοδεῖν ὅτι δὲ γέγονε τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ θέμιν ἐχρηκῆναι ποτὲ τὸ μαντεῖον πρὸ τοῦ ΗΑΙΟΥ, Αἰσχύλος ἀρχόμενος

¹⁾ Epp. ad Geelium p. 606.

²⁾ Cf. quoque BASTII *Comm. Palaeogr.* p. 834; GARDTHAUSEN *Gr. Pal.* pp. 258 et 259.

Eodem modo apud Grammaticos etiam indicantur nomina derivata: Ἀπολλώνιος, Ἀπολλόδαμος, Ἡλιόδαμος etc.

τῶν Εὐμενίδων Φησί. Egregie Stanley: πρὸ τοῦ Φοίβου
Aesch. Eum. initio ¹).

In scholio ad EURIPIDIS *Alceste*, quod e libro Vatican
edidit Cobetus (cf. GEBELI *Ed. Eurip. Phoen.* p. 273)
exhibet: *προλογίζει δ' ΗΛΙΟΣ*. Imo δ' *Ἀπόλλων*.

Iam redeamus ad verba Hermiones et videamus quid
dum sit.

Auri splendorem (ΧΡΥΣΟΣ) pro nihilo putandum esse
sapiens praesertim admonitus non perspicit. Ne solem (H)
quidem, quamvis cuncta sua luce collustrantem et comple
tenebras huius loci dissipare posse manifestum est. Solus
malo mederi valebit Phoebus Apollo (ΦΟΙΒΟΣ) post lo
exsilium feliciter in sedem suam restitutus.

Si me audis, emenda:

οὐ γὰρ ἐστ' Ἐκτωρ τάδε

οὐ Πρίαμος οὐδὲ Φοῖβος ἀλλ' Ἑλλὰς πόλις.

„Hic non sicuti ante Ilium eversum semper adest qui o
vim atque iniuriam a vita fortunisque tuis defendat Hect
Priamus aut *ipse deus Apollo* Troianorum vindex acerr
Smintheus, qui quondam *τῷ Φοίβῳ τανάσσω* Chrysen tuebat
Thebam, sacram urbem patris tui Eetionis: sine iure
lege, sine lare habitas civitatem Graecam”.

Sic demum integra habebimus Hermiones dura et mo
verba et versum Euripide dignum.

Scribebam Bruxellis mense Maio huius anni.

1)

πρῶτον μὲν εὐχῇ τῇδε πρεσβεύω θεῶν
τῇδ' πρωτόμαντιν Γαίαν· ἐκ δὲ τῆς Θέμιν,
. ἐν δὲ τῇ τρίτῃ
λάχῃ.
Τιτανὶς ἄλλη καὶς χθονὸς καθέζετο
Φοίβῃ· δίδωσι δ' ἢ γενέθλιον δόσιν
Φοίβῳ.

AD ILIADIS XII LIBROS POSTERIORES

(SEC. ED. LEEUWENII ET MENDES DA COSTA II)

COMMENTATIO ALTERA.

Cf. h. v. p. 8 sqq

SCRIPSIT

H. VAN HERWERDEN.

N 47. Neptunus Aiace utrumque his verbis alloquitur:

Αἶαντε, σφῶ μέν τε σαώσετε λαὸν Ἀχαιῶν
ἀλλκῆς μνησαμένω μηδὲ κρυεροῖο φοβοῖο.

Forma legitima numeri dualis pronominis Homerici σφῶι facile restitui potest corrigendo:

Αἶαντε, σφῶ ἕκ τε σαώσετε λαὸν Ἀχαιῶν κτλ.

i. e. *cripientis periculo*, quo sensu verbo composito ἐκσαοῦν absolute poeta usus est Δ 12:

καὶ νιν ἐξεσάωσεν δίδμενον θανέεσθαι.

N 793. οἳ ῥ' ἐξ Ἀσκανίης ἐριβώλακος ἦλθον ἀμοιβοί

ἧοι τῇ προτέρῃ.

Miror editoribus placere potuisse Nauckii coniecturam ἀμορβοί, i. e. *comites* sive *pastores*, quarum notionum neutra huic loco convenit, ut omittam permiri esse iudicii pro vocabulo semel usurpato aliud nusquam apud Homerum lectum, de cuius significatione ne satis quidem constat, substituere. Si quid mutandum foret, speciosius saltem coniceres ἀρωγοί, dictum pro ἐπικούροι. Sed longe praestat acquiescere Aristarchi explicationi: οἱ διαδεξάμενοι τοὺς ἐμπροσθεν παραγενομένους ἐπικούρους.

Ξ 286. ἔνθ' ὕπνος μὲν ἔμεινε πάρος Διδὸς ὅσσε τιδέσθαι,
εἰς ἐλάτῃν ἀναβὰς περιμήκετον.

Ita adversante sententia interpungunt, cum debuissent incider post ἔμεινε. Quod quin invitis editoribus factum sit non dubitan moneo tamen, ne in sequentem editionem error propagetur.

Ξ 402. Αἴαντες δὲ πρῶτος ἀκόντισε, Φαίδιμος Ἑκτωρ
ἔγχε', ἐπεὶ τέτραπτο πρὸς ἰθύ οἱ, οὐδ' ἀφάμαρτε,
τῇ ῥα δὴ τελαμῶνε περὶ στήθεσσι' ἐτετάσθην,
ἦτοι ὁ μὲν σάκεος ὁ δὲ Φασγάνου ἀργυροήλου·
τῷ οἱ ἐρυσάσθην τέρενα χροῖα.

Ecce in aliis luculentum exemplum antiquissimae armaturae quae ignorabat loricam, qua Aiacem caruisse manifeste producit verba τῷ — χροῖα. Neque idem de Hectore statuere dubito, ita que mox in loco obscurissimo, de quo egi in prior commutatione p. 8 sqq., vss. 419 sq. verba τεύχεα ποικίλα χαλκῷ d scuto et galea solis accipio.

Ξ 496. Πηνέλεος δὲ τερυσσάμενος ξίφος ὤξυ
αὐχένα μέσσον ἔλασσε, ἀπήραξεν δὲ χαμᾶζε
αὐτῇ σὺν πῆληκι κάρη· ἔτι δ' ὄβριμον ἔγχεος
ἦεν ἐν ὀφθαλμῷ· ὁ δὲ Φῆ κώδειαν ἀνασχῶν
πέφραδ' ἐπεὶ Τρώεσσι καὶ εὐχόμενος ἔπος ἤυδα.

Valde notabilis hic obtinet breviloquentia. Procul enim dubi poeta voluit significare Peneleum Ilionei caput gladio suo a trunc eadem facilitate abscidisse qua viator baculo truncet iuxta viam crescens papaver. Itaque sic dixisse existimandus videtur pro ὁ δὲ Φῆ κώδειαν ἀπαραχθὲν ἀνασχῶν κτλ. Ne forte putes genu nam lectionem fuisse: ὁ δὲ Φῆ κώδειαν ἀραχθὲν κτλ., mone vix aptum videri verbum simplex. Cum imagine aliquatent comparari potest nota de Tarquinio superbo apud Livium I 5 narratiuncula, cum exiguo discrimine sublecta Herodoto V 9 ab annalium scriptoribus Latinis.

Ο 222 ἤδη μὲν γάρ τοι γαιήοχος ἐνοσίγαιος
οἴχεται εἰς ἄλλα δῖαν, ἀλευάμενος χολὸν αἰπὺν
ἡμέτερον· μάλα γάρ κε μάχης ἐπύθοντο καὶ ἄλλοι
οἵ περ ἐνέστεροι εἰσι θεοί, Κρόνον ἀμφὶς ἰόντες.

Omisso versu ultimo, quem eiecerunt editores, non amplius intellego verba praegressa μάλα — ἄλλοι, quae facilem habent explicationem, si retinetur collato loco T 61—66, quem ipsi afferunt. Quibus igitur spurius videtur ille versus, hi simul damnant necesse est totum locum 224—228, ut haec tantum sint genuina:

- 220 καὶ τότε Ἀπόλλωνα προσέφη νεφεληγερέτα Ζεὺς·
 ἔρχεο νῦν, φίλε Φοῖβε, μεθ' Ἐκτορα χαλκοκορυστήν·
 ἦδη μὲν γάρ τοι γαίηχος ἐνοσίγαιος
 223 οἴχεται εἰς ἄλα δῖαν, ἀλευάμενος χόλον αἰπύν.
 229 ἀλλὰ σύ γ' ἐν χεῖρεσσι λάβ' αἰγίδα θυσανόεσσαν,
 τὴν μάλ' ἐπισσεῖν φοβέειν ἥρωας Ἀχαιοὺς.

Nec facile sane aliquis negaverit admodum languere quae textui nostro interponuntur. Suum autem ipsius χόλον αἰπύν Iovem significare, non addito ἡμέτερον satis perspicuum esse arbitror.

O 236. ὧς ἔφατ', οὐδ' ἔρα πατὴρ ἀνηκούστησεν Ἀπόλλων.
 Nescio an hic et loco parallelo Π 647 ex T 14 restituendum sit piscum verbum νηκουστέω corrigendo ἐνηκούστησεν.

- Π 52. ἀλλὰ τότε αἶνόν ἄχος κραδίην καὶ θυμὸν ἰκάνει,
 ὁππότε δὴ τὸν δμοῖον ἀνὴρ ἐθέλῃσιν ἀμέρσαι
 καὶ γέρας ἄψ ἀφελέσθαι, ὃ τε κράτει προβεβήκη.

Schol. Victor. δῆ: Ἀρίσταρχος τις. Suspicio mihi nata est falsum esse lemma et Aristarchum, qui articuli usum Homero abiudicare solebat, legisse:

ὁππότε δὴ τις δμοῖον ἀνὴρ κτλ.

Quamquam idem articulus bis apparet in proverbiali versu Od. p 218:

ὧς αἰεὶ τὸν δμοῖον ἄγει θεὸς ἐς τὸν δμοῖον

et omnino hic usus, qui novitius vocari solet, in Homericis multo frequentior est quam vulgo creditur.

Π 160. De lupis dicitur:

καὶ τ' ἀγελῆδδν ἴασιν, ἀπὸ κρήνης μελανύδρου
 λάβοντες γλώσσησι ἀραιῆσιν μέλαν ὕδωρ
 ἄκρον, ἐρευγόμενοι φόνον αἵματος κτλ.

Editores, quorum adnotationem in prima editione impugnavi,

cavillari etiamnunc mihi videntur pulcherrimum locum sic vituperantes. „Canes luposque sic bibere notum est, itaque in bibentium descriptione aptissime id potuit commemorari” (hoc tamen monui); „ab hoc tamen loco tale quid alienum videtur, non enim *ut superficiem aquae lingua stringant*, sed ut sitim restinguant & catervatim festinant lupi.” Sententiae sane suffecisset *πίδμενα*, sed pro exili verbo, quo scriptor pedester usus fuisset, magnifice summus poeta eam rem ita depingit, ut oculis nostris rabidos lupos bibentes conspicere videamur. — Contra suspicione non vacat permira locutio *φόνον αἵματος*, pro qua ferme nescio an *φόνον ἀσπετον* fuerit genuina lectio.

Π 823. ὥς δ' ὅτε σὺν ἀκάμαντα λέων ἐβίησατο χάρμη,
 ὦ τ' ὄρεος κορύφῃσι μέγα φρονέοντε μάχεσθον
 πίδακος ἄμφ' ὀλίγης, ἐθέλουσι δὲ πινέμεν ἄμφω.

Difficultatem grammaticam, quam recte animadverterunt editores, leni manu tollere possumus corrigendo

πίδακος ἄγχ' ὀλίγης.

Nam fontem illum exiguum, prope quem pugnant aper et leo, rixae causam esse satis, opinor, declarant verba sequentia, unde nata videtur corruptela, ἐθέλουσι — ἄμφω.

ρ 213. *ἰνδάλλετο δὲ σφισι παῖσι*
τεύχεσι λαμπρόμενος μεγαθύμῳ Πηλεΐωνι.

Reiecta hac Aristarchi lectione et probata scriptura *μεγαθύμου Πηλεΐωνος* editores proponunt: *ἰνδάλλετο δ' ἀθανάτοισι*. Sed reliqui loci HomERICI magis favent coniecturae: *ἰνδάλλετο δὲ σφισι δαίμων* vel *δὲ σφι θεός τις*.

Σ 410. ἧ, καὶ ἀπ' ἀκροθέτοιο πέλωρ αἶητον ἀνέστη
 χωλεύων· ὑπὸ δὲ κνήμαι βῶοντο ἀραιαί.
 φύσας μὲν ῥ' ἀπάνευθε τίθει πυρός, ὅπλα τε πάντα
 λάρνακ' ἐς ἀργυρέην συνελέξατο, τῷσ' ἐπονεῖτο.

Adnotant amici: „αἶητον] cf. Φ 395. Nauck αἰήνης coniecit, sed suspectum est etiam πέλωρ, nam monstrum (cf. ι 428) cur vocetur Vulcanus non facile dixeris, nec non ἀνέστη, nam non sedere Vulcanum coll. vs. 372 observavit vHerwerden, ἀπέστη postulans”.

Alia praeterea causa est cur genuinum hemistichium antiquitus oblitteratum esse arbitrer. Nempe in praegressis vs. 372 sqq., ubi Thetis Vulcanum in officina sua fabricantem offendit, necessario *incus* cogitanda est fuisse in ἀκμοθέτῳ, quam incudem quia in sequentibus, ubi deus nova arma Achilli confecturus opus praeparat, diserte narratur acmotheto imposuisse: αὐτὰρ ἔπειτα θῆκεν ἐν ἀκμοθέτῳ μέγαν ἄκμονα, consentaneum est Vulcanum interea eandem humi deposuisse, id quod a poeta non dici permirum est. Nihil enim offenderemur, si etiam de imponenda incude siluisset, sed hanc rem commemorans de deponenda silere vix potuit. Non igitur a probabilitate abhorrere mihi videtur suspicio ipsum quem tractamus locum olim sic fere scriptum fuisse:

ἦ, καὶ ἀπ' ἀκμοθέτοιο πελώριον ἄκμον' ἄειρεν.

Φύσας μὲν ῥ' ἀπάνευθε τίθει πυρός κτῆ.

omisso vs. 411, ex T 37, ubi multo aptiorem sedem habet, interpolato.

T 404 sqq. Ii qui contendunt totum hunc locum, ubi Xanthus equus Achilli mortem vaticinatur, spurium esse „utpote a carminis epici nativa simplicitate abhorrentem,” hoc tamen velim reputent non agi de equis vulgaribus, sed divinis. Cf. Π 148:

τῷ δὲ καὶ Αὐτομέδων ὕπαγε ζυγὸν ὠκέας ἵππους,

Ξάνθον καὶ Βαλλίον, τὸ ἄμα πνοιῆσι πετέσθην.

τοὺς ἔτεκε Ζεφύρῳ ἀνέμῳ Ἄρπυια Ποδάργη,

βοσκομένη λειμῶνι παρὰ ῥόδον Ὠκεανοῖο.

ἐν δὲ παρηορήσιν ἀμύμονα Πήδασον ἶει,

τόν ῥά ποτ' Ἡετίωνος ἐλὼν πόλιν ἤγαγ' Ἀχιλλεύς·

ὃς καὶ θνητὸς ἐὼν ἔπεθ' ἵπποις ἀθανάτοισιν.

Versamur igitur in plena mythologia et vix iure, ut mihi quidem videtur, offendimur equo loquenti. Non male schol. Vict. εἰ θείας μετέχουσι φύσεως, τί ἄτοπον καὶ Φωνεῖν; πρῶτος δὲ Ὅμηρος τοῦτο ἐποίησεν. Ἡσίοδος ἐπὶ τοῦ ἱέρακος, Ἀρχίλοχος ἐπὶ τεῦ αἰτοῦ, καὶ Αἰσώπος ὕστερον κατεχρήσατο. Ex ipso Homero aliquatenus conferri potest Φ 306, ubi Scamander fluvius non sumta forma virili (ut fecit Achilli minitans vs. 212) Simoen-
tis auxilium implorans loquitur.

Sed cuicumque hunc locum tribuimus, non fuit eius auctor

vulgaris interpolator, sed egregius poeta, qui pangere potuerit et versus eximiae pulchritudinis, quales hi sunt:

τὸν δ' ἄρ' ὑπὸ ζυγὸφιν προσέφη πόδας αἰολος ἵππος
 Ξάνθος, ἄφαρ δ' ἤμυσε καρήατι· πᾶσα δὲ χαίτη
 ζεύγλης ἐξεριποῦσα παρὰ ζυγὸν οὐδας ἴκανε,

quibus versibus simul egregie depinxit summum nobilis animalis maerorem, simul divinae eius originis memor iubas, quarum longitudine pulchri equi conspicui esse solent, ei tribuit tantas, ut iugo solutae humum tangerent. Sed optimo iure Aristarchus proscripsit qui sequitur vs. 407

αὐδήεντα δ' ἔθηκε θεὰ λευκώλενος Ἥρη,

quo ineptissime interpolator explicare voluit portentum, nec magis dubito quin rectissime idem damnaverit vss. 416 sqq. ob rationes in scholiis allatas. Versus autem 418

ὧς ἄρα φωνήσαντος Ἑρίνυες ἔσχεθον αὐδὴν

non obscurus erit reputantibus has deas esse moris constituti vindices. Xanthus naturae equinae fines migraverat, itaque a Furiis quam primum coercetur. Non recte enim, nisi fallor, Aristarchus putavit ipsas has deas portenti fuisse auctores. Scribit enim Aristonicus ad vs. 407: ἀθετεῖται ὡς περιττὸς καὶ ἐναντίον ἔχων· ἐπιφέρει γὰρ (418) „ὡς ἄρα — αὐδὴν“, ὡς δηλονότι καὶ παρασχοῦσαι. τοιοῦτος γὰρ ὁ ποιητής (nam ita solet poeta) „τὸν μὲν ἀρίζηλον θῆκεν θεὸς ὥσπερ ἔφηνε“ (B 318).

Φ 114. ὧς φάτο (Achilles), τοῦ δ' (Lycaonis) αὐθι λῦτο γούνατα
 καὶ φίλον ἦτορ.

ἔγχοις μὲν ῥ' ἀφέηκεν, ὃ δ' ἔζετο χεῖρε πετάσσας
 ἀμφοτέρω. Ἀχιλεὺς δὲ περυσσάμενος ξίφος δέξυ
 τύψε κατὰ κληῖδα παρ' αὐχένα.

Verbum ἀφίεναι constanter apud Homerum usurpatur de telis mittendis in hostem aut in scopum quemlibet, quod si hic quoque poeta voluisset, procul dubio ut alibi addidisset Lycaonis hastam Achillem non tetigisse, itaque nequit dubitare quin dicere voluerit Lycaonem terrore perculsum hastam abicisse, expectantem mortem, quod simul indicant verba sequentia ὃ δ' ἔζετο χεῖρε πετάσσας. Quare confidenter corrigo:

ἔγχοις μὲν μεθέηκεν, κτλ.

ut supra vs. 71 sq. legimus de eodem

αὐτὰρ δ' τῇ ἐτέρῃ μὲν ἔλων ἐλλίσσεται γούνων,
τῇ δ' ἐτέρῃ ἔχεν ἔγχος ἀκαχμένον οὐδὲ μεθείει.

Cf. O 716. Π 762. K 449 al.

Φ 383 sqq. Adnotant editores: „Deorum pugnam a quoquam serio sic potuisse describi mirari licet; quapropter parodiam potius vocat Leaf, cum Batrachomyomachia comparandam. Indigna sane erat sterilis ingenii haec elucubratio, quae in carmine epico locum obtineret.” Omnino assentior. Procul autem dubio eius auctor iam cognovit *θεομαχίαν* libri XX, ita tamen comparatam, ut ingenii sui fetum ibi inserere satis commode non posset.

Φ 556 εἰ δέ κ' ἐγὼ τούτους μὲν ὑποκλονέσθαι ἴδω
Πηλεΐδῃ Ἀχιλῆϊ, ποσσὶν δ' ἀπὸ τείχεος ἄλλῃ
Φεύγω πρὸς πεδῖον Ἰλίου, ὅφρ' ἂν ἴκωμαι
Ἰδης τε κνήμους κατὰ τε ῥωπήια δύω.

Adiectivum Ἰλίου male formatum esse nec Ἰδίου, ut Crates tribebat, satis aptum rectissime observarunt editores, admirabili agacitate corrigentes

Φεύγω πρὸς πεδῖον λεῖον, ὅφρ' ἄγκε' ἴκωμαι κτλ.

Male tamen me habet verborum compositio ἄγκεα Ἰδης τε κνήμους pro eo quod expectes ἄγκεα Ἰδης καὶ κνήμους vel potius inversa ratione κνήμους Ἰδης καὶ ἄγκεα, prius enim saltus quam valles Agenor attigisset.

Mihi collato vs. 602, ubi ea planities quae ad Idam tendebat vocatur *πυροφόρος*, aliquando venit in mentem:

Φεύγω πρὸς πεδῖον βαθυλήιον, ὅφρα χ' ἴκωμαι
Ἰδης εἰς κνήμους κτλ.

Adiectivum βαθυλήιον legitur Σ 550.

Χ 147. κρούω δ' ἴκανον καλλιρρόω, ἔνθα τε πηγαὶ
δοῖαι ἀναΐσσουσι Σκαμάνδρου δινέεντος.
ἢ μὲν γάρ θ' ὕδατι λιαρῶ ῥέει, ἀμφὶ δὲ καπνὸς
γίγνεται ἐξ αὐτῆς ὥς εἰ πυρὸς αἰθομένοιο.
ἢ δ' ἐτέρῃ θέρεϊ προρέει εἰκυῖα χαλάζῃ
ἢ χιόνι ψυχρῇ ἢ ἐξ ὕδατος κρυστάλλῳ.

Singula fere verba testantur poetam non cognovisse Scamandri

fontes; nam non modo (quod animadverterunt editores) procul ab urbe aberant, sed neque alter fons (65° Fahr.) potuit praeterquam hiemali tempore emittere fumum, neque alterius (40° Fahr.) aqua cum grandine, nive, glacie comparari. Fando credo, poeta acceperat e duobus fontibus nasci Scamandrum quorum aquae varie temperatae essent: reliqua poetice ornavit

X 457. καὶ δὴ μιν καταπαύσῃ ἀγυνορίας ἀλεγεινῆς.

Recte me iudice ἀλεγεινῆς interpretantur scholiastae. Vid. v. c Od. γ 206 τίσασθαι μνηστῆρας ὑπερβασίης ἀλεγεινῆς, scil. ἐμοί Nec aptum videtur quod coniciunt ἐρατεινῆς provocantes ad Z 156 ubi, ni fallor, ἡγορή ἐρατεινή non est *bellica virtus*, sed potius *virilitas* s. *species et decor virilis*. Amabilem Hectorem fuisse facile credimus, sed in pugna talem se praestitisse confidenter negamus.

Ψ 120. τὰς μὲν ἔπειτα διαπλήσσοντες Ἀχαιοὶ

ἔκδον ἡμιόνων.

Duentzer coniecit διαπλήξαντες. Utrumque recte dicitur, sed sensu diverso. Participio praesentis significatur, singulas arbores, prout diffissae essent, aptari mulis; aoristo, omnes arbores primum diffindi, deinde diffissas mulis alligari.

Ψ 352. ἂν δ' ἔβαν εἰς δίφρους, ἐν δὲ κλήρους ἐβάλλοντο.

Notabilis non solum ellipsis, sed etiam ὕστερον πρότερον. Probabile enim videtur prius heroes sortem suam quemque coniecisse in galeam quam currus conscenderent. Cf. editorum adnotationem ad X 468 sqq.

Ψ 415. ταῦτα δ' ἐγὼν αὐτὸς τεχνήσομαι ἢ δὲ νοήσω,

στεῖνωπῷ ἐν ὀδῷ παραδύμεναι, οὐδὲ με λήσει.

Verbum in Homericis nusquam alibi obvium apud seniores semper significat (*clam* vel *subito*) *intrare*, nusquam quod huiusmodi sententia postulat *praetervehi*, quo sensu scribi potuit παραλαβόμεν', ut Ψ 382. 427. 527. 638.

Ψ 478. ἀλλ' αἰεὶ μύθοις λαβρεύεαι. οὐδέ τί σε χρὴ

λαβραγόρην ἔμεναι. πάρα γὰρ καὶ ἀμείνονες ἄλλοι.

Pro μύθοις Nauck scribendo ἔπεισι sermonem Homericum restituit, sed vide ne potius μύθοις sit recentis horum versuum originis indicium. Ego certe lubens utroque carerem.

Ψ 638. οἷοισιν μ' ἵπποισι παρήλασαν Ἀκτορίωνε
πλήθει πρόσθε βαλόντε, ἀγασσαμένω περὶ νίκης,
οὔνεκα δὴ τὰ μέγιστα παρ' αὐτόθι λείπεται ἄεθλα.

Editores vss. 639 sq. Lehrsio obsecuti deleverunt, sed ne interpolator quidem dare potuit πλήθει, quod omni sensu destitutum est. Expectamus fere:

τυτθὸν πρόσθε βαλόντε, κτλ.

Ita certe Nestoris laudi nihil detractum foret.

Ψ 798—883 deberi interpolatori iudicavit Lehrs. Qui si verum vidit, simul statuendum est primitus nondum extitisse, aut saltem aliam formam habuisse, vss. 259—261, quoniam verba πολλὸν τε σίδηρον procul dubio spectant vs. 826 σόλον αὐτοχρόνων (cf 833—835) et 850 sq. ἴδεντα σίδηρον; in nullo enim alio certamine praemium est ferrum. Sed probabilius duco spurios esse eos versus, quia in praemiorum catalogo desiderantur cratera argentea et auri talenta, ut neglegam vs. 261 integrum sumi potuisse e libro IX, ubi est 366. Neque enim ulla est istius catalogi utilitas, qui additus est postquam locus a Lehrsio damnatus in corpus Iliadis est receptus.

Ω 41.

λέων δ' ὡς ἄγρια οἶδε,
ὅς τ' ἔπει ἄρ' μεγάλην τε βίην καὶ ἀγῆνορι θυμῷ
εἷξας εἶσ' ἐπὶ μῆλα βροτῶν, ἵνα δαῖτα λάβῃσι.

Lehrs² pag. 87 contra Heynium h. l. afferentem, ut notam Aristarchi doctrinam de usu subst. δαίς apud Homerum impugnet, monuit procul dubio Aristarchum distinxisse:

εἷξας εἶσ' ἐπὶ μῆλα, βροτῶν ἵνα δαῖτα λάβῃσιν,

cuius iudicio olim in scholis suffragari solitum esse memini Cobetum. Haud inutiliter hac de re monuissent editores.

Ω 88. ὄρσο, θέτι, καλέει Ζεὺς <σ'> ἄφθιτα μῆδεα εἰδώς.

Ita repetita littera scripserim.

Infra vs. 106:

ἀλλὰ καὶ ὡς ἐρέω, τέο σ' εἵνεκα δεῦρ' ἐκάλεσσα.

Ω 260. τοὺς μὲν ἀπώλεσ' Ἄρης, τὰ δ' ἐλέγχεα πάντα λείπει
 ψεῦσται τ' ὀρχησται τε, χοροῖτυπῆσιν ἄριστοι
 ἄρνῶν ἢ δ' ἐρίφων ἐπιδήμιοι ἀρπακτῆρες.

De voce ψεῦσται silent interpretes, nec tamen cur ita si vocaverit Priamus facile dictu est, neque enim apte haec n. cum sequentibus verbis ὀρχησται κτλ. coniungi potest. Veri- igitur ne genuinum vocabulum perierit, sed quale id fu non reperio. Expectatur fere substantivum quod imbellem lev que animum denotet.

ΙΗΣΟΥ ΛΟΓΙΟΝ.

Doctissimus Britannus Flinders Petrie nuper ex Aegypto vexit lacinias quasdam papyraceas, quibus Λόγια τοῦ Κυ continentur. Unum ex his adscribere iuvat: λέγει Ἰησοῦς· μὴ μνησεύσητε τὸν κόσμον, οὐ μὴ εὕρητε τὴν βασιλείαν θεοῦ. Hoc quidem statim apparet, etiam iis qui mediocr Graece docti sunt, μνησεύειν τὸν κόσμον prorsus nihil signific et miror eum qui in *Literarischen Centralblatt* 1897 n. scripserit vulgatam sibi scripturam tolerabilem videri. multo melius in *Athenaeo* n. 3641 criticus quidam, „the reading inquit, „originally may have been ἄχρι or ἕως τῶν δυσμῶν. Nec magis Otto Gebhardtus in *Deutsche Literaturzeitung* n. vitiosam lectionem corrigere potuit: „man erwartet“, inquit „μισήσητε oder etwas ähnliches.“ Adeo saepissime non videri quod ante pedes positum est. Fidenter repono: ἐὰν μνησεύσητε τὸν κόσμον. Imprimis apud Graecos paulo recentior μνησεύειν saepe est *ambire, petere, ζητεῖν*, sed Isocrates quo de Pace § 15 scribit: παρελήλυθα γὰρ οὐ χαριούμενος ὑμῖν χειροτονίαν μνησεύων, i. e. ζητήσων. Ipse vides quam recte μνησεύσαι et εὕρειν inter se opponantur, quemadmodum est Evang. Matthaei VII. 7: ζητεῖτε καὶ εὕρησεται. Item VI. ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

Amstelodami, m. Aug. 1897.

S. A. N.

ΚΝΙΣΜΑΤΑ.

SCRIPSIT

S. A. NABER.

I. In Xenophontis *Oeconomico* 2.1: *θαρρῶν συμβούλευε ὃ τι ἔχεις ἀγαθόν*, praefero εἴ τι ἔχεις, quemadmodum recte legitur Conviv. 5.2: *δίδασκε εἴ τι ἔχεις σοφόν*. Discrimen sentiri potest Oecon. 4.2: *ὃ τι δύνασαι συναφέρει εἰς ταῦτα διδάσκων*.

II. Oecon. 4.23 ambulat Cyrus cum Lysandro in hortis suis et narrat esse quoque arbores quas suis ipse manibus severit. Spartanus dux vix fidem habet ἰδὼν τῶν τε ἱματίων τὸ κάλλος ὃν εἶχε καὶ τῆς ὀσμῆς αἰσθόμενος καὶ τῶν σρεπτῶν καὶ τῶν ψιλῶν τὸ κάλλος. Sed etiamsi Cyrus malobathro delibutus fuerit, non video quomodo ea res eum impedire potuerit in paradiso colendo. Deinde Socrates usum unguentorum in viris certe improbat Conviv. 2.4. Xenophon alibi regium ornatum describit Cyrop. 1.3.2. Conspicit Cyrus avum suum κεκοσμημένον καὶ ἰφθαλμῶν ὑπογραφῇ καὶ χρώματος ἐντρίψει καὶ κόμαις προσίτοις, ἃ δὲ νόμιμα ἦν ἐν Μήδοις. Etenim, sic pergit Xenophon, ταῦτα γὰρ πάντα Μηδικὰ ἔσι, καὶ οἱ πορφυροὶ χιτῶνες καὶ οἱ κένδυες καὶ οἱ σρεπτοὶ οἱ περὶ τῇ δέρῃ καὶ τὰ ψέλια τὰ περὶ ταῖς χερσίν. Verum, inquires, continuo sequitur: ἐν Πέρσαις δὲ τοῖς οἴκοι καὶ νῦν ἔτι πολὺ καὶ ἐσθῆτες φαυλότεραι καὶ δίαται εὐτελέσραι. Fieri potest, quod nescio, ut in ipsa Perside homines serius ad luxuriam prolapsi sint, sed de ipso Cyro ipse Xenophon, ne alios afferam, ita scribit Cyrop. 8.1.40: *τολὴν εἴλετο τὴν Μηδικὴν αὐτός τε φορεῖν καὶ τοὺς κοινῶνας ταύτην ἔπεισε ἐνδύεσθαι*, quo grandiores et ampliores viderentur esse, itemque

ὑποχρίεσθαι τοὺς ὀφθαλμοὺς προσίετο ὥς εὐοφθαλμότεροι φαίνοντο ἢ εἰσίν· καὶ ἐντρίβεσθαι ὥς εὐχρωότεροι ὀρῶντο ἢ πεφύκασιν. Eodem pertinebant αἱ πρόσθετοι κόμαι et αἱ πηνίκαι, nec Lysander repraesentatur Cyri minoris ὁσμῆς αἰσθόμενος, sed κόμης. Ac sane qui arbores serit et suis manibus desudat, ei adscita coma molesta erit.

III. Oecon. 5.4 agricolae mane surgendum est, καὶ γὰρ ἐν τῷ χώρῳ καὶ ἐν τῷ ἄσει αἱ ἐν ὥρᾳ αἱ ἐπικαιριώταται πράξεις εἰσίν. Praeunte Schneidero fortasse scribere praestabit ὥς καὶ ἐν τῷ ἄσει et praeterea sciendum est apud Stobaeum, qui locum descripsit, omissam esse particulam αἱ. Quid autem hoc est, rure et in urbe res maximi momenti suo, stato, certo tempore fieri? Requiro ut dicat Socrates utrobique *mane* omnia fieri. Reponendum adverbium ἄωρι, quo gallicinium indicatur. Apud Heraclidem comicum, Athen. 12 p. 532 E, offendimus gallum gallinaceum ἄωρι κοκκυζόντα καὶ πλανώμενον et noti sunt Horatii versiculi:

Agricolam laudat iuris legumque peritus,

Sub galli cantum consultor ubi ostia pulsat.

Convenit Plinius Hist. Nat. 10.17: Sole eunt cubitum quartaque castrensi vigilia ad curas laboremque revocant. — Nec Romae tantum sed etiam in Graecia summo mane mortales de lecto surgebant, non rure tantum, sed etiam in urbe. Veluti Aristoph. Eccles. 739:

σὺ δὲ δεῦρ' ἢ κιθαριπῶδες ἔξειθι
πολλάκις ἀναστήσασά μ' εἰς ἐκκλησίαν.
ἄωρι νύκτωρ διὰ τὸν ὀρθριον νόμον.

Corruptus locus est in Avibus vs. 496:

εἰς δεκάτην γὰρ ποτε παιδαρίου κληθεῖς ὑπέπινον ἐν ἄσει,
κἄρτι καθηῦδον καὶ πρὶν δειπνεῖν τοὺς ἄλλους οὔτε
κἀγὼ νομίσας ὄρθρον ἐχώρου 'Αλιμουντάδε. [ἄρ' ἦ

Mira ratio est quam sequuntur interpretes ad locum expedie-
dum, sed hoc tamen videmus Pithetaerum summo mane ant-
diluculum ex urbe rus abiisse. Hoc dixit credo: modo somnum
post computationem capessiveram necdum crapulam edormiveram
et intempestivus galli gallinacei cantus me ex somno excitavit
Potero sane lenissima mutatione efficere ut hoc in Graecis ver-

bis insit, sed periculosum est in textum verbum alibi non lectum inferre velle et praestabit rem lectoribus relinquere considerandam. Gemellum certe est quod narrat Diocliides apud Andocidem de Myst. § 38. Itidem Phrynichus hic testimonium dicet Anecd. Bk. 54. 7: ὁρθρος μὲν ἐστὶν ἡ ὥρα τῆς νυκτὸς καθ' ἣν ἀλεκτρυόνες φθουσιν· ἀρχεται δὲ ἐνάτης ὥρας καὶ τελευτᾷ εἰς διαγελωσάν ἡμέραν. τεκμήριον δέ· ὁρθρεύεσθαι γὰρ καλοῦσιν οἱ Ἀττικοὶ τὸ λύχνῳ προσκεῖσθαι πρὶν ἡμέραν γενέσθαι. Itaque minus mirandum Critonem ad Socratem venisse circa ὁρθρον βαθύν. Alibi Phrynichus docet, apud Lobeckium p. 275, ὁρθρον esse tempus, ἐν ᾧ ἐτι λύχνῳ δύναται τις χρῆσθαι. Multi loci conquiri possunt, qui monstrabunt in urbe homines etiam maturius de lecto surrexisse quam ruri. Valet hoc tum de Graecis tum de Romanis. Veluti Plinius iam inde ab extremo mense Augusto ante lucem ad studia redibat. Ciceronis quoque literulae supersunt ante lucem exaratae. Idem nunc Socrates affirmat: καὶ γὰρ ἐν τῷ χώρῳ ὥς καὶ ἐν τῷ ἄσσει ἅπρὶ αἱ ἐπικαιριώταται πράξεις εἰσὶν. Etenim, ut dixerat, ἡ γεωργία πρὶν ἐγείρει et equus πρὶν κομίζει τὸν κηόμενον εἰς τὴν ἐπιμέλειαν.

IV. Mira est verborum coniunctio Oecon. 5. 8: δραμεῖν δὲ καὶ βαλεῖν καὶ πηδῆσαι τίς ἱκανωτέρους τέχνη γεωργίας παρέχεται; Schenkelius adnotat corruptum esse illud βαλεῖν et ipse coniecit βάδην ἵνα, cum Hertleinius maluisset scribere βαδίσαι. Neutrum mihi satis probabile visum est. Commendabo: δραμεῖν δὲ καὶ θορεῖν καὶ πηδῆσαι itemque haec tria verba coniuncta reperies Rep. Laced. 2. 3.

V. Etiam hodie in Oeconomico mihi sat multae interpolationes delitescere videntur. Nolim indicare omnes, nam novi quam lubrica res sit. Sed vide tamen 7. 3: ὁ Ἰσχόμαχος γελάσας· quam insulsum est addere quod unusquisque statim mente supplebit: ἐπὶ τῷ τί ποιῶν καλὸς καὶ γαθὸς κέκληται. Non multum diversum est 12. 2: μὴ ἀποβάλλης τὴν ἐπωνυμίαν, ubi itidem delendum: τὸ ἀνὴρ καλὸς καὶ γαθὸς κέκλησθαι.

VI. Materfamilias inspicit ὡς ἔργα ταλάσια θεραπαίνας δίδοται, 7. 6. Praefero διαδίδεται, cf. modo 13. 12.

VII. Verba sunt Ischomachi ad uxorem Oecon. 7. 13: *δοῦναι ἡνέγκω πάντα εἰς τὸ κοινὸν κατέθηκες*, sed de dote solemnē verbum est *ἐπιφέρεισθαι* et scribam: *ἐπηνέγκω*.

VIII. Nemo sine risu legere potest Oecon. 7. 19: *τοῦτο τὸ ζεῦγος κεῖται μετ' ἀλλήλων τεκνοποιούμενον*. Zeunius, Weiskius, Schneiderus simulant se haec verba non intelligere quid significant, metuentes, credo, ne nimis ridicula scriptura esse videatur. Veluti secundum Schneiderum *κεῖται μετ' ἀλλήλων* erit positum pro *συντέθειται*, compositum, coniunctum est. Poterit tamen vera lectio nullo negotio restitui: *τοῦτο τὸ ζεῦγος δεῖται ἀλλήλων*, quemadmodum recte scriptum est § 28.

IX. In examine regina curat, *ὥς τὰ κηρία καλῶς καὶ ταχέως ὑφαίνηται*, sed nihil celeritate opus est et legendum arbitror *ἐντέχνως* Oecon. 7. 34. Scio quidem Phrynichum p. 344. Lob. adverbium improbare sed negligi hoc poterit, cum ipse concedat Lysiam usurpavisse ac praeterea adiectivum *ἐντεχνος* certam auctoritatem habeat.

X. Oecon. 7. 36: *ἀλλ' ἂν περιττεύειν δέη* — *φυλακτέον δ' οὐκ ἔστι μὴ* — *εἰς τὸν μῆνα δαπανᾶται*. Imo: *περιττεύειν δ' οὐκ ἔστι*.

XI. Oecon. 7. 42: *δοῦναι ἂν* — *παισιν οἴκου φύλαξ ἀμείνων γίγνηται* praefero *οἴκο φύλαξ*.

XII. Oecon. 8. 3 recte legitur de choreutis: *ὅταν μὲν ποιῶσιν ὅτι ἂν τύχη ἕκαστος, ταραχὴ τις φαίνεται καὶ θεᾶσθαι ἀπρεπές*, sed improbandum est quod continuo sequitur: *ὅταν δὲ τεταγμένως ποιῶσιν καὶ φθέγγωνται ἅμα οἱ αὐτοὶ οὗτοι ἀξιοθέατοι δοκοῦσιν εἶναι*. Quaesivi verbum intransitivum quod apte componi poterit cum verbo *φθέγγωνται* et incidi in *παρίωσι*. Τὴν τοῦ χοροῦ πάροδον omnes norunt.

XIII. Oecon. 8. 8: *τριήρης δέ τοι σεσαγμένη ἀνθρώπων διὰ τί ἄλλο φοβερόν ἐστι πολεμίοις ἢ φίλοις ἀξιοθέατον ἢ ὅτι ταχὺ πλεῖ*; Cur malim *ταχυπλοεῖ* longe facilius sentiri potest quam verbis declarari. Etiam in portu navigium *ταχύπλουν* erit

et multitudo spectatum confluet, sed non potest ταχὺ πλεῖν nisi in alto.

XIV. Oecon. 8. 10: ὃ γύναι, εἰ τοῦ μὲν ταραχου τούτου μὴ ἴδω, βούλοιο δ' ἀκριβῶς διοικεῖν τὰ ὄντα εἰδέναι κτέ., orationis scabritiem Hartmannus notavit p. 200, sed correctio ei non successisse videtur; nimis enim violentum est rescribere: ἀκριβῶς τὰ οἴκοι ὄντα εἰδέναι. Facilius credo scribemus: τὰ ἔνδον ὄντα et rescabimus inutilem infinitivum εἰδέναι.

XV. Oecon. 8. 15: ἐπισκοπῶ τὰ ἐν τῇ νηὶ πῶς κεῖται ἢ εἴ τι ἀποσατεῖ κτέ. Sciendum est proprium hoc in ea re verbum esse ἀποσατεῖν, quod saepe recurrit in Inscriptionibus, veluti C. I. A. II. 2. n. 742.

XVI. Domum suam describit Ischomachus quomodo instruxerit Oecon. 9. 2: οὐ γὰρ ποικίλμασι κεκόσμηται, ἀλλὰ τὰ οἰκήματα ἐποδόμηται πρὸς αὐτὸ τοῦτο ἐσκεμμένα, ὅπως ἀγγεῖα ὡς συμφωρότατα ἢ τοῖς μέλλουσιν ἐν αὐτοῖς ἔσεσθαι. Quod ad rem attinet, operae pretium est conferre Memor. 3. 8. 10, ut appareat quanto opere Xenophon in omni re simplicitatem adamaverit, nam γραφαὶ καὶ ποικιλίαι πλείονας εὐφροσύνας ἀποσεροῦσιν ἢ παρέχουσιν. Praeterea insititium iudico participium ἐσκεμμένα. Vide quoque Hartmannum in Analectis p. 201. Camerarius coniecit ἐσκεμμένῳ vel ἐσκεμμένως, quod longe melius quam vulgata lectio etiam Schneidero iudice; sed quod dicebam, molestum vocabulum delere praestat.

XVII. Miror nondum correctum fuisse Oecon. 9. 8: χωρὶς δὲ καὶ τὰ κατὰ μῆνα δαπανώμενα ἀφείλομεν, nam quod rei ratio postulat, ut rescribatur διείλομεν, id planissime confirmatur iis quae proxime praecedunt: κόσμον γυναικὸς τὸν εἰς ἑορτὰς διηροῦμεν.

XVIII. Oecon. 10. 8: αἱ δ' ἀπάται αὐται τοὺς μὲν ἔξω πως δύναιτ' ἂν ἀνεξελέγκτως ἐξαπατᾶν, συνόντας δ' αἰεὶ ἀνάγκη ἀλίσκεσθαι. Si quid video, in bimembri sententia ipsa oppositio flagitat ut scribatur: τοὺς μὲν ἔξω ἴσως δύναιτ' ἂν ἀνεξελέγκτως

ἐξαπατᾶν. Extraneos fortasse decipere poterunt, sed familiara fraudem necessario deprehendent.

XIX. Ipsius Socratis verba sunt Oecon. 11. 3: τὸ πάντων δ' ἀνοητότατον δοκοῦν εἶναι ἔγκλημα, πένης καλοῦμαι. Stultum esto, uti est, paupertatem alicui exprobrare; sed minime dece Socratem hoc dicere, cum praesertim nihil necesse sit. Uti semper alias, nunc quoque εἰρωνεύεται. Illud vult: quod cive me pauperem esse norunt, id mihi plurimum nocet saepeque adimit τὴν παρρησίαν. Paupertas est τὸ πάντων δὲ ἀνοητότατον δοκοῦν εἶναι ἔγκλημα. Divitiae suspiciuntur, sed pauper contemnitur. Hinc, sicuti mox pergit dicere, inciderat εἰς πολλὴν ἀθυρίαν, donec tandem sibi persuasit etiam pauperem evadere posse bonum virum.

XX. Oecon. 11. 4 Socrates forte obviam fit τῷ Νικίῳ τῷ ἐπηλύτῳ ἵππῳ. In *Mnem.* 1888 p. 97 refutare conatus sum Cobetum qui Nicerati nomen reposuerat et commendavi τῷ Νικίῳ τοῦ ἐπηλάτου ἵππῳ, nam Socrates per iocum utitur poetico et magnifico vocabulo.

XXI. Oecon. 11. 15 narrat Ischomachus quomodo diem soleat transigere. Mane de lecto surgit ut urbana officia obeat: ἦν δὲ μηδὲν ἀναγκαῖον ἢ κατὰ πόλιν, τὸν μὲν ἵππον δ' παῖς προάγει ἐγὼ δὲ περιπάτῳ χρώμαι τῇ εἰς ἀγρὸν ὁδῷ. Hoc modo locus recte legitur; sed ad hunc usque diem editores nimis patienter tolerant ingratam interpolationem: προάγει εἰς ἀγρὸν. Quam perniciosa mores mutati sunt! Hodie qui modo possunt, pecuniae homines, aestate certe habitant in suburbana villa et quotidie ventitant in urbem ut suo quisque munere fungatur; vespere autem fumum et strepitum post se relinquunt. In Attica et similis conditionis homines habitant in urbe et urbanis officiis perfuncti tunc demum agros suos, sicubi opus est, inspiciunt. Certa tamen res est: supra iam notabamus exempla Pithetaei et Dioclidis: accedit nunc Ischomachus et alia fortasse exempla etiam luculentiora afferri poterunt. Quam gauderent decuriones Amstelodamenses, si nostri mercatores idem vitae genus sequerentur.

XXII. Ut ostendam quid censeam de Oecon. 11. 16 provocandum est ad id quod disputavi de Herodoti loco 3. 22 in *Μετ.* 1878 p. 357. Aethiopum rex nil miratur mortales, *εἰ σιτεῖμενοι κόπρον ἔτεα ὀλίγα ζώουσι*. Miratus sum quomodo ille panem *stercus* appellare potuerit, deinde contuli *καρπὸν σαπρὸν* apud Matthaeum 7. 17 et 12. 33 et apud Lucam 6. 43. Hoc nomine, postquam primum cognovit *τῶν πυρῶν τὴν φύσιν*, panem ille rex appellavit: *καρπὸν σαπρὸν*. Frumentum ei videbatur in speciem alimenti corruptum, sicuti Germanorum potus Romanis humor ex hordeo in quandam similitudinem vini *corruptus*, Tacit. Germ. 23. Apud Xenophontem autem ita pergit narrare Ischomachus: *ἐπειδὴν δ' ἔλθω εἰς ἀγρὸν, ἣν τέ μοι φυτεύοντες τυγχάνουσιν, ἣν τε νειοποιῶντες, ἣν τε σπείροντες, ἣν τε καρπὸν προσκομίζοντες, ταῦτ' ἐπισκεψάμενος ὅπως ἕκαστα γίγνεται, μεταρρυθμίζω, ἂν ἔχω τι βέλτιον τοῦ παρόντος*. Apparet me malle: *κόπρον προσκομίζοντες* eaque suspicio stabiliri poterit aliorum locorum comparatione, qui commonstrant quanti Ischomachus stercorationem fecerit, v. c. 16. 12; 17. 10; 18. 2; 20. 3; 20. 10. Hic Xenophon unice cogitat de sementis tempore, neque agricola fructus *προσκομίζει* sed, quod rei consentaneum est, perpetuo dicitur *συγκομίζειν* estque ἡ *τῶν καρπῶν συγκομιδή*. Contra *stercus* recte dicitur *προσκομίζεσθαι* vel fortasse *εἰσκομίζεσθαι*.

XXIII. Oecon. 11. 18 supplebo: *ἐγὼ δὲ τὰ μὲν βιάδην (ἐλθὼν), τὰ δὲ ἀποδραμῶν οἴκαδε ἀπεσλεγγισάμην*.

XXIV. Oecon. 12. 12: *οὔτε γὰρ ἂν αὐτὸς δύναιτο καθεύδων τὰ δέοντα ποιεῖν, οὔτε ἄλλους παρέχεσθαι*. Schenkelius Cobetum sequitur ac proinde edidit *ὁ καθεύδων*. Malim equidem rescribere *δύναιτο*.

XXV. Oecon. 13. 8 impeditus locus est, de quo Hartmannus egit p. 205. Illud quoque mirum mihi videtur: canes discunt *περιτρέχειν καὶ κυβισᾶν*. Schneiderus hic haesit: in gyrum, inquit, currere videtur esse. Sed solentne canes hoc doceri? Facilius concoquam: *ἐπιτρέχειν*.

XXVI. Oecon. 14. 2: *εἰ γὰρ ὁ τοὺς καρποὺς μεταχειριζόμενος*

τολμῶν ἀφανίζειν, ὥς μὴ λείπειν λυσιτελοῦντας τοῖς ἔργοις, κτέ. coll. 20. 21: τὰ ἔργα μὴ τελεῖσθαι λυσιτελοῦντως πρὸς τὴν δαπάνην, malim reponere adverbium.

XXVII. Oecon. 14. 5: ζημιοῦσθαι ἐπὶ τοῖς κλέμμασι καὶ δεδέσθαι ἢν τις ἀλῶ ποιῶν καὶ θανατοῦσθαι τοὺς ἐγχειροῦντας. Hic mihi Hartmannus vere videtur adnotavisse: „Pristinum huius sententiae ordinem perturbatum esse credo, et locum inter se permutasse ἢν τις ἀλῶ ποιῶν et τοὺς ἐγχειροῦντας.” Etenim fur manifestus morte multatur. Sed praeterea vehementer mihi displicet perfectum δεδέσθαι, pro quo arridet praesens διδесθαι. De ea forma saepe Cobetus dixit, veluti *Mnem.* 1861 p. 326 et 1873 p. 49, quibus locis addi poterunt Conti copiae ἐν τῷ Ἑρμῇ Λογίῳ p. 344. Discrimen satis luculenter ostendens poterit Demosthenis oratio contra Timocratem neque inutilis fuerit complusculos locos describere. Veluti § 64: ἔστιν οὖν ὅπῃ ἂν ἐναντιώτερά τις δύο θείη τοῦ δεδέσθαι ἕως ἂν ἐκτίνωσι τοὺς ἀλόντας καὶ τοῦ καθισάναι τοὺς αὐτοὺς τούτους ἐγγυητάς; Hic certe δεδέσθαι rectissime significat *vinculum esse*. Tum § 77: χρὴ αὐτόν, εἰ τὸ δεδέσθαι δεινὸν ἡγεῖτο, μηδενὶ προστιμᾶν — δεσμοῦ νομοθετῆσαι, possis dubitare utrum perfectum praestet an praesens διδесθαι. Sed quod post breve intervallum sequitur: ἐνδεκνύμενος ὅτι καὶ ὑμῖν δοκῇ δεδέσθαι τινά, αὐτὸς ἀφήσει, dixerim praestare praesens διδесθαι, nec iubent iudices aliquem in carcerem coniectum esse, sed coniici iubent. Deinde § 85: ἐὰν γὰρ τις ὥς οὐ καθισάντα τοὺς ἐγγυητάς ἀξιοῖ δεδέσθαι, quae ridiculum est postulare ut aliquis vinctus sit, non ut vinciat. Eodem ducit quod statim sequitur de lege quae καθισάναι μὲν ὅταν βούληται κελεύει, φυλάττειν δὲ τέως οὐ λέγει, οὐδ' ἂν ἀπὸ χειροτονήσῃ ὑμεῖς τοὺς ἐγγυητάς, προστάττει δεδέσθαι, nam quemadmodum praesentia sunt καθισάναι et φυλάττειν, sic pariter requiritur προστάττει διδесθαι. Recte contra legitur perfectum § 84: οὐ γὰρ ὅλως δεδέσθαι τινὰ τῶν πολιτῶν αἰσχρὸν ἢ δεινὸν νομίσας ἀπέειπε μὴ δεῖν et discrimen incurrit in oculos. Quae autem perfectum tempus propemodum ridiculum § 103, ubi legimus Solonem in lege iussisse εἰάν τις ἀλῶ κλοπῆς καὶ τιμωρίᾳ θανάτου προστιμᾶν αὐτῷ δεσμὸν καὶ εἰάν τις ἀλούς τι κακώσεως τῶν γονέων εἰς τὴν ἀγορὰν ἐμβάλλῃ δεδέσθαι, καὶ

ἀσφαλείας τις ὀφλῇ καὶ τι τῶν αὐτῶν τοῖς ἐπιτιμίοις ποιῆ, καὶ τοῦτον δεδέσθαι, quasi vinctus quis in forum possit provolare, sed satis credibile est vetus verbum δεδέσθαι ex ipsius Solonis legibus retentum fuisse. Δεδέσθαι autem id perpetuo significare quod per sermonis leges significare debet, itidem videbis § 114: ὅπως ὀρῶεν ἅπαντες αὐτὸν δεδεμένον. Per totam orationem loci pullulant qui eandem rem demonstrare poterunt, veluti § 126, 127, 145, alibi. Est tamen cautione opus, quod non doctorum virorum sed tironum gratia dictum esto: veluti § 169 recte scribitur τὰ χρήματ' ἴδει καταβάλλειν ἢ παραχρῆμα δεδέσθαι, rei invidia usu perfecti temporis mirifice augetur. Denique perfectum activum recte usurpatum invenies § 207: λῦειν ἡξίωσεν οὐς δέδεκε τὰ δικασήρια.

XXVIII. Oecon. 15.1 postquam dixit Ischomachus quomodo bonus villicus formandus sit, ab Socrate interrogatus transit ad ipsius agriculturae praecepta. Illic haec quoque verba offendimus: ἐπειδάν — πρὸς τοῦτοις ἐπισήμην κτήσῃ αὐτῷ. „Sententia”, uti Cobetus ait, „postulat *impertiveris* aut huiusmodi quid et ridicule quod quis alteri dederit, id illi κτήσασθαι dicitur; sed quid tandem in κτήσῃ lateat adhuc frustra quaero”. Hartmannus postea commendavit: κτήσεται αὐτός, sed secunda persona necessaria est: etenim dominus est qui villicum cum cura formavit, erudit, sibi devinxit. Praecedens caput 13.1 veram lectionem porriget: ἐπειδάν — πρὸς τοῦτοις ἐπισήμην παρασῆσθαι αὐτῷ. Nihil mirum praepositionem παρά interdum e textu evanuisse. Eandem corruptelam etiam infra notabimus.

XXIX. Oecon. 16.4: ἣν δ' ἄρα δι' ἀργίαν τῶν ἐχόντων αὐτὴν μὴ ἔχῃ τὴν ἑαυτῆς δύναμιν ἐπιδεικνύναι, eleganter Hartmannus p. 207 rescripsit αὐτή, sed praeterea requiro τῶν ἐχόντων, i. e. propter negligentiam eorum qui olim possederunt.

XXX. Oecon. 17.4 superlativum non fero in hisce: πότερος δ' πρῶμος κράτιστος ἢ ὁ μέσος ἢ ὁ ὀψιμώτατος itemque continuo: τὸ μὲν τῷ πρωίμῳ κάλλισα, τὸ δὲ τῷ μέσῳ, τὸ δὲ τῷ ὀψιμωτάτῳ. Utrobique positivus requiritur: recte demum § 5: ἀρξάμενον ἀπὸ τοῦ πρωιμωτάτου μέχρι τοῦ ὀψιμωτάτου.

XXXI. Quod raro fit, lenior medicina quam quae Cobet placuit, ante pedes posita est Oecon. 20. 13: *εἰ δέ τις παντά πασιν ἀγνώως εἶη τί δύναται φέρειν ἢ γῆ*. Quod enim reposui ἀγνοοίη *Mnem.* 1858 p. 136, facilius certe corriges ἀγνοήσεις. Hoc constat absonum esse adiectivum ἀγνώως.

XXXII. Oecon. 20. 26: *πότερα δὲ πόσους ὁ πατήρ ἐξείργασατο χώρους, πάντας ἐκέκτητο ἢ καὶ ἀπεδίδοτο*; Imo ἐξείργασε.

XXXIII. *Conviv.* 1. 4: οἶμαι οὖν πολὺ ἂν τὴν κατασκευὴν μιλαμπροτέραν φανῆναι, εἰ ἀνδράσιν ἐκκεκαθαρμένοις τὰς ψυχὰς ἀνδρῶν κεκοσμημένος εἶη μᾶλλον ἢ εἰ στρατηγοῖς καὶ ἱππάρχαις καὶ σπουδάρχαις. Ultimum vocabulum omnibus interpretibus displicuit; Dindorfius *σπουδαρχίαις* rescipsit, *σπουδαρχίδαις* Meinekus; sed consentiunt omnes mire hic mentionem fieri eorum qui magistratum peterent. Coniunctim, uti arbitror, nominand erant qui pedestribus, qui equestribus quique navalibus copii praeerant. Hinc mihi arridet: *στρατηγοῖς καὶ ἱππάρχαις καὶ σολάρχαις*.

XXXIV. *Conviv.* 1. 6 Calliae verba sunt: *ἐὰν παρ' ἐμοῦ ᾗτε, ἐπιδείξω ὑμῖν ἐμαυτὸν πάνυ πολλῆς σπουδῆς ἄξιον ὄντα* quid verum sit, ostendent verba quae brevi post sequuntur: *οὐδὲ καὶ λουσάμενοι παρῆλθον* et omnino probandum: *ἐὰν παρέλθῃτε*. Similiter Alexis dixit apud Athen. IV p. 170 B: *δειπνισαίτησιν με σύ — ἤδη παρελθών*. Dionysius comicus ap. Athen. IX p. 381 C hinc habet derivatum nomen *πάροδος*: *τὴν πάροδον ἴν' ἔχης τῶν θυρῶν εὐνοστέραν*, quem locum eximie tractavit Herwerdenus *Mnem.* 1878 p. 71.

XXXV. *Conviv.* 1. 11 Philippus aliquid iocatur, quod cuiusmodi esset viri docti nondum assecuti sunt, nam hoc consequitur ex iis quae Hartmannus disputavit p. 236. Et tamen nullo negotio expediri potest. Philippus fores pulsat ianitorem iubet intus narrare se adesse: *συνεσκευασμένος παρεῖναι* ἔφη πάντα τάπιτήδεια ὥς εἰπνεῖν τάλλότρια. Hoc intelligimus itemque nullo negotio intelligimus sequentia: *καὶ τὰ παῖδα δὲ ἔφη πάνυ πιέζεσθαι διὰ τε τὸ φέρειν καὶ διὰ τὸ ἀνάρρι*.

εἶναι, sed interpolatio vocabuli μηδέν in hisce: διὰ τε τὸ φέρειν μηδέν fecit ut nemo videret quid tandem Philippus diceret; nunc autem ioci genus agnoscimus non salsissimum quidem, sed tamen non insulsius quam id quod Aristophanes lusit in Rana-rum exordio. Item Plautus in Aulularia:

Nam hic apud nos nil aliud quaeritur furibus:

ita inaniis sunt oppletæ atque araneis.

Denique quod respicit Callias Autolycum ἐπισκοπῶν τί ἐκείνῳ δόξει τὸ σκῶμμα εἶναι, certe cum Hartmanno tria postrema vocabula non eiiciam; id solum fortasse dabo legendum esse: τοῖόν τι αὐτῷ δόξειε τὸ σκῶμμα εἶναι.

XXXVI. Vix proferre audeo quid sententiam de Conviv. 2. 10, sed quoniam nemo mihi est quam ipsa veritas amior, dicam quid suspicer. Saltatrix luserat duodecim rotulis, quas deinceps omnes dextra manu emissas in altum, sinistra manu artificiosissime exceperat. Tum Socrates, hinc quoque, inquit, sodales, intellegi potest ὅτι ἡ γυναικεία φύσις οὐδὲν χείρων τῆς τοῦ ἀνδρὸς οὐσα τυγχάνει, γνώμης δὲ καὶ ἰσχύος δεῖται. Secundum Cobetum nimium est δεῖται: non enim foeminis robur et consilium deesse, sed non satis consilii et roboris in muliebri genere inesse. Hinc arguit legendum esse προσδεῖται et concedimus muliebri secus verius dici posse γνώμης καὶ ἰσχύος προσδεῖσθαι quam δεῖσθαι. Quid autem saltatrix cum rotulis suis? Non vir potuisset melius ac propterea dicere debuit Socrates nunc quoque se animadvertere mulieres nulla in re viris imbecilliores esse. Quin et continuo ita pergit: ὥς εἰ τις ὑμῶν γυναῖκα ἔχει θαρρῶν διδάσκειν ὅτι βούλοιτ' ἂν αὐτῇ ἐπισταμένην χρῆσθαι. Summa cum evidentia consequitur idem velle Socratem quod hodie multi mortales nimis inconsiderate contendunt, mulierem nulla in re viro inferioriorem esse. Sed etiamsi de loci sententia constet, nondum constat de vera scriptura. Facillimum, credo, est duo vocabula eliminare τυγχάνει et δέ. Sic habebimus: ἡ γυναικεία φύσις οὐδὲν χείρων τῆς τοῦ ἀνδρὸς οὐσα γνώμης καὶ ἰσχύος δεῖται, in quibus negatio οὐδὲν tum ad participium οὐσα pertinet, tum ad infinitivum δεῖται.

XXXVII. Conviv. 2. 20 scurra Socratem deridet qui domi

corpus exercere et saltare soleret: καὶ γὰρ οὖν (sed malo δὴ) οὕτω τὰ σκέλη τοῖς ὤμοις φαίνει ἰσοφώρα ἔχειν, ὥς δοκεῖς ἐμοί, καὶ εἰ τοῖς ἀγορανόμοις ἀφισαίης ὥσπερ ἄρτους, τὰ κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ἀζήμιος ἂν γενέσθαι. Primum licebit ex § 17 pro ἰσοφώρα assumere adiectivum ἰσόρροπα· sententiam vides: totum corpus ἰσόρροπον debet esse quod nos fere σύμμετρον solemus dicere, sed in Socratis corpore secundum Philippum crura et brachia ἰσόρροπα erant, scilicet aequato pondere, ut inferne emaciatus esset et superne obesus. Manet illud de aedilibus quod nondum potuit ad liquidum perducere. Baumstarkius quem Schenkelius sequitur, proposuit: εἰ τις ἀγορανόμος ἀφισαίη σου, Hartmannus p. 239 autem: τοῖς ἀγορανόμοις ἀφισάναι δολίης. Leve vitium has turbas dedit. Scribam: εἰ παρὰ τοῖς ἀγορανόμοις ἀφισαίης. Quod recte Schneiderus coniecit, agoranomi curabant ut panes iusto pondere venderentur; vide modo incerti comici fragmentum apud Plutarchum praec. reip. adm. p. 811 F.

XXXVIII. Cum Philippo scurra iterum nobis res est Conviv. 2. 22. Imitari cupit saltatricem illam de qua modo vidimus: ὅτι δ' ἡ παῖς εἰς τοῦπισθεν καμπτομένη τροχούς ἐμιμεῖτο, ἐκεῖνος ταῦτα εἰς τοῦμπροσθεν ἐπικύπτων μιμεῖσθαι τροχούς ἐπειρᾶτο. Schenkelius Bornemannum sequitur qui alterum illud τροχούς quippe nimis absurdum e textu eliminavit; itaque Philippus μιμεῖσθαι ἐπειρᾶτο decoros motus, quibus saltatricula spectatores delectaverat, sed rotularum lusum nullo modo imitari potuit et hoc quidem εἰς τοῦμπροσθεν ἐπικύπτων. Omnes igitur rotularum mentio hinc removenda est, nec sane puella εἰς τοῦπισθεν καμπτομένη τροχούς ἐμιμεῖτο, nam iactabat rotulas et excipiebat, non imitabatur, nec poterit quis umquam τροχούς, plurali numero, μιμεῖσθαι, etiamsi forte corporis flexu rotam quodammodo referat. Quin alterum quoque τροχούς abiicimus, neque illa recurvo corpore quidquam ἐμιμεῖτο, sed saltabat, i. e. ἐδινεῖτο. In gyrum circumagebatur, elle faisait la pirouette. Philippus μιμεῖσθαι ἐπειρᾶτο, nec tamen res ei successit. Vide praeterea quae dicturi sumus ad Conviv. 7. 3.

XXXIX. Conviv. 4. 3: θαυμασά γ' ἔφη ὁ Ἀντισθένης, ἔμα εἰσβλέπων ὥς ἐλέγχων αὐτόν. Imo: ἐλέγχων. Nec satis scio an non praestet προσβλέπων.

XL. Conviv. 4.39: ταῦτα οὕτως ἡδέα μοι δοκεῖ εἶναι ὥς μάλλον μὲν ἡδεσθαι ποιῶν ἕκαστα αὐτῶν οὐκ ἂν εὐξαίμην. Legendum: οὐκ ἂν δεξαίμην. Vide modo 3.13: οὐκ ἂν δέξαιο τὰ βασιλέως χρήματα ἀντὶ τοῦ υἱοῦ. 4.12: τυφλὸς δὲ μάλλον ἐν δεξαίμην εἶναι. Ages. 1.36: οὐκ ἂν πᾶσαν τὴν γῆν δέξαιτο ἐπὶ τῆς πατρίδος, Sed differt Hipparch. 8.6: εὐξαιτ' ἂν τις στήνῃς γενέσθαι. Discrimen in aprico est. Optione data inter duas res, μάλλον ἂν τις δέξαιτο alteram utram, non εὐξαιτο.

XLI. Conviv. 4.56: ὥς δ' ἄπαξ εἶπον Πάνυ μὲν οὖν, τοῦτο πάντες ἐκ τοῦ λοιποῦ ἀπεκρίναντο. Non mihi persuadeo ipsum Xenophontem fuisse qui inficetum hoc addiderit. Indiligens lector sit oportet qui non animadvertat illud Πάνυ μὲν οὖν per quatuor paragrafos identidem recurrere.

XLII. Antisthenes Aeschylum Phliasium laudarat apud Socratem et apud Aeschylum Socratem, ὥς διὰ τοὺς σοὺς λόγους ἡρώτες ἐκυνοδρομοῦμεν ἀλλήλους ζητοῦντες, Conviv. 4.63. Κυνοδρομεῖ venator, dum feram cum canibus investigat ipseque Xenophon hoc verbum proprio sensu usurpavit Cyneg. 6.17. Verum de metaphoricis sensu subdubito. Etiam Athenis difficile erat in turba civem offendere quem quaereret: hinc legimus Oecon. 8.23: ἄνθρωπον δὲ γε ζητῶν, καὶ ταῦτα ἐνίοτε ἀντιζητοῦντα, πολλάκις ἂν τις πρότερον πρὶν εὐρεῖν ἀπέποι. Dum errat quis per urbem amicum hominem ut inveniat, non poterit certis vestigiis insistere, quemadmodum odora canum vis: ἄνω κάτω περιπατήσει idque saepe frustra. Leni mutatione hinc rescribere poterimus: ἐσκολιοδρομοῦμεν.

XLIII. Conviv. 5.3 supple: καὶ ἐν ἵππῳ καὶ (ἐν) βοῖ καὶ ἐν ἐφύχοις πολλοῖς, veluti emendate scriptum est Rep. Laced. 8.3: καὶ ἐν πόλει καὶ ἐν στρατιᾷ καὶ ἐν οἴκῳ.

XLIV. Conviv. 6.2: οὐδ' ἂν τρίχα τις παρείρειε. Nonne praestat παρενείρειε?

XLV. Nunc inspiciamus Conviv. 7.3: τὸ ἐπὶ τοῦ τροχοῦ ἄμα τεριδίνου μένου γράφειν τε καὶ ἀναγιγνώσκειν θαῦμα μὲν ἴσως

τι εἰσιν. Equidem, inquit Cobetus *Mnem.* 1858 p. 175, non concesserim id esse θαῦμα, nam satis apparet id esse etiam paulo plus quam θαῦμα, nempe παντάπασιν ἀδύνατον. Hinc emendandum censet: περιδινουμένους· ipsos enim in rota velociter circumacta sedentes tamen in ea vertigine scribere aliquid et legere. Cobeti correctionem et ipsa rei natura confirmabit et Platon. Euthydem. p. 294 E, ubi duae res coniunguntur: τό τε εἰς μαχαίρας κυβιζᾶν καὶ ἐπὶ τροχοῦ δινεῖσθαι plane sicuti in Xenophontis Conviv. 2. 11. Locutio fere abierat in proverbium: certe ad Arist. Acharn. 851: ὃ ταχὺς ἄγαν τὴν μουσικὴν, adscripsit Scholiasta: ὡς ἐπὶ τροχοῦ ποιῶντος αὐτοῦ ποιήματα, quem Latine stantem pede in uno carmina fundere dixeris. Mox autem sequitur: οὐδὲ μὴν τό γε διατρέφοντας τὰ σώματα καὶ τροχοὺς μιμουμένους ἥδιον ἢ ἡσυχίαν ἔχοντας τοὺς καλοὺς καὶ ὠραίους θεωρεῖν. Supra iam apparuit nobis, quam hoc improprie dictum sit et nunc cum cognoverimus saltatores ἐπὶ τροχοῦ δινεῖσθαι fuisse solitos, sicuti alii τῷ ἀσκωλιασμῷ delectabantur, fortasse mihi credi poterit pro τροχοὺς μιμουμένους reponendum esse τροχοδινουμένους.

XLVI. Conviv. 9. 1 recte quidem Hartmannus p. 245 negationem ex textu expulit, sed vellem memor fuisset Mehleri, qui tot annis ante Xenophontem similiter correxit. Editores laudabilem amici mei operam parcius laudant quam debuerant.

XLVII. Conviv. 8. 17: πρὸς δὲ τούτοις πιστεύοι μήτ' ἂν παρὰ αὐτὴν ποιήσῃ μήτ' ἂν καμῶν ἀμορφότερος γένηται, μειωθῆναι αὐτὴν τὴν Φιλίαν, Cobetus cum Iacobsio παρακμάσῃ mavult, Hartmannus cum aliis παρηβήσῃ, sed a facilitate correctionis commendari fortasse poterit: μήτ' ἂν παραπαίσῃ.

XLVIII. Conviv. 8. 19: ἃ σπεύδει πράττειν παρὰ τῶν παιδικῶν εἵργει μάλιστα τοὺς οἰκείους ἀπὸ τούτων, quod Hartmannus postulat πράττεσθαι, id probabitur donec aliquid probabilius inventum erit. Cogitavi equidem de verbo περαινεῖν.

XLIX. Conviv. 9. 3: οὗ πᾶν δὲ Φαινόμενον τοῦ Διονύσου ἡγλεῖται ὁ βακχεῖος ῥυθμός. Lege: αὐτοῦ.

L. Deinde Bacchus postquam Ariadnen conspexit, ἐπιχορεύσας ἐκαθέζετο ἐπὶ τῶν γονάτων καὶ περιλαβὼν ἐφίλησεν αὐτήν. Hic primum Schneiderum evolvamus: „Genibus Ariadnae insidens Dionysus ne lectoribus immodestus et rusticus videretur, admonuit Weiskius cogitandum esse deum et ebrium et ad mores vitae priscae expressum.” Quam me delectat ebrius ille amator in gremio virginis vini odorem eructans. Hic quid latet? Nam de genibus Ariadnae nimis stultum est cogitare. Satis amplum solium esse potuit ut duas personas caperet, sed non scripsit Xenophon sic simpliciter iuxta Ariadnen assedissee Bacchum. Non video quid hic tradi potuerit praeterquam hoc, deum se reclinauisse in fulcrum sellae; fulcrum autem intelligo, ne quis erret, cui cubitum manumve imponimus. Graece fulera ἐνήλατα dicuntur, nam novi quidem esse dubitationes de primitiva ac vera vocabuli potestate, qua de re Lobeckius dixit ad Phrynichum p. 178, sed mihi quidem praeter Euripidis locos satis praesidii inesse videtur in Iosephi mei Antiqq. VIII. 140 de solio Salomonis: τὸ δ' ἐνήλατον τοῦ θρόνου χεῖρες ἦσαν δεχόμεναι τὴν βασιλέα, ubi Iosephus fortasse nimis presse secutus est veritatem Hebraicam, sed tamen ita scripsit ut intelligi posset. Bacchus, uti conicio, ἐκαθέζετο ἐπὶ τῶν ἐνήλατων· hoc modo amantum congressus eleganter et modeste potuit repraesentari.

LI. Constructio laborat in Hieron. 1. 11: ἄλλα μὲν γε ἐν ἄλλῃ χώρᾳ ἀξιοθέατα· ἐπὶ δὲ τούτων ἕκασα οἱ μὲν ἰδιῶται ἔρχονται κτέ. Scribendum: ἄλλ' ἂ μὲν γε, et expuncta particula ἐπὶ τούτων.

LII. Pulchra sententia est Hieron. 2. 4: ἡ δὲ τυραννὶς τὰ μὲν δοκοῦντα πολλοῦ ἄξια κτήματα εἶναι, ἀνεπτυγμένα θεᾶσθαι φανερὰ πᾶσι παρέχεται· τὰ δὲ χαλεπὰ κέκτηται ἀποκεκρυμμένα ἔνθα περ καὶ τὸ εὐδαιμονεῖν καὶ τὸ κακοδαιμονεῖν τοῖς ἀνθρώποις ἀπόκειται. Hodie elegans dictum turpi interpolatione obscuratum est; editur enim: τὰ δὲ χαλεπὰ ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν τυράννων.

LIII. Interpolatori facilius venia poterit dari Hieron. 6. 15; nam adiectivum φοβερός minus bene videtur intellexisse: ὥσπερ γὰρ καὶ ἵππος εἰ ἀγαθὸς μὲν εἴη φοβερός δέ, μὴ ἀνήμερόν τι

ποιήσῃ, χαλεπῶς μὲν ἂν τις αὐτὸν ἀποκτεῖναι διὰ τὴν ἀρετὴν, χαλεπῶς δὲ ζῶντι χρεῖτο, εὐλαβούμενος μὴ τι ἀνήκεστον ἐν τοῖς κινδύνοις ἐργάσῃται, nec tamen minus resecanda est διττογραφία· μὴ ἀνήκεστον τι ποιήσῃ.

LIV. Agesil. 1. 2 supplendum: ἔτι καὶ νῦν (ἐν) τοῖς προγόνοις ὀνομαζομένοις ἀπομνημονεύεται.

LV. Agesil. 1. 19: ὁπότε αὐτόμολοι πρὸς βασιλέα ἰόντες χρήματα ἐθέλοιεν ὑφηγεῖσθαι. Excidit praepositio et requiro: πρὸς χρήματα.

LVI. Ages. 1. 21. Non dicitur regio posse στρατεύμα φέρειν, sed τρέφειν. Nota est horum verborum confusio.

LVII. Ages. 1. 25. Dele dittographiam: ἄλλα προύθηκεν.

LVIII. Ages. 1. 31: παρήγγειλε δὲ καὶ ἐν τοῖς ἱππεῦσιν ἐμβάλλειν, ὥς αὐτοῦ τε καὶ παντὸς τοῦ στρατεύματος ἐπομένον. Imo: ἐψομένον.

LIX. Ages. 1. 34: τοὺς μὲν πρόσθεν προσκυνεῖν Ἑλληνας ἀναγκαζομένους. Dele nomen proprium: interpolatio arguitur ipsa vocabuli importuna sede.

LX. Ages. 2. 31: τὸν μὲν μισέλληνα μάχῃ νικήσας χειροῦνται, τὸν δ' ἕτερον συγκαθίστησι. Scripserim equidem: ἐγκαθίστησι.

LXI. Ages. 5. 6: ὅτι μὲν δὴ ὑπολαμβάνουσί τινες ταῦτα, οὐκ ἄγνοῶ. Novit Xenophon vel quicumque fuit qui Agesilai vitam scripsit, plerosque scriptores tales minutias ridere et contemnere, unde palam est adiectivum aliquod excidisse. Suppleri poterit: ὑπολαμβάνουσί τινες φαῦλα ταῦτα. Vides cur librarius omiserit.

LXII. Quod Xenophon orditur libellum *de Rep. Lacedaemon.* his verbis: ἀλλ' ἐγὼ ἐννοήσας, id non ferendum duco et probabiliter restituum: ἀλλὰ ἐγὼ ἐννοήσας. Etiam Convivium ab

eadem illa molesta coniunctione incipit: ἀλλ' ἔμοιγε δοκεῖ. Poterit hoc quidem paulo facilius ferri, sed tamen malim: πᾶν ἔμοιγε δοκεῖ — ἀξιωμακόμενα εἶναι.

LXIII. Rep. Laced. 1. 7 supplendum: τῷ γὰρ πρεσβύτῃ (νόμον) ἐποίησεν, ὁποῖου ἀνδρὸς σῶμά τε καὶ ψυχὴν ἀγασθείη, τοῦτον ἐπαγομένῳ τεκνοποιήσασθαι. Sed non assequor quomodo Xenophon tam absurdum commentum memoriae mandare potuerit.

LXIV. Instituit Lycurgus, Rep. Laced. 2. 2, παιδονόμον qui imperium in pueros exerceret eique dedit καὶ τῶν ἡβώντων μασιγοφόρους ὅπως τιμωροῖεν ὅτε δέοι. Requiro: καὶ τῶν ἡβώντων.

LXV. Rep. Laced. 2. 11: ἔθηκε τῆς ἱλῆς ἐκάστης τὸν τορώτατον τῶν εἰρένων ἀρχεῖν. Ridet Cobetus in *Mnem.* 1858 p. 319 interpretes qui hoc adiectivum sibi intelligere videntur ipseque reponit τὸν πρεσβύτατον τῶν εἰρένων. Concedo illud adiectivum eo sensu quem locus postulat, saepe ab Xenophonte usurpatum fuisse, sed quanto lenius rescribemus τὸν γεραίτατον. Vide hoc nomen simillimo modo cum alibi usurpatum, tum in *Cyrop.* V. 1. 6. Noli dubitare: etiam adolescentium natu maximus non minus bene πρεσβύτατος dicitur quam γεραίτατος.

LXVI. Rep. Lacedaem. 6. 3: ὁ γὰρ ἀσθενήσας — ἦν που ἴδη Ἴππον ὄντα λαβὼν καὶ χρησάμενος ἀποκαθίστησιν. Aliquantulum miramur quomodo eiusmodi equorum communio usu recipi potuerit, sed fides penes Xenophontem esto, de quo tamen dubito fueritne in Scilluntiano suo ultra vicarium Wakefeldanum liberalis. Nactus tamen est lectorem, qui quum forte et ipse debilitato corpore esset, admirabundus adnotavit καλῶς, unde hodie in textu est: χρησάμενος καλῶς ἀποκαθίστησιν. Ceterum quod statim sequitur: οὐ μὲν οὐδ' ἐκεῖνό γε παρὰ τοῖς ἄλλοις εἰθισμένον ἐποίησεν ἐπιτηδεύεσθαι, intelligam postquam refinxero: οὐ μὲν ἀλλ' ἐκεῖνό γε παρὰ τὸ τοῖς ἄλλοις εἰθισμένον ἐποίησεν.

LXVII. De Lycurgo scribit Plutarchus in vita c. 9: ἀκυρώσας πᾶν νόμισμα χρυσοῦν καὶ ἀργυροῦν μόνῳ χρῆσθαι τῷ σιδήρῳ προσητάξε· καὶ τούτου δὲ ἀπὸ πολλοῦ σθεμοῦ καὶ ἔργου δύναμιν

δλίγην ἔδωκεν, ὥς τε δέκα μνῶν ἀμοιβὴν ἀποθήκης τε μεγάλης ἐν οἰκίᾳ δεῖσθαι καὶ ζεύγους ἄγοντος. Composuit haec Cobetus *Μηστ.* 1858 p. 305 cum Xenophontis verbis Rep. Laced. 7. 5: νόμισμα τοιοῦτον κατεστήσατο ὃ δέκα μνῶν μόνον ἂν εἰς οἰκίαν εἰσελθὼν οὔτε δεσπότης οὔτε οἰκέτας λάθοι. καὶ γὰρ χώρας μεγάλης καὶ ἀμάξης ἀγωγῆς δέοιτ' ἂν. Apparet Plutarchum sua ab Xenophonte mutuatum esse, unde Cobetus suspicatus est scribendum esse ἀμάξης ἀγούσης, pro qua Plutarchus minus recte bigas, ζεύγος ἄγον substituit. Esto hoc; sed praeterea quam improprie cum illo plostello coniungit Xenophon mentionem χώρας μεγάλης! Plutarchus ἀποθήκην μεγάλην appellat, quae scriptura manu ducit ad id quod verum est: χύτρας μεγάλης καὶ ἀμάξης ἀγούσης δέοιτ' ἂν. Noli dubitare quin veteres magnam pecuniae vim olla servarint. Testis est Plautus in Aulularia et amicus ille ad quem Cicero scribit ad Fam. IX 18 domum suam nondum vendere potuerat neque ollam denariorum implere. — Ceterum quantum apparet, Xenophon de aeneis nummis cogitabat, Plutarchus est qui primus Spartae nummos e ferro conflavit et intempestive memor fuit τῶν Byzantinorum λεπτῶν νομισμάτων, nam quod Pollux scribit IX 79: σιδήρῳ δὲ νομισματι καὶ Λακεδαιμόνιοι χρῶνται, praesens certe tempus absurdum est et, si Spartani olim ex ferro nummos habuerunt, fuerunt eodem loco ac pretio, quo nummi ex aere aliisque metallis sunt apud nos vel apud Byzantinos, qui, quum mercaturam exercerent, nummis aureis et argenteis nullo modo potuerunt carere. — Quod Xenophon decem minas pro exemplo ponit, est illarum minarum pretium, si rotundis numeris contenti erimus, florenorum quatuorcentum, quorum pondus est quinque kilogrammatum argenti, quae ad aes redacta, centuplicato pondere, kilogrammata sufficient quingenta, ad quae transportanda opus certe erit ingens, olla, μεγάλην χύτραν Xenophon appellavit, sed unum plastrum sufficiet; Plutarchus autem rem inutiliter exaggeravit, qui non contentus uno equo, plostellum bigis iungeret. Iam nunc diu illa olla aeris nos detinuit, sed vide etiam Aristophanem in Nubibus vs. 249, nam quum utatur Byzantinorum exemplo, dixeris eum nihil audivisse de ferreis nummis Spartanorum, quos etiamsi habuerint Atticorum χαλκῶν loco, certe nummis aeneis non potuerunt abstinere, nec tanta erat Xenophontis

tempore vetustarum legum reverentia. Quomodo denique Spartani decem minas potuerunt ἀμείβεσθαι, si praeter ferrum nihil usu receptum esset? Sed quid plura? Error Plutarchi ab omni parte perpluit et caecum ducem secutus est, qui nimis credulus sibi imponi passus est et suis temporibus tribuit, quod multis saeculis ante fortasse obtinuerat.

LXVIII. Rep. Laced. 11. 7 quod tradit Xenophon quomodo milites Sparta soliti fuerint exerceri, id non ab omni parte intelligo et viri demum militares de talibus recte iudicare poterunt; sed unum vitium eluere perfacile est. Αἱ παραγωγαί, inquit, ὥσπερ ὑπὸ κήρυκος ὑπὸ τοῦ ἐνωμοτάρχου λόγῳ δηλοῦνται, ubi noli alterum ὑπὸ expungere, quod nunc quidem recte iteratur, quemadmodum legitur in Arist. Nub. 987:

τὸ πρόσωπον ἄπαν καὶ τὸ φθαλμῷ
κεντούμενος ὥσπερ ὑπ' ἀνθρώπων
ὑπὸ τῶν γυναικῶν ἀπολείται,

et facile sentitur quid intersit deleaturne praepositio an iteretur. Deinde post breve intervallum apud Xenophontem sequitur: τὸ μέντοι καὶ ταραχθῶσι μετὰ τοῦ παρατυχόντος ὁμοίως μάχεσθαι ταύτην τὴν τάξιν οὐκέτι ῥᾳδίον ἐστὶ μαθεῖν πλὴν τοῖς ὑπὸ τῶν τοῦ Λυκούργου νόμων πεπαιδευμένοις. Sicuti dixi haec non prorsus intelligo; tantum video requiri παραχθῶσι. Cf. Grote, Histor. Gr. 2 p. 457.

LXIX. Itidem Rep. Laced. 13. 9 mihi ab Cobeto discedendum esse video. Res est eiusmodi. Xenophontis verba sunt: ἔξῃσι δὲ καὶ νέῳ καὶ κεκριμένῳ εἰς μάχην συνιέναι καὶ Φαῖδρον εἶναι καὶ εὐδόκιμον. Rectissime ostendit Cobetus meras ineptias has esse, quas nemo intelligere possit. Deinde ut tamen appareat quae sententia depravatorum verborum fuerit, admovet Plutarchi testimonium qui Xenophontem descripsisse videtur Lycurg. 22: (οἱ νέοι) μάλιστα παρὰ τοὺς κινδύνους ἐθεράπευον τὴν κόμην λιπαράν τε φαίνεσθαι καὶ διακεκριμένην. Unde suspicari possis, inquit, olim sic fuisse scriptum: ἔξῃσι δὲ τῷ νέῳ (λιπαρῷ) καὶ (τὰς κόμας δια)κεκριμένῳ εἰς μάχην ἰέναι, sed hariolari hoc esse et nihil sic effici, nisi ut ab interpretatione vulgatae scripturae cautus abstineas, unde nihil sani extundi potest. Praestat fortasse

Cobeto prudenter monenti aurem praebere et tamen non premam quid mihi in mentem venerit. Non enim fidem possum habere Plutarcho cum narret belli tempore, *παρὰ τοὺς κινδύνους*, adulescentes habuisse *κόμην διακεκριμένην*, quasi caeteroquin domi pectinis usum ignorarent. Apud Thermophylas Persa vidit Spartanos τοὺς μὲν γυμναζομένους, τοὺς δὲ τὰς κόμας κτενίζομένους, nempe id faciebant quod quotidie faciebant. Herodotus VII 208 hoc narrat ut ostendat milites impavidos nihil recessisse ab solitis occupationibus. Fateor: Plutarchus apud Xenophontem iam invenit illud *κεκριμένῳ*: verum quid hoc ad rem? Satis compertum valde corruptum Xenophontis codicem fuisse, quo Plutarchus usus est. Iuvat afferre duos alios Plutarchi locos de unguentorum usu apud Spartanos non plane quidem vetito, sed tamen parcius concesso. Pueri duodecim annorum, ut scribit in Lycurgi vita c. 16, etiam manebant *αὐχμηροὶ τὰ σώματα καὶ λουτρῶν καὶ ἀλειμμάτων ἄπειροι· πλὴν ὀλίγας ἡμέρας τινὰς τοῦ ἐνιαυτοῦ τῆς τοιαύτης Φιλανθρωπίας μετεῖχον*. Itaque festis diebus aliquid remittebant magistratus ab nimia et vix tolerabili severitate. Itidem adulescentibus paulo liberior videndi ratio permissa fuit, sicuti legimus c. 22: *τοῖς νέοις τὰ σκληρότατα τῆς ἀγωγῆς ἐπανιέντες οὐκ ἐκώλυον καλλωπίζεσθαι περὶ κόμην καὶ κόσμον ὄπλων καὶ ἱματίων*. deinde post breve intervallum sequuntur illa ex Xenophonte deprompta: *διὸ κομῶντες εὐθὺς ἐκ τῆς τῶν ἐφήβων ἡλικίας μάλιστα παρὰ τοὺς κινδύνους ἡεράπευον τὴν κόμην λιπαρὰν τε φαίνεσθαι καὶ διακεκριμένην*, quod valde incommode dictum est. Scribit idem in vita Romuli c. 15, *τὸ τὴν κόμην τῆς γαμουμένης αἰχμῇ διακρίνεσθαι δορατίου σύμβολον εἶναι τοῦ μετὰ μάχης καὶ πολεμικῶς τὸν πρῶτον γάμον γενέσθαι* itaque probe intelligimus quid sit τὴν κόμην διακρίνειν, sed non credemus Spartanæ iuventuti impexos capillos placuisse. Videor mihi odorari quid lateat. Scripsit Xenophon, antequam pugnam inirent, quasi festo die, adulescentes sese inunguere fuisse solitos: nactos veniam τῶν σκληροτάτων iuvabat *καλλωπίζεσθαι περὶ κόμην*, sicuti modo audivimus. Non igitur *κεκριμένῳ* vera scriptura est, sed *κεκριμένῳ*, quam correctionem certe Cobetus potuisset excogitare, sed anno credo 1858 nondum liquido constabat, quod hodie omnes consentiunt, Plutarchum vitiosis suorum Codicum lectionibus decipi potuisse. Quod si praeterea meminere

particulas ὥς et καὶ saepe confundi, emicabit haud improbabilis lectio: ἐξῆν δὲ καὶ νέφ κατακεχριμένῳ εἰς μάχην ἵεναι ὥς Φαῖδρον εἶναι καὶ εὐδόκιμον, nam profestis diebus ἀλειμμάτων ἄπειροι ἦσαν.

LXX. Rep. Athen. 1.16 legimus esse qui improbent quod Atheniensium socii Athenas convenire debeant ad ius suum recuperandum; alii contra demonstrant quantum boni ex ingentilitium numero redundet in plebem: πρῶτον μὲν ἀπὸ τῶν πρυτανείων τὸν μισθὸν δι' ἐνιαυτοῦ λαμβάνειν. Supplendum vero: (διὰ τὸ) ἀπὸ τῶν πρ.

LXXI. Rep. Athen. 1.18: ἐν τῷ δήμῳ ὅς ἐστι δὴ νόμος Ἀθηναίων. Corrige: ὅς ἐστι δὴ μόνος κύριος.

LXXII. Rep. Athen. 2.7 supplebo: (παντοίου) τρόπους εὐωχιῶν ἐξεῦρον ἐπιμισγόμενοι ἀλλήλοις.

LXXIII. Rep. Athen. 2.11 perperam recurrunt verba: ἐὰν μὴ πείσῃ τὸν ἄρχοντα τῆς θαλάττης. Sed diu ante me hoc verosimiliter iam observatum fuit.

LXXIV. Supra vidimus Athenienses quum ruri degere possent, praetulisse urbanam vitam nec perosos fuisse nidorem, strepitum, pulverem, nimios calores. Minus miraberis, si memineras multa in urbe loca vacua fuisse et pone aedes fuisse hortos. Vide libellum *de Vectigalibus* 2.6: πολλὰ οἰκιῶν ἔρημά ἐστιν ἐντὸς τῶν τειχῶν καὶ οἰκόπεδα et compone Isaei orationem V 11, ubi fit sermo de tutore qui pupillorum suorum paternam domum τριάμενος καὶ κατασκάψας τὸν κῆπον ἐποίησατο πρὸς τῇ αὐτοῦ οἰκίᾳ. Ostendi in *Mnem.* 1877 p. 403 legendum esse: τὴν οἰκίαν αὐτῶν τὴν πατρώαν, παίδων ὄντων τούτων, περιελόμενος καὶ κατασκάψας, τὸν κῆπον ἐποίησατο (τὸν) πρὸς τῇ αὐτοῦ οἰκίᾳ. Quod miror, Buermannus in editione Isaei emendationem ne dignam quidem habuit, quam in margine cum lectoribus communicaret. Sed Buermannus mea indiligenter legisse videtur. Veluti apud Isaeum statim sequitur § 11: τὸν ἀδελφὸν συνεξέπεμψεν εἰς Κόρινθον ἀντ' ἀπολούθου, quod autem correxi ἀνευ

ἀπολούθου, id Buermannus non magis memoravit; Cobetus tamen *Mnem.* 1878 p. 163 meas rationes videtur probavisse.

LXXV. Vectig. 3.1: ἐμπορεύεσθαι ἡδίστη τε καὶ καρδαλωτάτη ἢ πόλις. Necessarium est ἐνεμπορεύεσθαι. Apud Herodotum 9.7 campus memoratur ἐπιτηδείατος ἐμμαχέσασθαι· credisne hoc aequè bene μαχέσασθαι dici posse?

LXXVI. Vectig. 3.5: ὅσῳ γε μὴν πλείονες εἰσοικίζονται τε καὶ ἀφικνοῖντο, δῆλον ὅτι τοσούτῳ ἂν πλεῖον καὶ εἰσάγοιτο καὶ ἐκπέμποιτο. Mire mercatores εἰσοικίζεσθαι dicuntur: capitis initium ostendet legendum esse εἰσορμίζονται.

LXXVII. Vectig. 4.19: μισθοῦνται γοῦν καὶ τεμένη καὶ ἱερὰ καὶ οἰκίας καὶ τέλη ὠνοῦνται παρὰ τῆς πόλεως. Exclamat Hartmannus: Quis, obsecro, umquam templa (ἱερὰ) conduxit? Recte vidit nomen ferri non debere et substitutam equidem νεώρια, collato Boeckhio de Rebus Naut. p. 64 sqq., qui dicet quae νεώρια Athenis fuerint et quid νέωσοικοι differant. Vectig. 3.1 discimus urbem pulcherrimas et tutissimas ὑποδοχάς habere, ubi mercatores εἰσορμισθέντες ἡδέως ἔνεκα χειμῶνος ἀναπαύεσθαι possint. Sequitur stationes navium locatas fuisse. Sed quid opus est laudatis locis comprobare quod necessario fieri debuit?

LXXVIII. Vectig. 4.22: εἰ δ' αὖ τις τοῦτ' ἐνθυμεῖται ὡς ἐπειδὴν πολλοὶ ἐργάται γίνωνται, πολλοὶ φανοῦνται καὶ οἱ μισθόμενοι, κτέ. L. πῶς ἐπειδὴν et similiter corrige R. Eq. 8.2.

LXXIX. Vectig. 5.1: σαφές δοκεῖ εἶναι ὡς εἰ μέλλουσι πᾶσαι αἱ πρόσδοι ἐκ πόλεως προσιέναι, ὅτι εἰρήνην δεῖ ὑπάρχειν. Emenda: ἐκ πλεῶν προσιέναι.

LXXX. de Re Equestri 4.2: ὅταν πῃ ἐκκομίζῃ τὸν σῖτον ὁ ἵππος. Debent haec verba significare: quum vesci nolit. Itaque quum de sententia constet, ludere iuvat: ὅταν μὴ ἐνσκομίζῃ τὸν σῖτον.

LXXXI. de Re Equestri 4.2: ἀρχόμενα ταῦτα εὐσιμότερα ἢ

ἵπειδ' ἂν ἐνσκιρρωθῇ τε καὶ ἐξαμαρτηθῇ τὰ νοσήματα. Hic quam recte prius verbum usurpatum sit, ostendet Sophronis locus apud Etym. m. 718: πρὶν αὐτὰν τὰν νόσον εἰς τὸν μυελὸν σκιρρωθῆναι· sed memor Plutarchi moral. 2 E: ὅσῳ (ἢ γῇ) τῇ φύσει — βελτίων ἐστί, τοσούτῳ μᾶλλον ἐξαργυθεῖσα δι' ἀμέλειαν ἐξαπόλλυται, vix poteris non coniecere: ἐνσκιρρωθῇ τε καὶ ἐξαργυθῇ.

LXXXII. de Re Equ. 5. 9: τὴν ὑπὸ γαστέρα ἄγαν κάθαρσιν μειοῦν χρή· αὕτη γὰρ λυπεῖ μὲν μάλιστα τὸν ἵππον, ὅσῳ δ' ἂν καθαρώτερα ταῦτα γίνηται, τοσούτῳ πλείονα τὰ λυποῦντα ἀθροίζει ὑπὸ τὴν γαστέρα. Haud nimis concinne haec dicta sunt et praeterea malim τὰ βυποῦντα appellare quam τὰ λυποῦντα. Sed philologus lubrica res est huius libelli emendatio. Etiam ab Cynegetico meas praestat manus abstinere.

Amstelodami, m. Maio 1897.

INSCRIPTIO EMENDATA.

In *Mittheilungen des K. D. Archaeologischen Instituts* a. 1896, pag. 374 publici iuris facta est haec corruptissima inscriptio oriunda ex urbe Apamea:

.... NNIACEMNHΠPOΛIΠOTCAΦAOCIC
TOKOINONHATΘECEICAIΔHNΓAIHΔECOI
ECTETHCOTΦHATΘANATHΨHXHIOYAI
ANOCEPATEΠOIHCAE.

Non tamen difficilis est restitutio. Latet enim:

(Φα?)ννία σεμνή, προλιποῦσα Φάος γε τὸ κοινὸν
ἤλυθες εἰς Ἀἴδην, γαίῃ δέ σοι ἔσσετε κουφή,
ἀθανάτη ψυχή. Ἰουλιανὸς ἔγραψε ποιήσας.

Titulum valde novitium esse non ita vitia metrica, quae in multo antiquioribus, imo in antiquissimis titulis sepulcralibus crebro apparent, quam forma pessima ἔσσετε = ἔσσεται demonstrant. Nomen Ἰουλιανός pronuntiandum *Juljanos*.

H. v. H.

AD HERODAM.

Herodae mimus primus, in papyro pessime habitus, quod multo nunc quam antea legitur emendatior, et aliorum id debetur sagacitati et Crusii, editoris prudentissimi. Attamen nondum omnia recte sunt constituta; et duas certe lacunas puto paulo probabilius expleri posse.

Metricham, cuius maritus Mandris in Aegypto peregrinatur, ut iuveni cuidam cedat permovere conatur lena his verbis usa:

39

ἡμέρας μετάλλαξον

τὸν νοῦν δὴ ἢ τρίς, καὶ ἰλαρὴ κατὰσθησι

[Ἰλαρὸν] πρὸς ἄλλον.

Sic Crusius; φίλον suppleverat Buecheler, ἀνδρῶν Rutherford. Equidem suspicor poetam dedisse [Μάνδριν] πρὸς ἄλλον, contulerim autem verba, quibus Cyclops a Galatea spretus apud Theocritum se ipse consolatur:

εὐρησεῖς Γαλάτειαν Ἰσως καὶ καλλίον' ἄλλαν.

Sic si feceris, post versus aliquot anicula pergit,

64

δοιὰ πρήξεις· ἡδέω[ς] ζήσει καὶ πρὸς]

δοθήσεται τι μέζον ἢ δοκεῖς.

Hoc Crusii supplementum, ut praecedens, metro damnari puto; equidem legerim

ἡδέω[ς] τε κείσει καί],

si sinant litterarum vestigia quae hoc loco praebet liber manuscriptus. *Cubandi* quam *vivendi* verbum aptius hic videtur.

J. v. L.

AD THUCYD. III 59 § 2.

ἡμεῖς τε, ὡς πρέπον ἡμῖν καὶ ὡς ἡ χρεῖα προάγει, [αἰτούμεθα ὑμᾶς] θεοὺς τοὺς ὁμοβωμίους καὶ κοινούς τῶν Ἑλλήνων ἐπιβοώμενοι [πεῖσαι τὰδε] προφερόμενοί <τε> ὄρκους οὓς οἱ πατέρες ὑμῶν ὁμο-

σαν [μὴ ἀμνημονεῖν] ἰκέται γιγνόμεθα ὑμῶν <πρὸς> τῶν πατρῶων τάφων, καὶ ἐπικαλούμεθα τοὺς κεκμηκότας κτέ.

Sic ex Cobeti et Badhami et sua sententia verba haec Platonensium perorantium constituit Herwerdenus, vulgatum autem textum arenam sine calce non immerito dixeris. Cui nimis tamen violenta remedia a viris illis doctis videntur esse adhibita. Equidem spurium verbum nullum hic legi persuasum habeo, perperam autem a Cobeto insertam esse praepositionem πρὸς, recte vero Herwerdenum addidisse copulam τε. Alteram praeterea copulam addamus, neque locus bene distinctus habebit quod displiceat, nisi fallor:

ἡμεῖς τε, ὡς πρόπον ἡμῖν καὶ ὡς ἡ χρεῖα προάγει, αἰτούμεθα ὑμᾶς, θεοὺς τοὺς δημοβωμίους καὶ κοινοὺς τῶν Ἑλλήνων ἐπιβοώμενοι πεῖσαι τάδε, προφερόμενοι <τε> ὄρκους οὓς οἱ πατέρες ὑμῶν ὤμοσαν, μὴ ἀμνημονεῖν· ἰκέται <δὲ> γιγνόμεθα ὑμῶν τῶν πατρῶων τάφων καὶ ἐπικαλούμεθα τοὺς κεκμηκότας κτέ.

nos autem, ut decet et oportet, deos precantes ut nobis contingat vos permovere, pristina autem illa iuraturanda vobis in mentem revocantes, petimus ut rerum praeteritarum sitis memores; supplices autem ipsa sepulcra vestrorum patrum adimus et mortuos imploramus c. q. s.

J. v. L.

ΣΙΔΗΡΟΙΣ — ΣΚΛΗΡΟΙΣ. — AD PLATON. REP. IX P. 586 b.

Quam crebris imaginibus in dialogis utatur Plato summus artifex, omnes novimus philologi; neque hoc quisquam ignorat, opinor, multos locos, quos ita exornavit ille, in deterius esse mutatos culpa lectorum, sua verba ad illustrandas scilicet imagines Platonicas interserentium. Multo rarius librariorum erroribus offuscata sunt haec lumina dictionis. Quod tamen et alibi usu venit et loco quem supra indicavi, ubi vulgus hominum, quod corporis voluptatibus unice studet, cum pecudibus comparatur. Venti enim dediti ad instar boum equorumve λακτίζοντες καὶ κυρίττοντες ἀλλήλους σιδηροῖς κέρασι τε καὶ ὀπλαῖς ἀποκτινύνουσι

δι' ἀπληστίαν. En verba inconcinna. Nam adiectivum σιδηροῦς quamquam saepe transfertur ad ea indicanda quae flecti nequeant, quemadmodum Dicæopolis ἀναίσχυντος σιδηροῦς τ' ἀνὴρ dicitur apud Aristophanem vel Achilli in Iliade σιδηροῦς θυμὸς, σιδήρειον ἦτορ tribuitur, non tamen licet propriam huius adiectivi potestatem ita negligere ut διδηροῦν κέρας dicatur cornu durum. *Ferreum cornu* bos nullus habet nisi quem Perilli alicuius manus conferunt. An putamus Platonis esse, enses hastasque, quibus homines se invicem invadunt, eorum „ferrea cornua ferreasque ungulas” dicere? Apage nugas quovis scriptore probatiore indignas, Platonis vero elegantia indignissimas. Levis error corrigatur, nec erit quod vituperemus; non enim σιδηροῖς sed σκληροῖς, *duris* cornibus et ungulis se petunt armenta.

In mentem autem hic error mihi revocat versus Homericum de procis in Odyssea bis adhibitum (ο 329 = ρ 565):

τῶν ὕβρις τε βίη τε σιδήρεον οὐρανὸν ἵκει,

ubi simile quid semper displicuit, quoniam neque propria adiectivi vis ibi satis apta est, — *aeneum* enim dici solet coelum, — neque vero translata, *durum* enim vel *invictum* cur coelum nunc dicatur iusta causa nulla apparet. Quapropter antehac proposuimus quod etiamnunc verum videtur:

τῶν ὕβρις τε βίη τε σιδηρὴν οὐρανὸν ἵκει,

quemadmodum δρυμαγδός dicitur σιδήρεος in Iliade P 424.

J. v. L.

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA

COLLEGERUNT

S. A. NABER, J. VAN LEEUWEN J.F., I. M. J. VALETON.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

C. M. FRANCKEN, J. J. HARTMAN, H. VAN HERWERDEN, A. E. J. HOLWERDA
H. T. KARSTEN, J. C. NABER, H. J. POLAK, K. G. P. SCHWARTZ,
M. C. VALETON, J. VAN DER VLIET, J. WOLTJER.

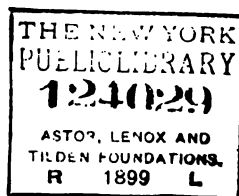
NOVA SERIES.

VOLUMEN VICESIMUM SEXTUM.

LUGDUNI-BATAVORUM

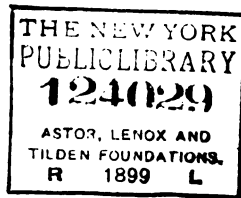
E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1898.

INDEX

	Pag.
De templis Romanis (<i>contin. ex Vol. XXV pag. 385</i>), scripsit I. M. J. VALETON.	1—93.
De codicum Aristophaneorum Ravennatis et Veneti (Mar- ciani 474) lectionibus, scripsit H. VAN HERWERDEN. . .	94—111.
Ad Plutarchum, scripsit J. v. D. V.	111.
Scholiolum Iuuenalianum emendatum, scripsit J. v. D. V. . .	111.
Ad Thucydidem. De fragmento papyri nuper reperto, scripsit J. VAN LEEUWEN J.F.	112—122.
Μαυσῆς ὁ προφῆτης καὶ νομοθέτης, scripsit I. C. VOLLGRAFF .	123—124.
De Horatii odis ad rempublicam pertinentibus (<i>contin. ex</i> <i>Vol. XXV pag. 260</i>), scripsit H. T. KARSTEN.	125—171.
Ad Plutarchi Galbam, scripsit J. v. D. V.. . . .	171.
Annotationes ad Aeneidem, scripsit P. H. DAMSTÉ. . . .	172—181.
Thucydidea, scripsit H. VAN HERWERDEN	182—204.
Epistula critica de Aristophanis Nubibus, qua Mauritio Beniamin Mendes da Costa summos honores in litteris nuper acceptos gratulatur amico amicus J. v. LEEUWEN J.F.	205—236.
De monumento Ancyrano sententiae controversae. (<i>Pars</i> <i>altera</i>), scripsit J. W. BECK.	237—257.
Observatiunculæ de iure Romano (<i>contin. ex Vol. XXV</i> <i>pag. 310</i>), scripsit J. C. NABER S. A. FIL.	258—276.
P. Annii Flori. Vergilius orator an poeta, scripsit J. v. D. V. .	276.
Durievio parentatur, scripsit S. A. NABER.	277—286.
De nuptiis heroum, scripsit I. W. G. VAN OORDT	287—298.
Ad Menandri fragmentum nuper repertum, scripsit J. VAN LEEUEWEN J.F.	299—313.
Emendatur Marcellini Vitæ Thucydidis § 7, scripsit I. C. VOLLGRAFF	313.

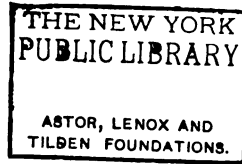
INDEX

	Pag.
De templis Romanis (<i>contin. ex Vol. XXV pag. 385</i>), scripsit I. M. J. VALETON.	1—93.
De codicum Aristophaneorum Ravennatis et Veneti (Mar- ciani 474) lectionibus, scripsit H. VAN HERWERDEN. .	94—111.
Ad Plutarchum, scripsit J. v. D. V.	111.
Scholiolum Iuuenalianum emendatum, scripsit J. v. D. V.	111.
Ad Thucydidem. De fragmento papyri nuper reperto, scripsit J. VAN LEEUWEN J.F.	112—122.
Μουσῆς ὁ προφήτης καὶ νομοθέτης, scripsit I. C. VOLLGRAFF .	123—124.
De Horatii odis ad rempublicam pertinentibus (<i>contin. ex</i> <i>Vol. XXV pag. 260</i>), scripsit H. T. KARSTEN. . . .	125—171.
Ad Plutarchi Galbam, scripsit J. v. D. V.. . . .	171.
Annotationes ad Aeneidem, scripsit P. H. DAMSTÉ. . .	172—181.
Thucydidea, scripsit H. VAN HERWERDEN.	182—204.
Epistula critica de Aristophanis Nubibus, qua Mauritio Beniamin Mendes da Costa summos honores in litteris nuper acceptos gratulatur amico amicus J. v. LEEUWEN J.F.	205—236.
De monumento Ancyrano sententiae controversae. (<i>Pars</i> <i>altera</i>), scripsit J. W. BECK.	237—257.
Observatiunculæ de iure Romano (<i>contin. ex Vol. XXV</i> <i>pag. 310</i>), scripsit J. C. NABER S. A. FIL.	258—276.
P. Annii Flori. Vergilius orator an poeta, scripsit J. v. D. V.	276.
Durievio parentatur, scripsit S. A. NABER.	277—286.
De nuptiis heroum, scripsit I. W. G. VAN OORDT . . .	287—298.
Ad Menandri fragmentum nuper repertum, scripsit J. VAN LEEUWEN J.F.	299—313.
Emendatur Marcellini Vitae Thucydidis § 7, scripsit I. C. VOLLGRAFF	313.

IV

	Pag.
De Nerone Poppaea Othone, scripsit J. J. HARTMAN . . .	314—317.
Thucydidea, scripsit I. C. VOLLGRAFF	318—334.
De Horatii Carmine I, 28, scripsit J. J. HARTMAN . . .	335—338.
AN — KE. Ad Homeri π 190, scripsit J. v. L.	338.
Ad Bacchylidem, scripsit A. POUTSMA	339.
'Gers' = itaque, scripsit J. v. D. V.	340.
ΛΑΒΗΝ ΔΟΤΝΑΙ — Ansam dare, scripsit J. v. L. . . .	340.
Taurinensis (T) Lucani, scripsit C. M. FRANCKEN . . .	341—343.
Ad Dionis Chrysostomi editionis Arnimianae Vol. II, scripsit H. VAN HERWERDEN	344—359.
Observatiunculae de iure Romano (<i>contin. ex huius Vol.</i> <i>pag. 276</i>), scripsit J. C. NABER S. A. FIL.	360—372.
Noniana, scripsit C. M. FRANCKEN	373—379.
De locis quibusdam Aeschyli Persarum, scripsit J. J. HARTMAN	379—380.
Lorica Leidensis, scripsit J. VAN DER VLIET	381—383.
Ad bellum Troianum, scripsit MATTHAEUS VALETON . . .	384—407.
Ad Odysseae libros posteriores (<i>contin. ex Mnemos. XXII</i> <i>pag. 264 sqq.</i>), scripsit H. VAN HERWERDEN	408—415.
De usu verbi 'inquit' in Apulei Metamorphosisibus, scripsit J. VAN DER VLIET	416—418.
Verg. Aen. III. 509, scripsit R. C. SEATON	419.
Ad Aristophanis Nubes observationes (<i>contin. ex pag. 236</i>), scripsit J. VAN LEEUWEN J. F.	420—440.

DE TEMPLIS ROMANIS.

SCRIPT

I. M. J. VALETON.

§ 6 DE POMERIO.

1. De prolationibus pomerii. (continuatur ex Vol. 25 p. 385).

2. Pomerium prolatum erat locus sanctus; sequitur ut statuimus, eum locum non patuisse commeatui privatorum, sed se iure et religione clausum, *τόπον ἱερὸν καὶ ἄβατον*. Plinius rectissime hanc ob causam eas partes veteris pomerii, e sub portis essent, sanctas esse non potuisse affirmat, quod loca patere deberent commeatui, *τὰς δὲ πύλας οὐχ' οἶόν τ' ἀφιερῶσαι, δι' ἃν ἄλλα τε πολλὰ τῶν ἀναγκαίων καὶ τοὺς τοὺς ἐκκομίζουσιν*; aratrum, olim eis locis paullisper elatum, habuerat huius rei imaginem aptissimam ¹⁾; eandem ob causam enim necesse est, in pomerio prolato non minus quam in vere pomerio fuisse certos aditus, quibus solis liceret transire. Num quod inde deduci debet, quamquam est simplex et certum, tamen videtur esse novum: Pomerium prolatum est locus non solum iure et religione, sed etiam facto, clausus; in eo etiam certi patuerunt aditus, quibus portis ratione consimiles, per quos solos urbem intrari et ex ea exiri poterat.

Primum quaeramus, quo modo clausum esse potuerit pomerium prolatum. Viri docti antiquiores, cum egregie perspectum

haberent, pomerium prolatum non fuisse locum apertum, hac re tamen prorsus a vero et omni veri similitudine aberraverunt, quod de muro in eo facto cogitaverunt ¹⁾. Huiusmodi coniectura difficultatem solvi posse nemo hodie crediderit. Nos certe tenebimus, pomerium non magis muro quam maceria aut cancellis aut ulla eiusmodi re fuisse munitum. Argumentum, quod ex auctorum silentio petitur, hac in re tam validum est, ut satis eo demonstretur pomerium fuisse locum prorsus vacuum; quodsi res constitisset in tali re construenda, non de pomerio proferendo solum semper sermo fieret apud omnes. Etiam maceriam aut cancellos ponere nimis magnum erat opus; quod assequendum erat, non satis eo efficiebatur; illa coniectura abhorret a natura pomerii, ab eius religione, a ratione terminorum in eo positorum; rem de qua apud omnes hodie constare videtur, missam facere possumus. Nihilominus manet, quod necesse fuit pomerium ita munitum fuisse ut temere transiri nequiret; qua in re cum repugnantia inesse videatur, haec maxima difficultas esse videri possit, quam offerat quaestio nostra.

Verum ea difficultas solvitur, si rationem habemus rei supra nobis compertae, pomerium prolatum debuisse duci aut iuxta aut intra finem aedificiorum continentium urbis. Ita enim facile effici potuit, ut pomerium sequeretur parietes aedificiorum quae apte sita essent; ita impedimentum continuum, quo claudi deberet pomerium, datum fuisse apparet in illis aedificiis, et aditus qui patere deberent, esse potuerunt ipsa intervalla aedificiorum sive loca in quibus aedificatum nihil esset, id est ostia platearum per quae in urbem intrabatur et exhibatur ex urbe. Cum supra ex ipsis rebus gestis deduceremus, pomerium prolatum non licuisse ne brevissima ex parte quidem ita extra aedificia continentia urbis poni, ut eis relictis per se staret in agris, id solum tum nobis deerat, quod certa causa carebamus quo id referremus (Mnemos. 25 pag. 369). Ea causa nunc ultro se offert nobis; pomerium ideo debebat iuxta vel intra aedificia extrema esse, ut per haec aedificia quodammodo munitum esset;

1) Ob huiusmodi opinionem v. d. Piale reprehenditur a viro d. Becker (Topogr. pag. 180): „... die irrige Meinung, dass mit Erweiterung des Pomerium auch eine neue Maueranlage verbunden gewesen sei.“

non debebat in agris apertis esse, ne careret illis aedificiis quibus solis posset claudi locus vacuus.

Pomerium clausum fuisse, et eo modo quidem quo dixi, quandoquidem alius modus nullus possit cogitari, id ex multis indiciis colligere licet. Primum ex ratione templorum; quae, ut antea ostendimus, numquam fuerunt ita aperta, ut ad transeundum invitarent ¹⁾. Deinde ex ratione universa pomerii, quod etiam cum nondum prolatum esset, non solum eis locis, ubi murum in se habebat, erat clausum hoc ipso impedimento muri, sed etiam illis partibus, ubi muro carebat, tamen ita erat positum ut palam transiri non posset locis incertis, ut clausum esset et aliquo modo munitum ²⁾. Praeterea vero ex natura rei: manifestum est, non hoc a privatis postulaturam fuisse rempublicam, ut in loco iure et religione clauso (*ιερά καὶ ἀβάρη*), sed facto aperto, si ad eum pervenissent, ipsi semper quaererent liceretne ibi transire, neque magis ut a loco ubi transitus pateret, qui magnam utilitatem praeberet et ad transeundum invitaret, ipsi ultro caverent, quod ibi transiri prohibitum esset; ita aut (siquidem poena constituta fuisse cogitetur eis qui locum opertum intrarent, quod tamen ne fieri quidem potuisse crediderim) ipsa privatos ad delinquendum paene irritatura fuisset respublica, aut (si poena constituta non fuerit) nihil assecuta esset cum templum in eo loco constitueret.

Verum certissimum argumentum est in eo quod supra assecuti sumus, reipublicae opus fuisse pomerio. Ut comperimus, respublica eum locum pro sancto et inviolato haberi voluit, non ut religioni morem gereret, sed ut suis utilitatibus inserviret. Atqui, si respublica suae utilitatis causa instituit, ut esset locus circum urbem sanctus et inviolatus et *ἄβανος*, id nullam aliam ob causam ab ea factum esse potuit, quam quod utile et necessarium ei esset, ut urbs ab omnibus partibus clausa esset, ut in eam intrari et ex ea exiri non posset nisi certis notisque locis. Ad id autem quod assequi volebat respublica, quamvis valde *utilis* esset religio ei loco urbem circumdanti imposita, tamen perveniri non poterat per solam eius loci sanctionem, si is omni munitione carebat; utilitati reipublicae

1) Cfr. Mnemos. 20. 1892 pag. 373 sqq. 2) Mnemos. 25. 1897 pag. 126 sq.

minime satisfactum erat, si pomerium incertis locis transiri *non licebat*, quod solum per religionem poterat impetrari; quid enim attinebat id interdixisse privatis, quod nullo modo posset teneri, neque posset si contra ageretur vindicari ac ne observari quidem, si quis pomerium, locum vacuum, sive in mediis agris apertis, sive inter aedificia hic illic sparsa neque continentia, situm, locis illicitis transiret? Sed ita solum illi utilitati satisfactum erat, si urbem nisi per certos aditus intrare et ex ea exire vere *prohibebantur* omnes. Hoc igitur ut efficeretur, pomerium iuxta vel intra aedificia urbis continentia extrema retentum esse manifestum est; et illi rei qua sola praeterea ad id efficiendum opus erat, nempe ut aedificia iuxta pomerium essent *continua*, tum provisum esse manifestum est, cum pomerium constitueretur.

Itaque tantum profecimus, ut responsum nacti simus ad duas quaestiones gravissimas quae oriebantur ex sententiis supra probatis, ad has scilicet, primum: cur pomerium numquam extra finem aedificiorum continentium qui *facto* semper esset potuerit proferri (qua in re omnis necessitas proferendi consistebat, quia finis ille continuo fere motu provehebatur); alteram vero: quam utilitatem reipublicae praestiterit pomerium. Ea responsa autem cum ipsa nitantur rebus ratione et argumento confirmatis, non solum ipsa pro exploratis a nobis haberi possunt, sed etiam idonea sunt, quae ulterius etiam confirment sententias illas supra positas unde ipsae ortae sunt; id ipsum quod comperimus, pomerium fuisse locum vacuum quidem, sed minime apertum (templum enim erat), probat id contineri debuisse intra vel iuxta aedificia neque in agris vel locis apertis esse potuisse; id ipsum quod pomerium claudebat urbem et certa adituum sive *portarum* loca in se habebat, probat, reipublicae necessarium fuisse ut urbs, etiam cum muro careret, haberet certum finem portis definitum, utque urbs etiam tum posset claudi, si hae portae sive aditus (sive obseratis foribus sive praesidiis vel custodiis apposis) clauderentur, utque ipsa quodammodo semper esset clausa, hoc sensu scilicet, quod nisi palam et certis notisque locis non posset neque deberet in eam intrari neque ex ea exiri.

Aditus autem qui in pomerio patebant, num fuerint omnes

(nam in nonnullas certe id cecidisse infra ostendam) exornati veris portis, i. e. aedificiis tectis sive concameratis, cum singulis aut pluribus fornicibus, cum ianuis et foribus, quo fieret ut referrent speciem et formam portarum, neque negare neque affirmare velim, etsi verisimile mihi videtur id ita se habuisse, et satis certum est, aliquid certe ibi aedificatum fuisse quo clauderentur transitus a partibus dextra et sinistra. Sed hoc affirmo, eos aditus in sermone vulgato *dictas esse portas*; neque id solum, sed etiam ipsum pomerium, in sermone pontificali saltem, dictum esse murum; inde etiam in usum quotidianum id nomen receptum esse, neque semper quidem, sed nonnumquam tamen ab auctoribus esse usurpatum (vid. infra). Id convenit rationi loquendi quam apud sacerdotes in usu fuisse antea ostendimus, qua sulcus primigenius dicebatur fossa, etiamsi is qui urbem condebat non erat fossa urbem muniturus ¹).

De portis pomerii quod posui, id nondum a viris doctis observatum esse eo magis miror, quod ad quaestionem quandam quae diu multos vexavit, quae ea ratione qua adhuc tractata est revera solvi non poterat, necnisi frustra solebat exagitari, responsum facillimum et certissimum inde oritur; quaestionem dico quae est de *porta triumphali*, de *aliis portis* ad murum Servii Tullii non pertinentibus, de *triginta septem* denique *portis* quae tum fuerunt cum censura fungerentur Vespasianus et Titus. Sed de hac quaestione infra separatim agemus.

Pomerium prolatum igitur, si brevissime definire volumus, dicere possumus: limitem circa urbem vacuum relictum, aedificiis munitum, quo iungebantur non solum, sed etiam constiuebantur, aditus iusti, i. e. portae, urbis (portae urbis enim nullae sunt, nisi clausa sunt intervalla interiacentia); prolaciones pomerii nihil aliud fuisse affirmare licet, quam constitutiones portarum urbis novarum; utilitas pomerii prolati in hac re consistebat, quod primum urbi dabat certum finem quo in iure careri non poterat, deinde quod loca certa indicabat portis urbis, quibus maxime opus erat ad finem urbis definiendum, cum ex portarum collocatione praesertim pendeat quid intra urbem, quid extra, aut esse aut fieri dicatur; denique quod urbis claudendae

1) Mnemos 25. 1897 pag. 34 adn. 1.

copiani praebebat, si ad portas custodiae apponerentur. Causa proferendi autem haec semper erat, quod in incremento urbis acciderat ut veteres portae nimis longe remotae essent a fine urbis qui facto esset, quodque utile videbatur ut loca quaedam et domicilia et aedificia, quae adhuc fuerant, vel paullatim exstiterant, extra urbem, intra verum urbis finem reciperentur. Eiusmodi certo fine urbis opus fuisse Romanis, hodie nemo negaverit; eum finem maxime et fere unice *portis* definiri potuisse, facile quisque concesserit; quod nihilominus perspectum non est a viris doctis, in hac necessitate inesse clavem, qua sola reserari possent claustra firmissima, pone quae in tenebris occulta iaceret ratio pomerii prolati, id magna ex parte tribuendum est ambiguitati nominis *portarum*, quod nomen quin ad veterem murum semper referendum esset non dubitabant viri docti, eo tempore etiam quo vetus murus a fine urbis remotus iam magna ex parte destructus esset, neque intellegebant id eatenus tantum ad veterem murum referri debere, quatenus veteres portae etiam exstarent in vetere pomerio, praeterea vero id pertinere ad pomerium prolatum, et in universum non cum muro, sed cum pomerio hoc nomen coniungi debere sive id etiam sub muro esset sive a muro dissociatum, propterea quod in pomerio semper esset verus urbis finis. Itaque ea re in errorem inducti, simul hoc a se impetrare potuerunt viri docti, ut crederent, murum Servianum etiam cum inutilis factus et partim destructus esset, semper etiam a Romanis pro iusto fine urbis esse habitum, quamvis id non multo minus absurdum esset, quam si murum a Romulo olim in Palatino conditum ab eis postea habitum esse diceremus pro vero fine urbis Servianae; simul vero hac specie inducti sibi copiam ademerunt intellegendae rationis pomerii ¹⁾.

1) Error cernitur huiusmodi locis, veluti cum Jordan vir cl. dicit murum Servianum fuisse „die unverrückbare Grenze des Umfangs der Stadt“ [Topogr. I. 1 p. 296: „nicht die Eintheilung in vier Regionen hat der Stadt Rom ihr Gepräge gegeben und ihre Weiterentwicklung bedingt: es waren die Bauten, welche der Volksglaube der Dynastie der Tarquinier zuschrieb, die Ringmauer und die grosse Klostergrenze. Denn jene mit ihren Thoren wies der Bevölkerung die unverrückbare Grenze ihres Umfangs und die unverrückbaren Hauptrichtungen ihres Verkehrs an ...“]; reputatum non est, murum Servianum — quatenus esset finis urbis — non magis fuisse immobilem quam veterem murum in Palatino conditum]; cfr. To-

Hinc autem facili modo pervenimus ad rationem universam pomerii definiendam. Supra (Mnemos. 25 pag. 364) diximus, si tenere vellemus definitionem pomerii antea probatam, ad eam accommodare necesse esse rationem pomerii sine muro prolati; demonstrandum esse, in „loco sancto muris recipiendis destinato” fuisse quaedam propria, quae efficere debuerint ut postea cum murus tantum non esset sublatus, de illo ita ageretur a Romanis, ut factum esse appareret ex rebus traditis. Illam proprietatem autem huiusmodi fuisse nunc apparet, quod „locus muro in se recipiendo destinatus” non poterat non idem esse iustus finis urbis in quo essent portae urbis et per quem urbs claudi posset si custodiae ad portas apponerentur. Ea proprietas enim manere et ut ita dicam superstes esse debuit, postquam muri quasi intermortui evanuit utilitas. In oppidis antiquis, muri non solum huic consilio inserviebant, ut ab hostibus tutam redderent urbem, verum illi etiam, ut urbem finirent, clauderent, urbem redderent; pomerium, ut *illi* consilio satisfaceret, indigebat muri, ut *huic*, non item. Cum murus non amplius haberi posset pro vero fine urbis, neque amplius eo opus esset ad rem bellicam, fieri debebat ut locus sanctus quasi in eius locum succedens eius vice fungi inciperet. Universa et vera definitio pomerii igitur haec est: eum fuisse verum finem urbis. Romani, tum cum urbem conderent, id aliquando futurum esse praevidere non poterant, ut finis urbis, praeter murum progressus, longe extra eum caderet; tum pomerium nihil eis erat praeter „locum muri”, quem muri confirmandi et sancienti causa inaugurarent; verum quia murus erat immobilis, locus sanctus contra poterat per exaugurationes et inaugurationes ab eo remotus per se constitui, quia, Italia in perpetuum pacata, muro quidem poterat supersederi, sed iusto

pogr. 1.1 pag. 306 [*„dass auch für die 14 Regionen des Augustus die Mauer das Grundschema gewesen ist*] et pag. 317; quod his locis affirmat Jordan, id nuper satis refutavit Hülsen, Rhein. Mus. 49. 1894 pag. 421 sq. Duobus novis erroribus inprimis confirmatus est error primarius; primum quod de mensuris a Plinio memoratis perperam statuebatur (ipse Jordan Top. 1.1 pag. 335 confitetur, non sine multa dubitatione retinere se potuisse opinionem praesumptam); deinde vero quod contra auctoritatem scriptorum *finem mille passuum* non a pomerio, sed a vetere muro eius que portis numeratum esse perhibent; de utraque re nos singillatim infra agemus.

fine urbis nullo modo supersederi poterat, ob has causas illud germen utilitatis, quod in loco sancto iam ab initio inerat, tum prodiret necesse erat, cum in incremento urbis murus inutilis factus esset ad urbem claudendam.

Sed pomerium, non murum, fuisse quod urbes finiret et contineret, et ex pomerio, non ex muro, pependisse illud quo loca, quae per se nihil essent quam „domicilia coniuncta” ut Cicero dicit ¹⁾, fierent urbes, clare exposuit Varro. „*Postea, ait, qui fiebat orbis, urbis principium . . . Cippi pomerii stant et circum Palatium* (ita mihi legendum videtur pro „Ariciam”) *et circum Romam. Quare et oppida, quae prius erant circumducta aratro, ab orbe et urvo urbes; et ideo coloniae nostrae omnes in litteris antiquis scribuntur urbes, quod item conditae ut Roma; et ideo coloniae ut urbes conduntur, quod intra pomerium ponuntur*” ²⁾. Neque ubique, ut Romae, pomerium tum demum per se stare coepit, cum murus inutilis factus esset; fuerunt certe coloniae, quae cum omnino numquam muro fuissent munitae, tamen pomerio non carerent. Id enim cadere mihi videtur in colonias, sub finem liberae reipublicae et sub dominatione Augusti per Italiam deductas, in quibus sedes datae sunt militibus stipendia emeritis. Exempli gratia, si Casilinum coloniam muro cinxisset vel cincturus fuisset qui eam condidit, Antonius, non ita de huius actione locuturus fuisset Cicero ut fecit, nulla mentione facta muri, pomerii constitutione sola memorata ³⁾. Omnino credibile non est, eo tempore in coloniis observatum esse ut muri, quorum nulla esset utilitas, exstruerentur, quo tempore Romae murum qui exstaret inutile factum esse omnes agnoscerent. Quod si recte affirmatum est, apparet constitutiones pomerii coloniarum eo tempore consimiles fuisse prolationibus pomerii Romani, et utriusque actionis rationem fuisse eandem.

VI. Quod adhuc de pomerio assecuti sumus, ostendit prolationem pomerii fuisse actionem in quam idem caderet quod

1) Cic. pro Sest. 14. 91: „*nam* (qui primi virtute et consilio praestanti exstiterunt, postquam homines dissipatos in unum locum congregarunt et q. sq.) . . . *domicilia coniuncta, quas urbes dicimus, invento et divino iure et humano, moenibus saepserunt*” (in eis quae h. l. praecedunt, haud pauca excidisse censeo). — 2) Varr. 11. 5. 148.

— 3) Vid. loc. Mnemos. 28. 1895 pag. 16.

antea de universa constitutione templorum comperimus; scilicet partim erat caerimonia religiosa, partim vero erat opus quod manu gerendum esset, laboriosum, haud parvae morae, sumptuosissimum. Verum utraque pars actionis facilius est dictu quo pertinuerit quam quomodo gesta sit. Etiam de parte religiosa ea tantum proferre possumus quae verisimilia videantur, tanta est testimoniorum inopia. De auspiciis augurum in Arce captis omnino dubitari non potest quin manserint; ad locum religiose liberandum caerimoniae quasdam susceptas esse consentaneum videtur; praeterea locum effatum fuisse constat. Sed verisimile est, in his rebus omnem religionem actionis se continuisse. Nam aratrum circumductum esse non crediderim, et id quidem duas ob causas. Primum cum aut saepe aut semper pars veteris pomerii retineretur, pars tantum nova fieret, in hac nova parte sola sulcum esse factum haud credibile videtur; de aratro nonnisi *circumducto* sermo est, quod vocabulum non convenit sulco ex parte constituto; hoc etiam opus non erat, nam sulcus iam aderat, in vetere loco, eius religio *transponi* quidem debebat et poterat in novum locum, sed vetus religio, a conditore urbis olim constituta, permanebat. Aratrum autem per totum pomerium, etiam per veteres partes, denuo semper esse ductum, id multo magis etiam abhorreere videtur ab eo quod in sacris fieri solebat, cum quod semel esset inauguratum non posset iterum inaugurari. Deinde vero obstat ne aratrum adhibitum esse credamus, quod terminorum non nisi una fiebat series, et eorum quidem in quibus scriptum erat „pomerium”; forte fortuna enim hoc factum esse vix potest, si Romae quoque fuissent termini in quibus scriptum esset: „qua aratrum circumductum est”, ut eiusmodi terminus nullus servaretur. Absentia huiusmodi terminorum hoc modo unice explicari potest, quod ante Sullam, cum etiam duplex esset terminorum series, omnino nihil inscribi solebat terminis, et utrique termini erant lapides sine notis; postea vero, cum termini inscribi coepissent, non amplius erat duplex ordo ¹⁾.

1) Sententiae nostrae, aratrum non denuo adhibitum esse, etiam favent verba Varronis (loco modo laudato): „oppida quae *prius* erant circumducta aratro, urbes

De veris actionibus autem quibus opus fuit ad constituendum pomerium prolatum, nonnisi pauca quaedam proferam, quae, etiamsi non sufficiant ad rem plene mente persequendam, tamen habeant quo rectius aestimetur quam grave hoc fuerit negotium. Primum loco publico opus erat. Atqui minime opinari licet, loca ubi novum pomerium esset constituendum, fuisse utique iamdudum publica; contra longe plurima fuerint privata. Itaque loca erant coemenda, publicanda. Hoc non nisi multis molestiis et magnis sumptibus interdum fieri potuisse intellegetur, si reputaverimus quot fuerint privatorum fundi, loca, praedia circa urbem, quot agri horti villae suburbana interdum valde pretiosa, quae, cum secari deberent novo pomerio, essent tota aut pro parte acquirenda a possessoribus valde invitis fortasse de suo loco se detrudi passuris¹⁾. Huiusmodi negotia quemadmodum a Romanis transigi solita sint, docet exemplum aqueductuum, de quibus „maiores nostros admirabili aequitate” egisse scribit Frontinus (c. 128), cum „ne ea quidem eripuerint privatius, quae ad modum publicum pertinebant, sed, si difficilior possessor in parte vendenda fuerat, pro toto agro pecuniam intulerint et post determinata necessaria loca rursus eum agrum vendiderint”. Sed his sumptibus res minime conficiebatur. Novum pomerium debebat esse vel fieri verus finis urbis, itaque quidquid intra id erat debebat ita comparatum esse, ut pedetemptim occupari posset novis aedificiis publicis aut privatis, ita positus ut rite cohaerent et apte secarentur plateis et semitis, nisi forte placebat ibi aliquid spatii destinare hortis publicis, campis apertis vel eiusmodi rebus, vel etiam servare si quid eiusmodi in eo loco iam esset, si apte esset situm. Hoc ut efficeretur, saepe necessarium fuerit ei qui pomerium prolaturus erat, etiam loca intra novum finem sita, quatenus privata erant, publice coemere, ut ea loca postea certa ratione divisa et in areas redacta novis dominis qui in eis domicilia aedificaturi essent

esse”. Hac re igitur differebant constitutiones pomerii quae in coloniis novis fiebant, a prolationibus pomerii Romani. Convenit, quod in coloniis reperti sunt lapides cum inscriptione „qua aratrum circumductum est”, Romae non item. — 1) Sequor usum loquendi exeunte libera republica ortum, quo de agris et fundis adhiberi solebant vocabula *possessions*, *possessores*, eodem sensu quo etiam dicebantur *bona* et *domina*; huius usus immemor fuit. Nissen, cfr. *Mnemos.* 25 1897 pag. 120 adn.

aderentur ¹⁾. Parvum indicium, quo aestimare possimus, quam imptuosa fuerint ea negotia, nobis praebent testimonia exigua. Iud auctores quosdam servata de opera quam Caesar iam inde a. 55 a. C. usque ad a. 48 a. C. collocavit in consimili re, nam ad finem perduxit annis 48—46 a. C., scil. in amplificatione fori. Solum quod Caesar coemendum curavit iuxta formam, amplificandi gratia, ei constitit HS millies ²⁾; „*cum prius enim* (ut dicit Cicero Att. 4. 16. 8) *non poterat transigi in ore pecunia*”; haec summa non comprehendit pecunias quas inde in aedificando consumpsit idem. Consilia amplissima de urbe versus Campum Martium prolatando in animo ferebat Caesar a. 45 ³⁾, quae non tota ad effectum pervenerunt. Memoriae traditum non est, quantam pecuniam huic rei destinavisset, sed eam quoque magnam fuisse manifestum est, etiamsi suspirari licet, solum, in fine novo urbis (nuper extra urbem) sitam, non fuisse tam magno pretio quam solum circa forum, et in campo Martio fortasse plus soli publici inventurum fuisse aesarem quod cum lucro venderet, quam privati quod cum imptu emere deberet. Quantum soli privati semper fuerit coemendum cum pomerium proferretur, quid soli publici, si id eiusmodi in eo loco adesset, fuerit vendendum vel retinendum, id omnino pendebat ex condicionibus quae in singulis casionibus numquam eadem esse potuerunt, et in ea re valere poterat arbitrium eius, cui hoc ius datum erat ut pomerium proferret; huic utique maxima libertas concessa fuerit necesse qua pro republica statueret et ageret, neque dubitari potest eo iure, quo pomerium alicui proferre liceret, etiam huius potestas semper fuerit comprehensa, qua non solum quam magne ei opus erat ut de ductu novi pomerii libere et recte agere posset, sed etiam ut sumptus publicos quantum fieri aut compensaret aut levaret saltem aliquo lucro. Singula

Caesar, cum Campum Martium intra pomerium redigere velle diceretur
¹⁾ Campum coaedificari voluisse dicebatur, Cic. Att. 13. 33a. 1. — ²⁾ Plin. „solum tantum foro instruendo HS millies Caesar dictator emit”; Suet. „area fori super HS millies constitit”. Pars huius pecuniae quam Caesar iratoribus suis Ciceroni et Oppio tradiderat, quam in eam rem consume-
³⁾ HS sexcenties, Cic. Att. 4. 16. 8. — ³⁾ Cic. Att. 13. 20. 1; 13. 33a. 1;

persequi non possumus. Novimus Caesarem a. 45 multa loca publica, quin etiam quae divini iuris fuissent, vendidisse¹⁾; etiam eo anno, quo Sulla primum consul creatus est (a. 89), magna loca publica in circuitu Capitolii sita publice venierunt²⁾; haec negotia aliquo modo cohaesisse cum prolationibus pomerii ab illis viris institutis, cum de altero, anni 89 a. C. (quamvis dissentiat Iordan 1.1 pag. 323) certe sit negandum, tum de altero parum constat; sed tamen potestas, qua Caesar a. 45 usus est cum illa loca venderet, eadem fuerit necesse est eis qui pomerium proferrent. Quod supra (Mnemos. 25 pag. 376) mirati sumus, eam rem tanti visam esse Romanis, ut ei locus sit attributus in illo SenCto sive lex fuerit de imp. Vespas., id ab una parte saltem, quantum pertinet ad rei gravitatem et magnam potentiam cum ea coniunctam, in medio nunc relicta eius utilitate, satis videtur esse explicatum. Quod Vespasianus hoc caput inseri voluit in eam legem, qua condiciones suas tulit senatui (Mnemos. 25 pag. 376 adn. 1), tum certe mirum non amplius videbitur, ubi demonstratum erit, rem, cuius arbitrium perpetuum penes se esse vellet, talem fuisse, quae facile, si in senatu eius mentio fieret, posset excitare invidiam propter suam gravitatem, discordiam propter discrepantiam commodorum privatorum ex se pendentium, reprehensionem propter magnos sumptus publicos inde orituros. Atqui haec omnia cadere apparuit in pomerii prolationem. Quae res, etiamsi sumptus in eam faciendos fisco Caesaris magis quam aerario Populi Romani graves futuros fuisse verisimile est, tamen iure ad senatum pertinebat, quia ex vetere instituto sine lege de ea non poterat transigi; facto autem senatoribus hanc ob causam inprimis eam magni momenti fuisse crediderim, quod commoda privata, quae in ea agerentur, ipsis haud parum cordi essent et aliqua ex parte fortasse ad ipsos pertinerent; sive quod inter ipsos essent possessores locorum quae publicanda essent, sive quod aliorum lucris ipsi haud faverent. Itaque satis demonstratum esse videtur, Vespasiano bonam causam fuisse cur intellegeret, si pomerii prolatandi potestatem liberam sine ulla molestia habere vellet, curandum sibi esse ut eam statim ab initio

1) Dio 43. 47. 4. — 2) Oros. 5. 18. 27; App. Mithrad. 23.

sibi compararet, tum cum nihil non a senatu impetrare posset propter metum armorum suorum. Ab altera parte vero id ipsum, quod constat Vespasianum tantum momenti huic rei attribuisse, quippe quod alio modo non possit explicari, probat recte a nobis esse iudicatum de necessitate et de gravitate negotiorum, quae conficienda essent eis qui pomerium essent prolaturi.

Praeter ea autem quae pertinebant ad comparanda loca, ratio nobis habenda est operae quam in ipso pomerio constituendo collocare debuerit is qui huic rei erat praefectus. Ea opera quantum ad ipsum locum semel electum attinebat, exilis sane fuit; cum locus liber et vacuus esset deberet, nulla re opus erat quam ut destrueretur quidquid in eo aedificatum fuerat, ut ipse, vacuus redditus, complanaretur, denique ut termini in eo ponerentur; ita idoneus erat qui inauguraretur. Verum gravissima etiam erat condicio cui is locus satisfacere deberet, siquidem futurum esset ut pomerio esset idoneus; debebat enim quodammodo munitus esse aedificiis; finis urbis constitui debebat non ita ut locus signaretur tantummodo et ubi finis futurus esset indicaretur, sed ut statim clausus esset ordine continenti aedificiorum. Huic rei igitur ab initio provideri oportebat. Ad id autem quo opus erat, duobus modis perveniri poterat; his modis ita uti poterat is qui rei praeerat, ut pro re nata nunc alteri plus daret, nunc alteri, sed prorsus carere neutro poterat; alter consistebat in iusta electione loci, quae ita facienda erat ut novum pomerium quantum fieri posset tangeret aedificia aliqua, magna praesertim, adhuc extra pomerium sita, quae iam aderant, alter vero consistebat in exstrukione novorum aedificiorum, quae ita collocanda essent ut ipsa munirent novum pomerium; utrumque modus semper in singulis partibus adhibebatur, quod efficiebatur unum et idem erat. Si fors ferebat ut extra vetus pomerium adesset hic illic aliquod aedificium valde amplum, veluti theatrum, porticus, thermae, Aedes sacra, opus arcuatum aquaeductus, quod ipsa collocatione sua valde aptum esset quod, sive intra pomerium nunc redactum, sive extra id relictum (id enim varie fieri debebat, pro situ cuiusque aedificii et secundum directionem parietis in quo eius introitus pateret), adhiberetur tamquam meta aliqua versus quam flecteretur ductus novi finis, iam multum profecerat is qui rem

gerebat; pomerium tum ita ducendum erat, ut iuxta unum parietem illius aedificii, et eum quidem in quo introitus non esset, curreret. Inprimis si huiusmodi aedificium situm erat in angulo, quem via aliqua magna et valde frequentata factura erat cum novo pomerio, id ei esse poterat pro termino aliquo valde utili, quamquam vix minor erat utilitas eiusmodi aedificii, si in medio intervallo viarum erat situm ¹⁾. Praeterea vero nova aedificia publica hic illic poterant exstrui in aptis locis. Quod etiamsi non ita est interpretandum, quasi putem umquam pomerii constituendi gratia esse publice aedificatum a viris huic rei praefectis, tamen satis constat, nullam occasionem ad aedificandum magis aptam fuisse quam eam qua pomerium prolataretur, cum loca quasi ultro se offerrent, cumque quod ageretur, ut ab illa parte finis urbis in meliorem statum redigeretur, non melius posset perfici quam ita, si is finis ornaretur novis et pulcris aedificiis; neque minus constat, prolationes pomerii nonnullas certe coniunctas fuisse cum magnis aedificationibus publicis, et eos qui de pomerio proferendo consilia inierint, vulgo simul ad nova aedificia construenda animum advertisse ²⁾. Huiusmodi consilia igitur si suscepta erant ab eo qui pomerium proferebat, etiam ad illa exigendus erat locus qui pomerio destinaretur, et ita quoque multum profici poterat iusta electione loci. In intervallis autem quae manebant, ultro apparebat quomodo ducendus esset finis urbis; in his ita inseri poterat ordo arearum, privatorum domiciliis destinatarum, ut his quoque pro ea parte muniretur pomerium; nisi forte iam hic illic aderant quae servari possent quod apte sita essent. Ad ea, quatenus futurum erat ut versus urbem spectarent, et ut a postica parte

1) Exemplum magni aedificii, quo, cum id iamdudum adesset et satis longe extra vetus pomerium situm esset, hoc modo usi sint Romani in prolatando pomerio, tamquam meta aliqua versus quam ducerent pomerium, cernitur in Castris Praetoriis; ad ea imperator Claudius (ut probat lapis pomerii, nomine eius inscriptus, qui haud longe ab eis repertus est) pomerium suum direxit, et ita quidem ut ea intra pomerium reciperet. Castra *infra* pomerium fuisse, colligi potest ex eorum directione (Mnemos. 21. 1893 pag. 425) et e verbis Plinii 8, 67: "... *ad extrema vero tectorum cum castris praetoriis* ...". Castra claudebant fere totum intervallum quod erat inter duas vias duasque portas. — De aliis exemplis infra etiam agendum erit. — 2) Consilia Caesaris de renovando fine urbis a parte Campi Martii, cohaerebant cum magnis aedificationibus ab eodem mente susceptis, cfr. Cic. Att. 4. 16. 8; 13. 23. 1.

sua finirentur pomerio, curandum erat ut a fronte facile perveniri posset per tramitem transversum in urbe; quatenus in angulo plateae alicuius extra urbem ducentis, et novi pomerii, sita erant, debebant in eam plateam spectare, et a dextro vel sinistro latere pomerio finiri. Haec aedificia cum deberent a privatis exstrui, iam statim areas illas privatis tradi oportebat, neque mora dari poterat his possessoribus quin cito aedificarent, cum inauguratio pomerii instaret ¹⁾. Sed saepe accidisse verisimile est, ut exstructione novorum domiciliornm non per totum ductum novi pomerii opus esset, quod iam vetera adessent, quorum situi accommodari posset ductus pomerii; eo magis, quod ordines aedificiorum continentium inprimis iuxta magnas vias extra vetus pomerium iamdudum extiterant plerumque, antequam fiebat prolatio. Quaedam res sunt quarum inprimis ratio habenda nobis est; prima, quod pomerium ita collocare prorsus liberum erat ei qui rem agebat, quemadmodum maxime ex re esse et praesenti aedificiorum statui convenire videbatur; nihil erat cur vitaret anfractus et angulos crebros, ambages, cursus et recursus, etiam maxime inopinatos vel inaequales; non ad pomerium enim accomodabatur finis urbis, sed ad hunc illud aptabatur. Quod dico, verum esse, nulla re melius probatur quam situ terminorum nonnullorum in locis repertorum. Deinde vero, non utique necessarium erat ut novo pomerio includerentur omnia aedificia urbi continentia; quaedam extra relinqui poterant, si res eo ferebat, nam ne privati in eis habitantes ullum damnum inde caperent, in iure satis cautum erat formula illa „in urbe (i. e. intra pomerium) *propiusve urbem mille passus, ubi continente habitabitur*” ²⁾. Denique, continuum non erat pomerium, sed quoties et ubicumque res ferebat, poterat intercapedines in se recipere, quae exitum et aditum iustum praebarent. Nihil pomerio occludebatur, quod patere conducireret privatis sive ideo quod eo loco commeari iamdudum consuessent, sive quod ibi brevi et directo tramite posset ad aliquem locum suburbanum frequentatum perveniri. Eiusmodi loca utique patere sinebat is qui pomerium proferebat, neque

1) Exemplum diei ob alias causas constitutae possessoribus tarde aedificantibus a Vespasiano, praebet Suet. Vespas. 9. — 2) De hac formula infra agemus.

ad id efficiendum alia re ei opus erat quam ut portam ibi constituendam curaret. Quanta in ea re fuerit libertas eis qui pomerium profferrent, ostendit ingens multitudo portarum quae fuerunt in urbe cum censores essent Vespasianus et Titus; is numerus, triginta septem, quamvis sit magnus (in muro Aureliani fuere undeviginti non amplius certe), cum praesertim, ut infra apparebit, multae earum essent ab una eademque parte urbis (a parte Campi Martii scil.), tamen nihil habet quod fidem superet, modo teneamus quod dixi, maximam in portis constituendis fuisse libertatem eis qui profferrent pomerium.

Pomerium igitur cum hoc modo ab interiore parte esset munitum aedificiis publicis et posticis domiciliorum parietibus, ne ab altera parte quidem erat ita apertum ut ad clam intrandum invitaret. Ab ea parte quoque provisum erat ne viae in pomerium incurrerent ullae, quae non suas portas ibi haberent. Praeterea autem, nisi forte etiam ab aliqua parte privatorum domicilia in ordinibus posita iam ultra novum pomerium exstabant, ibi quoque sine ullo intervallo ad pomerium pertinebant possessiones suburbanae, maceriis et muris satis munitae, veluti agelli, oleraria, horti, praedia, villae. Quam maxime affirmare licet, pomerium a neutra parte (nedum ab utraque) iuxta se habuisse viam urbem circumdantem; id, si admissum esset, sane irritam reddidisset eius sanctionem, neque solum pomerii, sed etiam portarum urbis novarum, omnem sustulisset utilitatem, quia tum certe fieri non potuisset quin vulgo transiretur ¹⁾. —

1) Quod veteres tradunt, moenia urbis finivisse urbem, et fuisse ipsum pomerium, id cuiusmodi fuerit hac ratione perspicitur. Livius tradit: *in urbis incremento semper, quantum moenia processura essent, tantum terminos pomerii prolatos esse*". Plinius, cum dicit sub Vespasiano censore remensum esse tractum pomerii, tradit: *moenia urbis collegisse ambitu ... passuum mille tot*". Cicero dicit, pontifices *„diligentius religione quam ipsis moenibus"* cinctam tenere urbem. Quodsi (praeter portas pomerii) fuissent intervalla inter extrema aedificia, moenia urbis certam mensuram efficere non potuissent. Si via circumdedisset urbem, in quam spectarent et aperirentur domicilia extrema, moenia urbis non ad ipsum pomerium procedere dici possent. Itaque haec *moenia urbis* parietes aedificiorum publicorum et domiciliorum privatorum fuerint necesse est, qui casset a postica parte, continuo ordine iuncti, clausi. — Hac ratione igitur clarum fit, quid sit *„moenibus urbem saepire"* (Cic. pro Sest. 41. 91), *„legatos hostium recipere moenibus"* (Sall. Iug. 28. 2), *„intra moenia"* (Cic. Catil. 2. 1. 1; Sall. Catil. 52 § 25 et 35), alia huiusmodi, praesertim si eae locutiones referuntur ad urbem muro carentem.

Ad quaestionem vero aliquam quae oritur ex loco Ciceronis supra laudato (*Mnemos.* 25 pag. 376), hoc loco fortasse apte responderi potest; cum Cicero dicat, pontifices *diligenter urbem religione cingere*, cum vero per se non valde clarum sit, qua in re ea diligentia pontificum se ostenderit, licet fortasse conicere, sacerdotibus vel eorum administris interdum fuisse adeundum eum locum vacuum qui pro pomerio esset, inspicienda domicilia confinia, num haberent ab ea parte parietem bene clausum neque ita perforatum ut exitus in pomerium oreretur, observandum num forte accidisset ut area aliqua vacuefacta esset incendio aut ruina, curandum ne possessores ibi damnum reparare cessarent; curam pomerii enim a magistratibus ad sacerdotes tum ipsum transtulerat respublica, cum eum locum templum fieri iussisset, quamquam ipsa etiam vindicabat eius violationem; verisimile est, eos qui a sacerdotibus ei rei praepositi essent, potuisse multam petere apud magistratum a privatis qui in ius pomerii deliquissent; inopia testimoniorum qua laboramus, quamvis efficiat ut de his rebus quaerentes nihil subsidii habeamus in locis laudandis, tamen simul nos patitur coniectura rem ita explere ut necessarium esse videtur.

Ego, hac copia usus, coniectandi licentiae multum dedisse videar forsitan cuiquam, neque me fugit, quam parum soleant ad persuadendum valere coniecturae. In urbibus antiquis, Romae saltem, id moris fuisse et publice fuisse praescriptum, ut aedificia extrema urbis (vel ut potius dicam, quae urbis fini iuste constituto adiacerent) ita semper construerentur, ut muros posticos haberent et ab urbe aversos et clausos, id, quamquam non magis ex litteris et monumentis antiquis potest refutari quam directe probari, tamen fortasse, quia a nostris moribus alienum sit et novum videatur, nimis magnum duxerit quispiam quam quod coniectando possit probari. — Monere velim, multum ab eo quod in tali re mirum et minus verisimile inesse videri possit, ultro dissolvi, si reputetur, eum morem, si viguit, tum ortum et confirmatum esse debere, cum etiam murus esset circum urbem; murum enim, cum esset sanctus et ἄβατος, ultro privatos cogere debuisset ut sua sponte domicilia ei confinia ab eo aversa ponerent, cum praesertim locus vacuus, qui inter murum urbis et domicilia erat, non minus

esset prohibitus quam murus; id autem ut a privatis rite observaretur, sacerdotibus curandum fuisse commissum; itaque cum pomerium proferretur, nihil aliud esse institutum, quam ut in novis partibus urbis muro carentibus idem observare pergerent privati, quod antea iamdudum factum erat, et etiam fieri solebat intra partes muri nondum profanatas. Coniecturam autem, hac ratione ab eo quod fictum aut nimis quaesitum videri possit liberatam, prorsus necessariam esse, satis mihi videor probavisse. Ea reiecta nihil proficitur, nam fundamenta quibus nititur non una possunt loco moveri. Constat, eis locis ubi murus urbem non amplius clauderet, constitutum fuisse circum urbem Romam locum publicum, locum denique qui, ubi muro careret, esset vacuus. In hac re, non in coniectura mea, consistit quidcumque mirum et a nostra consuetudine alienum in sententiis a me propositis inest; factum, quod neque ratione, neque dubitatione ulla, potest dilui, ita accipiendum est quemadmodum id se offert nobis. Accedit, quod novimus, summum momentum tributum esse a Romanis huic loco vacuo, diligentem ab eis operam esse navatam ut adesset, ut in tempore proferretur, ut in iusto loco esset; potestatem vero eius loci constituendi ad summam pertinuisse rempublicam. Haec omnia ex coniectura mea nequaquam pendent, sed immota per se stant. Itaque utrum malit, haec facta nuda et valde molesta sine explicatione relinquere, nulla ratione habita eius quod in eis absurdi inest si consuetudines nostras, et aedificandi rationes quae hodie observantur in prolatandis oppidis, cum eis coniungere conemur, an mecum velit ex eis deducere quod novum quidem, sed minime incredibile est, ab antiquis observatum esse ut fines aperti urbium clauderentur partibus posticis domiciliorum, neve aditus ad domicilia extrema paterent nisi in urbe, id cuique videndum.

VII. Ut saepe dixi, testimoniorum inopia qua versamur tam magna est, ut in multis partibus contenti esse debeamus rationem universam constituisse, nihil gravati quod singula persequi non possimus. Indicia rara et sparsa quae habemus ad cursum pomerii pertinentia, infra colligere conabor. Unam quaestionem tamen h. l. etiam tangere velim, de qua vix quidquam aliud quam eam esse, vix quid verisimile, nedum quid verum sit

dicere licet. Si quaeritur, fueritne umquam (ante Aurelianum) ultra Tiberim prolatum pomerium, ego certe id negare malim. Utique, si credamus pomerium trans Tiberim fuisse constitutum, non longius ibi id provectum esse statuere debeamus, quam murum et pomerium postea ab Aureliano condita; eum enim de pomerio multum dempsisse credibile non est. Ab altera parte, loca in quibus aetate imperatorum trans Tiberim habitatum sit, aliquanto longius pertinuisse quam pomerium et murum Aureliani, verisimile videtur; haec loca autem nisi tota pomerio inclusa esse credere licet, verisimilius videtur pomerium ab ea parte omnino non fuisse. — Nostrae rationi aptius est, suspicari pomerium nullum fuisse trans Tiberim. Loca Tiberi proxima vix umquam tam dense et continuo domiciliis occupata fuisse crediderim, ut eo modo, quem describere conatus sum, pomerium ibi claudi potuisset secundum eum tractum, quem sub Aureliano pomerium ibi habuisse novimus. Ab ea parte urbs vix melius muniri et claudi potuit quam ipso flumine cum pontibus¹⁾. Obiecerit quispiam fortasse, haec loca tamen in regionum urbanarum descriptionem esse recepta; partem vicorum urbanorum (Hadriani tempore XXII vicos, Constantini tempore LXXVIII) in eis fuisse; cohortem vigilum in eis fortasse stationem habuisse; itaque si pomerium ibi non fuisse suspicer, id rationi meae obesse, secundum quam pomerium fuerit verus finis urbis. Sed cum satis apud me constet, non intra pomerium (urbem) sed intra mille passus prope urbem fuisse finem regionum extremarum, hoc sufficere videtur, si conicimus loca trans Tiberim sita, ubi habitaretur, fuisse intra mille passus ab urbe. Iudaeos, qui tempore Caesaris et Augusti in ea regione habitarent, in urbe quidem fuisse et magistratuum urbanorum imperiis et iudiciis obnoxios fuisse credo, sed tamen eos extra pomerium habitare existimatos esse, credibile videtur. Pro certo tamen nihil affirmari potest.

Velimus denique, si fieri possit, quaerere, num haec ratio nobis descripta, qua per ducentos annos fere, a Sullae dictatura ad dominationem Traiani, et ulterius, a Traiano ad tempus

¹⁾ Cum a. 43, tempore proscriptionum, praesidiis militum αἱ τε πόλεις κατείχοντο καὶ ὕσαι ἄλλαι τῆς πόλεως ὕψοδοι (App. 4, 12), etiam pontes occupati erant custodiis appositis, App. 4.22: τινὲς τῶν στρατιωτῶν οὐ τὴν γέφυραν ἐτήρουν.

quo Aurelianus novum murum constituit, etiam ab eis partibus ubi urbs muro non amplius clauderetur, urbem clausam tenere conati sint Romani per „moenia urbis”, i. e. per pomerium prolatum sine muro, aedificiis munitum, portis crebris perforatum — haec ratio igitur num prorsus expleverit quod ab ea expectaverint Romani, num satisfecerit et utilem idoneamque se praestiterit. De ea re etsi pro certo disceptari nequit, tamen animadvertere libet, in ipsa ratione aliquid fuisse quod tamquam semen morbi insitum facile ad ultimum efficere posset ut pessum iret ratio. Nam ut utilitatem plene praestaret pomerium, necessarium erat ut quam proxime semper abesset ab eo fine urbis qui facto esset; prout is provehebatur, etiam pomerium aequaliter proferri oportebat; atqui quo longius in immensum circuitum crescebat urbs, eo difficilius fiebat, in eis locis semper constituere pomerium ubi maxime utile et urbi vere finiendae idoneum esse posset. Ratio quam descripsimus satis apta erat ad claudendum circuitum modicum, etiam qui satis magnus esset; sed fieri poterat ut circuitus claudendus tam amplus fieret, ut ratio deficeret, ut difficultates orerentur tantae quae non nisi ingenti labore et sumptibus nimis magnis possent vinci, et eam ob causam ne sustinendae quidem esse viderentur. Pomerium, quale fuit primo saeculo post C. n., definiebatur aedificiis quibusdam magnis, versus quae tamquam metas et terminos quosdam ductum erat: eiusmodi aedificia semper rariora fiebant, et ipsa si aderant minorem partem totius circuitus occupabant, quo longius finis procedebat; domicilia privatorum extrema in longiore semper ordine erant collocanda, intervalla quae aedificiis privatis muniri debebant cum pomerium proferretur, semper maiora fiebant. Nihilominus pomerii rationem non tamquam inutilem factam dimiserunt Romani; Traianus etiam protulit pomerium, Hadrianus lapides etiam restituendos curavit; etiam post eum pomerium servatum est. Sed Aurelianus demum a. 275 id facere instituit quo maxime opus erat, si pomerium plenam utilitatem erat recuperaturum, murum in eo denuo posuit. Per id spatium temporis quod fuit inter Traianum et Aurelianus — centum et sexaginta amplius annos, pomerium prolatum non esse videtur; iam ante Traianum non omnibus locis id perfectum vel teneri potuisse videtur, ut pomerium esset proxime

urbis fine qui facto esset, in ipsis aedificiis extremis, quale fere fuerat sub Vespasiano; iam regio Transtiberina, si recte coniecimus in ea pomerium non fuisse, praebet exemplum vetustissimum rationis ex parte deficientis. In multis rebus publicis pomerium etiam utilitatem magnam praestitisse verisimile est, alioquin certe servatum non esset. Sed erant quaedam, partim in iure, partim in rebus gerendis, quae efflagitarent ut usurparetur finis urbis de quo dubitari non posset, qui non nimis differret a fine urbis qui facto esset; ad has res satis aptum se praebere tum non amplius potuit pomerium, cum multis locis denuo exsuperaretur aedificiis continentibus neque satis longe iam proferretur. Ad hanc differentiam, post tempora Vespasiani incrementem, quae alibi erat, alibi esse coeperat, inter pomerium et finem urbis qui facto esset, referre velim quod scriptores iuris periti, cum definiant vocabula *urbs*, *urbanus*, a pomerii mentione sedulo abstinentes, ad finem facto existentem (aedificia continentia) semper provocant. Inter res in quibus deficeret pomerium, inprimis fuisse verisimile est interpretationem legum et condicionum, quae impositae essent publicanis vectigalia urbana exigentibus ab eis qui merces vectigali obnoxias in urbem portarent; publicanis, si *ad portas pomerii* stationes habere debebant, eo maius oriebatur damnum, quo longius hae portae ab extremis aedificiis urbis distabant; at, si etiam in aedificiis extremis publicani stationes suas collocabant, periculum impendebat privatis ne ab eisdem mercibus bis vectigal exigere-
retur. Inde oriebantur controversiae et publicanorum querellae; quibus aurem surdam non praebant ei quibus cordi erat ut pretia vectigalium quam maxima essent. Primum, quantum novimus, M. Aurelius, deinde M. Commodus, huic rei providendum esse intellexerunt. Ratio poscebat ut pomerium proferretur et novae portae urbis fierent; sed cum id fieri non placeret, novi termini, ad hanc controversiam finiendam solum facti, circum urbem in ora extrema aedificiorum hic illic positi sunt, ibi scilicet, ubi nimis longe a fine urbis qui facto esset tum distarent portae pomerii. Novimus ex. gr. id ita se habuisse in via Flaminia et in via Salaria¹⁾. Hi termini igitur pro parte,

1) Jordan Top. 1. 1. pag. 336: „Wir kennen drei Grenzsteine einer um die Stadt

et ad eam rem solam quam diximus, successerunt in locum terminorum pomerii; eorum constitutio facta est ad vicem prolationis pomerii in praesentia dilatae; quae terminis inscribebantur, hoc consilium satis declarabant: „(M. Aurelius et M. Commodus) *hos lapides constitui iusserunt propter controversias, quae inter mercatores et mancipes ortae erant, ut finem demonstrarent vectigali foricULARII et ansarii promercalium, secundum veterem legem semel dumtaxat exigundo*“²⁾).

G. De quaestionibus nonnullis ad historiam pomerii pertinentibus.

I. De vero fine urbis. In iure publico antiquo semper opus fuit fine certo, aut ut ita dicam fine *vero*, urbis, iuste constituto, qui non solum conspicuus esset, sed etiam urbem clauderet et ipse claudi posset per custodias ad portas appositas. Verum hoc fine iuste constituto non ita tamen se impediri patiebantur veteres, ut omnium rerum urbanarum finem in eo constituerent. Multa suadebant, ne hoc fieret. Erant primum actiones publicae haud paucae, quae extra eum finem gerendae essent; sic senatus interdum ibi haberetur necesse erat, veluti ut aditus ad eum esset sive legatis ab hoste missis, sive magistratibus propriis e bello ad urbem reversis; interdum cum populo ibi erat agendum, comitiis centuriatis; praeterea erant ibi multa loca et aedificia publica, quo multis occasionibus, sive religionis et dierum festorum causa, sive ad rempublicam gerendam, se conferre solebat multitudo urbana. Haec omnia non aliter agi oportebat, ac si intra urbem facta essent; exigebant igitur ut etiam extra urbem se extenderent potestas et officium magistratuum urbanorum et omnis administratio urbana. Deinde aliud accedebat; fieri semper poterat ut etiam extra eum verum finem urbis a privatis habitaretur, non solum in habitationibus dispersis et rusticis quae vere extra urbem esse putari possent, sed in aedificiis iam urbis instar continentibus et ordine continuo cum urbe cohaerentibus; ordines domiciliorum urbi continentes

Rom gezogenen Octroillinie von Kaiser Marcus und seinem Sohn: einer ist vor Porta del Popolo, einer an der via Salaria, der dritte bei S. Maria maggiore, gefunden“ — Tertium lapidem olim loco suo motum esse, verisimile est. — 2) C. I. L. 6. 1. 1016.

imprimis facile existebant iuxta magnas vias extra urbem, quae ad aedificandum maxime invitabant, apertis etiam relictis agris interiacentibus. Id cum fieret, finis urbis qui facto esset, pro-
 vectus erat ultra finem urbi iuste constitutum. Praeterea erant villae, horti, praedia, quae iam non per se starent, sed essent urbi iuncta per illos ordines domiciliorum. Privati autem qui ibi habitabant, ut eiusdem iuris eorundemque commodorum publicorum participes essent aequum videbatur, atque ei qui habitarent in urbe: ad eos etiam se extendere debebat ius urbis, neque tamen tolli debebat finis urbis qui claudi posset. Eum nodum ita dissolverunt Romani, ut melius fieri non posset. In omnibus iussis publicis enim, quae ad administrationem reipublicae, ad potestatem magistratuum urbanorum, ad iura privatorum pertinebant; si mentio facienda erat urbis tamquam loci intra quem aliquid fieri vel aliquod iussum valere deberet, huic vocabulo, si res id exigere videbatur, id addiderunt quo is finis iuste constitutus ultro, quantum ad eam rem pertinebat, tolleretur, et spatii urbi confinis, quantum satis esset, ad urbem adderetur. Quod addebant ad vocabulum „urbem” continebatur hac formula: „*propiusve urbem mille passus*”. Id addebatur (ut exempla aliquot valde trita afferam) in iussis publicis quae erant de iure provocandi, de potestate aedilium, et magistratuum auxilio his appositorum, et tribunorum plebis, et praetorum; de ordinatione iudiciorum legitimorum; de rebus quibusdam quibus privatis interdictum erat ad tuendam libertatem et facilitatem commeatus; de locis ubi deos peregrinos colere prohibitum esset; de viis tuendis; in multis aliis iussis et edictis ad privatos pertinentibus ¹⁾).

1) De provocatione: Liv. 3.20.7 „*neque enim provocationem esse longius ab urbe mille passuum*”. De potestate aedilium, vid. lex Julia munic. lin. 20 et 26 et 28; de potestate IV virorum et II virorum viis purgandis: lex Julia munic. lin. 50 et 68; de potestate tribunorum plebis: Liv. 3.20.7 et cfr. quae scripsimus Mnemos. 23. 1895 pag. 75—78; de potestate praetoris iudicisve quaestionis vid. Collat. 1.3.1, ex lege Cornelia de sicariis: „*is praetor iudexve quaestionis, cui sorte obvenerit quaestio de sicariis eius, quod in urbe Roma propiusve mille passus factum sit*”. De iudiciis legitimis vid. Cai. Instit. 4.104 et 105: „*legitima sunt iudicia, quae in urbe Roma vel intra primum urbis milliarium ... accipiuntur*”. Exempla interdictorum ad commeatum pertinentium: Liv. 34.1.3 „*tulerat C. Oppius tr. pl. (a. 215) ... ne iuncto vehiculo in urbe oppidove aut propius inde mille passus, nisi sacrorum causa,*

Romanis indicari vocabulo „aedificia continentia” qua in re animadvertendum est, ad vocabulum *continentia* non esse intellegendum *inter se*, sed *urbi*, i. e. *portis urbis* ¹⁾. Saepe ipsa formula continebat additamentum quo ad hunc finem provocabatur; saepe etiam id, si abest, intellegendum est; si fine opus erat, quantum ad ius accolarum pertinebat, omnino numquam opus erat exquirere finem mille passuum, quia is finis urbis qui facto esset valebat ²⁾.

Vocabulum „intra aedificia continentia”, si excipiuntur actiones

1) Loci quidam, ubi auctores ad evitandam ambiguitatem addunt „urbi” vel „urbis”, idonei sunt qui etiam de reliquis locis ubi nihil additur disceptent. Dig. 50. 16. 139: „aedificia Romae fieri etiam ea videntur, quae in *continentibus Romae* aedificiis fiant;” cfr. § 147 et § 178. Etiam horti suburbani putabantur esse in urbe, modo *urbi iuncti* essent, ut ait Paullus Dig. 33. 9. 4. 5. — 2) Lex Iulia munic. lin. 20, ubi de viis tuendis agitur, ita formulam auget: „*quas vias in urbem Romam propiusve urbem Romam passus mille ubi continente habitabitur, sunt erunt*”. Eadem lex lin. 56 ad brevior formam reducit formulam, his solis vocabulis servatis: „*quas vias in urbem Romam sunt erunt intra ea loca, ubi continenti habitabitur*”, omissis ipsis mille passibus. Res, eo loco scriptae, ostendunt, etiam in capite legis Oppiae (pag. 23 adn. 1) intellegenda esse illa vocabula; sane lex noluit interdicare quominus vehiculis veheretur in locis ubi domicilia non essent. — Si comparamus edictum anni 170, Liv. 43. 11 (pag. 23 adn. 1) cum lege edita in Dig. 50. 16. 173: „*qui extra continentia urbis est, abest, ceterum usque ad continentia non abesse videbitur*”, apparet in eo edicto etiam finem ulteriorem esse in fine aedificiorum continentium. — Ne id quidem quod de iudiciis legitimis a Caio traditur (pag. 23 adn. 1), efficere potuit ut finis umquam deberet exquiri; quod is dicit „*intra et extra primum urbis milliarii*”, id etiam idem valet quod „*intra vel extra aedificia continentia*”, quae formula a ceteris iurisperitis iam ipsius tempore praeferebatur; in eam sententiam id diserte interpretatus est Aemilius Macer. — Peculiaris est ratio „*II virorum viis extra propiusve urbem Romam passus mille purgandis*” (leg. Iul. munic. lin. 50 et 69). Hos magistratus Augustus abolevit ante a. 13 a. C. (Dio 54. 26. 7), sive, ut Mommsen (St. 2 pag. 604) ostendit, a. 20 a. C. Vocabula „*extra propiusve urbem*”, quae per se spectata ambigua sunt, hic non pertinent ad totam Italiam, sed ad loca suburbana solum (Mommsen ibid. adn. 2); valent idem quod „*extra urbem, usque ad mille passus ab urbe*”. In hac formula quoque *urbs* est locus non muro sed pomerio finitus; non repugnat quod Dio (54. 26. 7) hos magistratus nominat: τοὺς δύο τοὺς τὰς ἑξὶ τοῦ τείχους ὁδοὺς ἐγγειριζομένους, nam apud auctores Graecos τείχος vulgo pro pomerio usurpavit; pari nemo nescit (vid. infra). Tamen in hac formula etiam „*finis mille passuum*” nihil aliud est quam „*finis aedificiorum extremorum*”. Scilicet tum cum hi magistratus instituerentur, quod aut a. 45 a. C. aut antea factum est, pomerium quod tunc erat non assequabatur aedificia extrema. Quod hos magistratus abolevit Augustus 20, num referri possit ad consilium pomerii proferendi ab eo susceptum, incertum est; sed constat, si semper pomerium fuisset in extremis urbis, numquam fieri potuisse ut hoc officium viarum purgandarum intra aedificia extrema, hac ratione duas partes (in urbe, et extra urbem) divisam, ad diversos magistratus deferretur.

publicae in locis suburbanis gerendae, prorsus idem valet quod formula nostra „propiusve urbem mille passus”. Hac opus fuerat, cum murus etiam clauderet urbem. Sed etiam postquam proferri coeptus est verus finis urbis, ea careri non potuit. Etiam post Vespasiani censuram, quamvis ut videtur, finis iustus tum tam longe ab omnibus partibus (excepta ut videtur ea parte quae trans Tiberim erat) esset prolatus, ut paullisper fere in unum caderet cum fine urbis qui facto erat, ius publicum eam usurpabat. Sed post id tempus alteram formulam praelatam esse videmus a scriptoribus iurisperitis, quae erat „aedificia continentia”; hanc ideo suffecisse verisimile est, quod actiones publicae tum non amplius essent quae extra pomerium geri deberent, in quibus valere deberent imperia magistratuum urbanorum et vis tribunicia. Ex omnibus apparet, finem mille passuum non fuisse finem iuste constitutum, qui aut certis signis conspicuus esse, aut metiendo exquiri deberet.

Etiam regiones XIV urbanae, ab Augusto constitutae, non indigebant finis certi et signati. Regiones extremae tam longe pertinebant, quam pertinebant ab ea parte aedificia urbi continentia; id recte ut videtur hodie a viris doctis statuitur¹⁾; cum eo fine paullatim crescere vel cum eo in loco manere poterant regiones; novus vicus quando constituendus esset, res ipsae indicabant. Sed id probat, ne propter descriptionem regionum quidem opus fuisse novo fine ampliore iuste constituto, etiamsi satis constat regiones saepe extra pomerium porrectas fuisse²⁾.

1) Cfr. Mommsen Staatsrecht 2 pag. 1034 sq. — Recte etiam se habere mihi videntur quae de hac re scripsit Iordan, Topogr. 1. 1 pag. 303—318; veluti pag. 316: „... die Annahme, die ja die nächstliegende ist, dass die äussere Grenze der Polizeidistrikte von Anfang an nur bewohnte Stadttheile einschliessen sollte...” —

2) Minus constanter haec alicubi scripsit Iordan (Topogr. 1. 1. pag. 305 adn. 7a): „Man sollte erwarten, dass (bei den Juristen welche die Frage besprechen was unter urbanus zu verstehen sei) auch der urbs regionum XIV gedacht würde; dies geschieht aber nicht, wofür ich keine genügende Erklärung weiss”. Causa haec ipsa est, quod regiones (extremae) semper pertinebant usque ad extrema aedificia continentia; iurisperiti igitur, hoc vocabulo nisi, simul nuncupabant finem urbis XIV regionum. — Mommsen vero, cum statuisset quod dixi de finibus regionum, non debebat me iudice immiscere finem illum quem primis lapidibus signatum fuisse perhibet, ad quem territoria municipiorum urbi confinium pertinuisse dicit. Si regiones Romanae extremae aedificia urbi continentibus, etiam inde inceperint necesse est territoria circumiacentia.

Contra nostram sententiam afferri non debet, nimis a nobis tribui illi fini urbis qui facto semper fuerit, quod de eo dubitari potuerit ubi esset, inprimis aetate imperatorum, et quod, quae aliis intra eum esse viderentur, potuerint aliis extra esse videri; idcirco igitur opus fuisse fine exteriori bene signato, ut sciretur ubi urbs esse desineret. Quod qui teneat, provocare possit ad descriptionem Urbis notissimam quae legitur apud Aristidem in Oratione 14 (pag. 346): *περὶ ἧς μὴ ὅτι εἰπεῖν κατὰ τὴν ἀξίαν ἔστιν, ἀλλ' οὐδὲ ἰδεῖν ἀξίως αὐτήν . . . , τίς γὰρ ἂν τοσάσδε ὁρῶν κορυφὰς κατειλημμένας, ἢ πεδίων νομοὺς ἐκπεπολισμένους, ἢ γῆν τοσήνδε εἰς μιᾶς πόλεως ὄνομα συνηγμένην, εἴτα ἀκριβῶς καταθεάσαιο ἀπὸ ποίας τοιαύτης σκοπιάς; ὅπερ γὰρ ἐπὶ τῆς χιόνος Ὅμηρος ἔφη . . . τοῦτο ἄρα καὶ ἡδ' ἡ πόλις· καλύπτει μὲν ἄκρους πρόοντας, καλύπτει δὲ τὴν ἐν μέσῳ γῆν, καταβαίνει δὲ καὶ μέχρι θαλάττης . . .* His verbis igitur fretus, finem qui facto esset omnino vix ullum in urbe discerni potuisse neque fuisse dixerit aliquis, quo tempore haec scripta sint, medio altero saeculo p. C. — Verum satis habeo monuisse, hanc opinionem refutari a scriptoribus iuris peritis, quibus in magna dubitatione de vero fine urbis, id ipsum tam certum et evidens esse videatur, ubi *facto* eius finis fuerit, ut rem melius disceptari non posse censeant quam ita, ut provocent ad hunc finem (aedificia continentia) quippe quem omnes norint; itaque secundum eum definiunt vocabula *urbs* et *urbanus*; eorum sententias infra exscribam. Nos vix quidquam scimus de statu locorum suburbanorum, de aspectu quem praeberint confinia urbis. Sed si scriptores iuris periti de fine urbis quaerentes, provocant ad evidentiam et consensum omnium, quin etiam ad loquendi consuetudinem quotidianam, nobis certe non licet dubitare, quin in rebus gerendis idoneum se praestiterit is finis qui observaretur.

Hoc loco etiam brevi agendum videtur de verbis Macri Dig. 50. 16. 154. Aemilius Macer, qui fuit priore parte saeculi tertii post C.: „*mille passus*, ait, *non a milliario urbis, sed a continentibus aedificiis numerandi sunt*“. Haec verba ita interpretanda sunt, ac si dictum esset: „*mille passus non usque ad lapidem milliarium primum urbis, sed usque ad continentia aedificia (extrema) pertinere putandi sunt*“. Fortasse his verbis vim

afferre alicui videar, cum ea ita interpreter, ut locum quem auctor suis verbis tamquam *initium* alicuius distantiae indicare velle videatur, tamquam eius distantiae *finem* ab eo indicatum esse dicam. Verum cum in priorē parte sententiae (in vocab.: „a milliario urbis”) rem ita ab ipso auctore inversam esse constet, non solum licet nobis, sed etiam oportet, existimare, in altera parte (in vocab.: „a contin. aedif.”) idem ab eo factum esse. Vocabula enim „a milliario urbis” alio modo accipi non possunt, quam ut sint pro „ad milliarium urbis”. Nam ne egregium virum delirasse censeam, cavebo ne cum viro cl. Mommsen (Staatsr. 1 pag. 67 adn. 2) id vocabulum referam ad milliarium aureum in foro; milliarium quod dicit est certe primus lapis ab urbe. At non magis ei obtrudere licet, eum admonere voluisse lectores, ne „mille passus” haberent pro spatio inter primum et secundum lapidem sito; id quoque nimis stultum. Macer nihil aliud voluit, quam admonere ne quis, in legibus veteribus interpretandis — agebat autem de lege vicesima hereditatum —, finem urbis, et finem regionum extremarum, et finem iurisdictionis urbanae, constitueret in primis lapidibus, quippe qui iamdudum multis locis exsuperati essent aedificiis continentibus, sed ut, quod veteres leges haberent: „in urbe propiusve urbem mille passus”, acciperetur ac si esset: „usque ad aedificia continentia”, quod eo tempore a nonnullis partibus latius pateret. Itaque nihil ad eum pertinuit, unde repetendum esset *initium* distantiae mille passuum; cum *pomerii* rationem non habere solerent iurisperiti, non facile ei erat id initium clare demonstrare; ne in ea re haereret, non rectissime quidem, sed tamen minime obscure, finem distantiae tamquam eius initium tractavit, quia intellegebat initia distantiarum per se stare et per se definiri posse, fines earum vero ab alteris semper pendere; itaque dixit, id spatium, quod ad urbem esset adnumerandum, *ab externa parte* non incipere a milliario urbis, sed a fine qui facto esset. Itaque hic locus quoque, si recte eum interpretatur aliquis, probat finem mille passuum non fuisse finem iuste constitutum; Macri tempore id numquam accidere potuisse apparet, ut alicui distantia mille passuum persequenda esset, nedum ut ea alicui remetienda videretur, ultra aedificia continentia.

Iurisperiti, qui post Vespasianum fuerunt, operam dederunt, ut evitarent formulam „in urbe propiusve mille passus”, neque eius rationem habuerunt, nisi ubi aliter fieri non posset, nempe in interpretatione veterum legum et iussorum, in quibus usurpata erat. Quae de fine mille passuum adhuc affirmavimus, recte et plene se habere dici non possint, nisi etiam copiam nobis praebeant causae inveniendae, cur id factum esse dicamus. Atqui causa rei minime latet; repetenda est ex duabus rebus, quae, coniuncte et una operatae, hunc effectum procreaverint necesse est. Altera res erat in prolotionibus pomerii, quae ad ultimum effecerant ut etiam finis mille passuum longissime processisset, altera in mutationibus quae paullatim extiterant in statu et condicione locorum suburbanorum. Scilicet tempore liberae reipublicae et inprimis initio aetatis imperatorum, iam multa fuerant aedificia urbana extra urbem, vel, ut cum Plinio loquar (3. 67) „*exspatiantia tecta iam multas addebant urbes*”. Haec omnia cadebant intra finem mille passuum, tum certe cum pomerium aliquoties prolatum esset; id recte se habebat, nam illa aedificia facto ad urbem pertinebant, habitationes illae, sive erant domicilia in ordine iuxta vias posita, sive villae, horti, habitationes rusticae, quippe quae iam urbi iuncta essent, recte urbi adnumerari et poterant et debebant. Spatium quod forte reliquum semper erat inter haec „aedificia continentia” et finem mille passuum, eo tempore etiam poterat negligi, quippe quod vacuum esset habitationibus; nihil nocebat quod cum pomerio simul etiam satis longe iam provectus erat finis mille passuum. Sed ea condicio rerum mutata erat post Vespasianum. In locis et campis circum urbem, a multis partibus novae extiterant aedificia, villae, habitationes, et iam permagna facta erat eorum multitudo; haec, cum satis magno intervallo ab urbe etiam separata essent, urbi adnumeranda non erant; ipsa non solum, secundum formulam iuris, „intra aedificia continentia” non erant, sed etiam in usu loquendi quotidiano non in urbe Roma, sed ruri esse et ad territoria municipiorum circumiacentium pertinere existimabantur; utrumque revera idem erat, nam formula iuris tota nitebatur usu loquendi quotidiano, ut modo dixi, et ut apparebit ex locis infra laudandis. Aedificiorum, villarum, habitationum, scilicet quae sparsae

essent neque ad urbem Romam pertinerent, a quibusdam partibus paene referta erant loca suburbana secundo saeculo post C. n.: καλύπτει μὲν, ut Aristides dicit (τὰ οἰκοδομήματα) ἄκρους πρώονας, καλύπτει δὲ τὴν ἐν μέσῳ γῆν, καταβαίνει δὲ καὶ μέχρι θαλάττης. In eo statu rerum autem non solum inutilis, sed etiam molesta et nocens facta erat formula „in urbe propiusve urbem mille passus”, scilicet eam ob causam quod pomerium tam longe processerat, ut multa iam intra mille passus caderent necesse erat, quae revera erant *extra* aedificia continentia, quae ad urbem Romam *non* numerabantur consensu omnium et usu loquendi; quae ut a territoriis circumiacentibus, quo proprie pertinebant, per formulam illam divellerentur minime ex republica erat. Id autem, nisi iam ob alias causas fieri haud placuisset, quin fieri permitteretur haec quoque causa impediabat, quod certa ratio in ea re teneri non poterat; finis iustus et certus, qui illi formulae conveniret, omnino non poterat exquiri; formula, ut supra dixi, idonea tantum erat quae *tolleret* aliquem finem, nequaquam idonea erat quae novum finem *poneret*. Cum semel constaret, res urbanas, regiones urbis extremas, finem iurisdictionis urbanae, non longius debere provehi, quam provecta semper essent aedificia continentia urbis, formula non amplius usurpari poterat, quae ea omnia erat perturbatura. Haec causa fuerit necesse est, cur diligenter in eius locum substituerint iurisperiti alteram formulam, simplicem et maxime utilem „intra aedificia continentia”.

Atqui in eo statu rerum magnam molestiam praebebat formula nostra, quoties usurpata erat in veteribus legibus et iussis. Quam molesta fuerit, cernitur in loco eo Aemilii Macri quem modo interpretatus sum. Is cur tam contorte locutus sit, nunc clarum fit, et apparet, eum vix aliter loqui potuisse. Quid? poteratne aliquis interpretari formulam ex condicione rerum quae fuerat ante Sullam, quo tempore finis mille passuum, si necesse fuisset, satis facile exquiri potuisset per primos lapides milliariorum in viis? Minime poterat; ita ab urbe eiusque regionibus avulsurus erat multa, quae omnium consensu ad eam pertinebant; id ne fieret, nihilominus erat metuendum, quia olim (ante Sullam) eiusmodi interpretatio, si ea opus fuisset, potuisset usurpari et recte se habitura fuisset; eam ob

causam hanc rationem diserte condemnare operae visum est Macro. Verum poteratne igitur ad eum statum res referri, qui tum fuisset, cum eae leges (Corneliae, Iuliae, aliae) rogarentur? Id eadem difficultate prohibebatur; verum opus non erat Macro, eam rationem diserte condemnare, quomodo enim loca exquisitus erat quisquam in quibus tum pomerium fuerat, quis metiendo inde erat capturus finem de quo agebatur? Sed enim pomerium quod ipsius tempore erat, non magis utile erat ad rem definiendam; non solum ne ab eo quidem exactam distantiam mille passuum constituere poterat quisquam, sed etiam is finis, si esset exquisitus, multa ad urbem fuisset additurus, quae minime ad eam pertinebant. Tamen formula aderat, et in iure usurpari debebat. Nihil aliud igitur reliquum erat, quam ut *per se* definiretur finis, neglecto vocabulo quod in formula ipsa inerat, q. e. *mille passus*, neglecto altero fine a quo illi mille passus essent numerandi. Id facillime fieri poterat, si res invertebatur, si distantiae illius (nam quod de distantia aliqua mentionem faciebat formula, id non poterat negari aut neglegi) non finis, sed *initium ab externa parte* exquirendum esse fingebatur. Ita id initium poni poterat ubi oportebat, in „aedificiis continentibus”. Ita etiam facile admoneri poterat ne primi lapides pro fine quaesito haberentur. Ita igitur scriptorem nostrum, necessitate coactum, fecisse videmus.

Nobis autem hoc loco copia facta est explicandi, quomodo factum sit, quod iam supra tetigi, ut iurisperiti post tempora Vespasiani omnino cavere inceperint a vocabulo q. e. *pomerium* adhibendo. Hoc vocabulum pro fine urbis usurpari poterat duobus modis: aut solum, aut addita formula „propiusve mille passus”. Tertius modus non dabatur; at de duobus neuter utilis erat. Pomerium *cum* formula illa cur adhiberi non posset, modo demonstravi; ea locutio multo longius proventura erat finem urbis et eius regionum, quam oportebat; laesura erat territoria et Italiae regiones circumiacentia, omnia erat perturbatura. Pomerium *solum* tum nuncupari potuisset pro fine urbis, si revera effectum esset quod proprie oporteret, quod sub Vespasiano fere effectum (nec tamen nisi ex parte) paullisper fuerat, ut pomerium esset in ipsis extremis aedificiis urbis. Sed tempore iurisperitorum res non amplius ita se habebat. Id est quod

supra (pag. 20) indicavi, vitium, rationi pomerii innatum, effecisse, ut id tempore iurisperitorum in iure publico parum utile esset. Multo melius et simplicius assequi poterat aliquis id quo opus erat, si, nulla ratione habita pomerii, et toto vocabulo omisso, pro fine urbis nuncupabat „aedificia continentia”. — Vix opus est, addere, nihil igitur esse in silentio iurisperitorum, cur quis neget pomerium fuisse „verum urbis finem quatenus is iuste constitui semper potuisset”, et magnum si semper momentum fuissetribuendum tamquam urbis fini, quippe qui solus *claudi* posset. Itaque silentium iurisperitorum non solum non obest rationi a nobis propositae et sententiis quas de pomerio supra posuimus, sed etiam aliquatenus eas confirmat; id ipsum, quod secundum meam rationem fieri necesse erat, ut pomerium *intra* aedificia, quae ad continentia semper addebantur, retineretur, quia alioquin claudi non potuisset, et ut aliquid interesset inter verum finem urbis et finem qui facto esset, etiam efficere debuit, ut ille verus finis, cum formula non amplius addi posset qua laxaretur, utilis non esset in iure, utque eum in definitionibus suis usurpare non possent iurisperiti. —

Verum hodie viri docti tenere solent, finem illum „mille passuum” fuisse immotum; inde sequitur ut statuatur, finem verum urbis, a quo numerarentur mille passus, etiam fuisse immotum; et ob eam causam non pomerium prolatum, sed veterem murum cum veteribus portis, pro vero fine urbis a Romanis semper habitum esse contendunt.

Argumentum quo solo fere nituntur, certe per se firmissimum est, sed hac in re nihil valet, quod ipsam quaestionem omnino non tangit. Dicunt enim, lapides milliarios ab urbe primos nunquam loco motos esse. Hoc certe verum est. Non solum probatur ratione, si quis secum reputet quot molestias sibi contractura fuisset respublica Romana si omnia milliaria in omnibus viis, ab urbe ad oppida vel loca magis minusve remotata, et ulterius etiam, non semel tantum sed quotiens verus finis urbis Romae prolatus esset, loco movenda et iustis locis sponenda curare suscepisset, cum id omnis utilitatis expers fuisset futurum. Ne tum quidem, cum milliarium aureum in apite fori collocasset Augustus, tanti visum est, milliariis, quae in viis erant, constituere nova loca, ne novos numeros quidem,

ad illud milliarium aureum exacta, quamquam id tum ce non utilitate quidem sed tamen aliquo aequabilitatis stu commendari videri poterat; sed opus nimis magnum nimis inutile erat. Certius etiam demonstratur, nihil eiusmodi fact esse, e locis ipsis quibus adhuc reperiuntur millaria in Romanis; horum distantias ab urbe qui remensi sunt, statuer ea semper eis locis fuisse et adhuc esse, quae exacta ess ad murum Romanum et veteres portas ¹⁾).

Verum hoc argumentum ita solum ad quaestionem pertinet si constaret illud „propiusve urbem mille passus” fuisse id quod „intra primum lapidem urbis”. Id si in universum tuitur certe falsum est. Fuit tempus quidem, cum, forte tuna ut ita dicam, res ita se haberet, tum scil. cum mu cum portis suis etiam esset verus finis urbis propterea quod pomerio positus erat, et per multa saecula id perduravit (it me quoque antea est expositum, *Mnemos.* 23, 1895 pag. 7). Sed aliquando hoc mutatum est, cum verus finis proferret cum eo proventus, finis mille passuum tum a primis lapidi remotus est. In universum igitur non licet dicere mille pas esse numeratos a muro, quippe quod pro parte tantum, a Sullam, et casu quodam, verum sit, sed dicendum est, numeratos esse a vero fine urbis, a pomerio.

Primum, si exstaret in litteris locus quo finis mille passu ad primum lapidem pertinuisse diceretur, res fortasse du esse videretur. Sed nullus affertur, neque adest ullus. De ve Cai tamen, quae forsitan in rem vocare possit aliquis, men nem faciam. Is enim bis (*Instit.* 4. 104 et 105) loquitur *primo urbis Romae milliario* (pag. 23 adn. 1) et de iudiciis *in* et *extra* id acceptis. Est sane ea forma singularis formu nostrae, quae ceteris locis supra laudatis semper continetur verbis „*propiusve urbem mille passus*”. Verum nemo nescit, mum milliarium urbis non necessario esse primum lapidem viis constitutum; „milliarium” etiam est distantia quaevis m passuum, et „intra vel extra primum milliarium urbis” et significare potest „intra et ultra distantiam mille passuum q

1) Hultsch, *Gr. u. Röm. Metrol.* 1882 pag. 81 adn. 1. — Verum cfr. *Ion Top.* 1. 1 pag. 229; Dessau, *Bull. d. Inst.* 1882 pag. 121 sqq. (non ipse vidi).

proxima sit ab urbe" ¹⁾. Sed cum locutio a Caio praelata ambigua sit, mirum non est ab ea sedulo cavissee ceteros scriptores. Lapidibus vel aliis signis nequaquam opus fuisse, cum numquam exquiri opus esset finem mille passuum, antea demonstravi ²⁾. Formulam ad lapides non esse referendam, etiam hac re probatur, quod id, quod per eam significatur, idem valuit in oppidis et coloniis, quae num lapides in viis omnia habuerint, valde dubium videtur. Dio modos Graecos inferre maluit, quam de lapide mentionem facere (pag. 23 adn. 1). Inprimis Macer nobis invocandus est, qui diserte (Dig. 50. 16. 154): „mille passus, ait, non a milliario urbis . . . numerandi sunt"; hic locus quomodo interpretandus esset, modo (pag. 28 sq.) dixi ³⁾.

1) Sic apud Suet. Neron. 31 legitur: „fossam ab Averno Ostiam usque . . . longitudinis per centum sexaginta milliaria (inchoabat)"; et in Mirab. Romae c. 3 (Jordan Topogr. 2 pag. 607): „in circuitu muri (Aureliani) sunt milliaria XXII" (leg. XI, Jordan 1. I pag. 337). — 2) Apud Livium (40. c. 38 et c. 43) „decimus lapis" et „decem millia passuum ab urbe" aequiparantur. Sed eius loci longe alia est ratio, non solum quod pertinet ad tempus ante Sullam (a. 180), sed inprimis quod is finis debebat separare duas regiones in quibus quaestiones haberentur: „et veneficii quaestio ex SenClo, quod in urbe propiusve urbem decem millibus passuum esset commissum, C. Claudio praetori, . . . ultra decimum lapidem per fora conciliabulaque C. Maenio . . . decreta". Alia exempla in promptu sunt apud Mommsen St. 2 pag. 969 adn. 2 et pag. 1076 adn. 4. Saepe apud omnes distantiae maiores in viis indicantur per numeros lapidum. — 3) Probare non possum rationem qua viri docti cum hoc testimonio egerunt. Putant, Macrum posuisse finem mille passuum longe extra aedificia continentia (quod ego supra refutavi). Jordan autem (2 pag. 95) locum ita pessumdatum sine argumentis dimittit: „Jenes propius urbem m. p. versteht Macer schwerlich im Sinn der lex Julia . . . ; vielmehr wird es dem usque ad primum lapidem gleichstehen". Mommsen invenit quo effugeret; scil. perhibet Macrum in hereditatibus ordinandis solum id valere voluisse quod affirmare videretur. Staatsr. 1. pag. 67 adn. 2: „Mit recht bemerkt Jordan, dass die von Macer bezeichnete Zählung von der factischen Stadtgrenze statt von der Stadtmauer aus sonst unerhört ist. Da die Stelle nach der Inscription sich zunächst auf die Erbschaftssteuer bezieht, bei welcher die augustische Regionentheilung zu Grunde gelegt war, so mag vielleicht bei der Abgrenzung des Stadtbezirks Rom gegen die Regionen Etruria und Campania diese anomale Bemessung stattgefunden haben"; idem Staatsr. 2 pag. 1035 adn. 1: „Nur für die Bezirke der Erbschaftssteuer wird die Grenze des ersten Meilensteins nicht von den servianischen Thoren an gerechnet, sondern von der factischen Stadtgrenze (a continentibus aedificiis)". Quod coniecit Mommsen refutatur his argumentis: 1° quod Macer minime dicit, interpretationem suam debere in hereditatibus solis valere, et prorsus incredibile est, eum id voluisse; 2° quod, si Macer statueret, ut vir doctus credit, finem urbis hac in re esse mille passibus ultra aedificia continentia, ratio vulgata, cui opponeret suam rationem extraordinariam, non haec esset, ut mille passus numerarentur a muro ad primum lapidem, sed a primo lapide ad secundum, quod nihil est.

De muro autem eiusque portis, tamquam termino a quo numerandi essent mille passus, non magis quisquam mentionem fecit. Atqui formula ipsa admonet, mille passus numerandos esse *ab urbe Roma*, dicitur enim: „in urbe Roma propiusve urbem Romam mille passus”. Si quaerimus, quis finis tum significetur, cum de *urbe Roma* sermo sit, certe dubium non est, quin ante Sullam is finis fuerit murus cum portis suis; sed neque semper id ita se habuit, neque ita se haberet necesse erat. Urbes, ut antea ostendimus (pag. 8), non constituebantur muro, sed pomerio; pomerium erat verus finis, sive „principium” urbis; ab eo igitur ipsa formula repetit finem mille passuum. Id autem quod ratio docet, confirmatur loco Dionii cuius immemores fuerunt viri docti contra pugnantes (51. 19. 6) quo formula nostra redditur his vocabulis: καὶ ἐντὸς τοῦ περὶ τοῦ μνηρίου, καὶ ἔξω μέχρις ὀγδόου ἡμισταδίου.

Quod de pomerio tamquam vero fine urbis dixi, non directum confirmatur sententiis iurisperitorum, et probe cavi ne pro mea sententia eos invocarem. Hi cum definitionibus suis imprimis efficere vellent, ut omnes scirent, quomodo vocabulum „*urbs Roma*” esset in iure interpretandum, si a privatis in testamentis, aut in rebus vitae quotidianis, usurparetur, abstinuerunt mentione pomerii, et eius rei causam explicavi. Sed cum concedam, secundum eos non ea loca sola fuisse in urbe quae intra pomerium essent, neque eos statuere voluisse urbem finiri pomerio, hoc certe multo magis negandum est, „in urbe” eisdem visum esse quod esset „intra veterem murum eiusque portas”, et vere muro finiri urbem. Quod cum nihilominus ab eis statui perhibeant viri cl. Becker et Iordan, cum ipsa iurisperitorum auctoritate perperam intellecta inprimis nitantur falsae opinioniones de vetere muro tamquam fine urbis servato, ipso locos exscribam.

Iurisperiti diligenter affirmant, vulgo urbes muro finiri, e vulgo quod esset „extra murum eiusque portas” fuisse idem „extra urbem”. Sed nullam aliam ob causam id affirmant nisi ut copiam sibi faciant iterum iterumque monendi, id Romae non ita se habere, in urbe Roma id singulare esse quod finiatur aedificiis continentibus.

1. Dig. 33. 9. 4. 4 sq. (Paull.): „si ita legatur: penum qua-

Romae sit, utrum quae est intra continentia, an vero ea sola quae est intra murum? Et quidem urbes fere omnes muro tenus finiri, Romam continentibus, et urbem Romam aequae continentibus".

2. Ibid. § 5 (Paull.): „[Quod si urbana penus sit legata: omnem quae ubique est, legatam videri, Labeo ait, etiamsi in villa sit urbico usui destinata; sicuti urbica ministeria dicimus et quae extra urbem nobis ministrare consueverunt]. *Si autem extra urbem, Romae tamen sit, sed et si in hortis urbi iunctis, idem erit dicendum*". Pars loci quam uncis inclusi, ad urbem Romam et ad nostram quaestionem non pertinet.

3. Dig. 50. 16. 2: „*urbis appellatio muris: Romae autem continentibus aedificiis finitur, quod latius patet*".

4. Dig. 50. 16. 87: „*ut Alfenus ait, urbs est [Roma], quae mero cingeretur. Roma est etiam, qua continenti aedificia essent; nam Romam non muro tenus existimari, ex consuetudine cotidiana posse intellegi, cum diceremus Romam nos ire, etiamsi extra urbem habitaremus*".

5. Dig. 50. 16. 139: „*aedificia Romae fieri etiam ea videntur, quae in continentibus Romae aedificiis fiant*".

6. Dig. 50. 16. 147: „*qui in continentibus Urbis nati sunt, Romae nati intellegantur*".

7. Dig. 50. 16. 173: „*qui extra continentia urbis est, abest; ceterum usque ad continentia non abesse videbitur*".

Becker et Jordan viri cl., qui tenere conati sunt, murum veteresque portas semper mansisse finem aliquem in iure observatum, eo refugerunt, ut distinguerent inter urbem et Romam ¹⁾. Viris clarissimis quomodo contigerit, ut sibi satisfacerent cum eam distinctionem excogitarent, dicere non possum. Nolim suspicari, in ea re eos invenisse ansam erroris, quod iurisperiti, quo magis perspicuum esset quid vellent, immiscuerunt locutiones, quas in aliis urbibus valere, Romae non item valere,

1) Becker Topogr. pag. 650 adn. 94. Jordan Topogr. 2 pag. 94 sq. et pag. 172; idem 1.1 pag. 305 adn. 7a: „Bei den Juristen spielt die Frage, was unter *urbanus* (*praedium, supelles, ministeria* u. s. w.) zu verstehen sei, eine Rolle, und es kommt dabei der ... Gegensatz zwischen *urbs* und *Roma*, dem Raum innerhalb der Mauer und bis zu den *continentia aedificia*, zur Sprache".

monerent; veluti cum Marcellus dicat (sub 4): „... diceremus Romam nos ire, etiamsi extra urbem habitaremus”, id dictum esse manifestum est pro: „... etiamsi in eo loco habitaremus, qui in ceteris urbibus, non item vero Romae, dicendus esset extra urbem”, vel pro: „... in loco qui Romae nonnisi ad similitudinem aliarum urbium, nec nisi perperam, extra urbem esse dici possit”. Idem cadit in secundum locum Paulli (sub 2). In his, etiam in verbis Alfeni (sub 4) possit sane aliquis errare, si ea ex mediis sententiis singula arrepta sola intueatur; verum si omnia in contextu contempletur, non item. Apparet, etsi libenter negare velim, quemquam tam turpiter potuisse errare viros doctos non perspexisse, in loco sub 3 posito: „*urbis appellatio muris*”, vocabulum *urbis* esse generaliter usurpatum, esse interpretandum per pluralem numerum: „*urbium*” ¹⁾. Re profligatur verbis Paulli (sub 1), qui quasi errorem virorum cl. praevenire voluisset, etiam addidit „... *Romam* continentibus finiri, et *urbem Romam* aequae continentibus”.

His locis igitur satis diluuntur fabulae quae hodie narrantur de vetere muro eiusque portis tamquam fine „urbis” servat. Constat, tempore iuriconsultorum alios fines non fuisse nisi hos duos: alterum, qui iuste constitutus esset, *pomerium*; alterum, qui facto esset, *aedificia continentia*; constat utrumque finem tum non amplius potuisse quasi in unum coniungi per formulam „in urbe propiusve urbem mille passus”, et ob ea causam de pomerio siluisse iurisperitos, quod id usurpare non possent quia aliquantum differebat ab altero fine.

Attamen aliquando tempus fuit, quamvis breve fuisse videtur, cum res ita se haberet, ut uterque finis fere in unum caderet, utque sine magno vitio et errore etiam pomerium ipsum designari posset ipso illo vocabulo q. e. „*aedificia extrema*”, sive „*continentia*”. Id tempus fuit cum censores esse Vespasiani; quod dixi cognoscitur e loco Pliniano ubi de mensuris urbis agitur. „*Moenia urbis*”, ait Plinius, *collegere ambi-*

1) Nemo non perspexerit, in verbis Alfeni (sub 4) „*urbs est Roma quae mingeretur*” illud *Roma* (quod uncis inclusi) esse e contextu eiciendum, quod in his apparet comparatis verbis sub 8 laudatis; sed tamen etiam si in loco relinquitur omnis error prohibetur verbis sequentibus.

imperatoribus censoribusque Vespasianis, anno conditae 826, passuum mille tot, complexa montes septem; ipsa dividitur in regiones XIV, compita Larum (i. e. aediculas, quibus indicantur vici) 265". Hunc „moenium ambitum” fuisse finem urbis, non ambitum veteris muri, hodie apud omnes constat; paullo postea (§ 67) Plinius iterum memorat hunc finem, quem tum dicit „extrema tectorum”. Atqui manifestum est, Plinium h. l. agere de fine quodam iuste constituto, non de fine aliquo qui facto dumtaxat esset. Censores certe neque ipsi erant mensuri ambitum, neque (si forte mensurae numerus Plinianus non ab ipsis provenit sed a privato quodam qui in Forma Urbis mensuram fecit), in Forma Urbis delineaturi erant ambitum, ita, ut aliquis eum metiri posset, qui facto tantum esset, qui ut inter metiendum (vel delineandum) mutaretur facile fieri posset; omnia quae censores anni 74 aut ipsi numeris definierunt, aut in Forma Urbis insculpserunt, aliquam stabilitatem tum habuerint et in praesentia iuste constituta fuerint necesse est. Iamvero si hic numerus referendus est ad finem aliquem iuste constitutum, nonnisi ad *pomerium* potest pertinere. Id ipsum a Vespasiano ut proferri posset a senatu ei datum esse novimus (Mnemos. 25 pag. 377); Vespasianus cum Restitutorem Urbis se praestaret, non potest non ea potestate usus esse, quippe quam eo ipso consilio, ut Urbem restitueret, sibi dandam curasset; Forma Urbis ab eo publicata ostendit, omnia, quae ad Urbem eiusque ambitum, divisionem, pulcritudinem pertinerent, pro tempore plenissime eum perfecisse sibi visum esse. Quod autem Plinius potuit mensuram pomerii hoc nomine significare quo eum designavit, quod est „moenia urbis”, „extrema tectorum”, probat pomerium eo tempore ita fuisse constitutum, ut fere assequeretur ab omnibus partibus (excepta ut videtur regione Transtiberina, vid. sup. pag. 19) ipsum finem qui facto esset; id convenit cum eo quod per se verisimile esse modo dixi, pomerium eo tempore quam optime comparatum fuisse. Ambitum a Plinio nuncupatum igitur etiam fere inclusisse statuendum est regiones et vicos Cistiberina tota, qualia eo tempore essent. Sed in numero vicorum ab eo tradito sane etiam numerati sunt vici Transtiberini (viginti paullo amplius vel minus) etsi ei extra pomerium fuisse videntur; id tollit quidem aequabilitatem

numerorum ab eo traditorum, sed tamen ferri debet \in potest ¹⁾).

II. De mensuris Urbis Romae a Plinio traditis. Incipiam a loco Pliniano, qui huiusmodi est:

1) Si ambitus, quem numero definivit Plinius, est pomerium a Vespasiano constitutum, de qua re dubitari vix potest, ratio cogit ut suspicemur, hunc ambitum ita a censoribus aut a Plinio esse captum, ut *excluderet* regionem Transiberinam. Discrimen magnum non est; fere eodem rem rediisse necesse est, sive mensura a ea parte secuta sit flumen, sive lineam in qua postea fuit murus Aureliani trans Tiberim. In re valde obscura neque affirmare neque negare quidquam pro certo licet. Velim tamen verbo monere, leve adesse vestigium quod fortasse utile sit ad suspicionem meam sustinendam. In Descriptionibus Urbis postea (post a. 300 p. C. fere factis, nonnumquam quaedam inveniuntur quae quin ex fontibus multo antiquioribus fortasse ex ipso Plinio vel auctoribus ei fere aequalibus, petita sint, dubitari non possit, quamvis id mirum sit. Scilicet eae Descriptiones nonnumquam praebent fragmentum rerum diversis temporibus scriptarum aut constitutarum, etiam quae multo antea solum, non item tempore quo illae Descriptiones fierent, verae fuerint. Ex gr. Breviarium Urbis (edid. Iordan Top. 2 p. 43 sq.), scriptum eo tempore quo iamdudum stabat murus Aureliani, hunc murum non magis memorat quam eius portas, et exhibet etiam portas illas 37 quas novit Plinius. Plinius ipse in huiusmodi vitium incidit, ut misceret vetusta, ex libris antiquis petita, cum recentioribus, cum diceret urbem quam describat *complecti septem montes*, et (§ 67) eam *ex oriente claudii aggeris Tarquinii Superbi*. Atqui in eo libro cui inscriptum est *Mirabilia Romae* (quem edidit Iordan Top. 2 pag. 607 sqq.), in quo ratio habetur muri Aureliani et rerum eo pertinentium, veluti portarum (quamquam earum nominibus etiam ibi intermixta sunt nomina ad veterem murum veteresque portas pertinentia), nihilominus in nonnullis capitibus sedulo excipiuntur res ad regionem Transiberinam pertinentes; veluti:

Cap. 2 *de portis*: „portas habet XII sine Transiberinam, posterulas V”. Atque idem ibi fit ubi de circuitu novi muri sermo est:

Cap. 3 *de milliariis*: „in circuitu vero eius sunt miliaria XXII (leg. XI, Iordan Top. 1.1 pag. 337 adn. 37 cfr. Becker Top. pag. 189) excepto Transiberim et civitas Leonina”.

Mihi valde verisimile videtur, hanc diligentiam qua excipiat regio Transiberina quae consilio auctoris huius libri minime quadrabat, neque ab eo observatur in ceteris rebus, etiam ab eo esse imitando desumptam ex antiquioribus quibusdam Descriptionibus urbis, quae factae essent eo tempore quod fuit ante Aurelianum. Quod probabile est — neque revera quo alio modo res explicari possit video — sequitur ut statuamus, in antiquis descriptionibus, cum de ambitu urbis sermo esset, tractatum fuisse ut exciperetur regio Transiberina; quod aliam ob causam vix factum esse potest, quam quod extra pomerium esset. Plinius igitur, ut videtur, ad verbum sua „*moenia urbis collegere ambitu* . . .” et q. sq., addere debuerat: „*excepta Transiberim regione*”, quemadmodum legitur in Mirabilibus. Quod id omisit, tribuo ipsius festinationi.

N. H. 3. 66 sq.: „Urbem tres portas habentem Romulus reliquit, aut, ut plurimas tradentibus credamus, quattuor. Moenia eius collegere ambitu imperatoribus censoribusque Vespasianis, anno conditae 826, pass. 13200, complexa montes septem. Ipsa dividitur in regiones 14, compita Larum 265. Eiusdem spatium, mensura currente a milliario in capite Romani fori statuto ad singulas portas, quae sunt hodie numero triginta septem ita ut duodecim portae semel numerentur praetereanturque ex veteribus septem quae esse desierunt, efficit passuum per directum 30765 (?) (30500?). Ad extrema vero tectorum cum castris praetoriis ab eodem milliario per vicos omnium viarum mensura colligit paullo amplius 70000 (?) passuum. Quod si quis altitudinem tectorum addat, dignam profecto aestimationem concipiat, fateaturque nullius urbis magnitudinem in toto orbe potuisse ei comparari”.

De codicum lectionibus mihi scribendum non esse arbitratus sum. Qui de eis certior fieri velit, adeat editiones recentiores, cllto Iordan Top. 2 pag. 86 et 1.1 pag. 333 adn. 33. De numero passuum *ambitus urbis* (13200) et de numeris regionum vicorumque (14 et 265) non dubitatur. Pro summa *distantiarum ad portas* omnes codices praebent 20765, sed manus altera in codice F (quae antiquissimas lectiones videtur exhibere) correxit in 30765. Iordan illam summam praetulit quod ea melius eius rationi conveniret; praeterea recte fortasse suspicatur, numeros ultimos CCLXV huc tractos esse ex summa vicorum; hanc summam igitur constituit: 20500 passus. Pro *summa longitudinum vicorum* vulgata habet 70000; Iordan retinuit summam quam codices praebent 20000, sed affirmavit eam falsam esse.

Locum Plinianum in nostram linguam ita verto:

„Romulus had een stad nagelaten, die drie (of om hen te volgen die het grootste aantal opgeven, vier) poorten had. Onder de censuur van de keizers Vespasianus vader en zoon (in 74 n. C.) bedroegen de gebouwen der stad in buitenomtrek 13200 schreden; daarbinnen lagen de zeven bergen. De stad zelf is verdeeld in 14 *regiones* en 265 *vici*. De plaats die de stad inneemt, levert, als men de meting zoo inricht dat zij telkens begint bij het *milliarium* dat aan den hoogsten kant van het *forum* geplaatst is, en in rechte lijn voortgaat tot aan

ieder van de poorten, waarvan er thans 37 zijn (zóó namelijk dat de *Duodecim Portae* voor één poort geteld worden, en van de oude poorten zeven worden weggelaten die niet meer bestaan), voor de som dier afstanden 30765 (30500?) schreden op. Van datzelfde *milliarium* af tot aan den uitersten rand der huizen, met de castra praetoria daarbij ingesloten, levert een meting, die tusschen de huizenrijen van alle hoofdstraten door gaat, een weinig meer dan 70000(?) schreden op. Voegt men daarbij de hoogte der huizen, dan zal men voorzeker van de stad een harer waardig denkbeeld opvatten, en men zal erkennen dat wat grootte betreft geen stad op de geheele wereld er mede te vergelijken is".

De hoc loco bis egit Iordan v. cl., in libro quem de Topographia Urbis Romae scripsit, quod est monumentum diligentiae doctrinae ingenii. Eum librum eo libentius in universum laudibus effero, quo magis necessarium mihi semper est ut diligenter in luce ponam res leviores fortasse de quibus cum eo dissentiam, ceteris silentio omissis quae vehementer probo. Sed idem fere cadit in libros aliorum virorum doctorum, quos, cum, hoc disputandi genere coactus, libentius reprehendere quam laudare interdum videar cuipiam, tamen honoris causa citare soleam, memor non solum ipsorum meritorum, sed etiam multorum quae ex eis didicerim; id semel monuisse satis habeo.

Sed Iordan in altero volumine, quod prius conscriptum est copiose tractatis singulis rebus quas Plinius h. l. tradidit, re = quas ab eo descriptas esse censebat, ita in conspectu posuit:

Topogr. 2 pag. 93: „Nach meiner Annahme gestaltet sich der Bericht des Plinius zu einem verständlichen Ganzen, d = Messung der Stadt verfolgt ein System nach folgendem Schem =

1. Umfang der Stadt, soweit die Strassen reichen.
2. Eintheilung der Stadt in 14 Regionen und 265 vici.
3. Ausdehnung der Stadt bis zur Linie der Servianisch = Mauer (durch die Abstände der Thore vom Meilenzeiger d = gestellt).

4. Ausdehnung der Stadt, soweit die Strassen reichen (dur = die Abstände einer Anzahl äusserster Punkte vom Meilenzeig = gemessen)".

Vehementer displicent quae quarto loco posita sunt. Non reprehendo, quod Iordan (p. 90—93) probare conatur, verba Plinii ita interpretanda esse, ut iungantur „*per vicos omnium viarum*”, neque, ut vulgo factum esse dicit „*omnium viarum mensura*”; huic rei multo plus momenti tribuere videtur quam oportebat, quasi ex ea re pendeat interpretatio loci. Sed nimis magnas ineptias Plinio obstrudit, cum dicat hunc tradidisse summam aliquot distantiarum [die Abstände einer Anzahl äusserster Punkte], neque addidisse, quot distantias computaverit (idem postea admisit Gilbert Top. 3 pag. 29 adn. 1). Mirabilia etiam conscripsit Iordan eodem loco de sententiis aliorum virorum doctorum quae refutandae viderentur, mentione vix ulla facta illius sententiae quae sola vera et simplex est; in Addendis pag. XIII Iordan citavit quidem virum doctum aliquem antiquiorem qui rem in hac parte recte perspexit, sed etiam virum cl. Becker idem sentire atque illum, vix cognoscere potest lector. — Verum in hac re se a vero aberravisse ipse paullo postea sensit Iordan; in priore volumine deseruit sententiam antea defensam, intellexit, summam quam nuncupet Plinius esse summam omnium longitudinum viarum quae in urbe fuerint. Etiam illud retraxit, quod antea contenderat, iungenda esse: „*per vicos omnium viarum*”¹⁾; verum ego id minime probo. „*Mensura*” proprie est „*actio metiendi*”; ea primaria significatio, si servari potest, praeferenda est; non nego quidem „*mensuram*” etiam posse cum genitivo construi, sed hoc loco praestat propriam significationem servare, cum praesertim *mensura* dicatur *colligere tot passus*. Ad vocabulum, eo sensu numero singulari usurpatum, genitivus pluralis numeri addi non potest; pro „*mensura omnium viarum*” dicendum erat „*mensura (quae ducta est) per omnes vias*”, sive, ut Plinius dixit, „... *per vicos omnium viarum*”. Itaque haec vocabula iungenda videntur. — Quod Plinius dicit „*per vicos*”, id opponitur illi quod antea dictum erat „*per directum*”, quod est: „*secundum lineam rectam directam*”. — *Vici* sunt partes separatae platearum, quae ab

¹⁾ Topogr. 1. 1 pag. 335 adn. 34: „ich habe Bd. 2. S. 90 sqq. wohl mit Unrecht konstruiert *mensura colligit per vicos omnium viarum*; es müsste das doch *per vias* oder *vicorum* heissen”. Itaque rediit ad constructionem: *mensura omnium viarum*.

utraque parte ordinem aedificiorum iuxta se habent; separantur partim per aedículas, quae in compitis stant (nam eo loco, ubi duplex ordo aedificiorum alicuius vici finitur per plateam aut semitam transversam, si in eo aedícula constituta est, novus vicus incipit); *partim* per diversitatem nominum (unicuique vico enim suum nomen inditum est). Aedificia in eo vico esse existimantur, in quem spectant; neque ea aedificia dumtaxat, quae in altero (veluti in dextro) ordine sunt, unius eiusdemque vici sunt, sed semper quae in utroque, in dextro et in sinistro. Sed magnae plateae aut viae solum in suos vicos divisae esse existimantur; angiportus aliquis aut semita non habet proprios vicos, sed eius aedificia adnumerantur proximae parti viae proximae, in quam irumpit; retinet tamen suum nomen. Eam ob causam vici (apud Cic. Mil. 24. 64) opponuntur angiportibus, quippe quod hi proprios vicos non efficiunt, sed sunt partes vicorum. Vici igitur (ampliore sensu dicti) suos angiportus et semitas habere dici possunt; aedificia, in angiportu vel semita sita, et ibi quoque utriusque ordinis quidem, cum dextri tum sinistri, in eo vico esse existimantur ad quem illa pars illius semitae vel angiportus pertinet. In semitis quae ab aliqua platea in alteram perducunt, et ob eam causam duas plateas habent in quas irrumpunt, signum aliquod semper constitutum fuerit necesse est quo indicaretur, in eo loco alterum vicum finire, alterum incipere; hoc signum aut in media semita erat, aut, si ita placuit, statim in eius initio, sive ab hac parte sive ab illa. Vici (ampliore sensu dicti) dividi etiam possint — sed eadem distinctione vix opus est — in *vicos viarum* (partes vicorum quae in viis vel plateis sunt, quae nomen suum dant toti vico; sive quod idem est, duplices aedificiorum ordines qui inter binas aedículas interpositi sunt) et *vicos angiportuum* aut *semitarum* (partes vicorum quae sunt in angiportibus aut semitis vicis alicui attributis, quae èt nomen vici, èt proprium nomen habent). Omnes incolae urbis igitur in aliquo vico habitant, etiamsi non omnes habitant in magnis viis. Vicos, quorum 265 Plinius tempore fuerunt, in conspectu publico cum nominibus suis ita ordinatos fuisse verisimile est, ut enumerarentur non secundum ordinem viarum (quod etiam fieri potuerat, quandoquidem vicis proprie erant *partes viarum*), sed secundum ordinem regionum

in eo conspectu quaeque regio habet tot vicos, quisque vicus habet tot angiportus et semitas¹⁾. Mensura et longitudo alicuius vici definitur longitudine illius partis viae quae hoc vico comprehenditur, sive distantia binarum aedicularum. Has distantias computavit Plinius. Is ad „per vicos” etiam addit „omnium viarum”, ut simul excludat plateas minores sive semitas et angiportus, simul ostendat, maiores plateas quae vicos habeant nullas de mensura fuisse exclusas. Quod addit „ab eodem miliario”, id fere abundat; sed tamen, cum *finis* mensurae ab eo designatus sit („ad extrema tectorum”), non inepte per illud vocabulum etiam indicatur, mensuram pertinere ad totum spatium quod intra eum finem sit. — Magnopere dolendum est, quod summam vicorum quam servavit Plinius (265), et summam longitudinum vicorum quam idem nuncupavit, quae corrupte tradita esse videtur (20000? pass.), dispertire non possumus in singulos vicos. Sed de his summis aliquid velim h. l. animadvertere. Habemus de numero vicorum etiam aliud testimonium, quod pertinet ad tempora Hadriani. In „Basi Capitolina” quae dicitur, quae dedicata est a. 136 p. C., vici quinque regionum cum nominibus enumerati exstant (vid. Iordan Top. 2

1) De significatione vocabuli q. e. „vicus”, dubitanter et parum luculente nonnulla scripsit Iordan Topogr. 2 pag. 80 et pag. 92. Iordan inprimis in ea re erravit, quod non perspexit, cum ordo aedificiorum aliquis ad aliquem vicum pertineat, aedificia e regione posita, quae alterum ordinem efficiunt, utique ad *eundem* vicum pertinere; hoc enim maxime proprium esse vici, ut *duplice* ordine aedificiorum contineatur; praeterea vero nihil amplius (exceptis semitis et angiportibus) ad eum vicum pertinere, et hoc alterum esse proprium vici, ut *unam* partem plateae, *duos* ordines aedificiorum, neque amplius, habeat. Itaque intellegere non potuit Iordan quae esset vis particulae *per* in formula Pliniana (*per* vicos omnium viarum); et perperam loquitur de „Strassenlinien und Häuserfronten, welche die Grenzen der vici bildeten” (Top. 2. p. 80). Fines illos vicorum si quis quaerat, minime eos inveniat in ipsis plateis, sed eos inveniat in posticiis aedificiorum, ibi, ubi duo ordines aedificiorum a *tergo* se tangunt (eodem modo, quo finis urbis invenitur in parietibus posticiis aedificiorum extremorum urbis, supr. pag. 18). Sed hi fines vicorum non quaerebantur, neque eis opus erat. Soli fines vicorum qui noti esse debebant, erant: 1° fines in plateis, i. e., in compitis, qui signati erant aediculis; 2° fines in mediis aut in extremis semitis, qui aliquo signo indicati erant. — Praeterea Iordan vix intellexisse videtur „vicos viarum” quorum longitudinum summam tradidit Plinius, esse eosdem vicos, quos numero 265 fuisse idem memoriae servavit. Quomodo „vici viarum” opponi potuerint „vicis angiportuum”, supra explicavi. De vicis recte fere exposuit Gilbert 3 pag. 48.

pag. 585 sqq.). Praeterea summae vicorum cuiusque regionis exstant in Descriptionibus Urbis ad Saeculi p. C. quarti priorem partem fere pertinentibus, „Curioso Urbis Regionum XIV”, et „Notitia Regionum Urbis XIV”. (De his Curiosi solum ego h. l. rationem habeo). Ex his testimoniis efficitur, vicos:

		tempore Hadriani	tempore Constantini.	Inter annos 136 p. C. et 350 p. esse additos:
in regione I	fuisse	9,	10;	1.
„ X	„	6,	20;	14.
„ XII	„	12,	17;	5.
„ XIII	„	17,	18;	1.
„ XIV	„	<u>22,</u>	<u>78;</u>	<u>56.</u>
		66	148	77

Novimus autem, tempore Constantini summam omnium vicorum fuisse 307; horum fuerunt (minime) 77 novi, 230 (ut qui plurimi) veteres. At Vespasiani tempore summa vicorum iam fuit 265; itaque de his 265 postea, post a. 74, (minime) 35 interierint necesse est. Idtribuendum est aedificationibus, publicis praesertim, quas saepe in multis regionibus ordinem vicorum turbavisse, et effecisse ut vici nonnulli aut prorsus tollerentur, aut (sublata aedicula) cum aliis in unum coniungerentur, manifestum est. — Ad alteram summam Plinianam, longitudinum vicorum, hoc adnotandum videtur. In Curioso et in Notitia ad singulas regiones adscriptae sunt summae quaedam pedum, quibus semper praemittitur vocabulum *continet*. Hos numeros viri docti plerique ad ambitus regionum falso rettulerunt, quod eo magis mirandum est, quia eos his non quadrare prorsus manifestum est (cfr. Hülsen Rhein. Mus. 49. 1894 pag. 422), et ipsum vocabulum *continet*, quod certe ad ambitum referri non potest, ab eo errore retinere debuerat. Sed quod ratio vicorum, et significatio summae Plinianae, non satis perspectae erant, id obstitit quominus illas summas Curiosae et Notitiae eo referrent viri docti quo oporteret; sunt enim ipsae summae *longitudinum vicorum* (sed *viarum* tantum, i. e. quae in viis metiendo captae erant, non in semitibus et angiportibus) sive *distantiarum aedicularum proximarum*; quarum summarum

mmam universam nobis servare voluit Plinius. Itaque si illas
mmas singulas semper dividimus per numerum vicorum cuius-
que regionis ad quam summa quaeque pertinet, obtinemus nu-
meros, qui indicant longitudines *medias* vicorum singularum
regionum, qui vere quidem fortasse in nullo vico obtinuerunt,
sed tamen qui modum aliquem indicant a quo non longissime
terre potuerunt veri numeri. Itaque horum conspectum pro-
feram. A pedibus transeo ad passus et metra; Curiosum sequor,
titiae rationem non habebo, cuius numeri quidam, ubi a
curioso discrepant, ex manifesto errore orti sunt (scil. in Reg.
I). Partes decimas et centesimas unitatum non adscripsi,
sed tamen eos in computando neglexi; inde factum est ut
nullarum summarum computationes specie tantum non ap-
ere videantur, cum recte nihilominus se habeant.

Regio:	habet vicos:	continet pedes:	in singulos vicos recidunt hae summae mediae:		
			<i>pedes:</i>	<i>passus:</i>	<i>metra:</i>
(P. Capena)	10	12211	1221	= 244	= 361
(Caelem.)	7	12200	1743	= 349	= 515.4
(Is. et Ser.)	12	12350	1030	= 206	= 304.4
(T. Pacis)	8	13000	1625	= 325	= 480.5
(Esq.)	15	15600	1040	= 208	= 307.5
(Alta Sem.)	17	15700	924	= 185	= 273
I (V. lata)	15	13300	887	= 177	= 262.2
II (For. R.)	34	14067	414	= 83	= 122.3
(Circus F.)	35	32500	929	= 186	= 274.6
(Palat.)	20	11510	575	= 115	= 170.2
(Circus M)	21	11500	547	= 109	= 161.9
III (Pisc. Public.)	17	12000	706	= 141	= 208.7
IV (Avent.)	18	18000	1000	= 200	= 295.7
V (tr. Tib.)	78	33000	423	= 85	= 125
	307	226938			

ae derivantur mediae summae universorum vicorum urbis hae:
vicus habet fere 739 pedes = 148 passus = 218.6 metra. —
licabo etiam, quomodo ex his numeris aliquid derivari possit
eis, qui rem diligentius persequi velint, modo aut de nu-
mero aut de longitudinibus viarum alicuius regionis fodiendo

et investigando aliquid constitutum sit quo niti possit aliquis. Exempli gratia videamus de Regione VI, quae dicitur „Alta Semita”, quae fuit in colle Quirinali fere. Summam, eam regionem habuisse tempore Constantini quattuor vias; *primam* a veteri porta Salutari deflectentem versus Orientem Merid., deinde versus Meridiem, ad finem regionis quartae, longam 600 metra; *secundam* ab illa deflectentem, quae per veterem portam Colli- nam ad portam Nomentanam duxerit, longam 1670 metra; *tertiam*, itidem ab illa incipientem, per veterem portam Vimi- nalem ad Castra Praetoria ducentem, longam 1660 metra; *quartam* ab hac deflectentem, in secundam inrumpentem, longam 710 metra. Regio autem continet 15700 pedes = 3140 passus = 4642.5 metra; hanc summam iam prope occupavimus qua- tuor illis viis. Verisimile igitur est, nisi nimis longe a vero aberrant longitudines viarum quas sumpsi, alias vias in ea regione non fuisse quae vicos haberent; in has vias vici 17 huius regionis magis minusve aequaliter distributi erant ($17 \times 273 = 4642.5$). — In regione XIV (trans Tiberim) vici sunt permulti, sed eidem (quantum ad eorum longitudinem in viis pertinet) exigui; id referendum est ad rationem aedificandi qua in novis urbis partibus usi sunt Romani; apparet crebras ibi factas esse semitas transversas, quod sane proderat facilitati commeandi; hac re fiebat ut ordines aedificiorum in magnis viis ibi permultis locis intercisi essent, utque viae in multos vicos dividerentur; hoc commodo fere carebant regiones in antiquiore parte urbis sitae nisi essent aedificationibus renovatae. In regio- nibus II (Caelemontio) et IV (templo Pacis) vici occupant per- magnas partes viarum; ibi rarae erant plateae transversae. Sed in X (Palatio) clare cernitur, quid effecerint aedificationes post Hadrianum institutae; cum a. 136 ibi etiam essent vici paucis- simi (sex tantum) et ei quidem valde longi, ut videtur, tem- pore Constantini ea regio continet viginti vicos, sed eosdem exiguos, 115 passuum singulos. Omnium brevissimi sunt vici regionis VIII (Fori Romani, cum Capitolio), eidemque numerosissimi; eam partem urbis permultis plateis tamquam rete denso tecta- m fuisse apparet. — Addam etiam summas medias quae pertine- nt ad quinque vicos in Basi Capitolina descriptos. Si adhibemus summas medias, singulis vicis harum regionum supra (pag. 4 7)

tributas, facile efficitur quae sit media longitudo omnium 77 novorum vicorum. Tempore Constantini:

in novi vici		media longitudo				
erant:		vicorum erat:				
		<i>pedes</i>	<i>passus</i>	<i>metra</i>	<i>pedes</i>	<i>passus</i> <i>metra</i>
	1	1221	= 244	= 361	1221	= 244 = 361
	14	575	= 115	= 170) × 14:	8057 = 1611 = 2382.5
I	5	706	= 141	= 208.7		3530 = 705 = 1043.6
II	1	1000	= 200	= 295.7	1000	= 200 = 295.7
IV	56	423	= 85	= 125) × 56:	23692 = 4737 = 7005.6
	77					37500 = 7499 = 11088.5
					487	97 144

Media longitudo igitur vicorum novorum erat: $487 = 97 = 144$. Eodem modo facile effici potest media longitudo vicorum 230 veterum qui fuerunt Constantini tempore; ea est: 824 ped., 35 pass., 243.5 metr. Hae summae veterum et novorum vicorum quoque si inter se comparantur, ostendunt, Romanos recentioribus temporibus operam dedisse, ut vicos parvos facerent. — Hinc autem pervenire possumus ad restituendam summam longitudinum, quae apud Plinium corrupta exstat. Fuerunt 74 vici 265; si eos aestimamus secundum modulum vicorum qui 4to saeculo *veteres* erant, ad hanc summam pervenimus: 324 ped. 165 pass. 243.5 metr. $\times 265 =$ 218266 ped. = 3653 pass. = 64541 metr., sin vero eosdem referimus ad modulum universorum vicorum qui erant 4to saeculo, hanc summam assequimur: (739 ped. 148 pass. 218.6 metr. $\times 265 =$ 95888 ped. 39220 pass. 57925 metr. Verus numerus igitur non longe abest ab his duabus summis: 43653 pass., et 39220 pass.; concludendum est, apud Plinium traditam fuisse summam ± 40000 passuum. Hic numerus mirifice convenit coniecturae quam aliquando fecit Iordan, quam deinde ipse deseruit (op. 2 pag. 177); ibi numerum a Zacharia traditum 40000 passuum, qui ab auctore perperam referebatur ad ambitum vicus, rettulit ad hanc mensuram Plinianam, et ex eo (recte) constituit summam Plinianam. — Ex numeris quos attuli, nonnulla derivari posse censeo, quae utilitate non prorsus careant; hanc viam monstravisse mihi videor, qua perveniri possit ad

perspiciendam significationem summarum quarundam, apud scriptores quosdam antiquos sed tamen recentiores servatarum; sed ne nimis longe a proposito aberrem, iam haec mihi relinquenda sunt.

Sed Iordan, cum recte assecutus esset universam rationem huius mensurae, neque tamen singula perspexisset, ob eam causam quod rationem vicorum exploratam non habebat quam modo explicavi, etiam erravit in consilio quo hanc mensuram institutam esse diceret; scribit enim (l. 1 pag. 335, cfr. 2 pag. 86): „die Messung 4 ist offenbar behufs der Herstellung der Strassen innerhalb des Stadtgebietes vorgenommen worden". Novimus quidem Vespasianum a. 71: „vias urbis neglegentia superiorum temporum corruptas impensa sua restituisse" (ut ait in-scriptio C. I. L. 6. 1. 931); sed quomodo ad eam rem pertinere possit summa longitudinum viarum post tres annos metiendae constituta, prorsus obscurum est. Qui „vias corruptas" restitutum est, metitur singulas partes viarum corruptas solas, non vero totas vias. Manifestum est, nullam aliam ob causam hanc summam, quam Plinius tradit, exquisitam esse, nisi quod ad magnitudinem Urbis aestimandam nihil profecto utilius esse posset quam ut, praeter ambitum urbis et distantias a media urbe ad singulas portas, etiam cognosceretur summa longitudinum platearum magnarum. Huiusmodi computationum hoc proprium est, quod omnino nullam utilitatem habent ad res gerendas, permagnam vero ad describendum, cognoscendum, aestimandum. Sed Plinio ad hanc summam exquirendam nihil aliud facere opus erat nisi ut computaret longitudines omnium vicorum ducentorum sexaginta quinque qui in urbe erant, sive distantias omnium aedicularum inter se proximarum; hae autem iamdudum notae fuerint et inter acta publica in conspectu ad fuerint necesse est, ab eo tempore cum primum Augustus inter regiones urbanas distribuerat vicos, et prout poste novi vici accesserant; stulti est credere, publice cognita non fuisse mensuras vicorum singulas, numeros habitationum quae in eis erant, multa alia eiusmodi. — Verum ab Iordan in interpretatione loci Pliniani consentire coepit cum viro cl. Becker, qui iamdudum recte fere de ea exposuerat; inde interpretatio totius loci apud utrumque eadem

est ¹⁾. Ex secundis curis igitur viri cl. Iordan hic conspectus ortus est (Topogr. 1. 1 pag. 334):

1 Umfang der moenia	13200	Schritt.
2 Zahl der vici.	265	
3 Summe der kürzesten Entfernungen der Servianischen Thore vom <i>milliarium</i> <i>aureum</i>	20500	„
4 Länge der Strassen aller <i>vici</i> bis zur Grenze der bewohnten Stadt einschliess- lich der Castra Praetoria	20000	„ (falsch).

Antequam pergam de reliquis quaerere, quaestionem tangere velim, quae, etiamsi non possit pro certo solvi, tamen aliquam lucem accipere videatur ex eis quae modo posuimus. Unde Plinius hos numeros petivit? Quomodo ad eos pervenit? Si metiendo exquisiti sunt numeri, utrum ipse mensuras perfecit, an, ut Iordan affirmat, in rem suam vertit numeros quos Vespasiani censores exquirendos curassent? Neutrum absurdum est; neque illud, quamvis fieri possit ut falsa specie perductus id omni verisimilitudini repugnare arbitretur quispiam; neque hoc certe. Primum ostendam, absurdum non esse quod posteriore loco posui. Eiusmodi computationes quidem, quales praebet Plinius, utiles solum fuisse ad describendum et cognoscendum, nequaquam ad res gerendas, modo dixi. Sed censores anni 74 non rebus gerendis solum operam navasse scimus. Aliquid certe ab eis actum esse novimus, quod huic consilio fere soli inserviret, ut privati de statu urbis certiores fierent. Eo enim pertinet Forma Urbis lapidea, quam delineandam et in pariete templi, quod a. 75 Paci consecratum est, insculpendam eos curavisse, nuper a viris doctis satis videtur esse demonstratum ²⁾. Ad eam Formam parandam, multi modi et numeri ab artificibus exquisiti et constituti sint necesse est, quibus ad res ge-

1) Becker Top. pag. 185: „es wird nämlich die Grösse der Stadt auf dreifache Weise anschaulich gemacht: erstlich durch das Maass des Umfangs; dann indem die Entfernung der 37 Thore vom Milliarium aureum unter dem Clivus Capitolinus in gerader Linie gemessen und die Summe der 37 Radien angegeben wird; endlich durch die Summe aller Strassen in ihren Krümmungen von demselben Milliarium aus bis zu den äussersten Gebäuden (der Regionen), mit Einschluss der Castra Praetoria“. —
2) Iordan 2 pag. 85, Klügmann Philol. 27. 479.

Quaestio ex qua imprimis pendet iudicium de verbis Plinii ferendum haec est: quale sit genus portarum de quo cogitaverit Plinius; portarum enim diversa certe sunt genera. Plinius autem summam tradidit; necesse est igitur, si speciem aliquam generis alicuius excluserit, eum exclusisse totum hoc genus, et contra, si generis alicuius incluserit aliquam speciem, hoc ipsum esse genus de quo cogitaverit. Exempli gratia non licet nobis credere inter 37 portas fuisse portas Circi alicuius aut Theatri ¹⁾, nam sequeretur ut statueremus, eum de omnibus portis huius generis cogitavisse, i. e. de portis aedificiorum publicorum et privatorum omnium; ita ad multa millia perventurus fuisset, non ad triginta septem. Alterum genus portarum autem, de quo fieri posse ut cogitaverit non item potest negari, continetur aedificiis quae portae formam referant, quae per se stent, neque ad aliud quod aedificium aditum praebent. Mirum fortasse fuisset, sed minime absurdum, si huiusmodi aedificia quot in Urbe essent tradere placuisset Plinio. Quemadmodum in aliis Descriptionibus Urbis quas habemus, enumerantur „res et ornamenta in Urbe Roma”, et aedificiorum vel locorum varia genera, velut Arcus Aedes pistrina porticus, sic absurdum non est credere, a Plinio numerata esse aedificia quae et nomen et formam portarum haberent, eorumque summam ab eo esse memoriae servatam. Id si volebat, numerandae ei erant non solum portae, quae forte in vetere muro Serviano essent aedificatae, sed etiam aliae portae in urbe exstantes, veluti portae veteres in Palatino, et porta Ianualis in foro, Stercoraria in clivo Capitolino, Libitinensis in Amphitheatro, aliae eiusmodi (de quibus cfr. Becker pag. 175); contra omittenda ei erant loca etiam in muro quae antea portae fuissent et fortasse nomen portarum servavissent si destructa erant aedificia quae speciem portae eis dederant hoc modo fieri potuisse ut ad numerum 37 perveniret, negari non potest. Sed Becker et Jordan negant, hoc esse genus portarum cuius rationem habuit Plinius, credunt enim 37 portas omnes fuisse in vetere muro; ego autem, quamquam id credo, tamen de genere portarum de quo agit Plinius, pro-

1) „Duodecim Portae” fuisse ipsos Carceres circi maximi, suspicatus est Bun-
cfr. Becker Top. pag. 149.

cum eis facio; Plinium de alio genere portarum non cogitavisse ego quoque arbitror, nisi de portis quae proprio sensu dicantur *portae urbis*, quae sint in fine urbis, et praebeant aditum ad urbem et exitum ex urbe. Argumentum peto ex ea re, quod Plinius quaesivit et computavit *distantias* quae essent inter portas suas et miliarium urbis. Id sanus facere non potuit, nisi voluit declarare, quam longe finis urbis fere abesset ab eius umbilico; bene quadrat cum eius consilio, componendi aliquot summas quae ad urbis magnitudinem aestimandam pertinerent. Etiam in App. II ad Reg. (Jordan Top. 2 pag. 577) *portae 37* diserte dicuntur *portae urbis*. Itaque de portis non cogitavit Plinius tamquam aedificiis, sed tamquam locis ubi ex urbe exiretur, quae urbem finirent, locis igitur ubi circuitus urbis secaretur magnis viis. Iamvero cum hoc constet, facile probatur, Plinium portas urbis numerantem non adiasse portas quae in vetere muro essent, sed quae essent in vero fine urbis, in pomerio. Id evincitur his quattuor argumentis:

1°. Primum videamus quomodo vetus murus anno 74 p. C. se habuisse videri debeat eis qui contendunt, Plinium de vetere muro egisse. Septem veteres portas interiisse tradit Plinius; id viri docti eo referunt, quod murum ab utrisque earum portarum partibus destructum fuisse dicunt¹⁾. Magna igitur pars muri iam non comparebat. Itaque in reliquam eius partem omnes illae 37 compingendae nobis sunt. Mitto, hanc partem muri iam similem esse debuisse tumulo alicui speluncis innumeris cuniculorum perforato. Verum cur, si septem locis molestiam quam murus exhibebat ita sustulerunt Romani ut murum ab utraque parte alicuius portae destruerent, reliquis locis eos ita id fecisse dicemus ut muro parcerent, et, quod sine sumptu et labore fieri non poterat, novas portas in muro aedificarent? Jordan duobus modis effugere conatur. Non omnes, ait, hae portae fuerunt novae; iam antiquitus in muro *praeter portas*

1) Jordan Top. 2 pag. 88: „das Verschwinden von 7 erklärt sich aus dem Verschwinden von ganzen Mauerstrecken“. Becker Top. pag. 186 „eben daher (dass weit mehr Ausgänge nöthig wurden) erklärt es sich, dass nach und nach die alte Mauer ganz verschwand, und so konnte denn in der That gesagt werden, dass Rom vor Aurelian ohne Mauer gewesen sei“.

multos exitus fuisse verisimile est ¹⁾. Verum quod neque antiqui huiusmodi exitus portas dicere solent, neque Iordan ipse id facere ausus est, id ipsum probat, si Plinius de portis loquatur, eum non de eiusmodi exitibus cogitare. In Descriptionibus Urbis, cum de muro Aureliani vel Honorii sermo est, a portis semper distinguuntur huiusmodi exitus nomine *posterulae*, *poster-nae*, Graece *πυλίδες* ²⁾. Plinius autem: „*portae* ait sunt hodie numero triginta septem”; si forte in muro Serviano fuerunt posterulae aliquot, hae a Plinio numeratae non sunt; si quae fuerunt, hae etiam addendae sunt ad 37. Non magis posterularum rationem habuit auctor Breviarii Urbis (App. II ad Reg.) qui *portas urbis* fuisse tradit 37 (supr. pag. 40 adn. 1). Iordan ipse tantum his 37 portis tribuit, ut eas in Forma Urbis designatas esse et inde in illud Breviarium transiisse putet ³⁾. At, ait, tamen verae portae non fuerunt, sed fuerunt exitus portis similes (thorartige Ausgänge), orti e destructione vel perfossione muri ⁴⁾. Verum aut nihil intersit necesse est inter has portas novas, et veteres portas quae interierant, aut novae

1) Iordan Top. 2 pag. 88: „Wenn sich auch nur etwa 18 Thore mit Namen nachweisen lassen, so beweist das weder, dass nicht zahlreiche Pfortchen von Anfang an in der Mauer existirten, noch dass solche Pfortchen oder Nebenthore nicht im Lauf der Zeit sich vermehrt haben, ohne dass uns Namen derselben hätten erhalten werden müssen”. — 2) Mirab. Rom. c. 2: „portas habet XII sine Transtiberim, posterulas V”. App. II ad Reg. (Iordan Top. 2 pag. 580) de portis c. 19: „poster-nae V”. Procop. bell. Goth. 1. 19: ἔχει μὲν τῆς πόλεως ὁ περίβολος δις ἑπτὰ πύλας καὶ πυλίδας τινάς. — 3) Iordan 2 pag. 89: „diese 37 Thore bildeten nun die sicheren Punkte welche den Kreis der Altstadt von der Neustadt trennten; sie blieben auf dem officiellen Stadtplan verzeichnet, und werden aus diesem, nicht, wie Preller annimmt, aus Plinius, in den Anhang unserer Urkunde gelangt sein” — 4) Iordan Top. 2. 88: „da ausdrücklich versichert wird, dass „sieben alte Thore nicht mehr vorhanden waren”, also doch als ehemalige Thore bekannt waren, so wird man ... annehmen müssen, dass zu Vespasians Zeit in der Linie der Servianischen Mauer 37 thorartige Ausgänge bestanden und allmählig in diese Mauer gebrochen waren. — Becker Top. pag. 186: „an der ausserordentlich scheinenden Anzahl der Thore darf man keinen Anstoss nehmen ... es ist natürlich dass, nach dem die Stadt selbst grossentheils ausserhalb der Mauer lag, die frühere Zahl der Thore, wenn sie auch nicht gering war, dennoch nicht genügen konnte, dass viel mehr so lange die Mauer überhaupt noch bestand, weit mehr Ausgänge nöthig waren, um eine hinreichende Strassenverbindung zu erlangen”. — Becker non reputavit, 37 portas ad brevem tantum partem muri a se referri posse, et multo facilius eam partem etiam destrui potuisse, quam tot portis perforari. Cf. etiam Richter (Handbuch von I. v. Müller 3) pag. 760 adn. 2.

portae ita factae sint necesse est ut fornices haberent utque murus his locis integer maneret; quod nonnisi magno sumptu et labore fieri potuit. Tenendum igitur est viris doctis, Romanos ab aliis partibus destruxisse murum, ab aliis vero, servatis veteribus portis et diligenter servato muro, ingentem numerum novarum portarum aedificasse. Sane id probari non potest. Romani, si septem locis murum destruxerunt, etiam reliquis locis, ubi murus molestus esset, murum fuerunt destructuri.

2°. Plinius 37 portas memoravit, ut, computatis earum distantiiis, lectorem certiore faceret de universa distantia finis urbis a miliario. Is finis urbis si fuit vetus murus, portae, quarum rationem habuit Plinius, aequaliter fere per circuitum urbis distributae fuerint necesse est; nam cum murus ab Septentrionali et Meridionali partibus multo longius distaret a foro, quam ab Orientali et praesertim ab Occidentali, imaginem prorsus falsam lectori proposuisset, si septem portae destructae quarum rationem non habuit, et 37 quarum rationem habuit, inter se proximae semper fuissent. Itaque quod probandum non esse modo dixi, id multo minus etiam probandum esse iam apparet; Romanos septem locis separatis semper breves partes muri non continuas destruxisse credendum esset, partes muri vero quae interpositae semper essent diligenter conservavisse, ut ibi ad portas novem, quibus pepercissent, etiam duodeviginti portas addere possent. — Haec omnia probant, 7 portas non ob eam causam interiisse dictas esse, quod partes muri iuxta eas essent destructae, eam opinionem enim ad absurdum ducere demonstravimus.

3°. Si agere voluisset Plinius de portis quae in vetere muro erant solis, et, ut Iordan ait, significare universam distantiam eius muri a foro, non solum ei opus non fuisset adnumerare novos transitus sive foramina, vel hercle etiam novas portas aedificatas, si quae in vetere muro post Sullae tempus factae erant, ut eum fecisse statuere debent Becker et Iordan, et satis abere potuisset portarum veterum sedecim illarum solum rationem habere; sed etiam (ut concedam eum illud facere, novas portas adnumerare, potuisse) certe *non* potuisset ob eam causam praeterire septem portas veteres, quod „esse desiissent”, ut ipse fecisse affirmavit; nam portae illius generis, de quo Plinium

egisse inter nos convenit, omnino esse desinere non possunt, si urbis finis, in quo aedificatae sunt, idem mansisse existimatur neque ratio habetur alius finis urbis, e prolatione orti. Porta *urbis* ita tantum interire potest (nisi forte affirmare velis, eam occlusam esse aliqua mole lapidum vel aggeris, quod certe nemo affirmavit neque affirmaturus est), si in eadem via, in loco longius remoto, novus locus constituitur ubi abhinc ea via secet circuitum urbis, i. e., si circuitus urbis profertur; quamdiu et urbis finis et via illa eadem manent, manet etiam porta, neque quidquam attinet, murum ab utraque parte tolli, aedificium portae destrui, novas portas addi. Hanc quaestionem quid sit „interiisse portas” paucis verbis absolutam, citissime deseruerunt viri docti (supr. pag. 55 adn. 1). Si murus vetus eo tempore, quo Plinius scribebat, etiam adeo erat urbis finis, ut eius distantiam a foro describere operae pretium esset, sane dubitari non potest, Plinius, sive in Forma Urbis rem persequeretur, sive in locis ipse mensuras quaerebat, quin facile et ultro agnoscere potuerit loca ubi is finis secabatur magnis viis, i. e. ubi veteres portae in muro erant; nihil referebat, utrum etiam inessent verae portae, an destructa essent ea aedificia ¹⁾. Itaque quod dixit, septem portarum a se rationem non haberi quod esse desiissent, id in eam sententiam solum accipere possumus, eum *non* veteris finis urbis, sed alius finis cuiusdam, qui eo tempore esset, distantiam lectori declarare voluisse. Is novus finis has veteres portas inutiles fecerit necesse est. Id autem alio modo factum esse non potest, quam hoc, ut extra illas veteres portas in novo fine fuissent constitutae (fortasse etiam aedificatae) novae portae. Id si factum erat, veteres portae esse desierant, etiamsi forte destructae non erant, eodem modo quo veteres portae in Palatino (Mugionia et ceterae) esse desierant tempore Servii Tulli, tamquam portae urbis, quamquam tum destructae non erant. Si etiam stabant illae septem, tamen factae erant aedificia formam tantum et speciem portarum referentia; Plinius earum rationem habere neque debebat neque poterat; nam, etiamsi et eiusmodi portas, et alias ut Ianualem

1) Id quod Jordan affirmavit verbis supra pag. 56 adn. 3 allatis, ab eo solum refertur ad 37 portas illas, quas in vetere muro fuisse contendit. Num ex illis septem viae nullae initium cepisse ei videntur?

et Stercorariam et Libitinensem ut quis numerare et in Descriptione Urbis memorare susciperet absurdum futurum non fuisse diximus, tamen a consilio quod Plinius persecutus est et a genere portarum cuius is rationem habuit alienae factae erant, et vere esse desierant. Sed apparet, reliquas veteres portas novem eo tempore etiam praebuisse verum usum portarum urbis; id igitur intererat inter has et illas, quod novem erant in partibus veteris pomerii quas Vespasianus quoque etiam servaverat, septem vero a pomerio erant separatae cum in eis locis id esset prolatum. Ad illas autem accesserant duodetriginta novae portae in pomerio prolato constitutae. Ita quoque igitur numerum portarum, quae fuerunt tempore Vespasiani, permagnum fuisse statuere debemus; sed id quomodo posset intellegi et comprobari supra explicavimus (pag. 16); id enim repetendum esse diximus ex natura pomerii prolati.

4°. Summae, quas loco nostro composuit Plinius, omnes hoc consilio memoriae ab eo servatae sunt, ut recte aestimare posset lector magnitudinem urbis. Cuius urbis? Urbis certe qualis esset cum censores essent Vespasiani, non vero qualis fuisset ante Sullam, et inde a Servio Tullio rege; Plinius enim incipit ab ambitu extremorum tectorum. In his summis aliquam inaequabilitatem quidem inesse supra affirmare debuimus, cum eius partis urbis quae eo tempore trans Tiberim fuit, partim ratio habita sit, partim minus. Ambitum urbis enim cum definiret Plinius, et distantias portarum a milliaro cum summatim nuncuparet, partem Transtiberinam exclusisse videtur; contra cum memoraret numerum regionum et vicorum, et cum ederet summam longitudinum vicorum quae in viis consisterent, eam partem urbis inclusisse videtur. Id ferendum esse videbatur, neque revera aliter a Plinio fieri potuit, si verum est pomerium ultra Tiberim non processisse, urbem ibi non habuisse finem verum iuste constitutum, sed finem dumtaxat qui facto esset. Verum attendamus, quam male congruant hae summae, si in parte Cistiberina duos diversos urbis fines a Plinio usurpatos fuisse affirmemus, ut statuunt viri docti, cum tamen neque verbo de ea re lectorem admoneret auctor, neque quidquam adderet quo hi fines, tecta extrema a quibus incipit, et portae i. e. secundum illos vetus murus, inter se comparari possent.

Magnum vitium se Plinio obtrudere, etiam viderunt et agnoverunt viri docti, sed cum opinio praesumpta eos impediret, in ea re acquiescendum esse affirmaverunt. Becker v. cl. id *mirum* esse („allerdings sonderbar“) scribit ¹⁾. Iordan partem culpae Plinio imputare conatur, quod is neglexerit, ambitum muri veteris, qui desiderandus non esset, addere ²⁾. Sed his verbis etiam longius aberrat; eo clarius apparet, distantias inter milliarium et extrema tecta omnino omitti non potuisse a Plinio, et abundare distantias a milliario ad veterem murum. Itaque vehementer se dubitare confitetur Iordan ³⁾; sed tamen eo non pervenit ut perspiceret, omnia rectissime se habere apud Plinium, et de vetere muro omnino mentionem ab eo factam non esse, cum portae quas nominaret non essent in vetere muro, sed in pomerio partim prolato partim nondum moto.

Iordan attulit (Top. 1. 1 pag. 335 adn. 35) computationem, qua quaereret mediam summam distantiarum quas Plinius computavit. Distantias decem portarum veterum hodie cum aliquam veri specie constitutas indicavit, earum summa est 11160 metra sive 7545 passus; media est igitur 1116 metra sive 755 passus. Summa Pliniana quam ipse praetulit 20500 pass. 30309 metra, per 37 divisa, praebet summam mediam 554 pass. 819 metra. Consimilem computationem protulit Gilbert Top. 3 pag. 28 adn. 2; huic media summa hodierna est 982 metr. 664 pass., media Pliniana (30500 pass. : 37 =) 824 pass. 1218 metr. Haec computationes igitur non optime apparere videntur. Nos ab eis abstinemus, quia loca portarum quae in pomerio fuerunt, ignota sunt. Sed summa media Pliniana 1218 metr. 824 pass. nihil habet quod nostrae rationi repugnet.

1) Top. pag. 185 adn. 79: „... auch ist es allerdings sonderbar, dass die bei den angegebenen Messungen auf ganz verschiedenem Principe beruhen, so dass sie gar nicht vergleichbar sind, und doch sollen sie jedenfalls zur Vergleichung der engen und weiteren Stadtgrenze dienen“. — 2) Top. 2. 95: „dass also zu einem vollständigen Bilde der Stadt, wie die Vespasianische Messung es geben wollte, auch die Angabe des längst bekannten Umfangs der Serviusmauer mit ihren 37 Thoren gehörte, ist mir unzweifelhaft. Sie fehlt bei Plinius und wird von ihm ausgelassen sein“. — 3) Top. 1. 1 pag. 335: „so sonderbar auch die Messung 3 sich ausnimmt und so wenig ihr Zweck klar ist, so ergibt sich doch die Richtigkeit unserer Auffassung (scil. interpretationis, qua distantias per directum captas esse rectissime a Iordan) durch Rechnung unzweifelhaft“.

Animadvertere denique velim, opinionem quae ferat, veteris nuri ibi quoque a Romanis esse rationem habitam tamquam inis alicuius certi urbis, ubi pomerium ab eo muro esset separatum et ulterius prolatum, quae tota nititur opinionibus a nobis refutatis de *portis Plinianis* et de *milliariis* primis in viis (cfr. supr. pag. 6 adn. 1), hanc opinionem nihil habere in literis antiquis, quo commendetur. Contra in natura rei et in verisimilitudine inest quo condemnetur. Praesertim si vetus nurus a multis partibus fuit perforatus, destructus, ad usus alienos occupatus, quid attinebat in eo finem aliquem urbis icticium, qui iam Dionysii tempore ubi esset vix persequi possent privati, inesse velle? Nam revera paullatim murum multis locis destructum esse, etiamsi ratio cur id factum esse affirmant viri docti (quod septem portae „esse desierant”) modo nobis refutata sit, id infra etiam apparebit. Nam alia sunt argumenta. Saeculis altero et tertio p. C., ante Aurelianum, criptores de urbe tamquam immunita, muris carente, loqui solent. Zosimus (1. 49): *ἔτειχίσθη δὲ τότε, αἰτ, ἡ Ῥώμη πρότερον ἰτειχιστος οὔσα*. Aristides (loco supra laudato, Orat. 14) muri mentionem iam nullam facit. Nihil contra in hac re valet, quod apud Plinium legitur: „urbem ab Oriente claudi aggere (Arquinii Superbi”; nam his verbis (3. 67) et sequentibus Plinius magis initia urbis describit quam urbem quae ipsius tempore esset (cfr. supr. pag. 40 adn. 1); eum aggerem iam Horatii tempus non amplius pro sancto habitum esse, unicuique notum est.

Computationes Plinianae igitur hae sunt:

- 1 longitudo pomerii (cis Tiberim), omissa tamen parte quadam pomerii quae erat a tergo Capitolini montis, de qua vid. infra 13200 pass.
- 2 numeri regionum et vicorum 14 et 265.
- 3 summa distantiarum per directum captarum a milliario aureo ad portas pomerii (cis Tiberim). 30500 pass.
- 4 summa longitudinum omnium vicorum (in viis). 40000 pass.

III. De portis et de lapidibus pomerii.

De porta Triumphali ut recte iudicemus, vix ulla re opus est, nisi ut proponamus testimonia veterum iamdudum

ab aliis collecta, et ea pro se loqui patiamur, libera et expedita quemadmodum apud auctores servata nobis sunt, purgata involucris quibus ea obumbraverunt coniecturae et opiniones virorum doctorum. Quaestio de hac porta, si ita instituitur, utilissima est, quia omnia suppetit quibus opus nobis est ad confirmandas sententias antea propositas; constat enim, hanc portam non fuisse in vetere muro; apparet, per eam ex urbe exitum et in urbem intratum esse; nomen eius ipsum, et occasiones quibus memoratur, et verba scriptorum, ostendunt eam fuisse in pomerio. Nihil igitur in hac parte desideratur, nihil deest quod argumentis nostris aut ratiocinatione qua expleatur indigeat; ipsa certissimo exemplo demonstrat: Romae fuisse portas, sine muro, extra veterem murum constitutas; eas fuisse veras portas urbis, i. e. per quas in urbem intraretur et ex urbe exiretur; has portas urbis fuisse in pomerio positas. Ex his tribus autem colligitur 1° pomerium fuisse verum finem urbis, cum in eo essent introitus et exitus urbis; 2° pomerium fuisse clausum, quia porta quae in fine clauso non sit posita, porta urbis esse nequit.

Locos huc pertinentes brevi tractabo. Primum Iosephus (B. Iud. 7. 5. 4) testatur, portam triumphalem fuisse extra veterem murum qui olim fuit finis urbis. Iosephus enim docet, qui urbem appropinquarent, cum pervenissent ad templum Isidis, et ad porticum Octaviae, etiam fuisse extra hanc portam; prope ab eo templo Isidis enim ante triumphum noctem degisse tradit Vespasianum, et in porticu Octaviae Senatum et equites ei praestolatos esse; verba ibi fecisse Vespasianum antequam per portam triumphalem urbem iniret; hanc porticum Octaviae extra pomerium fuisse a. 6 a. C., etiam diserte dicit Dio Cassius¹⁾. Sed qui hac porta ingressi essent, etiam extra veterem murum fuisse, demonstrat idem Iosephus, cum dicat Vespasianum, postquam ad porticum Octaviae verba fecisset, et abiisset ad portam triumphalem, hac porta triumphantem ingressum, inde in Circum Flaminium primum, deinde in Circum Maximum, (διὰ τῶν θεάτρων), duxisse triumphum: quorum utrumque

1) Dio 55. 8. 1: ὥς τε τὸ Ὀκταούσιον τὴν βουλὴν ἤθροισα, διὰ τὸ ὕψος τοῦ τεμερίου αὐτὸ εἶναι.

quidem eo tempore in urbe fuisse apparet, alter tamen extra veterem murum certe fuit.

Deinde vero portam Triumphalem, quam Arcum fuisse per se stantem hodie perhibere solent viri docti, fuisse veram portam urbis, qua de re iam locus Iosephi nos dubitare non patitur, diserte confirmatur quibusdam locis, ubi per eam intrari in urbem et ex ea exiri posse dicunt auctores. Cicero in Oratione quam a. 55 in senatu habuit in L. Calpurnium Pisonem, qui nuper e Macedonia reversus, triumphum non adeptus, in urbem venerat, ridens adversarium suum interrogat, „quemadmodum Romam ingressus sit” (in Pis. 22. 55). Dicit, Pisonem ab homine quodam visum esse „non longe a porta cum lictoribus errantem”. Deinde describit, quomodo Piso introierit, cum nemo fere ei obviam venisset, „ut nullius negotiatoris obscurissimi reditus umquam fuerit desertior”; lictores ad portam sagulis reiectis, acceptis togis, cum unici essent imperatoris comites, miram et prorsus novam catervam huic intranti praeuisse dicit. Tum ita pergit: „sic iste in urbem se intulit . . . In quo me tamen, qui esset paratus ad se defendendum, reprehendit. Cum ego eum Caelimontana introissem, sponsione me, ni Esquilina introisset, homo promptus laccessivit; quasi vero id aut ego scire debuerim aut vestrum quisquam audierit aut ad rem pertineat, qua tu porta introieris, modo ne triumphali, quae porta Macedonicis semper consulibus ante te patuit. Tu inventus es, qui consulari imperio praeditus ex Macedonia non triumphares” ¹⁾. — Commentarii haec verba non egent; ostendunt, qui eo tempore triumphi honorem nacti essent, utique per portam triumphalem *urbem intravisse*. Viri docti qui statuunt, hanc portam fuisse Arcum per se stantem (veluti Nipperdey ad Tacit. Ann. 1. 8: „kein eigentliches Thor, sondern ein Bogen

1) Cicero paullo post (35. 61) verba Pisonis, quae eum ad Caesarem facientem fingit, sic exhibet: „Quin tu me vides, qui, ex qua provincia . . . innumerabiles alii . . . triumpharunt, ex ea sic redii, ut ad portam Esquilinam Macedonicam lauream conculcarim, ipse cum hominibus quindecim male vestitis ad portam Caelimontanam sitiens pervenerim; quo in loco mihi libertus praeclaro imperatori domum ex hac die biduo ante conduxerat; quae vacua si non fuisset, in campo Martio mihi tabernaculum collocassem”. Hac mentione crebra portarum ignobilium, opposita mentione Campi Martii et portae triumphalis qua intrare non potuerit Piso, nihil acerbius cogitari potest.

auf dem Marsfelde"), huius loci rationem non habuerunt. Ad ea vero, quae de hoc loco scribit Becker ¹⁾, nihil aliud adnotari potest, quam hoc, ne ipsi quidem placere potuisse quae inopia coactus scripserit, neque ea, cum nihili sint, aliter posse excusari nisi ex ipsa hac inopia. Idem cadit in verba viri cl. Iordan ²⁾. — Praeterea huc pertinent loci, ubi auctores tradunt, inter honores quibus Augustum post mortem persecutus est senatus a. 14 p. C., decretum fuisse „ut porta triumphali funus duceretur" ³⁾; corpora mortuorum ex urbe efferri, et locum per quem efferantur esse in fine urbis, et si cui decernatur ut eius corpus per portam triumphalem efferatur, hanc portam esse in fine urbis, et esse portam urbis, prorsus manifestum est. — Portam triumphalem renovavit Domitianus. Martialis (8. 65) dicit, in eo loco ubi nunc sit templum Fortunae Reducis, antea fuisse statuam Caesaris, et simulacrum Romae „voce manuque salutantis ducem"; in eodem loco autem nunc stare etiam „arcum domitis gentibus ovariantem", et ibi elephantos iung currui triumphali. Haec satis probant, hunc arcum triumphalem a Domitiano aedificatum, cum templo Fortunae Reducis arte coniunctum, successisse in locum portae triumphalis veteris; certe usum huius portae translatum esse in Arcum novum, constat. De hoc autem Martialis:

1) Becker Top. pag. 154: „Wenn nun gleich die Triumphalis kein wirkliches Stadthor war: wer wird daran Anstoss nehmen, wenn Cicero fortführt ... u. s. w. Das ist das einfachste Zeugma das es geben kann; ja es ist im Grunde nicht einmal eine solche grammatische Figur vorhanden; denn die Porta Triumphalis ist ja doch das Thor, durch welches der Triumphator herkömmlich und gesetzlich seinen Einzug hält". Si virum doctum rogem, in quem locum triumphatorem intrasse dicat („seinen Einzug gehalten habe") per hanc portam, num respondeat: „in locum aliquem extra urbem situm"? Respondeat, opinor: „immo in urbem". — 2) Top. I. I pag. 240 adn. 76: „die einzige Stelle, welche allenfalls beweisen könnte, dass diese porta eine solche im eigentlichen Sinn und nicht ein *forum* gewesen sei, Cic. in Pis. 23, ist geradezu witzlos wenn man die *triumphalis Caesimontana* und *Esquilina* gleichstellt, geschweige dass die Gleichstellung nothwendig sei, wie mit anderen Lanoiani Ann. S. 49 meint". Eius quod sit facete dictum, non optimum indicem in hac re se praestitit vir doctus. — 3) Tac. Ann. I. 8. 4: „tum consultatum de honoribus, ex quibus maxime insignes, ut porta triumphali duceretur funus". Suet. Aug. 100: „ut inter alia complura censuerint quidam funus triumphali porta ducendum". Dio 56. 43. 1: „τὴν τε κλίην ... ἀράμενοι διὰ τῶν ἑπικλίων πυλῶν κατὰ τὰ τῆ βουλῆ δόξαντα διεκόμεσαν. Παρὴν δὲ καὶ συνεξέφερον αὐτὸν ἢ τε γερουσία καὶ ἡ ἑκπία ..."

„Haec est digna tuis, Germanice, porta triumphis:

Hos aditus urbem Martis habere decet”.

His versibus arcus triumphalis Domitiani *ad urbem* aditum praebuisse, diserte dicitur; idem in portam Triumphalem ceciderit, necesse est ¹⁾.

Apparet igitur, qui porta Triumphali ingressus esset, eum in urbem venisse, cum antea fuisset extra urbem, itaque ea porta fuit in fine urbi constituto. Hunc finem autem pomerium fuisse, constat, neque de ea re se dubitare professus esset Iordan (l. 1 pag. 331) nisi is quoque inopia esset coactus. Argumentum certissimum praebet idem locus Iosephi, quo describitur triumphus Vespasianorum. Iosephus enim hanc portam dicit: τὴν πύλην τὴν ἀπὸ τοῦ πέμπεσθαι δι' αὐτῆς ἀεὶ τοὺς θριαμβοῦς τῆς προσηγορίας ἀπ' αὐτῶν τετυχυῖαν; addit, ad eam imperatores plere vestem triumphalem induere et sacra facere τοῖς παριδρῦνοις τῇ πύλῃ θεοῖς, i. e. ipsi Romae cuius statuam memoravit Martialis, et aliis fortasse numinibus, dis penatibus ut videtur. Uodsi etiam locis opus est quibus confirmetur, triumphantes in urbem intrare, cum pomerium transeant, provoco ad locos antea allatos, Dio. 39. 39. 7 et 53. 13. 4 (Mnemos. 23. 1895 pag. 74 adn. 1).

Porta Triumphalis quando aedificata sit, non traditur. Ratio cadet ut statuamus, eam non ante extitisse quam Sulla primus extulisset pomerium. Id haud parum confirmari videtur silentio Livii, cum apud eum huius portae nulla mentio fiat. Quae fuerit porta, quae a. 80 Pompeio, cum vellet quadrigis elephorum ad currum iunctis urbem intrare, angustiore opinione se praestiterit, non addunt auctores (Plut. Pomp. 14, Plin. 8. 4); sed fieri vix potest quin fuerit ipsa Triumphalis; antiquam portam Tumentanam enim (qua ante pomerium prolatum triumphatores urbem intrare solebant vid. infr. pag. 77), neque magis Carmentanem sane, in se recipere non posse tales quadrigas, id iam ab initio omnibus satis notum fuisse debet, ea res Pompeium fallere non potuit. Porta Triumphali etiam postea intratum non esse cum elephantis ad currum iunctis, novimus; Domitianus demum Arcum

1) Cfr. Gaell Domitien, Paris 1894 pag. 113. — Gilbert Gesch. und Topogr. 3. 191 adn. 1; Richter (Handbuch III) pag. 873

aedificavit qui satis amplus esset his quadrigis (Martial. 8. 65), et postea nonnumquam (triumpho qui Persicus dicebatur) ita triumphatum est (cfr. Marq. Staatsv. 2 pag. 586). — Portam Triumphalem non vulgo patuisse, ostendunt Cicero, cum dicat nihil ad se pertinere quamnam porta urbem intraverit Piso, modo ne Triumphali „quae porta Macedonicis semper consulibus ante te patuit” (supr. pag. 63), et decretum in honorem Augusti mortui factum, quod probat, mortuos ea efferri non licuisse. Itaque etiam privati ea commeare prohibiti erant. Cum in pomerio prolato esset ingens multitudo portarum, id interdictum molestum non fuisse clarum est; fuerunt et altera via, proxime ab illo loco ubi haec porta stabat, et altera porta, quae paterent privatis. Imperatores paludati ab urbe proficiscentes, si ab hac parte urbis exire solerent, etiam illa altera porta, non Triumphali, exiisse consentaneum est; sed fortasse porta, qua hi exire solerent, fuit ab altera parte montis Capitolini. Utique porta ad quam tribunus pl. a. 55 Crassum proficiscentem retinere conatus est, quamquam fortasse fuit in pomerio prolato, tamen non fuit Triumphalis illa.

Antequam pergam, ostendere debeo quid censeam de portis veteribus Servianis. Itaque nomina in conspectu ponam quae huc pertinere arbitrer¹⁾. Incipiam a ripa Tiberis et dextrorsum pergam. Itaque in vetere muro sedecim portae fuisse videntur, et hae quidem: 1 porta *Flumentana*, in parte muri quae fuit inter Tiberim et Capitolinum montem (Becker pag. 155 sq., Jordan 1.1 pag. 240, Gilbert 3 pag. 299 sqq.). Verba Festi pag. 89: „Flumentana porta Romae appellata, quod Tiberis partem ea fluxisse affirmant”, impediunt quominus cum viro cl. Kiepert eam ponamus e regione Tiberis et pontis Sublicii; sed eadem non obstant (ut putat Richter, Handbuch III pag. 759), quin prope a flumine eam fuisse credamus, modo teneamus, eius frontem a flumine fuisse aversam. Loca extra portam Flumentanam, quae annis 193 et 192 a. C. inundationibus Tiberis vexata sunt (Liv. 35. 9 et 21), longe a Tiberi remota fuisse non possunt. Varronis tempore extra portam Flumentanam mu-

1) Ad omnia quae sequuntur cfr. Arthur Schneider, das Alte Rom, Lipsiae 1881 plan. 5—11.

erant domicilia privatorum, urbanis aedificiis perquam similia, quibus parum aptum erat villarum nomen (Varr. r. r. 3. 2. 6), id quadrat locis iuxta Tiberim, versus theatrum Balbi et Navaliam nova et Terentum, sitis. Lucus Petelinus (Liv. 6. 20. 11) ut multo longius ab urbe, quin etiam trans Tiberim, fuerit, fieri potest. — 2 porta *Carmentalis*. — 3 porta *Fontinalis*, sub Arce (Hülse Rhein. Mus. 49. 1894 pag. 413; Richter l.l. pag. 759; Wissowa Hermes 26. 1891 pag. 144 adn. 2). — 4 porta *Sanqualis*. — 5 porta *Salutaris*. — 6 porta *Quirinalis* (Wissowa Hermes 26. 1891 pag. 141 sqq.) — 7 porta *Collina*. — 8 porta *Viminalis*. — 9 porta *Esquilina*. — 10 porta *Caelemontana*. Ea nomen accepit a Caelio monte. Antiquum eiusdem montis nomen fuit Querquetulanum (Tac. ann. 4. 65); in eo monte fuit Sacellum Larum Querquetulanum. Portam Querquetulanam sive Querquetulariam memorant Plinius (16. 37) et Festus (pag. 261). Porta non ab illis Laribus nomen accepit (ut porta Quirinalis a Quirino); sed et dei et porta a colle nominati sunt, ut ostendit forma nominis. Idem autem cadit in portam Caelemontanam; eam ob causam portam Querquetulanam atque Caelemontanam eandem fuisse, hoc nomen recentius, illud vetustius fuisse, puto; non porta proprie, sed collis, nomen mutavit (Becker pag. 170; dissentit, et Querquetulanam e numero portarum urbis eximit, Gilbert 2 pag. 38). — 11 porta *Capena*. — 12 porta *Naevia*, ab Orientali latere Aventini montis. — 13 porta *Raudusculana*, a Meridionali-Occidentali parte eiusdem montis. — 14 porta *Lavernalis* ab Occidentali parte eiusdem. Varr. l.l. 5. 163. — 15 porta *Trigemina*. — 16 *Duodecim Portae*. Has portas non veterrimas quidem esse censeo, ad tempus regum referendas, sed tamen in pomerio antiquo eas fuisse puto. In Notitia et in Curioso (apud Iordan Top. 2 pag. 559) enim Portae XII adscribuntur regioni undecimae quae dicitur „Circus Maximus”. Nisi huic testimonio parendum esset, ego libenter has portas in pomerio prolato quaerendas esse suspicarer; sed regionis undecimae fines nusquam attingunt pomerium prolatum. Becker et Iordan discesserunt ab auctoritate Notitiae et Curiosi; hi enim portas XII habuerunt pro parte operis arcuati illius Aquae Appiae, quae erat ad portam Capenam; itaque e regione undecima in regionem primam (Portam

aedificavit qui satis amplus esset his quadrigis (Martial. 8. 65), et postea nonnumquam (triumpho qui Persicus dicebatur) ita triumphatum est (cfr. Marq. Staatsv. 2 pag. 586). — Portam Triumphalem non vulgo patuisse, ostendunt Cicero, cum dicat nihil ad se pertinere quam porta urbem intraverit Piso, modo ne Triumphali „quae porta Macedonicis semper consulibus ante te patuit” (supr. pag. 63), et decretum in honorem Augusti mortui factum, quod probat, mortuos ea efferri non licuisse. Itaque etiam privati ea commeare prohibiti erant. Cum in pomerio prolato esset ingens multitudo portarum, id interdictum molestum non fuisse clarum est; fuerunt et altera via, proxime ab illo loco ubi haec porta stabat, et altera porta, quae paterent privatis. Imperatores paludati ab urbe proficiscentes, si ab hac parte urbis exire solerent, etiam illa altera porta, non Triumphali, exiisse consentaneum est; sed fortasse porta, qua hi exire solerent, fuit ab altera parte montis Capitolini. Utique porta ad quam tribunus pl. a. 55 Crassum proficiscentem retinere conatus est, quamquam fortasse fuit in pomerio prolato, tamen non fuit Triumphalis illa.

Antequam pergam, ostendere debeo quid censeam de portis veteribus Servianis. Itaque nomina in conspectu ponam quae huc pertinere arbitrer¹⁾. Incipiam a ripa Tiberis et dextrorsum pergam. Itaque in vetere muro sedecim portae fuisse videntur, et hae quidem: 1 porta *Flumentana*, in parte muri quae fuit inter Tiberim et Capitolinum montem (Becker pag. 155, Jordan 1.1 pag. 240, Gilbert 3 pag. 299 sqq.). Verba Festi pag. 89: „Flumentana porta Romae appellata, quod Tiberis partem ea fluxisse affirmant”, impediunt quominus cum viro cl. Kiepert eam ponamus e regione Tiberis et pontis Sublicii; sed eadem non obstant (ut putat Richter, Handbuch III pag. 759), quin prope a flumine eam fuisse credamus, modo teneamus, eius frontem a flumine fuisse aversam. Loca extra portam Flumentanam, quae annis 193 et 192 a. C. inundationibus Tiberis vexata sunt (Liv. 35. 9 et 21), longe a Tiberi remota fuisse non possunt. Varronis tempore extra portam Flumentanam multa

1) Ad omnia quae sequuntur cfr. Arthur Schneider, das Alte Rom, Lipsiae 1896, plan. 5—11.

erant domicilia privatorum, urbanis aedificiis perquam similia, quibus parum aptum erat villarum nomen (Varr. r. r. 3. 2. 6), id quadrat locis iuxta Tiberim, versus theatrum Balbi et Navalicia nova et Terentum, sitis. Lucus Petelinus (Liv. 6. 20. 11) ut multo longius ab urbe, quin etiam trans Tiberim, fuerit, fieri potest. — 2 porta *Carmentalis*. — 3 porta *Fontinalis*, sub Arce (Hülßen Rhein. Mus. 49. 1894 pag. 413; Richter l.l. pag. 759; Wissowa Hermes 26. 1891 pag. 144 adn. 2). — 4 porta *Sanqualis*. — 5 porta *Salutaris*. — 6 porta *Quirinalis* (Wissowa Hermes 26. 1891 pag. 141 sqq.) — 7 porta *Collina*. — 8 porta *Viminalis*. — 9 porta *Esquilina*. — 10 porta *Caelemon-tana*. Ea nomen accepit a Caelio monte. Antiquum eiusdem montis nomen fuit Querquetulanum (Tac. ann. 4. 65); in eo monte fuit Sacellum Larum Querquetulanum. Portam Querquetulanam sive Querquetulariam memorant Plinius (16. 37) et Festus (pag. 261). Porta non ab illis Laribus nomen accepit (ut porta Quirinalis a Quirino); sed et dei et porta a colle nominati sunt, ut ostendit forma nominis. Idem autem cadit in portam Caelemontanam; eam ob causam portam Querquetulanam atque Caelemontanam eandem fuisse, hoc nomen recentius, illud vetustius fuisse, puto; non porta proprie, sed collis, nomen mutavit (Becker pag. 170; dissentit, et Querquetulanam e numero portarum urbis eximit, Gilbert 2 pag. 38). — 11 porta *Capena*. — 12 porta *Naevia*, ab Orientali latere Aventini montis. — 13 porta *Raudusculana*, a Meridionali-Occidentali parte eiusdem montis. — 14 porta *Lavernalis* ab Occidentali parte eiusdem. Varr. l.l. 5. 163. — 15 porta *Trigemina*. — 16 *Duodecim Portae*. Has portas non veterrimas quidem esse censeo, ad tempus regum referendas, sed tamen in pomerio antiquo eas fuisse puto. In Notitia et in Curioso (apud Iordan Top. 2 pag. 559) enim Portae XII adscribuntur regioni undecimae quae dicitur „Circus Maximus”. Nisi huic testimonio parendum esset, ego libenter has portas in pomerio prolato quaerendas esse suspicarer; sed regionis undecimae fines nusquam attingunt pomerium prolatum. Becker et Iordan discesserunt ab auctoritate Notitiae et Curiosi; hi enim portas XII habuerunt pro parte operis arcuati illius Aquae Appiae, quae erat ad portam Capenam; itaque e regione undecima in regionem primam (Portam

Capenam) eas transvexerunt. Eum locum quomodo in vetere muro fuisse dicere possint — ad eum murum enim referunt omnes 37 portas Plinianas — ipsi viderint ¹⁾; ego, nisi impediret auctoritas quam attuli, si liceret has portas referre ad opus aliquod arcuatum Aquaeductus (quod per se vehementer placet), non dubitarem eas referre ad regionem V (Esquilias) et ad Aquam Marciam (Tepulam). Sed continere nos debemus, opinor, in regione quam indicant Descriptiones Urbis. Ea regio autem tetigit veterem murum in ipsa porta Trigemina; eadem fortasse etiam pertinuit ad partem muri in qua fuerunt Flumentana et Carmentalis; ad neutrum locum referre possumus portas XII. Itaque nihil reliquum esse videtur, quam ut eas fuisse statuamus in ea parte veteris pomerii, quae ducta fuit secundum ripam Tiberis. In eo pomerio transitus amplissimi iam ab initio fuerint necesse est, quibus ex urbe (foro boario) perveniri posset ad pontes, Sublicium primum, postea etiam Aemilium, et ad ipsam ripam Tiberis extra pomerium iacentem. Quemadmodum ripa Tiberis munita fuerit, ignoramus; sed satis constat, eum locum non prorsus fuisse immunitum (cfr. Gilbert 2 pag. 298). In ea munitione autem fornices aliquando aedificatos esse, qui simul urbi ornamento essent, simul ad pontes et ripam transitum apertum relinquerent, haud incredibile esse videtur; duo fornices a. 196 aedificati in foro boario (Liv. 33.27 „ante Fortunae Aedem et Matris Matutae”), et multi alii fornices, non minus ad urbem ornandam erant facti; sed illis proprium erat, quod in pomerio positi erant, itaque portae recte dici poterant. Eos iam ante a. 42 a. C. adfuisse testatur Obsequens c. 70. — Reliqua nomina quae feruntur, a veteribus portis et

1) Jordan 3 pag. 88: „Waren nun die „Zwölftore“ gewiss kein ursprüngliches Stadthor, wohl aber eine durch irgend ein Gebäude überbrückte Strassenausmündung in der alten Mauerlinie ... auf keinen Fall können sie, wie Preller meinte, ein „An oder Vorbau“ der porta Trigemina sein, oder man müsste denn annehmen, dass diese selbst sich nicht unter den 37 Thoren befand, da man doch nicht zwei identische Distanzen gemessen haben kann Becker hat sie gar nicht unwahrscheinlich für eine volkmässige Bezeichnung des *opus arcuatum* der Aqua Appia bei porta Capena gehalten“. Duodecim portae iam ante a. 42 a. C. (Obseq. c. 70) nomen suum habebant. Eo tempore certe etiam exstabat porta Capena. Postquam ea porta destructa est, sane quidem pars Aquaeductus eius vice fungi coepit (vid. infra), sed ~~non~~ arcus tantum, non duodecim; is autem dicebatur porta Stillans.

muro Servii aliena esse arbitror. Haud pauca sunt nomina, de quibus ne mentionem quidem facere hoc loco opus est. Sed quod attinet ad *Ratumennam*, libenter statuo, quod conieci, eam fuisse aut in clivo Capitolini montis aut in ipso monte, non minus quam *Stercorariam* illam et *Pandanam* sive *Saturniam*, id iam ab aliis esse occupatum (Hülse Rhein. Mus. 49. 1894 pag. 413); narratio, quae fertur de quadrigario Veienti, nos prohibere mihi videtur quominus sententiam de huius portae loco vulgatam probemus.

De portis 37 Plinianis numquid etiam accuratius definiri possit, difficile dictu est; sed cum semel ratio exemplo portae Triumphalis prorsus sit confirmata, periculum facere fortasse operae pretium est. Etiam si in his rebus coniectando erraverimus, erroribus iam labefactari nequit summa rei. Itaque placet, coniectura nimis levi fortasse, addere, quatenus portae fuisse videantur novem illae de sedecim veteribus pomerii Serviani, quae manserint; deinde coniecturam facturum sum de septem illis quas interiisse tradat Plinius, extra quas novas portas in pomerio prolato constitutas fuisse demonstravimus; denique aliquot etiam nominabo, quas in pomerio prolato fuisse verisimile sit. His coniecturis usus, in extrema quaestione conabor aliquid proferre de ductu pomerii quod fuit tempore Vespasiani, et de aliis pomeriis antea ab aliis constitutis. Moneo, me haec suscepisse hoc solo consilio ut quaedam testimonia certissima quae de ductu pomerii praesto sunt, quae spernere nullo modo liceret, in luce ponerem, coniungerem, explicarem. Quominus de portis quidquam proferamus quod certum sit, iam ea re impedimur, quod ipse numerus veterum portarum ex coniectura pendeat. Praeterea vix umquam pro certo e testimoniis veterum cognosci potest, manseritne aliqua porta an interierit; nam cum ultra aliquam portam pomerium proferretur, tamen porta illa, si non destruebatur, manere poterat tamquam aedificium portae speciem referens, et hoc modo etiam portae nomine citari poterat a scriptore aliquo, quin etiam, si destructa erat porta, locus tamen in sermone vulgari vetus nomen retinere poterat, itaque mentio alicuius portae, ab aliquo scriptore facta, minime probat eam eius tempore etiam fuisse portam urbis; sic quod a. 99 p. C. fere Frontinus (aq. c. 5 et 19) nominavit

portas Capenam Viminalem Trigeminam, quod Asconius fere a. 76 p. C. (pag. 91) Carmentalem, quod Strabo fere a. 18 p. C. (pag. 228, 234, 272) Collinam Viminalem Esquilinam, quod Varro (r. r. 3. 2. 6) Flumentanam, ut de Plutarcho omnino mentionem ne faciam, id non probat, eas portas tum etiam fuisse portas urbis; idem cadit in mentiones veterum portarum quae fiunt in Inscriptionibus, et in Descriptionibus Urbis.

Sed antequam ad portas nominandas transeam, aliquid observandum est de ea parte pomerii, quae fuit versus Campum Martium. Nobis de hac parte pomerii quaerentibus duae res se offerunt quae ei propriae sint. Altera haec est, quod inopia testimoniorum, quam saepe conquerimur, ab ea parte non tam magna est quam alibi. Testimonia quae adsunt de ductu pomerii, quamvis omnino sint pauca, tamen quae adsunt omnia fere ad hanc partem pertinent. Dixeris, auctores ipsos sensisse, ab ea parte rem non posse a se prorsus eodem silentio praetermitti, quo in aliis partibus urbis de ea silere solerent, siquidem assequi vellent ut a lectoribus suis recte intellegerentur res quas memoriae traderent, et aliquam diligentiam sibi ponendam esse in ea non explicanda quidem, sed tamen levius indicia illustranda. Altera proprietas huius partis haec est, quod ea testimonia, si coniuncte ea contemplatur aliquis, ad facilem et simplicem rei intellegentiam primo obtutu saltem nos viam monstrare non videntur; quod expectaverit aliquis, se ab ea parte quoque inventurum esse novum pomerium quod recta via procedens magno et simplice flexu comprehendere rit ampla spatia suburbana, et tale fere fuerit quale postea fuerit pomerium ab Aureliano constitutum, id minime ita se habere apparet; testimonia videntur esse subobscura, ad coniungendum et interpretandum difficilia, itaque facile accidit ut reiicerentur tamquam repugnantia et inutilia. Haec difficultas maxime obstetit, quominus de ratione pomerii prolati oreretur consensus doctorum, et de ea recte iudicaret docti. — Causa utriusque rei eadem est; quod nobis apparet, rem ab hac parte non esse simplicissimam, quod itidem compertum fuit scriptoribus antiquis, id iam multo antea senserant ipsi Romani, tum cum ab hac parte pomerium prolaturi essent. Inerat ab ea parte in constitutione pomerii difficultas quaedam, quae superari non posset.

nisi adhibita ratione aliqua paullo magis implicata, operosa, quaesita. — Difficultas haec erat, quod ab ea parte pomerium proferri quidem oportebat, sed tamen extra pomerium relinqui debebant loca eis rebus publice gerendis destinata quas extra pomerium geri necesse esset. Primum extra pomerium relinquendus erat locus quo comitia centuriata haberi solerent; deinde idem observandum erat in loco quo senatus convocaretur. Unus tantum fuit Romanus, qui consilium susceperit huius difficultatis ea ratione tollendae, ut ad nova magisque remota loca relegaret et comitia centuriata et senatum. Is fuit Caesar (cfr. supr. pag. 11 adn. 3); sed ne Caesari quidem id contigit, ut hoc consilium exsequeretur; in aliis consiliis tenuioribus is quoque se continere debuit; causam praecipuam, cur consilia illa ampla sibi deponenda esse intellexerit, eam esse arbitror, quod persuadere non potuit eis quibus ea res cordi erat (qui sane fuerunt fere omnes cives Romani) ut comprobarent illam mutationem, neque invitis eis rem vi perficere voluit. Itaque is quoque, ut reliqui omnes, ita pomerium ducere vel servare debuit, ut eximerentur ex urbe ea loca quae dixi; id autem huc redibat — quod idem est aliis verbis dictum —: observandum erat ab ea parte, cum pomerium proferretur, ut immotae relinquerentur partes veteris pomerii quae erant sub parte Septentrionali-Occidentali Capitolini montis, et inter Arcem et Collem Quirinalem, et a parte Occidentali huius montis (monte Latiani), utque integrae relinquerentur tres portae ab ea parte exitum ex urbe praebentes, Carmentalis, Fontinalis, Sanqualis. Inde factum est, ut spatium suburbanum, quod extra pomerium esset, ab ea parte quasi magno sinu in novam urbem incurrens, ad ipsum Capitolinum et Quirinalem montem porrectum, divideret urbem; ut ab utraque huius sinus parte valde tortuosa fieret linea pomerii, ut ex magnis aedificiis in Campo Martio sitis, proxime inter se distantibus, alia intra pomerium includi deberent, alia vero excludi; inde etiam factum est ut et scriptoribus antiquis interdum operae pretium esse visum sit, admonere, cum de aliquo aedificio quod ibi erat mentionem facerent, id tum aut nondum, aut nuper, intra pomerium esse receptum, et nobis paullo difficilius sit ab ea parte persequi ductum pomerii qui semper fuerit. Testimonia huc pertinentia,

cum de nonnullis eorum infra etiam agendum mihi sit, nunc non omnia afferam; eas res tantum h. l. memorabo, quae id quod posuerim verum esse in universum probent. *Primum* comitia centuriata extra pomerium fuisse habenda, et revera, quamdiu omnino habita sint, extra pomerium esse habita, nemo negaverit; duos locos laudo qui maxime in promptu sunt, Gell. 15. 27. 4, et Dio 37. 28. 2; hoc loco Dio diserte affirmat, de sollemnibus quibusdam, quae comitiis centuriatis fieri soleant: καὶ ἐν καὶ νῦν ὁσὶας ἔνεκα ποιεῖται (i. e. ineunte tertio saeculo p. C.). Sed inde colligitur, loca quaedam notissima, veluti Saepta, Diribitorium, Villam Publicam, Aram Martis, multa alia, ad Hadriani tempora et ulterius etiam extra pomerium esse relicta. *Deinde* loca quo tum convocari solebat senatus, cum is extra urbem esset habendus, debuerunt extra pomerium relinqui; inter ea fuerunt antea Templum Apollinis (etiam a. 56, Cic. Qu. fr. 2. 3. 3), Templum Bellonae, Curia Pompeia (ab a. 55 ad annum 44 a. C, quo anno eam intra pomerium recepit Caesar), postea porticus Octaviae, quam a. 6 a. C. extra pomerium etiam fuisse et ibi tum senatum extra pomerium habitum esse diserte tradit Dio (55. 8. 1), quae etiam a. 70 p. C. extra pomerium erat. *Tertio* cum triumphorum pompae ordirentur a porta urbis, i. e. a pomerio, ea loca extra pomerium fuisse necesse est, quibus ante triumphum initum commorari solebant imperatores triumphantes urbem inituri; eo pertinent Villa Publica, templum Isidis, porticus Octaviae (vid. locus Iosephi supr. pag. 62); situs portae Triumphalis probat, magnum spatium, quod pone Capitolinum montem erat, extra pomerium fuisse; cum ea porta loco mota non sit, apparet id spatium etiam secundo saeculo p. C. fuisse extra pomerium. *Quarto* cum intra urbem hominem mortuum sepelire non liceret, cum vero etiam sub finem liberae reipublicae extra portam Fontinalem prope a vetere muro constituta sint sepulcra et monumenta (vid. inscriptio monumenti Bibuli, C. I. L. 1. 635), apparet haec loca tum extra pomerium fuisse relicta; sed Traiani tempore ea intra pomerium esse redacta, ostendit ipsius sepultura, cui intra urbem, extra lineam veteris muri, locus datus est. *Quinto* quae traduntur de lineis diversis, secundum quas diversis occasionibus ab hac parte ductum sit pomerium,

etiam ostendunt haec loca semper extra relictā esse. Ab a. 81 ad a. 44 locus, ubi fuit theatrum Pompei, etiam fuit extra pomerium, sed Circus Flaminius tum iam intra erat, ut probat situs portae Triumphalis; post a. 44 etiam theatrum Pompei erat intra pomerium. Ab eo tempore pomerium erat in ea linea, quae definitur lapide illo Hadriani (qui dicitur g) olim reperto (de quo vid. infra); haec linea a Septentrione in Meridiem ducta fuerit necesse est, ita ut per parvam flexuram excluderet locum templi Isidis, et assequeretur veterem lineam pomerii a Sulla constitutam non longe a Circo Flaminio et porta Triumphali. Haec omnia egregie concinunt, et cum singula tum coniuncta confirmant id quod posui, pomerium h. l. fecisse magnum sinum, lateribus inaequalibus et tortuosis, versus urbem et Capitolium. Puncta, quibus is sinus certissime definitur, sunt: lapis Hadriani g, templum Isidis extra pomerium, porta Triumphalis in pomerio, Circus Flaminius intra pomerium, porticus Octaviae extra pomerium, porta Carmentalis in pomerio; et ab altera parte: portae Fontinalis et Sanqualis in pomerio, sepulcrum Bibuli extra pomerium. Sed cum totum hoc spatium extra pomerium relinqueretur, curandum etiam erat, ut aditus, quo ad id pervenire possent ei qui foris ad urbem accederent, extra pomerium esset. Itaque sequitur ut statuamus, ipsam Viam Flaminiam (Viam Latam) ab eis qui proferrent pomerium, etiam a Vespasiano, semper extra pomerium esse relictam, et etiam Hadriani tempore eam fuisse extra pomerium; id ita factum esse, certissime probat situs eius lapidis Hadriani qui g dicitur.

Veteres portae novem etiam manebant Plinii tempore. Ad eas referenda esse mihi videntur haec nomina: 1 porta *Carmentalis* [2]. — 2 porta *Fontinalis* [3]. — 3 porta *Sanqualis* [4]. Harum trium portarum una eademque fuit ratio, quam modo exposui. Porta Carmentalis aditum ex urbe directum praebebat ad porticum Octaviae quae erat extra pomerium. Dionysius (l. 32) eam etiam vidit anno fere 8 a. C. Addi potest etiam Asconium (pag. 91) fere a. 76 p. C. eius mentionem facere, quamquam id, ut modo dixi, nihil valet ad probandum. Porta Fontinalis aditum directum praebebat ad Aram Martiam et loca comitorum, cfr. Liv. 35. 10 „(aediles a. 193) alteram

porticum ab porta Fontinali ad Martis aram, qua in Campum iter esset (i. e. hoc consilio ut ab ea porta esset iter commodum in Campum) *perduzerunt*". A porta Sanquali erat iter directum in Campum et in loca ubi comitia habebantur, ut ipse eius situs ostendit ¹⁾. Verum porta Sanqualis a Traiano sublata sit necesse est; huius sepulcrum, quod fuit *intra urbem* (Eutrop. 8. 5. 2), sub ipsius columna, sane cadit extra lineam veteris muri (cfr. Iordan 1. 1 pag. 209 adn. 16, pag. 267 adn. 29, 1. 2 pag. 455 adn. 23, qui frustra se torquet, ut effugiat vim huius argumenti). — 4 porta *Collina* [7]. Eius etiam mentio fit tamquam portae urbis apud Tacitum (hist. 3. 82), a. 70 p. C.; cur eam sublata esse credamus ante Aurelianum, nihil est, cum praesertim ne novus murus quidem ab Aureliano conditus longe ab ea abfuerit. — 5 porta *Caelemontana* [10]. Ea a. 55 a. C. certe fuit porta urbis, Cic. in Pis. 25. 61. — 6 porta *Naevia* [12] (sed cfr. adn. superior). — 7 porta *Lavernalis* [14]. — 8 porta *Trigemina* [15]. — 9 *Portae XII* [16]. Hae portae, Lavernalis, Trigemina, Duodecim, cur tollerentur nihil erat cum pomerium a Claudio proferretur; emporium, quod a. 193 a. C. factum erat, quo a porta Trigemina perveniebatur per porticum eodem anno factam (Liv. 35. 10), extra pomerium manere poterat quemadmodum semper fuerat; portae ab ea parte, a Claudio in pomerii lineam redactae, intactae relinquebantur.

Veteres portae septem sublatae erant tempore Plinii. Ex eis primam *Flumentanam* [1] iam a Sulla destructam esse statuendum est. Porta Triumphalis enim iam aderat a. 55; quae constituta esse non potest, nisi pomerio simul extra portam Flumentanam prolato; itaque cum porta Triumphalis constituta, tum Flumentana sublata, ad prolationem Sullae aequae pertinuerunt. — 2 porta *Salutaris* [5]. Qui hac porta urbem intrare volebant, cum ad urbem accederent via Flaminia, tempore ab ea via deflectere debebant, eo loco fere ubi aliquando fuit Arcus Claudii. Id iter valde usitatum fuisse privatis peregre in urbem

1) Si quis affirmaverit, etiam in portam *Salutarem* idem cadere, nempe ab eam viam in Campum fuisse, et verisimile esse eam portam quoque servatam fuisse Plinii tempore, ego non valde refragabor. Quod si quis praetulerit, portam *Naeviam* ad portas sublatas adnumerare possit.

redeuntibus, colligi potest ex verbis Festi, qui nomen huius portae a Salutationibus a quibusdam repeti scripsit (Fest. pag. 326); quod etiamsi falsum est, tamen vero nititur. Fortasse ex his verbis colligi potest, eo tempore quo scriberet is qui Festo auctor fuit, i. e. aetate Augusti, etiam huius modi salutationes ibi frequenter factas esse, et eam portam tum etiam fuisse portam urbis. Eam sustulisse videtur Claudius — nisi forte melius placet conicere, eam etiam adfuisse tempore Plinii, vid. pag. 74 adn. 1. — 3 porta *Quirinalis* [6]. Quaestio, quando haec porta sublata fuerit, partim pendet ex altera quaestione, quando intra pomerium redacti sint Horti Sallustiani. Id ante mortem Claudii factum est, ut probat lapis Claudianus qui c dicitur, prope a porta quae postea fuit Salaria repertus. Hortos Sallustianos tum certe cum in eis habitare soleret Vespasianus (Dio 66. 10. 4), extra pomerium non fuisse verisimile est. Fortasse Claudius hanc portam quoque sustulit. — 4 porta *Viminalis* [8] fortasse iam a Sulla sublata est. — 5 portam *Esquilinam* [9] Augustus sustulisse videtur. — 6 porta *Capena* [11]. Ea videtur destructa esse paullo ante Plinii tempus. Ciceronis tempore, 45, etiam fuit porta urbis (Cic. Att. 4. 1. 5; Tusc. 1. 7. 13; ad. 2. 116). Sed Nero a. 69 ab itinere quod in Graeciam fecerat in urbem reversus, et ovans urbem initurus, partem muri et portam destrui iussit (Suet. Ner. 25, Dio 63. 20. 1). Id ad portam Capenam referendum esse non solum ea re confirmatur, quod Nero Capua veniens et via Appia iter faciens ab hac parte urbem appropinquaturus erat, sed etiam hac, quod Nero a porta statim pompam ducturus erat in Circum Maximum, cuius etiam arcum unum dirui iusserat (Suet. Ner. 25). Ab eo tempore etus porta Capena non comparebat; sed manebat opus arcuum Aquae Appiae, quod fuerat non ante sed proxime portam Capenam (Frontin. c. 5); et nomen portae Capenae destructae translatum esse videtur in unum Arcum huius Aquae, qui idem dicebatur Arcus Stillans. Inde Martialis (3. 47. 1);

„Capena grandi porta qua pluit gutta ...”

Quae hoc loco a Martiali dicitur porta, non erat tamen porta urbis. Cfr. Iuvenal. 3. 11:

„Substitit ad veteres arcus madidamque Capenam”,
et Schol. ad h. l.: „quia supra eam aquaeductus est, quem nunc

appellant Arcum Stillantem; primum enim usque ibidem *fuerunt* portae quae porta Capena vocabatur". De Arcu Stillante etiam mentionem faciunt Descriptiones Urbis, Mirabilia eum collocant „ante Septizonium", quod quadrat loco portae Capenae; apud Iordan. 2 pag. 380, 615, 616. In Mirabilibus (Iordan 2 pag. 607, cfr. 154 et 323) nomen portae Capenae nullo modo in portam Ostiensem translatum videmus, eodem modo quo nomen portae Collinae ibi in Aureliam novam transfertur, cfr. supr. pag. 40 adn. 1. — Porta siquidem a Nerone destructa est, iam ante Vespasianum, aut a Nerone, aut a Claudio fortasse, intra pomerium redacta et sublata esse videtur. — 7 porta *Randunculana* [13], sive porta quae fuit a Meridionali-Occidentali parte Aventini (quam Naeviam dicit Iordan). Ea porta, quae omnino non fuerat in pomerio, etiam porta urbis esse desiit tum cum Claudius ab hac parte proferret pomerium, ut ostendunt lapides extra eam reperti.

Novem veteribus de numero deductis, reliquae portae 28 Plinianae novae fuerunt in pomerio prolato. Ad eas auctores nostri referunt portam *Triumphalem*, a Sulla conditam. Linea pomerii, quam extra Flumentanam constituerat Sulla a. 81, primum secuta esse videtur ripam Tiberis; inde non longe a Navalibus dextrorsum abiit, et recta via versus Orientem pergens excludebat locum ubi postea theatrum Pompei fuit (id enim a. 52 a. C. etiam erat extra pomerium), includebat Circum Flaminium. Ibi porta Triumphalis fuerit necesse est, fere e regione partis Septentrionalis-Occidentalis Circi, non nimis longe ab eo remota, sed ita tamen ut via relinqueretur inter pomerium in quo stabat, et Circum, a Septentrionali parte ordine aedificiorum munita, latissima, qua commode traduci posset pompa triumphalis, tum cum pompa, profecta a Villa Publica, ingressa porta Triumphali, sinistrorsum (versus Orientem) flectens, pergeret ad introitum Circi. Linea pomerii inde magno flexu includens totam partem dextram Circi, deinde, fere a media parte lateris Meridionalis Circi, versus Meridiem conversa, ita pergebat ut excluderet locum ubi tum erant templa Iovis Statoris et Apollinis, ubi postea fuit porticus Octaviae, quam extra pomerium fuisse novimus; inde versus urbem flectens, pergebat inter loca ubi postea fuerunt porticus Octaviae et theatrum

rcelli, et attingebat lineam veteris muri paullo infra portam mentalem. — Hunc ductum pomerii mutavit Caesar. Theam Pompei, quod a. 52 etiam extra pomerium fuit, a. 44 ra pomerium fuisse novimus; Dio enim diserte tradit, Caem intra pomerium (*ἐντὸς τοῦ τείχους*) occisum esse, vid. ra. Pomerium a Caesare constitutum, postquam prope a Navalibus deflectebat a ripa Tiberis, non amplius in Orientem perbat (ut pomerium Sullanum), sed, exclusis Navalibus, pergebat sus Septentrionem Occidentalem, ad eum locum qui definitur ide Claudiano b. Inde recta via versus Orientem pergens, ibi num versus Meridiem flectebat, ubi assecutum erat lineam illam ae definitur lapide g; ab eo loco quomodo pergeret, supra endi (vid. supr. pag. 73). — Ab eo tempore (a. 44) via, qua Villa Publica triumphi perveniebant ad portam Triumphalem, amquam tota etiam cadebat extra pomerium, tamen haud age a novo pomerio distans in eandem directionem currebat, nec in ipsa porta Triumphali transibat pomerium, cum id sus eam deflexisset. — Triumphorum pompas, postquam issent e Circo Flaminio, non ea via processisse quae ad tam Carmentalem duceret, manifestum est, ita enim factum et ut pomerium, quod modo intraverat pompa, rursus egrederetur eadem, eademque in porta Carmentali iterum intraret, quod ae ferri non potest. Pompae, Circo relicto, ita pergebant ut ingerent locum theatri Balbi, et inde fere ad ripam Tiberis revenirent; ea via processerint necesse est, quae duceret ad eum ubi antea fuerat Flumentana porta; hanc portam, non ro Carmentalem, ante annum 81 semper functam esse vice, ita dicam, portae triumphalis, apparet. Inde pompa pergebat Velabrum (Suet. Caes. 37), et ad Circum Maximum, deinde Capitolium.

Ad novas portas praeterea referendae sunt portae *Navalis*, ae fuit in Campo Martio (Fest. pag. 179: „Navalis porta a sinia Navalium dicta”), et porta *Minucia*. Haec porta dicta ae traditur ab ara (Fest. pag. 122) aut sacello (Fest. pag. 147) inucii cuiusdam „quem deum esse putarent”. Explicatio nominis sane nihil valet; sed portam huius nominis aliquam esse, et Augusti aetate quidem, negari non potest. Fieri test quidem, ut porta nomen acceperit ab illa statua Minucii

Augurini, quam paullo post a. 439 a. C. extra portam Trigemina positam esse tradit Plinius (18. 15 cfr. Plin. 34. 21 et Liv. 4. 16. 2); sed obstat, quod ab hac parte urbis novae portae ante Claudium factae non sunt. Itaque malim, nomen et locum huius portae referre ad porticum Minuciam illam veterem; fuisse videtur in ea linea pomerii, quam a parte Campi Martii extra portam Flumentanam constituit Sulla, haud longe a loco porticus Octaviae; hoc pomerium creberrimis portis perforatum fuisse necesse est. Portam Navalem vero, haud longe a ripa Tiberis constitutam, ad Navaliam aditum dedisse, demonstrat nomen ipsum. Infra denique ostendere potero, ad novas portas pomerii prolatis etiam referendam esse portam *Tiburtinam* ab Augusto a. 5 ante C. conditam, et ex coniectura eodem referam Arcum Drusi.

Pars muri, quam primam demoliti sint Romani, ea esse videtur quae erat inter Tiberim et Capitolium. Eam destruxisse videtur Sulla, ita tamen ut servaretur et in pomerio relinqueretur porta Carmentalis. Argumentum quod attulit Richter (Handbuch III pag. 849), quo probaret hanc partem muri iam tempore belli Hannibalicis fuisse destructam, non satis valet; incendium anni 213 a. C., quod delevit multa aedificia intra portam Carmentalem sita et templum Spei extra eam portam (Liv. 24. 47 et 25. 7), si portam illam transilire potuit, sane etiam potuit transgredi murum, frustulis ardentibus ut fieri solet sublime elatis, vento per aër ultra murum provectis. ibi in aedificiorum tecta demissis. Praeterea quae de vetero muro deinceps facta sint Romae post Sullam, accurate persequi non possumus. Satis constat, tum quoque cum aliqua pars muri profanata esset pomerio ab ea remoto, fieri potuisse ut ea pars muri tamen non destrueretur, sed relinqueretur. Id cadit in eam partem muri, quae erat ab utraque parte veteris portae Viminalis, quam *τείχος* etiam Graeci, „aggerem” vero dicere solebant Romani. Ea iam antequam Augustus protulit pomerium (quod factum est a. 8 a. C.), a Sulla, ut videtur, profanata sit, et fossa repleta sit, necesse est; sed destructa non erat. Quod Dionysius fere a. 8 a. C. scripsit (4. 13): τὸ τεῖχος οὐ δύσεύρετον ὄν, διὰ τὰς περιλαμβανούσας αὐτὸ πολλαχόθεν οἰκίσαι, ἵχνη δὲ τινα φυλάττον κατὰ πολλοὺς τόπους τῆς ἀρχαίας κατὰ

ευῆς, id ad totam partem Orientalem urbis, et inprimis ad
 nc aggerem, referendum esse, res ipsa ostendit, ab aliis
 rtibus urbis enim, ubi murus positus erat in acclivitatibus
 ontium, murus vix ita celari potuit aedificiis extrinsecus con-
 tutis, ut qui foris ad urbem accederent eum conspici non
 ssent. Iam fere a. 35 a. C. Horatius affirmavit „aggere in
 rico spatium licere” (Sat. 1. 8. 13); fere a. 25 a. C. Livius
 stuit (1. 44. 4) „nunc vulgo aedificia ab interiore parte muri
 enibus (scil. muri) continuari et coniungi”; Macellum Li-
 æ, quod sub ipso aggere, ab externa parte, prope a porta
 tere Esquilina, fuisse videtur (cfr. Gilbert 3 pag. 328), con-
 tutum est a. 6 a. C., eo enim referendum est quod ad hunc
 num tradit Dio (55. 8. 2): τὸ τεμένισμα τὸ Λιούιον ὀνομασμέ-
 νον καθιέρωσε μετὰ τῆς μητρὸς. Itaque cum pomerium ab hac
 rte iam a Sulla videatur esse sublatum (quamquam etiam de
 esare cogitari potest), etiam portam Viminalem iam ab eodem
 tra urbem redactam esse supra statui. Campus Viminalis etiam
 stea dictus est sub aggere, agger aliquamdiu mansit neque
 tus destructus est (cfr. Jordan 2 pag. 129). — Partem muri
 nique, quae fuit a Meridionali parte portae Esquilinae, for-
 se demolitus est Augustus; illam quae fuit circa portam
 penam et opus arcuatum Aquae Appiae, Nero a. 69 destruxit.
 Fine urbis qui claudi posset et certos aditus haberet, reipu-
 icæ opus erat ad res gerendas, ad perficienda ea omnia quae
 nnisi in ipsis locis quibus exiretur ex urbe et in eam intra-
 tur recte perfici poterant. Exempli gratia interdici poterat,
 quis corpus mortui inferret in urbem propiusve urbem mille
 ssus; sed corpus mortui, si quis inferre conabatur, non poterat
 si in portis arceri; ea re autem non minus opus erat, quam
 terdicto illo. Vectigalia poterant imponi mercibus quibusdam,
 æ in urbem inferrentur, et quantum quisque publicanis deberet
 m eas importaret poterat verbis constitui; sed publicani non-
 si in portis poterant ea vectigalia exigere. Huius necessitatis
 a exempla in promptu sunt, quae omitto. Iam Sullae tempore
 tem, ne addam Ciceronis et Augusti, murus et portae quae
 muro erant, inutilia facta erant quibus (si nihil novi ad ea
 cederet) ita clauderetur urbs, quemadmodum ea necessitas
 rigeret, et id quidem duas ob causas. Primum aliquot locis

murus tam longe remotus erat a vero fine urbis, ut, etiamsi portae veteres claudebantur, tamen magna pars urbis, quae extra has portas erat, pateret. „Tecta exspatiantia”, ut ait Plinius, „iam multas addebant urbes”. Praecipuus huius rei testis est Dionysius. Is quidem aliquatenus rem exaggeravit; ad „urbem”, quam dicit, addidit spatia immensa circumiacentia, quae ad urbem pertinere cum aliqua bona specie fortasse quidem poterat contendere aliquis, quod hic illic occupata erant magna multitudo aedificiorum dispersorum, quae tamen neque usu loquendi quotidiano neque proprio sensu vocabuli ad „urbem” pertinebant; Dionysius de hac re scripsit quod neque stultum quidem esset neque prorsus falsum, sed tamen quod magis aptum esset rhetori alicui aut poetae, qui apud lectores peregrinos admirationem excitare vellet magnitudinis urbis, quam scriptori verum accurate referenti ¹⁾. Sed tamen eius verbis tantum sane tribuere oportet, ut ei credamus, veterem murum a nonnullis partibus satis longe remotum fuisse a vero fine urbis, eumque ibi in mediis aedificiis urbanis quasi abditum iacuisse neque extrinsecus facile conspici potuisse. Altera causa erat, quae plus etiam valeret, cur murus veteresque portae (si sola relictæ essent, novis portis non additis) inutilia factæ essent quibus urbs clauderetur; hæc scilicet, quod nonnullis locis murus erat perforatus et destructus; ea causa autem statim agere coepit, cum primum etiam brevissimam partem muri sustulit Sulla. Quid attinebat, ad portas veteres omnes, custodias agere, cadavera arcere, vectigalia exigere, si non solum magnæ partes urbis *extra* eas portas erant, sed si etiam proxime ab illis portis, per semitas ex. gr. super locum, quo antea murus

1) Dionys. 4. 13 (post verba pag. 78 laudata): ἔστιν ἅπαντα τὰ περὶ τὴν πόλιν οἰκούμενα χωρία, πολλὰ ὄντα καὶ μεγάλα, γυμνὰ καὶ ἀτείχιστα καὶ βλάστα πολεμίοις ἔλθοῦσιν ὑποχείρια γενέσθαι· καὶ εἰ μὲν εἰς ταῦτά τις ὄρῃν τὸ μέγεθος ἐξετάζειν βουλήσεται τῆς Ῥώμης, πλανᾶσθαι τε ἀναγκασθήσεται καὶ οὐχ ἔξει βέβαιον σημεῖον οὐδέν, ὃ διαγνώσεται μέχρι τοῦ προβαίνουσα ὅτι πόλις ἐστὶ, καὶ πόθεν ἄρχεται μηκέτ' εἶναι πόλις, οὕτω συνύφανται τὸ ἔσθ' ἐν τῇ χώρῃ καὶ ἐξ ἑπεὶ οὐκ ἐκμηκυνομένης πόλεως ὑπόληψιν τοῖς θεωμένοις παρέχεται. His verbis nimis exaggerantibus quasi modum aliquem statuunt inrisperiti, directe affirmant usum loquendi recte distinguere et solere et posse inter loca quae dicerentur *Roma*, et quae *Roma* non essent. Vid. quae scripsimus supr. pag. 28, ubi hæc verba Dionysii etiam laudari debuerant.

at, ductas inter Tiberim et Capitolinum montem, vel per erem, merces aut cadavera clam inferebantur? Nihil sane attinebat. Itaque aderat necessitas, constituendi novi finis. ac necessitatem autem explevit pomerium prolatum cum suis. Hae novae portae, quarum duodetriginta iam factae ut Plinii tempore, non per se utiles erant, sed utilitatem, et utilitatem quam impertiebant veteribus portis quae manebant, totam ex hac re repetebant, quod *cum inter tum* vero etiam cum veteribus portis illis, *coniunctae erant* certam munitionem, ex ipsis aedificiis urbis extremis conam, ita comparatam ut clam locis incertis nusquam transiri set; id ipsum erat pomerium, partim vetus, partim prolatum. Ut supra dixi (Mnemos. 25 pag. 122 sq.), quod pomerium nit *continuo* et *simplice* orbe cingere urbem, id certe quidem vandum est ex doctrina sacra, non ex utilitate publica. Sed publica nequaquam servatura fuisset pomerium, institutum giosum, neque vindicatura fuisset doctrinas sacras eo pertites, nisi ipsi opus fuisset tali fine urbis continuo, simplice, claudi posset, qualem ei praeberet religio pomerii. — Ciceronis tempore, cum de muro vix umquam mentio fiat, tamen sae memorari solent tamquam loca quae urbem finiant et adant. „Extra portam” idem erat atque „extra urbem”, eodem modo quo antea ¹⁾. Ad portas etiam erant stationes cisianum, et ibi in rhedas vel carrucas adscendebatur (App. 4. 45). quis armis urbem in suam potestatem redigere in animo ebat, de urbis portis occupandis consilia etiam inibat ²⁾. tempore liberae reipublicae („apud vetustiores”, ait Paull. Dig. 5. 1) familia publica, quae aedilibus et tribunis pl. ministrata, disposita fuerat „circa portas et muros”; vigiles, qui postea runt, cum in XIV regiones divisa esset urbs, stationes suas misse videntur non longissime a portis quidem, sed magna parte extra murum ³⁾. A. 43 a. C., cum caedes ex proscrip- tibus Romae facturi essent IIIviri, eos portas et reliquos is exitus per militum praesidia occupandas curavisse tradit

Veluti in his locutionibus: „pedem porta non efferre”, Cic. Att. 7. 2. 6; „ad rem expectare comites”, Cic. fam. 15. 17. 1. — 2) Cic. Phil. 14. 6. 15. — 3) Cfr. an Top. 1. 1 p. 305.

Appianus (4. 12): ἅμα δὲ ταῖς προγραφαῖς αἱ τε πύλαι κατε-
 χοντο καὶ ὅσαι ἄλλαι τῆς πόλεως ἑξοδοὶ (pontes scil., supr. pag.
 19 adn. 1). Id etiam probat, non solum multo maiorem circui-
 tum tum claudi potuisse, quam qui finiretur vetere muro (nam
 multi divites extra muros habitabant, neque multum assecuti
 essent Illviri, si eos solos fuga prohibuissent, qui intra
 muros habitabant), sed etiam, portis quae esse desierant (Flu-
 mentanae, Viminali) iam successisse novas portas complures *cum*
veteribus certa munitione coniunctas; nam frustra certe milites
 ad veteres portas custodias egissent, si interea omnibus licuisset,
 ex urbe libere exire eis locis, ubi murus iam nullus esset.
 Verum tum quoque urbs claudebatur portis; omnes fere nar-
 rationes quae de salute aut interitu privatorum fugientium vel
 redeuntium servavit Appianus, versantur circa *portas* et *pontes*,
 in eis erat omne discrimen salutis aut interitus, si quis eas
 transire conabatur ¹). — Duos etiam Herodiani locos affero (quos
 mihi praebuit Gilbert 3 pag. 8 adn. 1); ex altero (1. 12. 8,
 a. 188) hoc saltem efficitur, τὰς πύλας fuisse in extremis fere
 aedificiis urbis; ex altero (2. 12. 1, a. 193), in urbem, si eius
 aditus custodirentur, invitis custodiis palam intrari non po-
 tuisse. — Vectigalia urbana autem, quamquam quid de eis
 constitutum fuerit parum plene notum est, tamen multo ante
 Vespasianum in usu fuisse, constat; id iam ea re probatur,
 quod Plinio teste Vespasianus remisit aliquod vectigal, quod
 antea *sub omnibus principibus* exigi solebat ab eis qui olera in
 urbem importarent ²). Haec vectigalia qui putet in veteribus
 portis exigi potuisse si novae non additae essent, quantopere
 fallatur, inprimis apparet, si reputamus, macella quaedam (veluti
 Liviae illud) fuisse *extra lineam veteris muri*. Praeter vectigalia
 etiam multa alia erant, ad custodiam urbis, ad coercendos
 homines improbos, ad omnem administrationem rerum urbana-

1) App. 4. 27 bis; 4. 40; 4. 41; 4. 43; 4. 44—46; 49; ibid. 4. 18: Annalis paul-
 lisper salvus fuit, cum ei contigisset ut effugeret in *suburbium*, i. e. *extra urbem*
 (cfr. Cic. Phil. 12. 10. 24), ubi cliens eius habebat domicilium valde angustum. —

2) Plin. 19. 51—56: „Romae quidem per se hortus ager pauperis erat, ex horto
 plebi macellum, quanto innocentiore victu ... itaque Hercules nullum macelli vecti-
 gal maius fuit Romae clamore plebis incusantis apud omnes principes, donec remi-
 sum est portorium mercis huius”.

rum, pertinentia, quae in portis solis recte possent perfici ¹⁾. Haec igitur fuit suprema illa utilitas pomerii, cuius supra rationem quidem habui (Mnemos. 25. pag. 378 et 384; supr. pag. 3 et 7 sq. et 33), quam tamen tum accuratius definire nolui.

Novi aditus urbis et erant et dicebantur *portae urbis*, ut satis demonstravi. Verum nunc etiam addo, ipsum pomerium prolatum non solum *fuisse* quasi *pro novo muro*, sed etiam haud raro *dictum esse* „murum urbis”. Primum a scriptoribus Graecis id vulgo fieri, facile ostendam. Res hoc argumento probatur, quod vocabulum *τείχος*, de quo ipso quaerimus, ambiguum est, vocabulum *πωμήριον* vero nullam omnino habet ambiguitatem; itaque si in eadem re alio loco hoc vocabulum, alio illud promiscue adhiberi videmus, constat illo loco *τείχος* pro pomerio esse dictum. Aliquot locos componam. App. b. c. 2. 31: οὐδὲ γὰρ προίεναι τῶν τειχῶν τοῖς δημάρχοις ἐφίεται; Dionys. 8. 87: περιγράφεται γὰρ αὐτῶν τὸ κράτος τοῖς τείχεσι; cum his cfr. Dio 51. 19. 6: καὶ ἐντὸς τοῦ πωμηρίου καὶ ἔξω, ὃ μηδενὶ τῶν δημαρχούντων ἐξῆν. Vocabulum *pomerium* a Dione praeferri solet; sed tamen is quoque interdum variavit locutionem, ut in adn. ostendam ²⁾. Unus locus Dionis inprimis dignus est, cuius rationem habeamus; Dio Antonium a. 44 dicentem facit, Caesari ἐντὸς τοῦ τείχους, ἐν τῇ πόλει, insidias structas esse. Dio non magis ignoravit ubi esset Curia Pompeia, quam, quo loco insidiae factae essent Caesari; de iusto loco pomerii eum accurate quaerere solitum esse multi loci ostendunt; eo magis ipse h. l. indicavit quid vellet, cum ad verba ἐν τῇ πόλει ἐνεδρευθεὶς ad-

1) Memoro veterem illam superstitionem quam rettulit Plinius (28. 18): „Vestales nostras hodie credimus nondum egressa urbe mancipia fugitiva retinere in loco precationibus...” e. q. s. Verisimile est, rem referendam esse ad custodiam, quam in portis urbis agendam curare potuerint domini, si servi non comparebant; nimis ineptum est, Romanos credidisse, fugitivos in perpetuum in eodem loco retineri precationibus Vestalium; iam magnum erat, si per eas effici posse credebant, ut servi tam diu in urbe retinerentur, dum eiusmodi custodiae a dominis pararentur. —

2) Apud Dionem ἔξω τοῦ πωμηρίου legitur: 39. 39. 7; 39. 68. 4; 39. 65. 1; 40. 47. 4; 40. 50. 2; 41. 3. 3; 41. 15. 2 et 16. 1; 53. 13. 4; 55. 6. 6; 55. 8. 1; eodem sensu vero ἔξω τοῦ τείχους: fragm. 43. 27 (de senatu extra pomerium vocato); 37. 28. 8 (de com. centur. extra pomerium habitis); 38. 17. 1 (de contionibus extra pomerium advocatis); 54. 26. 7 (de Iiviris viis extra pomerium purgandis, cfr. supr. pag. 26 adn. 2). Idem passim apud omnes dicitur: ἐν τῇ πόλει et ἔξω τῆς πόλεως, extra et intra urbem.

deret δ καὶ τὸ πωμήριον αὐτῆς ἐπαυξήσας; non solum his verbis demonstrat Curiam Pompei eo tempore intra pomerium fuisse receptam, sed etiam clare indicat, id ab ipso Caesare factum esse. Hoc loco igitur ἐντὸς τοῦ τείχους diserte et consulto positum est pro „intra pomerium“, cum sermo esset de loco qui certe longe fuit extra veterem murum ¹⁾).

Scriptores latinos vix habemus, qui testimonio nobis esse possint, pomerium prolatum latine quoque *murum* esse dictum. Sed quis fuerit usus loquendi sacerdotalis, non item ignoramus. Nam cum dubitari non possit, quin pomerium sanctum esse censuerint pontifices, ab altera parte certe nihil magis constat quam hoc, veterem murum, alibi destructum, alibi perforatum, hic aedificiis ita oppressum ut conspici vix posset, illic vero intra hortos (Maecenatis) ita redactum ut libere in eo spatiarentur cives, ab eis pro sancto habitum non esse, neque certe, si forte voluissent, id ab eis teneri potuisse. Nihilominus iuris periti, ut antea ostendi (Mnemos. 20. 1892 pag. 343—354) cum agant de definiendis locis quae sint divini iuris et de eo genere locorum quidem quod sanctum esset, nihil aliud tamquam exemplum afferre solent nisi *portas* et *muros*. Manifestum est, non eos muros ab eis significari, qui vulgo dicantur, sed pomerium; neque minus apertum est, cum definitiones suas e iure sacro repetiverint, eos in hac re secutos esse usum loquendi sacerdotalementem. De vi huius vocabuli q. e. „murus et portae“ ipsos ne reputavisse quidem mihi verisimile videtur; quamquam sane etiam fieri potest ut consulto ita locuti sint, neque ignoraverint, „murus“ a se dici sensu quodam singulari et a vulgato abhorrente; hoc utique apparet, formam loquendi specialem quam adhibeant, sive consulto ea usi sint, sive inconsulte, apud sacerdotes in usu fuisse et ab his ad iuris peritos pervenisse. Ipsos pontifices „muros urbis sanctos esse dixisse“

1) Dio 44.49.1. Ne quis eo effugiat ut dicat, Dionem dicere voluisse, Caesari insidias *structas* quidem esse intra pomerium, insidias vero *factas* esse extra pomerium, moneo id, etiamsi forte valere possit de vocabulo ἐπιβουλεύομαι, certe non cadere in vocabulum ἐνεδρεύομαι; Dio utroque utitur. — Senatus cur eo die extra pomerium convocaretur, nihil erat, neque tum habitus est extra pomerium. In curiam Pompei vocatus erat hanc ob causam, quod in theatro ludi edebantur. Dio 44.16.2: καὶ γὰρ . . . συνεδρεύειν ἕμελλον. Nic. Dam. 28: ὅθα ἐκείνῳτε (?) συνελέγοντο. App. b.c. 2.115: εἰσὼδες ἐπὶ ταῖς θύραις ὧδε γίγνεσθαι.

testatur Cicero, quod etiam ad pomerium solum referri potest. Vid. etiam supr. pag. 5 adn. 1.

De terminis sive lapidibus pomerii repertis, et de locis quibus reperti sint, novi quod afferam non habeo. Relego lectorem ad ea quae de eis scripserunt cum alii tum Iordan Top. 1. 1 pag. 325—333; Detlefsen, Hermes 21 pag. 518—521; Gilbert Gesch. u. Top. 3 pag. 9—11; cfr. etiam C. I. L. 6. 1. 1231—1233; inprimis vero utilia sunt quae protulit Ch. Hülsen „das Pomerium Roms in der Kaiserzeit“, Hermes 22. 1887. pag. 614—626 ¹⁾. Loca punctis definita et suis litteris designata inveniuntur in formis urbis recentioribus, veluti in forma quam edidit Richter (Handbuch III) et in chartis utilissimis quas delineavit Arthur Schneider (das Alte Rom, Leipzig 1896), in tab. 9 et sqq. Vehementer doleo quod virorum doctorum Italianorum, Lanciani aliorum, quorum nomina tantum adscribere possim, scripta citare nequeo. Molestae accidit quod ab aliis aliae litterae locis cipporum sunt attributae. In laterculo hunc ordinem observavi: primum posui litteram quam usurpaverunt Iordan et Hülsen, deinde eam quam Richter et Schneider; sequuntur: numerus in Corpore adhibitus; nomen imperatoris quod in lapide legitur; numerus in lapide, qui ordinem indicare videtur; numerus qui ad distantiam referri solet; loci definitio ex nomine recentiore sumpta, quod facile exquiritur in charta urbis quam ad enchiridium suum addidit Baedeker:

a = f;	C. I. L. n. 1232	; Vespasianus;	47;	—	; ad portam Ostiensem.
b = a;	C. I. L. n. 1231a	; Claudius	—;	—	; S. Lucia della Chiavica.
c = c;	“ 1231c	; Claudius	—;	—	; ad portam Salariam (Vigna Nari).
d = d;	“ 1231b	; Claudius	15 vel 35;	—	; ad portam Metroviam
e	“ 1233b	; Hadrianus	—;	—	; loco ignoto.
f = g;	“ 1233a	; Hadrianus	6;	480 ped.	; Piazza Sforza.
g = h;		; Hadrianus	—;	—	; S. Stefano del Cacco.
h = e;		; Claudius	8;	—	; ad Montem Testaceum.
i = b;		; Vespasianus;	31;	—	; ad Villam Borghese.

Non omnibus lapidibus inscriptus fuit numerus distantiae, ex. gr. h certe eo caret. Ex ea re colligere possumus, distantias in quibusdam lapidibus inscriptas semper esse repetitas non a proximis utique lapidibus, sed ab eis qui proximi essent ex

1) Omnibus ad finem perductis, offertur mihi scriptio viri cl. Hülsen „der Umfang der Stadt Rom“, in: Mittheil. K. D. Arch. Inst. 1897 pag. 148 sqq. Quod eius rationem habere non potui, gravissime fero.

his qui etiam eiusmodi numero signati essent. Numeros ordinis non ita miscendos esse arbitror, ut lapides diversis temporibus positi continuam seriem effecisse existimentur, ipsi numeri etiam id affirmari non patiuntur; in eo acquiescendum est, quod per se haud caret verisimilitudine, eos qui novos lapides ponerent, semper propriam suamque numerorum seriem inchoavisse. Permagnum momenti autem est, quod probant lapides quidam, qui, cum proxime quidem inter se distent, tamen diversis temporibus positi sunt (ut a et h, b et f), eos, qui novos lapides ponerent, non solum in eis partibus pomerii lapides posuisse, quas ipsi novas addidissent, sed etiam in locis (quibusdam certe) ubi iam antea ab aliis pomerium fuerat constitutum. Inde colligitur, prolationes pomerii ab aliqua parte factae, quae cognoscantur ex lapide cui nomen aliquod inscriptum est, ipsae tamen ut iam antea ab aliis sint peractae, fieri posse.

Transeo igitur ad prolationes pomerii percensendas, quae innotuerunt.

I. Prima prolatio fere a. 81 a Sulla facta est. Ius proferendi ei competebat, ut videtur, ex lege Valeria; eum hac in re quoque, ut in nonnullis fecit, ius suum confirmavisse lege speciali rogata (cfr. Schol. Cic. pag. 435), parum verisimile est, cum quod tradat Gellius, eum „titulum proferendi quaesivisse”, vix alio referri possit, quam eo, quod Sulla verbis suis ius suum repetere soleret ex victoriis bello reportatis. Locus huc pertinentes afferam. Gell. 13. 14. 4. Dio (43. 50. 1) dicit, Caesarem, pomerium proferentem, Sullam imitari visum esse. Seneca (dial. 10 de brev. 13. 8), postquam rettulit aliquot exempla „inanis studii supervacua discendi”, narrat, se his diebus quemdam verba facientem audivisse, qui cum alia multa ad res antiquas Romanas pertinentia referret, tum hoc affirmaret: „Aventinum extra pomerium esse”, et „Sullam ultimum Romanorum protulisse pomerium, quod numquam provinciali sed Italico agro acquisito proferre moris apud antiquos fuit”. Fallitur qui hunc locum ita interpretetur, ut putet Senecam declarare voluisse, pomerium post Sullam non denuo esse prolatum. Scriptores saepe tradunt, aliquid ab aliquo *primum* factum esse, et Seneca eius diligentiae multa exempla h. l. affert; se nemo, nedum hoc loco Seneca, id egit, ut eiusmodi rerum

gestarum qualis est pomerii prolatio *recentissima* exempla colligeret; et, si quis id voluisset, tali rei, quae nemo scire posset num forte in postero denuo ut ageretur futurum esset, minime idoneum erat vocabulum *ultimus Romanorum*; qui eo utitur, significat, eam rem omnino non amplius perfici posse aut eam perficere non amplius licere. Non minus tamen fallatur, qui putet, Senecam, cum adhiberet vocabulum „ultimum Romanorum” cogitavisse de illa opinione sive loquendi ratione qua „Romani” non fuisse dicerentur nisi sub libera republica, quemadmodum Brutus soleret Cassium „ultimum Romanorum” dicere (Tac. ann. 4. 34); id minime in Senecam cadit. Sed tamen stultum est credere, Senecam serio eis, qui post Sullam pomerium protulissent, ius proferendi denegare voluisse. Seneca haec subridens scripsit. Orator ille dixerat, „pomerium proferri non posse nisi agro Italico acquisito” cum ipse id ita se habere comperisse sibi videretur, et „Sullam hoc iure pomerium protulisse, quod eiusmodi agrum acquisivisset”. Seneca consulto hanc sententiam ita invertit, ut primo loco poneret id quod necessario ex ea esset derivandum, post Sullam pomerium non amplius proferri potuisse, quandoquidem post eum ager Italicus non amplius exstaret, qui acquiri posset. Ita maxime apparere debebat lectori, talem diligentiam exquirendi res antiquas „non prodesse, sed speciosa rerum vanitate detinere homines”; manifestus fiebat error oratoris illius, qui *agrum Italicum* ex vetere consuetudine nuncupasset, cum debuisset de *finibus imperii prolati* loqui, ut imperatorum tempore fieri solebat; id enim quod ex eius verbis derivaretur necesse esset, manifesto falsum esse nemo nesciebat, cum iam plus semel post Sullam pomerium esset prolatum. — Denique Tacitus (ann. 12. 23) scripsit: „nec tamen duces Romani . . . usurpaverant (ius propagandi terminos urbis) nisi L. Sulla et divus Augustus”. — Ut supra dixi, Sulla videtur sustulisse portas Flumentanam et Viminalem; ab „aggere” religionem inaugurationis abstulit; constituit portam Triumphalem et multas alias portas. Lineam, qua a Sullae tempore ad Caesarem (81—44) pomerium a parte Campi Martii ductum fuisse videtur, supra descripsi (pag. 76). Fieri praeterea potest, ut etiam intra portas Collinam et Quirinalem aliquid ad urbem addiderit Sulla.

II. Secunda prolatio fuit Caesaris, facta a. 44 a. C. Testes sunt Dio, bis idem affirmans (43.50.1: *τὸ τε πωμήριον ἐπὶ πλείον ἐπεξήγαγε*; 44.49.2: *ὁ καὶ τὸ πωμήριον τῆς πόλεως ἐπαυξήσας*), et Gellius 13.14.4 „divus Iulius, cum pomerium proferret”; praeterea Dio significat, theatrum Pompei a Caesare intra pomerium esse redactum (supr. pag. 84 adn. 1). Quod contra affertur, est silentium Taciti et Senecae locis laudatis, et Vopisci, qui scribit (Aurel. 21.11): „addidit pomerio Augustus, addidit Traianus, addidit Nero sub quo Pontus Polemoniacus et Alpes Cottiae romano nomini sunt tributae”. De Senecae loco iam vidimus. Quid valeat silentium Vopisci, agnoscimus cum videamus eum etiam silere de prolatione Claudii. Quod Tacitus memor non fuit prolationis Caesarianae, mirari tantum possumus. — Caesar finem urbis a parte Campi Martii sola constituisse videtur; et tum quidem id fecit, cum demoliendum curasset templum Pietatis (quod fuit in loco futuro theatri Marcelli) ut in eo loco theatrum conderet, cumque aliis aedificiis publicis aedificandis loca destinaret, quae ipsa tamen postea demum ab Agrippa praesertim perfecta sunt. Ductus pomerii, qui ab ea parte fuisse videtur a Caesaris tempore, supra indicavi (pag. 77). — Ius proferendi non speciali lege a Caesare esse impetratum, sed ab eo ex dictatoria potestate esse derivatum, apparet ex verbis Dionis, qui Sullam eum imitatum esse scribit.

III. Tertiam prolationem fecit Augustus anno 8 a. C.; Dio 55.6.6 ad eum annum: *τὰ τε τοῦ πωμηρίου ὄρια ἐπηύξησε*; accedunt testimonia Taciti et Vopisci. Augusto ius proferendi neque ita competeat, quemadmodum Sullae et Caesari — non magis enim ex tribunicia potestate quam ex proconsulari imperio id derivari poterat —, neque vero a senatu in perpetuum ei erat concessum, novimus enim ex lege quae dicitur de imp. Vesp., tale ius Claudio primo esse datum. Itaque Augustus prolationem instituerit necesse est ex lege (SenCto) speciali, quae in unam occasionem id faciendum ei mandaret, non honoris causa, sed quod postularet utilitas publica; eodem modo fere quo postea Hadrianum ex SenCto auguribus auctorem fuisse novimus, ut restituerent lapides pomerii. Hanc ob causam eius rei mentionem ab eo factam non esse in commentario rerum gestarum, minime mirum est; in quo ne omnium cae-

oniarum quidem ab ipso peractarum, veluti Macelli Liviae ipso dedicati, aliarum eiusmodi, mentionem fecerit. Certe silentium argumento esse non debebat viris doctis, cur nerent fidem in hac re habendam esse Dioni et Tacito, cum resertim cur de eorum testimonio dubitaretur, si quis libidinem rationi postponendam esse censeret, nihil esset. Silentium illi enim, quo etiam provocavit Mommsen St. 2 pag. 1072 n. 3, cfr. pag. 1035 adn. 2, non est eiusmodi ut confirmare esset opinionem praesumptam. — Prolatio Augusti videtur ad urbem addidisse loca quae erant extra portam Esquilinam; ab hac parte finem urbis paulatim in meliorem statum redegerant, cum ipse tum eius amici, aedificationibus publicis susceptis, hortis convallibus quae ibi essent (vid. Liv. 26. 10), hortis vis amoenis paratis. Fortasse iam Augustus ab ea parte ad pomerium constituendum usurpavit partem illam Aquae Marciae (pulchrae Iuliae), qua postea ad murum facilius aedificandum locus est Aurelianus, de qua re cfr. Jordan Top. 1, 1 pag. 356 362; in pomerio ab eo prolato iam a. 8 a. C. fuisse videtur locus, in quo post tres annos ipse Augustus aedificavit portam quae dicitur Tiburtina (Jordan ibid. pag. 467).

[IV. Sequitur prolatio Claudii, a. 49 p. C. facta. Lapides attuor supersunt testes; de iure perpetuo quod Claudio primo tunc mentionem facit lex de imp. Vesp.; praeterea hanc prolationem memorant Gellius, et Tacitus (ann. 12. 25), qui addit quod cum Claudius terminos posuerit, facile cognitu et publicis actis perscriptum esse. Partes urbis, quo pertinent prolatae a Claudio institutae, hae esse videntur: 1° quae fuit ab Aventino; 2° quae fuit extra portam Capenam; verisimile est etiam in via Appia pro urbis fine, simul pro porta urbis, usurpatum esse Arcum Drusi a. 23 p. C. conditum, non longe distantem a loco quo porta Appia postea fuit; 3° extra portas Viranalem et Salutare; ibi pomerium aliquando etiam prolatum est ultra locum muri Aureliani futuri, sed non constat audiam tam longe id protulisse; fortasse aut Nero aut Vespasianus aut uterque etiam multa addidit ad urbem ab hac parte. Sed Campum Agrippae a Claudii tempore intra pomerium fuisse aspicari velim, et tum quidem eum locum ab eo intra pomerium receptum esse, cum in Via Lata constitueret Arcum suum.

V. Prolationis a Nerone institutae (inter a. 54 et 68 p. C.) solus auctor est Vopiscus loco sub II laudato. Prolatio in ea re constituisse videtur, quod a quibusdam partibus etiam longius proferrentur partes pomerii iam antea ab aliis prolatae. Ex SenCto egisse videtur Nero; ius perpetuum proferendi certe ad eum delatum non erat, ut probat lex de imp. Vesp.

VI. Pomerium a Vespasiano prolatum esse, lapides eius testificantur soli. Iam supra coniecimus, eum iure, quod ei concesserat senatus, tum usum esse, cum censura fungeretur a. 74 (supr. pag. 39). Lapidés positos esse apparet inter kal. Ian. et kal. Iul. anni 75, cum trib. pot. VI, cos. VI, cos. des. VII esset Vespasianus. — Verisimile videtur, Vespasianum ab utraque parte viae Flaminiae ita promovisse lapides, ut urbis fines ibi non longissime abessent ab ea linea in qua postea murum suum et portam Flaminiam posuit Aurelianus. Situs lapidis i id probare videtur. Tum igitur non solum spatium in quo erant Saepta Iulia et porticus Octaviae fere totum inclusum erat locis ad urbem pertinentibus, sed haec loca etiam ab utraque parte proxime appropinquabant viam Flaminiam, quae ipsa tamen extra pomerium manebat (vid. supr. pag. 73). Hae partes urbis igitur separabantur satis angusto limite, in quo erant ipsa via et ordines aedificiorum ab utraque parte eius constituti; ab ea via cum a dextra tum a sinistra parte per crebras portas in urbem intrari poterat. Spatium comitiis et senatui destinatum referebat imaginem paeninsulae alicuius satis magnae, in media urbe constitutae, quae per longum et angustum collum (viam Flaminiam) iuncta erat locis suburbanis magis remotis.

Ambitum urbis, qui fuit sub Vespasiano, descripsit Plinius, is eum passuum 13200 fuisse statuit. De hoc ambitu Pliniano autem h. l. aliquid animadvertendum est, quod supra iam verbo tetigi, neque tamen tum persequi potui (pag. 61). Numerus Plinianus enim nos cogit ut affirmemus, Plinium mensura sua non comprehendisse eas partes pomerii perlongas, quae erant circa illam paeninsulam quam modo dixi. Pomerium, quod a. 74 fuit, omnino aliquanto magis etiam tortuosum et crebris flexuris variatum erat, quam linea qua Aurelianus postea murum suum duxit; eo referendum est discrimen quod inter numeros mensurarum obtinet, nam cum murus Aureliani habeat

ere 12000 passuum paullo minus, ambitus Plinianus fere 1200 passibus eum superat. Sed hoc discrimen multo maius esse leberet, si illius partis pomerii, quo lapis g pertinet, etiam rationem habuisset Plinius. Revera nisi eam neglexisset, pervenisset ad mensuram et numerum, quibus prorsus falsa apud lectorem excitaretur opinio de amplitudine urbis; recte eas partes pomerii solas remensus est Plinius, quae revera essent in *extremis urbis*; inde autem factum est, ut pomerii omnino mentionem non fecerit, sed nuncupaverit ipsa moenia sive tecta extrema. Nihilominus ita ambitum urbis ab eo constitutum esse tenendum est, ut praeterea sequeretur pomerium. Id autem probat verum esse, quod iam per se verisimile esse supra comperimus (pag. 51—53), numerum Plinianum, quippe qui rotundus sit, esse privatim exquisitum in Forma Urbis, neque eum a censoribus accepisse Plinium. Censores quidem sane fieri non potest ut, *longitudinem pomerii* ad certum numerum passuum redigentes, neglexerint eius pomerii magnam partem; sed eum qui privatim in Forma remetiretur *ambitum urbis*, id ita fecisse ut simul sequeretur pomerium quatenus id esset in extremis urbis, simul vero rationem non haberet illius partis pomerii fere in media urbe sitae, sinum illum circumdantis, non solum probabile sed etiam paene necesse esse affirmari potest. — Verum non idem valebat de portis urbis. Manifestum est ex ipso numero, Plinium eas portas quoque numerasse, quae in illo sinu sive paeninsula essent, primum in utroque latere viae Flaminiae, deinde a diversis partibus illius spatii in quo erant Saepta Iulia et porticus Octaviae. Id quoque rectissime se habebat. Necesse quidem erat, si lineae rectae ab illis portis ad forum et miliarium aureum ductae cogitarentur, nonnullarum portarum lineae hic illic in unum caderent, et in nonnullis lineis binae interdum vel etiam plures semper portae essent. Sed id nihil nocebat; modo adderet, *quot* portas numeraret, eas omnes ad computationem addere poterat Plinius, nullo damno allato iustae cognitioni magnitudinis urbis, quin etiam sine tali damno eas omittere non poterat. Hac ratione igitur intelligitur, qui factum sit ut tam ingens portarum multitudo fuerit in urbe Vespasiani. Ipsa urbs ambitu non valde differebat ab ambitu urbis Aureliani; numerus reliquarum por-

tarum Vespasiani, etiamsi paullo maiorem eum fuisse verisimile est quam sub Aureliano, quia murus non aderat, tamen non nimis excessisse potest modum ab Aureliano constitutum, cum praesertim magnae viae quibus ab urbe discederetur vix plures essent sub Vespasiano quam sub Aureliano. Sed id quod superest, 24 portae fere si a 37 portis Plinianis deducimus 13 quae cis Tiberim fuerunt in muro Aureliano, si etiam aliquam partem eius numeri tribuimus portis illis quae Vespasiani tempore fuerunt in ripa Tiberis (inter quas fuerunt portae XII), nihil habet quod offendant si magna ex parte referatur ad eas partes pomerii, quae fuerunt pone Capitolinum montem.

VII. Prolatio denique quam instituit Traianus (inter a. 98 et 117 p. C.), quae in litteris apud unum auctorem Vopiscum memoratur, praeterea etiam vestigium reliquit in loco quo sepultus est ipse (vid. supr. pag. 74). De hac prolatione cfr. Jordan Top. 1.1 pag. 299. Apparet, Traianum diminuisse de illo spatio quod extra urbem esse fingeretur, et ab Orientali parte quidem, sublata porta Sanquali; pomerium ab hac parte e regione Saeptorum Iuliorum fere usque ad viam Latam ab eo proferebatur, sed ita tamen ut servaretur porta Fontinalis. Rationem illius spatii praeterea non mutavit Traianus, paeninsulam illam non sustulit. Id non solum probatur situ lapidis Hadriani g, sed etiam confirmatur collocatione illius lapidis ad vectigalia urbana pertinentis, qui extra portam Flaminiam repertus est; is probat, pomerium eiusque portas quae ab hac parte essent, etiam temporibus M. Aurelii et M. Commodi utilia non fuisse quibus uterentur mancipēs horum vectigalium (supr. pag. 21 adn. 1).

Hadrianus denique (trib. pot. V cos. III, a. 121) ex SenCto auctor fuit collegio augurum, ut lapides pomerii restituendos curaret collegium. Ductum pomerii qui tum fuit, a nobis restitui non posse manifestum est. Sed tamen, ut loca, quae in pomerio fuisse sciamus, componam, ex coniectura eum ductum describam. — Itaque si initium facimus ab aliquo puncto, non longissime a porta Flaminia remoto, in latere Occidentali viae Flaminiae sito, pomerium inde magno anfractu pergit, non longe a ripa Tiberis, ad *lapidem* f, et *lapidem* b; sequitur ripam Tiberis exclusis tamen Navalibus; subit *portam Navalem*;

pergit iuxta ripam; subit *Portas XII, portam Trigeminam, portam Lavernalem*; relicto vetere muro recta via pergit, excludit Emporium. E regione partis extremae Emporii flectit versus Orientem Meridionalem; tangit *lapidem h, lapidem a*; flectit ad locum portae Ostiensis futurae; sequitur partem lineae muri Aureliani; ea relicta attingit lineam veteris muri; subit *portam Naeviam*; flectit versus Meridiem Orientalem, pergit non longe a via Appia in eandem directionem, secatur viam Appiam et subit *Arcum Drusi*; redit ab altera parte viae Appiae secundum lineam muri Aureliani fere; pervenit ad *lapidem d* (is non ipso suo loco, sed tamen non longissime a vero loco repertus esse videtur); flectit versus Septentrionem, attingit vetus pomerium; subit *portam Caelemontanam*; flectit versus Orientem; sequitur lineam non valde diversam a ductu Aquae Claudiae, ad locum fere ubi postea fuit porta Praenestina; pergit recta via fere, adhibito opere arcuato *Aquae Marciae*; subit *portam Tiburtinam*; tangit *Castra Praetoria*, amplectitur castra, redit ad vetus pomerium; subit *portam Collinam*; prope ab ea porta flectit versus Septentrionem; tangit *lapidem c*, pergit ad *lapidem i*; appropinquat viam Flaminiam, e regione illius puncti fere a quo initium fecimus; sequitur latus Orientale huius viae, subit *portam Fontinalem*, deinde *portam Carmentalem*; sequitur latus Meridionale viae qua ad porticum Octaviae itur; versus Septentrionem flectens secatur eam viam, subit *portam Minuciam*; amplectitur partem Circi Flaminii Orientalem (vid. pag. 76 sq.), subit *portam Triumphalem*; tangit *lapidem g*, appropinquat viam Flaminiam supra Saepta quae excluduntur, pergit ad punctum unde initium fecimus. — Finem facio quaestioni, laudatis etiam verbis Messallae quae quantum fieri posset explicavisse mihi videor: „Pomerium est locus intra agrum effatus, per totius urbis circuitum [pone muros] regionibus certis determinatus, qui facit finem urbani auspicii”.

1) Suprema hac occasione arrepta, errores duos typographicos indicabo, qui molesti esse possint lectori. Pag. 8 lin. 20 a summa pag. exstat „*locum opertum*”; legi oportet: „*locum apertum*”. Pag. 18 lin. 11 a summa pag. exstat: „*vacuus esset*”, legendum est „*vacuus esse*”. — Etiam primae adnotationi paginae 35 nunc reddam locum qui ibi erat afferendus, qui me invito excidit: Vellei. 2. 31. 2: „*usque ad vicinquagesimum miliarium a mari*”.

DE CODICUM ARISTOPHANEORUM
RAVENNATIS ET VENETI (MARCIANI 474)
LECTIONIBUS.

SCRIPSIT

H. VAN HERWERDEN.

Quia hucusque in editionum Aristophanis variis lectionibus video saepe dubitari, quid ubique in utroque optimo codice revera scriptum extet, non inutile quamvis ingratum taediique plenum opus suscepturum me arbitror, si lectiones a me olim notatas e Ravennati libro et a Cobeto e Marciano (cuius accuratissima collatio servatur in bibliotheca universitatis Leidensis), sive neglectae sunt sive plus minusve a vulgatis differunt, diligenter indicavero, excepta sola Pace, cuius nuper prodiit nova a me curata editio. Quod ita optime fieri posse putavi, si omnes scripturas quotquot in locupletissima supellectile critica Blaydesiana non reperiantur aut a notatis ab illo discrepent accurate significarem. Primum agam de fabulis in utroque codice servatis, deinde de reliquis. Quae lectiones in his (plerumque) nulla littera notantur, has Veneti libri (V) esse scito, quae littera R, Ravennatis.

NUBES (fol. 15 b—32 extr. R).

V. 31 Ἀμεινία || 34 ὅτε δίκας, om. καὶ, R || 36 στρέφῃ RV ||
40 εἰς || 57 μοι om. R || 59 θρυαλίδων V, θρυαλλίδων R || 61 ὃν
om. R || 69 ἐλαύνεις || 73 ἐπείθετο R, ut V || 79 ἀνεγείραμι, unde
Cobet (n. m.) ἀν ἐγείραμι || 87 πείθου μοι (sic), deinde πείθομαι

R || 89 καὶ λέγε δὴ || 91 νῦν || 92 τοῖκίδιον || 95 ἐνοικοῦσιν R ||
 96 ἔστι V, ἔστιν R || 105 ἡ (sic) || 108 γέμοι || 121 ἔττει, sed
 γρ. ἔδει, ibidem δὴ μῆτραν R || 123 ἐξολῶ || 127 τοῖσι θεοῖς RV ||
 130 σχινδάλμους R || 134 κικυνόθεν R || 135 οὔτοσὶ || 138 εἰεκῶ
 (sic) R || 141 νῦν V, νυν R, ni fallor || 144 (et 156) ἀνήριετ' ||
 148 τοῦτο διεμέτρησε R¹⁾ || 151 καταψυγείσῃ (sic) R || 152 δι-
 νεμέτρει R || 158 τοῦροπύγιον || 161 διαλεπτοῦ || 162 βιαβαδίζειν ||
 169 πρώην recte R || 185 σοὶ R || 195 περιτύχη Ambr. || 199 ἐστὶ
 R || 201 αὕτη RV || 203 om. πότερα R || 223 σωματιδεῖον || με-
 καλεῖς, superscr. m. rec. post με litt. γα, ut sit μέγα καλεῖς,
 R || 226 τοὺς θεοὺς περιφρονεῖς R (recte Bl. conī. σὺ περιφρονεῖς) ||
 236 ἔχει || 247 ὁμῇ || 251 ἄτ' || 252 συγγενέσθαι || 261 ἀτρεμὶ, ut
 R || 267 πτύζομαι, ut R || 270 οὐλύμπου R || 272 ἀρύεσθε, ut R,
 et προχόουσιν || 276 εὐάητον (sic), superscr. λαμπρὸν R || 293 om.
 γ' || 294 τετραμμαίνω hic et infra || 317 παρέχουσιν || 335 ἐπόουν,
 ut R || 336 τ' || πρημεναινούσας R || 338 ἀντ' αὐτ' R || 344 γυναιξί
 R || 351 δρῶσι || 354 ἐξ ἐγένοντο || 365 πάντ' ἐστι om. || 374 τοῦθ'
 ὁ με, quod e dett. recte recepit Bl. Cf. Plat. Gorg. p. 461 C. ||
 377 κατακριμνάμεναι, quod recipiendum || 378 παταγοῦσι ||
 384 ἀλλήλαις || 387 αὐτὴν ἐξαίφνης || 392 τοινοῦτου (sic) ||
 393 μεγάλη βροτῶν R et Ambr. || 394 ταῦτ' οὖν || 399 πῶς δῆτ'
 οὐχὶ σίμων' ἐνέπρησεν μόνον R || 402 οὐ γὰρ δρῶς ἐφιορκεῖ R ||
 403 ἐστι || 408 ἔγωγ' οὖν RV || 410 litt. ἄρ' ε et εἴτ' superscr.
 m. pr., deinde hab. αὐτῶι τῷφθαλμῶι R || 412 ὄνθρωπε, ut R ||
 413 γενήσῃ || 415 κάμνης || 416 ἄχθῃ || 418 om. τοῦτο || 420 στε-
 ρᾶς || 422 τούτου γ' || 427 τοίνυν pro νυν V, νῦν R || 428 τιμῶν,
 suprascr. ζητῶν || 433 μεγάλας γνώμας || 434 ὥς pro ὅς' ||
 435 τεύξη || 440 αὐτοῖσι || 447 περίτρημα || 451 ματιόλοιχος V,
 ματτιολοιχός R || 453 χρήζουσι || verba ἔκ μου χορδὴν separato vs.
 R || 460 ἔξει^{m. pr.} || 466 γε σοῦ RV. Hic vs. et sqq. Strepsiadi
 continuantur sic divisi in R: — γε | — καθῆσθαι | — ἀνακοι |
 — ἐλθεῖν | — κἀντιγραφεῖς | — ταλάντων | — συμ | — σοῦ ||
 476 μέλλει || 481 πρὸς τῶν θεῶν^β διανοῇ^α || 483 τρώπων RV ||
 484 om. τί || 485 om. || 487 ἐνεστίν || 488 δυνήσῃ || 489 νῦν ||

1) Quod Bl. coniecit πᾶς δῆτα διεμέτρησε; totidem litteris scriptum extat in codice Ambrosiano, quem olim Mediolani contuli.

ὅταν τι προβάλλω καὶ σοὶ σοφόν R || 490 ὑφαρπάσεις || 494 εἶδω ||
 505 ἀκουλουθήσας R || 506 om. ἐς R || 515 αὐτοῦ finit versum R ||
 534 ἡλέκτρα RV || ἡδὴν ἢ (sic) || 536 ἦν ἰδῆι R || 539 ἦν pro ἦν' R ||
 543 ἐσῆξε (sic) || 544 αὐτὴ || 546 ταῦτ' R, ταῦτ' V || 548 ἀλλή-
 λαισι ὁμοίαις || 553 μακαρικᾶν R, μακαρικᾶν V || 556 πεπόνηκεν R,
 ἐποίησ' V || 561 εὐφραίνειθ' R || 567 γῆς τε καὶ ἀλ separato vs.
 R || 569 ἡμερον || 580 ξυνῶι RV || 582 αἰρεῖσθε || ξυνήγομεν ||
 585 θρυαλλίδ' R || 589 ἐξαμαρτάνητ' R || 592 om. τῷ || 593 ἐς R,
 εἰς V || 595 ἀναξ αὐτε φοῖβε V, φοῖβε etiam R || 599 sqq. sic divisi:
 — πάγ | — ᾧ | — σέβουσιν | — θεὸς | — ἡνίοχος | — ἀθάνα R ||
 603 παρνασίαν δ' (sic) R || σὺμ R || πεύκης || 607 ἀφορμᾶσθε ||
 610 ἔφασκεν R || 611 ἡμᾶς || 612 πρῶτα μὲν οὖν τοῦ R || 614 ἐπεὶ ||
 622 ἡνίκα πενθῶμεν || 623 ἀνθῶ || 624 ἐπιμηνεῖν (sic) R || 628 ἀν-
 δρα γ' ἄγροικον R || 630 καλὰ θυρμάτι' (ex καλ' ἀθυρμάτι', ut
 arbitror) R || 641 ὅτι τοῦτο κάλλιστον || 646 ἀγροῖκος || 655 ὤξυρέ ||
 656 om. οὐδὲν || 659 ἄτ' || 663 Post h. vs. repetit verba ἀλλ'
 οἶδ' ἔγωγε τάρρενα R || 671 sqq. om. verba τῷ τρόπῳ — κλεώνυ-
 μον R || 679 om. verba θήλειαν — λέγεις || 682 ἄττ' ἄρ' αὐτῶι
 θήλεα || 687 ταῦτά γ' ἐστὶν οὐκ, ut R || 692 οὐκ οὖν || 700 διάρῃρει
 (sic) RV || 700 sqq. sic dividit: — διάρῃρει | — σαυτὸν | — ἄπορον
 | — πῆδα | — ἀπέστω | — ὁμμάτων R || 712 sq. hoc ordine RV:
 καὶ τοὺς ὄρχεις ἐξέλκουσιν | καὶ τὴν ψυχὴν ἐκπίνουσιν || 716 dat
 Socrati R || 717 σοῦ || 723 ποεῖς, ut R || 748 τὸ τί; praef. στρεψ.
 R || 759 αὐτὴν om. || 780 ἀπαξαίμην (sic) R || 783 ἄπερ || 785 ἄτ' ||
 σύ τ' ἂν καὶ R || 788 ματτόμεσθα, ut R || 797 ἔσται μοι γ', ut
 R sine accentu in μοι || καὶ ἀγαθός || 805 αἰσθάνηι || 805 sqq. sic
 dividit: — δι' | — ἔξων | — ὧς | — ἐστὶν | — κελεύεις | — μέ-
 νου | — τὰ τοι | — τρέπεσθαι R || 815 ἔσθ' ἐλθὼν || 823 τι
 πρᾶγμα εἰ ἔστι || 841 ὅσαπερ ἔστιν R || 842 γνώσει || 848 om.
 καλῶς γε || 862 ἐξέτι || 873 χεῖλεσι διερρυηκόσι || 878 τυνουτονί ||
 881 ἐπῶει || 882 τῶι λόγῳ || 892 πολλοῖσιν R || 903 τοὺς θεοὺς ||
 907 Post h. vs. in ipso textu legitur hoc scholium: ὥς ναυτιῶν
 ὑπὸ τῆς ἐκείνου ψυχρας (sic) ἢ ἵνα ἐμέσω, χολὴ γὰρ μοι ἐπιπλέει
 διὰ τὰ αὐτοῦ ῥήματα R || 911 κρίνεσι e corr. || 913 πρὸ τοῦτ' ἐπὶ
 μολίμδωι || 915 om. δὲ || 926 πόλεώς τ' R || 927 sqq. sic dividit:
 — σοφίας | — ἐμνήσθης | — μανίας — | πόλεώς τ' | — μεираκίσις
 R || 933 ἐπιβάλης || 942 ὃν ἂν || 943 sq. et 945 sq. singulos vs.

(i. e. duos) faciunt in R || 945 om. τὸ || 953 αὐτῶν, superscr. οἱ R || 960 αὐτοῦ R, αὐτοῦ V || 968 ἐντυναμένους R || 970 κάμψειέ R || 977 ὑπένεργε RV || 978 αἰδοίοις RV || 985 κηκίδου et ἔστ' || 986 ἐθρεψε || 989 ἀμέλει, ut R || 991 καὶ πιστήσει || 993 θακῶν, ut R || 994 σκαιουργεῖν ut R, iniuria sollicitatum a Bl. || 995 μέλλεις τᾶγαλμ' ἀναπλήσειν V || 999 ἐνεοτροφήθης || 1000 ὦν (etiam R) μειράκιον πείσει || 1001 ἱπποκράτου || 1002 οὐ, ut R || 1003 στωμύλων || 1006 Hunc vs. in margine scripsit eadem manus quae scholia exaravit in R, σωφροσύνης hab. V || 1009 ποεῖς || 1010 προσέχεις || 1012 sqq. λευκὴν | — βαιὰν | — μικράν R || 1037 γνώμαις || 1060 δύο (e corr.) κακῶν || 1063 ἔλαβεν διὰ τοῦτο, ut R || 1069 στρώμασι || 1078 om. γέλα R || 1079 om. τὰδ' R || 1085 εἰ pro ἤ || 1097 δῆτ' || 1114 νῦν, ut R || 1117 βούλεσθ' || 1126 ὕσσωμεν || 1131 τεράς (sic) R || 1140 ἀπολήψεσθαι || 1150 om. γ' R || 1158 sqq.: οἶος — παῖς | — ἐμὸς | — κακῶν | — παῖ | — πατρός R || 1169 ἰὼ ἰὼ τέκνον ἰὼ || 1170 ἰώ. ἰοὺ ἰοῦ || 1172 πρῶτον μὲν ἐξαρν. R || 1179 τῆς ἡμέρας R || 1198 ποεῖν V, de R dubito || 1203 ἀρθμὸς (sic) R || ἀμφορῆς || 1209 sqq.: — φίλοι | — ζηλοῦντες | — δίκας | — βούλομαι | — ἐστιᾶσαι R || 1227 ἐπόκευς || 1228 οὐ γὰρ πάποτ' R || 1230 Inter h. vs. et seq. spatium anius vs. reliquerat m. pr., quod man. rec. implevit his verbis: καὶ μὲν ἀποδώσεις μοι ὦ μέλε ἀ πρώην περ ἔλαβες R || 1237 ὕναιτ' || 1239 μέγα || 1241 εἰδῶσι et γελοῖως || 1243 om. εἴτε μὴ || 1252 γέμ' εἰδέναι || 1253 οὐκ οὖν || 1255 εἰ || 1256 ἄρ' || 1266 πολλὰς || 1271 ὥς γε μοι || 1281 τοῦτ' || 1288 γίνεται RV || 1290 θάλασσαν || 1293 γίγνεται || 1299 ἐπὶ ἄλλων. Schol. praeterea commemorat v. l. ἐπιαλοῦ et ἐπιβαλὼν || 1301 Φεύγειν || 1302 αὐτοῖς ἑροχοῖς τοῖς σοῖς || 1307 sqq.: — λήψεται | — ποιήσει | — πανουργεῖν | — λαβεῖν R || 1315 sqq.: — δικαίοις | — οἷσπερ | — παμπόνηρ' R || 1325 φημι || 1328 μετὰ ταῦτα καὶ || 1335 πολλὰ γε || 1339 ταῦτά γε || 1355 μὲν om. R || 1361 ἔνδον om. R || 1367 ἐσύστατον || 1369 ἔφη || 1370 ἄτ' ἐστὶ || 1376 κᾶπριγε (sic) R || 1381 σου καὶ πάντα R || νοεῖς || 1385 σὺ δέ με || 1386 καὶ hab. V || 1390 ὀνήσα, ut R || 1399 πράγμασι RV || 1400 νόμον || 1401 μόνην R || 1408 ἐκεῖ σὺ R || 1409 αἰρήσομαι R || 1411 οὐκ ἂν κέσοι || 1418 ἢ τοὺς νέους R || 1423 αὐτὸ || 1424 νίεσι || 1426 in margine inter scholia R || 1430 μιμῆι || 1433 αἰτιάσει || 1436 τεθνήξει || 1439 ὕμᾱς — ἦν μὰ δίκαια R || 1441 ἀχθέσει || 1444 τί

δῆτ' ἄν ἔχων RV || 1447 δῆτ' pro δ' || ποῖς RV || 1457 ἐπείρατε || 1463 με χρῇ R || 1472 ὁδὸν δὲντα θεὸν || 1473 ὧμοι R || 1477 καὶ τοὺς θεοὺς cum rell. R || 1481 σύμβουλος || 1482 διώπαθ' ὥς, sed deleto ς, R || 1489 om. ἄν || 1491 καὶ γὰρ τήμερον || 1492 ποιῶ R || 1495 ποεῖς — ποῶ RV || 1496 αἰτίας sed γρ. οἰκίας || 1500 ἐμπιδας || ποεῖς, ut R || οὐπὶ (sic) || 1508 παῖς βάλλε || 1509 ὥς ἡδίκουν superscr. γρ. καὶ: οὗς ἡδίκουν.

EQUITES (fol. 75—92 b R.)

3 ἀπωλέσειαν || 11 κινυρόμεσθ' R || 13 μοι superscr. m. sec. || 18 αὐτὰ R, quod recipiendum || 26 ἦν pro ἦν e corr. || 31 τοῦ, non του R || 32 βρεττέτας || 78 χάσιν || 86 βουλευσώμεθα || 87 γοῦν || 113 ἐγὼ 'μαυτῶν, quattuor primas litteras superscr. m. pr. || 114 λέξω, corr. λέγω || 127 ἔνεστι || 137 κεκρατῆς sine acc. || 143 in textu omissum in ima margine scripsit m. rec. R || 150 πύθει || 159 ἀθηναίων. Adscr. Cobet „nempe scribebatur in codd. ἀθῆ, quod utrumque significat.” || 180 ὅτις et sic ubique, etiam τίς || 182 μα τὸν pro 'μαυτὸν R¹⁾ || 193 βδελυρὸν R. Idem vitium saepe est in V || 195 φῆς, corr. φῆς || 208 χ'ὼ et sic ubique || 211 καλλεῖ, sed corr. m. pr. || 212 οἶός τε || 215 πρὸς ποιοῦ || 219 τὰ πάντα || 222 χ'ὼπως et sic semper || 242 παρὰ γίνεσθε || 260 ἔστι || 272 τὸ m. pr. sed corr. πρὸς || τὸ σκέλλος R || 282 ἐξαγαγὼν μεταπόρρηθ' R || 294 γρύξεις R, ut V || 301 tractum ad vs. sq. R || 305 sqq.: — πλέα | — γραφαὶ | — καὶ R || 321 περγασῆσιν || 322 ἀναίδειαν terminat vs. R || 331 et 332 unum faciunt vs. R || 336 ἐπεὶ καγὼ || 339 ὥστέμε || 340 καὶ μὴ γ' ἐγὼ σ' R || 342 ἐναντία R || 343 καρυκκοποιεῖν, ut R, sed corr. ποεῖν || 344 καλλῶς γ' ἄν οὖν πρᾶγμα πρὸς πεσόν σοι R || 346 δα κεῖς μοι ὅπερ || 354 θύννια || 355 χοῶ || 366 γαρ sine acc. et ἔλκεις || 371 διαπατταλεύθη || 374 σοῦ 'κτεμῶ || 380 κεχηινότος, sed voc. περιέγραψε m. sec. || 377 εἶτ', non εἶτ' || 389 ὥς ἄν || σαυτὸν R || 408 αἰσαι, sed prius iota add. m. sec. || 419 χεδῶν (sic) R || 424 τὰ κόχωνα, quattuor primae litterae a m. sec. || 434 τι

1) Possis quidem conicere: οὐκ ἀξιῶ μὰ τὸν <Δί> ἰσχύειν μέγα. Sed potius est merum scribendi vitium, comparandum cum scriptura ἱετοῦ similibusque, de quibus cf. Meisterh.² pag. 48.

ἀντλίαν R || 435 καταπρόξῃ RV || 440 cum scholio τοῦ ἱστοῦ τὸν
 τόνον || 443 et 444 uno vs. R, item 445 sq. et 447 sq. usque
 ad δορυφόρων (inclusum), etiam 454 sq. || 462 πράγματα || 460
 ἐπαινέσωμεν || 468 συμφυσώμεθα R || 473 πρὸς πεσῶν || 484 λέγει
 R || 493 ἐπέγκαμψον R || 494 ἐσκορδισμένος R || 500 sq.: — ἐκεῖθεν |
 — ἔλθοις | — κατάπαστος R || 505 ἀρχαίων — ἡμῶν || 507 pro ἀρ-
 χαίων — ἡμᾶς, quae absunt, spatium relictum in R || 520 μάνης
 R || 529 οὐκ ἐνῆν R || 532 ἐόντος R || 535 χρῆ R, ut V || 545 ἐσηδή-
 ρας (sic) R || 547 λιναῖτην R || σωνιάρατε R || 565 βουλόμεσθ' τοὺς ||
 580 ἀπεστεγισμένοις R || 597 εἰσβολάς || 604 εἰς || 634 σκυιταλοι
 (sic) R || 651 ἐκεχίνεσαν R || 683 ἄπαντά R || 686 ῥήμασιν τ' αἰ-
 κύλοις R || 709 πρυτανίωι R || 717 ἐντιθείς (sic) R || 721 τοῦτο τὶ
 m. pr., corr. τοῦτοϊ || 727 ἵνα ἴδῃς R || 736 οὐχ' οἶτ' R || 738 προσ-
 λέχῃ || 741 ποῶ, ut R || 755 κέχῃνεν || 754 καθῃται, acc. add.
 in a m. sec. || 770 τούτοις || 778 φιλεῖς οὐδ' || 783 σκληρῶσσε, litt.
 ρασε add. m. sec. || 786 τοῦτό γε τοι σοῦ scribi iubet Cobet ||
 τοῦργον || 788 γεγένησε R || 789 τοῦτον R || 798 δὴ, non δεῖ R ||
 804 κεχῆνῃ || 820 ἐστὶ μ' || 822 μὲν pro με R || 843 ἐστὶ πω ||
 859 om. με R || 869 τούτῳι κάττυμα || σεαυτῳι (sic) R || 877 κι-
 νουμένους, ut 879, R || 890 ὑπερβαλεῖν, sed deletο ν R || 896
 ἴσπευδ' αὐτὸν ἄξιον || 902 οἷοισίν μ' R || 937 sqq.: — με | — λα-
 ζεῖν | — γείης | — Ἀπόλλω | — δῆμητρα || 983 δύο m. pr. ||
 996 δωροδοκιστὶ R, ut V, recte || 1000 ἔτι γέμουστί || 1059 λέγει
 προπύλοιο || 1069 τί ἐστι || 1083 κυλλήνην ἦν (sic) R || 1092 om.
 ἐγὼ καὶ R || 1106 ἀλλ' sine acc. et μῆσθις || 1131 sq. ποιοῖς, sed
 superscr. ἦς m. sec. || 1140 ἐπιδειπνῆς || 1153 σ' om. R || 1158
 om. οὖν R || 1187 κάμπιεῖν requirit Cobet || 1192 λαγῶι || 1221
 ἡργάζετο optime R || 1238 πάλιν probat Cobet || 1246 ἡλλαντο-
 πώλης R || 1248 οἶμοι κακοδαίμων πεπρ. R || 1250 ἄπιθι bis R ||
 1277 pro αὐτὸς sive οὗτος Cobet οὔτις requirit, non recte. ||
 1282 verba οὐ — παμπόνηρος a pr. m. in marg. adscripta esse
 non notavit Cobet || 1307 εἰάν με χρῆ, sed χρῆ e corr. || 1311
 καθεῖσθαι R || 1320 ἀγυάς || 1330 δέξαντε || 1339 ἦι (sic) R ||
 1345 σε || 1350 δύο e corr. || 1351 με pro μὲν || 1373 οὐδ' ἀγο-
 ράσει τ' ἀγένειος ἐν τὰγορᾷ οὐδεῖς R || 1383 ψηφισμᾶ (sine acc.)
 R || 1392 ελαβεταυτας (sine acc.) R || 1399 πράγμασιν || 1401 λού-
 τρον RV || 1408 οἷς, non οὐς.

AVES (fol. 52 a—75 d cod. Rav.).

4 προφορουμένω R || 17 θαρρελίδου RV || 18 τηνδεδι V et, ni fallor, R || 23 οὐδ' ἡ κορώνη || 35 post μιτοῦντ' parva rasura R || 52 ἐσθ' ἐνταῦθα R || 53 ποήσωμεν R || 54 supra θένε m. rec. θεῖνε R || 59 abesse a R dubito. || 63 οὔτ' ὥστι (sic) R. De hoc vs. cf. Commentar. meum ad Pac. 627¹) || 75 γὰρ non γ' || 85 ἀπόλοιο || 100 σοφοκλῆς R, σοφοκλῆς, sed corr. V || 102 ταώς || 111 σπέρμα, ut R || 122 σίσυρα, erasa litt. ante ρ et ἐνκατακλινῆναι R || 126 βδελύττομαι || 128 τοιάδε, non τοιαδί, R || 150 ἐλθόντε V, sed de R dubito || 155 ἔσθ' R, sed ἐστίν V || βαλαντίου R, sed βαλλαντίου V || 167 τοὺς om. V || 178 εἰ δ' ἐστι R || 185 παρνάπων || 215 sqq. sic divisit R: — χωρεῖ | — ἡχῶ | — χρυσοκόμας | — ἐλέγοις | — ἐλεφαντόδετον | — χορούς || 233 sqq. — ἀμφί | — λεπτὸν et 238 sqq. — κήπους | — ἔχει | — τά τε | — τά τε | — πετόμενα || 245 sqq. — εὐδρόσους | — λει- | — Μαραθῶνος || 260 praef. χο. ὄρν. ἡ γλαῦξ || 268 ἔρχεται ὄρνις || 269 ταώς || 270 οὔρνις || 275 δὴ τάχ' οὗτος || 295 ὀρνέω || 299. 300 κηρύλος, sed utrobique corr. κήρυλος || 300 ἡγαγεν || 304 κερχῆς, sed corr. κερχηνῆς || 308 κερχήνασι || τράφην RV haud dubie || 344 ἔπαγε V, contra ἔπαγ' R || 361 τρύβλιον || 363 ἤδη σύ γ' V || 364 ἐλελεῦ R || 365 δεῖρε || 370 τησαίμεθ' R, τισαίμεσθ' V || 373 χρήσιμον ἡ, ut R || 377 αὐτὸς || 386 ἄγουσιν ἡμῖν RV || 403 ἀναποθώμεθα || 410 — κομίζει | — ἐλθεῖν | — τε σοι | — τὸ πᾶν et 421 sq. — — οὔτε | — ὡς R || 436 τύχ' ἀγαθῇ || 463 καταχεῖσθαι (sic) R || 464 χερὸς || 486 δ βασιλεὺς V, sed contra βασιλεὺς R || 490 ἀναπηδῶσιν, R, sed ἀναπηδῶσι V || 497 τὸ R, sed τὸν V || 508 οὔτως R || 509 πόλεσι, ut R || 515 ἔστηκεν ἔρνιν, ut R || 519 λάβωσι et διδοῖ || 523 δ' add. R, om. V || 533 ἐπικινῶσι, ut R || 540 ἄνθρωπ' RV || 560 βεινῶσ' || 564 θεοῖς, ut R || 566 καταγίζειν, ut R || 575 δέ χ' || 577 ἀγνοίας, corr. ἀνοίας || 582 οἷσιν R, sed οἷσι V || 583 προφάτων (sic) R || 587 αὐτοῖς, ut R || 593 μέταλλα τοῖς, ut R || Ante 600 V hab. 589 sq., sed m. rec. del. || 601 οἶδε || 604 ὑγίειαν || 605 οὐδεις, corr. in οὐδὲν || 611 sqq. sic dividit R: — οὐ | — δεῖ | — θυρώσαι | — θάμνοις |

1) Ne quis ita μηδὲν αἰτίους requirat, moneo non esse generalem sententiam, sed intelligendum esse ἡμέας, οὐ οὐδὲν αἰτίοι ἐσμεν. Possis etiam οὐδὲν αἰτίων.

— οἰκήσουσιν | — ὀρνίθων | — ἔσται | — Ἄμμων' | — ἐν | — κοτί-
νοις | — πυρούς | — ἀνατείναντες | — μέρος || 645 κριῶθεν, γρ. θρί-
ηθεν RV || 650 ξυνεσόμεσθ' || 655 ἐπτερομένω (sic) R || 658 σε καλῶ
σε λέγω || 659 ἀρίστησον || 662 in mg. suppl. m. pr. || 664 θεα-
σόμεθα, corr. μεσθα || 672 ἔχ' ^{οἰ} ^{m. 2.} || 673 ὦδον, corr. ὦδν || 687 ἱκε-
λόνειροι R, ἱκελόνειροι V || 695 ὦδον, ut R || 689 τοῖσιν ἄφθιτα, ut R ||
691 οἰονῶν || 704 πετόμεθά τε — ἐρῶσιν || 705 προπτέρμασιν, corr.
πρὸς τέρμασιν || 732 θαλείας V sed θαλίας R || 740 κορυφαῖσι ||
746 δρίφ' || 751 ὥδ' ἂν || 756 ἐστιν R, ἐστὶ V || 764 ἐστιν R, ἐστὶν
V || 791 ἀνίπατο || 792 κᾶταποπαρδῶν (sic) R || 795 ἀνίπατο R ||
796 βινίσας || 806 in mg. ab ead. man., quae schol. scripsit R ||
807 ἡκάσμεθα || 813 μέτα (sic) R || 817 θησόμεθ' || 829 superscr.
m. pr. ἔτι || 845 αὐτίς, ut R || 867 πᾶσιν || 879 αὐτοῖσιν non R,
sed V || 885 ἐλαιῶ || 909 ὁ τηρὸν || 910 et 914 verba κατὰ τὸν
Ὅμηρον scholium esse olim animadverti. || 913 sq. uno vs. R ||
916 ποητὰ R || 920 ἐποιήσω R || 941 νομάδεσι || 942 πεπάται (sic)
R || 949 om. δὴ R || 958—65 in mg. suppl. m. pr. || 964 οὐκ
om. || 970 βάκχης || 975 sq. in mg. suppl. m. pr. || 978 αἰ (non
εἰ) δέ καὶ R || 980 λάβε, corr. m. pr. λαβὲ || 980 βυβλίον, ut
R, item 986 et 989 || 992 αὐτουτὶ τὸ κακόν || 994 ἡ ἐπίνοια ||
1007 ἀστέρεις, ut R || 1020 ἀναμετρήσει εἰ σεαυτὸν || 1028 ἐστιν,
sed corr. ἔστι || 1058 ἔ' ὀρνί' ὃ ἦτοι στροφή || 1064 non ἂ, sed οἶ ||
1068 φθείρουσι || 1070 ἐστι || ἐξόλυται non R, sed V || 1076 βου-
λόμεθ' || 1088 ἀντῶ ἦτοι ἀντιστροφή || 1086 πείθεσθε || 1087 πα-
λεύετε, ut R || 1094 ἐνναίω, ut R || 1095 δξυμελής R, ut V || 1096
μεσημβρινοῖς, ut R || 1100 μυρταχαρίτων uno voc. R || αἰετὸν V, recte ||
1111 βούλησθ' ἔτι V, non R || 1113 δειπνεῖτε R || 1114 μηνίκους ||
1128 δουριέο || 1147 prius ἂν del. m. sec. || 1157 ναυπηγίᾳ ||
1176 εἶχεν, ut R || 1209 ἐς, non εἰς V, εἰσῆλθες R, quid V
habeat ignoro || 1219 ποίᾳ, non ποῖ, R, ποῖ V, sed γρ. ποίου ||
1224 εἰμ' R, εἰμὶ V || 1229 ναυσταλεῖς || 1236 εἰσι || 1247 om.
a m. pr., manus quae scholia scripsit adiecit in mg. R || 1269
—1271 in mg. suppl. m. pr. || 1277 οἰκήσας || 1280 οἰκήσαι ||
1301 ἐμπεπονημένη RV || 1322 εὐήμερον, ut R || 1323 sq. uno versu
R || 1325 sq.: — κάλαθον | — πτερῶν, | — ἐξόρμα R || 1335 κερ-
χνήδας || 1341 αἰετοὺς, ut R || 1353 ὄρνις || 1363 ἦ. γρ. καὶ ἦν.
αἰρετώτερον δὲ τὸ ἦ ἀντὶ τοῦ ἔα || 1365 καὶ τοῦτο || 1374 sq. sic
div. R: — Ὀλυμπον | — κυφαῖς | — ὀδὸν | — μελέων et 1396:

— ἀνέμων | — βαίην, et 1410: — οἷδ' | — ποικίλοι | — χελιδοί,
 1474 sq.: — καρδίας | — Κλεώνυμος, 1480 sq.: — πάλιν, — Φυλ-
 λοροεῖ, 1485 sqq.: ἀνθρωποι | — καὶ | — ἐσπέρας, 1563 sq. uno
 versu, 1661 sq.: — ἀγχιστεῖαν | — γνησίων | — γνήσιοι | — χρη-
 μάτων, 1698 sq.: — ταῖς | — τε, 1724 sqq.: — Φεῦ | — κάλ-
 λους | — γάμον | — γήμας, 1728 sq. — ἄνδρ' | — νυμφιδίοι |
 — βασιλείαν, 1748 sqq.: — ἄ | — ὦ | — ἔγχος | — χθόνια |
 — ὀμ | — βρονταὶ || 1378 Φελύρινον, ut R || 1388 γίνεται || 1398
 στίχων || 1426 ὑπαί, ut R || 1429 καταπιπτικῶς || 1433 δία εἶργα ||
 1437 πτερῶσει || 1447 om. τε || 1458 μανθάνω, ut R || 1459 πέτη ||
 1479 Φυλλοροεῖ V, non R || 1490 ἥρωϊ V, non R || 1501 ποεῖ ||
 1503 ἐκκεκαλύφομαι || 1515 ὠκήσατε || 1519 θεσμοφορίοις V, non
 R || 1524 εἰάγοντο R, non V || 1525 εἰσὶ || 1529 ἐστὶ || 1534 σπίν-
 δησε ἂν || 1535 ὄρνισι || 1548 δι' αἰεῖ || 1563 sq. suppl. m. sec. ||
 1566 ὀρᾶιν || 1575 om. γ', ut R || 1584 δημοτικοῖς || 1596 πάποι' ||
 1599 ἐστὶ || 1607 ἄρξωσι || 1620 μὴ ἀποδιδῶ, ut R || 1629 βακ-
 ταρικρουσα sine accentu || 1630 σφῶν || 1630 αὐτίς, ut R || 1641 ὦ
 ζύρ' || 1644 γίγνεται R, γίνεται V || 1665 ὄσιν || 1668 μὰ δὲ ||
 1669 ἐσῆγαγεν || 1683 διαλλάττεσθαι^{m. pr.} || 1684 σφῶν || 1690 ἔ-
 ἴτε || 1694 ἐμ, ut R || 1697 θερίζουσι V e correct. || 1698 τρυγῶσι
 καὶ ταῖς, sed cum signo delendi R || 1710 ἔλαμψεν ἰδεῖν, ut R ||
 1728 ὑμεναίοις, ut R || 1734 ξυνεκόμισαν || 1757 ἔπεσθαι.

VESPÆ (fol. 142 b—162 a Rav.).

5 σμικρὸν RV || 20 ὁδὲν (sic) R || 27 πουσθ' (sic) R || 39 φάλ-
 λαιν' R || 47 ἀλλώκοτον || 49 ἐγίνετ' || 52 δύο || 69 ἐπέταξεν ||
 77 Φιλόδικος superscr. m. sec. || 71 ἀλόκοτον || 94 ἔχειν γ' ||
 102 παρ' αὐτῶν || 117 θύραζε || 121 τελευταῖς || 126 ἐξεδίδρασκεν ||
 133 ἐστὶ || 140 καταδεδοικῶς R || 193 μὰ δία || 200 ἔμβαλε RV ||
 212 ἐπιλάθοι (sic) R || 225 ὁσφύιος || 227 βάλλωσιν || 237 περι-
 πατοῦνται || 238 ὄλβον (sic) R || 245 σπεύσωμεν R, ut V || 246
 λύχνω superscr. in R || 262 τοῖσι λίχνοις || 263 υἱετὸν || 273 sqq.
 divisi vss. ut ap. Invernizium || 278 ἐπελθετό τ' ἄλλ' || 299 οὐ-
 ταρραπροπεμψω || 300 sqq.: — μι | — αὐ | — δεῖ | — αἰτεῖς R ||
 316 ε ε (sic) παρανώιν || 322 ποῆσαι RV || 324 πόησον RV ||
 325 προσξενιάδην (sic) R || 342 sqq. — δημολογοκλέων | — ἀληθείς |
 — λέγων | — ἦν R || 373 sqq. — ἐὰν | — δακεῖν | — καρδίαν |

— δρόμον | — πατεῖν | — ψηφίσματα R || καλώιδιον RV || 384 ποιή-
 σομεν et 397 ποιεῖς RV || 386 τοῖσιν || 398 φυλλᾶσι || 405 sqq.:
 — τοῦξυθυμον | — κέντρον | — δέξυ R || 407 τα (sic) παιδία ||
 409 ἐλέωνι || 418 θεός ἐχθρία, ut R || 450 ἐλαίαν || 474 sqq.:
 — μισόδημε | — ἐραστὰ | — φορῶν | — στεμμάτων | — τρέφων R ||
 479 ἡ κακακοῖς (sic) R, qui 474 sqq. sic dividit: — μισόδημε |
 — ἐρῶν | — φορῶν | — στεμμάτων | — τρέφων || 483 καλεῖ || 486
 — ἔως | — ἤ R || 488 ὑμῖν || 523 γὰρ superscr. R || 529 κακίστην R ||
 561 πεπόνηκα RV || 566 λέγουσι || 567 σκώπτουσα ἵνα || 570 ἀποβλη-
 χᾶτ' || 576 a m. pr. in mg. || 580 αὐτολέξας || 599 καίπουσιν (sic)
 R || 606 εἰσηκονθάμε || 610 προσενέγκει R || 619 sq. uno vs. R. ||
 626 κἀγχεχόδασι μ' || 634 ὤε. θ', una litt. erasa R || 643 ποιήσω
 RV || 648 νεώκοπτον || 649 καρτερεῖξαι || 662 κατένασθε in not.
 mscr. probat Cobet manifesto errore || 670 lege κἀναβοῶντες, coll.
 Xen. Hell. V 1, 15, Pol. VIII 32, 3 || 710 πυριάτη || 727 σκιπ-
 ωνες (sic) R || 730 sqq.: — ἄγαν | — ἀνὴρ | — μοι | — ξυγγενής |
 — δοτις | — ἐνουθέτει R || 732 εἶν' αἴτιος (sic) R || 735 ἐστὶν
 εὖ || 741 τρύζει || 744: — ἔ | — ἀρτίως R || 745 λογίζονται ||
 761 λέγοντι (sic) R || 766 lege ταῦθ' ἅπερ ἐκεῖ πράττε νῦν.
 Cf. 797 || 774 ὕιοντας (sic). Cf. ad. 263 || 775 οὐ δεῖ σ' (sic) R ||
 777 μακαράν (sic) R || 797 πῶς || 837 εἴτ' ἀρπάσας, non male,
 si εἴθ' scripseris || 870 οὐ pro ὃ || 886 sqq.: — ἀρχαῖς | — προ-
 λελεγμένων | — οὐ | — φιλοῦντος | — ἀνὴρ R || 888 ἡσιθόμεθά σου
 R || 925 τὸν σκῖρον R || 930 κεκλάξομαι (sic) R || 934 τὸν δία ||
 965 ἄλαβαις (sic) || 980 sq. suppl. m. pr. || 982 τὸρροφεῖν ||
 987 τὴν δὲ || 988 κἀπόλαυσον || 993 ἡγωνίσμεθα || 1008 δοκεῖ
 sine acc. || 1009 βούλειτε, corr. βούλεσθ' || 1013 sqq.: — λέ-
 γεσθαι | — εὐλαβεῖσθε R. || 1020 πόλλ' superscr. m. rec. R ||
 1028 αἴσειν R || 1030 τοῖς || 1031 συστάς || 1058 ποιῇ ||
 1057 sqq.: — ποιῇ | — ἱματίων R || 1066 sqq.: — λειψάνων |
 — ῥώμην | — ἐγὼ | — νομίζω R || 1077 ὠφελήσαμεν μάχεσιν (sic)
 R || 1087 ἐπόμεσθα, unde Cob. ἐπτόμεσθα coni. || 1105 ἐστι ||
 1113 κἀκποριζόμενον || 1126 τὸν δία || 1137 περσίδα || 1157 κα-
 τατράτους || 1150 στῆθ' ἀναμπισχόμενος R, ut V || 1187 κλεισθένης
 R || 1206 φάυλλον R, φάυλον V || 1234 μαινόμενος, sed ν del.

1) 555 pro οἰκτροχοοῦντες nescio an ex Hesychio corrigendum sit οἰκτρογοοῦντες,
 coll. οἰκτρόγος.

m. pr. || 1240 ὠιδικῶς || 1245 sq. uno vs. R || 1253 γίνετα
RV || 1254 κατὰξαι, sed γρ. πατάξαι || 1256 ξυνῆς || 1273 sq.
— ξυνῆν | — Θετταλῶν | — οὐδενός R || 1272 fort. suppl. μόνος
μόνοις <κακὸς κακοῖς>? || 1293 τοῦπι ταῖς πλευραῖς | ὥς εὖ
κατηρέψασθε ὥστε τὰς πλευρὰς στέγειν || 1317 προσποεῖ || 1330
ταύτη R, ut V || 1391 δέκ' ὁ βελῶν (sic) R || 1411 μέλλει ||
1428 μέγαλ' R || 1433 βδελυκλέων πρὸς τὸν κλητῆρα || 1443
ποεῖς — ποῶ || 1487 λυγίσαντος in mg. man. rec. R || 1494:
— ἄρθροις | — ἡμετέροις R || 1503 ἐμμελίας R || 1508 αὐτῶν R ||
1511 ποεῖ || 1523 πόδα κυκλῶι σοβεῖτε R.

RANAE (fol. 33a—52a Rav.).

5 μὴ ῥῆις V || 10 καθαιρήσῃ V || μὴ δῆτ' R || 18 ἡνιαντοῦ,
ut R || 25 φέρω ἐγὼ || 41 νῆ δι' RV, ut voluit Dindorf || 51 ξα.
ante κᾶτ', forsan recte V. || 64 τέρα || 78 om., ut R, γ' ||
102 ἄνευ, superscr. χωρὶς m. sec. || 108 ὥσπερ || 117 φράζει ||
124 θυίας || 142 μεγάλα || 144 ἐκπληκτε || 153 ἔμαθεν R ||
161 φράζουσ' ἀπαξάπαν || 167 μίσθωσέ τινα || 187 κόρακος ||
217 ἡνίκ' || 228 sqq.: — πρᾶττων | — κεροβάτας | — παίζων R ||
^{m. pr.} βρεκεκῆξ || 263 ὑμᾶς || 277 προειέναι || 288 παντοδαπῶν ||
291 ποῦ 'στιν R || 310 ἀπολύναι || 329 περικατὶ || 330: — μύρ-
των | — ἐγκατακρούων R || 338 χοιρίων || 340: — Φλογέας |
— τινάσσω R || 352 μακαρήβαν || 375 sqq.: — παίζων | — ἡρί-
σσηται | — ἔμβρα | — γενναίως R et 389 sqq.: — εἰπεῖν | — σπου-
δαῖα | — ἀξίως | — σκώψαντα | et 400 sq. — πόνου | — περαίνεις ||
377 sq. ἐξαρκούντος | ἀλ' — χῶπως || 395 παρακαλεῖται || 430
ἐνημένον || 440 sqq.: — νῦν | — θεᾶς | — ἄλσος | — μετουσία |
— ἑορτῆς | — κόραις | — γυναιξίν | — θεᾶ | — οἶσων R || 445 θεᾶ,
corr. in θεαὶ || 462 διατρίψης || 454 sqq.: — ἐστιν | — εὖ | — τρέ-
πον | — ἰδιώτας R || 483 χρυσῇ θεᾷ, superscr. οἷ οἷ m. tert. ||
490 πρὸς σέ τ' || 494 ἴσθι et ληματιᾶις || 501 om. ἀλλ' ||
503 ἴσθι || 542 λησίοις || 543 sqq.: κυνῶν — ἐ|γὼ — ὄραττόμην
R || 545 οὐ | οὗτος || 556 οὔμεν οὖν || 560 κατήσθειεν RV || 565 νῶι
δὲ δέισασα || 573 κατέφαγε || 575 ἐκ τέμέ σου (sic) || 625 οὕτως ἄνευ
τιμῆς βασιάνιζ', sed m. sec. — ζε || 627 κατὰθου αὐτὰ σκευή || 637 κ'
ώποτερον γ', sine acc. || 642 νῶ || 648 τοῦτ' || 651 διομείοισι || 655 μέλ-
λει || 662 ὑπόδει || 667 πρῶινας || 661 δύνομαι || 671 φερρέφατ' ||

81 *θηρίκια* || 675 sq.: — *ἐπίβηθι* | — *ἐμᾶς*, 678 sq.: — *οὐ* | *φιλάλοις*, 683 sq.: — *ἀηδόνιον* | — *ἀπολεῖται*, 699 *αἰτουμένους* || 706 sq.: — *ἀνέρος* | — *οἰμώξεται*, 710 sq.: — *ὅποσοι* — *κυκησιτέρου* R || 715 *εσταινα*, corr. m. 2 *ἐσθ' ἵνα* || 724 *καὶ* om. || 41 *ἐξελεγχθέντ'* cum adn. γρ. *ἐξελεγχθέντων ἀττικῶν*. Adscripsit obet „non intelligo”. || 744 *ποιεῖν* || 759 *πράγμα* *πράγμα* || 36 om. *τις* || 815 *παρίθῃ* || 822 *Φρίξας* θ' || 844 *θερμῆνῃσι* *ιότῳ* || 847 *παῖδες μέλαιναν* || 867 *νῶϊν* || 875 *ἐνέα* || 908 *ράσσω* || 911 *ἓνα τιν' ὧν ἐκάθισεν*. Cobet requirebat *ἐκάθιζεν*. || 38 *ἀν*, ut R || 940 *κομποσμάτων* || 965 *τοῦτο μὲν ἰφορμιαῖος* || 71 *σωφρονεῖν* hoc acc. R || 975 *καὶ* om. || 983 *ποῦ* (sic) *ἐστίν* || 96 *ὁ γεννάδα* || 1003 sq.: — *τὸ* | — *λάβῃς* R || 1020 *αὐθάδως* || 1036 *παντακλέω* || 1051 *τοὺς βελλ.*, om. *σοὺς* || 1063 *ἵνα ἐλεεινοὶ* || 1062 *ἂ'μου* || 1071 *παράλλους* || 1076 *καὶ οὐκέτ'* || 1110 sq. uno i. R || 1112 *ταῦτ'* corr. ex *τοῦτ'* R || 1118 γ' *οὖν ἔχω* (sic) || 1130 *ἦ* || 1139 *ἐπιτύμβω* || 1152 *σύμμαχος τ'* RV || 1164 *ἰμφορᾶς* RV || 1188 *lege ἐπαύσατ' ὧν* || 1219 in cod. Ambrosiano olim a me collato suppletur vs. *ἦ δυσγενὴς ὧν πλουσίαν* *ρη* (sic) *πλάκα* || 1234 om. *αὖ* || 1247 *ὀφθαλμοῖ* (sic) R || 262 *τὰ superscr. m. pr.* || 1263 *διαύλειον αὐλεῖ* (non *προσαυεῖ*) R || 1268 *τούτῳ* R || 1270: — *Ἀτρέως* | — *παῖ* R || 1274: — *μελισσονόμοι* | — *οἴγειν* R || 1276: — *θροεῖν* | — *ἀνδρῶν* R || 280 *βουβονιῶ* || 1285 sqq.: — *Ἀχαιῶν* | — *ἦβας* | — *θρατ* | — *δυσαμερίαν* | — *πέμπει* | — *θρατ* | — *δρνις* | — *θρατ* | — *παρχῶν* | — *ἀεροφοίτοις* R || 1305 *τουτοῦτον* sine accentu in priorē *ου* R || 1307 *ταῦτ' ἐστ'* || 1317 — *δελφίς* | R || 1332 sqq.: — *δρῖνα* — *δνειρον* | — *πρόμολον* | — *μελαίνας* | — *δψιν* R || 1339 sq.: — *κάλπισιτ'* — *ἄρατε* | — *ὑδωρ* R || 1349 sq.: — *κνεφαῖος* | — *ἀποδοίμην* R || 1348 *εἰ* quinquies, ut R || 1351 *εἰς* || 1357 sqq.: — *ἀμπάλλετε* | — *οἰκίαν* | — *καλὰ* | — *ἐλθέτω* | — *διαδόμεν* (sic) *ανταχῇ* | — *διπύργος* | — *λαμπάδας* | — *ἐκάτα* | — *γλύκης* | *ἰωράσω* R || 1373 *ὅ τις* || 1382 *διαπτᾶσθαι*, ut R || 1387 *ὅπως* *το ὥσπερ* || 1448 *σῶθειμέν*, ut R || 1463 *ὅπότ' ἂν* || 1473 *πρὸς* *λέπεις* || 1477 *μὲν* pro *μὲν* || 1505 *τουτοῖ*, sed γρ. *τούτοις* || 514 *καὶ τὰ γῆς* || 1528 sqq.: — *εὐοδίαν* | — *ποιητῇ* | — *δρνυένῳ* | — *γαίᾳς* | — *μεγάλων* | — *μεγάλων* | — *ὄπλοις* | — *βουόμενος* | — *ἀρούραις* R.

PLUTUS (fol. 1—15a Rav.).

18 ἦν μοι φράσις R || 26 οὔτι R || 33 τοῦ om. R || 40 πεύ-
 σης || 43 συνακολουθεῖν || 48 δῆλον — τυφλῷ superscr. m. pr. ||
 64 δήμετραν || 65 φράσις RV, sed in R ει superscr. m. pr. ||
 67 βέλτιον non R, sed V || 67 καὶ μὴν ω, sed superscr. δ R ||
 69 in cod. Ambrosiano est scholium ad ἀναθεῖς: ἐπὶ ἀψύχου τὸ
 ἀναθεῖς ἢ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν τυφλόν || 80—82 Carioni continuat
 R || 91 διαγινώσκοιμι RV || 114 ξὺν || 117 πάλιν om. R ||
 127 πόνηρε || ἔχ' ἥσυχος Pluto continuat R || 152 εἰς, non ἐς,
 R || 166 ὁ δὲ γν., ut R || 169 ἐλάνθανε || 171 γίνεταί || τὰς
 superscr. m. sec. in R, om. V || 182 γίνεταί pro πράττεται,
 fort. recte || 186 ποεῖν RV || 197 φησὶν || 204 Non h. vs. spu-
 rium habebam Anal. Crit. p. 55, ut putat Bl., sed vs. 205 ||
 209 Malim αὖθις || 211 δηνήσει R, δυνήσει V || 214 ξύνοιδε V ||
 216 κεί δει Ambros. || 217 βούληι RV || 220 πονήρους γ' ||
 243 κύβοις || 252 τίς γὰρ ἄν || 262 τιν' om. || 267 lege ψα-
 ρόν. || 277 σῶρῳ R || λαχὼν, sed corr. λαχὸν || 289 deletο ἐν-
 τως cum V, Cobet in not. mscr. conī. σὺ ταῦτα πάντ' ἀληθῆ ||
 290 ἔγωγε βουλήσομαι θρεττανελῶ || 293 βληχώμενον V, quod
 favet Bergkii coniecturae βληχωμένων || 305 αὕτη || σκῶρ V, non
 R || 321 μασσώμενος || 328 βλέπων || 330 τῇ ἐκκλησίᾳ et ὥστι-
 ζόμεθ' || 335 τί οὖν τὸ πᾶγμα; καὶ πόθεν in not. mscr. Cobet ||
 347 μᾶλλον ἂν θεός || 362 ἔστ' || 365 εἶχε || 373 V bis hab.
 γ' || 378 κέρμασι || 380 δοκῆς || 390 πάνυ om. || 401 ποῆσαι R ||
 402 ὅσπερ || 404 γὰρ || 414 καὶ δὴ rectissime || 422 σὺ δὲ εἰ
 R, μὲν om. V || 432 εἴ τις || 433 ποήσω RV || 447 ἀπολείπω-
 τες — Φευξούμεθα, corr. Φευξοίμεθα || 452 οὔτος δὲ θεός requirit
 Cob. (not. mscr.) || 456 λοιδορεῖ, in λοιδορεῖς corr. m. rec. ||
 464 τί δ' ἂν νομίζετον || 469 πάντων || 470 τε om. R || 471 ποιέ-
 τον, ut R || ποήσειν RV || 483 εἴκοσι || 484 ἀποχρήσουσι || 487 ὡς
 νικ. || 496 ποήσει RV || 499 Cob. not. mscr.: fort. οὐδεὶς. τούτου
 ἔγω σοι μάρτυς || 504 πεινῶσι V, non R || 505 ταῦτ' ἦν βλάβη ||
 507 πάντ' (sic) || 508 δύω || 509 νυνὶ add. post πλοῦτος || 516
 ἐξῆν || 518 μοχθήσουσι || 519 ὠνησόμεσθ' || 524 ποῆσαι RV ||
 527 καταδ'αρθεῖν (sic) R || 529 μύροις, ut R || 532 ἔστι V, ἔστιν

539 ἀνιῶσι || 547 πᾶσι, ut R || 549 τῆς πενίας πτωχείαν ||
 50 φᾶτ' || 552 ἐστὶ || 556 καταλείψειν || 558 γινώσκων ||
 62 ὑπὸ || 565 ἐστὶ || 567 πόλεσι || 570 ἐπιβουλεύοσιν τε ||
 71 ψεύδῃ || 579 sq. διαγινώσκειν RV || 584 συναγείρει || 592 ἐξο-
 ἔσειε || 598 γρύξεις || 607 χρῆν σ' || ἀνύττειν V, ἀνύτειν recte
 Ambros. || 615 λουσάμενός τ' || 623 ποεῖν RV || 629 πεπράγατε
 ἀκακίως || 632 φαίνῃ || 647 εἴσῃ || 664 ἄλλοι, superscr. κ ||
 65 μέντοι γε || 669 παρήγγειλε || 670 πρόπολος R, πρόσπολος
 || 674 γραῖδίου || 681 ἡγιζεν, deprav. in. ἡικιζεν || 688 ἡισθετο ||
 96 προσήειν || 697 γέλοιον τι sine πάνυ || 698 ἐπόησα RV ||
 00 ἐβδελύττετο || 701 μέν γε, ut R || 705 ἄρα || 706 αἶ-
 αλαν || 708 δὲ κύκλῳ || 714 ἐγκαλύφθαι || 717 ἐνεχείρησε, corr.
 γε || ἐκβαλῶν || 723 ἀναΐξας, ut R || 724 κατὰ πεπλασμένους ||
 36 γ' ἐμοὶ || 746 sq. ἐπόησε(ν) RV || 762 ἡμῖν || 765 σε ἐκ κρι-
 νων || 770 ἔγωγ' — γ' || 775 ἀνθρώποισι || 779 αὐτὰ πάντα,
 t R || 794 δέξις || 799 om. εἶτ' || 800 πάνυ γε λέγεις ||
 09 πλῆρ' ἐστὶν || 817 χρυσούς δ' ἀπεψώμεσθα οὐ || 827 δέμιν ||
 32 ἐπέλιπεν || 840 praef. KA. || 845 μῶν ἐνεμυήθης, ut R ||
 52 καὶ τοῦ τοῦ, ut R || 863 νῆ δι' || 864 ποῦ θ' (sic) || 865 ποιή-
 εις RV || 867 ἐστὶν ἐνίους || 873 δικ. ante δῆλον κτέ. || 876 πε-
 ανούργευκας (sic) || 884 δραγμῆς || 885 KA. praef. || 904 γὰρ
 το γ' || 906 διέξεις || ποῶν R (V ignoro) || 910 ἀπεχθάνῃ ||
 15 'πιτρέχειν || 918 ὁ βουλόμενος λοιπὸν ἐκεῖνος || 939 περὶ τὸν
 ον. || 940 σεμνοῖς ἱματίοις || 946 τοῦτον τὸν ἰσχυρὸν om. ||
 47 ποιῶ RV || 962 sqq. pro Chremylo ubique est Carion ||
 63 πυκνῶν || 974 κνησμὸν, sed corr. κνισμὸν || 978 ἐπόει ||
 90 εἵνεκα || 991 μεμνήτο || 993 βδελυρὸς || 999 προσέπεμψεν ||
 006 πρὸ τοῦ δ' || 1019 εἴκοσι || 1025 ποεῖ RV || 1030 μηδο-
 οῦν || 1049 ἀκόλαστον ἐστὶν || 1061 εἴκοσι || 1062 μέντ' ||
 069 βδελυρὸς || 1070 γ' ἄν || 1095 γραῖδιον || 1107 πόνηρε ||
 108 εἰς || 1111 ποεῖν RV || 1115 οὐχὶ ψαιστὸν, ut R || 1118
 ἐλλει || 1124 ἐπόεις RV || 1138 ἐκφορὰ || 1140 ὑφέλοι ||
 147 ξύνοικον, ut R || 1152 ἡμῖν om. || 1165 βιώτιον || 1169 εἰς
 ὃ φρέαρ recte || 1182 οὐδεὶς || 1183 οὐδὲ εἰσέρχεται || 1191
 δρυσόμεσθ', ut R || 1197 ποῶ RV || 1205 ποῶσι RV || ταῖς μὲν
 ἑλλαις γε || 1209 εἰς τοῦπισθε non R, sed V || τούτων.

ACHARNENSES (fol. 127 b—142 b Rav.).

41 λέγων || 93 πατάξας in textu omissum in mg. habet a m. pr. || 100 ἐξαρχασπισόναστρα (sic) || 113 ἡμῖν δ μέγας || 126 στραγεύγομαι (sic) || 192 sq. in mg. hab. man. tertia || 198 ὅπηι || 210 sqq. sic divisi: — οἷχεται | — τάλας | — ἐμῶν | — Φέρων | — Φορτίον | — τρέχων | — δ | — δι | — ἐξέφυγεν | — ἀπεπλήξατο et 225 sqq.: — πάτερ | — ἐ | — ἐσπείσατο | — αὔξεται | — χωρίων | — αὐ | — ἀντεμπαγῶ | — ἐπι | — μήποτε | — ἀμπέλους || 220 σκέλλος || 254 ὦ μακάριος || 272 ὕλοφόρον || 274 sq.: — ἄραντα | — καταγιγαρτίσαι || 289 sq.: — ἀναι | — πατρίδος | — δύνασαι || 293: — κατὰ σε | — λίθοις || 299 sqq.: — σομαι | — Κλέω | — ἱππεῦ || 314 om. ἄν || 322 ἀκούσασθ' — ἀκούσεσθ' || 334 ὦ μηδαμῶς, ὦ μηδαμῶς || 336 βὰ τόν θ' ἥλικα || 338 εἴ τι (non τοι) σοι δοκεῖ || 338 sqq.: — σοι | — Λακε | — τῷ | — λαρκίδιον || 342: | — χαμαὶ | — ξίφος || 344: — χαμάζ' | — πρόφασιν | — ἄμα || 347 βοῆς^{m. 1} || 359 sq.: — ἐπίξηνον ἐ | — θύραζ' | — σχέτλιε | — ἔχεις | — πάθος | — ἔχει || 385 sqq.: — καὶ | — ἔνεκα | — Ἰερωνύμου | — τρίχα | — κυνῆν || 390 σκοτοδασυπνότριχα (sic) || 399 κοῦκ ἔνδον (sic) || 401 οὐτοσὶ σοφῶς || 402 ἀλλ' ἐκκάλεσον || 411 κατὰβην (sic) || 445 φερενί (sic) || 447 οἶων || 462 μόνον τουτί || 504 λαιναίῳ (sic) || 521 χονδρὰς (sic) || 569 εἴτε τις ἔστι στρατηγὸς ἢ, non extant in R vocabula ταξί-αρχος ἢ || 615 πρώην recte || 626 τοῖσιν λόγοισι (sic) || 665 sqq.: — πυρὸς ἔ | — ἀχαρνική | — πρηνίνων | — ῥίπιδι | — παρακείμεναι | — λιπαράμπυκα | — οὐ | — μέλος | — ἀγροικότερον | — δημότην || 692 sqq.: — ἀπολέ | — κλεψύδραν | — καὶ | — ἀπομορξάμενον | — πολὺν | — πόλιν | — ἐδιώκομεν | — πονη | — ἀλισκόμεθα || 737 πρίατο (sic) || 745 κἄπειτεν (sic) || 803 τί θαὶ σὺ κατατρώγοις (non σύκα τρώγοις) ἄν αὐτὸς κοῖ κοῖ || 848 οὐδ' ἐντυχὸν || 875 et deinde 876 sq. verba ὥσπερ εἰ — ἐλήλυθας om. R || 903 ἀμῖν, hoc accentu || 906 λάβομι (sic) || 932 sqq.: — ψοφεῖ | — ἐχθρόν || 939 ἐγκυκαῖσθαι || 970 εἴσιμ' || 971 sqq.: ὦ | — πᾶσα — ὑπέρσοφον | — οἰκία | — κατεσθίειν || 981 ξυγκατακατακλίνειν (sic) || 988 ἐπτέρται (sic) || 989 τοῦ — θυρῶν om. m. pr., sed (omisso τὰδε quod adi. Brunck) supplevit man. tertia in spatío

relicto a. m. prima. || sqq.: — καλῆ | — φίλαις | — διαλλαγή ||
 1000 κατὰ πάτρια || 1009 sq. uno vs. || 1015 ὧ pro ὡς ||
 1035 τριβίκιγξ (sic) et οἱμοίζε || 1122 τοὺς κιλίβαντας (sic) ||
 1133 in margine suppl. man. 3tia || Inter vss. 1141 et 1142
 unius versus spatium vacuum relictum est || 1174 ἐσταί (sic) ||
 1232 ἀλλ' ἐποψόμεσθα (sic).

LYSISTRATA (fol. 110 b—127 b cod. Rav.).

123 ποιήσετ' οὖν || 176 καταληψόμεσθα || 235 ἐμπλησθ' ἡ (sic) ||
 237 ξυνεπόμνυσθ' || 271 sq.: ἐμοῦ | — ἐγχανοῦνται | — ὅς αὐ |
 — πρῶτος et sic 209: — ἡλπίσ' ὧ | — ἀκοῦσαι || 281 οὕτως δ' ||
 307 οὕκουν οὖν τῷ (sic) || 329: — θορύβου | — χυτρείου || 461 παύ-
 σεσθ', non παύσασθ' || 478 ἐστ', non ἔτ' || 476 sqq.: — χρησό-
 μεθα | — κνωδάλοις | — ἐμοῦ | — κραναὰν | — τε | — ἄβατον |
 τέμενος || 549 μητηρίων || 620: — συνεληλυθότες || 624 sq.:
 — ἡμῶν | — ἐγώ || 641 sq.: — γεγῶσ' | — ἡρρηφόρου | — δεκέ-
 τις — τάρχηγέτι || 646 sq.: — οὔσα | — ὀρμαθόν || 660: — δοκεῖ |
 — μαῖλλον || 665 sqq.: — λυκόποδες | — ἔτι | — πάλιν | — κἄνα-
 πτερῶσαι | — κάποσεισα | — τόδε || 684 sqq.: — καί | — τήμερον |
 — πεκτούμενον | — πεκτούμενον || 690 sqq.: ἵνα — σκόροδα ||
 — μέλανας | — ἐρεῖς | — γὰρ | — κἄνθα | — μαιεύσομαι || 742
 εἰλείθυ', ni fallor || 774 ἦν δ' ἀποστῶσιν, ut in Iuntina || 781 sq.:
 — λέξαι | — ἡκουσ' || 786 sq.: γάμον | — κἄν | — ὧκει || 798
 πρόμουν, ut Iunt. || 805 sq.: βούλομαι | — ἀντιλέξαι | — τίμων
 τις | — σκῶλοι | — περιειργμένος || 902 omissum in textu in mar-
 gine habet a. m. 3tia. || 958 κυστὴν (sic) || 971 sq. — μισρὰ |
 — Ζεῦ || 981 ἀγερωχ/α (sic) || 988 παλαι (sine acc.) ὄργα ||
 1016 εἰπέ ἐμοί, ni fallor || 1043 sq. — οὐ — ὦν | — οὐδέέν ||
 1050 sqq.: — ἀργυρίδιον | — στὶ || 1056 sqq.: — δανείσεται |
 — λάβῃ | — ἀποδῶ | — καρυστίους | — κάγαθούς || 1066 sqq.: — λε-
 λουμένους | — εἴτ' || 1070 sq.: — εἰς | — γεννικῶς || 1146 πε-
 πόνθο ≡ (sic) || 1189 sqq. versiculi his vocabulis finiuntur:
 ξυττιδων | Φέρειν τοῖς | ἔνδοθεν | οὕτως | ἀνασπάσαι | Φορεῖν | μὴ
 τις | βλέπει | οἰκέτας | παιδία | χοίνικος | νεανίας | βούλεται | ἴτω |
 ὡς | ἐμβαλεῖ | ἐμὴν | κύνα || 1265 ὡς iunctum cum praegresso
 versiculo. || 1298 μῶα iunctum cum praegresso versiculo.

THESMOPHORIAZUSAE (fol. 142 a—157 a cod. Rav.).

4 ὠυρίπιδη (sic) || 28 legitur post 30, sed m. rec. vulgarem ordinem indicavit || 33 non ἐόρακας (ut in vs. 32), sed ἐόρακα man. rec., quae h. vs. scripsit in margine || 114 sq.: — δρυογόνοι | — ἄρ | — ἀγροτέρων || 130 Ante h. vs. m. pr. inserit ὀλολύξεις (fort. ὀλολύξει δ) γέρων || 149 γὰρ superscr. m. rec. || 327 χρυσέα — εὐχαῖς uno vs. || 358 sq.: — παραβαίνου | — ἔρκους | — νενομισμένους || 367 πόλιν iunctum cum vs. seq. || 400 εἰάν τι (non τις) πλέκη || 434 οὐπῶτε (sic) || 434 sqq. finuntur vocabulis: ταύτης | — ωτέρας | λεγούσης | εἰδέας | φρενί | λόγους | — μένους | καρκίνου | αὐτόν | λέγειν || 526 οὐκ ἂν — ποτ' ἂν et 529 παντὶ — ἀθρεῖν singuli vss. || 570 χεσεῖν, duae primae litt. in rasura || 631 μετουτο, sine acc. || 676 ποιεῖν iunctum cum vs. sq. || 710 ἦκεις τ' (sic) || 714 ἐπεύχομεν, superscr. a m. pr. || 721 sq.: ἄντα | — τῶνδε || 734 περ' ἧς || 895 βαῦζε (sic) || 938 καί || 956: — χορείας | — ποδοῖν | πανταχῇ | — κατὰστασιν || 972 χαῖρ' — νίκην uno vs. || 975: — ἐμ | — φυλάττει || 980 ταῖς — χορείαις || 988 σὺ — κώμοις || 993: — νυμφῶν | — ὕμνοις || 997 sq: νάπαι — βρέμονται || 1005 τατταταῖ (sic) || 1032 sqq. πεπλεγμένη | — πρόκειμαι || 1042 αἰαῖ quater || 1047 ἂν ἔτικτε (sic) || 1093 ποῖ ποῖ φεύγεις desunt || 1077 καὶ χ. μοι uno vs. || 1102 sq. a m. tertia in ima mg. || 1116 ἀνθρώποι || 1137 sq.: — ἐς | — παρθένον | — κόρην || 1150 sqq.: — οὐ | — εἰσορᾶν | — θεαῖν | — Φαί | — ὕψιν | — ὦ | — ἐπηκῶ | ἀφίκε | — ἡμῖν || 1227 sq.: ἀλλὰ — βαδίζειν uno vs.

ECCLÉSIAZUSAE (fol. 157 a—172 b, i. e. fin. Rav.).

19 non ἄς codex, sed ὦν, quod restituendum || 40 λαβον, optime || 75 τάνδρεῖα om. pr., sed in mg. hab. m. tertia || 81 τὸν δημήμιον (sic) || 98 ἐγκαθίζώμεσθα (sic) || 99 in mg. a m. pr. || 118 περιδομένη || 12 λέξιν, sed litt. ξε in rasura || 142 ἐκπεπωκότες, ut recte Bekker || 171 τὸν δῆ || 220 ἄλλοτριον || 275 θαίτια || 289 sq.: — ἐκκλησίαν | — ὅς ἂν || 293 sqq.: βλέπων ὑπότριμμα | στέργων σκοροδάλμη | μὴ δώσειν τὸ τριώβολον || 297 sqq.: — σύμολον (sic) | — ὡς || 300 — ὠθήσομεν | — ἄστεις || 301 ὄσον || 301 ἐλθόντ' (non ἐλθόντας) ἔδει λαβεῖν || 308 προμύω,

ut solet R || 330 κατατετόληκεν (sic) || 374 in superiore margine a m. pr. || 438 σὲ (non ἐμὲ) μόνον, sed vs. 439, qui legitur in infer. marg. a m. pr. recte ἐμὲ μόνον || 458 ἀπαντὰ θ' || 525 in mg. inferiore a m. pr. || 571: — καὶ | — ἐγείρειν || 576 sqq.: — βίου | — καιρὸς | — ἡμῶν | — μόνον | — μή | — πρότερον || 585 τοῖς τ' || 611 ἐπιθυμήσει || 617 καδεδοῦνται (sic) || 638 ἄγξωσ' || 651 σὸ δὲ (sic) || 699 sqq.: — καλλιστῇ | — λευκοτάτῃ | — μέντοι | — καθεύδειν | — ἐμοί || 719 τουτοσι sine acc. || 762 οὐ pro οὐχί || 900 ταῖσιν, non ταῖσι || 961 sqq.: — μοι | — ἄνοιξον || 969 sqq.: — μετρίως | — ἀνάγκην | — μοι | — ἱκετεύω | — διὰ | — ἔχω || — μέλημα | — μουσῆς | — πρόσωπον || 980 σε (sine acc.) βινοῦνθ' || 1006 ἡμῇ (sic) || 1018 προσκρούειν || 1021 προσκρούστης || 1087 ἔλκωντε.

PLUTARCHUS.

Galba I. (ed. Hardy). Καίτοι Διονύσιος Φεραῖον ἄρξαντα Θεταλῶν δέκα μῆνας, εἴτα εὐθὺς ἀναιρεθέντα, τὸν τραγικὸν ἀνεκάλει τύραννον, ἐπισκώπτων τὸ τάχος τῆς μεταβολῆς. Quandoquidem tyrannus ille ludibrii causa ita uocatur, scripserim pro ἀνεκάλει: ἀπεκάλει.

Galba XVI. τοῦ δὲ πράγματος ὄρον οὐκ ἔχοντος, ἀλλὰ πόρρω νεμομένου καὶ προϊόντος ἐπὶ πολλούς, αὐτὸς μὲν ἠδόξει, Φθόνον δὲ καὶ μῖσος εἶχεν Οὐίνιος, ὥς τοῖς μὲν ἄλλοις ἅπασιν ἀνελεύθερον παρέχων τὸν ἡγεμόνα καὶ μικρολόγον, αὐτὸς δὲ χρώμενος ἀσώτως καὶ λαμβάνων πάντα καὶ πιπράσκων. Vinus imperatorem omnibus aliis illiberalem praestabat, sordida auaritia laborantem, ipse uero eodem utebatur largo et effuso. Lege uero αὐτὸς δὲ χρώμενος ἀσώτῳ. Soli Vinio imperator nepos erat, aliis Chremes.

SCHOLIOLUM IUVENALIANUM EMENDATUM.

Ad S. I. 22 in scholiis, quae Cornuti nomine feruntur, legitur: cum tener uxorem ducat, tener curatus. L. euiratus cf. Schol. Pithoeana ad II. 10: cinedi sunt molles euirati ministri matris deuer siue stupratorum. cf. E. Lommatzsch. Quaest. Iuven. p. 377. Per euiratus explicatur spado. Lectio codicis Leid. cui ratus accurate fere eosdem litterarum ductus exhibet. J. v. d. V.

AD THUCYDIDEM.
DE FRAGMENTO PAPYRI NUPER REPERTO.

SCRIPSIT

J. VAN LEEUWEN J. R.

*Egypt Exploration Fund. — Archaeological
Report 1896-1897. Edited by F. L. Griffith, M. A.*

Ante paucos dies in manus meas pervenit exemplar libri cura viri doctissimi Griffith in lucem nuper emissi, quo accurate refertur de monumentis litteratis quæ annis 1896/1897 inventa sunt ab exploratoribus Britannis Egypti solum perscrutantibus. Quem librum dono mihi miserunt viri doctissimi B. F. Grenfell et A. S. Hunt, sagacissimi archaeologi W. M. Flinders Petrie sodales, qui et antehac optime de nostris litteris fuerant meriti (vid. Mnem. 1897 p. 261 sqq.) et nunc quam maxime novis beneficiis omnium philologorum animos devinxerunt. Nam quisquis perlegit paginas, quibus enarrant quid in oris Nili egerint et assecuti fuerint, non potest non admirari indefessum ardorem et felix acumen horum virorum, quos aliquis instinctus innatusve sensus ceu λακταίνας εὐρίνας κύνας direxit et immisit in tumulos quosdam, qui inter infinitas Aegypti arenas per multa saecula delituerant, unde veros protraxerunt thesauros. Prorsus autem incredibilia primo adspectu videntur quæ ab iis narrantur, et nisi rerum testimonia adessent disertissima, Pyrgipolinicem aliquem facinora sua quæ nulla unquam perpetraverit crepantem audire te crederes, non viros quorum eruditionem una modestia superat sobriis verbis referentes quid fecerint,

nvenierint, collegerint, in patriam detulerint. Mihi certe cum egere haec coepissem, identidem succurrebat illud „ταῦτ' ἰδὼν ἵναρ λέγει;” — at mox addebam „οὐ μὰ Δι' ἐπεὶ καὶ σκῦλ' δεῖξε φιλολόγοις!” En enim quod fidem faciat, etiamsi ipsum nomen scribentium non sufficiat ad eorum verba confirmanda: — fragmentum operis Thucydidei e vetustissimo volumine servatum et γεύματος χάριν a viro doctissimo Hunt accurate editum.

Quod quanti sit pretii multis verbis hic demonstrare quid attinet! Nam si quod est inter veterum scriptorum opera, quod catet locis difficilibus et dubiis, Thucydidis profecto hoc est opus; et quamquam nemo, qui belli peloponnesiaci historiam edulo lectitavit, dubitare potest quin multa quae legentis mentem detinent et turbant ipsi scriptori sint imputanda, passim tamen oboritur suspicio impediri nos erroribus librariorum difficilia non satis intellegendum, nec non observationibus lectorum obscura ita illustrantium ut multo etiam fierent obscuriora. Itaque vix ullus opinor philologus a Thucydide recens fuit unquam quin „utinam” ingemisceret „libros haberemus antiquiores et integriorum vel etiam ipsis suis vitiis veri inveniendiam aperientes!” Nam codices nostri ibi quoque conspirare solent, ubi Thucydidis manum servatam esse nemo credere potest qui linguae Graecae non plane sit rudis neque prorsus nesciat quid sit pulcrum, quid rectum, quid verum. Ecce igitur fragmentum quod ceterorum qui hactenus innotuerunt exemplarium aetatem multis saeculis superat; brevi enim post Christi natales exaratum esse hoc volumen e litterarum ductibus efficiunt viri harum rerum peritissimi, qui oculis suis usurarunt. Utinam integer hic liber esset inventus!

Vel sic tamen est quod laetemur; nam tres certe paginae continuae supersunt versuum L—LII, in quibus extant libri Vi c. 36 § 2 — c. 40 cum paucis verbis capitis 41. Singuli versus sunt litterarum fere XX.

In his quae memoratu digna videntur cum Mnemosynes actoribus communicabo, quos prius tamen monitos velim μηδὲν ἀρ' ἡμῶν προσδοκᾶν λίαν μέγα. Aperta autem vitia et adiaphora uaedam tacite praeteribo, talia enim suo loco mox commemorabuntur a viro d. Hude, qui novam Thucydidis parat editionem.

Enarratur finis pugnae qua Cleon et Demosthenes Lacedaemonios Sphacteriae inclusos vicerunt. Spartiatae postquam in ultimum insulae angulum recesserunt et hostes irruentes aliquantisper inde propulsarunt, tandem a tergo quoque occupantur. Dux enim velitum Messeniorum [κατὰ τὸ ἀεὶ παρεῖκον τοῦ κρημνώδους τῆς νήσου προσβαίνων καὶ ἥ οἱ Λακεδαιμόνιοι χωρίου 'τῆ' ἰσχύι πιστεύσαντες οὐκ ἐφύλαττον χαλῆπως τε καὶ μοῦ' λ' ἰς περιελθὼν] ἔλαθε (cap. 36 § 2).

Sic haec leguntur in papyro¹⁾. Itaque participium *προσβαίνων*, pro quo *προβαίνων* cum Vaticano codice scribunt Classen et Herwerden alii, etiam in antiquissimo hoc manuscripto extat, praepositiones autem *προ* et *πρ* (*πρός*) quamquam in codicibus mediaevalibus passim permutari nemo nescit, cur etiam in papyris saepius alteram in alterius locum irrepsisse statuamus iustam causam non video. Quod autem ad sententiam attinet, minime praefendum mihi videtur *προ*-. Non enim id opinor difficile fuit hominibus in montana regione natis et enutritis, per loca praerupta et salebrosa *προβαίνειν*, *procedere*, sed hostes dum *propius accedunt* (*προσβαίνουσι*) latere, ita ut necopinantes circumvenire eos possent. Videre eos videmur veluti angues humi repentes et infinita cum cura post saxa et virgulta se dissimulantes dum lente pergunt, et sic tandem aliquando *προσβαίνοντες* ἔλαθον et agmen hostium nihil eiusmodi a tergo expectantium e proxima vicinia sagittis lapidibus clamoribus insectati sunt.

Sic autem verba interpretantibus ne καὶ quidem particula videtur esse damnanda, licet suspectam eam habeat Herwerdenus, cuius editionem e manibus vix depono et cum discipulis meis identidem pervolvere soleo. Nam verba sic iungi voluit Thucydides, nisi fallor: ἔλαθε κατὰ τὸ ἀεὶ παρεῖκον ... προσβαίνων καὶ ... περιελθὼν ἥ οἱ Λακεδαιμόνιοι ... οὐκ ἐφύλασσον.

Vocula *τι*, quam librarius scripsit, dein expunxit, minime spernenda mihi videtur, licet in codicibus nostris non reperiatur;

1) Scriptione continua et sine signis prosodiacis vetustum librum exaratum cui vix opus est observari. Unum ἥ in verbis supra allatis suis signis est ornatum.

pleniorum enim et rotundiorum efficit sententiam: *χωρίου τι ισχύι πιστεύσαντες*, *ipsis locis praesidii aliquid inesse rati*. Facillime autem per haplographiam omitti potuit TI inter litteras -T et I-, nam in papyrorum litteratura consimiles saepe esse litteras T et T nota res est.

Digna praeterea quae perpendatur est lectio *ἐφύλαττον*. Quae si analogi nihil haberet in vicinia, impune videretur posse negligi; at statim simile quid sequitur *μοῦλ'ις*, Atticae igitur formae a prima manu scriptae hic quoque substituta est forma poetica sive ionica, et mox in cap. 37 § 1 idem fit, cuius ultima verba in papyro sunt *ηττ'ηθειεν τοῦ παρόντος δεινοῦ*. Itaque oboritur suspicio formas quales sunt *θάλασσα* et *ἥσων* et *κηρύσσω*, quae in textu Thucydideo mirationem multis moverunt postquam veterum Atheniensium lingua ex inscriptionibus melius innotuit, non Thucydidi deberi — quid enim movere eum poterat ut hac in re sermonem popularium refingeret ad usum poeticum? — sed grammaticis. Ultro tamen lubensque concedo expectandum esse donec plura eaque aliquanto certiora indicia huius rei reperiantur. Interim relegisse iuvabit quae A. Kirchhoff observavit Thucydides und sein Urkundenmaterial 1895 p. 86 sqq. (Herm. XII p. 368 sqq.). Prius autem quam obiciat mihi quispiam vulgatum illud: Thucydidem hac in re secutum esse Gorgiam et Antiphontem, velim reputet secum id quod F. Blass in aureo libro de Oratoribus Atticis docuit I² p. 126, Antiphontis codices modo -σσ- modo -ττ- praebere.

Lacedaemonii circumventi (§ 3) *καὶ γιγνόμενοι ἐν τῷ αὐτῷ ξυμπτώματι, ὥς μικρὸν μεγάλῳ εἰκάσαι, τῷ ἐν Θερμοπύλαις, ἐκεῖνοί τε γὰρ τῇ ἀτραπῇ περιελθόντων τῶν Περσῶν διεφθάρησαν οὗτοί τε, ἀμφίβολοι ἤδη ὄντες οὐκέτι ἀντεῖχον κτέ.*

Haec omnia, ut in codicibus antehac cognitis, sic in novo fragmento leguntur. Vocem autem *τῶν Περσῶν* cancellis seclussit Stahl. At hoc nomine deleta vicina multo etiam minus quam antea mihi certe placent. Quapropter aut tota illa parenthesis *ἐκεῖνοί τε γὰρ τῇ ἀτραπῇ περιελθόντων τῶν Περσῶν διεφθάρησαν οὗτοί τε* deleatur, utpote enunciati decursum moleste interrump-

pens et plane inutilis in ore Graeci hominis Graecis scribentis, aut si nihil eiusmodi invitis exemplaribus manuscriptis audendum videtur, cum ceteris verbis etiam *Persarum* illud nomen toleremus. Clausulam autem iamiam deleturum me deterruerunt verba ἀμφίβολοι ἤδη ὄντες, quae nunc post longiorem illam parenthesin quamquam „abesse poterant” (ut recte scribit Herwerdenus), non tamen plane inutiliter in memoriam revocant id quod periodi initio fuerat dictum; si vero resecantur verba, quae spuria esse modo suspicabamur, ne tolerari quidem poterunt tam brevi intervallo βαλλόμενοι ἀμφοτέρωθεν et ἀμφίβολοι ὄντες posita. Quapropter nihil muto. Quamquam, nisi textum traditum pro lubricitate refingere ineptum esset et plane inutile, sic scriberem: καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀμφίβολοι ἤδη ὄντες καὶ γιγνόμενοι ἐν τῷ αὐτῷ ξυμπτώματι, ὥς μικρὸν μεγάλῳ εἰκάσαι, τῷ ἐν Θερμοπύλαις, οὐκέτι ἀντεῖχον κτέ.

Post dubia haec sequitur observatio quae fieri non potest quin gaudio afficiat omnes quibus potior videtur mens sana quam litterae scriptae auctoritas. Nam cum hactenus in omnibus codicibus inconcinna haec fuissent inventa capitis 37 initio: γινούσθ' ὁ Κλέων καὶ ὁ Δημοσθένης ὅτι εἰ καὶ ὅποσονοῦν μᾶλλον ἐνδῶκεσι διαφθαρσομένους αὐτοὺς ὑπὸ τῆς σφετερᾶς στρατιᾶς, verum non latuit quidem, delendam enim esse particulam ὅτι olim monuit Henricus Stephanus, sed tamen nescio quas μυρμήκων ἀτραπὸς multi interpretes inierunt ut sinceram esse evincerent, duas enim verborum structuras ab ipso scriptore nunc esse permixtas. Quanto prudentius Herwerdenus: „expunxi ὅτι”, nihil amplius. Nunc vero una litura deleri poterit particula hinc aliena, nam in papyro nullum eius est vestigium.

Posthac igitur licebit hoc loco uti ad corrigenda vitia similia, e. g. id quod in vicinia legitur c. 27 § 4: καὶ γινούσθ' (Cleon) ὅτι ἀναγκασθήσεται ἢ ταῦτ' ἀλέγειν οἷς διέβαλλεν ἢ τὰναντία εἰπὼν ψευδὴς φανήσεσθαι, immo φανήσεται, quod cuiusvis est rescribere.

Paucis verbis interiectis haec sequuntur (c. 37 § 1 sq.): Cleon et Demosthenes cohibuerunt suas copias, εἴ πως τοῦ κηρύγματος ἀκούσαντες (Lacedaemonii) ἐπικλασθεῖεν τῇ γνώμῃ τὰ ὅπλα παρα-

δοῦναι, καὶ ἡ^{σσ}·ττ·ῆθειεν τοῦ παρόντος δεινοῦ · ἐκήρυξάν τε, εἰ βού-
λονται τὰ ὅπλα παραδοῦναι κτέ. — Haec habet papyrus, sic
auctoritate sua quadamtenus confirmans prius illud τὰ ὅπλα
παραδοῦναι, quod Krueger delevit. Quamquam ne nunc quidem
contendam genuinum esse, et fieri potest ut ipse papyrus cau-
sam erroris indicet. In quo sic exarata sunt haec verba:

ἐπικλασθείεν τη
γνώμῃ τα ὅπλα παραδου
ναι καὶ ἡ^{σσ}·ττ·ῆθειεν του παρ
οντος δεινου ἐκήρυξαν τε
εἰ βουλονται τα ὅπλα παραδου
ναι κτέ.

Utrobique igitur eundem in versu locum obtinent verba τα
ὅπλα παραδου | ναι.

Optima vero mihi videtur papyri lectio εἰ βούλονται et vul-
gato εἰ βούλονται omnino praeferenda. Quae non parenthesin, si
quid iudico, efficiunt, licet verba ita distinxerit Stahl, sed in-
terrogantis sunt. Strategὶ τὸν κήρυκα ἐκέλευσαν ἐρωτᾶν τοὺς
πολεμίους εἰ βούλονται τὰ ὅπλα παραδοῦναι. Parenthesis illa quam
constituit Stahl adeo languet, — urbanitatis enim formula illa
εἰ βούλεσθε sive εἰ δοκεῖ, εἰ videtur, quam maxime hinc est
aliena — ut minime mirer Herwerdenum deinde dubitasse num
genuina essent haec verba.

Etiam capitis 38 initio sagax priscorum philologorum obser-
vatio confirmatur papyro. Vocem enim ἀνακωχή et verbum
ἀνακωχεύειν, quae identidem apud veteres occurrunt, vitio esse
nata, ἀνοκωχή et ἀνοκωχεύειν scribenda esse, ductum enim esse
perfectum δκωχα (cf. Hom. B 218) a stirpe ἐχ (ἐχω), collatis
δκωπα et δρωρα et δλωλα et δδωδα olim sensit Valckenaer, sae-
pius dein docuit Cobet (Var. Lect. p. 29, Nov. Lect. p. 168 sqq.,
Misc. Crit. p. 304), neque apud nostrates certe quisquam est
hodie, qui foveat vitia haec dudum explosa. Quo magis gaudeo
quod testimoniis ex ipsa antiquitate servatis iam accedit vetus-
tissimi huius libri auctoritas, in quo exaratum est ἀνακωχησ.
Dionysium autem Halicarnassensem in textu Thucydideo legisse
vocem ἀνακωχήν (vid. eius epistulam ad Ammaeum c. 2) quis
iam credat codicibus!

Petunt dein Lacedaemonii (c. 38 § 2) ut liceat sibi interrogare τοὺς ἐν τῇ ἡπείρῳ Λακεδαιμονίους ὅ τι χρὴ σφᾶς ποιεῖν. καὶ ἐκείνων μὲν οὐδένα ἀφέντων αὐτῶν δὲ τῶν Ἀθηναίων καλούντων ἐκ τῆς ἡπείρου κήρυκας, magistratus militum inclusorum arbitrio rem permiserunt. — Haec omnia ut in codicibus sic in fragmento nostro leguntur, huius igitur auctoritate nunc magis etiam quam antea confirmantur verba τῶν Ἀθηναίων, quae Kruegero et Herwerdeno glossema esse videntur. Neque video quid iis deletis lucremur. Nam recte observatum est ἐκείνων esse genitivum partitivum, sic igitur interpretanda esse haec verba: καὶ ἐπεὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐκείνων μὲν οὐδένα ἀφείσαν (i. e. cum Athenienses nullum e militibus, qui in insula inclusi erant, transmittere voluissent) αὐτοὶ δὲ ἐκ τῆς ἡπείρου κήρυκας ἐκάλουν (i. e. sed ipsi e continente caduceatores vocarent) κτέ. — Ex hisce deme ipsum Atheniensium nomen, et quae hactenus parum eleganter fuerant enuntiata nunc etiam obscura fient. Quapropter aut intacta servanda videntur quae accepimus, aut — quod malim — aliter ordinanda: καὶ ἐκείνων μὲν οὐδένα ἀφέντων τῶν Ἀθηναίων, αὐτῶν δὲ καλούντων ἐκ τῆς ἡπείρου κήρυκας.

Levioris est momenti in verbis proximis articulus οἱ ante vocem Λακεδαιμόνιοι a papyro omissus. Quamquam non dubito quin nunc quoque novo testi auris sit praebenda, nam ex inscriptionibus nota res est nominibus gentium, quae in foederibus aliisque decretis commemorantur, articulum praemitti non solere¹⁾.

Initio § 4^{ae} c. 38 papyrus habet καὶ ταυτην μὲν^{καὶ}την ἐπιουσαν νυκτα, textus autem vulgatus est καὶ ταύτην μὲν τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ἐπιούσαν νύκτα. Sed impune neglegi potest vetusti libri haec lectio, nam optimo iure annotavit v. d. Hunt oculos librarii ab altero τὴν ad alterum aberrasse.

Deinde haec sequuntur ibidem: τῇ δ' ὕστεραια οἱ μὲν Ἀθηναῖοι τροπαῖον στήσαντες ἐν τῇ νήσῳ τᾶλλα διεσκευάζοντο ὥς ἐς πλοῦν, καὶ τοὺς ἄνδρας τοῖς τριηράρχοις διέδοσαν ἐς Φυλακὴν. Edi solet quod in plerisque codicibus est διεδίδοσαν, sed aoristus, quem

1) „Völkernamen im Plural haben keinen Artikel” Meisterhans Gramm. d. att. Inschr.² p. 185.

praebet papyrus, multo mihi videtur aptior. Nam haec quoque res intra certum — idque haud ita magnum, opinor — temporis spatium peracta est, perinde atque τὸ στήσαι τροπαῖον, cuius modo iniecta est mentio. *Statuerunt tropaeum, dein coeperunt parare quae ad reditum opus essent, captivos autem distribuerunt per naves.*

Lectionem codicum διεσκευάζοντο, pro qua παρεσκευάζοντο probabiliter rescripsit Classen, etiam papyro confirmari videmus.

Tertiae paginae initium sic edidit doctissimus Hunt:

[Ὁ ἐπολιορκήθησαν ἀπο τῆς ναυμαχίας]
μέχρι τῆς [ἐν τῇ νήσῳ]

χρὸ

νός δ' ὁ ξύμπας ἐγένετο ὅσον

οἱ ἄνδρες ἐν τῇ νήσῳ^{αν} μαχῆσ
ἐβδομήκοντα ἡμέραι καὶ δύο

haec annotans: „the accidental omission before μάχης of the „words ἐπολιορκήθησαν ἀπὸ τῆς ναυμαχίας μέχρι τῆς ἐν τῇ νήσῳ „was of course due to the recurrence of ἐν τῇ νήσῳ. The missing words were subsequently written by the second hand in „the margin at the top of the column” etc. — Supersunt igitur nunc in margine superiore sola verba μέχρι τῆς, neque prorsus constat ea ipsa verba, quae in codicibus nostris leguntur, supra autem cancellis inclusa cernuntur, in papyri margine fuisse addita; sed tamen probabiliter admodum editor statuit causam erroris manifesti a librario commissi — nam quae textus papyri praebet non decurrunt — eam fuisse quam etiam c. 38 § 4 vitium peperisse supra vidimus, nempe verba ἐν τῇ νήσῳ paucis interiectis repetita. Quem si sequimur, haec fuerint in exemplari unde papyrus noster est descriptus (c. 39 initio): χρόνος δ' ὁ ξύμπας ἐγένετο ὅσον οἱ ἄνδρες ἐν τῇ νήσῳ ἐπολιορκήθησαν, ἀπὸ τῆς ναυμαχίας μέχρι τῆς ἐν τῇ νήσῳ μάχης, ἐβδομήκοντα ἡμέραι καὶ δύο. Quae iusta suspicione carent. Codices vero tantum non omnes post οἱ ἄνδρες iterant articulum, quod vitium Herwerdenum movit ut verba οἱ ἐν τῇ νήσῳ glossema esse putaret. Nunc fortasse mecum statuet acquiesci posse in lectione papyri; nam verba ἐν τῇ νήσῳ ante ἐπολιορκήθησαν minime sunt supervacanea.

Dein papyrus habet § 2: καὶ ἦν σῖτός τις ἐν τῇ νήσῳ καὶ ἄλλα βρώματα ἐγκατε^{λη}λειφθη. In textu autem vulgato deest τις, et sic nimis exilis et fere manca existit oratio; quapropter ἦν verbum deleri iussit Krueger, sic sententiam constituens aptam quidem sed nihilo melius enunciatam quam id quod in papyro legitur, immo aliquanto debiliorem me iudice. Nam pronominis τις eadem nunc sunt partes quae etiam adverbio ἔτι potuissent tribui: *frumenti aliquid etiamtum supererat*, nondum igitur eo erat perventum ut ipsa fame devicti iacerent milites, qui in insula includebantur.

Nihil est tribuendum primae manus lectioni ἐγκατελειφθη, quae etiam e codicibus multis nota est, sed inde a Bekkero optimo iure spernitur.

Ultimis verbis capitis 40 dictorium vere Laconicum affert Thucydides. Unus e viris, qui Sphacteriae arma tradiderant Atheniensibus, postea ab hospite aliquo rogatus [εἰ οἱ τεθνεῶτες αὐτῶν [καλοὶ καγαθοὶ ἦσαν, ἀπεκρίνατο αὐτῷ] πολλοῦ ἂν [ἄξιον εἶναι τὸν] ἄτρακτον, λέγων τὸν οἰστόν,] εἰ τοὺς ἀγαθοὺς διεγίγνωσκε·] δῆλωσιν [ποιούμενος ὅτι ὁ] ἐντυγχάνων τοῖς τε λίθοις καὶ τ[οξεύμασι διεφθείρετο.]

In fragmento papyraceo singulorum horum versuum pars posterior oblitterata est; sed quae supersunt omnino sufficiunt ad efficiendum quid librarius exaraverit; eadem autem praebet textus vulgatus, uno tamen verbo ἦσαν omisso. Quod verbum quam maxime est necessarium. Itaque expectaverit quispiam dudum id ab acuto aliquo philologo fuisse insertum, sed in alia omnia interpretes abierunt, video enim non verbum addi, cuius tempus praeteritum quomodo potuerit omitti haud facile dixeris, sed comparativum μᾶλλον: rogasse igitur creditur militem Spartiatam peregrinus εἰ οἱ τεθνεῶτες αὐτῶν μᾶλλον καλοὶ καγαθοὶ vel καλοὶ μᾶλλον καγαθοί. At sic ex hominis dicacis verbis mordacibus fit turpe maledictum et opprobrium, cui non lingua sed pugno potius vel telo fuisset respondendum. Scurrae maligni est rogare: „isti tui sodales, qui tunc occubuerunt, erantne fortes viri?” — sic enim *innuitur* eum qui mortem illo die effugerit non fuisse fortem. At si

quis rogat: „illine fortes erant magis¹⁾ quam tu es?” non illudit et irridet eum quem alloquitur sed aperta contumelia — οἱμοὶ ὧς σαφῶς! — obruit. Itaque mihi quidem dubium non videtur quin papyrus hic quoque sit sequendus.

Denique notatu est dignissimum, verba „λέγων τὸν οἰστόν” et „δήλωσιν ποιούμενος κτέ.”, quae cancellis inclusit Herwerdenus, in papyro esse, certe olim fuisse, omnia. Profecto Herwerdeno nunc non obloquar; mihi quoque languida haec videntur et Thucydide vix digna. Vox ἄτρακτος quid sibi vellet in ore hominis Dorici, nescire non poterant opinor lectores, quibus Thucydides illud κτῆμα εἰς ἀεί conscripsit; neque est scriptoris qui concisa et brevissima quaevis appetit et contorto quam languido genere dicendi libentius utitur, apophthegmati acuto, quod dignum censeat sui operis ornamentum, subnectere interpretamentum quo magis perspicuum eo minus festivum. Attamen nolim infitiari illud δήλωσιν ποιῆσθαι et particulam τε traiectam minime sonare grammaticorum lucubrationes. Quapropter nunc praesertim, postquam fragmentum nostrum papyraceum innotuit, equidem non ausim abicere verba illa quantumvis otiosa. Neque monachos nescio quos aut magistros Byzantinos culpae poterimus posthac, siquid apud Thucydidem inventum fuerit parum Thucydideum; nam emblemata quae visa sunt editoribus, integra ea extant omnia in vetustissimo hoc exemplari, quod haud ita diu post Christi natales est exaratum.

Et haec quidem hactenus. Mox plura evulgabuntur ἔρμαια ex immensis copiis, quae Oxyrhynchi (Behneseh) mense Decembri anni superioris a felicissimis exploratoribus Grenfell et Hunt sunt erutae. Promittuntur in proximos menses Sapphica quaedam, pars libri de re metrica fortasse ab Aristoxeno conscripti, longum fragmentum operis chronologici res quae annis 356-316 ante Chr. n. sunt gestae ordinatim referentis, praeterea Isocratis et Demosthenis nonnihil, fragmenta Oedipi Regis, Hellenicorum, Reipublicae Platonis, alia, ut taceam de libris Copticis et Arabicis, quorum item ingens illic inventa est copia. Omnium

1) Ne hoc quidem mihi constat, bene Graecum esse μᾶλλον καλῶς κάγαθός, nam α καλοκαγαθός notionem alienam videtur gradatio.

autem primum in lucem editum est fragmentum Ἰησοῦ λόγια quaedam continens, quod in theologorum omnium nunc est manibus, et eodem fere tempore recuperata esse Bacchylidis poemata dudum innotuit philologis, quibus Kenyon v. d. editionem huius poetae lyrici intra paucas hebdomades in lucem prodituram nuper promisit. Huic autem meo commentariolo non video quomodo aptiorem possim facere finem quam nonnulla ipsorum Britannorum verba afferendo, that speak volumes, ut ipsorum lingua nunc utar.

„The total find of papyri was so enormous that even the small residue of valuable ones forms a collection not only larger than any one site has hitherto produced, but probably equal to any existing collection of Greek papyri” (p. 3). — „As we moved northwards over other parts of the site, the flow of papyri soon became a torrent which it was difficult to cope with” (p. 7). — Operarii scilicet centum et decem mercede a Britannis nostris conducti ligonibus per multos dies continuos evertabant acervos quosdam sordium abiectarum, at meri thesauri erant istae sordes; nam monticulorum horum complures fere toti e papyris constabant: „in one patch of ground, indeed, „merely turning up the soil with one’s boot would frequently „disclose a layer of papyri” (p. 7). — „The papyri tended to „run in layers rather than to be scattered . . . It was not infrequent to find large quantities of papyri together, especially „in three mounds, where the mass was so great that these „finds most probably represent part of the local archives thrown „away at different periods” (p. 8). — „On March 18th we came „upon a mound which had a thick layer consisting almost entirely „of papyrus rolls. There was room for six pairs of men and „boys to be working simultaneously at this storehouse, and . . . „at the end of the day’s work no less than thirty-six good-sized „baskets were brought in” (p. 8). — „Dismissing *some hundred thousands* of practically useless fragments . . . our estimate is „as follows . . . There are about 300 literary pieces, either „classical or theological . . . *out of the 300 pieces about half are pretty certainly Homeric. The remainder covers almost the whole field of Greek literature*” (p. 11).

ἀγαθὸν τὸ χεῖρ!

ΜΩΨΗΣ Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΚΑΙ ΝΟΜΟΘΕΤΗΣ.

SCRIPSIT

I. C. VOLLGRAFF.

In notissimo incerti rhetoris opusculo quod circumfertur nomine Διονυσίου ἢ Λογγίνου περὶ ὕψους, libello vere aureo meritoque inde a renatis literis continuis doctorum virorum studiis celebrato, ecqui locus tritior inque vulgus notior est quam ubi (IX, 9) ad illustrandum quale sit grande illud et elatum dicendi genus, ὃ ὡς ἄχραντόν τι καὶ ἄκρατον καὶ μέγα ὡς ἀληθῶς παρίστησι τὸ δαιμόνιον ¹⁾, inter splendidissimas ῥήσεις Homericas necopinato laudantur nuda verba Mosis omni ornatu orationis carentia, quae legimus ipso Genesis initio:

et dixit Deus: fiat lux, et facta est lux etc.?

Quo de loco me quidem iudice in paucis accurate eleganterque, ut solet, contra HUETIUM episcopum et CLERICUM Genevensensem disputavit olim BOLLAVIUS ²⁾. Nec vero idcirco minus recte de praestantia eius iudicasse censendus est nobilis poeta quod nostra memoria et alii et Rhetorum Graecorum editor Leonardus Spengel probabiliter demonstraverunt νν. ταύτη ἐγένετο non ab ipso scriptore de sublimitate profecta esse sed posterius a lectore nimirum Aiacis exemplo propter similitudinem adiecta, forte fortuna e margine se insinuasse in textum, idque, ut fit, eiusmodi loco, ubi prorsus interponi non potuerunt.

Iuvat autem ipsa verba interpolata hic legentium oculis subiicere, ut ostendam quomodo tollendum sit vitium cuius emendatio eruditorum hominum sollertiae adhuc parum processit.

1) IX, 8 utique legendum videtur: πολὺ δὲ τῶν περὶ τὴν θεομαχίαν ἀμείνω τὰ ὕσα <ὡς> ἄχραντόν τι τὸ δαιμόνιον παρίστησιν.

2) *Reflexions critiques sur Longin*, c. X.

Sequar editionem Iahnii quam anno r. s. 1887 secundis curis recognovit I. Vahlen.

ταύτη καὶ ὁ Ἰουδαίων θεσμοδότης ¹⁾, οὐχ ὁ τυχὼν ἀνὴρ, ἐπειδὴ τὴν τοῦ θεοῦ δύναμιν κατὰ τὴν ἀξίαν ΕΧΩΡΗΣΕ κατέφηνεν εὐθὺς ἐν τῇ εἰσβολῇ γράψας τῶν νόμων· εἶπεν ὁ θεός, Φησί· τί γενέσθω Φῶς, καὶ ἐγένετο· γενέσθω γῆ, καὶ ἐγένετο.

Fuerunt olim qui v. χωρεῖν tamquam *animo concipere* interpretarentur; nunc vero iam nulla inter harum rerum peritos videtur esse controversia quin manifesto corruptum sit. Itaque coniecerunt:

Manutius: ἐγνώρισε;

Barkerus: (*Class. Journ.* V. 9. p. 40) ἐχώρισε;

Rhodium: (*Rhein. Mus.* XXXV p. 310) ἐχορήγησε;

alii aliter; perperam omnes.

Adeo saepissime non videmus quod ante pedes positum est.

Moses ὁ θεσμοθέτης *propheta* est. Moses igitur, ut Calchas ceterique vates et prophetae et sancti apostoli ad unum omnes, κάτοχος ἐκ τοῦ θεοῦ, divino spiritu afflatus ἐκφαίνει, ἀναιρεῖ, προφητεύει i. e. quae numinis beneficio solus videt, ceteris effatur.

Arcana autem deorum exponere et effari optime graece audit ΧΡΑΝ vel potius χρῆσαι. Sexcenta exempla praebent scriptores et lexica ut HEROD. I. 61: Ἀμφίλυτος ὁ Ἀκαρνᾶν χρησολόγος ἀνὴρ Πεισιστράτῳ ἐνθεάζων χρᾶ τὰδε et IV. 155: σὺ δέ μοι ἀδύνατα χρᾶς; POLLUX περὶ μαντείων nec non περὶ μαντικῆς τέχνης: ἀνελεῖν, προφητεύσαι, χρῆσαι et τὸν δὲ χρῶντα καλέσαις ἂν προφήτην.

Quae cum ita sint, fidenter una literula resecanda pro ΕΧΩΡΗΣΕ καὶ ἐξέφηνε, quod nihil est, emenda: ΕΧΡΗΣΕ κατέφηνε.

Scribebam Bruxellis mense Novembri 1897.

1) Θεσμοθέτης praeunte Robortello correxit Iahnus. Verum v. θεσμοδότης, utpote forma sequioris aevi, in recentioris aetatis emblemate nihil habet quod miremur.

Dicebant aëro nati Graeculi θεσμοδότης ut et χρησμοδότης, νομοδότης sim. nec aliter loquuntur οἱ νῦν Ἕλληνες.

DE HORATII ODIS AD REMPUBLICAM PERTINENTIBUS.

SCRIPSIT

H. T. KARSTEN.

(Continuatur ex Vol. XXV pag. 260).

ODAE LIBRI TERTII I—VI.

Post carmina politica nuper a me tractata (Mnem. vol. 25 p. 237) iam in censum veniunt odae alcaicae sex, omnium, quae quidem ad rempublicam pertinent, gravissimae et simul difficillimae, quas Horatius intra a. 29 et 27 singillatim composuit et dein in unum corpus praemissa duarum stropharum praefatione coniunxit atque, cum tres libellos ederet a. 24, conspicuo loco posuit in fronte tertii.

Quamquam non uno tenore neque eodem tempore exstiterunt, prodierunt tamen ex eadem animi dispositione severa et seria, quae hoc spectabat, ut iuventutem Romanam, quam bellorum civilium contagio non polluerat, earum virtutum amore in-

1) Vere Luc. Mueller: „Diese Gedichte sind trotz mancher Mangel das Vollen-
delte was Horaz in der höheren Lyrik geschaffen“.

2) Odae cohaerere videntur iam veteres. Diomedes (G. L. 1. 525) citans odarum
initia post *Odi profanum vulgus* dedit *Quid fies, Asterie*, eos nempe secutus, quorum
opinionem rettulit Porphyrio ad III l. 1: „haec autem ὁδὴ multiplex per varios
est deducta sensus” et ad 4. 1: „quod ait *descende caelo* ad illud pertinet, quod
velit iam transire (nempe in eadem oda) a Iunonis sermonibus (8. 18 sqq.), quos
in coelo habuisse eam ostenderat”.

Similia Acro. — Servius et Victorinus (G. L. 4. 470 et 6. 180) separatim
sex carmina numerant.

Peerkampius multis omissis et transpositis ex his praeter quartum unum
carmen geomicum constituit in ed. a. 1862 p. 392.

flammaret, sine quibus respublica, ab Augusto renovanda, diu salva ac sospes esse non posset (Suet. Oct. 28). Sunt igitur carmina monitoria et sententiosa, quae continent praecepta moralia partim aperte declarata, partim mythis fabulisque inclusa.

Praecepta aperta habent prima, secunda, initium tertiae, et sexta, quae commendant continentiam (1), fortitudinem, virtutem, fidem (2), iustitiam et constantiam (3), religionem et pudicitiam (6). Ex reliquis quarta celebrat Musas earumque studia, quae consilii lenitatem praebent et sapientiam, quinta illustrat locum de morte pro patria. De altera parte tertiae suo loco dicam.

In omnibus conspicua est magna deorum, imprimis summi Iovis, reverentia (1 init., 2. 26 sqq., 3 pass., 4. 42 sqq., 5 et 6 init.) cui rei quantum H. tribuat, ostendit praefatio, in qua vs. 5—8 dogma de invicto Iovis imperio quasi *τηλαυγὴς δόγμα* praescriptum est, dum corpusculum clauditur gravissimo carmine de religione. Non enim temere odas conseruit, sed certa ratione eas disposuit. Incipit a tribus monitoriis, quarum prima est de continentia, quam virtutem pro reliquarum fundamento semper habuit Horatius, post tertiam sequuntur carmina fabulis ornata (4 et 5), agmen claudit sextum, omnium severissimum.

Edidit odarum fasciculum cum praefatione, quae non tamen, ut vulgo creditur, una, sed duabus strophis continetur:

Odi profanum vulgus et arceo.
favete linguis: carmina non prius
audita Musarum sacerdos
virginibus puerisque canto.
Regum timendorum in proprios greges,
reges in ipsos imperium est Iovis,
clari giganteo triumpho,
cuncta supercilio moventis.

Profanum vulgus perperam multi intelligunt „den grossen Haufen” (Kiessl.), hanc enim ineptam multitudinem numquam flocci fecit Horatius neque erat cur nunc expressis verbis arceret. Non rectius Porphyrio interpretatur *Musarum profanos* et L. Muell. „die dem Dienst der Musen fremd sind”, nam neque illi pueri virginesque omnes probabiliter erant Camenarum alumni, neque non *ἀμούτοις* quoque haec praecepta prosunt. Quos arceat et

quos appellet egregie descripsit Mommsenus¹⁾: „Er spricht wie „jeder Prophet zu den Glaubenden; die Gemeinen, die für die „neue Offenbarung Unempfindlichen auszuweisen ist sein erstes „Wort; sein Zweites, dass er zu der Jugend redet, den Jüng- „lingen und den Mädchen, dass der neue Gesang an das kom- „mende Geschlecht sich wendet, ... nicht an die Alten und „Kalten, an die frische Gemüther der noch bestimmbaren jungen „Welt wendet sich der Prophet der Monarchie“. Nuper Vergi- lius cecinerat in Ecl. 4. 5: *magnus ab integro saeculorum nascitur ordo ... iam nova progenies caelo demittitur alto*. Huic novae proli, incorruptae et docili, futuris civibus imperii, haec cecinit Horatius, excludens profanos, i. e. adultos, quorum animi obdurati erant per saeva tempora iam transacta quosque ita notaverat in I 35 extr.

Quid nos dura refugimus
aetas? quid intactum nefasti
liquimus? unde manum iuventus
Metu deorum continuit? quibus
pepercit aris?

Se ipse autem non vatem appellat (ut vulgo I 1. 35, II 6. 24, 20. 3, III 19. 15. Ep. 16. 66), sed Musarum sacerdotem, quippe peracturus sacrum officium et carmina dicturus a se *non prius audita*, cum adhuc leviora cecinisset ipsi vulgo aequalium destinata et apta. Hinc quoque verba: *favete linguis*, quasi in re sacra.

Altera praefationis strophæ quid spectet iam supra indicavi: proclamatur ab initio summi Iovis regimen in ipsos reges ti- mendos, eiusque numen invictum illustratur exemplis venerandæ antiquitatis, Gigantomachia et supercilio cuncta moventi.

Hi igitur versiculi trahendi sunt ad communem odarum praefationem non ad sequentem odam, quacum nullo vinculo cohaerent, cum profiteatur doctrinam non piorum de Iove, sed philosophorum prorsus *ἄθεον* de necessitate. Frustra Dillenburger et Kiessling haec aliqua ratione conectere temptarunt. Secun- dum illum: „In hac terra, Horatius inquit, omnia certis finibus „continentur; homines ... ex utraque parte certis quasi quibus-

1) Acta soc. reg. Boruss. a. 1889 p. 25. Vide quoque Dillenburger ad h. l.

„dam terminis circumscripti sunt: hinc (v. 5—8) eos coerces totius mundi dominus ac gubernator Iup. O. M., illinc (vs. 14 sq.) „communis mortalibus moriendi sors omnes colligit“. Sed quis hanc abstrusam doctrinam h. l. Horatium promulgasse credat?

Kiessling per antithesin has strophas iungi posse censuit, et opponi inter se *proprios greges* vs. 5 et *virum Romanum* vs. 9: „Zu den ungegliederten Sklavenherden der Barbarenwelt tritt „in Gegensatz römische Mannhaftigkeit — *viro vir* mit Emphase — in ihren thatsächlich vorhandenen ... mannigfachen „Abstufungen“. Nihil infelicius excogitari potuit. Vis atque momentum alterius strophae posita sunt, non in vs. 5 aut in verbis *proprios greges*, sed in effato de Iove omnia regente, hoc igitur cum sequentibus cohaerere demonstrandum fuit ¹⁾.

Etiam Mommsen (l. l. p. 25) stropham secundam de Iovis imperio perperam conflavit cum quarta de Necessitate, cum vertat: „Ueber die Menschen herrscht der König, über die „Könige Jupiter ... Aber über Alles und über Alle gebietet die Nothwendigkeit“. Quam diversae sint hae strophae, statim videbimus.

Horatii opinio de religione.

Antequam transeo ad odam primam, iis occurrendum est, qui mirentur aut negent, Horatium, poetam et philosophum quem novimus, sincero animo patrociniatum esse religioni summi numinis venerationi, et qui in hoc huiusque similibus locis, verba ac voces eum dedisse opinentur, quibus parum ponderis tribuendum sit.

Qui ita iudicant, duas res temere omittunt, primum: Horatium de rebus divinis aliter aestimasse cum adulescens satiras conscriberet et epodos, aliter cum ad maturam aetatem pervenisset. Tum hoc negligunt, cum omnibus eruditis sui temporis illum quoque distinxisse inter ea, quae ipse de his rebus sentiret et quae palam in vulgus pronuntianda essent ²⁾.

1) Praeterea verba *regum timendorum in proprios greges* non dicta sunt cum aliqua contumelia barbarorum, sed universe significant, quod ipse adscripsit Kiessl, „die gefürchteten Mächtigen der Erde“.

2) Vide quae disputavi in Mnemos. vol. XXV p. 248 sq.

Olim confidenter sic scribebat: *namque deos didici securum agere aevum, nec si quid miri faciat natura deos id tristes ex alto caeli demittere tecto*¹⁾, sed maturior cogitatio et rerum experientia, ut fit, circa octavum lustrum hanc de rebus metaphysicis affirmandi fiduciam minuerant. Paterna institutione suaque natura propensus ad hominum mores et vitia observanda, castiganda, emendanda, ex philosophia partem ethicam magis magisque cordi habuit et sedulo pertractavit, ut ostendunt pleraeque Epistolae. Cum amicis quidem iocans Epicuri de grege porcum se dicebat²⁾, sed ex huius disciplina amplectebatur ante omnia aequanimitatem *ἰσότητιν*, quae paratur assidua affectuum continentia, ita ut in vitae usu ea vix differret a rigida Stoicorum virtute; atque fines inter utramque scholam hac in parte apud Horatium adeo oblitterati sunt, ut Epistulae multo magis stoicum quam epicureum colorem prae se ferant. Cf. ep. I 1 ad Maecenatem, 18 ad Lollium, et passim epp. 2, 6, 10, 11, 16, in quibus vide praesertim hos locos: 2. 41. 55, 6. 31 sq., 10. 12 sq., 11. 22 sq. 20. 19 sq. 63—fin. et in 18. 9 definitionem virtutis Aristotelicam. Cf. etiam Gemoll, die Realien b. H. p. 92 sqq., qui H. potius Stoicum quam Epicureum fuisse existimat.

Hanc aequanimitatem et vitae mediocritatem etiam in Odis saepe commendavit amicis nimia auri, divitiarum, honorum ambitione laborantibus, omnium maxime in oda paene Stoica III 24, quacum compara III 16 et I 18 et praeterea I 29. II 2. 3. 14. 16. III 29. IV 7. 9⁴⁾.

1) Sat. 1. 5 in fine.

2) Ep. 1. 4. 16.

3) Ep. 1. 18 fin.

4) Friedrich p. 155 veritatem invertit in his: „Horaz kleidet seine epikureischen Ueberzeugungen häufig in stoische Wendungen“, et in adnotatione: „die Stoa hat ihm nach der formalen Seite genützt, indem sie ihm prachtvolle, erhabene Ausdrücke und Wendungen lieferte, und gerade für die Oden eigneten sich diese ganz besonders“. Probat Epicuri physicam et cosmologiam, atque in Odis eroticis et symposiacis etiam ethicam eius vulgarem exhibuit, sed in iis quas supra citavi et in Epistolis Stoicorum doctrinam moralem tam in sententiis quam in verbis professus est, metuens ne Epicurea multos in errorem induceret, quasi omni ex parte esset voluptuaria. Hi, ut Seneca scripsit de vita beata 12, non ab Epicuri impulsu luxuriantur, sed vitiis dediti luxuriam suam in philosophiae sinu abscondunt et eo concurrunt, ubi audiunt laudari voluptatem. Nec aestimant, voluptas illa Epicuri, ita enim

Etiam veram et sinceram pietatem — perosus falsam et fucatam ep. 1. 16. 58 sqq. — suo pretio aestimare didicerat (III 23) et in villa sua rusticorum numinum sacra observanda curabat (III 13 et 18, al.), retractavit denique iuvenilem superbiam in admirabili oda, de cuius veritate recte iudicarunt Dillenburger et Kiessling, I 34:

Parcus deorum cultor et infrequens,
insanientis dum sapientiae

consultus erro, nunc retrorsum
vela dare atque iterare cursus

Cogor relictos. Namque Diespiter e. q. s.

in qua sic profitetur de summo mundi rectore, sive Deus appellatur sive Fortuna:

Valet ima summis
mutare et insignem attenuat deus,
obscura promens: hinc apicem rapax

Fortuna cum stridore acuto

sustulit, hic posuisse gaudet.

Ipsa quidem coram amicis Fortunam potius appellavit, ut in consimili loco ad Maecenatem III 29. 49, sed tamen dubitabat (cf. ibid. vs. 29 sqq.), abiecerat saltem pristinam confidentiam et coram indoctis indoctorum de his rebus sermoni suum accommodabat. Non enim obliviscendum est, quod altero loco posui, et illum et omnes tunc eruditos, qui simul erant viri boni et prudentes patriaeque amantes, censuisse non palam proferendas esse opiniones, „quae ad eversionem religionum valerent”¹⁾. Sic Scaevola pontifex a. 95, sic Cicero, sic Varro docuerunt, teste Augustino, qui de Scaevola haec habet C. D. 4. 27: *cum tria*

mercurus sentio, quam sicca et sobria sit, sed ad nomen ipsum advolant quatenus libidinis suis patrocinium aliquod ac velamentum.

Apparet igitur quatenus Friedrichius vera falsis miscuerit in iis quae praecedunt: „Es ist trotz epp. 1. 1. 13 f. wenig wahrscheinlich, dass H. je ernstlich seine philosophischen Ansichten geändert hat. Denn diese pflegen mehr Sache des Temperaments als des Raisonnements zu sein, ruhen also auf einer sehr soliden Grundlage.” Cohærent sane persuasiones philosophæ cum ingeniorum temperamentis, sed ita quidem, ut cum his etiam mutantur: aliter autem temperati sumus in fervida iuventute, aliter post multam rerum experientiam adulta ætate et in senectute.

1) Vide fragm. Ciceronis apud Lactantium I. D. 2. 3. 2, citatum a me *Mnem.* XXV p. 249, ubi hanc quaestionem obiter tetigi.

rum genera tradita esse diceret, unum a poetis, alterum a philosophis, tertium a principibus civitatis, primum genus nugatum esse dicebat, quod multa de diis fingantur indigna: secundum congruere civitatibus, quod habeat aliqua supervacua, aliqua am quae obsit populis nosse ... Quae sunt autem illae prolata in multitudinem nocent? Haec, inquit, non esse deos Herculem, Aesculapium, Castorem, Pollucem¹⁾ ... Quid aliud? sed eorum, qui sint dii, non habeantur vera simulacra ... Haec artifex nosse populos non vult: nam falsa esse non putat.

Quid Cicero senserit apparet ex loco Lactantii antea a me citato, ac praeterea satis notum est. Putabat quidem *superstitione oblata religionem non tolli*, sed addidit tamen hoc: *maiorum instituta tueri sacris caerimoniisque retinendis sapientis est* (de div. 2.148). De Varrone autem ita Augustinus 4. 31: (*Varro*) *multa esse genera, inquit, quae non modo vulgo scire non sit utile, sed etiam vitiositer, tametsi falsa sunt, existimare populum excipiat*. Ipse deos sedulo colebat et se timere dicebat (ibid. 2), *ne pereant non incursu hostili, sed civium negligentia, de quos illos velut ruina liberari a se dicit et in memoria bonorum huiusmodi libros (antiquit. divin.) recondi atque servari utiliore ratione, quam Metellus de incendio sacra Vestalia et Aeneas de Troiano excidio penates liberasse praedicatur*. Idem l.l. iuxta theopneusticam poeticam et physicam, tertiam posuit civilem, *in qua in urbibus cives, maxime sacerdotes nosse atque administrare debent*; alterum genus physicum, *quod ad philosophos pertinet, non novit a foro, scholis et parietibus clausit*.

Adde quae de Seneca scripsit Augustinus 6. 10: *sed iste, cum philosophia quasi liberum fecerat, tamen quia illustris populi manu senator erat, colebat quod reprehendebat, agebat quod vitiosum videbat, quod culpabat adorabat ... propter leges civium morumque hominum*.

Ita autem agendo non modo nullam duplicitatis culpam veteres sibi contrahere videbantur, sed id facere, quod postulabat τὸ σωτὴρ τοῦ πολιτείας, ut ait Aristoteles, salus patriae, quae in his quoque rebus suprema lex iis erat. Accedebat sane, quod plerique certam

¹⁾ Numen Herculis et Tyndaridarum cum Romulo et Libero patre identidem celebravit Horatius in odis I 12. 25, III 3. 9, IV 5. 35 et in epistola ad Augustum vs. 5.

opinionem non habebant, sed vacillabant, ut ipse Varro, *qui de omnibus dubitare quam aliquid affirmare maluerit* (Aug. 7. 17).

Etiam Horatius cognoverat sisti non posse nisi salvis moribus et religione antiquis. Ille praeter „theologiam poeticam”, quam habemus maxime in hymnis, „physicam” i. e. epicuream exhibet in multis odis ad familiares eruditione sibi pares, quae vitae brevitatem et impendentem exitum in memoriam revocant, ut illi brevi hoc spatio quantum fieri possit utilissime fruantur abiecta ambitione et divitiarum studio:

Pallida mors aequo pede pulsat pauperum tabernas
regumque tures. O beate Sesti,
vitae summa brevis spem nos vetat incohare longam

e. q. s. ¹⁾).

Habent haec carmina plerumque non minus tristitiae quam hilaritatis et doctrinam profitentur vulgo hominum minime idoneum. Huic multitudini conscriptae sunt potius odae severiores, quas supra indicavi, et politicae, in quibus exhibet „civilem theologiam”, i. e. deorum ac summi Iovis venerationem.

Redeo ad ipsas odas.

Oda prima.

Cum moriendi necessitas incumbat aequa lege imis et insignibus, non divitiae, genus, fama, gratia beatam vitam constituunt, sed continentia ²⁾, qua vita tranquille transigitur sine cura et angore, quibus vexantur impii (17) et divitiarum studiosi atque ambitiosi (25—36). Carmen igitur commendat Epicureorum virtutem primariam, quae parit *ἀταραξίαν*, et, ut cum Varrone loquar, docet theologiam physicam; hinc stropham secundam, quae proclamat theologiam civilem, non ad odam pertinere, sed ad praefationem luce clarius est. Recepit tamen odam, natura sua epicuream, in sacrorum carminum fasciculum propter virtutis, quam commendat, gravitatem et communem utilitatem. Incipiebat olim carmen a vs. 9: *Est ut vir viro*,

1) I 4 13 sqq. Cf. 7. 17 sqq., 9. 13, 11. 6, 24. 11 sqq., et similia in reliquis odis: II 8, 10, 11, 14, 16. III 1, 16, 24, 29. IV 7, 12.

2) Vs. 25 *desiderantem quod satis est*. Cf. idem locus epicureus in II 2. 9, 11. 4, 16. 13. III 16. 21 et 42.

apiens lectorem in mediam rem, ut in II 16, III 24 et I 1 vs. 3. Extremi vs. 41 sqq. ostendunt H. non suam minus quam aliorum institutionem spectasse et consolationem, neque amen hos versus, in solempni puerorum et puellarum allocutione minus idoneos, resecandos esse censuit cum odam ceteris adnecteret.

Friedrichius suspicatus est (p. 164) Horatium hanc odam scripsisse cum recusasset epistularum officium ab Augusto sibi oblatum, et huc referenda esse quae canit in fine: *curavidendis postibus et novo sublime ritu moliar atrium? Cur vallemutem Sabina divitias operosiores?* Verum ipse repudiasset, opinor, suam coniecturam, si ex Suetonii loco in vita Horatii non prima tantum et postrema, sed etiam media citasset, cum notus sic se habeat: *Augustus epistularum quoque ei officium obtulit, ut hoc ad Maecenatem scripto significat: „ante ipse suffiebam scribendis epistolis amicorum, nunc occupatissimus et infirmus Horatium nostrum a te cupio abducere: veniet ergo ubi ista parasitica mensa ad hanc regiam¹⁾ et nos in epistolis scribendis adiuvabit. Ac ne recusante quidem aut succensuit quicquam ut amicitiam suam ingerere desiit.* Igitur Augustus hoc officium obtulit non nunc in medio vitae vigore, sed aliquanto post, cum ipse non sufficeret propter infirmitatem, et cum Horatius iam esset aetate, ut per valetudinem (cf. seq. apud Suet.) se excusare posset.

Oda secunda.

Post continentiae laudes in primo carmine celebrantur in altero haec:

- 1—12 Duritia et fortitudo quae acri militia parantur
- 13—16 Mors pro patria dulcis et decora
- 17—24 Virtus, quae spernit auram popularem et suum temptat iter via vulgo negata
- 25—24 Fidele silentium.

1) Non ad stipulor Gardthauseno scribenti II 292. 11: „das Wort *regiam* genügt um zu beweisen, dass Augustus diesen Brief nicht geschrieben haben kann“. *Regia* dicitur pro magnifica, imperatoria, ut *regiae moles* II 15. 1, *regia Roma* Ep. I. 7. 44 i. e. terrarum domina, ut IV 14. 44.

Primi loci sententia aperta est, nec minus alterius, in quo notatur Romanus, qui in acie positus non obnixus cum vitae periculo hosti resistit, sed in fugam vertit at nihilominus caditur. Exstiterunt tamen, qui hunc locum aliter acciperent atque *fugacem* et *imbellem iuventam* non intelligerent militem Romanum quemcumque ex acie fugientem, sed iuventam nobilem militiam detrectantem, domi otiose degentem.

Sic Theod. Plüss p. 202: „Ich verstehe also den feig-„flüchtigen Mann und die unkriegerische Jugend nicht von den „Kriegern die auf dem Schlachtfelde fliehen ... sondern (von „denen, die) daheim in üppigen Wohlleben aufwachsen ... und „dabei feig vor Schicksal und Todt sich fürchten“. Et Kiessling: *fugacem*, nicht den in der Schlacht fliehenden, sondern „den vor der Schlacht fliehenden, dem Kampfe sich entziehen-„den Mann“¹⁾ — *imbellis iuventa*, „die vornehme Jugend, „welche in Nichtsthun und Wohlleben verlottert.“

Debetur haec explicatio huic praesumptae opinioni, necesse esse ut hic locus cohaereat cum tertio de virtute, et utrobique laudibus ornari legionarium foris militantem, sed atro carbone notari iuventutem domi honores gerentem. Videamus igitur, quae sit illa virtus, tantis laudibus ornata in vs. 17—24.

Sicubi hi versus per se legerentur nullis aliis praeeuntibus aut sequentibus, nemo punctum temporis affirmare dubitaret, contineri landationem rarae et egregiae praestantiae, a vulgari coetu prorsus semotae, optimis mortalium per viam arduam caelum aperientis²⁾. Nihilominus multi recentiores, contententes inde ab initio unum esse odae argumentum et continere vitae bellicae encomium vitaeque togatae vituperium, simplicium verborum sententiam mirum in modum perverterunt praeeunte imprimis Mommseno, cuius disputationem de hac oda integram

1) *Fugas* apud Horatium non dicitur de ignavis, sed de fugam capessentibus: II 1. 19, 5 17 IV 6. 33, translate: II 3. 12 *lympha*, 14. 1 *anni*.

2) Sic vulgo editores hunc locum interpretabantur, inde a Porphyrione, qui haec habet: *Haec de Stoicorum secta, qui dicunt virtutem solam sufficere ad beatam vitam*. Etiam ii, quos supra refellere conor, concedunt poetam Stoice loqui et virtuti illi immortalitatis praemium assignare in beatorum sedibus. Friedrich p. 155: „die „Farbung des Ausdruckes klingt an Sätze der Stoa an“. Schütz: „während der Weg „zum Himmel sonst dem Sterblichen versagt ist“. Kiessling: „*audam Aethera*: den „*sedes igneus* der Unsterblichen im reinen Aether gegenüber“.

describere operae pretium est ¹⁾. Post primam odam de altera sic incipit:

„Das folgende Gedicht preist ebenfalls allgemein die Tapferkeit und die Rechtschaffenheit, aber beide mit besonderer Beziehung auf zwei der wichtigsten Institutionen der neuen Monarchie: den neuen Stand der Berufssoldaten und den ebenfalls neuen der kaiserlichen Beamten. Wie die stehende Armee erst durch Augustus definitiv organisirt worden ist, so ist die Schaffung des Berufssoldaten im Gegensatz zu dem Bürgersoldaten der Republik ein Werk des Augustus. Die Offiziere gingen nach Augusteischer Ordnung mit verschwindenden Ausnahmen hervor aus den beiden bevorrechteten Adelskategorien und es gab kein Avancement vom Gemeinen zum Offizier. Die Gemeinen aber werden genommen aus den niederen Klassen, allerdings unter Ausscheidung der gewesenen Sklaven und für die Legionen auch der rohen Landbevölkerung; die freigeborenen unbemittelten Stadtbürger sollten, hauptsächlich durch freiwillige Stellung die Soldaten, wie die Unteroffiziere liefern ²⁾. Das liegt zu Grunde bei den wohlbekannten Spruch des Dichters: mit knappem Auskommen sich gern begnügen lerne im schneidigen Kriegsdienst ³⁾ die tapfere Jugend und zu Pferde dem Parther die Spitze bieten; wobei weiter daran gedacht ist, das die ganz verschwundene Bürgerreiterei durch Augustus wieder ins Leben berufen ward. Dieser Soldat ist zum Besseren berufen als zum Politisiren. Die Ehren des Tapfern haben nichts zu schaffen mit dem unsauberen Treiben des Wahlgeschäfts; er nimmt und verliert nicht die Lictorenbeile nach der Laune der Menge; sein Beruf ist der Kriegsdienst, seine Freude und sein Stolz für das Vaterland zu ster-

1) Cf. Acta Acad. Reg. Bor. 1889 p. 26.

2) Cum his non prorsus congruunt, quae disputavit Gardthausen Aug. I 632 sqq., ubi cum alia tum haec legimus p. 636: „Dem Dienst in der Legionen des Westens, vom dem die Bewohner der Stadt Rom befreit waren, ruhte unter Augustus auf den Italischen Landschaften“ e. q. s. Cf. p. 579.

3) Vide quomodo verba Latina ad hodiernas Germanorum rationes et formulas inversa sint.

„ben¹⁾. Das ist der Soldat der Monarchie, der arme römische Bürgersmann, der nach zwanzigjährigem Dienst, wenn es ihm nicht beschieden war für das Vaterland zu sterben, als ausgedienter Unteroffizier seine Altersversorgung in bürgerlicher „Ruhe findet“²⁾).

Minus eleganter similem opinionem sic expressit, Friedrich: „es ist vorher durchaus nur von kriegerischer Bethätigung die Rede, und die *virtus* vs. 17 kann daher (?) nicht anders als spezifisch soldatischer Art sein. Der Offizier der republikanischen Zeit war aber allerdings abhängig von der *aura popularis*, er mochte sich stellen wie er wollte. Der Soldat, von dem hier das Gegentheil behauptet wird, der einer *repulsa sordida* nicht mehr ausgesetzt ist, kann nur der Soldat des Prinzipats sein, dem eben seine Befugnisse nicht mehr von einer haltlosen Menge, sondern von einem sachverständigen, wohlberatenen Manne übertragen werden.“

Denique Kiessling breviter haec adnotavit ad vs. 17 „*virtus*: „Mannheit“ ἀνδρεία nicht ἀρετή, ... sie bethätigt sich im Feldlager, nicht im *ambitus honorum* auf dem Forum oder Comitium.“ et ad vs. 21 „diese Mannheit ist es, welche ihrem Besitzer, wenn er den Tod für das Vaterland erleidet, die Unsterblichkeit verleiht, *virtus* ist hier dem Wesen nach mit der *virtus* vs. 17 ... identisch, aber als persönliches Wesen gefasst, und wie alle derartige Personifikationen beflügelt gedacht, des Gefallenen Seele zum Himmel empertragend.“

Hae igitur interpretationes vide quo perducant.

Attribuit poeta raram illam et insignem, quam describit, virtutem militibus gregariis, iis qui propter natalicia exclusi sunt honoribus. Eximuntur ex eius dicione omnes senatores, magistratus, legati, tribuni, praefecti, equestris militia³⁾, eximuntur

1) Sic igitur transferuntur a Mommseno vs. 14—20.

2) Ironia non deest in hac veteranorum felicitatis descriptione, quibus nisi contingerat pro patria mori aut ad centurionatum pervenire, restabat otium civile non nimis dulce. „Wenn ein Soldat sein 25 Jahre abgedient hat, so ist er, wie man im Allgemeinen voraussetzen kann, verbraucht, wenigstens für die Zwecke des „Krieges“ (Gardth. p. 642), nec minus, puto, reliquae vitae dulcedini. Non amplecti videtur haec Mommseni interpretatio Horatii verba in 21—24, quae potius prorsus omisit.

3) Gardthausen p. 644: „Nicht jeder junge römische Ritter brauchte zu

cives urbani, qui militiae vacatione fruebantur, eximuntur omnes qui litteris et artibus potius quam militiae operam dabant, neque non optimi amici et consiliarii principis.

Et quibusnam haec cecinit Musarum sacerdos? Pueris ingenuis, quibus etiam ipsis haec virtus intercluditur, quippe honesto loco natis et praeter ceteros honoribus fungendis destinatis.

Quodsi iam alteram stropham de virtute spectamus, denuo secundum illos v. d. milites sunt et centuriones, qui spernant *coetus vulgares* et *udam humum fugiente penna*, qui temptant iter in *caelum via negata*, scilicet negata optimis et nobilissimis Romanis modo a me indicatis. Mommsen tamen hanc stropham, prudenter magis quam convenienter, silentio transiit.

Reiecta hac nova interpretatione redeamus ad illam, quam supra dedi et quaeramus, quod superest, qualis virtutis species et quales viri poetae in vs. 17—24 menti obversarentur.

Virtus huius loci eadem est, quam descripsit in II 2. 17:

Redditum Cyri solio Phrahaten
dissidens plebi numero beatorum
eximit virtus, populumque falsis
dedocet uti
Vocibus regnum et diadema tutum
deferens uni propriamque laurum,
quisquis ingentis oculo inretorto
spectat acervos.

Est igitur ea, quam Cicero definivit Tusc. IV 34: „quando „igitur virtus est adfectio animi constans conveniensque ¹⁾, „laudabilis efficiens eos in quibus est, et ipsa per se separata „etiam utilitate laudabilis, ex ea profisciscuntur honestae voluntates sententiae actiones omnisque recta ratio, quamquam „ipsa virtus brevissime recta ratio dici potest ²⁾. „Huius igitur virtutis contraria est vitiositas ... ex qua conci-

dienen, wer aber an die öffentliche Aemtercarrière dachte, war gezwungen vorher fünf Jahre hindurch seiner Dienstpflicht zu genügen, erhielt dann aber entweder den Oberbefehl über eine Cohorte oder diente als Kriegstribun. Eine Trennung bürgerlicher und militärischer Aemter sollte nach des Kaisers Absicht auch künftig nicht existieren, sonst hätten die Vornehmen sich dem Heerendienst fast gänzlich entzogen.“

1) *Διάθεσις ψυχῆς σύμφωνας αὐτῇ*. Cf. editt.

2) Haec vv. iam Kiesel. laudavit ad illam odam.

„tantur perturbationes, quae sunt . . . turbidi animorum concitatieque motus, aversi a ratione et inimicissimi mentis vitae, quae tranquillae; e. q. s.”.

Hanc virtutem non minus docuit Epicurus ¹⁾ quem Zeno vel Chrysippus. Exercuerunt eam omnes illi viri, quorum honestae voluntates et actiones historiam populi Romani in perpetuum illustrarunt, qui in rebus gerendis non regebantur arbitrio popularis aerae sed recte ratione, Reguli, Pauli, Fabricii, Curii, Camilli, Catones et quos porro Horatius ipse laudavit in I 12 et alibi. Tunc autem temporis ad illorum egregia merita varia ratione adspirabant et clariores homines ut Maecenas, equitum decus, Agrippa (I 6), Pollio (II 1), Messalla, qui Socraticis madebat sermonibus (III 21) omniumque maxime Augustus, qui *ordinem rectum evaganti frena licentiae iniecit emovitque culpas et veteres revocavit artes* (IV 15), et modestiores etiam ut Procleius, qui vivet extento aevo (II 2) propter animum paternum in fratres, Lollius, cui est animus secundis temporibus dubisque rectus (IV 9), Varius, Vergilius et omnis vatum chorus, quos doctarum hederæ secernunt populo.

Hac autem virtute praeditos immortales fore declarat, quod consulto fecit eiusmodi verbis ut simplices lectores de eorum animis in caelum sublati cogitare debeant, veluti Porphyrio: „his autem intelligi vult per virtutem acquirere posse homines „immortalitatem, qui mortali condicione sunt” ²⁾. Virtus illa *recludens immeritis mori caelum . . . udam spernit humum fugiente penna*, h. e. enituntur illi in *arces igneas*, ineunt *lucidas sedes* (III 3. 9 et 33), quas stoice descripsit Seneca ad Marciam c. 25, qui locus aliquantulum nostrum illustrat: „Integer ille (Marciae „filius) nihilque in terris relinquens sui fugit et totus excessit... „Parens tuus, Marcia, illic nepotem suum, quamquam illic „omnibus omne cognatum est, applicat sibi nova luce gauden-

1) Cf. Zeller, H. Phil. Gr. III 242 sqq.

2) Theod. Plüss p. 206: „Die Unsterblichkeit kann keine Namensunsterblichkeit sein . . . es kann nur, wenn es überhaupt etwas ist, die persönliche Unsterblichkeit der Seele oder eines verwandelten verklärten Ichs sein”. Kiessling II.: „des Gefallenen Seele zum Himmel emportragend”, et paulo post: „*udam humum*: „den *sedes igneas* der Unsterblichen im reinen Aether gegenüber”.

Horatius usus est consimili imagine de sua immortalitate II 20.

et vicinorum siderum meatus docet . . . iuvat enim ex relictis respicere et in profunda terrarum permittere aciem" nae sequuntur usque ad haec verba: „tramites omnium i et ex facili mobiles et expediti et invicem pervii sunt mixtique sideribus" ¹⁾).

paret igitur odam non a capite ad calcem in una virtute . ca morari, sed usque ad vs. 24 collaudare haec tria: primum tionem per acrem militiam, quae sua natura in angusta rtate versatur et infundit iuvenili animo semina illius is, quam celebravit in prima oda, continentiae, ipso igitur haec oda cum illa cohaeret; dein fortitudinem ac patriae m qui dulce et decorum aestimat pro patria mori; tertio virtutem et magnanimitatem de qua vidimus. Haec autem inter se non disiuncta esse, sed simul inveniri posse et e in bono civi, demonstrat oda ad Lollium IV 9. 34 sqq., aultus est de hac virtute, eamque ita describit:

Est animus tibi
rerumque prudens et secundis
temporibus dubiisque rectus,
Vindex avarae fraudis et abstinens
ducentis ad se cuncta pecuniae,
consulque non unius anni,
sed quotiens bonus atque fidus ²⁾
Iudex honestum praetulit utili,
reiecit alto dona nocentium
vultu, per obstantes catervas
explicuit sua victor arma.

de utili paupertate et continentia et de patriae amore ad m usque constanti haec addit:

Non possidentem multa vocaveris
recte beatum; rectius occupat
nomen beati qui deorum
muneribus sapienter uti

eneca, Horatii imitator in multis, hanc quoque stropham breviter contraxit c. Oct. 1942: *iam virtus mihi in astra et ipsos fecit ad superos iter*. Cf. 1971.

Giesel: „Hat H. sich über jenes Paradoxon in jungen Jahren lustig ge-, so wendet er es hier in vollem Ernste an“.

Duramque callet pauperiem pati
 peiusque leto flagitium timet,
 non ille pro caris amicis
 aut patria timidus perire.

Sed supersunt strophæ, de quibus non levior est dissensio:

Est et fidei tuta silentio
 merces: vetabo, qui Cereris sacrum
 volgarit arcanae, sub isdem
 sit trabibus fragilemve mecum
 Solvat phaselon: saepe Diespiter
 neglectus incesto addidit integrum;
 raro antecedentem scelestum
 deseruit pede poena claudo.

Porphyrio haec dicta dicit contra eos, *qui linguam suam usque ad proditionem mysteriorum Cereris producant*. Haec tamen explicatio cum prorsus abhorreat ab Augusteis temporibus, recentiores vulgo sub imagine fidei in sacro Cereris commendari crediderunt fidem quamcumque, ut Orellius: „Fides in „rebus sacris probata exemplo est a quo facilis est conclusio ad „praestandum in omnibus rebus fidem“. Secundum hos igitur Horatius praeceptum simplicissimum verbis grandiloquis nec non obscuris et flexiloquis involvit.

Prorsus diversa est recens eorundem virorum interpretatio, quos modo laudavi, qui putant finem odæ flagitare, tacitum et fidele obsequium Caesari praestandum.

Mommsen post ea, quae supra rettuli, sic pergit:

„Unvermittelt, nicht eben poetisch wohl angeknüpft und mit „kurzem Wort, wird der Preis eines zweiten Standes „angeschlossen, dessen Ehre der Fleiss und Gehorsam ist; es „sind die neuen kaiserlichen Verwaltungsbeamten, denen gleich „den Soldaten die eigentliche politische Laufbahn, der Reichs- „dienst verschlossen ist, die aber im Dienst des Kaisers vor

1) Cf. etiam L. Mueller et Schuetz. Mira ratione Peerlkampius hoc inesse censet: „Mysteria praebent spem optimam huius et futurae vitae“. Et Theod. Pluess p. 202: „die gläubige Hingebung an die geheimnisvolle Lehre von der persönlichen Unsterblichkeit wird sicher belohnt durch die Erfüllung des Verheissenen „und Geglaubten“.

allem bei der Steuererhebung, aber auch sonst in administrativen Geschäften jeder Art, mannigfach verwendet werden. Dem Dichter sind sie nicht bequem gewesen; Amtsführung und Gewissenhaftigkeit zu besingen ist schwierig ¹⁾. Aber man fühlt es ihm nach, wenn er der schweigsamen Treue ihr Lob zollt und von dem Fluche spricht, welcher an Unredlichkeit und Vertrauensbruch sich heftet."

Friedrich p. 155: „Freilich muss man in dem *fidele silentium* die andere Tugend sehen, die die Monarchie von ihren Anhängern verlangte, — an unsere Stelle ist der Gedanke, im Dienst des Kaisers soll man verschwiegen sein, religiös verkleidet."

Kiessling ad vs. 25: „in dem neuen Zeitalter des Augustischen Regiments hat auch noch eine andere Tugend ihren Werth und findet ihr Lohn (*merces*): die treue Hingebung" et uae sequuntur usque ad haec: „und giebt zugleich dieser Tugend des schweigenden Dienens durch die Beziehung auf das Schweigen der Musten in den Eleusinischen Weißen die höhere Weihe: sie ist Gottespflicht (!)" ²⁾.

In his explicationibus haec duo insunt: primum postulasse Augustum in ministris alterius ordinis (zweiten Standes) et maxime in iis qui fiscum curabant (Momms.), immo in omnibus ministris et asseclis (Friedr. Kiessl.) fidum tacitumque obsequium; um hoc, Horatium Musam suam Caesari commodasse, ut hoc raeceptum iuventuti traderet et gravissima poena divinitus anciret.

De Horatio quidem huiusmodi ministerio parum idoneo postea gam. Prius hoc videamus, num revera Augustus, nuperrime rerum otitus, statim istiusmodi voluntatis suae tacitam observantiam agitare voluerit aut potuerit a quibuscumque magistratibus, ministris, sectatoribus.

Veterum hac de re testimonia contrarium verum esse docent, uae quoniam omnia pertinent ad tempus longe posterius, cum ltas iam radices egisset monarchia, facile efficitur, quid statuen- um sit de principatus initio.

1) Hoc in Horatium non cadere ostendunt vs. elegantissimi modo citati e libro IV.

2) Vix alibi terrarum aliave aetate hae interpretationes hisque verbis conceptae sci potuerunt quam hodie in recens condito Germani Caesaris imperio.

„mit dem Vornehmen und dem Volke war er entgegenkommend und leutselig und suchte durch verbindliche Umgangsformen seine wirkliche Machtstellung in den Hintergrund treten zu lassen u.s.w.: p. 500: Mit seinen Freunden pflegte er auf gleichem Fusse zu verkehren, namentlich die Senatoren waren wenigstens äusserlich seines Gleichen, und er begnügte sich mit der Ehre, die dem Ersten des Senates und Staates zukam; bis in sein hohes Alter lud er sie zu sich und liess sich zu ihnen laden, als ob die Zeit der Monarchie noch gar nicht begonnen hätte.“ p. 501: „Besonders verstand er es, mit den Leuten aus dem Volke zu verkehren, die er durch sein schlichtes Auftreten und ein passendes Scherzwort, das ihm stets zu Gebote stand, für sich gewann Ein offenes Wort liess er gelten, selbst wenn ihm dadurch empfindlich die Wahrheit ins Gedächtniss zurückgerufen wurde.“ Denique p. 567: „Noch in dem Jahre 750/4, als das Kaiserthum längst schon fest begründet war, hat der römische Quästor Africa's, L. Licinius Gallus, Münzen prägen lassen mit dem Bilde und Namen seines Proconsuls Africanus Fabius Maximus ohne die geringste Hinweisung auf Kaiser und Kaiserthum, was später nur diejenigen versuchten, die im offenem Kriege gegen die Monarchie lebten. Aber Augustus liess sich das damals ruhig gefallen, um dadurch anzudeuten das wenigstens in der Theorie die höchsten Beamten des römischen Volkes und Senates mit ihm auf einer Stufe standen“. p. 602: „Irgend eine ausdrückliche Verpflichtung oder eine Beeidigung auf die Verfassung verlangte der Kaiser nicht: es war also möglich, dass principielle Gegner des Kaiserreichs vom römischen Volke zu Beamten gewählt wurden, die ihre Amtsgewalt im alten Sinne auffassten und anwendeten“.

Mommsen prudenter eorum numerum, quibus fidele istiusmodi silentium in ministerio observandum esset, artis finibus circumscripsit: „die im Dienst des Kaisers, vor allem bei der Steuererhebung, verwendet werden“, igitur qui erant procuratores fisci et rei familiaris. Hi vero institui demum coepti sunt post provincias divisas inter Senatum et Principem, ab a. 27, quo ipso anno (aut priore) haec oda est edita, et quis credat his paucis hominibus equestris ordinis vel etiam libertinis haec

Dio Cassius 56.43: εὐπρόσοδος τε γὰρ πᾶσιν ὁμοίως ἦν ... τοὺς τε φίλους ἰσχυρῶς ἐτίμα, καὶ ταῖς παρρησίαις αὐτῶν ὑπερέχαιρε. Sequitur narratio de Athenodoro philosopho¹⁾, qui pro matrona, quam Augustus ad se vocaverat, clausa lectica in cubiculum introductus ἐκείνου δὲ τὸν δίφρον ἀποκαλύπτοντος ξιφῆρης ἐκπεπήδηκεν εἰπὼν „εἴτα οὐ φοβῆ μὴ τίς σε οὕτως εἰσελθὼν ἀποκτείνῃ;” ὁ δ' Αὐγουστος οὐ μόνον οὐκ ὠργίσθη οὐδ' ἐκάκισε τὸν Ἀθηνόδωρον, ἀλλὰ καὶ χάριν ἔγνω αὐτῷ. Vide porro quae sequuntur, διὰ τε οὖν ταῦτα καὶ ὅτι τὴν μοναρχίαν τῇ δημοκρατίᾳ μίξας τό τε ἐλεύθερόν σφισιν ἐτήρησε κ.τ.λ. et in oratione Tiberii c. 40 medio et c. 41 sub fin. de tuta sub eo loquendi libertate τὴν ἀσφαλείαν τῆς παρρησίας προσέθηκεν — πᾶσι δ' ἀπλῶς ... παρρησιάζεσθαι ἐπιτρέψαι.

Idem 55.7: ἔχαιρεν ὅτι, ὅσα αὐτὸς ὑπὸ τε τῆς ἑαυτοῦ φύσεως καὶ ὑπὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἀνάγκης καὶ παρὰ τὸ προσήκον ἔθυμοῦτο, ταῦτα τῇ τῶν φίλων παρρησίᾳ διωρβοῦτο²⁾. In senatu increpitus a Cornelio Sisenna iratus exiit et ira oppressa demum rediit (54.27. a. 13). Et quantum non obsequiosi essent militares etiam homines, ostendit narratio a. 4 a. C., 55.4: οὕτω γὰρ που δημοκρατικὸς ἡξίου εἶναι ὥστε τινὸς τῶν συστρατευσαμένων ποτὲ αὐτῷ συνηγορήματος παρ' αὐτοῦ δεηθέντος τὸ μὲν πρῶτον τῶν φίλων τινὰ, ὡς καὶ ἐν ἀσχολίᾳ ὦν, συνειπεῖν αὐτῷ κελεῦσαι, ἔπειτ' ἐπειδὴ ἐκεῖνος ὀργισθεὶς ἔφη „ἐγὼ μέντοι, ὅσάκις ἐπικουρίας χρεῖαν ἔσχες, οὐκ ἄλλον τινὰ ἀντ' ἐμαυτοῦ σοι ἔπεμψα, ἀλλ' αὐτὸς „πανταχοῦ προεκινδύνευσά σου”, ἔς τε τὸ δικαστήριον ἐσελθεῖν καὶ συναγορῆσαι οἱ. Compara cum his quae Suetonius habet c. 54 sqq. et c. 66, de amicorum libertate et contumacia, de famosis libellis, de clientibus, alia.

In his omnibus nihil est taciturnae obsequentiae et silentis servitii (schweigenden Dienens), quae Augustus tunc temporis praesertim frustra quaesivisset, nisi apud infimos et liberos. Qualem ipse se gesserit erga omnes, multis locis accurate descripsit Gardthausen, veluti 1.499: „Im persönlichen Verkehr

1) Plenius rem narravit Zonaras 10.38.

2) Hinc post cladem illam domesticam et Iuliam ob impudicitiam relegatam „Saepe exclamavit: *ἄνομον μὴ τι ἀποκτείνωμαι* si aut Agrippa aut Maecenas visum”. Seneca de ben. 6.32, qui cum addit: „non est quod existimemus Agrippam et Maecenatem solitos illi vera dicere”, rerum ignarus Augusti tempora ex suo diiudicat.

„mit dem Vornehmen und dem Volke war er entgegenkommend und leutselig und suchte durch verbindliche Umgangsformen seine wirkliche Machtstellung in den Hintergrund treten zu lassen u.s.w.: p. 500: Mit seinen Freunden pflegte er auf gleichem Fusse zu verkehren, namentlich die Senatoren waren wenigstens äusserlich seines Gleichen, und er begnügte sich mit der Ehre, die dem Ersten des Senates und Staates zukam; bis in sein hohes Alter lud er sie zu sich und liess sich zu ihnen laden, als ob die Zeit der Monarchie noch gar nicht begonnen hätte.“ p. 501: „Besonders verstand er es, mit den Leuten aus dem Volke zu verkehren, die er durch sein schlichtes Auftreten und ein passendes Scherzwort, das ihm stets zu Gebote stand, für sich gewann Ein offenes Wort liess er gelten, selbst wenn ihm dadurch empfindlich die Wahrheit ins Gedächtniss zurückgerufen wurde.“ Denique p. 567: „Noch in dem Jahre 750/4, als das Kaiserthum längst schon fest begründet war, hat der römische Quästor Africa's, L. Licinius Gallus, Münzen prägen lassen mit dem Bilde und Namen seines Proconsuls Africanus Fabius Maximus ohne die geringste Hinweisung auf Kaiser und Kaiserthum, was später nur diejenigen versuchten, die im offenem Kriege gegen die Monarchie lebten. Aber Augustus liess sich das damals ruhig gefallen, um dadurch anzudeuten das wenigstens in der Theorie die höchsten Beamten des römischen Volkes und Senates mit ihm auf einer Stufe standen“. p. 602: „Irgend eine ausdrückliche Verpflichtung oder eine Beeidigung auf die Verfassung verlangte der Kaiser nicht: es war also möglich, dass principielle Gegner des Kaiserreichs vom römischen Volke zu Beamten gewählt wurden, die ihre Amtsgewalt im alten Sinne aufstapten und anwendeten“.

Mommsen prudenter eorum numerum, quibus fidele istiusmodi silentium in ministerio observandum esset, artis finibus circumscripsit: „die im Dienst des Kaisers, vor allem bei der Steuererhebung, verwendet werden“, igitur qui erant procuratores fisci et rei familiaris. Hi vero institui demum coepti sunt post provincias divisas inter Senatum et Principem, ab a. 27, quo ipso anno (aut priore) haec oda est edita, et quis credat his paucis hominibus equestris ordinis vel etiam libertinis haec

Dio Cassius 56.43: εὐπρόσοδος τε γὰρ πᾶσιν ὁμοίως ἦν ... τοὺς τε φίλους ἰσχυρῶς ἐτίμα, καὶ ταῖς παρρησίαις αὐτῶν ὑπερέχαιρε. Sequitur narratio de Athenodoro philosopho ¹⁾, qui pro matrona, quam Augustus ad se vocaverat, clausa lectica in cubiculum introductus ἐκείνου δὲ τὸν δίφρον ἀποκαλύπτοντος ξιφῆρης ἐκπεπήδηκεν εἰπὼν „εἶτα οὐ φοβῆ μὴ τίς σε οὕτως εἰσελθὼν ἀποκτείνῃ;” ὁ δ' Αὐγουστος οὐ μόνον οὐκ ὠργίσθη οὐδ' ἐκάκισε τὸν Ἀθηνόδωρον, ἀλλὰ καὶ χάριν ἔγνω αὐτῷ. Vide porro quae sequuntur, διὰ τε οὖν ταῦτα καὶ ὅτι τὴν μοναρχίαν τῇ δημοκρατίᾳ μίξας τό τε ἐλεύθερόν σφισιν ἐτήρησε κ.τ.λ. et in oratione Tiberii c. 40 medio et c. 41 sub fin. de tuta sub eo loquendi libertate τὴν ἀσφαλείαν τῆς παρρησίας προσέθηκεν — πᾶσι δ' ἀπλῶς ... παρρησιάζασθαι ἐπιτρέψαι.

Idem 55.7: ἔχαιρεν ὅτι, ὅσα αὐτὸς ὑπὸ τε τῆς ἑαυτοῦ φύσεως καὶ ὑπὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἀνάγκης καὶ παρὰ τὸ προσήκον ἔθυμοῦτο, ταῦτα τῇ τῶν φίλων παρρησίᾳ διωρθοῦτο ²⁾. In senatu increpitus a Cornelio Sisenna iratus exiit et ira oppressa demum rediit (54.27. a. 13). Et quantum non obsequiosi essent militares etiam homines, ostendit narratio a. 4 a. C., 55.4: οὕτω γὰρ που δημοκρατικὸς ἡξίου εἶναι ὥστε τινὸς τῶν συστρατευσαμένων ποτὲ αὐτῷ συνηγορήματος παρ' αὐτοῦ δεηθέντος τὸ μὲν πρῶτον τῶν φίλων τινὰ, ὡς καὶ ἐν ἀσχολίᾳ ὦν, συνειπεῖν αὐτῷ κελεῦσθαι, ἔπειτ' ἐπειδὴ ἐκεῖνος ὀργισθεὶς ἔφη „ἐγὼ μέντοι, ὁσάκις ἐπικουρίας χρεῖαν ἔσχες, οὐκ ἄλλον τινὰ ἀντ' ἐμαυτοῦ σοι ἔπεμψα, ἀλλ' αὐτὸς „πανταχοῦ προεκινδύνευσά σου”, ἔς τε τὸ δικαστήριον ἐσελθεῖν καὶ συναγορῆσαι οἱ. Compara cum his quae Suetonius habet c. 54 sqq. et c. 66, de amicorum libertate et contumacia, de famosis libellis, de clientibus, alia.

In his omnibus nihil est taciturnae obsequentiae et silentis servitii (schweigenden Dienens), quae Augustus tunc temporis praesertim frustra quaesivisset, nisi apud infimos et liberos. Qualem ipse se gesserit erga omnes, multis locis accurate descripsit Gardthausen, veluti 1.499: „Im persönlichen Verkehr

1) Plenius rem narravit Zonaras 10.38.

2) Hinc post cladem illam domesticam et Iuliam ob impudicitiam relegatam. Saep̄ exclamavit: *horum mihi nihil accidisset si aut Agrippa aut Maecenas visum*. Seneca de ben. 6.32, qui cum addit: „non est quod existimemus Agrippam et Maecenatem solitos illi vera dicere”, rerum ignaras Augusti tempora ex suo diiudicat.

it dem Vornehmen und dem Volke war er entgegenkommend und leutselig und suchte durch verbindliche Umgangsformen seine wirkliche Machtstellung in den Hintergrund treten lassen u.s.w.: p. 500: Mit seinen Freunden pflegte er auf einem Fusse zu verkehren, namentlich die Senatoren waren wenigstens äusserlich seines Gleichen, und er begnügte sich mit der Ehre, die dem Ersten des Senates und Staates zukam; in sein hohes Alter lud er sie zu sich und liess sich zu ihnen laden, als ob die Zeit der Monarchie noch gar nicht vergangen hätte." p. 501: „Besonders verstand er es, mit den Guten aus dem Volke zu verkehren, die er durch sein schlichtes Auftreten und ein passendes Scherzwort, das ihm stets zu Gebote stand, für sich gewann . . . Ein offenes Wort liess er nicht, selbst wenn ihm dadurch empfindlich die Wahrheit ins Gedächtniss zurückgerufen wurde." Denique p. 567: „Noch im Jahre 750/4, als das Kaiserthum längst schon fest begründet war, hat der römische Quästor Africa's, L. Licinius Lucullus, Münzen prägen lassen mit dem Bilde und Namen seines Proconsuls Africanus Fabius Maximus ohne die geringste Anweisung auf Kaiser und Kaiserthum, was später nur diejenigen versuchten, die im offenem Kriege gegen die Monarchie kämpften. Aber Augustus liess sich das damals ruhig gefallen, und dadurch anzudeuten das wenigstens in der Theorie die höchsten Beamten des römischen Volkes und Senates mit ihm auf einer Stufe standen". p. 602: „Irgend eine ausdrückliche Verpflichtung oder eine Beeidigung auf die Verfassung verlangte der Kaiser nicht: es war also möglich, dass principiell Gegner des Kaiserreichs vom römischen Volke zu Beamten gewählt wurden, die ihre Amtsgewalt im alten Sinne auffassen und anwendeten".

Commissen prudenter eorum numerum, quibus fidele istiusmodi officium in ministerio observandum esset, artis finibus circumscriptum: „die im Dienst des Kaisers, vor allem bei der Steuererhebung, verwendet werden", igitur qui erant procuratores et rei familiaris. Hi vero institui demum coepti sunt in provinciis divisas inter Senatum et Principem, ab a. 27, ipso anno (aut priore) haec oda est edita, et quis credat paucis hominibus equestris ordinis vel etiam libertinis haec

Dio Cassius 56.43: εὐπρόσδοός τε γὰρ πᾶσιν ὁμοίως ἦν ... τοὺς τε φίλους ἰσχυρῶς ἐτίμα, καὶ ταῖς παρρησίαις αὐτῶν ὑπερέχαιρε. Sequitur narratio de Athenodoro philosopho¹⁾, qui pro matrona, quam Augustus ad se vocaverat, clausa lectica in cubiculum introductus ἐκείνου δὲ τὸν δίφρον ἀποκαλύπτοντος ξιφῆρης ἐκπεπήδηκεν εἰπὼν „εἴτα οὐ φοβῆ μὴ τίς σε οὕτως εἰσελθὼν ἀποκτείνῃ;” ὁ δ' Αὐγουστος οὐ μόνον οὐκ ὠργίσθη οὐδ' ἐκάκισε τὸν Ἀθηνόδωρον, ἀλλὰ καὶ χάριν ἔγνω αὐτῷ. Vide porro quae sequuntur, διὰ τε οὖν ταῦτα καὶ ὅτι τὴν μοναρχίαν τῇ δημοκρατίᾳ μίξας τό τε ἐλεύθερόν σφισιν ἐτήρησε κ.τ.λ. et in oratione Tiberii c. 40 medio et c. 41 sub fin. de tuta sub eo loquendi libertate τὴν ἀσφαλείαν τῆς παρρησίας προσέθηκεν — πᾶσι δ' ἀπλῶς ... παρρησιάζασθαι ἐπιτρέψαι.

Idem 55.7: ἔχαιρεν ὅτι, ὅσα αὐτὸς ὑπὸ τε τῆς ἑαυτοῦ φύσεως καὶ ὑπὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἀνάγκης καὶ παρὰ τὸ προσήκον ἔθυμοῦτο, ταῦτα τῇ τῶν φίλων παρρησίᾳ διωρθοῦτο²⁾. In senatu increpitus a Cornelio Sisenna iratus exiit et ira oppressa demum rediit (54.27. a. 13). Et quantum non obsequiosi essent militares etiam homines, ostendit narratio a. 4 a. C., 55.4: οὕτω γὰρ που δημοκρατικὸς ἡξίου εἶναι ὥστε τινὸς τῶν συστρατευσαμένων ποτὲ αὐτῷ συνηγορήματος παρ' αὐτοῦ δεηθέντος τὸ μὲν πρῶτον τῶν φίλων τινὰ, ὡς καὶ ἐν ἀσχολίᾳ ὦν, συνειπεῖν αὐτῷ κελεῦσαι, ἔπειτ' ἐπειδὴ ἐκεῖνος ὀργισθεὶς ἔφη „ἐγὼ μέντοι, ὅσάκις ἐπικουρίας χρεῖαν ἔσχες, οὐκ ἄλλον τινὰ ἀντ' ἐμαυτοῦ σοι ἔπεμψα, ἀλλ' αὐτὸς „πανταχοῦ προεκινδύνευσά σου”, ἔς τε τὸ δικαστήριον ἐσελθεῖν καὶ συναγορῆσαι οἱ. Compara cum his quae Suetonius habet c. 54 sqq. et c. 66, de amicorum libertate et contumacia, de famosis libellis, de clientibus, alia.

In his omnibus nihil est taciturnae obsequentiae et silentis servitii (schweigenden Dienens), quae Augustus tunc temporis praesertim frustra quaesivisset, nisi apud infimos et liberos. Qualem ipse se gesserit erga omnes, multis locis accurate descripsit Gardthausen, veluti 1.499: „Im persönlichen Verkehr

1) Plenius rem narravit Zonaras 10.38.

2) Hinc post eladem illam domesticam et Iuliam ob impudicitiam relegatam Saepe exclamavit: *ἄνομον μὴ τι ἀποκτείνω, εἰ μὴ Ἄγριππαν καὶ Μαισενά*. Seneca de ben. 6.32, qui cum addit: „non est quod existimemus Agrippam et Maecenatem solitos illi vera dicere”, rerum ignarus Augusti tempora ex suo diiudicat.

„Sittenreform, zu welchen Augustus eben damals die ersten
 „Schritten gethan hatte und der er von da an sein Leben ge-
 „widmet hat. Dass er unmittelbar nach seiner Rückkehr sämt-
 „liche Tempel in Rom, zwei und achtzig an der Zahl, einer
 „umfassenden Restauration unterwarf, erzählt er selbst in seinen
 „Rechenschaftsbericht: und obwohl sein Ehebruchsgesetz sich
 „nicht mit Bestimmtheit datiren lässt, so kann eben nach den
 „Äusserungen des Dichters daran kein Zweifel sein, dass wenn
 „nicht dieses selbst, doch die Vorbereitungen dazu in dieselbe
 „Epoche fallen.“

Pauca addam de carminis initio, quod luculenter ostendit,
 poetam ad finem usque alloqui iuventutem, novam progeniem,
 nulla civilium bellorum contagione foedatam. Haec est *immeritus*
Romanus, qui opponitur *maioribus*, i. e. avis et vivis etiam pa-
 tribus, qui multa deliquerunt. Peerlkamp acute, attamen per-
 peram, adnotaverat: „Maiores autem neglexerant templa, aedes
 „et simulacra restituere. Romani, qui nunc vivebant, aequè
 „erant in ea re negligentes. Igitur puniebantur. Et merito. Nam
 „poterant restituere, si vellent. Scribendum puto: *Delicta maio-*
rum meritis lues“ (Lehrs ob caesuram: *heu meritis*). Hinc inter-
 pretes locum explicare conati sunt ita ut *immeritus* et futurum
lues suam obtinerent vim ac potestatem. Sed frustra fuerunt, quia
 omnes *Romanum* intelligunt de aequalibus poetae, „das jetzt le-
 „bende Geschlecht“, hi tamen neque immeriti dici possunt neque
 luituri esse in posterum aliorum delicta. At proles eorum, nunc
 adolescens, immerita est, sed tamen luet, si adoleverit, patrum
 et avorum culpam, nisi templa refecerit, h. e., nam Augustus
 reficiet, nisi ad religionem redierit.

Dixi antea cur hanc odam omnium postremam posuerit,
 nempe propter argumentum religiosum et praesertim propter
 extremas strophas. In Pericle laudatum est, quod efficaci elo-
 quentia τὸ κέντρον ἐγκατέλειπε τοῖς ἀκρωμένοις (Plin. Ep. 1. 20),
 sic Horatius suavioribus carminibus 3, 4, 5 hoc subiungens

-gegenüber, und schliesst absichtlich mit der trostlosen Aussicht auf unaufhaltsamen
 -Verfall: nur so darf er hoffen, dass seine Predigt in den Gemüthern nachwirke“.

Multa hodie in celebratissimis dramatis fabulisque romanis leguntur non pudicio-
 ribus verbis exarata quam haec,

„aculeos reliquit in animis eorum a quibus esset auditus” (Cic. Brut. 38).

Antequam transeo ad reliqua carmina pauca dicenda sunt de

Augusto templorum et religionum restitutore.

Cum enim Gardthausen l.l. 1. 866 Mommseni verba supra allata: „es ist einer der charakteristischen Züge der augustischen „Staatsreform, u. s. w.” cum consensu referens ipse haec addidisset: „Augustus der besonderen Werth darauf legte, den „römischen Staat wieder auf feste Grundlagen gestellt zu haben, „sah in einer inneren Wiedergeburt des römischen Wesens allein „die nöthige Garantie für die Zukunft und die Religion schien „ihm das wichtigste Mittel zu sein, dieses politische Ziel zu „erreichen ... Dass sie ihm wirklich Herzenssache gewesen „wäre, lässt sich kaum annehmen”, nuper vir doctus in Gardthauseni operis recensione ¹⁾ hunc in modum contra arguit: „Die Massregeln zur Wiederbelebung alter abgestandenen Ge- „brauche haben aber nicht einmal eine politische Wirkung „ausgeübt und die Stellung der Caesaren nicht gekräftigt. Es „ist dazu ein merkwürdiger Irrthum, den Gardthausen (p. 870) „von Nissen übernimmt, dass alten antiken Religionen ein Zug „zum Monotheismus zu Grunde liege. Am wenigsten lässt „sich das von dem behaupten, was in der damaligen Zeit für „Religion galt. Für die innere Besserung des Volkes aber war „all der religiöse Mummenschanz, durch den Augustus die „schaulustigen Pöbelmassen ergötzte, absolut werthlos. Die „römische Religion, rein ritualistisch wie sie ist, „hat niemals eine eigentlich moralische Wirkung „ausüben können”.

Mitto reliqua quae his verbis proponuntur et de quibus longa esset disputatio, sed refutanda sunt postrema, quatenus iniuriam continent Romanorum religioni eiusque restitutori Augusto illatam. Cum secundum Romanos religio esset „cultus deorum” (Cic. n. d. 2. 8) et religiosi dicerentur „qui faciendarum „praetermittendarumque rerum divinarum secundum morem

¹⁾ Litt. Centralbl. 1896 m. Dec.

tatis dilectum habent nec se superstitionibus implicant" us p. 289), concedendum est, eam effectum vere moralem omnium animis purificandis et ad summam bonitatem ex-
 andis exercere non potuisse. Sed tamen, quod in omni reli-
 gione inesse solet, ut homines rudiores ac simpliciores spe ac
 divini numinis irae aut clementiae revocentur a vitiis et
 malos mores compellantur, haec vis et auctoritas Romanorum
 religioni non defuit. Hinc de Numa aetate Livius
 1.1: „deorum adsidue insidens cura, cum interesse rebus
 humanis caeleste numen videretur, ea pietate omnium pectora
 commoverat, ut fides ac iusiurandum proximo legum ac poenarum
 iuramentis civitatem regerent", et de Cincinnati 3.20.4: „nondum
 est quae nunc tenet saeculum negligentia deum venerat, nec
 interpretando sibi quisque iusiurandum et leges aptas faciebat,
 suos potius mores ad ea accommodabat", et Camillus apud
 Livium 5.51.5: „invenietis omnia prospere evenisse sequenti-
 bus deos, adversa spernentibus" (cf. Horatii verba non multo
 scripta v. 5 sqq.); legantur denique quae Livius scripsit 8.6
 praesenti punitione Annii „spernentis numina Iovis Romani"
 sic finiuntur: „exanimatum auctores quoniam non omnes
 sunt, mihi quoque in incerto relictum sit . . . nam et vera esse
 apte ad repraesentandam deum iram ficta possunt" ¹⁾.
 Non Stoici tantum, sed omnes pii credebant „deorum provi-
 dentia mundum administrari" (Cic. n. d. 2.73), eosque „inter
 quasi societate coniunctos mundum regere ut communem
 publicam" (78), „eadem ratione, quae sit in humano genere
 omni-que lege, quae est recti praeceptio pravique depulsio";
 eam causam (sic Balbus pergit 79) maiorum institutis
 scilicet Fides Virtus Concordia consecratae et publice dedicatae
 esse.

Hinc deorum reverentiam efficacem fuisse ad mores regendos
 etiam notissima Polybii comparatio inter Graecos et
 Romanos hac in re 6.56: *Μεγίστην δέ μοι δοκεῖ διαφοράν*

Igitur Livii quoque notissima pietas a pia fraude non abhorruit, de qua
 egimus. Cf. 1.19.5 de Numa: „qui cum descendere ad animos sine aliquo
 tanto miraculi non posset, simulat sibi cum dea Egeria congressus nocturno

ἔχειν τὸ Ῥωμαίων πολίτευμα πρὸς τὸ βέλτιον ἐν τῇ περὶ θεῶν διαλήψει. Καὶ μοι δοκεῖ τὸ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ὀνειδίζομενον τοῦτο συνέχειν τὰ Ῥωμαίων πράγματα, λέγω δὲ τὴν δεισδαιμονίαν . . . ἐπεὶ δὲ πᾶν πλῆθος ἔστιν ἐλαφρὸν καὶ πλήρες ἐπιθυμιῶν παρανόμων . . . λείπεται τοῖς ἀδήλοισι φόβοις καὶ τῇ τοιαύτῃ τραγωδίᾳ τὰ πλῆθη συνέχειν· διόπερ παλαιοὶ δοκοῦσι μοι τὰς περὶ θεῶν ἐννοίας καὶ τὰς ὑπὲρ τῶν ἐν Ἑλίου διαλήψεις οὐκ εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν εἰς τὰ πλῆθη παρεισαγαγεῖν, πόλυ δὲ μᾶλλον οἱ νῦν εἰκῇ καὶ ἀλόγως ἐκβάλλειν αὐτά. Tum pro exemplo, „apud Graecos, inquit, nullis tabulis aut sigillis aut testibus aerarii curatorum fides satis servari potest, apud Romanos tuta est iureiurando; apud alios populos raro inveneris qui manus abstineat a publica pecunia, apud Romanos raro furem deprehenderis”.

Huiusmodi cogitationibus ii movebantur, qui cum Principe restitutis templis et religionibus ¹⁾ antiquam probitatem et felicitatem revocari posse, frustra sane, crederent.

In Augusto autem hoc omnium minime mirandum fuit, qui, philosophia leviter tinctus, tametsi scripsit *Hortationes ad philosophiam* teste Suetonio 85, et pronus in superstitiones (Suet. 90 sqq. Gardth. 1. 496), cum plerisque felicibus magnarum civitatum conditoribus et gubernatoribus cuiuscunque aevi hoc habebat commune, ut, quicquid antea morum perversitate deliquerat, ex quo tempore in exsequendis consiliis mira prosperitate erat usus, praesenti deorum ope se adiuvari et sustentari firmiter crederet, secundum ea quae Balbus disputaverat, n. d. c. 66: deos et omnibus hominibus consulere et „separatim ab „universis singulos diligere, ut Pyrrhi bello Curium, Fabricium, „Coruncanum, primo Punico Calatinum, Duellium, Metellum, „Lutatium, secundo Maximum, Marcellum, Africanum, post „hos Paulum, Gracchum, Catonem patrumve memoria Scipionem, Laelium; multosque praeterea et nostra civitas et Graecia tulit singulares viros, quorum neminem nisi iuvante deo „talem fuisse credendum est . . . Nemo igitur vir magnus sine „aliquo afflatu divino umquam fuit . . . Magna di curant, parva

1) Quantae qualesque hae fuerint docte exposuit Gardthausen 1. 865—886, cuius dissertationem qui leget, videbit quam inepte haec omnia contumelioso verbo „religiöse Mummenschanz” appellaverit censor anonymus.

„neglegunt: magnis autem viris prosperae semper omnes res”.

Igitur haec quoque persuasio, peculiarem in modum deos sibi praesto esse in perficiendo officio, Augustum adegit, ut deorum templis et sacris consuleret, eorum imprimis, quorum manifesta opera in re angusta adiutus esse videretur, velut Apollinis. Eatenus igitur merito cum aliqua dubitatione Gardthausen haec verba scripsit: „dass sie ihm wirklich Herzenssache gewesen wäre, lässt sich kaum behaupten”.

Ceterum in Augusti quoque ingenio fuisse videtur mira illa mixtura superstitionis et dubitationis et assidua vacillatio ab altera ad alteram, quae Varronis aliorumque religionis propugnatorum fuit propria quaeque in Tito Livio effecit, ut prodigiorum veritatem, quam plerumque defendit, nonnumquam ipse in dubium vocaret, veluti in locis supra citatis et in 24. 10. 6, 27. 23. 2, alibi, atque mundi regimen aliquando diis detraheret concederetque fato, 8. 7. 8, 5. 32. 7, vel necessitati 9. 4. 16, convenienter cum Senecae effato de ben. 4. 8. 3: „natura, fatum, „fortuna, omnia eiusdem dei nomina sunt, varie utentis sua „potestate” et Q. N. 2. 45. 2: „vis illum fatum vocare non erra- „bis . . . vis illum providentiam dicere, recte dices”. De Taciti dubitatione vide Andresen in praef. p. 18 sq.

Oda tertia.

Post virtutes laudatas in secunda, in tertia oda statim sequitur encomium iustitiae et constantiae, quo initio haec cum superiore ita coniuncta est ¹⁾ ut eam paene continuare videatur, et fuerunt qui continuarent et tertiam inciperent demum a vs. 17, teste Porphyryone ad hunc vs. „non est alia haec ἄλλῃ quam superior, sed illi adhaeret, quare falluntur qui eas separant, quippe „cum manifeste operi adhaereat e. q. s.”. Et falluntur sane qui vs. 17 sqq. separant a superioribus, nam leni cursu oda progreditur a duplici virtute ad eos, qui hac arte enisi arces atti-

1) Dillenburger: „subita quadam ratione, ut cum superioribus coniunctio appareat, quarta additur virtus constantiae”. L. Müller: „Weiteres Lob der Tugend”. Et cf. codd. citatos a Kellero.

Ceterum attendamus has virtutes non magis pertinere ad milites vel imperatoris ministros, quam quae in secunda celebratae sunt, verum ad iuventutem ingenuam, quae per aspera ad astra tendere debeat.

gerint igneas: Pollucem (et Castorem) Herculem, Bacchum ¹⁾, Quirinum, et dein ad id, quod caput odae est, orationem Iunonis de Quirino in coelum recipiendo eiusque praesagium de futura rei Romanae maiestate, dummodo Ilii moenia non resurgant.

Unam rem novam hic habemus, quam expressis verbis audire iuventutis intererat, nempe sacram esse personam illius, cui „salvam ac sospitem rempublicam sistere in sua sede licuerat” ²⁾

Quos inter Augustus recumbens
purpureo bibit ore nectar.

Tempus, quo scripta sit haec oda, recte indicavit Kiessling: „die Abfassungszeit ergibt sich nach vs. 11 als bald nach „der Erhöhung Octavians zum Caesar Augustus fallend, Frühjahr 727 (27).”

Magna autem controversia est de mira condicione, cui bellicosus Quiritibus splendida fata et orbis imperium adstringuntur a Iunone vs. 40 sqq. et 57 sqq.: *ne nimium pii tecta velint reparare Troiae*. Fuerunt qui illos versus omnes aut pro parte spurios esse perhiberent (Peerlkamp et Lehrs), alii, qui ipsa verba non urgentes locum in genere laudarent tamquam „vere poeticum et oratorium”, „impetu quodam poeticae *Phantasiae*” conspicuum. Hodie vero viri docti, nec expungere parati nec laudare locum vix intellectum, probabiles eius explicationes temptarunt, quam alii allegoricam, alii historicam invenisse sibi visi sunt.

Allegoricam temptavit Dillenburgerus talem: „Troia ut re- „nascatur numquam potest concedi, h. e. cavendum est ne Roma „exemplum Troiae sequatur, ne Roma quasi evadat altera Troia, „ne Romani cives divitiarum blanditiis deleniti voluptatibusque „capti divinam maiestatem et sapientiam spernant”. Nititur haec interpretatio opinione prorsus ficta et falsa de Troianorum perversitate et morum corruptela ³⁾, quae neque aliunde probari

1) De Bacchi apotheosi etiam Ovidius Tr. 5.8.19 *ipse quoque aetherias meritis inductus est arces, qua non exiguo facta labore via est*, memor huius strophae.

2) Cf. Suet. 28.

3) Schnetz ad vs. 63: „die ewige Dauer des gerechten Rom gegenüber den „unabänderlichen Verhängnissen des ungerechten Troia tritt um so klarer ins „Licht”.

potest neque elici e verbis Iunonis: *mihi castaeque damnatum Minervae cum populo et duce fraudulento*, nam fraudulentus fuit unus Laomedon, atque vera causa Troiae damnatae a Iunone et Minerva a poeta indicatur verbis *fatalis incestusque iudex*.

Aliam interpretationem allegoricam vel symbolicam defendit Kiesslingius, Bambergerum secutus, in praefatione: „dass-„jenige Ilion, dessen Ende Iuno mit solcher Befriedigung erfüllt, ist das Rom der Optimatenzeit: die Neugründung, der sie eine grosse Zukunft verheisst, ist das Rom des Augustus“.

Haec translatio etiam minus probanda est, nam denuo obicitur ¹⁾ bonis Troianis atque Priamo ea morum et institutorum pravitas, qua periit optimatum respublica, dum ab altera parte amplitudo imperii Romani, quam promisit dia dearum, immerito adsignatur Romae Augustae, cum debeatur maxime triumphis Scipionum, Marii, Sullae, Pompei et Caesaris.

Tertiam denique allegoriam excogitavit Plüss (p. 220—26), cuius longa disputatio huc redit: „Carmen inscribi potest „Rom's „Berufung und Entsagung“. Maluerat Aeneas cum Troianus urbem patriam restituere, sed magnanima fidelitate (mit selbstverleugnender Treue) in liberum exilium evecti perpassi sunt calamitates itineris multas et graves, obtemperantes divinae vocationi; ecce igitur Iunonis oratio, quae eos revocat a Troiae restitutione atque pro hoc voluntatis sacrificio magna praemia pollicetur. Haec autem explicatio fictae fabulae instar est, atque iam hac una re semet ipsa refutat, quod Iunonis oratio non habita fingitur ante Troianorum profectionem ab urbe natali, sed post Romam a Romulo iam conditam.

His igitur reiectis superest explicatio carminis historica iam olim obiter prolata ²⁾ at cito relicta, sed quae nuper revixit auctoritate Mommseni, qui contendit poetam ex ipsa rei veritate eos refutare, qui tunc temporis sedem imperii ab Occidente in Orientem, Roma Ilium transferri vellent. Verba eius haec

1) De beneficiis et honoribus a Sulla et Caesare in Troianos collatis vide Strabonem p. 594 extr. et 585 in.

2) Cf. adnotatio Orellii ad hanc odam et Peteri in H. R. III 85.

sunt ¹⁾: „Keiner der mit offenen Augen dieses ernste und „schwungvolle Gedicht liest, kann sich dem Gedanken entziehen, dass der warnende Sänger Byzanz gehnt hat, die „*nova Roma* an den Dardanellen; und mann irrt damit nicht(?). „Der Dichter spricht nur aus was die unvollkommene geschichtliche Ueberlieferung dieser Epoche zu melden versäumt hat „und was dennoch unendlich wichtiger ist als beinahe alles, „was sie berichtet. Sicher ist es in all den Jahrhunderten der „Republik keinem römischen Bürger, welcher Art er sein und „welcher Partei er angehören mochte, auch nur in den Sinn „gekommen, dass das Römerreich anderswo als in Rom seinen „Mittelpunkt finden könne. Aber es ist nicht minder unzweifelhaft dass umgekehrt gleich mit den Anfängen der Monarchie „die Frage in Rom ihren Einzug gehalten hat, ob für den „lateinisch-griechischen Grossstaat, für das ungeheure Reich „des Mittelmeeres die italische Continentalstadt das rechte „Mittelpunkt sei, weiter die Frage ob der neue Wein nicht den „neuen Schlauch, die Umgestaltung der alten Ordnung nicht „die Decapitalisirung Roms nothwendig mache. Es bestätigt „sich dies durch ein weiteres kaum weniger beredtes Zeugnis „eines Zeitgenossen des Horaz und eines nicht minder berühmten. Der Geschichtschreiber Livius, dessen hierher gehörige „Bücher unseren Liedern genau gleichzeitig sind ²⁾, führt seinen „Lesern dieselbe Frage im mythhistorischen Gewande vor“.

Sequuntur pauca de Camilli oratione „ne relictis ruinis in „urbem paratam Veios transmigrarent“, in qua reperiuntur revera quaedam argumenta, a rebus sacris desumpta, quae adhiberi possent ad migrationem Troianam prohibendam. Dein haec: „Horaz wie Livius sprechen im Sinne des neuen Augustus. „Sein Regiment, ein Compromis zwischen der alten Republik „und der neuen Herrengewalt, hat so gehandelt, wie die Iuno „des Dichters, der Camillus des Historikers es verlangen: Rom „blieb in Rom und die einzige Reichs-hauptstadt“.

1) L.l. p. 28. Mitto ea quae praecedunt p. 27 sq., in quibus vir clar. comparisonem instituit, in quibusdam veram, sed in multis nimis audacem, inter verba Iunonis et res gestas vel potius consilia Antonii et Cleopatrae.

2) Liv. 5 c. 50 sqq. Constat saltem l. primum scriptum esse inter a. 29 et 26, et l. nonum probabiliter antea a. 20.

Haec clarissimi viri interpretatio quae in solemni oratione promulgari tantum, non argumentis probari potuit, cur mihi vera esse videatur, breviter declarabo.

Administratio novi imperii magnam partem orbis terrarum amplectentis adstricta erat institutis et legibus angustae reipublicae, unius paene urbis regimini inventis et destinatis, cuius fortuna pendebat plerumque ex populari arbitrio, quod pauci mobiles per ambitum in suum fructum convertebant. Hinc graves et assiduae contentiones civiles, quae consuetudine adeo inveteraverant, ut etiam post extinctam rempublicam absente Principe, identidem reviviscerent, praesertim annis 22, 21 et 19 (Dio 54. 1, 6, 10)¹⁾. Haec autem exoleta reipublicae formae xui non posse videbatur, quamdiu Roma sedes imperii manebat.

De Caesare, teste Suetonio in vs. 79: „*varia fama percrebruit migraturum Alexandriam vel Ilium, translatis simul opibus imperii exhaustaque Italia dilectibus et procuratore urbis amicis permissa*”. Postrema sententia de transferendis opibus imperii et de enervanda Italia ostendit non aegri somnia haec fuisse, sed callidum consilium probe pensitatum, quod si utile Caesar iudicasset, perficere non dubitasset. Post mortem Ilius et regni divisionem Antonius Alexandriam alterum orbis aput reddidit, qui si vicisset apud Actium, illa sola caput orbis exstitisset secundum hominum opinionem: *ὅτι, ἂν κρατήσῃ, ἣν τε πόλιν σφῶν τῇ Κλεοπάτρῃ χαριεῖται καὶ τὸ κράτος εἰς ἣν Αἴγυπτον μεταθήσει* (Dio 50. 4), unde Horatius I 37. 6: *lum Capitolio regina dementes ruinas funus et imperio parabat*. Post fatalem Antonii exitum Alexandriam regni sedes transferri non amplius poterat. Sed quidni Ilium? Nonne oppidulum fama super aethera notum cito ad eandem dignitatem atque amplitudinem produci posset, quo nuper Pergamum et Antiochia ex nihilo creverant? Regimen imperii tam bene extra Italiam geriri posse quam Romae, res ipsa docuerat, cum Octavianus absens

1) Gardthausen I. 582: „Ein Hauptmangel der römischen Verfassung war ihr städtischer Charakter u. s. w.” Mommsen R. St.-R. 3. 346: „Unter Augustus und noch unter Tiberius bewegt sich die Gesetzgebung durchaus in den abgewohnten Formen (2. 8. 45) und hat selbst die im Jahre 14 verfügte Uebertragung der Wahlen von den Comitien auf den Senat überdauert; wir kennen Volksschlüsse noch aus den J. 19, 23 und 24 n. Chr.”.

esset per biennium 31/29, iam tum Italiae et „urbis procuratore „amicis permissa”, ut postea Tarracone (a. 27—25) et in insula Samo (a. 21—19) imperio praesedit. Cum callidissimi hominis consilia alta caligine involuta essent nisi intimis amicis, erant profecto, qui expectarent liberam rempublicam propediem in unius dominationem mutatum iri, quod tuto fieri non posse videbatur nisi mutata simul imperii sede, iidem scilicet, qui etiam „Romulum appellari oportere” censebant „quasi et ipsum conditorem urbis”, cuius tituli avidus esse dicebatur (Dio 53. 16). Denique accedit quod Troianae originis et consanguinitatis memoria, iam inde a bello Punico primo publice sancita, tum maxime florebat, tam in poetarum et historicorum operibus quam praesertim apud primores civitatis easque familias, quae Troianae nominabantur, quarum agmen ducebant Iulii ¹⁾).

Sed Octavianus, mox Augustus, suam sibi viam muniens ad principatum, omnes molestias quas „illa incluta Roma” sibi facessere poterat, prudenter subterfugit vitata urbe, quantum licebat, per 17 annos (30—13), neque illuc rediens nisi expetitus a populo et senatu, donec quasi mansuefacta esset civitas ¹⁾. Scripsit de hac agendi ratione Dio 54. 19 sic: *ἐπειδὴ γὰρ ἐπαχθὲς πολλοῖς ἐκ τῆς ἐν τῇ πόλει χρονίου διατριβῆς ἐγεγόνει καὶ συχνοὺς μὲν ἔξω τι τῶν τεταγμένων πράττοντας δικαίων ἐλύπει, συχνῶν δὲ καὶ φειδόμενος τὰ νεομοθετημένα ὑφ' αὐτοῦ παραβαίνων ἠναγκάζετο, ἐκδημῆσαι τρόπον τινὰ κατὰ τὸν Σόλωνα ἔγνω.*

Ex eo quod Horatius iu solemni carmine et postea Livius in oratione Camilli temerarium Romae relinquendae Troiaeque reparandae consilium impugnarunt, efficiendum est, hoc satis diu et serio fuisse agitatum et non spernendos habuisse auctores. Gravissimum huius rei testimonium habemus in Vergilii XII 820 sqq. ubi Iuno Iovis voluntati hac condicione se cessuram esse dicit ab ope Turno Latinisque ferenda contra Troianos:

illud te, nulla fati quod lege tenetur,
pro Latio obtestor, pro maiestate tuorum;

1) Hyginus tunc librum edidit *de familiis Troianis*, quae secundum Dion. Hal. 1. 86 quinquaginta numero superesse dicebantur. Ex scriptoribus non tantum Vergilius, Horatius, Livius Romae incunabula celebrarunt, sed etiam Tibullus II 5 al. et Propertius 4. 1. 31 sqq., 5. 1. 87 sqq. Cf. praeterea Schweigler H. R. 1 p. 305 et 334 sq.

cum iam conubis pacem felicibus, esto,
 component, cum iam leges et foedera iungent,
 ne vetus indigenas nomen mutare Latinos
 neu Troas fieri iubeas Teucrosque vocari
 aut vocem mutare viros aut vertere vestem.
 sit Latium, sint Albani per saecula reges,
 sit Romana potens Italia virtute propago:

occidit occideritque sinas cum nomine Troia.

Scriptis haec Vergilius non, credo, immemor eorum, quae amicissimus Flaccus sex vel septem annis ante cecinerat, sed ut sua auctoritate ea confirmaret. Ceterum Horatius hunc locum tractavit multa arte et elegantia, unde etiam ii haec summo opere admirantur, qui ex mera *Φαῖρας* profluxisse putent.

Praeterea Mommseno et Friedricho (p. 162) aliisque v. d. id quoque assentior laudationem viri iusti ac tenacis peculiarem in modum pertinere ad Augustum, quod propter vs. 11 et 12 vix negari posse videtur, porro verbis: *fatalis incestusque* ¹⁾ *iudex et mulier peregrina*, atque: *iam nec Lacaenae splendet adulterae famosus hospes*, aperte tanguntur Antonius et Cleopatra: Denique bellum civile diu protractum, nunc finitum, accuratius describi non potuit quam his verbis: *nostrum ductum seditionibus bellum nuper resedit*.

Extremam stropham Peerlkamp censuit non convenire cum gravissima praefatione *Odi profanum* e. q. s.; et hoc quidem verum est, sed recte Plüss suspicatur p. 226: „es mag das „Lied ursprünglich aus einer selbständigen Idee für sich ent- „standen sein“. Vidimus supra has odas postmodo demum a poëta in unum fasciculum esse coniunctas, cum exstitissent singulae per se, atque huius finem non magis resecare voluit Horatius, quam primae. Kiesslingii explicatio symbolica horum versuum nemini credo placebit. In primo vs. futurum *conveniet* non ineptum est, si hanc sententiam arte copulamus cum sequenti, ut poeta Musam suam nimis celsum argumentum, *deorum sermones*, pertexere volentem revocet: Quo tendis?

1) De Augusti redivitibus a. 24, 19, 13 vide Dionem 53. 28, 54. 10 et 25 et Gardth. 1. 724 835. 850. Cf. Hor. III 14, IV 5.

2) Etiam Antonius incesti reus erat erga Octaviam.

ulterius hoc persequi non convenit lyrae iocosae ¹⁾. Desine" e. q. s.

Denique vs. illi de *auro inreperito* (49—52) non Peerlkampio tantum disconvenire et in Iunonis orationem quasi per auras delapsi visi sunt. Nemo tamen hodie non in his quoque manum poetae agnoscet. Nihil vehementius et frequentius in satiris et carminibus exsecratus est quam avaritiam et aurum, *summi materiem mali* (24. 49; cf. c. 16 et multa alia in reliquis libris). Huius perniciosi severa reprehensio deesse non debuit in his iuventutis monitionibus, et quam grave sit vitium, melius indicari non potuit quam ea ratione, ut terrarum dominationi haec una res impedimento fore dicatur. Strophæ igitur arte cohaeret cum sequenti, in qua vs. 54 non *tangat* sed *tanget* iusta est lectio ²⁾.

Oda quarta.

Carmen specie tripartitum (1—36, 37—42, 42—finem) unitate non caret. Musæ sunt, quæ tuitæ sint poetam a tenera ætate et quarum opera in posterum quoque securum ævum sit acturus (1—36). Eaedem recreant Caesarem, militia fessum, et lene consilium ei suggerunt (37—42) ³⁾. Haec lenitas viriumque moderatio, quæ uno vocabulo *vis temperata* appellatur, Iovi reliquisque diis grata est, qui eam *provehunt in maius*, exosi iidem *vires omne nefas animo moventes* (66 sqq.), ut docet exemplum Titanum et Gigantum, quorum *vis consili expers mole ruit sua* (42—68). Quantum di oderint immanitatem viriumque abusum ostendit severa monstrorum illorum poena (59—81).

Locus de Musis initium sumit a casu quodam, in montanis oppidulis nequaquam singulari, cum infans male custoditus, matre orbatus patre in negotiis absente, evagatur in saltus multumque quaesitus tandem invenitur in frondibus tutus &

1) Cf. I 6. 10: *Musa lyrae potens*.

2) Mommsen allegoricam odæ significationem ad finem usque nimis persequens in vs. 49—52 hanc sententiam latere opinatur p. 28: „Rom (wird) wie bisher die Usurthänen weniger besteuern als beherrschend (*spornere fortior quam cogere*) über drei Erdtheile regieren“.

3) Nempe in gerenda republica et praesertim erga hostes et adversarios, cf. C. S. 50: „*clarus Anchisae Venerisque sanguis ... iacentem lenis in hostem*.“

feris, mirum quod sit omnibus vicinis etiam longinquioribus ¹⁾).

De Augusto poetarum patrono eodemque Musarum cultore multa tradidit Suetonius c. 89. Idem narravit in vita Vergilii (Reiff. 61): „Georgica reverso post Actiacam victoriam Augusto „atque Atellae reficiendarum virium causa commoranti per continuum quadriduum legit, suscipiente Maecenate legendi vicem, „quotiens interPELLARETUR ipse vocis offensione“. Factum hoc videtur ante, vel potius paulo post triumphos a. 29, mense Sextili habitos ²⁾). Hanc recitationem amici, in poetarum sodalitiis sine dubio valde celebratam, respexisse videtur Horatius vs. 40, cum etiam ea quae praecedunt, *militia fessas cohortes reddidit oppidis et quaerentem finire labores*, optime concinant cum copiis eo anno dimissis et clauso Iani templo. Carmen igitur scriptum est non multo post a. 29. Quod autem Britanni et Concani vs. 33 componuntur cum gentibus feris et indomitis, Gelonis et Scythiis, id quoque tempus indicare videtur, antequam Augustus consilium cepisset (a. 27) subigendi Britannos et Cantabres.

Ex loco qui sequitur de summa Iovis potentia, cui simillimi sunt splendidi vs. in I 12. 13 sqq. eodem fere tempore compositi, et ex sequenti de Gigantomachia praefationis versus extraxit 6 et 7. Mox, post brevem Palladis, Vulcani, Iunonis mentionem (57—59), uberius celebratur Apollo, non quidem ex imitatione Alcaei et Pindari (Kiessl.), sed quia ille inprimis tutelare numen tunc evasit imperii atque Principis, qui eius templum hoc ipso anno 28 m. Octobri dedicavit.

Ingrata et pedestria verba vs. 69 *testis mearum sententiarum* apte Kiesslingius excusavit exemplo Pindarico fr. 146 *τεκμαίρομαι ἔργοισι Ἡρακλέος κτλ.*

Oda quinta.

Prima strophæ

Caelo tonantem credidimus Iovem
regnare: praesens divus habebitur

1) Etiam hodie nullus rumor vel in magnis urbibus citius spargitur graviorque afficit omnes qui parentes sunt, quam liberorum amissorum. Fabulas de Stesichoro et Pindaro, quas Horatium imitatum esse multi credunt, in nihilo fere conveniunt cum ipsius narratione. Recte de ea indicat Friedrich p. 160.

2) Cf. I. van Wageningen, de Verg. Georg. 1888 p. 9.

ulterius hoc persequi non convenit lyrae iocosae ¹⁾. Desine" e. q. s.

Denique vs. illi de *auro inreperito* (49—52) non Peerlkampio tantum disconvenire et in Iunonis orationem quasi per auras delapsi visi sunt. Nemo tamen hodie non in his quoque manum poetae agnoscet. Nihil vehementius et frequentius in satiris et carminibus exsecratus est quam avaritiam et aurum, *summi materiem mali* (24. 49; cf. c. 16 et multa alia in reliquis libris). Huius perniciiei severa reprehensio deesse non debuit in his iuventutis monitionibus, et quam grave sit vitium, melius indicari non potuit quam ea ratione, ut terrarum dominationi haec una res impedimento fore dicatur. Strophæ igitur arte cohaeret cum sequenti, in qua vs. 54 non *tangat* sed *tanget* iusta est lectio ²⁾.

Oda quarta.

Carmen specie tripartitum (1—36, 37—42, 42—finem) unitate non caret. Musæ sunt, quæ tuitæ sint poetam a tenera ætate et quarum opera in posterum quoque securum ævum sit acturus (1—36). Eaedem recreant Caesarem, militia fessum, et lene consilium ei suggerunt (37—42) ³⁾. Haec lenitas viriumque moderatio, quæ uno vocabulo *vis temperata* appellatur, Iovi reliquisque diis grata est, qui eam *provehunt in maius*, exosi iidem *vires omne nefas animo moventes* (66 sqq.), ut docet exemplum Titanum et Gigantum, quorum *vis consili expers mole ruit sua* (42—68). Quantum di oderint immanitatem viriumque abusum ostendit severa monstrorum illorum poena (59—81).

Locus de Musis initium sumit a casu quodam, in montanis oppidulis nequaquam singulari, cum infans male custoditus, matre orbatus patre in negotiis absente, evagatur in saltus multumque quaesitus tandem invenitur in frondibus tutus a

1) Cf. I 6. 10: *Musa lyrae potens*.

2) Mommsen allegoricam odæ significationem ad finem usque nimis persequens in vs. 49—52 hanc sententiam latere opinatur p. 28: „Rom (wird) wie bisher die Usterthanen weniger besteuern als beherrschend (*spernere fortior quam cogere*) über drei Erdtheile regieren“.

3) Nempe in gerenda republica et praesertim erga hostes et adversarios, cf. C. 8. 50: „*clarus Anchisae Venerisque sanguis ... iacentem lenis in hostem.*“

nirum quod sit omnibus vicinis etiam longinquioribus ¹⁾. Augusto poetarum patrono eodemque Musarum cultore tradidit Suetonius c. 89. Idem narravit in vita Vergilii 61): „Georgica reverso post Actiacam victoriam Augusto Atellae reficiendarum virium causa commoranti per con- quadriduum legit, suscipiente Maecenate legendi vicem, ns interpellaretur ipse vocis offensione“. Factum hoc vin- te, vel potius paulo post triumphos a. 29, mense Sextili ²⁾. Hanc recitationem amici, in poetarum sodalitiis sine valde celebratam, respexisse videtur Horatius vs. 40, tiam ea quae praecedunt, *militia fessas cohortes reddidit et quaerentem finire labores*, optime concinant cum copiis dimissis et clauso Iani templo. Carmen igitur scriptum multo post a. 29. Quod autem Britanni et Concani vs. 33 untur cum gentibus feris et indomitis, Gelonis et Scy- d quoque tempus indicare videtur, antequam Augustus im cepisset (a. 27) subigendi Britannos et Cantabres. oco qui sequitur de summa Iovis potentia, cui simillimi plendidi vs. in I 12. 13 sqq. eodem fere tempore com- et ex sequenti de Gigantomachia praefationis versus ex- 6 et 7. Mox, post brevem Palladis, Vulcani, Iunonis nem (57—59), uberius celebratur Apollo, non quidem ex one Alcaei et Pindari (Kießl.), sed quia ille inprimis numen tunc evasit imperii atque Principis, qui eius m hoc ipso anno 28 m. Octobri dedicavit. ata et pedestria verba vs. 69 *testis mearum sententiarum* iesslingius excusavit exemplo Pindarico fr. 146 *τεκμαί- ρουσι Ἡρακλῆος κτλ.*

Oda quinta.

ia strophæ

Caelo tonantem credidimus Iovem
regnare: praesens divus habebitur

am hodie nullus rumor vel in magnis urbibus citius spargitur graviorque nes qui parentes sunt, quam liberorum amissorum. Fabulas de Stesichoro ro, quas Horatium imitatum esse multi credunt, in nihilo fere conveniant s narratione. Recte de ea iudicat Friedrich p. 160.

I. van Wageningen, de Verg. Georg. 1888 p. 9.

Augustus adiectis Britannis

imperio gravibusque Persis.

cum reliquis tam male cohaeret, ut fuerint olim qui eam abigendam (Gruppe) et in primam odam transponendam (Peerlkamp) esse crederent, neque hodie adhuc ullus interpres probabilem conexum protulit. Cum autem ex hac quaestione totius odæ explanatio pendeat, accurate eam persequar. Verborum sententia perspicua est ¹⁾ „Credidimus semper et etiam nunc credimus ²⁾“, „Iovem tonantem regnare in coelo, Augustus divus praesens in „terris habebitur, si adiecerit ³⁾ imperio Britannos et graves „Persas“.

Iam statim ii refutandi sunt, qui significationem verborum *praesens divus habebitur Aug. adiectis imperio Persis*, propter ea quæ deinceps leguntur in vs. 5—13 et 25 sq., ita amplificant ut poetam hoc monere dicant, futurum et necesse esse ut suscipiatur expeditio in Parthiam ad captivos vi et armis, non auro, liberandos. In hunc errorem non Schuetz tantum incidit („dasselbe werde jetzt Aug. vollführen, der die Gefangenen „ebenfalls nicht mit Gold sondern mit Eisen auslosen werde“), sed etiam Kiessling, qui nimia licentia initium odæ sic explevit: „Credimus Aug. praesentem divum esse, sed vacillare debet nostra opinio de eius divinitate, „quando audimus nihilominus („unsere Zuversicht auf „Aug. Göttlichkeit muss wanken, wenn wir hören dass trotz- „dem“), militem Crassi coniuge barbara turpem „maritum vixisse e. q. s.“ Ex hac versione sequeretur, labantem illam fiduciam de Augusti divinitate sic tantum restitui posse atque debere, ut Augustus captivos in civitatem reducat. Hoc autem vel votum vel praeceptum adversa fronte pugnat cum Reguli oratione, quæ captivos numquam recipiendos esse

1) Inepte Porphyrio: „Famae, inquit, tantum de Iovis magnitudine credidimus: quanto magis de Augusti credendum est, cuius virtutes et potentiam omnes non audimus sed videmus“.

Perperam etiam Dillenburger: „Ut Iupiter in coelo regnat, sic Augustum rerum gestarum magnitudo terrarum dominum fecit“.

2) Ita perfectum explico cum Orell. Dillenb Kiessl, et Nauck-Weissenfels: „credidimus (πιστεύσαμεν) drückt einen in der Vergangenheit festgeankerten „Glauben aus“.

3) Sic recte omnes fere reddunt ablat. absol. *adiectis*.

arguit, ita ut hanc saltem ob causam expeditio suscipienda non esset ¹⁾).

Evitarunt illum errorem Teuber et Mommsen et Friedrich, qui non praeterviderunt secundum Reguli orationem milites Romanos, qui sese hostibus tradiderunt, deserendos suoque infortunio relinquendos esse atque ideo statuerunt aliquam repugnantiam esse inter hanc odæ partem et initium, in quo, etiam secundum illos v. d., praesertim in vs. 2—4, praedicatur expeditionis Parthicae necessitas. Excogitarunt tamen huius repugnantiae explanationes inter se valde diversas et omnes nimis speciosas.

Secundum Teuber, qui hunc locum accurate tractavit in N. Ann. a. 1889 p. 426 sqq., vs. 1—12 continent opinionem vulgi et factionis militaris („die tagesmeinung des volkes ... „die Kriegspartie“ p. 426), qui hoc declarant: „verlangt „muss von ihm (Augustus) werden, dass er durch die besiegung „der Parther einem so schmachvollen zustande ein ende mache „unde somit die soldaten des Crassus in den römischen staat „zurückführe, wie sichs gebührt“ ²⁾). Tum vs. 13 ad finem odæ refutationem exhibent poetae („die entgegnung des dichters“ p. 426), atque sic concludit p. 427: „das hauptergebniss „ist, dass die beiden teile, in welche das gedicht zer- „fällt, zu einander in entgegengesetztem verhältnisse stehen „und der zweite die forderung, welche der erste enthält, ab-

1) Ceterum cum hac Kieslingii explicatione in not. ad vs. 1 non quadrat altera in praefatione: „Ist es möglich, dass während Juppiter im Himmel und Aug. „auf Erden walten, des Crassus entartete Soldaten sich so weit vergessen haben, „in der Gefangenschaft zu freien und ihrer parthischen Schwierer Waffen zu tragen?“ ubi Aug. iam ante adiectos imperio Br. et P. Iovis instar in terris regnare dicitur. Et tamen haec quoque versuum interpretatio falsa est, cum miles Crassi iam multo ante regnum Augusti uxorem duxerit et arma Parthica portaverit Cf. quae contra K. disputavit Teuber in N. A. XXXV (1889) p. 417. Apparet quam parum Kieslingio quoque constiterit de primae strophæ significatione, quem virum clarissimum ideo prae ceteris identidem cito, quia in Hor. odarum interpretibus primum me iudice locum tenet diuque tenebit

2) P. 425. De Britannis haec addit: „Wenn auch die unterwerfung Britanniens „in derselben ersten strophe gefordert werde, so kommt dies für das folgende nicht „weiter in betracht“. Secundum T. vulgus atque milites argumentationem suam incipiunt, profecto mirum in modum, a. v. *Coelo tonantem* e. q. s.: „daher die erste „pluralperson in *credidimus*“.

„schlänglich beantwortet ... keinen neuen krieg weiter, ruft „Horaz seinen landsleuten in unmittelbaren anschluss an das „vorhergehende gedicht zu (cf. 4. 37 sq.) ... und wenn einige „meinen, Augustus habe seine mission noch nicht erfüllt, er „könne den Römern noch nicht ein gott auf erden sein, weil „er die Parther noch nicht besiegt und die gefangenen soldaten „des Crassus noch nicht in die heimat zurückgeführt habe, so „verleugnen diese den altrömischen standpunkt, der es verbietet „für gefangenen irgend welches interesse zu hegen“. Ut ita concludatur, recedendum est a vulgari interpretatione in vs. 5—12, in quibus secundum T. p. 422 sq. illa factio causam sic agit, ut nequaquam reprehendat ipsos milites, quod capi se passi sint et arma manusque tradiderint, sed eos, quorum culpa tot annos in hostium potestate relictii sint, nempe *curiam* et *inversos mores*, h. e. temporum et factionum iniquitatem („dass man „nicht dafür gesorgt hat 10000 zeugungskräftige(!) männer in „den staat zurückzuführen, ruhig hat man sie im barbarenlande „heiraten lassen“). Praeterea in refutatione poetae prima verba *hoc caverat* non significant secundum T., ut vulgo creditur, Regulum praecavere voluisse, ne in posterum milites Romani arma traderent et in hostium servitute viverent, sed hoc: „was in einem solchen falle für ein massregel zu treffen sei „das hatte R. einst ins auge gefasst. *Hoc* nimmt ganz allgemein die vorher geschilderte lage der soldaten und „das stillschweigend zugleich gestellte verlangen „dieselben dem röm. staatsverbande wiederzugehen „auf“. Scripsit autem secundum T. Horatius hoc carmen non tantum ut Augusti consilio suffragaretur, sed ut simul indicaretur, cum antea ipse expeditionem Parthicam postulasset (I 2. 51, 12. 53), nunc mentem mutavisset (p. 428).

Longe aliter Friedrich p. 141 paucis verbis controversiam sic dirimere conatus est. Ipse Horatius in primis vs. se sperare et postulare significat expeditionem contra Parthos, sed dein in Reguli oratione se convertit in captivorum cognatos, qui, cum bellum Parthicum a Principe in incertum tempus dilatatum esse videretur, illorum reditum etiam sine bello, mutua benevolentia, perfici posse sperarent: „es lag, da bei den „sonstigen Feldzüge des Augustus ein Partherkrieg zunächst

„ausgeschlossen erschien; unter diesen Umständen für die Angehörigen jener Gefangenen der Gedanke nahe, man könne ihre Rückkehr auch ohne Krieg auf gütlichem Wege erlangen. Diesem Wunsche tritt Horaz als einem unrömischen entgegen“¹⁾).

Denique Mommsen eodem anno quo Teuber, nec minus aperte; odæ introitum pugnare declaravit cum oratione Reguli, quæ repugnantia unde repetenda sit et quid velit, his verbis exposuit in oratione saepius a me laudata p. 31: „Das fünfte Gedicht ist eine Vertheidigung des Augustus wegen seiner äusseren Politik Die unleugbare Unfertigkeit der Zustände besonders im Westen haben A. bestimmt das cäsarische Kriegsprogramm unverändert fest zu halten, und nirgends ist dies schärfer ausgesprochen als im Eingang unseres Gedichts: die Eroberung Britanniens und Persiens wird hier bestimmt verheissen, ja erst wenn diese vollendet sein werden, wird A. ebenso als irdischer Gott sich offenbart haben, wie Juppiter sich offenbart durch den Donner als der Herr des Himmels ... Allein dies Programm sollte, wie das ja auch sonst vorkommt, die Absichten seines Urhebers nicht offenbaren sondern verdecken ... Augustus kehrt aus dem Orient heim ohne in dieser Hinsicht irgend einen Schritt gethan zu haben ... Dass nicht wenigen, und vermuthlich eben die thatkräftigsten und die treuesten Anhänger der neuen Monarchie darüber stutzten, ist zweifellos ... Diesen Tadlern antwortet hier der Dichter ... Zehntausend römische Bürger waren bei der Katastrophe des Crassus in parthischen Gefangenschaft gerathen: als 24 Jahre später A. nach Syrien kam, mussten deren nicht wenige noch am Leben sein, und begreiflicher Weise machen die Kriegslustigen in erster Reihe geltend, dass die römische Ehre ihre Befreiung verlange. Darauf antwortet der Dichter (hinc igitur incipit altera pars

1) Cf. p. 164: „Bei dem nahen Verhältnisse zu Maecenas, ist anzunehmen, dass die meisten dieser Staatsoden (III 1—6) seiner Anregung ihre Entstehung verdanken. Es sind etwa Leitartikel in grösstem Stil ... Mit III 5 tratt man (Maec. et Hor.) denen entgegen die die günstige politische Konjunktur benutzen wollten, um die Ihrigen von den P. zurück zu verhalten“.

„odae) mit einer dem Regulus in den Mund gelegten Ausführ-
 „rung, der gefangene Römer sei kein Römer mehr und der
 „Befreiung nicht werth. Der schroffe Uebergang von dem
 „Kriegsprogramm zu dieser Abweisung desselben zeigt klar
 „genug deren logische und praktische Bedenklichkeit, aber die
 „Intention des regierungsfreundlichen Dichters tritt
 „darum nur um so deutlicher zu Tage“.

Teuber, Mommsen, Friedrich in eo igitur consentiunt, quod
 perhibent, de quaestione Parthica alia ab Horatio doceri in car-
 minis introitu, alia in oratione Reguli, sed in huius repugnan-
 tia dissolutione magnopere dissentiunt.

Teuber adversariorum cuidam factioni populari et militari
 tribuit primam stropham, nec hanc tantum, sed praeterea etiam
 sequentes duas, in quibus illi postulant („verlangt muss wer-
 den“) bellum Parthicum ad reducendos captivos innocentes
 et civitatis socordia illic derelictos. Tum a. vs. 13 ipse poeta
 ore Reguli bellum suscipiendum et captivos reducendos esse
 negat. Hae opinioniones reiciendae sunt his de causis: 1. Solemne
 effatum in vs. 1—4 non refert opinionem alicuius factionis,
 sed quid poeta cum tota civitate credat et speret de Iove
 et Augusto. 2. Verba *adiectis imperio Persis* non postulationem in
 se habent, sed spem et expectationem belli et victoriae de
 Persis. 3. Britannorum mentio prorsus negligitur (ut etiam a
 Friedricho). 4. Crassi milites secundum Horatium nequaquam
 insontes fuerunt (*anciliorum et nominis et togae oblitus* e. q. s.).
 5. Verba *hoc caverat* non id significant, quod T. voluit.

Secundum Mommsenum Horatii Musa in hoc oda aulici
 caudidici munere functus est (p. 34: „es sind höfische Gedichte;
 „die Muse that mitunter darin Advocatendienst“), contra „viros
 fortissimos et fidissimos imperii assecclas“, qui querebantur Au-
 gustum ex oriente rediisse nulla re suscepta contra Parthos. Si
 hoc verum est, vide quam pueriliter et inepte hoc officium
 aulae praestiterit.

Ponit H. ab initio Caesaris „programma“ (falsum tamen et
 simulatum) ¹⁾ de Britannis et Persis subigendis, ut fidem illis

1) Noveritne Horatius simulatum esse an ignoraverit, Momms. non aperte indi-
 cavit. Si ignoravit, impudenter ei verba dederunt Maecenas et Augustus, cuius causam

reprehensoribus faciat, promissum illud (inane) aliquando ratum fore. Quid tum? Sequitur in oratione Reguli illorum reprehensionis refutatio. Quomodo? Exspectamus poetam dicturum, cur bellum nondum suscipi potuerit, id non omisum esse, sed iustis de causis dilatum. Sed respondet quod ad illorum vituperationem nihil pertinet: captivos Romanos numquam esse redimendos; quasi vero illi captivi, qui supererant, impedimento essent, quominus Parthi punirentur et devincerentur. Quid responderi potuit ineptius hominibus non stupidis, sed rerum publicarum usu versutis et callidis, qui palam de ea re conquesti erant in senatu (Momms. p. 32 infr.)? ¹⁾

Friedrich denique statuit Horatium post introitum, quo ipse profiteatur belli necessitatem, correxisse cognatos captivorum redemptionem flagitantes sine bello. Videamus igitur de ea re, sitne verisimile Romae tunc fuisse homines, qui captivos illos tantopere curarent, ut eorum gratia bellum suscipi aut foedus cum Parthis fieri cuperent et flagitarent ab Augusto, utque Horatius eos peculiari carmine refutandos esse censeret. Tangit haec quaestio non tantum Friedrichium, sed reliquos etiam interpretes, qui ad unum omnes opinantur, Horatium orationem Reguli de captivis Carthaginiensibus finxisse eo consilio, ut a Crassianorum militum reductione cives dehortaretur. Quam longe distet haec opinio ab omni probabilitate, paucis ostendam.

Cum Crassus a. 54 milites novicios plerosque in Asiam eduxisset, concedo post XXVII annos etiam haud paucos captivos superstites fuisse; at vero cum hi, senes facti quinquagenarii fere, uxores interea duxissent, liberos procreassent, servilia soceris officia praestitissent eorumque arma portassent etiam contra Romanos ²⁾, nequaquam verisimile est, ullum eorum relictis pignoribus omnibusque fortunis in Italiam reverti voluisse, ubi praesertim, si non severissimam poenam secundum

defendebat. Si novit, quod paene necessarium est in patrono aulico, imperii amico („regierungsfreundlichen Dichter“), ipse mentitus est grandiloquis versibus.

1) M. ipse sensit quam inepte sic causam egerit Horatius („der schrofte Uebergang u. s. w.“), sed eum excusat secundum adagium: ubi desint vires tamen est laudanda voluntas („aber die Intention u. s. w.“).

2) Florus 4 10, cll. Vell. 2. 82.

disciplinam militarem Romanorum (Marquardt 5. 533, Suet. Oct. 24), tamen infamiam exspectare debebat et, etiamsi illaesus degere posset, audiret tamen non raro convicia Horatianis similia: „Tunc miles Crassi, qui coniuge barbara turpis maritus „vixisti, cet.?", dum in Parthia vitam agebat, indignam quidem homine Romano, sed tranquillam et tolerabilem ¹⁾). Non magis credibile est, quemquam Romanorum istiusmodi homines reductos voluisse. Patres matresque tantum non omnes obierant, et quid in tali casu, post tot annorum absentiam, a pristinis amicis et cognatis in genere exspectandum esset, omnes satis novimus; quotus quisque horum reducem cuperet hominem transfugae stigmatem semel notatum, nec potius eius propinquitatem et commercio quantocius defunctum se mallet?

Haec, quae docet ipsa rei probabilitas, confirmantur veterum testimoniis de signorum et captivorum traditione. Constat inter omnes cum signis etiam captivos esse remittendos; hoc postulaverat Antonius a. 36 et denuo a Phrahate postulavit Augustus a. 23 (Dio 49. 24, 53. 33) et tandem hi cum illis remissi sunt a. 20, ut narrant Dio 54. 8 τὰ τε σημεῖα αὐτῶ (Tiberio) καὶ τοὺς αἰχμαλώτους, πλὴν ὀλίγων οἱ ὑπ' αἰσχύνης σφᾶς ἔφθειραν ἢ καὶ κατὰ χώραν λαθόντες ἔμειναν, ἀπέπεμψε, et Iustinus 42. 5 itaque tota Parthica captivi ex Crassiano sive Antonii exercitu collecti, signaque cum his militaria Augusto remissa. Apparet ex his locis, captivos non sua sponte ac laete nomina dedisse, ut domum reverterentur avide exspectati ab civibus et propinquis, sed esse recollectos tota Parthia, et fuisse alios qui latitarent durante conquisitione, alios qui capti mortem traditioni anteferrent, prae pudore, nam sciebant se in perpetuum infames fore, etiam si impuniti manerent, non enim poenae loco tradebantur, sed ne porro Parthi gloriarentur sibi servire cives Romanos.

Haec, quae dico, eo confirmantur quod pleraque ²⁾ de signis spoliisque et obsidibus redditis testimonia tacent de captivis,

1) Iustinus 41. 2: exercitum ... maiorem partem servorum habent ... hos pari ac liberos suos cura habent, quae verba bene illustrent Hor. v. socerum in armis.

2) Mon. Anc. 5. 40 sq. Liv. per. 141. Vell. 2. 91. Suet. Oct. 21. Oros. 6. 21. 29. Cf. Ilor. Ep. 1. 12. 26. Verg. Aen. 7. 605.

aprimis Monum. Ancyranum, ubi eorum mentio ab Augusto non esset omissa, si in eorum receptione aliqua fuisset gloriandi aut etandae materia; sed res erat tristissima atque oblivioni tradenda.

Cum Horatius hanc odam scribebat, nomen Romanum adhuc remebatur Crassianae cladis pudore, nullum tamen verbum in ea legitur de ipsa clade aut de aliqua infamia populo Romano inde orta, neque de ultionis officio incumbente populo vel Principi. Nulla culpa, nulla ignominia memoratur alia, quam ipsorum captivorum, cum hoc tantum agat poeta, ut doceatur eventus, oblivionem et infamiam eos manere, qui suo tempore pro patria mori nesciant. Hoc unum et solum est carminis propositum cum in loco de Crassi milite, tum in oratione eguli¹⁾; ideo notabile est, Horatium de captivis Crassianis qui quasi de extinctis, *vixit* et *consenuit*: vivebant tamen et nesciebant cum haec scriberet, sed patriae iam mortuorum istar erant.

Cum argumento odae mere ethico non convenit prima strophæ, ut tandem ad hanc redeam, quæ, post professionem de novo imperio, Augustum praesentem divum fore ait, si Britannos et Persas, i. e. fortissimas gentis ab Occidente et Oriente, subegerit, quo facto nullus summi in terris imperii aemulus supererit. Vidimus quam frustra fuerint et inter se discrepent, si hanc sententiam interiore vinculo cum oda conectere voluerint. Itaque nostra conclusio alia esse nequit, nisi haec: ipsa oda incipiebat olim a vs. 5: *Milesne Crassi* sqq.; cum recipere in corpusculum, praeposuit H. stropham intercalarem, cuius initium de Iove hoc carmen conectit cum praecedenti, in quo Iovem celebratur inde a vs. 43²⁾; tum iuxta Iovem celebravit

1) Recte igitur Kiessling in fine praef.: „die Ode knüpft ihrer Stimmung nach an das *dulce et decorum est pro patria mori* e. q. s.

2) Ita iam Kiessling indicavit: „Aeusserlich durch die ersten Worte an die zweite Hälfte des vorigen Gedichtes angeschlossen“. Idem usu venit in oda 4, cuius prima strophæ non magis cohaeret cum iis quæ sequuntur in vs. 5 *Auditis* cett., sed ariter respicit ad praecedentem odam tertiam et postea inserta hanc cum illa coniungit. Hinc Porphyrio: „Quod ait *descende coelo*, ad illud pertinet, quod velit iam transire a Iunonis sermonibus, quos in coelo habuisse eam ostenderat“. Cf. Kiesslingii adnot. ad 4. l et Mommsen p. 80 de fine odae 8ae et initio 4ae. Reliqua armina, praeter primum quod habet praefationem illam communem, inde ab initiis iis sunt ethica vel religiosa et inter se idcirco satis bene coniuncta.

Augustum, ut in oda quarta et in aliis, sed fecit hoc eiusmodi verbis, ut per *gravium Persarum* nominationem acquireretur aliqua transitio ad illorum captivos et ad reliquam odam, quae igitur nexu artificiali, laxo et tantum externo cum introitu est copulata, quod idem obtinet in oda 1 et 4 (vide adnot.).

De tempore quo scripta sit oda iusto fortius sic affirmat Kiessling: „die Abfassungszeit ergiebt sich aus vs. 3: H. „glaubt noch an das Unternehmen der britannischen Heerfahrt, „also 727/728 (27/26)“. Sed de Britannia subigenda iam antea cogitaverat Augustus a. 34 et etiam post annum 26, cum esset in Hispania (Dio 49. 38, 52. 22, 23. 25). Fieri tamen potest ut Horatius, cum in prima strophä, scripta post ipsam odam, Britannos nominaret, cogitaverit de expeditione quam Augustus, cum aestate a. 27 Romam relinqueret, in insulam suscipere in animo habebat, sed neque tum nec postea exsecutus est.

Non constat quando Horatius sex odas a me tractatas, ex quibus sola tertia certum habet temporis iudicium propter nomen Augusti a. 27 m. Ian. Caesari inditum, in unum corpus redegerit. Factum esse potuit tum demum, cum a. 24 tres odarum libros in lucem emitteret. Sed cum multa in eis hoc spectent, ut operam in templis et religionibus restituendis a Caesare positam a. 28/27 celebrent et fructuosam reddant ad mores emendandos, multo probabilius est, fasciculum separatim fuisse editum paulo post quam singulae essent confectae. Igitur de toto opusculo ita concludo: Odae singillatim compositae inter a. 29 et 27¹⁾ coniunctae apparuerunt a. 27 (ante Caesaris abitum in Galliam), insertis strophis duabus inter odas 3 et 4 atque 4 et 5 et praemissa totius libelli praefatione duarum stropharum.

Cum Mommsenus in illa oratione nonnumquam innuere videatur, Horatium Principis nomine potius quam suo locutum esse eumque semel appellet „den regierungsfreundlichen Dichter“ et semel de carminibus ita iudicet: „ei sind höfische Gedichte;

1) Prima fortasse vetustior est. Mo. p. 38: „Sie werden alle ungefähr gleichzeitig geschrieben sein“.

„die Muse thut mitunter darin Advocatendienst und die Vermischung des Olymps und des Palatins führt hier und da zu „Unklarheiten und Geschmacksfehlern“, metuendum est, ne sint, quos praeclarissimi viri auctoritas permoveat, ut credant Horatium in his odis non omnino sinceram suam ac propriam animi persuasionem aperuisse, sed Musam suam commodasse Imperatoris vel aulicorum hominum voluntati et gratiae¹⁾. Sic tamen ii et iniuria afficerent poetam, omnium longissime remotum a levissima adulationis suspicione, et veram Mommseni opinionem se parum intellexisse ostenderent. Amat elegantissimus Romanorum historiae auctor scripta sua illustrare acute dictis, quae quasi *ἐπεα πτερόεντα* longe evolant et ab omnibus facile memoria retinentur, sed quibus tamen cavendum est ne plus ponderis tribuamus, quam ipse iis tribui voluerit. Quid revera de his odis earumque auctore sentiat, aperiunt, cum alia de singulis iudicia passim inserta²⁾, tum ea imprimis, quae continuo sequuntur verba modo citata p. 34: „Aber dies „trifft nur Nebensachen. Darf man den richtig fühlenden „heiter gearteten Dichter glücklich preisen, dass er aus den „trüben Wolken des entsetzlichen Haders eine reinere und besere Staatsordnung hat hervorgehen sehen, so hat es auch „Augustus wohl verdient in so feiner, so aufrichtiger „und so würdiger Weise gefeiert zu werden. Die Producte „der Schmeichellitteratur pflegen zu den Werken zu gehören, „die noch vor ihrem Urheber vergehen. Die Lieder des H. lesen „wir heute noch und wenn die Barbarisirung nicht allzu rasch „vorschreitet, werden sie noch manches Geschlecht erfreuen: „denn im Grossen und Ganzen ruhen sie auf rechter und „echter Empfindung“.

In his igitur Mommsen non tantum laudavit odarum et auctoris veritatem sinceritatem dignitatem, sed eleganter etiam expreessit ex quam puro fonte profluxerint, nempe ex intima

1) Cf. quae supra p. 162 citavi ex disputationibus Teuberi et Friedrichii.

2) Veluti p. 24: „Als ... die neue Staatsordnung förmlich und feierlich ins Leben trat, da gab der Dichter H. dem grossen Neubau die dichterische Weihe“. p. 28: „der mit offenen Augen dieses ernste und schwungvolle Gedicht (od. 8) liest“. p. 30: „so feierlich wie in diesem mächtigen Liede spricht H. nicht leicht“. p. 33: „dies Gedicht (od. 6) ist die poetische Verklärung der Sittenreform“, etc.

animi laetitia propter meliorem et honestiorem rerum condicio-
nem, conditam ab eo, qui salvam ac sospitem rempublicam in
sua sede constituit et mansura in vestigio suo fundamenta rei-
publicae iecit (Suet. Oct. 28), et quem Anchises filio in inferis
his verbis monstravit: *hic vir, hic est, tibi quem promitti saepius
audis, Augustus Caesar, divi genus, aurea condet saecula qui
rursus Latio regnata per arva Saturno quondam.*

Quod autem ad Horatium attinet, non magis in his quam
in reliquis carminibus ad rempublicam pertinentibus, quae antea
persecutus sum, aliorum monitu vel auxilio eguit ut sententiam
suam libere exprimeret; nihil in iis dixit reconditi cuiusve
cognitio aliunde petenda esset, quam ex ipsius pectore et ingenio.
A prima adolescentia solitus erat non ex aliorum nutu sed sua
lege vivere et cogitare et scribere, ne Maecenati quidem aus-
cultans petenti, ut ab instituta vivendi vel scribendi ratione
recederet¹⁾; res autem publicas non curavit extra suam mo-
nendi, corrigendi, adhortandi provinciam, a nimia earum cura
etiam Maecenatem semel iterumque revocans (Od. 3. 8 et 29).
Nihil denique magis aversabatur quam vitam aulicam, ingenito
libertatis amoris ingratam et contrariam. Recusavit epistularum
officium ab Augusto oblatum, qui tamen ei „amicitiam suam
ingerere non desiit”. Excusabat raros aditus per valetudinem,
unde Augustus in epistula: „sume, inquit, tibi aliquid iuris
„apud me, tamquam si convictor mihi fueris, quoniam id usus
„mihi tecum esse volui, si per valetudinem fieri possit”, et in
alia epistula: „neque enim si tu superbus amicitiam nostram
„sprevesti, ideo nos quoque ἀνθυπερηφανοῦμεν”. Debita officia
non neglexit et illius rogatu scripsit carmen saeculare et
celebravit victoriam Vindelicam Tiberii Drusique atque edidit
odarum librum quartum. Sed cum Augustus ita questus
esset: „Irasci me tibi scito, quod non in plerisque eiusmodi
„scriptis (epistulis) mecum potissimum loquaris; an vereris ne
„apud posteros infame tibi sit, quod videaris familiaris nobis
„esse?” remisit ei longissimam epistulam de poesi Latina, in
cuius introitu diversissimam sui atque principis vitae condicio-
nem et munera breviter memorans callide indicat, quam longe

1) Cf. Od. 2. 12, 3. 16. Epist. 1. 1 init. 1. 7. 1—35.

alter ab altero distet, et in cuius fine res gestas eius perscribere, id quod olim etiam Agrippa et Maecenas frustra petiverant, denuo modeste sic recusat: „neque parvum carmen maiestas „recipit tua, nec meus audet rem temptare pudor, quam vires „ferre recusent”. Vitavit assidue principis propinquitatem, quo magis sincere e longinquo eum revereri eiusque merita aequalibus, iuventuti praesertim, praedicare posset. In hoc quoque Vergilii simillimus fuit, qui non minus urbem et aulam fugiebat, et tamen Caesarem Augustum per omne vitae tempus numinis instar celebravit.

PLUTARCHUS. GALBA.

c. 5 i. f. Nero et Galba inuicem bona alter alterius proscribunt: οὗτός τε δὴ τὰ Γάλβα πιπράσκειν ἐκέλευε καὶ Γάλλας ἀκούσας ὅσα Νέρωνος ἦν ἐν Ἰβηρίᾳ κηρύττων εὗρισκε πολλοὺς προθυμοτέρους ἀνητάς. Comparatius me adducit, ut credam scribendum πολλῶ προθυμοτέρους vel πολλοὺς <πολλῶ> προθυμοτέρους.

ib. c. 9. ἐγνώκει γὰρ ὁ Γάιος, ὡς ἔοικε, τὴν τεκοῦσαν αὐτὸν ἔτι μαιράκιον ὧν οὐκ αἰδῆ τὴν ὄψιν οὔσαν, ἐκ δ' ἀκεστρίας ἐπιμισθίου Καλλίστῳ, Καίσαρος ἀπελευθέρῳ, γεγεννημένην. Ultimam uocabulum corruptum est ex γεγαμημένην.

ib. c. 15. Legio classica, quam conscripserat Nero, Galbae introitum in urbem turbabat et infestabat, signa et aquilam poscens: ἐκείνου δὲ ὑπερτιθεμένου καὶ πάλιν εἰπεῖν κελεύσαντος ἀρνήσεως σχῆμα τὴν ἀναβολὴν εἶναι φάσκοντες ἡγανέκτου καὶ παρείποντο μὴ Φειδόμενοι βοῆς. Quandoquidem Galba classarios ad alteram occasionem ἀνέφερεbat, satis manifestum est ueram esse lectionem πάλιν ἐλθεῖν.

J. v. d. V.

ANNOTATIONES AD AENEIDEM.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

I. 35: vela dabant laeti et spumas salis aere ruebant.

A Van der Vliet, viro clarissimo, ad versum haec annotata sunt: *aere navi aerata*, het gekoperde schip, *zij ijlden met het gekoperde schip langs het zeeschuim*, d.i. de schuimende zee. Melius, ut opinor, Gossrau locum interpretatus est, qui his verbis eum illustravit: „*Ruere* activum, ut XI. 211, Georg. I. 105, II. 308 et apud alios.” Mihi addere liceat Aen. I. 85: totumque (sc. mare) a sedibus imis una Eurisque Notusque ruunt, quo loco Van der Vliet subscripsit: *ruunt = erunt*. Et vocabuli *aere* significationem Gossrau melius intellexit, nam conferre lectorem iubet V. 198: tremit ictibus aerea puppis, ad quae verba haec est viri docti annotatio: „navium rostra plerumque trifida (cf. vs. 143, VIII. 69. Inde rostrum dicitur aes tridens Val. Fl. I. 689) aere obducebantur, inde memorantur aeratae naves I. 35, VIII. 675, IX. 121, X. 214, XI. 329, Georg. III. 29, Hor. Carm. II. 16. 21, Caes. B. C. II. 3.” *Aere* ad rostra, non ad carinas pertinet, quae apud veteres nunquam aere obduci solebant. Unus Athenaeus V. 40 mentionem iniecit de nave quadam Hieronis chartis iisque plumbeis obducta, sed, ut C. Torr (Ancient Ships p. 37) monuit, morem descripsisse videtur qui Caligulae aetate vel postea vigeat. De re egit Torr p. 63 et 65.

I. 321: ac prior 'heus' inquit, 'iuvenes, monstrate, mearum
vidistis siquam hic errantem forte sororum,

succinctam pharetra et maculosae tegmine lyncis,
aut spumantis apri cursum clamore prementem.'

Locum a virorum insignium coniecturis his verbis Gossrau defendit: „Madvig scripsit *pharetra*, et ... *lyncis aut* quem contra recte monet Ribbeck *tegmen* non dici de pelle bestiae nisi ad corpus humanum cum adhibetur cf. VII. 666, XI. 576; sed ipse arrepta scriptura codicis Gudiani *tegmina* verba eodem modo disponit sc. ut concinnitas sit: persequi *tegmina et cursum!* Et necessaria erat virginis vestium descriptio, ut Aeneas eam agnosceret.”

Non tamen in lectione tradita acquiescendum puto sed alibi latere corruptelam suspicor. Equidem versum ultimum postea a nescio quo intrusum esse vehementer credo neque unam ob causam. Primo coniunctione *aut* duae res nihil fere inter se discrepantes perincommode opponuntur, nam quid interest inter *errantem succinctam pharetra et apri cursum prementem?* Utraque sententia verbis *vagantem ut venatricem*, quibus Gossrau verbum *errantem* interpretatus est, optime illustratur. Si versus 323 post versum 324 legeretur, haberemus quidem iustam oppositionem: aut temere errantem aut venantem, sed locus non minus esset molestus, nam prorsus inutilis est illa Veneris coniectura. Opus erat ut sororis vestitum describeret quo Aeneas eam posset agnoscere: sed utrum temere erraret an apros avesve telis agitaret hoc nihil ad rem.

II. 538: qui nati coram me cernere letum
 fecisti et patrios foedasti funere voltus.

His verbis, quibus Priamus ad Pyrrhum utitur, optime illustratur locus Taciteus. Ann. XII. 47 Pharasmanes Mithridaten fratrem suum vinctum necare decrevit, „visui tamen consuluit, ne coram interficeret.” Similis locus est Ann. XV. 61: Voci tamen et aspectui pepercit intromisitque ad Senecam unum ex centurionibus, qui necessitatem ultimam denuntiaret.

III. 99: haec Phoebus, mixtoque ingens exorta tumultu
 laetitia, et cuncti, quae sint ea moenia, quaerunt.

Servius ad *laetitia*: propter promissam imperii aeternitatem, ad *tumultu*: quia dixit: *exquirite*. Van der Vliet ita interpretatus est: Onder de vreugdekreten mengde zich het gedruisch der-

genen, die met het antwoord nog niet tevreden waren, maar vroegen enz.

Non recta mihi videtur interpretatio illa: est enim ea ut dicere videatur nonnullos, non omnes, tumultuatos esse cum non contenti essent dei responso. Quod verum non est. Omnes iussit Apollo antiquam exquirere matrem, ita ut omnes, quamvis dei praesentia laeti, solliciti essent de terra illa incognita: qua de causa cuncti e deo quaerunt quae sint ea moenia. Malim igitur sic locum interpretari: Onder de vreugdekreten mengde zich bezorgdheid, en allen vroegen enz. Similis locus est II. 122:

hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
protrahit in medios; quae sint ea numina deum,
flagitat.

III. 445: quaecunque in foliis descripsit carmina virgo,
digerit in numerum atque antro seclusa relinquit;
illa manent immota locis neque ab ordine cedunt;
verum eadem verso tenuis cum cardine ventus
impulit et teneras turbavit ianua frondes,
450 numquam deinde cavo volitantia prendere saxo
nec revocare situs aut iungere carmina curat;
inconsulti abeunt sedemque odere Sibyllae.

Numquam mihi probari potuit editorum quod sciam omnium sententia: versum 452 de hominibus intellegendum esse atque verbum *inconsulti* sic vertendum: *quibus consilium datum non est*, cum *inconsultus*, ut recte Gossrau adiecit, plerumque dicitur is, qui consilio non utitur.

Ne de supplicibus versum dictum credam vetat et narrationis ordo et ipsa res.

Inde a versu 441, quo de Sibylla primum Helenus mentionem inicit, semper et ubique de foliis illis agitur, de hominibus oraculum adeuntibus nusquam: ergo et hoc versu non de hominibus cogitandum est. Alioquin versum intercidisse statuamus necesse est quo verborum *abeunt* et *odere* subiectum induceretur:

quique adeunt vatem precibusque oracula poscunt.

Sed et ipsa res vetat. Bene Ladewig docuit: „Wer nämlich die Sibylla befragte, erhielt das erste beste der durch den Zugwind

zerstreuten Blätter; der Spruch passte also in den meisten Fällen nicht auf die Frage," bene Van der Vliet: „Men ontvangt op goed geluk af een dier wanordelijk rondzwervende bladeren, die dus in den regel niet passen op het geval van hem, die het orakel raadpleegt." Mos erat ut homines oraculum consulentes e carminibus illis volitantibus unum acciperent — non de foliis in numerum digestis, ita ut nemo umquam fere vaticinium obtineret clarum ac perspicuum. Cum autem omnium oraculorum responsa plerumque ambigua et obscura essent, non Deo id vertebant vitio sed interpretes adibant, neque nostro loco homines quibus responsum perplexum aliquod datum est, *inconsulti* dici possunt, sive vulgaris significatio verbo attribuitur sive prorsus nova illa atque inusitata „*quibus consilium datum non est.*"

Ergo si versus 452 a Vergilii manu profectus est neque postea a nescio quo male huc insertus, id quod fieri potuisse non nego, verbum *inconsulti* quin corruptum sit vix videtur dubitandum. Si in re tam ardua aliquid temptare fas est, equidem proponere velim *inconsulta*, ita ut carmina illa inconsulta i. e. temere abire atque odisse sedem i. e. relinquere dicantur. Sic apud Valerium Flaccum rex Amycus brachia inconsulta movet, apud Lucanum turba inconsulta ruit. Si quis forte mihi obiciat *inconsulta abeunt et odere sedem* non de rebus dici posse, versu 447 de iisdem carminibus dicitur: illa manent immota locis neque ab ordine cedunt, et quis non novit Ovidium iterum atque iterum de carminibus suis tamquam de animatis scribere solere?

Neque obstant emendationi meae loci quibus praeterea de re agitur:

- III. 456: adeas vatem precibusque oracula poscas;
 ipsa canat vocemque volens atque ora resolvat,
VI. 74: foliis tantum ne carmina manda,
 ne turbata volent rapidis ludibria ventis;
 ipsa canas oro.

Fieri potest ut editores a via aberraverint, quod nostro loco, qui totus de oraculis est, verbo *inconsultus* quoque notam illam significationem, quam in rebus sacris habere solet, imputandam crederent.

III. 509: sternimur optatae gremio telluris ad undam,
 sortiti remos passimque in litore sicco
 corpora curamus; fessos sopor inrigat artus.

Hunc locum relegentem nunquam non me advertunt editorum sententiae dubiae ac discrepantes in explicandis verbis quae sunt *sortiti remos*. Servius ad VIII. 445:

at illi ocus incubuere omnes, pariterque laborem sortiti adscripsit interpretamentum: „diviserunt inter se laboris officium,” quibus Gossrau addidit: „sc. sorte. sic sortiri remos II. 510, et sortiti vices III. 634.” Recte id quidem. Cum autem *laborem sortiti* = diviserunt inter se laboris officium sorte, quivis expectaverit *sortiti remos* = diviserunt inter se remorum officium sorte, ut Servius locum intellegi iussit: „*sortiti*: per sortem divisi ad officia remigandi, qui esset proreta, quis pedem teneret.” Ac tamen apud Gossravum haec ad verba *sortiti remos* annotata invenimus: „postquam, qui ad remos remanerent, sorte est constitutum.” Qui ad remos remanerent, cum in litore cuncti somno se tradituri erant? Ergone ad vigilias agendas? At quid remi ad rem? Dici potest *sortiri naves* pro: sorte constituere ad quam quisque navem vigilias acturus sit, sed verbis *sortiri remos* nullo modo id significari potest.

Recte quamvis parum fidenter Ladewig locum illustravit: „Der sie bei diesem Geschäfte leitende Gedanke ist dunkel, vielleicht liessen sie schon vor dem Aussteigen ans Land die nächste Rudermannschaft durch das Loos bestimmen, um jeder Zögerung und möglichen Unordnung bei dem frühen Aufbruch am nächsten Morgen vorzubeugen.”

Est ista unice vera interpretatio neque possum non mirari esse nonnullos qui aliter verba explicanda censeant.

Neque Kappesio constitit verborum significatio qui haec annotaverit: „*sortiri remos*, vielleicht als Schiffswache oder für den Dienst des folgenden Tages. *remos* für *remiges*.” Est igitur illa prava, quam Gossrau dedit, interpretatio, haec bona illa, quae et aliis et Ladewigio debetur.

Iam videamus quomodo v. cl. Van der Vliet de loco egerit: *sortiti remos*, „hetzij dat zij door het lot de volgorde bepaalden, waarin ieder beurtelings zou roeien, hetzij dat niet alle riemen dezelfde lengte hadden en dezelfde inspanning vereischten.”

Notae prior pars verborum iusta explicatio est, altera additamentum hoc loco minime necessarium, immo etiam importunum. Hoc enim voluit editor, ut sortiri dicerentur quem quisque remum ageret, cum remi non eadem longitudine essent neque pari virium intentione tractarentur. Talem autem sortitionem numquam factam esse vel inde sequitur, quod, ut pro certo affirmare ausim, nautae suum quisque remum secum ferre, suam quisque sedem in nave habere solebant¹⁾.

Ergo non de vigiliis distribuendis neque de remis sorte dividendis verba *sortiti remos* dicta sunt sed ita vertenda: *sortiti remigandi vices sive tempora*. Quae cum ita sint, videamus de loco Propertiano, IV. 21, 11 sq.:

nunc agite, o socii, propellite in aequora navim,
remorumque pares ducite sorte vices.

Versus omni mendo liberi quorum interpretatio nullam difficultatem praebeat. *Ducere sorte* idem valet quod in loco Vergiliano *sortiri*: ergo socii iubentur sorte ordinem constituere quo suum quisque remigandi officium expleat, ita ut omnium operandi tempora paria sint. Vides quam sint omnia perspicua: iam accipe editorum dubitationem atque inconstantiam.

Burman haec ad locum dedit: „quod ad aequales remigum ordines referendum, de quibus vid. Scheffer Lib. II de Milit. Nav. cap. 2, vel quia sorte ducti pariter seu per pares vices remigabant vid. Serv. ad Virg. III Aen. 510.”

Carl Jacoby: „Die Ruderer verlost den Plätze unter sich Paar für Paar, indem Ruderer von gleicher Stärke zusammensassen; vgl. Verg. Aen. 509 f.: sternimur etc. und dazu die

1) Cum in Mnemosyne XXIV p. 227 vocabulo *ὑπὲρσιον* significationem eam quae olim valebat vindicasse, et id *προσκεφάλαιον* quoddam natibus remigis subditum fuisse docuisssem, vir doctissimus W. E. Heitland Cantabrigiensis benevole litteras ad me dedit, quibus ad sententiam meam confirmandam et alia observavit et haec: „Restat tamen aliquid, quod nondum satis explicatum fuisse puto. ait Thucydides II. 93 *ἰδόντες δὲ λαβόντες τῶν ναυτῶν ἕκαστον τὴν κώπην καὶ τὸ ὑπὲρσιον καὶ τὸν τροπῶντῆρα πεζῶ ἰέναι* ... κτλ. videntur nautae suum quisque remum suam quisque culcitam secum ferre debuisse: unde instrumentis illis ut unicuique propriis, non promiscue, remiges usos esse colligo. et in remis quidem hunc morem ab antiquissimis temporibus valuisse credo: exemplum dabit ille Elpenoris remus apud Homerum, remos autem puto non omnes eisdem pondere, lentitudine, libramento in eadem nave semper fuisse.”

Bemerkung von Servius: sortiti: per sortem divisi ad officia remigandi, qui esset proreta, quis pedem teneret."

Rursus consideremus ea quae F. A. Paley, vir doctissimus et de litteris Latinis optime meritus, de loco disputavit. „Draw lots for your turns at the oars in couples. It seems that they drew lots 1) who should be paired, and 2) in what order they should relieve each other."

Ista interpretatio vera est quod ad verba *ducite sorte vices remorum* attinet, sed vocabulum *pares* non recte Paley vertit. Numquam enim fieri potuit ut qui pares essent sorte definirent, quoniam, ut supra dixi, suum quisque remum suam quisque sedem in nave habebat. Neque ipsi Paley satis placuisse videtur sua explicatio: docent verba „it seems," docet interpretatio prorsus diversa quam addidit: „But the sense may be 'pull the equal pairs of oars in your allotted places'." At fugit virum doctum poetam iter parare, nondum profectum esse, immo vero numquam fortasse consilium abeundi peregrisse: ita de nave instruenda et ornanda, de sociis distribuendis loquitur, sed eos ut iam remos ducentes alloqui non potuit. Conferas rogo ipsius editoris de elegia nostra verba: „It is altogether uncertain whether the journey to Athens here spoken of was ever really made, or even really contemplated." Conferas et versus qui subsequuntur:

iungiteque extremo felicia lintea malo:

iam liquidum nautis aura secundat iter.

Heinsius denique locum corruptum putans pro *pares* scribendum esse censuit *pari* (Cf. J. J. Hartman, de Horatio poeta p. 141), ductus, ut opinor, ipsa illa interpretatione perversa, a Paley dubitanter adiecta, qua verbum *ducere* non ad *sorte* sed ad *vices remorum* trahatur. At ne de vocabulo *pares* mutando cogitetur, quodammodo obstare mihi videtur Propertii dicendi usus, quem his verbis Paley indicavit: „One of the chief beauties of Propertius' style consists in his habit of balancing the concluding noun of the pentameter by its epithet in the first half of the verse," et citavit I. 8, 7—20 tamquam eius consuetudinis exemplum.

Cum autem locus noster explicationem iustam admittat, ut argumentis nihil dubii relinquentibus demonstrasse me confido, cumque ornamentum quod Propertii dicendi generis proprium

est, Heinsii coniectura recepta pereat, ut codicum lectionem retineamus etiam atque etiam moneo.

IV. 538: quiane auxilio iuvat ante levatos,
et bene apud memores veteris stat gratia facti?

In versu priore illustrando haec est commentatorum controversia, ut alii ad verbum *iuvat: eos*, alii: *me* subintellegendum esse censeant.

Gossrau haec adscripsit: „quasi vero mihi aliquid prodesse possit, quod eos auxilio levavi meo,” Van der Vliet: „omdat ik er genoeg van beleef (eos) *ante auxilio* (a me) *levatos* (esse),” Kappes: „nützt es denn etwas, dass sie von mir gerettet worden sind?” Male autem Ladewig locum intellexisse videtur, qui haec: „Bei *iuvat* ist *eos*, bei *levatos* ein *esse* zu ergänzen.”

Ad vs. 539 Ladewig nihil dedit, Brosin: „apud memores bene stat = in ihrem Gedächtnis fest wurzelt. facti: dem Zusammenhange nach = beneficii.” E verbis quibus totum versum Gossrau Latine (quasi vero ... memores ii sint accepti beneficii), Van der Vliet Neerlandice (wijl ze een goed geheugen hebben voor ontvangene weldaden en er vast te rekenen valt op, *stat*, de dankbaarheid, die zij mij verschuldigd zijn) vertit, efficere nequeo ad quod verbum uterque vocabulum *bene* referendum putet. Equidem *bene* ... *facti* per tmesin scriptum credo: atque discipulis satis fuerat brevis de illa admonitio.

IV. 587: vidit et aequatis classem procedere velis.

Apud Van der Vliet annotata sunt: „de schepen zeilen op ééne lijn, V. 232 *aequatis rostris*,” neque aliter Gossrau locum intellexit, qui adscripsit: „*aequatis velis* est optimo ordine. Cf. 5, 844 *Aequatae spirant auras*.” Ladewig hoc modo versum illustravit: „Alle Schiffe hatten die Segel gleichmässig aufgesetzt, fuhren also alle in derselben Richtung, woraus Dido richtig schliesst, dass keine Uebungsfahrt angestellt wird, sondern dass die Trojaner Karthago verlassen wollen. Mit dem Ausdruck *aequata vela* vgl. V. 843.”

At si uno vel optimo ordine naves omnes navigarent, documentum id esset profectionis quietae, a nullo turbatae, non fugae celeris ac summo mane properatae: itaque verba *aequatis*

velis aliquid significarent quod loco nostro minime esset idoneum. Haec ratio K. Fr. Hermannum induxisse videtur ut *arquatib* *velis* scribendum censeret.

Nil tamen mutandum, verum aliter verba interpretanda credo. Hoc primum moneo, ventum a puppi naves secutum esse: vs. 562 his verbis Mercurius Aenean exhortatur:

demens, nec zephyros audis spirare secundos?

et vs. 565:

non fugis hinc praeceps, dum praecipitare potestas?

Cum autem a puppi ventus sequebatur, vela in malo aequa stabant, non obliquabantur dextro aut laevo pede. Est igitur *aequatib velis navigare* idem quod Graeci vocant ἀμφοῖν τοῖν ποδοῖν πλεῖν. Cf. Schol. ad Aristoph. Av. 35. Apoll. Rh. II. 930. Quint. Smyrn. IX. 438.

Quod vento secundo incitatae naves celeri cursu procedebant reginae spectanti magna fuit causa doloris.

V. 125 de saxo quodam dicitur:

quod tumidis submersum tunditur olim
fluctibus, hiberni condunt ubi sidera cauri;
tranquillo silet immotaque attollitur unda
campus et apricis statio gratissima mergis.

Gossrau: „*tunditur* et *silet*, *tumidis fluctibus* et *immota unda*, *submersum* et *attollitur* opponuntur.” Siquidem cum fragore *tunditur*, *tunditur* et *silet* opposita esse possunt, quamquam passive illud, hoc active dictum est; sed omnino non *tunditur* saxum fluctibus quod submersum est. Premitur, absconditur, operitur ut apud Ov. Met. IV. 730:

conspexit scopulum, qui vertice summo
stantibus exstat aquis, operitur ab aequore moto,
sed nullo modo *tunditur*. *Tunditur* id quod supra fluctus eminet. Verbum quod pro *tunditur* substituere velim, mihi non venit in mentem; videant alii.

V. 426: constitit in digitos extemplo arrectus uterque
bracchiaque ad superas interritus extulit auras.
abduxere retro longe capita ardua ab ictu.

Vergilio nondum editor obtigisse videtur cui pugilandi ars

aliquo modo esset perspecta: tam mirae atque obscurae sunt explanationes quas ad hunc locum dederunt. Haec Gossrau disseruit: „Extollunt se, quod quo altior infligitur plaga, eo est vehementior; simul quo altior est, qui excipit plagam, eo magis eam infringit.” Verum esset, si pugiles conferti et corporibus quasi cohaerentes non haberent quo directis ictibus bracchia iactarent: nunc vero, cum iusta describitur pugillatio, Gossravi verba nihili sunt atque magis ad turres, quae moenibus admoventur, quam ad locum nostrum illustrandum idonea. Non aliter locum intellexisse videtur Van der Vliet, cuius haec sunt verba: „Omdat de slag met meer kracht zou aankomen, doordat hij meer uit de hoogte werd toegebracht en versterkt werd door het vibreren van het lichaam.” Cum nimia est propinquitas pugnantium et, ut Ennii verbis utar, pede pes premitur atque armis arma teruntur, tunc una feriendi ratio est ut desuper plagas derigant, cum minus sit inter eos intervallum quam ut more solito ac probato pugnos impingant: mos autem est ut aliquantum spatii sit inter pugiles: tunc, cum id intervallum ipsi lacerti tui longitudini par erit, vehementissimis ictibus adversarium feries iisque directis, ut Britanni dicunt „straight from the shoulder,” neque pili duco virorum doctorum plagas *μετεώρους*, quae ad gallos gallinaceos melius referantur.

Dares et Entellus iustam pugnam inibant: quicumque pugilandi artis non plane ignari sunt, optime norunt pugilis habitum pugnam lacescentis: constitit anteriore pedum parte solum premens i. e. omni corporis pondere in digitos translato (in digitos arrectus, *πρόδεσσιν ἐπ' ἀκροτάτοισιν ἀεθελς* Ap. Rhod. II. 90), ut ad impetum faciendum semper paratus sit; bracchia alterna effert et ad plagam inferendam et ad excipiendam simul intentus (bracchiaque ad superas extulit auras) aut altero brachio pectus tegens alterum exserit; pectore prolato caput sublime retractum gerit, ut adversarii pugnis minime sit obnoxium et omnibus cervicis nervis intentis leni usque motu eius plagis subtrahi possit (abduxere retro longe capita ardua ab ictu). Vides *ardua* non bene explicari verbis „dat zij tot op dat oogenblik recht omhoog hadden gedragen,” sed cum *retro* arte esse coniungendum.

THUCYDIDEA.

SCRIPSIT

H. VAN HERWERDEN.

*Thucydidis Historias ad optimos codices denuo
ab ipso collatos recensuit Dr. CAROLUS HUDÉ
Havniensis. Tomus prior Libri I—IV. Lipsiae
in aedibus B. G. Teubneri MDCCCXCVIII.*

Ut post viginti fere annos denuo de opere Thucydideo, veteribus meis deliciis, cuius tamen lectionem numquam plane intermisi, aliquid conscribillarem me incitavit novissima egregii scriptoris editio, cuius partem priorem nuper dono mihi misit eruditissimus auctor, qui iam antehac, quod norunt omnes, duplici opera optime de eo meruerat itaque, si quis alius, bene praeparatus ad difficillimum negotium accessit. Accipiat igitur has qualescumque lucubrationes tanquam grati animi mei testimonium.

AD LIBRUM I.

Cap. 9 § 2 λέγουσι δὲ καὶ οἱ τὰ σαφέστατα Πελοποννησίων μνήμη παρὰ τῶν πρότερον δεδεγμένοι κτλ. Adnotat Hude „σαφέστατα τὰ conicio.” Minus recte in editione mea explicabam τὰ σαφέστατα πράγματα dudumque in margine eandem adnotavi coniecturam, idque collatis verbis Dionysii Halicarnassensis V 18 οἱ τὰ Ῥωμαίων σαφέστατα ἐξητακότες.

Cap. 15 § 2 καὶ ἐκδήμους στρατείας — ἐπ' ἄλλων καταστροφῇ οὐκ ἐξῆσαν οἱ Ἕλληνες, οὐ γὰρ ξυνειστήκεσαν πρὸς τὰς μεγίστας

ρόλεις ὑπήκοοι οὐδ' αὖ αὐτοὶ ἀπὸ τῆς ἴσης κοινὰς στρατείας ποιοῦντο. Procul dubio pronomen αὐτοί, quod sine ulla vi adlitum est, nihil aliud est quam praegressae particulae αὖ ditto-graphema (αὖ). Contrario errore codd. ABEGM et Suidas voculam αὖ omittunt.

Cap. 18 § 1 sine causa (ut tituli docent) Cobetum secutus didi Μαραθῶνι pro ἐν Μαραθῶνι.

Cap. 20 § 4 βουλόμενοι δὲ πρὶν ξυλληφθῆναι (πρὸ τῆς συλλήψεως Aristot. de Ath. rep. cap. 18) δράσαντές τι καὶ κινδυνεῦσαι, ᾧ Ἰππάρχῳ περιτυχόντες περὶ τὸ Λεωκόριον καλούμενον [τὴν Ἴαναθηναϊκὴν πομπὴν διακοσμοῦντι] ἀπέκτειναν. Sciolum, qui verba τὴν — διακοσμοῦντι interpolavit ex VI 57, male eum locum intellexisse, scite observavit discipulus quondam meus, nunc litterarum antiquarum docens in gymnasio Rheno-traiectino, RAENKBL. Vix ullum in toto Thucydide evidentius est emblemata.

Cap. 22 § 2. Rectissime Hude cum Ulrichsio καὶ <τὰ> παρὰ τῶν ἄλλων edidit et § 4 cum Seidlero καὶ [τῶν] μελλόντων — οὐτά, ἀρκούντως ἔξει, sed obsequi me iudice debuerat Cobetum ap. 23 § 3 e verbis ἢ οὐχ ἥκιστα βλάβασσα καὶ μέρος τι φθείασσα [ἢ] λοιμώδης νόσος articulum perperam repetitum eliminanti; duplicem articulum ferri non posse sensisse videtur antiquus nescio quis grammaticus, cui debetur lectio codicum ABEF minus recte non hunc, sed priorem articulum omittentium.

Cap. 25 § 4. Non debueram necessariam Huennekesii coniecturam καὶν pro καὶ improbare, quam merito recepit Hude, leleto mox καὶ ante κατὰ cum Reiskio, nec dubium arbitror quin cap. 28 extr. recte cum Poppone deleverit δὲ post σπονδάς.

Cap. 30 § 3. Orthographiam περιόντι pro περιόντι defendi quolammodo posse monui ante Hudium nec tamen utile arbitror iusmodi scripturas, quae ambiguum reddant sermonem, in criptorum pedestrium textus admittere.

Cap. 35 § 5 ἀλλ' ἱκανοὶ τοὺς μεταστάντας βλάψαι. Primus

Stud. Thuc. p. 9 in μεταστάντας haesi nec video coniecturam mihi propositam μὴ ξυστάντας aut lenitate aut probabilitate vinci Hudiana ἀμελήσαντας aut Müller-Strübingiana διαστάντας, quas solas editor affert. Similiter aequitas postulasset ut 36 § 2 moneret me ante Ribbeckium verbum τοῖς τε ξύμπασι καὶ καθ' ἕκαστον e posteriore sententia in priorem transtulisse, nam utrum post ἐστὶ, ut fecit Ribbeck, an post τᾶλλα, ubi ego posui, legantur ad sensum nihil refert. Sic nova collatio codicis C docuit 37, 4 recte me de coniectura restituuisse ξυναδικῶσιν pro ξυναδικήσωσιν et ibidem Madvigium emendasse προλάβωσιν pro προσλάβωσιν. De Madvigio mentionem facit, de me silet. Sed expostulare de his similibusque cum docto editore a meo proposito alienum est nec quidquam prodest scriptori, cui ambo prodesse studemus.

Cap. 40 § 6 εἰ γὰρ τοὺς κακὸν τι δρῶντας δεχόμενοι τιμωρήσεται, φανεῖται καὶ ἂν τῶν ἡμετέρων οὐκ ἐλάσσων ἡμῖν πρόσεισι, καὶ τὸν νόμον ἐφ' ὧν αὐτοῖς μᾶλλον ἢ ἐφ' ἡμῖν θήσεται. Manifesto intellegenda Lacedaemoniorum potentia, nec audiendus est Hude, qui pessumdata sententia de suo reposuit ἐλασσον.

Cap. 42 § 1. Piget hodie poenitetque me non Cobeto obsecutum edidisse ἐν δὲ τῇ ὑστεράῃ pro ὑστεραία, quippe quod Graece nihil aliud significare posse quam posttridie iam habeam persuasissimum. Male contra 46 § 3 aliisque locis eidem morem gessi suspectanda vocula γῆ, 47 § 2 τῷ ἀκρωτηρίῳ similibusque, quae omitti sane poterant, sed minime debebant.

Cap. 49 § 2 ἦν τε ἡ ναυμαχία καρτερὰ, τῇ μὲν τέχνῃ οὐχ ὁμοίως, πεζομαχίᾳ δὲ τὸ πλέον προσφερὲς οὔσα. Non video quid faciat ars aut imperitia ad maiorem minoremve pugnae vehementiam. Expectabam fere τῇ μὲν τέχνῃ οὐχ ὁμοία ταῖς ὕστερον κτέ.

Cap. 50 § 4 οἱ δὲ ταῖς πλοῖμοις [καὶ θῆσαι ἦσαν λοιπαί] — ἀντεπέπλεον. Interpretamentum bene agnovit Halbertsma. Solum καὶ debebat Reiske. Idem Halbertsma fortasse recte 51 § 2 πρὶν τινες ἰδόντες εἶπον [ὅτι νῆες ἐκεῖναι ἐπιπλέουσι] verba inclusa

Thucydidi abiudicavit. Ibidem mox § 4 Ἀνδοκίδης ὁ Δρακοντίδης depravatum esse et excidisse *Metagenis*, tertii praetoris, nomen arguit allata ab editore inscriptio C.I.A. 179.

Cap. 52 § 2 οὐ διανοούμενοι ἄρχειν ἐκόντες. Hodie vereor ut recte Cobeto obsecutus ultimum vocabulum secluserim.

Cap. 53 § 4 εἰ δ' ἐπὶ Κόρυραν πλευσεῖσθε. Scripserim πλεύσεσθε, nam futura dorica a pedestri oratione Attica aliena videntur.

Cap. 53 § 2. Halbertsma etiam priore loco (ante ἀνελόμενοι) delenda censebat verba ἐπειδὴ Ἀθηναῖοι ἤλθον, non iniuria, ut arbitror.

Cap. 61 § 4 ἐς Βέροισιν κακείθεν ἐπιστρέψαντες libri. E coniecturis digna erat quae commemoraretur Mülleri Strubingii suspicio ἐς Θέρμην — ἐπὶ Σκάψαν, de qua disputavit in *Novis Annales* a. 1883, pag. 600 sqq. Idem in huius capituli initio delebat verba ὡς ἥσθοντο καὶ τοὺς μετ' Ἀριστέως ἐπιπαρόντας, sed mihi quidem non persuasit.

Cap. 69 § 2 οἱ γὰρ δρῶντες βεβουλευμένοι πρὸς οὐ διεγνωκότας ἤδη καὶ οὐ μέλλοντες ἐπέρχονται. καὶ ἐπιστάμεθα οἷα ὁδῶ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὅτι κατ' ὀλίγον χωροῦσιν ἐπὶ τοὺς πέλας. Recepta ab Hudio Classenii coniectura non liberat nos perplexa verborum structura, quae fecit ut ipse minus probabiliter verba βεβουλευμένοι πρὸς οὐ διεγνωκότας secluderem. Aenigma solvisse mihi videtur Köstlin, qui transposuit: οἱ γὰρ Ἀθηναῖοι βεβουλευμένοι πρὸς διεγνωκότας ἤδη καὶ οὐ μέλλοντες δρῶντες ἤδη καὶ οὐ μέλλοντες ἐπέρχονται. καὶ ἐπιστάμεθα οἷα ὁδῶ καὶ ὅτι κατ' ὀλίγον χωροῦσιν ἐπὶ τοὺς πέλας. Egregiam emendationem, quam Hude ne commemoravit quidem, iterum edens Thucydem in textum recipere punctum temporis non dubitarem.

Ibidem § 5 extr. ἐπεὶ αἱ γε ὑμέτεραι ἐλπίδες ἤδη τινὰς που καὶ ἀπαρασκεύους διὰ τὸ πιστεῦσαι ἔφθειραν. Hude solam veterem Haackii coniecturam καὶ <οὐκ> ἀπαρασκεύους comme-

morat, qua probabilior mihi videtur Pollii suspicio καὶ <κατ'>
ἀπαρσκειύους.

Cap. 74 § 1. Dobrei coniectura admodum verisimilis, verba
ἐς τὰς τετρακοσίας esse glossatoris, non fuerat silentio premenda.

Cap. 90 § 3 τείχιζεν δὲ πάντας πανδημεὶ τοὺς ἐν τῇ
πόλει καὶ αὐτοὺς καὶ γυναῖκας καὶ παῖδας. Impense
miror editorem una litura delentem verba τοὺς — παῖδας, quas
scholiasta non legerit, non sensisse omnium longe ineptissimum
esse πάντας, quod ego in mea editione sepsi uncinis una cum
verbis τοὺς ἐν τῇ πόλει iam damnatis a Krügero.

Cap. 91 § 1 οἱ δὲ ἀκούοντες τῇ μὲν Θεμιστοκλεῖ ἐπείθοντο διὰ
φιλίαν αὐτοῦ, τῶν δὲ ἄλλων ἀφικνουμένων καὶ σαφῶς κατη-
γορούντων ὅτι τείχιζεται κτέ. Quam apta est Shilletonis coniec-
tura διὰ φιλίαν, αὐτοπτῶν δ' ἄλλων ἀφικνουμένων, tam inepta
est Hudiana τῶν δ' ἀνθρώπων, quasi vero Themistocles aut
deus fuisset, aut bestia. Aliquanto melius opinor ego *Stud. Thuc.*
p. 15 et paullo post me Badham expunximus vocabula ἄλλων
et καὶ, quam coniecturam ne commemoravit quidem editor.
Cf. 95 § 3.

Cap. 93 § 5 initio verba περὶ τὸν Πειραιᾶ nimis otiosa num
ipsius scriptoris sint dubito. — § 6 ἐπιβολὰς legisse scholiastam
non Hudii, sed mea est observatio, nec iniuria illud pro ἐπι-
βουλὰς in textum recepisse mihi videor. Vid. *Stud. Thuc.* p. 16.

Cap. 104 § 2 οἱ δὲ — ἦλθον ἀπολιπόντες τὴν Κύπρον, καὶ ἀνα-
πλεύσαντες [ἀπὸ θαλάσσης] ἐς τὸν Νεῖλον κτέ. Deleatur ridiculum
emblemata, scire enim velim quo pacto navis a Cypro Aegyptum
profecta Nilum aliter subvehi possit quam a mari.

Cap. 107 § 3 παρεῦσθαι optime Hude delevit duce scholiasta,
qui adnotat ἀπὸ κοινοῦ τὸ περαιουῖσθαι. In eodem capite valde
mihi suspecta sunt § 6 verba inutilia νομίσαντες — ὑποψία,
quibus divelluntur arte cohaerentia.

Cap. 108 § 1 *δενδροτομήσαντες* non fuerat mihi sollicitandum. Vide quae nuper scripsi in editione mea Pacis Aristophaneae ad vs. 747 (adn. crit.). In § 2 necessaria mihi videtur Arnoldi correctio *ὄντες μὲν καὶ πρὸ τοῦ <οὐ> ταχεῖς ἵεναι*, nec non quam Hude recepit Reiskiana *τότε δ' ἔτι καὶ πολέμοις οἰκείοις ἐξεργόμενοι*, probabilis Gertziana *σαφῶς ἤρτο*, sed cur editor in verbis extremis *ἀραμένοις τὸνδε τὸν πόλεμον* pronomen Thucydidi, ubi bellum Peloponnesiacum significat, usitatissimum suo Marte deleverit non intelligere me confiteor. Quod enim cap. 109 bis abest pronomen, id quod nemo mirabitur, causam praebet nullam cur h. l. expungamus. Optime vero cap. 120 extremo edidit *ὁμοίᾳ* (*ὁμοία* e corr. E) *τῇ πίστει*, quod Reiske coniectura erat assecutus, sed verba § 4 *ὅ τε ἐν πολέμῳ εὐτυχίᾳ πλεονάζων*, ubi post *ὅ τε* articulum *τῇ* inseri iubet, nulla correctione indigent.

Cap. 124 § 1 *ὥστε πανταχόθεν καλῶς ὑπάρχον ὑμῖν πολέμειν καὶ ἡμῶν τάδε κοινῇ παραινούντων κτέ.* In nova editione si non receptam, at commemoratam certe expectaveram splendidam Badhami correctionem *παρέχον* — *περανούντων*, quam Cobet Mnem. XI 288 de usu impersonali verbi *παρέχειν* apud Herodotum et Thucydidem disputans commendavit scribens: „Dubium non est quin verum viderit Badham —. Requiritur „enim futurum ut paulo ante: *καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος πάσης ξυναγωνισμένης*, neque enim Corinthii omnes communiter haec „*suadere* dicunt sed pariter omnes fortem ac strenuam operam „in bello daturus.” Quibus quid opponi possit non video. Emendatio est *πολλῶν ἀντάξις ἄλλων*.

Cap. 131 § 2 *ἔξεστι δὲ τοῖς ἐφόροις τὸν βασιλέα δρᾶσαι τοῦτο.* Non fuit Pausanias rex, sed Plistarchi *πρόδικος*, quare olim haec verba ut grammatici scholium damnabat Bremi, cui assensus est Halbertsma. Fortasse tamen genuina sunt, sic scribenda *ἔξεστι δὲ τοῖς ἐφόροις <καὶ> τὸν βασιλέα δρᾶσαι τοῦτο*, i. e. *vel regem* (itaque etiam tutorem eius).

Cap. 132 § 5 *παραποιησάμενος σφραγίδα.* Felicissime Hude e Polluce VIII 27 pro his substituit *παρασημηνάμενος*.

136 § 1 monere debuerat editor ἀπεχθέσθαι pro ἀπέχθεσθαι meam esse correctionem, nec silere Cobetum § 4 τοὺς δμοίους ante ἀπὸ τοῦ Ἰσοῦ et in fine τῆς ψυχῆς damnassee. Quod ad prius emblemata attinet, si quid Thucydides addere voluisset, scripsisset procul dubio τοὺς ἐναντίους sive τοὺς ἐχθροὺς aliudve simile.

Cap. 137 § 2 extr. καὶ ἀποσαλεύσας ἡμέραν καὶ νύκτα ὑπὲρ τοῦ στρατοπέδου ὕστερον ἀφικνεῖται ἐς Ἑφεσον. Non potuit sane πρότερον ἀφικνεῖσθαι. Vocabulum inepte abundans originem debere suspicor subsequenti sententiae ἦλθε γὰρ αὐτῷ ὕστερον — ἃ ὑπεξέκειτο, ubi est necessarium.

Cap. 140 § 5 τὸ γὰρ βραχύ τι τοῦτο πᾶσαν ὑμῶν ἔχει τὴν βεβαίωσιν καὶ πείραν τῆς γνώμης, οἷς εἰ ξυγχωρήσετε, καὶ ἄλλο τι μείζον εὐθὺς ἐπιταχθήσεσθε κτῆ. Nescio an verum sit ὃ εἰ ξυγχωρήσετε (sc. αὐτοῖς), καὶ ἄλλο τι μείζον κτλ.

Cap. 141 § 2 τὰ δὲ τοῦ πολέμου καὶ τῶν ἐκατέροις ὑπαρχόντων ὡς οὐκ ἀσθενέστερα ἔξομεν γινώτε καθ' ἕκαστον ἀκούοντες. Intellego quid sit τὰ τοῦ πολέμου — οὐκ ἀσθενέστερα ἔξομεν, sed quid quaeso significare potest τὰ τῶν ἐκατέροις ὑπαρχόντων, i. e. τὰ ἐκατέροις ὑπάρχοντα, οὐκ ἀσθενέστερα ἔξομεν? Nihil, ut arbitror. Transpone τὰ δὲ τοῦ πολέμου ὡς οὐκ ἀσθενέστερα ἔξομεν, γινώτε [καὶ] τῶν ἐκατέροις ὑπαρχόντων καθ' ἕκαστον ἀκούοντες. *Belli autem subsidia nos non debiliora habituros esse cognoscite, singulatim audientes quae utrisque nostrum suppetant.* Genetivus τῶν — ὑπαρχόντων pendet a formula καθ' ἕκαστον = ἕκαστον, quae Thucydidi usitatissima fortasse fraudi fuit librariis. Aut fallor aut vocula καὶ ante τῶν ἐκατέροις non genuina et vocabulis loco suo motis addita, ut cum praegressis τὰ — πολέμου iungi possent.

Cap. 143 init. Ὀλυμπίᾳσιν ἢ Δελφοῖς. Quo exemplo ex pedestri scriptore Attico defendi potest Δελφοῖς sine praepositione ἐν, quam in mea editione addidi? Non magis ullum exemplum praebuerunt tituli Attici. Cf. Meisterhans³ p. 169.

AD LIBRUM II.

Cap. 4 § 1. Οἱ δ' ὥς ἔγνωσαν ἡπατημένοι, ξυνεστρέφοντό τε ἐν σφίσιν αὐτοῖς καὶ τὰς προσβολὰς — ἀπεωθοῦντο. Contra constantem consuetudinem verbo ξυστρέφεσθαι, *conglorari* additum ἐν σφίσιν αὐτοῖς. Num ab ipso Thucydide? Aut omnia me fallunt aut hic scripserat: ξυνεστρέφοντό τε <παρακελευσάμενοι> ἐν σφίσιν αὐτοῖς. Cf. IV 25 § 6 θαρσύναντες καὶ παρακελευόμενοι ἐν ἑαυτοῖς. Xen. Hell. VII 4, 34 παρακελευσάμενοι αὐτοῖς καθίσταντο εἰς τοὺς Ἑπαρίτους. Idem VII 2, 19 παρακελευσάμενοι ἀλλήλοις ἐνέκειντο. Plato Gorg. 487 C εὐλαβεῖσθαι παρακελεύεσθε ἀλλήλοις, alia. Utrum παρακελεύμενοι an παρακελευσάμενοι, ante an post ἐν σφίσιν αὐτοῖς exciderit, aliis dirimendum relinquo.

Ibidem § 4 extr. Haec corruptissima leguntur apud Galenum XVII 1 p. 2: ἦρος δὲ ἄλλοι ἐν τῷ (τῷ?) ἄλλῳ τῆς πόλεως μέρει σποραδικοὶ ἀπώλλυντο, in quo testimonio neglecto ab Hudio verba ἄλλοι — μέρει sunt interpretamentum verborum Thuc. ἄλλοι ἄλλῃ τῆς πόλεως et σποραδικοὶ adverbii σποράδην.

Cap. 11 § 3 εἴ τῃ καὶ δοκοῦμεν πλήθει ἐπιέναι. Imo περιέναι, quod repperit Halbertsma, cuius *Adversaria critica* post mortem amici a me edita a 1896 Hude ignorare videtur. Ad Thucydidem pertinent quae ibi leguntur p. 69—72.

Ibidem § 7 verba corrupta πᾶσι — δρᾶν πάσχοντας κτέ. Hude expungendo καὶ — δρᾶν et mutando πάσχοντας in πάσχουσι non probabilius sanasse mihi videtur quam decessores. Notione παραυτικά carere neutiquam possumus. Intelligerem πᾶσι γὰρ <τῷ> ἐν τοῖς δμμασι καὶ ἐν τῷ παραυτικά δρᾶν πάσχοντας <πάσχειν τέ> τι ἄηθες ὄργῃ προσπίπτει, sed vereor ut quid Thucydides scripserit coniectura indagari possit.

Cap. 12 § 1 inutilem Cobeti coniecturam Λακρίτου melius omisisset editor, qui plurimas eiusdem scitu dignas silentio

pressit. Nomen enim Διάκριτος praeterquam apud Andocidem I 52.67 cum in aliis titulis repertum est tum Bull. d. corr. Hell. 1890, 390 = I. A. 157.

Cap. 13 § 1 extr. τοὺς δ' ἀγροὺς τοὺς ἑαυτοῦ καὶ οἰκίας ἄρα μὴ δμῶσωσιν οἱ πολέμιοι ὥσπερ καὶ τὰ τῶν ἄλλων, ἀφίησιν αὐτὰ δημόσια εἶναι, καὶ μηδεμίαν οἱ ὑποψίαν κατὰ ταῦτα γίγνεσθαι. Durissima structura, quae vereor ne frustra excusetur ab interpretibus, facile removebitur substituta pro καὶ vocula ὥστε, quae primum in ὡς, deinde in καὶ, quocum ὡς passim confunditur, abiisse videtur. Ὡς cum Infinitivo Thucydides eo sensu non coniungit.

Ibidem § 7 καὶ μεταίκων ὅσαι δπλαῖται ἦσαν. Satis habuit editor parum probabilem Stahlī sententiam commemorare verba ὅσοι — ἦσαν esse interpolatoris, quae cur quis adscriberet obscurissimum est. Melius citasset verisimillimam Velsenī coniecturam inter ὅσοι et δπλαῖται periisse negationem. Videatur etiam Müller-Strübing in Novis Annalibus a 1883, pag. 675.

Cap. 15 § 1 καὶ ὁπότε μὴ τι δείσειαν οὐ ξυνῆσαν βουλευσόμενοι ὡς τὸν βασιλέα. Lenissima Halbertsmae mei correctione δεήσειεν multo probabilior nascitur sententia; *nulla urgente necessitate*.

Cap. 16 § 1 τῇ δ' οὖν ἐπὶ πολὺ κατὰ τὴν χώραν αὐτόνομον οἰκῆσει μετεῖχον οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ ἐπειδὴ ξυνωκίσθησαν διὰ τὸ ἔθος ἐν τοῖς ἀγροῖς ὁμῶς οἱ πλείους — οὐ ῥαδίως πανοικησίφ τὰς μεταναστάσεις ἐποιοῦντο. Rectissime Hude Lipsium secutus h.l. posuit πανοικησίφ, sed nollem mecum et cum aliis expunxisset e veteri Driesseni coniectura μετεῖχον, quod nemo facile erat additurus. Multo enim probabilius Kōstlin supplēvit <ἦς> μετεῖχον, quamquam etiam praetulerim <ἦς πάλαι> μετεῖχον. Vocula καὶ ante ἐπειδὴ non est copula, sed *etiam* significat.

Cap. 20 extr. τοὺς γὰρ Ἀχαρνέας ἐσπερημένους τῶν σφετέρων οὐχ ὁμοίως προθύμους ἔσσεσθαι ὑπὲρ τῆς τῶν ἄλλων κινδυνεύειν στάσιν δ' ἐνέσσεσθαι τῇ γνώμῃ. τοιαύτη μὲν διανοίφ δ' Ἀρχίδα-

μος περὶ τὰς Ἀχαρνὰς ἦν. Nondum abicio veterem sententiam τῇ γνώμῃ glossema esse sequentis διανοίᾳ, quo deleto hodie scripserim: τοιαύτη μὲν <τῇ> διανοίᾳ. Ceterum fortasse non spernenda est Mülleri-Strübingi sententia, quam pluribus defendit in Novis annalibus a. 1883 l.l., integrum caput, in quo nihil novi reperiatur et paene omnia aliunde sumta sint (cf. imprimis c. 12. 21. 23) non esse Thucydidis sed interpolatoris. In capitis initio λέγεται τὸν Ἀρχίδαμον — μεῖναι non esse stili Thucydidei recte observavit.

Cap. 24 init. De more scriptum malim <καὶ> κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν.

Cap. 25 extr. καὶ τῶν Ἡλείων ἡ πολλὴ ἤδη στρατιὰ προσεβεβοηθήκει. Hude de suo dedit ἡ ἄλλη. Nullam video mutandi necessitatem. Fieri enim potest ut nonnulli milites nescio qua causa impediti aut serius aut omnino non venerint. Saltem coniectura adeo incerta in textum recipi non debuit.

Cap. 26 init. ὑπὸ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον τοῦτον οἱ Ἀθηναῖοι τριάκοντα ναῦς ἐξέπεμψαν περὶ τὴν Λοκρίδα καὶ Εὐβοίας ἄμα Φυλακὴν. Hude cum Madvigio corrigit κατ' Εὐβοίας, recte, si praep. περὶ bene se habet. At optime quidem dicitur ἐκπέμπειν ναῦς περὶ τὴν Πελοπόννησον aliamve insulam, sed dubito num recte dicatur περὶ τὴν Λοκρίδα. Fortasse corrigendum ἐπὶ τὴν Λοκρίδα, quo facto eadem praepositio mente repetenda est in sequentibus: καὶ (ἐπὶ) Εὐβοίας ἄμα Φυλακὴν. — In cap. 29 miror editorem manifestum quod § 5 delevi glossema Θρακίαν retinuisse.

Cap. 34 § 3 τῶν ἀφανῶν [οἱ ἂν μὴ εὐρεθῶσιν ἐς ἀναίρεσιν]. Hude delens mecum (quod tamen reticet) verba ἐς ἀναίρεσιν retinuit verba post ἀφανῶν plane otiosa οἱ — εὐρεθῶσιν. Non magis quam antehac dubito quin una litura ut scholium ad ἀφανῶν delenda sint, ἐς ἀναίρεσιν Byzantino more dictum pro ἐν ἀναιρέσει. Permirum videtur mox § 5 Thucydidem, qui condens κτῆμα ἐς ἀεὶ posteris scriberet, non dedisse: ὃ ἴστιν

ἐπὶ <Κεραμεικοῦ> τοῦ καλλίστου προαστείου τῆς πόλεως. Cf. VI 57, 58.

Cap. 42 § 4. Edidit Hude καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἀμύνεσθαι [καὶ] παθεῖν <δεῖν> μᾶλλον ἡγησάμενοι ἢ [τὸ] ἐνδόντας [codd. et Dionys. Hal. ἐνδόντες] σφύζεσθαι κτλ. Quanto probabilior est, recepta lenissima Dobrei correctione κάλλιον, servata a Dionysio lectio καὶ ἐν τῷ ἀμύνεσθαι παθεῖν μᾶλλον (l. κάλλιον) ἡγησάμενοι ἢ ἐνδόντες σφύζεσθαι κτέ., qua nihil est sincerius.

Cap. 45 § 1. Hude scribit cum Croiseto φθόνος γὰρ τοῖς ζῶσι πρὸς τῶν ἀντιπάλων (vulgo τὸ ἀντίπαλον), τὸ δὲ μὴ ἐμποδὼν ἀναταγωνίστῃ εὐνοίᾳ τετίμηται. Factum nollem; codicum lectio aliquanto me iudice efficacior: φθόνος γὰρ πρὸς τὸ ἀντίπαλον (χωρεῖ scil.). Sed cum Steupio suspectum habeo τοῖς ζῶσι, quod multo melius abesset.

Cap. 48 § 1. ἤρξατο δὲ τὸ μὲν πρῶτον, ὡς λέγεται, ἐξ Αἰθιοπίας [τῆς ὑπὲρ Αἰγύπτου] ἔπειτα δὲ καὶ ἐς Αἴγυπτον [καὶ Λιβύην] κατέβη κτέ. Seclusi quae, ut olim observavi, nondum legit Lucianus de hist. conscr. cap. 15.

Cap. 49 § 5 καὶ τὸ μὲν ἔξωθεν ἀπτομένῳ σῶμα οὗτ' ἄγαν θερμὸν ἦν οὔτε χλωρόν — τὰ δ' ἐντὸς οὕτως ἐκάετο (recte CG ἐκαίετο) ὥστε κτέ. Non emendasse mihi haec editor videtur scribendo καὶ τῷ (cum unico codice C) μὲν ἔξωθεν ἀπτομένῳ <τὸ> σῶμα, scire enim pervelim quomodo quis ἐνδοθεν ἄπτεσθαι potuerit. Mihi aut σῶμα insiticiū videtur aut transponendum ante ἀπτομένῳ, de quo iam Krügerum video cogitasse. Participium optime carere articulo vix quisquam admonendus. — In sqq. μηδ' ἄλλο τι ἢ γυμνοὶ ἀνέχεσθαι vocabula ἢ γυμνοὶ iure damnassee Halbertsmam habeo persuasum.

Cap. 58 § 2 ἐπιγενομένη γὰρ ἡ νόσος ἐνταῦθα δὴ πάνυ ἐπίσσε τοὺς Ἀθηναίους. Marchanti coniectura ἐπινεμομένη, quam recepit editor, ita tantummodo foret necessaria, si constaret, quod minime constat, milites nonnullos ex Atheniensium exercitu, priusquam ad Potidaeam venisset, aegrotasse. Procul dubio

Athenis secum portaverant morbi germina, sed iam aegrotantes milites Potidaeam traicere absurdum fuisset; quare quantocius revocanda videtur librorum lectio. De verbo cf. 64, 1. 70, 1. Sed mox requiro ὥστε καὶ τοὺς προτέρους στρατιώτας νοσῆσαι τῶν Ἀθηναίων <τοὺς> ἀπὸ τῆς ξὺν Ἀγνῶνι στρατιᾶς ἐν τῷ πρὸ τοῦ χρόνῳ ὑγιαίνοντας.

Cap. 65 § 7 bis interstrepit interpres, qui prope initium ἐν τῷ πολέμῳ et prope finem ἐς τὸν πόλεμον addidisse videtur. — Ibidem § 12 extr. gaudeo videns iam in cod. C Hudium reperisse quod de coniectura in editione mea restitui σφίσιν αὐτοῖς pro σφίσιν.

Cap. 70 § 1 καὶ ἄλλα τε πολλὰ ἐπεγεγένητο αὐτόθι ἤδη βρώσεως περὶ ἀναγκαίας καὶ κτέ. Pro αὐτόθι Reiske coniecit ἔτοπα, quia tamen vocabulo αὐτόθι (Potidaeae) aegre careremus, suspicari malim αὐτόθι <ἔτοπα> κτλ. In § 3 ἐξελθεῖν αὐτοὺς καὶ παῖδας καὶ γυναῖκας καὶ τοὺς ἐπικούρους ξὺν ἐνὶ ἱματίῳ, γυναῖκας δὲ ξὺν δυοῖν miror Hudium concoquere potuisse ineptum καὶ γυναῖκας. Quod si non, ut ego feci, eliminandum est, saltem supplendum erit — καὶ τοὺς ἐπικούρους, <τοὺς μὲν> ξὺν ἐνὶ ἱματίῳ, γυναῖκας δὲ ξὺν δυοῖν, quae correctio fortasse praeferenda.

Cap. 76 § 2 ὑπόνομον δὲ — ὀρύξαντες καὶ ξυντεκμηράμενοι ὑπὸ τὸ χῶμα ὑφείλκον αὐθις παρὰ σφᾶς τὸν χοῦν. Simillima ratione simillimo loco Herodotus II 150 usurpavit verbum σταθμέομαι neque igitur opus est infelici Harderi coniectura ξυντεκνηνάμενοι, quam commemorat Hude.

Cap. 77 § 5 ἐντὸς γὰρ πολλοῦ [χωρίου] τῆς πόλεως οὐκ ἦν πελάσαι. Emblema delevi in ed. mea, et 89 § 2 extr. σφίσι male repetitum et 93 § 2 manifestum additamentum τοῦ λιμένος τῶν Ἀθηναίων, ut alia multa quae Hude patienter tolerat.

Cap. 96 § 1 ἔπειτα τοὺς ὑπερβάντι Αἴμον Γέτας καὶ ὅσα ἄλλα μέρη ἐντὸς τοῦ Ἰστρου ποταμοῦ πρὸς θάλασσαν μᾶλλον τὴν τοῦ Εὐξείνου πόντου κατώκητο. Expectatur γένη aut ἔθνη, quae iam Popponem video coniecisse, Krügero μέρη expungendum

videbatur. Paulo post nondum me poenitet correxisse *δρείων* (monticolarum) pro *δρεινῶν* (montuosorum) *Θρακῶν*.

Cap. 99 § 1 *κατὰ κορυφὴν* (non *κορυφῆς*) constanter scribunt omnes, qui Thucydidem imitantur, neque usquam genetivus in hac formula repertus est.

Cap. 102 § 5. Qui quaeso ferri potest, quod olim expunxi, *μηδὲ γῆ ἥν post μήπω ὑπὸ ἡλίου ἰωρᾶτο*? Num puerulis aut stupidis Thucydides scripsisse censendus est?

AD LIBRUM III.

Cap. 3 § 5 *πλῶ χρησάμενος* idem est quod *πλεύσας*, nec significare potest *εὐπλοία χρ.*, ut explicat Schol., qui tamen bene sensit *εὐπλοίας* notionem h. l. requiri, quam si exprimere scriptor noluisset, procul dubio ea verba plane omisisset. Non temere igitur in adnotatione ad h. l. coniecisse mihi videor *πλῶ <εὐπλω> χρησάμενος*.

Cap. 4 § 3 *καὶ οἱ στρατηγοὶ [τῶν Ἀθηναίων] ἀπεδέξαντο*. Verba seclusa sine offensione paullo ante addi potuerant verbis *λόγους ἤδη προσέφερον τοῖς στρατηγοῖς*, sed h. l. pessime abundant.

Ibidem § 5 *ἐν τούτῳ δ' ἀποστέλλουσι καὶ ἐς τὴν Λακεδαίμονα πρέσβεις τριήρει*. Nescio an praestet *ἐν ταύτῳ*, *eodem tempore*, quo Athenas mittebant, qui populo persuaderent ut naves missas Mitylenen revocaret.

Cap. 7 § 4 *ταῖς τε ναυσὶν κατὰ τὸν Ἀχελῶον ἐπλευσε*. Certam Cobeti emendationem *ἀνὰ* pro *κατὰ* Hude ne commemoravit quidem.

Cap. 12 § 1 *ὑπεδεχόμεθα* sanum esse cras credam Hudio.

Cap. 13 § 1 *ξυγκακωσποιεῖν* verbi monstrum est. Scribendum est aut *ξυγκακωποιεῖν* aut tribus vocabulis *ξὺν κακῶς ποιεῖν*, ut recte apud Demosthenem VIII 65. X 67 edi solet *σὺν εὖ περονθότων*. — § 5 optime Hude <οὐκ> οἰκεῖτον.

Cap. 14 § 1 *ἐπαμύνατε Μυτιληναίοις ξύμμαχοι γιγνόμενοι καὶ καὶ προῆσθε* [ήμᾱς]. Pronomen redde magistellis.

Cap. 18 § 4 οἱ δ' αὐτερέται πλεύσαντες [τῶν νεῶν] ἀφικνοῦνται καὶ περιτειχίζουσι Μυτιλήνην. Deleatur emblemata. Cf. I 10, 4. II 91, 4.

Cap. 23 § 3 οἱ ἀπὸ τῶν πύργων χαλεπῶς [οἱ] τελευταῖοι καταβαίνοντες ἐχώρουν ἐπὶ τὴν τάφρον. Quamdiu Graecum est *τελευταῖος καταβαίνω*, non ὁ τ. κ., tamdiu concedendum me recte expunxisse articulum male repetitum. Silet editor. Inverso errore cod. M priorem articulum omisit.

Cap. 24 § 3 τῶν δ' ἀποτραπομένων σφίσιν ἀπαγγειλάντων ὡς ὕδεις περίεστι. Vix recte Hude coniecit *περίεσται*, quod nemo potuit *nuntiare*. Manifesto mentiti sunt redeuntes, ne ipsi *znavi* viderentur.

Cap. 28 § 2. Convenerat inter Mitylenaeos et Athenienses, ut horum milites in urbem admitterentur ea conditione, ut illi rogatos de venia impetranda Athenas mitterent, et Paches donec ediissent neminem vinciret neve in servitutem abduceret neve recaret. His narratis ita pergit scriptor: *ἡ μὲν ξύμβασις αὕτη γένητο. οἱ δὲ πράξαντες πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους μάλιστα τῶν Μυτιληναίων περιδεεῖς ὄντες, ὡς ἡ στρατιὰ ἐσῆλθεν, οὐκ ἠνέσχοντο, ἀλλ' ἐπὶ τοὺς βωμοὺς ὁμῶς καθίζουσι*. Quid quaeso his sibi volunt verba *οὐκ ἠνέσχοντο*? Quae (praeunte Valla) Krüger interpretatur „warteten es nicht ab”, licet significant *non viderunt, sustinuerunt*. At expectamus „non satisfecit iis pactum” (sie gaben sich nicht zufrieden), itaque pro *HNΕCΧΟΝΤΟ* scripserim *ΗΡΕCΚΟΝΤΟ*, *οὐκ ἠρέσκοντο*, sc. τῇ *ξυμβάσει*. Cf. I 129. II 68. V 4. VIII 84. Herod. III 34. IV 78. IX 66.

Cap. 30 § 2 καὶ ἡμῶν ἡ ἄλλη τυγχάνει μάλιστα οὔσα. Ingeniose Hude μολις παροῦσα, quae tamen coniectura magis mihi satisfaceret, si pro τυγχάνει legeretur λανθάνει.

Cap. 39 § 4 τὰ δὲ πολλὰ κατὰ λόγον τοῖς ἀνθρώποις εὐτυχοῦντα ἀσφαλέστερα ἢ παρὰ δόξαν. Ad sententiam recte Hude edidit εὐτυχοῦνται nec dubito quin inde natum sit ultima librorum lectio, sed ipsum illud εὐτυχοῦνται depravatam videtur ex εὐτυχεῖται, quod dudum, collato VII 47, in editionis meae margine annotavi. Eundem errorem librarii paucissimis quibusdam Atticorum locis ex posteriore, imprimis Byzantino, sermone, qui hunc pluralis numeri usum communem habent eum poetis epicis, intulerunt. Hic fortasse causa vitii fuit vicinum ἀπαθούνται. In eadem § verba εἶωθε — τρέπειν, quorum ordinem turbatum esse primi agnovimus eodem tempore ego et Weil, collato scholiasta probabilius transponendo ἀπροσδόκητος post μάλιστα sanavit, quam nos transponendo μάλιστα καὶ post ἔλθῃ.

Cap. 40 § 5 ἀξιῶσατε — μὴ ἀναληγτότεροι οἱ διαφεύγοντες τῶν ἐπιβουλευσάντων φανῆναι. Miror doctum editorem, qui alibi in talibus me sequi soleat, hic retinuisse διαφεύγοντες pro aoristo διαφυγόντες, quem in mea editione reposui idque eo magis quod in uno codice lectionis διαφεύγοντες prius ε erasum esse annotavit.

Cap. 49 § 3 οἶνω καὶ ἐλαίῳ ἄλφιτα πεφυρμένα. Hoc sensu non φύρειν sed φυρᾶν Graece dici habeo persuasissimum, itaque librorum ABFGM lectionem πεφυραμένα esse praeferendam. Aequè vitiosum foret v. c. αἵματι πεφυραμένος pro πεφυρμένος.

Cap. 50 § 2 forte fortuna unus codex E h. l. formam unice veram ἡργάζοντο servavit, quam imperfecti formam lapidum testimoniis stabilitam una cum aoristo ἡργασάμην ubique restitutam oportuit. Perfectum tamen (itaque plqpf.) augmentum habuisse EI iidem incorrupti atticismi fontes docuerunt.

Cap. 51 § 2 ἐβούλετο δὲ Νικίας τὴν φυλακὴν αὐτόθεν δι'

ελάσσονος τοῖς Ἀθηναίοις καὶ μὴ ἀπὸ τοῦ Βουδόρου καὶ τῆς Σαλαμῖνος εἶναι, τοὺς τε Πελοποννησίους ὅπως μὴ ποιῶνται ἔκπλους αὐτόθεν λαμβάνοντες κτλ. Hude coniecit τοῦ τε Πελοποννησίου, procul dubio ut Genetivus pendeat a vocabulis τὴν Φυλακὴν, quam coniecturam facile admitterem si satis mihi constaret τοῦ Πελοποννησίου usurpatum pro plurali, recte coniungi cum verbo in plurali: ποιῶνται — λαμβάνοντες. Cuius rei cum nullum apud Thucydidem exemplum noverim, coniecerim potius τῶν τε Πελοποννησίων, aut cum Kruegero, quod sane durum est, ex Φυλακὴν εἶναι repetiverim verbum φυλάσσειν. — In § 3 ἐς τὸ μεταξὺ τῆς νήσου. Omissa a scriptore verba καὶ τῆς Νισαίας, quae supplenda coniecit Krueger, quia ultro cogitantur, aequae recte omitti potuerunt atque Aristophanes Av. 187 dixit ἐν μέσῳ δῆπουθεν ἀήρ ἐστι γῆς pro γῆς καὶ οὐρανοῦ.

Cap. 52 § 2. Multo melius me iudice Cobet ad Hyperidem p. 68 huic loco consuluit delendo γὰρ ἦν, quam Hude expungendo solo ἦν et verbis εἰρημένον — χωρησάντων ponendis in parenthesi. Nam ex Cobeti emendatione longe aptius tota periodus decurrit.

Cap. 53 § 3 malim: πανταχόθεν δὲ ἄποροι καθεστῶτες ἀναγκάζομεσθα <, δ> καὶ ἀσφαλέστερον δοκεῖ εἶναι <, > εἰπόντες (pro -τας) τι κινδυνεύειν.

Cap. 54 § 1. Gaudeo videns nunc codice Danico stabiliri meam coniecturam δεδραμένων pro δεδρασμένων.

Cap. 56 § 7 nondum me poenitet expunxisse ὁμοίως in verbis ταῦτα περὶ τῶν αὐτῶν φαίνεσθαι γινώσκοντας a magistellis illatum. In sequentibus autem aperte non sufficit Heilmanni coniectura ἔχουσι pro ἔχουσι ab editore recepta. Multo gravius ulcus est.

Cap. 58 extr. Quo iure editor deletum a me καὶ κτισάντων, manifestum rarissimi participii ἐσσεμένων glossema defendat ipse viderit.

Cap. 59 § 1 Φείσασθαι δὲ καὶ ἐπικλασθῆναι τῇ γνώμῃ οἷκτω σῶφρονι λαβόντας μὴ ὧν πεισόμεθα μόνον δεινότητα [κατανοοῦντας], ἀλλ' οἷοί τε ἂν ὄντες πάθοιμεν κτέ. Recte Hude ante λαβόντας posuit corruptelae signum. Suspicio: οἷκτω σῶφρονι <ἐνδόντας καὶ νῶ> λαβόντας κτλ.

Cap. 62 § 5 ἐπειδὴ γοῦν ὃ τε Μῆδος ἀπῆλθε καὶ τοὺς νόμους ἔλαβε (sc. ἡ πόλις). Krueger coniecit ἀπέλαβε. Malim ἀνέλαβε, *recuperavit*.

Cap. 64 § 3 τὴν τελευταίαν τε πρὶν περιτελιχίζεσθαι πρόκλησιν ἐς ἡσυχίαν ἡμῶν, ὥστε μηδετέροις ἀμύνειν, οὐκ ἐδέχεσθε. Non debebat me iudice Hude hanc lectionem praeferre scripturae ὑμῶν, quam praebent boni codices AE et ex corr. M. Non enim Thebani, qui haec dicunt, sed Archidamus Plataeenses provocaverat. Cf. II 71 et mox III 68 § 1.

Cap. 67 § 7 ἀλλ' ἦν οἱ ἡγεμόνες [ὥσπερ del. Badh.] νῦν ὑμεῖς κεφαλαιώσαντες πρὸς τοὺς ξύμπαντας διαγνώμας ποιήσῃτε, ἡσὸν τις ἐπ' ἀδίκους ἔργοις λόγους καλοὺς ζητήσῃ. Quod Hude post ξύμπαντας addidit articulum, ea συνίκη videtur ἐπικουρία. Verum invenerat Weil scribens πρὸς τὸ ξύμπαντας, quod recipere non dubitavi. Quod attinet ad ὥσπερ, vide num forte servari possit transpositum sic: ἀλλ' ἦν οἱ ἡγεμόνες νῦν ὑμεῖς ὥσπερ κεφαλαιώσαντες κτέ.

Cap. 68 § 4 σχεδὸν δέ τι καὶ τὸ ξύμπαν περὶ Πλαταιῶν οἱ Λακεδαιμόνιοι οὕτως ἀποτετραμμένοι ἐγένοντο Θηβαίων ἕνεκα κτέ. Non minus quam olim (vid. Stud. Thuc. p. 145 et adnot. ad ed. meam) suspectam habeo praepositionem. Fortasse autem ἀποτετραμμένοι ἐγένοντο est interpretamentum genuinae lectionis ἀπετετράφατο, qualium formarum Thucydidem studiosum esse constat.

Cap. 77 § 1 οἱ δὲ πολλῶ θορύβῳ καὶ πεφοβημένῳ τὰ τ' ἐν τῇ πόλει καὶ τὸν ἐπίπλουν παρεσκευάζοντό τε [ἄμα] ἐξήκοντα ναῦς καὶ τὰς αἰὶ πληρουμένας ἐξέπεμπον πρὸς τοὺς ἐναντίους κτλ. Voculam ἄμα hic quidquam significare posse nego. Fortasse

ne male pedem intulit sive e cap. 76 extr. ἄμα ἔφ sive e
verbis sequentibus καὶ ὕστερον πάσαις ἄμα ἐκείνους ἐπιγενέσθαι.

Cap. 79 § 2. Malim: οἱ δ' ἐπὶ μὲν τὴν πόλιν οὐκ ἐτόλμησαν
γλεῦσαι <καίπερ> κρατοῦντες τῇ ναυμαχίᾳ, τρεῖς δὲ καὶ δέκα
αὖς ἐλόντες (pro ἔχοντες) τῶν Κορκυραίων ἀνέπλευσαν κτέ.

Cap. 82 § 4 τόλμα μὲν γὰρ ἀλόγιστος ἀνδρεία φιλέταιρος
νομίσθη. Frustrane fui Stud. Thuc. p. 47 et in adnot. ad
i. l. perhibens tam Dionysium Hal. qui ἐκάλουν interpretatur
et Sallustium B. C. 52, qui vocatur, quam schol. qui προσηγό-
ευσαν, legisse ὀνομάσθη? Id saltem memorandum fuerat,
icet hodie concedam ἐνομίσθη ferri posse. — Ibid. § 7 malim:
ὃν δὲ τῷ παρατυχόντι ὁ Φθάσας θαρσῆσαι εἰ ἴδοι ἄφαρκτον, ἥδιον
ἐπὶ τὴν πίστιν ἐτιμωρεῖτο ἢ ἀπὸ τοῦ προφανοῦς· καὶ <γὰρ> τό τε
ἰσφαλὲς ἐλογίζετο καὶ ὅτι ἀπάτη περιγενόμενος ξυνέσειας ἀγώνισμα
προσελάμβανεν.

Cap. 83 § 1 καὶ τὸ εὐήθες — καταγελασθὲν ἠφανίσθη. Hude
Φανίσθη, procul dubio operarum errore.

Cap. 87 § 4 ἐγένοντο δὲ καὶ οἱ πολλοὶ σεισμοὶ τότε [τῆς γῆς].
In frequenti usu vocabuli σεισμός nusquam Thuc. addit τῆς γῆς,
quod magistellis tribuere non dubitavi, ut non magis verba
repte supervacanea a me deleta cap. 89 § 2 καὶ θάλασσα νῦν
ἔστι πρότερον οὕσα γῆ Thucydidis esse habeo persuasum, sed
ultum vereor ut de talibus editorem, emunctae tamen naris
virum, aliosque philologos quam plurimos convincere possim,
cum praesertim mecum reputem ne magnum quidem Cobetum
lirisque eruditus persuadere potuisse scatere optimum quemque
criptorem omni genere glossematum, interpretamentorum, ad-
ditamentorum capitalibus illis ingeniis prorsus indignorum.

Cap. 89 § 5 ἐπισπώμενον ex Madvigii coniectura pro ἐπισπω-
μένην dedit Hude, quam coniecturam confiteor me non intelli-
gere. Egregie vero huic loco convenit ἐπισπωμένης, quod primum
ne repperissem putabam Stud. Thuc. p. 146, sed docet me Hude,
nam ante me a Meinekio esse repertum.

Cap. 100 extr. καὶ ξυνηκολούθουν αὐτῷ Μακάριος καὶ Μενεδαίος [οἱ] Σπαρτιᾶται. Deleatur articulus, ut recte praecedit: Σπαρτιάτης δ' ἦρχεν Εὐρύλοχος.

AD LIBRUM IV.

Cap. 3 § 2 καὶ ἀπέφαινε — φύσει καρτερὸν ὃν (τὸ χωρίον sc. Pylum) καὶ ἐρῆμον αὐτό τε καὶ ἐπὶ πολὺ τῆς χώρας· ἀπέχει γὰρ σταδίους μάλιστα ἢ Πύλος τῆς Σπάρτης τετρακοσίους κτέ. Haacke „γὰρ erklärt die ἐρημία,” quod ita verum esset, si ἐρῆμος h. l. significaret *συμμάχων ἐρῆμος*, sed dubium non est quin significet *inhabitatum*, itaque γὰρ ferri nequit et reponendum ἀπέχει δὲ κτλ.

Cap. 4 § 2. Num putas Thucydidem lectores suos adeo stupidos duxisse ut addenda putaret verba optime deleta a Cobeto ὥς — ἐπιμένειν et ὅπως μὴ ἀποπίπτοι? Quae Hude non tantum non expunxit, sed ne mentionem quidem fecit observationis.

Cap. 8 § 5 προσδεχόμενοι δὲ τὴν ἀπὸ τῆς Ζακύνθου τῶν Ἀττικῶν νεῶν βοήθειαν ἐν νῶ εἶχον, ἣν ἄρα μὴ πρότερον ἔλωσι, καὶ τοὺς ἔσπλους τοῦ λιμένος ἐμφάρξαι. Qua vi vocula καὶ addita sit non assequor; delenda videtur.

Cap. 14 § 2 ὅτι περ. Scire pervelim quonam exemplo Attico aut probati scriptoris testimonio Hude hoc vocabulum tueatur. Dindorf in Thesauro citat Theophilum, Basilium, Philonem, testes mehercle egregios! Non ergo temere mihi videor edidisse ὅτι περ, *quo casu factum est ut cet.*, quod mentione dignum non censuit Hude.

Cap. 17 § 3. ὥστε οὐκ εἰκὸς ὑμᾶς διὰ τὴν παροῦσαν νῦν βόμην πόλεώς τε καὶ τῶν προσγεγενημένων καὶ τὸ τῆς τύχης οἶεσθαι αἰεὶ μεθ' ὑμῶν ἔσεσθαι. Haereo in omisso articulo, non enim huc pertinent loci qualis est II 72, 4 πόλιν καὶ οἰκίας similesque. Necessaria videtur correctio τῆς τε πόλεως.

Cap. 19 § 2. Suspitor: νομίζομέν τε τὰς μεγάλας ἔχθρας μά-
λιστ' ἂν διαλύεσθαι βεβαίως, οὐκ ἦν [ἀνταμυνόμενος] τις [καί]
ἐπικρατήσας τὰ πλείω τοῦ πολεμίου κατ' ἀνάγκην ὄρκοις [ἐγ]κα-
ταλαμβάνων μὴ ἀπὸ τοῦ ἴσου ξυμβῆ, κτλ.

Cap. 24 § 4. Num urbes Rhegium et Messene promuntoria
dici potuerunt? Vix puto, itaque delevi perversa interpretamenta
ἀκρωτηρίου τῆς Ἰταλίας et τῆς Σικελίας.

Cap. 30 § 2 καὶ ἀπὸ τούτου πνεύματος ἐπιγενομένου τὸ πολὺ
αὐτῆς ἔλαθε κατακαυθέν. Ad sententiam recte Poppo καὶ requirit
ἐπεὶ, sed multo facilius καὶ nasci potuit ex ὧς, quocum pas-
sim confunditur a librariis.

Cap. 32 § 4 Φεύγοντές τε γὰρ ἐκράτουν καὶ ἀναχωροῦσιν
ἐπέκειντο. Depravatum esse ἐκράτουν bene Hude intellexit, sed
dubito num proposita correctio ἐκρατοῦντο sufficiat. Expectatur
haec sententia: „fugientes non capiebantur (vel non occidebantur)
et recipientem se hostem adoriebantur.” In mentem venit Φεύ-
γοντές τε γὰρ ἔφθανον. Praecedit enim οἷς μὴδὲ ἐπελθεῖν οἶδόν
τε ἦν. A tradita lectione nimium distaret ἐξέφευγον.

Cap. 36 extr. σιτόδειαν pro σιτοδείαν postulare analogiam
docuit Cobet, sed Hudium non habuit discipulum.

Cap. 38 § 1 τοῦ δὲ — Ἰππαγρέτου — ἐν τοῖς νεκροῖς ἔτι
ζῶντος κειμένου [ὡς τεθνεῶτος] κτέ. Non Hudium, sed alios mo-
neo vocabula inclusa sapere magistellum. Contra nullam video
causam cur cum ipso et Rutherfordio cap. 40 § 2 deleamus δι'
ἀχθηδόνα, quod neque abundat neque non est sermonis exqui-
sitioris, quali nemo grammaticus utitur. At revera suspecta
sunt quae in eodem capite delevi interpretamenta λέγων τὸν
οἰστὸν et praecipue δήλωσιν — διεφθείρετο. Stipes enim sit necesse
est qui non ultro intelligat quod bilem movendi causa (δι' ἀχ-
θηδόνα) aliquis ex sociis Atheniensium rogaverat unum ex cap-
tivis huiusque responsum. Quae quamquam etiam in papyro
Oxyrynchico, qui Christi natalibus non multo inferior esse cre-
ditur, leguntur, ita summo scriptore indigna et ab eius stilo

aliena videntur, ut malim suspicari hanc interpretandi antiquos scriptores lubidinem esse multo antiquiorem quam vulgo creditur et grammaticos Alexandrinos Byzantinis in hac cacozelia praeivisse. Ceterum vide quae et de hoc loco et de omni illo fragmento papyraceo sollerter disputavit collega meus Leidensis J. van Leeuwen in *Mnemosyne* huius anni pag. 112—122.

Cap. 42 § 3. Requiro: Κορίνθιοι δὲ προπυθόμενοι ἐξ Ἀργεῶν ὅτι ἡ στρατιὰ ἤξει τῶν Ἀθηναίων ἐκ πλείονος, ἐβοήθησαν ἐς ἰσθμὸν πάντες πλὴν τῶν ἔξω ἰσθμοῦ· καὶ <γὰρ> ἐν Ἀμπρακίᾳ καὶ ἐν Λευκάδι ἀπῆσαν αὐτῶν πεντακόσιοι Φρουροί· οἱ δ' ἄλλοι πανδημεὶ ἐπετῆρουν τοὺς Ἀθηναίους οἱ κατασχέσουσιν. Manifesta, credo, res est.

Cap. 44 § 2 ἐν δὲ τῇ τροπῇ ταύτῃ κατὰ τὸ δεξιὸν κέρας οἱ πλείστοί τε αὐτῶν ἀπέθανον καὶ Λυκόφρων δὲ στρατηγός. ἡ δὲ ἄλλη στρατιὰ τούτῳ τῷ τρόπῳ οὐ κατὰ δίωξιν πολλὴν οὐδὲ ταχείας Φυγῆς γενομένης, ἐπεὶ ἐβιάσθη, ἐπαναχωρήσασα πρὸς τὰ μετέωρα ἰδρύθη. Haud assequor quid proficiamus transponendo cum editore οὐ ante τούτῳ τῷ τρόπῳ, quae verba (nata fortasse errore e praegressis τῇ τροπῇ ταύτῃ) optimo iure Classen delovisse mihi videtur. Porro fere malim ταχείας <τῆς> Φυγῆς.

Cap. 50 § 2. Requiro: τὰς μὲν ἐπιστολάς —, ἐν αἷς πολλῶν <καὶ> ἄλλων γεγραμμένων κεφάλαιον ἦν, [πρὸς del. Campe] Λακεδαιμονίους οὐ γινώσκειν ὅ τι βούλονται. Ubi nullam video necessitatem cum Stahljo et Hudio praeterea Λακεδαιμονίους delendi.

Cap. 65 § 4. Pro χρώμενοι, nisi forte delendum est cum Kruegero, ἐρρωμένοι scripserim cum Madvigio, non καυχώμενοι, quod non est verbum Thucydideum, cum Hudio.

Cap. 67 § 2. Ἐνυαλιεῖον certa est Lobeckii correctio pro Ἐνυάλιον, ut saepe librarii corrumpunt Ὀλυμπιεῖον in Ὀλύμπιον, nec debbat editor praeferre suum ἐς τοῦ Ἐνυαλλίου. In capituli fine insititium videtur οἱ Πλαταιῆς.

Cap. 68 § 6 οὕτε ἐς κίνδυνον φανερόν τὴν πόλιν καταγαγεῖν.
Sine exemplo ita dictum videtur; dici solet προάγειν ἐς κίνδυνον.

Cap. 78 § 2. Non receptam oportuit Kruegeri coniecturam Νικωνίδας pro Νικονίδας, quod nomen vitio carere docet titulus in Bulletin de corr. Hell. a. 1883, p. 44.

Cap. 85 § 7 καίτοι στρατιᾷ γε τῇδ' ἦν νῦν ἔχω ἐπὶ Νίσαιαν ἱμοῦ βοηθήσαντος οὐκ ἠθέλησαν Ἀθηναῖοι πλείονες (malim πλείους ut 86 § 5 ἐχθίω pro ἐχθίονα. Cf. Meisterh.³ p. 119) ὄντες προσκειῖται νηίτηι γε αὐτοὺς τῷ ἐκεῖ στρατῷ ἴσον πλῆθος ἐφ' ὅμᾳς ἐποστεῖλαι. Hude scribens de suo νηίτην lenissima correctione desperatam huic loco lucem attulit, simul ex codice E recepto ἐκεῖ pro eius glossemate ἐν Νισαίᾳ, quod omnes reliquos libros etiam Laurentianum, per quem iurare solet, occupavit, inde discat quam sit sublesta etiam optimorum codicum in hoc genere fides.

Cap. 94 § 1 πανστρατιᾷ ubique apud scriptores est adverbium, quare recte mihi videor verba inutilia ἄτε — γενομένης una citura delevisse, nec quidquam proficitur Hudii correctione sola verba τῶν παρόντων expungentis.

Cap. 100 § 1 extr. ἄλλω τε τρόπῳ πειράσαντες καὶ μηχανὴν τροπήγαγον, ἣ περ εἶλεν αὐτό, τοιάνδε. Suspisor ἣ περ εἶλον αὐτό, nam quod vulgatur non est stili pedestris nec Thucydidei. His scriptis video iam Kruegero placuisse idem, recte adnotanti, „Die Personification wäre hier unzeitig kühn.“ Verae lectionis vestigia servarunt AE et corr. G, qui libri ἥπερ exhibent.

Cap. 108 § 4 καὶ γὰρ καὶ ἄδεια ἐφαίνετο αὐτοῖς, ἐψευσμείοις μὲν τῆς Ἀθηναίων δυνάμεως ἐπὶ τοσοῦτον ὅση ὕστερον διεδάμνη, τὸ δὲ πλέον βουλήσει κρίνοντες ἀσφαεῖ ἢ προνοίᾳ ἀσφαλεῖ, ἰωθότες οἱ ἄνθρωποι οὐ μὲν ἐπιθυμοῦσιν ἐλπιδὶ ἀπερискέπτῳ διδόναι, ὃ δὲ μὴ προσίενται λογισμῷ αὐτοκράτορι διωθεῖσθαι. Minime receptam oportuit Johnsoni παραδιδόρωσιν οἱ ἄνθρωποι, qua e ententia, quam generalem esse scriptor voluit, „cum soleant

homines etc.”, fit specialis relata ad urbium Chalcidicarum incolae, quae iam recte intelligi amplius nequit. Nihil autem in talibus consuetius quam nominativus pro genetivo absoluto. Non magis probaverim receptam ab editore ex uno codice E soloecam scripturam *ἔψευσμένοι* pro *ἔψευσμένοις*, et multo potius mox *κρίνοντες* (quod tamen fortasse veniam habet ob maiorem ab *ἐφαίνετο αὐτοῖς* distantiam) mutarim in *κρίνουσι*, quia propter subsequens *εἰωθότες* facile potuit ita corrumpi.

Cap. 127 § 2. Suppleverim: *τότε δὲ τῶν <μὲν> μετὰ τοῦ Βρασίδου Ἑλλήνων ἐν τῇ εὐρυχωρίᾳ οἱ πολλοὶ τῶν βαρβάρων ἀπέσχοντο, μέρος δὲ τί καταλιπόντες αὐτοῖς ἐπακολουθοῦν προσβάλλειν, οἱ λοιποὶ χωρήσαντες δρόμῳ ἐπὶ τε τοῦς Φεύγοντας τῶν Μακεδόνων οἷς ἐντύχοιεν ἔκτεινον κτέ.*

Reliquos libros, simulac ab Hudio curatos acceptosque perlegero, eadem ratione cum Mnemosynes lectoribus in animo est percurrere.

Textui scriptoris nostri si tam utile esset quam iucundum est laudare novae editionis dotes, profecto non defuisset mihi materies multo plura laudandi quam nunc vituperavi. Egregie vero Hude imprimis eo nomine de Thucydide meruit quod libros optimos omnes denuo diligenter contulit, collectis praeterea scriptorum qui Thucydidis verba citarunt testimoniis, e quorum numero vellem tam recentem adeoque vilem grammaticum quam est Thomas magister, qui ipse (ut Cobet in scholiis dictitare solebat) magistro indigebat, exemisset.

THE
PUBLIC
ASTOR, LENOX &
TILDEN FOUNDATION

EPISTULA CRITICA DE
ARISTOPHANIS NUBIBUS,

QUA

MAURITIO BENIAMIN MENDES DA COSTA

SUMMOS HONORES IN LITTERIS NOSTRIS NUPER ACCEPTOS
GRATULATUR AMICO AMICUS

J. VAN LEEUWEN J. F.

—•••••—

Fert mos longo usu consecratus, ut quoties intimis nostris dies festus alluceat, munusculum aliquod boni ominis causa iis afferamus gratulantes, quo laetitiam nostram clarius quam meris verbis fieri potest indicemus. Itaque nuper, Amicissime Mendes, cum Senatus Universitatis Amstelaedamensis litterarum bonarum Doctorem te honoris causa creavit, et omnes qui aulam Academiae celeberrimo coetu implebant laeto plausu significarunt quam impensae gauderent summos illos honores collatos in virum quem scirent iis esse dignissimum, mecum reputabam quid strenae loco offerre Tibi possem haud plane Te et optatissima ea occasione indignum, non nummis igitur paratum sed ex ipsa nostra disciplina expromptum. Iamque de Homero aliquid Tuum in honorem conscribere in animo erat: at quid de illo argumento poteram proferre quod non Tuum eodem iure posset dici atque meum! Scis enim quam artum semper fuerit vinculum illud studiorum nostrorum per longam annorum seriem carminibus epicis impensorum; in quibus quid ego, quid Tu aut prior aut melius perspexeris, neque ipse Tu dicere posses neque ego, si talia anquirenda viderentur. Itaque ne de

Tuo benignus essem, illo consilio abiecto alium poetam nunc tractandum mihi elegi, de quo multo rarius quam de Homero Tecum confabulatus sum: Aristophanem dico. Quamquam et hunc communi olim studio tractare solebamus per felix illud primæ iuventutis tempus, quo bonarum litterarum fecimus tirocinia et iuncti sumus amicitia illa, quæ per sex iam lustra inter nos permansit intacta atque intemerata. Quid quod prima, quam coniunctim legimus veterum fabula, ea ipsa fuit, de qua pauca quædam nunc sum observaturus e commentariis meis selecta, quos propediem si fors tulerit evulgabo. Nubes me velle intellegis; Tu boni consule quæ ex animi sententia denuo Tibi gratulatus qualiacunque Tibi offero.

Et quoniam *κρίττω νομίζειν τῶν λόγων τὰ πράγματα* Tu mecum soles, non a rebus ad grammaticam quæ dicitur artem pertinentibus nunc faciam disputandi initium, sed a quaestionibus quibusdam quas Tibi potissimum, viro rerum scenicarum et amantissimo et peritissimo, diudicandas velim permittere, utpote ad ipsam fabulae compositionem et ea quæ in scena cernuntur spectantes. Noli tamen metuere ne molestissimam illam disquisitionem de Priorum Posteriorumque Nubium discrimine denuo sim suscepturus. Verbo nunc dicam: quo melius comicum cognoscere Nubiumque fabulae consilium et compositionem perspicere mihi visus sum, — per multos autem menses intentissimo studio vix quidquam aliud egi quam ut interiorum aliquam huius fabulae mihi compararem notitiam, — eo magis diffidere coepi sententiis damnatoriis, quæ de fabula ad nos perlata circumferuntur. Sed fusius hoc demonstrare et — faveant modo Musæ — aliis persuadere posthac fortasse dabitur, huius non est loci; nunc paucos tantum Tibi indicabo versus, qui — quicquid de fabulae nostræ origine vel sorte statuimus — immerito culpari mihi videntur.

Nempe de hac quoque comoedia id valet quod ne in ceteris quidem legendis satis semper perpenderunt viri docti: multa, eaque ad res quæ aguntur bene intellegendas fabulaeque compositionem suo pretio aestimandam, quin ad multos versus recte interpretandos quam maxime necessaria, scripto exprimi non potuisse, certe a veteribus non esse expressa; quæ tamen

aures oculosque spectatorum non fugerunt cum scenae fabula committebatur. Nam nisi mentis veluti oculis percipimus quae in scena aguntur, nisi vultum gestumque colloquentium cernere ipsamque eorum vocem auribus bibere nobis videmur, non vivit nobis fabula meliorque eius pars nos fugit. Quapropter poetae textum edens talia quam possum brevissime indicare soleo, quod lectoribus haud inutile esse persuasissimum habeo, multis autem haud ingratum me facere plus semel intellexi.

Sed ad rem venio. Importuno loco legi creduntur versus 56—59. Neque miror multos Aristophanis studiosos, dum Strepsiadis monologiam illam perlegunt, qua de nobili uxore filioque prodigo conqueritur, male habuisse interiectam vocem servi:

ἔλαιον ἡμῖν οὐκ ἔνεστ' ἐν τῷ λύχνῳ,

dein senis minas:

οἶμοι· τί γάρ μοι τὸν πότην ἤπτες λύχνον;

δεῦρ' ἔλθ', ἵνα κλάῃς,

tum verba servi:

διὰ τί δῆτα κλαύσομαι;

senis denique responsum:

ὅτι τῶν παχεῖων ἐνετίθεις (*ἐντιθεῖς?) θρυαλλίδων.

Non id miror, quippe qui et ipse hic haeserim. Fuit autem qui post versum 20 haec omnia collocanda esse suspicaretur, quae et mea aliquando fuit opinio. At nunc quam fuerit ea absurda, quamque recte habeat textus traditus, perspicere mihi videor. Nam vs. 18—20 senex lucernam poscit et tabulas accepti et expensi, itaque servus aliquis eas affert, qui deinde lucernam tenens domino legenti et meditati adstat. Fac nunc insertis versibus supra exscriptis servum, qui lucernam afferre iubetur, clamare non inesse oleum, dein aufugere ne vapulet — ad lunae lumen pater familias debet consulere tabulas suas. An colaphum illum, qui puero intentatur, satis valuisse putamus ad lucem e sicco ellychnio excitandam? Dignum profecto Munchauseno illo inventum!

At suo loco haec quam sunt apta! Nemo enim melius scit quam Tu, qui iuvenes drama aliquod Sophocleum vel Plautinum in scena acturos consilio tuo saepius adiuvisti, quam molestae actoribus sint ῥήσεις nimis prolixae. Et Aristophanem hoc

ignorasse putamus? Immo pro sua rerum scenicarum peritia sciens et consulto senis verba interruptit voce pueri, clamantis lucernam modo allatam, quam manu tenens etiam adstat, in eo esse ut extinguatur, — simul sic efficiens ut sordida parcomonia hominis olei guttas singulas numerantis spectatorum oculis veluti obiciatur. Praeterea e brevi hoc servi herique colloquio elucet mancipii non submisso sed audacter et truculente loquentis impudentia illa per belli tempora nata, de qua fabulae initio rusticus noster est conquestus. Denique — quod haud scio an sit gravissimum — apte sic e scena semovetur servulus cum sua lucerna. Nam tacitum eum nunc proripere se in domus interiora quivis opinor intellegit.:

Venio nunc ad versus festivissimos 412 sqq.:

ὦ τῆς μεγάλης ἐπιθυμίας σοφίας ἄνθρωπε παρ' ἡμῶν,
ὡς εὐδαίμων ἐν Ἀθηναίοις καὶ τοῖς Ἑλλήσι γενήσῃ,
εἰ μνήμων εἶ καὶ φροντιστής, καὶ τὸ ταλαίπωρον ἔνεστιν
ἐν τῇ ψυχῇ, καὶ μὴ κάμνεις μήθ' ἐστὼς μήτε βαδίζων,
μηδὲ ῥιγῶν ἄχθει λίαν μηδ' ἀριστᾶν ἐπιθυμεῖς,
οἴνου τ' ἀπέχει καὶ γυμνασίων καὶ τῶν ἄλλων ἀνοήτων,
καὶ βέλτιστον τοῦτο νομίζεις, ὅπερ εἰκὸς δεξιὸν ἄνδρα,
νικᾶν πράττων καὶ βουλευῶν καὶ τῇ γλώττῃ πολεμίζων.

Qui versus Choro — id est coryphaeo — tribuuntur in codicibus Veneto Ravennate aliis, quos hodierni editores sequi solent. Sed Socrati sunt tribuendi, si quid video; nulla enim est causa cur chori nunc dux interrupto philosophi et rustici colloquio versus aliquot proferat, non a *Nubibus* autem sed a *philosophis* magnam illam sapientiam petiturus huc venit Strepsiades. Ad hos igitur pronomen *ἡμεῖς* versu 412 (ut mox vs. 423) referendum esse arbitror; neque deterret vox *ἄνθρωπε*, quae in Socratis ore nihilo minus est apta quam *ἐφ' ἡμέρε* illud, quo rusticum se visentem primo allocutus est vs. 223.

Quicquid id est, non *ad Socratem* sed *ad Strepsiadem* haec dici certum est. Quapropter non potest non miros nos habere Diogenis Laertii locus II 5 § 27, qui ut demonstret *ὅτι οἱ κωμικοὶ λαμβάνουσιν ἑαυτοὺς δι' ὧν σκώπτουσιν Σωκράτην ἐπαινοῦντες*, hos affert Aristophanis versus:

ὦ τῆς μεγάλης ἐπιθυμίας σοφίας ἄνθρωπε δικαίως,

ὥς εὐδαίμων παρ' Ἀθηναίοις καὶ τοῖς ἄλλοισι διαζῆς·
 εἰ γὰρ μνήμων καὶ Φροντιστής, καὶ τὸ ταλαίπωρον ἔνεστιν
 ἐν τῇ γυνώμῃ, κοῦκέτι κάμνεις οὐθ' ἔστως οὐτε βαδίζων,
 οὐτε ῥιγῶν ἄχθει λίαν οὐτ' ἀρίστων ἐπιθυμεῖς,
 οἴνου τ' ἀπέχει καὶ ἀδὴ Φαγίας καὶ τῶν ἄλλων ἀνοήτων.

„En certissimum tenemus indicium duplicis Nubium recensio-
 nis” — sic fere Buecheler olim in docta et acuta disputatione,
 qua multis persuasit, — „affert enim Laertius quae et similia
 sint textui nostro et dissimilia; e priore igitur fabulae recen-
 sione haec excerpserit, in qua ad Socratem dicebantur.”

Diogenes igitur, sero natus homo, manibus tenuerit priscam
 illam recensionem, quae ne Callimacho quidem innotuisset olim?
 An alios secutus fuerit scriptores, qui tenuissent? Crederem
 fortasse, quamquam invitus, sed crederem, si alia nulla huius
 discrepantiae indicari posset causa. At potest, opinor. Nostro
 enim loco Socratis imago quaedam pingitur facete et ridicule,
 verum autem est id quod dicit Diogenes, comicum his versibus
 philosophum collaudasse potius videri quam deridendum pro-
 pinasse. Quid igitur? nonne menti omnium, qui Socratem ad-
 mirabantur, inde a Platonis aetate hunc praesertim Nubium
 locum inhaesisse putamus? Diogenem autem hoc de argumento
 scribentem nonne memoriter eos versus attulisse credibile est,
 leviter autem eos mutasse, ut suis ipsius verbis apte possent
 innecti? Hanc ob causam non *de Socraticis* in universum hic
 sermonem esse sed *ad ipsum Socratem* haec dici vel lapsu me-
 moriae deceptus tradit vel consulto finxit; hanc ob causam
 futuro *γενήσεται* substituit praesens eiusdem significationis *διαζῆς*,
 et hypotheticam voculam *εἰ* mutavit in *γάρ*, quae particula
 leinde ultro secum trahebat negationem *οὐ* quater negationi *μή*
 substitutam.

„Credibile esto”, sic Te interpellantem me fingo, „at certum
 quominus ducam multum abest.” En igitur quod fidem faciat.
 Cetera quae discrepant eiusmodi sunt omnia, ut appareat ho-
 minem ab Aristophanis leporibus longe distantem *in deterius*
mutasse versus, quorum non satis accurate meminisset. Nam
παρ' ἡμῶν in textu tradito est aptissimum, insulsum vero est
 adverbium quod apud Diogenem legitur *δικαίως*. Dein qui ali-
 quem *ἐν Ἀθηναίοις καὶ Ἕλλησι* clarum fore dicit, eo utitur

loquendi genere quod e verbis ὁ Ζεῦ καὶ θεοί et similibus notum est: gradationem quandam constituit, prius partem dein totum nominando; at exquisitum hoc Ἑλλῆσι muta in ἄλλοις et habes ieiunae importunaeque loquacitatis verbulum Aristophane indignum. Tum versu 414 sq. comicus dicit τὸ ταλαίπωρον requiri ἐν τῇ ψυχῇ hominis qui verus Socraticus fieri velit, vocem autem ψυχὴν non ad *mentis* nunc sed ad *corporis* potius facultates ipsamque *vim vitalem* esse referendam, vertendum igitur esse *een taai gestel*, Tibi ut demonstrēm Amice non multis hercle verbis est opus, nosti enim illud περὶ τῆς ψυχῆς τρέχειν multaque alia quae sunt huiuscemodi, nosti versum huius comoediae 712 τὴν ψυχὴν ἐκπίνουσιν, vides autem propter verba vicina aliam huius substantivi versionem ne admitti quidem posse: — quid Laertius? scribit γνῶμη, quod primo ad spectu fortasse magis videtur perspicuum, revera verti nequit. Denique οἶνου καὶ γυμνασίων rustico abstinendum fore dicit textus traditus, apud Diogenem legitur οἶνου καὶ ἀδηφάγίας: et Aristophaneum hoc esse credimus? Athenienses igitur οἱ δλιγδῶσαι ita gulae erant dediti ut cohortandus esset novus discipulus ne in communi illo luto haereret? et si quam maxime hoc morbo Aristophanis aequales laborabant, parcone nostro γεροντίῳ eum vultum eum corporis habitum fuisse credimus, ut ille quoque admonendus videretur ne voracitati indulgeret? I nunc et hisce testimoniis fretus crede Diogeni prae manibus fuisse Nubium recensionem nescio quam a nostra diversam!

Mitto nunc leviora illa et dubia παρ' et ἀρίστων. Sed de voce γυμνασίων, quam praebet textus receptus, aliquid videtur esse addendum, quo magis fidem faciam. Nam fortasse respondebis post ea quae observavi Diogenis illas lectiones Tibi quoque nullius pretii videri, at ne vulgatam quidem videri integram, a multis autem esse tentatam, βαλανείων vel συμποσίων conicientibus. Libere igitur proloquar, id quod codices nostri praebent et sanum esse me iudice et aptissimum. Nam quod Socrates ipse a corporis exercitatione non erat alienus, id argumento esse nunc non debet; nonne etiam praesentibus nummis docere quomodo causa deterior superior possit fieri in fabula nostra fertur? nonne rebus sublimibus invigilare artisque grammaticae esse curiosissimus? quae tamen neutiquam in eum

cadere ne ipse quidem Aristophanes nesciebat, opinor. Sed scribarum turbam pallidam e sophistarum umbraculis prodire, non marathonomachis dignam sobolem, negligi enim corporis exercitationem solaque lingua uti iam discere iuvenes, cum in Nubibus passim conquestus est comicus tum postea in Ranis, ubi videantur praesertim vs. 1083 sqq.:

κἄτ' ἐκ τούτων ἡ πόλις ἡμῶν
 ὑπογραμματέων ἀνεμεστώθη
 καὶ βωμολόχων δημοσιθήκων,
 λαμπάδα δ' οὐδεὶς οἶδ' ὅς τε τρέχειν
 ὑπ' ἀγυμνασίας ἔτι νυνί.

Hoc nunc una voce *γυμνασίῳ* breviter et in transitu notatur, dein voce *ἀνόητα* non *amoris illecebrae* significantur, ut statui cum admiratione vidi, — quid enim seni et rustico cum metriculis? — sed si omnino accuratius definienda videtur huius substantivi vis, dixerim τὸ θερμολουτεῖν potissimum eo indicari, τὴν ἀλυσίαν igitur καὶ τὸ αὐχμηρὸν Socraticorum nunc respici. Vox vero *συμποσίῳ* si in textu tradito extaret, coniectura eam remove conarer, quoniam post *οἶνου* mentionem prorsus mihi videtur supervacanea.

Sed ne a proposito aberrasse Tibi videar, cum de gestibus actorum vel rebus quae in scena aguntur nihil nunc legas observatum, redeo ad versum 415. Ubi participium *ἑστώς* singulari quadam vi est adhibitum. An dubitas, Amice, quin in transitu sic indicetur mirificus ille Socratis morbus, — an ingenii potius dicam vim insitam? — quem eius aequalibus stuporem saepe incussisse risumque movisse testantur Platonis in Convivio loci notissimi. Nempe solebat Socrates in media via nonnumquam subsistere, ut de re, quae forte fortuna sibi incidisset, secum meditaretur; quin aliquando per integrum diem noctemque insequentem — si fides est Alcibiadi — sub dio perstitit indefessus frigorisque patiens. Quae cur nunc ἐν εἰδόσι πάντ' ἀγορεύω? Quoniam saepe rogarunt philologi cur Aristophanes, Socratem cum in scenam traduceret, hunc morem prorsus neglexerit, aptissimum ad cachinnos plebeculae ciendos. Et ego diu hoc sum miratus, nunc locum fabulae nostrae possum indicare, ubi revera noster talem Socratem exhibuit. Inspiciamus

versus 695 sqq., paucis autem — ne longus fiam — verbis adscriptis ostendam quomodo in scena haec acta fuisse arbitrer.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ.

695 ἐκφρόντισόν τι τῶν σεαυτοῦ πραγμάτων.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

(*grabatum designans:*)

μη δῆθ', ἱκετεύω, ἐνταῦθά γ'· ἀλλ', εἴπερ γε χρεῖ,
χαμαί μ' ἔασον αὐτὰ ταῦτ' ἐκφροντίσαι.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ.

οὐκ ἔστι παρὰ ταῦτ' ἄλλα.

(*Senem vi cogit in grabato considerare, dein secedit et meditabundus consistit.*)

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

κακοδαίμων ἐγώ,

οἶαν δίκην τοῖς κόρεσι δώσω τήμερον.

(*Dum sequentia canuntur in grabato iacat membra et volutatur, cum cimicibus bellum gerens.*)

ΧΟΡΟΣ.

700 Φρόντιζε δὴ καὶ διάθρει, πάντα τρόπον τε σαυτὸν
στρόβει πυκνώσας.

ταχὺς δ', ὅταν εἰς ἄπορον πέσῃς,
ἐπ' ἄλλο πῆδα

705 νόημα φρενός· ὕπνος δ' ἀπέ-
στω γλυκύθυμος ὁμμάτων.

(*Verba στροβεῖν, πηδᾶν cetera cum violentis senis motibus ridicule congruunt.*)

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

ἄτταταῖ, ἄτταταῖ.

ΚΟΡΤΦΑΙΟΣ.

τί πάσχεις; τί κάμνεις;

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

ἀπόλλυμαι δέλαιος· ἐκ τοῦ σκίμποδος

710 δάκνουσί μ' ἐξέρποντες οἱ κορ... ἰνθιοὶ κτέ.

ΚΟΡΤΦΑΙΟΣ.

μή νυν βαρέως ἄλγει λίαν.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

καὶ πῶς, ὅτε μου

Φροῦδα τὰ χρήματα, Φρούδη χροιά,

20 Φρούδη ψυχὴ, Φρούδη δ' ἐμβάας,
καὶ πρὸς τούτοις ἐπὶ τοῖσι κακοῖς
Φρουρὰς ἔδων
δλίγου Φρούδος γεγένημαι;

ΣΩΚΡΑΤΗΣ.

(*Meditatione absoluta ad se redit, dein adit Strepsiadem.*)

οὗτος, τί ποιεῖς; οὐχὶ Φροντίζεις;

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

ἐγώ;

νῆ τὸν Ποσειδῶ.

n habemus illum ipsum quem oculis nostris in scena obici
scēbamus, Socratem δαιμονίῳ τινὶ aurem praebentem, ceteris
bus hominibusque surdum et caecum. Nunc vero inspicere
indices: videbis *Socrati* dari quae ego praeseunte Godofredo
ermanno tribui *choro chorique duci*; versus igitur 700—706
etro insolito, quod choro unice aptum est, perscriptos a So-
ate prolatos credi, et eundem, postquam cum sene confabu-
tus est aliquantisper, subito verba „οὗτος, τί ποιεῖς” vel „τί
ἀσχεῖς” (quod unus certe codex habet) interserere perabsurde;
iam primum aliquem compellantis esse vocem neque Te, Amice,
igere potest, neque quemquam qui linguae Graecae haud sit
nperitus. Quapropter hic quoque locus olim certe afferebatur
ter argumenta ad duplicem Nubium recensionem miseramque
xtus nostri condicionem comprobendam idonea. Nonne festiva
aec omnia mecum ducis et ad cachinnos excitandos aptissima?
u videris pro Tua rerum scenicarum peritia multo usu
arata.

Sed priusquam ab his versibus discedam, pauca sunt addenda de
erbis Strepsiadis ultimis. Vides me vs. 720 scripsisse ἐπὶ τοῖσι
καοῖς pro eo quod codices praebent ἐπὶ τοῖσι κακοῖς, quoniam
eque video quid nunc sibi velit particula ἐπὶ, neque proverbialem
cutionem Φρουρὰς ἔδων vertere possum nisi accedat aliquid;
ad ἐπὶ scribere si licet, optime intellego querelas hominis de
alute prorsus desperantis, cui praeter cetera hoc est gravissi-
um quod ne dormire quidem licet, cum inter hasce aerumnas
tiam vigilare iubeatur. Idem igitur est Φρουρὰς ἔδειν ἐπὶ τοῖς
αοῖς quod Φυλακὴν ἐπὶ τοῖς κακοῖς ποιεῖσθαι ἔδοντα, *malis in-*
igilare; cantillare nimirum solent qui vigilare iussi somnum

obrepentem ab oculis depellere conantur, ὕπνου τῶδ' ἀντίμολπον ἄκος — ut cum vigile Aeschyleo (Ag. 17) loquar — ἐντέμνοντες. Meo igitur iure locutionem Φρουρᾶς ἄδειν *vigilandi* verbo reddere mihi videor, licet exemplis aliunde petitis hunc usum dicendi confirmare nequeam. Reicienda vero est lectio altera Φρουρᾶς ἄδων; nam etiamsi salva lingua ita dici potuerit, — optime autem nosti quam raro merus genitivus substantivi, cui nulla insit temporis notio, occasioni designandae inserviat, qua de re nuper ad Odysseae versum 118 quaedam observavimus, — sed etiamsi per artem grammaticam nihil ob stare videatur quominus Φρουρᾶς apud comicum significet *inter vigilandum*, nostro tamen loco ea locutio non est apta, hunc enim sensum praebet: *ideo praesertim contabui quod inter vigilandum canto*, — quae vides quam sint absurda.

Socrati aliquot versus ab Hermanno iure esse ademptos ut choro et coryphaeo eos tribueret, modo vidimus: nunc contrariam viam inibo. Nempe Bentlei quo magis admirari soleo ingenium, eo minus intellego quid eum moverit ut versus 457—461, 462—464, 467—475 invitis codicibus daret choro, minusque etiam cur recentiores, qui Bentleium laudare saepius quam sequi solent, hoc potissimum loco nimis dociles se ei prae buerint. Nunc quoque periculum faciam an verbis aliquot textui Graeco adscriptis meam de hoc loco sententiam exponere possim Tibique commendare.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ.

(secum:)

λῆμα μὲν πάρεστι τῷδ' ἔ γ'
οὐκ ἄτολμον, ἀλλ' ἔτοιμον.

(Ad Strepsiadem:)

ἴσθι δ' ὥς
460 ταῦτα μαθὼν παρ' ἐμοῦ κλέος οὐρανόμηκες
ἐν βροτοῖσιν ἔξεις.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

τί πείσομαι;

ΣΩΚΡΑΤΗΣ.

τὸν πάντα χρόνον μετ' ἐμοῦ ζηλωτότατον βίον ἀνθρώπων
διάξεις.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

465 ἄρά γε τοῦτ' ἄρ' ἐγὼ ποτ' ὄψομαι;

ΣΩΚΡΑΤΗΣ.

ὥστε γε σοῦ πολλοὺς ἐπὶ ταῖσι θύραις αἰεὶ καθῆσθαι,
470 βουλομένους ἀνακοινοῦσθαι τε καὶ εἰς λόγον ἐλθεῖν,
πράγματα καὶ ἀντιγραφεὺς πολλῶν ταλάντων,
ἄξια σὴ Φρενί, συμβουλευσομένους μετὰ σοῦ.

ΚΟΡΥΦΑΙΟΣ.

(*ad Socratem*.)

ἀλλ' ἐγχείρει τὸν πρεσβύτερον ὅτι περ μέλλεις προδιδάσκειν κτῆ.

Aliquot autem versibus ante coryphaeus manifeste finem fecerat cum Strepsiade colloquendi, itaque post verba

ἀλλὰ σεαυτὸν θαρρῶν παρὰδος τοῖς ἡμετέροις προδόλοισι
(vs. 436) chori verba ad senem nulla expectantur aut ferri possunt, aptissima vero sunt quae dicit Socrates; quid quod illa παρ' ἐμοῦ et μετ' ἐμοῦ nisi a Socrate dici non potuerunt, licet Bentley in coryphaei ore apta esse contenderit.

Sed aliquantisper etiam immoremur loco, unde digressi sumus, vs. 724 sqq.; ubi Strepsiades a Socrate rogatus nondumne meditetur aliquid, nonnulla cum eo colloquitur, quae duplicis recensionis manifesta exhibere vestigia multis sunt visa. Nuper tamen Bernhardus Heidhues v. d. in commentatione, quae bonae frugis habet multa ¹⁾, et hoc crimen et alia feliciter diluisse mihi videtur. Quamquam virum egregium aut a risu alieniorem esse dixerim aut modorum musicorum artis Wagnerianae intempestive fuisse memorem, qui post alios duo „motiva” hic agnoscat, „das πένος-motiv und das κόρεις-motiv”, quae Teuffelio Fritzsche alii cum prorsus dissociabilia essent visa duplicisque recensionis certissimum argumentum praebere crederentur, gravi ille voce serioque vultu demonstratum ivit „dass das πένος-motiv” nam ipsius verba afferenda videntur „in der handlung begründet, „also verständig angewendet ist und sich aus dem κόρεις-motiv „ganz folgerichtig und natürlich entwickelt”.

Equidem de summa rerum Heidhusio assensus locum excribam, ut more meo indicem quomodo acta haec arbitrer, sperans

1) Über die Wolken des Aristophanes, (Progr.), Köln 1897.

fore ut satis sic respondisse videar ad crimina eorum, qui versus 731 sqq. cum praecedentibus parum congruere perhibuerunt.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ.

καὶ τί δῆτ' ἐφρόντισας;

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

725 ὑπὸ τῶν κόρων εἴ μου τι περιλειφθήσεται.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ.

ἀπολεῖ κάκιστ'.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

ἀλλ' ὦ ἀγὰθ', ἀπόλωλ' ἀρτίως.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ.

οὐ μαλθακιστέ', ἀλλὰ περικαλυπτέα.

ἐξευρετέος γὰρ νοῦς ἀποστερητικὸς

καὶ ἀπαιδλημ'.

(Lodice involvit Strepsiadem, dein intrat domum, ut videat quid ceteri agant discipuli.)

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

(Ut primum abiit magister, caput exserens:)

οἶμοι, τίς ἂν δῆτ' ἐπιβάλοι

730 ἐξ ἀρνακίδων γνώμην ἀποστερητρίδα;

ΣΩΚΡΑΤΗΣ.

(rediens, secum:)

Φέρε νυν ἀθρήσω πρῶτον ὃ τι δρᾷ τουτονί.

(Ad Strepsiadem, qui caput denovo abdedit:)

οὔτος, καθεύδεις;

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

(caput exserens:)

μὰ τὸν Ἀπόλλω, ἐγὼ μὲν οὔ.

Nonne apta et conciinna haec omnia Tibi videntur, Amice, magnoque comico haudquaquam indigna? Mihi certe videntur. Quamquam unus versus ψυχρότερος Ἀραρότος dicendus esset sane, si vera esset quae circumfertur eius interpretatio. Dico verba ἐξ ἀρνακίδων γνώμην ἀποστερητρίδα. Nam insulsissimus profecto sit homo necesse est, qui ad verbum ἐξαρνεῖσθαι — quod vulgo perhibent — sic alludat, epico scilicet exemplo (τ 562 sqq.) pollectus. At nihil eiusmodi Aristophani haec scribenti in mentem venisse quovis pignore certem; ἀρνακίδες sunt

ραι, *pelles oviles*, quibus obiectus nunc est senex; itaque nihil d dicit homo cum cimicibus bellum gerens internecivum, hoc: *quis tandem iniciat mihi inventum fraudulentum e lodices vervecinis!* „*Corinthiacae*” istae stragulae quid prosunt ad iandos creditores! — Iniciendi verbo utitur quoniam Socrates lo ei ἐπέβαλεν ἀρναιῖδας, certe unam ἀρναιῖδα, hac autem e lodices nunc designat quoniam agni a fraudulenta sollertia t quam maxime remoti, ita ut πρόβατα, *oves*, *verveces* dici ant homines imbelles, mites, stolidi; vid. vs. 1203.

Nihil fortasse magis est dolendum Nubium lectoribus, quam d nescimus quemnam virum aequalem vultu repraesentaverit Ἀδικος, quem δ Δίκαιος. Nam non meras quasdam umbras fuisse, sed vivos homines longoque usu Atheniensibus nomos facie, voce, gestibus rettulisse, id quidem duco certissimum. Sed hac de re, quae vereor ut ad liquidum possit perire, verba nunc non sum factururus; hoc unum rogo, satisne si dicerent perpenderint viri docti et sagaces, qui ultima si verba ad spectatores dici perhibuerunt, in orchestram enim i veste proiecta desilire. Quae opinio quam sit absurda et inopere ipsi verborum Graecorum naturae repugnet facile est ostendi. Excribam verba poetae (vs. 1102 sqq.), paucis neo adiectis, dein quaedam de iis observabo.

ΔΙΚΑΙΟΣ.

(ad spectatores:)

ἡγήμεθ', ὦ βινούμενοι.

(ad Iniustum:)

πρὸς τῶν θεῶν,

δέξασθέ μου θοιμάτιον, ὥς

ἐξαυτομολῶ πρὸς ὑμᾶς.

vestem ponit, dein meditaculum intrant ambo. — Prodit Socrates.) cum in disputatione se sentit Iustus, persuasum ei est, pertus est in partes Socraticorum; horum igitur scholam cupit are. Itaque en pallium meum! ait vestem ponens, quoniam γυμνοὺς εἰσιέναι νομιζέται, ut ipse Socrates dixit vs. 498. Iustus igitur, id est μονοχίτων, philosophorum castra petit transire.

Dein Socrates prodit, cui Strepsiades — hunc enim oratorum

disputationi adfuisse optimo iure statuit Heidhues l.l. — filium tradit docendum. Accipit novum discipulum philosophus et „κομιεῖ τοῦτον” ait „σοφιστὴν δεξιόν”. At iuvenis secum mussitans:

ὦχρὸν μὲν οὖν, οἶμαί γε, καὶ κακοδαίμονα,

dein ad Socratem et patrem:

χωρεῖτέ νυν,

tandem, dum philosophum sequitur in meditaculum, patri domum suam abeunti manu clam minitatur, sic secum reputans:

οἶμαι δέ σοι

ταῦτα μεταμελήσειν.

Et sic aptum finem habet haec fabulae pars, omnino autem deesse mihi videtur causa cur adstipulemur viris doctis qui versibus 877—888 haec nimis similia rati non eiusdem recessionis esse perhibuerunt.

Vides me in versus 1102 verbis distinguendis non facere cum iis qui post ἡττήμεθα colon, post ὃ βινούμενοι virgulam scribunt invito sensu. Nam *Socraticos βινουμένους* vocare nequit Iustus, sed *spectatores*, quorum maiorem longe partem impudicis esse moribus modo ipse confessus est, hoc participio nunc designat. Verbum autem *ἐξαυτομολεῖν* omni caret vi comica et ne apte quidem potest verti, si ad spectatores sive a Iusto dicitur sive a Phidippide, cui nonnulli codices haec verba tribuunt errore manifesto. Denique *δέξασθε* non est verbum abicientis quae molesta sunt sed donum aliquod offerentis, solis autem Socraticis nunc vestem suam offerre potest iuvenis.

Ultima quae supra excipsi verba „χωρεῖτέ νυν. οἶμαι δέ σοι ταῦτα μεταμελήσειν” non iuveni vulgo dantur, sed chori versibus qui sequuntur adhaerent in codicibus plerisque et in editionibus hodiernis. Venetus tamen et Ravennas filio ea tribuunt optimo iure. Nam imperativus *χωρεῖτε* a choro (coryphaeo) apte proferri vix potuit, minae autem ut in Phidippidis ore sunt aptissimae, ita a choro nunc quam maxime sunt alienae; verbum denique *οἶμαι* non dearum est sed hominis rerum futurarum ignari. Quod qui optime perspiciebat olim Brunck, verba *χωρεῖτέ νυν* Socrati dabat, sequentia relinquens iuveni; sed hoc si voluisset poeta, fieri vix poterat quin *ταῦτα* *δὴ* vel eiusmodi aliquid Phidippidem faceret respondere, dein minas illas subiungere.

Sub fabulae finem pater filio suis se verbis confutanti iratus respondet: *non est quod putabam a Socrate deceptus, Iovem eiectum esse eiusque loco Ioviculum* ¹⁾ *quendam regnare,*

ἀλλ' ἐγὼ τοῦτ' ᾤμην

διὰ τούτων τὸν δῖνον. οἶμοι δειλαῖος,

ὅτε καὶ σὲ χυτρεῶν ὄντα θεὸν ἡγησάμην

(vs. 1470 sqq.).

Multis autem egregie displicuit versus postremus, quem delevit Dindorf. Et praestat sane delere haec verba utpote inserta ab homine Christiano veterum prophetarum intempestive recordato, quam ita ea interpretari ut vulgo fit: ante Socratis scilicet scholam comicum in scena exhibuisse magnum quoddam vas fictile, Turbinis illius simulacrum; quas nugas Fritzsche olim, somnianti credo, excidere potuisse, hodie autem ne a Blaydesio quidem sperni, satis mirari nequeo. Sed ὅτε particula elegantius est adhibita quam ut obscuro interpolatori haec verba sine temeritate possint attribui. Sume autem mecum Strepsiadem post verba ἀλλ' ἐγὼ τοῦτ' ᾤμην celeriter irruere in domum, in qua modo cum filio est convivatus, statimque inde afferre τὸν δῖνον sive ψυγέα, vas amplum atque rotundum, quo inter coenam usi fuerant, — et habemus locum me quidem iudice festivissimum; ex altero enim errore in alterum incidens senex nunc putat non *Iovis filiolum* aliquem a sophistis dici mundi gubernatorem sed *vas* quoddam. Quam patris dementiam abominatus filius abit ad avunculum opinor Megaclem, exclamans ἐνταῦθα σαυτῷ παραφρόνει καὶ Φληνάφα.

Deleto vero versu, qui Dindorfio spurius videbatur, ultima haec illi verba quo referantur non habent, patrisque vox „οἶμοι δειλαῖος” veluti in aëre manet suspensa. Atque etiamsi Dindorfio obtemperemus, restat illud διὰ τούτων τὸν δῖνον, quod nisi pertinet ad rem quae cerni nunc digitoque indicari queat, prorsus languet, immo nihil significat. Neque prodest Bentlei coniectura quantumvis speciosa τέτ' pro τοῦτ' et Δία pro διὰ scribentis; nam ad Socratem senex dicere potuisset fortasse „*Iovem habui*

1) Sic nunc nova voce nimis fortasse audacter reddidi nomen δῖνον, quod vocabus vitae communis κορακῖνος Λυκῖνος aliis simile rusticus a rebus philosophicis alienissimus perridicule interpretatus est Δι-ινον id est *Iovis filium*.

istum tuum Δῖνον", non potest hoc pronomine uti nunc cum filio colloquens; et ne verum quidem id esset, non enim *Iovem* habuerat τὸν Δῖνον sed *Iovis filium et successorem*.

Itaque nisi „Turbinis imaginem” aliquam mente nobis informare possumus, fortasse etiam delineare, et in meditaculi limine collocatam eam fuisse nobis persuademus, statuamus ipsum Strepsiadis Δῖνον, vas illud cuius etiam in Vespis fit mentio, in scena adesse, sive ante ianuam Strepsiadis a ministris collocatum, sive nunc ipsum allatum a sene, qui etiam gallum et gallinam, dein mactram attulit in scenam. Nonne Tibi quoque veri hoc videtur similis quam aut comicum nunc delirasse aut monachos illos, qui quam saepe immerito culpati fuerint in dies melius apparet, hic quoque nescio quid deliquisse? Sed Tuo stabo iudicio.

Venio ad versum 1233. Visit Strepsiadem Pasias sodalis, vir mitis, qui veteri amico ut gratum faceret, minas aliquot dedit mutuas, nunc vero cum eas reposcat, vel fenora certe solvi sibi iubeat, impudenter ab eo irridetur. *Tunc igitur infitias ire sustinebis mihi te debere quicquam?* exclamat moestus magis quam iratus. Cui *Quidni?* respondet Strepsiades, *aequum enim est lucrari me aliquid per novam filii mei doctrinam*. Dein

ΠΑΣΙΑΣ.

καὶ ταῦτ' ἐβλήσεις ἀποδόσαι μοι τοὺς θεούς,
ἴν' ἂν κελεύσω ἐγὼ σε;

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

τοὺς πόλους θεούς;

ΠΑΣΙΑΣ.

τὸν Δία, τὸν Ἑρμῆν, τὸν Ποσειδῶ.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

νῆ Δία,

1235 καὶ προσκαταθείην γ', ὥστ' ὀμόσαι, τριώβολον.

Haec et integra sunt omnia et lepidissima. Sed male factum quod versus 1233 maior pars in codice R nescio quam ob causam est omissa, sola autem verba *πόλους θεούς* ibi extant. Quem Hermannus utinam ne secutus esset, pellectus versibus quales sunt Av. 1233 Ran. 529; utinam nullus e recentioribus editoribus Hermanno hoc quidem de loco disputanti aurem

praebuisset! Unice enim aptus huic loco, immo necessarius est articulus. „Πολὺς θεός” si diceret Strepsiades, vertendum hoc esset *quid deos loqueris*, — qui nulli sint scilicet! — neque respondere posset Pasias singulos deos per quos iurandum erit enumerando. Nihil opus est ut Tibi Amice, ἀνδρὶ γραμματικωτάτῳ, hoc demonstrem; neque multa hercle requiruntur verba, ut Tibi exponam quid valeat articulus praemissus; nosti enim Acharnensium versum 418: τὰ ποῖα τρύχη; *quosnam pannos dicis?* et 963: ὁ ποῖος οὗτος Λάμαχος τὴν ἔγχελον; *quis tandem est Lamachus iste, quem anguillam sibi expetere dicis?* nosti nostrae fabulae versum 1270: τὰ ποῖα ταῦτα χρήματα; *quamnam tibi vis pecuniam?* Itaque quod in annotatione ad Ran. 529, ubi de hoc loquendi genere observavi quantum sufficere videbatur, Nubium versum 1233 rettuli inter exempla articuli omissi, id factum nollem nunc et errasse me palam proloquor.

Rogat igitur Strepsiades: *quosnam deos dicis?* Dein auditis eorum nominibus cachinnans: *per ista sane numina exclamat quaelibet iurairuranda praestabo libentissime*. Scilicet Δῖνον, quaeque praeterea apud Socraticos valent nova numina, iam reverentur sola.

At „ἴνα particulam in verbis suspectis nullo modo commode posse explicari” scribit Blaydes. Itane vero? Corruptane Tibi quoque videtur? Non opinor; vides enim verbis conceptis nunc uti Pasiam, qui Strepsiadem teste adducto in ius vocat; remansisse autem in iurisconsultorum hac formula priscum adverbium ἴνα, quod etiam in inscriptionibus Atticis hic illic occurrit, mirari non potes.

Sed fortasse unus etiam restat Tibi scrupulus; fieri enim potest ut dubites certine loci mentio nunc possit ferri. Quod si ita est, ad hanc quoque quaestionem habeo quod respondeam. Nam erat Athenis certus locus, ubi iureiurando purgare se solebant cum magistratus tum privati homines; significat Pasias τὸν λίθον τὸν ἐν τῇ ἀγορᾷ, — *Ionis ara* quae fuisse videtur, — ἐφ’ οὗ οἱ διαιτηταὶ δμῶσαντες ἀπεφαίνοντο τὰς διαίτας καὶ οἱ μάρτυρες ἐξώμουντο τὰς μαρτυρίας. Vid. [Aristot.] Rep. Ath. c. 55, Plut. Solon. 25, prae ceteris autem Demosth. LIV § 26: Ariston Cononem αἰκίας accusavit, hic ἔξαρκος γίνεται, rem cognovit diaetetes (cf. Rep. Ath. 53 § 2 sq.), quem perfunctorie

Nub. vs. 107 pater dicit ad filium:

τούτων γένου μοι, σχασάμενος τὴν ἱππικὴν.

Vs. 409 Strepsiades de botulo loquens dicit:

οὐκ ἔσχω ἀμελήσας.

Vs. 740 sqq. Socrates sic alloquitur rusticum:

ἴθι νυν καλύπτου, καὶ σχάσας τὴν Φροντίδα

λεπτὴν κατὰ μικρὸν περιφρόνει τὰ πράγματα.

Vides quam dissimiles inter se sint hi loci. Nempe proprie *incidere* significat verbum *σχάσαι*, et hoc sensu usurpatum est versibus 409 et 740, ut vides, medicis autem *σχάσαι* *φλέβα* dicitur *venam secare* teste Xenophonte Hell. V 4 § 58; alios locos e medicorum operibus collegit Lobeck ad Phrynich. p. 219, et nuper egregia emendatione hoc verbum Naber Iosepho suo reddidit Ant. XIII § 218: ὡς σχαζόμενος ἀποθάνοι διήγγειλε (*medicos cum dum secant occidisse* Liv. Epit. LV), ubi codices habent *χειριζόμενος*. Hinc poetae hoc verbum saepius adhibuere sensu *finem faciendi, sistendi, cohibendi* (nostrum *staken*), quoniam cursus sic *inciditur*; cf. Horatianum *incidere ludum*. Sic Pindarus Pyth. X 51 *κῶπαν σχάσον* dixit *siste navis cursum*, item Euripides Troad. 810 de classe appellenti *ἔσχασε πλάταν*, apud Pindarum Nem. IV 64 Peleus dicitur *σχάσαι λέντων δρυχας ἀκμάν τε δδόντων*, et in Bacchylidis carminibus nuper repertis XVII 121 Theseus Minoem *σχάσαι ἐν Φροντίσι*, id est *stupore perculisse*; vid. etiam Eur. Phoen. 960 *τί σιγᾶς, γῆρυν ἄφθογγον σχάσας* et ibid. vs. 454 *σχάσον δὲ δεινὸν ὄμμα καὶ θυμοῦ πνοάς*, quod in comicorum linguam translatum habes apud Platonem fr. 32: *καὶ τὰς ὀφρῦς σχάσασθε καὶ τὰς ὀμφάκας*, id est „*desinite dremū blēpein*”. Hoc autem Platonis comici loco *medium* ita usurpatum esse vides, perinde atque in nostri versu 107.

Praesentis forma antiquior videtur fuisse *σχᾶν*, quae e versu 409 nota est et cum verbo *σπᾶν* — *σπάσαι* potest conferri, recens *σχάζειν*, Platone tamen comico non recentior (fr. 127).

Parum prosunt ad verbi vim melius intellegendam Xen. de Venat. III 5, Cratet. fr. 41, [Soph.] fr. 1027 Nauck², — mihi certe parum profuerunt.

Nunc de codice Veneto pauca quaedam observare mihi liceat. Qui Vespas legentibus quantum prosit dudum docuerunt lumina

illa et decora nostrae artis Cobet et Hirschig, neque in aliis fabulis impune eum posse neglegi saepius est demonstratum; in Ranis quid boni praebeat cum in hac bibliotheca tum in editione mea ostendere conatus sum equidem. Neque Nubes recensentibus aliter est statuendum. Dabo duo exempla.

Vs. 376 sqq. Socrates tonitrus causas explicans *Nubes* ait

ὅταν ἐμπλησθῶσ' ὕδατος πολλοῦ, καὶ ἀναγκασθῶσι φέρεσθαι
κατακρημνόμεναι πλήρεις ὀμβροῦ, δι' ἀνάγκην εἴτα βαρεῖται
εἰς ἀλλήλας ἐμπίπτουσαι ῥήγνυνται καὶ παταγοῦσιν,

quae et integra et perspicua sunt omnia me iudice, sed vulgo non recte interpunguntur, virgulis post φέρεσθαι et post δι' ἀνάγκην collocatis; qui error effecit ut vocem δι' ἀνάγκην pro glossemate haberent multi, dein versum violentissimis remediis vexarent. Mihi minime molestum est illud δι' ἀνάγκην initio apodoseos collocatum, licet in protasi praecedat verbum ἀναγκασθῆναι. *Nubes* ubi aqua repletae impulsu coguntur per inane ferri graves imbre, ipso illo impulsu sibi invicem deinde illisae rumpuntur et disploduntur.

Sed rusticus nondum satis rem perspexit; quapropter Socrates:

οὐκ ἤκουσάς μου, τὰς Νεφέλας ὕδατος μεστὰς ὅτι Φημί
ἐμπίπτουσας εἰς ἀλλήλας παταγεῖν διὰ τὴν πυκνότητα;

Nonne dixi tibi nubes aqua onustas cum in se invicem incidunt displodi propter — Quapropter? *Densitas*ne nubium causa est cur disrumpantur? Minime! Sed *uvida* earum *natura* efficit ut parum sint firmae. *Sicca* si essent earum corpora, veluti pilae resilirent ab ictu, nunc vero propter madorem quo sunt imbutae ceu putria poma eliduntur. Vides me pro voce πυκνότητα poscere ὕψοςτητα. Coniecturane igitur opus est? Minime, nam in codice Veneto id ipsum extat.

Qua lectione praestantissima in textum recepta simul aliud vitatur incommodum, quo textus vulgatus laborat. Vicinus enim versus 406 exit in eadem verba διὰ τὴν πυκνότητα. Ibi autem sunt aptissima; nam ventus cava nube inclusus et coercitus urget eam et extendit, mox disruptis eius parietibus magno cum impetu foras ruit διὰ τὴν πυκνότητα, id est *propterea quod vi compressus fuerat*, *wegens zijn hooge spanning*, ut loquuntur nostrates.

Illum igitur quem indicavi poetae versum in solo Veneto

integrum superesse vides. Subiungam locum ubi scholia meras nugas praebentia nonnisi codicis Veneti ope possunt corrigi.

Versu 967 Iustus orator affert initia carminum duorum, quae olim omnium in ore fuerant, nunc vero ut obsoleta spernuntur. Prioris verba initialia sunt „Παλλάδα περσέπολιν δεινάν”, in scholiis etiam sequentia adduntur. Praeterea autem in codice V legitur: ἀρχὴ ἔσματος Φησιν ὡς Ἐρατοσθένης· Φρύνιχος δὲ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἔσματος μνημονεύει ὡς Λαμπροκλέους ὄντος, quae manifeste sunt corrupta. Ante omnia igitur pro pronomine αὐτοῦ, quod dittographiae debetur, restituamus particulam αὐ, quam poscit ratio loci. Sed multo gravius vitium restat. Quid igitur? Sequimur Ravennatem alio ordine haec verba exhibentem et Phrynichi nomen iterantem: ἀρχὴ ἔσματος Φρυνίχου, ὡς Ἐρατοσθένης Φησί· Φρύνιχος δὲ κτέ. Minime! merae enim nugae sic nascuntur, quae multa viris doctis negotia facessiverunt. Sed in voce ΦHCIN latet *nomen proprium*: scribatur ἀρχὴ ἔσματος CTHC^ι — ἀρχὴ ἔσματος Στησιχόρου, ὡς Ἐρατοσθένης. Et revera fuisse qui *Stesichori* hoc esse carmen perhiberent etiam ante hanc meam emendationem notum erat e scholiis ad Aristidem, ubi haec leguntur III 537: Παλλάδα περσέπολιν· εἶδος δὲ τοῦτο ἔσματος καὶ ἀρχή· τὸν δὲ ποιητὴν αὐτοῦ Ῥοῦφος καὶ Διονύσιος ἱστοροῦσιν ἐν τῇ Μουσικῇ Φρύνιχόν τινα, ἄλλοι δὲ Φασὶ Λαμπροκλέα ἢ Στησίχορον (vid. Bergk Poet. Lyr. ad Lamproclis fr. 1). Nunc intellegimus Eratosthenem *Stesichoro*, recentiores *Lamprocli* tribuisse hoc carmen. *Phrynicho* vero poetae melico quod olim a quibusdam fuit adscriptum, id mero errori, quem correxisse supra mihi videor, tribuo equidem; multoque minus probo Bergkii opinionem, duo carmina, alterum Lamproclis alterum Phrynichi, quae exordium haberent simillimum, olim extitisse autumantis.

Quicquid id est, vides quantopere hoc quoque loco Venetus ceteris codicibus praestet.

Venio nunc ad quaestionem a praecedentibus longe diversam et gravioris aliquanto argumenti. Nam illi quoque litterarum antiquarum studiosi, quibus aut minus acceptae sunt fabulae Aristophaneae aut — quod eodem redit — minus notae, Nubibus tamen singularem aliquam curam impendere solent propter

ea quae de Socrate et a Socrate in ea fabula dicuntur. Nempe e Platone Socratem admirari et veluti aequalem aliquem virum amare quisquis didicit, non potest non rogare interdum quam fidelis veritatis interpres Plato fuerit in depingenda magistri dilectissimi imagine. Quapropter Xenophonteus ille Socrates a multis comparatus est cum Platónico, dudumque apparuit inter utrumque tantum interesse discrimen quantum interfuit inter ipsum Platonem, cuius divinum ingenium altissima quaeque appetit et vel humiliora splendido quodam lumine perfundit, et Xenophontem, militem fortem mentisque acutae satis, sed tenuissimae et veluti glebae adscriptae. Hinc multi in eam sensim opinionem abierunt ut Platonem suam potius ipsius imaginem quam Socratis pinxisse opinarentur, parum igitur tuta via incedere qui Socrati ea omnia tribuat quae in Platonis dialogis ex eius ore percipiantur. Quam litem nunquam fortasse finem habituram non meum est nunc praesertim componere, nec nisi leviora quaedam, quae ad illam quaestionem pertinent, nunc tangam; sed aliquid tamen profecisse mihi videor e Nubium lectione sedula et assidua ad verum Socratem melius cognoscendum Platonisque fidem in referendis magistri dictis et cogitatis confirmandam. Nam plura quam hactenus indicaverant viri docti apud Aristophanem leguntur, quae cum verbis Socratis Platonici congruunt, ita ut operibus utriusque poetae inter se comparatis — nam poetam Platonem vocare soleo — luculenter me iudice appareat ipsius Socratis dicta quaedam ab altero deridenda propinari spectatoribus, ab altero pia memoria recoli dotibusque sui ingenii exornari.

Quae non nova profecto est observatio. Nam ne veteres quidem fugere nonnulla quae sunt de genere hoc. Sic ad versum 137, ubi Socratis ianitor rusticum ianuam vehementius pulsantem iratis verbis increpat, quod novum Socraticorum inventum ipsius culpa „abortum modo fecerit”, in scholiis observatur, ab Aristophane hoc loco rideri nobile illud Socratis dictum: „matris suae se artem factitare, esse enim mentis quoque et cogitatorum *καλὸν*”, quod a Platone quam eleganter fuerit expositum in Theaeteto dialogo, omnes sciunt. Eadem autem via progressus Theodorus Kock, vir acutus subactique iudicii, multis plaudentibus statuit, versibus vicinis, ubi pulicis saltum

miro quodam artificio permensus esse dicitur Chaerephon, alludi ad Protagorae famosum illud placitum, πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπον εἶναι.

Sed nondum omnia, quae sunt huiuscemodi, observata vidi. Dabo exemplum. Perridiculis verbis Socratis Aristophanei, quibus mortalem se compellantem primum affatur in corbe suspensus, inesse quod e Platone illustrari possit et inversa ratione ad Platonem intellegendum Socratemque melius cognoscendum adhiberi, ante me viderunt philologi, qui cum vs. 227 sqq.

οὐ γὰρ ἄν ποτε

ἐξηῦρον ὀρθῶς τὰ μετέωρα πράγματα,
εἰ μὴ κρεμάσας τὸ νόημα, καὶ τὴν Φροντίδα
λεπτὴν καταμίξας εἰς τὸν ὅμοιον ἀέρα·
εἰ δ' ὦν χαμαὶ τᾶν κατώθεν ἐσκόπουν,
οὐκ ἄν ποθ' ἦν

optimo iure composuerunt quae in Theaeteto dialogo p. 172 sqq. disputat Socrates de studiis τῶν ἐν Φιλοσοφίᾳ διατριβόντων, quorum qui sunt praestantissimi, horum τῶ ὄντι τὸ σῶμα μόνον ἐν τῇ πόλει κεῖται καὶ ἐπιδημεῖ, ἡ δὲ διάνοια, ταῦτα πάντα ἡγασμένη σμικρὰ καὶ οὐδὲν, ἀτιμάσασα πανταχῇ φέρεται κατὰ Πίνδαρον, τὰ τε γὰρ ὑπέρβη καὶ τὰ ἐπίπεδα γεωμετροῦσα, οὐρανὸν θ' ὑπὲρ ἀστρονομοῦσα, καὶ πᾶσαν πάντῃ φύσιν ἐρευνώμενη τῶν ὄντων ἐκάστου ὅλου, εἰς τῶν ἐγγύς οὐδὲν αὐτὴν συγκαθειῖσα, — in quas regiones si quem harum rerum imperitum parumque curiosum secum adscendere cogit philosophus, istiusmodi homo ἰλιγγιῶν τε ἀφ' ὑψηλοῦ κρεμασθεὶς καὶ βλέπων μετέωρος [ἄνωθεν] ridiculum in modum oberrat et titubat.

Sed nihilo minus huc pertinet locus ille insignis et magnificentissimis verbis exornatus in Phaedro dialogo, ubi ἡ πτέρωσις τῶν ψυχῶν describitur (p. 246 sqq.); quam non ex suo ingenio Platonem expromsisse totam, testari mihi videtur Socratis Aristophanei illa κρεμάθρα.

Et quam maxime huc referenda sunt quae Socrates ultimis vitae horis cum sodalibus disputasse fertur de anima corpori veluti carceri cuidam immorante et inde relictis terrenis hisce sordibus ad deos evolare gestiente (Phaedon. p. 80 sqq.). Qui locus etiam cum versibus fabulae nostrae 761 sqq. est componendus, ubi Socrates haec iubet senem veteranosum:

μή νυν περὶ σαυτὸν ἴλλε τὴν γνώμην αἰεί,
 ἀλλ' ἀποχάλα τὴν Φροντίδ' εἰς τὸν ἄέρα,
 λινόδετον ὥσπερ μηλολόνην τοῦ ποδός.

Quid enim haec verba habent nisi derisionem philosophi, qui caelestis patriae appetens hanc vitae rationem, hunc exitum unice laudabat ἔὰν ἡ ψυχὴ καθαρὰ ἀπαλλάττηται, μηδὲν τοῦ σώματος; ξυμφέλουσα, ἄτε οὐδὲν κοινωνοῦσα αὐτῷ ἐν τῷ βίῳ ἐκοῦσα εἶναι, ἀλλὰ Φεύγουσα αὐτὸ καὶ συνηθροισμένη αὐτὴ εἰς ἑαυτήν, ἄτε μελετῶσα αἰεὶ τοῦτο — τοῦτο δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ὁρθῶς Φιλοσοφοῦσα καὶ τῷ ὄντι τεθνάναι μελετῶσα [ῥαδίως]. Quam Socratis Platonici sententiam non discipulo sed ipsi magistro deberi e comici verbis iure meo efficere mihi videor.

Sed fortasse haec quoque ab aliis dudum sunt observata, multum enim abest ut omnia quae de Socrate et Platone scripta sunt nota habeam. Quapropter his missis redeo nunc ad prima illa Socratis Aristophanei verba, unde digressi sumus. Subiungit ibi philosophus, quem ἀπὸ τάρρου τοὺς θεοὺς περιφρονοῦντα comicus induxit:

οὐ γὰρ ἀλλ' ἡ γῆ βίῃ
 ἔλκει πρὸς αὐτὴν τὴν ἰκμάδα τῆς Φροντίδος.
 πᾶσχει δὲ ταῦτ' οὗτο καὶ τὰ κάρδαμα.

Hic vix me contineo quin in viros doctos durioribus verbis invehar; qui dum miscent quadrata rotundis multa agendo et annotando id unum sunt assecuti ut delirantis aniculae verbula, non versus facetissimos et eleganter compositos iecisse nunc credatur Aristophanes. Pro multis verba faciat Dobreus, de quo tacere nunc iuberet me reverentia magnis manibus debita, nisi infelicem eius observationem apud Blaydesium denuo reperissem excusam: „quomodo corpus exsiccat esus nasturtii, eodem modo animo cogitandi vim exhaurit humus”. Haecceine Dobreo digna Tibi videntur, Amice? Immo mecum censes, opinor, verba haec esse sensu prorsus destituta. Parum autem prodest ad hunc versum attulisse Diogenis Apolloniatae aliorumve philosophorum locos, ubi sol humorem terrae ad se rapere, vel semina humore nutrirī dicuntur, — quae ne stultissimos quidem agricolas latere potuerunt unquam; — neque quicquam huc faciunt veterum dicta de nasturtii acri sapore aut eius effectū in corpus humanum, sed obruitur hisce omnibus iocus comici

et offuscatur eius acumen. Id unum quod in rem nostram con-
ducat inde apparet, notissimum fuisse Atheniensibus nasturtium
variosque in usus saepe adhibitum. Itaque e vita nunc quoti-
diana Socrates more suo petit exemplum ad quaestiones diffi-
ciles, de quibus disputat, elucidandas idoneum, et quae cerni
nequeunt nunc quoque rebus quae oculis subiectae sunt per
imaginem illustrare studet. Nasturtii autem *semina* (*sterrekera-
zaad*) quam cupide humorem ad se rapiant et hodie sciunt
pueri et puellae, qui spongiarum pannosque laneos iis conserere
solent, et olim opinor in Attica sciebant homines. Comicum
autem quid moverit ut hac potissimum imagine philosophum
nunc faceret utentem si me rogas, respondeo Tibi: agnoscere
me veluti echo quandam splendidae comparationis, qua Socrates
Platonicus utitur in fine Phaedri dialogi. „Ut laeta seges ex
hominis animo possit surgere”, sic fere ibi loquitur Socrates,
„prius multo labore parandus est ager, dein conserendus, dein
per longos menses patienter expectandum, dum germinant
grana, procrecant, efflorescant, maturas tandem praebeant
aristas, quae in horrea possint cogi, panem salubrem praebi-
turae. *Adonidis* vero *hortulos* videre est post paucos dies laete
virentes: at eiusmodi patinae parantur non ut victus inde
quaeratur sed ut ornamenti causa die festo exhibeantur”. —
En comparatio Socratica, qua animi humani vis et indoles
illustratur exemplo petito a seminibus herbarum celeriter ger-
minantium, quale praesertim est nasturtium. Huc alludi arbitror.
Itaque comici hic locus testimonio mihi est, Platonem hanc
quoque comparationem, perinde atque *μεινυσιν* illam et *πτερωσιν*
quaeque cum iis cohaerent, non ipsum excogitasse sed e
magistri ore sublegisse.

Sed relicto Platone rebusque philosophicis, de quibus diffi-
denter mihi loquendum esse intellego, redeo ad ipsam Nubium
fabulam. Creditoribus, qui sub finem Strepsiadem visunt ut
nummos suos ab eo reposcant, quemnam vultum et habitum
tribuerit comicus ut omnes semper lectores perspexerint vereor;
certe *δαισιότας* cum dici eos video, subit suspicio sordidos
quosdam toculliones eos vulgo haberi. Sic vero omnem fere
leporem ex hac fabulae parte evanescere, non opus est ut Tibi,

Amice, data opera demonstrem, quis enim hoc sentiet unquam nisi Tu sentis, praesertim admonitus. Sed operae pretium videtur paucis verbis utrumque hominem talem fere delineare qualem in scenam induxit comicus. Est igitur *Pasias* rusticus quidam *Κικυννός* senex, benigni ingenii et minime litigiosus, qui nuper veteri amico se precanti minas aliquot modico fenore dedit mutuas; ventre autem est obeso, quapropter *Strepsiades* impudenter ludibrio eum habens „*ἀσόν*” vocat eius corpusculum, metretaeque id dimidium capere posse perhibet, — *vini* scilicet. — Quem postquam vi et minis *Strepsiades* multa cum irrisione abegit, alter procedit creditor quammaxime ei dissimilis, *Amyntas* quidam iuvenis, — sive *Pronapis* hic est filius aliunde notus, uti ego arbitror, sive alius eiusdem nominis. Non patris sed filii hic est amicus *λάσις τις*, equorum perinde atque *Phidippides* amantissimus interque certamina equestria vitam terens, eleganter comtus capillisque promissis. At nunc male ei est; nam currum modo fregit, in pulverem deiectus est, pulchra vestis lacerata et foedata, ipsum corpus graviter contusum, dolent ei artus, dolet caput. Itaque lento difficilique gradu ceu tragicus aliquis heros claudicans se protrahit ad domum amici *Phidippidis*, ut tristem huic casum enarret argentumque, quod nuper ei commodavit, reposcat, quo novum currum novasque rotas sibi emat. Non ipsum tamen sodalem intus offendit, sed eius patrem; qui postquam audivit quid huc eum adduxerit, commiserationem quandam vultu perridicule simulatus: *graviter sane laborare mihi videris* ait (vs. 1271). *Nec mirum*, respondet iuvenis, *curru enim modo sum eiectus*. — *Equos agebas?* retorquet senex: *de asino lapsum te putaveram ita delirantem!* — Irascitur iuvenis et: *hoccine delirare est*, inquit, *suos nummos recuperare velle?* — At senex nihil ad haec respondens, sed multo magis etiam miserari se fingens iuvenem: *ne spes quidem* ait *convalescendi relicta tibi est ulla, opinor!* et mox: *cerebri enim concussionem laborare mihi videris*. — Quos versus non sine causa verti nunc; aperta enim et ludicra haec, quam cernis, gradatio tum demum elucet cum ex *Hermanni Bergkii*que auctoritate legitur *αὐτὸς ὑγιαίνει* (vs. 1275) pro codicum lectione *αὐτὸς ὑγιαίνεις*. Quam emendationem cur *Blaydesius* „ineptam” vocet me quidem latet.

et offuscatur eius acumen. Id unum quod in rem nostram con-
 ducat inde apparet, notissimum fuisse Atheniensibus nasturtium
 variosque in usus saepe adhibitum. Itaque e vita nunc quoti-
 diana Socrates more suo petit exemplum ad quaestiones diffi-
 ciles, de quibus disputat, elucidandas idoneum, et quae cerni
 nequeunt nunc quoque rebus quae oculis subiectae sunt per
 imaginem illustrare studet. Nasturtii autem *semina* (*sterrekers-
 zaad*) quam cupide humorem ad se rapiant et hodie sciunt
 pueri et puellae, qui spongas pannosque laneos iis conserere
 solent, et olim opinor in Attica sciebant homines. Comicum
 autem quid moverit ut hac potissimum imagine philosophum
 nunc faceret utentem si me rogas, respondeo Tibi: agnoscere
 me veluti echo quandam splendidae comparationis, qua Socrates
 Platonius utitur in fine Phaedri dialogi. „Ut laeta seges ex
 hominis animo possit surgere”, sic fere ibi loquitur Socrates,
 „prius multo labore parandus est ager, dein conserendus, dein
 per longos menses patienter expectandum, dum germinant
 grana, procrecant, efflorescant, maturas tandem praebeant
 aristas, quae in horrea possint cogi, panem salubrem praebi-
 turae. *Adonidis* vero *hortulos* videre est post paucos dies laete
 virentes: at eiusmodi patinae parantur non ut victus inde
 quaeratur sed ut ornamenti causa die festo exhibeantur”. —
 En comparatio Socratica, qua animi humani vis et indoles
 illustratur exemplo petito a seminibus herbarum celeriter ger-
 minantium, quale praesertim est nasturtium. Huc alludi arbitror.
 Itaque comici hic locus testimonio mihi est, Platonem hanc
 quoque comparationem, perinde atque *μαλίσιν* illam et *πέρων*
 quaeque cum iis cohaerent, non ipsum excogitasse sed e
 magistri ore sublegisse.

Sed relicto Platone rebusque philosophicis, de quibus diffi-
 denter mihi loquendum esse intellego, redeo ad ipsam Nubium
 fabulam. Creditoribus, qui sub finem Strepsiadem visunt ut
 nummos suos ab eo reposcant, quemnam vultum et habitum
 tribuerit comicus ut omnes semper lectores perspexerint vereor;
 certe *δανειστάς* cum dici eos video, subit suspicio sordidos
 quosdam toculliones eos vulgo haberi. Sic vero omnem fere
 leporem ex hac fabulae parte evanescere, non opus est ut Tibi,

Amice, data opera demonstrem, quis enim hoc sentiet unquam nisi Tu sentis, praesertim admonitus. Sed operae pretium videtur paucis verbis utrumque hominem talem fere delineare qualem in scenam induxit comicus. Est igitur *Pasias* rusticus quidam *Κικυννός* senex, benigni ingenii et minime litigiosus, qui nuper veteri amico se precanti minas aliquot modico fenore dedit mutuas; ventre autem est obeso, quapropter *Strepsiades* impudenter ludibrio eum habens „*ἀσπὸν*” vocat eius corpusculum, metretaeque id dimidium capere posse perhibet, — *vini* scilicet. — Quem postquam vi et minis *Strepsiades* multa cum irrisione abegit, alter procedit creditor quammaxime ei dissimilis, *Amyntas* quidam iuvenis, — sive *Pronapis* hic est filius aliunde notus, uti ego arbitror, sive alius eiusdem nominis. Non patris sed filii hic est amicus *λάσις τις*, equorum perinde atque *Phidippides* amantissimus interque certamina equestria vitam terens, eleganter comtus capillisque promissis. At nunc male ei est; nam currum modo fregit, in pulverem deiectus est, pulchra vestis lacerata et foedata, ipsum corpus graviter contusum, dolent ei artus, dolet caput. Itaque lento difficilique gradu ceu tragicus aliquis heros claudicans se protrahit ad domum amici *Phidippidis*, ut tristem huic casum enarret argentumque, quod nuper ei commodavit, reposcat, quo novum currum novasque rotas sibi emat. Non ipsum tamen sodalem intus offendit, sed eius patrem; qui postquam audivit quid huc eum adduxerit, commiserationem quandam vultu perridicule simulatus: *graviter sane laborare mihi videris* ait (vs. 1271). *Nec mirum*, respondet iuvenis, *curru enim modo sum eiectus*. — *Equos agebas?* retorquet senex: *de asino lapsum te putaveram ita delirantem!* — Irascitur iuvenis et: *hoccine delirare est*, inquit, *suos nummos recuperare velle?* — At senex nihil ad haec respondens, sed multo magis etiam miserari se fingens iuvenem: *ne spes quidem* ait *convalescendi relicta tibi est ulla, opinor!* et mox: *cerebri enim concussione laborare mihi videris*. — Quos versus non sine causa verti nunc; aperta enim et ludicra haec, quam cernis, gradatio tum demum elucet cum ex *Hermanni Bergkii*que auctoritate legitur *αὐτὸς ὑγιαίνεις* (vs. 1275) pro codicum lectione *αὐτὸς ὑγιαίνεις*. Quam emendationem cur *Blaydesius* „ineptam” vocet me quidem latet.

Quae coniectura pellicit me ut duobus praeterea versibus prodesse nunc coner:

Alter est 974. Quo loco Iustus orator dicit pueros in arena palaestrae considentes olim solitos fuisse τὸν μηρὸν — non τὸ μηρῶ, quod perperam commendavit Blaydes — προβαλέσθαι, alterum igitur crus protendentes dum alteri sub femoribus inflexo insidebant,

ὅπως τοῖς ἔξωθεν μηρὸν δείξειαν ἀπηνές.

Quae quid sibi velint quis intellegit; olim cavebant pueri ne subductis genubus incomposite humi considentes — non enim ἐπὶ βάθρων, ut ἐν γραμματιστοῦ vel ἐν κιθαριστοῦ, illic sedebant — indecorum adspectum praeberent amatoribus ceterisque hominibus extra palaestram consistentibus ut eorum exercitia animi causa spectarent. Sed quid est illud ἀπηνές? Quae neque attica est vox neque huic sententiae apta, *saevum* enim significat sive *immitem*. Proposita sunt ἀηδές, ἀεικές, ἀναιδές, sed nonne veri Tibi videtur similis poetam scripsisse ΑΓΕΝΝΕΣ, quae litterae in ΑΠΗΝΕΣ abire potuerunt facillime? Est enim ἀγεννές id quod ἀνελεύθερον, δουλοπρεπές, *indecens*, homine liberaliter educato indignum, contrarium τοῦ σεμνοῦ.

Alter locus quem corrigere conabor legitur in vicinia. Versum volo 1006, ubi Iustus orator dicit iuvenem sibi si obtemperet feliciter aetatem transigentem per amoena Academiae vireta decursurum esse cum fido aliquo sodali, coronatum καλάμῳ λευκῷ. Quae sana esse nequeunt; non enim *candent* opinor sed *virent* arundinis folia, sequenti autem versu fit mentio λεύκης φυλλοβολούσης, *populi folia sua iactantis, mobilis*, — nam sic vertendum esse Merry certe, emunctae naris editor, sensit, — itaque comicum nunc quovis arundinis epitheto potius usurum fuisse quam adiectivo λευκός, etiamsi rerum natura id tulisset, confidere licet. Nonne quantocius Tibi corrigendum videtur λεπτῷ? *Tenuibus flexilibusque* arundinis surculis, qui soli sunt apti nectendis coronis.

Iamque videamus locum in paucis notum, qui licet fescenninae libertatis plus habeat quam velis, ab hac tamen nostra de rebus quae in scena cernuntur et aguntur disputatione abesse

nequit. Versus dico 538 sqq. — *Haec mea comoedia penes facticios nullos habet*, poeta dicit, qui spectatores praeter morem suo nomine nunc alloquitur ipse. Quem nisi τὸν ἐγκέφαλον σεσεισμένον delirare nunc putamus, claro hinc apparet in alia fabula aliqua — sive Hermippi, quod perhibent scholia, sive Eupolidis, quod ego puto — spectatores id ipsum nuper vidisse et risisse quod a suo dramate abesse dicit Aristophanes; neque minus certum est *insoliti quid* fuisse id quod nunc carpitur. Neque mirum, si quidem recte suspicor de solis *choris* suae aliarumque fabularum nunc loqui poetam. *Actores* autem in fabulis Aristophanis phallis ornatos constanter fere prodixisse etiam post doctam Koertii disputationem (Archaeologische Studien zur alten Komödie, Jahrb. d. arch. Inst. 1894) confidenter nego; omnino enim ab eius arte alienus videtur Dicaeopolis aliquis vel Aeschylus vel Iustus ille orator, dum gravibus verbis declamat, vestem diducens ut eiusmodi ornamento puerorum cachinnos excitet, quo feminas certe caruisse nemo negat, nihil igitur hac aetate obstituisse quominus in scena Dionysiaca cernerentur actores priscum illum phallum non exhibentes. Itaque *illis tantum locis, ubi corpora* quaecunque ob causam *nudantur*, penem facticium, ipsa virilia actoris simulantem, spectatorum oculis obiectum fuisse certum duco. Sed quicquid de actoribus statuimus, *choros* certe comicos nullos habuisse phallos constat; itaque si quis comicus nuper chorum σκυτλοῖς καθειμένοις ornatum ostenderat, fecerat insolite admodum.

Quicquid id est, iis qui perhibent actores in scena Attica etiam Aristophanis tempore phallo sive καθειμένῳ sive ἀναδεμένῳ constanter fuisse instructos, noster locus argumentum praebere non potest, quem videmus aut contrariam rem probare potius aut ab illa quaestione esse alienum. Prorsus vero absurdum est id quod multi contenderunt, priorem fabulae nostrae recensionem phallos habuisse, nunc vero poetam σωφρονίστερον γένόμενον id mutasse eamque ob causam nunc se collaudare. Ad quam opinionem confirmandam adsciscuntur deinde versus 731 sqq., quos priori recensionem proprios, ab altera vero alienos fuisse autumant, — et sic miser lector inextricabili fere errorum tela obstringitur, quos singulatim iam refellere

non sinit me taedium, et Tuo quoque tempori parcendum esse intellego.

Quod vero perhibui modo, solos *choros* nunc respici, haec mea suspicio quam utilitatem versum 541 interpretantibus habeat dicam.

οὐδὲ πρεσβύτης ὁ λέγων τᾶπη τῇ βακτηρίᾳ
τύπτει τὸν παρόντ', ἀφανίζων πονηρὰ σκώμματα.

Nempe vocem *ἔπη* in comicorum dictione non trimetros significare sed tetrametros coll. Eq. 508 Ran. 885 recte observavit Zielinski Gliederung der altatt. Komödie p. 289, 1, „den einen „von den beiden Gegnern im Agon“ interpretatus. Equidem *coryphaeum* intellego, quem in Eupolidis Prospaltis — hanc enim spectari fabulam docent scholia — proximum quemque *e spectatoriibus* baculo pupugisse, certe iis minitatum esse statuo, recordatus nucularum per caveam sparsarum in alio Eupolidis dramate, cuius mentionem fecit noster loco simillimo Vesp. vs. 58 sq.; videatur etiam ipsius Aristophanis iocus sub similis Pac. 962.

Dubitas, Amice? Velim igitur Tecum reputes quid sit ὁ παρών. Nonne idem quod ὁ τυχών, ὁ παραγενόμενος hoc significare Tibi, ut mihi, videtur, de certa igitur aliqua dramatis persona adhiberi non potuisse? Eam enim articuli in huiusmodi locutionibus esse vim ut singularis a plurali numero nihil discrepet, non opus est ut Tibi in memoriam revocem.

A scenographia ad chronologiam nunc Te voco. Quid significant chori verba vs. 581 sqq.?

εἶτα τὸν θεοῖσιν ἐχθρὸν βυρσοδέψην Παφλαγόνα
ἡνίχ' ἤρεϊσθε στρατηγόν, τὰς δ' ὀφρῦς ξυνήγομεν
καὶ ἐποιοῦμεν δεινά, „βροντὴ δ' ἐρράγη δι' ἀστραπῆς“,
ἡ σελήνη δ' ἐξέλειπε τὰς ὁδοὺς· ὁ δ' ἥλιος,
τὴν θρυαλλίδ' εἰς ἑαυτὸν εὐθέως ξυνελκύσας,
οὐ φανεῖν ἔφασκεν ὑμῖν, εἰ στρατηγήσει Κλέων.
ἀλλ' ὅμως εἴλεσθε τοῦτον. Φασὶ γὰρ δυσβουλίαν
τῇδε τῇ πόλει προσεῖναι· ταῦτα μέντοι τοὺς θεοὺς,
ἄττ' ἂν ὑμεῖς ἐξαμάρτητ', ἐπὶ τὸ βέλτιον τρέπειν.
ὥς δὲ καὶ τοῦτο ξυνοίσει, ῥαδίως διδάξομεν·
ἦν Κλέωνα τὸν λάρων δώρων ἐλόντες καὶ κλοπῆς,

εἶτα Φιμώσητε τούτου ἐν τῷ ξύλῳ τὸν αὐχένα,
 αὐθις εἰς τὰρχαῖον ὑμῖν, εἴ τι καὶ ἐξημάρτετε,
 ἐπὶ τὸ βέλτιον τὸ πρᾶγμα τῇ πόλει ξυνοίσεται.

Cum in eo esset ut praetor crearetur Cleon, effecimus ut ecclesia propter tempestatis intemperiem solveretur priusquam latae sunt sententiae. Nempe διοσημία erant tonitru, grando, pluvia. Ad cetera autem signa caelestia quod attinet, quae in versibus sequentibus enumerantur, notetur imperfectum ἐξέλειπε, quod de conatu usurpari solet; hoc enim dehortatur nos ne de vero lunae aut solis defectu sermonem nunc esse putemus, cum praesertim ipsa rerum natura obstet quominus luna et sol iisdem diebus deficient; id quod Graecis non minus quam nobis notum fuisse testatur — si opus — Thucydidis locus II 28. Certum autem duco nostro loco non respici eclipsin, quam luna passa est initio mensis Octobris a. 425, solisque defectum mensis Martii a. 424. Nam *Sphacteriam* Cleon mense Augusto anni 425 expugnavit; itaque etiamsi ad litteram accipiamus verba comici, ad illam tamen Cleonis expeditionem apte referri nequeunt. Accedit autem argumentum gravissimum: Cleon aestate anni 425 non praetor Pylum fuerat profectus sed pro praetore, Νικίου παραδόντος αὐτῷ τὴν ἀρχήν. Verum igitur vidit Buecheler, qui *Isarcho archonte* (a. 424/3) Cleonem praetorem creatum esse statuit; cui optimo iure assensi sunt Teuffel alii. Nam si nihil praeter ipsa poetae verba nunc consideramus, ea autem accurate interpretamur, luculenter inde apparet Cleonem, quo tempore Nubes scenae sunt commissae, praetorem fuisse, nuper igitur in ἀρχαιρεσίαις creatum, cum brevi ante Atheniensium copiae ad Delium essent profligatae, interemtus esset fidus et potentissimus eorum socius Sitalces, defecisset Amphipolis. Non enim sub anni Attici finem sed exeunte hieme habita esse comitia magistratibus creandis docuit Mueller Struebing, cuius sententiam deinde confirmavit Ἀθηναίων πολιτεία paucis annis abhinc reperta; unde praeterea nunc constat non eodem semper tempore habitas esse τὰς ἀρχαιρεσίας, sed μετὰ τὴν ἕκτην πρυτανείαν ἐφ' ᾧ ἂν εὐσημία γένηται, citius igitur seriusve post sextam prytaniam, plerumque prytania septima, mense Anthesterione. Hoc autem anno semel saepiusve diremtas esse propter διοσημίαν sive veram sive fictam, — cuiusmodi artes a partium

studio haud alienas fuisse quivis intellegit, — testantur verba comici supra allata.

Itaque cum docebantur Nubes, verendum erat ne redeunte vere bellum redintegraretur a Cleone nuper praetore creato, cum multi — in his Aristophanes — expeterent inducias; quae revera iis ipsis diebus quibus fabula acta est, mense Martio a. 423, sunt initae. Hoc igitur est quod dicit poeta, stulta civium consilia a diis in melius converti solere, — simul maligne sic rodens famam, quam Cleoni pepererat Sphacteria expugnata. „Nunc homo ille turbulentus et bellicosus praetor „est creatus diis invitis. At vel sic vobis non est desperandum; „nondum enim bellum violentius efferbuit, imo fiunt induciae „pacis praenunciae: quin agite, praeturam illam male partam „quantocius adimite isti praedoni aerarii publici, ἀποχειροτονεῖτε „αὐτόν”, — id quod prima cuiusvis prytaniae ecclesia fieri poterat. — Nempe nisi obstitissent induciae, Cleon hoc ipso vere ineunte cum classe in Thraciam profectus esset opinor, ut Amphipolim ceterasque quae illic defecerant civitates recuperaret.

Sic verba poetae interpretantibus totum hoc epirrhema perspicuum duco, excepto verbo ultimo. Quid enim est illud *ξυνοίσεται*? Quod nunc dici potuisse pro *ξυνοίσει*, — qua futuri forma in proxima vicinia usus est noster (vs. 590, item Pac. 689 Eccl. 471 etc.), — etiamsi crederem, Tibi tamen persuadere non possem; vides autem quam ineptum in hac sententia sit ipsum verbum *ξυνεγκεῖν*. Quae qui ante me probe sensit Kaehler v. d., coniecit *ἀποβήσεται*, quod contextui aptum est sane sed assensum non multis poterit extorquere. Aut fallor aut Aristophanes scripsit

ἐπὶ τὸ βέλτιον τὸ πρᾶγμα τῇ πόλει ξυστήσεται.

Tibi autem Amicissime utinam *ἐπὶ τὸ βέλτιον καὶ βέλτιστον τὰ πράγματα ξυσταίη* εἰς τὰς ὥρας τὰς ἑτέρας. Amare me perge, et hoc quaecumque amicitiae pignus eo animo accipe quo Tibi offero Calendis Aprilibus, quo die ipse olim litterarum doctor sum creatus.

DE MONUMENTO ANCYRANO
SENTENTIAE CONTROVERSAE ¹⁾.

(*Pars altera*).

SCRIPSIT

J. W. BECK.

Quae veteres scriptores de iis rebus, quas Augustus sive sua manu scriptas sive dictatas reliquit, prodiderunt memoriae, ea perpauca sunt eademque incerta ac paene abstrusa. In fonte quodam communi acta quinque a principe composita exstitisse videntur. Quae sunt *de funere* eius solum apud Suetonium et Dionem leguntur, *de testamento* eius *privato* loquuntur Tacitus et Dio, *testamentum publicum* Dio commemorat, Tacitus de eo significat, *indicem rerum gestarum* afferunt Suetonius et Dio, *breviarium* Suetonius, Dio (et Tacitus) ²⁾.

Sed totus campus peragrandus est atque pervestigandus.

Ante omnes eos adeamus scriptores, qui vel de ipso Mausoleo vel de eius titulis tacere non potuerunt neque debuerunt. Tum vetustissimae urbis descriptiones et inscriptionum syllogae evolvendae sunt. His rebus enarratis ad totum spatium emensum respiciemus artius coniuncturi argumenta quae protulimus, ut tandem perveniamus ad sententias controversas perscribendas. Ne tamen maximum in hac re testimonium desit, sequuntur omnes loci Suetoniani, qui ad hanc rem pertineant, cum monumenti Ancyrani locis comparati.

1) Mnem. XXV, 4, p. 349—360.

2) Tac. Ann. 1, 8, 11; Suet. Aug. 101; Dio 56, 82 et 38.

Strabo, qui ab anno fere 29 a. C. n. aliquamdiu in Italia versabatur tempore eodem, quo Mausoleum est exstructum et qui a. 24 p. C. n. obiit, monumentum ipsum, quod principe vivo suis oculis aspicere potuit, breviter descripsit ¹⁾. De titulo nimirum nihil.

Quod *Strabo* praestare non potuit, *Plinius maior* certe potuit, qui in ea parte N. H., quae est de chorographia, titulum illum ad gentes Alpinas devictas pertinentem (3, 20, 136) ²⁾ et alio loco acta temporum divi Augusti commemorat (7, 60). Idem (7, 45, 147) fata Augusti percurrit. Inscriptiones eum non spernere etiam tituli Maenii et Duilii (34, 17) et delubri Minervae (7, 26, 97) demonstrant. Obeliscos, qui eo tempore Romae erant, idem enumerat, unum in circo magno (36, 71), secundum Augusti in campo (36, 72), tertium in Vaticano Gai et Neronis (36, 74). Obelisci Mausolei Plinio ignoti erant, reperiuntur apud Amm. Marcellinum 17, 4, 16 (saec. IV): *duo in Augusti monumento erecti sunt*. In aliis libris (2, 67, 167; 6, 28, 159, 160; 6, 29, 181, 182), ubi easdem attingit res, quae sunt in titulo Ancyrano, velut expeditiones Arabicas et Aethiopicas, nihil est quod vinculo artiore cum titulo possit coniungi.

Et quod rerum gestarum scriptores impune negligere possunt propter fontes quos habent uberrimos ³⁾, id ei qui mirabilia vel memorabilia assectantur non temere praetereunt occasione data. Verum frustra Plinii copiam immensam perscrutamur, etsi in indice „divum Augustum” auctorem nominat.

A. *Gellii* libros depromamus. Namque is Augusti epistulas legebat elegantiamque orationis laudat (10, 24, 2; 15, 7, 3). Praeterea inscriptiones quasdam fori Traiani et theatri Pompei dignas iudicat, de quibus disputetur (13, 25, 1; 28; 10, 1, 6), quin (15, 5) de eo ipso verbo *profligandi* praeunte Sulpicio Apollinari magistro quaerit, quo verbo male uti multi homines ei videntur. Sed Augustus ipse hoc verbo rariore significatione — si quidem *Gellium* arbitrum sequimur — usus est in titulo Ancyrano i. e. in titulo ante Mausoleum posito, ut vulgo putant (4, 14). Aut

1) *Strabo* 5, 8, 8 p. 236.

2) Pars I p. 359 infra. *Gardthausen*, *Augustus* I 2, p. 718.

3) *Iugem* de imperio *Vespasiani* nemo commemorat.

Gellius (vel Sulpicius Apollinaris) Romae in Mausoleo hoc vocabulum non legit aut de industria se ibi legisse dissimulat ridicule vero et non sine aliqua imprudentia; atqui offendere viros principes non Gellii erat perpetui eorum adulatoris.

Mausoleum Augusti a. 1167 gentis nobilissimae Colonna castellum ex maiore parte dirutum est (Nibby, Roma Ant. II p. 528). A saeculi quarti media parte occurrunt descriptiones urbis et syllogae inscriptionum, in quibus et Mausoleum est et tituli quidam huius monumenti memorantur.

Prima est descriptio urbis Constantina (1. *Notitia* a. 334, 2. *Curiosum* urbis Romae regionum XIV cum brevioriis suis).

Sequitur liber Anonymi Einsidlensis (c. saec. VIII) cum sylloge inscriptionum vetustissima urbanarum fere octoginta. Postremum habemus Mirabilia Romae (c. a. 1150) et alias inscriptionum syllogas medii aevi.

In *Curioso* sub regione IX itemque in *Notitia* desideramus Mausoleum ipsum, quod me iudice latet in vocabulo *insulam*, (cf. App. I sub 2): *in musileo Augusti* (in Cur.), ubi in Not. *mensuleo* A, ut in ipso *Curioso* *mensule* A, *mensulem* B¹).

In libello Mirabilia, de cuius auctoritate satis multa Iordanus dixit in lib. Topogr. Urbis Romae II p. 357 sqq., c. 22: Ad portam Flammineam fecit Octavianus quoddam castellum, quod vocatur Augustum; in unaquaque sepultura sunt littere ita dicentes: 'hec sunt ossa et cinis Nerve imperatoris et victoria quam fecit'. Et in sylloge Signoriliana (C. I. L. VI p. XV) quaedam Mausolei inscriptiones memorantur. De magno illo indice rerum gestarum nusquam nec vola nec vestigium.

Viri docti quamvis certent de indole huius inscriptionis, in hoc omnes congruunt sententiae Monumentum Ancyranum esse inscriptionem Mausolei omnesque nituntur uno Suetonio. Concedunt ipsam distributionem rerum parum probabilem esse et saepe eodem capite agi de diversis rebus (Momms. p. v) atque inscriptiones et Latinam et Graecam non eo tempore esse incisas, quo aedes sit facta, sed post quoddam intervallum (l.l. p. xiii).

1) Iord. Topogr. II p. 556, 565.

Quod ad difficultates, quae offeruntur nonnullae, imprimis in initio et in parte extrema totius inscriptionis, hunc scrupulum sic evellere student, ut Tiberio vel ei, qui inscriptionem in templi pariete incidit, omnia imputent. Nec in mediis quidem rebus auctori fidem habent (l.l. p. 59). In explicanda mira eloquendi varietate, quam et Woelfflinus (*Epigr. Beitr.* I p. 271) et Mommsenus (p. 59, 156, 189, 191) senserunt, quaerunt argumenta. Quae displicent, nonnunquam excusant vel aliquo modo tollunt. Atque omnes has difficultates et varietates Augusti nomine laeti non sine gemitu, ut opinor, tolerare possunt.

Comparant hanc inscriptionem, quam ante Mausoleum fuisse volunt, cum titulis Persepolitianis, revocant in memoriam morem illum orientalem ingentia exstruendi sepulcra. Augustum cum dynastis et regibus externis componunt. Ante omnes Suetonium ab hoc commentario pendere autumant. Non satis quaerunt, num necessario haec farrago, quae nonnullis locis vix homini Romano, nedum Augusto, digna sit, Suetonio fuerit subsidio, num ea, quae ter vel quater utrimque similia sunt, alio fortasse modo explicari possint. Neque perpendunt quam pauca similia sint et quantam fontium copiam Suetonio utpote munere 'ab epistulis' fungenti in promptu fuisse constet.

Est in hoc titulo, ut demonstravimus supra, varietas quaedam, inaequalitas, neglegentia orationis intolerabilis, quae etiam in re orthographica elucet, id quod vix Augusto vel lapidario tribuere possis, sed auctoribus diversis. Contra mira est aequalitas, quae in parvis continetur. Auctor enim quasi consuit membra dispersa particulis vel coniunctionibus isdem, quae nauseam nobis faciunt. Tum historiarum vel annalium scriptorem, tum tabulariorum illud genus audimus praecipue in parte priore, quae numeris scatet; magnam copiam numerorum index offert, ubi ceteri fontes deficiunt (cf. 4, 17—5, 1). Raro scriptores eundem numerum adnotaverunt, ut Orosius, qui 6, 18, 33 solus cum M. A. 5, 2 numerum occisorum servorum servavit. Sed, quidquid est, si verum est Tiberium propter pauca verba, quae sibi non latine dicta esse viderentur, dormire non potuisse (Dio 57, 17), tum hoc titulo manibus operarum tradito et in aeneis pillis inciso nunquam dormivit.

In hoc titulo vestigia sunt a tempore Augusti aversa, quae

explicationem poscunt¹⁾. Item explicandi gen. plur. 4. decl. in *um* et *uum* (4, 35), gen. sing. in *i* et *ii* (4, 36), dat. abl. plur. 1. 2. decl. in *is* et *iis*. De assimilatione non loquor, quia in hac re communis licentia est (cf. Franckeni libellus de assimilatione, cet. in ann. acad. reg. Neerl. 1885 p. 351). Hic de praescriptione dicendum erit. Assimilatio in vocabulorum compositione modo admittitur modo non admittitur (Momms. p. 192). At in ipsa praescriptione est: *impensae*, in titulo *impensa*. Haec causa suspicionis est. Ineleganter dicta esse Zumptio videntur: res gestae et impensae incisae. Hoc concedo, sed in titulo ipso num omnia eleganter dicta sunt? Et mire congruunt haec verba in initio posita: *orbem terrarum imperio populi Romani subieci* cum tituli ipsius verbis (5, 44) *gentes imperio p. R. subieci*, quod neque in monumentis Augusti aliis neque aetate quidem Augusti reperies (cf. Pars I p. 359).

De hac praescriptione, quae varie explicatur, dicendum erit. Suetonius nihil aliud nisi haec: „indicem rerum a se gestarum quem vellet incidi in aeneis tabulis, quae ante M. statuerentur.” In praescriptione: „Rerum gestarum divi Augusti . . . et impensarum . . . incisarum in duabus aeneis pilis quae sunt Romae positae exemplar subiectum²⁾.”

Suetonius: „quem *vellet* incidi in aeneis tabulis”; in praescriptione tamen iam incisae sunt aut res gestae aut impensae aut utraeque idque in *duabus* aeneis *pilis*³⁾. Hoc tempore equidem verba Suetoniana ab his verbis separare cogor. Ego non certo scio quid factum sit post mortem Augusti illo indice Suetoniano, neque mihi persuasum erat Mon. Ancyranum et fontem Suetonianum plane congruere. Auctor inscriptionis habebat rerum gestarum divi Augusti exemplar⁴⁾, habebat idem impensarum incisarum in 2 aeneis pilis, quae essent Romae positae, exemplar

1) De hac re cf. pars I.

2) Suet. vita Hor.: *Exstant epistulae, e quibus argumenti gratia pauca subieci* (seq. pars epistulae).

3) Hae aenae pilae (στῆλαι χαλκαῖ) non Romana sed Graeca consuetudine dictae sunt (cf. Nepos, Alc. 4: exemplum in pila lapidea incisum; apud Graecos scriptores passim).

4) A quo et quomodo confectum, unde acceptum, cuius iussu et quo tempore incisum sit nescio.

erantque haec in unum collecta. Namque non intellego cur is, qui hanc praescriptionem confecit, ordinem conversurus fuerit, si significare voluisset maiorem tituli totius partem praeter appendices (M. A. c. 15—25 liberalitates, spectacula, c. 25—35 res gestae). Itaque hoc solum restat, ut „res gestae” pertineant usque ad appendices, quas dicimus, et reliqua (impensae — positae) ad appendices ipsas, quam partem non totam dedit neque integram, quia in hoc pariete spatium eum deficere incipiebat: [cf. *impensae, quas in rem publicam populumque Romanum fecit et summa pecuniae, quam dedit in aerarium aut populo Romano* (sic ego) *aut dimissis militibus*]. Hanc appendiculam excerptam esse ex titulo supra scripto non credo. Mommsenus alteram partem excerptam esse, alteram non esse putat (p. 158, 159). Quod est in appendicula de oppidis pecunia adiutis confirmat Suetonius (Aug. 47). Eiusmodi res in aeneis tabulis, quarum mille Romae erant positae, incisas esse crediderim. Auctor totam summam complectitur denariis non Romanam consuetudinem sequens, sed externam. Nec non ea quae antecedit pars Graeci coloris vestigia gerit, ut 5, 26: regis Artavasdis filio, nepoti autem Tigranis regis, aliaque quae magis Graeco quam Latino ori apta sunt (cf. p. 241 Not. 3; Pars I p. 353).

Augustus a rebus suis describendis non alienus erat. Anno 36 a. C. orationes ediderat post S. Pompeium victum habitas (App. b. c. 5, 130), a. 23 cum aeger esset, autobiographiam quandam composuit (Dio 53, 30), a. 13 a. C. alium libellum in senatu recitari iussit (Dio 54, 25, 5). Orationes eius in aere incidebantur (Dio 60, 10, 2). Quod tunc et senatus consultis contingebat. Erant acta urbis, erat copia satis magna inscriptionum ad principem pertinens et in urbe et extra, ut qui pedes et oculos et stilum haberet, nullo labore, nulla subtiliore et diuturna investigatione operi posset accingi.

At a sermonibus hominum et studiis singulorum pendere noluit Augustus, qui iam septuagesimum et sextum annum agens, teste Suetonio indicem rerum suarum scripsit dignum videlicet viro annis, muneribus, dolore, aegritudine confecto, adulatione alieno:

Es gab wenig Fürsten und öffentliche Persönlichkeiten, denen alles Theatralische so zuwider war, die so sehr den Schein im Gegensatz zum Wesen der Sache verachteten, wie Augustus. Augustus ist stets derselbe geblieben; der scheinbare Widerspruch löst sich, wenn man nur festhält, dass der Kaiser durchaus Verstandesmensch war. —

Damit vereinigte Augustus eine scharfe Beobachtungsgabe, eine grosse Menschenkenntniss, anspruchslose Umgangsformen und das Bestreben, Auffallendes und Anstössiges zu meiden, das den Menschen ebenso sehr wie den Staatsmann kennzeichnet (Gardthausen, Augustus I 2 p. 490, 492, 493).

Hic vir — mirabile dictu — morti addictus res gestas, immo laudationem sui perpetuam scripsit, cuius fastigia haec sunt: „Magnis honoribus affecit me et senatus et populus. (Apud Philippos) vici bis acie [Plut. Brut. 42 *κατὰρ οὐδαμοῦ φανερός ἦν*]. Omnes (?) vici hostes; clemens fui (?). Honores semper novi in me collati sunt, sed ego multos repudiavi. In populum et exercitum magnas summas impendi. Per totum orbem bella gessi prospere. Undique supplices ad me venerunt gentes exterae. Summos qui exstant honores mihi tribuerunt omnes. — Post id tempus praestiti omnibus dignitate (*ἀξιώματι*), potestatis autem nihilo amplius habui quam qui fuerunt mihi quoque in magistratu collegae.”

Haec est laudatio tam rudis et pinguis, ut Velleiis et Valeriis digna sit. Hanc Augustus senex scripsisse, hanc Romae in aere incisam ante Mausoleum collocari iussisse dicitur, hanc ante Tiberii oculos eiusque mandatu ante ipsum illud Mausoleum statutam esse volunt, hanc Suetonium excerpisse, Velleium in animo habuisse, populum Romanum terrarum dominos legisse existimant. Equidem quid et qualis fuerit index rerum vel titulus Mausolei, si unquam fuit, me nescire professus sum profiteorque.

Hoc solum suspicor haud paucis annis post mortem Augusti ex compluribus fontibus, inter quos et erat is, quem Suetonius adiit, hoc novum genus laudandi celebrandi adulandique imperatoris ab homine parvi iudicii esse inventum provincialibus dignissimum atque aptissimum. Der Cultus des Augustus in den griechischen Provinzen des Orients ist beinahe so alt wie seine Herrschaft im Osten. Der neue Herrscher erhielt also *die-*

selben Ehren, die seine Vorgänger gehabt hatten, wenn auch zunächst in Verbindung mit der Roma. Hier war also erlaubt was in Rom verboten war (Gardthausen, l.l. I 2 p. 885). Itaque in provincia orientali antiquo more, quo reges ipsi quasi loquebantur ex parietibus, Augustus suas res enarrat non tanquam princeps populi Romani sed quasi omnium rerum dominus, qui omnia ipse fecit, ipse potuit:

*Ips*e rempublicam dominatione factionis oppressam in libertatem vindicavit —

privato consilio et *privata* impensa exercitum comparavit —

ipso principe templum Iani ter clausum est —

primus et *solus* omnium, qui deduxerunt colonias militum in Italia . . . pecuniam solvit pro agris, quos adsignaverat militibus —

ipsius classis navigavit ad fines Cimbrorum, quo *neque* terra neque mari *quisquam* Romanus *ante* id tempus adit —

ipse vidit legationes Indorum *nunquam antea visas* apud quemquam Romanorum ducem —

ipsi honos usque ad hoc tempus inauditus decretus est —

ipsum creaturus pontificem Romam confluit numerus hominum tantus, *quantus Romae numquam antea fuisse fertur* —

ipse respuit multos honores, triumphos, dictaturam perpetuam et consulatum perpetuum, munus *ἐπιμελητοῦ τῶν τε νόμων καὶ τῶν τρόπων ἐπὶ τῇ μεγίστῃ ἐξουσίᾳ*, pontificatum perpetuum.

Atque omnia ut rationator diligens perscripsit, e. g.:

navis cepit *sescentas* . . . (de minoribus tacere mavult) —

quinguagens et *quingiens* (!) decrevit senatus dis supplicandum esse —

per octingentos nonaginta dies supplicatum est —

Ter lustra fecit . . . (*numeros* civium Romanorum addit) —

populum et milites donavit pecunia et frumento . . . (*numeros* addit) —

iuvit aerarium sua pecunia; iuvit idem aerarium militare . . . (*numeros* addit) —

senatores plures quam *septingenti* sub signis suis militaverunt.

Qui sibi persuaserit eius modi libellum ab Augusto ipso compositum Romae fuisse — eum docere par est, quomodo factum

sit, ut tituli tam magni et conspicui in aere incisi nusquam terrarum exemplar remaneret nisi in pariete templi urbis cuiusdam longinquae in Asia sitae cum frusto Graeco in templo Apolloniae ¹⁾. Erant Augustea sat multa in Asia clariora Ancyrano illo; tantum monumentum pia memoriae divi Augusti si exstitit, cur non dedicarunt alii? Mommsenus censet publico consilio interpretationem Graecam Romae factam esse et cum commentario Latino ad civitates Graecas missam aut legatum Galatiae utraque exemplaria cum civitatibus sibi subditis communicasse (p. XI). Utile erat, si nobis narravisset vir tantae auctoritatis quid de hoc iure vel de hac consuetudine mandandi provincialibus ut acta publica urbana in templis collocarent vel in parietibus incidere memoriae proditum sit. Senatus consulta et leges urbium privilegia, Tac. Ann. 3, 63) vel orationes et edicta tam magistratuum quam imperatorum in tabulis marmoreis vel aeneis esse incisa scio; huius generis acta multa in provinciis fuisse hodieque superesse nemo miratur ²⁾.

Ut multorum venia dicam, si titulum Ancyranum percurro, mihi se offert imago hominis cuiusdam, qui Augusto mortuo quidquid comportare potuit ad eum celebrandum in capitula ligessit. Namque puerile fuit et parvi ingenii summa senectute honorum taedio confectum et adulationibus hominum, imprimis poetarum, quasi necatum, per totum orbem terrarum ore omnium celebratum computare et perscribere sescentas naves se cepisse, novem captivos summi generis ante currum in triumpho in-cessisse, occasione aliqua tot homines Romam venisse, quot nunquam antea, honorem aliquem nemini tributum esse prius nisi sibi, quot bestiae occisae sint in venationibus, quantae longitudinis et latitudinis sit naumachia.

Quo modo fieri potest ut is, qui anno XIX, ut immodicos honores fugeret, media nocte Romam intravit, cum e Syria redisset (cf. Suet. c. 53), sua manu scripserit (idque tot annis post), quos honores senatus ei tunc decrevisset (M. A. 2, 29)? „At voluit triumphare (M. A. 1, 22) et honores hos abnuere non

1) Perperam faciant, si qui legum XII exemplar, quod aetate Cypriani et multo post in foro Carthagini erat, huc arcessant (Cypr. Ep. ad Don. 10; Salvianus, de reb. Dei 8, 5).

2) Hübner, Röm. Epigraphik p. 702 sqq.

potuit." Audio. Sed qui iter celerat, ut nocte in urbem veniat ad vitandos honores satis vulgares, maiores si postea accipit tamen, — multa patiuntur reges pro gloria regni — haec senex adnotat? Denique si quis famam intendere se existimat, dum enumerat quae fecit quaeque non fecit, honores ostentat, quos accepit quosque sprexit — quam pueriliter — eum nihil excusant neque aetatis mores, neque honores imperatori debiti, neque senectus, neque cura civitatis, neque valetudinis status. Aut Augustus inepte egit, aut, quae de eo referunt, non plane sibi constant, aut ipse talem titulum non conscripsit.

Amicos et gentes quasdam Augusto statuas argenteas posuisse eumque hoc prohibere noluisse vel non potuisse credibile est. Eundem has statuas conflavisse omnes exque iis aureas cortinas Apollini Palatino dedicavisse (Suet. c. 52) facile credimus in homine, qui indecoras adulationes reprimeret (c. 53). Qui eum colebant viri principes civitatis si unus ex numero eorum illas statuas circiter octoginta eum sustulisse nobis tradidisset et ex ea pecunia dona aurea in aede Apollinis suo nomine et illorum, qui sibi statuarum honorem habuissent, eum posuisse — hoc neminem offenderet. At finge tibi Augustum senem notantem se octoginta statuas argenteas in urbe habuisse, sed eas sustulisse cet. Hoc nimis pusilli animi est, hoc quid aliud nisi agere virum humilem ab adulatione ridicula alienum, deo tribuentem quod homines sibi tribuissent, sed hoc modo bis eodem loco se extollentem.

Dicunt Augustum in hoc titulo de industria res quasdam et nomina reticuisse et nonnunquam meliora vero scripsisse. Id provinciales multarum rerum ignaros passos esse neque ulla invidia legisse potest concedi. Num eorum scire intererat, quid factum esset Philippis, quis esset Lepidus vel Antonius vel Maecenas vel Messala vel Agrippa? Numeri iterumque numeri et munerum et honorum et aedificiorum et pecuniarum praestringunt oculos, princeps ipse loquens animos allicit. Hanc rationem, qua utebantur reges orientales inde a vetustissimis temporibus, haud sane a conditione servitutis alienam, qua omnes servi sint praeter Ipsum, incolis Gallograecis placuisse aequum est, Romae summis viris aut ante aut post Augustum, quamlibet parvum publice in publico loco huius generis titulum

se statutum nusquam comperio. Atque tituli Ancyrani partes uaedam originis Romanae vestigia prae se ferant, totus tamen hic titulus neque Romae fuisse neque ab Augusto conscriptus esse videtur.

Hisce omnibus perpensis sententias controversas meas subicio:

I. Monumentum Ancyranum et titulum Mausolei quendam congruere adhuc non satis constat.

II. Tiberium talem titulum qualis invenitur in templo Ancyrano ante Mausoleum posuisse non veri simile est.

III. Monumentum Ancyranum ex optimis fontibus esse collectum manifestum est; inter eos fontes fuisse libellum vel libellos ab Augusto conscriptos probabile est: hunc commentarium ipso Augusto esse compositum dubitationi obnoxium est.

IV. Si quid ex veterum scriptorum silentio, ex vetustissimis inscriptionum syllogis et antiquis urbis Romae descriptionibus concludere licet, titulum tam amplum in aeneis tabulis incisum Romae in urbe exstitisse ad hanc diem negandum est.

TABULA COMPARATIVA.

Monumentum Ancyranum.

Suetonius.

1, 1: Annos undeviginti natus exercitum privato consilio et privata impensa comparavi.

c. 8: Atque ab eo tempore exercitibus comparatis primum cum M. Antonio M. que Lepido deinde tantum cum Antonio per duodecim fere annos, novissime per quattuor et quadraginta solus rem publicam tenuit.

1, 3: Res publica ne quid detrimenti caperet me pro praef-

c. 10: iussusque comparato exercitui pro praetore praeesse

1. 1, 1 (S. c. 8): Cic. ad Att. 16, 8, 1; Phil. 3, 2, 3: C. Caesar adolescens ... nec postulantibus nec cogitantibus ... nobis ... exercitum ... comparavit patrimoniumque suum effudit; § 5: qua peste privato consilio r. p. Caesar liberavit. — Vell. 2, 61 (pars I p. 351).

1. 1, 3 (S. c. 10): Cic. Phil. 5, 17, 46: senatui placere C. Caesarem C. f. pontificem pro praetore senatorem esse. App. 3, 51: ἐψηφίσαντο ... τοῖς ὑπάρχουσιν

tore simul cum consulibus providere iussit.

et cum Hirtio ac Pansa, qui consulatum susceperant, D. Bruto opem ferre, demandatum bellum tertio mense confecit duobus proeliis.

1, 14: victorque omnibus superstitibus civibus peperci.

c. 13: Nec successum victoriae moderatus est, sed capite Bruti Romam misso ut status Caesaris subiceretur in splendidissimum quemque captivum non sine verborum contumelia saeviit.

1, 21: Bis ovans triumphavi, tris egi curulis triumphos.

c. 22: bis ovans ingressus est urbem post Philippensem et rursus post Siculum bellum. Curulis triumphos tris egit, Delmaticum, Actiacum, Alexandrinum, continuo triduo omnes.

1, 31: Dictaturam et apsentem et praesentem mihi datam . . . a populo et senatu M. Marcello et L. Arruntio consulibus non accepi.

c. 52: Dictaturam magna vi offerente populo genus nixus deiecta ab umeris toga nudo pectore deprecatus est.

4, 1 (1, 43): τριῶν ἀνδρῶν ἐγεγόνευσεν δημοσίων πραγμάτων κατορθωτῆς συνεχέσιν ἔτεσιν δέκα.

c. 27: Triumviratum rei publicae constituendae per decem annos administravit.

Ἰρτῖον καὶ Πάνσαν Καίσαρα συστρατηγεῖν οὗ νῦν ἔχει στρατοῦ. — Vell. 2, 61: eum senatus pro praetore una cum consulibus designatis Hirtio et Pansa bellum cum Antonio gerere iussit.

M. 1, 15 (S. c. 13): Vell. 2, 86: victoria (Actiaca) fuit clementissima nec quisquam interemptus est. (cf. tamen Dio 51, 2). Adde Suet. c. 15 (de Perusinia).

M. 1, 21 (S. c. 22): cf. acta triumph. Capit.; Dio 48, 31 et ead. act.; Dio 49, 15 — de triumphis: Macr. Sat. 1, 12, 35; Verg. Aen. 8, 714; Liv. ep. 183; Dio 51, 21.

M. 1, 31 (S. c. 52): Dio 54, 1; Vell. 2, 89, 5. Hoc loco index solus de dictatura bis oblata loquitur.

M. 4, 1 (S. c. 27): cf. Fasti Colotani C. I. L. I p. 466.

2, 1: Senatum ter legi.

c. 35: Senatorum affluentem numerum ... redegit duobus lectionibus.

3, 15: Ῥωμαίων ὁμολογούντων, α ἐπιμελητῆς τῶν τε νόμων καὶ ὧν τρόπων ἐπὶ τῇ μεγίστῃ ἐξουσίᾳ μόνος χειροτονηθῶ, ἀρχὴν ἰδεμίαν παρὰ τὰ πάτρια ἔθιμα δομένην ἀνεδεξάμην· ἃ δὲ τότε ἐμοῦ ἢ σύγκλητος οἰκονομεῖσθαι βούλετο, τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας ὧν ἐτέλεσα.

c. 27: Recepit et morum legumque regimen aequè perpetuum, quo iure, quamquam sine censurae honore, census tamen populi ter egit: primum ac tertium cum collega, medium solus.

2, 2: et In consulatu sexto censum populi conlega M. Agrippa egi. Lustrum post annum iterum et quadragensimum feci. Duo lustro civium Romanorum censa sunt capita quadragiensentum millia et sexaginta tria millia. Iterum consulari cum imperio lustrum solus feci C.ensorino et C. Asinio cos. Quo lustro censa sunt ... Tertium consulari cum imperio lustrum conlega Tib. Caesare filio feci Sex. Pompeio et Sex. Appuleio cos.

2, 12: Legibus novis latis complura exempla maiorum exolescentia iam ex nostro usu

c. 34 (cf. 89): Leges re tractavit et quasdam de integro sanxit, ut sumptuariam et de

1. 2, 1 (S. c. 35): *ter* i. e. 29, 18, 11 a. C. — Dio 55, 18 (narratio satis longa). Auctores et monum. discrepant.

1. 3, 15 (S. c. 27): Dio 54, 10; Momms. p. 29: At Suetonius et Dio et inter se pugnant et multo magis cum indice. — Quod ad census tres S. consentit cum Mon., Dio dissensit (52, 42; 53, 1; 54, 10; 54, 35; 55, 13).

reduxi et ipse multarum rerum exempla imitanda posteris tradidi.

adulteriis et de pudicitia, de ambitu, de maritandis ordinibus.

2, 18: Privatim etiam et municipatim universi cives sacrificaverunt semper apud omnia pulvinaria pro valetudine mea.

c. 59: Provinciarum pleraeque super templa et aras ludos quoque quinquennales paene oppidatim constituerunt.

2, 22: et sacrosanctus ut essem . . . et ut quoad viverem, tribunicia potestas mihi esset, lege sanctum est.

c. 27: tribuniciam potestatem perpetuam recepit, in qua semel atque iterum [M. Agrippam, ter? Tiberium] per singula lustra collegam sibi cooptavit.

3, 21: καὶ ταύτης αὐτῆς τῆς ἀρχῆς συνάρχοντα αὐτὸς ἀπὸ τῆς συνκλήτου πεντάκις αἰτήσας ἔλαβον.

2, 23: Pontifex maximus ne fierem in vivi conlegae locum populo id sacerdotium deferente mihi, quod pater meus habuit, recusavi. Cepi id sacerdotium aliquod post annos eo mortuo qui civilis motus occasione occupaverat.

c. 31: Pontificatum maximum, quem numquam vivo Lepido auferre sustinuerat mortuo demum recepit.

2, 42: Ianum Quirinum, quem

c. 22: Ianum Quirinum semel

M. 2, 18 (S. c. 59). Sed Suetonius in his rebus fontem sequitur multo uberiores Dio 51, 19.

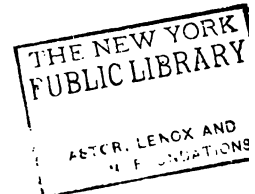
M. 2, 22; 3, 21 (S. c. 27): App. b. c. 5, 132; Oros. 6, 18, 34.

M. 2, 23 (S. c. 31): Liv. ep. 117: in confusione rerum ac tumultu M. Lepidus pontificatum maximum interceptit; App. b. c. 5, 131: τοῦ δήμου τὴν μεγίστην ἱερωσύνην ἐς αὐτὸν ἐκ Λεπίδου μεταφέροντος, ἣν ἵνα ἔχῃεν ἐννόμισται μίχην θανάτου, οὐκ ἰδέχετο; Dio 49, 15; 56, 38. Suetonius Mommseni iudicio indicem sequitur. At quem Appianus? (cf. et Pars I p. 353 Not. 2).

M. 2, 42 (S. c. 22): Etiam Liv. I 19: *pace terra marique parata*; Hor. Od. 4, 15, 9: *Ianum Quirini* (vel *Quirinum*?) et sic erat nomen vetustissimum iam in carmine

clausum esse maiores nostri
voluerunt, cum per totum im-
perium populi Romani terra
marique esset parta victoriis
pax, cum prius quam nascerer,
condita urbe bis omnino clau-
sum fuisse prodatur memoriae,
et me principe senatus clau-
lendum esse censuit.

atque iterum a condita urbe
ante memoriam suam clausam
in multo breviori temporis
spatio terra marique pace parta
ter clusit.

2, 46: Filios meos quos iuve-
res mihi eripuit fortuna, Gaium
et Lucium Caesares honoris mei
caussa senatus populusque Ro-
manus annum quintum et deci-
num agentis consules designa-
rit, ut eum magistratum inirent
post quinquennium. Et ex eo
lie quo deducti sunt in forum,
ut interessent consiliis publicis
lecrevit senatus. Equites autem
Romani universi principem iu-
ventutis utrumque eorum parmis
et hastis argenteis donatum ap-
pellaverunt.

Suet. Tib. 23: quoniam a-
trox fortuna Gaium et Lucium
filios mihi eripuit (ex testa-
mento Augusti: cf. Suet. Tib.
28). C. I. L. I p. 286, cf. VI
895 (elog. sepulcr. Lucii Cae-
saris).

Suet. Aug. c. 26: ut C. et
Lucium filios amplissimo prae-
ditus magistratu suo quemque
tirocinio deduceret in forum.

3, 7: Plebei Romanae viritim
HS trecenos numeravi ... HS

c. 41: Congiaria populo fre-
quenter dedit, sed diversae fere

fetialium apud Liv. I 32, 10 et in libris pontif. apud Festum p. 189 M. Itaque
quod inter hos duos locos est similitudinis casui imputandum est. Praeterea res
erat pervulgata.

M. 2, 46 (S. c. 26): Haec res etiam compluribus titulis et nummis confirmatur.
Videmus Suetonium, quae habet in vita Tiberii, non ex titulo Mausolei descrip-
sisse neque esse quidquam vinculi inter hoc monum. et verba Suetonii (c. 26).
Quid Suetonio opus erat ad unam illam inscriptionem confugere, si nobis qui-
dem tot saeculis post tanta est testimoniorum copia, ut hoc loco monumenti
auxilio tuto carere possimus.

M. 3, 7 (S. c. 41): Magnam in pecuniis enumerandis variationem (cf. Pars I p. 352),
ordinem interruptum per distributionem veteranorum, vocabula varia (plebe

quadringenos ... consul quintum dedi ... in consulatu decimo ... HS quadringenos congiari viritim ... consul undecimum duodecim frumentationes frumento privatim coempto emensus sum, et tribunicia potestate duodecimum quadringenos nummos tertium viritim dedi ... Tribuniciae potestatis duodevicensimum consul XII trecentis et viginti millibus plebis urbanae sexagenos denarios viritim dedi. In coloniis militum meorum consul quintum ex manubiis viritim millia nummum singula dedi ... Consul tertium decimum sexagenos denarios plebei ... dedi ...

summae: modo quadringenos, modo trecenos, nonnumquam duceos quinquagenosque nummos ... Frumentum quoque in annonae difficultatibus saepe levissimo, interdum nullo pretio viritim adensus est tesserasque nummarias duplicavit.

3, 36: in aerarium militare, quod ex consilio meo constitutum est ex quo praemia darentur militibus, qui vicena aut plura emeruissent HS milliensi et septingentiensi ... detuli.

c. 49: aerarium militare cum vectigalibus novis constituit.

4, 1: templumque Apollinis in Palatio cum porticibus ... feci.

c. 29: (extruxit) templum Apollinis in Palatio.

Romana, deinde plebs Urbana), cuius rei causam Hirschfeldius (Phil. 29, 4) explicare conatus est, praeterea illud „frumentationes emetiri“, quod priore disputatione tractavi (p. 360), Mommsenus alteram recensionem factam esse ratus (Res g. p. 59) magis suspiciosa reddidit. Has largitiones ex multis scriptoribus discimus praeter solam sextam, quod casu fortasse quodam accidit: periit enim Dionis annalis ipsius anni 5 a. C.; octavae tamen largitionis in fragm. 55, 10 mentionem facit.

M. 3, 36 (S. c. 49): cf. Dio 55, 23—26.

M. 4, 1 sqq. (S. c. 29, 30): Omnia et ex aliis scriptoribus vel ex titulis numerisque nota sunt praeter ea quae sunt in Mon. Anc. de aede deum Penatium et de

4, 5: aedes ... Iovis tonantis c. 29: aedem Tonantis Iovis
in Capitolio.

4, 12: eandem basilicam consumptam incendio ampliata eius solo sub titulo nominis, filiorum meorum incohavi. c. 29: quaedam etiam opera sub nomine alieno, nepotum scilicet ... fecit, ut porticum basilicamque Gai et Luci ... theatrumque Marcelli.

4, 23: Theatrum ... quod sub nomine M. Marcelli generi mei esset.

4, 17: Duo et octoginta templa deum in urbe consul sextum ex decreto senatus refeci, nullo praetermisso quod eo tempore refici debebat. c. 30: aedes sacras vetustate conlapsas aut incendio absumptas refecit.

4, 19: Consul septimum viam Flaminiam ab urbe Ariminum feci et pontes omnes praeter Mulvium et Minucium. c. 30: desumpta sibi Flaminia via Arimino tenus munienda reliquas triumphalibus viris e manubiali pecunia sternendas distribuit.

4, 21: In privato solo Martio Ultoris templum forumque Augustum ex manibiis feci. c. 29: Forum cum aede Martis ultoris ...

c. 56: forum angustius fecit, non ausus extorquere possessoribus proximas domos.

4, 23: Dona ex manibiis in Capitolio et in aede divi Iuli c. 30: aedes sacras ... opulentissimis donis adornavit, ut

aede Iuventatis (Momms. p. 82). S. dicit (c. 29 in.): „publica opera *plurima* extruxit, e quibus vel *praecipua*” ... Et cum haec longa monumentorum series allicere eum potuisset, quam commentationi suae insereret, ne excerpsisse eam quidem videtur. Eoquid cognovit?

et in aede Apollinis et in aede Vestae et in templo Martis Ultoris consecravi, quae mihi constiterunt HS circiter milliens. qui in cellam Capitolini Iovis sedecim milia pondo auri gemasque ac margaritas quingenties sestertii una donatione contulerit.

4, 33: Bis athletarum undique accitorum spectaculum populo praebui meo nomine et tertium nepotis mei nomine. c. 43: Athletas quoque (edit) extractis in campo Martio sedilibus ligneis.

4, 35: Ludos feci meo nomine quater, aliorum autem magistratum vicem ter et viciens. c. 43: fecisse se ludos ait suo nomine quater, pro aliis magistratibus, qui aut abessent aut non sufficerent, ter et vices.

4, 39: Venationes bestiarum Africanarum meo nomine aut filiorum meorum et nepotum in circo aut in foro aut in amphitheatris populo dedi sexiens et viciens quibus confecta sunt bestiarum circiter tria millia et quingentae. c. 43. . . . non in foro modo nec in amphitheatro sed et in circo et in saeptis, et aliquando nihil praeter venationem edidit.

4, 43: Navalis proeli spectaculum populo dedi trans Tiberim, c. 43: (edidit) navale proelium circa Tiberim cavato solo,

M. A. 4, 33 (S. c. 43): cf. Dio 53, 1.

M. A. 4, 35 (S. c. 43): „Haec ex ipso indice citat Suetonius” Momms. p. 91. Ego potius crediderim et Mon. Anc. et Suetonium ex eodem haurire fonte, ubi S. praeter cetera, legit „qui aut abessent aut non sufficerent”.

M. A. 4, 39 (S. c. 43): Verba Suetonii supplevit Rothius: [circensibus ludis gladiatorisque muneribus frequentissime editis interiecit plerumque bestiarum Africanarum venationes] non in f. m. Unde Suetonius illa *saepta*, unde Dio *στῆτα* (55, 10)?

M. A. 4, 43 (S. c. 43): Etiam hoc loco eundem fontem sequuntur auctor Monumenti et Suetonius, sed hic longitudinem et latitudinem naumachiae omisit. Nisi vero existimas in Mon. addita esse.

n quo loco nunc nemus est in quo nunc Caesarum nemus
 Caesarum, cavato solo in lon- est.
 gitudinem mille et octingentos
 pedes, in latitudinem mille et
 lucenti.

4, 51: Statuae meae pedestres c. 52: in urbe ... argenteas
 et equestres et in quadrigis statuas olim sibi positas con-
 argenteae steterunt in urbe XXC flavit omnes exque iis aureas
 circiter, quas ipse sustuli exque cortinas Apollini Palatino de-
 ea pecunia dona aurea in aede dicavit.
 Apollinis meo nomine et illorum,
 qui mihi statuarum honorem
 habuerunt, posui.

5, 12: Alpes a regione ea, c. 21: nec ulli genti sine
 quae proxima est Hadriano mari, iustis et necessariis causis bel-
 ad Tuscanum pacari feci nulli genti lum intulit.
 bello per iniuriam inlato.

5, 36: Italia autem [XXVIII] c. 46: Italiam duodetriginta
 colonias, quae vivo me celebra- coloniarum numero, deductarum
 rima et frequentissima fuerunt, ab se frequentavit operibusque
 meis auspiciis deductas habet. ac vectigalibus publicis pluri-
 fariam instruxit ...

5, 40: Parthos trium exerci- c. 21: Parthi — signa mi-

M. A. 4, 51 (S. c. 52): Perspicuum est Suetonium et Dionem (53, 22) et Plinium
 (h. n. 33, 12, 151) diversos sequi auctores.

M. A. 5, 12 (S. c. 21): cf. Plin. h. n. 3, 20, 136 (tropaea Augusti): imp. Caesari
 divi f. Augusto pontifici maximo imp. XIII tribunic. potestate XVII s. p. q. R.,
 quod eius ductu auspiciisque gentes Alpinae omnes quae a mari superno ad in-
 ferum pertinebant sub imperium p. R. sunt redactae. = C. I. L. V 7817.

M. A. 5, 36 (S. c. 46): Mommsenus putat Suetonium hoc loco „sine dubio“ ex
 ipso indice pendere. Hoc non video. Quia ea, quae de hac eadem re apud eum
 sequuntur, in Monumento non sunt, veri similis est eum fontem uberiores
 sequi.

M. A. 5, 40 e. q. s.: Res notissimae et a poetis celebratae.

M. A. 5, 40 (S. c. 21): Inst. 42, 5, 11; Liv. ep. 141; Vell. 2, 91.

tum Romanorum spolia et signa reddere mihi supplicesque amicitiam populi Romani petere coegi. Ea autem signa in pen- trali, quod est in templo Mar- tis Ultoris reposui. litaria quae M. Crasso et M. Antonio ademerant reposcenti reddiderunt obsidesque insuper obtulerunt.

5, 50: Ad me ex India regum legationes saepe missae sunt, numquam antea visae apud quemquam Romanorum ducem.

c. 21: Indos etiam ac Scy- thas auditu modo cognitos pel- lexit ad amicitiam suam po- pulique P. petendam.

5, 51: Nostram amicitiam pe- tierunt per legatos Bastarnae Scythaeque et Sarmatarum qui sunt citra flumen Tanaim et ultra reges Albanorumque rex et Hiberorum et Medorum.

c. 21: Quorundam barbarorum principes in aede Martis ultoris iurare coegit mansuros se in fide et pace quam peterent.

6, 9: A me gentes Parthorum et Medorum per legatos prin- cipes earum gentium reges peti- tos acceperunt Parthi Vononem regis Phratis filium, regis Orodii nepotem; Medi Ariobarzanem regis Artavazdis filium regis Ariobarzanis nepotem.

c. 21: Parthi ... pluribus quondam de regno concertan- tibus nonnisi ab ipso electum probaverunt.

M. A. 5, 50 (S. c. 21): de Indis et Scythia iam Hor. in *carminibus* saec. 55, 56: iam Scythae responsa petunt superbi nuper et Indi. Praeterea Flor. 2, 34 (4, 12, 62); auctor de viris ill. 79, 1; Orosius 6, 21, 19; Dio 54, 9; ceterum Momms. p. 132 Suetonium e commentario pendere putat. At omnia ea testimonia quae sequun- tur, unde hausta sunt? Fortasse unum vel alterum e Suetonio ortum est, sed plurima certe neque e Suetonio neque e commentario.

M. A. 5, 51 (S. c. 21): Non omnes hae legationes alibi nominantur. Bella autem cum his populis gestis non ignota sunt. Cognovimus nonnullorum harum gen- tium regum nomina. Strabo 6, 4, 2 p. 288.

M. A. 6, 9 (S. c. 21): Momms. p. 148: "Augusti splendoris scriptor iusto ulterius; nam Parthi Medique Augustum adierunt non tam ut sibi reges constitueret, quam ut redderet eos quibus regnum hereditatis iure evenisset forte Romae

6, 13: In consulatu sexto et septimo bella ubi civilia extinxerant per consensum universorum potitus rerum omnium, rem publicam ex mea potestate in senatus populique Romani arbitrium transtuli. Quo pro merito meo Senatus consulto Augustus appellatus sum.

c. 7: Postea Caesaris et deinde Augusti cognomen assumpsit, alterum testamento maioris avunculi, alterum Munati Planci sententia, cum, quibusdam consentibus Romulum appellari oportere quasi et ipsum conditorem urbis, praevaluisset, ut Augustus potius vocaretur, non tantum novo sed etiam ampliore cognomine ...

6, 24: Tertium decimum consulatum cum gerebam, senatus et equester ordo populusque Romanus universus appellavit me patrem patriae ...

c. 58: Patris patriae cognomen universi repentino maximoque consensu detulerunt ei ... (sequuntur verba Messalae et gratiae ab Augusto actae).

degentes." Tum idem Suetonium ab Augusto in erroris consortium tractum esse censet. Sed Iosephus ant. 18, 2, 4 et Tac. ann. 2, 1: *petitum* Roma *acceptumque* regem; c. 2: degeneravisse Parthos; *petitum* alio ex orbe regem. *Petitum regem accipere* quid aliud est nisi Suetoniana illa: *regem electum ab ipso probare?*

M. A. 6, 13 (S. c. 7): C. I. L. I p. 384. Hanc rem celebrant et poetae et scriptores et fasti; cf. Censorinus, de die nat. 21, 8: a. d. XVI [P XVIII] K. Febr. imp. Caesar divi f. sententia L. Munati Planci, a senatu caeterisque civibus Augustus appellatus est, ac VII et M. Agrippa cos.

M. A. 6, 24 (S. c. 58): Fasti Praen. C. I. L. I p. 314, 386; II, 2107: Non. Feb. feriae ex s. c. quod eo die imperator Caesar Augustus pont. max. trib. potest. XXI cos. XIII a senatu populoque Romano pater patriae appellatus.

Apparet Suetonium acta senatus evolvisse, quod Hadriani in domo ab epistulis munere fungenti facile erat.

OBSERVATIUNCULAE DE IURE ROMANO.

SCRIPSIT

J. C. NABER S. A. FIL.

(Continuantur ex Vol. XXV pag. 310).

LXXIX.

DE IUDICATI ACTIONIS NATURA.

Hoc caput erit bipertitum, pro Bernhardo et contra Bernhardum, non meo vitio sed eorum qui iura populi Romani condiderunt. Docet Windscheid (*Lehrbuch* § 129) ex pristina causa defensiones obici non posse ex iudicato agenti. Idque tuetur auctoribus Marcello et Ulpiano. Legitur enim apud Marcellum post sententiam *non originem iudicii spectandam* esse ¹⁾, *sed ipsam iudicati velut obligationem* ²⁾, itaque patrem iudicati de peculio teneri filii nomine, licet hic ea actione condemnatus sit, ex qua pater de peculio conveniri non potuerit, id est ex causa delicti. Quod confirmat Ulpianus ³⁾ et novum exemplum Paulus addit ⁴⁾, quo demonstratur etiam futuras defensiones, id est eas quae post sententiam natae sint, ex pristina causa tamen, condemnatione praeccludi ⁵⁾. Nam liberto legem Iuliam, qua cave-

1) Loquitur de iure communi, alioquin lex potest efficere ut origo iudicii spectanda sit, cuius rei speciem dedimus in superiore observatione (p. 309 not. 2).

2) L. 3 § 11 D. 16. 1.

3) L. 85 D. 9. 4.

4) L. 37 § 6 D. 38. 1.

5) Nimium hoc visum est Germano legialatori. Itaque in contrariam partem scripta *Civilprozessordnung* § 686. 2.

tur, ne debeat operas liberis susceptis ¹⁾, tunc profuturam negat, quum susceperit liberos iam condemnatus, *quoniam iam pecuniam debere coepit*. Rursus hypothecaria actione conventus, si debitum offert, absolutionem consequitur (l. 12 § 1 D. 20. 6). Quid igitur, si iam condemnatus sit, poteritne debitum offerendo evitare litis aestimationem, in quam condemnatus est? At sero luit post condemnationem ²⁾, *semel enim causa transire videtur Marciano ad condemnationem et inde pecunia deberi* ³⁾. Proprium est hypothecariae actioni, quod *soluta pecunia . . . dissolvitur* ⁴⁾, sed commune: posse ab in rem actione possessionem restituendo liberari. An sit igitur audiendus, si iam condemnatus restituere velit? Sed non puto, quamvis ex noxali causa condemnatus, licet is quoque pecuniam debeat ⁵⁾, adhuc *habe(a)t noxae dedendae facultatem* ⁶⁾. Est enim dissimilis ex noxali causa exve alia quacumque condemnatio. Ceteris enim iudiciis simplex fit condemnatio: pecuniam dari ⁷⁾; ex noxali causa talis est: pecuniam dari *aut noxae de(di)* ⁸⁾. Itaque licet noxali iudicio noxae dandi facultas supersit, tamen generaliter post condemnationem restituendi facultas data non videtur. Neque ab hac sententia depelli me patiar quasi Scaevolae auctoritate (l. 15 D. 44. 4):

fideiussor evictionis nomine condemnatus ⁹⁾, *id [praedium] quod evictum est et omnia praestare paratus est, quae iure empti continentur; quaero an agentem emptorem exceptione [ex causa iudicati] doli mali summovere potest?*

1) L. 37 pr. D. 38. 1.

2) Excipit iurisconsultus ipsum debitorem, si tamquam possessor hypothecaria sit conventus et condemnatus, superfluo quidem, si standum est Ulpiani praecepto: ipsum debitorem ultra debiti quantitatem non esse condemnandum (l. 21 § 3 D. 20. 1).

3) L. 16 § 6 D. 20. 1.

4) L. 66 pr. D. 21. 2.

5) L. 6 § 1 D. 42. 1.

6) *Quandiu iudicati conveniatur* (l. 20 § 5 D. 5. 8; cf. Gai. IV § 114).

7) Gai. IV § 48. — Excipienda non est actio quod metus causa (Lenel, Palingen. II p. 464 not. 6).

8) § 1 Inst. IV. 17; l. 1 pr. D. 9. 8; l. 6 § 1 D. 42. 1.

9) Adnotatur in Palingenesia: *non possunt haec esse Scaevolae*. At legitur apud Papinianum (fr. Vat. § 12): *fideiussores evictionis offerantur*. Quidni igitur evictionis nomine fideiussor condemnari potest?

Respondit exceptionem quidem opponi posse, iudicem autem aestimaturum, ut pro damnis emptori satisfiat ¹⁾.

Enimvero insititia esse verba *ex causa iudicati*, quod docuit Lenel ²⁾, ipse locus ubi inserta sunt demonstrat. Causa interpolandi fuit vox *condemnatus* non intellecta, quippe qua demonstratur is, quem condemnatum iri, utpote *obligatum*, constat. Eodem sensu voce *condemnatus* quasi in futurum Scaevola utitur l. 43 D. 24. 3:

si maritus in id quod facere potest condemnatus sit et nomina sint ³⁾ *ad dotis quantitatem neque amplius, necesse* ⁴⁾ *habebit mandare actiones* ⁵⁾.

item Ulpianus l. 6 pr. (= l. 18) D. 42. 1:

miles condemnatus eatenus, qua(tenus) facere potest, cogitur solvere.

Marcellus denique l. 12 D. 42. 1:

in depositi vel commodati iudicio, quamquam dolo adversarii res absit, condemnato succurri solet, ut ei actionibus suis dominus cedat.

Illuc unde abii, redeo: defensiones post sententiam vel tolli vel praecludi. Omitit in eam rem Windscheid testimonium Alexandri (c. 4 C. 8. 35 s. 36):

cum nondum finitam sententia causam adlegetis, non est dubium omnes integras defensiones vobis esse.

Tollit igitur sententia defensiones non tantum eas quas iudex *reprobav(er)it* ⁶⁾, sed omissas etiam et quae nondum opponi potuerint. Haec latius exsequuntur Imperatores c. 2 C. 7. 50:

peremptorias ⁷⁾ *exceptiones omissas initio* ⁸⁾, *antequam*

1) Vult igitur exceptionem ita tenere, si èt id praestetur actori, quod causa contractus contineatur èt medii temporis incommodum. Cf. l. 67 D. 21. 2.

2) In Palingenesia.

3) In bonis eius.

4) Ita Mommsen; libri: *neque*. Anno superiore de vera huius fragmenti lectione opiniones collegit Wünsch, s. *Lehre vom beneficium competentiae* p. 51 sq., sola Mommseniana ratione neglecta.

5) Miratur Bynkershoek (Observ. VII. 2), quid ita Scaevola marito *totum extorqueat*, cui repugnet l. 178 pr. D. 50. 17. Tu cf. Windsch. § 267¹, sive dilutius potare cupis: Wünsch op. cit. § 4 et passim.

6) Cf. l. 7 § 1 D. 16. 2.

7) Dilatoriae post litem contestatam evanescent: c. 19 C. 4. 19; c. 12 C. 8. 35 (36).

8) Id est: in iure (Gai. IV § 84).

*sententia feratur, opponi posse, perpetuum edictum manifeste declarat*¹⁾.

*quod si aliter actum fuerit*²⁾, *in integrum restitutio permittitur*³⁾.

*nam iudicatum contra maiores XXV annis non oppositae praescriptionis velamento citra remedium appellationis rescindi non potest*⁴⁾.

Itaque, ut is, qui cum altero fideiussit, non solus conveniatur, sed dividatur actio inter eos, qui solvendo sunt, ante condemnationem ex ordine postulari solet⁵⁾; quemadmodum ex contrario qui singulos adversarios in solidum condemnare potuit, post condemnationem . . . in (omnium) personam collatam necessario unumquemque pro parte obstrictum habet⁶⁾, quia auctore Papiniano scinditur actio iudicati⁷⁾, nec post sententiam spectatur origo iudicii, quod vel magis adversus actorem quam contra reum observandum est⁸⁾. Adeo autem defensiones omissae post sententiam non audiuntur, ut falso procuratori, si casu quodam vicerit, detur actio iudicati, exemplo falsi heredis⁹⁾, cui scribit Venuleius¹⁰⁾ *indubitate iudicati actio(nem) . . . compet(ere)*. Nec

1) Similis est c. 8 C. 8.35 (36): *praescriptionem peremptoriam . . . priusquam sententia feratur, obicere quandoque licet*. De edicto cf. Gai IV § 125; Lenel, *das edict. perp.* p. 101.

2) Ad haec verba cf. Lenel, *Ursprung und Wirkung der Exceptionen* (1876) p. 61 sq., cui non adsentior. Cum ceteris verto: si non sit opposita ante sententiam peremptoria exceptio.

3) *Minori* scilicet, quod èt e sequentibus apparet, èt confirmatur l. 36 D. 4. 4 (cf. l. 8 D. 4. 1; l. 17, l. 42 D. 4. 4; l. 9 D. 49. 1; c. 1 C. 2. 26 (27); c. 8 C. 7. 64; c. 2 C. 7. 68).

4) Cf. c. 6 § 1 C. 7. 62 (*.... litigator quod in iudicio acto fuerit omissum, apud eum, qui de appellatione cognoscit, persequatur*).

5) c. 10 C. 8. 40 (41).

6) L. 59 § 8 D. 17. 1; c. 1, c. 2 C. 7. 55.

7) L. 43 D. 42. 1; l. 10 § 3 D. 49. 1. — Itaque responsum Papiniani, quod nunc est l. 6 D. 27. 7, tunc utilitatem habebit, quum iudex in singulorum tutorum sponsores singulas sententias protulerit.

8) Itaque sine dubio donat, qui replicationem omittit (l. 5 § 7 D. 24. 1).

9) Nihil interesse inter falsum heredem et falsum procuratorem, ostendit Paulus l. 18 pr. D. 16. 8.

10) L. 7 D. 10. 2; est enim partis heres in aliena parte falsus heres, nec interest utrum coheres iam sit an speretur: l. 28 § 5 D. 5. 1; l. 3-l. 5 D. 5. 4; l. 1 § 6 D. 25. 6 (ubi pro *partum* l. *partem*); l. 30 § 6 D. 29. 2; l. 1 § 4, § 5 D. 37. 4.

huic dissimile est, quod qui non possit testamentum rescindere, quia non sit ab intestato heres futurus, si tamen *casu* apud Centumviros obtinuerit, nihilominus intestatum patremfamilias efficit ¹⁾).

Testes adduxi pro sententia Bernhardi, post condemnationem vetantis originem iudicii spectari, aliudve quidquam inspicere praeter ipsam iudicati obligationem. Sed possunt testimonia vel pari vel etiam maiore copia pro contraria quoque sententia adduci. Veluti, quod pridem observavit Puchta ²⁾), supersunt post condemnationem senatusconsulti Macedoniani et Vellaeani exceptiones ³⁾ et superest, quod addidit Bekker ⁴⁾), exceptio, ut condemneris „*in quantum facere possis*” ⁵⁾), recteque post sententiam exigit, ut ad se transferantur actiones, qui ante condemnationem id ipsum excipere poterat ⁶⁾). Similiter post condemnationem integrum est ius abstinendi ⁷⁾). Praescriptio autem rei iudicatae adeo salva est, ut nulla sit auctoritas eius sententiae, quae *contra res prius iudicatas* lata esse dicatur ⁸⁾). Condicio quoque pristinae obligationis actioni iudicati inest, licet ideo non exprimatur, quia iure Romano sub condicione sententia non solet dici ⁹⁾). Eandem tacite inesse, luculento potest exemplo demonstrari. Qui chirographum deleverit condicionalis obligationis, is damnabitur statim, ne postea testibus deficiatur actor: *sed tunc condemnationis exactio compet(e)t cum debiti condicio extiterit; quod si defecerit, condemnatio nullas vires habebit* ¹⁰⁾). Et

1) L. 6 § 1, l. 25 § 1 D. 5. 2.

2) *Cursus der Institutionen* § 170 not. x.

3) L. 11 D. 14. 6.

4) *Aktionen* II p. 185^{aa}.

5) L. 41 § 2 D. 42. 1; l. 5 pr. D. 14. 5; l. 17 § 2 D. 24. 3; l. 33 pr. D. 39. 5; cf. l. 4 pr. D. 14. 5.

6) L. 1 § 18 D. 27. 3; l. 41 § 1 D. 46. 1; l. 25 D. 26. 7 (= l. 20 § 1 D. 27. 3); c. 2 C. 5. 58; Bekker, l.l.

7) L. 21 D. 26. 8; l. 2 pr. D. 26. 7; l. 15 D. 2. 11.

8) c. 1 C. 7. 64; cf. c. 4 C. 7. 46.

9) L. 1 § 5 D. 49. 4.

10) L. 40 D. 9. 2.

negatur post rem iudicatam originem iudicii spectandam esse vel ut summum conceditur quasdam ¹⁾ defensiones post condemnationem salvas esse! Sed est dicendum, togatos iurisconsultos, regularum iuris prodigos obliviosos eosdem, in hac quoque re sui simillimos fuisse. Nam nulla reperietur in toto iuris corpore generalis regula, quae multis gravibusque et indidem petitis exemplis subverti nequeat, quo ex genere magnum documentum dedi capite harum observatiuncularum sexto. Idem per omnes species demonstrare, longa foret mora, itaque hic illic observatiunculis meis talia inserere in animo est, tandem ut appareat, quod dictant iurisconsulti: *omn(em) definitio(nem) in iure civili periculosa(m) esse, parum esse enim, ut non subverti possit*, id utique in ipsorum definitionibus et regulis mehercule apparere, qui tam negent post rem iudicatam originem iudicii spectandam esse, quam adfirmant integras esse pristinas defensiones ²⁾. — Est praeterea media sententia existimantis, salvas esse oportere defensiones, quas quis non sua culpa sed iusta ignorantia, quae circa factum versetur, in iudicio omiserit. Is est imperator Caracalla, qui permittit ³⁾ ex furtiva condictione condemnato post sententiam opponere doli mali exceptionem, si nescisset ideo sublatam conditionem ⁴⁾ quod rem furtivam dominus recepisset. Nam iuris ignorantiam non remittit nisi militibus ⁵⁾. Similiter Latinus Largus primo creditori adversus secundum post pignoris evictionem hypothecariam actionem dandam esse putabat, si hypothecam suam ignorasset ideoque exceptionem omisisset ⁶⁾, et distinguit in petitore Stephanus ⁷⁾ ita ut in condemnato Caracalla: (ὅτι τὰ) δυνάμενα ἑξατασθῆναι κινουμένῳ δικαστῆρι, καὶ παρ' αἰτίαν τοῦ ἄκτορος σιωπή-

1) Magnam quidem seriem exceptionum salvam facit Bekker, l.l., sed includit eas, quae non veniant ex pristina causa.

2) Nimis delicate rem notat Bekker, l.l.: „die Uebertragung der Exceptionen von der Mutteraktion auf die actio indicati (steht) mit der sonstigen Selbständigkeit derselben nicht ganz im Einklang.“

3) c. 1 C. 7. 52.

4) Cf. l. 10 pr. D. 18. 1; l. 55 (54) § 3, l. 81 (80) § 5 D. 47. 2.

5) c. 1 C. 1. 18.

6) L. 30 § 1 D. 44. 2.

7) Sch. 14 ad Bas. 18. 6.

θέντα, οὕτω δαπανῶνται ὡς τὰ ἰδικῶς ἐξετασθέντα ¹⁾). Quam distinctionem nequis adhibeat ad concilianda variantia prudentium responsa, eius memor esto, quod initio docuimus, secundum Pauli doctrinam etiam eas defensiones intercludi, quae tempore condemnationis nondum competiverint ²⁾), quo casu facti ignoratio inevitabilis est nec prodest.

LXXX.

CUI DETUR ET IN QUEM IUDICATI ACTIO.

Actio iudicati vel *ex edicto perpetuo*, id est causa incognita datur vel *causa cognita* ³⁾); causa incognita ei et in eum, qui suo nomine iudicium subscripserit et absentis procuratori ⁴⁾; item in defensorem quum liberi hominis tum qui servum vel suum vel alienum noxali iudicio defenderit ⁵⁾), nisi is interim liber pronuntiatus sit, quo casu in ipsum potius dabitur iudicati actio ⁶⁾). Si cognitor intervenerit vel praesentis procurator causa cognita datur actio domino et in dominum ⁷⁾, erit autem in eo causae cognitio, an sit in rem suam datus, is enim iudicati ipse aget vel convenietur ⁸⁾). Est autem cognitor is qui certis verbis coram adversario in litem substituitur, dum suscepit officium (Gai. IV § 83), sed, si ad defendendum datus est, eo amplius requiritur, ut dominus iudicatum solvi satisfaciat, alioquin defensor erit, non cognitor, sive ipse satisfaciat sive neuter ⁹⁾). De eo utique non dubitatur, quin filius familias recte

1) Haec pertinent ad interpretationem novae iuris regulae: (ἔτι) πρὸς *bona fide* ἀγωγή ἐπ' ἐκείνοις δαπανᾷται ἐφ' οἷς κινεῖται (Sch. 1 ad Bas. 12. 1. 63).

2) L. 37 § 6 D. 38. 1.

3) Vat. fr. § 317, 331.

4) Vat. fr. § 317, 332, cf. ibid. § 331.

5) L. 6 § 1 D. 42. 1; cf. l. 20 § 5 D. 5. 3.

6) L. 24 § 4 (i. f.) D. 40. 12.

7) Vat. fr. § 331; cf. c. 7 pr. C. Th. 2. 12.

8) Vat. fr. § 317. — Cognoscetur praeterea, an solverit impensas dominus (l. 30 D. 3. 3).

9) L. 61 D. 3. 3; cf. l. 4 pr. D. 42. 1. — Exigit praeterea ut *in iure* cognitor detur Interpres c. 7 C. Th. 2. 12.

cognitor detur et in eum, qui talem cognitorem dederit, iudicati actio¹⁾. Actor municipum similis est cognitori²⁾, tutor quoque (*sive*) *condemnavit sive ipse condemnatus est, pupillo et in pupillum potius datur iudicati actio*³⁾. Idem dicendum erit in actore pupilli⁴⁾, idem in furiosi curatore⁵⁾ vel adulti⁶⁾. Actionem iudicati vel obligationem iure Romano⁷⁾ ad heredem transmittere videmur⁸⁾. Sed excipitur pater, qui adiuncta filii persona de dote expertus iudicatum fecerit maritum, nam iudicati actionem non ad heredem transmittet, sed ad filiam ratione habita huius iudicii originis⁹⁾. Iure Iustiniano etiam absentis procurator non sibi parit actionem sed domino, nec obligatur dummodo dominus iudicatum solvi satisdederit. Alioquin defensor erit non procurator¹⁰⁾. Quia autem condemnatio semper nomina habet eorum, quorum personae in iudicio fuerint¹¹⁾, eveniet ut ipse habeat directam iudicati actionem, qui alieno nomine iudicio egerit, sed denegetur ea vel infirmetur exceptione¹²⁾, quando domino danda sit utilis actio¹³⁾. — Ipsam directam iudicati actionem supra (cap. LIII) modo honorariam esse vidimus modo civilem, prout actum sit legitimo iudicio iudiciove quod imperio contineatur. Competit autem sine dubio

1) L. 57 D. 5.1, ubi pro *transactio* dudum reposuit Petrus Faber: *transfertur actio*; sed nondum, quod sciam, *procurator* redire iussus est in formam *cognitoris*.

2) Vat. fr. § 335; cf. l. 6 § 3 D. 3.4; l. 4 § 2 D. 42.1; l. 10 D. 3.4.

3) L. 2 pr. D. 26.7; cf. l. 15 D. 2.11; l. 7 D. 26.9; l. 4 § 1 D. 42.1.

4) L. 6 D. 26.9.

5) L. 5 pr. D. 26.9.

6) Cf. l. 4 § 1 D. 42.1.

7) Ex novo iure cf. Groenew. de LL. abrog. ad l. 6 § 3 D. 42.1; Loysel, *Institutes coutumières* (éd. Dupin et Laboulaye) no. 891; Pothier, *Introduction au titre XX* nis. 94, 95; *Traité de la proc. civ.* nis. 443-446; Voet. § 32 XLII. 1; *Code civil* art. 877; *Civilprozessordn.* § 665.

8) L. 6 § 3 D. 42.1; Paul. § 4 I 2. — Itaque potest vel qui heredem condemnavit, vel qui defunctum, *in rerum tam heredis quam hereditariarum possessionem mitti*, nec dici potest c. 4 (3) C. 8.17 (18) pertinere ad heredem condemnatum, an ad heredem condemnati. De herede condemnato intelligit eam Bachofen, *Pfandrecht* I (1847) p. 449.

9) L. 31 § 2 D. 24.3; cf. l. 44 § 1, l. 66 § 2 eod.; c. un. § 11, § 14 C. 5.13 atque l. 22 § 1 D. 24.3.

10) At in iureiurando propter calumniam dando nihil interest: c. 2 § 3a C. 2.58 (59).

11) c. 1 C. 7.46.

12) L. 28 D. 3.3.

13) Steph. sch. τοῦ ἡμετέρου ad Bas. 8.2 28; sch. δ τοῦ ἑκτοῦ ad Bas. 8.2 30.

propter sententiam a magistratu extra ordinem datam ¹⁾, modo sit is magistratus, *cuius de ea re iurisdictio e(ss)e(t)*²⁾; itaque *proiudicati actio* ³⁾, magis est, ut eum teneat, qui in iure confessus sit, qua de re fuit harum observatiuncularum caput LII. Eadem, id est *proiudicati actio* olim dabatur in eum, qui cum respondere iussus esset, *non responderit aut se sponione iudicioque uti oportebit non defenderit* ⁴⁾, sed ex quo coeperunt hi *condemna(ri) quasi contumaces* ⁵⁾, successit in hac specie iudicati actio ⁶⁾. Et amisisse videtur proiudicati actio incrementum ex infitiatione, itaque *post rem iudicatam quidem pactum, nisi donationis causa interponatur, servari non potest* ⁷⁾, quia nimirum *ex his causis, quae infitiatione duplantur, pacto (non) decidi(tur)* ⁸⁾. Ex diverso *si paciscar ne proiudicati agatur, hoc pactum valet* ⁹⁾. Idem in iudicati causa non valere, praeter Paulum docent etiam Caracalla (Consult. IX. 8: *summa sententia comprehensa minui pacto non pote(ss)it*), Alexander (Consult. IX. 11: *de re iudicata nemo pacisci potest*), Valerianus et Gallienus (Consult. IX. 14: *de re iudicata pacisci nemo potest*), Valens denique cum Valentiniano (Consult. IX. 1: *post sententiam pacisci non licere iuris ordine praecavetur*). Improbatur autem pactum transactionis (Consult. IV. 11: *pacto transactionis iudicati actio non tollitur*), id est omne pactum quod non fit donandi animo, sive transigitur *quasi de re dubia* ¹⁰⁾, sive quasi de re certa, potest enim etiam quasi de re certa transactio fieri ¹¹⁾, sed post sententiam non potest, nisi sit appellatum vel ignoretur an iudicatum

1) L. 75 D. 5. 1, ubi pro *debitum rep. fideicommissum*. Cf. l. 41 D. 4. 4.

2) L. 6 pr. D. 42. 1 (Lenel, *das edict. perp.* § 200).

3) L. 7 § 3 D. 2. 14

4) Lex Rubria (cap. 21).

5) L. 21 § 4 D. 9. 4.

6) Ius legis Rubriae posteriori aevo obtrudit Lenel, *das edict. perp.* p. 329^e.

7) Paul. § 5a I. 1 (= Consult. IV. 6 = Consult. VII. 6).

8) Paul. § 2 I. 19. — Valet in pari causa acceptilatio: c. 32 C. 2. 4, quamquam cf. l. 17 D. 39. 5.

9) L. 7 § 18 D. 2. 14.

10) Cf. l. 1 D. 2. 15: *qui transigit (l. decidit) quasi de re dubia transigit. Qui vero paciscitur etc.*

11) Huius generis est *alimentorum transactio* (l. 8 D. 2. 15) vel quae memoratur l. 40 § 1 D. 2. 14 (cf. l. 41, l. 47 pr. eod.). Item c. 11 C. 2. 4 (cf. c. 1, c. 16 C. 2. 3).

, quod potest ignorari si per cognitores litigetur²⁾. Putat Thalelaeus³⁾ post sententiam transactionem eam improbari, fiat *quasi de re dubia*, et miratur, cur Berytienses profes-contrariam secuti sint interpretationem. Cuius haec sunt
 ἡ θαύματα δὲ, ὅτι τοῖς μνημονευθεῖσιν ἐπιφανεστάτοις δι-
 ἰλοις ἔδοξεν εἰπεῖν· διὰ τὸ μετὰ ἀπόφασιν γενέσθαι τὸ
 ν, διὰ τοῦτο ἀνυπόστατον αὐτὸ ἐκάλεσεν ἢ διάταξις⁴⁾.
 ἢ διαλύεσθαι μὲν πρὸς τὸν καταδικασθέντα οὐκ ἔξεστιν,
 ἢ ἡ διάλυσις ἀμφιβαλλομένου χρέους ἔχει συμβιβασμόν·
 εἶναι δὲ πρὸς τὸν ἡττηθέντα ἔξεστιν ὁμολογημένως. Nec mo-
 Thalelaeus auctoritate Caracallae c. 3 C. 5.53 (= Con-
 IX. 8): *summa sententia comprehensa . . . minui pacto non*
potest, sed adnotat⁵⁾: πᾶκτον καλεῖ τὴν διάλυσιν, additque id,
 cum altero scholio, metuo, conciliari ne non possit: οὕτω
 καὶ ὁ ἥρωις Πατρίκιος ὑπεσημήνατο. — Datur denique *ad*
*iudicium indicati in factum actio ex iureiurando actoris*⁶⁾,
 is in iure iuravit sive extra ius, rescribunt enim Impera-
 7), hanc actionem dari *actori vel delato vel relato iure-*
do, si iuraverit, itaque comprehendunt utramque speciem,
 nec *defertur* in iure actori iusiurandum, nec, *quod ex*
actione [extra iudicium] *defertur, (id) referri . . . potest*⁸⁾.
 e iam refellitur Demelii sententia, qui putabat ex solo
 iureiurando dari in factum actionem⁹⁾, ex relato solo ad

²⁾ 40 § 1 D. 2.14; l. 7, l. 11 D. 2.15; l. 23 § 1 D. 12.6; c. 32 C. 2.4. —
 vit quisque inseruit l. 11 cit. transigi posse, *si negetur indicatum esse*, nam
 nullo transactione numquam impeditur.

³⁾ Mira sententia est Bernhadi Windscheid (§ 414) stare transactionem, quum
 i possit, an indicatum sit (not. 8), non stare, quum id ipsum ignoretur (not. 9).
 quod ignoratur, id vel magis ignorari potest.

⁴⁾ ch. 1 ad Bas. 11.1.70.

⁵⁾ intelligitur c. 8 (9) C. 2.3, cui respondet quidem Consult. IX 11, recisis
quia de re iudicata pacisci nemo potest.

⁶⁾ ch. 1 ad Bas. 38.16.3.

⁷⁾ extendit eam actionem Iustinianus (c. 5 C. 2.55 s. 56) ad arbitratorum senten-
 tiorum quidem, *quos neque poena compromissi vall(a)t neque iudex ded(i)t*, sub
 amen conditionibus.

⁸⁾ 8 C. 4.1.

⁹⁾ l. 17 pr. D. 12.2. — Ob stare videtur l. 25 eod., quam cum l. 17 pr. cit.
 re cupit Stephanus sch. 1 ad Bas. 22.5.25; ed praestat Ulpiano abiudicare:
 — *iureiurando et mox vel pacti — conventionem* (cf. l. 23 eod.).

¹⁰⁾ Windscheid und Bonowscheid (1887) p. 36¹²⁾. — Huic contradixit Fierich in *Grün-*
tschr. XVI (1888) p. 79, sed sine teste.

similitudinem iudicati agi¹⁾. Datur enim ex utroque *in factum actio* et ea *ad similitudinem iudicati*. Quod ut intelligatur, dicendum est, quomodo iudicati agatur²⁾. Et scribit Bekker³⁾ — nec fallitur — aliter adversus iudicatum agi, aliter adversus ceteros; nam adversus ceteros postulari solere, ut iudicium detur, adversus condemnatum vero, ut secum ducere et in bona eius ire liceat⁴⁾. Huic obloquitur Eisele, utiturque pro argumento — quod appellat *instrumentum*⁵⁾ nihil est — utitur igitur pro argumento⁶⁾: esse actionem ius, quod sibi debeatur *iudicio* persequendi, ergo, si verum viderit Bekker, iudicati actionem non esse actionem. Sed dictum oportebat, quod perspexit Keller⁷⁾, in iudicati actione fallere Celsinam actionis definitionem. Ne illud quidem verum videtur, quod Fridolino Eisele⁸⁾ persuasit Lenel⁹⁾: iudicatum *in ius* vocari, non enim proprie in ius vocatur — duceretur, si vindicem non haberet¹⁰⁾ — sed perinde ut servus, quocum agatur noxae nomine¹¹⁾, licet vindicem habeat¹²⁾, in ius ducitur¹³⁾, salva rubrica: *qui neque sequantur neque ducantur*¹⁴⁾. Et potest quidem adversus iudicati actionem defendi, ne ex iure ab actore *secum*¹⁵⁾, id *domum*¹⁶⁾ ducatur, neve in bona eatur, sed exigitur satisfactio,

1) Op. cit. p. 35²⁰ (ia. p. 16).

2) Cf. inprimis Eisele, *Abhandl. z. röm. Civilproz.* (1889) p. 127 sqq.

3) *Die Aktionen* II p. 185: „die Durchführung der actio iudicati geschieht regelmäßig in ganz anderer Weise als bei allen andern Aktionen.“ — Windschied. § 129: „(es) tritt unmittelbar Zwang ein.“

4) Cf. leg. Rubr. cap. XXII et Walter, *Gesch. des Röm. Rechts* § 761°.

5) „*Quellenmaterial*.“

6) Op. cit. p. 135 sq. Provocare potuerat ad Paul. § 5 II. 1: *si (debitor) confusus docetur, ex ea re creditori actio non datur, sed ad solutionem (adversarius) compellitur*.

7) Scribit enim iudicati actionem non esse actionem *stricto sensu* (*Civilprozess* § 78 i. f.).

8) Op. cit. p. 140.

9) *Das edict. perp.* p. 328.

10) L. 5 § 1 D. 2. 8.

11) Cf. l. 3 pr. D. 2. 7 atque caput harum observ. XLV.

12) Nam iudicatus vindicem dare non potest praeterquam *in iure* (Tab. III 8).

13) Tab. III. 2.

14) Lenel, *das edict. perp.* § 201 (cf. ibid. p. 325 not. 2).

15) Tab. III. 8.

16) Gai. IV § 21.

licet ipse se defendat ¹⁾. Itaque iudicium constituendum est, sive quis iudicatum esse negat ²⁾ sive negat iure iudicatum ³⁾, sive tempus legitimum expletum esse negat ⁴⁾, vel dicit satisfacisse se ⁵⁾ vel retractandam esse sententiam ⁶⁾ retractatamve vel superesse ex pristina causa defensionem ⁷⁾, condemnati denique heredem se negat vel victoris illum. Fallit enim Ulpianus, quum scribit: *nec ille videtur defendi, qui quod iudicatum est non solvit* ⁸⁾, et similiter in contumace Paulus ⁹⁾: *ab ea sententia quae adversus contumace(m) lata (si)t*, non tantum appellari, sed *n(e) in duplum* quidem revocari *po(sse)*. Quid enim, si iudicatum esse, quid si contumacem se neget? Et quidem si iudicatum se negat, potest vel sic dari *iudex, qui de iudicato cognosc(a)t*, nec interdicatur defensione, sed ne sub colore in duplum revocationis appellationis causa agatur, id est de veritate sententiae cognoscatur ¹⁰⁾. Sin contumacem se neget, aut eadem locum habebunt, quia verum est sententiam nullam esse ¹¹⁾, aut appellabit quasi iniquum fuerit non contumacem tamquam contumacem condemnari ¹²⁾, aut a praetore succurratur *actionem iudicati eo casu in eum denegand(o)* ¹³⁾. Perinde est in confesso, cui ne ipsi quidem datur appellationis vice revocatio in duplum ¹⁴⁾,

1) Gai. IV § 25, § 102; l. 5 pr. D. 2. 8, quod non recte vindici vindicat Lenel, sicuti supra demonstravimus (cap. XLV).

2) Cf. Cic. pro Placco 21 § 49; l. 11 D. 2. 15; l. 1 pr. D. 49. 8; l. 28 § 8 D. 12. 2. Recte observat Eisele op. cit. p. 143: „iudicatum non est (*kann den*) Sinn haben . . . es sei ein gültiges Urtheil nicht ergangen.“

3) Non iure iudicatum instar habet non iudicati. Sane post longum tempus convalescit: Paul. § 8 V 5a (cf. Append. I leg. Rom. § 16).

4) L. 7. 42. 1; cf. tamen l. 16 § 1 D. 16. 2.

5) Hinc in actione est: *quandoc non solvisti*.

6) c. 4 C. 7. 58; cf. c. 8 eod.

7) Quatenus ex pristina causa defensiones superesse vel etiam supervenire possint, supra quaeivimus, id est cap. LXXIX.

8) L. 63 D. 5. 1.

9) Paul. § 6a V. 5a (= Append. II leg. Rom. § 9). *Contumacem* non eum intelligit, de quo supra diximus, sed qui *trinis literis vel edictis . . . conventus* ad iudicium (*non*) *venerit* (§ 6 (7) V. 5a).

10) L. 75 D. 5. 1.

11) L. 1 § 3 D. 49. 8 (ia. l. 53 § 2, § 3 D. 42. 1.).

12) L. 73 § 3 D. 5. 1 (= *Civilprozessordnung* § 474. 2).

13) L. 75 D. 5. 1.

14) Append. II leg. Rom. § 10.

audietur tamen, si confessum se negat. Non enim, quoniam *is iure confessus sit*, probatio actori remittenda est ¹⁾. Habet igitur contumax easdem defensiones, quas haberet praesens condemnatus, quin immo potest per in duplum revocationem se defendere, quatenus actor *sciens fals(i) aliquid adlegavit* ²⁾. Est autem in duplum revocatio ³⁾ oblatio iudicii, quod sit in duplum, nam potest hoc modo consequi iudicatus, *secum* ne ducatur, et potest praeterea *denuntiationibus frequenter interpositis*, atque huius rei *actis apud (praetorem vel) praesidem provinciae factis*, licet nemo agat, *adversus futuram calumniam . . . securitati (suae et) filiorum (suorum) consul(ere)* ⁴⁾. Quod scriptum quidem est pro tutoribus vel curatoribus, attamen sine dubio protrahi debet ad ceteras actiones ⁵⁾, tum vero maxime ad iudicati actionem, ne vel cum Paulo Krüger ⁶⁾ dicendum sit, cogi actorem, ut iudicati inferat actionem, vel cum Ottone Lenel ⁷⁾, iudicato propositam quandam esse contrariam actionem, iure iudicatum esse neganti ⁸⁾. Constat enim iudicato *longum silentium* imputari ⁹⁾. — Ergo permittitur, adversus iudicati actionem ut quis iudicio se defendat, sed cum satisfactione, nec, quid praeterea intersit, video, defensionis ratione inter iudicatum et ceteros quotquot conveniuntur ¹⁰⁾. Ea vero, quae successit ex rescripto divi Pii ¹¹⁾ praetoria executio, easdem admittit defensiones, quas

1) L. 18 § 2 D. 22. 8. — Putabat Demelius (*Schiedsoid und Beweisoid* (1887) p. 16) eorum, quae in iure agantur, probationem remitti.

2) L. 75 D. 5. 1.

3) Natura in duplum revocationis cognoscitur ex l. 25 D. 26. 7, quo digitum intendit Bekker, *die Aktionen* II p. 187¹¹. Ibi nunc legitur *provocantes*, sed fuisse in duplum revocantes, ideo demonstratur, quia provocatio non habet condicio: *si nondum iudicatum foret*.

4) c. 4 C. 5. 56. — Sane non potest eo modo condemnatus solutum repetere, itaque iniuriosum erat Q. Ciceronis decretum: Heraclides, quum solvisset, ut *is duplum iret* (Cic. pro Flacco 21 § 49), qua de re infra dicitur, id est cap. LXXXIV.

5) Cf. l. 80 § 1 D. 35. 2; l. 80 D. 6. 1.

6) Apud: Eisele op. cit. p. 152¹¹. — Ad agendum nemo compelli solet (c. un. C. 3. 7; c. 3 C. 3. 26; c. 4 pr. C. 5. 56; cf. tamen l. 5 D. 27. 6).

7) *Das ed. perp.* p. 356². — Cf. Eisele, op. cit. p. 170 sq.

8) *„offensive Nichtigkeitsbeschwerde.“*

9) Paul. § 8 V. 5a.

10) Certe nihil adfert Walter, *Gesch. des röm. Rechts* (1861) § 751¹⁰.

11) L. 15 pr. D. 42. 1, quod aliter explicatur a Fridolino Eisele, op. cit. p. 131 sq.

admittebat vetus iudiciorum ordo ¹⁾, quin immo possunt, licet apud praetorem sententiam exsequentem nemo intervenerit, *distracta pignora*, quatenus nulla sententia praecesserit, *revocari* ²⁾. Itaque dubitari non oportet, quin suspendatur executio ³⁾, si contradictor extiterit et *fideiussiones* ⁴⁾ obtulerit. Nam hoc adimit Iustinianus ei qui contumaciter afuerit ⁵⁾, qua in re idem passus est, qua de re Paulum notavimus. Vult enim Imperator excludere *omnem* contumaci *contradictionem* de veritate sententiae, non, an sit sententia et ille contumax; quod autem ad verba eius attinet etiam hanc excludit. — Hodie quoque adversus executionem sententiae multae defensiones admittuntur ⁶⁾. Nec mutat, quod semper publicum apographum requiritur; nam potest hoc ipsum in controversiam venire, an sit apographum ⁷⁾, aut si sit, an sit genuinum, sin genuinum, an forma praescripta utatur ⁸⁾. Deinde ambigi potest, sitne eadem persona, quae condemnata est, cuiusque pignora veneunt ⁹⁾. Sequitur, ut sententia maneat, potest enim retractata esse vel citra appellationem vel ex appellatione ¹⁰⁾; sin manet, ut habeat vim rerum iudicatarum, potest enim appellatum esse ¹¹⁾; sin de hoc quoque constat, controversia superest, num sine appellatione corrigenda sit ¹²⁾. Potest denique ut heredem condemnati se neget

1) L. 75 i. f. D. 5. l. — Quaestio quidem, an iudicatum sit, toties tollitur, quoties quis exsequitur *decretum suum* (l. 3 pr. D. 43. 4).

2) L. 58 D. 42. 1; l. 9 pr. D. 4. 4; cf. l. 10 D. 20. 4.

3) Cf. c. 4 C. 7. 58.

4) Intelligenda videtur cautio suscipiendae litis (c. 8 § 3 C. 7. 39), neque magnopere me commovet pluralis numerus (cf. § 4 Inst. IV. 11).

5) c. 13 § 3 C. 3. 1: *nec si reversus fuerit et voluerit fideiussiones dare et pignorum captorum possessionem recuperare, audiatur.*

6) Duas admittit Pothier: quod iam nihil debeatur vel quod sententia non habeat vim rerum iudicatarum (*Introd. au tit. XX no. 104; au titre XXI no. 63; Traité de la proc. civ. nis. 469, 538.*

7) Tollitur ea controversia, in quibus casibus iudex exsequitur, quod fit apud Germanos, ubi res soli capiendae sunt (*Civilprozessordn. § 755*). In ceteris rebus executio translata est ad apparitorem (ibid. § 674), Gallorum exemplo, apud quos omnis executio apud apparitorem est et dudum fuit.

8) Batavius lector conferat: Faure, *Procesrecht* II (1880) p. 215 sq.

9) Batavius lector conferat: v. d. Honert, *Handboek* (1839) p. 463.

10) Cf. *Civilprozessordn. § 691. l.*

11) Cf. *Civilprozessordn. § 645. — Code de procéd. civ. art. 457.*

12) Cf. *Civilprozessordn. § 541.*

qui convenitur vel victoris illum ¹⁾, potest ut dicat post sententiam actionem extinctam esse ²⁾. Non tamen propterea quod quis actioni contradicat, semper suspenditur iudicati actio, sed ex causa ³⁾, ne frustra vicerit actor. Eadem causa fuit Romanis cur iuberent contradictorem satisfacere, curve postea in partibus Germaniae placuerit, executionem non differri, praeterquam si contradictor liquidam haberet defensionem ⁴⁾. Haec ideo retuli, ut perspicuum fieret, etiam iure quo utimur agendi modo multum interesse inter ceteras actiones et iudicati, sed defendendi ratione parum; proinde multum abesse, ut sit res iudicata prorsus certum et ineluctabile petendi fundamentum ⁵⁾, quale putabat Keller ⁶⁾. Videtur autem hodierno iure pignorum in causa iudicati solemniter venditorum revocatio nulla esse ⁷⁾, sed eius quod intersit repetitio ab eo qui venire postulavit. Hoc enim iure Romano post usucapionem competit ⁸⁾.

LXXXI.

DE ACTIONIBUS UTILIBUS AD EXEMPLUM LEGIS AQUILIAE.

Docet Lenel ⁹⁾ duplex esse genus utilium actionum, quas praetor accommodat ad exemplum legis Aquiliae, unum, quo bona fide possidenti, creditori pignoratitio, fructuario denique damni dati persecutio praestetur, quam soli *heredes* lex concessit

1) Cf. *Civilprozessordn.* § 687.

2) Cf. *Civilprozessordn.* § 686.

3) *Civilprozessordn.* § 647, 668, 688. — Idem ius est apud Gallos (*Code de procéd. civ.* art. 607) eo salvo, quod ne ex causa quidem suspendi potest executio, ob id quod sententia sine appellatione corrigenda sit (ibid. art. 497).

4) Endemann, *Civilprozessrecht* (1868) § 244^a.

5) „Eine(r) . . . unbedingte(n) Klage auf Execution . . . völlig festes Fundament.“

6) *Ueber Litiscontestation und Urtheil* (1827) p. 203.

7) Loyel, *Institutes coutumières* (éd. Dupin et Laboulaye) no. 411 „en chose vendue par décret, éviction n'a point de lien“, no. 905 „le pourvoi en criées n'est garant de rien hors des solennités d'icelles.“

8) c. 2 C. 8. 29; c. 3 § 1, c. 15 § 2 C. 3. 32; c. 1 C. 4. 51; c. 1 C. 7. 10 (ibi-que Thal. sch. *exquisitum*); l. 12 § 1 D. 20. 5; Dernburg, *Ffandr.* II p. 195 sq.

9) *Das edict. perp.* p. 159.

rit; alterum, quo damnum vel dominus persequatur, quod non *corpore suo* dederit adversarius. Est tertium, *si procurator aut tutor aut curator* [aut quisvis alius] *confiteatur* (*pupillum aut adultum*) *aut absentem volnerasse*, nam eo casu *confessoria* [in eos] *utilis actio danda est* ¹⁾, quia scilicet nec *suffici(t)* ad eas personas tenendas aliena confessio ²⁾, nec aequitatis ratio patitur, ut post confessionem dupli actio detur. Consequens est dicere, si neget procurator aut tutor aut curator, volnerasse pupillum vel adultum vel absentem, tunc non utilem sed directam dandam esse negatoriam actionem. Itaque haec quidem utilis actio semper est confessoria, ceterae modo negatoriae, modo confessoriae, quamobrem nuper quaesivit Zachariae ³⁾, utrum adversus inficiantem duplentur. Quaesivit autem apud solum Thalelaeum, quasi vetustiores testes muti essent, quod non ita est, nam quia sunt *accommodatae legi Aquiliae* eae, quibus de quaerimus actiones ⁴⁾, sane est verisimile in hac parte (*nihil*) *interesse*(se), *qua quis actione conveniatur* ⁵⁾. Nec obstat, quod scribit Ulpianus l. 11 § 10 D. 9. 2: *an fructuarius vel usufructuarius legis Aquiliae actionem haberet, Iulianus tractat: et ego puto melius utile iudicium ex hac causa dandum*. Nam ideo *melius* putat ex hac causa utile iudicium dari, ne reus absolvatur propter dubiam legis interpretationem. Sed videamus, quid e Thalelaeo Zachariae pro contraria sententia adferat. Est recepta in Basilicorum contextum (60. 3. 62) adnotatio eiusmodi: *σημειώσαι, ὅτι καὶ ὁ ὀρισμένος* ⁶⁾ *Ἀκουίλιος . . . τῶν διπλασιαζομένων ἐστὶ πολλοὶ γὰρ τῇ ἐναντίᾳ δόξῃ κεκράτηνται, τὸ νόμιμον ταύτης τῆς διατάξεως ἀγνοοῦντες*. Constitutio, ad quam provocat Diocletiani est et Maximiani (c. 5 C. 3. 35): *de pecoribus tuis quae per iniuriam inclusa fame necata sunt vel interfecta* ⁷⁾, *legis Aquiliae actione*

1) L. 25 pr. D. 9. 2. — *In eos* rescuisse, fraudi ne sit. Est enim vox ambigua. Dabitur autem, si quid video, utilis actio in procuratorem aut tutorem aut curatorem nomine absentis vel pupilli vel adulti.

2) L. 6 § 4 D. 42. 2. — Cf. tamen l. 9 § 4 D. 11. 1.

3) *Ztschr. der Sav.-St.* VIII (1887) p. 225-230.

4) L. 11 D. 19. 5.

5) L. 8 § 13 D. 16. 1; cf. Tribon. l. 46 (47) § 1 D. 3. 5.

6) I. e. *utilis*.

7) *Interfecta* (manu vel ferro) opponi videntur *fame necatis*

quae alibi quoque simpliciter *in factum* audit¹⁾. Verum enim vero non obstat Institutionum paragraphus, quominus id ipsum statuatur, quia non inde Quinti notae, sed ex Quinti nota istius paragraphi sensus petendus est. Est igitur prorsus eadem actio, quae diversis nominibus ibi proponitur, nec revera quidquam differunt utilis Aquilia et *in factum actio*²⁾, licet hanc quasi subsidiariam ministret Imperator; decipiuntur autem falsa specie, qui Triboniano auctore et cognitore hanc distinctionem veteribus prudentibus subiciunt vel abiudicare non audent³⁾.

Scribam Traiecti ad Rhenum, mense Octobri 1897.

1) L. 7 § 6, l. 9 § 2, § 3, l. 11 § 1, l. 29 § 7, l. 38 § 1 D. 9. 2; l. 14, l. 23 D. 19. 5 (cf. l. 11 eod.). De l. 14 cit. dissentit Thalelaeus (Bas. 60. 3. 63) ut eius § 3 conciliet cum c. 6 C. 3. 35. Sed non est opus, quia constitutio utilem accommodat *de his quae per iniuriam depasta (sint)*, iurisconsultus ne tum quidem denegat, quum *in (suo)* quis depaverit pecoribus immissis glandem alienam, quo casu non est actio legitima de pastu pecoris (cf. Lenel, *das edict. perp.* § 76).

2) § 11 Inst. IV. 1 (= Gai. III § 202).

3) Lenel, *das edict. perp.* § 77 (i. f.): „auf d(e)m Gradunterschied zwischen dem zum dritten Kapitel gehörigen *actiones utiles* mag irgend ein classischer Jurist aufmerksam gemacht haben, und daraus fabricirten die Institutionenverfasser dann den anstößigen Schluss des § 16 I. cit.“

P. ANNII FLORI. VERGILIUS ORATOR AN POETA.

p. 183. ed. Rossbach. † *Cipienti mihi in templo et saucium uigilia caput plurimarum arborum amoenitate, euriporum frigore, aeris libertate recreanti obuiam quidam fuere, quos ab urbis spectaculo Baeticam reuertentes sinister Africae uentus in hoc litus excusserat.* Fragmentum quod haec uerba auspicantur uenustus est quam ut expectari possit uerba: *plurimarum arborum amoenitate* esse genuina. Conicio autem ueram esse lectionem: *pulcherrimarum arborum.*

ib. us. 19. *quidni amem?* et *manu alterutrum tenentes audisime nascentem amicitiam foederabamus.* *Foederare amicitiam* legitima est locutio, qua complures scriptores sunt usi, sed *foederare nascentem amicitiam* non minus absurdum erit quam *gignere nascentem filium*. Inde scribendum: *nascentem amicitiam fouebamus.*

J. V. D. V.

DURIEVIO PARENTATUR.

SCRIPSIT

S. A. NABER.

Paucorum mensium intervallo duo viri mihi amicissimi fato functi sunt, Allardus Piersonus et Gulielmus Nicolaus du Rieu. Horum alter multiplicis doctrinae fama apud populares clarus erat, facundus orator, multarum linguarum peritissimus, qui Graecorum suorum amore ardebat noveratque aliorum studia potenter incendere; sed quum fere Belgico sermone uteretur, quamquam apud Heidelbergenses aliquamdiu Theologiam docuisset, permagna eius existimatio erat apud cives, sed extra patriae fines nomen eius, uti conicio, paulo rarius auditum fuit, nisi forte inter Theologos quo tempore Latino sermone mecum quaesivit de primitiva forma Paulinarum Epistularum. Itaque Piersoni parentalia, quemadmodum plane necesse erat, patrio sermone composui; Durievium autem exteri magis cognoverunt, nam postquam Bibliothecae Academiae Lugduno-Batavae praefectus est, frequens exercebat cum viris doctis literarum commercium, hoc unice agens ut aliorum studia excitaret ac foveret, satis contentus si tereretur, uti aiunt, dummodo prodesset. Hinc multi hodie sponte obliviscuntur quantam sui spem Durievius fecerit, postquam Academicis studiis peractis, ex Italico itinere domum reverteretur palaeographiae scientia instructus, multis codicibus, Latinis praesertim, collatis et animo ad archaeologiae studia propenso. Sed haud alienum videtur paucis perscribere qualem amicum acerbo fato amiserim.

Gulielmus Nicolaus du Rieu genus ducebat ab artifice lanario qui olim post violatum Namneticum edictum taedas ac flammās

regis Ludovici effugerat et Leidae consederat, ubi posteri quoque paternam artem exercuerunt, donec aucti opibus et in lauta re familiari superiore saeculo iam affinitatibus iuncti cum primoribus civium inter senatores allecti sunt, inter quos fuit qui patrum memoria primum ac conspicuum in curia locum tenebat. Huius filius natu minimus Gulielmus Nicolaus fuit, natus d. 23 m. Octobris 1829, quem quum mercimonia emenda vendendaque mediocriter allicerent, animum applicavit ad liberalia studia. Scholastico spatio decurso, anno 1848 post aestivas ferias Academicas lectiones Bakii et Cobeti coepit obire. Ego cum Kiehlio meo et Mehlero et aliis quibusdam qui quamdiu vixerunt, arctissimo amicitiae vinculo mecum coniuncti fuerunt, iam triennium in alma Musarum sede transegeram. Etiam hodie post quinquaginta annorum spatium memini quam laeta lux tunc nostris studiis exoriri visa sit. Hucusque pauci omnino fuimus qui Cobeti melliflua facundia tenebamur, nam nondum eo perveneramus ut viri incomparabilis stupendam doctrinam suo possemus pretio aestimare. Sed iam nomen dederant Tjallingius Halbertsma, Simco Rinkes, Antonius van den Es, Durievius hic noster, alii quoque, quibus mox accessit Henricus Herwerdenus. Augurabamur novum rerum efflorescentem ordinem, nec frustra fuimus, nam vidi equidem multorum tirocinia, qui postea pristinam maiorum laudem egregie sunt tutati et antiquitatis studia in suo quisque genere promoverunt. Durievius unus erat ex iis quos iam statim ab initio veteris historiae cognitio magis detinebat quam earum literarum in quibus Cobetus regnabat. Scilicet nostra studia diversa erant, qualia fratrum esse solent, quum nihilominus omnia ad unum auctorem referrentur.

Iam plerique omnes quos dixi, studiis Academicis cum laude peractis, doctrinam suam ad communem civium utilitatem conferebant, cum Durievius tandem aequalium postremus summos capessivit in nostris studiis honores. Retardationis causa fuit dissertatio paginarum plus quam quadringentum, in qua studiosissime examinavit historiam gentis Fabiae. Etiamsi spissus liber, quod ultro fatendum est, plura exquisitae doctrinae quam elegantiae vestigia exhibeat, potest tamen hodie quoque harum rerum scrutatoribus sedula lectio commendari, nam multo maior

cernitur industria quam in plerisque aliis Academicis speciminibus deprehendimus.

Exeunte anno 1856 Durievius cum amicis Halbertsma et Herwerdeno se Parisios contulit, ut in publica bibliotheca codicibus Latinis et Graecis legendis et conferendis palaeographicam peritiam, cuius elementa ex Cobeti scholis hauserat, aleret et confirmaret. Deinde Herwerdenus profectus est in Italiam et appetente vere Durievius et Halbertsma Galliam peragrarunt usque ad Pyrenaeos montes, eo imprimis consilio ut in provincia Romana vetera rudera cognoscerent, quae imperii Romani memoriam conservarunt. Postquam Massiliam perventum est, Halbertsma dextrorsum abiit in Hispaniam, Durievius autem sinistrorsum tetendit in Italiam, ubi biennium transegit et ingentem Latinorum codicum numerum Mediolani, Florentiae, Romae, alibi perscrutatus est, quum Herwerdenus magis Graecis delectaretur. Nescio quomodo sunt hodie qui existiment huius itineris haud nimis uberes extitisse fructus: ego contra censeo Durievium uti et Herwerdenum, qui brevi post in Hispaniam abiit ut cum amico Halbertsma operam coniungeret, multo plura retulisse quam per tempus tam breve potuisset expectari. Quemadmodum ipse narravit, „fere omnia opera classica, quae Maius e codicibus Vaticanis edidit, contulit primus post mortem doctissimi editoris”, neque haec sola spolia fuerunt, quae domum reportavit. Sed anno 1859 media aestate tubarum clangor Musis invisus Durievium cum plerisque reliquis peregrinatoribus trans Alpes exegit et per integrum annum Leidae commoratus conscripsit *Schedas Vaticanas*, in quibus praeter alia quae nunc omitto, novam collationem exhibuit Ciceronis librorum de Republica, ex qua tunc primum viri docti de Maii fide ac peritia in Cicerone describendo potuerunt coniecturam capere. Addit Durievius in praefatione se aliquando item emissurum esse Frontonis Epistulas et Ciceronis Scholiastam Bobiensem habebatque etiam alia in scriniis, veluti Symmachum, Frontini opusculum de Aquaeductibus, Iustinum, Orosium.

Hac cura profligata, postquam Italiae reddita pax fuit, alterum Italicum iter suscepit, in quo recognovit ea quae superioribus annis collegerat, sed iam magis magisque derelictis philologiae studiis ad archaeologiam ferebatur. Itaque aliquot

mensibus in hoc opere circumactis, anno 1861 Leidam rediit in urbem natalem, ubi primum vixit in otio literato, nam a docendis pueris abhorrebat animus necdum archaeologiae cathedras nostrae norant Academiae. Sed etiam anno 1877 oblatam historiae cathedram in Universitate Amstelodamensi, postquam diu incertus haesit acciperetne conditionem necne, quum ego summa ope anniterer ut talem mihi adsciscerem collegam, diffusus ingenio tandem recusavit. Verum uti fit, otiosorum hominum otium minime otiosum solet esse et mox ingruentium negotiorum mole paene obrutus fuit itaque consenuit, dum aliorum commodis inserviebat sui incuriosus. Societas est Leidae doctorum virorum pro excolendis monumentis patrii sermonis: rogatus ut acta societatis curaret, ut typothetis imperaret, denique quaesturam susciperet, Durievius deinceps morem gessit et per complures annos molestis officiis religiosissime functus est. Etiam historiam „refugorum”, de quorum numero gloriabatur suos quoque maiores fuisse, sedulo persecutus est servantque Schedae in Bibliotheca Vallonica, quae Leidae est, horum studiorum memoriam. Mitto scripta minora quae magno numero edidit de variis argumentis ad archaeologiam et bibliographiam pertinentibus; mitto alia de quibus clarissimus Blokius retulit in doctissimi viri vita, quam patrio sermone conscripsit; sed illud non reticendum videtur, quantum ei debeat publica bibliotheca Academiae Lugduno-Batavae, cui per viginti circiter annos praefuit, quum iam inde ab anno 1861 secundum a Pleygersio locum tenuisset. Verum sicuti dixi, de his omnibus Blokius satisfaciet; ego vero anno 1864 forte ad Frontonem delatus, cum intelligerem me Durievio non posse persuadere ut philologiae studium resumeret, petii ut mihi daret collationem utendam. Hinc prodiit apud Teubneros nova illarum Epistularum editio, in qua, si nihil aliud, paginas operis certe paulo melius mihi contigit ordinare quam Maio datum fuit. Constitueramus autem statim post Frontonem ad Symmachum animum applicare; sed Durievius ab his studiis in dies fiebat alienior et ego mox Zwolla Amstelodamum vocatus aliarum rerum satagebam. Itaque criticam suppellectilem quam amicus corraserat, aliis obtulit, Frontini collationem Gundermanno, Iustini Rühlro, Orosii Zangemeistero. Nec tamen consilium Symmachi oratio-

num edendarum plane abieceramus, sed semper distulimus, quum identidem alia nos ab illo literarum angulo avocarent. Veluti Durievius totus erat in paranda phototypica editione celeberrimorum codicum Latinorum et Graecorum, quam meritissimus bibliopola Sythoff susceperat. Omontius praefationem iam Leidam miserat et intra paucos dies primum volumen, quo continetur phototypica imago codicis Sarraviani-Colbertini, in lucem emitti posse videbatur. Durievius ultimam operi manum admoverat: tandem d. 21 m. Dec. 1896 in medio cursu sine morbo ullove dolore tanquam fulmine ictus concidit. Tum demum uti credo intellectum fuit qualem per totam vitam se Durievius praestitisset, cui hoc unice propositum videretur: vitam impendere aliis.

Rogatus a multis amicissimi viri parentalia suo tempore exsequi non potui, nam totus eram in reconcinnanda imagine Allardi Piersoni, et dum paene mergebar legendis et meditando operibus clarissimi collegae, qui quum theologus esset et philosophus multa scripsit, quae cum meis quotidianis studiis vix tenui filo cohaerebant, aliis relinquere debui officium quod a me sentiebam flagitari. Sed ubi primum aliquid otii nactus sum, adii Durievii viduam, quae dilectissimi mariti obitum haud facile elugebit, eamque rogavi velletne mihi Symmachi collationem permittere, ut meo arbitrato ea uter ac viderem essetne satis digna quam in omnium notitiam proferrem. Tandem inter ingentem schedarum numerum quas Durievius post se reliquit, lectissima mulier quae praeteriti temporis memoriam pie et dolenter conservat, invenit collationem iamdudum desideratam. Quam ut accepi statim contuli cum Seeckii editione, quae anno 1883 prodiit in Monumentis Germaniae, sed cito animadverti operae in Symmacho viginti annis ante praestitae laudem ab novissimo editore fuisse praereptam. Etenim Durievius summa cura literarum apices qui in scriptura propemodum evanida oculorum aciem tantum non effugiunt, rimatus fuerat; sed quod tanquam iuratus testis nunc affirmare possum, non minus sedulo Seeckius officio functus est. Quin et paulo plus praestitit quam amico meo contigit, nam est una et altera pagina veluti in Codice Vaticano 2 et 10 et in Codice Ambrosiano p. 447 et 448, ubi Durievius nihil dignoscere potuit,

cum Seeckius volitantes literarum umbras aegre dispexerit, sed tamen dispexerit. Est ut scribit Durievius in Sched. Vatic. p. 46. Ad Cicer. de Rep. II 21 § 37 adscripserat Maius: „Codex evidentissime *Sulpicius*, quod autem in principe editione dixi, videri fortasse secunda manu factum *Tullius*, id nunc inspecto rursus codice vix apparet aut ne vix quidem”. Maius Göttingio quoque eundem locum commonstravit isque testatus est se nulum emendationis vestigium vidisse. „At ego”, scribit Durievius, „fortunatior fui, nam splendidiore coelo iuvante, opinor, cernere licuit correctoris manum quae dedit: *Tullius*”. Contra in Symmacho Seeckius fortunatior fuit videturque coelum habuisse, quod oculorum aciem sustentabat. Verum exceptis paginis quae dixi vix in minutulis rebus dissensio est nihilque prorsus novi ex ea collatione afferre possum ad textum melius constituendum. Sed postquam haud incuriose operam dedi ut Symmachi orationes cognoscerem, si quid nunc attulero ex observationibus, quae mihi inter legendum subnatae sunt, lectores velim meminerint me meae provinciae fines esse egressum, ne plane tacuisse viderer de optimo amico, cui per multorum annorum spatium tantum tribui quantum vix cuiquam alii.

Codex Bobiensis est palimpsestus, quem quantum potui accuratissime descripsi in editione Epistularum Frontonis. Nunc autem sciendum est librarium cui debemus Acta Synodi Chalcodonensis ex Symmachi codice avulsisse folia XXVII, quorum IV Romae in Vaticana Bibliotheca, reliqua Mediolani in Ambrosiana asservantur. Sunt fragmenta octo Orationum, quae lectorem non nimis diu detinere poterunt; sed arduum opus est perreptare decem Symmachi Epistularum libros, in quibus pleraque omnia Libyca arena aridiora. Ipse scriptor in se satiram scripsisse videtur Epist. III 10: „Quid agat, quo se vertat, ubi immoretur cassa rebus oratio? Odi in parvo corpore longa velamina. illa vestis decenter indutui est, quae non trahit pulverem nec in humum demissa calcatur.” Credo equidem eum vidisse ac probavisse meliora, sed deteriora fuisse secutum, ut aequalibus placeret. Veluti in sequenti epistula III 11 ingenue fatetur: „trahit nos usus temporis in plausibilis sermonis argutias. quare aequus admitte linguam saeculi nostri et deesse

huic epistolae Atticam elegantiam boni consule. dignum est, ut haec ipsa apud te culpae confessio prosit mihi ad veniae facilitatem. quodsi novitatis impatiens es, sume de foro arbitros, mihi an tibi stili venia poscenda sit. credo, calculos plures merebor, non ex aequo ac bono, sed quia plures vitiis communibus favent. itaque ut ipse nonnumquam praedicas, spectator tibi veteris monetae solus supersum; ceteros delenimenta aurium capiunt." Nec tamen solus amicus Naucellius ad quem haec scripta fuere, supererat antiquitatis amans, nam etiam apud alios, veluti Epist. III 44 et V 9, excusat stili novitatem.

Veteres scriptores Symmachus raro laudat; semel tantum, si bene memini, Demosthenem, Epist. I 23: „fac veniat in mentem quid Graeca super hoc dicat oratio: parvis nutrimentis quamquam a morte defendimur, nihil tamen ad robustam valetudinem promovemus." Respicitur, uti vides, Demosth. Olynth. III p. 37. 26, sed dubito legeritne hoc apud ipsum oratorem an decantatam sententiam invenerit apud alium. Praeterea aliquoties laudantur Plautus, Terentius, Virgilii Georgica, sed Ciceronis haud ita saepe mentio sit. Non mihi videtur Symmachus multorum librorum fuisse.

Mirum est quod invenio in tertia Oratione, quae est in laudem Imperatoris Gratiani, p. 331. 20: „Fulvium nobilem tam laude quam nomine inter aquilas cantusque lituorum praeceptor Accius frequentavit.", quum tamen noverimus Ennium fuisse qui M. Fulvium Nobiliorem in Aetoliam comitatus sit. Eam rem etiam Symmacho notam fuisse dixeris, nam scribit Epist. I 20: „*nisi quia Ennio* ex Aetolicis manubiis captiva tantum chlamys muneri data Fulvium decolorat."; verum sciendum est corruptum locum esse, neque exstare Ennii nomen in codicibus, sed insertum fuisse a Cuiacio, cum in uno Codice legatur *nisi quia prius*, in duobus aliis *nisi quod*. Contuli equidem Epist. III 6: „*M. Horatius* morte pignoris sui cognita cadaver efferri iussit." Symmachus hoc invenerat apud Livium II 8, sed illic quoque proprium Horatii nomen ex coniectura suppletum fuit, nam in libris manuscriptis omnino deest. Quid igitur si nomina propria in archetypo omissa fuerant, postea fortasse rubricis

literis supplenda? Id certe ambigas an non rectius dixeris secundum Symmachum Accio nec vero Ennio chlamydem fuisse dono datam.

Non fuisse Symmachum historiae peritissimum, alio quoque exemplo demonstrari poterit. Scribit Plutarchus de Antigono in vita filii Demetrii c. 28: λέγεται γοῦν μειράκιον ἔτι τὸν Δημήτριον αὐτοῦ πυθέσθαι, πότε μέλλουσιν ἀναζευγνύειν, τὸν δὲ εἰπεῖν πρὸς δργήν· Ἀγωνιᾷς μὴ μόνος σὺ τῆς σάλλπιγγος οὐκ ἀκούσης, idemque narravit Apophthegm. Reg. p. 182 B et de Garrulitate p. 506 C. Legitur tamen in altera oratione in Valentinianum p. 324. 24: „Crassus percontanti filio, quid noctis moveri castra iussisset: vereris, inquit, ne tuas aures forte non penetret occentatio bucinarum?” Planissime hunc Symmachi errorem dicemus esse, nisi idem potuisset legere apud Frontinum Strateg. I 1. 13: „M. Licinius Crassus percontanti quo tempore castra moturus esset, respondit: Vereris ne tubam non exaudias?”, ubi mirum ni supplendum est: percontanti (*filio*).

Nemo erroris immunis est ipsumque diligentissimum editorem video p. 287. 9 ex coniectura in textum intulisse barbaram formam *praestavistis*, cum tamen perfectum *praestitisse* legisset p. 288. 33, 330. 18 et 335. 16. Sapienter tamen praecepit ut caveremus p. xv: „Maior pars”, inquit, „coniecturarum quibus hucusque Symmachus temptatus est, inde profectae sunt, quod scriptor a lectoribus parum in rebus verbisque temporis Symmachiani versatus male intellectus est.” Experiar tamen possum in Orationibus quas solas paulo curiosius tractavi, unum et alterum locum melius constituere. Scilicet Codex mirandae vetustatis vitiosissime scriptus est et scatet mille erroribus; veluti p. 330. 25 Maius optime rescripsit: *augurium in aquilis*, sed codex habet sine sensu *auriuminaliquilis*. Sed verum est quod Seeckius contendit Codicem corruptelas plerumque puras conservasse. Itaque quum parum aut nihil imperite correctum sit, saepe satis certae emendationes sunt locorum qui primo obtutu conclamati poterunt videri. De Persii folio quod in eodem Vaticano codice invenitur, idem observavit Durievius in *Schedis Vaticanis* p. 128.

Componit Symmachus Imp. Valentinianum cum summis da-

cibus quos novit historia eumque omnibus incunctanter praeferit. Quid Scipio? Quid Mithridates? Quid Lucullus? Quid Antonius? Hos omnes, „delicatis negotiis frequentibus occupatos, amoena litorum terrarumque opima sectantes” obscuravit fama Valentiniani. Sequuntur deinceps exempla Augusti, Tiberii, Pii, Marci. Etenim Augustus „Baiae a continuo mari vindicat et molibus Lucrinis sumptus laborat imperii.” Pius „otia Caietana persequitur; in Lycio et Academia remissior Marcus auditur.” Sed Valentiniano „nullae sunt feriae praeliorum.” Quid autem de Tiberio Symmachus prodidit? „In deversoriis insularum natans et navigans *adoratur*.” Haec quorsum spectent non assequor. Natantem Tiberium turpiter inter pueros describit Suetonius in vita c. 44; sed nihil hic dicit Symmachus de flagitiis quibus coopertus Capreis in insula Tiberius vixisse traditur. Comparatur Valentinianus non cum pessimis imperatoribus, sed cum optimis et aemulatur exempla se digna. Quemadmodum Augusto, Antonino Pio, Marco Aurelio exprobrari Tiberio potuit vita nimis fortasse delicata; fuerit otii amans; nihil turpe ei vitio vertitur. Itaque plane non video quo pertineat illa natationis et navigationis mentio. Quis potest navigare in deversorio? Non exputo. Non magis ferri potest id quod est *adoratur*. Seeckius coniecit *demoratur* et concedo verbum Symmachianum esse, veluti Epist. VII 40 et 106; sed illud potius requiritur propter vitam delicate actam et luxu affluentem aliquid de laudibus decessisse quas olim meruisset. Praestabit hoc credo verbum *deornatur*, quod vocabulum reperio apud Symmachi aequales in usu fuisse. Nos idem magis *dehonestare* solemus appellare. Nunc quoque corruptela est qualem *puram* Seeckius dixit.

Itidem de laudibus Valentiniani est p. 324. 33: „Quid locorum notitiam, temporum dimensiones, laborem sine *pernicie*, curam sine moerore collaudem?” Omnes intellexerunt hic locum non esse perniciem, sed emendatio interpretibus nondum successit, nam quod corrigunt *pervicacia* vel *pernicitate*, membrorum parilitas aliud quid postulat et servanda ἡ ἀντιθέσεως elegantia. Pagina codicis nimis obscura est et in vocabulo *pernicie*, duae literae, secundam dico et quartam, vix ac ne vix quidem discerni possunt. Commendabo: laborem sine *duritie*.

Sequenti pagina 325. 12: „aiunt heroas ad Troiam classe delatos ignoti litoris timuisse contactum, donec formidata responsa vel strenuus temeritate *iniret* vel fraude versutus eluderet.” Quid est responsa *inire*? Aut fallor aut *vinceret* unice convenit.

Stulte editur p. 325. 34: „Dicam quod *nulla* monumenta testantur: tibi incola vivit Alamanniae.” Imo dicet quod *nulla* monumenta.

Quod imprimis in Symmacho, uti in aliis scriptoribus aequalibus molestum est, fugit in rerum descriptionibus propriorum nominum usum itaque ni noris illorum temporum historiam pleraque non poteris intelligere. Depingit quomodo imperator Moguntiacum moenibus ac turribus circumdederit et praesidio firmarit et multus est de ea re, quamquam urbis nomen nusquam compareat. Ibi illa quoque posuit p. 327. 27: „Quem tibi, Auguste, animum, cum haec conderes, fuisse credamus? quasi sollicitus munita fecisti, *quasi* securus ornasti.” Suppleo: (*quae*) *quasi* securus.

Unum locum addam in quo restituendo miror quomodo Seeckius dubitare potuerit. Pag. 331. 12: „virentibus ramis artifex rusticandi alienum germen includit ut novella praesegmina coagulo libri *ubidiovis* inolescant.” Hic Virgilii Symmachus memor fuit, cuius sunt verba Georg. II 75: „angustus in ipso fit nodo sinus, huc aliena ex arbore germen includunt udoque docent inolescere libro.” Iam Kiesslingius invenit, quod unusquisque invenire potuerat: *uvidioris* et miror Seeckium qui certam correctionem in textum non intulerit.

Sed dum recolo memoriam Durievii, quem equidem in re incerta certum amicum cognovi ac plenum fidei, Symmachi calamistros et tinnitus libenter de manibus depono.

DE NUPTIIS HEROUM.

SCRIPSIT

I. W. G. VAN OORDT.

Qui in Africa Meridionali literis Graecis et Latinis operam dant, permultis subsidiis carent quae in Hollandia aliisque Europae regionibus ad manum esse solent. Quod quum ita sit nec vero, temporum habita ratione, aliter esse possit, operae pretium est animum advertere ad commoda, pauca illa quidem sed ob id ipsum haud parvi facienda, quibus hac in re Africae cultores prae illis utuntur, quibus contingit ut in Europae luce degant. Multis annis ante accidit ut quod ex his commodis maximum mihi videbatur, coram populo Capensi ita demonstrare conarer ut eos qui adessent excitarem ad studium eorum temporum quae Homerica vocari solent, quippe cui facilius et maiore cum fructu incumbi posset in his terris quam in illis ubi doctrina et humanitas ita praevalerent ut nulla „rudis illius vetustatis”, quam Ovidius memoravit, vestigia manerent. Nemo est vel mediocriter literis Graecis imbutus, quin sentiat mores et instituta Caffrorum aliorumque barbarorum qui Coloniae Capensi subditi vel finitimi sunt, multis rebus lucem afferre quae horum temporum hominibus, quum Homerum legant, obscurae ac dubiae videantur. Multa quae ex illo fonte hauriri possunt, nondum publici iuris facta sunt; quum vero fors ita tulerit ut vir doctissimus, qui primus ex iuventute Africana in literis antiquis doctoratus palmam meruisset, in Caffrariam mitteretur ubi ludorum magistros in officio contineret, dubitari vix potest quin ille multa inde allaturus sit quae res Homericas illustrent.

toribus aliisque Europaeae stirpis hominibus qui in eorum terris degunt, multos esse qui regis illius quem modo memoravimus dictum de nuptiarum conditione haudquaquam comprovent, idque ipse rex cum suo damno perspexit quum, una alteraque ex uxoribus contumeliose tractata, alium ac potentiorum regem, qui illis propinquus esset, ita sibi infestum reddidisset ut prae metu Coloniae Capensis auxilium implorare et cum populo suo in eius potestatem cedere sibi necesse esse duceret. Qui autem negant veram emptionem fieri si quis puellae nuptias, patri pretio dando, sibi conciliet, moris Caffrorum esse arguunt ut omnia fere opera domestica ac rustica a mulieribus curentur; propterea neminem mirari oportere quod pater filiae opera carere nolit nisi pro eo quod amittat pretium sibi solvatur. Haec sive recte sive secus arguuntur, nihil ad rem; id vero certum est Caffrorum uxores iustum sibi matrimonium contractum esse negare, nisi pater a marito eum boum numerum acceperit quem inter eos dari convenerit. Marito, quem uxor relinquit, pretium pro ea solutum a socero repetere licet; illi non licet negare, nisi appareat eam a marito aufugisse propter iniuriam sibi illatam. Num patri, vel qui loco illius boves possideat pro filia datis, Caffrorum lege onus impositum sit ut ei quae maritum iure reliquerit, alimenta praebeat, non satis constare videtur; ita fieri solere constat. Feminarum tamen in Caffraria sortem iusto graviorem esse, is facile sentiet qui perpetuos labores, qui polygamiae incommoda, qui aliud denique malum cogitarit quod his temporibus increbruit, ut decrepitis senibus, dummodo divites essent et maiorem boum numerum pro uxore solvere possent, optimae et pulcherrimae puellae nubere cogerentur. Id vero malum quare hodie latius quam antea pateat, suo loco commemorabitur.

Graeci nec serioribus nec Homericis certe temporibus polygamia utebantur, nec uxores suas servilibus laboribus fungi aequum putabant; et quamquam Achilles de Briseide serva sua idem vocabulum usurpat quod de uxore Clytaemnestra Agamemnon, tamen concubina ab uxore, nothus a legitimo filio semper probe distinguitur. Si Herculem excipias, qui iam illo tempore singularem locum in Graecorum fabulis tenebat, non aliud in Homericis carminibus exemplum polygamiae reperitur quam Priami, qui multos ille quidem nothos, ex Hecuba autem

TH
PU
A
L

non minus undeviginti legitimos filios genuisse narratur, sed cuius filii ex Laothoe regis Lelegum filia et ex Castianira cuius nuptias, quum illa Aesymae habitaret, petivisse dicitur, quin legitimis annumerandi sint, dubitari vix potest. Troiani vero, quorum Priamus rex fuerat, Graecis qui in Asiam migrarant noti erant, neque est quod miremur si eorum principes, morem Orientalium gentium secuti, singulis uxoribus contenti non fuerint. Ipsos Graecos aevi Homericis, si cum principibus Francorum e Merovingorum vel Carolingorum gente compares, multo minus quam illos polygamiae indulsisse fatendum est.

Iam si quaerimus quae Graecorum illorum de puellarum emptione opinio fuerit, videmus poëtam qui Achillis clypeum in Iliade descripsit, cum rege illo Gangelizwe in eadem sententia esse, nisi quod hic mariti, Graecus parentis commoda ob oculos habeat, quum puellas ἀλφεσιβόλας esse dicens, eas non sibi sed parentibus boves acquirere statuat. Verbi enim, cuius aoristus ἀλφεῖν in Homericis carminibus saepius usurpatur, semper ibi eam vim esse constat ut alterius gratia quaestum facere significet. Nec desunt alia ad dona nuptialia pertinentia in carminibus illis, quae Caffrorum morem in memoriam revocant. Penelopes nuptias eum sibi conciliaturum ait Eurymachus, qui plurima donet et sortis favore utatur. E fabula de Marte et Venere discimus marito in Olympo degenti, in quem uxor peccavisset, idem quod Caffris ius fuisse a socero ea dona repetendi quae ille pro filia ab eo accepisset. Notandum autem est Vulcanum, quum sibi in animo esse dicat a Iove dona reposcere quae ei dederit, verbo (ἐγγυαλίζειν) uti, quod tradendi potius quam donandi vim habet, in medio igitur relinquere quo iure rex deorum illa possideat.

Ipsius doni nuptialis, quod pro nupta patri traditur, proprium vocabulum — *τέδνα* vel *ἑτεδνα* — est, quod apud Homerum alio sensu nusquam occurrit, et de cuius origine inter eos qui eiusmodi quaestionibus operam dant, nondum constare videtur. Id vero certum est de Penelopes patre medium cognati verbi usurpari (Od. II 53, ὥς κ' αὐτὸς ἑτεδνώσαιο θυγάτρα), eique qui uxorem ducere in animo habeat, *ἑτεδνωτάς* dici patrem puellae cum sociis et adiutoribus (Il. XIII 382); nec desunt loci Homericis unde, dum a lectione librorum et editionum non

discedatur, effici possit puellae parentes in rebus ad dona nuptialia pertinentibus alias ac maiores partes egisse quam ut ea acciperent et in usum eum converterent. Haec autem ut recte perspici possint, verbo attingendae sunt illae nuptiae quae sine donis nuptialibus patri traditis contrahebantur, quarum admodum pauca exempla in carminibus Homericis occurrunt.

In Iliade Othryoneus ea lege Troianis auxilio venit ut si Graecos a finibus Troianis expulerit, Casandram Priami filiam uxorem sibi ducere liceat, nullis donis nuptialibus datis. Quem Idomeneus, letali vulnere affictum, heroum Homericorum more probrosis vocibus insectatur: si, ut Priamo promissa patrauerit, ita Graecis opem ferat in Ilio diripiendo, illos ei Agamemnonis filiam in matrimonium daturus; festinet igitur ad naves eorum; probe de donis nuptialibus cum eo actum iri (*ἐπεὶ οὐ τοὶ ἐφείδονται κακοὶ εἰμὲν*). Quodsi inde argumentum peti possit verbo *ῥέδνασθαι* locum esse etiam ubi nulla dona nuptialia patri tradantur, vocabulum *ῥέδνα* initio non eam vim habuisse ut dona sed potius ut contractum vel stipulationem significaret, quis dubitet? Id vero propterea non urgendum esse videtur, quod quamquam Othryoneo Priamus spondidisse narretur ut, promissis patrat, Casandra nullo dono data ei nuberet, ex Idomenei verbis non appareat eum de tali sponsione cogitasse.

Restant exempla Alcinoi et Agamemnonis. Alter, qui quum Ulyssem vidisset statim intellexisse videtur hospitem suum nobilem ac magni ingenii virum esse, sed non ignarus fuit summa inopia eum laborare, sibi nihil gratius fore praedicat quam generum eum habere (Od. VII 311 sqq.), quod si illi quoque placeat, domo aliisque opibus se eum ornaturum. Agamemnon, quum Achillem sibi reconciliandum esse sentit, paratum se profitetur unam ex filiabus suis ei in matrimonium dare, nullis donis nuptialibus acceptis; et quum nosse debeat Achillem non ut Ulysses erat quum terram Phaeacum attigit, inopem sed late patentis ac fertilissimae regionis regem esse, tamen addit se cum filiae nuptiis dona (*μείλια*, non *ῥέδνα*) ei daturum quanta nemo unquam genero suo dederit. Septem enim urbibus regno Pelopidarum subditis eum imperaturum, ubi homines boum et ovium gregibus divites eum donis ac si deus esset ornent, eique opima iurisdictionis praemia pendeant (*καὶ*

τοι ὑπὸ σκήπτρῳ λιπαρὰς τελέουσι θέμιστας). Θέμιστες enim illae nihil aliud esse possunt quam ea quae rex (δικασπύλος, θεμιστεπύλος) accipit pro regia sua iurisdictione, etiamsi non ipse sed per inferioris ordinis principes — ut Pheris per Dioclem, — ille opere fungatur; et Agamemnon censendus est ea in septem illas urbes iura regalia, quae sibi ut Pelopis successori competere, Achilli traditurus fuisse.

Iam quaerendum est quae causa fuerit cur Agamemnon, quum nulla *ρέδνα* ab Achille peteret, sibi necesse esse putaret tantis donis generum ornare. Hic non opus est ad Caffrorum instituta mentem advertere; praestat ea indagare quae posterioribus temporibus Graecorum moris fuerunt. Athenis dotis nomine a patre puellae pecuniam illi qui eam ducere vellet dari solitam esse, ea lege ut, divortio facto, filiae in eam ius esset, nota res est. Si quis inopia id facere prohibebatur, non deerant illi qui, ditiores quum essent, opibus suis uterentur ad virgines dotandas, quippe quod et boni civis esse videretur et animis popularium conciliandis inserviret. Vel e Plauti Trinummio notum est puellas Atticas, quum indotatae nubarent, vix meliore conditione quam concubinas habitas esse, utpote quas viri nullo suo damno domo expellere et victu ac spe destitutas relinquere possent. Homericæ aetate, qua feminae in magno honore erant, socer quum *ρέδνα* a genero accepisset de filiae sorte securus esse poterat; huic enim, male a viro habitae, ad patrem refugere licebat; nec genero ob iustam causam ab uxore relicto, *ρέδνα* repetendi magis quam apud Caffros ius fuisse, facile quis credat. Agamemnoni vero, si filiam suam nullis donis nuptialibus acceptis Achilli dedisset, et propterea eo pignore careret quod *ρέδνα* dare solebant, non alia via ad filiae ius vindicandum patebat quam ea quam inire in animo habebat. Achilles enim, etsi nullam partem divitiarum suarum socero dedisset, tamen magnum damnum pateretur si socer commoda cum uxore ei data abstulisset.

Ea igitur dona quae ab Agamemnone *μείλια*, dulcia, vocantur, similia sunt iis quae senioribus temporibus dotis nomine, quae ab Atticis *πρόξ* vocatur, a patribus dari solebant. Huius vocabuli genitivus duobus Odysseae locis legitur. Altero (XVII 413) donum gratuitum significat; altero (XIII 15) adverbialiter

magis, pro „sine ulla compensatione”, usurpatur. Cognata vocabula sunt apud Archilochum *προῖσσομαι*, *προϊκτής* duobus Odysseae locis (XVII 352 et 449). Futurum *καταπροίξομαι* item apud Archilochum, forma contracta (*οὐ καταπροίξει*) apud Atticos legitur. Ἐμεῦ δ' ἐκείνος οὐ καταπροίξεται idem est quod „non gratis illi constabit (id est poenas pendet pro eo) quod in me commisit”; unde apparet et verbum cum eo quod est *προίξ* vere cognatum esse, et vero hoc nomen e *προίξ* contractum esse. Verbi inde derivati forma activa „gratis dandi” significationem habere debet; „gratis sibi dari sinendi vel iubendi”, id est „mendicandi”, forma media (*προτείνω χεῖρα καὶ προῖσσομαι*, ait Archilochus). *Προϊκτής* in Odyssea mendicus est, qui gratis aliquid accipere conatur. Eadem ratio vocabulorum est quae de donis nuptialibus usurpantur. Ἐφεδνόμεαι θύγατρυ est „filiae *ρέδνα*, dona a genere mihi danda, comparo”; *ἐφεδνῶται* sunt ii qui de donis nuptialibus cum eo qui puellae nuptias petit, pactionem ineunt. Vocabulum *προίξ* cum verbo *ικάνειν* cognatum esse videtur, ut significet id quod sponte ad usum proveniat; quasi Anglice dicas „the money is forthcoming”.

Iam si a dote seniorum temporum ad *ρέδνα* redeas, ex illis quae hic demonstrata sunt efficere possis HomERICA aetate Graecis, quorum filiabus nulli labores serviles impositi essent, qui post nuptias aliis perficiendi essent, in pactionibus de donis nuptialibus non minus harum quam sive patrum sive sponsorum commodum ob oculos versari solitum esse. Id si memineris, non est quod mireris ea in carminibus Homericis legi quae vix congruere videantur cum ea notione, per se verissima, quae de more vendendi puellas per Cobeti aliorumque commentationes inter viros doctos obtinuit. In Odyssea bis legitur (I 277 sq., II 196 sq.) οἱ δὲ γάμον τεύξουσιν καὶ ἀρτυνέουσιν ἔφεδνα, πολλὰ μάλ', ὅσσα φέροις Φίλῃς ἐπὶ παῖδός ἐπεσθαι. De priore versu quæritur qui sint illi οἱ γάμον τεύξουσιν κτέ. Alii de procis Penelopes intelligunt; sed quamquam illi γάμον σπεύδειν recte dici possunt, nuptias efficere parentum est. Alii de Penelopes patre eiusque sociis; huic vero opinioni illud obstare videtur quod *ἔφεδνα* comparare procorum sit. Quid vero si οἱ referendum sit ad omnes qui Icarii domum conveniant ut nuptiae perficiantur? Γάμον τεύχειν quum sine dubio parentum sit, tamen eiusmodi est ut non perfici possit sine eo qui filiae

nuptias petat; ἀπρύνειν ἑρδνα partim procorum est, quibus dona nuptialia comparanda sunt, partim parentum, quibus incumbit ut iudicent utrum, sui filiaeque ratione habita, iis contenti esse possint necne. Id si probatur, alteri versui nullam difficultatem inesse videas, dummodo illud teneas, dona illa de quibus pactio initur, eo consilio patri tradi ut filiae commodis inserviant. Nec causa esse videtur cur in illo Odysseae versu (VI 159) quo Ulysses, Nausicaae supplicans, eum prae omnibus felicissimum praedicat qui eam ἐρέδνοισι βρίσας τοικόνδ' ἀγάγῃται, vocabulum βρίσας aliter accipiatur quam Pindarus eo utitur Nem. VIII 18, ὅσπερ καὶ Κινύραν ἔβρισε πλούτῳ; itaque Latine reddatur „qui te, donis nuptialibus onustam, domum suam ducet”. Quamquam enim dona illa Alcinoο tradenda sunt, Ulysses non dubitat quin Nausicaae sponsus in huius gratiam et huius felicitati prospiciens ea daturus sit.

Negari sane nequit haec omnia haudquaquam quadrare cum iis quae vel de virginibus quarum opera boves nanciscare, vel de procis apud Homerum legantur quibus fors faveat quod plurima dare possint. Sunt qui, quum hoc videant, tenendum esse dicant carmina HomERICA nec tempore nec loco uno composita esse; propterea non esse quod miremur de eadem re inter se diversissima in illis legi. Qui hoc negare ausit, neminem invenias; quod autem Schillerus de rerum scientia in medium profert, — alios eam quasi deam venerari, aliis egregiam vaccam videri quae butyrum sibi praebeat, — non tantum de omnibus rebus et omni tempore verum est, sed eosdem alias hanc, alias illam, ut fors tulerit, opinionem tenere ac laudare videas; nec cuiquam mirum videri debet poëtam dona nuptialia commemorantem, nonnumquam in eorum sententiam loqui quibus vaccae potius quam deae cordi sint.

In quaestione de donis nuptialibus non desunt ea quae obscura maneant, nec quisquam facile dixerit quid post nuptias illis fieri solitum sit. Nonnihil tamen lucis afferunt eae Odysseae partes in quibus Penelope et proci commemorantur, quae propterea magni momenti sunt iis qui historiae Graecorum operam dant, quod inde patet res Graeciae illo tempore quo Odyssea cantari coepta est, eadem ratione, sed non eadem de causa, qua Caffrorum res hodiernas, in transitione ex antiquiore

in novam et diversissimam condicionem versatas esse, quae causa fuit ut in rebus nuptialibus quaedam novarentur.

In Iliade regiam potestatem depictam videmus qualis aetate quae heroica dicitur fuit, quum incursiones in agros vicinos saepissime fierent, nec tamen bella maioris momenti, ut Troianum illud, incognita essent. Quaeri autem potest quae natura fuerit regiae illius potestatis. Agamemnon vocatur *σκηπτόχης βασιλεύς*, *ὃ τε Ζεὺς κῦδος ἔδωκε*; reges tamen, *βασιλῆες*, etiam sunt *μεγάθυμοι* illi *γέροντες* quos in consilium vocat. Nec tamen non erant illi qui, quum reges essent, in consilium non vocarentur; et in Odyssea quoque, quum Ulysses abesset, regale nomen Niso Amphinomi patri aliisque qui regno Ithacensi subditi erant, dari videmus. Hac de re plura dicere nunc non vacat; id vero notandum est HomERICA aetate regiam potestatem a patribus ad filios transisse quidem, sed hereditatis vim apud Graecos minus valuisse quam apud Caffros aliosque qui nullam religionem habeant praeter eam quae cum cultu avorum cohaereat. Agamemnon, in rixa illa cum Achille, non eo gloriatur quod Pelopis nepos est, sed quod Iovis favore fruitur; et quum Theoclymenus augur affirmat Telemachi genus prae ceteris vere regium esse, non aliam ob causam hoc praedicat quam quod, omine sibi oblato, deos ei favere vidit.

Telemachus autem, quum inde a proavo nemo ex Ithacae regibus plus unum filium habuisset, cognatis carebat quorum auxilio niteretur; et quum pater eius a bello Troiano non redisset, nec illo absente potestas regia valuisset, res Ithacae in peius ruere coeperant. In regia Penelope cum filio mansit, qui non id aetatis erat ut regnum sibi vindicare posset, sed cuius ius in aedes regias non sollicitabatur. Nemo est qui Odysseae de rebus Ithacensibus narrationem documentum historicum esse dixerit; id vero certum est eam congruere cum illis quae tali tempore fieri debuerint. Quicumque enim contentionem nobilissimorum iuvenum in Penelopes nuptiis petendis legerit, intellet si id quod in animo esset effecissent, futurum fuisse ut, etiamsi unus ex eorum numero cum reginae nuptiis regia quoque dignitate potitus esset, imperium regium ei regimini cederet quod a poëta Operum et Dierum vividis coloribus ut corruptelae et nequitiae plenum depingitur.

nuptias petat; ἀρτύειν ἑρδνα partim procorum est, quibus dona nuptialia comparanda sunt, partim parentum, quibus incumbit ut iudicent utrum, sui filiaeque ratione habita, iis contenti esse possint necne. Id si probatur, alteri versui nullam difficultatem inesse videas, dummodo illud teneas, dona illa de quibus pactio initur, eo consilio patri tradi ut filiae commodis inserviant. Nec causa esse videtur cur in illo Odysseae versu (VI 159) quo Ulysses, Nausicaae supplicans, eum prae omnibus felicissimum praedicat qui eam ἐρέδνοισι βρίσας τοικόνδ' ἀγάγῃται, vocabulum βρίσας aliter accipiatur quam Pindarus eo utitur Nem. VIII 18, ὅσπερ καὶ Κινύραν ἔβρισε πλούτῳ; itaque Latine reddatur „qui te, donis nuptialibus onustam, domum suam ducet”. Quamquam enim dona illa Alcinoο tradenda sunt, Ulysses non dubitat quin Nausicaae sponsus in huius gratiam et huius felicitati prospiciens ea daturus sit.

Negari sane nequit haec omnia haudquaquam quadrare cum iis quae vel de virginibus quarum opera boves nanciscare, vel de procis apud Homerum legantur quibus fors faveat quod plurima dare possint. Sunt qui, quum hoc videant, tenendum esse dicant carmina HomERICA nec tempore nec loco uno composita esse; propterea non esse quod miremur de eadem re inter se diversissima in illis legi. Qui hoc negare ausit, neminem invenias; quod autem Schillerus de rerum scientia in medium profert, — alios eam quasi deam venerari, aliis egregiam vaccam videri quae butyrum sibi praebeat, — non tantum de omnibus rebus et omni tempore verum est, sed eosdem alias hanc, alias illam, ut fors tulerit, opinionem tenere ac laudare videas; nec cuiquam mirum videri debet poëtam dona nuptialia commemorantem, nonnumquam in eorum sententiam loqui quibus vaccae potius quam deae cordi sint.

In quaestione de donis nuptialibus non desunt ea quae obscura maneant, nec quisquam facile dixerit quid post nuptias illis fieri solitum sit. Nonnihil tamen lucis afferunt eae Odysseae partes in quibus Penelope et proci commemorantur, quae propterea magni momenti sunt iis qui historiae Graecorum operam dant, quod inde patet res Graeciae illo tempore quo Odyssea cantari coepta est, eadem ratione, sed non eadem de causa, qua Caffrorum res hodiernas, in transitione ex antiquiore

in novam et diversissimam condicionem versatas esse, quae causa fuit ut in rebus nuptialibus quaedam novarentur.

In Iliade regiam potestatem depictam videmus qualis aetate quae heroïca dicitur fuit, quum incursiones in agros vicinos saepissime fierent, nec tamen bella maioris momenti, ut Troianum illud, incognita essent. Quaeri autem potest quae natura fuerit regiae illius potestatis. Agamemnon vocatur *σκηπτόχης βασιλεὺς*, ᾧ τε Ζεὺς κῦδος ἔδωκε; reges tamen, *βασιλῆες*, etiam sunt *μεγάθυμοι* illi *γέροντες* quos in consilium vocat. Nec tamen non erant illi qui, quum reges essent, in consilium non vocarentur; et in Odyssea quoque, quum Ulysses abesset, regale nomen Niso Amphinomi patri aliisque qui regno Ithacensi subditi erant, dari videmus. Hac de re plura dicere nunc non vacat; id vero notandum est HomERICA aetate regiam potestatem a patribus ad filios transisse quidem, sed hereditatis vim apud Graecos minus valuisse quam apud Caffros aliosque qui nullam religionem habeant praeter eam quae cum cultu avorum cohaereat. Agamemnon, in rixa illa cum Achille, non eo gloriatur quod Pelopis nepos est, sed quod Iovis favore fruitur; et quum Theoclymenus augur affirmat Telemachi genus prae ceteris vere regium esse, non aliam ob causam hoc praedicat quam quod, omine sibi oblato, deos ei favere vidit.

Telemachus autem, quum inde a proavo nemo ex Ithacae regibus plus unum filium habuisset, cognatis carebat quorum auxilio niteretur; et quum pater eius a bello Troiano non redisset, nec illo absente potestas regia valuisset, res Ithacae in peius ruere coeperant. In regia Penelope cum filio mansit, qui non id aetatis erat ut regnum sibi vindicare posset, sed cuius ius in aedes regias non sollicitabatur. Nemo est qui Odysseae de rebus Ithacensibus narrationem documentum historicum esse dixerit; id vero certum est eam congruere cum illis quae tali tempore fieri debuerint. Quicumque enim contentionem nobilissimorum iuvenum in Penelopes nuptiis petendis legerit, intellet si id quod in animo esset effecissent, futurum fuisse ut, etiamsi unus ex eorum numero cum reginae nuptiis regia quoque dignitate potitus esset, imperium regium ei regimini cederet quod a poëta Operum et Dierum vividis coloribus ut corruptelae et nequitiae plenum depingitur.

Inter Penelopes procos, qui multi erant, sine dubio plures fuerunt qui sperarunt vel opibus et nobilitate, vel mentis et animi viribus, vel denique gratia quae cum regina sibi esset, se id quod vellent assequi posse; alii vero, pro quibus libro secundo Leocritus verba facit, plurimi faciebant coenam, qua quotidie in regia fruebantur ¹⁾. Haec omnia Telemachus vehementer improbat; quotidie porcos aliasque pecudes ex suis gregibus mactari, nec populum, qui sub paterno Ulyssis regimine in summa prosperitate vixisset, quidquam facere in gratiam suam. Ipsos procos in eo reprehendit quod, matris nuptias petentes, non potius patris eius Icarii domum frequentent. Respondent id se facturos quum Telemachus matrem iusserit ad patrem redire. Ille vero negat se illam quae ipsum pepere-rit et nutriverit domo exire iussurum; id si fecerit Icarium avum suum sibi inimicum redditurum, et coactum iri grandem pecuniam ei solvere. Huic loco (II 132 sqq.) ea difficultas inesse perhibetur, quod non liqueat cur Telemacho necesse sit quidquam Icario pendere; hunc enim *τέδνα* pro filia accepisse, non dedisse. At ex ipso hoc loco coniectura assequi possis quid de donis illis nuptialibus fieri solitum sit. Quum enim numerus boum illo nomine datorum semper accrescere debuerit, vix dubitari potest quin pater, quum nepos sibi natus esset, hunc parte gregis donaverit; si vero nepos, quum adoleverit ac paternae domus factus sit dominus, matrem inde expellat, quis mirari possit si avus dona illa reposcat?

Paratum vero Telemachus se profitetur iter suscipere in quo de patris fato certior fieri possit; quem si diem obisse appareat, iusta se ei facturum matremque — quam viduam manere illo tempore moris Graecorum non fuit — in matrimonium daturum.

1) In Leocriti oratione (Od. II 243 sqq.) versus 245 retinendus mihi videtur, et ita cum priore explicandus ut *ἀνδράσι καὶ πλεόνεσσι* cum *ἀργαλέον* δὲ iungatur. Mentor populum hortatur ut paucorum procorum insolentiam reprimat; respondet Leocritus ne populo quidem, quamquam numero procos superet, facile fore cum his de coena certare. Comparari cum hoc argumento possit locus Odysseae (XVII 473), ubi Ulysses Antinoom in eo reprehendit quod eum ventris causa iniuria affecerit. Addit Leocritus ne Ulyssem quidem si redeat et (nam hoc postea in mente fuisse videtur) populo se ducem praebeat, procos superaturum. Versum 251 eiiciendum esse non tantum ex loci sententia, sed etiam ex insulso additamento *σὺ δ' οὐ κατὰ μοῖραν ὕψιπας* apparet.

Haec quoque verba (Od. I 292 sq. II 222 sq.) dubitationi ansam dederunt. Priore loco Minerva, quae sub forma vicini reguli Telemachum adiit, hoc ut agat ei suadet; quum autem addit ei curandum esse ut procos vel dolo vel vi interimat, non esse perhibetur cur, quum Penelope novum matrimonium contraxerit, procis, qui tum iam nulli futuri sint, insidiae struantur; itaque versum de matrimonio illo eiiciendum esse. Qui vero res Ithacensium probe consideraverit, videbit Minervam recte facere in consilio illo dando; Telemacho enim nullam spem tranquillii regni futurum fuisse nisi rerum novarum fautores e medio tolleret. Addunt non Telemacho sed Icario iure illis temporibus vigenti mandatum fuisse ut de novis Penelopes nuptiis pactiorem faceret. Quum vero Telemachus id perfecisset ut paternam domum suo iure regeret, non minore in tali re auctoritate futurus erat quam avus; nec procis, quum audissent Telemachum navi sibi a nobili Ithacensi credita, primariis adolescentibus comitibus, Pylum profectum esse, tantus metus iniectus esset, nisi id ipsum timuissent ne, quum redisset, ea sibi sumpturus esset quibus ostenderent se legitimi regis partes agere velle. Inde factum est ut redeunti ei insidias struerent, quippe quem vivum semper inimicum habituri essent, quumque ex illis salvus evasisset, consilium inirent occidendi eum domoque regia illi tradita cui contigisset ut Penelopen duceret, cetera eius bona inter se partirentur. Penelopen vero sibi, vel potius sorti, ius vindicasse ut constitueret cui ipsa nuberet, nec quidquam sive patris sive filii in se ius curasse, nota res est.

Superest ut de ratione qua *τέδνα* HomERICA recentiorum temporum doti loco cesserint, pauca in medium proferantur. Hic quoque Caffrorum res quaerentibus viam monstrant. Verbo iam memoratum est ut Graecos iis temporibus quae Odysseam legenti ob oculos ponantur, ita hoc tempore Caffros ex prisca in novam diversamque condicionem transire. Ante paucos annos nihil apud eos usitatius fuit quam ut regulus cum militibus suis agrum finitimorum suorum invaderet praedamque inde abigeret; nec si quis ex Caffrorum gente maioribus quam vicini opibus potitus esset, illi deerant qui magices et maleficii eum accusarent, ut bona vitamque ei eriperent. Inde fiebat ut certae

divitiae nemini, opes ex praeda petitaе iuveni fortissimo et acerrimo cuique contingerent. Tali autem iuveni nihil optatius esse quam ut boves quibus potitus esset in virgines emendas impendat quis neget? Nunc vero, sub Anglorum dominatione, nec praedam agere nec maleficii crimine quemquam perdere licet, eaque causa est cur in Caffraria senes, quorum armenta volventibus annis creverint, in emendis puellis iuniores superent; in Rhodesia iuniores nuper operam dederint ut lex non scripta, quae puellas a patribus emi iubeat, antiquetur. Moribus enim mutatis instituta quoque quae inde originem duxerunt, stare non possunt. Iam qui in Iliade Nestorem prima adolescentia praedatoriae excursioni adfuisse viderit, qua Epei pro facinoribus poenas pendere cogerentur, intellegat necesse est tali tempore nobili ac forti iuveni facile fuisse iis potiri quibus uxorem sibi parare posset. Odyssea autem, ubi Antinoi patrem, quod piraticam fecisset, populus Ithacensis bonorum direptione vel etiam morte mulcasset nisi Ulysses periculo eum eripuisset, mitiores iam mores et initia eius condicionis rerum exhibet quae ex Hesiodi carminibus cognita est.

Quid autem Hesiodi aetate fieri videmus? Agricola qui rei rusticae operam dare coeperit agrumque sibi paraverit, uxori ducendae mulierem emptam praeferre cui labores serviles imponat; summaeque sapientiae esse dici si quis, uxore ducta, unico filio contentus sit, alteri procreando non indulgens priusquam, si omnia prospera sibi evenerint, in senectutis limine versetur. Talia tempora non ea erant quibus magnae opes impenderentur in emendam unam ex illis quarum quae prima in terris visa esset, ab Epimetheo domo recepta, operculum dolii dimovisset omniaque inde mala per genus humanum dispersisset. Sed haec hactenus, nam quoniam antiquiorum lyricorum carminibus, pauculis fragmentis exceptis, caremus, rem longius persequi vix possis.

Scripsi Coloniae Capensis
metropoli, mense Martio anni p. C. 1898.

AD MENANDRI FRAGMENTUM NUPER REPERTUM.

SCRIPSIT

J. VAN LEEUWEN J. F.

Le Laboureur de Ménandre ... par J. Nicole,
Genève 1898.

Menander's Γεωργός, ... by B. P. Grenfell
and A. S. Hunt, Oxford 1898.

Anno 1876 Cobetus in *Mnemosyne* evulgavit Menandri fragmenta duo inedita, quae plus triginta annis antea ei dederat Tischendorf ex IVⁱ saeculi codice descripta; vid. apud Kockium Menandri fr. 530 et adesp. 105 et 114.

Post quatuor lustra simile ἔρμασιον contigit Iulio Nicole, v. d., in Academia Genevensi professori ordinario, quem Homeri studiosi norunt omnes. Hic enim in codicis papyracei laciniis quibusdam, quas hieme anni 1896 dono acceperat, invenit fragmenta satis ampla ex *Agricola* Menandri fabula evulsa, et sequenti anno in communem philologorum usum edidit commentariis instructa ¹⁾.

Qui liber quanto studio a multis statim fuerit arreptus et pervestigatus, dicere nihil nunc attinet; unus tamen hic est commemorandus Fridericus Blass, qui egregio acumine mox perspexit lacinias illas neque a pluribus foliis esse abscissas, id quod putaverat primus editor, neque plures manus ostendere, sed apte inter se iunctas unum folium efficere integrum, in recto latere quadraginta quatuor versus exhibens et quadraginta

1) In libelli tegimento numerale legitur 1898, sed scriptum esse ante mensem Iulium anni 1897 apparet p. 62.

tres in verso cum quadragesimi quarti vestigiis. Qui versuum numerus (XLIV vel XXII) quantas in vetustis libris olim partes egerit et etiam nunc agat, plus semel data opera exposui equidem; vid. de Sophoclis Aiace p. 140 sqq. et Enchirid. dictionis epicae p. L. Operae autem pretium videtur observasse etiam versus a Cobeto evulgatos XLIV esse numero; quod quamquam casu fieri potuisse non nego, efficit tamen ut cum Wilamowitzio vehementer dubitem num iure a Kockio in plura fragmenta discerpti fuerint, totam enim paginam e Menandri comoedia aliqua evulsam a Tischendorfio esse descriptam sponte quivis suspicetur. Minime autem constat, quod sumsit Cobet, *Δεισιδαλμονα* illam fabulam fuisse.

Post acutam Blassii observationem conciderunt quaecunque Nicolius de fabulae compositione hariolatus fuerat, ingenio liberius indulgens et ludens fortasse potius quam serio. Multa tamen manent quae et ipse et post illum alii prudenter annotarunt. Hisce autem diebus ad me perlatum est exemplar novae editionis, quam papyro denuo inspecto curarunt philologi Britannii Grenfell et Hunt. Quo accepto tandem satis instructum me putavi ad periculum faciendum an probabilius possent constitui quae nondum satis bene cohaerere satisve commode expressa esse viderentur. Nam Nicolii libellus admirationis profecto stupore me perculerat, non incitaverat ad meas vires intendendas.

Folium e codice, — non enim voluminibus tunc temporis uti pergebant homines, — e codice quarti quintive post Christum saeculi desumptum esse testantur editores Britannii, qui harum rerum peritissimos antehac se praestiterunt. Superscriptum est priori paginae numerale ε, posteriori ζ, itaque intellegimus tria olim folia praecessisse, quae in quinque paginis $5 \times 44 = 220$ fere versus habuerint; primam autem codicis paginam fabulae argumentum et personarum nomina exhibuisse suspicari licet. Codex litteris uncialibus ab homine indocto vitiose admodum est exaratus.

Loquendi initium in nostro fragmento facit *iuvenis* aliquis, qui Corintho nuper redux nuptias domi offendit a patre sibi paratas. Id quod praeter ipsa fragmenti nostri verba docet locus e Georgo antehac notus (fr. 100 Kock):

ἐμβεβρόντησαι; γελοῖον, ὃς κόρης ἐλευθέρας
εἰς ἔρωθ' ἤκων σιωπᾶς καὶ μᾶτην πονομένους
περιορᾶς γάμους σεαυτῷ.

Quae amici alicuius ad hunc iuvenem esse verba quivis videt.

Iamque inops consilii e domo paterna prorupit, nam amat puellam quandam, Myrrhinae filiam, feminae pauperis sed liberae et honestae. Vid. fragmentum modo allatum et amici hanc mulierculam alloquentis verba in fr. 94 Kock:

ὃ δ' ἡδίκηκώς ὅστις ἔσθ' οὗτός ποτε
τὴν ὑμετέραν πενίαν κακοδαίμων ἐστὶ κτῆ.

Iuvenis postquam abiit, ipsa *puella* in scenam prodit cum *Philinna* anicula, quam eius nutricem esse suspicor, colloquens. Dein supervenit servus *Davus*, qui *Myrrhinae* e domo sua prodeunti inexpectatum affert nuncium: *Cleagnetum* senem quendam agricolam, qui gravissimo vulnere laborans a *Myrrhinae filio* in eius vicinia rure degenti comiter adiutus esset et sanatus, hunc diligere coepisse, et nunc, quo gratum ei animum testaretur, eius sororem sine dote uxorem ducere secum decrevisse.

Itaque mox aderit frater procum grandaevum secum adducens: virginem vitiatam esse apparebit. Et hic finem habet nostrum fragmentum.

In scena adspectas esse duas domus sibi vicinas, in altera autem habitasse Myrrhinam, in altera patrem iuvenis qui primus verba facit, probabiliter statuerunt Grenfell et Hunt v. d., quos etiam in ceteris, quae hactenus de fabulae argumento observavi, presse fere sum secutus.

Cleagnetus igitur est γεωργός ille, qui nomen suum ipsi dedit fabulae. Ceterorum nomina ignoramus, nisi quod *Gorgiae* aliquas in ea partes fuisse e fragmentis antehac cognitae 93 et 95 constat; quem patrem fuisse iuvenis, qui Myrrhinae filiam compressit, statuunt Nicolius et editores Britannii. Equidem si contendam puellae *fratri* hoc fuisse nomen refelli nequeam, opinor; sed malo statuere nos ignorare quis Gorgias ille fuerit. Praeterea suspicari licet fabulam eum habuisse exitum ut appareret *Cleagnetum* puellae, quam uxorem sibi expetit, esse patrem, Myrrhinae pristinum amatorem. Sed haec quoque nimis

Repetam nunc litteras quae testibus editoribus in fragmento extant, dein ita ut possum eas explebo et distinguam, tandem adscribam nonnulla de Nicolii et Britannorum lectionibus; sed neque his impugnandis neque meis qualibuscunque coniecturis commendandis immorabor, ne nimius fiam. Incerta me prolaturum scio, nec dubito quin etiam falsa sim propositurus: probabilia si quaedam ex meis visa fuerint, nihil amplius requiram.

Littera N. indicabo lectiones primi editoris Nicolii, littera B. coniecturas Blassii, litteris GH. quae editores Britanni Grenfell et Hunt proposuerunt, litteris vL. mea ipsius conamina.

Recto.

5

ΠΡΟCΙΩΝΠΡΑΤ'ΤΩΝ
ΤΠΟΦΟΒΟΤΜΕΝΟC
ΤΔ..ΔΟΚΟΤΝ

-ΘΟΜΕΙΡΑΚΙCΚΟCΕΝΑΓΡΩΔΙΕΤΕΛΕΙ
5CΤΜΒΕΒΗΚΟCΩΜ'ΑΠΟΛΟΛΗΚΕ
.....ΜΟΝΕΙCΚΟΡΙΝΘΟΝΕΠΙΠΡΑΞΙΝΤΙΝΑ
.....ΠΟΝΤΚΤΑΓΙΝΟΜΕΝΗΤΟΤCΓΑΜΟΤC
.....ΒΑΝΩΜΟΙΤΟΤCΘΕΟΤCΕCΤΕΦΑΝΟΤC
.....ΡΑΘΤΟΝΤΑΕΝΔΟΝΕΚΔΙΔΩCΙΔΕ
10ΠΑΤΗΡΟΜΟΠΑΤΡΙΑΓΑΡΕCΤΙΜΟΙ
.....ΝΤΝΙΓΤΝΑΙΚΟCΤΡΕΦΟΜΕΝΗC
.....ΔΕΛΦΗ.ΙΝΑΔΕΔΤCΦΕΤΚΤΩΚΑΚΩ
.....ΑΠΛΗΝΟΤΤΩCΕΧΩ
.....ΚΙΑCΟΤΔΕΝΦΡΑCΑC
15ΛΙΠΩΝΔΕΤΟΝΓΑΜΟΝΤΗΝΦΙΛΑΤΑΤΗΝ
...ΑΝΑΔΙΚΗCΑΙΜ'ΑΝΟΤΓΑΡΕΤCΕΒΟC
...Π'ΤΕΙΝΔΕΜΕΛΛΩΝΤΗΝΘΤΡΑΝΟΚΝΩΠΑΛΑΙ
...Κ'ΟΙΔΑΓΑΡΤΟΝΑΔΕΛΦΟΝΕΙΝΤΝΕΞΑΓΡΟΤ
...ΝΘΑΔ'ΕΠΙΔΗΜΕΙΠΑΝΤΑΠΡΟΝΟΕΙCΘΑΙΜ'ΕΔΕΙ
20 .ΛΛ'ΕΚΠΟΔΩΝΑΠΕΙΜΙΚΑΙΒΟΤΛΕΤCΟΜΑΙ
ΤΟΤΤ'ΑΤΘ'ΟΠΩCΔΕΙΔΙΑΦΤΓΕΙΝΜΕΤΟΝΓΑΜΟΝ
...ΛΛ'ΩCΠΡΟCΕΤΝΟΤΝΩΦΙΛΙΝΑΤΟΤCΛΟΓΟΤC
...ΟΟΤΜΕΝΗCΕΠΑΝΤΑΤΑΜΑΤΤΗCΔΕΓΩ
...ΟΙCΔ'ΕΓΩΝΤΝΕΙΜΙΚΑΙΝΗΤΩΘΕΩ
25 ...ΩΓ'ΑΚΟΤΟΤCΩΤΕΚΝΟΝΜΙΚΡΟΤΔΕΩ

.. ΟΣΤΗΝΘΤΡΑΝΘΛΘΟΤΣΑΚΑΙΚΑΛΕΣΑΤΟΝ
 ... ΖΩΝ'ΕΞΩΤΟΤΤΟΝΕΙΠΕΙΝΟCΑΦΡΟΝΩ
 ... ΙΓΕΦΙΛΙΝΑΧΑΙΡΕΤΩ·ΤΙΧΑΙΡΕΤΩ
 ... ΩΖΕΤΩΜΕΝΟΤΝΤΟ..ΤΩCΩΝΓΑΜΕΙΝ
 10 ... ΑΡΟCΟΤΤΟCΗΔΙΚΗΚΩCΤΗΝΚΟΡΗΝ
ΤΟCΟΤΤΟΤCΚΑΤΑΤ....ΠΡΟCΕΡΧΕΤΑΙ
ΟΘΕΡΑΠΩΝΕΞΑΓΡΟΤΔΛΟCΒΡΑΧΤ
ΜΕΤΑCΤΩΜΕΝΤΙΔ'ΗΜΙΝΕΙΠΕΜΟΙ
 ΜΕΛΕΙ·ΚΑΛΟΝΓ'ΑΝΕΙΗΝΗΔΙΑ
 15 ΑΓΡΟΝΓΕΩΡΓΕΙΝΕΤCΕ.....ΕΝΑ
 ΟΙΜΑΙΦΕΡΕΙΓΑΡΜΤΡΡ.....ΚΑΛΟΝ
 ΑΝΘΗΤΟCΑΤΤΑΤΑΛΛΑΔΑ.....Η
 ΑΠΕΔΟΚΕΝΟΡΘΩCΚΑΙΔΙΚΑΙΩCΟΤ
 ΑΛΛ'ΑΤΤΟΤΟΜΕΤΡΟΝΟCΤΡΟCΕΙCΕΝΕΓΚΟΜΩC
 20 ΠΑΝΤΑΟCΑΦΕΡΟΜΕΝΤΑΤΤΑΠΑΝΤ'ΕΙCΤΟΤCΓΑΜΟΤC
 ΩΧΑΙΡΕΠΟΛΛΑΜΤΡΡΙΝΗ:Ν.ΚΑΙCΤΓ
 Ο..ΕΚΑΘΕΩΡΟΤΝΓΕΝΙΚΗΚΑΙΚΟCΜΙΑ
 ΓΤΝΑΙΤΙΠΡΑΤ'ΤΕΙCΒΟΤΑΟΜΑΙC'ΑΓΛΘΩΝΛΟΓΩΝ
 ΜΑΛΛΟΝΔΕΠΡΑΞΕΩΝΕCΟΜΕΝΩΝΕΑΝΟΙΘΕΟΙ

Verso.

ζ

15CΙΓ...ΔΙΚΑΙΦΘΑCΑΙΠΡΩΤ
 ΟΚΛΑΙΕΝΕΤΟCΓΑΡΟΤΤΟΜΕΙΡΑΚΙΟΝ
 .Ρ.ΑΖΕΤΑΙΠΡΩΗΝΠΟΤ'ΕΝΤΑΙCΑΜ
 CΚ.Π'ΤΩΝΔΙΕΚΟΥΕΤΟCΚΕΛΟCΧΡΗC...ΠΑΝΤ
 ΤΑΛΑΙΝ'ΕΓΩ:ΘΑΡΡΕΙΤΟΠΕΡΑCΔ'ΑΚΟΤΕΜΟΤ
 10 ΑΠΟΤΟΤΓΑΡΕΔΚΟΤCΩCΤΡΙΤΑΙΟΝΕΓΕΝΕΤΟ
 ΒΟΤΒΩΝΕΠΗΡΘΗΤΩΓΕΡΟΝΤΙΘΕΡΜΑΤΕ
 ΕΠΕΔΑΒΕΝΑΤΤΟΝΚΑΙΚΑΚΩCΕCΧΕΝΠΑΝΤ
 ΑΛΛ'ΕΚΚΟΡΗΘΕΙΗCCΤΓ'ΟΙΑΤΑΓΛΘΑ
 ΗΚΕΙCΑΠΑΓ'ΕΛΛΩΝ:CΙΩΠΑΓΡΑΪΔΙΟΝ
 5 ΕΝΤΑΤΘΑΧΡΕΙΑCΓΕΝΟΜΕΝΗCΑΤΤΩΤΙΝΟC
 ΚΗΔΕΜ.ΝΟCΟΙΜΕΝΟΙΚΕΤΑΙΚΑΙΒΑΡΒ..ΟΙ
 Ε..C'ΕΚΕΙΝΟCΕCΤΙΝΟΙΜΩΖΕΙΝΜ..ΡΑΝ
 Ε..Γ.ΝΑΠΑΝΤΕCΟΔΕCΟCΪΙΟCΟ
 ΝΟΜΙCΑCΕΑΤΤΟΤΠΑΤΕΡΑΠΟΡ
 10 ΗΔΕΙΦΕΝΕΞΕΤΡΙΒΕΝΑΠΕΝ.ΖΕΝΦΑΓΕΙΝ
 ΠΡΟCΕΦΕΡ..ΑΡΕΜΤΘΕΙΤ'ΟΠΑΝΤΦΑΤΛΟCΕΧΕΙ

- ...Ζ. ΝΤ'ΑΝΕΣΤΗΣ'ΑΤΤΟΝΕΠΙΜΕΛΟΤΜΕΝΟΝ
 ..ΛΟ.ΤΕΚ...Ν:ΝΗΤΟΝΔΙ'ΕΤΔΗΤΑΓ'ΟΤΤΩΣΕΙ
ΑΒΩΝΓΑΡΑΤΤΟΝΕΝΔΟΝΚΑΙΣΧΟΛΗΝ
 65ΑΠΑΛΛΑΓΕΙΣΔΙΚΕΛΛΗΣΚΑΙΚΑΚΩΝ
ΤΙΣΕΣΤΙΣΚΛΗΡΟΣΟΓΕΡΩΝΤΩΒΙΩ
ΑΚΙΟΤΤΑΠΡΑΓ'ΜΑΤΑΕΝ.ΚΡΙΝΕΙΤΙΝΑ
ΟΤΧΙΠΑΝΤΑΠΑΣΙΝΑΓΝΟΩΝΙΪΣΩΣ
ΜΕΝΟΤΔΕΤΟΤΝΕΑΝΙΣΚΟΤ
 70ΗΣΑΔΕΛΦΗΣΕΜΒΑΛΛΟΝΤΟΣΟΤΚΑΙ
ΕΠΑΘΕΝΤΙΚΟΙΝΟΝΚΑΙΧΑΡΙΝ
 ..ΣΕΠΙΜΕΛΕΙΑΣΩ.ΕΤ'ΕΚΠΑΝΤΟΣΛΟΓΟΤ
 ...ΝΑΤΤΟΝΑΠΟΔΟΤΝΑΙΜΟΝΩΣΤ'ΩΝΚΑΙΓΕΡΩΝ
 .ΟΤ.ΕΣΧΕΤΗΝΓΑΡΠΑΙΔ'ΤΠΕΣΧ...ΑΙΓΑΜΕΙΝ
 75 .ΕΦΑΛΛΙΟΝΕΣΤΙΤΟΤΤΟΤΟΤΠΑΝΤΟΣΛΟΓΟΤ
 ...ΤΣΙΝΗΔΗΔΕΤΡ'ΑΠΕΙΣΙΝΕΙΣΑΓΡΟΝ
ΛΑΒΩΝ.ΑΤΣΕΣ.....ΧΟΜΕΝΟΙ
 ..ΣΝΟΤΘΕΤΗΤΩ...Ο
 ...Α.....ΑΣ...ΙΔ.....ΙΪΣΩΣ
 80 .ΖΗΝΟΠ...ΗΜ.....Τ..ΔΤΣΤΧΕΙΝ
 ...ΛΟΤΣΙΣΕΞΕΙΤΟΤΣΟΡΩΝΤΑΣΕΣΙΔΕ
ΣΕΙΣΤΟΤΟΙΟΤΤ'ΕΤΚΤΟΝΗΤ'ΕΡΗΜΙΑ
 ..ΑΓ'ΕΛΙΣΑΣΘΑΙΠ...ΣΕΤΑΤΤ'Ε.ΟΤΛΟΜΗΝ
 ...ΩΣΩΠΟΛΛΑΚΑΙΣΤΓΕΤΙΠΕΠΟΝΘΑΣΤΕΚΝΩ ÷(
 85ΡΙΠΑΤΕΙΣΤΡΙΒΟΤΣΑΤΑΣΧΕΙΡΑΣΤΙΓΑΡ
 ..ΛΙΝΝΑΠΟΡΟΤΜΑΙΝΤΝΤΙΠΟΙΗΣΑΙΜΕΔΕΙ
ΙΤΙΝΟΧΗΠΑΙΣΕΣΤΙΤΟΤΤΩΚΟΤ...Λ.Ν..

ΙΥΝΕΝΙΣ.

- ⌣ - ⌣ - ⌣ ⌣ προσιών πράττων ⌣ -
 ⌣ - ⌣ - ⌣ ὑποφοβούμενος ⌣ -
 ἢ δ' οὐ πονηρὸς οὐδ' ἐδόκουν ⌣ - ⌣ -
 ⌣ - ε δ μειρακίσκος ἐν ἀγρῷ διετέλει.
 5 τί δὲ νῦν τὸ συμβεβηκὸς ὃ μ' ἀπολώλεκε
 κακοδαίμον', εἰς Κόρινθον ἐπὶ πρᾶξιν τινα
 ἀπίδνθ'; ὑπὸ νύκτα γιγνομένους τινὰς γάμους
 καταλαμβάνω μοι, τοὺς θεοὺς ἐστεμμένους,
 τὸν πατέρα θύοντ' ἔνδον, ἐκδίδωσι δὲ
 10 αὐτὸς δ πατήρ· ὁμοπατρία γάρ ἐστί μοι

- ἔνδον ὑπὸ τῆς νυνὶ γυναικὸς τρεφομένη
 ἡβῶσ' ἀδελφῇ. τίνα δὲ δυσφεικτῷ κακῷ
 εὖρω φυγὴν οὐκ οἶδα. πλὴν οὕτως ἔχων
 ἐξῆλθον ἐκ τῆς οἰκίας οὐδὲν φράσας
 οὐδένι, λιπὼν δὲ τὸν γάμον. τὴν φιλάττην
 μὰ Δι' οὐκ ἂν ἀδικήσαιμ' ἂν· οὐ γὰρ εὐσεβές.
 κόπτειν δὲ μέλλων τὴν θύραν ὁκνῶ πάλαι·
 οὐκ οἶδα γὰρ τὸν ἀδελφὸν εἰ νῦν ἐξ ἀγροῦ
 ἐνθάδ' ἐπιδημεῖ. πάντα προνοεῖσθαι με δεῖ.
 ἀλλ' ἐκποδὼν ἄπειμι καὶ βουλευέσμαι
 τοῦτ' αὐθ' ὅπως δεῖ διαφυγεῖν με τὸν γάμον.

Abiit. Procedunt PUELLA eiusque nutritrix PHILINNA.

PUELLA.

ἀλλ' ὥς πρὸς εὖνουν, ὦ Φίλινα, τοὺς λόγους
 ποιομένη σε πάντα τὰ μαυτῆς λέγω.
 ἐν τοῖσδ' ἐγὼ νῦν εἰμι.

PHILINNA.

καὶ νῆ τῷ θεῷ

- ἔγωγ' ἀκούουσ', ὦ τέκνον, μικροῦ δέω
 πρὸς τὴν θύραν ἔλθοῦσα καὶ καλέσασα τὸν
 ἀλαζόν' ἔξω τοῦτον εἰπεῖν ὅσα φρονῶ.

PUELLA.

ἔμοιγε, Φίλινα, χαιρέτω!

PHILINNA.

τί χαιρέτω;

- οἰμωζέτω μὲν οὖν τοιοῦτος ὢν. γαμεῖ
 ὁ μιστὸς οὗτος ἡδίκηκός τὴν κόρην;
 τί δαὶ τοσούτους κατατεμῶν προσέρχεται
 θαλλοὺς ὁ θεράπων ἐξ ἀγροῦ Δᾶος; βραχὺ
 τμηδὶ μεταστῶμεν.

PUELLA.

τί δ' ἡμῖν, εἰπέ μοι,

τούτου μέλει;

PHILINNA.

καλὸν γ' ἂν εἴη, νῆ Δία.

*Ambae secedunt; sequentia autem audiunt et cernunt, sed ipsae
 non cernuntur. — Procedit DAVUS servus, magnam vim frondis
 rumpitque afferens.*

DAVUS.

- 35 ἀγρὸν γεωργεῖν εὐσεβέστερον οὐδένα
οἶμαι· φέρει γὰρ ὅσα θεοῖς ἄνθη καλὰ
αὐτόματα πάντα· τᾶλλα δ' ἂν τις καταβάλλῃ,
ἀπέδωκεν ὀρθῶς καὶ δικαίως, οὐ πλεον
ἄλλ' αὐτὸ τὸ μέτρον.

Alta voce clamans:

- 40 πάνθ' ὅσια φέρομεν ταῦτα, πάντ' εἰς τοὺς γάμους.
Procedit MYRRHINA materfamilias.
ὦ χαῖρε πολλά, Μυρρίνη.

MYRRHINA.

πάνυ καὶ σύ γε.
ὀψὲ καθεώρων.

DAVUS.

- γεννικὴ καὶ κοσμίᾳ
γύναι, τί πράττεις; βούλομαι σ' ἀγαθῶν λόγων,
μᾶλλον δὲ πράξεων ἐσομένων, ἣν οἱ θεοὶ
45 θέλωσι, γεῦσαι καὶ φθάσαι πρῶτος φράσας.
ὁ Κλεαίνετος γάρ, οὗ τὸ μειράκιον τὸ σὸν
ἐργάζεται, πρῶτον ποτ' ἐν ταῖς ἀμπέλοις
σκάπτων διέκοψε τὸ σκέλος χρηστῶς πάνυ.

MYRRHINA.

τάλαιν' ἐγώ!

DAVUS.

- θάρρει, τὸ πέρας δ' ἄκουέ μου.
50 ἀπὸ τοῦ γὰρ ἔλκου, ὥς τριταῖον ἐγένετο,
βουβῶν ἐπήρθη τῷ γέροντι θερμὰ τε
ἐπέλαβεν αὐτὸν καὶ κακῶς ἔσχευεν πάνυ.

PHILINNA *secum*:

ἀλλ' ἐκκορηθείης σύ γ', οἶα τὰγαθὰ
ἦκεις ἀπαγγέλλων.

PUELLA *ad Philinnam*:

σιῶπα, γράδιον.

DAVUS.

- 55 ἐνταῦθα χρείας γενομένης αὐτῷ τινος
κηδεμόνος, οἱ μὲν οἰκέται καὶ βάρβαροι,
— ἅπαις ἐκεῖνός ἐστιν, — οἰμώζειν μακρὰν

ἔλεγον ἅπαντες, ὃ δὲ σὸς υἱός, οἶονεἰ
νομίσας ἑαυτοῦ πατέρα θεραπεύειν, αἰεὶ
ἤλειφεν, ἐξέτριβεν, ἀπένιζεν, φαγεῖν
προσέφερε, παρεμυθεῖθ' ὁπότε Φαύλως ἔχοι,
καὶ ζῶντ' ἀνέστησ' αὐτὸν ἐπιμελούμενος.

MYRRHINA.

Φίλον τέκνον!

DANUS.

νῆ τὸν Δί' εὖ δῆθ' οὕτοσι
ποιῶν. λαβὼν γὰρ αὐτὸν ἔνδον καὶ σχολὴν
ἄγων, ἀπαλλαγείς δικέλλης καὶ κακῶν,
— οὕτω τίς ἐστι σκληρὸς ὃ γέρων τῷ βίῳ —
τοῦ μειρακίου τὰ πράγματ' ἀνακρίνει τίνα,
ταῦτ' οὐχὶ παντάπασιν ἀγνοῶν ἴσως.
ἀποκρινομένου δὲ τοῦ νεανίσκου, τέλος
περὶ τῆς ἀδελφῆς ἐμβαλόντος τοῦ γάμου
λόγον, πάθῃμ' ἔπαθέ τι καινόν, καὶ χάριν
τῆς ἐπιμελείας ὥς ἔτ' ἐκ παντὸς λόγου
δέον αὐτὸν ἀποδοῦναι, μόνος τ' ὢν καὶ γέρων
νοῦν ἔσχε· τὴν γὰρ παῖδ' ὑπέσχηται γαμεῖν.
κεφάλαιόν ἐστι τοῦτο τοῦ παντὸς λόγου.
ἤξουσιν ἤδη δεῦρ'· ἄπεισιν εἰς ἀγρὸν
ὕμᾱς λαβὼν· παύσεσθε λιμῶ μαχόμενοι
δυσνουθετήτῳ· *illuc autem migrare
multo minus iucundum videtur ἴσως*.
ἢ ζῆν ὅπου πεπαυμένος τοῦ δυστυχεῖν
πολλούς τις ἔξει τοὺς ὀρώντας, ἔστι δὲ
σκότος εἰς τὸ τοιοῦτ' εὐκτὸν ἢ τ' ἐρημία.
εὐαγγελίσασθαι πρὸς σὲ ταῦτ' ἐβουλόμην.
ἔρρωσο.

MYRRHINA.

καὶ σύ γε πολλά.

(*Abiit Danus, domum intrat Myrrhina.*)

NUTRIX *ad puellam*:

τί πέπονθας, τέκνον;

τί περιπατεῖς τρίβουσα τὰς χεῖρας;

PUELLA.

τί γάρ,

Φίλινν'; ἀποροῦμαι. νῦν τί ποιῆσαι με δεῖ;

NUTRIX? an MYRRHINA?

ΙΤΙΝΟΣ ἡ παῖς ἐστὶ τουτωκου.

1. Virgulam, qua elisio indicari solet, etiam alio consilio librarium interdum adhibuisse, primus statim versus docet, nam ne potuit quidem putare ante litteras των verbi *πραττων* elisione aliquid esse suppressum. Videmus autem saepius usurpatam ubi periculum esse videbatur ne duae litterae pro una haberentur, ΤΤ, ΠΤ, ΓΜ, ΓΓ; vid. vs. 17, 43, 48, 67, 83. Itaque ne versu quidem 57 quidquam huic signo tribuerim.

3. Fragmentum e Georgo antehac cognitum (99 Kock) ἤ(ν) δ' οὐ πονηρὸς οὐδ' ἐδόκουν probabiliter huc rettulit N.

4. Primam litteram Θ esse ratus [ἀλλ' εἰ]θ' supplebat N., [ἐν ᾧ δ]ε legunt GH., cum versu 5 haec iungentes. Res incertissima, nam etiam [μισῶν μ]ε aliaque multa possunt excogitari. Contextus docet hunc *μειρακίσκον* esse fratrem puellae, quam amat iuvenis qui haec verba loquitur.

5—7. Sic vL. Vs. 5 N. [μὴ εἰδῶς τὸ] συμβ., B. et GH. *ἔτυχε τὸ συμβ.*, vs. 6 omnes [ἀπόδη]μον, in fine versus 6 sententiam claudentes, vs. 7 N. ὑπὸ νύκτα γιγνομένη[ν τελοῦμεν] τοὺς γάμους, GH. [ἐλθὼν ὑ]πὸ νύκτα γιγνομένους ἤδη γάμους.

8. [καταλαμ]βάνω GH.

— *ἐστεμμένους* vL., *στεφανουμένους* GH. Perfectum, quo Xenophon Plato alii scriptores pedestres usi sunt, aptius est quam praesens.

9. [τὸν πατέρ]α N.

10. [αὐτὸς δ] πατήρ GH., [τὴν παῖδ' δ πατήρ] N.

11. Dubitanter vL., [. . . ὑπὸ τῆς] νυνὶ γυναικὸς *τρεφομένη* N., [ὑπὸ τῆς] <ν> νυνὶ γυναικὸς *τρεφομένη* GH.

12. [ἡβῶσ'] dubitanter vL., — *ἀδελφή*. [τ]ίνα B., *μητὸς δ' ἀδελφῆς*. ἵνα N.

13. [εὖρω Φυγὴν οὐκ οἶδ]α B., quem secutus sum, quamquam *Φυγὴν* num verum sit dubito.

— *ἔχω*[ν] vL.

14. *ἐξῆλθον ἐκ τῆς οἰκίας* GH.

15. [οὐδένι,] *λιπὼν δὲ* vL., *εἰμ' ἀπολιπὼν δὲ* N., [οὕτω] *λιπὼν δὲ* GH. Post *γάμον* sententiam clausi.

16. [μὰ Δ' οὐκ] ἀν vL., Φ/λινναν N., [...]αν GH., nomen proprium τῆς ὁμοπατρίας hoc rati.

— εὐσεβέες vL., εὐσεβῶς REllis.

17—23 supplevit N.

17. Pulsaturus ianuam domus in qua habitat puella sibi amata iuvenis cohibet se, veritus ne frater puellae, qui rure degit, nuper domum redierit.

22—34 et 84^b sqq. *Puellae* et *nutricis* hoc esse colloquium arbitror equidem; *Myrrhinae*, quam puellae *matrem* esse contextus docet, versum 22 sqq. tribuunt GH., quos quominus sequeretur et alia retinuerunt et vox τέκνον vs. 25 et 84.

24. [ἐν τῷ]σδ' vL., [ἐν] οἷς τ' N., [ἐν] οἷς δ' GH. — Gravidam se esse et ab amatore derelictam aniculae modo confessa est puella inops consilii.

25. [ἐγ]ωγ' B.

26 sq. [πρ]ὸς et [ἀλα]ζόν' supplevit N.

28. [ἐμο]γε REllis GH., τούτω γε N. — Puellae miti et etiamnunc iuvenem suum amanti haec verba unice sunt apta, non matri; iure autem meo e sequentibus efficere mihi videor neque matri neque fratri filiae eius amores fuisse cognitos. Ceterum notetur verborum lusus; nam χαίρω *valeat* in puellae, *gaudeat* in aniculae ore significat.

29. [οἶμ]ωζέτω N.

— το[ιού]τος ὦν vWilamowitz Weil GH., τὸ[ν οὔ]τω ὦν N.

— ὦν. γαμεῖ vL. cum interrogandi (vel exclamandi) signo in fine versus sequentis; ὦν γαμεῖν GH., quod licet epicae sit dictionis (vid. β 60 ρ 20), apud Atticum poetam vereor ut significare possit τοιοῦτος ὦν οἷος vel ὥστε γαμεῖν.

30. [δ μι]αρὸς N.

31 sq. [τί δαί] τοσοῦτους κατα[τεμῶν] προσέρχεται [θαλλοῦς] vL., [χόλους] τοσοῦτους κατατ[ίθου]· προσέρχεται [αὐτῶν] N., [λόγους] τοσοῦτους κατατ[ίθου]· προσέρχεται [ἡμῖν] Weil GH.

33. [τηδὶ] GH., δευρὶ N.

34. [τούτου] N.

35 sqq. *Davus* (de quo nomine vid. fr. Menandri 946 Kock) non *Cleaseti*, quod putant GH., est servus, sed ut recte statuit N., divitis illius viri, cuius filius Myrrhinae filiam amat. Puellae igitur eiusque matri bene est notus; de Cleaseto autem

non ut de domino suo loquitur. Frondes affert ad exornandas aedes, in quibus nuptiae parantur iuveni; evocat autem alium servum Syrum, qui operam sibi praestet. Cuius voce audita Myrrhina egreditur ut videat quid apud vicinos agatur.

35—39. E Georgo antehac cognitus erat locus a Stobaeo Flor. 67, 6 allatus (fr. 96 Kock):

ἀγρὸν εὐσεβέστερον γεωργεῖν οὐδένα
οἶμαι· φέρει γὰρ ὅσα θεοῖς ἄνθη καλὰ,
κιττὸν, δάφνην· κριθὰς δ' ἐὼν σπείρω, πάνυ
δίκαιος ὢν ἀπέδωχ' ὅσας ἂν καταβάλω.

Quae cum fragmento nostro ex parte certe congruere vidit N., memor praeterea fragmenti 899 in scholiis Aristidis servati: τᾶλλα δ' ἂν τις καταβάλῃ, quod dudum huc rettulerat Schneidewin. Sed textus noster quomodo sit constituendus dicere non habuit. Equidem audacius sane refinxi litteras traditas, quae quin sint corruptae nemo dubitat. Id unum certum duco, in versu 37 non ἂν scribendum esse sed id quod dedi ἄν (ἂ ἄν); suspicor autem glossema fuisse μυρρῖνην κιττὸν δάφνην, quae verba in textum recipiunt N. et GH. Verba ἄνθη τοσαῦτα quomodo in hanc sententiam quadrare possint non video.

38. οὐ [πλέον] N.

39 sq. Hic quoque librarium aliquid deliquisse ipsum metrum testatur. Nisi autem aliquid intercidit, ferri nequit in vs. 39 ὅμως (N.) attamen, minusque etiam ὁμῶς (GH.) pariter, quod a dictione attica alienum. In vs. 40 N. πάνθ' ὁ<πό>σα φέρομεν infelicitèr, πάνθ' ὅσ' ἀ<να>φέρομεν REllis et GH. Equidem scripsi quod vides, sed ipsam manum poetae me restituuisse minime contendo.

41. <πά>νυ N.

42. δ[ψ]ὲ καθεώρων vL., οὔνεκ' ἐθεώρουν N., ὧς γε καθεώρων GH., Davo totum versum cum sequentibus tribuentes.

— γεννικὴ καὶ κόσμια GH., γεννικά <τε> καὶ κόσμια N., in fine versus sententiam claudens.

45. [θέλω]σι γ[εῦσ]αι et πρῶτ[ος] φράσας] B. et GH.

46. οὐ intellego ὑδὶ, refero autem ad ἐν ταῖς ἀμπέλοις.

— [τὸ σὸν] vL., ἀγρὸν GH.

47. [ἐ]ρ[γ]άζεται B.

— ἀμ[πέλοις] N.

48. σκ[ά]πτων N.

— χρησ[τῶς] v Wilamowitz GH., Χρήσ[ιπ]πος infelicitèr N. — Ironice usurpatum est χρηστῶς h. l. ut Ar. Eccl. 638 οὐκοῦν ἄγξουσ' εὖ καὶ χρηστῶς ἐξῆς τὸν πάντα γέροντα. Itaque non est praeferenda lectio ἰσχυρῶς πάνυ, quam praebet Aeliani locus allatus a Nicolio (p. 60): Φελλεῖ ἐπέκοψε τὸ σκέλος πάνυ ἰσχυρῶς, καὶ θέρμῃ ἐπέλαβεν αὐτὸ καὶ βουβῶν ἐπήρθη, unde Kock (fr. 98) effingebat versum Menandreum:

Φελλεῖ(?) ἐπέκοψε τὸ σκέλος ἰσχυρῶς πάνυ.

51 sq. Tibiae vulnus neglectum infecit sanguinem, hinc inguinis tumor vehemensque febris.

53. ἐκκορηθείης σύ γε in probris apud Menandrum fuisse usurpatum e schol. Arist. Pac. 59 notum erat (fr. Menandr. 903). Id quod Nicolium non latuit.

55. Cf. Menandri fr. 591: τῷ μὲν τὸ σῶμα διατεθειμένῳ κακῶς | χρεῖα 'στ' ἰατροῦ.

56. κηδεμ[δ]νος Weil et GH., καθάιμονος N. — Cf. fr. 663:

υἱῷ προθύμως τᾷξιούμενον ποιῶν

κηδεμόν' ἀληθῶς, οὐκ ἔφεδρον ἔξεις βίου.

— βάρβ[αρ]οι N.

57. Servi Cleaeneti, utpote homines barbari, heri sui nullam curam habentes μακρὰν οἰμῶζειν αὐτὸν ἔλεγον, *plorare eum iubebant*; Myrrhinae vero filius pro generosa sua indole senis vicini miseritus est. Haecenus certa sunt omnia et plana, et dudum opinor editores suaviter riserunt ipsi relegentes quae de his versibus scripserunt: ἐκύλισ' (vel ἐκεῖσ') ἐκεῖνος· ἔστιν οἰμῶζειν μόνον, „les esclaves s'écrient dans leur langage barbare: Il a roulé, dégringolé, c'est un homme fini! il part pour l'autre monde! il ne nous reste plus qu'à le pleurer" (N.), et: ἔζησ' ἐκεῖνος· [i. e. βεβίωται αὐτῷ?] ἔστιν οἰμῶζειν μ[ακρ]ράν „the servants and slaves cried with one accord, 'It is all over with him. We can do nothing but raise a long lament'" (GH.). — Sed primum versus 57 verbum, quod a littera ε incipere testantur editores, aut corruptum esse videtur aut male lectum; nam quid nisi ἄπαις aut ἄγαμος scribere potuerit comicus non video.

58. οἶον[εῖ] B.

59. πατέρα θερ[απεύειν, ἀεῖ] v L., πατέρ' ἀνο[ρθῶσ]αι ... N., πατέρ' ἀπορ[θῶσας πάλιν] GH.

60. ἀπέν[ι]ζεν N.

61. παρεμυθεῖθ' ὁπότε Φαύλως ἔχοι vL., ὅταν Φαύλως ἔχη vWilamowitz. Etiam παρεμυθεῖτο (sic B.)· πάνυ Φαύλως δ' ἔχειν potest conici.

62. [καὶ] vL., [σκ]άζ[ο]ντ' dubitanter N., cui A videtur littera initialis, GH. vero Δ... cernere sibi videntur.

— ζ[ῶ]ντ' GH.

— ἐπιμελούμενος pro -νον N.

63. [Φι]λον vL., [κα]λὸν N.

— τέκ[νο]ν N.

— δῆθ' οὐτοσὶ GH.

64—74. Plura in hisce versibus dubia mihi manent.

64. ποιῶν. λαβῶν vL., εἶχεν λαβῶν N., ὥδ' GH., ἀναλαβῶν B.

— Pro γὰρ N. scripsit παρ'.

— αὐτὸν vL., αὐτὸν N.

65. ἄγων vL., διάγων GH., ἤγέ ποτ' N.

66. οὔτω B. GH., οὐ γάρ ...; N.

67. [τοῦ μειρ]ακίου REllis GH., [γυν]αικί γ'. — οὐ N.

— ἀνακρίνει τίνα vL., ἀνακρούει; τινά N., ἀνακρίνει. — τίνα; GH.

68. ταῦτ' vL., οὔκ. — N., τὰ μὲν Bury GH.

69. [ἀποκρίνο]μένου vL., [διὰ τοῦτ' ἐγν]μεν. — οὐδὲ N., παρημένου B., ἐπιμελομένου Bury,μένου δὲ GH.

— τέλος vL.; litterarum T. ΔΕ vel Π. AC vestigia cernere sibi videntur GH., unde ΤΕΛΟΣ effeci. Ipsi τὰ τε ediderunt.

70. [περὶ τ]ῆς B.

— τοῦ γὰ[μου] vL., σοῦ γ' ὅσαι N., σοῦ <τε> καὶ B.

71. [λόγον] vL., lacunam indicarunt GH.

— [πάθ]ημ' N.

— καινόν vL.; mirum, non pervulgatum est quod senex cepit consilium, neque τι et κοινόν apte iunguntur.

72. [τῆ]ς N.

— ὡς ἔτ' GH., δώσετ' N.

73. [θέο]ν N.

— μόνος τ' ὦν GH., μόνῳ 'πεί N.

74. [ν]οῦ[v] GH., τί ἂν N.

— ὑπέσχε[ητ]αι N.

75. [κ]εΦάλαιον N. — Huc referendum esse Quintiliani locum III 11 § 27 „caput rei est; apud Menandrum κεΦάλαιόν ἐστι” (Kock fr. Men. 922) vidit N.

76. [ῥξο]υσιν GH., [ἐπάνε]ισιν N.

77. ὑμᾶς vL., [ζεῦ]γος N., [όμ]οῦ GH.

— [π]αύσεσ[θε] N.

— [λιμῶ μα]χόμενοι vL., lacunam indicarunt N. GH.

— δυσνουθετήτω GH.

78 sq. Verborum deperditorum quae fuisse mihi videretur sententia indicavi.

80. [ῥ] ζῆν ὅπ[ου] B., [ῥ]ξειν ὁ π[ατήρ] N.

— [πεπαυμένος] τ[οῦ] δυστυχεῖν. Sic scripsi, ut sententiae certe satisfaceret; quamquam cum literis traditis parum congruit haec lectio; ἡμῖν [ῥπε]τ[αι τὸ] δυστυχεῖν N., μὴ μ. . . [μετὰ] τ[οῦ] δυστυχεῖν B. GH.

81. [πολ]αούς GH., ἀτενές N.

82—86 supplavit et correxit N., in vs. 83 legens ταῦτ' ἔγωγ' ἐβουλόμην.

84. Signum in versus exitu ÷(scenae finem indicat; abeunt enim qui modo verba fecerunt, et denuo nunc colloquuntur puella et anicula, quae aliquantisper latitarunt.

85. στροβοῦσα N. non recte.

87. Ultimum versum non expedio; N. GH. οἴμοι τίνας ἢ παῖς ἐστι; quod ut contextui aptum sit vereor. Deinde τοῦτω κού(δενί) N. GH. Sed quis praestat non τοῦ τόκου dedisse poetam? Librarius enim saepius ὁ in ω mutavit. Neque satis constare mihi videtur sitne ἢ an ῥ an ῥ (vel etiam ὁση) legendum. Lusi οἴμοι· ἔγκυος ἢ παῖς ἐστι, τοῦ τόκου δέ μοι | δοκεῖ μάλ' ἐγγὺς εἶναι.

Scripsi mense Aprili 1898.

EMENDATUR MARCELLINI VITAE THUCYDIDIS § 7.

Notissima est historia de MILTIADĒ Cypseli filio coloniam ducente in Chersonesum (cf. Herod. VI c. 35 seq.). Marcellinus:

οἱ δὲ (Thracēs et Dolonci) ἥσθησαν τὸν ἡγεμόνα εἰληφότες καὶ στρατηγὸν ἐχειροτόνησαν αὐτῶν. οἱ ΜΕΝ ΟΤΝ τὸν θεόν Φασιν ἐρωτήσαντα ἐξελεῖν <Miltiadem>, οἱ δ' οὐκ ἄνευ γνώμης τοῦ τυράννου <Pisistrati> τὴν ἐξοδὸν πεποιηκέναι.

Quis admonitus non videt Marcellinum dedisse:

οἱ ΜΕΝ ΟΤΝ ΜΟΝΟΝ τὸν θεόν?

I. C. VOLLGRAFF.

DE NERONE POPPAEA OTHONE.

SORIPSIT

J. J. HARTMAN.

In diarii c. t. *Revue de Philologie* vol. XX (ann. 1896) p. 12 sqq. de Neronis Poppaeaeque adulterio prudenter et subtiliter disputat Philippus Fabia, vir perdoctus et singulari praeditus ingenii acumine, atque qui factum sit ut Tacitus, cum in *Historiis* (I, 13) eodem fere modo quo Suetonius, Plutarchus, Dio adulterii illius originem historiamque enarrasset, in recentiore *Annalium* opere de eadem re nova plane et a ceterorum auctorum narratione prorsus discrepantia proponeret explicare conatur. Cuius viri praestantissimi sententiam plane mihi probari haud dixerim; multo tamen minus eam impugnare ausim. Tota enim illa de Taciti fontibus quaestio tam est difficilis ut ad exitum eam perducere posse vix credam: ex illarum numero esse videtur de quibus per aliquod temporis spatium sententia aliqua, a viro magnae copiosaeque doctrinae proposita, vulgo probetur, donec existat aliquis non minus doctus, qui aliunde orsus aliaque disputandi ratione usus plerisque alia omnia persuadeat ¹⁾. Sed duae certe res in illa disputatione verissime sunt observatae: primum non aliqua docta accurataque inquirendi comparandique ratione eo adductum esse Tacitum ut rem, antea iam tractatam, in *Annalibus* novo modo narraret; deinde eam esse Taciti naturam ut homines, de quibus agit, quam

1) Cf. quae Gaston Boissier, vir mea certe laude maior, disputat in *Journal des Savants* 1895 p. 403 sqq.

simos fingat. Ipsa doctissimi viri verba huc pertinentiam:

„La préférence accordée à la nouvelle version n'a pas été le résultat d'un sévère examen comparatif" et:

„Dans ces investigations psychologiques où il se complaît et il excelle, il a pourtant le tort grave de chercher à bien actions innocentes un motif criminel, son pessimisme obscurcissant la clarté et faussant la justesse de son coup d'oeil."

„Equidem dixerim non admodum bonum esse „psychologum"

istud habeat. Sed hoc mitto. De illo enim Taciti vitio plane vix assentior. Quamvis diram rem narraverit Tacitus, si ex ipso populi rumore colligere aliquid etiam atrocius potest, id addere numquam negligit; gravius quam levius peccasse avaritiam mavult credere. Velut Neronis quidem in isto adulterio est culpa eademque levitas, sive Historias sequimur sive vicia; at Othonem Poppaeamque in Annalibus multo habemus viciores. In Historiis enim — et eodem redeunt Plutarchi utriusque narrationes — Nero neque admonitus neque a quoquam instigatus amare Poppaeam incipit, Crispini etiam tunc uxorem; in Annalibus vero, iam Othonis uxor cum esset, primum a Nerone conspecta Poppaea dicitur; ipsumque Othonem, eadem uxorem laudando, effecisse ut eius conspiciendae cupidus Nero fieret, atque sic funestum illum amorem natum legimus. Insulsum hic fatuumque dixeris hominem Othonem, sic Candaulem sit imatus sibi Gygem excitaverit. Adest tamen et haec turpissimi facti suspicio: Poppaeam, summam Romanas matronas loci cupidam, cum Othone conspirasse quae hunc Neronis amicum ad ipsum imperatorem sibi parasset. Atque ad hanc suspicionem ipse nos Tacitus more suo adducit. Haec enim eius verba sunt:

„Famae nunquam pepercit (Poppaea) . . . neque affectui suo alieno obnoxia: unde utilitas ostenderetur, illuc lubidinem transferebat. Igitur agentem eam in matrimonio Rufri Crispini Otho lexit amore et luxu et quia flagrantissimus in amicitia Neronis utebatur. Nec mora, quin adulterio matrimonium iungeretur. O sive amore incautus laudare formam elegantiamque uxoris ad principem, sive ut accenderet ac, si eadem femina potirentur, id quoque vinculum potentiam ei adiceret."

Quam versutam hic cognoscimus Poppaeam, quam omnis expertem humani sensus. Maritum relinquit, non novo amore allecta, sed potentiori marito nubere cupiens. Quid quod ne ipsius quidem novi mariti potentia opesque eam attrahunt; immo vero illum spernit et nihili facit; sed, quia principis est amicus, utilem eum sibi fore ad obtinenda maiora intelligit. Et quanto contemptu dignum Othonem, qui non solum tam turpis consilii se praebeat ministrum, partibusque sibi mandatis, quamvis illae sint abominandae, tam impudenter fungatur — suae enim ipse uxoris amore incendit Neronem, ipse quaerit facitque adulterum uxori — sed etiam servilis officii sibi speret emolumentum. Profecto prae illis bonos et insontes fere dixeris Othonem Poppaeamque, quos Historiae exhibent. Ibi enim totum illud adulterium Othonisque in eo officium paucis hisce describitur vocabulis:

„Otho pueritiam incuriose, adolescentiam petulanter egerat, gratus Neroni aemulatione luxus. Eoque Poppaeam Sabinam, principale scortum, ut apud conscium libidinum deposuerat, donec Octaviam uxorem amoliretur. Mox suspectum in eadem Poppaea in provinciam Lusitaniam specie legationis seposuit.”

Dixeris hic Neronem depingi multo peiorem quam in Annalibus, utpote qui sponte Poppaeae capiatur amore statimque ipse amoliendae Octaviae ineat consilium, ergoque, si arithmetice rem consideres, tantundem in utraque narratione inveniri pravitatis. Neque obloquor, quamquam cum Fabia facere malim, prudenter, ut solet, statuente:

„Des trois personnages de cette aventure scandaleuse, Néron est celui qui diffère le moins dans les deux versions: ici comme là, c'est un empereur qui s'amuse, qui prend pour maîtresse une grande dame et se débarrasse par l'exil d'un mari gênant.”

Utut est, simpliciorem in Historiis de eadem re exhiberi narrationem, at multo intricatiorem, multo pleniorum vicissitudinum, multo denique ad animos movendos aptiorem in Annalibus legi nemo negaverit. Atque omnino Annales scribenti Tacito eiusmodi narrationes — intricatiores illas dico et fere dixerim minus verisimiles — in deliciis fuerunt: hinc tot ibi incredibilis saevitiae immanitatisque exempla, hinc ille „pessimismus” de „psychologia” parum sollicitus, sic denique fit ut

quae legant intelligere cupientibus Historiae tanto magis quam Annales placeant. Certe de Neronis Poppaeaeque adulterio narrationem intricatiorem, quaeque praeterea homines multo praerberet scelestiores, Tacitus, si quid ego video, simulatque cognovit — sive auctor ei fuit Cluvius Rufus, sive alius nescioquis — statim laetus arripuit, eique cedere iussit illam, quam in Historiis et apud Plutarchum Dionemque legimus. *Nam et in Annalibus olim Neronis gratia et dicis causa Poppaeam uxorem duxit Otho, Neroque Poppaeam petivit, non ab ea petitus est*, sed ipse scriptor haec, quo magis legentium animos commoveret, mutavit, et prae illo studio cetera omnia nihili fecit. Argumentum quaeris. Inest in paucis quibusdam vocabulis, quae antehac Taciti editores neglexisse videntur. Absoluta enim de adulterio et Othone remoto narratione sic pergit (XIII, 47):

„Hactenus Nero flagitiis et sceleribus velamenta quaesivit.”

At, o bone, si vera sunt quae modo narrabas, neque scelera neque velamenta *quaesivit* Nero. Adulterii scelus ab alio ei est subiectum; deinde de velamento neque ipse cogitavit neque Poppaea neque Otho. Permittente enim marito et suadente, omnibus aulicis inspectantibus Neronis domum veniebat Poppaea ibique haud raro *ultra unam alteramque noctem attinebatur*. Ergo nunc quidem hic Annalium locus male cohaeret, sed quamdiu in praecedentibus hoc fere legebatur:

„Poppaeae amore captus Nero apud Othonem, ut apud conscium libidinum, eam deposuit donec Octaviam uxorem amoliretur”

et fortasse alia quaedam in eandem sententiam, aptissime sic ad alias res narrandas transibatur:

„Hactenus Nero flagitiis et sceleribus velamenta quaesivit,”

supererant enim quidam quos tamquam imperii aemulos metueret.

THUCYDIDEA.

SCRIPSIT

I. C. VOLLGRAFF.

Diligentissime nuper, oblata nova recensione quam ad optimos libros denuo excussos curavit CAROLUS HUDIUS HAUNIENSIS, retractare coepi pristinos meos amores deliciasque, Thucydidem. Bene factum quod simul ad manum erat dono mihi missus STEUPII primi libri editio quarta castigatior cum vetere commentario Classeniano et ipso, mehercule, uti par erat, multifariam correcto novisque interpretationibus haud ita paucis locupletato.

Equidem utrumque, tam Hudium quam Steupium, de gravissimo rerum gestarum narratore bene meritum esse experientia edoctus lubens agnosco.

Quodsi forte adhuc nonnihil ad absolutionem desit, quid mirum? quandoquidem quidquid miseri mortales conamur, id suapte natura ita comparatum est ut numquam non emendationi locus relinquatur.

Etiam post principum criticorum diligentiam, qui in Thucydide expoliendo versati sunt, legentium intelligentiae, si quid video, haud leviter officit unus et alter locus temporis hominumque iniuria male habitus, in quo sanando operae pretium erit vires nostras experiri quotquot sumus *ἄνδρες φιλόλογοι* Thucydidis admiratores.

Suspicionum autem de textu emendando quae mihi inter legendum obortae sunt complusculae, iam paucas quasdam delibare et cum huius Mnemosynes lectoribus communicare iuvat.

I c. 23 s. f.

Belli initium fecerunt Athenienses et Peloponnesii, ait Thucydides, λύσαντες τὰς τριακοντούτεις σπονδὰς . . . διότι δ' ἔλυσαν, τὰς αἰτίας προῦγραψα πρῶτον καὶ τὰς διαφορὰς τοῦ μή τινα ζητῆσαι ποτε ἐξ ὅτου τοσοῦτος πόλεμος τοῖς Ἕλλησι κατέστη.

τὴν μὲν γὰρ ἀληθεστάτην πρόφασιν, ἀφανεστάτην δὲ λόγῳ, τοὺς Ἀθηναίους ἡγοῦμαι μεγάλους γιγνομένους καὶ φόβον παρέχοντας τοῖς Λακεδαιμονίοις [ἀναγκάσαι ἐς τὸ πολεμεῖν]. αἱ δ' ἐς τὸ φανερὸν λεγόμεναι αἰτίαι κτέ.

Non poterit melius vel facilius apparere quam impedita sit verborum structura τὴν μὲν γὰρ . . . ἀναγκάσαι ἐς τὸ πολεμεῖν quam si descripsero novissimos interpretes fusius et, ut fit, confusius hoc de loco disputantes multumque inter se dissidentes.

STEURIUS: es ist kein Zweifel möglich, dass Th. hier von der Macht der Athener nur als einer *gewordenen* hat sprechen können. Daher muss das überlieferte Part. praes. γιγνομένους mit A. Weidner in γεγενημένους abgeändert werden. — Fasst man τὴν ἀληθ. . . . λόγῳ als Prädikat, τοὺς Ἀθηναίους . . . πολεμεῖν als Objekt zu ἡγοῦμαι, so ist es nicht nöthig mit den meisten Herausgebern eine Unregelmässigkeit der Konstruktion anzunehmen: „für den eigentlichsten Grund des Krieges halte ich das, dass die Athener durch die grosse Macht, die sie erlangt hatten, und die dadurch den L. eingeflößte Furcht diese dazu getrieben haben die Waffen zu ergreifen“.

Aliter CHAMBRY (cf. Revue de Philologie I, 1897), qui tamen in loco interpretando non solum ingenio verum etiam miro quodam artificio utitur: „Je regarde (ἡγοῦμαι) l'agrandissement d'Athènes comme le motif le plus réel, mais le moins avoué et je pense (ἡγοῦμαι) que c'est en se faisant craindre des Lacédémoniens qu'ils les forcèrent à la guerre“.

Etiam aliter CROISETUS: „Classen (Steup) entend: je considère comme la cause véritable de la guerre ce fait que les Athéniens etc. Mieux vaut peut-être supposer ici une légère irrégularité et croire que Th. a combiné en une seule phrase deux constructions différentes; c'est comme s'il y avait: τὴν ἀληθεστάτην πρόφασιν τοὺς Ἀθ. ἡγοῦμαι μεγάλους γιγνομένους καὶ φόβον παρέχοντας τοῖς Λακεδαιμονίοις· <οὕτω γὰρ αὐτοὺς ἡγοῦμαι> ἀναγκάσαι <τοὺς

Λακεδαιμονίους> ἐς τὸ πολεμεῖν ¹⁾). Avec ἀναγκάσαι il faut suppléer αὐτοὺς, représentant les Lacédémoniens et sousentendu, suivant l'usage grec, avec le second verbe."

At nihil, ut dicam quid sentiam, simul et proclivius et periculosius est quam, ubi sententiam paulo intricatiorem liquido expedire nequeas, nodum divellere potius quam patienter solvere velle et temere suspicari scriptorem imprudentem commisisse id quod Croisetus per suavem euphemismum appellat *une légère irrégularité*.

Quod autem ad coniecturam attinet a Weidnero propositam et a Steupio in textum receptam — coniecturas non reformidamus Batavi, verum minime patet, opinor, quo tandem pacto forma illa γεγενημένους in libris MSS potuerit abire in γιγνομένους. Quodque multo gravius est — ne sic quidem locus satis perpurgatus esse videtur sanamque interpretationem, in qua acquiescere possis, admittere. Namque Athenienses Lacedaemoniis bellum movendi necessitatem imposuisse (ἀναγκάσαι αὐτοὺς ἐς τὸ πολεμεῖν) iure quidem *factum historicum* id appellaveris, ut hodie loquuntur, sive mavis, alicuius rei, metus e. gr. effectum, neutiquam vero aut Thucydides aut tu, si recte cogitas, id nominaveris *verissimam belli causam* (πρόφασιν sive αἰτίαν τοῦ πολέμου, „den eigentlichsten Grund des Krieges"). Ipsi Steupio aliquid suboluisse censeo caute annotanti: „zu beachten ist dass das Gewicht des Gedankens mehr auf den Partizipien μεγ. γιγνομένους und φόβον παρέχοντας als auf dem Infin. ἀναγκάσαι ruht".

Equidem aut egregie fallor aut sententia stulto emblemate adulterata est. Nempe deletis vv. ἀναγκάσαι ἐς τὸ πολεμεῖν subito elucet scriptoris manus pura et elegans. „verissimam belli causam, inquit, arbitror esse τοὺς Ἀθηναίους μεγάλους γιγνομένους καὶ φόβον παρέχοντας τοῖς Λακεδαιμονίοις". Numquid deest ad perspicuitatem? Quod ad sensum apte conferri possunt I c. 33 § 3: τὸν δὲ πόλεμον . . . εἴ τις ὑμῶν μὴ οἶεται ἔσεσθαι . . . οὐκ αἰσθάνεται τοὺς Λακεδαιμονίους φόβῳ τῷ ὑμετέρῳ πολε-

1) Similiter iam olim Bauerus dixerat: „hoc ad sensum nihil aliud est quam τὴν ἀληθεστάτην αἰτίαν ἡγοῦμαι εἶναι, τὸ τοὺς Ἀθηναίους μεγάλους γίγνεσθαι καὶ φόβον παρέχειν τοῖς Λακεδαιμονίοις, ὅπερ ἡνάγκασε τοὺς ἐς τὸ πολεμεῖν".

μῆσειντας et I c. 88: ἐψηφίσαντο δ' οἱ Λακεδαιμόνιοι πολεμητέα εἶναι, οὐ τοσοῦτον τῶν συμμάχων πεισθέντες τοῖς λόγοις ὅσον φοβούμενοι τοὺς Ἀθηναίους μὴ ἐπὶ μεῖζον δυνήθωσιν κτέ.

Ceterum interpolatio unde orta sit facilem habet demonstrationem. Videlicet Th. usus erat structura paulo antiquiore et exquisitiore ¹⁾, posterioris aevi grammaticis, utpote parum cognita, suspecta. Horum unus igitur tamquam laboranti sententiae subvenire conatus futili additamento scriptoris verba ita contaminaverit ut nunc in omnibus libris MSS circumferuntur et bis citantur a Dionysio Halicarnassensi ²⁾. Nimirum menda et vitia codicum Thucydidis Dionysio Aristide papyris Aegyptiacis aliquanto vetustiora sunt.

I c. 29 § 4 seq.

Corcyraei ad Corinthiorum classem caduceatorem mittunt qui eos vetet contra se navigare.

ὥς δ' ὁ κήρυξ τε ἀπήγγειλεν οὐδὲν εἰρηναῖον παρὰ τῶν Κορινθίων καὶ αἱ νῆες αὐτοῖς ἐπεπλήρωντο οὖσαι ὀγδοήκοντα — τεσσαράκοντα γὰρ Ἐπίδαμνον ἐπολιόρκουν — ἀνταναγαγόμενοι καὶ παραταξάμενοι ἐναυμάχησαν· καὶ ἐνίκησαν οἱ Κορκυραῖοι . . . τῇ δ' αὐτῇ ἡμέρᾳ αὐτοῖς συνέβη καὶ [τοὺς] τὴν Ἐπίδαμνον [πολιορκοῦντας] παραστήσασθαι ὁμολογίᾳ ὥστε τοὺς μὲν ἐπὶ ἡλύδας ἀναδύσθαι, Κορινθίους δὲ δῆσαντας ἔχειν ἕως ἂν ἄλλο τι δόξῃ.

Subridicule olim HAAKSIUS: „αὐτοῖς i. e. Corcyraeis, ad quos eosdem etiam referendum est πολιορκοῦντας, non tamen ad omnes, sed ad eum tantum Corcyraeorum exercitum qui Epidamnium obsidebant”.

Rectissime contra STRUPIO: „αὐτοῖς = den Korkyräern insgesamt, nicht gerade denen, welche den Seesieg erfochten”. Qui tamen non amplius audiendus est subiiciens: „τὴν Ἐπίδαμνον ist zu παραστήσασθαι noch einmal zu denken”. Quis enim serio in animum inducat: ξυνέβη τοῖς Κορκυραίοις τοὺς τὴν Ἐπίδαμνον

1) Eadem structura utitur I c. 16: ἐπεγένετο δ' ἄλλοις τε ἄλλοθεν κωλύματα μὴ αὐξήσθαι καὶ Ἰωσι προχωρησάντων ἐπὶ μέγα τῶν πραγμάτων Κῦρος καὶ ἡ Περσικὴ ἐξουσία Κροῖσον καθελοῦσα, ubi amicus meus rem acu tetigit pro Κῦρος corrigens Κροῖσος.

2) *Epist. II ad Ammaeum* c. 6 et *De Thucyd. Hist. Ind.* c. 10.

πολιορκούντας παραστήσασθαι <τὴν Ἐπίδαμνον> verborum compositionem esse probato scriptore dignam aut omnino Graecum hoc esse? Est haec sane mirifica explicatio atque plane ex earum genere quales ad corruptissimum quemque locum excogitare solent eruditi homines quo tolerabilem saltem ac τοῖς συμφραζομένοις convenientem sensum e depravatis verbis extorqueant. Dixerit quispiam sibi tamen hanc interpretationem satis probabilem videri: eia! faciat periculum; consulat aliquot homines in Attico sermone bene versatos: quemcumque rogaverit ut Latine sibi reddere velit ξυνέβη τοῖς K. τοὺς τὴν Ἐ. πολιορκούντας παραστήσασθαι, statim respondebit, sat scio, illa verba nihil aliud significare posse nisi: „contigit Corcyraeis *eos qui* Epidamnum obsidebant ad deditionem compellere”. Quam sententiam a contextu prorsus alienam esse quis non videt?

Si me audis, tum demum sanus erit locus ubi induxerimus νν. τοὺς . . . πολιορκούντας utpote olim a glossatore suprascripta hodieque eo loco interposita ubi vel id ipsum fraudem arguat. Fluxerunt procul dubio ex iis quae § 4 proxime praecedunt: τεσσαράκοντα γὰρ <νῆες> Ἐπίδαμνον ἐπολιόρκουν.

I c. 23 § 3.

Legati Athenas missi exponunt cur Corcyraei a priore instituto suo abducti sint:

τετύχηκε δὲ ταῦτ' ἐπιτήδευμα πρὸς τε ὑμᾶς . . . ἡμῖν ἄλογον <ὃν add. Herw.> καὶ ἐς τὰ ἡμέτερα αὐτῶν . . . ἀξύμφορον.

„Ad hunc usque diem, aiunt, satius duximus omni cum ceteris civitatibus foedere abstinere; nunc vero opinionis errorem agnoscimus; mutamus consilium: in praesenti rerum statu manifesto apparet ¹⁾ institutum (ἐπιτήδευμα) quod semper tenuimus, esse πρὸς τε ὑμᾶς ἄλογον καὶ ἐς τὰ ἡμέτερα αὐτῶν ἀξύμφορον”. Deinde, si codd. et interpretibus ²⁾ fides habenda, τὸ ἄλογον et τὸ ἀξύμφορον ita explicant oratores:

ξύμμαχοί τε γὰρ οὐδενός πω ἐν τῷ πρὸ τοῦ ἐκούσιοι γενόμενοι,

1) Recte vertit Stenpius: *es hat sich herausgestellt dass etc.*

2) Das ἄλογον (was einen Widerspruch in sich enthält) wird durch das folgende ξύμμαχοί τε . . . ἤκομεν, das ἀξύμφορον durch das ἅμα . . . καθέσταται, erläutert. (Stenpius).

νῦν ἄλλων τοῦτο δεησόμενοι ἤκομεν, καὶ ΑΜΑ ἐς τὸν παρόντα πόλεμον . . . ἐρήμοι δι' αὐτὸ καθέσταμεν.

ἄλογον: nam qui nullam umquam societatem cum aliis inire volumus, hodie aliorum opem imploramus;

ἄξύμφορον: nempe ob vetus nostrum propositum iam ad bellum gerendum omni auxilio destituti sumus.

At „fefellit nos ratio quam hucusque secuti sumus, quippe qui cum aliorum opem nunc implorare cogamur tum nullos socios habeamus” quis praesertim admonitus non sentit quam manca atque debilis istiusmodi sit oratio?

Lenissimam medicinam invenisse mihi visus sum qua iudicet lector velim an locum sanum praestem. Pro ἄμα, praepostera imperiti lectoris correctiuncula, repone γάρ. Quod si feceris, facile animadvertes ea quae proxime sequuntur, ἐν παρενθέσει continere iustam praecedentium ad τὸ ἄλογον spectantium explanationem, τὸ ἀξύμφορον vero rite explicari vv. insequentibus καὶ περιέστηκεν . . . Φαινομένη.

Totum igitur locum sic constituimus:

τετύχηκε δὲ ταῦτ' ἐπιτήδευμα πρὸς τε ὑμᾶς . . . ἡμῖν ἄλογον ὄν . . . καὶ ἐς τὰ ἡμέτερα αὐτῶν . . . ἀξύμφορον. ξύμμαχοί τε γὰρ οὐδενὸς πῶ ἐν τῷ πρὸ τοῦ ἐκούσιοι γενόμενοι, νῦν ἄλλων τοῦτο δεησόμενοι ἤκομεν (καὶ ΓΑΡ ἐς τὸν παρόντα πόλεμον ἐρήμοι δι' αὐτὸ καθέσταμεν) καὶ περιέστηκεν ἡ δοκοῦσα ἡμῶν (malim ἡμῖν) πρότερον σωφροσύνη . . . νῦν ἀβουλία καὶ ἀσθένεια Φαινομένη.

I c. 32 § 5.

ἐπειδὴ δὲ ἡμεῖς ἀδύνατοι ὁρῶμεν ὄντες τῇ οἰκείᾳ μόνον δυνάμει περιγενέσθαι . . . ἀνάγκη καὶ ὑμῶν καὶ ἄλλου παντὸς ἐπικουρίας δεῖσθαι, καὶ ξυγγνώμη, εἰ μὴ μετὰ κακίας, δόξης δὲ μᾶλλον ἁμαρτίᾳ τῇ πρότερον ἀπραγμοσύνῃ ἐναντία τολμῶμεν.

μετὰ κακίας oppositum δόξης ἁμαρτίᾳ idem est ac κακία.

ἡ πρότερον ἀπραγμοσύνη est vetus Corcyraeorum institutum, quod cum aliis foedera facere vetabat.

ἐναντία τολμᾶν τῇ πρ. ἀπρ. est igitur: audere id quod supra (§ 4) appellatur ἐν ἀλλοτρίᾳ ξυμμαχίᾳ (ξυμμ. immerito suspectum habet Steupius) τῇ τοῦ πέλας γνώμῃ ξυγκινδυνεύειν.

Sed iure miretur aliquis quo tandem pertineant illa μὴ μετὰ κακίας, δόξης δὲ μᾶλλον ἁμαρτίᾳ. Respuit certe sana mens quod

inde a renatis literis interpretantur: *venia digni sumus, si non malitia sed potius opinionis errore superiori nostrae quieti res contrarias audemus*. Ipse enim verborum contextus obstat quominus adverbium negativum iungamus cum indicativo *τολμῶμεν* nec omnino fieri potest, opinor, ut inde pendeant nomina substantiva *κακία* et *δόξης ἀμαρτία*.

Equidem censeo praecedens substantivum *ἀμαρτία* absorpsisse *participium* quo nullum aliud facilius hoc loco excidere potuit, idque sententiae accommodatissimum, imo necessarium. Quemadmodum optime Graece dicitur *ἀδικία, ἀπειρία, ἀγνοία, ἀκρισία ἀμαρτάνειν*, Thucydides paulo exquisitius scripsisse videtur: *καὶ ξυγγνώμη, εἰ, μὴ μετὰ κακίας, δόξης δὲ μᾶλλον ἀμαρτία* AMAPTONTES, τῇ πρ. ἀπρ. ἐναντία τολμῶμεν.

Potuit etiam: *δόξη δὲ μᾶλλον ἀμαρτόντες* nam voce *δόξα*, γνώσει, ἐπιστήμῃ, ἀληθείᾳ oppositâ, saepius significari *opinionem falsam* in vulgus notum est.

I c. 33 § 4.

Corcyraei orationis ad Athenienses finem faciunt dicendo:

ἡμέτερον δ' αὖ ἔργον προτερῆσαι, τῶν μὲν διδόντων, ὑμῶν δὲ δεξαμένων τὴν ξυμμαχίαν, καὶ προεπιβουλεύειν αὐτοῖς μᾶλλον ἢ ἀντεπιβουλεύειν.

Valde mihi arridet HERWERDENI coniectura: 'Τ μέτερον δ' αὖ ἔργον προτερῆσαι <ο Athenienses>, ἡμῶν μὲν διδόντων sed praeterea pro aoristo *δεξαμένων*, cui post part. praesens hic nullum locum esse existimo, aut *δεξαμένων* <ἄν> requiro aut futurum *δεξομένων*. Cf. § 2 s. f.: *καὶ ὀλίγοι ξυμμαχίας δεόμενοι οἷς ἐπικαλοῦνται ἀσφάλειαν καὶ κόσμον οὐχ ἥσσαν διδόντες ἢ ληψόμενοι παραγίγνονται*.

Scriptores Latini quoque, T. Livius imprimis ¹⁾, nonnumquam in ablativo absoluto, rarius tamen, ut et Graeci in genetivo, utuntur participio futuro.

I c. 35 § 5 in eadem oratione:

καὶ μέγιστον ὅτι οἱ τε αὐτοὶ πολέμιοι (Corinthii) ἡμῖν <εἰσιν> — ἥπερ (sic Cob.; codd. ὅπερ) σαφεστάτη πίστις — καὶ οὗτοι οὐκ ἀσθeneῖς, ἀλλ' ἱκανοὶ τοὺς μεταστάντας βλάψαι.

1) Cf. T. L. 4, 18, 6; 31, 86, 6; 36, 41 in.

Pro voce μεταστάντας quam contra criticorum suspensiones ingeniosius quam verius defendere mihi videtur Huennekesius (Quaestt. Thucyd. p. 18), tamquam ad solos Corcyraeos referendam, si quando posthac foedus cum Atheniensibus ictum rumpere vellent, Hudius parum probabiliter coniicit ἀμελήσαντας. Longe sane praestat Herwerdianum ξυστάντας. Quamquam sic haud ita facile tibi explicaveris erroris originem. Fieri potest ut vitium potius natum sit e lacuna inepte expleta: τοὺς . . . ΜΕΤΑ . . . στάντας βλάψαι scriptorque dederit: ἀλλ' ἱκανοὶ τοὺς ΜΗ ΜΕΤ ΑΛΛΗΛΩΝ στάντας βλάψαι. Cf. c. 33 § 3 s. f. ἵνα μὴ τῷ κοινῷ ἔχθῃ κατ' αὐτοὺς μετ' ἀλλήλων στῶμεν et in eandem sententiam c. 122 § 2 δίχα γε ὄντας ἡμᾶς ἀπὸνως χειρῶσονται.

I c. 37 § 2.

De superiore Corcyraeorum ἀπραγμοσύνη legati Corinthiorum ita iudicant:

τὸ δὲ (nempe τὸ ξυμμαχίαν οὐδενός πω δέξασθαι) ἐπὶ κακουργίᾳ . . . ἐπετήδευσαν, ξύμμαχόν τε οὐδένα βουλόμενοι πρὸς τᾷ δικήματα οὐδὲ μάρτυρα ἔχειν, ΟΤΤΕ παρακαλοῦντες αἰσχύνεσθαι.

Labem contraxisse haec verba, si unum Herbstium excipias, inter harum rerum peritos constat; male factum quod non item de medicamento. Suaserunt Dobraeus, cui astipulatur Steupius: ΟΤΤΕ μάρτυρα; Herwerdenus: ξύμμαχόν γε οὐδένα . . . ΟΤΔΕ παρακαλοῦντες; Croisetus: . . . βουλόμενοι πρὸς τᾷ δικήματα ἔχειν οὐδὲ μάρτυρα παρακαλοῦντες αἰσχύνεσθαι; Naberus cum codice quodam παρακαλοῦντος αἰσχ. Ceterum Stahlius censet ultima tria vocabula esse delenda.

Lubet in tanta consiliorum diversitate proponere remedium unum omnium lenissimum. Ut certo loquendi usui satisfiat omniaque recte et ordine procedant, pro ΟΤΤΕ παρακ. αἰσχ. corrige ΩΤΕ. Facillime sic errare potuit librarius alias res agens. Accedit quod et alibi eadem structura utitur Th. et huius libri c. 81 in. ubi legimus: τάχ' ἂν τις θαρροίη ὅτι τοῖς δπλοις αὐτῶν καὶ τῷ πλήθει ὑπερφέρομεν ὥστε τὴν γῆν δημοῦν ἐπιφοιτῶντες. Plato passim. Sed putidum est compluribus exemplis pervulgatum loquendi genus confirmare velle.

I c. 37 § 3.

καὶ ἡ πόλις αὐτῶν ἅμα, αὐτάρκη θέσιν κειμένη, παρέχει αὐτοὺς δικαστὰς ὧν βλάπτουσί τινα μᾶλλον ἢ κατὰ ξυνθήκας γίνεσθαι.

Stahlio iudice verbum γίνεσθαι ad δικαστὰς tantum pertinet; μᾶλλον ἢ κατὰ ξυνθήκας autem interpretandum esse arbitratur: „in höherem Maasse, als dies nach bestehendem Vertragsverhältnisse möglich wäre“. At recte contra disputat Steupius: „gegen diese Annahme spricht vor allem das mit Nachdruck vorangestellte und zu αὐτάρκη θέσιν offenbar in Beziehung stehende αὐτοὺς. Von αὐτοὺς δικαστὰς γίνεσθαι konnte eben bei einem Staate, der Verträge mit anderen geschlossen hatte, überhaupt keine Rede sein“.

Quod vero vv. κατὰ ξυνθήκας γίνεσθαι intelligit Steupius sich in Verträge einlassen, vereor ut illa interpretatio nitatur certa analogia, probatorum scriptorum usu confirmata. Locorum certe quos componit Thuc. II, 21 § 3 et III 27 § 3 (κατὰ ξυστάσεις τε γιγνόμενοι ἐν πολλῇ ξίρδι ἦσαν et κατὰ ξυλλόγους τε γιγνόμενοι), alia est ratio, quippe ubi vim distributivam habeat κατὰ quemadmodum in κατὰ πόλεις, κατὰ τάξεις, κατ' ὀλίγους κτέ. Verum κατὰ πράγματα, κατὰ πόλεμον, κατὰ δίκην γίνεσθαι sim. nusquam memini me legere.

Aliquanto melius verborum sententiam perspexit Goellerus qui vertit: „urbis eorum situs efficit ut ipsi magis sint arbitri iniuriarum quibus alios afficiunt quam <ut> iudices <constituantur> ex pactis“. Non tamen cum Goellero accusativum δικαστὰς „bis cogitandum et ante κατὰ ξυνθήκας repetendum esse“ censeo. Quod quidem durissimum est. Praestabit scriptori reddere nomen synonymon scribae negligentia omissum.

αὐτοδικεῖν sive αὐτοὶ δι' ἑαυτῶν δικάζεσθαι malebant Corcyraei quam δίδοναι καὶ δέχεσθαι τὰ δίκαια, κρίνειν καὶ κρίνεσθαι ἀπὸ τοῦ ἴσου κατὰ ξυνθήκας. Ecquod vocabulum sententiae magis congruere videtur propiusve ad insequentium literarum ductus accedere quam KPITAC?

A veritate non aberrare mihi videor, si restituo:

ἡ πόλις αὐτῶν . . . παρέχει αὐτοὺς δικαστὰς ὧν βλάπτουσί τινα μᾶλλον ἢ κριτὰς κατὰ ξυνθήκας γίνεσθαι.

Cf. III c. 37 s. f. *κριταὶ δ' ὄντες ἀπὸ τοῦ ἴσου μᾶλλον ἢ ἀγωνισταὶ ὀρθοῦνται τὰ πλείω.*

I c. 40 § 4.

In oratione legatorum Corinthiorum ad Athenienses legimus:

καίτοι δίκαιοι γ' ἐστὲ μάλιστα μὲν ἐκποδῶν στήναι ἀμφοτέροις, εἰ δὲ μή, τοῦναντίον ἐπὶ τούτους μεθ' ἡμῶν ἵεναι (Κορινθίοις μὲν ΓΕ ἔνσπονδοὶ ἔστε, Κορκυραίοις δ' οὐδὲ δι' ἀνοκωχῆς πώποτ' ἐγένεσθε).

Steupius coll. Thuc. I 70 § 1 (*οἱ μὲν γε νεωτεροποιοὶ καὶ ἐπινοῆσαι δεῖται*) et 74 § 1 (*ναῦς μὲν γε ὀλίγη ἐλάσσους*) observat: „γε wirkt auch über μὲν hinüber auf Κορινθίοις hervorhebend ein“. Vide tamen ne l.l. multo aptius sit Κορινθίοις μὲν ΓΑΡ. Particulas γὰρ et γὲ in codd. MSS. saepe inter se commutatas vidi.

I c. 46 § 4 seq.

Et Thucydidis et omnis boni historici est diligenter explicare naturam et situm locorum ubicumque id ad rerum cognitionem intelligentiamque conducere videatur. Magistellorum vero sequioris aevi est inconsiderate multa ex hoc genere adicere quae nemo nesciat. Hi igitur, non Thucydides, lectorem docent (II. 93) *Piraeum* esse τὸν λιμένα τῶν Ἀθηναίων; *Cephaleniam* insulam (II. 30), *Aetnam* montem esse (III. 116: . . . τῶν Καταναίων οἱ ὑπὸ τῇ Αἴτνῃ [τῷ ὄρει] οἰκοῦσιν, ὅπερ μέγιστόν ἐστιν ὄρος ἐν τῇ Σικελίᾳ). Operae pretium est conferre quae conguessit Naberus *Mnemos.* XV p. 101.

Horum quoque operosae sedulitati deberi suspicor quae uncinis inclusi:

. . . . ὀρμίζονται ἐς Χειμέριον τῆς Θεσπρωτίδος [γῆς] ¹⁾. ἔστι δὲ λιμὴν, καὶ πόλις ὑπὲρ αὐτοῦ κεῖται ἀπὸ θαλάσσης ἐν τῇ Ἐλαιατίδι [τῆς Θεσπρωτίδος] Ἐφύρῃ βεῖ δὲ καὶ Θύαμις ποταμός, ὀρίζων τὴν Θεσπρωτίδα καὶ Κεστρίνην, ὧν ἐντὸς [ἡ ἄκρα] ἀνέχει τὸ Χειμέριον.

De Chimerio, ut de loco omnibus noto supra loquitur Th. c. 30 § 3. Recte Herwerdenus Th. II. 25 § 4 idem glossema delevit: καὶ περιέπλεον τὸν Ἰχθῦν καλούμενον [τὴν ἄκραν]. Cobetus

1) expunxit Cobetus.

I. 47 § 2 coll. 30 § 4 induxit: ἐπὶ δὲ τῇ Λευκίμμῃ αὐτοῖς [τῷ ἀκρωτηρίῳ] κτέ.

I c. 71 § 1.

Lacedaemoniis usitato more cunctantibus et cessantibus Corinthiorum legati acriter exprobrant securitatem et inertiam:

.... διαμέλλετε, καὶ οἴεσθε τὴν ἡσυχίαν οὐ τοῦτοις τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ πλείστον ἀρκεῖν, οἳ ἂν τῇ μὲν παρασκευῇ δίκαια πράσσωσι, τῇ δὲ γνώμῃ, ἣν ἀδικῶνται, δῆλοι ὥς μὴ ἐπιτρέψοντες, ἀλλ' [ἐπὶ] τῷ μὴ λυπεῖν τε ἄλλους, καὶ αὐτοὶ [ἀμυνόμενοι] μὴ βλάπτεσθαι τὸ ἴσον νέμετε.

„Semper, inquit, cunctamini neque existimatis longam pacem iis potissimum contingere solere qui apparatu quidem et potentia bellica non abutantur ad iniurias, sed tamen prae se ferant se eo esse animo ut iniuriam illatam ulturi sint, verum”

de sequentium verborum interpretatione inter se dissentiunt viri docti.

Steupius intelligit: „ihr übt Gerechtigkeit auf der Grundlage, dass ihr weder anderen ein Leid zufügen noch auch durch die Abwehr fremden Unrechts selbst zu schaden kommen wollt”. Quamquam fatetur verbum νέμειν nusquam alibi apud Th. occurrere eodem sensu usurpatum. Herwerdeno contra (ut et olim Classenio) τὸ ἴσον νέμειν est *eandem vim tribuere*. Et sane *eandem vim tribuere* sive *idem esse opinari* mihi quoque τοῖς συμφραζέμενοις egregie convenire videtur. Sed debet qui ita interpretatur necessario cum Badhamo ante τῷ μὴ λυπεῖν delere ἐπὶ.

Praeterea etiam offendo in alio vocabulo quod sententiam me iudice onerat quodammodo et frangit. Si libri MSS. omisso partic. ἀμυνόμενοι exhiberent: ἀλλὰ τῷ μὴ λυπεῖν τε ἄλλους καὶ αὐτοὶ μὴ βλάπτεσθαι τὸ ἴσον νέμετε quid desideraretur ad perfectionem? verterem: „verum prorsus idem esse putatis, eodem redire existimatis alios nullis molestiis afficere atque ipsos nullum detrimentum capere” i. e. „hoc vobis persuasum habetis nihil vos a quoquam mali passuros esse, dummodo ipsi alios nullis molestiis afficiatis”.

Quid sit ἀμύνεσθαι, quid ὑπάρχειν nemo ignorat. At verbo λυπεῖν absolute posito plane respondet τὸ βλάπτεσθαι eodem

modo usurpatum: accessioni locus non relinquitur. Contra, non optime quidem dictum esse arbitraremur — nam omnia nimia nocent — quodammodo ferremus tamen, si in libris extaret: ἀλλὰ τῷ μὴ <ὑπάρχοντές> τε λυπεῖν ἄλλους καὶ αὐτοὶ μὴ βλάπτεσθαι τὸ ἴσον νέμετε.

Fluxisse videtur glossema e praecedentis cap. 69 § 4: ἡσυχάζετε . . . οὐ τῇ δυνάμει τινὰ ἀλλὰ τῇ μελλήσει ἀμυνόμενοι.

I c. 71 § 3. (Cf. Stob. Flor. T 43, 54 Gaisf.)

καὶ ἡσυχάζουσα μὲν πόλει τὰ ἀκίνητα νόμιμα ἄριστα, πρὸς πολλὰ δ' ἀναγκαζόμενοις ἵεναι πολλῆς καὶ ἐπιτεχνήσεως δεῖ.

Iure mirantur interpretes quid sit πρὸς πολλὰ ἵεναι atque locutionem cuius nullum certum exstat exemplum¹⁾ explicare conantur. Veluti Blomfieldius qui vertit: *to engage in many undertakings*. At notandum est verbo ἡσυχάζειν = εἰρήνην ἄγειν de civitate pacata tranquillaque usurpato apud Thucydidem ceterosque rerum scriptores semper fere opponi: πόλεμον αἵρεσθαι, πολεμεῖν, πρὸς πόλεμον ἵεναι sim.; nonnumquam etiam ἀγωνίζεσθαι, κινδυνεύειν, πρὸς αὐθαιρέτους κινδύνους ἵεναι (Th. VIII c. 27 § 3). Vide e. c. I c. 120 § 3: ἀνδρῶν γὰρ σωφρόνων μὲν ἐστίν . . . ἡσυχάζειν, ἀγαθῶν δ' ἀδικουμένους ἐκ μὲν εἰρήνης πολεμεῖν κτέ. Quamobrem, si codices exhiberent: πρὸς πολλοὺς δὲ πολέμους ἀναγκαζόμενοις ἵεναι πολλῆς καὶ ἐπιτεχνήσεως δεῖ, nemo profecto haberet quod reprehenderet.

Non hoc ipsum tamen dedit Thucydides sed simile quid.

Sacri certamina belli a Graecis, imprimis a Thucydide, saepe vocantur τὰ δεινὰ. Exemplorum affatim est. Sic acres milites dicuntur esse εἰς τὰ δεινὰ ἔτοιμοι et πρὸς τὰ δεινὰ θαρραλέοι. Sic I c. 84 § 2 legimus: τῶν τε ξὺν ἐπαίνῳ ἐξοτρυνόντων ὑμᾶς ἐπὶ τὰ δεινὰ i. e. ἐπὶ τὸ πολεμῆσαι; et III c. 39 § 3: . . . οὐθ' ἡ παροῦσα εὐδαιμονία παρέσχεον ὄκνον μὴ <οὐκ> ἐλθεῖν ἐς τὰ δεινὰ· γενόμενοι δὲ πρὸς τὸ μέλλον θρασεῖς . . . πόλεμον ἤραντο; et III c. 9 s. f.: μηδὲ τῷ χείρους δόξωμεν εἶναι, εἰ ἐν τῇ εἰρήνῃ τιμώμενοι ὑπ' αὐτῶν ἐν τοῖς δεινοῖς ἀφιστάμεθα.

1) Quae perperam ad locum illustrandum afferuntur e Thuc. II c. 39 § 3 . . . διὰ τὴν ἐν τῇ γῇ ἐπὶ πολλὰ (scil. μέρη) ἡμῶν αὐτῶν ἐπίπεμψιν nihil huc facere in aperto est.

Iam ad hanc lucem intenta acie codicum scripturam etiam atque etiam consideremus. Subito, credo, emicabit genuina lectio et pro

ΠΡΟΣΠΟΛΛΑΔΕΑΝΑΓΚΑΖΟΜΕΝΟΙCΙCΙΝΑΙ

manifesta correctione emendare licebit:

πρὸς πολλὰ ΔΕ ΔΕΙΝΑ ἀναγκαζόμενοις ἵεναι πολλῆς καὶ ἐπι-
τεχνήσεως δεῖ.

I c. 82 § 2.

In praestantissima oratione Archidami eliminanda sunt mendosa verba καὶ τὰ αὐτῶν ἅμα ἐκποριζώμεθα. „αὐτῶν non est Thucydideum pro ἡμέτερα αὐτῶν. videtur αὐτόθεν corrigendum i. e. *domestica belli praesidia*” Herwerdenus. Steupius coniecit αὐτοῦ. Misere languent et abundant, cum paulo ante iam disertis verbis dixisset rex: καὶ τούτῳ <κελεύω> καὶ τὰ ἡμέτερα αὐτῶν ἐξαρτύεσθαι κτέ.

I c. 82 § 5. Cf. Bekk. Anecd. I p. 162.

εἰ γὰρ ἀπαράσκευοι, inquit Archidamas, τοῖς τῶν ξυμμάχων ἐγκλήμασιν ἐπειχθέντες (ἐπαρθέντες requirit Cobetus) τεμνόμεν αὐτήν (scil. τὴν γῆν τὴν τῶν Ἀθηναίων), ὁρᾶτε ὅπως μὴ αἰσχίον καὶ ἀπορώτερον [τῇ Πελοποννήσῳ] πράξομεν.

Cum video quam longis, quam laboriosis, quam contrariis argumentationibus eruditissimi interpretes tueri conentur librorum MSS. lectionem, magis magisque augetur mihi suspicio dativum τῇ Πελοποννήσῳ nihil aliud esse nisi futile scioli additamentum. Quanto melius abesset!

Ibidem continuo sequitur:

ἐγκλήματα μὲν γὰρ καὶ πόλεων καὶ ἰδιωτῶν οἶόν τε καταλῦσαι, πόλεμον δὲ ξύμπαντας ἀραμένους [ἔνεκα τῶν ἰδίων], ὃν οὐχ ὑπάρχει εἰδέναι καθ’ ὅτι χωρήσεται (sic recte Herw. pro χωρήσει), οὐ βῆδιν εὐπρεπῶς θέσθαι.

Vehementer metuo ut cum Steupio ἔνεκα τῶν ἰδίων explicare liceat: „nicht um gemeinsamer, sondern um besonderer Interessen (*namentlich* der Korinther und Megarer)”. Sed fac illa verba, quibus distrahuntur arcte cohaerentia, huiusmodi explanationem admittere: quem usum habent in contextu? Num ab ipso

scriptore profecta esse veri simile est quae nullum omnino pondus addunt orationi?

I c. 91 § 1.

Οἱ δ' ἀκούοντες τῷ μὲν Θεμιστοκλεῖ ἐπείθοντο διὰ Φιλίαν αὐτοῦ. τῶν δ' [ἄλλων] . . . ἀφικνουμένων [καὶ] σαφῶς κατηγορούντων ὅτι τειχίζεται κτῆ.

Recte Herwerdenus et Badhamus deleverunt *vv. ἄλλων et καὶ*. Quaerat quispiam quando et a quo in textum inferta sint ista vocabula. Paratum habeo responsum. Nempe postquam ante ἀφικνουμένων exciderat vocula trium literarum AEI, corrector acutulus unus e multis locum pro sua facultate expeditit scilicet. τῶν δ' AEI ἀφικνουμένων scribendum esse acute observavit amicus meus van der Mey (vide *Mnem.* XI p. 327).

Shilleto speciose tentaverat: διὰ Φιλίαν, αὐτοπτῶν δ' ἄλλων ἀφικνουμένων, sed longe praestat quod repperit van der Mey.

I c. 112 § 4.

Memoratur Cimonis expeditio in Cyprum post foedus quinquennale cum Lacedaemoniis ictum anno a Chr. n. 451 et oppidi Citii obsidio.

Κίμωνος δ' ἀποθανόντος καὶ λιμοῦ γενομένου ἀπεχώρησαν ἀπὸ Κιτίου· καὶ πλεύσαντες ὑπὲρ Σαλαμῖνος [τῆς ἐν Κύπρῳ] Φοίνιξι καὶ Κίλιξιν ἐναυμάχησαν καὶ ἐπεζομάχησαν ἄμα κτῆ.

Neminem seclusisse stultum glossema! erantne lectores monendi post obsidionem Citii cum Phoenibus et Cilicibus non — ut quondam cum classe Persarum — circa Peloponnesum apud *insulam* Salaminem dimicatum esse? Haud vidi magis! Aequè bene τὸ ἐν Κύπρῳ ad nomen Citium annotari potuit quia aliud Citium erat in Macedonia. Quam multa in venerandae antiquitatis monumentis facile patimur et excusamus quae hodie nemo sanus aut ipse in scribendo stulte committat aut aequo animo ferat apud alios!

Quid si FRIDERICUS MAGNUS scripsisset: „les Prussiens employèrent ce jour et la nuit suivante à rétablir les ponts de Weissenfels et de Mersebourg. Le 3, de grand matin le Roi et le Prince Maurice passèrent ces ponts: leurs colonnes et celle du maréchal Keith se dirigèrent sur Rossbach *dans la Saxe*

Electoralis, où elles avaient ordre de se joindre", ne forte lector alias res agens cogitaret de pagis quibusdam in Hassia aut de eiusdem nominis oppidulo in Bohemia!

I c. 121 § 4.

In oratione Corinthiorum ad socios legitur: κατὰ πολλὰ δ' ἡμᾶς εἰκὸς ἐπικρατῆσαι· πρῶτον μὲν πλήθει προύχοντα· καὶ ἐμπειρίᾳ πολεμικῇ· ναυτικόν τε, ᾧ ἰσχύουσιν (Athenienses) ἐξαρτυσόμεθα <καὶ ἡμεῖς> μίᾳ τε νίκῃ [ναυμαχίας] κατὰ τὸ εἰκὸς ἀλίσκονται· εἰ δ' ἀντίσχοιεν, μελετήσομεν καὶ ἡμεῖς ἐν πλείονι χρόνῳ τὰ ναυτικά κτέ.

Qui attento animo totum locum perlegerit animadvertet, opinor, v. ναυμαχίας melius abesse. Victoriā navalem tam cito sperare non poterant.

I c. 122 § 3.

In eadem oratione extat:

ἐν ᾧ ἡ δικαίως δοκοῦμεν ἂν πάσχειν ἢ διὰ δειλίαν ἀνέχεσθαι καὶ τῶν πατέρων χεῖρους φαίνεσθαι, οἳ τὴν Ἑλλάδα ἡλευθέρωσαν· ἡμεῖς δ' οὐδ' ἡμῖν αὐτοῖς βεβαιούμεεν αὐτό, τύραννον δ' ἐῷμεν ἐγκαθεστάναι πόλιν, τοὺς δ' ἐν μίᾳ μονάρχους ἀξιοῦμεν καταλύειν.

ἐν μίᾳ <ἐκάστῃ> coniecit Herwerdenus.

Certa coniectura hiulcam orationem in integrum restituere nequeo: hoc tamen perspexisse mihi videor Thucydidem dedisse: τύραννον δ' ἐῷμεν MIAN ἐγκαθεστάναι πόλιν (Athenas), τοὺς δ' ἐν ***** μονάρχους ἀξιοῦμεν καταλύειν. Sententiae consentaneum videtur supplere: ἐν <ταῖς ἄλλαις>.

I. c. 140 § 4.

In oratione Periclis:

ὕμῶν δὲ μηδεὶς νομίσει περὶ βραχείας ἂν πολεμεῖν, εἰ τὸ Μεγαρέων ψήφισμα μὴ καθέλοιμεν, ὅπερ μάλιστα προύχονται· [εἰ καθαιρεθῇ, μὴ ἂν γίνεσθαι τὸν πόλεμον] [μηδ' ἐν ὑμῖν αὐτοῖς αἰτίαν ὑπολήψασθε ὡς διὰ μικρὸν ἐπολεμήσατε.] τὸ γὰρ βραχὺ τι τοῦτο ¹⁾ πᾶσαν ὕμῶν ἔχει τὴν βεβαίωσιν καὶ πείραν τῆς γνώμης, ὅτι εἰ ξυχωρήσετε, καὶ ἄλλο τι μεῖζον εὐθύς ἐπιταχθήσεσθε ὡς φόβῳ καὶ τοῦτο ὑπακούσαντες κτέ.

1) τὸ γὰρ βραχὺ [τι] τοῦτο Cobetus.

Cobetus vv. εἰ καθαιρεθείη . . . τὸν πόλεμον uncinis iuculavit coll. Photio in v. προὔχοντο rectissime interpretante προύχονται ἀντὶ τοῦ προβάλλουσι, προτείνουσι. Manifesto Photius in suo libro verba insiticia non legit. Vel sic tamen Badhamus Mnem. IV p. 138 censet totum locum turbatum esse singulasque sententias sedes suas inter se commutavisse. Equidem contra omnia recte et ordine procedere puto deleto emblemate μηδ' ἐν ὑμῖν . . . ἐπολεμήσατε utpote molesta παραφράσει vv. praecedentium ὑμῶν μηδεὶς νομίση περὶ βραχέος ἂν πολεμεῖν, quae ex ora libri sese insinuavit in textum arcte coniungenda divellens inepte.

Ceterum pro οἷς εἰ ξυγχωρήσετε Steupius dextre coniecit ὁ ἴσ τε εἰ ξ. Suffecerit tamen ὁ εἰ (qua in re) idque praetulerim.

Omnes harum rerum peritos rogatos velim num credibile sit summum oratorem teste Thucydide dixisse: „nemo vestrum arbitretur, Athenienses! de re exigui momenti nos bellum suscepturos esse si — quod maxime nobis obiciunt — non rescindamus decretum de Megarensibus. Neve apud vosmet ipsos hanc culpam relinquatis quasi levi de causa bellum susceperitis. Hac ipsa enim in re ad speciem leviores explorabitur atque cernetur animus vester. Qua in re si concesseritis” etc.?

I c. 142 § 3.

In altera Periclis oratione e libris editur:

καὶ μὲν οὐδ' ἡ ἐπιτείχισις οὐδὲ τὸ ναυτικὸν αὐτῶν ἄξιον φοβηθῆναι. ΤΗΝ μὲν γὰρ χαλεπὸν καὶ ἐν εἰρήνῃ πόλιν ἀντίπαλον παρασκεύασθαι, ἣ που δὴ ἐν πολέμῳ τε καὶ οὐχ ἥσσον ἐκείνοις ἡμῶν ἀντεπιτετειχισμένων.

Quid sit ἐπιτείχισις luculenter ostendit DEMOSTH. περὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ § 66: ἀλλ' Ἀθήνησι, οὐ μόνον Ἀμφίπολιν . . . ἀπεστερηκότος Φιλίππου, ἀλλὰ καὶ κατασκευάζοντος ὑμῖν ἐπιτείχισμα τὴν Εὐβοίαν . . . ἀσφαλές ἐστι λέγειν ὑπὲρ Φιλίππου; nec male scholiastes: ἐπιτείχισις ἐστι τὸ πόλιν τινὰ ἐτέραν πλησίον ἄλλης τειχίσαι διὰ τὸ φρουρεῖν καὶ λυμαίνεσθαι τὴν γῆν.

Ceterum in explanatione huius loci ut in mala cruce frustra se torquent interpretes sine exceptione omnes. Quorum animi causa audiamus novissimum (Steupium):

„τὴν μὲν γὰρ: der an die Spitze gestellte Akk. geht nicht streng in die Konstruktion des folgenden Satzes ein; er ist

weder Objekt noch Subjekt, sondern die Betrachtung einleitend: „was die erste, die ἐπιτελῆσις betrifft“; zu παρασκευάσασθαι ist ein allgemeines Subjekt zu denken: „so ist es schwer . . . anzulegen“ . . . Jede engere Verbindung von τὴν μὲν mit χαλεπὸν . . . παρασκευάσασθαι scheitert daran, das eine ἐπιτελῆσις nur auf feindlichem Boden, also nicht ἐν εἰρήνῃ geschehen konnte. Hiernach kann τὴν μὲν weder, der früheren Ansicht von Boehm gemäss, als Subjekt des Infinitivsatzes aufgefasst werden, noch mit Stahl u. A. als nachdrücklich vorangestelltes Objekt, wobei πόλιν ἀντίπαλον Prädikat wäre“.

Nec meliora affert Croisetus verissime questus: „la phrase est obscure“.

Quid si mihi contigerit parum claris dare lucem: ecquid erit praemi?

Pervulgatus usus est apud Oratores Atticos particularum ἢ που, ἢ που δὲ (*multo magis, at multo magis, nedum*) in asseverando, si quis argumentatur a minore ad maius, praecedente fere particula εἰ. Hunc usum qui bene perspectum habet una vocula mutanda corruptum locum ita mecum perpurgabit ut longiore commentario in posterum possit supersederi.

Certum videtur Thucydidem dedisse:

ἘΙ μὲν γὰρ χαλεπὸν καὶ ἐν εἰρήνῃ πόλιν ἀντίπαλον παρασκευάσασθαι (i. e. ἐπιτελίσσασθαι), ἢ που δὲ ἐν πολέμῳ κτῆ.

„Quodsi vel in pace ardua res est ἐπιτελῆσις, at multo magis <in bello atque> in hostico“.

In vetere archetypo, ubi literae unciales perpetua serie continuabantur, post praecedentis vocabuli terminationem ΦοβηθηνΑΙ diphthongus simillima ΕΙ casu interciderat. Supervenit corrector qui manifestam lacunam μὲν, ut sententia constaret scilicet, licenter explens inepto παραδιορθώματι leve et reparabile damnum auxit in immensum.

Scripsi Braxellis mense Aprili huius anni.

DE HORATII CARMINE I, 28.

SCRIPSIT

J. J. HARTMAN.

Huius carminis quod esset argumentum et qui decursus, olim inter viros doctos magna erat controversia. Nunc de hac re omnes fere consentiunt unum hic hominem loquentem induci, nautam illum insepultum, cui prope Tarentum cenotaphium sit positum. Sic certe inepta illa repellitur reiiciturque opinio totum esse carmen colloquium nautae et Archytæ, eaque nullos iam videtur habere patronos. At recentior hæc et fere communis omnium sententia planene legentibus satisfacit? Equidem, ut ingenue dicam, vix et ne vix quidem eam concoquo. Quid enim nautae, homini indocto rudique, cum philosophorum doctissimo? Fingitur, ais, corpus nautae, cuius hic *ψυχῆ* loquitur, haud longe ab Archytæ sepulcro in terram eiectum. At *Illyricis undis* obrutus ille est (vs. 22). Quodsi forte — id quod parum credibile — undae eum post longum tempus ad Archytæ sepulcrum appulerunt, tamen parum rerum naturae conveniens est eum ad philosophum se convertere ut multis undique petitis exemplis demonstret omnes homines mortales esse. Naufragi eiecti est sepulturam petere; hoc eum decet, praeterea nihil. Absurdum vero mihi videtur eiusmodi hominem, miserum et de sua sorte unice sollicitum, parum urbane ridere aliquod philosophicum de animi immortalitate placitum. Quid quod ipsa illa umbra errans vivosque alloquens manifesto illud placitum tuetur.

Nolo hic multorum Horatii editorum afferre de nostro carmine disputationes. Unius tantummodo aliquam proponam ob-

que aptam ille derisioni suae invenit formam, dum
Tarentini titulum sepulcralem se scribere *fingit*. Et
aucta, homine simplici creduloque, tam sunt aliena:

(Pythagoras) nihil ultra

Nervos atque cutem morti concesserat atrae,

Iudice te non sordidus auctor

Naturae verique,

is decent poëtam, qui sibi mirum quantum supra vul-
re videatur, et quidquid neque sub oculos cadat neque
tangatur, adunco suspendat naso ¹⁾. Ista autem omnia
placuisse Horatio, dum etiam „insanientis sapientiae
s errabat” quis non intelligit?

Immo carmen nil est nisi cenotaphii titulus, quales tam
Anthologiae libro septimo leguntur. Sed quod illic dici
adspicitis hic, advenae, falsum sepulcrum, nam corpus
ibi positum illud est, undis est obrutum” id eleganter
exornatur ut in cenotaphii, positi in Italiae meridionalis
titulo ipse naufragus sic fere loquens fingatur: „non
istud est sepulcrum, nam corpus meum in mari iacet
si inveneris, nauta, quisquis es, humare ne negligas”,
ornamento contentus poëta ipsum illud corpus, iacens
et sepulturam postulans, cenotaphium aspicientibus
te oculos.

Immo, cum semel ita rem mihi explicuerim, semper
in meo Horatio post vs. 20 signum ponam, quo novum
ipere carmen me ipsum moneam. Neque tamen mirabor
uisse ut antehac viri docti duo carmina, tam inter se
coniungerent. Cum enim alterum carmen hoc haberet
a: „te maris et terrae e. q. s.”, alterum hoc: „me quo-
s.”, nihil illo errore facilius nasci potuit. Sed longe
id ista *me quoque* significant quam semper hactenus
legentes. Hanc enim praebent tituli exordio sententiam:
quoque exitio fuit infidum mare *quod tam multos* perdidit
qua nulla huic argumento aptior cogitari potest.

em hominis indolem prodere videtur locutio: *calcanda* semel via leti

servationem, quae mihi proxime ad ipsam accedere veritatem videtur. Kiesslingius ergo, vir acutissimus prudentissimusque, in praefatione ad hoc carmen et alia dicit et haec:

Dadurch, dass wir uns den Leichnam, dessen $\psi\upsilon\chi\eta$ spricht, unweit des Grabes des Archytas angespült vorstellen sollen, sind beide Teile durch die äusserliche Einheit des Lokals *verknüpft*, aber *nicht organisch verschmolzen*.

Et paulo post:

Diese völlige Beziehungslosigkeit legt die Vermutung nahe H. habe die ursprünglich abgeschlossene Conception des ersten Teils später — warum wissen wir nicht — erweitert.

Vellem paulo longius progressus esset vir egregius: remississet ex Horatio scrupulum vel molestissimum, tenebris clarum attulisset lumen, denique pro loco satis absurdo et absono dedisset aliquid quod haud paulum haberet venustatis suavitatisque. Nam nunc quidem molestus nobis esse pergit nauta ille, priusquam de sua sorte nos reddat certiores, Archytam refutans, et iamiam ut *aeternis erroribus* $\psi\upsilon\chi\eta$ sua liberetur petiturus, a derisione eorum qui credant quidquam post mortem hominibus superesse initium faciens.

Contendo ergo et pro certo affirmo — atque quam parum hic a Kiesslingii sententia recedam vides, lector — non unum hoc esse carmen sed duo, quae nullo alio inter se cohaereant vinculo quam quod eodem fere tempore et fortasse ex eadem epigrammatum Graecorum collectione ab Horatio in Latinum sermonem sunt conversa. Atque *exercitationes poëticas* potissimum equidem dixerim: inculti enim nescioquid habent istud *nullum saeva caput Proserpina fugit* (vs. 20) metri causa, sed contra sermonis Latini indolem, pro *nullum saevam caput Proserpinam fugit* positum et durus hiatus *capiti inhumato* (24). Sed hoc mitto: scio enim adversarios mihi fore viros doctos, qui non vitia esse ista sed meros lepores semel demonstrare conati sunt. Hoc certe quivis mihi concedet sententia: „mortem nemo fugere potest,” quocunque tandem modo enuntiata, aptissime claudi poëmation quod totum sit de Archyta, Pythagoreae $\mu\epsilon\tau\epsilon\mu\psi\chi\omega\sigma\epsilon\omega\varsigma$ strenuo defensore. Hoc ergo prius carmen est, quo illud placitum ridet non aliquis de vulgo nantarum, sed poëta nasutus sibi, quod adversus superstitiones tam sit firmus, plau-

dens. Atque aptam ille derisioni suae invenit formam, dum Archytæ Tarentini titulum sepulcralem se scribere *fingit*. Et quæ a nauta, homine simplici creduloque, tam sunt aliena:

(Pythagoras) nihil ultra

Nervos atque cutem morti concesserat atrae,

Iudice te non sordidus auctor

Naturæ verique,

ea egregie decent poëtam, qui sibi mirum quantum supra vulgus sapere videatur, et quidquid neque sub oculos cadat neque manibus tangatur, adunco suspendat naso ¹⁾. Ista autem omnia egregie placuisse Horatio, dum etiam „insanientis sapientiae consultus errabat” quis non intelligit?

Alterum carmen nil est nisi cenotaphii titulus, quales tam multi in Anthologiae libro septimo leguntur. Sed quod illic dici solet: „adspicitis hic, advenae, falsum sepulcrum, nam corpus eius, cui positum illud est, undis est obrutum” id eleganter hic sic exornatur ut in cenotaphii, positi in Italiae meridionalis litore, titulo ipse naufragus sic fere loquens fingatur: „non verum istud est sepulcrum, nam corpus meum in mari iacet Illyrico; si inveneris, nauta, quisquis es, humare ne negligas”, neque eo ornamento contentus poëta ipsum illud corpus, iacens in litore et sepulturam postulans, cenotaphium aspicientibus ponit ante oculos.

Equidem, cum semel ita rem mihi explicuerim, semper posthac in meo Horatio post vs. 20 signum ponam, quo novum hinc incipere carmen me ipsum moneam. Neque tamen mirabor fieri potuisse ut antehac viri docti duo carmina, tam inter se diversa, coniungerent. Cum enim alterum carmen hoc haberet exordium: „*te* maris et terrae e. q. s.”, alterum hoc: „*me* quoque e. q. s.”, nihil illo errore facilius nasci potuit. Sed longe aliud quid ista *me quoque* significant quam semper hactenus putarunt legentes. Hanc enim praebent tituli exordio sententiam: „*mihi quoque* exitio fuit infidum mare *quod tam multos* perdidit nautas”, qua nulla huic argumento aptior cogitari potest.

1) Eandem hominis indolem prodere videtur locutio: *calcanda* semel via leti (ca. 16).

Exemplum etiam quaeris in re tam ad intelligendum facili? En tibi ex Anthologia epigramma VII, 263:

Καὶ σέ, Κλεηνορίδῃ, πόθος ὤλεσε πατρίδος αἴης
θαρσύναντα Νότου λαίλαπι χειμερίῃ.

Hic non naufragus verba facit, sed eum alloquitur poëta. Illud si poëta maluisset, huiuscemodi haberemus exordium: καὶ μὲ πόθος ὤλεσε πατρίδος αἴης, hoc sensu: „ego quoque eorum unus sum, qui in patriam festinantes, non expectato mari placido hibernis fluctibus sunt obruti”.

AN — KE. — AD HOMERI Ξ 190.

Ad Iliadis Δ 93, ubi textus vulgatus habet

ἦ ῥά νύ μοι τι πῖθοιο;

in editione nostra annotavimus: „abiit ῥά κε in ῥ' ἄν vitio tralaticio, hoc in vulgatam”. Scripsimus autem et illic et locis parallelis H 48 Ξ 190:

ἦ ῥά κε μοι τι πῖθοιο;

Coniectura haec erat, merae igitur temeritatis etiamnunc multis videtur ita rescribere. Itaque si quibus hoc loco parum persuasimus, hi velim inspiciant nunc papyrus brevi post Christi natales emendate admodum exaratum, quem nuper Arthurus S. Hunt, vir doctissimus deque bonis litteris optime meritis, evulgavit (Journal of Philology vol. XXVI p. 25 sqq.). Quod volumen libros N et Ξ lacunosos quidem sed tamen fere totos continet, in versu autem Ξ 190 haec praebet:

HPANMOIT.ΠΙΘΟΙΟ.

Ubi nollem annotasset editor: „the scribe has accidentally omitted υ after ν”, sic significans librarii errorem hunc sibi videri. Nam hominem, qui hunc librum scripsit, non H PA N intellegi voluisse, quemadmodum excudenda haec curavit Huntius, sed H P AN, mihi quidem videtur certissimum.

J. v. L.

AD BACCHYLIDEM.

VIII. 26 sqq. sic edidit Kenyon:

τάν τε Κερκύονος παλαίστραν
ἔσχεν· Πολυπήμονός τε καρτερὰν
σφῦραν ἐξέβαλεν Προκό-
πτας, ἀρείονος τυχὼν
Φωτός.

us autem difficultatibus locus ita constitutus laboret, ipsum orem minime latuit, quod apparet ex longiore eius annota- e. Tamen papyrus verba Bacchylidis, nisi vehementer fallor, cta servavit una apostropho omissa et addito uno puncto rnvacaneo. Quodsi sic scripserimus:

τάν τε Κερκύονος παλαίστραν
ἔσχεν πολυπήμον', ὅς τε καρτερὰν
σφῦραν ἐξέβαλεν Προκό-
πτας κτλ.,

i quidem satisfactum erit. πολυπήμον' nimirum Accusativus et ad παλαίστραν pertinet, Προκόπτας autem, cognomen um eius quem appellare solemus Procrusten, recte pronon- i relativo appositum esse demonstrant exempla ab Elmsleio Eur. Heracl. 601 collecta.

IV. 16 sq. Bacchylides cantat:

ἀλλ' ἐφ' ἐκάστῳ
[καιρὸς] ἀνδρῶν ἔργματι κάλ-
λιστος·

quam recte καιρὸς addiderit Jebb vir clarissimus, ostendunt c verba Theognidea (vss. 401 sq.): καιρὸς δ' ἐπὶ πᾶσιν ἄριστος κασιν ἀνθρώπων· a quibus haud multum distat versiculus in Anthologiae lyricae editione novissima et Critiae tribuitur Sodamo: μηδὲν ἄγαν· καιρῷ πάντα πρόσσεσι καλά.

A. POUTSMA.

‚GERS’ = ITAQUE.

Quaestiones grammaticae cod. Bern. 83.
(Anecdota Helvet. p. 183 ed. Hagen).

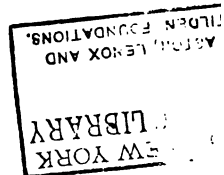
‚Ergo’ itaque’ igitur’ coniunctiones in Latinum habent sensum et illud significant, quod uulgo dicitur ‚gers’, iam quia sic est: ‚gers faciam’; sic inde dicuntur inlatinae semper, siquidem superiora respiciunt atque concludunt. — Prima corrupta sunt et rescribenda: ‚ergo’ itaque’ igitur’ coniunctiones inlatium habent sensum, ultima uero sic ordinanda: inde dicuntur inlatinae, semper siquidem superiora respiciunt atque concludunt. Media sunt nimis incerta quam ut facile in integrum reuocari possint, suspicor tamen illos falsos esse, qui ex hoc loco uulgarem coniunctionem ‚gers’ = itaque’ elicuerint; quod fit Archiv f. L. L. III. p. 136. Potius gers’ Imperatiuus esse uidetur eiusdem fili atque ‚fers’, quod saepius apud Apuleium obtinet (Met. I 23; II. 6, *VI. 13, X. 16). Fieri potest ut duae annotationes grammaticae in unum confluerint, quarum altera haec fere fuerit: ‚ergo’ itaque’ igitur’ coniunctiones inlatium habent sensum, inde dicuntur inlatinae, semper siquidem superiora respiciunt atque concludunt. Alteram hanc fere formam habuisse coniecerim: illud quod uulgo dicitur ‚gers iam sic’ significat: ‚fac iam sic’ quia ‚gers’ est <‚fac’>.

J. v. D. V.

ΛΑΒΗΝ ΔΟΤΝΑΙ — ANSAM DARE.

Si quis in reprehensionem incurrit, is imagine e palaestra desumta λαβὴν δοῦναι vel ἐνδοῦναι vel παρὰδοῦναι dicitur, id est donner prise, vat op zich genen, ut nunc loquuntur homines. At vitio nata sunt latina illa ansam reprehensionis dare (Cicer. Planc. 34 § 84) et similia; luctantium enim et figulorum λαβὰς permutavit is qui Graecam locutionem „barbare” profecto sic vortit primus.

J. v. L.

TAURINENSIS (T) LUCANI.

SCRIPSIT

C. M. FRANCKEN.

„Quem deperisse credidi, is revixit”. Dorvillius collationem fecerat codicis T, quae exstat in Bibliotheca Lugduno-Batava, quam in mea editione Lucani publici iuris feci. Dedi collationem Dorvillianam omissis tantum quisquiliis nullius pretii. Quominus ipsum codicem inspicerem prohibuit omissus in Dorvillianis numerus codicis et locus. Nunc ipse codex emersit in Bibliotheca Nationali Taurinensi, D. VI. 34¹⁾ licebitque ipsum conferre, quo facto Dorvillianam collationem carere poterimus. Quae antequam in lucem prodiiit, iuvabit scire quae Dorvillius ipse de sua opera professus est: „insigniores differentias tantum notavi”. Praeterea tenendum, si quid ex silentio placet efficere, factam esse collationem cum Grotiana. Sed aliquatenus plura dat Dorvillius quam pollicetur: notavit multa, quaedam ut nobis quoque, qui magis curiosi sumus in re orthographica et vitiis codicis cognoscendis, quam superius saeculum, exigui pretii videri debeant. Ut quantum desit quodammodo appareat, percurram quae Stampinius p. 8 (impr. sep.) de libro VII ex codice affert. Omisit has varietates D.:

VII. 2 codex: *lutificus* vulgo *luctificus*, 32 *caperetis* (sed sic Grot., quare tacet D.) — *raperetis*, 42 *ferent* (Grot.) — *ferunt*, 90 adest versus in T (Grot.), 116 *enipheus* — *enipeus*, 125 *choro* — *coro*, 148 *phitone* — *pythone*, 149 *diffundit* — *diffudit*, 160

1) Cf. Prof. Dr. E. STAMPINI in „Rivista di Filologia e d'Istruzione classica” ann. XXVI. fasc. 2.

aetherioque — *aethereoque*, ib. *sulphure*(?), 174 *abrutus* — *abruptus*, 179 *defuntos* — *defunctos*.

Orthographiam se neglexisse dicit Dorvillius, „quamquam, „inquit, plurima vestigia supersunt veteris scripturae”. Inde frustra quaeres *ether* pro *aether* a D. annotatum, et potui v. 143 ubi agitur de *artat* an *aptat*, Taurinensi compendii causa cum aliis codd. *artat* adscribere (*artat* MACEVUGT) etsi sciebam in eo teste Dorv. esse *arctat*. Sed antiquiores collatores subinde nihil pensi habent vel in V. L. suam orthographiam sequi, ubi de alia re agitur.

In eadem pagina l. l. STAMPINIUS affert has lectiones ad codicem notandum, unde similiter apparebit pleraque, quae omiserit Dorvillius, pusilla esse.

VII. 461 *consumscere* — *consumpsere*, *diremti* — *dirempti*, 462 *vultusque agnoscere quaerunt* (sic habet Grot., quare tacet D.), 463 *au quam* — *aut quam*, 468 *coortes* — *cohortes*, 470 *cuntis* *pena* — *cunctis poena*, 471 *crastinae* — *crastine*, 475 *tunc stridulus aer* a m. 2 (postrema om. D.), 477 *ad s. s. alt. mann*, 482 *gemitus* (sic G.) — *fremitus*, 483 *oeteaeque* l. m. (2. m. *ossetaeque* affert D.), *gemuit* — *gemunt*, 486 *vulnera* — *volvera*, *terre* — *terrae*, 488 *vult nocentes* — *vult nocentis*, 520 iterum in marg. pos. cum correctionis signo, (489 *et quota* affert Dorv.), (ib. *hominum* D. coll., cf. Var. Lect.), 491 *suficit* — *sufficit*, 492 *pompei*, ut semper, (493 *vinxerat* habet iam D. coll., cf. Var. Lect.), (504 *vertens*, 506 *cornua fati*, 509 *honestem* similiter ex Dorv. in mea Var. Lect. memorantur), 505 *ingentes* — *ingentis*, 511 *cuntis* — *cunctis*, *cruor* add. 2. m., 514 *soluti* — *soluti*, 517 *sceleris* sic Grot. et vulgo, 518 *extremum* Dorv. coll., sed om. s. s. *externum*, 521 *cum* — *tum*, 522 *cohortes* — *cohortis*, 523 *ostis* — *hostis*, 525 *timendi* et 528 *primum* Grot. et vulgo, 529 *capud* — *caput*, 533 s. s. o supra *fereque* (536 *tuis* — *tuis*, sed vid. Var. Lect.).

Sepositis igitur quae Dorvillius praeteriit utpote vulgatam eius tempore lectionem, collationem satis plenam esse apparet. Et errores vix inveniuntur. V. 130 *mortis venturae*, Dorv. teste Stampinio *et mors ventura est*; in eodem versu *lacto* legitur, corr. ex *fato*; *fato* ex silentio effici potest Dorv. habuisse, de *lacto* tacet, V. 514 *iarei* (nam *iurei* vit. typ. est) legit Dorv.

omissa corr. *itirei*, sed Stampinio non plane constat, 470 *quae*^a, Stamp.: *quæ* (*que* pare corr. in *qua* da mano post.).

Sed cum et saepe sit dubium ex silentio collatoris lectionem codicis efficere, et in Dorvilliana liber IX sit totus omissus, bene actum, quod liber saec. XIV ipse sub luminis oras productus est.

Ante hos sex annos (Mart. d. 15, 1892) qui tum pro Bibliothecario Taurinensis erat mihi significaverat, nullum exstare codicem, qui responderet Dorvillianis lectionibus a me sibi missis. Cuius viri humanitatem si aequasset sive bona fortuna, sive industria, omittere potuissem Dorvillianam collationem et ipsum codicem volutare. Sed mihi bis ¹⁾ totidem verbis significavit non exstare codicem, qui offerret lectiones singulares aliquot, quas ad cognoscendum librum ei e Dorvillianis suppeditassem. Epistolae viri humanissimi etiamnunc mihi sunt in manu, in quibus et hoc scriptum est, et notatur error Pasinii, qui in catalogo Bibliothecae Regiae Taurin. tres omnino codices saeculo XV non vetustiores inveniri retulisset, unum enim esse sine dubio antiquiorem; denique nomen Patris *Poma*, non *Roma*, clare scriptum exstat (initio alterius epistolae d. 2 Apr. 92: „Le Rev. Père *Poma*, professeur de physique était en même temps” etc.).

Iniuria igitur STAMPINIUS (p. 4 edit. sep.) mihi obicit „troppa precipitazione”, fidem habui Bibliothecario Taurinensi, quod si est vitium, facile certe mihi condonabit eius civis et defensor STAMPINIUS, Vir Clar.

Revocanda iam sunt ea quae Mnem. N. S. XXII p. 168, nota dixi ab Otinio in errorem inductus.

30 Apr.

1) Litteris datis 23 Mart. 1892 et 2 April. 1892.

AD DIONIS CHRYSOSTOMI EDITIONIS ARNIMIANAE VOL. II.

SCRIPSIT

H. VAN HERWERDEN.

Ad hoc volumen, quod prodiit iam a. 1896, sero mihi allatum pauca annotare lubet. De priore egi in Mnem. vol. XXII n. s. p. 125—161. Cf. Arnimii *Additamenta ad vol. I, II* pag. 337—339.

Or. XXXVI (19) or. *Borysthenitica*.

§ 6 ταῦτά τε δὴ οὖν σημεία ἐναργῆ τῆς ἀλώσεως (scil. Βορυσθέ-
νους τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Σκυθῶν) καὶ τὸ μὴδὲν τῶν ἀγαλμάτων
διαμένειν ὑγιᾶς τῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς, ἀλλὰ ξύμπαντα λελωβημένα
εἶναι, ὥσπερ τὰ ἐπὶ τῶν μνημάτων.

De simulacris in sepulcris mutilatis nihil in praegressis dictum
est, itaque hoc nunc primum narratur. Quare necessarium vi-
detur: ὥσπερ <καὶ> τὰ ἐπὶ τῶν μνημάτων. — In proximis § 7,³
vitiose editur παρρίππευσεν pro παρίππευσεν.

§ 8 ἦν δὲ ὡς ὀκτωκαίδεκα ἐτῶν ὁ Καλλίστρατος, πανὺ καλὸς
καὶ μέγας, πολὺ ἔχων Ἴωνικὸν τοῦ εἶδους. Nonne requiritur <τὸ>
Ἴωνικὸν τ. ε.?

§ 10 μόνου γὰρ Ὀμήρου μνημονεύουσιν οἱ ποιηταὶ αὐτῶν
ἐν τοῖς ποιήμασιν. Procul dubio ferri nequit αὐτῶν (cod. T
ἐαυτῶν) pro quo sententia saltem ἡμῶν postulat. Ingeniose v.
Arnim temptat πλεῖστα τῶν ἐ. τ. π. Nam οἱ ἐν τοῖς ποιήμασιν
dicit potuit pro οἱ ποιηταί. Ita tamen malim: μόνου — καὶ
πλεῖστα τ. ἐ. τ. π.

§ 13 ὅτι ἡ σμικρὰ πόλις ἐν τραχεῖ σκοπέλῳ κειμένη κρείττων ἐστὶ καὶ εὐτυχεστέρα κατὰ κόσμον οἰκοῦσα ἢ μεγάλη ἐν λείῳ καὶ πλατεῖ πεδίῳ, ἥνπερ ἀκόσμως καὶ ἀνόμως ὑπὸ ἀνθρώπων ἀφρόνων οἰκῆται; Concinnitas postulare videtur, ut aut initio deleatur articulus, aut scribatur ἢ <ἡ> μεγάλη.

§ 14 καὶ ὃς οὐ μάλα ἠδέως ἀποδεξάμενος, ὦ ξέने, εἶπεν, ὅτι ἡμεῖς σε ἀγαπῶμεν καὶ σφόδρα αἰδούμεθα ὥς ἄλλως γε οὐδεὶς ἂν ἠνέσχετο Βορυσθενιτῶν εἰς Ὅμηρον καὶ Ἀχιλλέα τοιαῦτα εἰπόντος. Transpone: ἀποδεξάμενος εἶπεν ὅτι· ὦ ξέने, ἡμεῖς κτέ., nisi forte mavis: ὦ ξέने, εἶπεν <ῖσθ'> ὅτι ἡμεῖς.

§ 17 τὰ γένεια ἀφεικότες absurde dictum est et certa Cobeti emendatio καθεϊκότες fuerat recipienda.

§ 33 κινδυνεύει γὰρ οὖν δὴ τὸ ποιητικὸν γένος οὐ πάνυ ἄστοχον εἶναι τῶν ἱερῶν λόγων οὐδὲ ἀπο στόχου φθέγγεσθαι τὰ τοιαῦτα πολλάκις, κτλ. Parum eleganter dicta. Requiro οὐδὲ ἀπο σκοποῦ. Homerus Od. XI 43 οὐ μὰν ἡμῖν ἀπὸ σκοποῦ οὐδ' ἀπὸ δόξης εἴρηται, cuius loci Dio memor praesertim de poetis scribens aptissime ita locutus videtur. Στόχος pro σκοπός dictum rarum est admodum. Cf. Stephani thesaur. VII 827.

[Or. XXXVII] (20) *Corinthiaca*.

§ 4 requiro: ἐπικαταγ<αγ>ομένων δὲ τῶν πορθμένων καὶ τοῦ πράγματος ἀχθέντος εἰς ἔλεγχον, οἱ μὲν ἀπέθνησκον κτλ.

§ 14. Ὀρφεὺς κιθάρα, Ἡρακλῆς πάμμαχον, πυγμὴν Πολυδεύκης, πάλην Πηλεὺς, δίσκον Τελαμών, ἐνόπλιον Θησεύς. Receptam oportuit Dindorfii correctionem παμμάχιον, et concinnitas suadet κιθάραν. Mox § 15 malim fere Ἀργῶ — οὐκ<έτι> ἐπλευσεν.

§ 16 καὶ τοῦτο ἐπίσθη τις κατὰ Κορινθίων; Recte quidem interrogationem significavit v. Arnim, sed requiritur ἐπίσθη τις <ἂν> vel τίς <ἂν>; et quis hoc de Corinthiis credidisset?

§ 31 τὴν κρίσιν ἀνὰ δικὸν ποιήσαντες, ut auctore Wilamowitzio v. Arnim correxit, optime sane dictum est; vereor tamen ne traditae librorum lectiones ἀνάδαστον et ἂν δ' αὐτόν magis faveant coniecturae ἀναδ<ικ>αστον.

§ 36. Dicitur de Corinthiis ὁλβιοὶ μὲν καὶ ἀφνειοὶ καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ὀνομάτων ἐκ παλαιῶν χρόνων ὑπὸ τῶν ποιητῶν καὶ τῶν θεῶν ὀνομαζόμενοι. Si locus sanus est, cogitaverim de oraculo oraculisve quibusdam hodie ignotis.

§ 43 ἀλλὰ τοῦτ' ἐκεῖνος (Agésilas) εἶδεν ἀκριβῶς ὅτι μὴ δεῖ τὰς ἀνθρωπίνας τύχας ἐκτείνειν. Qui aliquid probe compertum exploratumque habent non ὁρᾶν sed εἶδέναι sive γινώσκειν ἀκριβῶς dici assolent, quare malim ἥδεῖν ἀκριβῶς.

§ 44 καίτοι καὶ τὸ σῶμα τῶν γεναίων Φασὶν ἀλλότριον εἶναι „ἐπειὴ μάλα πολλὰ μεταξὺ” σώματος τε καὶ ψυχῆς. ὁ μὲν γὰρ οὐκ ἔστιν οὐδὲ φροντίζει τοῦ σώματος κάμνοντος. Alius aliter corrigunt viri docti; mihi placet: τῇ μὲν γὰρ οὐκ ἔστιν οὐδὲ φροντίζει<ν> τοῦ σώματος κάμνοντος, sive τῇ dativi sive ablativi notione fungitur.

Or. XXXVIII (21) *ad Nicomedenses de concordia cum Nicaea.*

§ 13 εἰ μὲν οὖν τις ἐρωτήσῃεν ἓνα ἄνδρα ἢ πολλοὺς ὁμοῦ —, οὐδὲν ἂν μελλήσας ἀποκρίναιτο οὐδεὶς ὅτι ταῦτα ἐν τοῖς κακοῖς τάττεται. Procul dubio satis bene procedit oratio, si cum Geelio et editore pronomen οὐδεὶς delemus, nec tamen intellego quid interpolatorem movere potuerit ut facillimam orationem ita corrumperet, nec pro οὐδεὶς flagitante sententia insereret ipsum contrarium πᾶς τις. Quare multo probabilius videtur aliquid excidisse et Dionii reddendum esse: οὐδὲν ἂν μελλήσας ἀποκρίναιτο οὐδεὶς <ὅστις οὐ> ὅτι ταῦτα ἐν τοῖς κακοῖς τάττεται, qualis lectio etiam propterea praeferenda est, quod Geelii ratio sola verba ἓνα ἄνδρα non simul sequentia ἢ πολλοὺς ἅμα respicit.

Or. XXXIX (22) *ad Nicaeenses de concordia.*

§ 3 τίσι δὲ κουφότερα τὰ λυπηρὰ τῶν κοινῇ φερόντων, ὥσπερ

βάρος; Praesertim in hac longa brevium quaestionum coacervatione (inspice totum locum) haud leviter offendor vulgari imagine, interpolatore digna, non Dione.

§ 5 διαφέρει γὰρ οὐδὲν ἢ εἴ τις θεῶν οὕτως μεγάλης καὶ πολυανθρώπου πόλεως μίαν ψυχὴν ἐποίησεν. Omnis vis sententiae est in verbis οὕτως — πολυανθρώπου, quare non accedo editoris sententiae non cohaerere cum his verba sequentia: ὥς οὔτε χρημάτων πλῆθος οὔτε ἀνθρώπων οὔτε ἄλλη δύναμις ξυνήνεγκε τοῖς διαφερομένοις, ἀλλὰ τούναντίον πάντα ταῦτα πρὸς βλάβης μᾶλλον ἐστὶ καὶ ὅσῳ ἂν πλείονα ὑπάρχη, τοσούτω μείζωνος καὶ χαλεπωτέρας· κτέ.

§ 8 εὐχομαι δὴ τῷ τε Διονύσῳ τῷ προπάτορι τῇσδε τῆς πόλεως καὶ Ἡρακλεῖ τῷ κτίσαντι [τῇσδε τῆς πόλιν] καὶ Διὶ Πολιεῖ καὶ Ἀφροδίτῃ Φιλίᾳ καὶ Ὀμονοίᾳ καὶ Νεμέσει καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς ἀπὸ τῇσδε τῆς ἡμέρας τῇσδε τῇ πόλει πόθον ἑαυτῆς ἐμβαλεῖν καὶ ἔρωτα. Verba inclusa ut a scriptore aliena delere nullus dubito.

Or. XL (23) *habita in patria de concordia cum Aramensibus.*

§ 7 ἐπεὶ δὲ ἀρχὴν ἔλαβε (scil. Prusae aedificatio), ὅσα μὲν αὐτὸς ἔπαθον μετρῶν καὶ διαμετρῶν καὶ λογιζόμενος, ὅπως μὴ γένοιτο ἀπρεπὲς μὴδὲ ἀχρεῖον, ὅποια ἔργα πολλὰ γέγονε παρ' ἐτέροις μάτην ἀπολόμενα, καὶ τελευταῖον εἰς τὰ ὄρη φθειρόμενος, οὐκ ὦν ἔμπειρος τῶν τοιούτων οὐδενὸς — ἐῷ νῦν ἐπεξίεναι. Primum expectabam ὅπως μὴ<δὲν> γένοιτο aut ἀπρεπὲς <μὴδὲν> μὴδὲ ἀχρεῖον, deinde quaero quid in montibus Dio fecerit. Num cogitandum de ligno novis aedificiis apto quaerendo et operis indicando, an ὄρη corruptum est et latet fortasse ἐρεῖ(πια), dirutarum aedium rudera?

§ 33 ἡ κύκλῳ περιίασιν, ὥσπερ χαλεπῆς καὶ ἀβάτου <οὔσης> τῆς ἐγγύς ἡμῖν θαλάσσης. Procul dubio ita scribendum et valde miror editorem adnotare „οὔσης add. Herwerden, quo non valde opus”.

§ 38 οὐχ ὁρᾶτε τοῦτο μὲν ἥλιον νυκτὶ μεθιστάμενον καὶ παρέχοντα ἀνατεῖλαι τοῖς ἀφανεστέροις ἄστροις, τοῦτο δὲ σελήνην ἑῶντα καταλάμψαι τὴν ἅπασαν γῆν ἐν ἐρημίᾳ τοῦ κρείττονος φωτός; τοῦτο δὲ ἄστρα ὑποχωροῦντα ἡλίῳ καὶ μηδὲν ἡγούμενα πάσχειν μηδὲ ἀπόλλυσθαι διὰ τὴν ἐκείνου [τοῦ θεοῦ del. v. Arnim] δύναμιν κτέ. Pro verbo evidenter corrupto ἀπόλλυσθαι nihil aptius excogito quam ἀδικεῖσθαι. Totus locus adumbratus videtur ex Euripideo in Phoenissis, vss. 541 sqq., quorum ipse Dio mentionem fecit Or. XVII (67) § 11.

Or. XLI (24) *ad Aramenses de concordia.*

§ 14 [τίς δὲ συνεργός], τίς δὲ σύμβολος ἀμείνων τοῖς ἰδοῦσιν ἢ φίλος ἐντυχών; κτέ.

Certa Arnimii emendatio est σύμβολος pro σύμβουλος, sed minus probabiliter cum Wilamowitzio expunxisse mihi videtur verba, ut nunc locus scribitur, sensu carentia. Nulla enim interpolandi causa fuit, et rhetorica loci compositio suadere videtur duplicem quaestionem a pronomine interrogativo ordientem. Ne multa: post *συνεργός* verba quaedam, fortasse integrum versum explentia, ita ut fuerit *ισόκωλον*, a librario omissa esse crediderim.

Or. XLIII (26). *Politica in patria.*

§ 6 ἐγὼ μὲν οὖν εἴ τις λέγοι πρὸς ἐμὲ ἀνάξιον ἐμοῦ κτέ. Hic et in similibus requiro εἴ <τι> τις κτλ.

Or. XLIV (27), *qua gratum animum erga cives suos proficitur.*

§ 7 οὐδέποτε γὰρ ἐκείνων (τῶν μελιττῶν scil.) μία καταλιποῦσα τὸ αὐτῆς σμήνος εἰς ἕτερον μετέστη τὸ μείζον ἢ μᾶλλον εὐθενοῦν, ἀλλὰ τὸν ἴδιον ἐσμὸν πληροῖ κτέ.

Recte ita scriberetur, si duo tantum apium examina existerent. Quia vero sunt permulta, necessario corrigendum εἰς ἕτερον μετέστη *τι* μείζον.

§ 11 καὶ οὐ μόνον Λακεδαιμονίοις οὐδὲ Ἀθηναίοις τὸ παλαιὸν καὶ ἄλλοις τισὶ συνέβη διὰ τὸ κοσμίως πολιτεύεσθαι μεγάλας καὶ ἐπιφανεῖς [καί] ἐκ πάνυ μικρῶν καὶ ἀσθενῶν ἀποδεῖξαι τὰς πόλεις,

κτέ. Voculam καὶ non male expunxit editor, nisi forte praestat transponere ἐκ καὶ πάνυ μικρῶν κτλ. Passim enim adverbiorum πάνυ, μάλα, σφόδρα, λίαν, similium vim augeri vocula καὶ nemo ignorat.

Or. XLV (28). *Dionis defensio*. Etiam sequens oratio recte sic inscriberetur. Nam plane absurdus est titulus πρὸ τοῦ φιλοσοφεῖν ἐν τῇ πατρίδι.

§ 14 οὐ μὲν ἀλλ' ἐπιστάμενός γε — καὶ τὸν χρόνον τῆς ἐπιδημίας, ὅτι μοι βραχύς ἐστι παντελῶς, οὔτε ἡπτόμην κτέ. *Malim ἔσται.*

Or. XLVII (30). *ad populum in patria*.

§ 16 πλὴν τοσοῦτό γε μόνον οὐκ ἄξιον ἴσως παραλιπεῖν περὶ τῶν μνημάτων καὶ τῶν ἱερῶν, ὅτι τοὺς Ἀντιοχέας οὐκ εἰκὸς ἐστὶν οὐδενὸς ἄψασθαι τοιούτου· πολὺ γὰρ ἐλάττω τόπον ἐποιοῦν τοῦ παρ' ἡμῖν, ὧν ἡ πόλις ἕξ καὶ τριάκοντα σταδίων ἐστὶ τὸ μῆκος καὶ στοᾶς ἐκατέρωθεν πεποιήκασιν· οὐδὲ τοὺς Ταρσεῖς οὐδὲ νῦν Νικομηδεῖς, οἱ ἐψηφίσαντο τὰ μνήματα μεταίρειν. Locum gravitur corruptum esse recte monet editor.

Orator, quem inimici accusaverant, quod Prusam aedificans sepulcra alio transtulisset (cf. § 11), se defendere videtur Antiochiae, Tarsi, Nicomediae exemplis, quae urbes quamquam non urgente tanta quanta Prusaeenses necessitate idem tamen fecerint. Eiusmodi autem nasceretur sententia, si locum sic refingere liceret: ὅτι τοὺς Ἀντιοχέας οὐκ εἰκὸς ἦν οὐδενὸς ἄψασθαι τοιούτου· πολὺ γὰρ ἐλάττω τόπον ἐπεῖχεν (scil. τὰ μνήματα καὶ τὰ ἱερά) τοῦ παρ' ἡμῖν· ὧν ἡ πόλις κτλ. Substantivo τῶν ἱερῶν (si recte sic scriptum est nec τῶν ἡρίων corrigendum. Invidioso nomine ἱερά vocabant inimici Dionis. Cf. § 13) parva sacella in coemeterio designantur. Fortasse tamen εἰκὸς ἐστὶν sanum est, et Dio dicit Antiochenses, ad quorum exemplum fortasse adversarii provocaverant, mirum non esse propter urbis maiorem amplitudinem et coemeterii minorem ambitum non movisse sepulcra; Tarsenses vero et Nicomedenses idem decrevisse, quod se auctore Prusaeenses fecerint. Sed locum obscurum, de quo non satis mihi liquet, alienae curae committo.

Or. XLVIII (31). *Politica in concione.*

§ 10 <ἦν> ἐγὼ πολλὰ δύναμαι σὺν τοῖς θεοῖς ἀγαθὰ ποιῆσαι, τούτους ἔχων συναγωνιζομένους, λέγων τὸ τῆς παροιμίας „εἰς ἀνὴρ οὐδεὶς ἀνὴρ.” Expecto potissimum: συναγωνιζομένους. Ἐγνώκατε τὸ κτλ.

§ 11 διὰ τί δὲ παρὰ τούτων μὲν ἀπαιτεῖτε, παρ' ἐμοῦ δὲ οὐκ ἀπαιτεῖτε; ὅτι δοκῶ παρεσχηκέναι ὑμῖν; ἔπειτα οἴεσθέ με τοῦτο ἐμποιεῖν, εἰ τὴν ἐμαυτοῦ πατρίδα τιμιωτέραν ἐποίησα, χρημάτων τινὰ ἀφορμὴν παρασχών —; Non facio cum editore sanum existimanti ἐμποιεῖν. Requiro πεποιηκέναι.

§ 14 εἰ γὰρ Φιλόσοφος πολιτείας ἀψάμενος οὐκ ἐδυνήθη παρέχειν δμοנוοῦσαν πόλιν, τοῦτο δεινὸν ἤδη καὶ ἄφυκτον, ὥσπερ εἰ ναυπηγὸς ἐν νηὶ πλέων μὴ παρέχοι τὴν ναῦν πλέουσαν, καὶ εἰ κυβερνήτης <τις> φάσκων εἶναι πρὸς αὐτὸ τὸ κῆμα ἀποκλίνει κτέ. De meo inserui necessarium pronomen indefinitum, quod cauda praegressi vocabuli absorpserat. Vide v. c. Or. 49 § 13. Corrupta esse verba ἐν νηὶ πλέων olim monui, coniectura Arnimii ἐπισκευάζων propter violentiam parum probabilis. Non minus aptum est quod propius accedit ad traditam scripturam ναυπηγῶν.

Or. XLIX (32). *Recusatio muneris in Senatu.*

§ 2 supplendum arbitror: οἱ δ' ἴπποι τοὺς ἀμαθεῖς ἡνιόχους ἀποβάλλοντες πολὺ κάκιον κολάζουσιν ἢ ἐκεῖνοι <αὐτοὺς> τῇ μάστιγι παίοντες. Sed malim etiam ἢ ἐκείνο(ς) οὗτο(ς).

Or. L (33) § 10 ἐπεὶ καὶ τόδ' ἤκουσα ὡς πάντα ἀπλῶς νομίζουσι τὰ τῆς ἀρχῆς (scil. filii mei) γίνεσθαι κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην. ἐγὼ δὲ ἐκεῖνο μὲν οὐκ ἀφαιροῦμαι τὸν υἱόν, τὸ μὴδὲν ἄκοντος ἂν ἐμοῦ ποιῆσαι τῶν ἐφ' ἑαυτῷ μὴδὲ ἄλλως ἂν ἢ στοχαζόμενος τῆς ἐμῆς γνώμης. δμνύω δὲ μὴ προστάξαι μὴδὲ πώποτε μὴδέν, λέγω δὲ τῶν κοινῶν, μὴδὲ συμβουλευεῖν πατέρα ὅντα κρείττονα δοκοῦντα προστάγματος ἔχειν τάξιν. καὶ διὰ τὴν ὑπερίαν ταύτην ἀπὸ χρόνου τινὸς οὐδὲ ταῖς βουλαῖς παρετύγχανη. Vix satis probabiliter hunc locum correxisse mihi videtur editor

mutando μηδὲ in τότε et ἔχειν in ἔχει. Potius crediderim quaedam excidisse sic fere redintegrandam: μηδὲ συμβουλεύ<σαι αὐτῷ, νομίζων τὸ συμβουλεύ>εῖν πατέρα ὄντα κρείττονα δοκῶντα προστάγματος ἔχειν τάξιν. κτλ.

Or. LI (34) *Ad Diodorum.*

§ 1 λέγεται γοῦν οὐκ ἀτόπως καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς „δούλου τόδ' εἶπας <μὴ λέγων ἃ τις φρονεῖ>". Φέρε δὲ, πῶς <οὐκ> ἂν εἴη δοῦλος ὁ πρὸς τοσούτους ἅμα ἀνθρώπους ἕτερα ὧν φρονεῖ εἰπών, κτλ. Fieri vix potest ut Dio non totum versum Euripideum, qui praecipua parte truncatus intelligi nequit, integrum attulerit. Quare haec verba supplere non dubitaverim, cum praesertim lacunis scateant libri Dionis.

Or. LII (35). *De Aeschilo Sophocle Euripide sive de Philoctetis sagittis.*

§ 4 supplendum ἐπεὶ τοι καὶ τὸν Ὀδυσσεῖα εἰσήγε δριμύν <μὲν> καὶ δόλιον, ὡς ἐν τοῖς τότε, πολὺ δὲ ἀπέχοντα τῆς νῦν κακοηθείας.

§ 13 Φησί τε (Ulysses) πρεσβείαν μέλλειν παρὰ τῶν Τρώων ἀφικνεῖσθαι πρὸς τὸν Φιλοκτήτην, δεησομένην αὐτόν τε καὶ τὰ ὅπλα παρασχεῖν ἐπὶ τῇ τῆς Τροίας βασιλείᾳ. Miror Dionem non potius scripsisse ἀλώσει.

§ 16 de Neoptolemo dicitur: ἔπειτα πεισθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεῶς καὶ ἑξαπατήσας αὐτόν (Philoctetem) καὶ τῶν τόξων ἐγκρατὴς γενόμενος, αἰσθομένου ἐκείνου καὶ ὡς ἑξαπατημένου σχετλιάζοντος καὶ ἀπαιτοῦντος τὰ ὅπλα, οὐ κατέχει, ἀλλ' οἷός τέ ἐστιν ἀποδιδόναι αὐτά, καίτοι τοῦ Ὀδυσσεῶς ἐπιφανέντος καὶ διακωλύοντος, καὶ τέλος δίδωσιν αὐτά· δοῦς (ἀποδοῦς;) δὲ τῷ λόγῳ πειρᾶται πείθειν ἐκόντα ἀκολουθεῖν εἰς τὴν Τροίαν. Post verba: οὐ κατέχει — αὐτά misere abundant καὶ τέλος δίδωσιν αὐτά, quae nescio an delenda sint.

Or. LIII (36). *De Homero.*

§ 6 ἔτι δὲ καὶ αὐτὸς τῆς χάριτος ἐπιὼν τὴν ποίησιν σφόδρα ἄγασθαι τὸν ἄνδρα. Editor coniecit ἔτι δὲ καὶ αὐτῆς τῆς χάριτος

<χρὴ τῆς> ἐπὶ δ<λη>ν τὴν ποιήσιν κτέ. Equidem αὐτὸς ἐτὶ ἐπιὼν sana esse arbitror et expecto fore ἔτι δὲ καὶ αὐτὸς τῆς χάριτος, ἐπιὼν τὴν ποιήσιν, <εἴωθα> σφόδρα ἄγασθαι τὸν ἄνδρα, *item ego quoque, poesin eius perlustrans, ob pulcritudinem virtutis valde soleo admirari*. Traditum αὐτὸς ob oppositos Platonem, Zenodotum, Persaeum in ipsis praegressis omnino necessarium videtur.

Or. LV (38). *De Homero et Socrate.*

§ 14 καὶ γὰρ ἐκεῖνος, ὅταν μὲν διηγῇται περὶ Δόλωνος, ὅπως μὲν ἐπεθύμησε τῶν ἱππῶν τῶν Ἀχιλλέως, ὅπως δὲ τοὺς πολεμίους ἀποφεύγειν δυνάμενος ἔστη τοῦ δόρατος ἐγγὺς παγέντος καὶ οὐδὲν αὐτὸν ὤνησε τὸ τάχος, ὅπως δὲ ἐβάμβαινε ὑπὸ τοῦ δέους καὶ συνεκρότει τοὺς ὀδόντας, ὅπως δὲ ἔλεγε τοῖς πολεμοῖς οὐ μόνον — εἴ τι ἐρωτῶεν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ὧν μηδεὶς ἐπυνθάνετο — ταῦτα δὲ λέγων οὕτω σφόδρα ἐναργῶς οὐ περὶ δειλίας ὑμῖν καὶ Φιλοδοξίας δοκεῖ διαλέγεσθαι; Dolon, ut ab Homero depingitur, magis φιλοπλουτίας sive φιλοκερδείας quam φιλοδοξίας exemplar videtur. Num tradita vox sana sit dubitanti quid reponendum sit non liquet.

Or. LIX (42). *Philoctetes.*

§ 11 prope fin. δυσχερῇ γε μὴν τᾶνδον δράματα, ὧ ξένοι; τελαμῶνες τε .. ἀνάπλεοι καὶ ἄλλα σημεῖα τῆς νόσου.

Merito sprexit editor absurdum librarii supplementum in cod. Σ ἔλκουε. Suspisor <πύους> ἀνάπλεοι.

Or. LXII (45). *De regno et tyrannide.*

Capite truncatam hanc διάλεξιν edidisse scriptorum Dioneorum redactorem arguunt particulae καὶ μὴν.

§ 1 ὅμοιον γὰρ ὥσπερ εἴ τις λέγοι τὸν οὕτως ἀδύνατον τὴν ἦψιν ὡς μηδὲ τὰ ἐν ποσὶν ὄρᾶν, ἀλλὰ προσδεόμενον χειραγωγοῦ, τοῦτον ἐφικνεῖσθαι βλέποντα μέχρι τῶν πλεῖστον ἀπεχόντων, ὥσπερ οἱ πόρρωθεν ὀρῶντες ἐκ τοῦ πελάγους τὰ τε ὄρη καὶ τὰς νήσους, ἢ τὸν οὐ δυνάμενον φθέγγεσθαι τοῖς παρестῶν ἱκανὸν ὅλοις δῆμοις καὶ στρατοπέδοις εἰς ἐπήκοον φθέγγεσθαι.

Perinepte me iudice addita sunt verba ὥσπερ — νήσους praegressis quae nulla illustratione indigebant. Num ipsius Dionis sint multum dubito.

§ 6. Scribitur de Sardanapallo ὑπὸ δὲ ἀργίας καὶ σκιᾶς λευκὸς καὶ τρέμων, τὸ σῶμα πελιδνός. Editor coni. ὕ. δ. α. κ. σ. τὸ σῶμα πελιδνός καὶ τρέμων „neque enim et albus color et pallidus memorari potuit.” Non accedo. Λευκοί a Graecis dici solent οἱ ἐσκιατραφικότες, ut μέλανες οἱ ἡλιωμένοι, neque, ut illi his minus sani esse assolent, ἡ λευκότης excludit τὸ πελιδνόν, imo contra est.

Or. LXIII (46). *De Fortuna* Or. I.

§ 4 ἤδη γοῦν τις ἐκπεσὼν νεῶς ἐν πελάγει εὐπόρησε τοῦ ζῆν, ἐλευούσης τύχης. Reiske ἐλευούσης vel θελούσης, utrumque aptissime. Pro hoc facit sequens oratio § 18 θελούσῃ δὲ τῇ τύχῃ πανταχοῦ ῥᾶδιον.

§ 5 ἅπαντα δὲ ἐχούσης τῆς εἰκότος εἰκότα ἔλειπεν Ἀφροῦ χρῶμα (Apelles), οἷον ἂν γένοιτο μιγέντος αἵματος καὶ ὑγροῦ κατὰ συνεχῆ μίξιν, διώκοντος μὲν τοῦ ἄσθματος τῷ ὑγρὸν τῶν στομάτων, ἀφρίζον[τος δὲ] τῇ κοπῇ τοῦ πνεύματος, αἷμα δὲ ἐπιρραϊνούσης τῷ ἀφρῷ τῆς ἐκ τοῦ χαλινοῦ ὕβρεως. Corrigendum arbitror: ἐξωθοῦντος μὲν τοῦ ἄσθματος τὸ ὑγρὸν τοῦ στόματος. Agitur de uno equo, itaque de uno ore.

§ 6 Γηρυόνου δὲ τὰς βόας (Hercules) ἀφείλετο καλὰς οὔσας, καὶ Διομήδῃ τὸν Θρᾶκα ἐνουθέτησεν ἵπποις σῖτον δίδναι, μὴ ἀνθρώπους ἐσθίειν. Itane vero? Num Diomedes ἀνθρωποφάγος erat? Corrigendum <ταῖς> ἵπποις σῖτον δίδναι, μὴ ἀνθρώπους, ἐσθίειν. Pendet ἐσθίειν a δίδναι.

Or. LXIV (47). *De Fortuna* Or. II.

§ 5. Supplendum Ἀσσυρίους μετὰ τῆς Σαρδαναπάλλου τρυφῆς, Μήδους μέχρι τῆς Κύρου τροφῆς, Πέρσας μέχρι τῆς <Ἀλεξάνδρου> διαβάσεως, Ἀθηναίους μέχρι τῆς ἀλώσεως, Κροῖσον μέχρι Σόλωνος;

§ 18 καὶ τὰ μὲν σύντομα ἐκεῖνα οὐ λέγω, τὰ Λακωνικά, τοὺς δουλεύοντας Πέρσας καὶ τὸν ἐν Κορίνθῳ Διονύσιον καὶ τὴν Σωκράτους καταδίκην καὶ τὴν Ξενοφῶντος Φυγὴν καὶ τὸν Φερεκύδους θάνατον καὶ τὴν δυσδαιμονίαν τὴν Ἀναξάρχου· ἀλλ' αὐτοῦ τούτου τοῦ χαλεποῦ σκοποῦ πόσοις ἔτυχε τοξεύμασιν; Φυγάδα σε ἐποίησεν, εἰς Ἀθήνας ἤγαγεν, Ἀντισθένης προξένησεν, εἰς Κρήτην ἐπώλησεν.

Locum pessime depravatum sic tempto: καὶ τὰ μὲν πᾶσιν ἀνὰ στόμα ἐκεῖνα οὐ λέγω, τὰ Λακωνικά (indicari videntur captae a Lysandro Athenae, sed verba emendare nequeo), τοὺς δουλεύοντας Πέρσας — ἀλλ' αὐτοῦ σοῦ, τοῦ χαλεποῦ σκοποῦ, πόσοις ἔτυχε (e praegressis mente supplendum ἢ τύχη) τοξεύμασιν;

§ 19 ἔχει γὰρ ἐν αὐτῇ πλεῖστον ἀεὶ τὸ βασιλικόν. Non magis haec intellego quam editor, qui violenter tentat ἔχει γὰρ ἐν αὐτῇ πλεῖτον κύρος ἀεὶ τοῦ βασιλικοῦ, scil. Fortuna. Vide num sufficiat ἔχεται γὰρ ἐν αὐτῇ πλεῖστον ἀεὶ τὸ βασιλικόν, ut dicitur ἔχεσθαι ἐν συμφοραῖς, ἐν κακοῖς, ἐν ἀπώροις similibusque.

§ 21 καὶ ὄρη μεγάλα καὶ ποταμοὺς [ἀδιαβάτους] καὶ κρημνοὺς ἀνυπερβάτους κτέ. Sive traditam sive coniectura repertam, verissimam arbitror unius codicis M lectionem ἀδιαβάτους, quam v. Arnim expunxit.

Or. LXVI (49). *De gloria. Or. prima.*

§ 5 τῶν δὲ αἰγῶν οὐκ ἂν οὐδεμία κατακρημνίσειεν αὐτὴν κοτίνου χάριν, καὶ ταῦτα παρούσης ἐτέρας νομῆς. Expectaveram potius καὶ ταῦτα <οὐδὲ> παρούσης ἐτέρας νομῆς, sed fortasse vulgata lectio defendi potest.

§ 8 „νῆ ΔΙ' ἀλλ' ἐκείνους (sc. τοὺς Φιλόψους καὶ τοὺς οἰνόφλυγας) ἰδεῖν ἔστιν περὶ τὸν οἶνον καὶ τὰς ἐταίρας καὶ τὰ δπτανεία", τῷ τοιούτῳ (scil. τῷ δοξοκόπῳ) δὲ οὐκ ἀνάγκη πολὺ μὲν ὄψον ἀγοράζειν, πολὺν δὲ οἶνον. Post δπτανεία v. Arnim excidisse δαπανῶντας putat, fortasse recte, licet ita potius τὰ ὄψα

expectarem. Sed admodum mihi suspecta sunt verba interposita καὶ τὰς ἑταίρας, cum praesertim non sequantur post πολλὸν δὲ οἶνον verba πολλὰς δὲ ἑταίρας, quae ita oppositio desideraret. Interpolatori igitur ea reddiderim.

§ 11 Ἀμοιβέα ἢ Πῶλον pro ἀμοιβαίαν πῶλον palmaris est Wilamowitzii emendatio, coll. Plut. Arat. c. 17.

§ 18. Malim ὃν γὰρ ἂν ἀπολύσῃ <τις> τήμερον, αὔριον καταδικάζει.

§ 19 et § 21. Certae Emperii et Geelii emendationes ἰταμῶν pro ἑτοίμων et Κέρκωψ pro Κέκροψ recipiendae sunt.

§ 26 τί <οὖν> δεῖ δόξης ἐπιθυμεῖν, ἥς καὶ ἐὰν τύχῃ, πολλάκις οὐκ ἐπ' ἀγαθῷ ἀπώνατο; Malim ἥς καὶ ὅς ἂν τύχῃ πολλάκις κτλ. Vocula τις in talibus omissa ubique mihi suspecta est admodum.

Or. LXXII (55). *De habitu.*

§ 1 ὁμοίως οὐδ' εἴ τινα ἴδοιεν γεωργοῦ στολὴν ἔχοντα ἢ ποιμένος, ἐξωμίδα [ἔχοντα] ἢ διφθέραν ἐνημμένον κτλ. Vel sine libris delendum fuerat ἔχοντα male repetitum, quod duo codd. PH omittunt.

Or. LXXIX (62). *De divitiis.*

§ 2 εἰ δ' αὖ (ἦν ὄφελος sc.) λίθων εὐχρόων καὶ ποικίλων, ἢ Τηίων ἢ Καρυστίων καὶ τινων Αἰγυπτίων καὶ Φρυγῶν (sc. πόλεις ἂν εὐδαίμων ἦν), παρ' οἷς ἐστὶ τὰ ὄρη ποικίλα· ἀκούω δ' ἔγωγε τῶν ὀρῶν τὰς πάνυ παλαιὰς τῆς αὐτῆς εἶναι πέτρας. Verum videtur: ἀκούω δ' ἔγωγε τῶν χωρῶν τὰς πάνυ παλαιὰς τοιαύτης εἶναι πέτρας.

§ 3 εἰ δέ γε ὠφέλει τὸ κεκτηῖσθαι χρυσίον, οὐδὲν ἐκώλυεν Αἰθίοπας τοὺς ἄνω μακαριωτάτους εἶναι δοκεῖν, ὅπου τὸ χρυσίον ἀτιμότερον ἢ παρ' ἡμῖν ὁ μόλιβδος, καὶ Φασιν αὐτόθι τοὺς κακούργους ἐν παχείαις <χρυσοῦ Valk.> δεδέσθαι πέδαις, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον

εἰσι δεσμῶται καὶ πονηροὶ καὶ ἄδικοι. τὸ δὲ μακαρίζειν τοὺς πλουσίους καὶ πολλὰ χρήματα ἔχοντας, τὰ δὲ ἄλλα μηδὲν διαφέροντας τῶν πάνυ Φαύλων, ὅμοιον (ὥς) εἴ τις τοὺς ἐκεῖ δεσμώτας ἰδὼν προϊόντας ἐκ τῆς εἰρηκτῆς ἐξήλου, καὶ πάντων εὐδαιμονέστατον ἔκρινε τὸν ἔχοντα τὰς μείζους πέδας. Ob antecedentem superlativum πάντων εὐδαιμονέστατον dubium non est quin logica ratio μεγίστας postulet pro μείζους.

Or. LXXX (63). *De libertate.*

§ 1. 'Τμεῖς μὲν ἴσως θαυμάζετε καὶ παράδοξον ἡγεῖσθε καὶ οὐδαμῶς σωφρονοῦντος ἀνδρός, ὅστις — βουλευτήρια μὲν καὶ θέατρα καὶ συλλόγους ἀτιμάσας, ἐκκλησιάζων δὲ μόνος αὐτός· καὶ θεωρῶν οὐκ ὀρχουμένους οὐδὲ ἄδοντας οὐδὲ πυκτεύοντας οὐδὲ παλαίοντας, ἀλλ' ὠνουμένους καὶ βαδίζοντας καὶ λαλοῦντας καὶ μαχομένους· ποτὲ μὲν τούτοις ἅπασι προσέχων εὖ μάλα καὶ τερπόμενος πολὺ μᾶλλον ἢ παῖδες ἐν ἀγῶσι καὶ θεάτροις, οὐ προκαταλαμβάνων οὐδὲ ἀγρυπνῶν οὐδὲ θλιβόμενος κτέ.

Adnotat editor „ἢ παῖδες suspectum; fortasse ἢ ὑμεῖς, quod per ἢ ἡμεῖς in ἢ παῖδες abire potuit.” Si quid mutandum, potius de scribendo ΠΛΗΘΟΣ pro ΠΑΙΔΕC cogitaverim. Deinde vero melius intellegam οὐ (θεῶν) προκαταλαμβάνων. Ad ὠνουμένους cett. cf. Or. XX (70) § 9.

§ 6 πᾶσα γὰρ ἀνάγκη τὸν συνέχοντα τὸ <πᾶν> θεσμὸν ἀραίον ὑπάρχειν. Pulchre v. Arnim ita corrigit librorum lectionem ἀθηναῖον ἐπάρχειν. Minus placet reliqua emendatio τὸ πᾶν pro τὸν δὲ (M), τὸν (UB), contra consuetudinem enim ipsa lex ἀραία vocatur. Admissa Casauboni coni. συγγέοντα, scribere malim πᾶσα γὰρ ἀνάγκη τὸν συγγέοντα τὸν Διὸς θεσμὸν ἀραίον ὑπάρχειν.

§ 12 ὥσπερ Ἀστυάγην ποτὲ Κῦρος ἐν χρυσαῖς ἔθηκε πέδαϊς, ὥς ἂν δῆλον ὅτι <τοῦ> πάππου κηδόμενος. Addo articulum.

Or. XVI (66). *De aegritudine.*

§ 4 οὐκουν καθ' ἕκαστον αὐτῶν δεῖ ποιεῖσθαι τὴν παραμυθίαν

ἐνὴνυτον γὰρ τὸ πρᾶγμα καὶ λυπηρὸς ἐστὶν ὁ βίος), κτέ.
Conieci ὥς (vel ἐπεὶ) λύπης πλήρης ἐστὶν ὁ βίος.

Or. XVIII (68). *De dicendi exercitatione.*

§ 7 ἢ τε γὰρ τοῦ Μενάνδρου μίμησις ἅπαντος ἤθους καὶ χάριτος πᾶσαν ὑπερβέβληκε τὴν δεινότητα τῶν παλαιῶν κωμικῶν, τε Εὐριπίδου προσήγεια καὶ πιθανότης τοῦ μὲν τραγικοῦ ἀναστῆματος καὶ ἀξιωματος τυχὸν οὐκ ἂν τελέως ἐφικνοῖτο, πολιτικῶ δὲ νδρὶ πάνυ ὠφέλιμος, κτέ. Rectissime editor „lacunosa aut gravior corrupta, neque μίμησις χάριτος dicitur, neque ex omni arte Menandrum antiquis praeferre voluit.” Sentiebat opinor hio forma et gratia Musam Aristophaneam vincere Menandream, aequae suspicor lacunis locum laborare sic fere explendum: ἢ εἰ γὰρ τοῦ Μενάνδρου μίμησις ἅπαντος ἤθους, <εἰ> καὶ χάριτος ἔλλείπει sc. Menander>, πᾶσαν ὑπερβέβληκε τὴν δεινότητα τῶν παλαιῶν κωμικῶν.

Or. XX (70). *De secessu.*

§ 12 ἀλλ' ἐγώ γε ὁρῶ καὶ τοὺς πλησίον τῆς θαλάττης οὐδὲν ἀσχοντας, ἀλλὰ καὶ διανοεῖσθαι δυναμένους ἃ βούλονται διανοεῖσθαι καὶ λέγοντας καὶ ἀκούοντας καὶ καθεύδοντας, κτλ. *uspecta mihi otiosa et inelegans verbi repetitio.*

§ 15 de canibus venaticis: εὐθὺς ἀναζητούσας τὸ ἴχνος, καὶ ἰδ' εἰ πάντες ἀποκαλοῖεν, οὐκ ἂν ποτε τοῦτο ἀπολειπούσας, οὐδ' ὅσμαι ἀπὸ τῶν καρπῶν καὶ ἀνθῶν ἐμπλέκοντο, πολὺ δὲ πλῆθος ἀνθρώπων τε καὶ ἄλλων ζώων φαίνοιο κτέ. *Quo pacto odores implicari ici potuerint non exputo. Conieci ἐμπνέοντο, inhalarentur.*

Or. XXI (71). *De pulcritudine.*

§ 2 οὐ γὰρ μόνον ἡ ἀρετὴ ἐπαίνῳ αὖξεται, ἀλλὰ καὶ τὸ κάλλος ὑπὸ τῶν τιμώντων αὐτὸ καὶ σεβομένων· ἀμελούμενον δὲ καὶ ἰδεὸς εἰς αὐτὸ βλέποντος ἢ πονηρῶν [βλεπόντων] σβέννυται ὥσπερ ἀτόπτρα]. Quae seclusi quin aliena manus addiderit illud dubito. Ineptissima speculorum imago est. Specula neque σβέννυσθαι dici recte possunt, neque inspiciente nemine corrumpuntur.

Contra vix satis causae videtur cur editor mox § 4 sollicitet verba τοσοῦτον διαφέρειν ᾧοντο πρὸς κάλλος τὸ θῆλυ, (Arn.) σχεδὸν δὲ καὶ πάντες οἱ βάρβαροι, ἥπερ τὰ ἄλλα ζῶα, διὰ τὸ μόνον τὰ ἀφροδίσια ἐννοεῖν, coniciens αὐτὸ μόνον τὰ ἀφρ. <δύνανται> ἐννοεῖν.

§ 11 τούτου δὲ (quod de Nerone loquor) αἴτιον τὸ μὴ πάνυ φιλεῖν τοὺς τραγικοὺς μηδὲ ζηλοῦν· ἐπεὶ οἶδα ὅτι αἰσχρὸν ἐστὶν ἐν τραγικῇ τοὺς νῦν ὄντας ὀνομάζειν, ἀλλ' ἀρχαίου τινὸς δεῖ πράγματος καὶ οὐδὲ πάνυ πιστοῦ. οἱ μὲν οὖν πρόσθεν οὐκ ἤσχυνοντο τοὺς τότε ὄντας ὀνομάζειν καὶ λέγοντες καὶ γράφοντες. Manifestum est Dionem non respicere antiquam quam hodie legimus tragoediam Atticam, sed seniores aliquam, quae sine vestigiis periiit.

Or. XXIII. (73). *Quod felix sit sapiens.*

§ 3. Euripides in Cresphonte

τὸν Φύντα θρηνεῖν εἰς ὅσ' ἔρχεται κακὰ,
τὸν δ' αὖ θανόντα καὶ πόνων πεπαυμένον

χαίροντας καὶ συνηγομένους οἶεται δεῖν ἐκπέμπειν. — Οὐκ οὐκ ὁρῶς παρήνευσεν; εἰ γὰρ ἄπαξ δεῖ κλαίειν τοὺς ἀνθρώπους διὰ τὴν ἀτυχίαν, καὶ γενομένους προσήκει θρηνεῖν τῶν ἐσομένων αὐτοῖς κακῶν ἔνεκεν, καὶ τελευτήσαντας, ὅτι πολλὰ καὶ δεινὰ πεπόνθασιν καὶ ζῶντας ὅτι εἰσὶν ἐν κακοῖς, ὥστε ὦρα ἂν εἴη κατὰ τὸν ποιητὴν μηδέποτε παύσασθαι ὀδυρομένους πολὺ μᾶλλον τῶν ἀηδόνων. ἐκεῖναι μὲν γὰρ τοῦ ἡρὸς λέγονται θρηνεῖν τὸν Ἴτυν· τοὺς δὲ ἀνθρώπους εἰκὸς ἦν θρηνεῖν καὶ θέρους καὶ χειμῶνος. πόσῳ δὲ βέλτιον τοὺς γενομένων ἔαν εὐθύς ἀπολέσθαι ΤΠΟ τῶν κακῶν, ἀλλὰ μὴ σπαργάνοις ἐνείλουντας καὶ λούοντας καὶ τιθηνουμένους τοσαύτην ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι ὅπως ἄθλιοι ἔσονται.

Totus locus adscribendus erat, quo certius lectori constaret logicam rationem flagitare correctionem ΠΡΟ τῶν κακῶν.

§ 6. Ἀλλὰ καλῶς μοι δοκεῖς διωρθῶσθαι τὸ τοῦ Ὀμήρου καὶ ἀποκρίνομαι ὅτι ἡγοῦμαι ἀνθρώπον εὐδαίμονα εἶναι.

In proxime praegressis Dio verba Homeri II. XVII 446 sq.

οὐ μὲν γάρ τί ποθ' ἐστὶν διζυρώτερον ἀνδρὸς
πάντων, ὅσσα τε γαῖαν ἔπι πνείει τε καὶ ἔρπει

sic fuerat interpretatus: οὐ γὰρ ὡς ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι ἄθλιοι εἰσὶ Φησιν, ἀλλ' ὅτι οὐθέν ἐστι ζῶον ἀνθρώπου ἀθλιώτερον τοῦ γε ἀθλίου —. ἴσως γάρ τοι καὶ μόνος τῶν ἄλλων ὁ ἄνθρωπος κακοδαίμων ἐστιν, ὥσπερ καὶ εὐδαίμων κτέ.

Unde consentaneum videtur Dionis interlocutorem respondisse ὅτι ἡγοῦμαι ἄνθρωπον <καὶ> εὐδαίμονα εἶναι.

Or. XXVII (76). *De consultatione.*

§ 1. Πάλαι καθήμενος καὶ ὑμῶν ἀκούων, ὅτε πολλὰς ὥρας διετρίβετε παρὰ τινι τῶν πολιτικῶν βουλευόμενοι περὶ τινων πραγμάτων, σκοπῶ παρ' ἑμαυτῶ καὶ ἀναζητῶ τί ἐστι τοῦτο ὃ Φατε βουλεύεσθαι [ἢ αὐτὸ δὴ βουλεύεσθαι]. Editor auctore Emperio ultima verba secluserit ut variam lectionem praecedentium. Non sane reprehendo, sed nescio fere an genuina scriptoris manus fuerit: ἀναζητῶ τί ἐστι <αὐτὸ δὴ> τοῦτο ὃ Φατε βουλεύεσθαι.

Or. XXIX (78). *Melancomas prior.*

§ 2. Legerim: πρέποι δ' ἂν τῇ <τ'> ἐκείνου ἀρετῇ καὶ τῇ ἐμῇ νεότητι μηδὲν μακρὸν ἀπαιτεῖν μηδὲ ἀκριβῆ μᾶλλον ἢ γενναῖον τὸν ἔπαινον.

Or. XXX (80). *Charidemus.*

§ 3 ἀλλ' ὑμεῖς γε πάνυ εἰκατον ἀχθομένῳ τῇ συμφορᾷ. Sic codd. praeter U, qui ἀχθομένῳ exhibet. Dio cum optimis scriptoribus in talibus dativum adhibet, velut infra § 6 οὐχ ὅπως ὠλοφύρετο αὐτὸν ἢ λυπούμενῳ ἐφίκει. Quare corrigendum puto ἀχθομένοιιν.

§ 5 ἀλλὰ μή τι ὑμᾶς ἐλύπει τούτοις ἢ σκυθρωπότερος ὑμῖν ἐφαίνεται; — T. ἐμοὶ μὲν γὰρ ἐδόκει τούναντίον πολλῶν ἰλαρώτερος κτέ. Haereo in vocula γάρ, expectatur enim μὲν οὖν, imo.

§ 10 ἐν Φρουρᾷ δὴ ὄντες ἐν τῷ βίῳ τοσοῦτον χρόνον ὅσον ἕκαστοι ζῶμεν. Aut repetitam praepositionem aut ἐν τῷ βίῳ abesse malim.

OBSERVATIUNCULAE DE IURE ROMANO.

SCRIPSIT

J. C. NABER S. A. FIL.

(Continuantur ex huius Vol. pag. 276).

LXXXII.

AD HEREDITATIS PETITIONEM.

Excepto *quorum bonorum* interdicto, cui separatim caput destinamus (XCII), sola, quod sciam, hereditatis petitio, tituli frangitur praescriptione. Nam, quod scribit Hermogenianus (l. 30 D. 29. 4): *qui omissa causa testamenti pro emptore vel pro dote vel pro donato sive alio quolibet titulo, exceptis pro herede et pro possessore possideat hereditatem, a legatariis et fideicommissariis non convenitur*, ita procederet, si daretur legatorum actio in eum qui omissa causa testamenti possideret; sed datur in eum qui *omissa causa testamenti ab intestato* [vel alio modo] *possideat hereditatem*¹⁾, quod edictum locum habebit, *quotiens (quis) aut quasi heres legitimus possidet aut quia bonorum possessionem acc(e)pit ab intestato* [aut si forte quasi praedo possideat hereditatem fingens sibi aliquem titulum ab intestato possessionis]: *quocumque enim modo hereditatem lucrifactorum quis sit, legata praestabit* [sane interveniente cautione „evicta hereditate legata reddi”]. Leguntur ea apud Ulpianum l. 1 § 9 D. 29. 4; sed eiciendus erat *praedo*, quia praedo non est *lucrifactorum*

1) R. D. 29. 4. — Emblema relinquit praetori Lenel.

hereditatem uno casu excepto ¹⁾. Itaque perinde est supervacanea Hermogeniani observatio de legatis non obstringi qui *pro emptore* possideat, atque est supervacanea Ulpiani: non teneri eum qui *fideicommissorum servandorum causa* vel *crediti servandi causa* *ven(erit) in possessionem* (l. 1 § 9 cit.). At hereditatis petitioni tituli praescriptio obicitur, quia *qui proprio titulo munitus* [non] *est* ²⁾, is *etiam* ³⁾ *singularum rerum iure convenitur* ⁴⁾. Proprius titulus in hac Severi et Antonini constitutione intellegitur emptio ⁵⁾ vel similis actio, sed quia sufficebat *titulo* ⁶⁾, credibile est eum, unde sumpserint Imperatores iuris regulam, exprimere voluisse de titulo non hereditario ⁷⁾. Hoc ideo verum puto, quia non omnibus sufficere visa est tituli obiectio, ut evitetur hereditatis petitio, nam subicit Ulpianus hereditatis petitioni emptoris heredem, *quasi pro herede possideat* ⁸⁾; secundum hos igitur hereditatis petitione convenitur, quisquis *hereditario nomine* possidet ⁹⁾, licet non illius heredem se dicat vel putet, cuius petitur hereditas ¹⁰⁾. Ergo mirifica est adnotatio Thalelaei ¹¹⁾: hoc in secunda parte Digestorum nusquam inveniri. Sed mirificentior omnium eorum est auctorum, quorum sensum adsequor, sententia: hereditatis petitione ideo absolvi possessorem eum,

1) L. 6 §7 eod. — Cur praeterea exulare iusserim de *cantione* clausulam, infra dicetur, id est capite harum observatiuncularum LXXXIII.

2) Negationem Basilicorum fide dempsi. Fons erroris fuit vox *etiam* non intellecta.

8) Hanc articulum recte ni fallor per *consequenter* vertit Faber, Coniectur. § 7 XVII. 1. — Cf. I 41 (42) D. 3. 5; I 19 D 5. 2; I 1 D. 18. 5; I 5 § 2 D. 26. 7; I 4 § 1 D. 27. 3; I 7 pr. D. 50. 4; c. 10 C. 3. 33. Latuisse videtur Franckium (*Commentar über den Pandectentitel de her. petit.* p. 169) Fabri interpretatio.

4) c. 2 6 2 C. 3. 31.

5) Licet ipsam hereditatem quis emerit (Cf. Francke, op. cit. p. 168).

6) c. 4 C. 7. 84. — Cf. l. 18 § 1 D. 5. 8.

7) Atque sic ipsam constitutionem intellexit Thalelaeus (sch. 2 i. f. ad Bas. 42. 1. 60): *σημαίνειται δὲ, ὅτι τὸν τοῦ ἀγοραστοῦ κληρονόμον ἐβάρησεν [ἐν] τῇ νερεδιτάτις πτω- τήτοις* Errare eum dixerim, quia initio rescripti emptor et emptoris heres iun- guntur, nec deinde separantur.

8) Ulp. l. 13 § 11 D. 5. 8. — Hoc testimonium qui interpretandi specie amoliri cupiant (cf. Francke, op. cit. p. 163-165), ii dum fragili quaerunt inlidere dentem, offendunt solido.

9) Gai. l. 16 D. 29. 4.

10) Putabat Savigny, *Verm. Schr.* II p. 267 eum tantum pro herede possidere, qui heredem se diceret vel putaret eius, cuius petitur hereditas (*durch diese Beerbung*).

11) Post modo laudata sic pergit: ἐν γὰρ τοῖς δὲ ἰουδαίοις οὐδαμοῦ τοῦτο εἴρηται

qui titulo munitus sit, quod non faciat hereditatis controversiam, quum hereditatis controversiam is videatur facere, qui petito rem heredem esse neget, atque propterea restituere recuset ¹⁾). Qualem esse *pro herede* possessorem non negamus; se enim heredem dicendo vi ipsa negat heredem esse petito rem. *Pro possessore* qui possidet, is non semper facit hereditatis controversiam. Nam, si ideo restituere nolit, quod hereditas petitoris non sit, hereditatis facit controversiam; sin ideo, quod res ex hereditate non sit, proprietatis ²⁾). *Pro emptore* possessio eandem distinctionem admittit; quia enim omnis emptor non continuo dominus est, aut ita se defendet, ut dicat rem non esse hereditariam, aut ut dicat petito rem non esse heredem. Ergo, quum ratio defendendi sese eadem sit in praedone et in emptore, error esse debet eorum qui putant ideo dari in praedonem, quod faciat hereditatis, ideo denegari in emptorem, quod faciat controversiam dominii, hereditatis petitionem. Aliquid vidit Windscheid ³⁾): se non bene intelligere, cur in *pro possessore* possidentem detur hereditatis petitio. Scilicet putat hereditatis petitionem initio in eum datam esse, qui *pro herede* possideat, id est qui se heredem dicat vel putet ⁴⁾). Mihi quidem longe probabilius videtur hereditatis petitionem initio competitivisse in omnem possessorem exemplo rei vindicationis, quod exemplum secuti sunt, qui hereditatis petitionem introduxerunt (Gai. IV § 17), deinde propter aliquam causam, quam nos ignoremus,

1) Cf. Steph. sch. l. ἕγνων ad Bas. 42.1.4: τοῦτο γὰρ καὶ μόνον ζῆτοῦ-
μεν, εἰ νέμεται τὸ πρᾶγμα πρὸς νερέα ἢ πρὸς ποσέσσορα, ποιῶν αὐτῷ κοντροβερίαν,
τούτῃσι λέγων ἑαυτὸν εἶναι κληρονόμον, ἢ ἀρνούμενος καὶ λέγων τὸν κινούντα μὴ
εἶναι κληρονόμον. Similis est sententia Roberti Pothier, *Traité de la propriété* no. 370:
„si le possesseur ne dispuoit pas au demandeur sa qualité d'héritier il n'y
aurait pas lieu à la pétition d'hérédité”.

2) Nihil etiam impedit, quominus coniungat utramque contradictionem, *pluribus*
enim *defensionibus* uti *permittitur* (l. 5, l. 8 D. 44.1; cf. l. 43 D. 50.17).

3) *Lehrbuch* § 614*.

4) Quaeritur, possideatne *pro herede*, qui se heredem dicit nec putat, nam hunc
pro possessore non teneri constat (l. 11, l. 12 D. 5.8), nec sibi contradicit Ulpianus
l. 1 § 9 D. 29.4: aut si forte quasi praedo possident hereditatem fingens sibi aliquem
titulum ab intestato possessionis (ia. l. 11 § 1 D. 5.8: *pro possessore vero possidet*
praedo), quia verba, quae exscripsi, Triboniano iam reddidimus. *Bonorum* utique
possessor pro herede videtur possidere (l. 11 pr. D. 5.8, cf. Cic. Verr. II. 1.44
§ 115; Gai. II § 151*), licet heredem esse se non putet.

coartatam esse novam actionem ad pro herede prove possessore possessorem¹⁾. Non tamen Ottonis Lenel²⁾ opinioni adstipulor: formulae verbis hoc expressum fuisse; non enim opus est formulae verbis id excipere, quod ipso iure quandoque obtinebit³⁾. Provocat sane vir clarissimus ad l. 13 § 12 D. 5. 3, quae pertinere non videtur ad conceptionem formulae. Distinguitur ibi, petaturne a procuratore hereditas *absentis nomine* an vero *ipsius*, non quod id ex formula appareat⁴⁾, sed quia alieno nomine iudicium accipere non cogitur, qui non sibi actionem eiusdem absentis nomine dari postulaverit⁵⁾. Ea causa est cur etiam in actionibus, quae in rem sunt, distinguatur respondeatne quis suo nomine an alieno. Non tantum ubi ratio redditur, cur hereditatis petitio non teneat nisi pro herede et pro possessore possessorem, sed etiam in huius actionis natura describenda parum diligenter versati sunt interpretes. Quid enim proficitur dicendo hereditatis petitionem esse hereditatis vindicationem, quae sententia est Bernhaldi Windscheid⁶⁾? Nihil enim praeterea dicit, qui hoc sermone utitur, quam hoc: esse hereditatis petitionem ad exemplum rei vindicationis introductam. Ex eo initium fieri oportebat, quod scribit Ulpianus l. 25 § 18 D. 5. 3, mixtam esse causam hereditatis petitionis, quae comprehendat praeter in rem actionem *praestationes quasdam personales, utputa eorum quae a debitoribus sunt exacta, item pretiorum*. His detractis quae manet in rem⁷⁾ vel potius *de universitate*⁸⁾ actio, ea ipsa e pluribus actionibus mixta est; componitur enim e singulis hereditariis actionibus, et constat *omnes hereditarias actiones in hereditatis petitionem venire*⁹⁾. Hereditariae actiones intelliguntur

1) Ita nunc rursus in novis Germanorum legibus coartatur ad pro herede possessorem (*B. G.-B.* § 2018), a Gallorum autem legibus iam exulat.

2) *Das edict. perp.* § 65 (maxime p. 139).

3) L. 9 D. 5. 3.

4) Gai. IV § 87: *cum in rem agitur, nihil in intentione facit eius persona, cum quo agitur.*

5) L. 33 § 3 D. 3. 3.

6) *Lehrbuch* § 611^a. — Ex iure Romano non intellecto etiam veniunt, quae in iure Saxonico novavit Laband, *Vermögensrechtl. Klagen* (1869) p. 359-361.

7) L. 27 § 3 D. 6. 1.

8) L. 1 pr D. 6. 1.

9) L. 20 § 4 D. 5. 3. — Nihil interest sitne civilis actio an honoraria, itaque veniunt etiam Publiciana et hypothecaria.

quas nunc haberet, si viveret, testator¹⁾ id est quas vivus adquisivit et siquae hereditati competierunt²⁾. Sic fit, *ut non solum a debitore defuncti sed etiam a debitore hereditario peti hereditas possit*³⁾, veluti qui servo hereditario promisit, vel qui ante aditam hereditatem damnum dedit⁴⁾, vel aliquam rem hereditariam subripuerit⁵⁾, servum(ve) hereditarium corruperit⁶⁾. Ab heredis autem debitore peti hereditas non potest⁷⁾. Veniunt denique in hereditatis petitionem *et corpora et actiones*⁸⁾, id est et vindicationes et conditiones⁹⁾; vindicationes earum rerum, quas possidere desierit defunctus¹⁰⁾, quasve post mortem eius heres non possederit, non heres possederit¹¹⁾. An earum quoque, quas heres possederit, quarum deinde possessionem amiserit? Ait Vangerow¹²⁾, qui provocat ad l. 19 § 1 et l. 44 D. 5. 3, sed non videtur his locis probandi vis inesse¹³⁾. Textus prioris fragmenti ita currit: *quod si pro emptore usucapio ab herede impleta sit, (res) non veniet in hereditatis petition(em); quia heres [id est petitor] eam vindicare potest, nec ulla exceptio datur possessori*. En inquit Vangerow, non ideo denegatur heredi post

1) Ita Dernburg, *Ueber das Verhältniss der hereditatis petitio zu den erbchaftlichen Singularklagen* (1852) p. 56: „die hereditatis petitio umfasst, insofern sie auf den Erben ueberg(e)ht, alle Aktionen, die dem Erblasser, wenn er noch lebte, gegen den Erbschaftsbesitzer zugestanden hätten“. Aliorsum pertinet l. 40 D. 44. 7 (= Paling. Paul. 225).

2) Requirit Paulus in augmentis, ut sint ante aditam hereditatem ex ea quaerita (Consult VI § 7). Ulpianus ante aditam hereditatem omnia augmenta includit, post aditam hereditatem ea quae ex ipsa hereditate venerint, sed fructus et partus omnimodo (l. 20 § 3 D. 5. 3).

3) L. 16 § 3 D. 5. 3.

4) L. 14 D. 5. 3.

5) L. 15 D. 5. 3; cf. l. 35 i. f. D. 41. 3; l. 71 (70) D. 47. 2.

6) L. 13 § 1 D. 11. 3.

7) L. 16 § 3, l. 36 § 2 D. 5. 3.

8) L. 7 § 5 D. 44. 2; cf. l. 18 § 2 D. 5. 3 (*sive iura sive corpora*).

9) Conditiones per se quoque veniunt id est sine adminiculo vindicationis (l. 13 § 15 D. 5. 3; l. 7 § 5 D. 44. 2) sed ita, si debitor se dicat heredem (l. 42 D. 5. 3; cf. tamen l. 51 § 1 D. 10. 2).

10) L. 14 § 2 D. 4. 2; l. 6 § 5, l. 22 § 1 D. 25. 2; l. 13 § 1 D. 5. 3 (secundum interpretationem Stephani).

11) Gai. II § 52, 57; l. 6 § 6 D. 25. 2; l. 2 § 1, l. 3 D. 47. 19.

12) *Pandekten* § 505, *Anm.* 1.

13) Multo vero minus l. 29 D. 41. 3, quam quasi in subsidiis collocavit vir clarissimus.

usucapionem hereditatis petitio, quia possedit, sed ideo quia propria heredis actio effecta est nec ullam metuit exceptionem. Non tenet argumentum, potest enim omnis heres usucapionem implere, licet nullo tempore possederit, dummodo nec alius quilibet ¹⁾. Alter locus (l. 44 cit.) ita probaret, si pertinere posset ad legatum ex hereditate ²⁾. Melius igitur de re incerta nec ponderosa nihil pronuntiare.

Actiones veniunt hereditariae in hereditatis petitionem omnes, iis tamen exceptis, quas integras sibi esse heres maluerit, nam, quia post hereditatis iudicium factum locus non est praeiudicii exceptioni ³⁾, nec in iudicium deduci videtur id, *quod nec actor petere (se) put(e)t, nec iudex (esse) in iudicio sen(tia)t* ⁴⁾, ideo liberum est heredi singulas actiones vel includere hereditatis petitione vel excludere ⁵⁾, dummodo hanc priorem instituat. Alioquin repelleretur praeiudicii exceptione ⁶⁾. Excludit praeterea Paulus servitutis vindicationem, cuius opinionis hanc reddit rationem: hereditatis petitione contineri restitutionem, verum *nihil (servitutis) nomine poss(e) restitui, sicut (pot)est in corporibus et fructibus* ⁷⁾. Quae tamen ratio magis est speciosa quam vera, quia in servitutibus id quod interest fructus nomine computatur ⁸⁾. Quae veniunt actiones, eae non semper *cum sua natura* veniunt, sed novam induunt. Veluti legis Aquiliae actio sine incremento venit ⁹⁾, hypothecaria cum fructibus ¹⁰⁾, rei vindicatio quot subeat mutationes exsequi non est necesse ¹¹⁾. Solet quidem

1) L. 6 § 2 D. 41. 4; l. 20, l. 31 § 5 D. 41. 3.

2) Hoc fieri ideo non potest, quia ageret heres eius rei nomine, quam etiam nunc possideret.

3) L. 13 D. 44. 1.

4) L. 20 D. 44. 2.

5) L. 36 § 2 D. 5. 3; cf. l. 13, l. 14 D. 6. 1. — Venit in hereditatis petitionem sine incremento legis Aquiliae actio (l. 20 § 4 D. 5. 3). Est igitur, cur eam actionem heres integram habere velit.

6) De praeiudicii exceptione erit sequens observatiuncula.

7) L. 19 § 3 D. 5. 3.

8) L. 4 § 2 D. 8. 5.

9) L. 20 § 4 D. 5. 3; cf. l. 17 D. 10. 2.

10) L. 41 § 1 D. 5. 3; cf. l. 16 § 4 D. 20. 1.

11) cf. c. 2 § 1, § 2 C. 3. 31 (fructibus augetur in praeteritum); l. 20 § 6 D. 5. 3 (subicitur senatusconsulto Inventiano, sed vid. l. 27 § 3 D. 6. 1); l. 22, l. 40 pr. D. 5. 3 (subicitur orationi Hadriani); l. 38, l. 39 pr. § 1 D. 5. 3 (retentiones extenduntur).

tantum venire in hereditatis petitionem propter singularum rerum actiones, quantum in has ipsas venturum esset, quod nominatim traditur in servi corrupti iudicio ¹⁾. Actio quoque noxalis ²⁾ vel de peculio ³⁾ cum sua causa venit in hereditatis petitionem. Rursus stricti iudicii actio ex constitutione Iustiniani in causam bonae fidei transit, iussit enim Imperator de universitate actionem ex bono et aequo finem accipere ⁴⁾. Quod utrum antea obtinuerit, videndum est. Pertinet ad hunc tractatum Ulpiani l. 16 pr. D. 5. 3: *quod si in diem sit debitor, ex quo petita est hereditas, non debere eum damnari. Rei plane indicatae tempus spectandum esse an dies venerit; si autem non venerit, cavere officio iudicis debeat de restituendo hoc debito, cum dies venerit vel condicio extiterit*. Proprium est bonae fidei iudiciorum, agi posse, antequam dies venerit, *ad interponendam dumtaxat cautionem* ⁵⁾. Itaque si sunt verba finalia (*si autem — extiterit*) Ulpiani, huic iam visa esse dicenda est in bonae fidei converti iudicium, quaecumque in hereditatis petitionem deducatur actio.

Sed est inprimis memorabile nec satis interpretibus observatum, occasione hereditatis petitionis novas quasdam actiones introductas esse, quae, licet alioquin desiderentur, in de universitate actionem includantur. Veluti notissimi iuris est: actionem in rem praeter dominum ei dari, *qui ex iusta causa traditam sibi rem nondum usucepit eamque amissa possessione petit* (Gai. IV § 36). Ceteris, licet civiliter possederint, possessione amissa nulla in rem ⁶⁾ datur actio, multo vero minus qui naturaliter tantum. Verum enimvero includitur in hereditatis petitionem in rem actio earum rerum nomine, quae apud defunctum depositae vel commodatae ei sint ⁷⁾, multo magis igitur eas per hereditatis petitionem vindicabit heres, licet

1) L. 14 pr. D. 11. 3.

2) L. 40 § 3 D. 5. 3.

3) L. 36 pr. D. 5. 3.

4) § 28 Inst. IV. 6 = c. ult. § 3 C. 3. 31.

5) L. 41 D. 5. 1; l. 38 pr. D. 17. 2; l. 42 pr. D. 39. 6. Cf. l. 24 § 2 D. 24. 3.

6) Conditionem habere possunt, quibus ex causis est conditio. Qua de re fuit cap. harum observationum LIX.

7) L. 19 pr. D. 5. 3 (cf. l. 5 § 10 D. 36. 4).

reluctetur Bruns ¹⁾, quarum rerum *possessio qualisqualis in hereditate fu(er)it* ²⁾, id est, quas civiliter defunctum possedissee constiterit. Species proponitur eiusmodi: *iuraverat defunctus petitoris rem non esse*, quo nomine nulla in rem datur actio ³⁾. At heres per hereditatis petitionem eam quoque possessionem recuperabit ⁴⁾. Possit quis defendere possessionis ratione non vindicationem includi in hereditatis petitionem sed velut interdictum ⁵⁾. Quae rexit eo quaestio, utrum in ipso iudicio obicienda sit exceptio dominii, an salva dominii intentione interim possessione sit cedendum ⁶⁾. Et scribit Savigny: adversus hereditatis petitionem, licet ratione possessionis intendatur, adeo non denegari dominii praescriptionem, ut vel sufficiat habere titulum ⁷⁾. Quasi vero non ea res agatur, utrum cessante tituli praescriptione — cessat autem secundum Ulpianum in iis qui hereditario titulo muniti sunt ⁸⁾ — tunc succedat dominii exceptio. Quod negant Diocletianus et Maximianus (c. 7 pr. C. 3. 31) ea ratione, quasi *mixtae personalis actionis ratio hoc respondere compellat*. Itaque si hos duces sequimur, inclusam se inveniet non vindicatio, sed interdictum. Videtur autem Paulus magis *petitionem* supplere velle, quam interdictum; quaerit enim in singulis speciebus sitne *petitio* necne, non quaerit, sitne interdictum; itaque propius est ut petitionem ad novas species porrigere voluerit. — Est non uno nomine hereditatis petitio iis

1) *Besitzklagen* (1874) p. 16-17.

2) l. 38 D. 29. 2.

3) L. 7 § 7 D. 6. 2; l. 11 pr. D. 12. 2.

4) L. 19 § 2 D. 5. 3.

5) Jhering, *Grund des Besitzschutzes* (1869) p. 85: „die hereditatis petitio übt praktisch die Function der possessorischen Klagen aus“. Concludit Vangerow § 505 (Anm. 1): „und so muss der Beklagte restituieren, ohne dass ihm d(ie) exceptio dominii gestattet werden kann“.

6) Ipsam quaestionem tollit Francke, *Commentar über den Pandactentitel de hereditatis petitione* (1864) p. 208: „es versteht sich von selbst, dass, wenn der Beklagte behaupten sollte, dass er selbst Eigenthümer sei, er dieses im Wege einer Einrede ausführen kann“.

7) Savigny, *Form. Schr.* II p. 267 sq. (remittit ad c. 4 C. 7. 84). — Idem ab eodem putat sufficere, quod quis titulum habere vel dominum esse se dicat, licet per mendacium. Quem refellat licet Ulpianus l. 13 § 1 D. 5. 3, tamen sequitur Leist, *Serie der Bücher 87 und 88*, II p. 418¹⁾.

8) L. 13 11 D. 5. 3.

iuris figuris adnumeranda, quas novi iuris quasi fauces ¹⁾ Jhering appellavit ²⁾. Mihi sufficiat id posuisse, quod hucusque praetermissum est. Alioquin ei qui possederit amissa possessione in rem actionem tribui, licet neque Romano iuri neque Germanorum ³⁾ vel saltem Saxonico ⁴⁾ convenire dicatur; pontificesque licet generaliter statuerint ⁵⁾, non ex eo nasci rei vindicationem, quod possessio prius ⁶⁾ apud actorem fuerit, quam reus possedisset, tamen non prorsus auctoritate id deficitur, nam scribit Ulpianus (l. 1 § 32 D. 16. 3): si tuus servus rem deposuerit apud eum, qui Titii servum esse putaret, et eodem errore Titio res restituta sit, te a Titio eam petiturum ⁷⁾; atque similiter Tryphoninus (l. 31 § 1 D. 16. 3): *(si) latro spolia, quae mihi abstulit, posuit apud Seium mihi reddenda (esse);* Neratius denique (l. 31 § 2 D. 19. 1): *si uterque nostrum eandem rem emit a non domino, sive ab eodem emimus sive ab alio atque alio, eum ex nobis tuetur, qui prior ius ⁸⁾ eius apprehendit ⁹⁾.* His igitur sufficere visum est, priorem possedissee actorem, cui cum possidente nullum iuris vinculum

1) „historische Durchbruchpunkte.“

2) *Geist des röm. Rechts* § 39 not. 495; *Besitzville* (1889) p. 98.

3) Quippe explosa est (Windsch. § 162a not. 8) doctrina, quam de ea re exposuit Delbrück, *die dinst. Klage des deutschen Rechts* (1857) § 7.

4) Laband, *Vermögensr. Klagen* (1869) § 15 (ia. § 16) et § 28. — Convenire tamen videtur in rem actio *per* (= propter) *antecedentem vestituram* iuri praediorum Bajuvarico (cf. lex Baju. XVII (XVI). l. § 2, quam laudat Delbrück, op. cit. p. 46 sq. et acta litis quo remittit Brunner, *z. Rechtsgesch. der Urkunde* I p. 281 not. 2) et mobilium Anglo (Glanville, *Tractat. de leg. et consuet. regni Angliae* X 15 § 1). Quin immo de Saxonico mobilium iure ita negat Laband, op. cit. § 15 (ia. § 16), ut similior sit fatenti (veluti p. 114: „*(der Kläger) erhärtet, (erstens), dass (dissimulandi causa inserit: gerade) der Gegenstand in seinem Besitz gewesen ist, und zweitens, dass e(r) ihm wider Willen abhanden gekommen ist.*“

5) Cap. 15 X (extra) 2. 1.

6) Aliud est: *prius* possedissee, aliud *diutius*. Prioris possessionis ratione non tribuunt pontifices vindicationem (cap. 15 cit.), diutioris possessionis ratione sine dubio tribuunt prohibitorium interdictum (cap. 15 X. 2. 13; cap. 9 X. 2. 19; Bruns *Recht des Besitzes* (1848) p. 182-185).

7) Inter Tribonianum et Ulpianum ita dividendam arbitror hanc paragraphum, ut Ulpiano tribuantur *si rem — servi agat*, cetera interpolatori.

8) I. e. : possessionem.

9) Obloquitur in diversis venditoribus Neratio et Iulianus (l. 9 § 4 D. 6. 2) et Paulus (l. 14 D. 20. 4 ia. l. 18 D. 20. 1.).

intercessisset¹⁾; nam, quodsi id intercessisset, multi contenderent²⁾, *vindicatio(nem) non habita quaestione dominii danda(m)*. *Quotiens enim ab aliquo causam habes, non ei debes quaestionem dominii referre*³⁾, id est: non debes ab eo sui dominii probationem exigere, nam ipsi tibi iusti dominii exceptio non denegatur, sive dominus rem tuam pignori accepisti⁴⁾, sive post pignus acceptum dominus extitisti⁵⁾. Tryphonini et Neratii exemplo novis legumlatoribus — quando hoc malum evitare iam non datur — novis igitur legislatoribus auctor sum, ut penitus sublatis veluti possessoriorum interdictorum ambagibus, omni possessori, etiam rei immobilis⁶⁾, tribuant possessione amissa in rem actionem, omni tamen adversus hunc actorem exceptione⁷⁾ possidenti salva. *Possessor enim hoc ipso quod possessor est plus iuris habet, quam ille qui non possidet* (l. 2. D. 43 17), et rursus antiquior possessor quam praesens, quia prior venit, quod in universo rerum iure sufficit⁸⁾. Itaque possessori in rem actio tribuenda est, possessione amissa, ei enim debetur, qui *plus* in ea re *iuris* habere se doceat quam adversarium⁹⁾, regula autem iuris quam invenerunt Gallici

1) Calculum apponere videtur Iustinianus, dum scribit (c. 12 § 1a C. 3. 31) *ex contractibus defuncti* (veluti quod apud hunc depositum sit) *contra possessorem eius rei agi posse*.

2) Ex diverso putat Heimbach, de dominii probatione (1827) p. 41 neminem hoc dicturum.

3) Summae codicis (quae dicitur Irnerii) VIII. 28 § 2. — Cf. tamen c. 10 C. 4. 24 (Heimbach, 11.), ubi non facile intellectu est, cur, qui pignori dederit, rem a creditore vindicare *debeat*, quum habeat ex contractu actionem, licet *rem alienam pignori ded(er)it* (l. 9 § 4 D. 13. 7).

4) L. 83 § 5 D. 41. 3.

5) L. 29 D. 13. 7.

6) Nam rerum mobilium possessoribus, Germanis utique, iam satisfactum est (B. G.-B. § 1007).

7) Veluti iusti dominii.

8) Hoc praetervidit Windscheid § 199¹²: *„es ist kein Grund ersichtlich, wesswegen auch bei Verschiedenheit der Rechtsurheber der erste Erwerb besseres Recht begründen sollte“*. — Utetur sane omnis possessor accessione ex persona auctoris sui.

9) Ita in magna assensu nihil praeterea quaerebatur, quam uter *maius ius habeat in re petita* (Glanv. II cap. 3 § 2 et cap. 10, 11, 15, 18) et est in eandem sententiam scripta lex Austriaca (B. G.-B. § 372). Sed exclamat Laband (*Vermögensr. Klagen* p. 172 not. 1), si hoc admittatur omnes partitiones (*„jede's gegliedert(e) Rechtssystem“*) tolli. Tollantur igitur: nos quidem libenter sine illo dialecticorum effectu vivemus.

iurisconsulti ad excludendam rerum mobilium vindicationem¹⁾: „*en fait de meubles possession vaut titre*”, multo magis proderit petitori²⁾ in iis speciebus, ubi vindicatio exclusa non est, id est in re furtiva vel casu quodam amissa. — Naturali quoque possessori in rem actio merito dabitur, quum civilis absit, sicut visum est in unde vi interdicto Constantino³⁾, non etiam ut transferatur a possessore civili ad possessorem naturalem, quod fit, licet non semper⁴⁾, iure Saxonico in mobilium rerum vindicatione⁵⁾. Nam novus Germanorum legislator utrum possessorem in interdicendo praeferat⁶⁾, equidem non satis perspicio. Sin quis dicat: sublati de possessione interdictis viam sterni violentis possessionum alienarum invasionibus, responsio parata est. Satis adversus vim praesidii est, quum in lege Iulia de vi⁷⁾, tum in interdicto *quod vi aut clam*, quod totum illustravi in *Themide* nostra ann. 1891. Ecquid denique Anglos poenituit abiecisce omnes veluti possessorias actiones, quas recognitiones appellat Glanvilla et accurate describit in libro XIII *tractatus de legibus et consuetudinibus regni Angliae*, servasse praediorum nomine in rem actionem ex antecedenti, cui praescriptum non sit, possessione⁸⁾. Talem igitur actionem futuris

1) v. Bemmelen, *Système de la propriété mobilière* (1887) p. 367-395. Ex titulo fit praesumptio apud Robertum Pothier, *Introd. au tit. XIV de la cout. d'Orléans* no. 4 et in novis Germanorum legibus (*B. G.-B.* § 1006).

2) Hoc etiam exprimitur novis Germanorum legibus (§ 1006. 2).

3) c. 1 C. 8. 5 = c. 1 C. Th. 4. 23 (Absentem intelligit a domicilio, nos a tribunali). — *Principalis (causa)*, quam conservat domino, proprietatis est iudicium: c. 10 C. 3. 1 (= c. 3 C. Th. 2. 18); c. 2 C. 3. 19; c. 3 § 3, § 4 C. 6. 33; c. 3 C. Th. 9. 10; c. 14 C. Th. 11. 36; Symm. Rel. 28 § 9, sed alibi sententia definitiva: c. 15 C. Th. 11. 30; c. 3 C. Th. 11. 36.

4) Cf. Bruns, *Recht des Besitzes* p. 315-318.

5) Constat iure Saxonico vindicationem rei commodatae ei denegari qui utendum dederit, dari autem commodatario (Laband, *Vermögensr. Klagen* p. 111).

6) Admittit utrumque (*B. G.-B.* § 869).

7) Putat quidem Bruns, *Recht des Besitzes* (1848) p. 343, dum sit incolumis lex Iulia, salvam esse veluti possessionis tutelam („das Princip des römischen Besitzeschutzes”). Fallitur, quia leges de vi numquam pertinent eo, ut quis interim vincat. Confunduntur autem interdicta et lex Iulia etiam in c. 8 § 1 C. Th. 2. 1.

8) Kerr, *the student's Blackstone* (1887) p. 314-322. — Una sufficit exceptio, quia iure Anglico „except the rare cases, where estates have been settled by Act of Parliament, undisturbed possession under a continuous title for a certain length of time is the only proof of the rightful ownership of land” (Pollock, *the land laws* (1887) p. 168).

commendo legum latoribus et auctor sum, *antecedentis* vocabulo ut includant quum priorem possessionem tum diutiorum, tempus enim quo uterque possederit ¹⁾, neutri proficere aequitatis est. Non vero metuendum est ²⁾, ne corrumpatur hoc modo ius successionis, transibit enim haec quoque actio ad heredem quique sint heredum loco ³⁾. Certent deinde dialectici, sitne eiusmodi actio petitoria ⁴⁾, modo constet iusti dominii similesve exceptiones obiciendas esse. Non enim tollo ius vetustissimum ipsius domini vel Publiciani possessoris, quos adeo praeferendos puto simplici possessori ut conservem iis in rem actionem ⁵⁾, licet ante possederit adversarius ⁶⁾; sed adversus ceteris simplici possessori subveniendum puto, sicut Publiciano possessori adversus omnes praeter dominum, quia, sicuti supra dictum est, ei in rem debetur actio, qui *plus* in ea re *iuris* se habere doceat quam adversarium. Itaque quod ad ius praediorum adinet, peccant in contrarium modum Anglicus legislator et Germanus; Anglicus quia nullam dedit praeterquam ex antecedenti possessione in rem actionem ⁷⁾, Germanus quia nullam praeterquam

1) Non est quidem proprie ulla duorum *in solidum* eiusdem rei possessio (l. 5 § 15 D. 13. 6; l. 3 § 5 D. 41. 2; cf. l. 3 pr. D. 43. 17), sed facile fieri potest, ut modo hic modo ille possidere videatur, proinde in incerto sit per aliquod temporis spatium uter possederit (Laband, *Vermögensr. Klagen* (1869) § 26).

2) Hoc metuit Bruns, *Rechts des Besitzes* (1848) p. 285, p. 293 sq.

3) Cf. lex Bajuvarica XVIII (XVII) c. 2, quam describit ipse Bruns op. cit. p. 292. Habet autem lex Bajuvarica, ut in superiore adnotatione dictum est, vindicationem talem, qualem nos commendamus.

4) Veluti possessoriam esse contendunt Bruns, *Recht des Besitzes* (1848) p. 286, 300 sq.; Anglicus iurisconsultus (Kerr, op. cit. p. 321); ex nostris Hamaker (*Rechtsgel. Magazijn* IX (1890) p. 368 sq.).

5) *Exceptionem* igitur *multo magis* (l. 156 § 1 D. 50. 17 = l. 1 § 4 D. 43. 18).

6) Hoc casu depellendam esse actionem ex antecedenti possessione fatetur Germanus legis lator (*B. G.-B.* § 1007. 2).

7) Kerr, *the student's Blackstone* (1887) p. 155: *the law now recognises only the possession, and the right of possession* (id est: antecedentem possessionem et actionem ex antecedenti possessione) *ignoring altogether any right of property*". Itaque qui tempore statuto possedit, adversus antecedentem possessorem, si possessio ad hunc redierit, actionem non habebit; aut, si habet, inventa erit proprietatis actio. — Vitavit hoc vitium in rebus mobilibus Transrhenanus legislator, sed miror cur bonae fidei possessori adversus antecedentem possessorem det exceptionem Saxoniam *„Hand muss Hand wahren"* (*B. G.-B.* § 1007), eandem deneget adversus dominum (*B. G.-B.* § 985).

proprietatis. Quod excusat collega aestumatissimus Hamaker ¹⁾ ea ratione quasi necessario fiat, ubi praediorum dominia libris fundentur. Quae ratio ne speciosa quidem est, quid enim ad securitatem domini interest, habeatne cum ceteris actionem alius? Itaque vitio legislatoris, non ulla dominiorum fundandorum necessitate, Publiciano et simplici possessori denegata est in rem actio. Nam quod praediorum usucapio sublata est ²⁾, vix est idonea ratio, cur denegetur Publiciana actio, quae sua aequitate nititur, scilicet *ut is qui bona fide (rem) emit possessionemque eius ex ea causa nactus est, potius rem habeat* ³⁾, quamquam Romani iurisconsulti usucapionis causam et Publicianae propter fictionem coniunxerunt ⁴⁾, quod vitium in praediis vectigalibus et superficiariis, *quae usucapi non possunt* ⁵⁾, siquidem verum vidit Lenel, Tribonianus ⁶⁾ demum sustulit.

Scribebam Traiecti ad Rhenum, mense Maio 1898.

1) *Rechtsgeleerd Magazijn* XII (1893) p. 444-456.

2) Excepta tamen ea specie quae tractatur *B. G.-B.* § 927.

3) L. 17 D. 6 2. — Itaque rectissime scribit Dernburg, *Pandekten* I § 228: „die Beziehung auf die Ersitzung brachte etwas Fremdes in das Institut“.

4) L. 9. § 5 D. 6. 2.

5) Ab eo quidem qui pro conductore possidet (L. 15 § 26, § 27 D. 39 2).

6) Detracta negatione l. 12 § 2 D. G. 2, quam restituit Lenel in *Palingenesia* et cancellat *si forte bona fide mihi tradita est*. Equidem sequenti § etiam *demerem a non domino*, nam intelligitur iuris emptio, non rei.

NONIANA.

SCRIPSIT

C. M. FRANCKEN.

Cf. Nonius Marcellus I—III, edited by
the late J. H. Onions, M. A. Oxford, 1895
(ed. W. M. Lindsay).

Lucilius apud Nonium p. 4. 32 Mercier (II. 11 Müller):

Quem illi vidissent Hortensius Postumiusque

Ceteri item, in capulo hunc non esse aliumque cubare.

Quom et *illic* correctum, de altero (*illic*) dubito, non quo loci mentio sit aliena; — nam locus quo scrutandi causa Hortensius et Postumius venerant, sine dubio proxime praecessit, — sed quia forma adverbii *illi*, quae apud Plautum et Terentium aliquoties integra in codd. exstat (veluti Poenuli 336, Phorm. 91), saepius oblitterata indicio metri restituta est, a Lucilio non potest aliena videri, est enim primitiva.

Accipienda haec videntur de malefico quodam aut regni barbari aemulo, proscripto, quem asseclae sodalesve mortuum fingeant.

Lucilius ap. Non. p. 7. 4 Me. (XVII 10 Mü.):

Si non it capito, inquit, eum et si calvitur *endo*

Ferto manum.

Libri: *ergo fur dominum*, in quibus de duobus postremis vocabulis tantum dubitatur, sitne *ferto* an *ferte* scribendum. In verbis XII Tab., quo respicitur, legitur singularis: „si calvitur pedemve struit manum endo iacito”, qui numerus convenit cum

praegresso *capito* sine varietate apud Nonium lecto. Ad correptum ò cf.

Propert. IV (V) 5. 77

Quisquis amas, scabris hoc bustum conditò saxis,

Avienus, Perieg. 1047

In latera effusum cordi datò, longior autem,

Lucilius l.l.

Fertò manum.

Apud Lucanum II. 85 in compellatione unius gladiatoris, qui carcerem Marii intrat, II. 85, singularis requiritur: „hunc Cimbris servatò senem”. Cf. Lucanus a me editus vol. II pag. v. Libri: *Cimbrì servate*. Apud Propertium et Avienum nulla varietas. — Omitto nunc ad Lucilii verba in Puteani Nonio adscriptum *fiuto*; eius explicandi tentamina frustra fuere.

Non. p. 38. 18 Me. Lucilius (XXVI. 67 Mü.):

Fácilè deridémur, scimus cápital esse iráscier.

„Facile deridemur” i. q. facile patimur nos derideri. De Lucilio ipso.

Non. p. 20 et 249 Me. Lucilius (XXVI. 68 Mü.):

At enim dicis clandestino tibi quod commissum foret,

Ne muttires *cuiquam*, neu mysteria efferres foras.

Cuiquam confirmatur lectione *quiquam* in bonis codd. priore Nonii loco. Recte quoque Onions dedit: „*ne* muttires”. Sed difficultas quae est in *foret* non profligata est. Placet quod Dousa proposuit *dixi*. Sunt verba domini ad servum qui secreta eius effutiverat: dixi ne muttires quod tibi clandestino *foret* commissum. Futurum est in praeterito.

Lucilius Non. p. 37. 9 Me., p. 46 On.: „Et XXVII (39 Mü.):

Quaé pietas? monográmmi quinque addúcti pietatém vocant.”

Haec dicta videntur de hominibus pauperibus, quorum testimonium facile emitur. Ab horum arbitrio, si dis placet, pendebit num reus pius fuerit! — Posset etiam cogitari de philosophis severis (*adductis*), nisi numerus *quinque* obstaret. In explicatione proposita *adductus* est adscitus, conquisitus (in turba).

Ib. p. 37. 5 Me., p. 46 On. „Lucilius lib. XXVII (20 Mū.):

Fācit idem, quod illī qui inscriptum e pórtu exportant

Né portorium dent”. [clānculum

Haec si in Plauto legerentur optimis essent numeris, qui in *ille* priorem corripit post monosyllabum; scilicet monosyllabum breve et *il* sunt pro una syllaba, cf. innumera exempla apud C. F. W. Müller, Plaut. Prosod. p. 330, veluti: „quid illūm putas” alia. Hoc Lucilio placuisse argumento huius loci non credo, in quo *illi* ante *qui* abundat. Quare propono:

„fācit idem illud quód qui inscriptum” (*illud quod* pro *quod illi*).

Ceterum quod Luc. Müller scribit *quod ili*, assentiendum est primam syllabam vocabuli *illi* raptim pronuntiatam esse, ut Romanensium linguarum articulus ostendit, sed propter pronuntiationem orthographia non est mutanda; quod qui in comicis faceret, mera produceret portenta. Idem de Re Metr.² p. 367 etiam *li* probat, pro argumento afferens locos a se ipso correctos Lucil. V. 16 (v. 24), quem locum sic constituit (daetylici sunt):

..... scutulam li

ligneolam in cerebrum infixit

sed Priscianus, e quo haec sunt, *li* omittit, addidit Müller, (scutellam Corpet.). Porro affert XXIX. 63 (v. 82), ubi scribere voluit (ut ex annot. apparet)

in me lis spem esse ómnem quovis pósse me emergí bolo.

Libri habent in *mellis*, quod in neutram partem quidquam probat. Afranius apud Nonium 343. 24

Immó li mitem fáxo facient fústibus.

Li ibi est Gerlachii, boni codd. habent *illi* (immo illi mitem).

Lucilius Non. p. 125 Me. „*Innubere* positum <pro> transire — Lucilius Satyrarum lib. VI (26 Mū.):

suam enim insinuare atque innubere censent.”

Sic Onions. Libri *suam enim inv. atque*. Conieci:

„suam <virtutem> invadere *eum* atque innubere censent.”

cf. Coniect. mea ad Lucilium, I. 29. Non. p. 143. 23 „*Nubere* veteres non solum mulieres, sed etiam viros dicebant. — Pomponius Pannuceatis: Sed meus frater maior — Nupsit posterius dotatae, vetulae, varicosae, vafrae”. *Innubere* nervose dictum pro: per nuptias impetum facere in — „Si quis ignobilis

nobilem ducat, periclitari suam praestantiam („virtutem” vel sim.) putant nobiles”. Si quis tamen *enuptionis* (gentis) memor contrarium *innubere* feminae adscribendum censens, *eam* malit, non repugnabo, sed tenendum utique metrum requiri dactylicum, quod Onionsius neglexit.

Varro ap. Non. p. 487 Me., (Varro, 140 Büch.): „*Gallum* pro gallorum. Varro Eumenidibus: Pruditem an pudorem gallum coepit mihi videri”. Valde repugno ne hinc vocabulum *pruditas* pro *prudencia* efficiatur, ut Georges fecit; quis scit an *pruditas* illa sit *cruditas* et *pudor* sit *paedor*? *Prudus* ex *providus* analogiae non repugnaret, sed usui. Emendatio vacillat prout in postremo vocabulo corrupto latet admirandi aut improbandi notio, quod incertum; sed admodum improbabile gallis prudentiam et pudorem (!) adscribi.

Varro ap. Non. p. 119 Me. „*Gallare* ut (fort. it = id) est bacchare. Varro Eumenidibus (150 Büch.): Cum illoc venio, video gallorum frequentiam in templo, qui dum *e scena coronam* adlatam inponeret aedilis + signosiae et deam gallantes vario recinebant studio”. Sic Onions. Pro verbis notatis libri *essena hora*, pro quo *esculeā coronā* propono. *Aedilis* positum pro *aedituus*, is coronam adlatam (a gallis) imponit capiti deae. Pro *signosiae et deam* Madv.: *signo deae et eam*, malo: *signo suae deae gallantes*. Nam *gallare* cum accusativo mihi suspectum propter lemma Nonii. Id Lachmanni quoque correctioni doctae: „synodiam gallantes” praeter alia obici potest. In lectione Onionsii *e scena* alieno loco positum, nec scena huc quidquam facit, in templo scilicet. Varro narrabat quae post convivium cum convivis oberrans in templo vidisset. Cf. Riese.

In verbis Varronis p. 106 Me. Nonii (235 Büch.): „Siqui patriam maiorem parentem extinguit, *in eo est culpa*, quod facit *pro sua parte is qui se eunuchat*, aut ali qui liberos perducit” non agnosco numeros; praecipue ea quae notavi habent illam affluentiam verborum, quae prosariae orationis propria est. Sed postrema certe manca; requiro: „qui se eunuchat aut *alioqui* liberos <non> perducit”. Si quis metrum mordicus

tenet, poterit nihilo minus („áut alioqui líberos || nón perducit”).

Ex tribus locis Nonii p. 237 Me., p. 442 Me., p. 133 Me. compositum hoc est Manii Varronis fragmentum: „habens antepositam alimoniam, sedens altus (ab: *alo*) alieno sumptu, neque [post] respiciens, neque [ante] prospiciens, sed limus intra limites culinae”. In quibus *ante* et *post*, abundantia iuxta *prospiciens* et *respiciens*, eo quoque dubia mihi sunt quia iis remotis verba *neque* — *prospiciens* dimetrum anepaesticum efficiunt. Vestigia poesis sunt in assonantia *altus alieno*, *limus limites*, in quo interpretando (limum — obtortum) errat Nonius p. 123. Manius, sive significatur Davus quidam, myops factus est numquam longinqua adspiciens sed intra breve spatium culinae visum cohibens. Numeros subesse intellegetur:

habéns antepositam alimóniam,
sedéns altus alienó
neque réspiciens neque próspiciens,
sed límus intra
límites culínae.

Sine dubio in eodem Manio 254 Bū. metrica verba sunt:

squalé scabreque inlúvie ac vastitúdine.

Notum est in satiris Varronianis pedestrem et ligatam orationem alternasse.

Nonius p. 214 Me., fr. 279 Büch. „*Nundinae* generis sunt feminini. Varro Marci pore: Utri magis sunt pueri? Hi *pusilline*, qui expectant nundinas, ut magister dimittat lusum?” Cf. Non. 133 Me.

Pro verbis indicatis F³ E hoc loco et omnes p. 133: *pusilli nigri qui*, unde Madvigius: *pusilli aegre qui*. Speciose sed contra probabilem sententiam; postulatur enim ut pueri in exemplum proponantur, ut potius expectes „*patienter* qui expectant” quam *aegre*. Fingam aliquid ut quomodo sententiam altero membro omisso imperfectam intellegendam putem appareat: utri magis pueri, hi pusilline qui expectant —, an ii qui de convivio vitae ante tempus surgunt? Itaque nihil muto. In litteris illis *gri* vel *igri* latere videtur adiectivum aut genetivus, qui nomen magistri significarit.

videri illud debet. Sed offert se suspicio quaedam minime levis, quae et nostro verbo et toti loco vim praebeat egregiam singularemque. Mihi enim, cum haec lego, semper in mentem venit servi illius, quem rex Darius identidem sibi subiicere iusserat: „domine, memento Atheniensium”. Suspisor ergo hanc narrationem diu ante Herodotum (V, 105) Atheniensibus innotuisse atque ad illam alludentes nuntium chorumque facere Aeschylum. Sic demum nascitur aliquid quod sit summo tragico dignissimum. Praeclare enim nunc legentibus ante oculos proponitur miserorum mortalium caecitas ea ipsa parantium cupientium iubentium quae summum ipsis sint allatura infortunium. Haec enim qui ista loquuntur secum cogitant: „meminisse Athenarum olim rex noster volebat; ecce totus eius populus Athenarum meminimus semperque meminerimus, sed quantum tristitiae acerbitatisque nunc ea vox habet!” Cum vero ipsum Darium, ab inferis excitatum, hoc ante omnia monentem audimus (824):

μémνησθ' Ἀθηνῶν Ἑλλάδος τε κτῆ.

vehementer commovemur, si simul reputamus hunc esse illum qui olim istud Ἀθηναίων μεμνήσθαι tam diverso sensu accipere sit solitus.

Haec autem si recte disputavimus, simul uno exemplo demonstravimus non de nihilo finxisse narratiunculas Herodotum, quibus historias suas exornaret, sed retulisse quae in ore essent populi. Ex eodem genere est quod de versu Aristophaneo (Pace 611):

πάντας Ἑλλήνας δακρῦσαι, τοὺς τ' ἐκεῖ τοὺς τ' ἐνθαδὶ

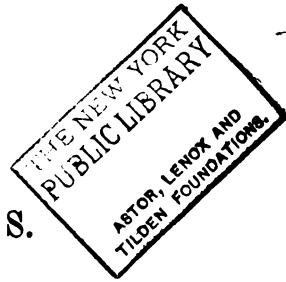
observavit Mueller-Strübing (Aristophanes p. 91 sq.). Neque hinc aliena quae in Sylloge Commentationum Leemansio nostrati gratulandi causa a philologis Batavis oblata ipse scripsi de loco Acharnensium 536 sq.:

Λακεδαιμονίων ἐδέοντο τὸ ψήφισμ' ὅπως

μεταστραφείη τὸ διὰ τὰς λαικαστρίας,

v. v. Leeuwen in commentario vernacule scripto ad Acharnensium editionem, quae a. 1885 a Brillio in lucem est emissa.

J. J. HARTMAN.

LORICA LEIDENSIS.

SCRIPSIT

J. VAN DER VLIET.

Nuper in libello, cui nomen 'Zeitschrift für Celtische Philologie' vol. II. pars I. p. 64 ex libro manuscripto Leidensi carmen editum est, cui propter similitudinem quandam hymni illius, quem appellant 'Loricam Gildas', editor nomen supra scriptum tribuit. Carmen autem, quod repeto, quia multis lectoribus libellum illum ad manum non esse suspicor, est huius tenoris:

dñe exaudi usque in finem.
dēssēndat meus amor sup illam
ēascrutentur omīa membra illius ꝑ amo
re meo. aeascrutentur omnia membra
5 illius ꝑ amore meo. a uertice capitis
usque ad plantas pedum. capillos cutē.
uerticem frō^{tem} rem. tergum crebrū
oculos palpebras nares. genas aures
labia dentes gignas facies linguam
10 oraculum atqꝫ sublinguam maxillas gutorē
atqꝫ anelam(?) digitos linguas pectus culum ¹⁾
humerū saliuam ceruicem scabulos
²⁾ rachia ³⁾ ungulas manus pgnos
pugillis palmas cor iacor pulmonei ³⁾

1) *pectusculum*, editor dedit.

2) *prachia*, editor.

3) *pulmonem* (P), editor.

- 15 stomachū effare chidripem intesqna
et omnem uentrem dorsū latera cutis
umbiculum et omnem uulgam compaginem
artus uenas carnes exitus cibos medullas
intestinas uentris neruos uires et
- 20 uirilies posteriora unges adipēs pernas
femorum genuas tibias orula surras
et cruras pedes calcina palantas digitos
ungulas sanguinem et omnia membra illius
- 25 euacuat dñs cor.N. pro amore meo.N.
adiuro uos omnes archangeli ꝑ ut euacuatis
cor illius ꝑ amore meo euacuat gabriel cor.N. ꝑ a
aeuacuat mihaael cor.N. ꝑ amo aeuacuat raphiael
aeuacuat uriael aeuacuat sariael aeuacuat parahiael
- 30 adiuro uos angeli archangeli patriarchae confessores
apostolos martires ut aeuacuatis cor.N. ꝑ amore meo
adiuro uos throni dominationis chiruphin
et seraphin ut euacuatis cor.N. ꝑ amore meo
adiuro uos martires ut euacuatis cor.N. ꝑ amore
- 35 adiuro uos omnes uirgines et uidue adiuro uos sc̃i
adiuro uos omnes uirtutes celestes ut euacuatis cor.N.
adiuro uos caelū et terram et solem et lunam et
et 1) omnes stellās fulgora et nubes et uentos et
pluuias et ignis et calorem ut euacū cor.N. ꝑ amōe
adiuro uos noctes et dies tenebre et luna ut euacū
- 40 adiuro uos ligna om̃ia et lapides et onore et mom̃ta
ut euacuatis cor.N. ꝑ amore meo
adiuro uos uolucres caeli et om̃es bestiae agri
et ium̃ta et reptilia ut uāc cor.N. ꝑ amore meo.
adiuro uos pisces maris et om̃es uermes
- 45 terre et om̃es uirtutes et potestates
que s̃p̃ celum et terram sub celo et trā
et sub mare s̃t ut euacū cor ꝑ amore
adiuro uos petri et pauli et reliq̃ om̃iū sc̃ōz
ut euac cor ꝑ amore meo adiuro uos
- 50 matheus marcus. lucas et iohannes.
ut euacuatis cor.N. ꝑ amore meo.

1) omisit editor.

Dedi accurate textum ex exemplo photographico quod editor operi suo addidit. Idem de carminis tenore haec sentit (p. 67): on distingue nettement deux parties: une énumération plus ou moins méthodique de toutes les parties du corps „a uertice capitis usque ad plantas” précédée d’une invocation en deux vers, dont le premier est le commencement du psaume CI; sans doute, on devait réciter ce psaume avant d’employer la lorica; puis vient une très longue invocation de Dieu et de toutes les puissances — si l’on peut appeler ainsi tout ce qu’il invoque — célestes et terrestres. Dans la lorica de Gildas, ces deux parties se suivent dans l’ordre inverse.

Si quae nos censemus uera sunt, haec minus recte se habebunt. Si quid uidemus ea quae supra expressa sunt non unum sed duo carmina diuersa continent. Utrumque autem est carmen amatorium, quo scilicet amator in priore tantum deum, in altero uero cum deo omnes potestates inuocat et precatur, ut amoris suo corpus et animum mulieris amatae patefaciant. In priore autem pro inuocatione recitatur psalmus non CI, ut habet editor, sed CII, qui incipit a uerbis: *domine, exaudi orationem meam: et clamor meus ad te ueniat*. In altero post deum enumeratur longa series angelorum et diuersissimarum potestatum caelestium et terrestrium. Incipit autem altera pars a uersu 25, postquam prius carmen uerbis *et omnia membra illius*, una formula seriem illam membrorum, quae praegreditur, complexum est, sicut praemisit eidem seriei us. 3 „eascrutentur omnia membra illius pro amore meo”. In priore carmine mulier amata indicatur tantum pronomine *illa*, in altero uir amator semel, mulier amata saepius insignitur littera N. In priore corpus tantum, cuius diligentissime omnes enumerantur partes, amoris ut fiat obnoxium rogatur, in altero *cor* contra ut amoris aperiat. In altero uerbum *euacuere* in priore *eascrutare* uel *aeascrutare* indicat rationem qua uel corpus uel animus amoris fiat capax. Haec discrimina me adducunt, ut credam carmen bipartito esse diuidendum.

AD BELLUM TROIANUM.

SCRIPSIT

MATTHAEUS VALETON.

Quicumque viri docti ante Ed. Meyerum v. d. fabulam Troianam ita explicare conati sunt, ut Helenae raptum et reductionem inter mythos referrent, quidquid latere veri putabant in fabula Troiana tribuerunt memoriae, quam apud Graecos reliquissent maiorum res gestae in Asiae litore nova sibi domicilia quaerentium: ut ab Homero tot tamque diversi Graecorum populi ad bellum Troianum adsciscerentur inde fieri quod in occupanda ea regione, quae postea Aeolis nuncupabatur, omnes fere populi illi socii fuissent; quid? regum rixae, quam Ilias enarrat, pro fundamento fuisse contentionem inter eos qui e Peloponneso eosque qui e Thessalia eo advenissent. Sed Meyer, quamvis non neget Aeoles Asiaticos praeterquam e Thessalia et Boeotia etiam ex aliis fortasse Graeciae partibus oriundos fuisse, illis tamen regionibus ita maximam eorum partem attribuit, ut cetera nullius fere momenti censeat ¹⁾: documento esse linguam, quae ab ea qua plerique utebantur Thessaliae populi vix discrepet, prisco Boeotorum sermoni affinis, a dialectis Peloponnesiis, quantum etiam nunc dispicere licet, diversissima ²⁾; porro mythorum materiam ab Aeolum poëtis excultam, quae tota fere ad Thessaliam pertinet ³⁾, et locorum nomina eodem spectantia ⁴⁾; tum quod Aulide, e portu Boeotiae, tam colonos Aeoles quam Aga-

1) *Gesch. des Alterth.* II p. 233, 334, 335.

2) *l.l.* p. 233, 334.

3) *l.l.* p. 233, 334, 399, 400.

4) *l.l.* p. 233, 334.

memnonis milites profecti esse narrabantur ¹⁾; quod Gras, heros, ut dicunt, eponymus Graiorum qui Asopum accolebant, Lesbi ferebatur conditor ²⁾: contra in iis, quae scriptores abinde Helanico tradant de Peloponnesiorum copiis, domo profugis, quas Agamemnonis posterius in insulam Lesbum inque litus Asiae adiacens duxerint, nihil esse quod non falsi notam quasi in fronte gerat; haec autem inde profluxisse quod reges Mityle-naei et Cymaei ab Agamemnone originem suam traherent ³⁾: ceterum fabulam Troianam certaminibus Aeolum contra barbaros nihil debere nisi hoc quod Achilles, quem eorum propugnato-rem finxissent poetae, in illam introductus sit ⁴⁾, non hercle quasi antiquis illis temporibus Aeoles bellarent cum ipsis Tro-ianis, quippe quorum agrum non occupaverint ante septimum a. Chr. n. saeculum ⁵⁾, sed quod Achillis res gestae contra *eos* barbaros quos *revera* debellarent Aeoles, eorum carminibus celebratae, in illam receptae sint i. e. Lesbi expugnatio, in qua Briseis esset capta ⁶⁾, Thebae ⁷⁾, Lyrnessi ⁸⁾, Pedasi ⁹⁾ urbium devastatio, certamina cum Cycno et Telepho Tenedi ¹⁰⁾ et Teuthraniae ¹¹⁾ regibus; haec enim omnia, cum Achilli soli tribuantur non vero Agamemnoni ceteroque Graecorum ad Troiam exercitui, ab initio ad fabulam Troianam non pertinuisse apparet ¹²⁾; Teuthrania vero etiam ab agro Troiano satis remota ita in Cypriis cum bello Troiano conectitur, ut Graeci dicantur errore quodam viae ad eam delati esse, quae ratio quam quaesita sit

1) l.l. p. 234 cf. Strabo IX. 3. 3.

2) l.l. p. 234.

3) l.l. p. 235, 236.

4) l.l. p. 206, 236, 237, 399, 400.

5) l.l. p. 206.

6) Il. I 129—132 (271—279). In catalogo navium (B 691) et T 60 Lyrnesso oriunda dicitur Briseis. Sed hoc recentius inventum, Briseidis enim nomen cohaerere cum insulae Lesbi promuntorio Bressa, unde etiam Bacocho cognomen Bressagenes, vidit v. Wilamowitz v. d. Hom. Unters. p. 409.

7) B 691, Z 416.

8) B 691, T 60, T 92.

9) B 690, T 60, T 92.

10) Paus. 10. 28. 4.

11) Paus. 10. 14. 2. Diod. 5. 83. Schol. Il. I. 38. Tzetz. Lyk. 232. 233.

12) Quod Thebe A 86 a communi Graecorum exercitu capta proponitur, mani-festo nihil huic argumento ponderis detrahit.

neminem fugit; manifesto autem propter egregiam virtutem Iliadis conditores Achilli in eo poëmate primas partes dederunt: denique, si ab Helenae discedas rebus, quae dubitari non possit quin in mythorum numero habendae sint, fabulae Troianae fundamento esse expeditionem quam olim, incertum qua de causa, contra Troianos susceperint Danai i. e. incolae eius regionis quae postea Argolis vocabatur ¹⁾).

I. Beloch v. d. qui eodem fere tempore ac Ed. Meyer, et P. Cauer v. d. qui solus post eum Troianam tractavit fabulam, eatenus cum eo consentiunt quod ne illi quidem ullo loco numerant ea quae de Peloponnesiorum migrationibus ducibus Oreste, Penthilo, ceteris susceptis sunt tradita, neque ullo modo dubitant Helenae raptum et reductionem inter mythos referre. Ceteroquin a Meyeri sententia quam maxime discrepant. Nam néque ullam Danaorum contra Troianos expeditioni fidem habent, Danaos ab origine semideos („ein Geistervolk“) non veros esse homines rati, veros autem Argolidis incolas non esse cur credamus unquam cum Troianis bella gessisse, èt Aeoles censent iam cum ipsis Troianis bellasse, non solum cum eorum vicinis, antequam oreretur fabula Troiana ²⁾); ideoque Achillem ad eam pertinere ab inde eius origine; neque hunc in eam receptum esse propter fortia sua facta in alios edita barbaros, sed contra propter Achillem haec in eam recepta ³⁾); Agamemnoni autem ab origine nullam intercedere cum Peloponneso rationem, sed eum quoque antiquis Thessaliae incolis in patriis heroibus fuisse posteriore demum tempore a poëtis in Peloponnesum translatum; qua in re rursus ita differunt Beloch et Cauer, ut ille id iam factum putet antequam Ilias condi coepta sit ⁴⁾), Cauer vero antiquissimos huius poëmatis auctores èt Agamemnonem èt ceteros Troiae oppugnatores ad Thessalam retulisse censeat ⁵⁾).

Media via eundum puto inter sententias ab altera parte Ed. Meyeri ab altera Belochii et Caueri. Agamemnonis enim e Thessalia originem nullam esse puto. Quam Beloch festinans ad

1) Meyer l.l. p. 207, 208.

2) Beloch, Griech. Gesch. p. 156, 157. Cauer, Grundr. der Hom. Krit. p. 145.

3) Beloch l.l. p. 143. Cauer l.l. p. 137, 138.

4) Beloch l.l. p. 157. Cauer l.l. p. 144, 145.

5) Beloch l.l. p. 156 sqq. Cauer l.l. p. 152—162.

alia nonnisi obiter explicat ¹⁾, Cauer copiose probare conatur èt Menelaum adiciens, ut par est, èt Nestorem ²⁾. De Nestore recte, opinor. Nam patris Nelei nomen (cuius forma Aeolica Νηλεύς conferatur cum forma Ionica Νειλεύς apud Herodotum) avusque Enipeus et frater Pelias Iolci rex (λ 256) ipsiusque cognomen Gerenius, quod haud absurde derives a Lesbi oppido Gerene, veram eius produnt patriam. Quibus convenit quod in Thessalia pugnat cum Centauris (A 260) ³⁾. Videntur autem nobiles aliquae Ionum gentes quae Pylo profectae essent ⁴⁾ ab eo originem suam traxisse cognito ex Aeolum carminibus, et ita factum ut Ionum poetae eum cum Pylo coniunxerint. Ad-dere vero potuit Cauer Aiace, cuius patria Salamis in Iliade non commemoratur nisi duobus recentissimis locis (H 19, B 57), cognominis autem patronymici forma *Telamonius*, id quod vidit v Wilamowitz v. d. ⁵⁾, Aeolica est. Sed de Agamemnone et Menelao quae Cauer ad probandam causam suam attulit aut nullius pretii sunt, aut non recte se habent et redarguuntur eis quae tacuit.

Et primum quidem perhibuit v. d. ⁶⁾ fieri non posse ut unquam Agamemnon celebratus sit a poetis qui dialecto Peloponnesia uterentur, ceteroquin enim futurum fuisse ut in Iliade aliqua eiusmodi dialecti restiterint vestigia. Sed cur non potuit Agamemnonis fama deferri in litus Asiae, ita ut tamen carmina ipsa quibus in Peloponneso celebratus esset illic cognita non haberentur? Vel si maxime cognita ibi fuerint, cur non potuerunt eorum argumentum cantores Aeolum in suum usum adhibere ita ut eorum locutione tamen abstinerent? Nam quod poëtae Ionici, qui Iliadem condiderunt, ex Aeolum haurientes carminibus, complures ex his desumserunt etiam locutiones et tanquam formulas, inde non sequitur ut necesse sit idem in

1) l.l. p. 156 sqq.

2) l.l. p. 158 sqq.

3) Quod ibi addit poëta, procul arcessitum Nestorem, manifesto ad rem non facit. Vetustam enim narrationem ad novum rerum contextum accommodat. Neque ullo modo constat nomine γῆ 'Απ/ρ ab initio Peloponnesum significatam esse.

4) cf. Meyer l.l. p. 240, 241.

5) Hom. Untersuch. p. 246.

6) l.l. p. 142, 145.

simili causa semper factum esse. At Agamemnonis classis Aegaeum mare transitura Aulidem convenisse ferebatur (B 363 sqq.), id autem, inquit Cauer ¹⁾, minime convenit eius regno Peloponnesio. Sed ex Aeolum vetere memoria id in Agamemnonis expeditionem translatum quid mirum? praecipue si probabile est, quod infra demonstrabo ²⁾, ab Aeolum demum cantoribus Agamemnonem cum bello Troiano coniunctum esse. Tum Cauer Argivos et Achaeos ait propterea in Iliade promiscue usurpari quod alteri Agamemnonis, alteri Achillis milites, vicini fuerint. Accedere quod, cum duae regiones sint quibus nomen Argos tribuatur, altera Argos Thessalicum sive Pelasgicum ³⁾, altera Argos Peloponnesium sive Inachium, cui postea nomen Argolis, in antiquissimis Iliadis partibus unice regio Thessalica Argos appelletur. Neque tamen locis collatis ostendere potuit Cauer nomen Argos nonnisi in recentioribus Iliadis partibus de regione usurpari Inachia. Quod autem utrumque Argos in Iliade confunditur — utrumque enim in illa „equorum alens” dicitur, quod in regionem Inachiam non apte quadrat — nequaquam inde sequitur ut non etiam antiquissimo Iliadis auctori utrumque cognitum fuerit; sed tantum ut non optime cognoverint Argos Inachium quicunque id dixerunt „equorum alens” ⁴⁾. Quod vero in Iliade promiscue usurpantur Argivi et Achaei, ne inde quidem ullo modo efficere licet ut Agamemnonis Argivi finitimi fuerint Achaeis Thessalicis. Nam in catalogo navium, qui dicitur, non tantum legimus (B 681 sqq.) Achillis milites Achaeos vocatos esse, sed etiam Argos Pelasgicum aut totum (si Zenodoti l.l. lectionem sequeris ⁵⁾) aut pro parte (si cum Aristarcho et Strabone facis, qui contendunt totam Thessaliam eo significari

1) l.l. p. 153.

2) p. 396, p. 400.

3) Nisi potius Argos Pelasgicum erat urbs quam Argos Thessalicum circumdabat.

4) Uno loco, eoque satis antiquo (Il. Δ 171) Argos dicitur aridum (πελιδήσιον), quod unice regioni Inachiae convenit.

5) Zenodotus ita scripsit: „nunc autem <sequuntur> et quicunque habitabant Argos Pelasgicum agri divitis uber et qui Alon, qui Alopen, qui Trachiniam incolebant, et qui Phthiam habebant et Helladem formosarum feracem mulierum, ac vocabantur Myrmidones et Hellenes et Achaei”. Ed. Meyer putat (Forsch. z. a. Gesch. p. 81) catalogi auctorem Argos Pelasgicum pro urbe habuisse.

nomine) ¹⁾ sedem ipsorum Achaeorum esse ²⁾; alterutrum autem sensisse etiam antiquissimos Iliadis auctores quid vetat credere? Id autem fieri non potuit nisi ita ut nomina Argivi et Achaei permutarentur; neque igitur quo id explicetur opus est Agamemnonem demere Peloponneso ³⁾. Ab altera parte vide hoc. Sescenties per totam Iliadem, idque tam in antiquissimis quam in recentioribus partibus, cunctae Graecorum copiae ad Troiam pugnantes Danaï appelluntur. De Danaï vero, si discedis ab usu epico, nusquam nisi in regione Inachia ulla vestigia sunt; ille autem usus, ut infra ostendam ⁴⁾, optime ita explicari potest ut tamen nusquam nisi ibi eos habitasse sumamus. Sed Beloch et Cauer eos, ut supra vidimus, ab origine semideos non veros homines putant. Nescio an minus recte. Sed fac recte. Attamen adhaerent glebae Argolicae. Danaum et Danaën separari non posse inquit Beloch. Danaum melius omisisset, de quo nihil narratur quod divinum credi possit, Danaïdum patrem atque eponymum gentis Danaorum, qui primus occurrit in poemate

1) Aristarchus legit: „nunc autem eos <enumerabo> quicunque habitabant Argos Pelasgicum, agri divitis uber, qui Alon, qui Alopen, qui Trachiniam incolebant, qui Phthiam habebant et Helladem formosarum feracem mulierum cett.” Secundum quam lectionem omnia quae sequuntur usque ad 747 ad Argos Pelasgicum pertinent; cf. Schol. Ven. A ad B 681 „οὐ γὰρ μόνοι τὸ Πελασγικὸν Ἀργὸς κατοικοῦσιν οἱ ὕπ’ Ἀχιλλεῖ τεταγμένοι”, et ad Z 152 „Ἀργὸς δὲ ἐκπόροτον τὴν Πελοπόννησον καλεῖ τὴν δὲ Θετταλίαν Ἀργὸς Πελασγικόν”, et ad I 141 „ὅτι τὴν Πελοπόννησον Ἀχαιοὶν Ἀργὸς λέγει καὶ Ἰάσον „εἰ πάντας σε ἴδοιεν ἂν” Ἰάσον Ἀργὸς” (σ 245), Πελασγικὸν δὲ Ἀργὸς τὴν Θεσσαλίαν.” Aristarchum sequitur Strabo IX 55.

2) Etiam Myrmidones et Hellenes ibi vocantur (vide supra, ann. 5 in pag. sup.); sed hi (nisi Myrmidones est nomen mere a poetis confectum) aut Achaei Phthiotae ipsi sunt aut eorum pars. Nam Helladem, sive urbem sive regionem putas, de qua re iam dissentiebat vetustas (cf. Schol. Ven. B ad B 683, Strabo IX. 55), nemo unquam quaevisit extra fines Aethiae Phthiotidis (nisi quatenus posteriore tempore tota Graecia eo nomine significabatur cf. Thuc. I 3). E Myrmidonibus autem Bathycles incolebat Helladem (II 595).

3) Alia quaestio est utrum revera unquam Argos Pelasgicum aut tota Thessalia fuerit, aut ea Thessaliae regio quam habitarent Achaei, an pro poetarum invento id habendum sit. Atque hoc veri similis. Nam ea regio quae postea Pelasgiotis vocabatur est pars Thessaliae finitima Phthiotidi, quam regionem Achaei incolebant, non eadem atque haec; permirum autem sit si Pelasgiotis non aut eadem regio sit, quae antea Argos Pelasgicum sit appellata, aut (si recte Meyer vidit auctorem catalogi Argos Pelasgicum pro urbe habuisse atque si recte hac de re iudicavit catalogi auctor) quae urbem huius nominis circumdederit.

4) p. 401.

inscripto „Danaides” septimi a. Chr. saeculi ¹⁾. Sed cohaerent sane Danai et Danaae. Danaae autem apud Hesiodum sunt ipsae Danaides ²⁾, quibus significari fontes Inachiae regionis docet unius ex earum numero nomen Amymone, qui est fons Lernaëus; tum Persens est filius Danaae, cuius nomen recurrit in fonte Perseïdis prope Mycenae. Non recte igitur contendit Cauet secundum antiquissimam Iliadem nullos Troiae oppugnatores e Peloponneso oriundos esse. At si ulli sunt, quidni Agamemnon? cum praesertim non videas quo alio rege poëtae Danaos ad Troiam profectos esse voluerint nisi ipso Agamemnone. Nam si forte de Diomede cogites, quem catalogus navium Argis regnantem facit, tenendum in antiquissima Iliade Diomedis partes nullas esse. Ceterum Beloch et Cauet, ut hoc quoque obiter tangam, quo iure negant Danaos veros homines fuisse? Danaë, Persei mater, dea fuit. Non refragor. Sed Minerva quoque dea est, neque tamen quia eius nomen apud Graecos est „mulier Atheniensis,” ut Danaë est „mulier e Danais”, propterea Athenienses non sunt gens terrestris. At permirum sit, inquit Beloch, Danaorum nomen e terra evanuisse, posteriore enim tempore omnino de iis sermo non est. Sed hoc Dorum irruptione explicare licet. Huic autem fidem non tribuit Beloch contendens iam tum Dores habitasse in Peloponneso cum prima carmina de Menelao, Helena, Agamemnone confecta sint. Hoc vero nullam ob aliam causam censet v. d. nisi quod Danaos ex hominibus tollendos ducit ³⁾. Eius igitur ratiocinatio tanquam in gyrum vertitur. Atque Dorum quidem *nomen*, inquit Beloch, a litore demum Asiae in Peloponnesum invectum est ⁴⁾. Quid ergo quod in

1) Ed. Meyer, Forsch. z. a. Gesch. p. 79. Quae de Danai fuga e Libya narratur satis recentia sunt. In antiquissima de Danaidibus fabula incolunt terram Argolicam patre mortuo et nullas in fabula partes agente, commemorato tantum ne illae careant patre cf. v. Wilamow. Hermes XXII. 258.

2) Nomen Danaides pro Danais videtur ex ipsa fabula prodire qua orbae fingentur natae patre Danao.

3) Ea enim quae affert l. l. p. 150 sqq. contra fabulam de reditu Heraclidarum, quae nemo nescit, quid ad rem faciant? Quod autem dicit l. l. p. 153 sq. fines Dorum Oetaeorum angustiores fuisse quam e quibus Dores Peloponnesii profecti esse potuerint, quid mirum si ab initio multo latiores fuerint, sed cum incolae magnam partem a vicinis oppressi abissent, illorum sedes hi occupaverint?

4) l. l. p. 156.

monte Oeta offendimus gentem eodem nomine, eodem sermone, unde numquam Diores Peloponnesii dubitaverunt se oriundos dicere ¹⁾? Casu id accidisse Beloch inquit. Cras credam. Neque vero potuit contendere nomen Dorum ab antiquissimis inde temporibus in Peloponneso viguisse. Quid enim? Non siluissent cuncti Iliadis auctores ²⁾. At ne Iones quidem Asiaticos commemorant. Prorsus alia res est; nam probe conscii sunt quae narrent spectare ad tempora, cum nondum sui maiores incolerent litus Asiae ³⁾.

Sed redeundum iam est ad Agamemnonem. Hunc autem

1) Quae vero praeterea Busolt v. d. et Ed. Meyer afferunt ad tuendam irruptionem Doricam non mihi videntur rem conficere. Busolt enim Belochium rationes chronologicas perturbare censet (Griech. Gesch. I^a p. 114, 202); iam vero ad definiendam aetatem eorum operum quae Mycenis eruta sunt quid attinet, utrum, quo tempore haec sunt confecta, Diores incoluerint terram Argolicam necne? Quid autem inquit Beloch, quod ars quae in iis cernitur evanuit et desit excoli? quomodo hoc explicare licet nisi occupatione Dorica? Cui suo iure mihi videtur respondere Beloch (Rhein. Mus. XLV, 1890 p. 59) in Attica quoque artem illam et floruisse et interisse cum tamen nulli novi incolae eo invaserint. Nam quod contra monet Busolt fieri non posse quin Attica quoque mota fuerit turbis quas excitaverit Dorum in Peloponnesum incursio, hoc, si maxime verum est, prorsus aliud quid est quam ut ab hostibus sit occupata, quod nemo factum esse credit. Sed motus et commutationes civiles et ipsa longa dies sufficiunt ad explicandas mutatas artium rationes. Aliquanto maioris momenti est quod afferunt Busolt (l.l. p. 114, 202) et Meyer (Gesch. d. A. p. 73) colonos Graecos in insula Cypro et in Pamphylia usos esse dialecto simillima linguae Arcadicae a Dorico sermone diversa, unde inferunt in ora quoque Peloponnesia quae mare Aegaeum contingit eandem olim viginisse dialectum. Sed non constat Graecos qui in Cyprum et Pamphyliam demigraverunt non posse ex ipsa Arcadia profectos esse, quodsi autem inter eos fuerint aliqui orae maritimae incolae, horum non posse in novis sedibus interisse dialectum. Quod autem Meyer animadvertit (l.l. p. 73) nomen Neptuni, qui in promuntorio Taenario colebatur, *Pohoidan*, cuius forma Dorica est *Poteidan*, nihil esse nisi nomen Neptuni Arcadium *Posoidan*, leviter a Doribus mutatum, non opus est ei qui censeat abinde antiquissimis temporibus sedisse in Peloponneso Diores, ut contendat semper eos *eodem* habuisse fines ac postea; potuerint enim eos extendere. — Postremo quod arbitratur Meyer Dhauna qui in inscriptionibus commemorantur Aegyptiis non alios esse atque Danaos, non magni momenti id videtur, cum complures vv. dd. rerum Aegyptiarum periti magnopere de hac re dubitent.

2) Hoc non valet contra Canerum, quippe qui Iliadis auctores, exceptis locis recentissimis, omnino nullas Peloponnesi rationes habuisse velit. Quo iure, vidimus supra et amplius infra patebit.

3) Quam ob causam etiam Dorum in Peloponnesum adventum ne tangere quidem poterant. Qui Triptolemum Rhodo oriundum fecit (B 653 sqq. E 627 sqq.) sibi non constitit.

Cauer censet Mycenarum regem dici nonnisi locis recentioribus Iliadis. Sed ut hoc ita sit, quamquam non certissimum est locum A 45 illuc pertinere, èt casu factum esse potest èt si ea quae de Danaïs disputavimus recte se habent, nullius sane momenti est ad refellendam Agamemnonis originem Peloponnesiam. Postremo autem loco Cauer monet Menelaum in Iliade Spartae regem non dici nisi in catalogo navium (B 581). At Lacedaemon dicitur Helenae patria (Γ 229—244) et Menelai sedes (Γ 387, 443). Neque tamen casu factum puto ut Menelai regnum in Iliade non commemoretur nisi in catalogo. Sed quae ad id probandum praesto sunt testimonia neque attulit Cauer, neque potuit afferre, quippe quae non parvi momenti sint ad redarguendam ipsius Belochiique de Agamemnone sententiam. Artissime enim cohaerent cum eis quae èt alii et Ed. Meyer ¹⁾ animadverterunt de Agamemnonis, Menelai, Helenae cultu Laconico: Atridas Helenamque, cum diversis in locis terrae Laconicae colerentur olim religione divina ²⁾, quae ab honore heroico longe distat ³⁾, ab origine Laconum numina fuisse; neque enim deos fieri ex heroibus sed heroës e deis; ne Herculem quidem in Olympum ascensurum fuisse, nisi deus

1) l. l. p. 186, 187.

2) Isocr. Hel. Enc. ἤτι γὰρ νῦν ἐν Θερπναῖς τῆς Λακωνικῆς θυσίας αὐτοῖς (i. e. Helenae et Menelao) ἀγίας καὶ πατρίας ἀποτελοῦσιν, οὐχ ὡς ἡρώσιν ἀλλ' ὡς θεοῖς ἀμφοτέροις οὖσιν". Clem. Alex. Προτρ. 238 Ἀγαμέμνονα γούν τινα Δία ἐν Σπάρτῃ τιμᾶσθαι Στάφυλος ἱστορεῖ". Lycophr. Alex. 225 Ὁ δ' ἀμφὶ τύμβῳ Ἀγαμέμνονος δαμείς" cum ann. Is. Tzetzae οὗτος (i. e. Priamus) ἀμφὶ τύμβῳ καὶ ναφ' τοῦ Ἀγαμέμνονος Διδὸς ἦτοι τοῦ Ἑρμείου Διδὸς δαμασθείς κ.τ.λ. Ἀγαμέμνων δὲ Ζεὺς ἐν Λακεδαιμονίᾳ ἀλλ' οὐκ ἐν Τροίᾳ ἐτιμᾶτο" (nimirum Lycophron cum mere vellet: „Iovis ad aram" sesquipedalia verba captans „Iovis Agamemnonis ad aram" dixit, ipse quid diceret non tenens. Ceterum quod deus Agamemnon „Iuppiter Agamemnon" dicebatur recte videtur explicare Ed. Meyer l. l. p. 167 „Zeus Agamemnon d. i. ein mit Zeus identifizirter gott Agamemnon"), 1124 ἔμδς δ' ἀκούτης δμωίδος νόμφης ἕναξ (i. e. Agamemnon) Ζεὺς Σπαρτιάταις αἰνύλοισι κληθήσεται", 1369 Πρῶτος μὲν ἦξει Ζηνὸς τῷ Λαπερσίῳ ὁμώνυμος Ζεὺς (i. e. ut e contextu apparet, cf. 1572, Agamemnon. Quod in ann. addit Tzetzes „Λάπερσαι δῆμος Ἀπικῆς in eo fallitur, nam 1571 Lycophron Dioscurus vocat δίπτυχας Λαπίρσας, cf. Strabo VIII. 964 et apud Steph. Byz. Λάπερσαι dicitur a Didymo Laconiae urbs, a Rhiano Laconiae mons); Eustathius II. p. 568 καὶ ὅτι δοκεῖ εὐλόγως παρὰ Λάκωνσι Ζεὺς Ἀγαμέμνων ἐπιθετικῶς εἶναι". (Putat noster propterea Iovem cognominari Agamemnonem, quoniam uterque est εὐρὺ κρείων, quod non opus est refutare).

3) De deorum cultu diverso ab heroum vide locum Isocr. supra laudatum, sub f.; cf. etiam Erw. Rohde Psyche 1894 p. 139.

fuisset antequam heros fieret¹⁾. Quibus quoniam accedit quod Helena, filia Iovis et soror Dioscurorum, quos ipsos antiquitus deos fuisse nemo negat, bis rapta, ab his quoque reducta esse traditur, apparet eius res olim narratas esse inter caelestia, ita ut pro eis qui eam reduxissent deis, ipsam deam neque dum mulierem mortalem, ab aliis in terra Laconica haberentur Castor et Pollux, ab aliis Menelaus et Agamemnon; mythi autem alteram hanc formam, qua Atridis primae in eo partes tribuerentur, ita in terram esse deductam, ut raptoris urbs constitueretur in agro Troiano; sive hoc iam fecerit is qui primus eam in terra poneret sive alius, situ eius, ubinam in terra quaerendus esset a priore nondum significato, et sive ex urbibus perantiquis, quarum propter Scamandrum rudera detexit Schliemannii v. d. aliorum labor, unam deleverant olim Graeci sive id ipsum quoque confictum est. Porro ad Agamemnonis originem Laconicam spectat apud Homerum (I. 150 sqq.) ipse situs oppidorum quae ille promittit se Achilli daturum, quo patet ipsum non vero Menelaum imperare Laconicae — quomodo enim poëta Agamemnonis in ditione esse proponeret quae oppida Menelai regno a cetero illius imperio seiuncta essent? — tum huc facit quod Pausanias tradit (III. 19. 6) Amyclis tumulum fuisse Agamemnonis; denique eodem pertinet quod apud poëtas lyricos Stesichorum, Simonidem, Pindarum etiam habitat Agamemnon Lacedaemoni vel Amyclis²⁾. Nam quod nonnulli contenderunt³⁾ Lacedaemonios, cum auctoritate ceteras omnes Graecorum civitates superassent, tum èt sibi èt his persuasisse

1) Meyer l.l. p. 427 sqq. Aliter Rohde, qui, de Agamemnone, Menelao, Helena tacens, Herculem censet ex heroë deum factum, non ex deo heroëm l.l. p. 171. Neque tamen negat v. d. ex deis heroes factos, cuius rei exempla affert (l.l. p. 148) Trophonium et Agamedem. Cur aliter de Hercule censeat non significat v. d. Atque ea quae de Hercule traduntur, non tantum apud recentiores sed etiam in Iliade, eiusmodi sunt ut dubitare non liceat quin ab origine deus sit habitus, ut E 598 narratur Plutonem vulnerasse „ἐν Πύλῳ ἐν νεκύεσσι” i. e. ut iam vidit Aristarchus, in Tartari introita.

2) Schol. Eur. Orest. 46 (Bergk. Poët. Lyr. Gr. III^a p. 528): „Ὁμηρος δὲ ἐν Μυκῆναις φησὶν εἶναι τὰ βασίλεια τοῦ Ἀγαμέμνονος, Στησίχορος δὲ καὶ Σιμωνίδης ἐν Λακεδαίμονι”. Pind. Pyth. XI. 32 „θάνει μὲν αὐτὸς ἥρως Ἀτρεΐδης Ἰκὼν χρόνῳ κλύταις ἐν Ἀμύκλαις” (cf. Pyth. XI. 16 „ἐν ἀφνειαῖς ἀρούραισι Πυλάδα νικῶν Λάκωνος Ὀρέστᾶ” Nem. XI. 34 „Ἀμύκλαθεν γὰρ ἔβα σὺν Ὀρέστᾳ”).

3) Ita Busolt l.l. p. 191.

Agamemnonem omnium Graecorum contra Troianos ducem apud se ante Heraclidarum reditum in solio regio sedisse — ita omnis recta ratio convertitur. Nam néque tempora quadrant, principatum enim Graeciae nondum Stesichori, nedum Homeri temporibus Lacedaemonii affectabant, èt prorsus absonum est res fictas priorum temporum ad patriae gloriam augendam compositas, in ore vulgi extitisse vel a viris politicis excogitatas esse, nisi qui eidem, quemadmodum Solon, scriptores essent. Quid igitur volumus? An Homero non Danaorum sed Laconum regem fuisse Agamemnonem? An Danaos illi Laconiam incoluisse non regionem Inachiam? Minime gentium haec quidem. Sed ita quae attulimus optime conveniunt si sumimus Agamemnonem cum antiquitus Laconibus inter deos haberetur, ad Argivos finitimos translatum ab horum poëtis pristinum Danaorum regem factum esse ¹⁾, sive prisci Argivi ipsi se Danaos vocaverint, sive hoc nomen poëtae a semideis qui illorum terrae adscribebantur ad priscos incolas detulerint; sic autem Iliadis conditores — recentissimarum partium auctores si excipis — Danaorum regem sibi finxisse Agamemnonem ut simul Laconiam sub ditione sua teneret, Menelaus vero secundus post fratrem in regno esset. Quibus convenit quod saepius in Iliade fratres ita coniuncti proponuntur ut summa rerum videatur ad utrumque spectare, ut ubi Chryses omnes precatur Graecos sed imprimis Atræi filios agminum moderatores. Verum est loco hoc ceterisque eiusmodi non de potestate proprie regia agi sed de ductu atque auspicio belli, at ex potestatis regiae societate sponte sequebatur militaris imperii societas. Neque hoc obstat quod Lacedaemon dicitur Helenæ patria (Γ 229, 244) et Menelai domicilium (Γ 87, 443), nam cur non fratrum alter Lacedaemoni alter Mycenis vel Argis ²⁾ habitare potuit? Et minime quidem incre-

1) Huc convertere licet quae universae Meyer egregie monuit (l.l. p. 395) „der Mythos <kann> weiter wandern von dem Stamm, der den Gott verehrt zu andern, die zu ihm kein Verhältniss haben jetzt fällt jede religiöse Beziehung weg, der Träger der Erzählung ist nicht mehr ein Gott, sondern ein Held der Vorzeit, ja ein sterblicher Mensch“.

2) Si recte vidit Cauer nonnisi in recentissimis Iliadis partibus Mycenarum fieri mentionem, fieri potest ut vetustiorum partium auctores eum Argis habitare voluerint. Quo fortasse spectat A 36. Idque si forte sit traditum in carmine quopiam quod de

dibile est aetate poëtarum qui primi fingerent Agamemnonem Danaorum regem, potestatem Argivorum Peloponnesiorum longe excessisse fines regionis Argolicae. Ut in catalogo (B 569 sqq.) tota pars Peloponnesi quae ad septentrionem spectat abinde Corintho usque ad Pellenen et Aegium Agamemnonis subiungitur dominationi, alio autem Iliadis loco (B 108) etiam multis insulis imperasse Agamemnon dicitur. Cuius pristinae gloriae vestigia etiamnunc prodere videntur reliquiae ingentium arcium et viarum militarium turribus munitarum, hinc Corinthum, illinc ad Iunonis sacrum prope Argos ducentium, tum opera Mycenis et Tirynthi effossa pretiosissima et thesauri auri argentique. Sed quoquomodo haec res se habet, auctores demum Odyssaeae atque Iliadis catalogi navium ita fratres separaverunt ut alterum Mycenis alterum Lacedaemoni regnantem facerent. Ab altera parte quod poëtae lyrici rursus Spartae vel Amyclis collocaverunt Agamemnonem etiam hoc sine ullo negotio explicatur. Nam manifesto quia a poëtis Agamemnon Danaorum rex erat factus non desinebant propterea in terra Laconica ei haberi honores divini; cumque ibi quoque deinceps existerent, id quod vix aliter fieri poterat, qui Homeri auctoritate adducti et regem antiquum eum fuisse crederent et belli Troiani ducem, prorsus consentaneum erat hos tamen patriae suae eum vindicare. Quo pertinet locus Pausaniae de eius tumulo Amyclaeo. Neque aliter rem narrasse Lacedaemoniorum poëtas, quales cognovimus Alcmæanem, Terpandrum, Tyrtaeum, quamquam ex carminum eorum reliquiis nihil prodit, omnium veri simillimum est. Ex iis autem haurire potuerunt Stesichorus, Simonides, Pindarus.

Verum non video quo iure neget Meyer Aeoles iam tum cum Lesbos et Tenedum caperent, in Teuthraniam invaderent, Theben, Lyrnessum, Pedasum delerent, Troianos quoque oppugnare potuisse. Composite vir doctus demonstravit ¹⁾ non ante septimum a Chr. n. saeculum agrum Troianum ab iis occupatum esse. Sed cur non potuerunt multis saeculis ante cum Troianis bella gerere? Nonne Thebe, Lyrnessus, Pedasus

rebus Troianis ante Iliadem conditum sit (cf. infra p. 400), facile intelligitur cur poëtae tragici ita rem proponant.

1) Gesch. v. Troas p. 79 sqq.

sitae erant in Troadis confiniis, quae regio *numquam* a Graecis occupata est nedum ante saeculum septimum ante aeram nostram? Quid autem quod Achilles, Aeolum propugnator, cum Scamandro flumine Troiano certat? quod Hectorem occidit, qui solus rem Troianam sustinuit? Si nihil prohibet sumere revera ab Aeolibus esse bellatum cum Troianis, nonne perquaesite ratiocinatur is qui contendit tum demum Achillis fortia facta illa aut inventa aut ad Troianos relata esse, cum vetus Danaorum contra eos expeditionis fama e Peloponneso advecta esset? Ex hac eam famam in litus Asiae devenisse (idque iam dudum rebus Helenae exornatam) per se nihil mirum; nam id fieri licebat sive per cantores peregrinantes sive quod ex Aeolibus nonnulli e Peloponneso oriundi essent; sed quo iure credimus bellum Troianum in Asiae litore cantatum esse non quod Graeci ibi habitantes Troianos vicinos oppugnassent, sed quod illius belli, a Danais gesti, fama e Peloponneso translata et coniuncta esset cum Aeolum rebus gestis contra alios barbaros? Quo accedit quod etiam is qui secundus post Achillem Graecos ab Hectore defendit, Ajax Telamonius, ipse nomine suo, ut supra monuimus ¹⁾, originem suam Aeolicam prodit, itemque Nestor Graecorum prudentissimus consiliarius. At fac ad Aeoles advectam esse e Peloponneso fabulam, qua ageretur de bello Danaorum propter Helenam suscepto adversus Paridem Iliumque — vel quoquomodo Helenae raptor eiusque patria in ea nuncupata est — ceteroquin obscuram et quasi scenae certae indigentem in qua illud bellum staret: quid magis in promptu quam Aeolum cantores id arripuisse et in suum usum convertisse qua laude augerent suorum adversus Troianos certamina? Ac minime quidem incredibile est ita bellum Troianum novo suo splendore etiam res contra alios barbaros gestas attraxisse ad se et arcessivisse. Praeterea autem sunt alia quibus se commendant ea quae probare studui. Nam Düncker v. d. ²⁾, alii, ob nomen Heleni vatis Troiani acute coniecerunt deam aliquam a Troianis cultam esse cuius nomini aliqua similitudo intercederet cum Helenae Menelai uxoris, eamque rem effecisse

1) p. 387.

2) Gesch. des Alterth. V^e p. 320.

ut pro raptoris patria Troianorum urbs haberetur; tum eodem pertinere videtur duplex nomen Troiae (*Τροία* sive *Τροίον* et Pergama) et duplex nomen Paridis, quorum nominum alteras formas haud absurde ex fabula Peloponnesia, alteras ex Aeolum carminibus desumas putes. Quibus omnibus perpensis apparet vix ac ne vix quidem dubitandum esse quin ex Aeolum cum Troianis bello, coniuncto cum rebus Helenae, fabula Troiana creverit.

Sequitur autem ex his ut ne illud quidem Meyero dari possit, revera unquam Danaorum expeditionem contra Troianos profectam esse. Nam cum explicari non possit fabula Troiana nisi aut ab Danaïs aut ab Aeolibus sumas contra Troianos bellatum esse, hoc si sumis alteri sumtioni omne detrahatur fundamentum, nullam enim illa Danaorum expeditio ceteroquin habet, quam dicunt, fidem historicam. Atqui miro sane casu acciderit ut recte crediderimus, id quod cur credamus iam nulla omnino causa est, ex omnibus in orbe terrarum urbibus eam olim devastasse Danaos contra cuius cives deinde Aeoles bellaverunt. Sed hoc veri simillimum fabulam de bello propter Helenam ab Agamemnone et Menelao Danaorum regibus suscepto derivatam esse e Laconum mero mytho, quales probabiliter nonnulli suspicati sunt vulgo extitisse e sacris hymnis ad solemnes ritus pertinentibus. Ceterum si rogas num ab Aeolibus revera censenda sit Troia vastata esse, etiam hoc non desunt quae dissuadeant. Neque enim negligendum videtur ex tribus illis heroïbus, quos antiquis Aeolum de bello Troiano carminibus celebratos esse demonstravimus, Achillem Aiace Telamonium Nestorem, primum et alterum ante urbis expugnationem extinctos tradi, atque Nestori nullas in ea partes tribui; ab altera parte quae de equo ligneo traduntur mirifice sonare mythum quemdam obscurum e coelo in terram deductum¹⁾, praecipuas autem partes in his agere Ulixem, quem cum rebus Helenae antiquitus

1) Recte Müllenhoff v. d. (*Deutsche Alterthumskunde* I² p. 29) cuius verba repetit Causer (l. p. 141) „die zuletzt angewendete Kriegsalist beweist dass es den Griechen nicht nur an jeder historischen oder historisch aussehenden Ueberlieferung, sondern überhaupt an jeder ernsthaften Sage über die Einnahme der Stadt mangelte“. Sed praepostere inde concludunt viri docti ea quae de equo ligneo traduntur a recentioribus e nihilo conficta esse.

coniunctum fuisse facile credas reputans eum, id quod hodie nemo negat, non aliter quam Agamemnonem et Menelaum deum fuisse antequam homo fieret et praeterquam in aliis regionibus fortasse in Laconica quoque cultum esse ¹⁾). Non frustra igitur nec temere contendes eorum quae de Priami urbe capta Homerus poetaeque Cyclici referant, aucta ab iis et exornata, caput tamen in fabulam Troianam transisse e mytho Peloponnesio, separatim ab hoc urbis excidium in Aeolum carminibus non esse tractatum. Quae res aliter se haberet si revera Troianam urbem evertissent Aeoles; atque profecto, cum septem urbium vestigia sub Novi Ilii oppidi Graeci ruderibus detexerint in tumulto Hissarlik Schliemann et Dorpfeld vv. dd. ²⁾), quarum tamen unam modo delere potuerunt Graeci, ceterae ergo interierint aliis causis, quidni aliis causis omnes interire potuerint? quidni bellis inter ipsos Asiae populos, aut barbarorum incursionibus, quales plus una abinde antiquissimis traduntur temporibus, aut ipsa longa die? ³⁾ Ipse autem ruderum conspectus non potuit quin alicuius momenti esset quo facilius sibi persuaderent Graecorum vates ibi urbem stetisse ab Ulixee Agamemnone Menelao deletam.

At Causer Iliadis auctoribus, locos recentissimos si excipias, quales sunt M 15 O 69 sqq., de Troiae excidio ait nihil cognitum fuisse. Magis enim id in Iliade Graecorum duces sperantes in-

1) Eius ἡρώων in Laconia commemorat Plut. Quaest. Gr. 48. Inde quidem non sequitur eum apud Lacones inter deos habitum, sed fieri tamen potest ut eius honores heroici ibi e divinis exorti sint. Praeterea autem hoc commune habent Agamemnon et Ulixes quod de utroque narrantur quae ad Arcadiam spectant. Sic Agamemnonis filius est Orestes, quem sepultum Tegeae Herodotus tradit I. 67 (addit Meyer l.l. p. 187 Orestem esse eponymum Oresteae sive Oresthasii, pagi Arcadici cf. Eur. Orest. 1645 sqq., Electra 1273 Paus. VIII. 3. 2), Ulixis uxor est Penelope Panis mater (Her. II. 145, 146) sepulta Mantinea (Paus. VIII. 12. 5 sqq.), Neptuni autem sacra instituit Ulixes Phenei in oppido Arcadiae (Paus. VIII. 14. 5).

2) Vide praesertim Mitth. Arch. Instit. Athen XVIII. 1893, p. 199 sqq.

3) Müllenhoff l.l. I^a p. 19 Troiam a Phoenicibus esse deletam putat, cuius rei laudem immerito Graeci sibi arrogaverint. Veri vestigia sibi deprendere videtur v. d. in fabula qua Hercules multis annis ante Agamemnonem urbem cepisse narratur. At antiquissimis temporibus Phoenices adisse Hellespontum hodie nemo credit; Laomedontis autem urbem, in cuius historia armenta regis fabulosa partes agunt, nihil cum Paridis patria commune habuisse antequam Priamus factus est Laomedontis filius oculos ferit. Omnia more suo conturbat Krause v. d. Tuiskoland p. 449 sqq.

duci quoties tangant, Troianorum metuentes, quam ipsum pro certo futurum indicari; neque eius rationem habere Hectorem pro filio orantem. Sed quid opus fuit Hectorem futuri praescium fingere? quod autem sors Troiae imminens minus aperte significatur, cur non casu accidisse potest? Cauer vero ut in ea disquisitione qua de Iliadis materia egit identidem, sic hoc loco *confudit origines Iliadis et fabulae Troianae*. Nam cum in hac, si cum turri quadam eam comparare licet, verissime duo quasi tabulata cerni dicantur, quorum alterum Aeolum, alterum Ionum extruxerint poëtae, superius hi, inferius illi, Cauer non conscius se duas res permiscere diversas, eandem sumsit esse rationem Iliadis, quo errore perductus non tantum paene invitatus assentitur Ad. Fickio v. d. Iliadis partem antiquissimam et quasi nucleum poëtae deberi Aeolio, sed etiam Iliadis antiquissimae auctores iudicat, id quod unice in antiquissimos belli Troiani cantores quadrat, Helenae rerum nullam rationem habuisse. Nisi forte credas ab Helenae raptu separari posse eius reductionem, a reductione devastationem urbis unde illius raptor oriundus esset et quo illam secum duxisset. Quod absonum, Graecam mulierem a barbaro raptam cecinisse poëtam Graecum, ita ut non simul narraret quomodo sui eam ulti essent ¹⁾. Atqui Helenae raptus in Iliade quamquam non enarratur, compluribus tamen locis tangitur; ut Γ 28 legimus Menelaum gaudio exsultare quod iam iniuriam sibi a Paride illatam ulturus sit, e quo loco pendent fere omnia quae enarrantur libris Γ et Δ; ut E 160 sqq. Tecton Troianus dicitur naves aedificasse infelices quibus Troiam advecta sit Helena; ut Z 55 sqq. Agamemnon fratrem perstringit quod oblitus sit quantum sibi mali Troiani inflixerint; ut Λ 122 sqq. Antimachus Troianus narratur a Paride auro corruptus dissuasisse ne Helena marito redderetur; ut alia eiusmodi alibi. Neve obiciat quisquam haec ad antiquissimam Iliadem non pertinere. Quid enim? Nonne is qui Agamemnonis cum Achille controversiam cecinit eo ipso ostendit fontes fabulae Troianae iam confluisse? An credimus Agamemnonem ab

1) Non corruptam Helenam sed vi raptam sibi proposuit auctor versus B 366 (590) *τίσασθαι Ἑλένης δρμήματα τε στοναχάς τε*. Forsitan ex antiquo fonte. Nam quod Aristarchus excogitavit *Ἑλένης* hic esse *propter Helenam*, id vix credibile.

Helena separari posse? Neque tantum Iliadis conditores antiquissimae cognitum iam habuerunt Helenae raptum, sed antecessit etiam Iliadis aetatem mythi Peloponnesii cum bello Troiano confusio. Quam adhuc in hac descriptione Aeolibus tributam si quis malit Ionum confecisse vates — patet enim nonnisi de alterutris cogitari posse — non magnopere refragabor, quid enim certi in tali re constituere licet? Verum hoc constat iam ante Homerum extitisse carmen aliquod, sive plura fuerint carmina, quo tractaretur bellum *Troianum propter Helenam susceptum*, idque, ut consentaneum est, totum, non ut in Iliade eius pars, nec ita hercle — id quod complures v.v. d.d. qui hac de re egerunt voluisse videntur¹⁾ — ut omnia quae in Iliade narrantur, regum rixa, Patrocli mors cett. antecepta fuerint, sed profectio, aliqua heroum fortia facta, urbis expugnatio²⁾. Profecto res ipsa loquitur pro se. Nam primum quidem Helenae raptu, quem in Iliade saepius tangi vidimus, ita totum eius argumentum niti patet, ut qui omnibus iam dudum notus fuerit. At praeterea is qui primus coniunxit fabulae Troianae fontes totus in ea re fuit satisque habuit ea narrare quae eo pertinerent; hunc demum novum excogitasse argumentum, regum volo rixam, credibile est, cuius temporibus illa iam trita essent; hunc demum non mirum est belli decursum, ut fit in Iliade, vix strictim tetigisse. An nullo iure pro novo argumento habemus regum rixam? Inter viros doctos, qui hac de re egerunt, fuerunt quorum iudicio Achillis ira pertineret ad eius

1) Sic et alii et Lachmanniani vix quidquam in Iliade tradi sibi persuaserunt quod non fama («die Sage») iamdudum divulgasset; quasi id genus aptissime inventa atque composita rumoribus vel confabulationibus vulgi non poetarum debeantur ingeniis. Nam de carmine quo ante Homerum bellum Troianum totum pertractatum fuerit illi non cogitant.

2) Eius rei documento esset etiam Iliadis locus B 278, ubi Ulixes *πτελίπρος* dicitur, si constaret eam locum non receptiorem esse illis narrationibus quibus in Odyssea praecipuae Ulixi tribuantur partes in urbis expugnatione. Inicitios autem esse versus B 210—335 inde suspicari licet, quod verborum Ulixis 384—392 nullam deinde rationem habent neque Nestor, neque Agamemnon. (Eiectis illis versibus v. 336 ita fere legendas erit: *ταῖσι δ' ἀνιστάμενος μεταφέρων ἐνέειπεν Νέστορι* cf. I. 53) — Quod etiam Achilles nonnullis locis *πτελίπρος* dicitur huc non facit, utpote qui Theben, Lyncesum, Podasum deleverit. Troiae ruinam non viderit. Postremo Aias Oilei filius *πτελίπρος* dicitur B 735. Convenit quod apud Cyclicos hic quoque eminet in urbis direptione. Fortasse iam commemorabatur in antiquo de quo agimus carmine.

naturam divinam, cuius vestigia in Iliade multo etiam magis perspicua sunt quam Agamemnonis et Menelai ¹⁾, atque tractata esset mythis. Quod fieri posse ut recte perhibeant non negabimus. Sed quicunque ita censent, hac ira ab origine alios sive deos sive monstra non Agamemnonem petitem esse volunt ²⁾; neque credibile sane, cum Agamemnonis sacra ad Peloponnesum pertineant Achillis ad Thessaliam, ullam inter eos intercessisse rationem priusquam, homines ambo, belli Troiani societate coniungerentur. Et hoc quidem facile intelligitur utriusque in illo bello mutuas rationes, cum alter pristina virium et virtutis gloria omnibus praestaret, alter tamen ipso rerum narratarum contextu designaretur expeditionis dux, magnum vatem incitasse, praesertim tradita iam Achillis iracundia, ut litem inter eos exortam esse fingeret novoque hanc poemate celebraret; quod quomodo institueret invenit proprio suo ingenio, neque licet indagare numquid ceteroquin traditum acceperit ex eis quae eo pertinent sive res sive personae; qualia sunt iniuriae Chrysis sacerdotis, pestis ab Apolline missa, alia. Hoc tantummodo vidimus Briseïdem ab eo non confictam esse.

Ceterum, quod in Iliade Graecorum duces militesque, quicunque ad bellum Troianum profecti sunt, communi nomine tum Danai tum Argivi appellantur, ex superioribus facilem id explicationem habet. Nam quamvis in illo poemate, quale id nunc habemus, ex omnibus fere Graeciae regionibus principes cum copiis suis ad Troiam pugnent, inde non sequitur ut quo carmine, sive carminibus, ante Homerum celebrata fuerit Agamemnonis contra Troianos expeditio, in hoc praeter Argivos

1) Non tantum matre divina est natus sed dicuntur etiam dei affuisse Pelei nuptiis (Π 381 sqq. Ω 59) et eum auxisse donis suis (Π 881 sqq. 867 P 195. 443 Σ 83 sqq. Ψ 277). Atque Achillis pernicitas, quae iam fere ab initio Iliadis ei tribuitur (primum A 84, deinde passim), cum nulla eius documenta in illa det nisi quod sub poematis fine Hectorem circa Troiae moenia persequitur, haud dubie iam ante Homerum atque, ut verisimile videtur, iam in deo Achille laudata est. Ne mors quidem immatura, quam ipse tangit matris auxilium invocans (A 352), ita ut luculenter appareat eam tam auditores quam poetam cognitam habere, aliena a deo est; siquidem apud Graecos, quemadmodum apud alios populos, antiquissimis temporibus non omnibus deis immortalitatem tributam esse constat.

2) Cf. Müllenhoff II. I² p. 264. Ingeniosius quam certius hac de re egerunt El. H. Meyer v. d. Homer u. d. Ilias p. 7 sqq. L. Erhardt v. d. die Entstehung der Hom. Ged. p. LXXIX sqq.

Thessalicos et Argivos Peloponnesios sive Danaos cum incolis regionum eis subiectarum — hos autem illorum nomine indicari consentaneum erat — etiam alii Graecorum populi commemorati sint. Neque id ullo modo veri simile. Nam ne in Iliade quidem antiquissima ulli alii Graecorum heroës, nisi Achilles, Aiax Telamonius, Nestor ¹⁾, Agamemnon, Menelaus, Ulixes, Idomeneus comparuisse videntur, de qua quanquam sententiae nondum constant, vix quisquam tamen hodie ad eam referendos censet Diomedem, Teucrum, Merionem, Eurypylum, ceteros minorum gentium heroës ²⁾; eoque minus etiam causae est adscribendi hos superiori ulli de bello Troiano carmini. Atque de Idomeneo quoque dubitare licet. Quem si cum Bergkio ³⁾ v. d. et Elardo H. Meyero ⁴⁾ a vetustissima Iliade excludendum censebis, de qua re non iudico, versus A 415 habendus erit interpolatus. At fac non recte excludi, inde non sequitur ut ante Homerum iam in belli Troiani partem venerit. Iamvero Nestorem et Aiacem Telamonium, cum e Thessalia originem traxisse viderimus ⁵⁾,

1) Nestorem quoque antiquissimae Iliadi denegant Ben. Niese die Entwickl. der Hom. poesie p. 15, Beloch l.l. p. 131. Vix recte, opinor. Qua de re vide in hac bibl. 1895 p. 429. Beloch monet: <der Dichter> setzt voraus das Achilleus, die Atreiden, Odysseus, Aias, Hektor bekannt sind. Man vergleiche damit die Art, wie Kalchas A 68 und Nestor A 247 eingeführt werden. Der Dichter glaubt hier seine Hörer erst orientiren zu müssen". Rectissime hoc se habet; sed inde sequitur tantummodo Nestorem non ante Homerum apud poetas Epicos regem *Pyliorum* fuisse, minime sequitur eum ipsum non ante Homerum — nedum non ab antiquissimae Iliadis auctore — commemoratum esse.

2) Ex his de solo Aiace Oilei filio dubitare possis cf. supra p. 400 in ann. 2. Sed nullo modo constat Aiacem hunc ante Homerum pro Locrensi habitum. Eius frater Medon habitat in Thessalia, Magnesiorum dux (Philoctetis loco) B 76 sqq., Phthiorum autem (qui in catalogo navium Achilli tribuuntur) N 693, O 332, Phylacae commorans, quo fugerat ob caedem commissam. — Patroclus forsitan ita ad antiquissimam Iliadem pertinuerit ut obiter sit commemoratus cf. A 307, 337, nullas praecipuas partes in ea egerit; inde quod Patroclus, ubi primum in Iliade occurrit (A 307) solo nomine patronymico appellatur satis probabiliter inferas eum iam ante Homerum poëtis et auditoribus cognitum fuisse. Ceterum de *Πατρόκλος* et universe de compositione Iliadis cf. in hac bibliotheca 1895 p. 392—454. Quae autem ibi scripseram emendatius protuli in societate Ultraiectina artium et disciplinarum. Vide Aanteekeningen v. h. Verhand. in de sectie voor Letterk. en Wijsbeg. ter gel. v. d. alg. Verg. v. h. P. U. G. v. K. en W. 16 Juni 1897 p. 27 sqq.

3) Griech. Liter. Gesch. I p. 569.

4) Achilleis p. 8.

5) Vide supra p. 387.

nihil prohibet credere ante Homerum pariter atque Achillem ¹⁾ inter Argivos Thessalicos relatos esse, ut inter Danaos Agamemnonem et Menelaum; Ulixes autem, quem a primo inde carmine quo Danaï propter Helenam egressi traderentur, cum eis coniunctum fuisse animadvertimus ²⁾, manifesto, si minus natione attamen commilitonis loco unus ex eis ducebatur. Nam ut iam tum neque demum a Ionicis poetis in insula Ithaca collocatus sit ³⁾, ne in Iliade quidem antiquissima comparent Ithacensium (vel potius Cephalleniorum) copiae, quibus imperat loco recentissimo Δ 330 ⁴⁾. Atqui si bellum Troianum ob Helenam susceptum ex omnibus Graeciae populis ab initio ad solos Argivos tum Peloponnesios tum Thessalicos pertinebat, horum autem alteris etiam nomen Danaï erat alteris non, paratus erat poëtis error omnes qui ad Troiam pugnarent tam Danaos quam Argivos vocandi, quasi hoc nomen non tantum ad Argivos alteros sed ad utrosque spectaret; neque porro ullo modo mirum erat, cum deinceps praeterea alios Graeciae populos adsciscerent poëtae ad bellum Troianum ⁵⁾, retineri tamen duplicem eam appellationem ad cunctos significandos qui in eius belli partem venissent. Sic ne opus quidem est ea ratione satis quaesita qua utuntur quicumque censent licentia quadam poetica nomina Argivorum et Danaorum, propterea quod hi inter socios auctoritate excellent, usurpata esse ad cunctos Troiae oppugnatores indicandos.

Sed cur his a poëtis epicis tertio loco nomen Achaeis datum est? Revera olim cunctos Graecorum populos communi hoc nomine usos esse censuerunt et alii et Duncker v. d. ⁶⁾; non

1) Supra p. 386.

2) Supra p. 398 sqq.

3) Qui factum sit ut in insula Ithaca collocatus sit alii aliter explicant, cf. Ed. Meyer l. l. p. 104, Seeck, die Quellen der Odyssee p. 265 sqq.

4) Comes Ulixis commemoratur Δ 491 et praeco Ithacensis B 184.

5) Praeter Achaeos, Argivos, Danaos aliae Graecae gentes non commemorantur nisi in catalogo et aliis locis recentissimis. Si a catalogo diacedis Cephallenii non occurrunt nisi in 'Αγ. ἱπ. Pylii nonnisi ibi et in locutione „Nestor clarus Pyliorum orator”; Cretenses solum in 'Αγ. ἱπ., in Τρωχ., in locutione „Idomeneus Cretensium dux” (N 221, 259, 274, 331 Ψ 450, 480), Athenienses nonnisi in 'Αγ. ἱπ. N 689 O 887; Boeoti nonnisi E 710, N 685, 700, O 331; Epei solum Δ 587, N 636, 691, O 519; Locrenses N 686, 712; Aetoli solum E 843, N 282, Ψ 683; de Phthiis vide supra p. 403 ann. 2 et infra p. 406. Ceteri populi, qui in catalogo commemorantur, nusquam inveniuntur nisi ibi.

6) Gesch. des Alterth. V* p. 15.

cunctos, sed praeter eos qui posteriore tempore Achaeorum nomine noti erant, Phthiotas volo et sinus Corinthiaci accolae (quibus accesserunt coloni Italici) eo usos esse Argivos Peloponnesios et Lacones consenserunt omnes veteres historici atque recentiores plerique ¹⁾, inter quos honoris causa nomino Geo. Grotium ²⁾. Dunckeri sententia omni caret fundamento, nam ne in catalogo quidem omnes recensentur Graecorum populi et Δ 384, 385 Cadmei, Λ 759 Epei distinguuntur ab Achaeis ³⁾; quem autem fontem habemus praeter Homerum unde Duncker sua elicere potuerit? Neque indicat vir doctus, neque est. Atque etiam id quod censebant veteres historici Argivos Peloponnesios et Lacones veros esse Achaeos, nullo alio fundamento niti videtur nisi usu Homérico; nam nihil est unde efficere liceat posteriore tempore, cum Argos et Laconica a Doribus tenerentur, ullum ibi Achaeorum nominis remansisse vestigium ⁴⁾. Quidni igitur universos qui Homero Achaei sunt, neque solos Argivos et Lacones, vere sic ab eo dici crediderunt veteres? Obstabant haud dubie poemata genealogica ⁵⁾, quorum auctores inter se conciliare studebant ab altera parte res sui temporis ab altera fabulam Troianam aliasque fabulas. Quod igitur Homerus cunctos belli Troiani socios Achaeos appellavisset, explicasse videntur veteres historici non aliter ac in nominibus Danaorum et Argivorum factum esse animadvertimus, ita ut poëtica quadam licentia id ad omnes extendisset ab eis qui auctoritate ceteros longe superarent. Verum prorsus assentien-

1) Eatenus tamen discrepant veteres historici a recentioribus plerisque quod illi ad unum omnes tradunt accolae sinus Corinthiaci post demum tempora Troica Achaeos fuisse fuga eo delatos, antea ibi Iones sedisse.

2) History of Greece in twelve vol. Lond. 1869 II p. 12, 13 Ed. Meyer Forsch. z. a. G. p. 144.

3) Tamen in catalogo commemorantur (B 615 sqq.). Haud dubie auctor loci Λ 759 eos nondum cognovit inter socios belli Troiani.

4) Apud Herodotum V. 72 Cleomenes rex Spartae respondisse narratur Minervae Eleusinae antistitae se non Dorem verum Achaeum esse. Verum dubitari nequit quia suam ex Heroule originem cognoverint Spartanorum reges e poematis genealogicis, inter quae id quod inscribatur *Aegimius* Heraclidarum reditum tractabat cf. Meyer l.l. 2 p. 50 sqq.; haec autem plurimis in rebus ex Homero pendebant. Iamvero Hercules quippe qui ex Argolide oriundus censeretur secundum usum epicum Achaeus habendus erat.

5) De poematis genealogicis vide plura apud Meyer. l.l. p. 418, 419 cf. etiam ibi p. 70.

dum videtur Belochio et Cauero negantibus ullam esse iustam causam cur credamus unquam Argivos Peloponnesios aut Lacones in verorum fuisse Achaeorum numero. Nam ea quae affert Ed. Meyer ¹⁾, quibus ostendat fieri posse ut antiquo tempore Achaeorum nomen latius viguerit quam postea, non magni momenti sunt. Monet enim vir doctus Rhodi commemorari locum *Ἀχαιαν*, in insula Cypro *Ἀχαιῶν ἀκτὴν* et *Ἀχαιομάντις*, in Boeotia et apud Gephyraeos in Attica cultum Cereris *Ἀχαιας*, in inscriptione fortasse e Laconica oriunda nomen *Φιλαχαιος*. Ex his si quidquam efficere liceret, sequeretur ut praeterquam in Laconica et in Argolide, unde credi potest in insulas Rhodum et Cyprum colonos esse profectos, Achaei habitassent etiam in Boeotia et in Attica. Quod per se minus est verisimile. Atqui cur eo cultus Cereris non e Thessalia importari potuit? Cur non possunt nomina *Ἀχαια*, *Ἀχαιῶν ἀκτὴ*, *Ἀχαιομάντις* in insulis Rhodo et Cypro deberi Achaeis Thessalicis eo delatis inter ceteros colonos aliunde advectos? ²⁾. Nam quid hic valeat nomen *Φιλαχαιος* quod in illa inscriptione prodit, videt quisque. Ab altera parte catalogi auctor, quem fugere non potuit per totam Iliadem promiscue commemorari Argivos, Danaos, Achaeos, nihilominus solos Achillis milites praecipue Achaeos vocat (B 684), qua re quid aliud voluisse potest nisi hoc: vere et proprie i. e. convenienter communi usui loquendi ex omnibus qui in Iliade Achaei vocentur solos ita vocandos esse Achaeos Thessalicos? ³⁾. Atque ne ita quidem quidquam negotii est Achaeorum nominis explicare latiore usum epicum. Nam cum Achaei etiam Argivi dicerentur ⁴⁾, Argivi autem Thessalici et Peloponnesii permuta-

1) l.l. p. 78.

2) Sic ipse Meyer l.l. p. 237: „die Besiedlung von Kos und Rhodos wird in den Genealogien auf die verschiedenste Weise an Thessalien angeknüpft“ (de qua re copiosius egit vir doctus in *Forschungen z. alt. Gesch.* I p. 95 sq.) et p. 238: „Auf Kreta nennt eine alte Stelle der Odyssee (τ 177) neben andern Bewohnern auch Achaeer und Pelasger, also Thessalische Stämme“.

3) Eodem iure etiam accolas sinus Corinthiaci quorum urbes recenset (B 573 sqq.) Achaeos appellare potuit. Quod tamen omisit. Fortasse non cognovit ibi Achaeos. Atque historici quidem veteres contenderunt — quo iure nescimus, fortasse nullo iure — temporibus belli Troiani ibi Iones sedisse non Achaeos cf. p. 394 ann. l. — Et Achillis milites, quos Argos Pelasgicum habitare ipse tradit et eos, qui Argos, Mycenae, ceteras Argolidis urbes incolebant, eodem iure praecipue *Argivos* nominare potuit quo Achillis milites *Achaeos*. Sed quis in poeta requirit ut sibi prorsus con-

rentur ita ut Danaï i. e. Argivi Peloponnesii epicis poëtis simul essent omnes Graeci ad Troiam pugnantes, quid magis in promptu erat quam eodem modo Achaeos usurpari?

Achaei autem i. e. Achaei veri et proprie sic dicti non uari esse videntur sermone Aeolico quem Aeolibus cum maxima parte Thessaliae communem fuisse constat, sed, quantum ex inscriptionibus efficere licet, eorum sermo, ab Aeolico valde diversus, simillimus erat dialecto Doricae. Qua in re haeret Ed. Meyer. Achilles enim cum omnis vetustatis consensu tradatur Phthia ex urbe sive regione Achaeorum Thessalicorum oriundus esse, neque igitur dubitari possit quin a nulla Graecorum gente prius quam ab Achaeis Phthiotis celebratus sit ¹⁾, Meyer absolum putat ²⁾ carmina quibus eius tractarentur fortia facta confecta esse dialecto qua illi non uterentur. Neque habet vir doctus quo difficultatem hanc solvat ³⁾. P. Cauer suspicatur ⁴⁾ antiquissimis temporibus omnibus Thessaliae gentibus unam eandemque linguam fuisse, postero demum tempore discrimine exorto. Sed hoc parum credibile. Nam etiam apud Achaeos habitantes iuxta sinum Corinthiacum et in coloniis Italiae eandem linguam Doricae affinem viguisse constat; praeterea rogare licet cur ex omnibus Thessalis soli Achaei mutaverint suam dialectum, cum praesertim eorum sedes, quantum scimus, ab externis hostibus numquam occupatae sint. Verum difficultatem quam cernere sibi visi sunt viri docti nullam esse opinor. Nam quid credere vetat aut inter Thessaliae incolas, qui in Asiam migrarent, parvam aliquam Achaeorum manum fuisse, hos autem in novis

stet? Ut ne hoc quidem significat qui proprie Danaï fuerint; ac nomina Pylorum et Laconum omittit eorum urbes recensens.

1) Loco recentissimo N 686. 693 Phthii — i. e. Phthiotae — commemorantur separati ad Achille, duce Medonte Oilei filio spurio, vide supra p. 402 ann. 2). Huius loci auctorem, temere eos inducentem, fugit eos ab Achille separari non posse. Medon in catalogo B 727 praeest Magnetum copiis pro Philoctete vulnerato. O 333 commemoratur nullis additis copiis. Sed ibi ut N 693 habitat Phylacae in Achaia Phthiotide qua sub orientem spectat. Non magis igitur ibi quam N 693 eius mentio convenit. Nam pugnans inducitur. Sed neutro loco Achilles cum copiis in proelio adest. Ceterum forsitan et locus Catalogi et locus N 686, 693 uterque diversae ratione derivatus est e loco O 332.

2) l. l. p. 78.

3) l. l. „Wir stehen vor einem Räthsel, dessen Lösung bit jetzt nicht gefunden ist“.

4) l. l. p. 149 sqq.

sedibus inter multos aliter loquentes suum sermonem mutasse, aut apud gentes Thessalicas Achaeis finitimas extitisse vates, qui, cum sive ex Achaeorum hymnis sive alia ratione de deo Achille audissent, eum hominis specie indutum sibi laudandum susciperent, quamvis ab origine ad eos non pertineret? Quo spectare videntur quae de Achille eiusque patre Peleo narrabantur in diversis Thessaliae regionibus; ut in Iliade (Π 143 sqq. T 390 sqq.) Peleus a Chirone donatur hasta caesa in monte Pelio, et Achilles ipse a Chirone instituitur (Λ 832). Atque facillime sic intelligimus quid poëtas induxerit ut Argos Pelasgicum Achaeorum Thessalicorum patriam esse traderent; neque enim recte sensisse videntur¹⁾. Nam cum dubitari nequeat, quin ea regio, cui postea nomen Pelasgiotidi erat, eadem sit quae apud Homerum Argos Pelasgicum vocatur²⁾, Achaei non hanc incolebant sed quae hanc continebat, Phthiotidem. At cum Achillem ab Achaeis Phthiotis inter deos habitum populi finitimi hominis specie sibi, ut ita dicam, adoptarent, in promptu erat iis et Phthiae natum eum fingere et sibi persuadere Phthiam olim suam fuisse; ea autem re cantores Aeolum Asiaticorum, quos res Thessaliae iam minus distincte ob oculos habuisse non mirum est, sponte induci poterant ut etiamsi ex Achaeis Phthiotis nulli mare Aegaeum traiecissent, tamen hos in numero maiorum suorum haberent, qui sedes quas ipsi incolerent olim barbaris eripuissent. Fac eos qui praecipue ita rem tractarent poëtas, ex Argivis Thessaliis oriundos fuisse: ultro sequebatur ut qui deinceps succederent carminum conditores rem sic proponerent quasi Achaei sive eidem essent atque Argivi sive eorum pars.

Datum a. d. VII. Kal. Sept.

1) Cf. supra p. 389 ann. 3.

2) Aut, si forte Argos Pelasgicum fuit oppidum (cf. supra p. 388 ann. 3), Pelasgiotis erat regio in quo sita erat illa urbs.

AD ODYSSEAE LIBROS POSTERIORES.

SCRIPSIT

H. VAN HERWERDEN.

(Continuantur ex *Mnem.* XXII p. 264 sqq.).

*Homeri Odysseae carmina cum apparatu critico
ediderunt J. van Leeuwen J. f. et M. B. Mendes
da Costa. Editio altera passim aucta et emendata.
Accedunt tabulae tres. Pars posterior. Carm.
XIII—XXIV. Lugduni Batavorum apud A. W.
Sijthoff. MDCCCXCVIII.*

Gratulans viris ambobus optime de Homero meritis opus
eximium denuo feliciter absolutum simulque gratias agens de
splendido munere festino pauca cum ipsis tum Mnemosynes
lectoribus afferre, quae hoc volumine brevissimo tempore per-
lecto annotavi, unde, si quid bonae fugis observationibus meis
inesse editoribus apparuerit, proficiat tertia quam aliquando
prodituram probabile est eorum recensio.

Incipiam a Neptuni cum Iove de Phaeacibus puniendis col-
loquio in libro decimo tertio, in quo vehementer me offendit,
quale hodie legitur Neptuni responsum vss. 146 sqq.

τὸν δ' ἡμείβετ' ἔπειτα Ποσειδάων ἐνοσίχθων·
„αἰψά κ' ἐγὼ τέρξαιμι, κελαινεφές, ὥς ἀγορεύεις·
ἀλλὰ σὸν αἰεὶ θυμὸν ὀπίζομαι ἢ δ' ἀλείνω.
νῦν αὖ Φαιήκων ἐθέλω περικαλλέα νῆα
ἐκ πομπῆς ἀνιοῦσαν ἐν ἡεροφειδεί πόντῳ
ῥαῖσαι, ἣν' ἤδη σχῶνται, ἀπολλήξωσι δὲ πομπῆς
ἀνθρώπων, μέγα δέ σφιν ὄρος πόλι' ἀμφικαλύψαι.”

Ineptissime enim me iudice Neptunus dicit semper se vereri et

evitare fratris iram, postquam modo hic disertissimis verbis plenam ei agendi ut collibuerit potestatem concessit. Dixerat enim vs. 143 sqq.

ἀνδρῶν δ' εἴπερ τίς σε βίη καὶ κάρτεϊ φείκων
οὐ τι τίει, σοὶ δ' ἔστι καὶ ἐξοπλίσω τίσις αἰεὶ.
φέρξον ὅπως ἐθέλεις καὶ τοὶ φίλον ἔπλετο θυμῷ.

Nullus igitur dubito quin vs. 148 h. l. expungendus sit. Eiusmodi contra sententiae aptissimus locus est in prima Neptuni oratione 128 sqq., quam inserto vs. 148 ita expleverim:

Ζεῦ πάτερ, οὐκέτ' ἐγὼ γε μετ' ἀθανάτοισι θεοῖσι
τιμῆεις ἔσομαι, ὅτε με βροτοὶ οὐ τι τίουσιν
Φαίηκες, τοὶ πέρ τε ἐμῆς ἕξ εἰσι γενέθλης.
καὶ γὰρ νῦν Ὀδυσῆα Φάμην κακὰ πολλὰ παθόντα
τοίκαδ' ἐλεύσεσθαι. — νόστον δέ τοι οὐ ποτ' ἀπέφραν
πάγχυ, ἐπεὶ σὺ πρῶτον ὑπέσχεο καὶ κατένευσας.
ῥάλλὰ σὺν αἰεὶ θυμὸν ὀπίζομαι ἢ δ' ἀλεείνω. —
οἱ δ' εὐδοντ' ἐν νηὶ θεῶν ἐπὶ πόντον ἄγοντες
κάτθεσαν ἐν Ἰθάκῃ, ἔδσαν δέ τοι ἄγλαὰ δῶρα κτέ.

Nescio autem an non sit fortuitum, loco sic restituto totam hanc scenam inde a vs. 128 ita esse compositam, ut haec prima colloquii pars contineat 2×6 versus, tum deinceps Iovis responsum (cum vs. initiali τὸν δ' ἀπαμειβόμενος) 6, Neptuni (cum vs. init.) 6, Iovis (cum eodem) 6, Neptuni (cum vs. init. αὐτὰρ ἐπεὶ τό γ' ἄκουσε Ποσειδάων ἐνοσίχθων) 6. Cui dispositioni si quid mecum tribuis, non facies cum Bothio delenti vs. 158, nec cum Peppmüllero praeter illum vs. damnanti vs. 152.

In versu, qui transpositum a me versum excipit

νῦν αὖ Φαίηκων ἐθέλω περικαλλέα νῆα.

vocula αὖ nullam admittit ex tribus significationibus, *iterum*, *vicissim*, *porro*, quae apud Homerum huic particulae tribui solent. Expectatur potius aut δὴ aut γάρ.

Ibidem vs. 356 sqq.:

νύμφαι νηιάδες, κοῦραι Διὸς, οὐ ποτ' ἐγὼ γε
ὄψεσθ' ὕμ' ἐφάμην. νῦν δ' εὐχολῆσ' ἀγανῆσι
χαίρετ', ἀτὰρ καὶ δῶρα διδώσομεν, ὥς τὸ πάρος περ,
αἱ κ' ἐὰν πρόφρων με Διὸς θυγάτηρ ἀγγελεῖη
αὐτόν τε ζῶειν καὶ μοι φίλον υἱὸν ἀέξῃ.

Optimo iure editores non ferunt absurdam formam futuri; quam satis felici coniectura tentarunt infra ω 314. Hoc loco nescio an sermo Homericus admittat lenissimam correctionem:

χαίρετ'· ἀτὰρ καὶ δῶρ' ἄρα δώσομεν, κτλ.

Lib. XV 67:

τὸν δ' ἡμείβετ' ἔπειτα βοὴν ἀγαθὸς Μενέλαος·
Τηλέμαχ', οὐ τί σ' ἐγὼ γε πολὺν χρόνον ἐνθάδ' ἐρύξω
φιέμενον νόστοιο· νεμεσσάομαι δὲ καὶ ἄλλω
ἀνδρὶ ξεινοδόκῳ, [ὅς κ' ἔξοχα μὲν Φιλέησι,
ἔξοχα δ' ἐχθαίρῃσιν· ἀμείνονα δ' αἰσιμα πάντα.
ῥισὸν τοι κακὸν ἔσθ',] ὅς τ' οὐκ ἐθέλοντα νέεσθαι
ἔεινον ἐποτρύνῃ καὶ δὲ ἐσσυμένον κατερύκῃ.

Ad vs. 71 annotatum est „ἐχθαίρῃσιν] vix sanum, nam odii mentio hinc aliena.” Alienam esse vix quisquam negabit, sed sanum esse ἐχθαίρῃσιν fidem facit e regione oppositum Φιλέησι. Aliena est me iudice universa, quam uncinis saepsi, sententia, quam quin non ipse poeta, sed nescio qui versifex, logicam parum curans, interpolaverit nullus dubito. Sumsit is verba ἀμείνονα δ' αἰσιμα πάντα ex loco η 310 et ἔξοχα — Φιλέησι dixit ad exemplum locorum δ 171 et E 61.

Lib. XVII 57:

ὥς ἄρ' ἐφώνησεν, τῇ δ' ἄπτερος ἔπλετο μῦθος.

Reperitur hic versus in sola Odyssea et quidem praeterea, ut editores notarunt, τ 29, φ 386, χ 398, ubique de Euryclea tacite imperata facienti; manifesto autem nihil aliud potuit significare quam „ita locutus est, haec vero nihil respondit.” Numquam potui intelligere, quid tam inepti haberet vulgaris significatio adiectivi ἄπτερος, ut viri docti ad ineptas etymologias, qualis est Weckii quam commemorant editores, confugere mallent. Ut πτερύοντα dicuntur ἔπεα quae pronuntiata ex ore provolant, ita μῦθος ἄπτερος dicitur qui non provolat nec λείπει ἔρκος δδόντων. Nutu, credo, Euryclea significat se iussa facturam, verba retinet. Nutus (μῦθος ἄπτερος) ei pro verbis est.

Ibidem, vs. 304:

αὐτὰρ ὃ νόσφι ριδὼν ἀπεμόρξατο δάκρυ,
ῥεῖτα λαθὼν Ἑύμαιον, ἄφαρ δ' ἐρεεῖνετο μῦθῳ.

Cum alia Hartman noster in Odyssea scite observavit tum hoc, *ρεῖα* ab hoc loco alienum videri. Venit mihi in mentem:

*αὐτὰρ ὁ νόσφι ριδὼν ἀπεμόρξατο δάκρυ
αἶψα, λαθὼν Ἑύμαιον κτέ.*

Ibidem vs. 396:

*Ἀντίνο', ἥ μεο καλὰ πατήρ ὧς κήδεαι υἱός,
ὃς τὸν ξεῖνον ἄνωγας ἀπὸ μεγάροιο δῖεσθαι
μύθῳ ἀναγκαίῳ· μὴ τοῦτο θεὸς τελέσειε.*

Admodum probabiliter Kirchhoff ultimum versum tribuit interpolatori, qui eum sumserit e loco υ 343, ubi aptissime Telemachus ad matrem:

*αἰδέομαι δ' ἀτέκουσαν ἀπὸ μεγάροιο δῖεσθαι
μύθῳ ἀναγκαίῳ· μὴ τοῦτο θεὸς τελέσειε.*

Nostro loco aptum foret:

μύθῳ ἀταρτηρῶ κτέ.

Antinous enim, ut est in vs. 395, usus fuerat *μύθοισιν χαλεποῖσιν*, quo vocabulo grammatici explicare solent adiectivum *ἀταρτηρός*, quod A 223 et β 234 occurrit.

Ibidem vs. 530:

*οὗτοι δ' (proci) ἢ θύρηφι καθήμενοι ἐψιαέσθων
ἢ αὐτοῦ κατὰ δώματ', ἐπεὶ σφισι θυμὸς εὐφρων.*

Contra constantem consuetudinem *αὐτοῦ* h.l. significat *ἐκεῖ*, usurpari enim solet de loco, de quo in praegressis facta est mentio, ut v.c. haec ipsa verba optime se habent υ 159

*αἱ μὲν εἰείκοσ' ἔβησαν ἐπὶ κρήνην μελάνυδρον,
αἱ δ' αὐτοῦ (αὖθι edd.) κατὰ δώματ' ἐπισταμένως πονέοντο.*

Agitur enim ibi de domo Ulixis, ut in praegressis omnibus. Hic contra aperte sermo fit de ipsorum procorum domibus, quare requiro:

ἢ αὐτῶν κατὰ δώματ', ἐπεὶ σφισι θυμὸς εὐφρων.

Lib. XIX 474: Euryclea nutrix ad agnitum ab ipsa Ulixem:

*ἦ μάλ' Ὀδυσσεύς ἐσσι, φίλον τέκος· οὐδέ σ' ἐγὼ γε
πρὶν ἔγνω, πρὶν πάντα γάνακτ' ἐμὸν ἀμφαφάεσθαι.*

Adnotant editores „vix sanum πάντα; Duentzer ἄντα (γ' ἄντα?),

vid. v. l. x 453; sed cum verbo ἀφάεσθαι hoc adverbium apte iungi vix potuit." Dubito et ipse, suadeoque:

πρὶν γ' αὐτε γάνακτ' ἐμὸν ἀμφαφάεσθαι.

Lib. XX 61. Precatur Penelope:

Ἄρτεμι, πότνα θεά, θύγατερ Διός, αἶθε μοι ἤδη
 ἰδὼν ἐνὶ στήθεσσι βαλοῦσ' ἐκ θυμὸν ἔλοιο
 αὐτίκα νῦν, ἣ ἔπειτά μ' ἀναρπάξασα θύελλα
 οἴχοιτο προφέρουσα κατ' ἡρόεντα κέλευθα,
 ἐν δὲ βάλοι προχοῆσ' ἀψορροῦ Ὀκείανοιο.

Cur suspectum habeant ἣ ἔπειτα bene exposuerunt editores, sed vereor ne quod proponunt ἣ καὶ με sit *συκίνη ἐπικουρία* et tradita lectio potius ostendat imperiti interpolatoris, qui ex Z 346 sq. profecerit, manum, quod sentiens laudatus ab ipsis la Roche, deletis cum Knightio intermediis, sed servato praeter primum vocabulum vs. 81, quem ille cum praegressis inde a vs. 66 deleverat, scribebat:

αὐτίκα νῦν καὶ γαῖαν ὑπὸ στυγερὴν ἀφικοίμην
 μηδὲ τι χεῖρονος ἀνδρὸς εὐφραίνοιμι νόημα.

Apta sane et generosa muliere digna sententia, quam omnino acciperem, nisi cum verba ἀνδρὸς εὐφραίνοιμι νόημα discrepant a consuetudine Homeri, qui alibi constanter verbum εὐφραίνειν cum obiecto personali coniungit, tum vero post ἤδη (61) verba αὐτίκα νῦν quodammodo παρέλκειν viderentur, nusquam enim alibi his verbis ἤδη antecedit. Cf. Z 308, Ψ 552, ε 205, υ 356, ν 364, σ 203.

Quocirca magis inclino in hanc sententiam, interpolationem incipere a vs. 63 et finiri (hoc quidem iam statuit Kirchhoff) vs. 82. In vs. 81 cum Barnesio et Hartmano pro ὀσσομένη reponere ὀψομένη non dubitaverim.

Lib. XX 105:

Φήμην δ' ἐκ τοίκοιο γυνὴ προέηκεν ἀλετρίῃ
 πλησίον, ἐνθ' ἄρα τοι μύλαι ἦατο ποιμένι λαῶν.

Iam olim in *Quaestiunculis epicis et elegiacis* in suspicionem vocavi verbum ἦατο, quod de rebus inanimatis non adhibetur. Nuperrime Hartman proposuit ἔστασαν ὄρχαμῶ ἀνδρῶν, adeo violenter, ut omni probabilitate careat coniectura, cum praesertim

ποιμένι λαῶν, quamquam rarum in Odyssea, satis tueatur σ 70 (= ω 368). Potius igitur simplici correctione ἦσαν reposuerim. Nam licet Homerus ante bucolicam diaeresin dactylum praeferat, spondeum tamen minime rarum esse nemo ignorat.

Lib. XX 302: ὁ δ' εὖ δμητὸν βάλε τοῖχον.

Vere editores „Alias perpetuo est εὖ δμητός.” Sed melius abstinuissent a coniectura ὁ δὲ δμητὸν β. τ. Ubi enim quaeso nudum δμητός reperitur? Nec video quidni εὖ, quod in arsi saepissime legitur (in quarta sede tredecies) etiam in hac copulatione postulante metro feramus.

Lib. XX 361. Eurymachus ridens ominosa Theoclymeni vatis verba, qui atra caligine totam regiam premi dixerat:

ἀφραίνει ξεῖνος νέον ἄλλοθεν εἰληλουθώς·

ἀλλὰ μιν αἶψα, νέοι, δόμου ἐκπέμψασθε θύραζε

εἰς ἀγορὴν ἔρχεσθαι, ἐπεὶ τὰδε νυκτὶ γερῖσκει.

Discimus ex hoc loco forum Ithacensium fuisse regiae proximum, quod si non sumimus (et quidni quaeso sumamus?) Eurymachi verba idoneo sensu carent. Nulla vero caussa est cur vocabulum ἀγορὰν habeamus suspectum cum Nabero, cuius coniecturam ὄροφῆν satis refutarunt editores.

Lib. XXI 188:

τὸ δ' ἐκ τοῖκου ἔβησαν ὁμαρτήσαντες ἄμ' ἄμφω.

Formae ὁμαρτήσαντες, quam Aristarchi lectionem multi codd. hic praebent et alibi praeter adverbium ὁμαρτῆ, haud leve pondus accessit nuperrime e papyro Aegyptiaco, qui Bacchylidem nobis reddidit, in carm. XVII (XVIII) vs. 45: Δύο (r)οι Φῶτε μόνους ὁμαρτεῖν, quod verbum perperam a Kenyone in ὁμαρτεῖν mutatum optimo iure revocavit Blass. Similiter Herondae IV 95 papyrus exhibet αμαρτιης, quod in ὁμαρτεῦσ' refinxerunt editores et Hes. ὁμαρτεῖν· ἀκολουθεῖν. Εὐριπίδης Σκείρωνι. κτέ. Vid. Nauck² fr. 680. Optime autem me iudice la Roche ubique formas per $\bar{\alpha}$ ut antiquiores cum Aristarcho Homero restituit. Cum adverbio viri docti compararunt Sanscriticum *sam-art̥ha*, i. e. *cum re*. Vid. Ebeling. s. v.

Lib. XXI 278. Posteaquam proci arcum tendere frustra conati sunt, iubet eos Antinous rem differre in diem proximum.

νῦν μὲν γὰρ κατὰ δῆμον ἑορτὴ τοῖο θεοῖο
 ἄγνῃ· τίς δέ κε τόξα τιταίνοιτ', ἀλλὰ τέκηλοι
 κάτθετ'. ἀτὰρ πελέκυσ γε καὶ εἴ κ' ἐάωμεν ἄπαντας
 ἐστάμεν', οὐ μὲν γάρ τιν' ἀναιρήσεσθαι δῖα
 ἐλθόντ' εἰς μέγαρον Λαερτιάδα' Ὀδυσῆος.

Depravatum esse εἴ κ' cadit in oculos, sed merito propositas correctiones ἦκα et εὖ κ' improbarunt editores. Non magis corrigere sufficit ἐνθ', nam sequens ἄπαντας ferri non posse vidit Hartman. Aut fallor, aut otiosum hoc vocabulum interpolatum est ad explendum versum iam corruptum. Suspicio autem litteras ΕΙΚ continere vestigia vocabuli h. l. aptissimi <ΕΞ>ΕΙΗ<Σ> et veterem cantorem dedisse:

τίς δέ κε τόξα τιταίνοιτ', ἀλλὰ τέκηλοι
 κάτθετ'. ἀτὰρ πελέκυσ γε καὶ ἐξείης ἐάωμεν
 ἐστάμεν', κτλ.

Cf. τ 574: πελέκεις ἵστασθ' ἐξείης δώδεκα πάντας,
 unde fortasse ἄπαντας sumsit interpolator.

Non diserte quidem dicitur, cur festum Apollinis vetuerit fieri id ipsum quod arcitenentis dei diem sacrum imprimis decere crederes, sed tamen ἄγνῃ cum vi positum initio vs. 259 in fine sententiae indicio est, secundum Antinonem festi sanctitatem eam rem prohibere. Aliter tamen iudicarunt homines pii, Penelope, Ulixes, Telemachus, et ipsa dea Minerva, itaque dubium non est quin Antinoi consilium fuerit merus praetextus. Sperabat scil. fore ut postridie eius diei feliciores essent, quamquam eius spei causa non apparet. Sed enim saepe homines temere speramus fore ut posthac facere possimus quae non posse nos satis constat.

Lib. XXII 15:

τὸν δ' (Antinonem) Ὀδυσσεὺς κατὰ λαιμὸν ἐπισχόμενος βάλεν ἰϥ·
 ἄντικρυς δ' ἀπαλοῖο δι' αὐχένος ἤλυθ' ἀκωκή.
 ἐκλίνθη δ' ἐτέρωσε, δέπας δέ τοι ἔκπεσε χειρὸς
 βλημένου, αὐτίκα δ' αὐλὸς ἀνὰ ῥίνας ταχὺς ἤλθε
 αἵματος ἀνδρομέοιο, θοῶς δ' ἀπὸ γείτο τράπεζαν
 ὥσε ποδὶ πλήξας, ἀπὸ δ' εἶδατα χεῦεν ἔραζε.

Dudum male me habuit ἀνδρομέοιο ineptissime h. l. additum, quasi vero de alio sanguine hic cogitari potuerit, et prorsus

assentior Hartmano et editoribus vocabulum hinc alienum iudicantibus. Nec tamen ad imitationem loci I 373 sq. invectum esse cum iisdem credere possum, sed potius pravae correctioni deberi suspicor. Quid, si genuina haec fuit poetae manus:

αὐτίκα δ' αὐλὸς ἀνὰ ῥίνας ταχὺς ἐλθὼν

αἵματος ἀνδραμε <τ>οῖο, θοῶς κτλ.?

coll. P 297 ἐγκέφαλος δὲ παρ' αὐλὸν ἀνέδραμεν ἐξ ὠτειλῆς. Ita haec nascitur sententia: subito autem scaturigo per nares surgens prosiluit sanguinis eius. In θοῶς non haereo cum Hartmano.

Lib. XXII 318

οὐ γάρ πώ τινα Φημί γυναικῶν ἐν μεγάροισι
ρειπέμεν' οὐδέ τι ῥέξαι ἀτάσθαλον.

Pro γυναικῶν merito damnato ab Hartmano haud inepte legeretur *φάναξ, σοῖσ'*.

Lib. XXII 375. Ulixes ad Terpsiadem et Medontem a se sospitatos:

ἀλλ' ἐξελθόντες μεγάρων ἔξεσθε θύραζε
ἐκ φόνου εἰς αὐλήν.

Vix recte editores verba ἔξεσθε θύραζε de vitio suspecta habere videntur. Eodem enim iure me iudice ita dicitur, quo saepe verba ἔζειν et ἔξεσθαι coniunguntur cum praepositione εἰς.

Lib. XXIV 239 ὧδε δέ τοι φρονέοντι δοῶσσο κέρδιον εἶναι·

πρῶτον κερτομίοισι πέπεσσι πειρηθῆναι.

Metri causa Wernickium proposuisse *πέπεσσι γε* referunt editores. Equidem praetulerim *πέπεσσι γε*, quia obiectum perdere omissum est. Minus autem recte vertunt *callidis verbis*, quasi scriptum esset *κερδαλέοισι*. Rectissime locum interpretatus est Faesi.

Lib. XXIV 358. Culpandus est ipse poeta scribens:

ἀλλ' ἵομεν προτὶ τοῖκον, ὅς ὁρχάτου ἔγγυθι κεῖται,

quasi aut Laertae plures essent οἶκοι, aut ipse ubi domus sua sita esset nesciret. Idem inepte usus loco σ 149 sq., facit Minervam dicentem vs. 532 ὥς κεν ἀναιμωτὶ γε διακρινθῆτε τάχιστα, postquam multum sanguinis iam fluxit, neque aptius vs. 545 de Ulixe invito et aegre parenti Minervae dicit χαῖρε δὲ θυμῷ non alia de causa, opinor, quam quia sic legebatur χ 242, quem versum integrum in suum usum convertit imprudens.

DE USU VERBI 'INQUIT' IN APULEI METAMORPHOSIBUS.

SCRIPSIT

J. VAN DER VLIET.

In 'Tullianis' a. 1897 Monachii editis, uir doctissimus Th. Stangl disserit de peculiari quadam uocabuli 'inquam' in sententia collocatione nec non de eiusdem uerbi omissione. Ab illius disquisitione ansa capta ipse quaesiui de huius uerbi usu Apuleiano. In narratione autem quae saepius hominum colloquia referat res ipsa fert hoc uocabulum crebro redire. Eiusdem autem collocationis exempla, qua scilicet *inquit* in sententia praegreditur, subiectum uero huius uerbi, uel illa quibus subiectum definitur accuratius uel denique homo uel homines quos adloquitur subiectum aliqua uerborum allatorum parte a uerbo *inquit* separentur, apud Apuleium nulla inueni exempla. Extant tamen aliquot loci ubi ante uel post *inquit* (*ait*) additur subiectum: 25. 21 *tua sunt' ait Byrrhaena cuncta'* cet. 37. 22 *immo mi Thelyphron' Byrrhaena inquit et subsiste paulisper'* cet. 200. 23 *ergo' inquit anus nosti'* cet. 161. 17 *non est' in his inquit unus indidem'* cet. Ultimo loco cum *inquit* complura alia uerba inter citata inseruntur. Idem fit 140. 21 *ecce' inquit ille qui me retraxerat rursum titubas'* cet. nec non 3. 5. si quidem locum recte emendauimus *heus tu' inquam <ei> qui sermonem iecerat priorem ne pigeat'* cet.

Saepius porro *inquit* omittitur: 3. 7 *et ad alium tu uero'* cet. 4. 3. *at ille istud quidem'* cet. 17. 6; 18. 11, 19 in dialogo ubi idem uerbum paulo superius praegreditur; 20. 14 *sed enim Pytheas at has quisquillas'* cet. 43. 10 *ergo igitur senex ille*

ueritatis' cet. 44.30 *tunc digito me demonstrans nam cum'* cet. 47.17 ubi Lucius tristes suas cogitationes referens subito in orationem directam transit, dum se ipse interrogat: *an mihi quisquam'* cet. 52.30 *post haec magistratus — adsurgit et ad populum talia de scelere'* cet. 73.9 *ad haec — sic anus — at nobis'* cet. 106.17 *sed dum redeunt sic secum altercantes quid soror'* cet. 108.26 *sic denique altera quoniam nos'* cet. 125.5 *graviter affligit — et — sic ad illam uideris enim'* cet. 125.19; 136.16, 19 *et unus quo usque'* inquit *ruptum istum asellum'* cet. — *et alius quid quod'* cet. — *alius iterum certe ego'* cet. 137.2 *et ipse mecum quid stas'* cet. 150.18 asinus succensens uirgini mente illam sic adloquitur: *hem oblita es nuptiarum*, nullo dicendi uerbo addito. 160.12 uerbis uiatoris continuo respondetur *ain te nos tractamus inciuiliter'* cet. 182.9 *sed praeco lasciuens mathematicus quidem* cet. 204.30 *ad haec anus iam tibi ego'* cet. Tribus ipse locis uerbum tanquam scribarum negligentia omis- sum inserui 14.2 *emerge lactus atque alacer insperato gaudio perfusus et ecce' <aiō> ianitor'* cet. 37.6 *ad haec ego subiciens uera memoras <inquam> nec usquam'* cet. 50.6 *sed tamen oborta diuinitus audacia sic ad illa nec ipse ignoro' <inquam> quam sit arduum* cet. In supplendo primo et tertio loco rationem hanc secutus sum, quod nisi adderetur *inquam* omnis significatio loquentis, eiusque ad primam personam pertinentis, deficeret. Praeterea in tertio loco facile ante *quam* potuit excidere *inquam*, in primo secutus sum etiam analogiam 14.18 *et mecum uesane' aiō qui'* cet. 15.5 *en' inquam paratum tibi adest ientaculum'* cet. 15.23 *en' inquam explere latice fontis'* cet. nec non complurium aliorum locorum (40.10; 133.1; 133.17; 140.21; 148.6, 172.9, 195.17), ubi post *en* uel *ecce* succedit uerbum *inquam* uel *aiō*. Medium locum nunc me non tetigisse mallem.

Contra *inquit* bis paucis quibusdam uocabulis interpositis scriptum est 7.1 *tace tace' inquit et circumspiciens tutamenta sermonis parce' inquit in feminam diuinam'* cet. 124.12 *tandem' inquit dignata es socrum tuam salutare? an potius maritum, qui tuo uulnere periclitatur, interuisere uenisti? sed esto secura, iam enim excipiam te ut bonam nurum condecet' et ubi sunt' inquit Sollicitudo atque Tristities'* cet. 269.14 *at ille statim ut me con- spexit prior o' inquit Luci te felicem, te beatum, quem propitia*

uoluntate numen augustum tantopere dignatur! et quid inquit iam nunc stas otiosus?

Peculiaris sententiae structura oritur, ubi uerbo alicui praegredienti *inquam* abruptius additur. Haec legitur tribus locis qui fortasse non omni corruptelae suspitione carent. Sunt autem 17. 22 *ad haec ego risum subicio. benigne inquam et prospice Demeas meus in me consuluit*; 55. 7 *ad haec dicta sermonis uicem refero tibi quidem inquam splendidissima et unica Thessaliae ciuitas*; 172. 6 sqq. *Charite masculis animis impetuque diro fremens inuadit ac supersistit sicarium. En inquit fidus coniugis mei comes*.

Ter porro *inquam* positum est ante uerba citata, 16. 15 *at ille comes eius, qui statim initio obstinata incredulitate sermonem eius respuebat inquit nihil* cet. Locus est tamen incertus, nam manus sine ipsius scribae, siue correctoris ordinem inuertendum esse indicauit, ut fieret: *inquit nihil*.

Certiores sunt 127. 18 *subridens amarum sic inquit nec me praeterit* cet. et 177. 10 *unus illinc denique — ad nos inquit non uestrorum* cet.

Ceterum *inquam* in Metamorphoseon libris octogies et septies ita legitur, ut unum uocabulum praegrediatur, sexagies et quinques post duo uocabula, uicies post tria, quinquies post quatuor (6. 21; 12. 12; 27. 27; 160. 9; 240. 2), bis post quinque (60. 12; 158. 1); semel post sex (63. 3); semel denique post octo uocabula citata (148. 21).

Aio ante uocabula citata apud nostrum ter exstat (20. 9; 25. 21; 44. 13; 55. 15). Post unum uocabulum inter uerba adlata legitur nouies, post duo quater, post tria sexies; post quatuor semel (192. 13), semel post sex (193. 8); semel post septem (52. 24); semel post nouem (63. 21).

Infit ante uerba loquentis redit sexies. Toties *incipit*.

Videbuntur fortasse tales enumerationes quisquiliae parui pretii, sed ad interiorem generis scribendi cuiusuis auctoris notitiam non sunt prorsus inutiles.

VERG. AEN. III. 509.

Sternimur optatae gremio telluris ad undam,
 sortiti remos passimque in litore sicco
 corpora curamus; fessos sopor irrigat artus.

Bene interpretatur P. H. Damsté (sup. p. 177): „non de vigiliis distribuendis neque de remis sorte dividendis verba *sortiti remos* dicta sunt sed ita vertenda: *sortiti remigandi vices sive tempora*,” et apte comparat locum Propertianum. Hactenus, ut dicit, Ladewig sequitur, et idem habet Wagner: „postquam, quibus proximo die vicibus remigaremus, sortiti eramus etc.”

Quod autem negat vir doctissimus sortitionem remorum sive sedium ad remos umquam factam esse non admodum assentior. Nam si numquam talis sortitio locum haberet, quomodo fit ut apud Apoll. Rhod. (I. 394 sqq.) legamus:

αὐτὰρ ἐπεὶ τὰ ἕκαστα περιφραδέως ἀλέγουναν,
 κληῖδας μὲν πρῶτα πάλῳ διεμοιρήσαντο,
 ἄνδρ' ἐνιναμένῳ δοιῶ μίαν· ἐκ δ' ἄρα μέσσην
 ἤρεον Ἡρακλῆι καὶ ἠρώων ἄτερ ἄλλων
 Ἄγκαιῳ

τοῖς μέσσην οἷοισιν ἀπὸ κληῖδα λίποντο
 αὕτως, οὔτι πάλῳ.

Ad hunc locum adnotat de Mirmont: „Rien ne prouve que ce fût dans l'antiquité héroïque la coutume de tirer au sort les places sur les bancs des rameurs: ainsi, dans l'*Odyssée* (II. 419), quand les compagnons de Télémaque montent sur le navire, ils vont se placer tout simplement sur les bancs sans tirer leurs places au sort. Mais ici, il est question de rameurs d'élite, tous héros égaux entre eux: les places, bonnes ou mauvaises, doivent donc leur être attribuées par le sort.” Num haec ratio-cinatio recte se habeat viderint alii: mihi quidem vix satisfacit. Num umquam rem adhuc inauditam ex suo ingenio excogitavit Apollonius?

R. C. SEATON.

AD
ARISTOPHANIS NUBES
OBSERVATIONES.

SCRIPSIT

J. VAN LEEUWEN J. P.

(*Continuantur ex pag. 236.*)

95 ἐνταῦθ' ἐνοικοῦσ' ἄνδρες, οἱ τὸν οὐρανὸν
λέγοντες ἀναπείθουσιν ὡς ἔστιν πνιγεύς,
καὶ ἔστιν περὶ ἡμᾶς οὗτος, ἡμεῖς δ' ἄνθρακες.

Conferenda sunt Metonis verba Av. 1000 ἀήρ ἐστὶ τὴν ἰδίαν
ὅλος | κατὰ πνιγέα μάλιστα. Praeierat autem Cratinus in Panop-
tis teste scholio ad nostrum locum, περὶ Ἰππωνος τοῦ Φιλοσόφου
κωμῳδῶν. Quod vero Aristophanem in Anagyro fabula — quae
quam multa cum Nubibus habuerit communia vel in hac fra-
gmentorum inopia patet — τὸν πνιγέα ἐπὶ Ἰππου dixisse refert
Pollux X 54, id quin ἐπὶ Ἰππωνος sit legendum non dubito.
Itaque Hipponem Samium aut Rheginum aut Metapontium,
philosophum physicum, circa initium belli Peloponnesiaci vixisse
hi loci videntur testari; sed quo tandem placito tantos civerit
cachinnos, ex comicorum iocis non satis apparet.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

εἶναι παρ' αὐτοῖς φασιν ἄμφω τὸ λόγῳ,
τὸν κρείττον', ὅστις ἐστί, καὶ τὸν ἥττονα.
τούτοιον τὸν ἕτερον τοῖν λόγοιιν, τὸν ἥττονα,
115 νικᾶν λέγοντά φασι τὰδικώτατα.

Quod hic primum de Socrate eiusque asseclis — i. e. de so-

phistis in universum — perhibetur, id infra vel ad oculos demonstratur, cum ipsi ἄδικος et δίκαιος in scenam λόγοι procedunt altercantes. Spectant autem haec ad praeceptum illud Protagorae, vel potius omnium qui artem oratoriam aut tunc temporis docebant aut postea docuerunt, quod versibus inclusit Euripides (fr. 189): ἐκ παντὸς ἂν τις πράγματος δισσῶν λόγων | ἀγῶνα θεῖτ' ἂν, εἰ λέγειν εἴη σοφός, de omni re in utramque partem disputari posse (videantur Senecae epist. 88 sub finem, Isocratis X § 1 sq., Diogenis Laertii IX § 52), sectanda igitur esse *probabilia* (τὰ εἰκότα), oratoris autem esse τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν (Plat. Apol. 18 b, 19 b, c, 23 d, Xenoph. Oecon. XI § 25), id est causam dubiam vel infirmam ita exornare dicendo ut apud iudices vincat, quemadmodum optime exposuit Aristoteles Rhetor. II 24 § 11 (cf. Cic. Brut. 8 § 30, Gell. V 3, Zeller Philos. d. Gr. I⁴ p. 1017, 2). At comicus ludens nunc detorquet vocis λόγος et adiectivorum κρείττων et ἥττων sensum. Quae verba qui hac de re primus usurpavit, sive is fuit Protagoras sive Corax sive alius quis magister dicendi, τὸν ἥττω λόγον intellegebat *partem debiliorem*, quam qui obtinet, causa non cadere non potest, nisi verborum artificii eam protegat; Strepsiades vero interpretatur *deteriorem* sive *iniustam argumentationem*, artis igitur oratoriae praeceptores sibi fingens iniquitatis patronos quosdam et defensores. Et sic rusticus paucarum litterarum, stolidus, ab urbana facundia alienus, perab-surde nunc filio τὸν ἥττω λόγον commendat addiscendum, item vs. 883 sq., vid. etiam vs. 1038 sqq., 1336, 1444, 1451, — id quod non improbi est hominis sed insani; nam δ κρείττων semper λόγος est appetendus, nisi quis causa cadere cupiat (cf. Eur. Suppl. 487).

Verba autem ὅστις ἐστὶ vs. 113 significant *quisquis est ille*, ut Ach. 1050 Pac. 1058 alibi; hunc scilicet λόγον nihil curat rusticus lucro unice intentus.

ΜΑΘΗΤΗΣ.

177 κατὰ τῆς τρυπίζης καταπάσας λεπτὴν τέφραν,
κάμψας ὀβελίσκον, εἶτα διαβήτην λαβών ...
† ἐκ τῆς παλαιστρας βοιμάτιον ὕφειλετο.†

Locus hic ni fallor est conclamatus: quid non dixerit comicus

demonstratu haud difficile, sed quid dixerit nescio. Egregie quidem errarunt qui id, quod narrat nunc ianitor, in *palaestra* aliqua, quo Socrates more solito venisset, accidisse sibi persuaserunt; *sacram* igitur *mensam* (Plut. 678, Dittenb. Syll. 379^{so} etc., Böckh ad CIG. I p. 751) illic collocatam cogitantes, in qua et hostia et quibus ad sacra opus est instrumenta iacerent; *veru* inde desumptum, *θυμάτιον* denique — haec enim ingeniosissima est GHermanni coniectura — ex illa mensa surreptum; conferunt autem Plat. Lys. 206*d*, ubi pueri Hermaea agentes in palaestra quadam *τεθυμέναι* dicuntur et *ἱερῶν* fit mentio. Sed nihil haec omnia, si quid video, ad nostrum locum. Neque enim festi nunc diei in palaestra celebrati mentio fit ulla; — nam quotidie illic nescio quas hecatombas diis fuisse oblatas nemo opinor contendet! — neque hostiae in tradito certe textu vestigium est ullum; neque post solis occasum (*ἑσπέρας*) aut pueros (vid. Aeschin. I § 10) aut Socratem palaestras frequentasse credibile est; neque omnes suos discipulos potuisset ille secum illuc deducere; neque vox *ἡ τράπεζα*, nisi ipsi linguae vis fiat, aliam nunc mensam potest indicare quam eam quae in Socraticorum domo erat collocata, frustra autem Thiersch coniectura sagaci sane huic incommodo subvenire conatus scribebat *παλαίστρας* vs. 177 et *τραπέζης* (sic R') vs. 179, nam neque *κατὰ τῆς παλαίστρας καταπάσαι* Graecum est neque *ἐκ τῆς τραπέζης ὑφελέσθαι*. Itaque hoc dicit ianitor: heri cum incolae τοῦ Φροντιστηρίου more solito sub vespere convenissent coenatum, mensam reperiabant vacuum, nihil scilicet erat intus quod posset comedi. Quid tunc fecerit magister sollertissimus, ut latrantem sodalium stomachum falleret, optime perspexit grammaticus nescio quis (vid. schol.): mensam, in qua apponi non iam possent dapes quae nullae praesto essent, conspersit pulvere, ut in eo scriberet (cf. Philonid. fr. 7, Cic. Tusc. V 23 § 64, Senec. Ep. 88, Pers. Sat. I 131); dein veru, cuius non iam esset usus ad assandas carnes, circini in modum incurvato circulos ducere coepit, et tum Quid nunc sequi debet? quid unum sequi potuit? Hoc opinor, discipulos magistro res intellectu difficillimas acute demonstranti attendisse animum, et aliquot demum horis praeterlapsis, cum et tempus et ipse amor edendi dudum praeteriissent, recordatos esse se hodie non coe-

se. „Ova” igitur „philosophica” iis comedenda prae-
buit ster. — Quae si probabiliter sunt disputata, sequitur ut
certe cum praecedentibus coniungi nequeat id quod versu
ab inexpectato narrari creditur, a Demetrio autem *περὶ
είας* c. 152 tanquam exemplum τοῦ ἀπροσδοκήτου affertur:
tem „e palaestra” — cuius nulladum iniecta est mentio! —
ipuisse vestem”. Hoc enim non festivum est sed tam
ie absurdum ut comico tale quid tribuere sit nefas; vix
a praestat Hermanni coniectura quantumvis ingeniosa,
am ne sic quidem verba in tolerabilem aliquem sensum
nt cogi. Itaque cum Kockio statuendum est, nisi fallor,
illa hic intercidisse; suspicor autem versum 179 ex alia
a adscriptum e margine in textum irrepsisse.

rti autem Socratem insimulavit etiam Eupolis (fr. 361) in
iis allatus: δεξάμενος δὲ Σωκράτης [τὴν ἐπίδειξιν] Στησιχόρου
τὴν λύραν οἰνοχόην ἔκλεψεν. — Socratem autem, qui ἐν τῷ
τηρίῳ palastrarum καθῆσθαι soleret (Euthyd. 272e), illinc
e abstulisse aliquanto aptius et salsius fingere potuit Aristo-
as (vel quisquis huius versus est auctor) quam *carnes* eum
ptas in manibus suis domum absportasse. Quod autem
ne clementes erant leges erga eos qui vestes e palaestris
uissent (Aristot. Problem. XXIX 14, Dem. XXIV § 114)

universum erga τοὺς λωποδύτας, id hac de re nobis dis-
tibus argumento esse non potest, meminimus enim quid
rrito illo *Orestes* maximo cum risu audientium in Avibus
arratum (vs. 712, 1491). Articulus voci ἱμάτιον addi non
t nisi praecesserit mentio certi cuiusdam hominis, cuius
surrepta esse nunc dicatur. Vestis amissa etiam vs. 856,
1498 commemoratur, in Amipsiae autem fabula Conno
terrogabatur Socrates: πόθεν ἂν σοι χλαῖνα γένοιτο (Amips.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

Φέρε, τίς γὰρ οὗτος οὐκὶ τῆς κρεμάθρας ἀνὴρ;

ΜΑΘΗΤΗΣ.

αὐτός.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

τίς αὐτός;

ΜΑΘΗΤΗΣ.

Σωκράτης.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

ὦ, Σωκράτης!

220 ἴθ' οὗτος, ἀναβόησον αὐτόν μοι μέγα.

ΜΑΘΗΤΗΣ.

αὐτὸς μὲν οὖν σὺ κάλεσον· οὐ γάρ μοι σχολή.

(Abit).

Haec ita excudenda curavi ut me iudice sunt corrigenda; nam in codicibus vs. 219 legitur ὦ Σώκρατες, atqui nondum Socratem nunc a rustico vocari testantur vs. 220—222. Bentley scribebat τί; Σωκράτης; Sed sufficit nisi fallor lenior quam adhibui medicina; nam vox ὦ, Σωκράτης! non est advocantis philosophum sed admirantis, ut Θηραμένης Ran. 968, λόγια Eq. 120.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ.

247 ποίους θεοὺς ὀμεῖ σύ; πρῶτον γὰρ θεοὶ
ἡμῖν νόμισμ' οὐκ ἔστι.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

τῷ δ' ἀγοράζετε'; ἢ

„σιδαρέοισιν“, ὥσπερ ἐν Βυζαντίῳ;

Scripti quod vides. In codicibus vs. 248 vitiose legitur τῷ γὰρ ὀμνυτ' (ὥμνυτ' V); neque enim particula γὰρ aptum hic parat transitum, neque verbum ὀμνύναι dativum admittit, neque nummis — sive ferreis sive aureis argenteisve — iuratur usquam terrarum aut potest iurari. Dubito autem an nimis pro arbitrio textum traditum coll. Ach. 625 Vesp. 557 sic refinxerim, sed confidenter admodum cum Kählero reicio Göttingii coniecturam, quae multorum assensum tulit, τῷ νομίζετε'; ἢ (Kayser τῷ δὲ νομίζετε'; ἢ numeris ingratiss, Bergk ἢ νομίζετε); nam post vocem νόμισμα mire languet verbum ab eadem stirpe ductum νομίζειν. Itaque nihil me iudice prosunt allati loci ubi νομίζειν τινί dicitur (Thuc. I 77 § 6 II 38 § 1 III 82 § 8 Herodot. I 131 II 50 IV 59, 63, 117, Plat. Eryx. § 400 a, b), et mitto quaerere num Athenienses etiam in sermone quotidiano ita fuerint locuti, quod iure olim negasse mihi videtur Krüger. E Platonis comici loco simili (fr. 96) Blaydes verbum χρῆσθαι duxit, τῷ γὰρ

χρήσθαι; μὲν scribens. Heidhūs non admodum feliciter me iudice τῷ γὰρ ὁμνυμ' „in was für Münze denn schwör' ich (das Honorar zu zahlen)?" — finem fabulae, ubi ligonibus evertitur Socratis domus, hac mentione „ferreorum nummorum" facete praedici perhibens.

Mea loci interpretatio haec est: Socrates Aristophaneus, ut Euripides in Ranis, suos sibi habet deos ἰδιώτας τινάς, qui νόμματα καίνον dicuntur Ran. 890 sq.; deos vero, quos vulgus mortalium colit, ille οὐ νομίζει (cf. Plat. Apolog. 18c, Herod. IV 59). Vox autem νόμισμα, quae hic et Thesm. 348 usurpatur ad indicanda τὰ νομιζόμενα sive τὰ νόμιμα, instituta (cf. Aesch. Sept. 269 et infra vs. 498), plerumque significat nummos, vid. Ran. 720, Eur. fr. 546 οὗτοι νόμισμα λευκὸς ἄργυρος μόνον | καὶ χρυσὸς ἐστίν, ἀλλὰ καὶ ἀρετὴ βροτοῖς | νόμισμα κεῖται πᾶσιν, ἥ χρῆσθαι χρεών, Soph. Ant. 295 οὐδὲν γὰρ ἀνθρώποισιν οἶον ἄργυρος | κκεῖν νόμισμ' ἐβλαστε, Plat. Phaedon. 69a, b. Quapropter rusticus e Socratis verbis efficiens philosophos spernere praestantissimos nummos argenteos capite deae Minervae signatos, quibus ceteri cives utuntur (vid. ad Ran. 722), rogat qualis igitur ipsis sit pecunia extraordinaria. Conferri possunt loci ubi nummi Attici dicuntur γλαυῦκες (Av. 1106, Plut. Lys. 16), παρθένοι vel κόραι vel Παλλάδες (Polluc. IX 74 sqq., Eur. fr. 676), persici autem nummi (darici) τοξόται (Plut. Ages. 15 Artax. 20), ut mittam priscum illud λεβήτων nomen ex inscriptionibus Creticis notum, vel χελώνας in proverbio a Polluce IX 74 allato, vel comoediae Platonis nomen Νίκας hac ratione fortasse explicandum.

ΧΟΡΟΣ.

275

ἀνταῖοι Νεφέλαι,

ἀρβῶμεν φανεραὶ δροσερὰν φύσιν εὐάχτην.

Scripsi εὐάχτην cum Ravennate codice; ceteri habent εὐάχτην sine sensu. Sed requiri videtur quod significet mobilem, agilem, quapropter εὐκίνητον conieci, litteras αγ e sequentis versus vocabulo extremo huc irrepsisse suspicatus. Bentley εὐγάθητοι, Bos εὐάχτην (ut Eur. Hipp. 1272 Alc. 918), at de sono non agitur nunc, neque εὐάχτης et βαρυαχής in eadem vicinia tolerari possunt adiectiva. Blaydes coniecit εὐαύχτην coll.

Aesch. Prom. 1028, memor ut opinor doctae Hemsterhusii disputationis de voce *εὐαγής*, pro qua *εὐαυγής* optimo iure ille et Musgrave scripserunt Eur. Suppl. 652 Bacch. 661 Aesch. Pers. 466; etiam Plat. Legg. XII 952^a Tim. 58^d hoc adiectivum quin sit restituendum non dubito, sed nostro loco *splendoris* notio minus apta videtur. Praelonga — et quatenus ab Hemsterhusio discedit perinfelix — extat de voce *εὐαγής* GHermanni disputatio in eius notis ad Aesch. Pers. l. l. — Adiectivum *εὐαγής*, a stirpe *ἀγ* (*ἄζομαι*, *ἄγνός* etc.) ductum, *ριπ*, *sanctum* significat (h. Cer. 275, 370 Soph. Oed. R. 921 Ant. 521), et oppositum fere habet *ἀλιτήριον*, adiectivum vero *εὐαγής* significat *quod facile potest frangi* (= *εὐθραυστος*). Adiectivum *εὐάητος* cum Homericis *ἀκρῆς* etc. est conferendum, si revera comicus de nubibus loquens id adhibuit.

ΧΟΡΟΣ.

παρθένοι ὀμβροφόροι,

300 ἔλθωμεν λιπαρὰν χθόνα Παλλάδος, εὐάνδρον γᾶν
Κέκροπος, ὀψόμεναι πολυήρατον.

Verba *λιπαρὰν χθόνα Παλλάδος* non recte verterit quispiam *pinguem* vel *altam* terram *Palladis*, collatis Homericis vocibus *λιπαραι θέμιστες*, *λιπαρὸν γῆρας* (I 156 λ 136 etc.); nam *λεπτόγειν* fuisse Atticam nemo nescit. Sed *λιπαρὰς Ἀθήνας* dixerat Pindarus in clarissimo dithyrambo, cuius initium ad nos pervenit (fr. 54): ὦ τὰι λιπαραὶ καὶ ἰοστέφανοι καὶ ἀοίδιμοι, | Ἑλλάδος ἔρεισμα, κλειναὶ Ἀθῆναι, | δαιμόνιον πτολίεθρον (vid. etiam Nem. IV 18 Isthm. II 20 Pyth. VII). Ob quas Athenarum laudes multatus est a Thebanis vicinorum gloriae invidentibus, sed multo maiore praemio ab ipsis Atheniensibus est donatus (Isocr. XV § 166, *Aeschin. Epist. 4); dein epitheton illud a Pindaro inventum alii poetae cupide arripuerunt, cf. Herodot. VIII 77, Eur. Alc. 452 Troad. 800 Iphig. Taur. 1130, Arist. Ach. 637 Eq. 1329. *Urbī* igitur Pindarus adaptavit epitheta ipsis *incolis* propria; nam cives coronati et candidati diebus festis pompas ducentes aptissime dicuntur *ἰοστέφανοι* (cf. Bacchylid. III 2 V 4 XIII 89) καὶ *λιπαροὶ* (*nitidi*, cf. Homericum *λιπαρὰ κρήδεμνα*). Festive vero — neque falso, si urgetur verborum vis — comicus Ach. 640 perhibet *αἰνῶς* quam *urbī* aptius epitheton

adiectivum *λιπαρός*. Verba tamen valent usu, hoc autem titivum ita placuit Atheniensibus de sua urbe dictum, iostea vix minus firmiter huius nomini adhaeserit quam . epicos poetas epitheta perpetua cum nominibus propriis scunt.

ΠΟΙΗΤΗΣ.

(Quae poeta ipse spectatores allocutus hoc loco dicit, triennio fere post fabulam in certamen propositam scripsit.)

ὦ θεώμενοι, κατερῶ πρὸς ὑμᾶς ἐλευθέρως
τᾶληθῇ, νῆ τὸν Διόνυσον, τὸν ἐκθρέψαντά με.
οὔτω νικήσαιμι τ' ἐγὼ καὶ νομιζοίμην σοφός,
ὥς ὑμᾶς ἡγούμενος εἶναι θεατὰς δεξιούς,
καὶ ταύτην σοφώτατ' ἔχειν τῶν ἐμῶν κωμῳδιῶν,
αὐτὸς ἡξίωσ' ἀναγεῦσ' ὑμᾶς, ἣ παρέσχε μοι
ἔργον πλεῖστον· εἴτ' ἀνεχώρουν ὑπ' ἀνδρῶν φορτικῶν
ἡττηθεῖς, οὐκ ἄξιός ὢν. ταῦτ' οὖν ὑμῖν μέμφομαι
τοῖς σοφῶϊς, ὧν οὔνεκ' ἐγὼ ταῦτ' ἐπραγματευόμην.

versus Aristophanes scripsit cum fabulam, quae a Philonide e commissa non satis placuerat, suo ipsius nomine denuo certamen proponere secum constituisset. Quapropter non co-aeo eos tribuit, sed, ut in re insolita, praeter morem id audendum esse ratus, suis verbis ipse nunc alloquitur atores. Cuiusmodi nihil quod consimile sit ex aliis fabulis t afferri. Nam fragmentorum e Baptis Eupolidis (fr. 78) et Aristophanis Anagyro (fr. 54) servatorum quae fuerit nescimus, Pacis autem vs. 760 sqq. prima quidem persona e poeta, sed initio certe eiusdem parabaseos coryphaeus solito coepit verba facere poetae nomine, tam impeditus a est ille locus ut argumentum inde promi posse vix tur. Pristina igitur parabasi abiecta, quam tetrametris aesticis compositam fuisse et laudes poetae a coryphaeo tas habuisse veri est simile, novos nunc versus fecit poeta, e iniqua huius comoediae sorte cum spectatoribus exposu-

Quos versus fabulae inseruit tribus ad minimum annis uam scenae est commissa, nam et Eupolidis fabulae Mari- mense Februario anni 421 datae in iis fit mentio et alia- fabularum complurium de eodem argumento conscriptarum,

sed ante annum 417, quo anno Hyperbolus ostracismo pulsus est (vid. infra ad vs. 553 sq.). Tunc autem Aristophanis animum gloriae appetentem mordebat nova iniuria, Eupolidis enim *Κόλακες* fabula, quae in argumento Nubibus arte cognato versabatur, nuper eius Paci fuerat praelata (mense Martio anni 421).

Metrum est *Eupolideum*, quo ipse Eupolis in *Δήμων* (fr. 120) et *Βαπτῶν* (fr. 78) parabasi, Aristophanes etiam in parabasi *Anagyri* (fr. 54 sq.) usus est; praeterea parabasi hoc metro scriptam habebant Cratini *Μαλθακοί* (fr. 98), Platonis *Παιδάριον* (fr. 92), Alexidis *Τραυματίας* (fr. 237), fortasse etiam eius *Σικυώνιος* (fr. 206), frequens autem fuisse apud Diphilum et Menandrum testatur Victorinus III 2.

Purum horum numerorum schema est:

± 0 ± 0 ± 0 0 ± || ± 0 ± 0 ± 0 ± ,

sunt igitur duo glyconeï, quorum tamen posteriori deest id quod glyconeorum proprium esse solet, thesis aliqua in duas syllabas dissoluta. Comici autem egregia libertate hoc metrum tractarunt, ita ut, perinde atque glyconeï, varias apud eos induat figuras, hoc autem schema sit constituendum:

$\begin{array}{c} \text{---} \\ \text{---} \\ \text{---} \end{array} \} \pm 0 \pm 0 \pm \pm \parallel \begin{array}{c} \text{---} \\ \text{---} \\ \text{---} \end{array} \} \pm 0 \pm 0 \pm .$

Eiusdem generis est *Cratineum* quod vocat Hephaestion de *Metris* c. 15:

εὖτε κισσοχαῖτ' ἄναξ χαῖρ', ἔφασκ' Ἐκφαντίδης
(Cratin. fr. 324), addens idem metrum ab Eupolide in parabasi *Ἀστρατεύτων* fabulae esse adhibitum (fr. 37), unde etiam *Priapeum* hunc versum affert:

καὶ ξυνεγιγνόμεν ἄει τοῖς ἀγαθοῖς Φάγροισιν
(fr. 38). Metro *Priapeo* etiam Pherecrates in *Persis* (fr. 131) usus est, eodem autem metro Eupolis conscripsit versus e fabula *Κόλαξιν* servatos (fr. 159):

ἀλλὰ δίαιταν ἦν ἔχουσ' οἱ κόλακες πρὸς ὑμᾶς
λέξομεν· ἀλλ' ἀκούσαθ', ὥς ἐσμὲν ἅπαντα κομψοὶ
ἄνδρες κτέ.

Subsimile metrum habet etiam parabasis τοῦ Χρυσοῦ γένους:
ὦ καλλίστη πόλι πασῶν θσας Κλέων ἐφορᾷ

(fr. 290—292). Itaque optimo iure Christ Metrik³ p. 477 scribit: „Eupolis scheint sich vor andern in der freieren Behandlung „der Parabase gefallen zu haben“, neque inanis mihi videtur suspicio Eupolidis fabulam *Κόλακας* nuper egregie laudatam, cuius parabasim huiuscemodi numeros habuisse modo vidimus, permovisse Aristophanem ut et ipse nunc hoc metro uteretur.

Quae autem hoc loco dicit poeta, paucis verbis sic possunt reddi (vs. 520—548):

Deos obtestor, persuasum mihi esse omnium mearum fabularum hanc esse optimam. Quapropter denuo eam vobis offerre mecum nunc constitui. Victus sane sum a scurris quibusdam, cum in certamen eam proposui, itaque est cur vobis succenseam: attamen nolui deserere eos qui inter vos sunt emunctae naris. En igitur iterum ad vos venit fabula; habet autem quo se commendet, spretis enim istorum nugis sollerter eam elaboravi.

Cum vs. 520—526 conferendi sunt versus in Vesparum parabasi 1044—1050, quos paucis mensibus post Nubes scenae commissas de iisdem rebus scripsit Aristophanes: spectatores parum consultos Nubes fabulam sprevisse, sed poetam per Dionysum iurare nullam unquam datam esse Athenis praestantiozem, neque sua sed civium culpa non satis esse laudatam.

In versu 523 scripsi *αὐτός* pro codicum lectione *πρώτους*, quam tueri olim conatus sum (Mnemos. 1888 p. 282), nunc quin vitiosa sit non dubito, quoniam intellexi contextum aliter. quam tum putabam esse interpretandum. Parum autem prosunt quae alii proposuerunt: *πρώτην* Welcker, *πρώτως* GHermann cum cod. Cant. 2 (praecedentibus adiungens), *πρώτος* (ab GHermanno reiectum) Fritzsche, *πρωτεῖ* Bergk dubitanter, *πρώτον* Bücheler, *πρώτιστ* Blaydes, *προικὸς . . . ἀναγεῦσ* (coll. Hom. ρ 413) vel *πρώτην . . . ἀναδῆσ* (coll. Plut. 589) dubitanter Kähler, *ταύτην* Heidhüs. Quapropter reposui quod vides; lenior autem haec est correctio quam quod praeterea conieci *ἡξίωσα νῦν*, particulam *νῦν* haplographia omissam (*-ωσαννυαναγρ.* *-ωσαναγρ.*) dein versum imperite expletum esse suspicatus. Nubes *διὰ Φιλωνίδου* scenae commiserat noster, nunc *ipse*, suo nomine opus suum denuo offert (offerre vult) spectatoribus.

Verbum *ἡξίωσα* significat *nunc decrevi*, *ἀναγεῦσαι* autem recte

GHermann Praef.⁹ p. xxx vertit *iterum gustandam praebere fabulam* (= ἀναδιδάξει). Quod verbum alibi non legitur, rarum igitur fuisse intellegimus; quapropter non est credibile vim praepositionis ἀνα- ita evanuisse ut nihil nisi simplex γέυσθαι significaret, id quod multi tamen statuerunt, de *prima* fabulae commissione hoc dici putantes.

Verba ἡ παρέσχε ... εἶτα ἀνεχώρουν ... ἡττηθείς arte cohaerent: *qua quantumvis affabre facta repulsam tulit*.

Verba autem ὑπ' ἀνδρῶν Φορτικῶν vertenda esse a Cratino et Amipsia, quibus primum et secundum tunc delata sunt praemia, recte statuit Lenting, spreta scholiastarum insulsa opinione *indices Dionysiacos* nunc significari; — quos si ἄνδρες Φορτικούς vocasset comicus, dementiae profecto signum id civibus visum fuisset apertum. Nam voces Φορτός et Φορτικός constanter de comicorum *iocis scurrilibus* usurpantur; vid. Plat. Phaedr. 236c, Aristot. Politic. VIII 7 § 1 Eth. Nicom. IV 8, Plut. Mor. 348c, ad Vesp. 66 et ad Ran. 13 sq. — Φορτικὴν κωμωδίαν nostrum peculiare quoddam comoediarum genus, Doricae arti affine, vocasse hoc loco et alias, cavendum ne in animum nobis inducamus, a Zielinskio (Gliederung der altatt. Komödie p. 240 sqq., Quaest. Com. p. 36) pellekti. Nam nihil est adiectivum Φορτικός nisi epitheton cuivis aemulo aptum, scimus autem quam acri convicio pro ludorum Bacchicorum libertate comici et ceteros cives quoslibet et se invicem insectari fuerint soliti iocose magis quam serio. Cf. Körte Jahrb. d. arch. Inst. 1894 p. 63 sqq.

Sequuntur versus:

ἀλλ' οὐδ' ὧς ὑμῶν ποθ' ἐκὼν προδώσω τοὺς δεξιούς.
 ἐξ ὅτου γὰρ ἐνθάδ' ὑπ' ἀνδρῶν, οἷς ἡδὺ καὶ λέγειν,
 δ' σάφρων τε χῶ καταπύγων ἄριστ' ἡκουσάτην,
 530 καὶ ἐγὼ — παρθένος γὰρ ἔτ' ἢ κοῦκ ἐξῆν πῶ μοι τεκεῖν —
 ἐξέθηκα, παῖς δ' ἑτέρα τις λαβοῦσ' ἀνείλετο,
 ὑμεῖς δ' ἐξεθρέψατε γενναίως καὶ ἐπαιδεύσατε,
 ἐκ τούτου μοι πιστὰ παρ' ὑμῶν γνώμης ἔσθ' ὄρκια.

Non de *commissione* fabulae Daetalensium nunc loquitur Aristophanes, cuius rei versu demum 532 fit mentio, sed de mensibus illam commissionem praegressis, cum maturiores viri quidam

imitias eius litterarias laudarunt et effecerunt ut iuvenile illud
 pus nomine Philonidis vel Callistrati — nam uter fuerit nesci-
 us — anno 428/7 magistratui oblatum in certamen admitte-
 tur. Adverbium ἐνθάδε vertatur igitur *Athenis* (non: *in hocce*
caetro); Daetalensium argumentum indicatur verbis δ σῶφρων
 καὶ δ καταπύγων.

Dicit igitur poeta tunc cum Daetalenses scripsit *nondum sibi*
uisse fabulam scenae committere; in Equitum autem parabasi
 exhibuerat *imperitiam pudoremque iuvenilem* olim obstitisse quo-
 minus Daetalenses Babylonios Acharnenses suo nomine propo-
 neret, — causas fictas utrobique interserens. Nam etiam post-
 eam compluribus fabulis artis scenicae peritissimum se ostendit
 ; Equites suo nomine scenae commisit, quo tempore „multos
 adum miratos esse poetam sui ingenii foetus aliis relinquentem”
 exhibet ipse (Eq. 512 sqq.), fabulas suas amicis dedit docendas.
 scilicet quid rei esset neque in parabasi Equitum, quam fabulam
 igitur invitis suo nomine archonti obtulit, profiteri poterat,
 eque nunc potest: peregrinum se esse, iure igitur certandi
 erere; vid. Mnemos. 1888 p. 263—288, Proleg. Vesp. p. x—xiii.

Hactenus omnia sunt perspicua; sed neque interpretari neque
 corrigere possum verba οἷς ἡδὺ καὶ λέγειν vs. 528, ad quae
 ienda nihil prodest Lysiae locus apud Athen. 551f, quem
 addat Blaydes; neque sufficit lenis correctio ab Herwerdeno et
 super ab Heidhusio proposita, quae et mihi in mentem venerat,
 ἵς ἡδὺ καὶ ψέγειν, non enim *libenter vituperare* recte dicitur
 index emunctae naris, cui multa sordent. Neque verum esse
 potest quod excogitavit Kock οἷσιν δίκης μέλει, licet Blaydesio
 ingeniosum et fortasse verum” id videatur, nam *iuris* mentio
 inc aliena. Kähler coniecit οἷς ἡδὺ καὶν’ ἰδεῖν, quod nimis
 inguidum videtur.

Tres autem versus, quibus clauditur haec pars parabasis:

νῦν οὖν, Ἑλέκτραν κατ’ ἐκείνην, ἥδ’ ἡ κωμῳδία
 35 ζητοῦσ’ ἡλθ’ ἣν που ἐπιτύχη θεαταῖς οὕτω σοφοῖς.
 γνωσεται γάρ, ἣν περ ἴδῃ, τὰ δειλοῦ τὸν βόστρυχον

c interpretor:

Spero fore ut hanc meam fabulam eo animo nunc accipiat quod
im fovistis Daetalenses, quae in eodem fere argumento versabatur

comœdia, — de pravis enim studiis iuventutis scripta erat utraque. *Fraternum* igitur *cincinnum* nunc dicit favorem spectatorum, imagine usus haud ita accurate delineata concinne expressa.

Εὐπολις μὲν τὸν Μαρικᾶν πρῶτιστος παρείλκυσε,
 ἐκστρέψας τοὺς ἡμετέρους Ἰππέας κακῶς κακῶς,
 555 προσθεὶς αὐτῷ γραῦν μεθύσῃν, τοῦ κόρδακος οὔνεχ', ἣν
 Φρύνιχος πάλαι πεποίηχ', ἣν τὸ κῆτος ἥσθιεν.
 εἶθ' Ἑρμῖππος αὖθις ἐποίησεν εἰς Ἑτέρβολου.
 ἄλλοι τ' ἤδη πάντες ἐρείδουσιν εἰς Ἑτέρβολου,
 τὰς εἰκοὺς τῶν ἐγχέλεων τὰς ἐμὰς μιμούμενοι.

Hyperbolum eiusque matrem postquam in scena deridendos propinavit *Eupolis*, certatim iam propudio habent omnes. — Anno 421 *Eupolis* scenae commisit fabulam *Maricam* teste scholio notatu dignissimo, unde discimus *Callimachum* erroris insimulasse τὰς Διδασκαλίας (Aristotelis opus clarissimum) „ὅτι φέρουσιν ὕστερον τρίτῳ ἔτει τὸν Μαρικᾶν τῶν Νεφελῶν, σαφῶς ἐνταῦθα εἰρημένου ὅτι πρότερον καθεῖται”, cui respondisse *Eratosthenes*: „λανθάνει αὐτὸν ὅτι ἐν μὲν ταῖς διδασκαλαῖς οὐδὲν τοιοῦτον εἶρηκεν (Aristophanes), ἐν δὲ ταῖς ὕστερον διασκευασθείσαις εἰ λέγεται, οὐδὲν ἄτοπον· αἱ διδασκαλαὶ δὲ δῆλον ὅτι τὰς διδασκαλας φέρουσι”. *Retractatas* igitur *Nubes* non esse in certamen publicum commissas ludis publicis (nam aliis occasionibus quin saepius actae fuerint ne dubitemus!) *Eratosthenis* haec verba luculenter testantur, *Maricam* autem *Lenaeis* anni 421 datam esse fabulam intellegimus, quoniam *Eupolis Dionysiis* eius anni *Adulatores* in certamen commisit.

Barbaro autem Μαρικᾶντος nomine *Eupolis* designavit *Hyperbolum* (Quinct. I 10 § 18), qui servum Thracem patrem habere ferebatur testibus *Andocidis* verbis in schol. Vesp. 1007 allatis: „περὶ Ἑτέρβολου λέγειν αἰσχύνομαι· οὐδ' ὁ μὲν πατὴρ ἐστιγμένος ἔτι καὶ νῦν ἐν τῷ ἀργυροκοπέῳ δουλεύει τῷ δημοσίῳ, ὡς (leg. αὐτὸς) δὲ ξένος ὢν καὶ βάρβαρος λυχνοποιεῖ”. Cui tamen crimini nemo fidem habebit qui reputaverit praetorem et hieromnemonem fuisse *Hyperbolum* et ostracismo esse pulsum. Haud aliter postea oratores et comici perhibebant e Thressa matre natum esse *Cleophontem* (vid. ad *Ran.* 678). Quicquid id est, Aristopha-

nes, qui in Equitibus Cleonem demagogum festive indicaverat nomine barbaro et servili, nunc contendit Eupolim in Maricante fabula illo invento esse abusum, et ita quidem abusum ut in deterius detorqueret (*ἐκστρέψας*). Scilicet aemulorum criminibus nunc respondet noster: ipsam enim Equitum fabulam non de suo eum habuisse Cratinus dixerat in Pytine (fr. 200) et postea dixit Eupolis (fr. 78):

καὶ ἐκείνους τοὺς Ἰππίας

ξυνεποίησα τῷ Φαλακρῷ τούτῳ καὶ ἐδωρησάμην.

Pergit Aristophanes (vs. 555 sq.): „*Servo partes primarias „agenti*, qui in meo dramate Paphlago dicebatur apud Eupolim „*Maricas, ille adiunxit anum temulentam*. Cur autem id fecit? „*Ut saltationis ridiculae occasionem captaret*. At ne vetulam „*quidem illam ex suo ipsius ingenio exprompsit homo in-* „*sulsus, dudum enim e Phrynicho eam noveramus*”. Perfecti (*πεποίηκε*) idem est usus qui Ran. 1023. — Phrynichus igitur comicus — nam de vetusto illo poeta tragico nunc sermonem fieri insigni errore contendebat Dobraeus — Phrynichus igitur comicus his annis tragicorum Andromachen vel Aëropen ridens in scena ostenderat *γραῦν τινα* — fortasse Cassiopeiam — *ἦν κῆτος ἥσθιεν*, anum ludicre admodum saltantem dum monstrum instans effugere conatur; cf. Vesparum fabulae exitus et de Phrynicho comico vid. quae ad Ran. 13 observavi. Hunc igitur Eupolis — sive iure sive iniuria — nunc dicitur imitatus esse cum matrem Maricantis in scenam induceret *κορδακίζουσαν*; cf. vs. 540. Vide autem quanto iure nonnullis certe ex suis aemulis paupertatem ingenii noster exprobraverit: — Hyperbolo postquam successit Cleophon, hunc demagogum anno 405 Plato comicus turpiter in scena proscindens *βαρβαρίζουσαν πρὸς αὐτὸν ἐποίησε τὴν μητέρα* (fr. 60). E qua fabula hocce fragmentum aetatem tulit (fr. 56):

σὲ γὰρ γραῦ συγκατῴκισεν σαπρὰν

ὀρφῶσι σελαχίοις τε καὶ φάγροις βοράν,

Cleophontis igitur matrem — ut probabiliter statuit Bergk — ad similitudinem Andromedae (an Aëropes? vid. Soph. Ai. 1297) piscibus proici finxit Plato in dramate suo Cleophonte: en vero ioci, quos decantatos nunc dicit Aristophanes, post tria etiam lustra in scenam reducti! — Quod vero apud Kockium in Fr.

Com. (Plat. fr. 56) additur: etiam in *Maricante* fabula aniculum monstro fuisse obiectam, id nollem additum; nam etiam *Maricam* fabulam *κῆτος τι* habuisse ego certe ex Aristophanis verbis non efficio, neque alibi quicquam in eam sententiam traditum est, quod sciam.

„Deinde in *Hyperbolum* Hermippus (vs. 557) scripsit *Ἀπρωπυλίδας* fabulam”, cuius chorus quantum habuerit dignitatis intellegimus facillime coll. Ran. 858; matrem autem *Hyperboli* in illa quoque fabula coniunctim cum filio fuisse derisam barbaroque loquentem prodiisse viri docti effecerunt e versu inde servato ὦ σαπρὰ καὶ πᾶσι πόρνη (leg. κοινή?) καὶ κάπρινα et barbaris vocibus quibusdam (Hermipp. fr. 10—12), fortasse haud temere.

Itaque nemo non *Hyperbolum* proscindit (vs. 558). De verbo *ἐρείδειν* vid. vs. 1375 et Ran. 914. E fabulis quas noster respicit una nunc indicari potest *Platonis Hyperbolus*; in qua (fr. 168) ridebatur homo *διγτώμην* et *δλίον* parum attice — certe parum urbane — dicens pro *διγτώμην* et *δλίγον*. Agnoscimus igitur decantatum illud *ξενίας* crimen; *Lydus* autem *Hyperbolus* in ea fabula dicebatur (fr. 170).

Versu denique 559 respici videtur *Equitum* fabulae locus, vs. 864 sqq., ubi *Paphlago* dicitur piscatores imitari aquam turbantes ut quam plurimas anguillas capiant. Sed quo consilio nunc comparisonem illam in mentem nobis revocet comicus non intellego. „Idem faciunt aemuli mei quod piscatores facere tunc ego perhibui”? At hoc insulsum, ne dicam absurdum; non enim *imaginem* aliquam Aristophaneam (*imagines* absurdus etiam dicit textus traditus) sed ipsas *anguillas* vel potius ipsos *piscatores* imitari dicendi essent aemuli, et ne sic quidem satis intellego quomodo poetae comici „e reipublicae turbis lucri expiscari aliquid” nunc dicantur. Itaque nisi spurius est hic versus, — quod suspicor, — graviter corruptum esse statuamus necesse.

Vs. 636 sqq.:

ΣΩΚΡΑΤΗΣ.

ἄγε δὴ, τί βούλει πρῶτα νυνὶ μάθάνειν,
ὣν οὐκ ἐδιδάχθης πάποτε' οὐδέν; εἰπέ μοι.

πότερα περὶ μέτρων ἢ ῥυθμῶν ἢ περὶ ἐπῶν;

In vs. 637 Naberus pro ὧν coniecit ὡς, quod vereor ut sufficiat. Nam locum vitiosum esse libenter concedo. Ferri posset πώποτε, si legeretur e. g. μῶν οὐκ ἐδιδάχθης πώποτ' οὐδέν; *nilne unquam didicisti?* Sed quominus hoc proponam obstat vs. 638 cum vs. 636 artissime cohaerens. Fortasse verum est ὧν οὐκ ἐδιδάχθης πρότερον; (*paulisper expectat:*) οὐδέν; — vel sic tamen languet versus, nam nemo cupit ea addiscere quae iampridem didicerit. — Vocem οὐδέν Strepsiadi tribuunt VR.

Vs. 649 sqq. In conviviiis melius placebis, Socrates ait ad senem, si scies

δοῖός ἐστι τῶν ῥυθμῶν

κατ' ἐνόπιον, καὶ δοῖος αὖ κατὰ δάκτυλον.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

κατὰ δάκτυλον;

ΣΩΚΡΑΤΗΣ.

νῆ τὸν Δί'.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

ἀλλ' οἶδ'.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ.

εἰπέ δή.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

τίς ἄλλος ἀντὶ τούτου τοῦ δακτύλου;

πρὸ τοῦ μέν, ἔτ' ἐμοῦ παιδὸς ὄντος, οὐτοσί.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ.

655 ἀγρεῖος εἶ καὶ σκαῖος.

Reliquis digitis contractis medium protendebant veteres si quem vellent insigni contumelia afficere, quod dicebatur σκιμαλίσαι (Ach. 444 Pac. 549 fr. com. adesp. 1142); proprie enim sic significatur aliquem *cinaedum* esse (vid. Iuven. X 53 Mart. II 28, 2). Quapropter Dio Chrysostomus XXXIII p. 13 Dind. argumenti causa absurdi aliquid fingens rogat: εἴ τις παραγένοιτο εἰς πόλιν ἐν ἣ πάντες ὅ τι ἂν δεικνύωσι τῷ μέσῳ δακτύλῳ δεικνύουσι, . . . ποῖαν τινὰ ἡγήσεται τὴν πόλιν ταύτην; — Medius autem digitus hanc ob causam dicebatur *infamis* (Pers. II 33) sive *impudicus* (Mart. II 70, 5), et satis apparet huc al-

ludi nostro loco (vid. etiam Eq. 1381); in quem errorem vox *ξυνουσία* a Socrate vs. 649 adhibita rusticum *ἄμουςον* detruxit. Sed fatendum est Strepsiadis verba vs. 653 sq. intellegi non posse; id unum perspicuum est, eum *σκιμαλίσαι τὸν διδάσκαλον*, quem ideo irasci non est mirum. Corruptum autem esse locum testantur cum obscuritas totius enunciati tum particula *μὲν* inutiliter abundans et omissum *ἦν*. Naber coniecit:

τίς ἄλλος ἀντὶ τούτου τυννουτουὶ

πρὸ τοῦ μὲν ὄντος, νῦν δὲ τηλικουτουί,

quod perplacet Blaydesio; sed *τηλικούτος* ut ita pro adiectivo *τοσοῦτος* usurpari potuerit vereor, et languere mihi videntur versus ita mutati: *penis qui olim tantillus erat, nunc vero tantus est* (Lys. 415, 1027), etiamsi credam penem voce *δάκτυλος* sic potuisse indicari, quod e Stratonis certe epigrammate 81 (Brunck Anal. II p. 377) temere effecerit quispiam.

Fuisse qui versum 653 darent Socrati docet scholion, sed non video quid sic lucremur. Spurium esse versum 654 fere suspicor, sed nihil affirmo.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ.

ταῦτὸν δύναται σοι κάρδοπος Κλεωνύμω.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

675 *ἀλλ', ὦ ἀγάθ', οὐδ' ἦν κάρδοπος Κλεωνύμω,*
ἀλλ' ἐν θυρίᾳ στρογγύλῃ ἐνεμάττετο.

Verba *ταῦτὸν δύναται σοι* significant: *idem tibi valet*, idem de utroque nomine tibi est statuendum. Cf. Plut. 842 *τὸ τριβώνιον τί δύναται*; *quid sibi vult istud pallium?* Rustico vero Socrates dicere videtur inter Cleonymum, hominem obesum, et mactram vix ullum esse discrimen.

Hactenus nihil dubii aut obscuri hic locus habet. Sed *imperfectum ἐνεμάττετο* (sic Dobraeus scripsit pro codicum lectione *γ' ἀνεμάττετο*) quid sibi velit fortasse incertum. „Nequitiam aliquam Cleonymi indicari” suspicatur Blaydes — ut assolent interpretes ad incitas redacti. Sed quid his inesse possit quo notentur eius mores improbi fallaxve indoles frustra quaero. Immo ridetur *paupertas* hominis, qui cum victu quotidiano iustaque adeo suppellectile domestica careret, „*τὰ τῶν ἐχόντων ἀνέρων ἐρέπτεσθαι*” (Eq. 1295) soleret . . . quando? Illo tempore

opinor quo novit eum Strepsiades et cum eo consuevit; antehac enim esuriens aliena catilla liguriebat: nunc ξουθός ἐστιν ἰππαλεκτρῶν, *taxiarchus* scilicet creatus suam pultem suis nummis parare sibi potest. *Mortarium* autem cur commemoretur, melius intellegeremus si sciremus quid in vita privata egerit Cleonymus. Qui si *pharmacopola* erat, tam pauper autem olim fuisse nunc dicitur ut in eodem mortario cum herbas suas pulveresque medicinales contereret tum polentam pinseret, haec quoque comici verba suo aculeo non caruerunt.

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ.

835 εὐστόμει,
καὶ μηδὲν εἶπης Φλαῦρον ἄνδρας δεξιούς
καὶ νοῦν ἔχοντας· ὦν, ὑπὸ τῆς Φειδωλίας,
ἀπεκείρατ' οὐδείς πώποτ' οὐδ' ἠλείψατο,
οὐδ' εἰς βαλανεῖον ἦλθε λουσόμενος· σὺ δὲ
ὥσπερ τεθνεῶτος καταλόεις μου τὸν βίον.

In versu 838 cum Blaydesio scripsi καταλόεις μου, codices vero habent καταλούει μου (μου καταλούει unus).

Corripitur igitur verbi paenultima, ut saepius apud veteres; vid. Hom. κ 361 h. Ap. 120, Hes. Oper. 747, scolion apud Athen. 695 e

ἐν ταύτῃ πυέλῳ τόν τ' ἀγαθὸν τόν τε κακὸν λόει,
et conferantur quae in Enchiridio dict. ep. p. 514 observavi.

Non recte autem Bekker praepositioni eam tribuens vim de qua vid. e. g. vs. 857, vertit *balneando consumis*. Quod num fieri unquam potuerit Athenis, ubi gratis fere lavabantur, rogare supervacaneum; nam nihil significat nunc καταλούειν nisi *eluvare*, i. e. *perdere*, *dilapidare*: τὰ πατρῶα κατεσθίεις τοῦ πατρὸς οὕτω τετελευτηκότος. Hinc explicanda sunt verba senis naufragi apud Plautum Rud. II 7, 20 sq. a servo vestimenta sicca flagitantis:

eho an te paenitet,
in mari quom hac noctu elavi, ne hic in terra iterum eluam?
Cui respondet servus:

eluas tu an exungare ciccum non interdum.
Praeterea vid. Trinum. II 4, 5

comessum exputum exunctum elutum in balineis
(κατεδήδοται καταπέποται καταμεμύρισται καταλέλονται), et Stich.
V 2, 21

volo eluamus hodie peregrina omnia.

Cf. πλύνειν τινά (nostrum *iemand de ooren wasschen, laver la tête, hem doorhalen*) Ach. 381 fr. 200 Diocl. 2 Menandr. 608 Demosth. XXXIX § 11, item πλυνὸν ποιεῖν Plut. 1061, τὸ πρᾶγμα πέπλυται *res in contemptum est adducta (de klad is er ingekomen)* Sosipater fr. 1³ Aeschin. III § 178 (Cobet V. L.² 225 sq. Pollux VII 38).

πῶς ἂν μάθοι ποθ' οὗτος ἀπόφευξιν δίκης

875 ἢ κλῆσιν ἢ χαύνωσιν ἀναπειστηρίαν;

Substantivi χαύνωσις, quo Socrates hoc loco utitur, vim accurate definire haud inutile erit fortasse. Adiectivum igitur χαῦνος proprie *laxum* significat, nostrum *los (luchtig)*, de lana, terra, similibus dictum; vid. Plat. Politic. 282e, ubi oppositum est στερεός, ut χαυνότης et ξηρότης sibi opponuntur Xen. Oec. XIX 11. Hinc ad mentem humanam translatus valet *vanum, tumidum (loszinnig)*, Av. 819 Plat. Leg. 728e etc.; verbum autem inde ductum χαυνοῦν eodem sensu quo ἐπαίρειν et inflare (Hor. Sat. II 5, 98) usurpatur, vid. Plat. Lys. 210e οὕτω καὶ τοῖς παιδικοῖς διαλέγεσθαι, ταπεινοῦντα καὶ συστέλλοντα, ἀλλὰ μὴ χαυνοῦντα καὶ διαθρύπτοντα, item Eur. Andr. 931 Suppl. 412. Itaque χαυνοπολῖται Ach. 635 dicuntur ἀλαζόνες, vid. etiam Ach. 104; nostro autem loco χαύνωσις *verborum inanem tinnitum, tumidum fragorem* indicat.

Versu 889 in scenam procedunt ambo illi Λόγοι, vel potius Iustus quidam et Iniustus oratores, ille priscam honestamque vivendi rationem commendans, hic recentem magis laudans. Quae fictio spectatoribus absurda nihilo magis potuit videri quam Paupertas e. g. in Pluto fabula declamitans vel mortui Solon Pericles Aeschylus alii inter vivos reducti; Prodicum autem invento, quod ex Xenophontis Commentariis (II 1) novimus, in hac fabulae parte elaboranda nostrum usum esse optimo iure observavit Ernesti. Quamquam fatendum est comicum perfunctorie nimis hoc loco esse versatum, de probabilitate securum; frustra enim quaesieris quid in Socraticorum meditaculo egerit Λόγος δίκαιος, et ne ἄδικος quidem quomodo inde possit nunc arcessi satis apparet. Alia enim res est cum rusticus pro sua stultitia

perhibet εἶναι παρὰ τοῖς φιλοσόφοις duos illos λόγους, alia cum revera ambo e philosophorum domo in medium prodeunt. Vivuntne illic discipulorum gregi intermixti? At hoc absurdum! Et qui fit ut mox ne nosse quidem se videantur invicem? Qui potest Iustus ille in fine altercationis castra Socraticorum petere transfuga¹⁾, si dudum apud eos habitabat? Ad huiusmodi quaestiones ipse poeta respondere non potuisset, opinor, quapropter praestat eas non urgere. Hoc tamen certum duco Iniustum oratorem vultu rettulisse notum aliquem virum, in mentem autem venit nomen *Protagorae*, qui ipse Λόγος per derisionem nuncupabatur, quemadmodum *Anaxagoras Noῦς* inter aequales audierat²⁾. Sed infra multa occurrunt quae efficiunt ut alium virum significari putem. *Euripidem* hunc fuisse fuit cum arbitrarer, et identidem redit haec suspicio, propter *Telephi Euripidei* mentionem vs. 922—924, e qua fabula etiam vs. 891 fortasse afferuntur verba quaedam. Sed ipsa illa Iusti verba vs. 921—924 minime expedio:

πρότερόν γ' ἐπτώχευες,
 Τήλεφος εἶναι Μυσοῦς Φάσκων,
 ἐκ πηριδίου
 γνώμας τρώγων Πανδελετείους.

Nam minime sufficit observasse Euripidem dignitati scenae tragicae parum consulentem suis heroibus saepe tribuisse verba soccata, aliave eiusmodi; prorsus autem nescimus quid sint γνώμαι Πανδελετεῖοι, ipsosque veteres id ignorasse testantur scholia, nisi quis putat verba „ὁ Πανδέλετος τῶν περὶ τὰ δικαστήριά ἐστι διατριβόντων συκοφαντῶν” aliud esse quidquam nisi explicationem nullius pretii ex Aristophanis aut Cratini (fr. 242) verbis effectam. Neque apparet cur rabula mendicus dicatur vesci sententiolis e pera sua expromtis, certe hic quoque nihil proficimus collato scholio: „ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν ξηροῦς ἄρτους γνώμας καινὰς εἶπεν.” Paulo plus prodest Dicaeopolidis dictum Ach. 447 οἶων ἤδη ῥηματίων ἐμπίμπλαμαι. Etiam Vesp. 462, 511, 1167 fr. 151 possunt conferri.

1) Nam sic illum locum interpretor etiam post ea quae nuper Heidhusius v. d. prudenter sane obiecit (Neue Phil. Randschau 1898 p. 385 sqq.).

2) Vid. Aelian. Var. Hist. IV 20, Suid. s. v. Πρωταγόρας, schol. ad Plat. Rep. 600 c.

Etiam vs. 912 sqq. alluditur ad rem nobis ignotam:

ΑΔΙΚΟΣ.

χρυσῷ πάντων μ' οὐ γινώσκεις.

ΔΙΚΑΙΟΣ.

οὐ δῆτα πρὸ τοῦ γ' ἀλλὰ μολύβδῳ.

ΑΔΙΚΟΣ.

νῦν δέ γε κόσμος τοῦτ' ἐστὶν ἐμοί.

Quos versus si satis intellegeremus, responderi posset, opinor, ad id quod nunc frustra quaero, cur Telephi supra iniecta fuerit mentio et saepius ad illam tragoediam alludatur in vicinia; simul autem sciremus fortasse, quemnam hominem δ ἄδικος Λόγος repraesentaverit, et cur vs. 1022 Antimachi cuiusdam fiat mentio. Versum 913 non licet reddere *olim plumbo potius quam auro te ornare visus essem haec praedicans* (Dindorf Blaydes), nam mente suppleri posse ἐπ' αὐτὸν σε ἂν haud quaquam probat versus ad quem provocatur Eccl. 390; quod si voluisset Iustus, οὐκ ἂν πρὸ τοῦ dixisset procul dubio, ut senex supra vs. 5, misere autem langueret istiusmodi dictum. Omnino igitur ita vertendus est vs. 913 ut iubet ars grammatica: *olim certe non auro ornare te solebam* (vel *solebant*) *sed plumbo*; sed aptam sententiam hinc efficere nequeo, et multo etiam minus ex Iniusti responso: *nunc vero decori hoc est mihi*, quid enim pronomine τοῦτο nunc indicetur me latet; malo autem tacere quam nihil dicere.

Id unum perspicere mihi videor, *Hyperboli magistrum* intelligendum esse, quisquis fuit ille; vid. vs. 1065. Hunc igitur virum ἄδικον cum sene δικαίῳ — Orbilio opinor aliquo civibus bene cognito — altercantem finxit comicus.

Chaerephontis vultum exhibuisse τὸν Ἄδικον putat Beer, quam confidenter reicio opinionem, quoniam ipse Chaerephon in fabulae introitu saepius commemoratur et in exitu prodit. In gallorum speciem ornatos fuisse ambos statuebat Welcker ingenio abusus.

V- 17. 2. 1901

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA

COLLEGEBUNT

S. A. NABER, J. VAN LEEUWEN J.F., I. M. J. VALETON.

OPERAM SUAM POLLCITI SUNT

C. M. FRANCKEN, J. J. HARTMAN, H. VAN HEERWERDEN, A. E. J. HOLWERDA,
H. T. KARTEN, J. C. NARDI, H. J. POLAN, K. G. P. SCHWARTZ,
M. C. VALETON, J. VAN DER VLIET, J. WOLTER.

NOVA SERIES.

VOLUMEN VICESIMUM QUINTUM. PARS I.

LUGDUNI-BATAVORUM

E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1897.

INDEX

	Pag.
Homarica (contin. ex Vol. XX pag. 140), scripsit J. VAN LEEUWEN J.P.	1- 7.
Homarica, scripsit H. VAN HERWERDEN	8- 17.
Observationes de iure Romano (contin. ex Vol. XXIV pag. 247), scripsit J. C. NAHER S. A. FIL.	18- 22.
Pindarica, scripsit H. VAN HERWERDEN	27- 32.
TILAP, scripsit S. A. N.	33.
Kerkwaard, scripsit S. A. NAHER	59- 63.
Corrigendum in Coniectaneis ad Minucii Felicis Octavianum in Vol. XXIII p. 439, scripsit L. C. G. BOUT	71.
De Homeri Odysseae codice Phillippico 1585, olim Meermaniano 307 (O), scripsit P. C. MOLUYSSEN	76- 81.
Ad Senecae dialogum de tranquillitate animi, scripsit J. VAN DER VLIET	82- 85.
DE — KAL. Ad Thucyd. VI 36, scripsit J. v. L.	85.
Ad Herodoti librum I, scripsit H. VAN HERWERDEN	86- 88.
Ad Thucyd. VI 37 § 1, scripsit J. v. L.	88.
Ad Caesarem, scripsit A. POUTSMA	89- 91.
Ad Thucyd. VI 37 § 2, scripsit J. v. L.	91.
De templis Romanis (contin. ex Vol. 23, pag. 79), scripsit I. M. J. VALTON	99-100.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA quater in anno prodibit Calendis
Ianiariis, Aprilibus, Iuliis, Octobribus.

Preterea annuum erit floren. 5.25.

Singuli fasciculi separatim non veniunt.

* Accedit denique auctoritas Varronis et Messallae, a Liviana ressa cum genere tum pondere. Nam cum Livius referat usum nominis popularis, quem fuisse recentiore et minus accurate tum iam per se verisimile est, illi auctores rettulerunt usum sermonem sacerdotalem, quem ad significationem primariam iustissimam vocabuli adaptatum fuisse non est quod negemus.

Novam denique translationem vocabuli, Liviana illa multo magis probandam, invenimus apud nonnullos auctores recentiores, a quibus non ad totum limitem sanctum, sed ad eius partem et tractum exteriorem, extra muros cadentem, tantum, vocabulum refertur (vid. loci supr. pag. 98 adn. 2). Hi auctores sunt aut mensores aut iuris periti; rem habebant minus in oppidis ipsis et locis *intra* pomerium sitis, quae loca sola designabant formula „loca moenibus inclusa”, quam cum extra muros sitis, territoriis civitatum, quae secundum regulae artis mensoriae erant dividenda; opus eis erat vocabulo ut indicabatur, territoria non incipere a muris, sed interesse eam aliquod sanctum, et eam utilitatem eis praestabat vocabulum, pomerium; inde factum ut vocabulo ita uterentur, quasi e spatium *solum* dicendum esset pomerium. Hunc usum, qui est singularis neque umquam vulgari sermone viguit, a his improbari et reici oportet.

(Continuabitur).

omnes tum multi recentiores; vid. inpr. Mommsen B. F. 2 pag. 24, Jordan pag. 1. 1, pag. 169 adn. 27; cfr. idem Hermes 16 pag. 247; Stolz und Schmalz (Ivan von Müller Handbuch, II 1885) pag. 163 adn. 8 et pag. 167; A. Thomas, Hermes 18. 1893 pag. 310. — Cfr. Cic. Orat. 47. 157: „et pomeridianas quadrigas et postmeridianas libentius dixerim”; Cic. de Orat. 3. 5. 17 et 30, Att. 12. 63. — significatione vocabuli post vid. supr. pag. 102.

Sumptibus E. J. BRILL prodierunt:

- M. T. Cicero.** Commentarii rerum suarum sive de vita sua; accesserunt Annales Ciceroniani in quibus ad suum quaeque annum referuntur quae in his commentariis memorantur; utrumque librum scripsit W. H. D. Suringar. 1854. 2 part. 1 vol. 8°. f 8.50.
- C. G. Cobet.** Variæ lectiones, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. Editio secunda auctior. 1873. 8°. f 7.—
- Miscellanea Critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos praesertim Homerum et Demosthenem. 1876. f 7.—
- Collectanea critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. 1877. 8°. f 7.—
- Hyperidis Orationes duae 'Ο ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΛΟΓΟΣ et 'ΥΠΕΡ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ. Editio altera auctior et emendatior. 8°. 1877. f 1.50.
- Observationes criticae et palaeographicae ad Dionysii Halicarnassensis antiquitates Romanas. 1877. 8°. f 3.50.
- De Philostrati libello ΠΕΡΙ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗΣ. 1859. 8°. 1.50.
- Cornelli Nepotis vitae excellentium imperatorum. In usum scholarum. Editio altera. 1884. kl. 8°. f 0.80.
- Lysiae Orationes et fragmenta. Edit. tertia, quam curavit J. Hartman. 1891. 8°. f 1.50.
- Xenophontis Expositio Cyri. Editio quinta, quam curavit G. C. Mauve. 1892. 8°. f 1.50.
- Xenophontis Historia Graeca in usum scholarum. Editio tertio emendatior. 1888. 8°. f 1.50.
- J. J. Cornelissen.** Oratio inauguralis. 1879. 8°. 0.45.
- Coniectanea Latina. 8°. 0.90.
- Cornelli Taciti de vita et moribus Iulii Agricolae. 1881. 8°. 0.75.
- Opus idem. In usum scholarum. 1881. kl. 8°. 0.50.
- Minucii Felicis Octavius. 1882. kl. 8°. 0.90.
- H. van Herwarden.** Lectiones Rheni-Traiectinae 1.50.
- Dr. H. T. Karsten.** De inkomsten en uitgaven van den Romeinschen Staat. Antiquarische schets. 1e stuk: De Republiek. 1880. 8°. f 0.80.
- Spicilegium criticum. 1881. 8°. 0.80.
- J. van Leeuwen J. f.** Aristophanis Vespae, cum prolegomenis et commentariis. 1893. 8°. f 2.90.
- H. W. van der Mey.** Studia Theognidea, accessit collatio codicis Mutinensis tantum non omnis. 1860. 8°. f 0.75.
- E. Mehler.** Luciani dialogi quattuor. Graece. (Timon, Philopseudes, Verae historiae, Gallus). In usum scholarum f 1.90.
- Dr. J. S. Speijer.** Latijnsche spraakkunst:
- 1ste stuk. Flexio en etymologie. 2de druk. 1883. f 1.90
- 2de stuk. Syntaxis. 2de druk. 1884. 1.90
- Mnemosyna.** — Bibliotheca philologica Batava. Edid. C. G. Cobet, T. J. Halbertama, H. G. Hamaker, E. J. Kiehl, etc. 1852—62. 11 vol et Appendix ad vol. 2—7. 8°. (f 56.50) f 10.—
- Nova series scripserunt C. G. Cobet, C. M. Francken, H. van Herwarden, S. A. Naber, W. G. Pluygers, J. J. Cornelissen, J. van Leeuwen J. f., I. M. J. Valetan, alii; Vol. I—XIV colleg. C. G. Cobet, H. W. van der Mey. Vol. XV—XXV colleg. S. A. Naber, J. van Leeuwen J. f., I. M. J. Valetan. 1873—97. 8°, pro vol. f 5.25

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA

COLLEGEEUWET

S. A. NABER, J. VAN LEEUWEN J.F., I. M. J. VALETON.

OPERA SUAM POLICENT DUNT

C. M. FRANCKEN, J. J. HARTMAN, H. VAN HERWERDEN, A. E. J. HOLWERDA,
H. T. KARTEN, J. C. NABER, H. J. POLAK, K. G. P. SCHWARTZ,
M. C. VALETON, J. VAN DER VLIST, J. WOLTER.

NOVA SERIES.

VOLUMEN VICESIMUM QUINTUM. PARS II.

LUGDUNI-BATAVORUM

E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1897.

INDEX.

De templis Romanis (<i>contin. ex pag. 108</i>), scripsit L. M. J.	pag.
VALETIUM	109—144.
Homericæ (<i>contin. ex pag. 7</i>), scripsit J. VAN LEEUWEN J. J.	145—172.
Observationes de iure Romano (<i>contin. ex pag. 36</i>), scripsit	
J. O. NABER S. A. FIL.	173—188.
ITE — ET. Ad Thucyd. III 38 § 4, scripsit J. v. L.	189.
Ad Aeschinem, scripsit H. VAN HERWERDEN	189—202.
Scholia Persii et Iouenalis, scripsit J. VAN DER VLIET	203—205.
Ad Aristophanem eiusque Scholiastas (<i>cf. Vol. XXIV pag. 199 sqq.</i> <i>et 206 sqq.</i>), scripsit H. VAN HERWERDEN	206—208.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA quater in anno prodit Calendis
Ianuariis, Aprilibus, Iuliis, Octobribus.

Pretium annuum erit floren. 5.25.

Singuli fasciculi separatim non veniunt.

Sumptibus E. J. BRILL prodierunt:

- M. T. Cicero. Commentarii rerum suarum sive de vita sua; accesserunt Annales Ciceroniani in quibus ad suum quaeque annum referuntur quae in his commentariis memorantur; utrumque librum scripsit W. H. D. Suringar. 1854. 2 part. 4 vol. 8°. f 8.50.
- C. G. Cobet, Variarum lectionum, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. Editio secunda auctior. 1873. 8°. f 7.—.
- Miscellanea Critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos praesertim Homerum et Demosthenem. 1876. f 7.—.
- Collectanea critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. 1877. 8°. f 7.—.
- Hyperidis Orationes duae 'Ο ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΛΟΓΟΣ et 'ΗΠΕΡ ΕΥΑΝΘΙΜΟΥ. Editio altera auctior et emendatio. 8°. 1877. f 1.50.
- Observationes criticae et palaeographicae ad Dionysii Halicarnassensis antiquitates Romanas. 1877. 8°. f 3.50.
- De Philostrati libello ΠΕΡΙ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗΣ. 1859. 8°. 1.25.
- Cornelii Nepotis vitae excellentium imperatorum. In usum scholarum. Editio altera. 1884. kl. 8°. f 0.60.
- Lysiae Orationes et fragmenta. Edit. tertia, quam curavit J. J. Hartman, 1894. 8°. f 1.20.
- Xenophontis Expositio Cyri. Editio quinta, quam curavit C. C. Mauve. 1892. 8°. f 1.20.
- Xenophontis Historia Graeca in usum scholarum. Editio tertia emendatio. 1888. 8°. f 1.20.
- J. J. Cornelissen, Oratio inauguralis. 1879. 8°. 0.45.
- Coniectanea Latina. 8°. 0.60.
- Cornelii Taciti de vita et moribus Iulii Agricolae. 1881. 8°. 0.75.
- Opus idem. In usum scholarum. 1881. kl. 8°. 0.30.
- Minucii Felicis Octavius. 1882. kl. 8°. 0.90.
- H. van Herwerden, Lectiones Rheno-Trajectinae 1.50.
- Dr. H. T. Karsten, De inkomsten en uitgaven van den Romeinschen Staat. Antiquarische schets. 1e stuk: De Republiek. 1880. 8°. f 0.80.
- Spicilegium criticum. 1881. 8°. 0.80.
- J. van Leeuwen J. f., Aristophanis Vespae, cum prolegomenis et commentariis. 1893. 8°. f 2.90.
- H. W. van der Mey, Studia Theognidea, accessit collatio codicis Mutinensis tantum non omnis. 1860. 8°. f 0.75.
- E. Mehler, Luciani dialogi quattuor. Graece. (Timon, Philopseudes, Verae historiae, Gallus). In usum scholarum f 1.90.
- Dr. J. S. Speijer, Latijnsche spraakkunst:
- 1ste stuk. Flexie en etymologia. 2de druk. 1883. f 1.90.
- 2de stuk. Syntaxis. 2de druk. 1884. 1.90.
- Mnemosyne. — Bibliotheca philologica Batava. Edid. C. G. Cobet, T. J. Halbertsma, H. G. Hamaker, E. J. Kiehl, etc. 1852—62. 11 vol. et Appendix ad vol. 2—7. 8°. (f 56.50) f 30.—.
- Nova series scripserunt C. G. Cobet, C. M. Francken, H. van Herwerden, S. A. Naber, W. G. Pluygers, J. J. Cornelissen, J. van Leeuwen J. f., I. M. J. Valetou, alii; Vol. I—XIV colleg. C. G. Cobet, H. W. van der Mey, Vol. XV—XXV colleg. S. A. Naber, J. van Leeuwen J. f., I. M. J. Valetou. 1873—97. 8°. pro vol. f 5.25.

S. CALVARY & Co.

Buchhandlung und Antiquariat.

Berlin N. W. 6, Luisenstr. 31.

Specialität: Klassische Philologie.

Wir empfehlen den Herren Gelehrten und Vorständen von Universitäts- und Gymnasialbibliotheken, Bibliotheken wissenschaftlicher Institute und Gesellschaften unsere Firma zur Besorgung sämtlicher wissenschaftlichen Erscheinungen sowie auch zur Ergänzung von Bibliothekslücken.

Alle Aufträge werden pünktlichst und billigst ausgeführt. — Kataloge auf Verlangen gratis und franco. — Ankauf ganzer Bibliotheken sowie einzelner wertvoller Werke.

S. CALVARY & Co, Abteilung Antiquariat

Berlin N. W. 6, Luisenstr. 31

offerieren:

- Apollonius**, Argonautica. Emend. apparat. crit. et prolegomena adj. R. Merkel. Scholia vetera e cod. Laurent. ed. H. Keil. Lips. 1854. Hwbld. (M. 1650) 10 —
- Aristote**, la logique, trad. et accomp. de notes perpétuelles par Barthélemy de St. Hilaire. 4 vols. Paris 1839—44. Unaufgeschnitten. Eine sehr wertvolle u. gänzliche vergriffene Ausgabe. 40 —
- la métaphysique, trad. accomp. de notes p. A. Pierron et Lévort. 2 tom. Par. 1840. Sehr selten! 24 —
- morale, trad. p. J. Barthélemy St. Hilaire. 3 vols. Gr. in 8°. Paris 1856. 50 —
- Cassar**, commentarii de bellis Gallico et civili, aliorum de bellis Alexandrino, Africano et Hispaniensi. Annotatione critica instruit F. Dübner. 2 voll. 4. Paris 1867. (fr. 40.—) 10 —
- Cassianus, J.**, opera. ex rec. M. Petschenig. Pars I et II. Vindob. 1886—88. (M. 35 40) 20 —
- Curtius, H.**, griechische Geschichte. 5 Aufl. 3 Bde. M. Bdg., Zeittafel u. Karte. Berl. 1878—80. Hwbld. (M. 3350). Auf der Zeittafel viele Notizen mit Buntstift. 20 —
- Dureau de la Malle**, économie politique des Romains. 3 vols. Avec 2 pl. Paris 1840. Tella. Époisé et très rare. 42 —
- Monumenti antichi**, pubbl. p. cura della R. Accad. dei Linc. Vol. I, 4 e II, C. molte tav. ed incis. 4°. Milano 1802—94. (fr. 68.—) 40 —
- Overbeck, J.**, die Bildwerke zum thebischen und troischen Heldenkreis, nebst Atlas u. 53 Taf. in gr. Folio. 2 Bde. Stuttg. 1857. Hfz. Anwesenst selten. Oberer Band des Textbandes wasserfleckig. 75 —
- Plautus**, comediae viginti nuper emendatae et in eas Pyladis Brixiani lucubrationes. Thalesi Ugoletti et Grapaldi scholia, Anselmi epiphyllides. M. Titelholzschn. Pal. Parman. Octav. Saladius et Ugoletus 1510. Ldrbd. 60 —

Die Paginierung des Werkes ist z. Thl. fehlerhaft. Unser Exemplar ist ganz complete und auf Fol. 111, an welchem die äußere rechte Ecke und Textverloren fehlt. — Anwesenst selten Druck.

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA

TRILLESERUNT

S. A. NABER, J. VAN LEEUWEN J.F., I. M. J. VALETON.

OPERA SUAM POLLEUNT SUPT

M. FRANCKEN, J. J. HARTMAN, H. VAN HERWERDEN, A. E. J. HOLWERDA,
H. T. KARSTEN, J. C. NABER, H. J. POLAK, K. G. P. SCHWARTZ,
M. C. VALETON, J. VAN DER VIET, J. WOLTER.

NOVA SERIES.

VOLUMEN VICESIMUM QUINTUM. PARS III.

LUGDUNI-BATAVORUM

E. J. BRILL.

LIPSIÆ,
O. HARRASSOWITZ.
1897.

INDEX.

	Pag.
Lyriaca, scripsit H. VAN HERWERDEN	269—288.
Placidus, scripsit G. M. F.	286.
De Horatii carminibus ad rempublicam et Caesarem pertinen- tibus, scripsit H. T. KARSTEN.	287—299.
Romica (contin. ex pag. 172), scripsit J. VAN LEEUWEN J.R..	291—291.
Observationes de iure Romano (contin. ex pag. 188), scripsit J. C. NABER S. A. PH.	292—299.
De loco quodam Vergilii, scripsit P. H. DAMSTÉ	311—312.
Studia Lucretiana (contin. ex Vol. XXIV pag. 329), scripsit J. WOLTJER	313—321.
Ad Thucyd. VI 37 § 2, scripsit E. C. MARCHANT.	332.
Ad Martialem, scripsit J. J. HARTMAN	333—346.
METIETOS — TIAIETOS. Ad Thucyd. III 45 § 3, scripsit J. v. L..	348.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA quater in anno prodibit Calendis
Ianuariis, Aprilibus, Iuliis, Octobribus.

Pretium annum erit floren. 5.25.

Singuli fasciculi separatim non veniunt.

Sumptibus E. J. BRILL prodierunt:

- M. T. Cicero**, Commentarii rerum suarum sive de vita sua; accesserunt Annales Ciceroniani in quibus ad summumque annum referuntur quae in his commentariis memorantur; utrumque librum scripsit W. H. D. Suringar, 1854. 2 part. 1 vol. 8°. f 8.50.
- C. G. Cobet**, Variae lectiones, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. Editio secunda auctior. 1873. 8°. f 7.—
- Miscellanea Critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos praesertim Homerum et Demosthenem. 1876. f 7.—
- Collectanea critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. 1877. 8°. f 7.—
- Hyperidis Orationes duae 'Ο ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΛΟΓΟΣ et 'ΗΠΕΡ ΕΥΑΝΓΕΛΙΟΥ. Editio altera auctior et emendatio. 8°. 1877. f 1.50.
- Observationes criticae et palaeographicae ad Dionysii Halicarnassensis antiquitates Romanas. 1877. 8°. f 3.50.
- De Philostrati libello ΠΕΡΙ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗΣ. 1859. 8°. f 1.25.
- Cornelli Nepotis vitae excellentium imperatorum. In usum scholarum. Editio altera. 1884. kl. 8°. f 0.60.
- Lysiae Orationes et fragmenta. Edit. tertia, quam curavit J. J. Hartman, 1891. 8°. f 1.20.
- Xenophontis Expeditio Cyri. Editio quinta, quam curavit C. C. Mauve. 1892. 8°. f 1.20.
- Xenophontis Historia Graeca in usum scholarum. Editio tertia emendatio. 1888. 8°. f 1.20.
- J. J. Cornelissen**, Oratio inauguralis. 1879. 8°. - 0.45.
- Coniectanea Latina. 8°. - 0.60.
- Cornelli Taciti de vita et moribus Iulii Agricolae. 1881. 8°. - 0.75.
- Opus idem. In usum scholarum. 1881. kl. 8°. - 0.90.
- Minucii Felicis Octavius. 1882. kl. 8°. - 0.90.
- H. van Herwerden**, Lectiones Rheno-Traiectinae - 1.50.
- Dr. H. T. Karsten**, De inkomsten en uitgaven van den Romeinschen Staat. Antiquarische schets. 1e stuk: De Republiek. 1880. 8°. f 0.80.
- Spicilegium criticum. 1881. 8°. - 0.80.
- J. van Leeuwen J. f.**, Aristophanis Vespae, cum prolegomenis et commentariis. 1893. 8°. f 2.90.
- H. W. van der Mey**, Studia Theognidea, accessit collatio codicis Mutinensis tantum non omnis. 1860. 8°. f 0.75.
- E. Mehler**, Luciani dialogi quattuor. Graece. (Timon, Philopseudes, Verae historiae, Gallus). In usum scholarum f 1.90.
- Dr. J. S. Speijer**, Latijnsche spraakkunst:
- 1ste stuk. Flexie en etymologie. 2de druk. 1883. f 1.90.
- 2de stuk. Syntaxis. 2de druk. 1884. - 1.90.
- Mnemosyne**. — Bibliotheca philologica Batava. Edid. C. G. Cobet, T. J. Halbertsma, H. G. Hamaker, E. J. Kiehl, etc. 1852—62. 11 vol. et Appendix ad vol. 2—7. 8°. (f 56.50) f 30.—
- Nova series scripserunt C. G. Cobet, C. M. Francken, H. van Herwerden, S. A. Naber, W. G. Pluygers, J. J. Cornelissen, J. van Leeuwen J. f., I. M. J. Valetton, alii; Vol. I—XIV colleg. C. G. Cobet, H. W. van der Mey, Vol. XV—XXV colleg. S. A. Naber, J. van Leeuwen J. f., I. M. J. Valetton. 1873—97. 8°. pro vol. f 5.25.

S. CALVARY & Co.

Buchhandlung und Antiquariat.

Berlin N. W. 6, Luisenstr. 31.

Specialität: Klassische Philologie.

Wir empfehlen den Herren Gelehrten und Vorständen von Universitäts- und Gymnasialbibliotheken, Bibliotheken wissenschaftlicher Institute und Gesellschaften unsere Firma zur Besorgung sämtlicher wissenschaftlichen Erscheinungen sowie auch zur Ergänzung von Bibliothekslücken.

Alle Aufträge werden pünktlichst und billigst ausgeführt. — Kataloge auf Verlangen gratis und franco. — Ankauf ganzer Bibliotheken sowie einzelner wertvoller Werke.

S. CALVARY & Co, Abteilung Antiquariat

Berlin N. W. 6, Luisenstr. 31

offerieren:

- Apollonius**, Argonautica. Emend. apparat. crit. et prolegomena ad B. Merkel. Scholia vetera e cod. Laurent. ed. H. Keil. Lips. 1854. 1866. (M. 10.50) 10 —
- Aristote**, la logique, trad. et accomp. de notes perpétuelles par Barthélemy de St. Hilaire. 4 vols. Paris 1839—44. Unaufgeschnitten. Eine sehr wertvolle u. gänzliche vorgriffene Ausgabe. 40 —
- la métaphysique, trad. accomp. de notes p. A. Piarron et Lévesq. 2 tom. Par. 1840. Sehr selten! 24 —
- morale, trad. p. J. Barthélemy St. Hilaire. 3 vols. Gr. in 8°. Paris 1856. 50 —
- Caesar**, commentarii de bellis Gallico et civili, aliorum de bellis Alexandrino, Africano et Hispaniensi. Annotatione critica instruit F. Dübner. 2 voll. 4. Paris 1867. (fr. 40.—) 10 —
- Cassianus, J.**, opera. ex rec. M. Petschenig. Pars I et II. Vindob. 1886—88. (M. 35.40) 20 —
- Cartius, E.**, griechische Geschichte. 5. Aufl. 3 Bde. M. Rag. Zeittafel u. Karte. Berl. 1878—80. Hwbdn. (M. 33.50). Auf der Zeittafel viele Notizen mit Hanteliff. 20 —
- Dureau de la Malle**, économie politique des Romains. 2 vols. Avec 2 pl. Paris 1840. Toile. Épuisé et très rare. 42 —
- Monumenti antichi**, pubbl. p. cura della R. Acad. dei Linc. Vol. I, 4 e II. C. molte tav. ed incis. 8°. Milano 1892—94. (fr. 68.—) 40 —
- Overbeck, J.**, die Bildwerke zum thebischen und troischen Heldenkreis, nebst Atlas u. 31 Taf. in gr. Folio. 2 Bde. Stuttgart. 1857. Hf. Abgerast selten. Oberer Band des Textbandes wasserfleckig. 75 —
- Planus**, comediae viginti super emendatae et in sua Pyladis Heinsii locutiones. Thadasi Ugoletti et Grapaldi scholia, Anselmi epiphyllides. M. Titelliofisch. Fol. 12°. Paderb. Octav. Salubus et Ugoletus 1510. Lfdrl. 60 —

Die Paginierung des Werkes ist a. 161. vollständig. Unser Exemplar ist ganz unbeschädigt bis auf Vol. II, an welchem die untere rechte Ecke des Textfeldes fehlt. — Ausrüstet mit einem Druck.

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA

COLLEGESUNT

S. A. NABER, J. VAN LEEUWEN J.F., I. M. J. VALETON.

OPERA SUAE PULCHRITUDINE SUNT

C. M. FRANCKEN, J. J. HARTMAN, H. VAN HERWERDEN, A. E. J. HOLWERDA,
H. T. KARSTEN, J. C. NABER, H. J. POLAK, E. G. P. SCHWARTZ,
M. C. VALETON, J. VAN DER VLIET, J. WOLTER.

NOVA SERIES.

VOLUMEN VICESIMUM QUINTUM. PARS IV.

LUGDUNI-BATAVORUM

E. J. BRILL.

LIPSIÆ,
O. HARRASSOWITZ.

1897.

INDEX.

	Pag.
De Monumento Ancyrano sententiae controversae, scripsit J. W. BACK	349—360
De templis Romanis (<i>contin. ex Antus Vol. pag. 144</i>), scripsit I. M. J. VALERIOS	361—385
De codice Laurentiano LXVIII 2 Apulei Metamorphoseon, scripsit J. VAN DER VLIET	386—411
Deus convexus in pretium, scripsit L. C. VOLLGRAFF	412—416
Ad Iliadis XII libros posteriores (sec. ed. Leenwenii et Mendes da Costa II) commentatio altera (cf. h. v. p. 8 sqq.), scripsit H. VAN HERWERDEN	417—428
ΠΙΣΤΟΤ ΛΟΓΙΟΝ, scripsit S. A. N.	429
ΚΝΙΣΜΑΤΑ, scripsit S. A. NABER	427—449
Inscriptio emendata, scripsit H. v. H.	441
Ad Herodam, scripsit J. v. L.	450
Ad Thucyd. III 59 § 2, scripsit J. v. L.	450
ΣΙΔΗΡΟΙΣ — ΣΚΑΛΠΟΙΣ. Ad Platon. Rep. IX p. 586b, scripsit J. v. L.	451—452

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA quater in anno prodibit Calendis
Ianuarius, Aprilibus, Iuliis, Octobribus.
Pretium annuum erit floren. 5.25.
Singuli fasciculi separatim non veniunt.

Sumptibus E. J. BRILL prodierunt:

- M. T. Cicero.** Commentarii rerum suarum sive de vita sua; accesserunt Annales Ciceroniani in quibus ad suum quaeque annum referuntur quae in his commentariis memorantur; utrumque librum scripsit W. H. D. Suringar. 1854. 2 part. 1 vol. 8°. f 8.50.
- C. G. Cobet,** Variae lectiones, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. Editio secunda auctior. 1873. 8°. f 7.—.
- Miscellanea Critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos praesertim Homerum et Demosthenem. 1876. f 7.—.
- Collectanea critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. 1877. 8°. f 7.—.
- Hyperidis Orationes duae 'Ο ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΛΟΓΟΣ et 'ΥΠΕΡ ΕΥΞΕΝΙΜΩΡ. Editio altera auctior et emendatio. 8°. 1877. f 1.50.
- Observationes criticae et palaeographicae ad Dionysii Halicarnassensis antiquitates Romanas. 1877. 8°. f 3.50.
- De Philostrati libello ΠΕΡΙ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗΣ. 1859. 8°. - 1.25.
- Cornelii Nepotis vitae excellentium imperatorum. In usum scholarum. Editio altera. 1884. kl. 8°. f 0.60.
- Lysiae Orationes et fragmenta. Edit. tertia, quam curavit J. J. Hartman, 1891. 8°. f 1.20.
- Xenophontis Expositio Cyri. Editio quinta, quam curavit C. C. Mauve. 1892. 8°. f 1.20.
- Xenophontis Historia Graeca in usum scholarum. Editio tertia emendatio. 1888. 8°. f 1.20.
- J. J. Cornelissen,** Oratio inauguralis. 1879. 8°. - 0.45.
- Coniectanea Latina. 8°. - 0.60.
- Cornelii Taciti de vita et moribus Iulii Agricolae. 1881. 8°. - 0.75.
- Opus idem. In usum scholarum. 1881. kl. 8°. - 0.30.
- Minucii Felicis Octavius. 1882. kl. 8°. - 0.90.
- H. van Herwerden,** Lectiones Rheno-Traiectinae - 1.50.
- Dr. H. T. Karsten.** De inkomsten en uitgaven van den Romeinschen Staat. Antiquarische schets. 1e stuk: De Republiek. 1880. 8°. f 0.80.
- Spicilegium criticum. 1881. 8°. - 0.80.
- J. van Leeuwen J. f.** Aristophanis Vespae, cum prolegomenis et commentariis. 1893. 8°. f 2.90.
- H. W. van der Mey,** Studia Theognidea, accessit collatio codicis Mutinensis tantum non omnis. 1860. 8°. f 0.75.
- E. Mehler,** Luciani dialogi quattuor. Graece. (Timoön, Philopseudes, Verae historiae, Galius). In usum scholarum f 1.90.
- Dr. J. S. Speijer,** Latijnsche spraakkunst:
- 1ste stuk. Flexie en etymologie. 2de druk. 1883. f 1.90.
- 2de stuk. Syntaxis. 2de druk. 1884. - 1.90.
- Mnemosyne.** Bibliotheca philologica Bat. van. Edid. C. G. Cobet, T. J. Halbertsma, H. G. Hanaker, E. J. Kiehl, etc. 1852-62. 11 vol. et Appendix ad vol. 2-7. 8°. f 50.50. f 30. . .
- Nova series scriptorum C. G. Cobet, C. M. Francken, H. van Herwerden, S. A. Naber, W. G. Pluygers, J. J. Cornelissen, J. van Leeuwen J. f., I. M. J. Verdonk, etc. Vol. I-XIV collig. C. G. Cobet, H. W. van der Mey. Vol. XV-XXX collig. S. A. Naber, J. van Leeuwen J. f., I. M. J. Verdonk. 1873-97. 8°. praeter . . . f 25

S. CALVARY & Co.

Buchhandlung und Antiquariat.

Berlin N. W. 6, Luisenstr. 31.

Specialität: Klassische Philologie.

Wir empfehlen den Herren Gelehrten und Vorständen von Universitäts- und Gymnasialbibliotheken, Bibliotheken wissenschaftlicher Institute und Gesellschaften unsere Firma zur Besorgung sämtlicher wissenschaftlichen Erscheinungen sowie auch zur Ergänzung von Bibliothekslücken.

Alle Aufträge werden pünktlichst und billigst ausgeführt. — Kataloge auf Verlangen gratis und franco. — Ankauf ganzer Bibliotheken sowie einzelner wertvoller Werke.

Prodit nuperrime ex officina typographica et bibliopolio
anteaue E. J. BRILL.

**TJALLINGI HALBERTSMAE
ADVERSARIA CRITICA.**

E SCHEDIS DEFUNCTI

CREATA DISCOS IN. FRIDR.

HENRICUS VAN HERWERDEN.

ACCEDIT EPIMETRUM

**DE CODICIBUS BIBLIOTHECARUM EXTERARUM
US DESCRIPTIS A T. TJALLINGI HALBERTSMA.**

II. 3. —.

Prodit nuperrime ex officina typographica et bibliopolio anteae E. J. Brill.

16-1098 1898-1899

MNEMOSYNE.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.

(P. 11)

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA

COLLEGERUNT

S. A. NABER, J. VAN LEEUWEN J. F., I. M. J. VALETON.

OPERA SVAM POLICITI SUNT

M. FRANCKEN, J. J. HAETMAN, H. VAN HERWERDEN, A. E. J. HOUTWESDA,
H. T. KARSTEN, J. C. NABER, H. J. POLAK, K. G. P. SCHWARTZ,
M. C. VALETON, J. VAN DER VLIET, J. WOLTJER.

NOVA SERIES.

VOLUMEN VICESIMUM SEXTUM. PARS I.

LUGDUNI-BATAVORUM
E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1898.

INDEX.

	Pag.
De templis Romanis (<i>contin. ex Ed. XXV pag. 385</i>), scripsit I. M. J. VALTER	1-98.
De codicum Aristophanearum Ravennatis et Veneti (Marciani 471) lectionibus, scripsit H. VAN DERWERDEN	99-111.
Ad Plutarchum, scripsit J. v. D. V.	III.
Scholiorum Iunenalianum emendatum, scripsit J. v. D. V.	III.
Ad Thucydodem. De fragmento papyri nuper reperto, scripsit J. v. LEEUWEN JR.	112-122.
<i>Μαθηματικὰ καὶ φυσικὰ κτ. ἀπομνημονεύματα</i> , scripsit L. C. VOLLEGRAFF	123-124.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA quater in anno prodibit Calendii
Ianuarii, Aprilibus, Iulii, Octobribus.
Prestion annuum erit flor. 5.25.
Singuli fasciculi separatim non veniunt.

Sumptibus E. J. BRILL prodierunt:

- M. T. Cicero.** Commentarii rerum suarum sive de vita sua; accesserunt Annales Ciceroniani in quibus ad suum quaeque annum referuntur quae in his commentariis memorantur; utrumque librum scripsit W. H. D. Suringar. 1854. 2 part. 1 vol. 8°. f 8.50.
- C. G. Cobet,** Variarum lectionum, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. Editio secunda auctior. 1873. 8°. f 7.—.
- *Miscellanea Critica*, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos praesertim Homerum et Demosthenem. 1876. f 7.—.
- *Collectanea critica*, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. 1877. 8°. f 7.—.
- *Hyperidis Orationes duae* 'Ο ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΛΟΓΟΣ et 'ΥΠΕΡ ΕΥΞΕΝΙΠΠΟΥ. Editio altera auctior et emendatio. 8°. 1877. f 1.50.
- *Observationes criticae et palaeographicae ad Dionysii Halicarnassensis antiquitates Romanas.* 1877. 8°. f 3.50.
- *De Philostrati libello ΠΕΡΙ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗΣ.* 1859. 8°. - 1.25.
- *Cornelii Nepotis vitae excellentium imperatorum.* In usum scholarum. Editio altera. 1884. kl. 8°. f 0.60.
- *Lysiae Orationes et fragmenta.* Edit. tertia, quam curavit J. J. Hartman, 1891. 8°. f 1.20.
- *Xenophontis Expeditio Cyri.* Editio quinta, quam curavit C. C. Mauve. 1892. 8°. f 1.20.
- *Xenophontis Historia Graeca in usum scholarum.* Editio tertia emendatio. 1888. 8°. f 1.20.
- J. J. Cornelissen,** Oratio inauguralis. 1879. 8°. - 0.45.
- *Coniectanea Latina.* 8°. - 0.60.
- *Cornelii Taciti de vita et moribus Iulii Agricolae.* 1881. 8°. - 0.75.
- *Opus idem.* In usum scholarum. 1881. kl. 8°. - 0.30.
- *Minucii Felicis Octavius.* 1882. kl. 8°. - 0.90.
- H. van Herwerden,** *Lectiones Rheno-Traiectinae* - 1.50.
- Dr. H. T. Karstén,** *De inkomsten en uitgaven van den Romeinschen Staat.* Antiquarische schets. 1e stuk: *De Republiek.* 1880. 8°. f 0.80.
- *Spicilegium criticum.* 1881. 8°. - 0.80.
- J. van Leeuwen J. f.** *Aristophanis Vespaee, cum prolegomenis et commentariis.* 1893. 8°. f 2.90.
- H. W. van der Mey,** *Studia Theognidea, accessit collatio codicis Mutinensis tantum non omnis.* 1860. 8°. f 0.75.
- E. Mehlör,** *Luciani dialogi quattuor.* Graece. (Timon. Philopseudes. Verae historiae. Gallia.) In usum scholarum. f 1.90.
- Dr. J. S. Speijer,** *Latijnsche spraakkunst:*
1ste stuk. *Flexie en etymologie.* 2e druk. 1883. f 1.90.
2de stuk. *Syntaxis.* 2e druk. 1884. - 1.90.
- Mnemosyne.** — Bibliotheca philologica Batava. Edit. C. G. Cobet, T. J. Halbertsma, H. G. Hamaker, E. J. Kiehl, etc. 1852-62. 11 vol. et Appendix ad vol. 2. 7. 8°. f 56.50. f 30. . .
- *Nova series scripserunt* C. G. Cobet, C. M. Francken, H. van Herwerden, S. A. Naber, W. G. Pluygers, J. J. Cornelissen, J. van Leeuwen J. f., I. M. J. Valeten, aucti: Vol. I—XIV colleg. C. G. Cobet, H. W. van der Mey, Vol. XV—XXVI colleg. S. A. Naber, J. van Leeuwen J. f., I. M. J. Valeten. 1873-98. 8°. pro vol. f 5.25.

S. CALVARY & Co.
Buchhandlung und Antiquariat.

Berlin N. W. 6, Luisenstr. 81.

Specialität: Klassische Philologie.

Wir empfehlen den Herren Gelehrten und Vorständen
Universitäts- und Gymnasialbibliotheken, Bibliotheken
wissenschaftlicher Institute und Gesellschaften unsere Firma zur
Versorgung sämtlicher wissenschaftlichen Erscheinungen sowie
zur Ergänzung von Bibliothekslücken.

Alle Aufträge werden pünktlichst und billigst ausgeführt.
Kataloge auf Verlangen gratis und franco. — Ankäufe
Bibliotheken sowie einzelner wertvoller Werke.

Prodiit nuperrime ex officina typographica et bibliopoli
ante hac E. J. BRILL.

TJALLINGI HALBERTSMA
ADVERSARIA CRITICA.

RE SCHEDIS DEFUNCTI

EXLEGIT, DISPOSUIT, EDIDIT

HENRICUS VAN HERWERDEN.

ACCEDIT EPIMETRUM

DE CODICIBUS BIBLIOTHECARUM EXTERARUM
QUOS DESCRIPSIT AUT ADHIBUIT HALBERTSMA

II 3.—.

Ex officina typographica et bibliopoli ante hac E. J. BRILL.

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA

COLLEGERUNT

S. A. NABER, J. VAN LEEUWEN J.F., I. M. J. VALETON.

OPERA SUAM POLLCITI SUNT

M. FRANCKEN, J. J. HARTMAN, H. VAN HERWERDEN, A. E. J. HOLWERDA,
H. T. KARSTEN, J. C. NABER, H. J. POLAK, K. G. P. SCHWARTZ,
M. C. VALETON, J. VAN DER VLIET, J. WOLTJER.

NOVA SERIES.

VOLUMEN VICESIMUM SEXTUM. PARS II.

LUGDUNI-BATAVORUM

E. J. BRILL.

LEIPZIG,
J. NEUBAUER.
1895.

